

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BEKE ÖDÖN, FÁBIÁN PÁL, LŐRINCZE LAJOS,
PROHÁSZKA JÁNOS, RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ:

BEKE ÖDÖN

LXXV. ÉVFOLYAM

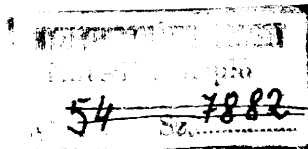
TANKÖNYVKIADÓ VÁLLALAT, BUDAPEST, 1951

A MAGYAR NYELVŐR DOLGOZÓTÁRSAI 1951-BEN

Angyal Endre
Balázs János
Bárdos Sándor
N. Bartha Károly
Beke Ödön
Benkő Loránd
Bóka László
† Brüll Emánuel
Csaba József
Csatka Endre
Csefkó Gyula
Deme László
Dénes Szilárd
Dénes Veronika
Domokos Sámuel
Dömötör Sándor
Elekfi László
Erdődi József
Fábián Pál
H. Fekete Péter
Figura Károly
Földessy Gyula

Gál István
Gáldi László
G(itárfi) Z(oltán)
Goda Géza
Gunda Béla
Hajdú Péter
Herczeg Gyula
Hunya István
Jakab Ernő
I. A. Kairov
† Kallós Ede
Kálmán Béla
Kamjén István
Karinthy Ferenc
Kniezsa István
Kócsi László
Kovács Ferenc
Komáromi Jenő
Lakó György
Lőrincze Lajos
Mészöly Gedeon
Mikola Gyula

Nyíri Antal
Oldal Géza
Országh László
Pais Dezső
Prohászka János
Révay József
Rideg Sándor
Rubinyi Mózes
Sásdi Sándor
Schreiber Sándor
† Simonyi Zsigmond
Soltész Katalin
Szabó József
Szemere Gyula
Szyl Miklós
Takács Etel
Telegdi Zsigmond
Tikos Béla
Uray Géza
Veres Péter
Zolnai Béla
Zsoldos Jenő

F 3517/74

Lelt. re

1965

TARTALOM

<p>Az MDP II. kongresszusának üdvözlése 1</p> <p style="text-align: center;">Nyelv és iskola</p> <p><i>Dénes Szilárd</i>: Új gimnáziumi magyar irodalmi könyvek ..... 97</p> <p><i>Dénes Veronika</i>: Néhány megjegyzés az orosz ige tanításához ..... 191</p> <p><i>Fábián Pál</i>: Mondatelemzés az általános- és középiskolában ..... 258</p> <p><i>I. A. Kairov</i>: Az iskolai orosz nyelvoktatás állapota és feladatai I. V. Sztálin a nyelvről való tanításának világánál ..... 81</p> <p><i>Lakó György</i>: A kis szovjetnépek irodalmi nyelvéről és szótáraitól .... 415</p> <p><i>Lőrincze Lajos</i>: A magyar pedagógusok helyesírásunk nehézségeiről 91, 194</p> <p>† <i>Simonyi Zsigmond</i>: A néptanítók a magyar nyelvét ..... 256</p> <p><i>Szemere Gyula</i>: Tanításuk eredményesebben a helyesírást ..... 332, 407</p> <p><i>Takács Etel</i>: A nyelvtanítás kérdése az általánosiskolában ..... 7</p> <p style="text-align: center;">A magyar nyelv multja</p> <p><i>Angyal Endre</i>: Székárosi Horvát András nyelve ..... 15</p> <p style="text-align: center;">Íróink nyelve</p> <p><i>Angyal Endre</i>: A 300 éves Szigeti Vesszedelem ..... 161</p> <p><i>Bóka László</i>: Vörösmarty és a magyar nyelv ..... 241</p> <p><i>Földessy Gyula</i>: Csokonai nyelvének és stílusának hatása legnagyobb költőinkre ..... 244</p> <p><i>Goda Géza</i>: Jókai szó- és szólástár ..... 321</p> <p><i>Herczeg Gyula</i>: Mondatszerkezetek Krúdy stílusában ..... 324, 420</p> <p><i>Mészöly Gedeon</i>: Nyelvi magyarázatok költőink műveivel. I. Csokonai „róna” szava ..... 254</p> <p style="text-align: center;">Népek és nyelvek</p> <p><i>Hajdú Péter</i>: Harc Szovjet-Észak kulturális felemelkedéséért ..... 179</p> <p><i>Uray Géza</i>: A tibeti nyelv ..... 169</p> <p style="text-align: center;">Nyelvjárásaink</p> <p><i>Benkő Loránd</i>: A bukovinai székelyek nyelvéről ..... 273</p> <p><i>Prohászka János</i>: Újabb értesülések a moldvai csángókról ..... 277</p>	<p><i>Tikos Béla</i>: Adatok a hortobágyi növénynevek kérdéséhez .... 268, 341, 425</p> <p style="text-align: center;">Nagy nyelvészek</p> <p><i>Rubinyi Mózes</i>: Révai Miklós ..... 2</p> <p style="text-align: center;">A Nyelvőr történetéből</p> <p><i>Dénes Szilárd</i>: A Nyelvőr népnyelvi közleményei egy plágiumpörben .. 21</p> <p style="text-align: center;">Magyarázatok</p> <p><i>Angyal Endre</i>: Kőkeret 132, — Szláv hajduk — magyar hajdú ..... 460</p> <p><i>Balázs János</i>: Furulya a tengeri .... 65</p> <p><i>N. Bartha Károly</i>: Nyilvetés ..... 65</p> <p><i>Beke Ödön</i>: Arany János nyelvéhez. 1. Tors. 2. Tütükél. 3. Hetes vászon. 4. Egyik szavát a másikba ölti 55. — Felhördül 56. — Ebgyömbér 57. — Févő 58. — A földokló ember a szalmaszállhoz is kap 59. — A bányászat szókinéséhez: 1. Táró. 2. Melegcsákány. 3. Hajtás. 4. Homlok. 5. Telepítés. Érdekes kifejezések Veres Péter műveiben 60. — Veres Péternek egy ritka szava 62. — Beolt 63. — Egy régi magyar családnév 120. — Galepinus egy rejtélyes szava 131. — Remese, remes 211. — Arany János nyelvéhez: 1. Álomméz. 2. Irdatlan 309. — Csokonai egy érdekes szava 311. — Porond és porong 312. — Laci-konyha 313. — Varangyos béka. Meghódlík. Fogja magát 359. — A jövő idő történetéhez 360. — Móricz Zsigmond egy ritka szava 468. — Ácsorog. [Csákányfengeteg. In 469. — [Sárbogárd és társai. Sejt és selejt 470. Szakállszáritó 471. — Tengerifiók. Vitatkozik. Meglopta a hideg .... 472</p> <p>† <i>Brüll Emánuel</i>: Lacikonyha ..... 312</p> <p><i>Csaba József</i>: Férfihűség, női hűség. Cifrakarász. Fika. Csóka 361. — Sásolják a gabonát ..... 362</p> <p><i>Csatkai Endre</i>: A tokaji bor világhíre. Száz éves-e a reszelővágó mesterség hazánkban? [Köpi 133. — A tatárkorbács ..... 303</p> <p><i>Csefkó Gyula</i>: Bögőnek mézi az eget 54. — Gallycsapta ember 52. — Gyócsát visz 54. — [Dárius kincse 122. — [Mohamed koporsója 203. — [Padra viszik bőrit 297. — [Kecskentető bor</p>
--	---

298. — Csósz-Ökör 299. — Fehér- májú 300. — Kékbeli. [Kutyamáj 301. — Záklyás fene 302. — Tyúk]	354
Dénes Szilárd: Kimicsodás 314. — Duttyán 362. — Vezércikk]	458
Dömötör Sándor: Hangutánzóik 131. — Mi is az a kulimász? 215. — Szüle- ves 315. — Nem esik kenyered a por- ba] 364. — Az ajtóban keresztültett szalmaszál]	459
Endrődi József: Orosz vengerec = há- zaló, kereskedő]	358
H. Fekete Péter: Harmatverő. Boitra beszél 64. — Furulya] a tengeri 65. — Arany János nyelvéhez; 1. Tors. 2. Tütü. Veres Péter népi kifejezései 214. — Szent nyomban, szent helyen. Kajszinbaraok. Poca 362. — Forgó. Ujpercec. Kanfaros ház. Kúdúsútra megy. Birkamogyoró. Haraszt, Tő- tik a libát. Rátotta. Gatyát tránt a búza]	363
Földessy Gyula: Mi is az a kulimász?	358
Gunda Béla: Tőzeg szavunk tángyör- ténetéhez 212. — Tolla]t az orrába]	305
† Kallós Ede: Alumínium 130. — Gáz 209. — Cincinnátusok a nyelvtörté- netben 293. — Gép, gyár, ipar 347. — Indián szavak nyelvünkben]	456
Komáromi Jenő: A magyar rokonság- nevek. Népnyelvkutatás a főváros- ban 63. — Egy ismeretlen szólás] ..	64
Ngiri Antal: Rákhátom l]jár a segítség, nyúlháton jár a kegyelem 134. — Szárnyék, szárnyokú]	464
Országh László: Furulya] a tengeri] ..	65
Prohászka János: Kalandozás a vendég- látóipar szavainak világában 46, 127, 205, 295, 349. — Tömkeleg 306. — Kecskefej]	460
Révay József: Sarzsi a gyárban]	64
Scheiber Sándor: Omnibusz 358. — Chi- asmus 465. — Csalit. Kirán]ják alóla a gyékényt] 466. — Kadarka. Szarva kőzt a tölgyét ugyan eltalá]td. Pör- osztó 467. — Könnyű, mint Haba- kuk. Kard a hálótársak között]	468
Soltész Katalin: Elvtárs]	200
Tikos Béla: Furulya] a tengeri]	65
Trócsányi Zoltán: Magyar házaló és magyar l]bor Oroszországban 129. — Még egy magyar szó az orosz nyelv- ben 217. — Még néhány magyar szó az orosz nyelvben]	357
Zolnai Béla: Átok és áldás. Kiváló vagy kiváló? 67. — Szevasz 363. — Hajduk 461. — Hajdani földműve- sek szavaj]rása]	463
Zsoldos Jenő: Omnibusz]	464

Könyvekről

Bóka László: Csokona]i Vitéz Mihály Válogatott Művei]	447
---	-----

Dénes Szilárd: Móricz Zsigmond válo- gatott elbeszélései 318. — Gárdonyi Géza stílusának jellemzéséhez 372. — Kossuth zászlaja alatt, irások a sza- badságharcról]	451
Erdődi József: Hadrovics—Gáldi Orosz-magyar szótár]	453
Fábián Pál: Idegen szavak szótára]	376
Herczeg Gyula: Juhász Gyula és Tóth Árpád válogatott művei]	380
Mikola Gyula: Orosz szépirodalmi mű- vek fordításának nyelvről] 137. — Hogyan kell és hogyan nem szabad fordítani?]	225
Prohászka János: Mit olvas a mai ifjú- ság 141. — Archaizálás a történeli regényben 370. — Az Ifjúsági Könyv- kiadó kiadványai 439. — Golubkova: Két világot éltem]	450
Révay József: Két új tudományos for- dítás]	436
Rubinyi Mózes: A Párttörténet magyar nyelven 43. — A szovjet nyelvtudo- mány kérdései (Marr-vita) 229. — Maxim Gorkij: Irodalmi tanulmányok 315. — Lenin magyar nyelven 365. — Új magyarnyelvi iskolakönyvek] ..	432
Szyl Miklós: Tudományos fordításaink magyarsága 217. — Azsájev új ma- gyar kiadása]	374
Trócsányi Zoltán: Kétnyelvű nevelői segédkönyvek 378. — Russische Chrestomathie. I.]	455

Ki hallotta, ki olvasta?

Beke Ödön: Egy új szó születésénél. Bányász-műszók 144. — Szólások a napilapban. Ujpercec 145. — Számos- állat 146. — A kőhaszat mestersza- vaihoz. A készülő új földalatti gyors- vasút építkezésének műszavaihoz]	385
H. Fekete Péter: Számosállat. Parázs- hús. Menyasszonytánc]	146
Figura Károly: Sásol]ják a gabonát. Furulyázó tengeri]	147
Gál István: Sásol]ják a gabonát]	147
G. Z.: Férfihűség, női hűség 147. — Igyekszünk, kérem!]	386
Kócsi László: Furulyázó tengeri]	147
Szabó József: Egy volt szabólegény megfigyelései]	382
Gorkij a nyelvről]	383

Nyelvművelés

Beke Ödön: A nyelvhelyesség a sajtó- ban 136. — Nap mint nap 137. — Vízermű 189. — Idegen szók hasz- nálata a magyar nyelvben]	279
† Brüll Emánuel: »Órizzük meg nyelv- vünk lépségét és szépségét (Játék a szavakkal)]	288
Dénes Szilárd: Kossuth Lajos és a nyelv- újítás 184. — Múlik]	340

<i>Elekfi László</i> : Vizerőmű 189. — A nyelvjavító Brassai	401
<i>Kálmán Béla</i> : Tályoga vagy tályogja, hólyaga vagy hólyagja?	290
<i>Karinthy Ferenc</i> : Nyelvünk tisztasága <i>Pais Dezső</i> : A nyelvet a »nyelvvédők« ellen is védeni kell!	334
<i>Prohászka János</i> : Hasonló hangzású szavak fölcserélése	135
<i>Rubinyi Mózes</i> : Agrárudományi egyetem	284
	339

Vita

<i>Deme László</i> : A nyelvjárási alakok irodalmi használatának határai	33
<i>Domokos Sámuel</i> : A tájszavak használata a román irodalmi nyelvben	261
<i>Erdődi József</i> : Műfordítás és világnézet	107
<i>Hunya István</i> : Felhasználjuk-e a népnyelvet az irodalomban?	117
<i>Kamjén István</i> : A népnyelv az irodalomban	118
<i>Kniezsa István</i> : Világ és virág	119
<i>Mikola Gyula</i> : Az orosz nevek és szavak átírása ügyéhez 113. — Nehéze az orosz nyelv?	119
<i>Prohászka János</i> : A népnyelv az irodalomban	25
<i>Rubinyi Mózes</i> : Népiesség az irodalomban	116
<i>Telegdi Zsigmond</i> : Egy hibás cikkről	101

A Nyelvőr hírei

Az Akadémia ünnepi hetének nyelv-tudományi előadásai 147, 233, 387. — A Szovjet Tudományos Akadémia Nyelv-tudományi Intézetének új kiadványai. Új szovjet nyelvészeti munkák. Vinogradov szovjet akadémikus kitüntetése 152. — Új szovjet nyelv-tudományi művek 236. — A Mari Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság harminc éves	386
--	-----

Levélszekrény

Gondolkozni — gondolkodni 69. — Rátotta. Szűzleves. Porong—porond 70. — Rezsderelye. Szalmaszálát keresztülnenni az ajtóba 71. — Abba a szent nyombá. Ifa és falu. »A szent Max«, bundisták, Arakcsjejev, RAPP 72. — Színvonal. Nem esik a kenyered porba 73. — Fűmányos. Fiúpecér. Trágyaszarvas 74. — Tiszteld tanáraid! Tájszómagyarazatok 75. — Pár 77. — Ifa-nító mén. Pete. Cigányútra megy 153. — Dudva 154. — Rézűs 236. — Porig ment. Bolond szél. Megőr 237. — Szuróka. Tarha. Haraszt. Garnács	238
---	-----

A Nyelvőr postája

Szántó Rezső, a »Tartós békéért, népi demokráciáért« Imagyar kiadása főszerkesztőjének levele. *Rideg Sándor* munkásíró levele. *Bárdos Sándor* nyomdai gépmester levele 78. — *Kovács Ferenc* esztergomi tanító levele 80. — *Jakab Ernő* (Bucuresti) és *Gáldi László* a mándruc szóról 155. — *Oldal Géza* (Moszkva) levele és a szerkesztőség válasza 156. — *Veres Péter* megjegyzései a Nyelvőr 1950. évf.-hoz 158, 239. — *Angyal Endre*: Francia-báráck 240. — *Lőrincze Lajos*: Vita a tájszavak használatáról 390. — *Levél Moszkvából* 392. — *Szabó Pál* parasztíró levele 393. — Egy nyomdász olvasónk levele 394. — Egy postatisztviselő levele 395. — *H. Fekete Péter*: Hányadik születésnap? 396. — *Sásdi Sándor* a népnyelvnek az irodalomban való használatáról 478. — *Oldal Géza* moszkvai levele [479].

Kérdések—feleletek: Lgy igaz ember 396. — Komprádor. *Veres Péter* tájszavai 397. — Bagolytűdő. Összehúzza a bagariát. — Kalap 398. — Szároiny. Kapitás 399. Ugordik. Kotár. Peckás. Tenkremegy 400.

Szólások, közmondások

A csörsz ökör a lábára hág 299
Ágcsap, uram, ágcsap 53
Ágrólszakadt 52
A gyékényt kirántják (elrántják) alóla 466, 467
A hideg meglopja 472
Ajtóban keresztülfelt szalmaszál 459
Akít a tej megéget, az a tarhót is fújja 238
A lónak négy lába van, mégis botlik 303
Annak is rálépett a fekete tehen a lábára 299
Antal a fejed 124
Antalul felet 124
Árnyékaért nem hagyja a koncot 123
Asszonyinak és lónak thinni sohasem kell 298
Az ág kiverte a szemét 53
Az árnyékhoz kapdos 124
Az eget is bögőnek mézi 51
Barát zsákja telhetetlen 298
Bolond lyukból bolond szél fúj 237
Borsot tör az orra alá 349
Bögőnek (bögőhegedűnek) nézi az eget 51, 159
Cigányútra (cigányutcára, cigánysorba, cigánytorokba) ment (szaladt, talált, tévedt) 153
Csikorog a malomkerék, esőt kiált 132
Csirkehúsrá fáj a foga 355
Dárius kincse 122

- Demeter kincsére kapott 125
 Egérútra szaladt (tért a falatja) 153
 Egy gyékényen árulnak 466
 Egyik szavát a másikba ölti (üti) 56, 310
 Egy lyukból hideget és meleget fúj 123
 Elcsúszott a szája 160
 Elkölténé a Dárius kincsét is 122
 Elmúlt időre nem lehet orvosságot csinálni 165
 Elrántják előle a gyékényt 467
 Eltalálta szarva közt a tölgyét 467
 Este jött vendég megmarad halásra 62
 Feljön a hava (mint a holdvilágnak) 61, 214
 Fújja a kását 61, 214
 Fuldokló ember a szalmaszálhoz is kap 59
 Fűhöz-fűhöz kap, kapaszkodik 59
 Galycsapta ember 52, 53
 Ha cigánygyerekek potyognak is az égből, elmegyek 469
 Ha csákányfergeteg (kőcsákány, csákánybalta) hull is az égből 469
 Háját lök a dereka 298
 Ha kétfelől híz a ló, járokba fordul a szekér 145
 Halhéra leszedni a köteleket 61
 Halhéra van rakva 61
 Hamuba esett a pecsenyéje 73, 364
 Ha öreg fejsze esik is, eljövök 469
 Hasban van a bűza 160
 Hátra van még a fekete leveş 206
 Ha vénasszony esik, akkor is elmegyek 469
 Ha vendégségbe jársz, késed legyen 50
 Hivatlan vendégnek ajtó mögött a helye 49
 Hömbörgetik a hordót; hömbörgeti Szent Péter a hordókat az égben 51
 Húzza a bőrt 214
 Iszik, mint a gödény 443
 Jönnek a csiki deszkás szekerek 51
 Kakas tyúk után kodácsol 356
 Kapkod (kapdos), mint a vízbe haló (ember) 59
 Kaprozik a szeme 52
 Kard a hálótársak között 468
 Karóra került az úrhája 298
 Keblén kigyót melenget 123
 Kecskerikáló bor 298
 Keritésen szárad a bőre 298
 Kétfelől kap, mint a vízbe (Dunába) haló (ember) 59
 Kiespi magát 53
 Kiesett belőle az ütő 62, 215
 Kigyót melenget keblén 123
 Kirántják előle a gyékényt 466
 Kiterítették a bőrét 298
 Kiverte szemét az ág 53
 Kocsis toroka, barát zsákja telhetetlen 298
 Koldúsútra (koldúsutára, koldúsok útjára) ment (az étel) 153, 363
 Koncot nem hagyja az árnyékaért 123
 Kőkeriben táncoltat 132
 Könnyű, mint Habakuk 468
 Kugliznak odafönn 51
 Lebeg, mint Mohammed koporsója 203
 Lónak mégy a lába, mégis botlik 303
 Mahomet koporsóját udvarló állatok 204, 205
 Megadja a beszédnek savát, borsát 349
 Megáll az ütő 62
 Megállt benne az ütő 215
 Meggázolta a csősz ökör, a fekete ökör (tehén, bika) 299
 Megjött Antal Budáról 124
 Meglopta a hideg 472
 Megtaposta a fekete tehén 299
 Minden lében (tálban) kanál 50
 Négy lábú is botlik 303
 Nem esik kenyered porba 73, 364
 Nem esik porba a pecsenyéje 73
 Nem fogja a hely 29
 Nem hágott még a fekete tehén a sarkára 299
 Nem hagyja árnyékaért a koncot 123
 Nem kaparhat annyit a kakas, hogy a jérce ki ne vakarja 355
 Nem mind bors (gyömbér), amit a kalmar ebe hullat 58
 Nyúlhaton jár 134
 Olyan komisz, hogy csak a vasutas üssza meg 298
 Olyan, mint a kulimász 215
 Orvosságot elmúlt időre nem lehet csinálni 165
 Összehúzta (meghúzta) a bagariát 398
 Összemegy, mint a hetesi vászon 56
 Ótról a hátra menni 64
 Ótról hátra vergődni 145
 Padlásra kerül a bőröd 298
 Padra viszik bőrét 297
 Padra volt téve 297
 Porba esett a pecsenyéje (konca) 73, 364
 Porig ment 237
 Rákháton jár 134
 Rálépett a csősz ökör (a fekete tehén) a lábára 299
 Reggeli vendég nem marad sokáig (nem marados, nem maradandó, hamar elszokott menni) 61, 62
 Reggel jött vendég nem szokott meghátni 62
 Rézszeg ember az eget is bögőnek nézi 51
 Rétka tyúk kakas nélkül 356
 Rúdra hág a bőröm 298
 Sarkantyúz, mint a kakas a jérce mellett 355
 Sarkára hágott a fekete tehén 299
 Savanyú a szőlő 123
 Se híre, se hamva 239
 Só a lyukamba 239
 Szalmaszálat keresztülfenni az ajtóban 71
 Szarva közt a tölgyét ugyan eltaláltad 467

Szegény ország, kit számárháton dúlnak
134

Szegény haltár 304

Szegényt az ág is húzza, az út is nyúzza
52

Szefid tyúk hamar meglapul 356

Szép vagy, mint a régi Markalf 124

Szereti a tüőt (tüükét) 55, 214

Szól már a nagybőgő 51

Tollat az orrába! 305

Tormát tör (reszel) az orra alá 349

Tyúk természet, sohasem lakik jól 354

Úgy csaplak kupán, hogy a ragyogó eget
is bőgőnek látod 51

Vén kakas, fiatal jérce 355

Vitágos, mint a vakablak (mint a kuli-
mász) 216

Vízbe eselt (vízbe fúló, vízben haló em-
ber) habhoz is kap 59

Vizet zavar 123

Zavarosban halászik 123

Zsidó padlására kerül a bőre (terítik a
bőrét) 297

SZÓMUTATÓ

- abrosz 208
 acat, aszat, -olás 238
 ácsingózik 469
 ácsorog 469
 adag, -ol 350
 adamás 252
 áfium 309
 agrártudományi 339
 ágrólszakadt 52
 agyaras mise 20
 ágyú, -golyó 287
 áhít 469
 Akastyán hegy 125
 akkorika 32
 áklitom 125
 akna 60
 aktíva 339
 alap 284
 alázatos szolgálja 363
 áld, -ás 67
 álldogál 403
 álomméz 309
 által 402, 404
 alumínium 130
 ámulat 449
 ángyom 63
 annál is inkább 367
 annál kevésbé 367
 Antal 124
 antalkodás 124
 apacs 458
 Araksejev 72
 aranycsésze-virág 271
 Árgyélusát! 125
 árpa 463
 Árpád 463
 árva, -csalán, -gané, -gólya,
 -tölgy 213, 270, 345, 428
 ásít 469
 A szent Max 72
 aszot 238
 asszonynéni 63
 asszonytárs 202
 asztalkendő 51
 asztunnám 32
 -at, -et 402
 át- 137, 336
 ál, által, által 404
 átok 67
 avat, -ás 63
 azon, -os 405
 azonnal 405
 babkávé 206
 bá, bácsi 275
 bagaria 398
 bagolytüdő 398
 bajtárs 202
 bákász 76
 bakter 283
 bányakombájn 446
 barack 58, 76, 240
 baracklevelű fű 57
 basaparaszt 32
 bátyám 63
 békalencse, -nyál 427
 békateknő 430
 békó 346
 benzintyúk 357
 beolt 63, 158, 215
 betörő lövcs 144
 betűtükél 55, 214
 betyár 281
 bicskanyitogató bor 298
 bikatőr 425
 bikó 346
 billikom 351
 birkamogyoró 58, 363
 birlics 145
 blokk 446
 bodza 195
 bojtortján 342
 bokor 398
 bokréta 426
 bolhafű 342
 bolondító 271
 bolondszél 237
 bolsevik párt, bolsevikok
 pártja 45
 bor 128
 borász, -at 352
 borcsarnok 129
 borfíték 297
 borkocma, -áros 127
 bor(mérő)-ház 128
 Bornemisza 128
 bors 349
 botlik 303
 botra beszél 64, 158
 bögre 351
 bőrmadár 276
 bőrös 298
 bőszedő zsidó 298
 bubacska 274
 buborkaszü 474
 Budapest 452
 buga 446
 buncfik 125
 bund, bundisták 72
 burgonya 350
 búza 391
 buzogány 425
 büdösparé 342
 büfé 208
 célkitűzés 405
 chiasmus 465
 chingia 163
 cickafark 346
 cifrakárász 361
 cigány 154
 cigánybúza 346
 cigányparé 345
 cigányút, -utca 153, 154
 cigányzab 428
 cikk, cikhely 459
 cölöp 449
 cubók 273
 cukrász, -at, -da 296
 csákányhalta, -fergeteg 469
 csákó 281, 357
 csalit 466
 csámpás 159
 csap, -ház, -szék 128
 csaplár, -kodik 128
 csapó 430
 csápol 159
 csapos, csapol 128
 csapós (eső) 276, 426, 427
 csárda 128, 281
 csarnok 129
 csattogó 425, 430
 csegebogár 274
 csengettyűvirág, csengő-
 virág 272
 cserget 430
 csésze 351
 csétálka 425, 430
 csikszár 427
 csirke 355
 -cska, -cske 274
 csócsa 159
 csoda 314
 csóka 361
 csokoládé 352, 456 457
 csoma 357
 csomoros nyárfa 428

csöppü, csöppü-vászon 56
 csörszökör, csöszökör 299
 csudafa 271
 csuma 357
 csusza 297
 csutora 271
 csüllöz 158
 csürvecske 274

Dárius kincse 122, 125, 126
 dehogy 68
 delirium 293, 463
 deréb, dereb 122
 derék 122
 dészü 273
 dísznóparé 345
 dolmány 357
 dörgedelmes 185
 dörzsölőfa 430, 431
 dudva, dudváz 154
 dúlásig 398
 durgatolt, durrogatott, dur-
 gott kukorica 76
 duttyán 362
 dühéremény 242

ebédlő-ház, -palota 295
 ebgyömbér 57, 58
 e célból 404
 ecetfa 429
 edény 296
 édesanyám, -apám 63
 egérfarkkóró 346
 egy 194
 egyremásra 315
 éjtszaka, éjszaka 194
 el 405, 406
 eledel, eleség 295
 elejtettem — elestem 402
 élelem 295
 élelmiszer 295
 élés, -kamra 295
 élés, ílis 430
 életér 470
 életüdv 242
 elhull 463
 élő-ér, -ín 470
 előírás 366
 elrüg 274
 elszíja, elszívja 475
 eltekintve 366
 elvbarát, -rokon 200, 201
 elvtársi, -as 202
 elvtársnő 156, 202
 emberiség barátja 112
 emögött 195
 en, ennen 157
 enélkül 195
 enyéim 404
 enyhe (vminek) 398
 enyhely 426
 enyhős 449
 enyimek 404

ér 345
 ércike 274
 ereszkék 446
 ereszt 273
 Eresztő 22
 erős 164
 értelmes 434
 eset 435
 esőszak 60, 158
 eszeget 403
 eszejárása 403
 eszem-izsom 208
 eszik 294
 eszköz 296
 eszpresszó 208
 észrevétel 449
 észszerű 195
 esztergár, -os, esztergálos 74
 ét, étek, étel 294
 ételcédula 129
 éthely. -rend, -lap, -terem,
 -vágy 295
 étkezik 294, 295
 évad 257
 e végre 404
 ezen 405

fa 72
 fabrikálás, fabrikáció,
 fabrikátum 348
 facskacska 274
 fagyal 428
 fagyalt, -ozik, -ozó 296
 falat, -ozik 295
 falu 72
 fal(u)nagy 120
 famester 276
 fánk 297
 farkas 164
 farkasalma 342
 fegyverzet 447
 fehérmájú 300
 fehérparé 345
 fehérüröm 342
 fejőszék 430, 431
 fejtáró 386
 fejtés 446
 fejtőkalapács 446
 feketebeli 301
 feketecsóka, -kánya 362
 fekete kígyófü 425
 fekete leves 206
 Fekete százak 44
 fekete tájogfű 342
 félcspőjtő gazda, tehén 60,
 158
 felgatyásodik 363
 felhergel 57
 felhördül, felherdül 56, 159
 felhörren 57
 felhőzsák 60
 felidős 274
 felirónó 353
 felkér 135

felölt 398
 felömlik 473
 félrelép 463
 felszolgáló 353
 feltét 297
 fenék 345
 fenékcserép 385
 fenyér 76
 féreg 427
 férfinüség 147, 361
 Feri --- Ferike 473
 fésziske 274
 féval, févaly, févaj 58
 févő 58
 fia 404
 fickó 452
 fika 215, 361
 fimsán 163
 findza 195, 351
 fiók, -ol 472
 fiúpecér 74
 flaskó 351
 fog (ige) 359, 360, 405
 fog, fogam, fogamzik 398
 fogadó 127
 fogja magát 359
 fok 345
 fokla 212
 folnagy 120
 fonnyó-lé 157
 forgácsfánk 297
 forgó, -játék, -komédia
 133, 363
 fosol 472
 föl 336
 földes ház 431
 földet színyi 475
 földibodza 345
 földikutya 275
 földimogyoró 346
 földszines, -szinlés 73
 földszínt, -i, -es 73
 fölöntő 77
 fölész(v)ja 475
 főpincér 353
 főte 446
 főz, -és, -et, -elék 296, 297
 franciabarack 240
 fröcs 352
 fudáz, fudázó, fudáza 124
 furfang, -os 285
 furmányos 74, 160, 285
 furulyázó tengeri, furulyát
 a tengeri 65, 147, 158
 fűfű 342
 fülke 273
 fülvászár 276
 füst 426
 füstrevásár 145
 fűszer, -szám 349
 fütors 55
 fütty 352
 fűz (arany-, malagya-,
 kötő-) 429

- galycsapta 52
 galuska 297
 ganés sár 427
 ganévető 213
 garnács, gornács 239
 gatyás a búza 363
 gatyásodik 363
 gatyát ránt 65, 363
 gaz 390, 426
 gáz 209
 gazos mesgye 345
 gép, gépely 347
 Geréb, geréb, gereb 120
 gerébcsonit 121
 gerepcsin 343, 346
 gerinc, geréc, geréce 121
 gombfű 425
 gombosfenyer, -mező 425
 gondolkozik, -odik 69, 160
 görkakas 355
 gödény 443
 görhefű 430
 Görög Ilona 124
 gőzerő, -mű 190
 gőzül, -és 239, 240
 gránátmars, grenadir- 76
 Gréb, gréb 120
 guba, gubás, -odik 76
 gudu 273
 gulyásos 342
 guny 431
 guzs, guzsaly 287
- gyalázka 443
 gyaponik, gyapont, gyappa-
 nik, gyappant 257
 gyár 347
 gyáspad 297
 gyékecske 274
 gyékény, gyikiny 425
 gyékénycsörmő 430
 syep 426
 gyepű 345
 gyócsa, gyócsát visz 54, 55
 gyömbér 58
 György — Györgyike 473
 gyujtokván lopó hideg 473
 gyujtokványfű 77
 gyűri a gatyaszárat (a ten-
 geri) 147
- habzaj 242
 hadi tyúk 357
 hajdu — hajduk 217, 460,
 461
 hajnahtól vakestig 61
 hajtás 60
 hajtó 461 462
 hathéj 61, 158
 halomás 297
 halom enyhe 426
 hálószállás 208
 hámfalábú 159
 háncs 475
- hangabarack 428
 hangszer 449
 haragszavú 164
 harangütő 62
 hárászkendő 238
 harasz, -kendő, -keszkenő,
 kesztyű 238, 363
 harmatverő 64, 159
 háromemberes bor 298
 harsány 449
 hasi, -hasogató 430, 431
 hasnyálmirigy 300
 hátgeréb 121
 hátgerinc 121
 havas 61
 ház 431
 hazamegy, -jár, -jön 395
 házimester 352
 hegy hajlata 426
 héj 476
 héjakút 269
 herdit, hergel 57
 herég, herreg 57
 hetes vászon 56
 hév 190
 Hévíz 190
 hí(v) 476
 hideg, -lelés 473
 higany 284
 him-hám, himel-hámo!,
 himmeg-hámmog 76
 himódi galamb 362
 hímpor 449
 hinnye 31
 hóbolyog, hóbolygó 61
 hodály 426, 427
 hódlik, hodul 359
 holdjárásos, -kóros 61
 holdvilág 147
 hólyaga, hólyagja 290
 homlok 60
 hortyog 57
 hosszúlépés 352
 hozzáfog 360
 hő 190
 hődrótos ampérmérő 447
 hőeles bors 349
 hőerőmű 190
 hőrdül, hörg, hörög 56, 57
 hörgő, -fa 57
 hulla 463
 hullám 449
 huszár 281, 357
 huszárhal 276
 huzi-vonyi ember 440
- ibrik 351
 ideg 469
 ídes 29
 idomtalan 310
 idősanám, -apám 63
 igaz ember 396
 így 337
 igyeksszünk, kérem! 386
- ikszlábú 159
 ildom, -os, -talan 285, 311
 ílis, élés 430
 Ilona 125
 im-ám, imel-ámo! 76
 ín 469
 indító lövés 145
 ingot 446
 innap 275
 innye 31
 inségfű 345
 ipamuram 63
 ipar 348
 ír 402
 irdal, -atlan 311
 irdatlan 310
 irdoló 311
 irdomtalan, irgontalan 310
 írék 402
 iroda 284
 iromba 286
 irt, -atlan 311
 iskolatárs 202
 istenfája 430
 István — Istvánka 473
 iszalag 345
 iszonyú 164
 ital 350
 ivad 257
- járda 284
 jároka 274
 jegygyűrű 195
 jellem 98
 jéroe, jércike, jércécske 355
 jó 164
 jócska 403
 jól betütükélt 214
 jóllakik 295
 jól mutat 403
 jósolópad 472
 jó színben, bőrben, húsban
 van 403
 jövesztés 145, 385
 juhar 428
 juhászlábú 159
 juhpor, -os 213
- ka, -ke 274
 kábosztaszú 474
 kacabajka, kacamajka, kacs-
 majka 311
 kadarka 352, 467
 káder 336
 kagyló 449
 kaján 449
 kajsi(n) barack 58, 76, 240,
 362
 kálka 425
 kálkó 352, 456, 457
 kakas 354
 kakaska 274
 kakaskodik 355
 kakukfű 346

- kalamajka 311
 kalamitás 293, 463
 kalodai nyár (fa) 429
 kalup 399
 kanál 50
 kanallinkó 345
 kanfaros ház 240, 363
 kanfarú 157
 kanibál, kannibál 457, 458
 kantáros 23
 kántoros kocsmá 128
 kányafa 428
 kap 359
 kaparék 398
 kaparós (föld) 239
 kaparószalag 446
 kapca, kapcás, kapca-
 tetemes 399
 kapitalista 45
 kapja magát 359
 káposzta 349
 káposztatorzsa 55
 kappan 354
 kapta, kaptás, kaptatelemes
 399
 kaptafa 399
 karám (kerek-, kereszt-,
 négyágú-, főző-) 426,
 427, 431
 Karátföld 132
 karib 457
 karikás 430
 kármentő 351
 kartárs 202
 kártya 392
 karzat 185
 kásafű 345
 kaucsuk 457
 kávéház 205, 207
 kávémérés 207
 kávéház 206
 kecskebogyó 58
 kecskecske 274
 kecskefejő, -szopó 460
 kecskerfikató bor 298
 kegyetlen 164
 kehely 351
 kéjmámor 242
 kékbeli 301
 kemény 164
 kenderő 273
 kenyeres, -társ, -pajtás.
 -cimbora, -barát 48
 kenyérbél-virág 76
 képes 404
 képez 368
 kereseti jog 185
 kérnök 196
 kés 50
 keserűlapu 345
 kevéssé — kevésség 237
 kezd 360
 kezestő biztonság 185
 kézvonó, kétkézvonó 474
 ki- 68, 137, 336
 kicsinnyé, kicsinyég, kicsi-
 nyig 237
 kicsipi magát 53, 54, 159
 Kicsi Telekes 132
 kicsoda 314
 kifőzés 207
 kigyóhagyma 429
 kigyóharaptató 346, 430
 kigyútt a remesse 212
 kijár a remegje 212
 kimicsodás 314
 kina, kimin, kina-bor 457
 kinéz 403
 kinyal 53
 kipődrött legény 54
 kisálkodik 257
 kisbojtorjány, kisbojtorlán
 341
 kisebbik uram 63
 kiselejtez 471
 kisfröccs 352
 kiskakas 355
 kissé, kisség 237
 kiszabadul, -ás 63
 kitörés 385
 kitűz 53
 kivagyiság 62, 158, 440
 kiváló, kíváló 67, 68
 kivonagol 474
 klumpa 443
 koesi 281
 kocsisbor 298
 kocsmár, -os 74, 127
 koka(in) 457
 kokilla 446
 komédia, -ás 283
 komócsin 425
 kompót 349
 komprádor 397
 konferenció-szabó 383
 konjugáció 294
 konyha 296
 kopasz barack 76
 kópia 293
 korc 426
 korcsma, korcsmár, -os, -ol,
 -oz 127
 kotár 400
 kotu 443
 kovászvirág 346
 köcsöle 362
 köp 133
 köret, körítés 297
 köcsákány 469
 kökért 132
 könnyebbség 185
 köveszt 157
 kövesztett sonka 76
 közhasználati cikk 157
 krumplics 350
 kucorog 23
 kufercs(bánc) 310, 452
 kugli, -zás 353
 kukoricafia 472
 kulák 32
 kulimász 215, 358
 kunyhó 426
 kupa 351
 kupec 283
 kurta korcsma 128
 kutyacska 274
 kutyafa 428
 kutyaherilőség 425
 kutyakamilla 343
 kutyamáj 301
 kutyapécér 74
 kutyaszar, -os föld 270
 kutyatej 271, 346
 különböző — különféle 100,
 157
 külső államány 185
 labancos (farkú, -hajú) 76
 lábbog 252
 lacikonyha 129, 312
 lajtorjacska 274
 lakmároz 295
 lakodalom 295
 lakoma 295
 lap 368, 438
 laponyag 345
 lapos 345
 lappantyú 460
 látástól vakestig (vakulásig)
 - 61, 158, 214
 láthatni, látható 403
 ie- 137, 336
 lé 297
 leány, -ka, -acska 274
 leánypecér 74
 légszesz 210
 lélekzet, lélegzet 195
 lesz 194
 leszitta magát 475
 leves 297
 libatető 363
 libbent 273
 limonádé 352
 líra, lírikus 463
 lóalma, -citrom 58
 lol(ja), lolv(a), lolu 257
 lomb 449
 lopó hideg 473
 lövé 462
 lövedék, löveg 287
 lucs, lucsi-fenyő, -fa 77
 luxus 294
 lütő 273
 macskacska 274
 madzag 195
 magamnak kell leírnom 403
 máglya 398
 magyar aktus 124
 Magyar Ilona 125
 magyar szabó 382
 majmol 449

- major, -os, -né, -asszony 74
 máklé 309
 mákony 309
 mándruc, -kő, -legény 154
 markotány, -os 74
 mártás, mártások 297
 martinász 446
 masina, masinista 347
 maszlag 271
 matuka 443
 medve 385
 meg 405, 406
 megarasztolás 467
 megbollik 463
 megdudváz 154
 megér 373
 megfiókol 472
 meggubásodik 76
 meghergel 57
 meghódlik 359
 megirdal 311
 megjár 29, 30
 megjelenik 135
 megláblik, meglábul 303
 meglakott 295
 meglibben 356
 megmaradhatás 185
 megőr 237
 megtáncollat 132
 megtisztálkodik 430
 melegcsákány, -váltás 60, 144
 melegfűgő-váltás 144
 melós 337
 menőke 274
 mente 357
 menü 48
 menza 353
 menyasszonytánc 146
 menyecske 274
 menyemasszony 63
 mérmondó 240
 mesél 100
 mester 383
 mécsár, -ság, -os 74
 mező 268
 mi 314
 micsoda, micsodás 314
 mind 30
 mindfőig 240
 miszkál 163
 mit sem tesz 403
 mogyoró, -zik 363
 Mohammed koporsója 203
 morgadalmas 185
 mosódik 402
 motortyúk 357
 mozsár 212
 múlik 340
 munkatárs 202
 must 352
 nácio 283
 nád 425, 426
 nádajtű 271
 nádesörmő 270, 272
 nádfiók 345
 nádhodály 427
 nádkorc 426
 nádpihe 269
 nádvarróú 426
 nagy 164
 nagyanya 63
 nagyobb 403
 nagyocska 403
 nagyöreganya, -apa 63
 -nak, -nek 405
 napamasszony 63
 nap mint nap 137
 nászasszony, -ajándék, -nagy 63
 násznagykalács 63
 -né 473
 né 274, 275
 nedély 99
 négyhites bor 298
 nem 406
 nemleges 185
 néném 63
 néni 195, 275
 névjegy 47
 nő 473
 női hűség 147, 361
 nyakperec 145
 nyék 465
 nyí(v) 476
 nyílvetés 65, 66
 nyolcados, nyolcada 77
 nyomda 284
 nyög 255
 nyujtópad 297
 nyúlmgovoró 363
 -ódik -ódik 402
 óhaj, óhajt, -ás 68
 oldal 368, 438
 olt 63
 olyan 403
 omnibusz 358, 464
 ónassá esik 371
 ópium 309
 oroszlán 164
 öcsém 404
 ökörbörgyű 276
 őlt 56
 őn, őnnön 157
 őntecs 446
 őr (ige) 237
 őrebbik uram 63
 őreganyám, -apám, -szüle 63
 őregeste 158, 214
 őrmény, -laplő, -gyökér, -fű 237
 Őrményes 238
 öröklámpa 276
 örült, örület 68
 őrvény, -fű, -gyökér 237
 őszibarack 362
 ősz- 157
 összes 157, 434
 őszitőke, őszitőkél, őszitő-nőz 463
 őt, ötlet 157
 pacsmagol, -ás 286
 pad, -lő, -lás 286, 297, 298
 padláspokróc 276
 padmaty 286, 320
 pákász 443
 pálinkakocsmá 127
 pallagkóró 345
 pallóveris 430
 pamacsol, -ás 286
 pantallér 288
 pántlikaföld 239
 papagájhal 361
 papocska 274
 paprika 349
 papsajt 346
 pár 77
 pár, -lűg, -hamu, -födél, -lűz, -kas, -szárfű 393, 394
 pára 394
 parázshűs 146
 parázspénz 240
 paró 345
 parlagkova 269, 270, 272
 párol 394
 partos 99
 peccentés 146
 pecér 74
 peckás 400
 pecsénye 297
 pele, pelé 153
 pemelefű 342
 penzió 208
 pépó 58
 perc 145, 146, 285
 percen, -et, -tés 146
 perec 145
 perepotya 460
 pévó 58
 pezsgő 352
 pikulál (a kukorica) 65
 pillangó, -vágó 430, 431
 pilled 464
 pimasz 464
 pincér 353
 pindurka 464
 pipagódrök 271
 pipaszársütő 271
 pipaszurkálófű 425
 pipitér 464
 pipogya 464
 piros bors 349
 pitymallik 449
 pityókás, pityókos 287
 pityókocska 274
 plafón 286
 pléh 153
 pletykapad 472
 poca 362
 pocamag, -fű 77

- pogácsafű 346
 pókaska 274
 pokla 212
 pokolvarfű 342
 polgárerény 242
 polgártárs 200
 ponk 274
 popa 159
 porig ment 237
 porond, porong 70, 160, 273, 312, 345
 porosállás 345
 posta 215, 239
 prütü, pürütü 56
 pök 133
 pördül (a tengeri) 147
 pöröztő 467
 puhé 273
 pujkakása 345
 puruttyán 23
 puszta 281
 puzdra 288
 püpi, -i 56

 rabváltató bor, -karcos 298
 ráfog 361
 ragács 212
 rák 134
 Rákos 357
 ránt 285
 rántotta 70
 RAPP 72
 rát, -ó, -ott, rátotta 70, 160, 363
 ravasz 99
 rázócsúzda 446
 rédej, rédelyes tornác 468
 régő 468
 rehuđt 77
 rejhed, rejheszt 77
 rekkent 370
 remese, remes 211
 rence 427
 rendelt szabó 383
 rendláb 398
 répasziu 474
 réselógép 446
 restderelye, -béles 71, 160
 reszke 273
 rétek, rítek 426
 rettenő, rettenetes 164
 rezserelye 71
 rézso 236
 rézsut, rézsunt, rézsütt 237
 rí(v) 476
 rivális 293, 463
 rizling 352
 rizsó, rizsú 237
 róka fark 345
 róna 254, 271
 rovás vessző 430, 431

 sacer 67
 sár 470

 Sárbogáró, -egres, -pentele, -szentmiklós stb. 470
 sárgabarack 58, 240
 sárkány 164
 sároshátú 301
 sársolás 147
 Sárvíz, -rét, -köz 470
 sarzsi 64
 sas 164
 sás 425
 sásol, -ás 147, 362
 sátsifekció 449
 sejt, -es 470, 471
 selejt, -es 470, 471
 seprű 71
 ser, -csarnok, -korcsma 127, 128, 129
 Sernemissza 128
 simító 474
 sirűj 273
 slejt 471
 só 349
 sódar 257
 sógorom 63
 só-in 470
 sonka 257
 sóslórum 342
 sósparé 345
 sóntés 350
 sóntölés 446
 sör 128
 stampedli 351
 stimulál 463
 suhogó 430
 sujtólóg 446
 sulyom 427
 súlypont 336
 sült 296
 süt (a hideg, a dér, a fagy) 239
 süti, -ó, -emény 296
 süvegfa 145

 szablya 357
 szabó 382
 szakács 296
 szakállszárító 471
 szakfárs 202
 szal, szál 476
 szalag 476
 szalagszif 475
 szalak, szálak 476
 szálgerendahajó 476
 szállásadó, -fogadó 127, 208, 357
 szálló, -hely 127
 szálloda 127
 szalmahintés 15
 szalmás 351
 szalmaszál 71
 szalu 476
 szalvéta, 51, 350
 számóca 449
 szamorodni 352

 számosállat 146
 szántéka 274
 szapoly 443
 száraz-korcsma, -bor 128
 szárított hús 342
 szárnyadék 465
 szárnyék 426, 464
 szárnyokú 465
 szarvas 75
 szegénységű 345
 szék, szik 343
 szécsillag 343
 szekerke 274
 szekérkenő 216
 székfű 343
 széki csér 343
 szélenyhe 426
 szélesebb 403
 szélfogó 426
 szelvény 385
 szemben 100
 szemeskávé 206
 szeminarium 294, 463
 szemöldökfa 320
 szemperc 72, 77, 146
 szempont 336
 szent hely, nyom, pillanat, perc 72, 77, 146, 362
 szentjánoshajtás 429
 szent Max 72
 szép 164
 szépanya, -apa, szépnagyanya, -apa 63
 szépim 357
 szépvasz 363
 szeszecital 350
 szevasz 363
 szí 474
 sziat, szijab, szivat 473
 sziguru 273
 szij, -gyártó 473, 475, 476
 szijókés, -fa, -deszka, -szék 474
 sziju, szijju, szijú 475
 szik, szék 343
 szikifű, szikfű 343
 szil (ige) 474, 475
 szilánk, szilány, szilács, szilony 473, 474, 476
 szilal, szijat, sziat, szivat 475
 szilópad 474
 szín (méz, bor, magyar) 73
 színe 73
 színe-java 73
 színél 398
 szint, -ez, -ezés 73
 színvonal 73
 szirogy 399
 szirony, -os 399, 474
 szítta magát 475
 sziu 475, 476
 szív (ige) 474, 475
 szívács, szilács, szijács 473
 szivar 242

- szivarozik (a tengeri) 147
sziveskedik 135
szivókés, -szék 474
szliács 473
szolgája! 363
szöghaj 287
szőrösbarack 76
szörp 352
szurgáló 311
szúróka 238
szüle 63
szüzétel, leves, -meleg 70, 315
- tágít rajta 398
tagtárs 202
tajigás 213
talkaros 30, 31
tálal 350
tálca, táca 350
talló, -zás 214
talpasmuhar 344
talptáró 386
tályoga, tályogja 290
tanító néni 153
tányérbél, -i, -ű (virág) 76
táplálkozók 295
tarha, tarhó 238
tárkony 430
tarló, talló 213
tarlóvirág 344
tárna 60
táró 60, 385
-társ 202
tassán 163
tat -tet 402
tatár 304
tatánkorbács 308
tatarolás 185
látika 77
tegez 288
tehénfejő 460
tehéntérdű 159
tejeskávé 206
tejoltó 346
tejszín 73
teke, -játék 353
tekeőr 353
telek 345
telepítés 60
ten, tennen 157
tengeri barack 76, 362
tengerifiók 472
tenkremegy, -besz 400
tepertős rátotta 363
terem 295
terepcsin 346
teríték 350
térjmeg-utca 153
testvérgyilkos háború 157
tesz 370
tészta 297
tésztát szív, elszív 474
tetem 399
- tévedőskert 309
tiszaifa 430
tisztesfű 344
tűzes-vászon 56
tok 257
tokaji bor 133
tokány 287
tokmány 287
Toldimenés 124
tolókasza 443
tolvaj hideg 473
top 257
torma 349
tors 55, 159, 213
torsia 131
torta 296
torzsa 159
lót-méz 216
több 403
többé, többég 237
tökés 45
töksziu 474
tömeg 309
tömegfogyasztási cikk 157
tömkeleg, tömpeleg 306
töredék 185
törkök, -ő 311
török 311
történet 404
törtik a libát, lúdat, récét 63, 363
tözeg 212
trágyaszarvas 74
traktéros, -ház 129
tréfa 352
trütü 56
tubák 457
tudós, tudós 68
tuskó 446
tüje-csöppü 56
Tündér Ilona 124
tüskéslapu 269
tütü, -ke 55, 159, 214
ütükél 55, 159, 214
- tyúk 354
tyúkpecér 74
tyúkszemvirág 345
- ugordik, ugordás 400
ugrik 400
ujjperc, -perc 145, 285, 363
unheimlich 283
urabácsi 63
ural 99
úrkény 242
uruk 274
uszoda 284
utca, ucca 194
útifű 342
útvesztő 307
- ül 285
ülő 274
ünnep 275
- ürgefarok 345
ütő 62, 215
ütöget 403
- vadgyömbér 58
vadlencse 345
vadlucerna 271
vadmályva 346
vadperemizs 346
vadrezida 346
vadtatika 77
vadzab 428, 429
vágó (eső) 426
vakeste 158, 214
valamennyire 403
valék 402
vállperc 145, 285
varacskos, varamcsos, varangyos, varakás, varas béka 359
varadies 430
varjútövis 428
várnök 196
varróleány 383
vasaló 426
vasfű 346
vas pele 153
vasutas-bor 298
véd 185
végestelen végig 157
vegyenek gyócsát 54, 56
vendég, -el, -elés 47
vendég-ajándék 47
vendégbarát, -ság 47
vendégfogadó, -s, -hely, -ház, -szállás 46, 127
vendégház 129
vendéglátás 46
vendéglátó-ipar 46
vendéglő, -s 47
vendégszeretet, -szeretés 46
vengerec 129, 358
vengerszkij 130
veresbeli 301
veresnadrág 343
vérszipó 276
vesecske 274
vető, -ráma 213
vezércikk, -ely, -ez 187, 458, 459
vezetéknev 125
ví, vív 472
világ 119
világpolgár 449
villa 50
vilábhajtó 239
villamoserőmű 190
villanytelep 190
vinkó 352
virág 119
viszonyul 336
visszája 73
vitálkodik, -ás 472
vitálozik, vitájozik 472

vitat, -kozik 472	Volga—Don csatorna 157	záródott (erdő) 431
vitéz 164	vonadék 474	zengzet 419
vízérő, -mű, vízierő, -mű 189	vondoz 273	zofra 163
vizierőtelep 190	vonogató, vonogaló, vona-	zománcoz párna 80
vizifutó 427	goló 474	zódákfa 276
vízililiom 425	vonókés 474	zöldbéli 301
víz-in 470	vőfély 63	zsákutca 153
vízitők, -rőzsa 427		zsirosnyakú 32
vízszintes 73	záklyás fene 302	zsirosparaszt 32

TÁRGYMUTATÓ

- Arany János nyelve 55, 213, 309
archaizálás 370
birtokos személyjel 290
bukovinai székelyek 273
Csokonai nyelve 244, 254, 311, 447
elbeszélő muhi 402
fordítás; műfordítás, tudományos művek
fordítása 43, 107, 137, 217, 225, 365, 374, 436, 450
földműves eredetű szók 293, 463
főnévi igenév 402
Gárdonyi nyelve 372
gyakorító igék 403
hangutánzók 131
hasonló hangzású szavak 284
helyesírás 91, 194, 332, 394, 395, 407
helyes kiejtés 67
hortobágyi nyelvjárás 268, 341, 425
idegen szavak 279, 376, 413
ifjúsági könyvek 141, 439
igeragozás 360, 386
indián szavak 456
irodalomtani 97
játék a szavakkal 288
Jókai nyelve 321
jövő idő 360, 405
kiejtés 386
Kossuth nyelve 184, 451, 458
középfok 403
Krúdy Gyula nyelve 324, 420
magyar szók az oroszban 357, 460
marxizmus és nyelvtudomány 35, 101, 148, 229
moldvai csángók 277
mondatelemzés 258
mondatszerkezetek 324, 420
Móricz Zsigmond nyelve 21, 70, 318, 398, 400, 468, 471
műszavak, mesterszók: bányászati 144, 385; földalatti gyorsvasúti 385; kohászati 385; szabóipari 382; vendéglátóipari 46, 127, 205, 294, 349
népnyelv 21, 63
népnyelv és irodalom 25, 33, 117, 118, 264, 478
néptanítók és nyelvünk 256
névelő elhagyása 404
növénynevek 268, 341, 425
nyelv 383
nyelv- és nyelvtanítás 7, 81, 97, 191, 258, 332, 378, 432
nyelvhelyesség 340, 396
nyelvi tréfa 302
nyelvjavítás 401
nyelvtisztaság 334
nyelvjávitás 184
nyelvvédelem 136
orosz nyelv 119; orosz olvasókönyv 455; orosz szavak átírása 113; orosz szótár 453
parancsolómód 386
rég magyar családnév 120
rokonságnevek 63
szenvető ige 402
Szkárosi Horvát András nyelve 15
szókészlet 102
szókezdő mássalhangzók tréfas fölcserélése 302
szórend 405
szovjet népek 179, 415
Sztálin nyelvtudományi cikkei 35, 101, 148, 231, 233
tájszavak használata 25, 264, 390
tibeti nyelv 169
vendéglátóipar szavai 46, 127, 205, 294, 349
Vörösmarty nyelve 241
Zrínyi nyelve 161

RÖVIDÍTÉSEK

- átv. ért. = átvitt értelemben
 Bp. = Budapest
 CzF = A Magyar nyelv szótára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készítették: Czuczor Gergely és Fogarasi János. 6 kötet, Pest (Budapest) 1862—1874
 é. n. = év nélkül
 Ethn. = Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata. Budapest. 1890-től
 EtSz = Magyar Etimológiai Szótár. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta Gombocz Zoltán és Melich János. Budapest 1914-től
 h. = helyett
 i. e. = időszámításunk előtt
 i. h. = az idézett helyen
 ill. = illetőleg
 K = kódex
 kar = közmondás
 l. = lásd
 l. (arabszám után) = lap
 m. = megye
 MA = Molnár Albert magyar-latin szótára (Dictionarium Ungarico-Latinum. Norimberga 1604) 3. bővített kiadása, Heidelberg 1621
 MNy = Magyar Nyelv. A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata
 MNGy = Magyar Népköltési Gyűjtemény
 Msn = Magyarosan. Nyelvművelő folyóirat. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága nyelvművelő szakosztályának folyóirata. 1932-től
 MTA = Magyar Tudományos Akadémia
 MTsz = Magyar Tájszótár. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkesztette Szinnyei József, 2 kötet. Budapest 1893—1901
 NC = Arany János; Nagyidai cigányok
 NőNy = Népünk és nyelvünk
 NyF = Nyelvészeti Füzetek. Szerkesztő Simonyi Zsigmond. 1—81. füzet. 1902—1918
 NyK = Nyelvtudományi Közlemények. Budapest 1862-től
 Nyr = Magyar Nyelvőr. Budapest 1862-től
 NySz = Magyar Nyelvtörténeti Szótár. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szerkesztették Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. 3 kötet. Budapest 1890—1893
 NyUSz = Magyar Nyelvújítás Szótára. Írta Szily Kálmán. Budapest 1902
 OkiSz = Magyar Oklevél Szótár. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Szamota István gyűjtését szótárrá szerkesztette Zolnai Gyula. Budapest 1902—1906
 Ö. M. = Összes Munkái
 pl. = például
 PPB = Pápai Páriz Ferenc magyar-latin szótárának (Lőcse 1708) Bod-féle bővített kiadása. Szeged 1767.
 RMKT = Régi Magyar Költők-Tára. Közéleteszi Szilády Áron. Budapest 1877
 RMKt = Régi Magyar Könyvtár
 stb. = s a többi
 sz. = század
 SzamSzót. = Csúry Bálint: Szamosháti szótár
 Thaly:VÉ. = Thaly Kálmán: Vitézi Énekek
 TörtTár = Történelmi Tár
 tréf. = tréfás, tréfásan
 Tsz = Magyar Tájszótár. Kiadta a Magyar Tudós Társaság. Buda 1838
 ú. m. = úgy mint
 uo. = ugyanott
 Vadr. = Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Szerkesztő Kriza János. Kolozsvár. I. kötet: 1863
 v. = vagy
 vid. = vidéke
 vki, vmi, vmely = valaki, valami, valamely
 Két arabszám — közébszkatott kettősponttal → a kötet és a lap számát jelenti, pl. 75:78 = 75. kötet 78. lap.

A kiadásért felelős: A Tankönyvkiadó Vállalat vezérigazgatója.

9111.52/T. — Révai-nyomda I. sz. telephelye Budapest, V., Bajcsy-Zsilinszky-út 34.

Felelős: Puskás Ferenc.

MAGYAR NYELVŐR

75. ÉVFOLYAM * 1951 JANUÁR—FEBRUÁR * 1. SZÁM

A MAGYAR NYELVŐR

*forró szeretettel üdvözli a Magyar Dolgozók Pártjának
második kongresszusát*

A kongresszus jelentős állomás azon az úton, melyen a Magyar Dolgozók Pártjának vezetésével haladunk a szocializmus felé. A „Magyar Nyelvőr“ tudja, mint jelent a munkásosztály hatalma, a Párt vezetése a tudomány számára. Világosan látta ezt már az Első Tanácsköztársaság idején, amikor az állam minden szükséges anyagi és szervezeti támogatást megadott a kutatás számára. Megtanulta azt is, mire képes az ellenforradalom, a fasiszta Horthy-rezsím, mely minden úton-módon igyekezett lehetetlenné tenni a haladó tudósok munkáját és lapunkat is „papírhiány miatt“ betiltotta.

A felszabadulás után, az infláció idején, mikor a nyomdász szak-szervezet tudomást szerzett arról, hogy a „Nyelvőr“ fennmaradása veszélyben forog, felajánlotta, hogy egy évig, amíg folyóiratunk helyzete meg nem szilárdul, anyagi ellenszolgáltatás nélkül kiszedeti cikkeinket. Nem került sor erre, mivel a Magyar Kommunista Párt könyvkiadóvállalata gondozásába vette a fasiszmus utolsó éveiben elnémított „Nyelvőr“-t. A Felszabadulás óta a „Magyar Nyelvőr“ útja egyenesen fölfelé ível. Emeelkedik a lap ívszáma, példányszáma, eljut az iskolákba, eljut a munkásokhoz, a dolgozó parasztokhoz.

A Pártnak köszönjük, hogy munkánk tervszerűvé és ezen keresztül eredményesebbé, hasznosabbá vált. Megszűnt a tudomány és a tudományos folyóiratok területén is a tőkés rendszer „tudomány-szervezésére“ jellemző ötletszerűség, összevisszaság, melynek kiküszöbölését a Párt már az Első Tanácsköztársaság idején feladatául tűzte ki (l. Fogarasi Béla elvtárs cikkét a „Vörös Ujság“ 1919. július 30-i számában). Megszületett az ötéves nyelvtudományi terv, mely ugyancsak sok ponton mutat hasonlóságot ahhoz a tervhez, melyet a Nyelvi és Irodalmi Kutatók Szövetsége dolgozott ki 1919-ben, és amelyet a „Nyelvőr“ 1919. május—júniusi száma közölt.

A Párt segítségével talált rá a „Magyar Nyelvőr“ is arra az útra, melyen a legeredményesebben szolgálhatja a nyelvtudomány és a szocializmus ügyét: Visszatérve a folyóirat haladó hagyományaihoz, a nyelvtudomány széleskörű és magas színvonalú népszerűsítésével, a szocializmus építésével kapcsolatos gyakorlati fontosságú nyelvi problémák megmunkálásával és a nyelvoktatás módszertani kérdéseivel foglalkozik. Rendszeres kapcsolatot hivatott tehát teremteni a nyelvtudomány és a gyakorlat között.

A Pártnak köszönjük, hogy rávezetett minket a tudományos megismerés egyetlen helyes módszerére, és hogy segítséget nyújtott ennek elsajátításához. Különösen szerencsések vagyunk mi nyelvészek, akiknek a marxizmus legnagyobb élő képviselője mutatott utat a dialektikus materializmus helyes alkalmazására a nyelvtudományban.

Köszönjük Pártunknak és vezérének, a mi szeretett Rákosi elvtársunknak, hogy híven őrt áll a béke frontján, erősíti ennek magyarországi szakaszát, hogy mi magyar tudósok az ország többi dolgozójával együtt zavartalanul végezhesük alkotómunkánkat.

Tudjuk, mit köszönhetünk a Pártnak, tudjuk, mivel tartozunk a Pártnak. Tudatában vagyunk annak, hogy az elénk tűzött feladatnak nem tudunk teljes egészében megfelelni és hogy sok javítani való akad még munkánkban. Igyekezni fogunk ezeket a hibákat fokozatosan kiküszöbölni, hogy eredményesebben vehessünk részt a magyar nyelv fejlesztésében, az iskolai oktatás támogatásán keresztül a szocializmus építésében.

A „Magyar Nyelvőr“ Szerkesztő Bizottsága

Nagy nyelvészek

RÉVAI MIKLÓS

Írta: Rubinyi Mózes

A francia forradalom hatása évtizedeken át megérzik a magyar polgári szellemiség reformtörekvésein. E reformtörekvések között kiváló helyet foglal el a nyelv és az irodalom megújulása hazánkban. „Magyarország válasza“ — írja Révai József Kölcsey-tanulmányában — „a francia forradalomra a nyelvújítás és az új irodalom volt; a magyar írók a nyelv, az irodalmi formák, a költői érzelmek területén igyekeztek megteremteni azt, amit a francia nép a valóságban megteremtett: az új polgári világot.“ Ez a polgári forradalmi szellem, amint arra Révai József rámutat, már Kölcsey előtt jelentkezett irodalmunkban. S ugyanerre tanít Horváth Márton Vörösmarty-tanulmányában: „Vörösmarty nyelvi fellépését megelőzte Kazinczy, Kölcsey, Kisfaludy és a professzor Révai munkája“ (Társadalmi Szemle 5: 936). Ez íróink mind a magyar nemzeti öntudat ébresztői közé tartoznak s köztük a nemzeti nyelvi öntudat ébresztésében Révai Miklós vezetett.

Lángész volt Révai s ez az ő korában azt jelenti, hogy boldogtalan ember volt. Kora nem becsülte meg a szellemiség, a tudás nagy embereit. Sorsuk üldöztetés, a legjobb esetben nyomorgás, egy kis vállvergető támogatás. Révai Miklós költő volt és tudós, rajztanár és magántanító, kóborló paptanár, majd pár évig, élete öt utolsó évében egyetemi professzor, de mindvégig, még egyetemi tanár korában is állandó anyagi zavarokkal küzködő szegény ember, aki 5—15 forintokat kunyorál egész életében. Halálának századik évfordulóján jelent meg egy levele, amelyet pártfogójához, az egyik Telekihez intézett s amely-

ben (a kor szegényére!) ilyen kifakadás olvasható: „Én igen szeren-
tséltlen egy ember vagyok!“ Elméleti és gyakorlati tudása páratlanul
sokoldalú. Költő és nyelvész. Szépen rajzol és a nagyszentmiklósi csiz-
madia fia öröme lesz az asztalos-, ács-, bognár-, lakatos-, szíjgyártó-
inasoknak, akiket buzgón tanít benső szeretetével és odaadásával a
tanár úr, a csizmadia fia. Azt mondták rá Győrött és életkálváriájának
más stációin paptársai és más felnőttek, hogy összeférhetetlen, köte-
kedő, veszekedős, de soha ilyet nem mondtak rá tanítványai, akik meg-
értették szenvedő lelkének áldozatos odaadását.

Milyen volt emberi alakja? Arcképét ő maga írta meg egy versé-
ben:

„Magas szál és kartsu én testem állása S gyenge erőmben is sebes a járása, Ritkul szőke hajam busult homlokocmn, Előre dül fejem meggörbedt hátamcn: De mégis ugy, hogy ha néha felébredek,	Én is magam feljebb tartani gerjedek. Hosszas artzám vidul gyenge pirossággal, Ha néha fellege mulik komorsággal. Tisztán n'z kék szemem, áruló hunyorgás Nints benne álnokul szökdöső balfogás.“
---	---

Kazinczy is ilyennek látta, amikor először látta Révait. 1779-ben látta őt Kazinczy először, amikor Révai Váradon tanárkodott. „Közép-
szer magasságú, vékony és nyálkás husú ifjú, lobogó szöghajakkal, kék
szemmel, minden mozdulatában tűz, bátor s félni nem tudó“ (Pályám
emlékezete, Abafi-kiadás, 54. l.). S mi lett ebből a Révaiból egy gyöt-
relmes élet végén? Kazinczy 1808-ban, Révai halálának első évforduló-
ján a Hazai Tudósításokban ezt írja róla: „Én Révait 1803-ban Május
és Június hónapokban láttam utólszor. Éjtszakázásai, mellyekkel hae-
morrhóisát ingerlette, egészen elgyengítették volt. Láttam, hogy többé
láttni nem fogom, de meg akartam kímélni a' halál emlékezetétől, melly,
midőn a' test a' hosszas fájdalma által elgyengült, annak lelke előtt
is rettenetes, a' ki ép napjaiban hérosi bátorsággal szokta volt tekin-
teni.“ És közbül egy gyötrelmes élet ezernyi baja.

Révai Miklós 1752-ben február 24-én született Nagyszentmiklóson,
Torontál megyében.¹ Egy földhözragadt falusi csizmadianak volt a fia.
Szeretet nélkül, nyomorúságban nőtt fel. Szülőfalva, Nagyszentmiklós,
vegyeslakosságú volt. Magyarul, németül, szerbül és románul beszél-
tek szülőfalujában. Az elemi iskolát és a gimnáziumot a szegedi piaris-
táknál végezte. 1769-ben belépett a piarista rendbe, de szenvedélyes
hevessége, korlátot nem tűró indulatosága nem egyezhetett össze az
új élet korlátoltságával. Mint szerzetes városról-városra járt. Kees-
kemét, Tata, Veszprém, Várad, Nagykároly, Győr látta a lelkes, de
„összeférhetetlen“ tanárt, aki tanít, ír, tanul és — veszekszik. Nyugha-
tatlan, harcok természet. Egyéni adottsága, egyéni sors bajaiból kiala-
kuló világszemlélet magyarázza, hogy korához mihamar kritikai for-
mában viszonyult. Az ide-oda dobált szegény tehetséges ember sorsa
volt az övé abban a sötét világban. Forradalmi szellemiség, de polgári

¹ Irodalom: Bánóczi József: Révai Miklós élete és munkái. Száz arannyal jutal-
mazott pályamű. Kiadta a M. T. A. 1879. *Csaplár Benedek*: Révai Miklós élete. 4 kötet.
Budapest, 1881–1889. (Különlenyomat a Figyelőből.) *Rubinyi Mózes*: Révai Miklós
élete és nyelvészeti törekvései. — Szemelvényekkel. Írta és jegyzetekkel ellátta: R. M.
Pozsny — Budapest, 1904. U. a.: Grimm és Révai; Magyar Nyelvőr, 1903 és Nyelvészeti
Füzetek 6. szám. Az e körül kialakult terjedelmes vitacsalomból: *Melich János*: Révai
Miklós nyelvtudomány, Budapest, 1908. Akadémiai Értekezések, 20: 4. szám; *Velledits
Lajos*: Révai és Adelung. Nyelvtudományi Közlemények, 1908, 38: 287 és külön, stb.

értelemben: negációval fordult kora felé, amely a tudósnak, a pedagógusnak száraz kenyeret is alig adott. 1783-ban Pozsonyban szerkesztője lesz a legelső magyar újságnak, a Magyar Hírmondónak. Minden cikkét lelkes hazaszeretete hatja át és minden cikkén meglátszik egész munkásságának főcélja: a magyar nyelvnek kiművelése. De minthogy e célját lapjával nem tudta annyira megközelíteni, amennyire ő azt szeretete volna, évközben megvált újságírói állásától. Új terve támadt célja elérésére. Ha nem felelt meg az újság, talán meg fog felelni egy tudós társaság, egy Akadémia. Bessenyei nyomdokain, ő is Jámbor Szándékot szerkeszt, amelyben egy tudós társaság alapításáért izgat. De nem Révai Miklós volna ő, ha ezt a tervét úgy simán megírná és kiadná. Egy szép napon fogja kéziratát, felrohan Bécsbe és jelentkezik egyenesen II. József császárnál kihallgatásra.

Akkoriban minden tehetséges magyar tudós és író közeledett a jozefinizmushoz, amely az első polgári szakítás volt a feudális, klerikális reakcióval. Révai Miklós és Verseghy Ferenc életre-halálra szóló tudományos párbajt vívtak nyelvészeti kérdésekről, de abban megegyeztek, hogy a jozefinizmus mindkettejüket „megpörkölte“. A sors véletlenéből ismerjük a Révai Miklós—József császár-féle találkozás részleteit. A császár végighallgatta a kérelmező rövid előadását, szemével jól megmérte a széptermetű férfiút s e kérdést intézte hozzá: „Nem volna-e kedve katonává lenni? Legottan hadnagynak nevezem ki.“ Révai azt felelte: „Felséges császár, én már katona vagyok a szelíd szerzetesi rendben, Jézus Krisztus zászlója alatt, azért katonaságot nem kérek, hanem előadott kérelmem elfogadásáért esedezem.“ „A száraz ortzájú Császár szemében mosolyvillanás jelent meg, nyilván tetszett neki a bátor pap és így válaszolt: «Majd gondolkodom a dolog felett».“

Még most is gondolkodik róla, de a Magyar Tudományos Akadémia nélküle is megalakult és Révai Miklós hadnagy helyett Révai Miklós professzor alapította meg a magyar nyelvtudományt.

Ha most Révai Miklós szerepét óhajtjuk megrajzolni a magyar nyelvtudomány történetében, akkor ezt a következő összefoglalással tehetjük meg:

Révai felléptéig két fontos dolog hiányzott a magyar nyelvtudományban. A magyar nyelvnek régi emlékei nem voltak kinyomtatva s nem volt tudományos magyar nyelvtanunk. Révai ezt a két hiányosságot észrevette mihamar. Szorgalmasan tanulni kezdett. Elolvasta csakhamar az összes magyar nyelvtanokat. De evvel nem elégedett meg. Tanulmányozta a németek és más európai népek szakirodalmát. Ilyen úton aztán megírta két főmunkáját, az Antiquitates-t és a Grammatica Elaboration-t s ezekkel megalapította az újabbkori magyar nyelvtudományt.

Az Antiquitates 1803-ban jelent meg. Első kötete lett volna a Magyar Irodalmi Régiségek c. sorozatnak, amelyben a régi magyar nyelv emlékeit óhajtotta kiadni „a régi igazi kiejtés szerint és nyelvtani magyarázatokkal“. A sorozatból egyetlen darab jelent meg: az Antiquitates, amely a Halotti Beszédet közli egész könyvre terjedő magyarázatokkal. 360 lapból áll a könyv. Azóta csaknem másfél évszázad telt el, de ilyen monografiát azóta se tudott felmutatni a magyar nyelvtudomány. Kétségtelenül e mű a történelmi módszerű magyar nyelvtudománynak első gyakorlati megnyilatkozása.

De a tudós új állásában, a pesti egyetemen, önemésztő lázban dolgozik egy magyar tudományos nyelvtan megteremtésén. Éjt-napot egygyé tesz és így írja meg hírneves művét, a Grammatica Elaborator Hungarica (Bővebb magyar nyelvtan) köteteit. (1803—1805, 1806.) A mű pontosabb címében híven van jellemezve tartalma: „Ad genuinam patrii sermonis indolem fideliter exacta, affiniumque linguarum adminicu'is locupletius illustrata“ („a hazai nyelv igazi természetéhez híven alkalmazva s a rokon nyelvek segítségével bőven megvilágítva“). A mű címlapján az is fel van tüntetve, hogy két kötetre tervezte, melyek közül az első kötet két könyvből áll. Az első kötetnek ez a két könyve a tudós életében megjelent és száz évig az volt a tudományos irodalomban a közhit, hogy a tudós nyelvtanának csak e két könyve készült el, azok, amelyek a hangtant és az alaktant adják. E sorok írója azonban századunk elején behatóan foglalkozván a nagy tudós életművével, megállapította, hogy teljesen elkészült az Elaborator Grammatica harmadik kötete, benne a mondattani résszel. Indítványára a Magyar Tudományos Akadémia a tudós halálának 100-ik évfordulója alkalmából elhatározta e harmadik kötet kiadását. A határozat valóra vált s így ma már a nagyjelentőségű műnek mindhárom könyve ott díszlik tudományos irodalmunkban és alapvető jellegével belőle indul ki szinte minden történelmi kutatás. Mai szemmel nézve, természetesen felötlik történelmi szellemiségének némi túlzása és néhol egvoldalúsága. Az antiquitásról (a régiségről) csak ilyen túlzó jelzőkkel tud beszélni: veneranda (tisztelni való), augusta (fenséges). Magyar nyelven egy kéziratos művében ezt így fejezi ki: „Térjünk vissza a' régiekhez. Nálók találjuk fel a' hibátlanságot megtartásra, a' szóhajtogatásnak, szószármaztatásnak, szókötésnek halhatatlan szabásait. Ezeket én, tőlök vévén, igazán a' tudós nyelvből, állandó megegyezéssel közön-ségessé lett jó szokásból, igyekeztem hívségesen előadnom az én Nyelvtanításomban“ (Magyar Deákság, 2 : 11.).

Révainak ez alapvető műveit egyetlen ember egészen bizonyosan elolvasta s ez Révaihoz méltó ellenfele, a sokoldalú és érdekes Verseghy Ferenc volt. Verseghy „A tiszta magyarság“ c. könyvében írt bírálatot Révai műveiről. És ebből olyan tudományos háborúság keletkezett, amilyen eladdig csak hitviták idején zajlott le hazánkban. Révai álnévű röpiratokkal támadt ellenfelére (egyik röpiratának címlapjára ezt a nevet írta: Világosvári Miklósfői János, ennek ezt a címet adta: „Verseghy Ferenek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága“). Szenvedélyes gúnnyal tör ellenfelére Révai Miklós, hiszen az ő számára a nyelv sorsa olyan komoly kérdés volt, mint maga az élet. Ő írta egyszer: „Ha pedig a magyar nemzet elveszti nyelvét, maga is elvész.“

Révai főműveit: Az Elaborator Grammatica-t és az Antiquitates-t latinul írta. Latinul is mondta az egyetemen beköszöntő beszédét, amelyben odavágta hallgatósága szemébe: Nescimus hungarice loqui (Nem tudunk magyarul beszélni). De általában akkor még, a 19. század elején, latin volt a tanítás nyelve. A magyar nyelvért és annak érvényesülé- séért lelkesedő, szenvedélyes tudós az ő vaskalapos tanártársai előtt veszedelmes forradalmár volt. Magyar nyelven kezdte egyetemi műveit is megírni s ezek között a legjelentősebb lett volna egy irodalomtudomá- nyi kézikönyv magyar nyelven, amely az irodalomtörténet, a stilisz- tika, a poétika és a nyelvtudomány legfőbb kérdéseit akarta magyar

nyelven összefoglalni és kiadni. Műve legnagyobbbrészt el is készült, de 100 esztendeig hevert a kéziratárban. Első kötetét, mely egyben az első magyar nyelven írott magyar irodalomtörténet, benne nyelvemlékeink jellemzése is, sajtó alá rendeztük és kiadtuk a Régi Magyar Könyvtárban.²

Révai Miklós ötesztendei egyetemi tanársága a lázas munka, a lobogó lelkesedés ideje volt. Fáklya volt, amely másoknak, nekünk világitott, de közben elégett. 1807 április elsején omlott össze. Gazdag hagyatéka hazája határain túl is hatott. A finn-ugor nyelvtudomány munkásain kívül az indogermán érdekeltségűek is megtanulták becsülni. Egy német könyvtáros kérésére, hogy ajánljon jó magyar nyelvtant, Pyrker egri érsek ezt írta: „Die beste ungarische Grammatik waere wohl jene von dem Ex-Jesuiten Révai, von welcher Wilhelm Humboldt mir in Gastein sagte, dass keine Nation eine aehnliche haette“ (A legjobb magyar nyelvtan Révai ex-jezsuitáé³, amelyről Humboldt Vilmos nekem Gasteinban azt mondotta, hogy egy nemzetnek sincs hasonló alkotása). Az érseknek e feljegyzése arról tanuskodik, hogy Humboldt Vilmos, kora élenjáró nyelvtudósa, az egész világon páratlan alkotásnak minősíti Révai nyelvtanát s ez nagy dicsősége a mi Révainknak s vele tudományunk multjának is. (L. Magyar Nyelv, 24 : 202.)

Szülőhelyén gránitoszlop s a Magyar Tudományos Akadémia palotájának homlokzatán 1864 óta szobra hirdette a szegény, nélkülözésekben összeomlott tudós emlékét. Szobrát Izsó Miklós lehelte kőbe, a homlokzaton balról Galilei, jobbról Révai szobra állt. Révai Miklós szobra 1944-ben darabokra zúzódva omlott le.

Révai Miklós tárgyát, a magyar nyelvet, lángoló szeretettel szerette. Riadva gondolt arra: mi lesz, ha a magyar nyelv elpusztul. Ne csodálkozzunk ezen a kérdésen. Azokban az években, mikor Révai Miklós egyetemi tanár volt, Pest és Buda körülbelül 60 000 lakosából alig volt 2000 magyar anyanyelvű. Nem sovinizmusból féltette a magyar nyelvet, hanem minden nemzetiségnek amaz életjogán, amelyre másfél száz év múlva a marxizmus-leninizmus tanította meg a világot.

S a közösség válsága mellett Révai jól látta saját jövőjét is. A professzor úrnak alig volt meg a mindennapira való, télvíz idején fűtőanyag-gondjai voltak, de saját tudományos jövőjében rendületlenül hitt. Nincs sikeres életmunka optimizmus nélkül és Révai Miklós hitt saját életműve sikerében. Testileg csaknem összeomolva írta le azokat a szavait, amelyeket aztán rávésett az utókor nagyszentmiklósi gránitoszlopára: „Ha majd a megújult Haza tisztelni fogja Nyelve fenntartásáért eleget szenvedett Mártirait, már előre vigasztalódom benne, hogy engem is azoknak számokba helyheztet.“

Révai Miklós jóslata beteljesedett. Másfél évszázaddal a tudós halála után, hála a dicsőséges Vörös Hadseregnek, megújult a Haza és hálával gondol a nagyszentmiklósi csizmadia fiára, a magyar nyelvtudomány alapvető mesterére.

² Révai Miklós magyarnyelvi és irodalmi kézikönyve. „A' Magyar Deáki Történet.“ Az eredeti kéziratból, részben elsőízben kiadta, utószóval, tartalom-mutatóval ellátta: Rubinyi Mózes. Régi Magyar Könyvtár. 29. kötet, Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1912.

³ Révai nem a jezsuita, hanem a piarista rendből lépett ki.

Nyelv és iskola

A NYELVTANTANÍTÁS KÉRDÉSE AZ ÁLTALÁNOSISKOLÁBAN

Írta: Takács Etel

Ha áttekintjük az általános iskolákban folyó nyelvtantanítás módszerét és eredményeit, meg kell állapítanunk, hogy ezen a téren a front-áttörés még nem történt meg. A mult káros hagyományai még nagyon is élők. A régi, helytelen gyakorlatot még nem váltotta fel az új, amely alkalmas lenne a nyelvtantanítás célkitűzésének megvalósítására, tehát biztosítaná az *anyanyelv tudatos szóbeli és írásbeli használatának elsajátítása mellett a tanulók fogalmi gondolkodásának fejlesztését is.*

A nyelvtantanítás helytelen módszerének és az ebből következő eredménytelenségének okát a felszabadulás utáni évek oktatói gyakorlatát megmételvező pedológiában kell keresni. A pedológia azzal, hogy az oktatás munkáját a tanulók „velükszületett készségeire“, „képességeire“, „hajlamaira“ építette, a nyelvtant is a készségtárgyak közé sorolta. Erre a bűnös elvi állásfoglalásra vezethetők vissza az olyan nevelői nyilatkozatok, hogy egyes osztályokban a tanulók kétharmad részének „nincs érzéke“ a helyesírásához, hogy „minden kínlódás“ hiába való, a tanulók továbbra is hibásan írnak és helytelenül beszélnek.

Nagyon világos, hogy az ilyen pedológiai megnyilatkozások a mult nyelvoktatási gyakorlatának közvetlen folytatását jelentik.

Amikor a régi rendszer elemi és polgári iskoláinak nevelői a „tanulóanyag gyengeségére“ hivatkozva eleve lemondtak a helyes beszéd és a helyes írás megtanításáról, ezzel a negatív nevelői állásfoglalással az uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát védték. A gimnáziumokban és a kiváltságosak számára fenntartott egyéb iskolákban ugyanis általában mégis csak „sikerült“ az értelmiségi pályák előfeltételét, az anyanyelv szabatos használatát elsajátíttatni.

A pedológia káros eszméit és hirdetőiket lelepleztük, és általában kiszorítottuk az iskolai oktatás gyakorlatából. Az általánosiskolai nyelvtantanítás mai helyzete mégis azt mutatja, hogy az elvileg helytelennek felismert nevelői álláspont a gyakorlatban — bár legtöbbször tudatalanul — még ma is sokhelyütt érvényesíti hatását.

Megmutatkozik ez elsősorban a nyelvtantanítás lebecsülésében. Azok az ideológiai és szakmai ismeretek, amelyek elsajátításával a magyarszakos nevelők a felszabadulás utáni években tanítási anyagukat átértékelték, felhívták a figyelmet az irodalom világnézeti tárgy jellegére. Ezzel a magyar tanítás súlypontjává ismét az irodalom tanítása vált, vagyis — más okokból és más megokolással ugyan —, de továbbra is fennállott a magyar tanítás régi gyakorlatában is általánosan megfigyelhető helyzet: a nyelvtan tanítása az irodalmi oktatás mellett és attól teljesen elszigetelve másodrendű szerepet kapott.

Amióta Sztálin elvtárs nagyjelentőségű nyilatkozatai a nyelvtudomány kérdéseiről előttünk ismeretesekek lettek, az oktatás gyakor-

latában mindenekelőtt azt a következtetést kell ezekből leszűrniünk, hogy a nyelvtan, amely „*az emberi gondolkodás hosszú, elvonatkoztató munkájának eredménye, a gondolkodás hatalmas sikereinek jele*“, kapja meg az őt megillető helyet és a kellő hangsúlyt. Biztosítanunk kell tehát a magyar nyelv és irodalom tanításának egyensúlyát, és ugyanakkor a mesterséges széttagolás helyett a nyelv és irodalom között fennálló összefüggésnek a tanítás módszerével való kidomborítását is.

A nyelvtantanítás lebecsülése mellett gyakori jelenségként figyelhető meg a tanulók lebecsülése a nyelvi törvényszerűségek elsajátításával kapcsolatban. Ilyen álláspontra vezethetők vissza a különféle játékos módszerek, amelyekkel a nevelők „meg akarják könnyíteni“, „elviselhetővé akarják tenni“ a nyelvtannak, ennek a „száraz“, „unalmas“ tárgynak a megtanulását. Nevelői szaklapokban olvashatók ilyen beszámolók, amelyekben a nevelő közli, hogy milyen „ötletekkel“, „fogásokkal“ sikerül növendékei érdeklődését biztosítani a nyelvtanórákon. Alkalmaznak ezek szerint különféle nyelvtan-játékokat, gyakran manuális foglalkozással (pl. szóhasábok fűrészelése) kötik össze a nyelvi törvényszerűségek elsajátítását.

Idetartoznak a nyelvi jelenségek játékos értelmezései is, amelyekkel egyes nevelők az emlékezetbe vésést igyekeznek megkönnyíteni. Még ma is kísértenek az olyanféle helyesírási magyarázatok, mint „*áll két U-lel, mert két lábon állunk*“, stb.

Mindezeket a „megkönnyítő“ eljárásokat közös néven „elterelő-módszernek“ lehetne nevezni, hiszen a közös vonás mindezekben az, hogy elterelik a tanulók figyelmét a nyelvi jelenség lényegéről, és elterelik a tanulók gondolkodását arról az útról, amelyik a konkrétól az elvont felé, tehát a fogalmi gondolkodás készségéhez vezet.

Az általánosiskolai nyelvtantanítást azonban nemcsak a hibás elvi felfogás, vagy az ebből következő helytelen módszer teszi problematikusá. Kétségtelen, hogy az anyanyelv nyelvtanának és az ezzel kapcsolatos helyesírásnak a tanításában benne rejlenek a tárgyból adódó olyan nehézségek, amelyekkel a helyes módszer kialakításánál számolnunk kell.

Ezek a nehézségek elsősorban onnan erednek, hogy az általánosiskola V. osztályába kerülő tanulók az anyanyelvet már évek óta használják, anélkül, hogy a nyelvi rendszer belső összefüggéseinek tudatosítására sor kerülhetett volna.

Az anyanyelv szóbeli használatát a családi körben, a közvetlen környezetben sajátítják el utánzás és gyakorlás útján. Az általánosiskola alsó osztályaiban az anyanyelv írásbeli alkalmazását is megtanulják, de természetesen a 6—10 éves gyermek értelmi képességeinek megfelelő módszerrel, amely legnagyobbrészt a sok gyakorlással elmélyített analógiás következtetésre épül.

A nyelvtan elemeivel, a mondatrészekkel és a szófajokkal szintén megismerkednek már az alsó osztályokban a tanulók, de a tanítás anyaga és módszere ezen a téren is a tanulók életkorától megszabott korlátokhoz van kötve.

Ezekből az előzményekből adódik az általánosiskola V. osztályában kezdődő rendszeres nyelvtantanítás nehézsége: mechanikusan elsajátított nyelvi tények összefüggéseire kell rámutatnunk, a helyesírás

terén pedig a hibásan rögződött írásmódot kell nyelvtani értelmezés alapján kijavítanunk.

Az alsó osztályok nyelvoktatásához képest nemcsak mennyiségben, hanem minőségben is új feladatokkal állunk tehát szemben.

Ugyanakkor a tanulók érdeklődését az anyanyelv oktatásánál valóban nem keltheti fel magának a tanítás anyagának újszerűsége, mint ahogy például a földrajz vagy a történelem már a tanulók számára addig ismeretlen tények közlése révén is „érdekes” tárgy lesz.

Mindezek a nehézségek azonban nem téríthetik el a nevelőt attól, hogy az anyanyelv tanításának célkitűzését az arra alkalmas módszerrel meg ne valósítsa. A célkitűzésből adódóan legfontosabb módszertani alapelvünk a *tudatosítás* elve, s ezzel összefüggően a *tanulók fogalmi gondolkodásának fejlesztése* lesz.

Ha felismertük azt, hogy a nyelvtani kategóriákban való gondolkodás a tanulóknak nem velükszületett készsége, és még csak nem is könnyen elsajátítható ismeretanyag, ebből a felismerésből azt a következtetést kell levonnunk, hogy a nyelvtan és a vele szorosan összefüggő helyesírás tanítását fokozatosan kell az általánosiskola felső osztályaiban felépítenünk. Nemcsak mennyiségében, de szempontjaiban sem sűrítethetjük bele a nyelvi ismereteket már az V. osztály anyagába, tehát le kell mondanunk arról, hogy a mondatrészek tanításával egyidejűleg a szófajokat is megtanítsuk.

Kétségtelen, hogy a mondatrészek és szófajok kategóriái egymástól nem szigetelhetők el teljesen, tehát például az állítmány fajainak meghatározásakor szófajokról beszélünk. A fokozatosság, mint pedagógiai szempont, mégis azt kívánja, hogy az V. osztályban a szófajokat ne ismertessük részletesen, hanem elégedjünk meg az ige — névszó megkülönböztetéssel. A felsőbb osztályokban, a szófajok részletes tárgyalásakor aztán visszatérhetünk a már ismert mondatnyi szempontra: megállapíthatjuk, hogy a tanult szófajta milyen szerepet tölthet be a mondatban.

Ugyanígy a helyesírás tényleges megtanítását sem tekinthetjük egyetlen évfolyam feladatának. Számolnunk kell azzal, hogy az V. osztályban a mondatannal kapcsolatban megkezdjük, de valójában csak a szóalaktan és a hangtan ismertetésekor fejezzük be a helyesírás-tanítást.

(Más kérdés az, hogy a helyesírás tanításának szempontjából — de egyéb szempontokból is — az anyag felépítése tekintetében a hangtan — szótan — mondatannal sorrend látszik-e helyesebbnek. Ez a kérdés azonban csak akkor vetődhet fel, ha a tanterv és tankönyv módosítása kerül szóba; ezidőszereint a meglévő helyzethez kell alkalmazkodnunk.)

A fokozatosság elvének figyelembe vétele tehát megkönnyíti az elvont nyelvi kategóriákban való gondolkodás elsajátítását. Hogy pedig az egyes egységek tanításánál hogyan érhetjük el a tanulók fogalmi gondolkodásának fejlesztését, arra a közölt órafelépítés igyekszik választ adni.

Ugyancsak a célkitűzésből adódik az a módszertani szempont, hogy a nyelvtanítás ne legyen öncélú. Nem kívánjuk szabályok halmozását tanítani magáért a szabályért. Mindenegyedűleg el kell

jutnunk az alkalmaztatásig, hogy ezzel a nyelvtanítást valóban a szóbeli és írásbeli kifejezőkészség fejlesztésének szolgálatába állítsuk.

Az általánosiskola felső osztályaiban is külön órákon foglalkozunk a magyar tanítás egy-egy részletanyagával: az irodalomtanítással (olvasmány- és költeménytárgyalás), a nyelvtannal, a fogalmazás-tanítással. Ez azonban csupán azt jelenti, hogy az egyes órák súlypontját adja a megjelölt anyagrészek egyike. Tanítási gyakorlatunkban az irodalom, nyelvtan, helyesírás és fogalmazás tanítását egymással szoros összefüggésben kell végeznünk, a nyelvtan tanításának tehát egyrészt a helyesírás, másrészt a fogalmazás tanításához kell átvezetnie.

Az irodalmi művek tudatos értékelése sem képzelhető el az irodalom nyersanyagának, a nyelvnek, a nyelv törvényszerűségeinek ismerete nélkül. A tartalom és forma szoros egységéből következik, hogy íróink, akik új mondanivalót hoztak irodalmunkba, egyben új nyelvi formákkal, újszerű kifejezésmóddal is gazdagították nyelvünket. Erre pedig csakis akkor mutathatunk rá, ha tanulóink ismerik nyelvünk rendszerét, tisztában vannak a mondatrészek funkcióival, a szóalkotás lehetőségeivel, a mondatfűzés törvényszerűségeivel, stb.

A nyelvtanítási módszerének elvileg tisztázott szempontjait a gyakorlatban egy-egy egység tanításán belül, tehát az óra felépítésének keretében valósítjuk meg.

Bár az órák felépítése a tárgyalásra kerülő anyagrészhez rugalmasan igazodik, a nyelvtanórák általában a következő mozzanatokból épülnek fel:

I. Számonkérés: a) írásbeli; b) szóbeli.

II. 1. Új anyag megjelölése. — 2. Előkészítés. (Szemléltetés.) — 3. Megfigyeltetés. — 4. Törvényszerűség elvonása. — 5. Begyakorlás. — 6. Összefoglalás.

III. Házi feladat kijelölése és megbeszélése.

I. Az óra az írásbeli és a szóbeli házi feladat *számonkérésével* kezdődik. Meg kell bizonyosodnunk arról, hogy a tanulók az előző órán tárgyalt egységet magukévá tették-e, tehát ismerik a tanult törvényszerűséget, és azt alkalmazni is tudják. Éppen ezért a szóbeli számonkérést úgy vezetjük le, hogy a tanulóknak módjuk legyen a szóbanforgó nyelvi jelenséget összefüggő szövegben felismerni, a törvényszerűséget összefoglalni és önállóan alkalmazni is. (A számonkérés e három mozzanata nem megszabott sorrendben követi egymást, hanem úgy, ahogy azt a tárgyalt anyagrész megkívánja.)

a) Hogy a szóbeli számonkérés alkalmával felhasznált szöveg milyen jellegű, azt az anyagrész sajátosságai szabják meg. Kiindulhatunk az egyik olvasmány szövegéből, a tanár és a tanulók között történt beszélgetésből, a tanulók előtt ismeretes irodalmi idézetből, vagy az írásbeli házi feladat szövegéből is. Tudatában kell lennünk azonban annak, hogy a felismerés még nem jelenti az anyag biztos ismeretét, meg kell kívánnunk a törvényszerűség összefüggő előadásban való elmondását, és végül példamondatok önálló szerkesztését is.

Itt különösen az összefüggő előadásban történő beszámoló fontosságát kell átlátnunk.

Sztálin elvtárs szavai szerint „a gondolatok realitása a nyelvben nyilvánul meg“. Ha tehát a gondolat a kifejezéstől nem választható el, csakis az olyan ismeretet tekinthetjük világosnak, amely a nyelv útján is kifejezésre tud jutni. Ezért nem elégedhetünk meg azzal, ha a tanulók a tanult nyelvi jelenséget összefüggő szövegben felismerik vagy példákön szemléltetik. A nyelvi törvényszerűséget valójában csakis akkor tették magukévá, ha annak lényegéről elvontan, példák nélkül is be tudnak számolni.

b) A tanulók írásbeli házimunkájának helyes megoldását minden órán ellenőriznünk kell. Hogy a számonkérésnek ezt a részét rövid idő alatt eredményesen végezhessük, gyakran adjunk olyan házi feladatot, amelynek egységes, egyöntetű megoldása van. Ebben az esetben egy tanuló munkájának felolvasása és megbeszélése alapján a többiek azonnal javíthatják a hibákat.

Ha a számonkért anyag helyesírási vonatkozásokat is tartalmaz, ennek ellenőrzése írásban — a táblán és a tanulók munkafüzetében — történik.

Mint hogy a számonkérés legfeljebb 10—15 percet vehet igénybe, meg kell találnunk azt a súlypontot, amelyet a felsorolt mozzanatok közt ki kell domborítanunk, hogy a rendelkezésre álló időt jól és eredményesen használjuk fel.

A számonkérésre éppúgy fel kell készülnünk, mint az új anyag közlésére, hiszen célunk nem a tanultak mechanikus átisméltése, hanem az ismeretek elmélyítése és a gyakorlati alkalmazás készségének megszilárdítása.

Bár a számonkérés alkalmával elsősorban a tanulók egyéni teljesítményeit mérjük le és értékeljük, ugyanakkor az osztály minden tagját foglalkoztatjuk a feleletek helyességének ellenőrzésével és kiegészítésével.

II. 1. Hogy a tanulók gondolkodását, megfigyelő és következtető tevékenységét a következőkben helyes irányba tereljük, az új anyag közlése előtt *rá kell mutatnunk az óra tárgyára*, de természetesen olyan megfogalmazásban, hogy azt a tanulók előző ismereteikhez kapcsolhassák.

Itt ismét küzdenünk kell az ellen a pedológiás eredetű felfogás ellen, amely szerint az új anyag előzetes megjelölése a tanulók érdeklődését csökkenti. A nyelvi órák lényegéről vonjuk el a tanulók figyelmét akkor, ha az óra nagyrésze látszólag öncélú beszélgetéssel telik el, s csak az óra végefelé áruljuk el, hogy voltaképpen melyik nyelvi jelenség ismeretét akartuk „becsempészni“ a tanulók tudatába. Az ilyen eljárással a tanítás tervszerűségét lazítjuk, s ugyanakkor megnehezítjük a munkánkat azzal, hogy a tanulók figyelme, gondolkodása nem irányulhat az óra anyagára.

2. Általános módszertani elv az, hogy tanításunkban a lehetőség szerint konkrét szemléletből induljunk ki. A nyelvtan tanításánál a *szemléltetés* teljes mértékben megvalósítható, hiszen a szemléltetés anyagát, a nyelvet akár élőbeszéd, akár írásos szöveg formájában akadály nélkül bemutathatjuk.

Ezért nem mondhatunk le arról, hogy a sorrakerülő nyelvi jelenséget mindenkor összefüggésében, szóbeli vagy írásos szövegbe ágyazva állítsuk a tanulók elé. Lehetőség ne elégedjünk meg összefüggéstelen

példamondatokkal, mert az nem keltheti a valóságos, élő beszéd benyomását, és így a nyelvtani példáknek bizonyos mesterkéeltséget ad.

A nyelvtan tanításának egyik döntő kérdése, hogy a nyelvi jelenség szemléltetésére alkalmas szöveget hogyan választjuk meg és hogyan állítjuk a tanulók elé.

Irodalmi szöveg, prózai vagy verses olvasmányrészlet igen alkalmas erre abban az esetben, ha a szóbanforgó nyelvi jelenséget eléggé szemléletesen tartalmazza. Kétségtelen azonban, hogy az ilyen eset elég ritka, hiszen az írók nem tarthatják szem előtt, hogy néhány mondaton belül nyelvtani példatárat nyújtsanak. Legtöbbször tehát a tanulókkal folytatott beszélgetésből kiindulva, a tanár rögzít a táblán néhány összefüggő mondatot, amelyeket aztán a tanulók munkafüzetükbe lemásolnak. Fontos, hogy a példaszöveg tárgyköre a tanulók előtt ismeretes legyen, hiszen célunk az, hogy minden tárgyi és egyéb nehézséget kikapcsolva, a szóbanforgó nyelvi jelenségre irányítsuk a tanulók figyelmét. Így választhatjuk a példaszöveget politikai vagy kulturális életünknek a tanulókhoz közelálló megnyilvánulásából, az úttörő mozgalom vagy az osztály életéből, a tanulóknak egy közös élményéből, vagy egyik olvasmányunk tartalmából. Nem szükséges minden esetben ragaszkodnunk ahhoz, hogy a szöveget közös fogalmazással állítsuk elő. Néha kihagyásos szöveget egészíthetnek ki a tanulók, máskor egyszerűen tollbamondjuk a példaszöveget. Ha az utóbbi esetben egy tanuló a táblára ír, mindjárt jó alkalom nyílik a helyesírás gyakorlására is.

Fontos az, hogy a szöveg rövid és szemléletes legyen, alkalmas arra, hogy a kiemelendő nyelvi jelenség használatának szükségszerűségét, tehát a gondolatok és kifejezés egységét jól kidomborítsa. Ha egy-egy új nyelvi jelenséget tanítunk, legcélszerűbb a szöveget közös fogalmazással elkészíteni.

Ilyenkor a szöveg kialakítását olyan kérdések feltevésével irányítjuk, amelyek felhívják a tanulók figyelmét arra, hogy beszédünk hiányos lenne, gondolatainkat nem tudnánk kifejezni akkor, ha a szóbanforgó nyelvi jelenség nem állna rendelkezésünkre. A nyelv formális elemeire (ragok, kötőszók, stb.) csak akkor mutassunk rá, ha a gondolat és kifejezés lényegi összefüggését már felismerték a tanulók. Például a határozók tanítását bevezethetjük azzal, hogy vajjon eleget-e az eddig tanult mondatrészek gondolataink maradéktalan kifejezéséhez? Ha például ezt a mondatot halljuk: „Pista levelet ír“, milyen kérdések merülnek fel bennünk a mondatban kifejezett cselekvéssel kapcsolatban? (Hol? Mikor? Hogyan? Miért? Mivel? Kinek? stb.) A kérdésekre adott válaszok a cselekvés különböző körülményeit határozzák meg.

A következő és magyarázó mondat tanításánál egy-egy egyszerű mondatban kifejezett állítással kapcsolatban feltesszük azt a kérdést, hogy mi következett ebből, illetve, hogy mi lehet a magyarázat? A kérdésre adott válaszokat szintén egyszerű mondatban írjuk le az előbbi mondat mellé, s csak harmadik lépésként állapíthatjuk meg azokat a kötőszavakat, amelyek alkalmasak arra, hogy a két mondat tartalma közt fennálló következtető, illetve magyarázó viszonyra utaljanak.

3—4. Ha a példaszöveg elkészült, a *törvényszerűség elvonása* a tanár irányító kérdései alapján a tanulók közreműködésével történik. Az új nyelvi jelenségre vonatkozó megállapításokat vázlatosan rögzítjük a táblán és a munkafüzetekben.

5. Az órának legalább 10—15 percét a *begyakorlásra* kell fordítanunk. A begyakorlás célja az órán megismert nyelvi jelenség egyre alaposabb elmélyítése. Egy-egy mondatrészt vagy szófajta általában több órán keresztül tárgyalunk, a begyakorlásnál tehát egy-egy egységen belül egyre nagyobb követelményeket kell a tanulók elé állítanunk. Egyszerűbb feladatokból (kiegészítés, szövegelemzés, stb.) indulunk ki, de mindenegyes egységnél el kell jutnunk addig, hogy a tanulók a már tudatosított nyelvi tényt összefüggő szövegben, aktívan használják is, tehát az illető mondatrészt vagy szófajta *fogalmazásban* gyakorolják. Az ilyen fogalmazást természetesen — leginkább a cím megjelölésével — irányítanunk kell. Például: Mit látunk a vásárcsarnokban? (A tárgy.) Miért küzdött János vitéz? (A célhatározó.) Mit csinálunk és mi történik egy délelőtt az iskolában? (Az ige fajtai.)

6. Az órán tanultakat a táblai vázlat alapján összefüggő előadásban *összefoglalják* a tanulók.

III. A tanulók *házi munkája* általában az órán megismert törvényszerűségek megtanulásából és az írásbeli feladat megoldásából áll. A házi feladat jellege aszerint változik, hogy mennyire jutottunk előre az illető nyelvi jelenség tárgyalásában. Általában tehát az írásbeli házi munka kijelölésében a begyakorláskor alkalmazott feladatkörhöz igazodunk.

Általános tapasztalat az, hogy a tanítás eredményessége nemcsak egy-egy óra felépítésén, hanem legalább annyira az egyes órák anyagának egymással való összekapcsolásán is múlik. A nyelvtan-tanításnál különös fontossága van az elmélyítésnek, az ismeretek készséggé való alakításának. A nyelvi ismeretek alapján kialakuló készségek között természetesen a helyesírásra kell a legnagyobb súlyt vetnünk. Ezért mindenegyes nyelvi jelenség tárgyalásában sor kerül az azzal összefüggő helyesírási kérdés tisztázására. A továbbiakban aztán tényleges helyesírási „gyakorlatokat” végeztethetünk, vagyis a nyelvtani értelmezéssel tudatosított írásmód tollbamondás és egyéb alkalmas feladatok útján való begyakorlását.

A közölt órafelépítés gyakorlati alkalmazását a helyhatározó tanításának menetén keresztül mutatjuk be.

A helyhatározóval négy órán keresztül foglalkozhatunk.

Az egyes órák anyaga a következő:

1. A helyhatározó szerepe a mondatban. Kérdőszavai.

2. Hogyan fejezhetjük ki a helyhatározót?

3. A helyhatározó hármas irányváltozata. A leggyakoribb ragok és névutók.

4. A helyhatározó helyesírása.

Az első két óra vázlatát egymással szoros összefüggésben készíthetjük el, hiszen az V. osztályban hetenkint négyszer kettős óra áll rendelkezésünkre.

Az alábbiakban ennek az első két órának táblai vázlatát, majd azt követően a kettős óra gondolatmenetét közöljük.

A helyhatározó

Csapatvezető: *Hol* van a rajtanácselnök?

Rajtanácselnök: *Itt* vagyok. (1.)

Cs.: *Hová* megy a raj vasárnap kirándulni?

R.: A Csillebércre. (2.)

Cs.: *Honnan* indultok?

R.: A Széll Kálmán-térről. (2.)

Cs.: *Merre* mentek?

R.: A Ságvári-ligeten keresztül a Szabadság-hegy felé. (3.)

Cs.: *Meddig* mentek vasúton?

R.: Az Úttörő Vasút végállomásáig. (2.)

A helyhatározó a cselekvés helyét határozza meg.

Kérdései: hol?, hová?, honnan?, merre?, meddig?, stb.

Kifejezhetjük: 1. határozószóval; 2. ragos névszóval; 3. névutós névszóval.

Gondolatmenet:

1. Megfigyeljük, hogy mire vonatkoznak a kérdések. (A cselekvés helyére.)

2. A kérdésre válaszoló mondatrész: a helyhatározó. (Hullámos vonallal és a határozófajta kezdőbetűjével jelöljük.)

3. Megvizsgáljuk, hogy az egyes mondatokban milyen szófajta fejezte ki a határozót.

a) A ragos névszó fogalmát már a tárgynál megismerték a tanulók.

b) A névutó a cselekvés valamely körülményét fejezi ki. Önmagában nem értelmes szó, csak az előtte álló névszóval együtt van jelentése.

c) A határozószó önmagában, rag és névutó nélkül kifejezi a cselekvés valamely körülményét.

4. Jelöléssel elválasztjuk a szótótól a ragokat. A névszót, a hozzátartozó névutóval együtt, bekeretezzük.

Begyakorlás. Beszélgetés a tanár és a gyermekek, majd két gyermek közt. A helyhatározó kérdéseit tesszük fel és meghatároztatjuk, hogy az adott válaszokban milyen szófajta fejezte ki a helyhatározót; milyen ragot, illetve névutót kapott a névszó.

Házi feladat. Feleljetek teljes mondatban a következő kérdésekre: Hol töltötted a nyári szünetet? Hová szoktál menni délután? Honnan jársz az iskolába? Merre vezet az utad? Meddig jössz villamoson?

A feleletben jelöljétek meg a helyhatározókat és állapítsátok meg, hogy milyen szófajttal fejeztétek ki őket!

A magyar nyelv multja

SZKÁROSI HORVÁT ANDRAS NYELVE

Írta: Angyal Endre

16. századi nagy plebejus-reformátorunknak, a nagyurak bűneit és a feudális egyházat kiméretlenül ostromozó Szkárosi Horvát Andrásnak működése még ma sem túlságosan ismert. Érthető, hogy a Horthy-korszak mellőzte ennek a forradalmi egyéniségnek részletesebb kutatását: ma azonban, amikor haladó hagyományaink felhasználásáról, értékeléséről beszélünk, figyelemmel kell fordulnunk Szkárosi felé is. Hiszen ma sem igen tudunk róla többet, mint amit már a 19. században megállapított Szilády Áron: az 1540-es évek végén Tállyán volt protestáns prédikátor. (Régi Magyar Költők Tára, 2: 451.) Pedig, ha figyelemmel végigolvassuk reánkmaradt tíz versét, találunk benne néhány adatot, amelyet életrajzi szempontból felhasználhatunk. *Emberi szerzésről* c. versét például így fejezi be:

Ez éneket költé egy barátból lött pap,
Bánta bolondságát, elrúgta csuklyáját,
Hítire fogadta: soha többet nem csal (230.)

Nyilvánvaló ebből a részletből, hogy Szkárosi fiatalkorában katolikus szerzetes volt, a reformáció hatására azonban otthagyta a szerzetesi életet és protestáns prédikátornak ment. Arra is következtethetünk, hol működhetett Szkárosi szerzetes korában: valószínűleg a csanádi vagy bácsi egyházmegyében, olyan területen, ahol már szerbek is laknak. *Pál érsek levelére való feleletében* az egyik versszakban (217) a következőket hányja Várdai Pál esztergomi érsek szemére:

Csak deákul a miséket énekleni mondod,
Sem zsidóul, sem görögül, sem rácul nem hagyod,
Csak deákul az Úristent tisztelni akarod.

A zsidó és görög nyelv említése a humanista műveltségű 16. sz. prédikátoránál természetesen dolog. Miért említi Szkárosi azonban harmadikul a „rác” nyelvet? Bizonyára azért, mert ismert szerbeket, s talán látott is közöttük szlávnyelvű istentiszteletet. Délszláv kapcsolataira vall a *Kétféle hitről* c. versnek az a részlete is (183), ahol a pápa karácsonyáról ezt írja: *Csak szalmahintésre akkor vagyon gondja*. Tudjuk, hogy a padlóra, asztalra hintett karácsonyi szalma a szerbeknél és horvátoknál máig dívó szokás (vö. Edmund Schneeweis: Grundriss des Volksglaubens und Volksbrauchs der Serbokroaten. Celje, 1935:162). Lehet, hogy a Délvidéken, ahol Szkárosi még szerzetesként élt, a magyarok közt is elterjedt ez a szokás. Délvidéki tartózkodásra vall továbbá az, hogy írónk ugyanebben a versében *Czibere bánt*, *Koncz vajdát* és a *Bánságot* emlegeti (184): ezek a fogalmak is közelebb állhatnak olyasvalakihez, aki az akkori Magyarország déli területein élt, érintkezett balkániakkal, mint olyasvalakihez, aki Tokaj-Hegyalja környékénél messzebb nem jutott.

Járnia kellett Szkárosinak Nagyváradon is: *Panasza Krisztusnak* című versében több szakaszon át gúnyosan foglalkozik a váradi papokkal, s megemlékezik Szent László ércszobráról (226). Általában: kitűnően ismeri a katolikus egyház szertartásait, szokásait, ünnepeit, ezért is tudja őket olyan metsző élességgel kigúnyolni. Nyilvánvalóan saját élményeiből merített.

Kíméletlen keménységű, harcos egyéniség Szkárosi Horvát András, a hatalmasok ostromozója, a nép érdekeinek képviselője. Lelki rokona ő Thomas Münzernek, a német reformáció nagy plebejus-forradalmárának. Ha a dogmatikai következtetések terén nem is megy el olyan messzire, mint Münzer, társadalomkritikájában nem kevésbé energikus. A német reformátor nagy beszédét a szász fejedelmekhez Allstedt városában verseivel Szkárosi is elmondta. Engels (A német parasztháború. Budapest, 1949:40) így jellemzi Münzer beszédét: „Kitartott amellett, hogy az istentelen hatalmasokat, különösen pedig a papokat és szerzeteseket, akik az evangéliumot eretnekségnek tekintik, meg kell ölni és ebben az Újtestamentumra hivatkozott. Az istenteleneknek nincs joguk az élethez, ha csak nem a kiválasztottak kegyelméből. Ha a fejedelmek nem irtják ki az istenteleneket, akkor Isten megfosztja őket kardjuktól, mert a kard hatalma az egész közösségé. Az uzsoráskodás, a tolvajlás és rablás szerzői a fejedelmek és urak; minden teremtményt tulajdonukká tettek, a vizek halait, a levegő madarait, a föld növényzetét.”

Szinte szórul-szóra ezek a hangok térnek vissza Szkárosi verseiben: a papok és szerzetesek ostromozása, a fejedelmek bűneinek kárhozatása. Ilyen „verses prédikáció” például az 1549-ben írt *Panasza Krisztusnak* c. ének, melyről előbb — más vonatkozásban — már szó esett. A befejező részben a következő sorokat olvashatjuk:

Azért nagy urak ám meglátjátok,
A siketségvel ti mit használtok,
Az isten mit mond, nem fogadjátok,
Az szent Dávidtól ha nem tanóltok.

Keresztyén nevet sokan viseltek,
De ez világnak csak hízelkedtek,
Az kazdagságért mindent míveltek,
Isten beszédét nem tisztelitek.

De meglátjátok, miképpen jártok,
Itélet napján mely kárt vallotok,
Az hivatalban kik el nem jártok,
Az jámborokat háborgatjátok.

A feudális anarchia és a katolikus egyház elleni harcában Szkárosi a magyar nyelv kifejezőképességének legkülönbözőbb eszközeit használja fel nagy ügyességgel. Ő 16. századi irodalmunk egyik legkiválóbb nyelvújítója, aki ért ahhoz, hogy a nyelv skálájának változatos hangjait szóltassa meg. Harciashangú verseiben fegyverként használja a pátoszt: ennek szolgálatába állítja a tömör jelzőket, a szemléletes felsorolást, a hatásos, vontatottá sosem váló párhuzamosságot. *Az fejedelemségről* c. versében így rohan ki a feudális urak kegyetlensége ellen (174):

Ekképen járnak az kegyetlen urak,
Kik hivataljokban igazán nem járnak,
Csak egymásra törnek és mindent pusztítanak,
Isten mondásával semmit nem gondolnak.

Urak, ti bíztok az penészes pénzben,
Erős várotookban, gyűjtött kénecetekben,
Kolcsos várotookban, aranyban, ezüstben,
De nagy hitetlenség, ki bízik ezekben.

Átkozott ki bízik önnön erejében,
Erős városában, temérdek kénecében,
Mert fogságban esik és nagy szégyenségben,
Jerémiás írja, nincsen kétség ebben.

Már ebben a részletben, az utolsó sorban, feltűnik az, hogy Szkárosi a nyelvi kifejezés pátosának erősítésére szívesen felhasználja a biblia gondolatait. Főleg az Ószövetség áll közel hozzá: ószövetségi írások képeivel teszi még szenvedélyesebbé, zordabbá nyelvét (172):

Hogyha hinnétek Salamon királynak,
Az kegyetlen urak megmondja, mint járnak,
Kik tisztet kívánnak és hatalmaskodnak
Hogy nagy keménséges ítéletre jutnak.

Ószvetőrettek és semmié léztek,
Mint az csepő szikra oly hamar elvesztek,
Kik a szegény népen most kegyetlenkedtek,
Ézsaiás mondja, de ti nem hiszitek.

Az én népemnek nincsen bölcsességek,
Az fejedelmeknek nincs semmi értelmek,
Pokol torka tátva, hogy őket bénýelje,
Ézsaiás írja, hogy minden meghigýje.

Hatalmasokká fejedelmek löttek,
De tikteket isten nem esmer, higýjétek.
Igen uralkodtok, nem istentől jötök,
Ezt Ózseás mondja, hogy ti meghigýjétek.

Miért nem esmer tikteket az isten,
Arra, hogy nem jártok az ő törvényében
Az ő dicsésége nincsen tisztességben,
Az ő szent ígéje nincsen becsületben.

Szkárosi természetesen nemcsak nyelvi kifejezőeszközként használja a biblia képeit: ideológiai célja is van vele. Idézzük magunk elé költészetének társadalmi hátterét: Tállyának, a hegyaljai mezővárosnak paraszt-polgárai körében keletkeznek versei, a feudális anarchia elleni kiélesedő osztályharc éveiben. „Ha ezek az osztályharcok akkor vallásos köntösben jelentek is, ha az egyes osztályok érdekei, szükségletei és követelése i vallásos lepelben jelentek is meg, ez a dolgon mit sem változtat és a kor viszonyai ből könnyen megmagyarázható“ (Engels: A német parasztháború, 24). Ebben az osztályharcban valamennyi forradalmi elem, főképpen azonban a parasztság hatalmas fegyvere lesz a nemzeti nyelvre lefordított biblia. „A parasztl minden tekintetben kihasználta ezt az eszközt a fejedelmek, a nemesség és a papság ellen“ (Engels, id. m. 35). — Így erősíti Szkárosinál is a biblia világa harcát a feudalizmus és a katolikus egyház ellen, így válik ez az osztályharcos fegyver egyúttal a nyelvi kifejezőkészség művészi elmélyítésének eszközévé. A 16. századi magyar plebejus-reformátor nyelvének tanulmányozása szemléletesen illusztrálja Sztálin tömör megállapítását: „A társadalmon kívül nincs nyelv. Ezért a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzák a társadalom történetével — annak a népnek a történetével, amely a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója“ (A szovjet nyelvtudomány kérdései. Budapest, 1950, 238).

Kora társadalmával, a 16. sz. magyar történelmével való konkrét összefüggését példázza Szkárosi leghíresebb verse: *Az átokról* (207). Nyelvi alkotóművészete itt emelkedik legmagasabb fokra, kifejezésének pátosza, szemléletessége itt a legnagyobb. Ezt pedig úgy éri el, hogy magáévá teszi a népnyelv formáit, a népi észjárást, verselést. Már a költemény első verszaka erről tanuskodik:

Rettenetes ez világnak mostan minden dolga,
Csudálatos nagy vaksága és hatalmassága,
Nem fog rajta az istennek semmi igazsága,
Sem haragja, sem csapása, sem irgalmassága.

Figyeljük meg az alliterációkat (*világnak — vaksága, istennek — igazsága — irgalmassága, mostan — minden, hatalmassága — haragja, stb.*), valamint a nyelvi-verstani felépítésben mutatkozó párhuzamos szerkesztést! Mindez a magyar nép nyelvének, költészetének jellemző sajátysága.

A mózesi átkot is a népnyelv képeivel, paraszti szemléletességgel tudja megfogalmazni Szkárosi. Érdekes, hogy a nyelvi kifejezés erejének fokozása érdekében a 14 szótagos versmértéket ebben a szakaszban — egész tudatosan — 15 szótagosá bővíti:

Átkozott leszen a te csűröd, minden maradékod,
 Átkozott leszen te gyermeked, mind fiad, leányod,
 Átkozott leszen a te csordád, mindennemű barmod,
 Átkozott leszen a zsíros föld, nem ád semmi hasznot.

Szembeötlő ebben a versszakban is a párhuzamosság: ez költőnk egyik legkedveltebb nyelvi kifejezőeszköze. Más verseiben szintén gyakran él vele: többnyire mellérendelt mondatokat állít egymás mellé. Néha a párhuzamosan futó mellérendelt mondatokhoz ugyancsak párhuzamosan futó alárendelt mondatok kapcsolódnak, esetleg több, párhuzamosan elhelyezett alárendelt mondatból bővíti ki a főmondat valamelyik mondatrészt.

Nagyszerűen ért hozzá, hogy a bibliai gondolatokat közelhozza hallgatóinak, a tállyai paraszt-polgároknak tudatához. Az ő képzeletvilágukhoz, a szőlő- és földművesek nyelvéhez idomítja a bibliai képeket:

Te a földbe nagy sokat vetsz, kün hasznod elveszett,
 Mert a sáskák megemésztik, kit nehezen szenvedsz,
 Szőlőt ültetsz, megkapálsz, nagy erőssen művelsz,
 Az borában nem ihatol, csak férgeket töltesz.

Szinte magunk előtt látjuk a hegyaljai mezőváros népét, nehéz munkáját! És elénkvetíti Szkárosi nyelvi kifejezőereje a 16. század magyar világát, a magyarságot pusztító „nagy kegyetlen népet“, amelyen törököt is, németet is érthetünk. Néhány kifejezés csak: mégis micsoda szemléletességgel eleve-
 nedik meg az idegen hódító kegyetlensége!

Megemészti te barmodnak a nép minden zsírját,
 Te földednek ő gyümölcsöt, mindenféle hasznát,
 Nem hagy neked búzát, sem bort, semminemű marhát,
 Levágatja ökredet, juhodnak nagy nyáját.

A nyelvi kifejezés síkján is a tállyai parasztpolgár világa, életkerete áll előttünk, a 16. századi Hegyalja termelőviszonyai, amit olyan súlyosan veszélyeztet a kétféle idegen hódítás. És ott a másik nagy veszély: a feudális anarchia, a „fejetlenség“ (maig sem tudjuk ezt a fogalmat jobban magyarul kifejezni!). Szkárosi Isten küldöttének érzi magát, mint prédikátort, s kedvelt nyelvi eszközével, a párhuzamos felsorolás kemény pörölycsapásaival sújt le a feudalizmus bűneire:

Sok rendbeli predikátort most kildött közinkben, (t. i. Isten.)
 Kiáltatja, hogy ne éljünk ily fejetlenségben,
 Gyűlölségben, irigységben és nagykevélségben,
 Bujaságban, hamisságban, telhetetlenségben.

A feudalizmus mellett azonban saját osztályának árulóival is meg kell küzdenie Szkárosinak, a polgárosodás útján „patriciusi“ hajlamokat felvevő, a nép kizsákmányolói közé szegődő nagygazda-réteggel. Amit Engels megállapított a 16. század német patriciusairól, az a korabeli Magyarországon sem hiányzott: „Pénz- és gabonauzsorával foglalkoztak, a legkülönbélebb egyed-
 árúságokat erőszakolták ki, sorra-rendre megvonták a közösségtől a városi erdők és legelők használatának jogát és azokat kizárólag a maguk érdekében használták fel“ (A német parasztháború, 16). Szkárosi, amikor *A fősვნყსყ*

ről írt verset (187), nemcsak a feudális kizsákmányolókra, hanem a tálljai kispolgári-paraszti mezővárosi népet kiuzsorázó kulákokra is gondol. Szemléletesen sorolja fel a népet sújtó terheket s néhány találó jelzővel érzékelteti a kiszípolozás súlyát:

Sok hamis törvényt, fősvénység! költettél,
Ki soha nem volt, olyat is szerzettél,
Hamis harmincadot te nagy sokat leltél,
Hamis ravást leltél, hamis dézmát leltél,
Borfoglalást leltél, borváltságot leltél.

Közinkbe hozál sok patvarosságot,
Méltatlan elviszsz nagy sok ajándékot,
De senkivel nem tézsz te irgalmasságot;
Te hozád közinkbe az sok hamis vámot,
Az sok ispánságot, sok hamis bírságot.

Az itt felsorolt adó- és bírságnemek a feudális kor jellegzetes jobbágyi szolgáltatásai, abból azonban, hogy Szkárosi a *közinkbe hozál* kifejezést használja, négy sorral lejjebb pedig — kis szórendi és ragozási változtatással — megismétli, arra következtethetünk joggal: a vers nemcsak a feudális urak, hanem a polgárosodó mezővárosi parasztság opportunistá, az elnyomók közé beálló rétegének is szól.

Érdemes megfigyelnünk még egyszer az idézett két versszak jelzőhasználatát. Nem kevesebbszer, mint hatszor szerepel a *hamis* jelző: mégsem válik elkoportatottá. Szkárosi szereti jelzőit megismételni — más verseiben a *nagy* jelzőnek találjuk ilyen nyomatékosított használatát — ezzel azonban fokozza a kifejezés hatását. Kétségtelen, hogy ez a jelzőismétlés a szónoklat stílusából vett nyelvi fogás. Ne feledjük: Szkárosi prédikátor volt, s költői műveit is tulajdonképpen verses prédikációknak szánta.

Más részletekben a jelzős kifejezések változatosságával éri el a kívánt hatást, így az említett vers első szakaszában, ahol a fősvénység, mint *röttenetes bűn*, mint *örök gyűlölség* és mint *nagy ellenség* jelenik meg. Mekkora erő, mily komor méltóság van ezekben a kifejezésekben! A vers további menetében megint a párhuzamosság, azonos szó- és mondatformák halmozása válik a pátoz nyelvű eszközévé: mindez azonban egy pillanatilag sem hagyja szeme elől a célt, a feudális urak elleni küzdelmet. Remek kifejezéseket talál ostromozásukra minduntalan, így amikor a fősvénységnek szemére hányja: *Fejetlen lábbá az urakat tötted*. És használja — itt is, mint más verseiben — a megismerés nyelv-stilisztikai eszközét. Többször is megszemélyesíti a fősvénységet, úgy beszél hozzá.

Nemcsak a komor pátoz, hanem a gúny, az ironia fegyverét is ügyesen forgatja Szkárosi: főképp amikor a katolikus egyház ellen támad. Nyelvi leleménye itt szinte kiapadhatatlan. Ebből a szempontból különösen érdekes *Kétféle hitről* c. verse (177): ezt 1544-ben írta. Szatirikus, gúnyos leírások, képek egész sorában eleveníti meg a katolikus szertartásokat. Mindig újabb és újabb kifejezéseket talál a pápaság ostromozására, amely *sok boldonságból idvösségét várja* és amelynek *hiti foltos, színvesztő*. Ironikus szemléletességgel így összegezi a későközépkori katolicizmus külsőségeibe, formalizmusba vesző istentiszteleti rendszerét:

Semmire nem kell hát a Krisztus halála,
Csak legyen sok pénzed a lélekváltságra,
Az harminc misére, énekes zsolttára,
Sok gyertyagyújtásra, az vigiliára.

Üdvözít tégedet sok pap-barát-morgás,
Halálod óráján nem kell predikálás,
Bátor tartsa dolgát minden vigasztalás,
Csak legyen ott sós víz, kenet, olajozás.

Mit járna hát Krisztus ott a keresztfával,
 Rosszas seregével; pökdösött orcával,
 Likas oldalával, sebes lábaival,
 Ha pápa megváltott bűdös olajjával.

Ezt a gúnyos szemléletességet használja fel támadó fegyverül az egész hosszú versben, néha egészen drasztikus módon. Megemlékezik *pápa szerzéséről, csúfságos életről*, s közben végigtekinti maró gúnnyal az egyházi év szertartásait, a hozzájuk fűződő népszokásokat. Itt emlékezik meg — mint már mondtuk — a karácsonyi szalmahintésről, s különös felháborodással ír a farsangról, a *csúf innepről*. *Mennyi sok bolondság ott vagyon tudjátok* — kiált fel. Lehet, hogy Szkárosi itt a „bolondos ünnepre“ gondol, a középkori Európának erre a nagy téli mulatságára, amely farsang elejére esett, s amely Magyarországon is elterjedt (vö. Kardos Tibor: Középkori kultúra, középkori költészet 129). Kicsúfolja a pápa *agyaras miséjét* — a karácsonyi *aranyas misét* ferdíti el így — és csúfondáros kifejezésekkel írja le a husvéti szertartásokat, ahol a papok *a rosszas tőkét Krisztusnak kiáltják*. *Czibere bán* és *Koncz vajda* már említett alakjai — előbbi a nagybőjt, utóbbi a farsang megszemélyesítője — szintén ebben a versben szerepelnek.

Sok szellemességgel talál csufondáros képeket egyes katolikus kegytárgyak kigúnyolására. *Az Istennek irgalmasságáról* írott versében például így mutatja be az olvasót (205):

Az vagdalt hurkát, az abrak-osztót, nagy sokan forgatják,
 Ezerszer egy nap ha megszámlálják, imádságnak tudják,
 Az szent asszonyok nagy szentségeket ezzel mutogatják.

Másutt a katonai életből, a harcok világából, a várak védelméből veszi képeit Szkárosi. Itt megint megmutatkozik, mennyire korának embere ő, mennyire tükrözi nyelve is a 16. század társadalmi és törénelmi viszonyait. Ilyen „katonai“ képsorozatot ad pl. a *Panasza Krisztusnak* következő részlete (223):

Sion hegyének adtam királyról,
 Az Atya isten szól az Krisztusról,
 Az én népemnek erős hadnagyról,
 Hogy ellenségtől légyen ótalmól.

Sionnak hegye az keresztyenség,
 Az kit háborgat nagy sok ellenség,
 Lelki és testi nagy hitetlenség,
 Kik ellen nekünk Krisztus segítség.

Kedveli Szkárosi a túlzást is, mint nyelvi kifejezőeszközt. Számos remek példát idézhetnénk erre. Emeljük ki csak kettőt. *Emberi szerzésről* c. énekében, ahol megint a katolikusokkal polemizál, így jellemzi a püspököktől kiküldött egyházlátogatók, a „visitátorok“ működését: *Verébszart hol látnak, azban megbotolnak*. Majd pedig később: *Tevéket elnyelnek, szünyogot megszűrnek* (229).

Komor, harcias pátosz és metsző gúny: ezek Szkárosi nyelvi eszközei. Ezeket az eszközöket forgatja írásaiban harci fegyverként, ezekkel küzd ellenségei ellen. Fegyverei nem kopnak, hanem inkább erősödnek a harcban. Szkárosi versei ezért nemcsak irodalomtörténeti dokumentumokul érdekesek, nemcsak a mezővárosi polgárság 16. századi osztályharcának emlékei, hanem érdekesek nyelvi alkotásokul is. Régi magyar nyelvünk, stílusunk fejlődésében fontos helyet foglal el Szkárosi Horvát András. Írói hagyatéka minden szempontból megérdemli a népi demokratikus Magyarország közvéleményének figyelmét.

A Nyelvőr történetéből

A NYELVŐR NÉPNYELVI KÖZLEMÉNYEI EGY PLÁGIUMPÖRBEN

Írta: Dénes Szilárd

A Nemzeti Újság 1932. évi december 11-én és 13-án megjelent számaiban hangzatos című cikkeken plágiumvádát emelt Móricz Zsigmond ellen. Az író Kerek Ferkó c. regényének egyik fejezetében egy beszélgető társasággal találkozunk. A kerekegyházi pusztá kisebbik gazdájának, Kerek Ferkónak jelenlétében néhány öreg eseléd érdekes történetek elbeszélésével régi idők emlékeit idézgeti. Móricz Zsigmond két ilyen emlékeztést a maga teljességében beleillesztett regényébe. Az egyik két katonaszökevény meneküléséről szól, a másik pedig a régi pásztoréletről fest eleven képet. Ezt a két rajzot Móricz a Nyelvőr 1879-i évfolyamában találta (8:41—43 s 83—88. lapon.); mindkettő Péter Dénes aláírásával, illetve közlése alapján, a Népnyelv hagyományok rovatában jelent meg folyóiratunkban. A Nemzeti Újság a regény megjelenése után húsz évre diadalérettel mutatott rá, hogy „Péter Dénes elbeszélése nyomtatásban jelent meg, mégpedig egy nagyon előkelő folyóiratban, Szarvas Gábor híres Magyar Nyelvőrében. És mégis, mégis! Móricz Zsigmond szövege úgy hasonlít Péter Déneséhez, mint egyik tojás a másikhoz — más-más vidékek szerint. Mert hogy a két elbeszélés között kerek egy világon semmi más különbség nincs, minthogy az eredeti Kiskúnhalason történik, a másik meg Kerekegyházán, e szerint más és más a két elbeszélés nyelvjárása. Két elbeszélés? Dehogy kettő! Eggyé. Íme, így akadnak irodalmi rejtélyek. Íme így derül ki, hogy nem mindenki olvas el mindent, és hogy akadhatnak irodalmi kincsek, amelyek gazdát változtatnak. A baloldali irodalom számára íme, itt a feladat: oldja meg ezt a rejtélyt.“ A Nemzeti Újság tehát nemcsak Móricz Zsigmondon, hanem rajta keresztül egyszersmind a baloldali irodalom is igyekezett ütni.

Móricz Zsigmond az első támadó cikk megjelenését követő napon, A Reggel c. hétfői lapban önérettel utasítja vissza az ellene szórt vádat. Nyilatkozatának veleje, hogy Péter Dénes egy régi halasi csikós előadását betűszerinti közlésben kiadta, s így tehát „nem költötte, csak leírta az öreg csikós szavait, ilyenformán ez legfeljebb annyi, mint a balladaközlés. A költőnek, a muzsikusknak joga van hangszerelni, s művészileg feldolgozni az ilyen nyers anyagot, csak arra nincs joga, hogy meghamisítsa. Hát én nem hamisítottam meg, sőt olyan tisztelettel bántam vele, mint a szentséggel, amire hozzányúlni nem szabad.“

A Nemzeti Újság ezt a nyilatkozatot vádjai igazolásának tekintette, mivel Móricz saját elismerése szerint is regényének egy részlete „szóról-szóra, betűről-betűre, csupán más helyesírásban, megegyezik Péter Dénes egyik elbeszélésével.“ A cikkíró képzelt igazságának tudatában még több feltevését is cáfolhatatlan valóságként igyekszik feltüntetni. „Tény az, — írja nagy határozottsággal — Péter Dénes elbeszélését a Magyar Nyelvőr nem mint közlést, hanem mint elbeszélést tette közzé. Abban az időben, különösen Szarvas Gábor folyóiratában, nagyonis megkülönböztették az „írta“ és „közli“ fogalmakat. (hiszen ebből az időből ered a Közli János név is), s amikor az elbeszélés Péter Dénes aláírásával jelent meg a Nyelvőrben, ez azt mutatta, hogy ezúttal egy magyar író képzeletvilágában született egy olyan elbeszélés, amelyet a Nyelvőrben való közlésre különösen alkalmassá tett, hogy a halasvidéki nyelvjárás és a csikósok szófrazeológiáját tüntette fel.“ Egyéb újságon

kívül, ebből a kijelentésből halljuk először, hogy Szarvas Gábor „eredeti“, tehát ismert szerzőktől származó elbeszéléseket is közölt folyóiratában. „Megbízható“ adatainak s észleléseinek közlése után a cikkíró végre arra a megállapításra jutott, hogy „Móricz Zsigmond elbeszéléseinek szószerint való egyezése Péter Dénes elbeszéléseivel közönséges plágium!“

A meglepő vád emelése után senki sem igyekezett a nagyközönséggel megértetni, tulajdonképen miről is van itt szó. Így történt aztán, hogy a Nemzeti Újság irányát követők igazat adtak a plágiumvádnak, Móricz Zsigmond közönsége azonban egyáltalán nem hitt az újságközleményeknek. Igen sokan pedig tájékozatlanok voltak abban a tekintetben, hogyan kell a kérdést felfogni. Az egyik hozzászóló — Féja Géza — pl. Móricz Zsigmond védelmében ilyen véleményt nyilvánított Otromba támadás Móricz Zsigmond ellen c. cikkében (Szabadság 1932. dec. 25. 5. l.): „Másként állana a dolog, ha a regény eszméjét, jelentékenyebb alakjait, vagy egy lényeges részét merítette volna más író művéből Móricz Zsigmond. De csupán egy érdekes adomaszerű esetet iktatott be, hogy egyik érdekes paraszthalakját jellemezze. — A magyar értelmiség jórésze pedig nem olvas, tehát egy-egy ilyen újságcikk alapján sikerül őt Móricz Zsigmond ellen felingerelni. Így keletkeznek a honi hajszák a tehetség ellen, mert a tehetség bűn, a tehetség üldözendő... az országban.“

A Nemzeti Újság közleményeiből tisztán kiviláglik, hogy sem az adatokat szolgáltató ismeretlen személy, sem a vádló cikke írója nem vette tudomásul azt a döntő körülményt, hogy a Nyr-ben Péter Dénes aláírásával közölt „Elbeszélések“ a Népnyelvhagyományok rovatában jelentek meg. Márpedig, amikor Szarvas Gábor ezeket az írásokat az említett rovatban közzétette, egyszersmind annak a határozott véleményének is kifejezést adott, hogy Péter Dénes nem saját alkotását küldötte be közzététel végett, hanem — mint Móricz Zsigmond is állítja — Péter Dénes csak leírta, nem pedig költötte az öreg csikós szavait. A Nemzeti Újság Szalay László novellista véleménye alapján úgy tudja, hogy Péter Dénes ismert nevű író volt. Mi a vele foglalkozó megemlékezésekből, méltatásokból, sőt eredeti írásaiból szintén úgy látjuk, hogy irodalmi kérdésekben járatos volt, s ezért joggal feltételezhetjük róla, hogy teljes tudatában volt annak, hogy a Nyelvőrben eredeti novellák nem jelennek meg, csak a nép fiaitól hallott ú. n. népnyelvhagyományok. Jogos tehát annak a feltevése, hogy Péter Dénes nem saját írását küldte el közlés végett a Nyr szerkesztőjének.

Egyébként pedig az elbeszélések hangja, előadásmódja is határozottan mutatja, hogy itt nem irodalmi célból írott költői alkotásokkal, hanem népnyelvhagyománybeli termékekkel van dolgunk.

Elegendő lett volna a kérdés eldöntésére, ha a Nemzeti Újság adatszolgáltatója vagy cikkírója figyelmesen elolvassa a Nyrenek szóbanforgó közleményeit. Ha egymagában az a körülmény nem igazította el őket, hogy a Péter Dénes aláírásával közölt nyelvjárási szövegek a Népnyelvhagyományok rovatában jelentek meg, feltűnhettek volna nekik más jelenségek. A közlemények szövegébe iktatva lépten-nyomon szómagyarázatokat illeszt a közlő. „Az isztronga-lik-lábú (kifelé volt görbe a két lábszára) Csülkös Váci Matyi vót a számadóm.“ „Aszondom neki böcsülettê (t. i. köszönve) ...aszongya, osztán átmutatott eresztőnek¹ (egy semlyékes, alacsony fekvésű, vízeres pusztá.)“ „A kezes ménös mög a fejos tehéncsorda csak a város körü legfőjebb a Fejétékig (a várost nyugotról kerítő tó felső részén levő, szívárgó vízű, homokbuckás, míveletler. pusztarész) csatongót.“ Sajátságos, hogy ez a közlésmód

¹ *Eresztő* Kiskúnhalas egyik pusztájának neve, s így nagy betűvel kellett volna írni. E szerint nem tájszó, s a M. Tájszótárból törlendő.

nem hozta zavarba az adatszolgáltatót vagy a vádemelőt! Vagy szerintük ez eredeti novella fogalmazása?

Gondolkodó embernek s természetesen annak, ki állítása valóságáról alaposan meg akar győződni, még egy más jelenséget is meg lehetett volna figyelni. A tárgyalásunk folyamán említett egyik elbeszélés a Nyr-nek 1879. évi januári, a másik ugyanez évi februári számában jelent meg. Az októberi füzetben (8 : 479) találunk még ugyancsak Péter Dénes aláírásával, Kiskúnhalasról egy néprománcot is. Ezt a verset a néprajzi szakirodalom is számontartja, A szegedi eserény, A gulyás szeretője címen, s kilenc változatban ismeri (I. Dános Erzsébet: A magyar népballada c. művét; Bp. 1938. a Néprajzi Intézet kiadása.) Vajjon el lehetne-e képzelni, ha a két elbeszélés eredeti közlemény, a románc pedig népköltési termék, hogy akár a beküldő, akár a szerkesztő ne gondoskodott volna róla, hogy ezt a körülményt a közlés módja is fel ne tüntesse. Megállapíthatjuk tehát, hogy a Néprajzmagyományok rovatában közölt két elbeszélés, valamint a Néprománcok címe alatt található halasi románc, egyaránt népi eredetű alkotás.

A Tájszótár szerkesztőjének, Szinnyi Józsefnek sem volt kétsége az „Elbeszélések” népi eredete felől. Mindkét prózai közlés adatait is feldolgozta szótárában és az ott talált tájszavakat s szólásokat szabályszerű módon közölte a forrás megjegyzésével (Kiskúnhalason élő néprajzi adatokul. E helyről idézi pl. a *kucorog* szót (kucorogva röstöködök); a *puruttyán* szóalakot (naón puruttyán tartotta a eserént); a *kantáros* jelzöt (a Dávid szörnyen kantáros vót). *Kucorog* jelentése: kuporog, guggol; *puruttyán*: lomposan, rendetlenül; *kantáros*: ügyes.

Ha tehát az „Elbeszélések” eredetére nézve szakembereknek nem volt kétségük, akkor elmondhatjuk, hogy Móricz Zsigmond jóhiszeműségét sem lehet kétségbevonni. Még abban az esetben sem, ha talán valamiképp kiderülne, hogy a szóbanforgó s határozottan néprajzot tartott közleményeket mégis maga Péter Dénes írta. Az „Elbeszélések”-et azonban Péter Dénes „Jókedvemből” című novellagyűjteményébe nem sorolta be, s ezek az írások másutt nem jelentek meg, mint a Nyrnek Néprajzmagyományok rovatában.

Ha pedig a cikkíró szerint vád érheti Móricz Zsigmondot ezeknek a prózai közleményeknek átvétele miatt, vajjon mért kapott felmentést népi eredetű költeményeknek, népdaloknak ugyancsak a Kerek Ferkóban való közléséért? (A regény báli jelenetében pl. egy hosszabbacska népdalt teljes szövegében olvashatunk. Ath. Könyvtárbeli kiadás 223. l.) Hiszen Móricz ezt is forrás megjegyzése nélkül iktatja művébe!

Vétett-e tehát Móricz Zsigmond a Péter Dénes közölte két népi elbeszélésnek regényébe iktatásával az irodalmi erkölcs ellen? S ütött-e ily módon esorbát saját írói tekintélyén? Úgy hisszük, a könnyelműen emelt vádak, a tények tárgyilagos megvizsgálásával s ennek alapján közölt adataink ismeretével, önmaguktól megdőlnék. Így aztán az is kétségtelen, hogy Móricz Zsigmondnak egyáltalán nem volt szándékában idegen szellemi tulajdönt kisasajátítani. Regénye szövegében, a két elbeszélés eredetére, ha nem is filológiai módon, de megfelelőképpen mégis utal. Mielőtt az öreg csikós beléfog elbeszélésébe, elmondja magáról: „Nagy időt értem. Nem is idevalósi vagyok én, hanem messzi földről túl a Tiszánról, Halasról. Hanem az elfajzott fiaim gyűttek ebbe az idegen földre, osztán gőzvasuton hoztak ide engem...” Ezenkívül Móricz, a közlő nevére célozva, Dénes bátyónak nevezi az emlékeit fellevenítő öreg csikóst.

Amint pedig a támadó cikkekből tudomást szerzett róla, hogy a beszélgetéseket közlő Péter Dénes nemcsak népi szöveggyűjtő volt, hanem írói nevet is szerzett, férfias cselekedettel akképp szolgáltatót neki elégtételt, hogy teljes nevét megfelelő helyen, a regény szövegébe is felvette. Az öreg csikósnak korfestő, szemléletes rajza mélységes hatást tesz a hallgatókra, de elsősorban

Kerek Ferkóra. Az elbeszélés keltette nagy gyönyörűség közben ő ad legelőbb érzésének kifejezést. „Hozatok egy írődeákat, oszt annak kend mind elmeséli, amit életében látott, tanult, a meg leírja, hogy még a késő unokák is tudjanak róla.“ (Ath. Kvtárbeli kiadás 266 l.) Művei gyűjteményes kiadásában aztán ezt a mondatot Móricz ily szavakkal kezdi: „Hozatok egy írődeákat, Péter Dénes mestert.“ (169. l.)

Nem való aztán az a vád sem, hogy Móricz Kerekegyházára teszi át az emlékezésbeli események színhelyét, mert hisz Zsana, Eresztő kiskúnhalasi pusztákról, valamint szegedi, szabadkai, mérgesi, öttömösi pásztorokról hallunk az elbeszélésekben. Márpedig ezek a helynevek nem a Nagykúnságra, hanem Kiskúnhalasra utalnak, Móricz Zsigmond tehát nem hogy titkolni akarta volna a két halasi rajz eredetét, hanem ellenkezőképen több módon is ráirányítja erre a körülményre a figyelmet.

A vádemelő cikkekben — mint már rámutattunk — nemcsak a tárgyilagosság hiányát lehet megállapítani, hanem felszínességre valló állításokat is bőven találunk. A cikkíró szerint az elbeszéléseket Nagy György csikós ajkáról halljuk, holott Nagy György csak a szökött katonákról szóló történetet beszéli el, a régi pásztoréletről „Dénes bátyó“ emlékezik. Bizonyára Móricz „vétség“-ének fokozását célozza az az eljárás is, hogy a Nyrből átvett szöveget a vád 20 lapnyinak igyekszik feltüntetni. (Móricz Zsigmond maga is elismeri, hogy Péter Dénes 20 oldalas elbeszélését szöszszint vette át Kerek Ferkó című regényébe“ — írja a második támadó cikk.) Az igazság azonban az, hogy a kérdéses szövegek a Nyrben hét lapra terjednek; a — még kis alakú — Ath. kvár kötetében is 15, s a sorozatos kiadásban pedig csak 10 lapot foglalnak el.

A Nemzeti Újság közleménye túlságos nagy buzgalommal kihasználja Móricznak (a lényegét egyáltalán nem érintő) amaz állítását, hogy Péter Dénes nem volt író, hanem a szövegnek csak közlője. A Nemzeti Újság második cikkében közölt levél szerint Szalay László is úgy látja, hogy Péter Dénest neki kell védelmébe venni.

A magyar irodalomnak — Baróti Szabó Dávidon, Pálóczy Horváth Adámon kezdve — sok kiválósága foglalkozott népköltészeti gyűjtéssel, mint pl. Erdélyi János, Kriza János, Arany László, Gyulai Pál, Vikár Béla; nem gondolnánk, hogy kegyeletértést követnénk el velük szemben, ha ily irányú tevékenységükre hivatkozunk. Így aztán Móricz Zsigmond sem kicsinyelte le, hazudtolta meg Péter Dénest azzal, hogy őt népnyelvi gyűjtőnek nevezte.

Ugyancsak nagy határozottsággal utasítja vissza a Nemzeti Újság Móricznak azt a feltevését is, hogy Péter Dénes gyorsírással jegyezte le az öreg csikós elbeszéléseit. Márpedig e mellett a feltevés mellett épp annyi érv szól, mint ellene. Péter Dénes nemcsak idehaza, hanem Bécsben is hallgatott jogtudományi előadásokat, így elképzelhetjük, hogy tanulmányainak eredményes folytatása végett megtanulta a gyorsírást.

Az efféle érvek egyáltalán nem tudták valószínűvé tenni a Móricz elleni vádat. Négy évtizedre terjedő írói pályáján állandóan járta az országot, figyelte az életet, tanulmányozta az embert, s élesen látó szeme fejlett érzékel tudott a lélek mélyére hatolni. Gazdagon omló elbeszélő készségével, természetes könnyedséggel megtalálta a mondanivalóhoz igazodó kifejezés módját. Ilyképen sohasem került abba a helyzetbe, hogy tárgyat kelljen megírásra keresnie, s méginkább mástól kölcsönöznie.

Reális írói felfogásából következik, hogy ezt a népi eredetű két rajzot regényébe eredeti szövegében beillesztette. Épségben akarta hagyni a rajzok népies s egyszerűsmind ódon hangját, bájos egyszerűségét. A művészi keretet azonban ő adta meg nekik. S igyekezett olvasóival megértetni, hogy az öreg emberek egyszerű megemlékezései miért tesznek ránk oly mélységes hatást. A Péter Dénes közlésével folyóiratunkban megjelent két történetet a Nyelvőr,

a Tájszótár, de maga Péter Dénes is kezdettől fogva népnyelvi hagyomány-nak tekintette. Azóta semmi ok sem merült fel arra nézve, hogy ez a megállapítás megváltozzon. Így aztán Móricz Zsigmond is természetesen igazodott az e tekintetben kialakult felfogáshoz. Ilyen körülmények között az ellene emelt merész hangú vádból rá semmi sem tapadt. Némi megfontoltság, alaposabb tájékozódás esetén azonban a vádemelés is minden bizonnyal elmaradt volna.²

Vita

A NÉPNYELV AZ IRODALOMBAN*

Írta: Prohászka János

A Magyar Nyelvőr nem mehet el szó nélkül a mellett a vita mellett, mely nemrég folyt le a Csillag című folyóiratban a tájnyelv használatának jogosságáról. A vita érdekességét növeli az is, hogy a kérdést a népi íróknak egyik, az élvonalba tartozó képviselője, Veres Péter, vetette föl. Hogy az érdekes vitához a magunk mondanivalóját hozzáfűzhessük, röviden ismertetnünk kell a Veres Péter és Komlós Aladár által a vitában kifejtett felfogások lényegét.

Veres Péter a Csillag ezévi februári számában a Népnyelv—tájnyelv című cikkében azt írja, hogy a kultúrszínvonal emelése és az olvasómozgalom terjedése időszerűvé tette a kérdést: hogyan írjunk? — Felelet: a népnek és a nép nyelvén. De melyik nép nyelvén? A városin vagy a falusin, s ha a falusin, akkor melyik tájén? Mert nincs egységes népnyelv. „Csak egy magyar nyelv van s minden író csak azon írhat, ha mindenkinek írni akar. De ha az író az érvényes irodalmi nyelven ír is, az embereit, különösen a népi, de még különösebben paraszti alakjait szívesen beszélteti valamely vidék tájnyelvén... Énmagam nem vagyok híve a tájnyelven írásnak, legfeljebb csak a jellemzés határáig tartom szükségesnek. Ahol azonban már a kuriozitás, a nép nyelvével való érdekeskedő játék kezdődik...: ott már egyenesen ellensége vagyok“.

Veres Péter szerint tehát az író feladata az, hogy a népnek írjon és a nép nyelvén, de nem tájnyelven, hanem csak az „egy magyar nyelven“, az „érvényes irodalmi nyelven.“ Nagyon érdekes és szinte csodálatos az, hogy a

² Féja Géza cikkére Kozocsa Sándor figyelmeztetett. „A gulyás szeretője“ c. néprómánccal kapcsolatos adatokat pedig Katona Imre közölte velem. Fogadják köszönetemet.

* E cikk még a múlt év májusában — tehát Sztálinnak a nyelvtudományban fordulópontot jelentő megnyilatkozása előtt — íródott és korántsem iránytszabó céllal készült; mindössze a népnyelv és irodalmi nyelv kapcsolata körül a Csillagban lefolyt érdekes vitára kívánta felhívni a figyelmet. Sztálinnak a nyelvre és a nyelvjárásokra vonatkozó nagyfontosságú tanításainak ismeretében ma már természetesen magam is másképp fejteném ki e kérdésben vallott felfogásomat. Hogy azonban e cikk átdolgozás nélkül, eredetileg alakjában lát napvilágot, annak az a felfogás a magyarázata, hogy éppen ebben a formájában látszik igen alkalmasnak a népnyelv és az irodalmi nyelv között fennálló kapcsolat fontos kérdéséről egy nagyobb vita földíződésére, melyben a nyelvészek mellett remélhetőleg maguk az érdekelt írók is hallatni fogják szavukat. Így szerény cikkem előreláthatóan megindítója lesz e fontos kérdés széleskörű megvitatásának s ez talán majd a különböző felfogások egyeztetését eredményezi.

székely nyelvjárással szemben engedményt tesz, mert véleménye szerint ezen a „búbajos“ nyelven mindent ki lehet fejezni: az érzést is, a gondolatot is, a szépséget is, az igazságot is, a valóságot is, és annak égi mását is. A székely „külön nyelv, ha magyar is“. (Nem tudom, mit szólnak ehhez hazánk más vidékeiről származó és más nyelvjárást beszélő s írásaikban más nyelvjárást használó íróink? Az ő nyelvükön nem lehet minden érzést, gondolatot, stb. kifejezni?)

Komlós Aladár a Csillag áprilisi számában „Veres Péter és a tájszavak“ címen fűzte Veres Péter fejtegetéséhez megjegyzéseit. Megállapítja, hogy nincs egyetlen magyar író sem, aki írásaiban valamely tájnyelv használatával kísérletezne, de miként valóban helytelen volna bármely nyelvjárást állítani az egységes magyar köznyelv helyébe, éppoly helytelen volna elzárni a köznyelvet a tájnyelvek beszivárgásától. Az nem érv, hogy a tájnyelv szavai elavulnak, mert elavulnak a köznyelv szavai is, de az az érv sem döntő, hogy a tájszavakat csak egy-egy vidék ismeri, mert hiszen éppen az ilyen, csak az összefüggésből sejtett jelentésű szavaknak nagy a varázsa. Szerinte a köznyelvet a folyton folyó elavulásért kárpótoló forrást, a tájnyelvet nem szabad eldugasztolni, mert akkor az irodalmi nyelv vérszegénnyé válik.

Veres Péter „Mégegyszer a tájnyelvről“ címen válaszol Komlósnak s hangsúlyozza, hogy ő nem a tájszavak, hanem a tájnyelv dolgában emelte föl szavát, hiszen tájszavak nélkül ő maga sem tudna élni. Azonban kiemeli, hogy nem minden ismeretlen szó tájszó, amit a városi olvasó annak érez. A nép nyelve hihetetlenül gazdag az árnyalatok pontos kifejezésében, tehát az író, a valóság hiteles és pontos ábrázolásának a mestere, ha nem is mindenre, de a lehető legtöbb árnyalatra talál megfelelő kifejezést. Ezért használhatja tehát az író a tájszavakat, de ő ellenzi és ellenezni is fogja a tájnyelven írást, főleg a tájnyelvvvel való érdekeskedést. A tájnyelvet hangzásban fonétikailag úgy is lehetetlen kifejezni a mi betűinkkel. A tájbeszéd csak jellemzésül használható, de folyamatosan írva nehézkes, sőt mesterkelt, időtenkedő hatást kelt, mint a „tempós akkurátossággal“ író népieskedők: Tömörkény, Gárdonyi, zalai Szalay László, Móricz Pál, stb. írásai. Ezeknek „népies“ előadásában minden paraszt nyögdecselő akkurátossággal beszélt és a polgári olvasó előtt „érdekes figura“ gyanánt szerepelt.

Így és eddig a vita. Érdekességének fokozása végett rámutatunk arra, hogy ez a kérdés már negyven évvel ezelőtt is foglalkoztatta folyóiratunkat. 1910-ben Buzás Dezső ugyanis csaknem ugyanabban az alakban tette föl a kérdést, mint most Veres Péter: „Hogyan írjunk a népnek?“ A felelet könnyű: magyarul, magyarán. De nehéz jó tanácsot adni, pedig nagyon fontos, mert a nyomtatott szónak nagy a hatalma a népnél. Elmúlt már az az idő, amikor a löseai és a komáromi kalendáriom, meg Bagó Márton szellemi kincstára volt a földművelő népnek egész esztendőre való szellemi tápláléka. A cikk írója arról panaszkodik, hogy a népnek szánt irodalomban egy makula szándékot sem látni arra, hogy a nép értelmi, műveltségi fokának és beszédmódja természetének megfelelően írjanak.

Még egy negyedszázaddal ezelőtt is, 1925-ben a Nyelvőr akkori szerkesztője, Balassa József, arról kénytelen panaszkodni, hogy „igazi népszerű irodalmunk alig van“. Olyan elbeszélésekre, regényekre, színművekre gondolt, melyek a nép életét rajzolva, az illető vidék nyelvjárását szólaltatják meg, amint ezzel a német, francia, olasz irodalomban gyakran találkozunk. Ott megvannak egy-egy vidék nyelvjárásának a maga írói, a maga komoly számottevő irodalma. A mi irodalmunkban a nyelvjárás csak kuriózum, rendszeren csak tréfás, mulattató céllal kerül bele az irodalomba. Népszínműveink, népies elbeszéléseink csak a tájszavak és egyes népies szólások használatával jelzik, hogy a nép fia beszél. S aki nem ismeri pontosan egy vidék nyelvét, az Balassa szerint ne is próbálja meg, hogy hamis nyelven, nevetséges módon beszéltesse népies alakjait. Gárdonyi Göre Gábora nem egy vidék nyelvén

beszél, hanem különböző vidékek nyelvjárási sajátágaiból alkotott tréfás, népies nyelven.

Ma már sem Buzás Dezsőnek, sem Balassa Józsefnek nem volna oka panaszkodni, mert a fölszabadulás óta a népi írók, az igazi népies írók olyan szerephez jutottak, hogy a Nyelvőr megállapítása szerint a népnyelv forrásaként használhatók. Ezek az írók az igazi népiírást szólaltatják meg a maga természetesen, közvetlen nyelvén, nem mesterkéltén írnak s felelősséget éreznek művészetükkel szemben. Az ő írásmódjuk, az ő nyelvhasználatuk az igazi, a voltaképpeni népies, melyet nem szabad egy napon említeni a régebbi ízléstelen és tájékozatlan népieskedéssel. A régebbi népies írók legtöbbször csak népieskedők voltak, csak abban állt népiességük, hogy a fővárosi közönség, a polgári olvasók előtt ismeretlen szavakat, sőt sokszor alacsony, durva szólamokat használtak. Pedig arra már egyszer a Nyelvőrben magam is rámutattam, hogy a goromba, drasztikus kifejezések használata egymagában még nem teszi a stílust népivé. A népi íróknak az igazi, hamisítatlan népi szókinccsel, a népi gondolkodás- és kifejezőmódot híven tükröztető népi szó- és mondatfűzéssel, népi szólásmódokkal kell élniük. Még a tájszavak használata, az írásoknak tájszavakkal való teletömése sem elegendő arra, hogy írójukat az igazi népi írók közé sorozzuk.

Kétségtelen, hogy a tájnyelveknek, vagyis a nyelvjárásoknak egyik legjellemzőbb sajátága a tájszavak használata. Az egyes nyelvjárások vagy tájszólások azonban nemcsak a szókinccsbeli sajátágok, hanem elsősorban a kiejtésbeli, hang-, alak- és mondattani sajátágok alapján különböznek egymástól. Tájnyelven írni tehát voltaképpen csak úgy lehet, ha az író nemcsak a használt nyelvjárás jellegzetes tájszavait alkalmazza, hanem írásában az illető nyelvjárás kiejtésbeli, hang-, alak- és mondattani sajátágait is föltünteti. Ilyen értelemben véve nincs talán egyetlen írónk se — még a legnépiesebbeknek mondottak között sem —, akit tájnyelven írónak minősíthetnénk. Ezért Veres Péter — hogy Komlós Aladár szavaival éljünk — nyitott ajtót döngtet. De az általa fölvetett kérdés fontos, mert igenis vannak s még hozzá már elég szép számmal, olyan népi íróink, akik egy-egy vidék nyelvi sajátágainak fölhasználásával írnak, ha a szó szoros értelmében nem is tájnyelven. Móricz Zsigmond, Szabó Pál, Rideg Sándor, no meg maga Veres Péter is, a tiszamenti népnyelv hű megszólaltatói, Asztalos István, Kurkó Gyárfás, Nagy István az erdélyi népnyelv mesterei, Sásdi Sándor írásai pedig a még nem eléggé ismert ormánsági népnyelvre vonatkozóan ontják az értékes adatokat. Ezek az írók a nép között élve, sorsával közösséget vállalva, saját tapasztalataik alapján írják elbeszéléseiket, regényeiket és alkotásaik nyelvében is ragaszkodnak az igazhoz, a hamisítatlanhoz s mint már számos Nyelvőrbeli ismertetésünk bizonyítja, nyugodt lélekkel fordulhatunk hozzájuk adatért, kétes esetben tanúsáért, eligazításért. Ezeknek az íróknak nyelve azonos szűkebb hazájuk nyelvével, mintahogy ők maguk is azonosak szűkebb hazájuk lakóival. Ezek az írók nem vetkőznek ki szűkebb hazájuk nyelvéből, nem tagadják meg magukat, hanem alakjaikat a maguk természetes mivoltában, gondolkodás- és beszédmódjukban mutatják be s ezt nem tehetik a Veres Péter által megkívánt „egy magyar nyelven, az érvényes irodalmi nyelven“.

Nem érthetünk tehát egyet Veres Péterrel abban, hogy csak egy nyelven írhatunk. Nem írhat minden író egy nyelven, aminthogy nem járhatunk mindnyájan egy kaptafára készített cipőben. Nincsen „típusnyelv“, melyen mindenki egyformán fejezhetné ki mondanivalóját. Ahány ház, annyi szokás, ahány író, annyi nyelv. Nem újság az a megállapítás, hogy mindegyikünkben, noha ugyanazt a nyelvet beszéljük, tulajdonképpen egy-egy külön nyelv él. Mennyire másként mondja el ugyanazt az eseményt az egyik ember, a másik, a harmadik. Még a legegyszerűbb gondolat közlésénél is több egyén többféleképpen fejezi ki magát s nem él ugyanazon szavakkal. Minél nagyobb valamely író, annál erősebb az egyénisége, annál szembeötlőbbek nyelvének jel-

lemző tulajdonságai. Eppen ezekből az egymástól különböző egyéni nyelvekből alakul ki az a közös nyelv, melyet köznyelvnek nevezünk. Ennek van ugyan valami egységes jellege, de azért mindenki más-más módon öltözteti gondolatait a nyelv ruhájába. Még legnagyobb íróink sem mentesíthetik magukat származási helyük nyelvi befolyása alól. S erre nincs is szükség. Használják csak bátran és zavartalanul népi íróink a maguk vidékének nyelvét, csak arra vigyázzanak, hogy az tiszta maradjon, ne keveredjék más-más nyelvjárásbeli sajátágokkal, ne legyen zagyva nyelv. Ezen a módon kerülhetnek legkönnyebben bele a tájszavak a köznyelvbe s azon keresztül az irodalmi nyelvbe és viszont ilymódon jutnak el az irodalmi nyelv szavai, nyelvtani alakjai a mind többet és többet olvasó falusi nép ajkára. A népnyelv örök forrásából így gazdagodhatik az irodalmi nyelv.

A köznyelv, irodalmi nyelv és a tájnyelv között különben sem lehet szoros határvonalat vonni, mert amabból ebbe, ebből meg amabba állandó, folytonos áramlás van. Az említett népi írók egyikéről sem mondhatni sem azt, hogy az „egy magyar nyelvet“, az „érvényes irodalmi nyelvet“ használja, sem azt, hogy teljesen tájnyelven ír. Ellenben megállapíthatjuk, hogy az irodalmi nyelvet mindegyikük következetesen és tudatosan vegyíti a maga szűkebb hazájának nyelvével. S íróinknak ez az eljárása nem csupán abban áll, hogy írásaik szereplőit, alakjait beszéltetik az illető vidék nyelvén, hanem ők maguk is saját mondanivalójukat bőségesen megtöltik a népnyelv kiapadhatatlan forrásának üdítő vizével. Írásukban az irodalmi nyelvet csak keretnek tekinthetjük, melybe bele van foglalva a nép nyelve, a tájnyelv, a nyelvjárás. Minden népi írónk — Veres Péter sem kivétel — hű megszólaltatója, tolmácsolója földjei tájszólásának, nyelvjárásának. A napjainkban úgyszólván szemünk láttára megszületett, vagy talán helyesebben születő, új magyar népi irodalom természetesen egészen új utakon jár, új irányának, céljának megfelelően új kifejezésformát, új nyelvet keres s ezt csak onnan veheti, ahonnan tárgyait, történéseit, azok szereplőit: a néptől. Maga Veres Péter is azt írja Próbátétel című új könyve Ajánlásában, hogy „a magyar nép, az igazi nemzet, a dolgozó nép életében ezer esztendő óta nem volt ilyen változás, nem volt ilyen ember életére kiható, sorsot, életformát, embert, jellemet megrázó és újraformáló forradalom. Ezt kell megírni. A mát, amint jön a tegnaptól és meggyen a holnapba... Legyen úgy, hogy necsak új népet neveljünk és új országot építsünk együtt, hanem az irodalmát is alkossuk már együtt: írók és a dolgozó magyar nép. Így hat az élet az irodalomra és így hat vissza az irodalom az életre és a történelemre örök kölesönhatásban“. Az új élet új irodalma népi, tehát nyelve is csak népi lehet. S valóban az új népi irodalom új nyelve ha nem is tiszta tájnyelv, — mert a főtebb elmondottak alapján nem is lehet az — de olyan nyelv, mely világosan megmutatja írójának származáshelyét.

Móricz Zsigmond csaknem minden művében tősgyökeres felsőtiszai író, mégpedig nemcsak az egyes szavak s azok hangalakjainak tekintetében, hanem kifejezésmódja, kapcsolatai szerint is (Nyr 73 : 295). Szabó Pál írásainak (Talpalatnyi föld, Isten malmai) színhelye a biharmegyei Sárrét egyik községe s könyveinek nyelve föltétlenül biztos forrásul szolgálhat az ottani népnyelvhez (Nyr 73 : 299). Kurkó Gyárfásnak egyetlen regényéből (Nehéz kenyér) össze tudtuk állítani a csikszentdomokosi nyelvjárásnak csaknem minden jellemző sajátágát (Nyr 74 : 27). Sásdi Sándor könyveiből a hamisítatlan baranyai népnyelv szól hozzánk s nemcsak a regényhősök, a baranyai parasztok beszélnek ezen a nyelven, hanem maga az író is általában ezen a nyelven fejezi ki mondanivalóját, mint azt már eddig közölt nyelvi szemelvényeink is bizonyítják (Nyr 72 : 35, 278; 73 : 303).

Mentől több népi író írását olvasom, annál inkább jogosnak és szükségesnek látom Veres Péterrel szemben a népnyelvnek, illetőleg a nyelvjárásoknak minél szélesebb körben való térfoglalását, használatát. Hogy eme föl-

fogásomat még szilárdabb alapokra építhessem, megint újra meg újra elolvastam jó egypár ilyen könyvet, de elsősorban Veres Péter írásait lapozgattam, főleg azért, mert az ő nyelvhasználatáról folyóiratunkban eddig még nem esett szó. Erdemesnek tartanám olvasás közben tett újabb megfigyeléseimről részletesebben beszámolni, erre azonban nincs terünk. Így az alábbiakban csak egyes írók leglényegesebb nyelvhasználati sajátosságaira hívom fel a figyelmet.

Nézzük először magát Veres Pétert, akinek ezúttal három könyvét olvastam el.¹ Már néhány lap elolvasása meggyőz bennünket, hogy Veres Péter sem ír az általa egyedül jogosnak és érvényesnek hirdetett irodalmi nyelven, hanem az ő írásai is szűkebb hazája tájnyelvét tükröztetik. A könyveiben lépten-nyomon előforduló rendkívül sok tájszón kívül (ezeknek használatát ő maga csak a jellemzés határáig engedélyezi) elsősorban is igealakjai tűnnek föl. Így az ikes igék jelen idejének egyes szám 1. személyében kivétel nélkül mindig *-k* ragot használ. Találomra felütöm egyik könyvét és egyetlen lapon látom ezeket: *kiugrok, elalszok, elgondolkozok, visszahúzódok, felöltözök, törődök, eszek, megiszok*, stb. A feltételes mód egyes szám 3. személyében mindig csak *-na, -ne* alakot találunk, pl. jobban *esne* a fröstök (*esnék* helyett). A felszólítómód egyes 3. személye *-ik* (= *ék*), pl. *álljik* arrébb; idesanyám *aggyik* kenyért!, az ég *roggyik* rá! (de: *roggyon* rá is előfordul, ugyancsak mindig így: *essen*, pl. hova dugjam be a fűrészt, hogy kezemre *essen* a vágás; a fejükre ne *essen* a gally, stb.). — Ugyancsak feltűnők a ragtalan helyhatározók, főleg családneveknél, pl. amikor besetetedik, elballagok *Varga Imréék*, SzE 17; Leginkább *Szabóék* szoktam menni, mert azok közelebb laknak, uo.: elmegyek *Mihály bátyámék* vagy *István sógorék*, SzE 39, stb. Nem irodalmi nyelvi helyhatározók az ilyenek sem: megájj, gyere *minálunk!* Gy 47, be is *jöhetnek önála* (őhöz) helyett) SzE 45. — A *megjárja, megjárna* köznyelvi kifejezés nála mindig tárgyatlanul kerül elő: *megjár, megjárna*, pl. Ez mind megjár, csak azt tudnám biztosan SzE 95, Amíg az ember a piacon ácsorog, csak megjár SzE 15, hallgatni a cséplőgép bűgását nagy élvezet, még nézni is megjár, de... P 97, a puha tengeriszántásba csak megjár, de... SzE 65, Meg is járna ez, csak... SzE 104, stb. — Arra a megállapításra, hogy a köznyelvben tömegével szereplő *és, s* kötőszó Veres Péternél aránylag ritka és hogy helyette minden lap tele van a *meg* kötőszóval, nem is idézek példát. — Érdekes, hogy míg az anya nála csak: *ides*, addig az apa: *édesapám*, pl. ides elbőgte magát, édesapám meg kiadta a mérgét SzE 38, édesapámat, ha megharagította ides, akkor megkontyolta egy kicsit SzE 37, gyerekkoromban, tudom, édesapám Gábor volt, március huszonegyedikére ides mindig süttött valamit SzE 22, stb. — Nem mindennapi pompás kifejezés a Veres Péternél gyakori: *nem fogja a hely* (az embert, a. m. nincs az embernek maradása), íme, néhány példa: Nem fog a hely, kimegyek, bejövök, végigmegyek az udvaron, kiállok az utcaajtóba, járkálok a házban... SzE 25, de már márciusban nem fogja a hely itthon az embert SzE 15, ha munka van, nem fogja a hely itthon az embert SzE 70, Miska még nem jött, nem fogott a hely és érte mentem SzE 101, stb. — Tájszavaiból halomszámra idézhetnék, de talán más alkalommal, most még csak arra mutatok rá, hogy azok a köznyelvtől eltérő hangalakok, melyek szép számmal tarkítják Veres Péter írásait, sem mondhatók másnak, mint a tájnyelv sajátosságainak. pl. *kék* (kellene), *mán* (már), *mingyán* (mindjárt), *győjjék* (jöjjön), *pízt* (pénzt), *oszt* (aztán), *mír* (miért), *vóna, túled, ütís* (ütés), *bíred* (béred), stb. És talán irodalmi nyelven vannak ezek?: a *Szabóék kocsisuk* Gy 78, *sok urak* visszajöttek P 147, gyere *mán*, fekdj le, az isten *azt a rongyokat* Gy 50. — A bemutatott néhány adat is eléggé bizonyítja, hogy az elméleti Veres Péterrel szemben áll a gyakorlati

¹ Veres Péter: Szük esztendő. Athenaeum. (Népkönyvtár 7.) — Gyepsor. Athenaeum. (4. bővített kiadás). — Próbátétel. Athenaeum. — Rövidítéseim: SzE, Gy, P.

Veres Péter, a kiváló népi író, akinek nyelve inkább tájnyelv, mint az érvényes irodalmi nyelv.

Veres Péter után most mindjárt Asztalos Istvánt ejtem sorra, aki a Veres Péter szerinti „bűbájos“ és minden érzés, gondolat kifejezésére képes székely nyelv irodalmi képviselője s akinek nyelvéről azt mondja, hogy Tamási Aronéval együtt ez a „székely nyelv külön irodalmi érték: nagy gazdagodása a magyar nyelvnek és a magyar irodalomnak“. Most olvasott könyvében² egy erdélyi faluban a magyar és román szegényparasztoknak a felszabadulás utáni életét rajzolja a realista ábrázolás minden erejének felhasználásával. A regény nyelve egyszerű, tiszta, gazdag erdélyi nyelv. Alakjai székely tájnyelven beszélnek, de maga az író sem mentesül szűkebb hazájának nyelvi hatása alól. Itt megint nem a tájszavak bőségesen buzgó forrására gondolok s nem is a tájszavakat emelem ki, hanem inkább néhány igen jellemző tájnyelvi sajáttságot.

Elsősorban feltűnik a regényben egy erdélyi tájnyelvi sajáttság: a ragadványnévnek a családnév után tett használata. Míg ugyanis a ragadványnév általában mindenütt a családnév előtt áll, annak jelzőjeként, addig Asztalosnál ilyen neveket olvasunk: Kocsis Jóska *Kicsi* (5), Kis Jóska *Papos* (39), (l. Nyr. 74: 311). — Ugyancsak feltűnő a *mind* szócskának a köznyelvtől eltérő határozói használata, pl. ne sírjon az istenbe, *sze mind* összekeni magát (53), ne *mind* locsogjon, Katiné (50), Könyves *mind* azt lesi, hogy Kalári felálljon már végre (132), stb. — A köznyelvtől eltérően Asztalos egyes időhatározók elé határozott névelőt tesz, pl. *a tegnap* úgyis adtam tökmagot (27), még *a tavaly* is béres volt nála ez az ember (56). — A jelentőmban a jelenidő tárgyas ragozása helyett a felszólító mód ugyanezen alakját használja, pl. azt a fazekat mi *megfizessük* (52), tudjuk, hogy most se *javítsák* (63), stb. — A köznyelvi alanyi ragozás helyett tárgyas ragozást találunk az ilyenfélékben: ő a jegyző előtt *restelte* rájuk szólni (9), *szégyelné* hazudni neki (30), stb. — A székely nyelvjárásban jellemző a szórend tekintetében az igekötők hátravetése, ez Asztalosnál is megvan az ilyen mondatokban: varnyog úgy, hogy az embe-
rek mostmár *hasadnak ki* a nevetéstől (118).

A biharmegyei Szabó Pál írásairól is már több ízben szó esett folyóiratunkban (73:45, 169, 299). Most olvasott könyve³ huszonkét elbeszélést foglal magában. Tárgya mindegyiknek a falu és annak szegényparaszt lakói. Ennek a könyvnek a nyelvét is ugyanazok a tájnyelvi sajáttságok jellemzik, melyeket eddigi ismertetéseinkben kiemeltünk. Tájszavakat most tőle sem idézünk, pedig e könyben is hegyén-hátán vannak. — A *megjár* kifejezés a *megjárja* helyett Szabó Pálnál is előkerül: ez *mind megjár* (150), de ez is *megjár* (154). — Ugyancsak szép számmal vannak Szabó Pál könyvében is a köznyelvtől eltérő hangalakok, főként pedig *i-ző* nyelvjárás formák, pl. *hászén* (hát hiszen), *osztán*, *ecsém*, *kék*, *kéne* (kellene), *hun* (hol), *ihunn la!* (ehol ni!), *valamék* (valamelyik), *szegínység*, *nízze*, *nizzítek mán*, *szíp*, *jőjjik* és *jőjjék*, *íjnye*, *i-nyes*, azt a kutya teremtesít! stb. — Érdekes a *takaros* melléknév jelentése, pl. a jegyző *takaros* ember (117), *takaros* fiatalember lett volna (144), *takarosan* a vállára vette (a puskát, 99), a *bicska* előtt *takarosan* feslett a forgács (101), stb.

A Szabó Pálnál előforduló *i-ző* nyelvjárás alakok átvezetnek bennünket egy idei könyvnapki könyv nyelvéhez.⁴

A regény elejétől végig az *i-ző* nyelvjárás jellemző hangalakjait használja, úgyhogy keresés nélkül bárhol felüthetjük és garmadára gyűjthetjük az ilyeneket: a szegíny níp, testvír, megebídelsz, ajándík, bíressíg, kíz leszünk

² Asztalos István: Szél fuvatlan nem indul, Athenaeum. Népkönyvtár, 9. sz.

³ Szabó Pál: Őszi szántás. Összegyűjtött novellák, Athenaeum.

⁴ Kamjén István: Mihály. Regény. Révai Könyvkiadó N. V.

tán pínkre, akkor lehet mírni, ne fíjj, rígen, elígedetlenség, ne cresszítek, felbíreltik, megelígeltük az urak dídelgetését, könnyen beszílsz te, eesém! ne ígírgess mindent, szíp, nímet, níz, kíszül, a milliók verejtkibül íl, píz, a jövő hít elejín, mír (miért), az egísz város szegínysége, stb. De e regényben az *i*-zésen kívül egyéb tájnyelvi alakok is szép számmal találhatók, pl. a *-ból, ből, -ról, ról, -tól, tól* helyett *-bül, bül, -bul, bül, -rül, rül, -tül, tül, -tul, tül* ragot látunk: banktúl, verejtkibül, üzletekbül, állomásrül, padlásrül, lépcsőrül, semmirül, attül, katonátul, tülem, tüle, tülük, stb. — Az *-e* kérdőszócska *-i* alakban használatos: *nincs-i* egy kis kenyír (85); én nem tudom, *kutya-i, macska-i* (103); *hallod-i* (118); *ugyi*, megkapom a jó pínzt? (122); *ugyi* emberek? (130). *Mi az, ki* az helyett *mia, kia* alakot látunk, pl. *Mia?* — dörzsölte a gyerek álmosan a szemét (104); na, *mia*, mi lesz már veletek? (123); anyja meghallotta az ajtónyílást: *Kia?* — kiáltotta (23); *Kia?* — riadt fel odabent Nagyfejű Tóth (33). — Az *ez* helyett *e* is előfordul: Nehéz munka *e*, komám (133). — A köznyelvi *ő* helyett Kamjén Istvánnál gyakran *ú-t* találunk: *ük, őket, kűműves*, zúzott *küre* fekszel (142), *agyonlűném* magam (28), csak a *bürödet* küdjék haza (137), *csűstül* jöttek (117), stb.; ugyanígy a *ló* helyett mindig *lú* van. — Még az *ejnye* indulatszó alakjait mutatom be: *Ínyye*, gazduram, hát ezeket összerágta az egér? (121), *ínyye*, az anyja jóistenit! (158), *hínnye*, az úristenit! (72), *hínnye*, hé, — nevettek a kérdezősködők (161), *hűjnye*, de jó erős bakancs! (93, lásd Szabó Pálnál is: *inye, i-ínyes*).

Fz az *ínyye, hínnye* indulatszó átvezet bennünket egy békésmegyei kubikosból lett író elbeszéléskötetére.⁵ A kötethez írt előszó szerint az író, aki Endrődön született 1894-ben, már nyolcéves korában kanásznak szegődött s csak novembertől ápriliséig járhatott iskolába és csupán a négy elemi végéhez jutott el. A földmunkások szervezésének kemény harcosa volt és 1932-ben törvényt elítéléséért a börtön elől a Szovjetunióba menekült. Ott cserélte föl a kubikos csákányt a tollal s ott adta ki ezt a kötetét először, 1934-ben. A kötet érdekes történetei a valóság hű ábrázolásával mutatják be a kubikosoknak, a falusi nincsteléneknek a felszabadulás előtti küzdelmes életét. A kötet tájnyelvi alakjai a tiszántúlinak nevezett nyelvjárásból valók és így természetesen sokban megegyeznek a felsőtiszai nyelvjárási alakokkal, vagy legalább is igen közel állnak hozzájuk. — Kamjén István indulatszói nála is gyakoriak, pl. *Innye* a megváltóját! (28), *hínye* az atyaistenit annak a sármánnak (36), *hínnye* a szerelmes szűzangyalát! (132), stb. — A honnan kérdésre felelő helyhatározóragok alakjai is azonosak az előbbi író megfelelő alakjaival: *abbul, magábül, mibül, kegyebembül, lóhátrül, amirül, Pestrül, soktül, magamfajtáktul*, stb. A *tülem, tüléd* is váltakozik *tüllem, tülled* alakokkal. — Az *i-zó* tájnyelvi alakok Hunya írásában kevesebb helyet találnak, de azért ilyenek is vannak: *egisz, legíny, törviny, szegíny*, stb. — Az helyett *a* van Hunyánál is a többször előforduló „*no eléga*“ kifejezésben, továbbá ebben is: *nema*. — A szó végén mássalhangzó (főleg *r, s*) után a *t* lekopik az ilyenekben: *mér* (mért, miért), *egyér, mindér, azér mer* (azért mert), *mos* (most), *mosmán* (most már), stb. — A *mék* alak a *melyik* és a *megyek* helyett áll. — A *gy* hang is kiesik a szóközépi *n* előtt (pótlónyujtással) az ilyenekben: *meghanná* (meghagyná), *dehonnem* (dehogynem). — A *takaros* melléknév nála is előfordul így: a többit majd elintézi *takarosan*, lassan (13).

Rideg Sándor tizenegy elbeszélést tartalmazó új könyve⁶ is ugyanarra a népi íróra vall, akit már többször bemutatunk olvasóinknak (72:208, 73:304). Nyelve valóban megfelel a sajátmaga megállapításának: „Magam a tiszántúli nyelvjárást beszélem, de fölhasználok írásaimban az erdélyi nyelvelemeket is ott, ahol annak odon szépsége nem üt el a tiszai nyelvtől“. Mivel ezúttal tájszavakat nem kívánok idézni, mivel továbbá a Rideg Sándor használta táj-

⁵ Hunya István: Kubikosok. Elbeszélések. Révai Könyvkiadó N. V.

⁶ Rideg Sándor: A tilkrosszívű huszár. Athenaeum.

nyelvi sajátságok legnagyobb részét főntebb már az ugyanezen vidék íróinál kiemeltem, itt csak a szóvégi *r* elveszését említem meg az ilyenekben: *má mé vóna* (már mért) 150, *akkó számoljunk* (akkor) 58; továbbá az *l* hang kiesését mássalhangzó előtt: *nyóc, főd, tőt* (tölt, pl. hun *tőtötted* te le a csizma árát 58). Ide iktatom még ezt a mondatot: *halli-e kee, apja!* (hallja-e helyett 55). A *kee* előfordul *kied* és *kend* alakban is. — A ma oly sokat emlegetett *kulák* nála *basaparaszt* (120), *zsirosparaszt* és *zsirosnyakú* (73).

S most búcsút mondunk a tiszavidéki (tiszántúli és felsőtiszai) íróknak meg az erdélyi Asztalos Istvánnak és átlátogatunk a Dunántúlra, Baranyába, Sásdi Sándorhoz, akinek már három könyvéről is szó esett a Nyelvőrben (72:35, 278, 73:303). Új könyvében is⁷ annak a kiváló realista írónak mutatkozik, akit említett ismertetéseinkben bemutatunk. Zsoldos Jenő szerint „a baranyai parasztok nyelvén ír, alakjai ezen a nyelven beszélnek. Megszűnik az író nyelvi különállása. Csak a mondanivaló íze, tartalma, a szókincs, a szavak hangtani módosulása méri le közöttük a különbséget“ (Nyr 72 : 36). Sásdinak ez a regénye is bő alkalmat ad a baranyai népnyelv több igen jellemző sajátságának megismerésére. A köznyelvtől legjobban eltér és ezért a legfeltűnőbb jelenség az alanyi ragozásnak használata tárgyas ragozás helyett olyankor, mikor az igének határozott tárgya van. Ha Sásdi nem tájnyelven írna, hanem a Veres Péter kívánta „egy magyar nyelven“, akkor az ilyen mondatokat nem volna szabad leírnia, mert bizony az ilyeneket aláhúzza a tanár az iskolában piros ceruzával. Ime: Nem *izzasztunk* miatta a szürkéket 9, *elhozunk* holnap a doktort 13, *megkóstolunk* a Bagó rizlingjét 91, *beléakasztunk* az ekét 94, *kihozatunk* a Weilert 127, a sarjúkaszálást is *megkezdünk* holnap 169, holnap *rákerítünk* a sort a búzára 178, de *mondunk* a Pongráccal 192, nem *tömhetünk* mink ennek a bélit 193.

Beszéd közben gyakran használt sajátságos szójárás az *asztunnám*; jelentése 'úgy hiszem, úgy tudom, úgy érzem' pl. *Asztunnám*, kajálttt édesapám. — Kajáltott hát! 23, *asztunnám*, reggelre mégis csak meggyün az eső 98, *asztunnám* megkönyvebbedtem valamelyest 162, stb. — És ha Sásdi nem tájnyelven írna, nem használna lépten-nyomon olyan sok német eredetű szót, amely a baranyai nyelvnek egyik szintén jellemző sajátsága. Ilyenek: *gang, gang-grádics, slingelt párna, sublót, masni, sróf, subickolt padló, vikszel, sifonér, kasztlí*, stb. — Kedvelt szöfalak az *akkorika* 'akkorka, olyan nagyságú, oly kicsi' jelentésben: *akkorika* örömet se ad, mint a körmöm feketéje 69, kis sóhaj röppent ki száján, *akkorika*, mint a fehér káposztás pille 103, *akkorika* földem sincs, amelyikbe a kapát belevághassam 137, *akkorika* volt, mint az öklöm 178.

Azt hiszem, hogy a fentiekben sorra kerített írók könyveiből kimutatott néhány jellemző nyelvjárási sajátság is elegendő annak a megállapításnak igazolására, hogy a mai népi írók nyelve nem azonos a régebbi népieskedő írók nyelvével. A mai népi íróknál a tájnyelvi sajátságok használata nem kuriózum, nem tréfa, nem mulattató célú mesterkelt különlegeskedés, mint volt a régieknél, hanem a realista ábrázolásnak egyik legfontosabb művészi eszköze és szinte elengedhetetlen követelménye. A nyelvhasználat szempontjából vizsgálat alá vont népi íróink egytől-egyig — Veres Péterrel együtt — az igazi népfíának művészi megszólaltatói a maga közvetlen, hamisítatlan, természetes nyelvén. Ezek az írók származásuk vidékének népi szókincsével, tájszavaival, tájnyelvi sajátságaival, jellemző szó- és mondatfűzésével írnak. Éppen azért semmi esetre sem mondhatjuk, hogy valamennyien „egy magyar nyelvet, az érvényes irodalmi nyelvet“ használják. Veres Péter nyelve is — hiába szabadkozik — tájnyelv, mert hiszen olvasás közben azonnal ráismerünk a tiszamenti nyelvjárásra, mint ahogy a többi e vidékről származó írók írásában is, viszont legott Erdélyben érezzük magunkat, ha Asztalos István könyvét

⁷ Sásdi Sándor: Szívre hulló kő. Dante Könyvkiadó, Budapest, 1950.

vesszük kezünkbe s Baranyában vagyunk, mihelyt Sásdi Sándor könyvébe tekintünk.

Írjanak tehát népi íróink a népnek a maguk népi nyelvén, azon a nyelven, melyen írásaik szereplői és ők maguk is beszélnek, mikor a hű ábrázolás művészi célját tűzik ki maguk elé. Csak arra ügyeljenek, hogy különböző vidékek tájszavait és népnyelvi alakjait össze ne keverjék, mert nevetségessé válnék az olyan író, akinek írásában vegyesen fordulnának elő az alföldi ózés, a debreceni ízés és a dunántúli *aptya, rabgya*-féle alakok.

A NYELVJARÁSI ALAKOK IRODALMI HASZNALATÁNAK HATARAI

Írta: Deme László

A Nyelvőr e számában Prohászka János igen helyesen hangsúlyozza azt, hogy a Veres Péter és Komlós Aladár közt lefolyt vita a nyelvészek részéről nem maradhat visszhang nélkül. Ma, amikor a nyelvtudósok elefántcsonttoronyukból leszállva ismét — és a polgári tudományosság leghaladóbb korszakánál is lényegesen fejlettebb fokon — a gyakorlathoz fordulnak mind anyagért, mind pedig problémákért, valóban lehetetlen szótlanul elmennünk egy ilyen kérdés mellett. — De tudatosítanunk kell azt is, hogy a nyelvtudománynak és a nyelvtudós nyilatkozatának minden eddiginél fokozottabb súlya és jelentősége van, illetőleg lehet, vagy legalábbis kell, hogy legyen. Ez a súly ma még nincs meg. Mutatja ezt az is, hogy nekünk kellett felfigyelnünk a vitára, amelybe az íróknak nem jutott eszükbe bevonni bennünket. Ezt a súlyt tehát nekünk kell megteremtenünk, mégpedig azzal, hogy állásfoglalásunk a nyelvtudomány szempontjainak a tudomány szocialista értelmezése szerint felel meg, s ez azt jelenti, hogy nem szaktudományos szemellenzővel, hanem egész társadalmi vonalában nézzük a kérdést.

Két veszély. Az említett fokozott felelősség arra figyelmeztet bennünket: nézzünk körül a saját portánkon. Nézzük meg, hogy állásfoglalásunk, amely lényegében az eddigi állásfoglalások visszhangjánál nem több, helyes-e még, nem avult-e el, nem hordja-e magában egy előző kor helytelen szempontjainak keltetésénél több maradványát. — A multból különösen két teherként örökölhettünk: a népi romantikát, „a nép, az istenadta nép“-szemléletet, mely gyakran vállveregetéssel is párosul; másrészt meg a népieskedésben gyakran fellelhető veszélyes paraszti elkülönülő tendenciát.

1. *A népi romantika veszélye* bizony felüti a fejét a vita során elhangzott hozzászólásoknak egy részében. Nem meglepő, hogy a paraszti származású Veres Péter ettől szinte teljesen mentes. Amit ő mond, egyszerű és világos: írjunk a népnek és a nép nyelvén (Csillag 1950, II, 62). Ez a gondolat nem jelent többet, mint azt, hogy a Márai és társai által a valóságtól teljesen elkanyarított és gyakran szinte halandzsává vált polgári írói nyelvhasználatot száműzve, térjünk vissza irodalmi nyelvünk haladó hagyományaihoz, melyet hajdan Petőfi és a plebejus népiesek képviseltek s azóta is íróink legjobbjai fejlesztettek tovább. A *nép* — erre még visszatérünk — Veres Péternél már szocialista, az ország dolgozó lakosságát átfogó jelentésében szerepel.

Ezt a magától adódó és igen egészséges gondolatot Prohászka már így tolmácsolja: írjanak az írók a népnek a maga népi nyelvén, csak ne keverjék a sajátságokat. — Hogy ez „a maga népi nyelve“ mit jelent, azt Prohászka világosabban is kifejti, amikor *hamisítatlan népi szókinccsről, hamisítatlan népi gondolkodást tükröző szó- és mondatfűzésről* beszél, amikor dicséri azokat az írókat, akik ragaszkodnak *az igazihoz, a hamisítatlanhoz*, amikor azokról az írókról beszél, akiknek nyelve — szerinte — azonos szűkebb hazájuk nyelvével, és *nem vetkőztek ki belőle*. Igen hasonlít ehhez Komlós Aladárnak az a megjegyzése, hogy a tájszó használata azért ajánlatos, mert *varázsa van* annak a

szónak, aminek értelmét *csak sejtjük* (Csillag 1950. IV, 64). Ezt szavakban így fejti tovább: *a népnyelv az a forrás, amelyből a köznyelv a folyton folyó elavulásért kárpótolja önmagát* (uo.).

A fenti felfogások lényegében a romantika tükrözői. Öntudatlan maradványai annak a narodnyik állásfoglalásnak, amely szerint a nép nyelve eredetibb, ősi, romlatlanabb. A romantika a nyelvtudomány egész területén végighúzódik. Felfogása szerint a nép nyelve „természetes“, az irodalmi nyelv „csinált“. Ez a felfogás jelentkezik nálunk már 1890-ben, Balassa Józsefnél is, — de kiélezve csak századunk harmincas éveiben. Akkor, a Horthy-korszakban ez haladó volt, amennyiben nemzeti és így németellenes; amennyiben polgári demokrata és így fasizmusellenes; — de reakciós volt, amennyiben egészében városellenes és így a paraszti elkülönödés híve, tehát munkásellenes is; amennyiben ezzel a dolgozók széles nemzeti összefogásának, népfrontjának kialakítását gátolta. — De ha voltak is haladó vonások benne a multban, ma már nincsenek. A „hamisítatlan népi“ megőrzése lényegében a népnek, a parasztságnak a fejlődéstől való „megőrzését“, elzárását jelenti: láttunk erre példát néprajzosoknál, akik a faekét sirták vissza. — A *nép*-nek az a jelentése, melyet Prohászka használ, a régi, az osztálytársadalomé: a lakosságnak nagyrészt paraszti, kizsákmányolt része az uralkodó osztállyal és végrehajtó apparátusával szemben.

Ez a felfogás azonban magától adódóan, nemcsak népi-romantikus, hanem egyszersmind vállveregető is, „lefelé-népies“. Ez vezet az olyan kijelentésekre: azok az írók, akik „a nép közt élve, a nép közé *elegyedve*...“ élnek (Nyr 73:292), s ez magyarul annyit jelent, hogy a műveltség, az írás egy olyan réteg sajátja, amelyik eredendően távol áll a néptől és legfeljebb csak „elegyedhetik“; — amint mutatja ezt az a felfogás is, hogy ezek a népi írók „*tanulmányok alapján dolgozó*“ írók, vagyis a néppel nem egyneműek, hanem asszimilálódtak (uo.).

Megfelelt erre a felfogásra Veres Péter, amikor azt mondta, hogy Tömörkény és Gárdonyi népiessége nem a népből szólt, hanem csak a népről (Csillag 1950. II, 62), — s ezzel hallgatólag azt is kimondotta, hogy ez a lefelé-népieskedő irányzat a múlté, vagy nagyon hamar azévá kell, hogy váljék, mert a ma parasztírói a parasztság fiai, gyakran maguk is dolgozó parasztok, tehát amikor írnak, akkor magukról, családjukról, falujukról írnak; az életről úgy, ahogyan az van, jövőjével, de hibáival is együtt: kell-e ehhez nyelvészeti tanulmányokat végezni?

2. *A paraszti elkülönödés tendenciája*, az a másik veszély, amit a népi romantika magában hord, szintén jelentkezik már Balassánál (Nyr 54:148), amikor azt írja, hogy nálunk hiányzik, és megteremtendő lenne az az „igazi népnyelvi irodalom“, amely külföldön megvan. A fogalmat bővebben is megmagyarázza: olyan irodalmat ért ezen, amelyik teljesen nyelvjárásban íródik. Prohászka is a nyelvjárások minél szélesebb körű irodalmi használatát tartja szükségesnek. Megokolása azonban, amely szerint a mai új élet irodalma szükségszerűen népi — és Prohászka itt is a *népi*-nek régi értelmezésére gondol —, semmiképen sem felel meg a valóságnak. Ez csak akkor lenne lehetséges, ha a felszabadulásunk óta lezajlott eseményeket egyszerűen parasztferradalomnak tartjuk és nem látjuk meg benne a munkásosztály vezető szerepét és a forradalom szocialista jellegét.

Prohászka e helytelen felfogásában odáig is elmegy, hogy a népi írók számára az irodalmi nyelvet pusztá keretnek tartja, melyet a tájnyelv tölt ki; annak ellenére, hogy Veres Péter figyelmeztet: egységes magyar nyelv van, de egységes népnyelv nincs (Csillag 1950. II, 62). Prohászka még meg is nyugtatja az írókat, hogy nem kell az irodalmi nyelv használatára törekednünk, nyugodtan írhatunk nyelvjárásban. — Egyetlen kikötése van, az, hogy a nyelvjárás tiszta legyen, hogy az egyes tájak nyelvi sajátosságait ne keverjük

egymással, hogy a sajtóságok ne vegyesen forduljanak elő, pl. az alföldi ő-zés a debreceni *i*-zéssel és a dunántúli *rabgya*, *aptya*-féle alakokkal együtt.¹

Mire vezet ez? Csak egyetlen egy eredményre, mégpedig arra, hogy nem is két irodalom lesz egymás mellett: egy irodalmi és egy népi, hanem legalább nyolc, mert az országban hét fő nyelvjáróterület van, vagy tovább menve: az egyes nyelvjáróterületek alterületei is külön-külön irodalmi nyelvet alakítanak ki maguknak. Erre mutatna Rideg Sándornak az a megjegyzése, — ha ez valóban így hangzott el —, hogy szeretne egy matyónyelvű elbeszélést írni (Nyr. 72:209). Mivel matyónyi nagyságú nyelvjáróterületünk van vagy 30 az országban, és mivel egyik táj sajátosságait a másikkal nem szabad keverni, viszont nyugodtan használhatunk nyelvjárást írásainkban: 31 irodalmi nyelv lenne az országban. És ha ez még mindig nem lenne elég, akkor már csak Prohászkanak azt a további jótanácsát kell megfogadnunk, hogy ne is törekedjünk azonos irodalmi nyelv használatára, az ügysem járhat sikerrel, hiszen ahány író, annyi nyelv. Ez az egyre fejlődő irodalmi élet sodrában hamarosan meghozná a többszáz önálló irodalmi nyelvet.

Összefoglalva: a nyelvjárásban való írás elmélete a romantika maradványaival általában és a népi romantika maradványaival különösen — sőt sokszor nem is pusztán maradványaival — szorosan összefügg. Ez ma már mindenképpen fejlődésellenes törekvés. További veszélye az is, hogy az egységes nemzeti nyelv továbbfejlesztésének törekvései helyett éppen annak széttagolódását, szétszakadását, elaprózódását segítjük vele elő.

A marxizmus-leninizmus tanítása a nyelvjárásokról. A vita során néhány író, de legelősebben maga Prohászka, arra az alpra helyezkedett, hogy a magyar nyelv mint egység, tulajdonképpen fikció, mert több, vagy éppen sok nyelv áll egymás mellett, nem egyszer egymással szemben, és így az írónak az egyes nyelvek között kell válogatnia, amikor eldönti azt, hogy ő maga vagy alakjai milyen nyelvet használjanak. — E felfogás végeredményben a paraszti elkülönödés szellemének tükrözője; nézzük meg hát tanítását a marxizmus-leninizmus megvilágításában, annál is inkább, mert kiinduló alapról kimutattuk már, hogy a mai fejlődés tényeinek sem, de irányának sem felelnek meg. Két kérdést kell megvizsgálnunk: az egyik a nyelvjárások funkciójának, a nyelvi rendszer egészében betöltött szerepének kérdése, pontosabban: a nyelvjárások önállóságának kérdése; a másik: az a kérdés, hogy a nyelvjárások jellege miben ismerhető fel és mennyiben jelent különbséget a nemzeti nyelv főformájával: az irodalmi nyelvvel szemben.

1. A nyelvjárások funkciójára, vagyis a nemzeti nyelv egészében betöltött szerepükre vonatkozólag vizsgálódva, először a nyelvegység kérdését kell megnéznünk. Sztálin elvtárs szerint „a nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, a fejlődés minden szakaszában közös és egységes volt a társadalom számára...”. (Marxizmus és nyelvtudomány, 20.). Ezt a tételt vonatkoztatja Sztálin elvtárs a történelem folyamán mindegyik társadalmi formációra. A nyelv egységének határa tehát minden korban a társadalmi formáció alapvető egységének határa: vagyis koronként változva a nemzetségi, a törzsi, a népi, a nemzeti. Hangsúlyozza ezt más kombinációban is: „...ezeknek a törzseknek és népeknek a nyelvei nem osztálynyelvek, hanem az egész nép által használt, a törzsek és népek számára közös és érthető nyelvek voltak” (uo. 13.). És ugyanezt mondja a nemzeti nyelvről is, mely a kapitalizmus korszakának sajátos terméke: „a nemzeti nyelvek nem osztálynyelvek, hanem az egész nép által használt nyelvek, közösek a nemzet valamennyi tagjai, és egységesek az egész nemzet számára” (uo.).

A nyelvnek a mindenkori társadalmi alapegységére vonatkozott azonossága és egysége természetesen nem jelenti azt, hogy Sztálin elvtárs a nyelv-

¹ Itt nem foglalkozunk most azzal, hogy az ő-zés nem alföldi és az *i*-zés nem tiszántúli monopólium. Prohászka figyeimét elkerülték az *öltig*, *könyír*, *lilök*-féle alakok, melyek a kétfőt együtt mutatják — mégpedig Sopron megyéből, ahol *aptya*-félék is vannak. A három sajtóságot együtt találtam meg Acsalagon (Sopron, m.) is.

járások meglétét tagadná vagy kétségbevonná. A nyelv egységének hangsúlyozása mindössze annyit jelent, hogy az azon belül jelentkező, némileg eltérő nyelvi formák az illető társadalomban csak változati értékűek, kiágazások, mellékahajtások; olykor maradványok, máskor csírák. A nyelv egységét bizonyító részhez Sztálin elvtárs azonnal hozzát teszi: „Persze voltak emellett dialektusok, helyi tájszólások, de ezeknek fölébe emelkedett és ezeket magának alárendelte a törzs vagy nép egységes és közös nyelve“ (uo.). És a nemzeti nyelveknél: „Ami az ilyen nyelvek többi nyelvjárását illeti, ezek elvesztették önálló létüket, beolvadnak ezekbe a nyelvekbe, és eltűnnek bennük“ (uo., melléklet 2.).

A nyelvjárásokat tehát a nemzeti nyelv korában is változatoknak, mégpedig maradványi eredetű változatoknak tartja Sztálin elvtárs, amelyek léteznek ugyan, de az eltűnés tendenciáját hordják magukban; és amelyek semmi esetre sem tekinthetők a nemzeti nyelv főformájával, a nemzeti irodalmi nyelvvel szemben önálló, vagy akár csak egyenértékű nyelveknek. Ezt hangsúlyozza is, mondván, hogy a zsargonok — de ez vonatkoztatható a területi nyelvjárásokra is — nem önálló nyelvek, mert: 1. nincs saját nyelvtani szerkezetük és alapvető szókincsük, ezt a közös nemzeti nyelvből kölcsönzik; 2. kis társadalmi — illetőleg a nyelvjárásokra vonatkoztatva: táji — egységekre korlátozódván, nem is alkalmas érintkezési eszközök a társadalom egésze számára (uo. 14).

A marxizmus-leninizmus állásfoglalása tehát a nemzeti nyelv korszakára vonatkozólag — és bennünket most ez érdekel — az, hogy egy nemzetnek csak egyetlenegy nyelve van, amelynek főformája, reprezentatív képviselője a nemzeti irodalmi nyelv (ennek beszélt változata az élő beszéd kívánata módosulásokkal az úgynevezett köznyelv); a területi nyelvjárások pedig csupán változatok, amelyek egymással egyenrangúak ugyan, az irodalmi nyelvvel azonban sem egyedeikben, sem egészükben nem egyenrangúak és nem is lehetnek azok; ha egyenrangúságukat elfogadják, a marxizmus tanításaiban szereplő osztálynyelvekig jutnánk vissza.

A nyelvjárások mibenlétét és a nemzeti nyelv egészében elfoglalt szerepét helyesen foglalja össze Alexandrov, ezt mondva: Sztálin szerint a nyelv és a dialektus nem keverhető össze. A dialektus nem önálló nyelv, hanem az egész nép által használatnak kiágazása. És hozzát teszi: az a kísérlet, hogy a dialektus az irodalomban kisorsítsa az egész nép nyelvét, határozottan visszafelé mutató tendencia, tehát reakciós (Társadalmi Szemle 5:670).

2. A *nyelvjárások jellegét* meghatározó táji sajátosságok mibenléte a következő kérdés. Prohászka úgy látja, hogy a tökéletes tájnyelven írt regény az, amelynek fonetikai, nyelvtani és szókincsbeli sajátosságai egyaránt tájiai. Ez az ő részéről — mivel a nyelvjárásokat önálló nyelveknek tekinti — természetesen érthető. Meg kell azonban néznünk, hogy ez a követelése teljesíthető-e egyáltalán; hogy a nyelvjárások rendelkeznek-e mindazokkal a külön sajátosságokkal, amelyeket ő tőlük követel.

„Az önálló nyelvekre vonatkozólag Sztálin elvtárs a következőket mondja: „...a nyelv nyelvtani szerkezete és alapvető szókincse alkotja a nyelv alapját, sajátosságának lényegét“ (uo. 24). Hogy pedig mit ért nyelvtani szerkezeten, azt egy előbbi részletből látjuk: „A nyelvtan (alaktan és mondatban)...“ (uo. 22.) Ez azt jelenti, hogy ha két nyelvi formának nyelvtani szerkezete és alapvető szókincse eltér egymástól, akkor két önálló nyelvről kell beszélnünk. A nyelvjárások azonban nem önálló nyelvek, hanem maradványi eredetű, helyzetüket tekintve csak a kiágazásokkal egyenértékű változatok, így nyelvtani szerkezetük és alapvető szókincsük *rendszeresen* nem különbözhetnek sem egymástól, sem pedig a nemzeti irodalmi nyelvtől. A változatokat csak a nyelvtanon és az alapvető szókincsen kívül eső sajátosságok határozhatják meg, tehát lényegében hangtani viszonyaik és szótári szókincsük. És valóban azt látjuk, a magyar nyelvjárások esetében legalábbis, hogy azok egymástól rendszeresen csak ebben a két szektorban térnek el;

rendszereszerűen szembeállítani csak hangtani viszonyaikat és szótári szókészletüket lehet.

Hogy ezek a különbségek megvannak, de valóban csak nyelvi *változatokat* képesek megkülönböztetni egymástól, s így az általuk egymással szembeállított nyelvjárások nem önálló nyelvek, hanem változatok csupán, arra ismét Sztálin elvtárs mutat rá: „... a sajtóságos szavak és kifejezések, továbbá a nyelv szemantikájában előforduló különbségek ténye nem cáfolják, hanem ellenkezőleg, igazolják az egész nép által használt egységes nyelv létét és szükségességét“ (uo. 38). Ezt a zsargonokra mondja Sztálin elvtárs, de vonatkoztatható mai helyzetükben a nyelvjárásokra is. — Veres Péter még arra is figyelmeztet továbbá, hogy nem minden szó tájszó, amelyet a városi ember annak érez, mert igen gyakran egyszerűen a fogalomkör ismeretlen számára, s ezért ismeretlen a rá vonatkozó kifejezés is (Csillag V, 62).

A nyelvnek tehát mindössze két területén: a hangtani viszonyokban és a szótári szókészletben kereshetünk olyan különbségeket, amelyek az egyes nyelvjárásokat az irodalmi nyelvtől és egymástól elválasztják, megkülönböztetik. Az egyes táji nyelvjárásokban tagadhatatlanul előfordul néhány mondattani vagy ragozásbeli sajátosság, de ez nem jelent rendszereszerű különbséget, nem jelent tehát külön nyelvet. — Hogy pedig a nyelv e két szektorában miért vannak különbségek, arra a nyelvészeket is megszégyenítő józansággal tapint rá Veres Péter mondván, hogy az osztálytársadalmakban éppen azok osztályjellege miatt nincsen kellő érintkezés az írott és a beszélt nyelv közt, sőt feudális maradványaink folytán az egyes tájak között sem; az egyes nyelvjárások így sem egymással, sem pedig az irodalmi nyelvvvel nem egyenlítődhetnek ki eléggé. E kérdés történetével egyébként nemrégiben részletesen foglalkoztunk (MNY 46:221).

Összefoglalva: Helyesen mondja tehát Prohászka azt, hogy a köznyelv, illetőleg az irodalmi nyelv közt egyrésztől, és a nyelvjárások közt másrésztől nincsen éles határ, és állandó az áramlás, — de nem helyes, sőt a valósággal éppen ellentétes az az álláspontja, hogy ez az áramlás a nyelvnek minden szektorára, tehát a nyelvtanára is kiterjed. És nem helytálló az sem, hogy ez az áramlás az irodalmi nyelv és az egyes nyelvjárások, vagy akár a nyelvjárások egésze között is, úgy folya le, hogy azok egyenrangú félként, önálló nyelvekként állnának szemben egymással. Ha ezt az álláspontot elfogadják, ismét csak a paraszti, vagy különösen a táji elkülönülés irányzatainak helyességét ismernők el.

A nyelvjárási alakok funkciója az irodalomban. Miután azt a kérdést tisztáztuk, hogy a nyelvjárások önálló nyelvek-e és mint ilyenek szembeállíthatók-e az irodalmi nyelvvvel, most azt a kérdést kell megnéznünk, hogy mint változatok milyen súllyal szerepelhetnek és szoktak szerepelni irodalmi alkotásokban, és hogy szerepeltetésüknek mi a célja, mi a funkciója.

1. *A kérdés elvi oldalát* Prohászka abban látja, hogy a nyelvjárás használata a regényekben a realista ábrázolás egyik legfontosabb művészi eszköze. Másutt is hangsúlyozza, hogy az írók nem beszélgethetik alakjaikat a Veres Péter kívánta „egy magyar nyelven“. — Veres Péter maga is mondja, hogy a nyelvjárási sajátosságok használata szükséges lehet az egyes alakok jellemzéséhez, de sietve hozzátesszi, hogy aki csak a tájnyelvi érdekességekkel akar jellemezni, az bizony rossz helyen keres.

Valóban: a nyelvjárási alakok használata nem különb eszköze a jellemzésnek, mint a színpadi alakításnak a kosztüm, vagy akár a kulissza: van funkciója, érzékeltet, képes hangulatot kelteni, de önmagában bizony nagyon kevés. És látni fogjuk az írói gyakorlat vizsgálatában, hogy egészen semmi esetre sem használható többre, mint az alakok jellemzésére. Arra, hogy az író egész regényét nyelvjárási sajátosságokkal megtömködjön írja meg, nagyon kevés példa van és ezek nem is a legszerencsésebbek.

2. *A parasztírók vallomása* ebben a kérdésben eléggé egyöntetű, és azért is jelentős, mert öntudatlan. Nem nyilatkozataikból, elvi állásfoglalásaikból,

hanem írói gyakorlatukból állapíthatjuk meg azt, hogy a nyelvjárási sajátságok szinte kizárólag az alakok jellemzéséhez kerülnek csak elő. Egyes ilyen részleteket érdemes idéznünk is:

„Nem is kérdeztem meg, honnan vette Sári a *krumplit*... Nem is váratott sokáig. — Mózsitól kértem öt kiló *kompirt* köcsön — mondja“ (Veres Péter: Szúk esztendő, 26).

„Mit főz — kérdezték kórusban. — Egy kis *paprikáskolompirt*... Este már kanalazták a frissen gőzölgő *paprikáskrumplit*“ (Kamjén István: Mihály, 14).

„Ne *rijj* Mihály — mondták neki a testvérei, ha el-e*l* *sirta* magát“ (uo. 11.)

„...elk*ialt*ta magát a bandagazda: — *Ebid!* Elkezdődött hát az *ebéd*.“ (Uo. 108.)

A fenti esetek mindegyikében — és sok hasonlót idézhetnénk — az író igen szemléletesen mutatja meg a nyelvjárási alakok irodalmi funkcióját: alakjainak jellemzésére használja őket, de a saját szövegébe, amikor a maga nevében beszél, már nem veszi be.

„Az a fontos, hogy jó hosszú, egyenes szálak, „fenyübül“, ahogy Gyalog András mondja“ (Karinthy Ferenc: Kőművesek, 8). — „Valamilyen erdei *zamattal* beszélt, „Ejpe egy éve“, „nej csak“ (Örkény István: Domokosné nem hagyja a fiát. Felszabadult Magyarország, 176). — „Ezen a vidéken a gabonakereszetet *csomónak* nevezik“. „...esznek egy-egy kis szeletkét, csak a híriért!“ (Nagy Lajos: Falu, 6, 9).

Az utóbbi esetek arra a típusra mutatnak, amikor az író alakját sem beszélteti nyelvjárásban, csak olykor-olykor egy-egy idézőjelbe tett, tehát nagyon is különködésnek szánt sajátsággal mutat rá arra, hogy alakja, ha maga beszélne, nem az általa írt nyelvi alakokat használná.

Összefoglalva: A nyelvjárási alakok használatának funkciója tehát — mint még sok példán látni is fogjuk — az esetek legnagyobb részében nem több az alakok jellemzésénél. Azok az írók, akik ennél tovább mennek, akik tehát a maguk mondanivalóját is nyelvjárási sajátságokkal színezik, rendszerint igyekeznek ezt úgy ellensúlyozni, hogy az egész regényt egyes szám első személyben mondják el (pl. Tamási Áron székely regényei és Kurkó Gyárfás: Nehéz kenyér). — Nem oszthatjuk tehát — és erre is visszatérünk a továbbiakban — Prohászkanak azt a leleplezőnek szánt többszöri kijelentését, hogy lám, az írók általában nyelvjárásban írnak, sőt maga Veres Péter is nyelvjárásban ír. — De ez már átvezet a következő kérdéshez.

A nyelvjárási alakok alkalmazásának mértéke. Prohászka cikkében, de előbbi cikkeiben is, elfelejt szétválasztani két dolgot és ismét kettőt. Az első kettő az, hogy mikor beszél az író maga, és mikor beszélnek alakjai; a második kettő a tájszavak használata és a nyelvjárási hangállomány használata. Ezeket a dolgokat éppen nem egybemosni, elkenni kell, hanem kiélezni, mert nyilvánvaló, hogy a tájszavak használata — különösen Veres Péternek azon megjegyzése után, hogy nem minden ismeretlen szó tájszó, — egészen más elbírálás alá esik, mint a hangtani jelenségek alkalmazása; és a fentebb elmondottak alapján az is világos, hogy éles különbség van a nyelvjárási sajátságok alkalmazásában akkor, ha az író beszél, és akkor, ha alakjait beszélteti.

Nézzük meg ismét, hogy a nyelvjárási alakok használatának mértékét illetően hogyan fest a kérdés elvi oldala és mit mond az írói gyakorlat.

1. *A kérdés elvi oldalát* Prohászka többször is igyekszik tisztázni, de inkább elmossa. A népi írók — mondja — nemcsak alakjaikat beszéltetik így, „hanem ők maguk is saját mondanivalójukat bőségesen megtöltik a népnyelv kiapadhatatlan forrásának üdítő vizével.“ De nem mondja meg, hogy ez az egyes esetekben tájszavak alakjában jelentkezik-e vagy hangtani sajátságok képében. — Többször tesz ilyen megjegyzést: „Ha Sásdi nem tájnyelven írna, hanem a Veres Péter kívánta „egy magyar nyelven“... Vagy másutt: „az elméleti Veres Péterrel szemben áll a gyakorlati Veres Péter... akinek nyelve inkább tájnyelv“, s egyéb helyen is bizonygatja, hogy Veres Péter nyelve tájnyelv, noha Veres Péter maga szögezte le: „én a tájnyelven írást ellenzem.“

Veres Péter, különösen második cikkében világosan megmondja, hogy mit nevez tájnyelvnek. „Nem a *tájszavakról* beszéltem — mondja —, hanem

a *tájnyelvről*“; és bővebben is kifejti, hogy az *í-zés, ö-zés, stb.* felhasználható egyes alakok jellemzésére, de folyamatosan írva nehézkes, mesterkelt, idéetlen. Veres Péter tehát a *tájnyelv* kifejezésen a hangtani jellegzetességeknek használatát érti és nem érti bele a tájszavakat, amelyeket ő is nélkülözhetetlennek nyilvánított. — Egyszer mintha Prohászka is értené ezt, mikor azt mondja, hogy most *nem a tájszavakat* emeli ki, *hanem* néhány jellemző *tájnyelvi(!) sajáttságot*; általában azonban, ha valakinél tájszavak fordulnak elő, akkor mindjárt a tájnyelviség bélyegzőjét teszi rá. És ami gyakran még tévesztőbb: tájnyelvnek nevezi az író nyelvét akkor is, ha az csak szereplőit beszélteti néhány nyelvjárási sajáttsággal jellemezve.

Mindez természetesen, de csak akkor, ha jóformán az egész szocializmus felé haladó irodalmat csak adathalmaznak tekintjük nyelvjárási kuriózumgyűjtők céljára, és attól félnénk, hogy ezt a viszonylag fáradság nélkül hozzáférhető és a nehézkes, kényelmetlen kiszállásokkal nem járó forrást betemetnék előttünk azok, akik a nyelvjárási sajáttságok száműzését javasolják. Prohászka nyilván maga sem gondolja így, de hiba nála, hogy miután kimondotta már elvileg, hogy a „népi írók“ nyelve tájnyelv; — ezt mindenáron be akarja bizonyítani, mindenáron rá akarja sütni még azokra az írókra is, akik elvileg is állástfoglalnak a „tájnyelven való írás“ ellen.

2. *A parasztlírók tanuságtétele* ebben a kérdésben is egyértelmű, bár többféle.

a) *Teljesen az irodalmi nyelvet használja*, pl. Nagy Lajosnak Aratók című elbeszélése (A Felszabadult ország, 111); ezen a nyelven beszélnek paraszti szereplői is. Ugyanezt látjuk Gergely Sándornak Szemek c. paraszttárgyú elbeszélésében (Farkasok, 136). Ezt mutatja Darvas József elbeszélése, Győzelem Varjulapson (Felszabadult ország, 223). Újabbban határozottan e felé halad Veres Péter is. Legújabb regényében, a Szolgaság-ban alakjai is hangtani sajátságoktól, különlegességektől mentesen beszélnek, sőt tájszót is elég keveset használnak; amikor pedig az író beszél, a szöveg teljesen irodalmi.

Prohászka azonban, aki Veres Péterről igen szeretné bebizonyítani azt, hogy tájnyelven ír, három művét foglalja egy kalap alá, bár nyelvjárási sajátságokat idézni csak a Szűk esztendőből (1942!) és a Gyepsorból (1934!) tud; s a Próbátételből (1949) csak egyetlen tájszót hoz elő. Ha fejlődésében nézzük Veres Péter nyelvhasználatát, nem pedig metafizikusan, mint valami változatlant; és nyitott szívvel a valóság felé, nem pedig befolyásoltatva saját elfogultságunktól, világossá válik, hogy Veres Péter amit mond, komolyan mondja: valóban az a törekvése, hogy az „egy magyar nyelven“ írjon, és újabb írásaiban egyre erősebben halad is erre felé.

Irodalmi hangállományt használ nagyjából Rideg Sándor is, nyelvjárási sajátságként csak tájszók tűnnek elő nála bizonyos számban. Így van ez a Tűzpróbában, amelyből Prohászka egy régebbi cikkében nem is tudott mást idézni, mint tájszavakat, szólásokat, és közmondásokat; így van ez az Urak országában c. könyvében is, amelyből ugyancsak Prohászka ugyancsak nem tud idézni sem hangtani sajátságokat, sem ragozásbelieket (Nyr 73:307, 72:209). De így van ez A Tükrös szívű huszár c. kötetében is, amellyel szemben így Prohászka ismét a valóságtól való eltávolodásra kényszerült. „...ezáltal tájszavakat nem kívánok idézni“, — írja jelen tanulmányában, s az olvasó azt hiszi, hogy a tájszók hemzsegnek benne. Ha azonban megnézzük a kötetet azt látjuk, hogy tájszó bizony alig akad. — „...a Rideg Sándor használta tájnyelvi sajáttságok legnagyobb részét főntebb már az ugyanezen vidéki írónál kiemeltém“ — folytatja; s az olvasó azt hiszi, hogy a regényben tömegével található nyelvjárási sajáttságok. Holott az író, akiről előtte szólt, valóban egy tájról való Rideg Sándorral, de lényeges különbség kettőjük közt, hogy az illetőnél sok a zártabb tendenciát mutató alak, Rideg Sándornál viszont nincsen, tehát nyelvük korántsem egyezik és így Prohászka az olvasót komolyan megtéveszti.

Az egész főntebb idézett tanulmányrész tehát, — ha nem is azt célozza — mindenesetre azt eredményezi, hogy Prohászka egy olyan íróról, aki az irodalmi nyelvhasználatától éppen csak néhány tájszó használásával tér el, azt hiteti el az olvasóval, hogy az ugyanolyan erősen nyelvjárási színezetű nyelvezetet használ, mint amelyet az előtte idézett író.

b) *Bizonyos hangtani sajátságokkal is beszélő szereplők* találhatók néhány olyan regényben, amelynek nyelvezete egyébként — ha az író beszél — irodalmi. Ilyen Sásdi Sándornak Egy asszony elmegy c. regénye, ahol a szereplőknél találunk néhány hangtani és ragozásbeli sajátságot is a jellemzés kiegészítésében. Tájszavak és szólások természetesen itt is vannak nagyobb számban, elsősorban a szereplők szájába adva, bizonyos mértékben azonban magának az írónak, mint krónikásnak a szövegében is (Nyr 72:279). Teljesen hasonló ehhez Az éneklő élet c. regény nyelvhasználata (vö. Nyr 73:303). Igen kevés a hangtani sajátság a Nyolc hold föld c. regényében. Zsoldos a tanulmányában nem is utal hangtani jelenségekre; az általa innen idézett ragozásbeli és egyéb nyelvtani különbségek is általában a szereplők szájából hangzanak el (vö. Nyr 72:35).

Prohászka azonban mostani cikkében minél több íróról akarva kimutatni, hogy tájnyelven ír, itt is azt mondja a Szívre hulló kő című regény nyelvére: „Ha Sásdi nem tájnyelven írna, hanem a Veres Péter kívánta „egy magyar nyelven“, akkor nem írhatna le ilyen mondatokat...“ Ha az idézett regényt megnézzük, azt látjuk, hogy Sásdi, mikor a maga nevében beszél krónikásként, még tájszót is csak elég keveset használ. A hangtani és ragozásbeli sajátságok pedig egészen a szereplői által való használatra korlátozódnak.

Sásdiéhoz hasonló megoldást mutat Gergely Sándornak Bor című elbeszélése (Farkasok, 200). Nála is csak szereplői használnak néhány tájszót, az író maga jóformán egyet sem. — Általában irodalmi nyelven íródott és csak alakjainál használ néhány nyelvjárási sajátságot Asztalos István regénye, a Szél fuvatlan nem indul. Ezt a néhány sajátságot Prohászka azonban úgy kommentálja, mintha az egész regény „hamisítatlan“ nyelvjárásban lenne írva, mondván, hogy most „csak néhány“ jelenségre kíván utalni.

Ezt a képet mutatja Szabó Pál Isten malmai c. regényének nyelve is, ahol a szereplőknél előforduló és hangtaninak nevezett sajátságok lényegében tájszók (vö. Nyr 73:303). Ertér ettől a szerző az Őszi szántás-ban, amely már a szereplőknél több hangtani sajátság használatát mutatja. A Talpalatnyi föld még sokkal inkább mutat tájszókat, közmondásokat, szólásokat, mint hangtani vagy alaktani sajátságokat (vö. Nyr 73:171). — Krónikásul az irodalmi nyelvet használja Hunya István is: a Kubikosok-ban alakjait *-rul*, *-bul* ragokkal beszélteti; maga azonban *-ról*, *-ból* alakokat használ.

c) *Erősebb nyelvjárást beszélő szereplőket* találunk az egyébként irodalmi hangállományú és ragozású írói nyelvállapot mellett, pl. Cseres Tibornak Tűz Hódréten c. regényében, ahol az írot olykor mint krónikást is elkapja nyelvhasználatának sodra és — ritkán bár — maga is használ *teszen*, *megyen* féle alakokat. — Erősen nyelvjárást beszélnek a szereplők Nagy Istvánnak Földi mogyoró című novellájában is (Felszabadult ország, 165). — Hasonló Kamjén István: Mihály c. regénye, amelynek írói szövegében még tájszó is alig akad, szereplői azonban erősen zárt nyelvjárást beszélnek. Érdekes, hogy Kamjénnek szereplői morfondírozásuk közben is nyelvjárási alakokat használnak. És finom érzékkel az általában használt *í-zővel* szemben *ő-ző* nyelvjárásban beszéltegi egy más vidékről való alakját.

d) *Az írói szövegükben is nyelvjárási sajátságokat használó írók* száma kicsiny, de mégsem feledkezhetünk meg róluk. Természetesen Prohászkaival szemben ezeknél is le kell szögeznünk azt, hogy a nyelvjárási sajátságoknak még az írói szövegben való jelenléte sem jelent annyit, hogy az írot tájnyelven írónak mondhatnók.

Ezeknél az íróknál egyébként is mindig van valamilyen „de“, valami különleges körülmény. Móricz Zsigmondnál például találunk a Rózsa Sándorban akkor is *ő-zó* alakokat, amikor nem a szereplők beszélnek, hanem az író. De: egészen más erősségű a szöveg *ő-zése*, mint a szereplőké; sőt a legtöbb esetben a szöveg, vagyis az író mondanivalója akkor mutat *ő-zést*, amikor az író közvetlenül alakjainak érzéseiről, gondolatairól ír. — Sarkadi Imrénél magában a szövegben is találunk nyelvjárási ízű, főleg zártabb alakokat. De: igen sok az írói szövegben a „betűnépieskedés“, mint pl. *hónap* (holnap), *föd*, *hód*, *vót*, *azér*, *nehezire*, *életibe*; sok tehát az olyan alak, amely tulajdonképpen nem is nyelvjárási, hanem egyszerűen beszélt nyelvi; amelyeket a köznyelvet beszélő ember is ugyanígy ejt, ha másképp írja is (Gál János útja). — Mondottuk Tamásiról és Kurkó Gyárfásról, a két székely íróról, hogy náluk a szereplők beszédén kívül az írói szövegben is fellelhetők a székely sajtáságok. De: mondottuk azt is, hogy mindkettőjük egyes szám első személyben adja elő az egész regényt, lényegében tehát ezeket a nyelvjárási sajtáságokat is szereplő használja.

3. *A munkásírók tanúságtétele* sem hagyható végül figyelmen kívül. Prohászka kifejezést adott annak a meggyőződésének, hogy a keletkező új irodalom egészében népi, ami — mint a *népi*-nek nála használt jelentésén megmutattuk — számára annyit jelent, hogy paraszti; fejlődésünk azonban már hozott és egyre nagyobb mértékben hoz regényeket munkásíróktól, munkás-szereplőkről. Ha Prohászka elveit következetesen érvényesíteni akarnók, a munkásíróknak természetesen valamilyen familiáris jassznyelv-félén kellene beszéltetniük alakjaikat.

A helyzet természetesen nem ez. Munkásíróink ugyanúgy járnak el, ahogy Veres Péter a parasztírók vonalán: nem arra töreksenek, ami régi, ami kapitalista csökevény, ami elmúlóban van; hanem arra, ami új, ami a fejlődés iránya, ahová törekszünk. Szereplőiket tehát a Prohászka által annyira kétségbevit „egy magyar nyelven“ beszéltetik és így beszélnek ők maguk is. Szakkifejezéseket természetesen használnak akkor, amikor a gyár belső életéről, egyes munkamozzanatokról van szó; de ezek ugyanolyan elbírálás alá esnek, mint Veres Péter „tájszavai“, amelyek tulajdonképpen nem tájszók, hanem egy ismeretlen fogalomkörnek természetszerűleg ismeretlen kifejezői.

Találunk nagyszámú jassz-szót Gelléri Andor Endrének A szállítóknál c. elbeszélésében, — de ez az elbeszélés tárgyánál fogva hozza magával a lumpenproletárság határán tengődő réteg nyelvét; ezek a szereplők nem igazi munkások, így nyelvük sem az igazi munkásoké. Ez az elbeszélés egyébként is jóval a felszabadulás előtti időkben készült s azokat tükrözi. De maga Gelléri is, amikor egy kisműhelyben dolgozó, de mégis csak rendszeresen foglalkoztatott emberről beszél, illetőleg azt beszélgeti, az irodalmi nyelvet használja, mint pl. A szerelmes ágyfestő c. elbeszélésében, — és használ jassz-szavakat, — mint pl. *melőzik*, *melős*, *dohány* (= pénz); továbbá *vótam*, *gyárba'*, *műhelybe'* alakokat — Tardos Tibor is a Gyári belépő című riportorozatban —, de csak akkor, amikor egy elmaradott, öntudatában még igen fejletlen ipari tanuló beszélget, akinek éppen ezzel akarja kiemelni kezdő voltát, öntudatlanságát. A többi riportokban azonban Tardos is irodalmi nyelvet használ, mind önmaga, mind pedig szereplői nevében. — És ugyanígy jár el Szentiványi Kálmán a Bontakozó világban, ahol munkás- és paraszti szereplőit egyaránt irodalmi nyelven beszélgeti.

Összefoglalva: Az írói gyakorlat nem zárkózik el a nyelvjárási alakok bizonyos mértékű használatától, de ezt általában csak a szereplők jellemzésére korlátozza, a szereplők szájába adja. A fejlődés iránya azonban a parasztíróknál és a munkásíróknál is az, hogy maguk és szereplőik nevében egyaránt az irodalmi nyelvet használják. Ez természetes is. A termelőszövetkezetek öntudatos dolgozó parasztjai, a falusi tanácsok sorsokat intéző,

felelős funkcionáriusai már igen távol állnak nemcsak Gárdonyi Göre Gáborától, hanem sok tárcaíró „együgyű, de hasznos“, vagy Zalai Szalay László „hűséges“, vagyis úreseléd parasztjaitól is. Őket nem nyelvük jellemzi elsősorban, hanem az a fejlődő öntudat, amely a falu szocialista építésének biztosítéka. — És ugyanígy: hol van már a munkásosztály, az ország gazdája, a szocialista építés motorja, akárcsak a tíz évvel ezelőtti kizsákmányolt, elnyomott és öntudatában is lényegesen fejletlenebb proletariátustól?! Lassan már az emléke is elhomályosul ennek. Lehet-e a mai munkást ma azzal a nyelvhasználattal jellemezni, amely nem volt fő jellemvonása még a múltban sem?!

Végszó. 1. Az irodalom, mint felépítmény, az alapból nő ki és annak erősödését, annak kifejlesztését kell, hogy szolgálja. Az irodalom ma a szocialista embertípus kialakításának, a szocialista öntudat megteremtésének fontos segédeszköze s helyes hatásában anyagi erővé válhat. Az irodalom azelőtt a kizsákmányoló kisebbség tagjainak mondvacsinált, szűkkörű, nem közérdekű problémáit vette csak fel — a tiszteletreméltó kivételeket nem tekintve — ugyane réteg számára; ma a nagy átalakulás kisebb vagy nagyobb tipikus mozzanatait vetíti elénk, és mindig nemzetnyi nagyságú méreteken. Az irodalom azelőtt a kizsákmányoló keveseknek szólt; ma a legszélesebb tömegekhez kell beszélnie érthető formában. Szocialista nevelő hatása csak akkor lehet irodalmunknak, ha ezt a két eltérést a polgári irodalomtól: a közérdekűség és a közérthetőség szempontját állandóan tisztán, kielevezve tartja szem előtt.

A közérdekűség, a problémáknak nemzeti távlatokban való felvetése, egyre kevésbé teszi megokolttá, sőt megengedhetővé azt, hogy az irodalom nyelvében is ne az egész nemzet legyen. Táji nyelven el lehet mondani táji érdekű dolgokat; osztályszargonban lehet írni az osztálynak az osztályról; de a szocializmust építő dolgozók összességéhez, a nemzethez, csak a nemzeti nyelv főformáján, a nemzeti irodalmi nyelven szólhatunk. — A közérthetőség ugyanezt követeli meg. Az irodalom nyelve ma nem lehet tömve „homályosan sejtett“ és ezért „vonzó“ érthetlenségekkel. A szocializmus kommunista építői a fejlődésnek, a történelemnek tudatos alakítói; a tényeket nem „sejtik“, hanem látják, és nem elhomályosítják, hanem szembenéznek velük, nem „varázsukat“ keresik, hanem megoldják, csinálják őket.¹

2. A nyelvtudomány, mint felépítmény, ugyancsak az alapból nő ki és feladata ugyancsak annak szolgálata, építése, erősítése. A nyelvtudománynak még jóindulatú tévedéseiben sem szabad a maradiság malmára hajtania a vizet. Ellenkezőleg: minden erejével a fejlődést; jelen esetben a nemzeti irodalmi nyelv fejlesztését és egységének erősítését kell szolgálnia. És ezt erejéhez mérten szolgálja is a magyar szókincset feldolgozó Értelmező Szótár és a nyelv szerkezet tényeit megvilágító — s nem egyszer irányító — Leíró magyar nyelvtan munkálataival. A fejlődés egésze mellett saját munkája sikerének is gátat vetne azzal, ha az egyik oldalon épített nyelvi egységet a másik oldalon rombolja, vagy — akár tudatlanul is — hozzájárul hátráltatásához, rombolásához; ha tehát lerontja egyik kezével azt, amit a másikkal épít.

A nyelvjárások felkutatására a magyar népi demokrácia olyan összegeket áldoz, amilyenek tizedrészére sem volt példa a Horthy-korszakban. A nyelvjárások bűvárainak ezt a lehetőséget kell megragadniuk a nyelvjárások megismerésére, nem pedig a szocialista irányba fejlődni kívánó parasztírókat biztatni arra, hogy vegyenek csak nyugodtan irányt az elmara-dottra, mert abból nekünk is hullnak csekélyke morzsák. Ennek a felfogásnak olyan nagyok a hátrányai és veszélyei, és oly kicsi a haszna, hogy az egész leginkább csak Ézsau leneséstáljához hasonlítható.

¹ Hasonló módon foglalt állást nemrégiben Taraszenkov (Pravda 1950. szeptember 8.).

Könyvekről

A PÁRTTÖRTÉNET MAGYAR NYELVEN

Írta: Rubinyi Mózes

Tavaly novemberben mult tizenkét éve annak, hogy Sztálinnak talán legzseniálisabb és legnagyobb hatású műve: *A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam* először jelent meg orosz nyelven. 1938 novembere ezzel az emberi szellem fejlődésében történelmi dátum lett. Sztálin, a nagy történelemformáló, e művével bebizonyította, hogy világtörténeti cselekedeteinek, alkotásainak nemcsak megindítója, levezetője, hanem egyben utólérhetetlen krónikása is. Történetírása olyan, mint történetalakítása: minden egyszerű ember számára világos, közérthető és ezért nem csoda, ha e könyv jelenkorunk legelterjedtebb, legnépszerűbb könyve, százmilliók irányítója és nevelője lett.

Nem közömbös tehát, hogy milyen nyelvi köntösben került s kerül ez a mű a sztálini eszmevilágra szomszjas magyar olvasó és tanuló kezébe.

Már 1939-ben, egy évvel az orosz eredeti megjelenése után, megjelent a Párttörténet Moszkvában magyar nyelven. A hazai magyar kiadások a dicső Vörös Hadsereg által való felszabadításunk után, e moszkvai magyar szöveget adták, nevezetesen a moszkvai Idegennyelvű Irodalmi Kiadó 1945-ben megjelent magyar kiadásának szövegét, csaknem teljesen új tárgy- és névmutatóval.

A magyar közönség, elvtársak és érdeklődők, mohó kíváncsisággal vették kezükbe a kommunista világszemlélet e történeti és elméleti alapvetésének magyar nyelvű kiadását. A mű eszméinek minden kétségen felül álló igazsága, történelmi előadásának kristályos tisztasága és világossága eléggé megmagyarázza, hogy hónapok alatt a legkeresettebb, a legolvasottabb magyar könyv lett a Párttörténet. Olvasni, tanulni kezdték, fiatalok és öregek, férfiak és nők, régi elvtársak és új közeledők.

Ha most a Párttörténet két magyar kiadását: az első s a legutóbbi hazai kiadást összevetjük, megjelenik lelki szemünk előtt a felszabadulás óta lefolyt öt év tengernyi munkája s e könyv fejlődésében tükröződik páratlanul hatalmas anyagi és erkölcsi haladásunk is.

Bizony, a moszkvai után készült kiadás magán viseli botladozó első járásunk, felszabadulás után való életünk, az első kiadás természetes gyengeségeit. Rossz papír, szemrontó, sűrű szedés. A 44. lapon éppen egy Lenin-idezetben csúf eltördelés, ami egyszerűen lehetetlenné és hiányossá teszi annak a résznek a megértését. Bizony még sajtóhibák is rútitják a könyv tartalmának elragadó részeit. A 145. lapon *petrográdi* helyett *petrogárdi* van, a 193. lapon az első sorban a helyes *mintegy* h. *mint egy* van és ugyane lapon a *fehérgárdista* szó *d* betűje sikkadt el a fejletlen nyomdatechnika sivár útvesztőiben. A 275. lapon *gondatlanság* helyett az volt: *gondtalanság*, természetesen a mai kiadásban (394) helyesen.¹ E kiadáshoz igen helyesen név- és tárgymutatót készítettek, hiszen a mi közönségünk még ma is rászorul e könyv olvasásánál magyarázatokra. (Az orosz eredetiben nincs szómutató. A szemléleti fejlettségben is élenjáró orosz népnek már ama magyarázatokra nincsen szüksége, amelyek a mi számunkra még most is nélkülözhetetlenek.)

¹ A továbbiakban az első magyarföldi kiadást I-gyel, a legújabbat II-vel jelöljük.

Az első hazai magyar kiadás e szómutatója azonban egyáltalán nem teljes. Például hiányzanak ilyen kifejezések magyarázatai: *muszavatisták*, *dasnyákok* (I. 205), *kombájn-gyár* (250, akkor még ez nagyon is magyarázatra szorult!). Ez a fordítás a XI. fejezet 3. részében a baloldali hangoskodókat (Lominadze, Sackin, stb.) *szájtépőknek* nevezi (I. 217. l.), s csak a II. jelöli meg őket a helyes magyar *hangoskodó* szóval.

A legújabb kiadást, amelyet a Szikra adott ki 1950-ben, immár 560 000-ik példányszámmal, az elsőtől egy világ választja el, egy félévtized hősi küzdelme, egy lerombolt ország romokból való felépítésének munkája. Ha az első kiadás technikai kiállítása ellen komoly kifogásokat hangoztathattunk, akkor itt ki kell emelnünk a kiállítás szépségét, a szedés világosságát, a korrigálás szinte hibátlan munkáját. A „szinte” szó nem felesleges.² A 130. lapon egy Engels-idezetben a *protiszták* szó fordul elő. Ez megkapja mindjárt mellette zárójelben a magyarázatot: *élő összejt*. De e magyarázatban két hibát látunk. Ha a megmagyarázandó szó többesszámban van, a magyarázatot is többesszámban kell adnunk, tehát vagy: „*protiszta: élő összejt*”, vagy „*protiszták: élő összejtek*”. S másrészt a magyarázathoz a szerzői aláírás helyes magyarsággal nem *Szerk.*, hanem *A szerk.*

Illusztráló példának nagyon érdekes összevetnünk a Párttörténet VI. fejezetének egy mondatát (az áruoló opportunisták jellemzését) a két kiadásban. Az elsőben ezt olvassuk: „Nemcsak hogy nem léptek fel” — már t. i. az opportunisták jobboldali szociáldemokraták — „a háború ellen, hanem segítettek is a burzsoáziának abban, hogy a háborút viselő országok munkásait és parasztjait a haza védelmének zászlaja alatt egymásra uszítsa.” Mennyire toronymagasan áll ezzel szemben a legújabb kiadás fogalmazása: „Nemcsak nem léptek fel a háború ellen, hanem ellenkezőleg, segítségére voltak a burzsoáziának abban, hogy a haza védelmének zászlaja alatt egymásra uszítsa a hadviselő országok munkásait és parasztjait” (I. 137, II. 198).

A szöveg javításai között nem jelentéktelenek azok az esetek sem, amikor az első szövegközlés jogilag helytelen közléseit az újabb kiadásokban megfelelőekkel helyettesítik. Pl. a Párt „Petrográdi Bizottsága” van említve egy helyen (I. 145, II. 209). A régi kiadásban kis betűvel, az újban már nagy betűvel, hiszen ez tulajdonnév. A sztálini eskü szövegében is van egy ilyen adat. A hatodik szakban említve van a Köztársaságok Szövetsége; ezt az első kiadás még így írja: „A szövetséges köztársaságok” (I. 226, II. 325). A mai szöveg a korrekt jogi szempontból is. Az orosz hangok átírása dolgában is a II. már a helyes úton jár. Plehánov nevét (II. 440) így írja, a régiben Plechanov-nak (I. 308).

Ismeretes a Párttörténetből a *Fekete százak* kifejezés. Így nevezte a nép a forradalom letörése céljából verbuvált bandita-szervezeteket (I. 67). A II. 446. lapon már ez így szerepel: *Fekete százások*. Ez a tartalomjegyzéki forma nem mindig felel meg a szöveg adatainak, pl. a 97. lapon *Fekete századok* van. A 111. lapon *Fekete százás pártok*, a 118. lapon *Fekete százás* és kadett дума, a 119. lapon *Fekete százás* parasztnyűző földesurak, 123: *Fekete százás* banditák, stb. Ezt a három változatot: *Fekete százak*, *Fekete századok*, *Fekete százások* helyes volna egyre redukálni. Megemlítem még, hogy Ivánov: Parhomenko útja c. regénye (ford. Magos László, Szikra, 1950), amelynek cselekménye éppen e *fekete százak* idejében, 1905 végén játszik, ezt írja: „...tévedsz, ha azt hiszed, a *fekete százakkal* már nem kell törődni” (5, 6, 10, stb. lap, először így: *fekete százak*, *feketebanditák*).

² A legújabb kiadás jellemzésére csaknem minden lapon találunk pompás adatokat. Nincs e műnek egyetlen lapja, amelyen javítást, javulást nem állapíthatnánk meg az előző kiadásokhoz képest. Mi itt természetesen csak néhány kiragadott példát mutatunk be jellemzésül.

A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának vulgáris elnevezése a magyar Párttörténetben két alakban szerepel: a *bolsevik párt* és a *bolsevikok pártja*. Kétségtelenül helyes mind a kettő s a kettős használat magyarázata: bizonyos stiláris változatosságra, élénkségre való törekvés. Ez kétségtelenül helyes, de felvethetnők azt a kérdést, hogy vajjon nem különbözök-e e szavak hangulati kísérői s ez a hangulati kíséret nem rontja-e e kifejezések egyenlő-értékűségét. Pl. A *bolsevikok pártja* szubjektívebb, a *bolsevik párt* objektívebb. A mai magyar szöveg az eredeti orosz партия болшевиков-ot, majd így fordítja: a *bolsevikok Pártja* (338), majd így: a *bolsevik Párt* (362). Érdekes magyarításra való törekvés a magyar fordításban a *kapitalista* szó-*nak* *tőkés*-sel való helyettesítése (I. 253. II. 362). Ez a magyarítás más vonalon is folyik, nézetünk szerint a jó igyekezetnél jóval kevesebb eredménnyel. Talán nem tévedünk, ha azt valljuk, hogy ennek elvi oka van. A *kapitalista* szó a nemzetközi kifejezések ama kicsi, de szívós csoportjához tartozik (*idealizmus, materializmus, stb.*, l. a „Két filozófiai műszo kérdéséhez“ c. tanulmányt, Nyr 73 : 215), amely ma már a helyesen felfogott nemzetköziség állandó frazeológiájához tartozik és amelynek lefordítása alig hálás törekvés.

Azonban a legérdekesebb a magyar Párttörténet stílusának, nyelvének értékelése szempontjából a *sztálini eskü* szövegét megvizsgálni, mert itt fontos stílus-elméleti megállapítást tehetünk.

Akik azt hiszik, hogy csak a régi és megbukott idealisztikus szellemű világ jelentkezhetik a lendület stiláris pátozával, akik azt hiszik, hogy a történelmi materializmus szellemi megnyilvánulásai „röghözi tapadtak“, tehát a stílus, a nyelv lendületével összeférhetetlenek, azokat kérem, kövessek nyomon e tanulmány következő részének pozitív adatait, amelyek azt bizonyítják, hogy a kommunista szellemség csupa merő önzetlensége, amely a közösségi szellem fő követelménye, nemcsak hogy összefér a pátoz lendületével, hanem azt bizonyos alkalmakkor meg is követeli.

A lenini gyász napjaiban, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Szovjetjeinek II. kongresszusán 1924. január 24-én Sztálin elvtárs a Párt nevében nagy esküt tett. Ez eskü szövege (l. az orosz eredeti 256—257. lapját, a magyar fordítás I. 226—227 és II. 324—325. lapját, továbbá Sztálin rövid életrajzának 87—88. lapját, Szikra, 1949), nyolc prózában írt valóságos versszak, amelyek közül öt (a 2., 3., 4., 5., 8.) így kezdődik: „*Amikor eltávozott tőlünk, Lenin elvtárs...*“ Ez a strófakezdő megismétlődés az eskü szövegének, stílusának megadja azt a gondolatpárhuzamot, amely ősidők óta a nyelvi pátoznak formája, valóságos gondolati, egész szavakra kiterjedő alliteráció, minden valószínűség szerint a nyelvi ritmus legősibb formája.

Ha most Sztálin esküjének magyar szövegét egybevetjük a különböző kiadásokban és szükség esetén viszonyítjuk az eredeti orosz szöveghez, akkor megállapíthatjuk: 1. hogy a Párttörténet magyar szövegezői igen odaadó, gondos munkát végeztek s a szöveg javítását újra meg újra elővették és fáradhatatlanul végezték s 2. hogy e munka még nincs befejezve, mert még újabb és újabb javítások lehetségesek.

Már az eskü első szavai magyarosabban hangzanak az új fordításban: „Mi, kommunisták, különös vágású emberek vagyunk. Különös anyagból vagyunk gyúrva. Mi vagyunk azok, akik a nagy proletár hadvezér, Lenin elvtárs hadseregét alkotjuk.“ A fordítás első alakja így hangzott: „Mi, kommunisták, különös emberek vagyunk.“ Ez szürke és zamattalan a „különös vágású“-hoz viszonyítva s emellett az orosz eredetinek sem felel meg. Az első változatban háromszor egymásután *mi* az alany. A mai szövegben csak kétszer s így a második *mi* hangsúlyán erőben nyert. Az a körülmény, hogy az eskü e bevezető szövegében két egymásután következő mondat kezdődik így: „Nincs nagyobb tisztesség...“ a gondolatpárhuzam pátozát pendíti meg, amely aztán végigmegy az eskü teljes szövegén.

Ez a pátosz, mint már említettük, őt, prózában írt ódai strófában nyilvánul meg, amelyek így kezdődnek: „Amikor eltávozott tőlünk, Lenin elvtárs örökbe hagyta ránk...” E jelentős szavak az első fordításban így hangzottak: „Mikor elment tőlünk Lenin elvtárs, örökbe hagyta ránk...” Ez két szempontból más, mint a mai helyesebb szöveg. Az *eltávozott* szó megfelelőbb, mint az *elment*. A magyar nyelvben a meghalásnak bő szinonimikája van, de az, hogy *elment* (ahelyett: meghalt) nem népi, inkább városi és kopottas nyelvi forma. Ezzel szemben az *eltávozott* szóban már magában, az ismétlésen kívül, választékosság, pátosz van: az elhunyt nagy emberre hivatkozó eskü pátosza. Másrészt a mondat szerkezetben is van némi archaikum s a vele járó emelkedettség. Az említett őt szak előrevetett időhatározómondatból kezdődik, amelynek Lenin a gondolati alanya, ezután jön a főmondat Lenin nevével kezdve. Az első szövegkísérlet ezzel szemben a Lenin alanyt a kezdő időhatározó mellékmondatához fűzi, utána vesszót tesz s így éppen a főmondatból marad ki reálistan Lenin neve és szerepel benne gondolati alanyként. A mai szöveg nemcsak a magyar stílus szempontjából, hanem az orosz eredetihez való hűség szempontjából is feltétlenül jobb: „Уходя от нас, товарищ Ленин...”. Az eskü második szakaszában ezt olvassuk: „Amikor eltávozott tőlünk, Lenin elvtárs örökbe hagyta ránk, hogy hordozzuk fennen és őrizzük meg tisztán ezt a nagy címet: párttag. Esküszünk Neked, Lenin elvtárs, hogy becsülettel fogjuk teljesíteni ezt a végakaratomat.” Ez a mai szöveg. A régi kiadásnak csak egy mondatát idézzük s meglátjuk, hogy a mai magyar szöveg magasan felette áll a réginek. A régi ilyen magyartalanul, kissé hidegen és szürkén mondotta: „... hogy tartsuk magasra és őrizzük meg tisztán a párttag magasatos fogalmát.” Ezzel szemben, hogy „tartsuk magasra a párttag fogalmát”, ami az orosz szövegnek sem felel meg és az értelem szempontjából is kifogásolható, a mai szöveg, amellett, hogy merőben reális, mégis a stílus archaizálásával („hordozzuk fennen”) az eskü-hangulatnak megfelelő érzelmi és hangulati kísérletet ad.

A magyar Párttörténet, a béke Párttörténete íme, szívós, gondos munka eredményeként ma már erősen megközelíti az eredetinek mélységét, s alkalmas arra, hogy benne milliók gyönyörködjenek, belőle milliók tanuljanak.

Magyarázatok

KALANDOZÁS A VENDEGLÁTÓIPAR SZAVAINAK VILÁGÁBAN

Írta: Prohászka János

I. Magyarország mindig híres volt vendégszeretetről. A *vendégszeretet* szó jelentése voltaképpen azonos a régi *vendégszeretés*-ével s ez egy régibb szótárunk értelmezése szerint az a „barátságos indulat, melynél fogva valaki vendégeket szívesen lát, fogad s velök lakát, asztalát megosztja”. A *vendégfogadás* szónak kódexeink korában szintén ugyanez volt a jelentése (hospitium, Gastfreundschaft; hospitalitas), míg a *vendégfogadó* szó eredetileg azt a személyt jelentette, aki vendégfogadással foglalkozott (caupo, pandochus, hospes publicus), a *vendégfogadó-gazdát*, a *vendégfogadóst* (diversitor, Gastwirt) és csak később, a 17. század végén kezdték használni a *vendégfogadó-szállás*, *vendégfogadó-hely*, *vendégfogadó-ház* helyett (diversorium, Gasthaus, diversoria taberna, Wirtshaus, stb.). A ma igen elterjedt *vendéglátás* szó is, mely az egyéni szolgáltatásokat nyújtó szakmák *vendéglátó-ipar* gyűjtőnévé-

ben közismertté lett, azonos jelentésű a régi vendégszeretettel. Ezen az említett néhány szón kívül még nagyon sok szó és kifejezés volt a vendéglátásra vonatkozóan régi nyelvünkben, mai nyelvünkben pedig természetesen még több van. Ezeknek különböző értelmét és jelentését a megfelelő művelődés-, társadalom- és gazdaságtörténeti adatok ismerete nélkül nem érthetjük meg, legalább is nem tökéletesen. Ezért az alábbiakban megkíséreljük a leggyakrabban előforduló, e körbe tartozó szavak és kifejezések megértését megkönnyíteni.

Mai napság akár itthon, akár külföldön bárhová vetődünk, bármerre utazunk, mindenütt megfelelő otthonra lelünk, szállást, ételt-italt kapunk, — természetesen, ha pénzünk van. Mindenfelé rendelkezésünkre állnak a vendégfogadók, szállók, penziók, éttermek, vendéglők, kávéházak, kocsmák, stb. Ezek mind olyan helyek, ahová az idegen betérhet s ahol a tulajdonos pénzért, megfelelő árért, díjért a legkülönbözőbb szükségleteink kielégítésére a kívánt szolgáltatásokat rendelkezésünkre bocsátja. A vendéglátásnak ez a ma iparként való gyakorlása azonban valamikor még ismeretlen volt, jöllehet maga a vendéglátás csaknem olyan régi, mint maga az emberiség. A *vendéglátás*, régi nevén *vendégszeretet*, a régi népeknél vallási törvények által szentesített szokás volt és abban állott, hogy idegeneknek menedekhelyet, védelmet nyújtottak. S ezt a nemes cselekedetet nemcsak az egyes személyek gyakorolták az egyesekkel szemben, hanem egész családok vagy törzsek is kötöttek szerződést egymással a vendégszeretet kölesönös ápolására (Révai-Lex.). Az ilyen vendégszeretetre vonatkozó szerződést kötők egymással *vendégbarátság*i viszonyba kerültek, egymásnak *vendégbarátai* lettek (hospes, Gastfreund; Gastfreundschaft). Hogy ez a vendégbarátság viszonyt létrehozó szerződés a családok között állandóan fönmaradjon és apáról fiúra átszálljon, arról különféle módon gondoskodtak. Így pl. a régi görögök a vendégbarátságot úgy rögzítették meg, hogy összehajtható kis fatáblácskákat készítettek névvel vagy esetleg valami ismertető jellel s az első látogatás alkalmával ezt a vendég beküldte egy rabszolgával a házigazdához. Ez a fatáblácska tekintethető tehát a mai *névjegy* (vizitkártya) ősnének (Gonda Béla: A terített asztal 22.). Utazás közben nem volt tehát szükségük a mai értelemben vett szállókra, fogadókra, hanem vendégbarátaiknál szálltak meg, mint *vendég* (hospes, conviva, symposiastes, Gast), akik őket *vendégelték*, *megvendégelték* (convivio, excipio, bewirten); ez az eljárásuk a *vendégelés*, *megvendégelés*, *vendéglés* volt (convivium, Bewirtung). Ezért a szívességerő a pusztá köszöneten kívül semmiféle fizetség nem járt, mindazonáltal divatban volt a *vendég-ajándék* (xenium, Gastgeschenk). Ezzel a vendég a házigazdát, a vendéglátót ajándékozta meg, ez meg viszonzásul hasonlóval kedveskedett vendégének. Igen értékes ajándékok voltak ezek: remekművű serlegek, vázák, ékszerek, stb. — Itt említjük meg, hogy a *vendég* szó régi latinnyelvű okleveleinkben személynévként már 1138-tól kezdve előfordul, köznévi használatban azonban csak a 15. sz. első felében került elő a Jókai-kódexben és alkalmasint a *venni* (*vesz*) ige származéka, ennek az igének régen gyakori 'fogad, vendéget fogad' jelentéséből. Származékai közül a *vendégel* és *vendégeskedik* a 16. sz. óta ismeretes; a *vendéglő* (1808) eredetileg csak a 'vendéglős' jelentésében volt járatos, mai jelentésében csak 1857-ből van kimutatva; maga a *vendéglős* 1854-ben bukkant föl. Mind a *vendéglő*, mind a *vendéglős* a nyelvújítás alkotása.

A régi magánvendéglátásról igen sok és érdekes műveltségtörténeti adat áll rendelkezésünkre, mivel azonban ezúttal az ipari vendéglátásról óhajtunk beszélni, erről csak néhány röpke szót szólunk. Így röviden rámutatunk az ókori zsidó, egyiptomi, görög és római vendéglátás szokásaira, mert ezekből számos áthagyományozódott a későbbi magán- és ipari vendéglátásra is. A régi zsidóknál a nagy vendéglátások meglehetősen gyakoriak voltak. A vendégszeretetükről híres zsidók nagy ünnepek alkalmával idegeneket.

főleg szegényeket hívtak meg asztalukhoz. Úgy olvassuk, hogy étkezés előtt nemcsak a kezüket, hanem még a lábukat is megmosták, úgyszintén az ivóedényeket és tálat is. A kézmosás szokása a zsidókon kívül a régi görögöknél és rómaiaknál is általános volt s ennek magyarázata az, hogy evőeszközt még nem használtak, hanem újjukkal fogták meg és rakták szájukba az ételt. Erről egyébként alább még szólunk. A zsidók nagy, hosszú asztalnál étkeztek s az asztal egyik hosszabbik felén nem ültek, hanem a felszolgálók ott nyújtották keresztül az ételeket. Ezt az ülésrendet mutatja Lionardo da Vinci híres képe, az Utolsó vacsora is. Ezen a képen azt is látjuk, hogy a vendégek az asztalnál ültek (padon vagy pamlagon), nem pedig féloldalt dülve fekvőhelyzetben ettek, mint az előkelő egyiptomiak, görögök és rómaiak.

Az egyiptomiak adataink szerint nem ilyen nagy, hosszú asztalnál ettek, hanem kétszemélyes kis asztalnál (mint amilyenek a mai zsúr-asztalok), mindig előre meghatározott ételrend szerint. Az előre meghatározott ételrendnek ma *menü* a neve. Ez az elnevezés állítólag Menes vagy Meneus egyiptomi király nevéből származik, ő vezette be ugyanis ezt a szokást (Gonda i. m. 19.). — Itt említjük meg, hogy a vendégasztal nagy jelentőségét az is bizonyítja, hogy Krisztus nemcsak az utolsó vacsorán, hanem számos egyéb vendégségen, közös étkezésen, lakomán is szerepelt. Az asztalhoz vendégként való meghívás nagy megtiszteltetés számba ment s a föltétlen bizalom jele volt. Ilyen meghívást csak az kapott és csak az fogadott el, aki szívvel-lélekkel híve volt a meghívónak, a vendéglátónak. A becsület azt kívánta, hogy akivel valaki asztalánál megosztja kenyerét, az tűzön-vízen kitart mellette, hiszen az *kenyerestárs*, *kenyerespajtás*, *kenyerescimborája*, *kenyeresbarátja* vagy csak röviden *kenyere*sé, „akivel együtt ettünk meg sok kenyeret, sok sót” (Arany TE 1. én.), aki tehát jó és rossz sorsunkban egyaránt osztozik. A mindennapi kenyér, mint legfontosabb táplálék, gyűjtő értelmű a szólásban: a többi valamennyi szükséglet neve helyett áll (Csefkó: Szállóigék 106.). Nagyobb bünt el se lehet képzelni, mint mikor a *kenyerestárs* (contubernalis, consors, Kamerad, Mitgenosse) vétett kenyerestársa, asztaltársa ellen. Ezért olyan égbekiáltó bűn Judás árulása, mert asztaltársát, kenyerestársát árulta el hitvány pénzért. Geleji Katona egyik művében találjuk ezt a mondatot: Judástól, ki mindennapi *kenyerestárs*a vala, árultaték el; de illet is olvasunk a Nyelvtört. Szótárban: Aki *kenyerestársát* lopja meg, meghaljon érte.

A görög meg a római vendégeskedésre, étkezésre, ivásra vonatkozó adatok általánosan ismertek, minden régiségtanban megtalálhatók. Tudjuk, mikor, hogyan, mit ettek, ittak. A görögöknél különlegességgént talán csak azt emeljük ki, hogy olyan nagyarányú vendéglátás dívott náluk, hogy sokszor a kellő mennyiségű asztalneműt, evő- és ivókészleteket kénytelenek voltak a piacon e célra alakult üzletekből megfelelő használati díjért kölcsönvenni, s ugyancsak a piacokon fogadták föl a zenészeket, énekeseket és táncosnőket, akik nagy fizetségért vállalták az ilyen alkalmi lakomákon résztvevők szórakoztatását. Az ilyen nagy lakomát nagy borozás, ivás követte: ennek neve *szümpozion* volt. Ilyenkor az ivás vezetésére külön rendezőt (*szümpoziarchosz*) választottak. Ennek ismernie kellett a külön-különfajta borok erejét s az egyes vendégek borbíró képességét, mert csak így oszthatta be megfelelően az italokat, így irányíthatta a vegyítődényben (kráter) az egyes borok s a víz vegyítésének arányát s határozhatta meg, hogy kiki mennyit igyék. (A mai *keverés*, mikszelés egészen más, amit a *bár*-ban a *miksz*er végez!)

A római vendéglátás már a görögnek bizonyos tökéletesítését mutatja. Az itteni lakomákon már a férfiak és nők közösen vettek részt és a szellemes társalgást fejlesztették (a görögöknél polgárnők nem voltak a férfivendégek közt, legfeljebb csak hetairák). Róma fénykorában azonban az eszem-iszom már nagyon elfajult s a fölkapaszkodottak, az újgazdagok (parvenük) már

esztelen fényűzést, dőzsölést fejtettek ki, úgyhogy a Madách Ember tragédiájában lefestett orgiák napirenden voltak. Híressé, sőt hírhedtté váltak pl. Lucullus hetenkint adott lakomái, melyek hihetetlen sokba, mai fogalmak szerint néha egy-egy vagyonba kerültek. Íme egy ilyen lakoma étlapja: tengeri sündisznó, nyers osztriga, rigó spárgával, hízlalt tyúk osztriga és csigavagdallékkal töltve, csiga fügemadárral, ózcomb, vaddisznó, mindefféle szárnyasok, halfricassi, fekete és fehér gesztenye s a gyümölcsök és italok végtelen sora (Gonda, i. m. 31). Az ilyen lakomák ezreihez szükséges nyersanyag, hús, növény, gyümölcs, fűszer előteremtésére nagy beszerző és termelő vállalkozások alakultak és sok tízezer ember — természetesen rabszolga — dolgozott Róma inyencei étvágyának kielégítésére: osztriga-, páva-, gyöngytyúk-, egyéb baromfi-, fácán-tenyésztőtelepek, gyümölcsösök és veteményeskertek létesültek.

A vendégbarátság viszonyán alapuló ősi vendéglátás egyszerű, nemes formájából íme milyen lakmározás, dőzsölés. féktelen eszem-iszom vendégeskedés fejlődött ki a rómaiaknál! A vendéglátás eredeti régi, szép szokására csak addig volt szükség, míg a gazdasági és társadalmi fejlettség és műveltség bizonyos fokán a vendéglátásnak iparként való gyakorlása meg nem indult. Ennek fokozatos kialakulásával a régi szíves magán-vendéglátás, a vendégszeretet, a vendégbarátság is fokozatosan háttérbe szorult. Amint pedig a vendéglátóipari tevékenység olyan méreteket öltött, hogy az utazó közönség kívánalmainak kielégítésére elegendőnek bizonyult, akkor a régi szíves vendéglátás már csak a rokoni és baráti vendégeskedésre korlátozódott. alkalmi jelleget öltött és csak a meghívott vendégekre vonatkozott. A családi ünnepek és egyéb alkalmak: eljegyzés, lakodalom (lakzi, menyegző), keresztelés (radina, bubalátás), névnap, születésnap, tor (disznótor, halotti tor), stb., a rokonok, komák, sógorok, jóbarátok meghívásával járnak s ilyen helyeken „*hívatlan vendégnek ajtó mögött a helye*”. Ilyen jellegű vendéglátás volt már az ismertetett görög és római lakomázás is.

A vendéglátó ipar történeti kialakulása visszanyúlik az évezredek előtti ókorba. Történeti adatok szerint már a régi kínaiaknál, az egyiptomiaknál és az ókori keleti népeknél megtalálhatók nyomai a vendéglátó ipar kezdetleges formáinak. Persze ezek az ilyen kezdetleges vállalkozások még nem tagozódnak „szakmák“-ra, hanem egészen egyszerűek. Karaván-utak, fontosabb kereskedelmi utak mentén, kikötőkben, nagyobb városokban, vásárhelyeken, katonai táborok, vallások szent helyei mellett épült olyan házak voltak, ahol az utasok (vándor kereskedők, iparosok, zarándokok, katonai utasok, karavánok, stb.) éjjelre szállást, napközben pedig ételmet kaphattak. A kultúra fejlődésével párhuzamosan a belső forgalom is megélnékül, az ipari termeléssel kapcsolatban a kereskedelmi forgalom is növekedik, majd a városok kifejlődése is mind hozzájárul ahhoz, hogy a vendéglátó ipar önálló kenyérkeresetté, életfoglalkozássá váljék.

Már a legrégebbi koroktól kezdve a vendéglátó ipar nemesak a komoly gazdasági szükségletek kielégítésének állt szolgálatába, hanem a városok bizonyos részein, vásárokon, kikötőkben a szórakozás igényeit is kiszolgáltatta. Egyházi események, ünnepek, katonai ünnepségek, céhek szokásai időnként kitérő alkalmat szolgáltatottak vigadozásra, népünnepélyekre, mulatságokra. Ennek következtében indult meg az a fejlődési folyamat, amely a vendéglátó ipari tevékenység megosztására, többirányú kialakulására, a szakmákra osztódásra vezetett. Egyes vállalkozások csak a kiváltságosak, gazdagok, királyok, fejedelmek, püspökök, főpapok, hercegek és ezekhez hasonló előkelő vendégek kiszolgálására rendezkedtek be, mások viszont csak az egyszerűbb vendégek szolgálatára álltak és így a kiszolgált ételek, italok fajtái, minősége és árai is nagyban különböztek. Ilyenformán alakultak ki a legegyszerűbb igényektől a középfokon keresztül egészen a fényűző (luxus) igényekig különféle fokozatú vállalkozások.

Az alkalmi vendéglátás szokása azonban a vendéglátás iparszerű gyakorlása mellett is mindmáig fennmaradt, sőt tovább fejlődött formában, divatos szokásokban és ezzel hatással volt a vendéglátóiparra is. A legtöbb divat az asztalnál való viselkedés körül alakult ki. A lovagkorban már külön illemszabályokba foglalták e viselkedés követelményeit. Nem érdektelen pl. a 13. század elejéről fennmaradt illemszabályokból idézni a következőket: az újjadaldal ne nyúlj a tálba s onnan az ételeket kanállal vedd ki s ami már a tányérodon van, azt egyed az újjaiddal; s ne mind a két kezeddal tömdd a szádba az ennivalót, hanem csak az egyikkel. Ne egyed magad e'ore tele kenyérrel, várj türelemmel, míg az első ételt felhordják. Ne magadnak halászd ki a tálból a legjobb falatokat, gondolj szomszédodra is. Ne kapjatok egyszerre hárman-négyen a tálba, várjatok sorjára, stb. (Gonda, i. m. 38). Ebből az idézetből kitetszik, hogy ekkor az evőeszközök közül még csak a *kanál* volt használatban, mellyel az ételeket a tálból kivették és villa hiányában csak kezükkel fogták meg. S itt most megemlékezhetünk az egyes evőeszközök használatának kezdetéről. A *kanál* már az ókorban használatos volt, a középkorban hozzá jött a *kés*, míg a *villa* csak az újkorban kezdte meg pályafutását. Tudjuk pl. hogy a rómaiak kanalat már használtak (cochlear, ligula), késtre azonban nem volt szükségük, mert a húskéteket a tálaió rabszolga (scissor) főlseletelte. A középkorban a *kést* mindenki magával vitte és még jóval később is a saját kését használta a vendégségben is. Elég itt Apor Péter Metamorphosis Transsylvaniae című érdekes munkájára (1736) hivatkozni, melyben Erdélynek a német világ (náj módi) előtti képét rajzolja meg. Ebben erre vonatkozóan a következőket találjuk: „Mikor közelített az tíz óra, az pohárnok az asztalt megterítette, az főhelyre egy vagy két tányéért tett, az asztalkeszkenyővel betakarván az egész cipót, oda egy vagy két ezüst kalánt tévén, azután asztalkeszkenyővel annyi cipót tett oda tányérra, az mennyit gondolt, hogy elég leszen az asztalhoz ülőknek és azt az pohárszéken tartotta mindaddig, az míg asztalhoz leültek, aztán kinek-kinek beadta az tányéért és cipót keszkenyővel. De *kést* senkinek nem adtanak, hanem az igen nagyjánál az embereknek az inasánál volt az maga kése, úgy adta be az urának; de ezenkívül is, akármely nagy ember volt, az öviben hátul az hüvelyiben volt az kése; mikor asztalhoz ült, elévette az hüvelyit, kivette az *kést* és ett vele, azután hogy ett vele, megint az hüvelyibe betette, az háta megé az öviben szúrta. Mindazáltal ebéd előtt vagy vacsora előtt az inas elkérte a *kést*, megtisztította, az úrnak úgy adta oda s úgy tette az hüvelyiben“ (3. cikkely).

A *villa* föltalálását a spanyol merev nyakgallérnak köszönhetjük, s a nagytudományú Franklin Benjámín írja, hogy talán még ma is az újjunkkal ennénk, még ma sem volna villa, ha nem lettek volna ezek a széles gallérok. Hiába rakták ugyanis a nyakukba a 15. század óta elterjedőfélben lévő szalvétát, azért a nagy és széles gallérok, ha mástól nem, az újjuktól mégis foltossá váltak s ezért jutott valaki annak a kétágú szerszámnak, a villa ősenek feltalálására, mellyel a húst közvetlenül a szájukhoz emelhatték ujjuk bepíszkolása nélkül. Így a villa használata 1550 körül már meglehetősen elterjedt, de a feljegyzések szerint Angliában és Olaszországban még a 17. század végefélé is fölöslegesnek tartják, sőt XIV. Lajos, a napkirály is még az újjával evett (Gonda: i. m. 41).

Nyelvünkben a *kanál*, *kalán*, *kés*, *villa*, *vella*, *vidla* szók már a legrégibb szójegyzékekben előfordulnak s a *kanál* valószínűleg ugor, a *kés* finnugor, a *villa* szláv eredetű. Szólásainkban is előfordul a kanál meg a kés. A magát mindenbe beleártó, a mindenbe beleavatkozó emberről azt mondjuk: *minden lében kanál*, *minden tálban kanál*. — *Ha vendégségbe jársz, késed legyen* szólásnak eredetét a késről elmondottak világossá teszik.

Az étkezést megelőző kézmosás eredetét az teszi érthetővé, hogy evőeszközök hiányában a kezükkel, újjukkal ettek. A kézmosás az étkezést megelőzte és az étkezést követte, de mivel evés közben is folyton törölgetni kel-

lett bepiszkolódott, maszatos kezüket, ezt a műveletet az *abrosz* felhasználásával végezték. Azért voltak az abroszok olyan nagyok, csaknem földigérők, hogy a vendégeknek minél nagyobb rész jusson a törülközésre. 1450 körül következett be az a rendkívüli újítás, hogy divatba hozták a *szalvétát* (francia: *serviette*), *asztalkendőt* és ettől kezdve aztán az abroszok is rövidülni kezdtek úgyannyira, hogy később már csak éppen hogy befödik az asztalt. S hogy használták a szalvétát? A gyermekeknek a nyakába került, a felnőtteknek a térdére, de a spanyoloknál, a hollandoknál és az angoloknál a széles, kikeményített, fodros, nagy kerek gallérok miatt étkezés közben a nyakukba gyűrték, hogy a kezükkel a szájukba tett ételek a gallért be ne piszkítsák. De ez az igyekezetük is sokszor kárbavesztett a villa feltalálásáig (Gonda: i. m.).

(*Folytatjuk*)

Bögőnek nézi az eget. Lehet-e az eget bögőnek nézni? Lehet, de valójában csak akkor, ha a menny dörög, vagyis égiháború esetén. Ilyenkor a költő is bögőnek, nagybögőnek, bögőhegedűnek, brügónak nézheti, mint pl. Arany Az elveszett alkotmányban, mikor a Háború támasztotta vihart hatalmas zenekarhoz hasonlítva így írja le: „Majd nekizúdítá megrázó harczi zenéjét. | Ei zene siposi mind és kürtösi mind, az üvöltő, | A zúgó-búgó szelek ömlő szellemi voltak, | Aeol [Aiolos, Aiolia királya, a szelek ura az Odisszeában] a karmester, villámpálcája kezében. | A dobosok pedig itt a fagótos, az erdei rézkürt | *És az öreg brügó maga lón a menyei dörgés.*“ (5. é.). Vagy Mécs László, mikor azt írja hogy: „a vihar-nagybögőkön vékony villám-vonók vonóztak“ (Üveglegenda 35). Vagy mikor mennydörgéskor tréfából nemcsak azt mondja a nép, hogy: *Hömbörgetik a hördőut, Hömbörgeti Szent Péter a hördőukat az égbe* (Csűrű: SzamSzót.), *Kugliznak odafön* (Szalonta, Nyr 42 : 359), *Jőnek a csiki däckás szekerek* (Nagybacon, Nyr 47 : 190), hanem ezt is: *Szól már a nagybögő.* A mennydörgés hangja valóban úgy kiválik a vihar egyéb hangjai közül, mint a nagybögő a többi vonóshangszer muzsikájából.

Azonban nemcsak tréfából vagy az ihlet mámorában, midőn (Shakespeareként) szent örületben a költő szeme földről az égre, s égből földre villan, nézhetni az eget bögőnek, hanem az alkohol mámorában is. Ezért mondják, hogy *részeg ember az eget is bögőnek nézi*, vagy teljesebb és világosabb formában: *a részeg ember a mennydörgő eget is bögőnek nézi.* Beszesselt állapotában ugyanis a mennydörgésben szinte a cigánybanda nagybögőjének hangját hallja. Jókai írja egy nagy ivóról szoltában: „Eleinte garázda volt, ha ivott, hanem hova tovább, annál kedvesebb lett, a vége felé, a mikor már más ember régen *bögőhegedűnek nézi az eget*, s azt sem tudja, melyik világon jár: neki akkor szokott széles kedve szottyanni“ (A kis királyok Nemz. kiad. 74 : 83).

Van, aki más ok miatt nem tudja, hogy melyik világon jár, pl. az, akit úgy ütnek föbe, hogy elkábul tőle, mint a részeg az italtól. Szólásaink szerint az is bögőnek nézi az eget: Ha komiszkodol, *úgy fűbe* [= fejbe] *kollintlak*, *hogy a csillagos eget is bögőnek nézed v. látod.* (Debrecen, Nyr 45 : 89.). *Úgy mögváglok, hogy a zeket nagybögőnek nézed, oszt vonót is lácc mellette* (Nagykörös, NyF 57 : 31). Menj odább, mert *olyant kandarítok* [= lóditok] *rajtad, hogy az eget is bögőnek nézed* (Alföld, Nyr 14 : 95. MTsz.). *Úgy csaplak kupán* (diáknyelvi játékossággal: *kaplak csupán*), *hogy a ragyogó eget is bögőnek látod* (saj. följegyz.).

Szédeleghet fejünk, káprázhat szemünk nemcsak bortól, ütéstől, hanem éhségtől is. Nagy igazán írja Eötvös Károly: „Olyan éhesek: *bögőnek nézik az eget.*“ (A balatoni utazás vége 211.)

Érdekes változatát találtam ennek a szólásnak A. Sztépánov Port-Artur című regényében: Vüszokiht a zászlós tábori ágyán fekve találta, hideg borogatással a fején. — Alig tudtam hazavánszorogni. Valami romlott hallal ven-

dégeltek meg és ettől az *eget báránybőrnek* (böngőnek¹) *láttam* és valósággal káprázik a szemem — panaszkodott Vüszokih (Pártos Zoltán ford. 1 : 254). Ha az embernek valamitől káprázik, népiesen: *kaprozik a szeme*, akkor csakugyan láthatja még a derús eget is bárányfelhősnek, báránybőrnek.

Vékony szál fűzi ide, de az előbbivel némi hasonlósága miatt megemlítem ezt a Villonból származó adatot. A költő „játékos humorral festi, menynyire orránál fogva vezette a szeretője; a legképtelenebb dolgokat elhítette vele [pl. az égről, hogy vaslapát, a felhőről, hogy borjúbőr]: Du ciel, une poisle d'arain; *De nues, une peau de veau*“ (Mészöly Dezső, Nép és Nyelv 2 : 118).

Gallycsapta ember. Jól mondja az EtSz., hogy a *gallycsapta* szó (egy rimaszombati adat a MTsz-ban), melynek 'der Hergelaufene, jött-ment, más-vidékről odaszármazott' a jelentése, a *gallycsapta ember* jelzős szerkezetből vonódott el. Abban is igaza van, hogy a *gallycsapta ember* magyarázatra szorul, hanem abban már téved, hogy megértését elősegítené az *ágrólszakadt* (ember) 'jött-ment szegény rongyos ember' kifejezés, mert ez a kettő csak jelentésben azonos, de eredetben nem.

Hogy eredetileg kit neveznek *ágrólszakadtnak*, azt Kertész Manó: Szokásmondások 245—6 szerintem helyesen magyarázza: azt, akit régi nyelvünk *akasztófáról szakadt*-nak is nevez. A középkori, sőt részben még az újkori igazságszolgáltatás rendelkezése szerint is, ha a felakasztott embernek elszakadt a kötele és az elítélt még élve hullott a földre, akkor nem esett többé bántódása, mert ez a ritka szerencse az akkori hit szerint az isten rendelése volt. Azonban nem mindig ácsoltak számára akasztófát, hanem felhúzták egy alkalmas ágra. Ha innen szakadt le, *ágrólszakadt* lett belőle.

A *gallycsapta ember* más szemléletből keletkezett. A nyíllal sértett szarvast, amint az erdőben futott hideg forrásnak enyhítő vizére, *minden ág megtépte, túske megszagatta*, írja Arany a Toldiban. Ez szokott történni azzal az emberrel is, aki akár a maga, akár a más bűne miatt elzúllik a háztól, aztán se hona (vö. *sehonnai ember*), se hazája, és erdőben, ligetben, csalitosban fák, bokrok közt kénytelen bújdosni. „Erdők, mezők, vad ligetek, | Hadd bujdossam tibennetek, | Hadd bujdossam a vadakkal, | Sírjak a kis madarakkal“, ez az ő nótája. És *ott szegényt az ág is húzza, az út is nyúzza*. A bujdosó nagy francia költő, Villon azt írja a Nagy Testamentum utolsó balladé-jában, hogy *nincs bokor, se kicsiny, se nagy, melyen ott ne maradt volna köntöséből egy darab* (Mészöly Dezső, NÉNy. 2 : 108), Vas István fordításában: „A fővegére esküszik, | Hogy szerelmei mint kutyát | Úzték el és Roussillonig | Nem lelhettek bokrot, se fát, | Hogy ne örzené cserje, ág, | Nyomat, hogy egyszer ott szökött: | Egy-egy cafrangot legalább, | Hogy a a világból költözött.“ Mert a bokornak, cserjének, kivált a tövisesnek olyan a természete, hogy „ha ruhás vagy, *kötösödöt ragadja*; ha mezítelen vagy, húsodat szagattya“ (Pázm. Préd. 457.). Vagy ahogy egy másik régi írónk mondja a kapzsi kizsákmányolóról: „Az ő felebarátyjátul el vesztí a mie van, mint ama *tövisses bokor* olyan ő, a melly *meg-ragad és meg-foszt*, ha ki közel mégyen hozzá“ (Szentzi Fekete István: Lelki nyugasztaló órák 418).

A nagy magyar költő ekként panaszolja bujdosó voltának nyomorúságát: Mi haszna énnékem hegyeken, völgyeken bujdosva nyavalyognom. | Szörnyű havasokon, fene párdug módon kietlenben bolyongnom, | *Tövis közt bokorban*, sok esőben hóban holtig, csak nyomorognom (Sziládi Á.: Balassa Bálint költ. 91). Egy népdalunk szerint: Megátkozott engem az édesanyám, | Hogy ne legyen se országom, se hazám, | *Túskebokor legyen az én lakásom*, Ott se legyen sokáig maradásom (MNGy 2 : 22). Egy másik szerint: A kinek nincs szeretője, | Hazája, | Csak vándorlás, *tövisbokor* | *Szállása* (Erdélyi:

¹ Ez a fordító magyarázó betoldása, az eredetiben nincs meg.

Népd. 2:334). Puskin Anyégin Eugénjében olvassuk: Be az erdőbe ő s a medve! | A porhanyó havon a lány | Csetlik, botlik térdig süllyedve, | *Faág akaszodik nyakán, | Füléből függőjét kicsapja* (Mészöly Gedeon ford. 137). Az irtásföldön verejtékező Imre gazdát: „*Tüske, tövis tépi, vad venyige vérzi, Ág akadoz arcán, bojtortján beléköt*“ (Arany: Az első lopás.). Az erdőben dolgozó szeretőjét így inti a legény: „*Vigyázz rózsám a ruhádra, | Föl ne akadjon az ágra, | Kis orcádat meg ne vérezd, | Keszkenődöt el ne vérezd*“ (Abafi Lajos: Magy. népd. gyűjt. 56). Bizony néha úgy fordul az erdőben vergődő ember sorsa, ahogy Nyirő József írja: „*A lábak már alig bírták a nagy terhet, a harmatos ágak szájba vágták, bokrok tépték, akasztották, az erdő feketén morajlott, szeme káprázott az álmodástól, fáradságtól; de azért ment előre*“ (Kopjafák 219), vagy: „*Szőke haját borzasra kúszálták a tüskék, fehér-rózsaszín fofácskáját véresre csikarta a bozót*“ (Gulácsy Irén: Fekete völgyének 1:9).

Azonban nemcsak ruhánk, bőrünk forog veszedelemben az erdők, bokrok ágai, tövisei miatt, hanem szemünk világa is: El sem búcsúztam Üdö Mártontól, csak rohantam neki az erdőnek. Csuda, hogy *az ágak ki nem verték a szememet*. (Nyirő: Uz Bence 123). Pedig már olyan bozót következett, a hol két kézzel kellett az áttörőnek elhárítani az *ágakat*, hogy *ki ne verjék a szemét* (Jókai: A kis királyok. Nemz. Kiad. 74:7). Persze ez a baleset a szegény nyomorult bujdosóval, akinek erdön-bokron át kellett menekülnie, gyakrabban megeshetett, mint mással. Valószínűleg innen van az, hogy *kiverte szemét az ág* szólásunk azt jelenti, hogy 'nehéz a sora, nyomorba jutott'. Ehhez mintegy magyarázó például csatolja Erdélyi (351) ezt a népdalbeli idézetet: Hej! *míg a szememet ki nem verte az ág*, Hej! nem is így forgott a világ! Vö. vele: Küskertemben most érik a csérésznye. | Az alatt ül egy szép barna menyecske, | Tecczik neki még a világ, | *Szemet nem verte ki az ág* (Kriza: Vadrózsák 1:197), azaz még nem tudja, mi a nyomorúság. Na ennek *is kiverte az ág a szemet*: elszontyolodott (Nagyszalonta Nyr 43:265). *Kiverte az ág a szömit*: a bajok megszelidítették (Hódmezővásárhely, MNy 11:462). Ennek az én kalapomnak *is kiverte mán az ág a szemet*: nagyon elnyűtt, használhatatlanná vált (Csúry: SzamSzót.). Ezt a szójátékos szólást: *Ágcsap, uram, ágcsap*, így magyarázza Erdélyi (356) „Nem bor csap, azaz borscap, hanem ágcsap [ágcsapás], azaz: nyomorúság“.

Az *ág* vastagabb gally, a *gally* vékony ág. A nép nyelve nem is tesz mindig mindenütt éles különbséget köztük. A fenti példák némelyikében is bátran lehetne az *ág*-at *gally*-lyal helyettesíteni, s a *gallycsapta* ember helyett *ágcsaptá*-t mondani. Talán mondják is valahol, de tudtommal még eddig nem jegyezte föl senki.

Egyébként a *gallycsapta ember* éppen olyan jelzős szerkezet, mint amilyen (csak azokat említtem, amelyekben emberi lény neve a jelzett szó) a *vízhozta* alacson népek (Apor: Monírók 36:514), *hollóhozta* semmiházi ember (Margalits: Magy. Közm.), *szelhordta ember* (uo.), *ebadtá, ördögdobta, vízhozta fattya* (MNGy. 2:382), *ebugatta himpellérje* (Petőfi), *szelhajtotta emberek* (Ethn. 58:258), *szelhajtotta cudar mester* (IrförtKözl. 4:337), *Szélvészhozta fia* (Thaly: VÉ. 2:257). Valamennyinek a jelentése is az, ami a *gallycsapta*-é: sehonnai, jött-ment, másvidékről odaszármazott.

Kiesipi magát. Dunántúl jártomban hallottam, hogy mikor a leány virágot tűz hajába vagy mellére, a legény a gomblyukába vagy a kalapja mellé, azt mondják neki: *De kitűztél!, de ki vagy tűzve!, de kitűzted magad!* Szinte országos használatú a csinosan, nyalkán kiöltözött nőről, férfiről meg ezt mondani: *De kinyaltál, de ki vagy nyalva!, de kinyaltad magad!* Ez a képes kifejezés valószínűleg a macska tisztálkodásáról van véve. Mert ugyan a medve is kinyalja a kölykét, a tehén is a borját, de sajátmagát egyikük sem nyalja ki. Talán még általánosabb használatúak a nyalkán öltözködőről ezek a szólások: *De kicsíptél, de ki vagy csípve!, de kicsípted magad!* Eredetük azonban

nem olyan világos, mint az előbbieké. Mi az, amit kicsíp az illető, hogy nyalkán jelenhessék meg?

CzF. már céloz rá: *kicsípni a bajuszt*, am. kipederíteni. A magyar férfi csinos megjelenéséhez csakugyan szükséges az ápolt bajusz. Ha egy kis hiúság van benne — és melyikünkben ne volna, míg fiatal? — borotvával formázza vagy maga, vagy a borbély nyírja, keféli, fésüli, viasszal, bajuszpedróvel, ezzel az eredetileg magyar kozmetikus készítménnyel (vö. Pall. Lex.), keményre kenifeni, zsinórra, spárgára csavarja, bajuszkötővel idomítja, stb. (A magyar bajuszformákat l. Herman Ottó MNy 2:30—33, 232—3; Lehr Albert uo. 165—7). Mindezt vagy közülök valamelyiket csupaszszerű Szücs György bátya persze nem teheti. De törekszik rá már a suttyó legényke is, mihelyt *pihésedik az orraalja*, vagy ahogy Arany írja, mikor *ütőget az ifjú bajsz* (BI. 2:19), vagy Gárdonyi szerint, mikor a fiúnak *kezd a bajsza hegybe-szállni* (Én magam, 2. kiad. 148).

Mikor a legényfa kivirágzik, a kicsi Móka, a tizenhatesztendő székely legényke, mielőtt guzsalyosba (= fonóba) menne: „Kerek egy órája is van, hogy mosdik, keféli csizmáját, fésüli haját s babrálja magát. Az édesanyja félszemmél lesi és titkon mosolyog... már tudja, hogy a férfitermészet ütött ki azon“ (Tamási Áron Összes Novellái 294). A magát babrálgatáshoz hozzátartozik a serdülő bajuszka igazgatása, kicsipegetése is. „*Kicsi bajuszt* birinyi pödörrel (= jászberényi bajuszpedróvel) nyalta fényesre, *amit kevélyen igazgatott, húzogatótt, mert még csak akkora volt. mintha a két szája szöglete fölött egy-egy papucsszöveget ragasztottak volna hegyével kifelé*“ (Kádár Lajos: Tyúkász Péter 80). Így festett a legényke, mikor kicsípte a bajusztát és *kicsípte legény* lett, azaz *kicsípte magát*. A hosszabbacska bajuszt nem kellett szálanként, két ujjheggyel kicsipegetni, hogy ez a becses férfiúi dísz észrevehető legyen, mert azt már pödörni lehetett. Aki ilyennel ékeskedett, az *kipödrott legény* volt: „...beállott szörnyű fennszóval hat *kipödrott legény*, egyik nyalkább, mint a másik.“ (Jókai: Vadon virágai. Nemz. kiad. 22:195.)

Eredetileg tehát csak a serdülő legényke csípte ki magát ütőköző bajuszka kicsipegetésével, hogy nyalkán, legényesen jelenjen meg a leányok előtt. Ezzel természetesen együtt járt a csinos ruha is. Később ez az utóbbi kellék vált jelentősebbé, és *kicsípte magát* mind a férfi, mind a nő, akár fiatal, akár öreg, akár volt bajusza, akár nem, ha gondosan öltözködött.

Gyócsát visz. Baksay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozataiban (3:289) olvasom a következő sorokat: „Még ha megcsipkednénk is azokat az apró fehér lábujjakat, sőt még ha feljebb kereskednénk is a „*gyócsa*“ után: átölelné patyolat kezével azt a patyolat nyakat“, t. i. játékból az anyja hátán *gyócsában* hordozott kisleány az anyai nyakat.

Azt hiszem, nem mindegyik olvasónk tudja, mit jelent ez a *gyócsa*, s mi az, hogy *gyócsát hord*, *gyócsát visz*. De bizonyosan akadnak olyanok, akikben mint bennem is, kedves emlékeket idéznek fel ezek a kifejezések. Emlékszem, gyermekkoromban húgocskámmal együtt gyakran kértük szüleinket, hogy *jáccunk gyócsát, vigyének gyócsát*. Erre a jó szülők, ha idejük és kedvük volt hozzá, hátukra vették valamelyikünket, körülhordozták szobában, udvaron és ezt kiáltották: *Tót viszi gyócsát! Véggyének gyócsát!* A jelenlevők pedig megkérdezték: *Hogy aggya a gyócsát? Finom-é a gyócsa? Nem molyos-é a gyócsa?* És hogy erről meggyőződjenek, megcsipkedték a lábunk kásáját vagy hátunk végének kidomborodó részét.

Ebben a játékban és a vele kapcsolatos szólásokban egy kis darab kereskedelem-történet emléke őrződött meg: a háttas kalmárok, nevezetesen a gyolcsos tótok kora, akik nemcsak kocsin, szekéren vitték áruikat, hanem a szegényebbjük a hátukon is. Mind a szekerező, mind a hátálló gyolcsosokat

¹ Vö. ezzel: „Megállott a hajdú, mint valami pecek, — *Fölsodort bajusza két nagy fekete szög*“ (Arany: Jókai ördöge.)

gyakran fosztogatták útonállók, betyárok. Sobriról is említi egy népdal: Hej, haj! Sobri pajtás! | Elvitték az inget, gatyát. | — Hej, haj! csak hadd vigyék, | Van még a tótoknak elég (MNGy 2:57). Egy másik népköltési termékünk szintén megemlékezik a gyölcsös tótról, de más vonatkozásban: Kertem alatt van éggy út, | Ott jár el éggy gyölcsös tót, | Kínálgatja, hogy vëgyek | Gyócsot, vásznat, égyebet (MNGy 14:171). A gyölcsös tót valószínűleg azért járt el a kert alatt s nem került el a kapu felé, mert a gazda ritkán nézte jó szemmel az asszony ilyenmő vásárlásait. Erre a kert lábánál húzódó gyalogút alkalmasabb helynek bizonyult.

A Baksyából idézett *gyócsa* tehát nem egyéb, mint a hátalló tót *gyolcsa*, és mikor a szülő hátára veszi gyermekét, úgy hordozgatja, mint ahogy a gyalogjáró gyölcsös tót cipelte a maga butyrát, mert neki hátán volt a boltja.

Veলেjében így tudja ezt a MTsz-nak egy kiskunhalasi közlése is, mely szerint *gyócsa*: gyölcs. *Vögyenek gyócsát!* mondja az, aki kis gyermeket hátára vesz és tréfából gyölesként árulja. *Csefkő Gyula*

Arany János nyelvéhez. 1. Tors. Arany nemcsak a Toldiban használja a *tors* szót, hanem már előbb. Az elveszett alkotmányban, de itt képes jelentése van a szónak, nem a nád, fű vagy a gabona szárának földben maradt, a földből kiálló részének a neve, hanem a borostás arc kinőtt szőrszálaé: szakadat nélkül síkálnia kelletik állat, Mert ha bal orcáról lekaparta goromba jövését, Addig a jobb arcon két ujjnyira nőtt a kemény *tors*, És míg a' jobbnak veti kését, addig a bal rész Meggyomosult (V. é. Ö. M. 4:107). Ezt a fontos szót, amely a köznyelvben csak a *káposztatorzsa* nevében fordul elő, a balmaz-újvárosi (Hajdú m.) származású Veres Péter Három nemzedék c. regényszorozatának I. részében, a Szolgaságban, ugyanebben az alakban és jelentésben használja: [A marhák] nem is nagyon legelnek, csak az esti és reggeli hüvösön nyalogatják az ujjnyira zsugorodott száraz *fütorsokat* (valószínűleg sajthiba *fütorsokat* helyett) 108. A nagy-nagy esők lemosták a fertőzött ganéjjal tele állásokat, lemosták a földet és a *fütorsokat* (117). Ilyenkor Jancsi elfelejtette az aratás minden keserűségét, az álmodást, a nehéz gazt, a szűrös *torsot*, a ragadós aszattövist (173). A bocskora elnyűtt és a talpát, de különösen a lábujja töveit, ahol gyenge a bőr, kiszurkálták a *torsok* (174). Láttam tegnap is, hogy milyen *torsot* hagyott kend az árpában (177). Kaszaheggyel kell felszedni a földről a kétszergörbe búzaszálakat, de mert mindenre, mert minden kaszás úgy vágja, ki-ki magának, ahogy a búza dülése követeli, ...mert máskülönben elszalad a kasza rajta, vagy nagy *torsot* hágy (257).

2. Tütükél. Az elveszett alkotmányban használja Arany ezt a szót: Mondjam-e, hogy Hábor meg a nő, meg Bende, lakoztak Állati étvággal faldosván szellemi étket, Kortesi gégekkel *tütükélvén* ménesi nektárt? (VI. é. Ö. M. 4:121—122). A *tütükél* igét a MTsz Békés megyéből közli 'pityízál' jelentéssel, s igekötős alakban a *betütükél* igét hely nélkül 'becsíp' jelentéssel. Az utóbbira újabb adataink is vannak Hajdú m. Földesről, a Kunságból és Győrből (MNY 4:42). Alapszava *tütüke* 'ital (víz, bor, bálinka)' (Békés m. MTsz, Heves m. Lelesz MNY 39:218). Ez a *tütü* 'szeszesital' szó származéka, melyet a MTsz a Csallóközből, Kecskemétről, Szegedről, Békés megyéből, Bánffy-hunyadról, Abaúj m. Szikszórol közöl, de újabb adataink is vannak rá a Székelységről, Csongrád megyéből, Debrecenből, Sopron megyéből (MNY 39:217), a Szamoshátról (Csüry), sőt Arany hazájából: Nagyszalontáról (NyF 69:47) is. Csüry a Szamoshátról 'víz, ivóvíz' jelentésben gyermeknyelvi szóként közli, csak a *szerei* a *tütüt* 'szereti az italt, részeges' mondásban jelent szeszesített. A Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótár szerint is „gyermeknyelven jelent italt, különösen vizitalt. Tréfás népnyelven borital. *Szereti a tütüt*.“ Ebből is képeznek igét: *tütül* (tréf.) 'iszik (szeszesített)'. *Szeret tütülni*. *Sokat tütült* (Bánffy-hunyad MTsz); *tütüz* (tréf.) '(társaságban) poharaz, iddogál', *tütüzés* 'poharazás, kvaterkázás' (Tolna m. Decs MNY 39:318).

A *tütü* 'ital' szót Baróti Dávid is gyermekszónak mondja 1792-ben megjelent Kisded szótárában. Hangváltozata Szamosháton *püpi* 'tütü, víz, ital', amely Csúry szerint szintén gyermeknyelvi szó, s hasonlóképp ilyenül jegyezte föl a Székelységben Sándor Domokos 'tej, víz, orvosság: innivaló' jelentésben, s ott ebből is alakult ige: *püpiül* 'iszik' (MNy 39:219). Már nagy elterjedtsége is bizonyítja, hogy szavunk nem új keletű, annak ellenére, hogy a gyermek- és dajkanyelvben keletkezett, s valóban már a 18. század elejéről van rá adatunk, mégpedig eredetibb alakjában: *prütü* (1713), *ptrütü* (1716), melyek Széchényi György leveleiben fordulnak elő (Nyr 71:17). A *ptrütü*-t közli Baróti Szabó is a Magyarság Virágaihoz csatolt Tóldalékában (1803) 'víz, ital' jelentésben, szintén a gyermeknyelvi szók közt felsorolva, Kassai Szókönyvében pedig a *tütü* és *prütü* mellett *trütü* változata is van 'potus infantium' 'gyermekek itala' jelentéssel. Tehát a *tütü*, *trütü*, *püpi*, *prütü* mind a *ptrütü* alakváltozatai.

3. *Hetes vászon*. Szintén Az elveszett alkotmányban használja Arany: Am ezek is tudtak hozzá s kezdtek mutogatni, Hogy nem gólyamadár költötte, hogy őket is olyan Bordában szőtték, a' melynek *vászna* ha nem jobb, Nem cudarabb legalább a Deákné-szötte *hetes*-nél (VII. é. Ö. M. 4:142). A *hetes-vászon* a Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótár szerint a legkeskenyebb vászon, amely egyszersmind durvább fonalból áll. A szóra már a régi nyelvből vannak adataink, s ott is durva vászon a jelentése: Testének takargattatására *hetes vászon*-is alig adatik (Geleji Katona 1645). A' számár (bolond) nem bársont, hanem *hetes vászont* érdemel csuhájának (Kis Viczay 1713, 39. l.). — Képes értelemben: Nem csoda, hogyha a mi szemünkben is vagyon *hetes vászon* és nem minden asszony legjobb asszony (Faludi 1787). A fő asszonyt és a szolgáló leányt azon egy *hetes vászonnak* tartják itt a szomszédságban (u. a. 1748). A selyem ruha posztóra, a posztó bagaziára, a bagazia magyar *hetes vászonra* fordult e miatt nyakokban (Nánási 1670).

A *hetes vászon* nyilván hét nyüsttel szőtt vászont jelent, melynek szövéséhez a legvastagabb szálát használják. Van *tizes vászon* is, az még a *hetes vászonnál* is durvább (Kresznerics).

A M. Tájszótár nem közli a *hetesvászon* szót. Megvan azonban az Ormányságban: *hetes-vászon* v. *csöppü-vászon* 'csöppü-fonalból (*tüjecsöppü*) készült vászon' (Kiss Géza 286); *csöppü* v. *tüje-csöppü* 'a kitilolt len v. kender tövéről a gerebenen lehúzott kóc; ebből fonják a *csöpi-vászonnak* valót' (uo. 266). Nyilván azonos vele a Tolna megyéből közölt *hetesi vászon* ebben a szólásban: Összemég, mint a *hetesi vászon* (emberekre is mondják Nyr 5:569). Hol ismerik még a *hetes vászont*?

4. *Egyik szavát a másikba ölti*. A Toldi VIII. énekében mondja a költő: *Hogy rendet tartsak beszédemben, sorjában adjam elő a dolgokat. Egyik szavát a másikba ölti v. üti az, aki beszédjét másvalaminek a felhozásával félbeszakítja, rendetlenül beszél.* Debrecenben, mikor különböző dolgokat hoznak össze, mondják: *Hogy egyik szavamat a másikba öccsem* (Nyr 25:427). H. Fekete Péter Hajdúböszörményben jegyezte fel: *Egyik szavamat hogy mán a másikba öccsem*: a megjegyzéssel közbe szúr valamit.

Felherdül. Bámennyire hihetetlen is, ez a köznyelvi szavunk még nincs szótárhozva, egyik szótárunkban sem fordul elő, nemesak a Nyelvtörténeti Szótárban és a Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótárban, hanem Ballagi és Simonyi—Balassa magyar—német szótárában is hiába keressük. A Magyar Tájszótár is csak egy adatot közöl a szóra, mégpedig a Székelyföldről a köznyelvitől eltérő alakban: *félherdül* 'fölgerjed, fölindul, fölfortyan, fölzúdul, fölroffen'. H. Fekete Péter szerint azonban a szó Hajdúböszörményben is használatos: *felherdül* 'hirtelen felindul, dühös lesz'.

Az első pillanatban bizonyára mindenki arra gondol, hogy a *herdül* a *hörög* igével tartozik egy családba, melynek jelentése CzF szerint 'tompá *hör* hang nyomul ki melléből'. A szó régi szótárainkban ismeretlen, Kresznerics

szótározta először 1831-ben: *hörög, hörög* 'stertit in pectore', s közli alapszavát is: *hör* 'sonus stertentis in pectore, et difficulter respirantis'. Összefüggő szövegekben azonban már a régi nyelvből kimutatható, a NySz már a 16. századból idéz rá adatokat. Hangváltozata: *hereg* (*hërég*) nemcsak a régi nyelvben van meg, hanem a népnyelvben is, mégpedig Bihar m. Pocsajban és a Bodroglóközben. A latin *sterto* ige azonban tk. azt jelenti: 'hortyog, horkol'. Régi szótárainkban csakis ezzel a jelentéssel találjuk, így Calepinusban (1585) *sterto* — *Aluua hortyogok, hortyogua aluzom* (1005), Molnár Albertnél *Hortyogoc, Hortyogva erőssen aluzsom*. Nyilvánvaló tehát a szó hangutánzó eredete.¹

A *hördül* igének a *hörög* családjába való tartozása egyelőre nyílt kérdés, ellenben kétségtelen a következő igékkel való összefüggése: *hërditt* 'ingerel (kutyát)', *mëghërditt* 'fölingerel, fölbosszant (kutyát)', — *hërget* 'ingerel, bosszant', *mëghërgët* 'megbosszant' (Székelyföld), *hergel* (*hërgël*) 'izgat, ingerel' (Székelyföld MTsz), *hërgël* 'ingerel, bosszant (pl. kutyát)' (Csüry: Szamosháti Szótár), *felhërgel* 'fölingerel, fölbosszant, fölbujt' (Szatmár m. Nagybánya MTsz), *felhergel* 'felingerel, felbosszant' (Hajdúbosszormény, H. Fekete Péter közlése), *kihërgel* (*kihërgël*) 'bosszantással kiüz, kiszekiroz, kimar' (Székelyföld MTsz). Népi íróinknál is előfordul, így Cseres Tibor Tüz Hódréten c. regényében: Nem tart ez az egész támadás, szabadkozás, dulakodás fél percnél tovább... Ami még *hergeli* is egy kicsit a legényt (97). Mikor már annyira *felhergelte magát*, hogy az ásáshoz sincs türelme; az asszonyokat vonja felelősségre (45). Most már nem apránként *hergeli magát a méregbe* (59). Kiderül még, hogy akkor jobb volt — *hergelődik* Makai (52).

Figyelemreméltó a Nagybányáról közölt *felhërgel* adat, még akkor is, ha hosszú *rr*-rel való ejtése valószínűtlen, mert arra vall, hogy ebbe a családba tartoznak még a következő igék: *hërrëg* (alakváltozata: *hereg* Szolnok-Doboka m. MTsz. *hëreg* Szamosháti Csüry) 1. 'herr hangot ad (a kutya, mikor ingerlik v. mikor marakodni készül)' (Balaton mellett, Szolnok-Doboka m., Székelyföld MTsz, Szamosháti Csüry); 2. 'morog, zsémbel, pöröl, civakodik' (Balaton mell., Szolnok-Doboka m., Székelyföld MTsz); 3. *hörög* (ember)' (Szamosháti Csüry); *hërrëgetés* 'ingerlés, bosszantás'. Mar a jó kutya *herregetés* nélkül is (Háromszék m.); *fëlhërren* 'fölröffen (a disznó); fölzúdul (több egy ellen)' (Háromszék m.), *összehër(r)en* 'összezörren' (Zala m. Lesenceistvánd) MTsz.

A népnyelvben van még egy hasonló hangzású szócsalád, de erre csak Baranya megyéből vannak adataink: *hördü* 'kibuggyan (könny v. víz) s *hörögve* lefut', *kihördüt* a könny a szömébül; *hörög, lëhörög* 'forogva, kanyarogva dombról leszaladt a (víz)', csakúgy *hörögött* rüla a verejték, ére má *lehörög* a víz; *föhörren* 'fölbugyborékol', *föhörrent* ám a víz a cüjek (cövek) mellett. A *hörög* ige származéka a *hörögő, hörögőfa* 'fahenger, egyszerű gömbölyű fatörzs' (Kiss Géza: Ormányság 287). Ezt a szót már a régi Tájzsótár is közölte az Ormányságból, Kassai Szókönyve pedig Baranya megyéből, a Magyar Tájzsótár *görgőfa* címszó alatt idézi. A *hörög* előfordul egy baranyamegyei gyermekversikében is: János úr készül németi Bécsbe, Lovai vannak nyergelő-félbe; Nyerge szíjja hajlandóba, Tíz arany gyürü *hörögendőbe* (Kaposszekeső, M. Népkölt. Gyűjt. 8:371). Van régi adatunk is a szóra, egy 16. századbeli prédikációban, amely Szily Kálmán szerint Beythe Istvántól származik: uérös chöppök *hergenének* orcayan alá (olv. vérös csöppek hergenének orcáján alá, MNy 12:5, vö. még: Mészöly Gedeon, MNy 17:114).

Ebgyömbér. Melius Juhász Péter 1579-ben megjelent Herbariumában egy növénynek a neve: Hydropiper, Vízi hunyor. Pfersingkraut. Zinziber caninum, *Eb gyömbér*. Hundspfeffer. Balha fű, Légy fű, Baraszk leuelő fű, (183). Mai tudományos neve: Polygonum persicaria. Ezt a nevet onnan kapta, mert levele, mint régi *baraszk leuelő fű* neve is bizonyítja, az őszibarackéhoz hasonló.

¹ Vö. a *horkol* ige székelyföldi *hërkël* változatát (MTsz).

A régi magyar nyelvben u. i. a szláv eredetű *barack* csak az őszibarack (a fa tudományos neve: *Prunus persica*) neve volt, a *sárgabarack* neve a törökből átvett *kajszi-barack* volt (a fa neve: *Prunus armeniaca*), melyből népetimológiával lett *kajszinbarack*.

Viszont *ebgyömbér*¹ neve a régi latin névből való egyszerű fordítás. (Vö. német *Hundspfeffer* 'ebbors, kutyabors' nevét is.) Az *ebgyömbér* szónak azonban más jelentése is lehetett, mint azt ez a Baróti Szabó feljegyezte közmondás bizonyítja: *Nem mind gyömbér, a mit a kalmár ebe hullat*. Az *ebgyömbér* Csefkó (Nyr 74:180, jegyz.) szerint a népnyelvben az 'ebganéj' enyhítő vagy tréfás elnevezése. Erre azonban nincs adatunk, azért fontos lenne annak megállapítása, valóban használja-e népünk a *gyömbér* szót hasonló értelemben. Csefkó Csokonai Tempefői című vígjátékából idézi a *nyúlgyömbér* szót (3:135). Hasonló adatot találtam Móricz Zsigmond Árvácska című regényében: Ha már egy madár leejtett egy szem *gyömbért*, ki kellett seperni az egész udvart (1950-es kiadás, 127. l.).

Hasonló elnevezések, mint már erre Csefkó is rámutatott: *kecskebogyó*, *lócitrom* (már Szirmaynál) *lőalma*. Az utóbbit Móricz Zsigmond Kivilágos kivirradtig című regényében használja: Megzavarva a fekete varjakat, akik leszállottak a *lőalmára* (2). Hogy ez az adat népi eredetű-e vagy az író alkotása, azt el kell még dönteni. Eddig még nincs följegyezve. Veres Péter Három nemzedék, I. Szolgaság c. regényében *birkamogyoró* szerepel: A gyepen, itt a tanya alatt, nincsen virág, még fű se nagyon van, csak disznóganéj és *birkamogyoró* (7). Erről is meg kellene állapítani, hol használja népünk.

Févo. Sásdi Sándor baranyamegyei származású népi író Csodálatos ősz című regényében olvassuk: Ő vitte vissza a kukoricát, *févót* tett a fejére, arra a szaput, úgy vitte (88). A szót már a Czuczor—Fogarasi féle Nagyszótár is baranyai tájszóul közölte 'ruhatekeres, melyet a fejre teher alá szoktak tenni' jelentéssel. A szó eredetére vonatkozólag azt mondja: „Hihetőleg nem egyéb, mint az összevont: *fejrevaló*“. Kiss Géza Ormányság c. művében a *févo* alakot csak Szaporcáról közli, másutt szerinte *févaj*-nak ejtik, melyet ő így elemez: *fév-alj*, *fő-alj*. Jelentése szerinte is köralakú ruhatekeres, amit a kosárvívó asszonyok fejükre a kosár alá tesznek, hogy az biztosan álljon, kézzeltartás nélkül is, s a fejet se gyötörje' (275). A M. Tájszótár is csak Baranyából közli a szónak ezt a jelentését a következő alakváltozatokban: *févo* (Kassai: Szókönyv. Nyr 3:282, 9:285, 5:330, 17:335), *févó* (Csúza 18:142), *féhó* (9:285), *pévó* (Kassai: Szókönyv), *pépó* (Nyr 9:285), *fébó* (Kassai: Szókönyv), *féval* (Nyr 5:330—31), *févaly* (1:424), *pévalykó* (Kassai: Szókönyv, az utóbbi kettőben az *ly j*-nek olvasandó, az utolsó *-kó* kicsinyítőképzős alak).

A szót a Magyar Etimológiai Szótár a *fej-al* elhomályosult összetételből származtatja. Valóban van egy szavunk, amely kétséggkívül ebből származik, mégpedig a 'párna, vánkos' jelentésű *févaly*, *févalja*, *févajj*, *févaj*, *fial*, *fej-el*, de sohasem *févo*, stb., Baranyában azonban ezt a jelentést nem ismerik, csak Göcsejben, a Palócságban, az Alföldön és Erdélyben, viszont a 'ruhatekeres' jelentés meg ezeken a helyeken ismeretlen. A régi nyelvben is csupán 'párna, vánkos' jelentésben fordul elő (adatokat l. a NySz.-ban és az OklSz.-ban). A párna, vánkos valóban fejünk alatt van, ezt tehát joggal nevezhették *fej-al*-nak, de a tekereset a fejre teszik, hogy „a fejet ne gyötörje“. Hogy nevezhették volna tehát azt *fej-al*-nak, ami nem a fej alatt, hanem ellenkezőleg

¹ Csefkó szerint az *ebgyömbér* rövény másik neve *vadgyömbér*. Pápai Páriz latin-magyar szótára szerint Zadura: *Tzitvar*, *Tzejtver*, *Vad gyömbér*. — Zedoaria: *Tzitvar*, *Vadgyömbér*. A NySz. szerint a *vadgyömbér*-nek másik neve: *eleven-gyömbér*, amire már 1563-ból van adatunk. Ez azonban nem magyar övény, hanem, mint már Apáczai Csere írja, Kinában terem.

² Ez a név is meglehetett a magyarban, mint a köv. közmondás bizonyítja: *Nem mind bors, a mit a kalmár ebe hullat* (Baróti Szabó: A Magyarság Virági, 1803, 91. l.).

a fejen van? Véleményem szerint ennek az elhomályosult összetételnek nem is az *al* szó a második tagja, hanem az *óvó* igenév, amely összetételben -ó-ra vonódott össze, tehát *fej-óvó* volt, s eredetileg *fé-óvó-nak hangzott. A ritkábban előforduló *févaj*, *féval* csak az összetétel elhomályosodása után keletkezhetett, mint a még jobban eltorzított *fébó*, *pévó*, *pépó*.

A *fuldokló ember a szalmaszájhoz is kap*. Nyíri Antal a Nyr 74 : 291. lapján kimutatta, hogy ez a közmondás nem lehet régi, mert a vízben nincs szalmaszál, amelyhez a fuldokló kapkodhatna. Ki is mutatja Geleji Katona István 1645-ben megjelent Titkok titka c. művéből a közmondás régiebb változatát. Igaz, hogy a NySz nem ismeri ezt a változatot, de van más adatunk rá a régi nyelvből. Így Széchényi György leveleiben 1713-ban előfordul: Olyan lévén immár, mint az vízben halandó ember, azt sem tudván fejemen járok-e vagy lábamon, az habhoz is s az tűzhöz is kabdoznék (326). Akkor osztán meg fogja bánni jóakarói intéseket, hogy az kik békességre vezérlették volna, azokat megvetvén az habhoz kapott (1718-ból, 701. l.). Megvan Kovács Pál közmondás-gyűjteményében is: *A' vízben haló ember a' habhoz-is kap* (32). A mai népnyelv is ismeri ebben a változatában: *Vízbe esett embër hapho is kap* (Bakonyalji nyelvjárás, NyF 34 : 117). Sirisaka is idézi közmondás-gyűjteményében: *Vízbe fülő habhoz is kap*.

Azonban nem is ez a közmondás eredeti alakja, hanem a következő, mert erre vannak legrégebb adataink. Így a legelső magyar közmondás-gyűjteményben, Baranyai Decsi János 1598-ban megjelent művében ezt olvashatjuk: *Kap kétfelé, mint az Dunába haló ember* (idézi a NySz; szóról szóra így Máriafinál, 145. l.). Ugyancsak 16. századbeli adat: *Két felé kapsz, mint a vízben haló ember* (Dávid Ferenc Nyr 6 : 358). Pázmánynál: *Kétfelé kap, mint a vízbe haló* (id. Erdélyi 4431. sz.). Kis Viczay közmondás-gyűjteményében: *Kap kétfelé mint a' Dunában haló ember* (204). *Két felé kap, mint a' Dunában haló* (ua. 27). Szirmaynál: *Két felé kap, mint a' Dunába haló ember*, apud Tybiscanos: *mint a' Tiszába haló Lengyel dicitur* (1. kiad. 98, 2. kiad. 124). Dugonics Példabeszédeiben: *Két felé kap(dos), mint a' Dunába haló ember* (1 : 201, 2 : 281).

Ennek egyszerűbb változata szintén már a régi nyelvben: *Kapdos, mint az vízbe halo ember* (Bornemisza, Ilyefalvi NySz). *Kipez, kapoz, mint a' Dunába haló ember* (Kovács Pál 93.) Erdélyi közmondás-gyűjteményében: *Kapkod, mint a vízbe haló* (8484. sz.). A népnyelv is használja ebben a változatban: *Kapkod, mint av vízbe haló* (Békés m. Mezöberény MNY 12 : 92). (*Ugy*) *kapdos, mint a vízbe halóu. Kapaszkodik, mint a vízbe halóu*: fűhöz-fához kap, fordul segítségért (Csűry: Szamosháti Szótár). *Kapkod, mint a vízbe fült* (Szolnok m. Nagyköri Nyr 45 : 419).

A szalmaszálás változatra legrégebb adataink Dugonics Példabeszédei: *Mindenhez, még a' szalma szállhoz is kapdos, mint a' Tiszába haló ember* (2 : 281). A népnyelvben: *Még a szalmaszálbo is belékappaszkodik, mind a vízbe haló ember* (Maros-Torda m. Nyr 27 : 94). Nagy István erdélyi író is használja: *Hirtelen egy gondolatba kapaszkodott, mint a szalmaszálba a fuldokló* (Nincs megállás 196).

További változata: *Fűhő fához kapkodik, mint a vízbehaló* (Beregszász Nyr 28 : 422). *A megszorult ember fűhöz-fához kapkod, mint a vízbe haló* (Zemplén m. Szürnyeg Nyr. 19 : 235). *Fűbe fába kapaszkodik, mint a vízbe fülő* (Zemplén m. Homonna Nyr 8 : 371).

Ez a változat eredetileg nem a vízbe fűlőra vonatkozott, mint a következő adatok bizonyítják: *Fűhöz, fához kapni, kapaszkodni* (Máriafi 137). *Fűhöz-fához kapaszkodik* (Erdély 2906 a). *Kapaszkodott vóu(n) fűhöz-fához az istenatta*: minden segítséget megpróbált (Csűry Szamosháti Szótár).

Az eredetitől még távolabb esnek a következő változatok: *A' rakontzához is ragaszkodnának itt, mint a' vízben halni akaro Ember* (Czeglédi Nyr 6 : 165), *A vízbe fülő az éles beretvához is kapkod* (Sopron m. Nagylózs Nyr 31 : 49).

A bányászat szokincséhez. 1. Táró. A Szabad Nép 1950. évi szeptember 20-i számának 3. lapján Hogyan építjük meg a budapesti földalatti gyorsvasutat? című cikkében Széchy Károly dr., a Földalatti Vasút Beruházási N. V. vezetője írja, hogy a vasút építése hasonló „ahhoz, ahogy a bányákban a *tárókat* szokták építeni“. — A december 15-i szám 1. lapjának 4. hasábján pedig ezt a hírt olvassuk: „A Salgótarjáni Szénbányákhoz tartozó *Kossuth-táró, Margit-táró, József-akna, Kistelek, Ságújfalu és Rákosi bányauzemek* dolgozói is befejezték 1950. évi tervüket.“

Örömmel olvassuk a jó *táró* szót a nyelvújítók alkotta rossz *tárna* helyett. A *tárna* szót 1848-ban megjelent Bányásműszótárában Szabó József alkotta az *akna* mintájára, melynek végét képzőnek vette. Az *akna* azonban teljes egészen szláv szó, nyelvünkben nincs *-na* képző. A *táró* viszont helyes képzés a *tár* igéből, s annyit jelent, mint 'feltáró'.

2. *Melegcsákány*. Erről a szóról már írtunk a Nyelvőrben (74 : 395). A Szabad Nép állandóan használja ezt a kitűnő, magyaros kifejezést különféle változatban. Íme: „*Melegcsákánnyal*“ kezdenek (a munkahelyen veszik át az előző műszaktól a munkát) és ezzel egy félórát, hat főnél kereken három órát takarítanak meg (1950. XII. 10. 5. lap, 1. hasáb). — Reggel pontosan 6-kor beszáll a szállítókasba és leut a föld mélyén „*melegen*“ *veszi át a váltást* az éjszakásoktól. Más csapatok ezen a munkán még nem vezették be a „*melegváltást*“; a föld felszínén várják meg a kiszálló éjszakásokat, ott veszik át tőlük a munkát és csak azután indulnak le az aknára. Naponként fejenként egy órát veszítenek ezzel (1950. XI. 25. 3. lap, 1. hasáb). — Véget ért a műszak. A csapatok már javában készülődnek a felszállásra. Emberral tömve járnak felfelé a kasok. De Heimék csapata még dolgozik. Ők „*melegen adják át a csákányt*“, ők megvárják a délutános harmadot (uo. 2. hasáb).

3. *Hajtás*. Ugyanebben a cikkben olvassuk: Pontosan megkérdezi, milyenek a robbantási feltételek, hogy ment éjszaka a „*hajtás*“. (Így nevezik a feltárási munkát.)

4. *Homlok*. A Szabad Nép 1950. XII. 10-i számának 3. lapján a 3. hasábon közli: A „*homlok*“ (szénfal) olyan szabályos, egyenletes, mintha legyalulták volna... Még be sem fejezik teljesen a réselést, mikor a csapat egyik tagja — mindig ugyanaz — veszi a fúrógépet és befúrja a *homlokba* az összes lyukakat... Egyikük felmegy a munkahelyre és megkezdi a *homlok* egyengetését.

5. *Telepítés*. A Szabad Nép 1950. november 25-i számának 3. lapján az 1. hasábon olvassuk: Heim gondosan megfigyeli, milyen a kőzet, hány lyukat kell fúrni a robbantáshoz, hová kell a lyukakat „*elepíteni*“ (fúrni)... Heim a kemény kőzetbe *teleptli* a robbantáshoz szükséges lyukat. Nem is kell a munkát megismételnie. A csapat négy tagja *telepít*. Az ötödik ezalatt már a robbantáshoz szükséges dolgokat készíti elő.

Erdekes kifejezések Veres Péter műveiben. 1. Esőzsák: Egyszer-egyszer fekete csik — *esőzsák* — csüngött a rongyos felhők széléről, ami azt jelentette, hogy sok eső lesz még és a barna, rongyos fellegek mind vízzé válnak és lehullnak a földre (Három nemzedék. I. Szolgaság 256). A biharmegyei Szabó Pál parasztíró is használja Talpalatnyi föld c. regényében: Ni... *esőzsák!* — kiáltja Marika újjongva és kezét kinyújtja kelet felé. Ahol sötét a táj s veres foltok kavarnak a fellegekben. Délfelől hosszú, nyúlós fellegdarab csavarodik az eső alatt, mintha szopna. Így csüngenek a zsákok a malombeli szítán (428). A M. Tájszótár nem közli, de Berze Nagy János följegyezte Heves megyében: *essőzsák* 'leereszkedett terhes felhő' (NyF 16 : 47). Följegyezte egy besenyőteleki népmesében is: Űd dőt belülte a vér, mint az *essőzsákbú* (M. Népkölt. Gyűjt. 9 : 155). Hasonló kifejezés Somogy m. Tabon: *felhőzsák esett le 'záporeső esett'* (MTsz).

2. *Félcsepejű gazda*. Egyik a nagygazdánál bejáró munkás, másik kofa, harmadik jószághajcsár, negyedik pásztor, ötödik foltozóvarga, hatodik fuvaros, hetedik *félcsepejű gazda*, egylovas kóduz, egyszóval a szegénységnek is

megvannak a maga csomósodásai (142). A M. Tájszótár szerint *félcsipejü gazda* 'kisbirtokú gazda'. A szót eddig csak a Nagykúnságon jegyezték föl, azért becses a balmazújvárosi (Hajdú m.) származású Veres Péter adata. A kifejezés eredeti jelentését Csúry Bálint jegyezte föl Szamosháton, ahol *félcsipejü* az olyan jószág, melynek egyik csipeje hibás, törött, lelógó.

3. *Halháj*: Tetőlék is lesz majd. Egy kevés nádat már vágott Balogh János még a télen. Jancsi ezt is megpróbálta, ő húzgálta ki a kévét a Sárosérből a partra és ő rakta „*halháj*“-ba (145). A MTsz Heves megyéből közölte egy 1840-ből való adatban a *halháj* 'oldalukra fektetett, nádkévékből álló rakás' jelentését. Bihar m. Hosszúpályiban *hálh* 'oldalukra rakott kévék csomója' (MNny 5:34). Szólásokban is: *halhájra lészédni a köteleket* 'szépen leszedni' (hajósok szólása Pakson, Nyr 34:380). *Halhába van rakva* (pl. a rözse) 'úgy, mint a halpikkely, egymást félig elfödve' (Szolnok m. Tiszaroff, MTsz). A *halháj* eredeti jelentése tehát 'halpikkely', melyre a népnyelvből is vannak adataink, mégpedig Komáromból, a Balaton mellől és Tiszaroffról.

4. *Fújja a kását*: Ha letette a fejét, pár pillanat múlva egyet horkantott és már *fújta a kását* (Próbatétel 105). Csúry Szamosháton jegyezte föl: *Fújja a kását* 'nagy szuszogással, nagyokat fújva alszik'. Móricz Zsigmond is használja (l. Nyr 74:55).

5. *Feljön a hava*: Ezek énrajtam is ugyanúgy nevezhetnek, ha *feljön a havuk* (Szolgaság 347). Szamosháton: *Féjött a hava* 'rájött a bolondja' (Csúry). Tokajban: *feljön a hava* 'rájön a bolondság' (Nyr 22:428). Már Erdélyi közölte közmondásgyűjteményében: *Feljött a hava* (3442. sz.), 'megbolondult' (Debrecen Nyr 8:426). — Heves és Borsod megyében a következő változatban használgák: *Föltetszett a hava, feljött a bona hórája* 'nem fér a bőrben, rossz kedvében van, veszekedik szüntelen' (Nyr 9:178). Ezekben a szólásokban a hó szónak régi 'hold' jelentése van, mint a következő változatokból kiderül: *Feljör' a hava, hódja van* 'bolond módra beszél v. tesz. (Debrecen Nyr 36:285). *Feljön a hava, mint a holdvilágnak* 'igen szeszélyes ember' (Hajdu m. Nádudvar, Nyr 8:277). Vö. még: *hódjárásos* 'eszélős' (Székelyföld), *holdas* 'helytelen eszű, változékony kedélyű' (Czuczor—Fogarasi), *hódas* 'hóbortos' (Tokaj) 'holdkóros' (Barauya m. Csúza), *hódos* (Bács m. Ada vidéke NyF 37:23), 'bolondos' (Balatonkeresztúr Nyr 43:372), *huódos* 'holdkóros' (Veszprém m. Lovászpátona NyF 34:34), *havaseszű* 'hóbortos' (Heves m. 1840 MTsz), *havas* 'hóbortos, bolondos' (Szamoshát, Csúry), a régi nyelvben: 'lunaticus; mondsüchtig; holdkóros, havi kór ua. (NySz), *hókoros*' szeszélyes, mindig mást gondoló' (Kiss Géza: Ormányság 287; a szó elemeinek elhomályosodása következtében rövidült meg a kór tag ó-ja), *hódbojgu* 'holdkóros' (Vas m. Órség), *hóbolygó* 'bolondforma' (Borsod m. Noszvaj); 'holdkóros' (Szatmár vid.) MTsz, *hóubójgós* 'hóbortos, bolondos', *hóubojgu* 'bolondozik, bolondoskodik' (Szamoshát, Csúry).

6. *Látástól vakestig*. Mindig volt munka, nem emésztette otthon magát az ember tétlenül. És nem is *látástól vakest'g*, hanem csak hattól-hatig tartott (Csillag. 1950. XII. 5.). Egyedül a parasztgazdák és Baesó Kelemenék tartottak ki a *látástól vakestig* való munka mellett (Próbatétel 127). Úgyis mondja: *hajnaltól vakestig*: Egy iga egyre-másra, közletről, távolról számítva, behord naponta *hajnaltól vakestig* hatvan keresztet (uo. 91—92). Rendesen ebben az alakban ismertük *látástól vakulásig*, vagyis hajnalban, amikor már látni lehet és késő estig, amikor még éppen hogy még látnak. Eddig még népnyelvi közleményekből nem ismerjük, érdeklődni kellene, mondja-e a nép valóban ebben az alakban, vagy csak Veres Péter alkotása.

7. *Reggeli vendég nem marad sokáig* (Csillag, 1950. XII. 5.). Azt jelenti, hogy reggeli eső nem szokott hosszan tartani. A népnyelvből nagyon ismert közmondás. Így Kaposvárott ebben az alakban jegyezték föl: *Reggeli vendég nem szokott sokáig maradni* (Nyr 28:522). Makón: *Reggeli vendég nem marad meg* (44:314). Somogy m. Szökedenesen: *Reggeli vendég nem maradós* (4:470). Kiskúnhalason: *A reggeli vendég nem maradandó* (19:522).

Megvan még Erdélyi közmondásgyűjteményében a következő változatban: *Reggel jött vendég nem szokott meghálni* (8297. sz.). Ugyanígy jegyezték föl Gömör m. Radnóton: *Régveli vendég nem szokott méhhányi* (Nyr 8:561).

Egyéb változatok: *Reggeli vendég el szokott menni* (Bodrogek Nyr 39:43). *Reggeli vendék hamar el szokot menni* (Szamoshat, Csúry). *Reggel jött vendég elmegy* (Tokaj Nyr 22:330). *Kora vendég hamar megy* (Erdélyi 8299. sz.). *Reggeli vendég ritkán állandó* (Komárom m. Tata Nyr 43:312). *Ki reggel jön vendég, nem marad éjszakára* (Szolnok m. Pusztacseg 30:491). *Reggeli vendég nem állandó, ha állandó, maradandó* (Komárom m. Kocs, Fél Edit: Kocs 1936-ban, 213. l.)

Legrégibb és legteljesebb feljegyzése Dugonics Példabeszédeiben, verses alakban: *A reggeli vendég alkalmasint délig. De délen érkezett, meg marad estvélig. Ha estvefelé jön, nem távoz reggelig* (1:294). Az utolsó rész is megvan a népnyelvben: *Este jött vendég megmarad hálásra*; esteli eső tartós (Tokaj Nyr 22:330). *Esteki vendég écaikára is megmarad* (Szentés 6:368).

8. *Megáll az ütő*: Itt *mindenkiben megállt az ütő*, neki kell szólni (Szolgaság 265). Egy hely nélkül följegyzett adat szerint *Megállt az ütő* a. m. elhallgatott (Nyr 37:46). A biharmegyei származású Szabó Pál Talpalatnyi föld c. regényében is: *Juhosnéban megállt az ütő* (12). Jámbor Lajosban már akkor *megállt az ütő*, mikor elolvasta a gyűlésre a meghívót (165). Piros Gózban egyszerre *megáll az ütő* és az árnyékra bámul (18). A népnyelvből csak ebben az alakban jegyezték föl: *Kiesett belőle az ütő* 'nem szolt többet, elhallgatott, megállt a nyelve, elhült (ijedtében)' (Nagykúnság, Nagyszalonta, Hódmezővásárhely Nyr 42:460, 37:85, MTsz). Nagyszalontán is így mondják: *Kiesett belülre az ütő hamar* (Nyr 43:264). Változatai: *Kiesett a szájából az ütő*. Erre mán oszt *kiesött az atyafibul az ütő*: lejobb hagyott a dicsekvéssel (Hódmezővásárhely, 34:219). *Az ütő* itt a. m. harangnyelv, vö. *Harangütő (CzF), harangütői* (Szamoshat, Csúry). Már a régi nyelvben: Rhophalum, pistillum — *Harang monya, ütője* (Szikszai—Fabricius 1590). A kép tehát a harangról van véve, amely nem szól, ha kiesik a nyelve.

Veres Péternek egy ritka szava. A Hajdú m. balmazújvárosi származású író műveiben gyakran használja a *kivagyiság* szót, amelyre egyik szótárunkban sincs adat. Így a Próbátétel c. elbeszéléskötetében: Száztíz centis nagy kaszájával és hosszú karjával csupa *kivagyiságból* nagyobb rendet vág, mint a többiek... Sokfelől, sok utcából, sokféle gazdtól verődtek össze az emberek és *hogy ki kicsoda, az csak itt egymás mellett* látszik meg igazán (81). Nem engedte, hogy bárki is elmaradozzon és ha valaki nagyobb erejű volt, mint a többi és *kivagyiságból* nagyobb rendet vágott vagy gyorsabban hajtott és szoritotta az előtte járó, halkán odaszólt neki, hogy más ne hallja: — Ne erőltess, öcsém, más is hadd érkezzen (85). — A Három nemzedék c. regénysorozat I. részében, a Szolgaságban még gyakrabban használja ezt a szót: Mert az emberi *kivagyiság* oly erős, hogy azok a gyerekek, akik már tavaly is szedtek markot, lenézik azokat, akik először próbálják és igyekeznek kitolni velük, ahol lehet és kicsúfolni őket, amivel lehet (171). Talpraesett, bátor és erős munkás volt, aki csakugyan megtette pusztá *kivagyiságból* is, hogy egész nap életlen kaszával kaszált (177). A Jancsi nagyapja még a disznótoros bélesbe is zsírosborsos köleskását tétet: azt állítja, hogy az a jó. Egyedül is eszi, mert a gyerekek azt mondják, csak fukarságból és *kivagyiságból* teszi, hogy ne kelljen pénzt adni cukorra, lekvárra, túróra (204). Sokba is kerül az a népek, hogy nehezen tanulja meg, hogy ő már csak bérmunkás proletár, nem önálló paraszt és el kellene hagynia az önálló parasztok büszkeségét és *kivagyiságát*, mert annak semmi alapja nincs (278). A tűzérek azonban testre is válogatott erős emberek, nem is annyira katonák, mint nehéz munkások voltak, ahol a testi erő és nem a huszárvirgonosság volt a legfőbb érték. Ennek megfelelőleg a nyers *kivagyiság* és az ütés volt az ottani kegyetlenség formája (315).

A képző ebben a szóban egy egész mondathoz járul, ehhez: *ki vagy?* Keletkezésére világot vet a következő két mondat: Vannak könnyelmű szülők is, akik ha valami nagy pénzt kapnak, jószágból, munkából, terményből vagy hirtelen jött örökségből, akkor — *ki vagyok, mi vagyok!* — felöltöztetik egyszer az addig rongyos gyerekeiket. (Szolgaság 302). Ez az ember, ahogy mondtam, soha se fért a bőrébe. Egyrészt, mert valami vasutas akart lenni, nem is pályaoőr, hanem vagy előmunkás, vagy még tovább, valami csillagos úr, másrészt meg úgy esett jól neki, ha megmutatja, hogy *kicsoda ő*. (Csillag, 1950. dec. 10).

Beolt. Veres Péter Próbátétel c. elbeszéléskötetében írja: Az ő gondja volt az is, hogy ... jó legyen a vetőmag, ki legyen tisztítva, *be legyen oltva* és éppen *úgy legyen beoltva*, ahogy éppen kell (132). Itt a *beolt* ige nyilván azt jelenti: 'csáváz. pácol (vetőmagot)'. Csűry is feljegyezte Szamosháti Szótárában: *óut* gálicoldattal üszög ellen fertőtleníti (vetni való búzát). A Tájsszótár nem közli az *olt* igének ezt a jelentését, pedig Szatmár megyén kívül Veres Péter tanúsága szerint Hajdu megyében is használják ebben a jelentésben. Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek további elterjedése iránt. *Beke Ödön*

A magyar rokonságnevek. Beke Ödön ily című cikkéhez (Nyr 74:342) közlöm a következő adatokat Fél Edit: Kocs 1936-ban c. munkájából: „Tágabbi rokoni kapcsolatok Kocson fölfelé a *nagyöregapáig, nagyöreganyáig* (dédszülők) terjednek. Oldalra, régebben ötödizig. „Számontartották az ötödik unokát is“ (103). — Gyerek szüleit *szüle, nagyanya, idősanyám; idősapám; nagyszüleit: öregszüle, öreganyám, öregapám; dédszüleit: nagyöreganyám, nagyöregapám* néven szólította. Fiatalabb az idősebbet *néném, bátyám* [néven] szólította. *Sógorom, ángyom, M. néném, J. bátyám* illetve a sógort, nagybácsit, stb. A menyecske *napamasszonyt, ipamuramat* mondott. Sógoraít *kisebbik uram, örebbik urammal* illetve. Őt viszont *menyemasszonynak* hívták az após és anyós. Az idegent *asszonyméni, urabácsinak* szólították és szólítják még ma is (104). Megjegyzem, hogy a komárommegyei Kocs község a Kiskunságról való település.

Szamosháton Csűry szerint *szépanya, szépapa* a nagyszülők szülei, *szép-nagyanya, szépnagyapa* pedig a nagyszülők nagyszülei.

Érdemes volna gyűjteni a rokonságneveket az egész magyarság területén.

Népnyelvkutatás a fővárosban. Albert Erzsébet értesítése szerint Csík-szentkirályon sohase mondják azt, hogy *ludat* töm, hanem azt, hogy *tőtik a lúdat, a récét*.

Ugyanott *nászasszony* a vőlegény keresztanyja, ő adja a legtöbb *nász-ajándékot* a vőlegénynek. A *násznagy* vezeti a templomba a vendégeket. Az ő felesége a *nászasszony*. Az esküvő után a templomból a lakodalmas menettel együtt *őhozá* mennek a *násznagykalácsért; sütnék* 5–6 kalácsot keltésztárból, kürtöskalácsot, apró süteményeket, tortákat, malacot, tyúkot mód szerint. Ezeket a *vőféjek* viszik a lakodalmas házhoz; először tréfából máshová akarják vinni, de a násznagy nem engedi, hogy máshová menjenek. A nászasszony az esküvő után következő reggel a templomba kíséri az újasszonyt, s ott asszonnyá *avatják*, kijelölik számára azt a padot, ahol ülni fog. Ezt hívják *avatásnak*. Ilyenkor a templomnak ajándékoznak mód szerint törülközőt, gyertyát, oltárterítőt.

Kiszabadulás. Az asszony minden gyerékszülés után a kérésztelőt követő napon a templomba megy *kiszabadúni*. Addig nem mehet az uccára. A kiszabadulásra újra elviszik az újszülöttet, vagy a bábasszony, vagy a gyermek kérésztannya viszi a gyereket. Ez alkalommal is ajándékoznak a templomnak mód szerint törülközőt, misebort, gyertyát. Mise után az asszony megkerüli az oltárt az újszülöttel meg a bábaasszonnyal együtt.

Egy ismeretlen szólás. A Szabad Nép munkatársai állandó kapcsolatban vannak dolgozó népünkkel, s gyakran szólaltatják meg a gyári munkást, a bányák dolgozóját, a föld megművelőjét. Ezekben a beszélgetésekben érdekes szavak, kifejezések jelennek meg, nem egyszer olyanok, amelyek a nyelvészek figyelmét is fölkelthetik. Így az 1951. év január 11-i számban a pestmegyei Tök község egyik dolgozó parasztja „elmondta, hogyan élt azelőtt és milyen boldogan, jólétben él most. Magáról is beszélt. Elbeszélte, hogy három hold földje mellett kénytelen volt eljárni a kulákokhoz napszámba 80—90 filléres napszámbérért, vagy negyedébe kapálni, mert olyan nagy volt a nyomor. Sohasem tudott az 'ótról a hatra menni'“ (2. lap, 3. hasáb). Ezt a szólást még sohasem hallottam, sem följegyezve nem olvastam. Kérem a Nyelvőr olvasóit, érdeklődjenek, hol és milyen jelentésben használják. *Komáromi Jenő*

Sarzsi a gyárban. A Nyelvőr a Szabad Nép 1950. III. 30-i számából közölte Cseh Józsefnek A kemence c. tárcájából a sarzsi szót, amely az író szerint adagot jelent, de itt azt akarták kifejezni, hogy „kinek az adagja rangosabb, vagyis jobb minőségű.“ Tévedés. Ez a sarzsi nem más, mint a francia *charge* magyar mása és valószínűleg német közvetítéssel került a magyar ipari nyelvbe. A Sachs—Villatte-féle francia-német szótár szerint *charge* 'Last, Belastung, Ladung, Füllung eines Ofens;' *décharge* 'gleichzeitiges Abfeuern der Schusswaffen, Salve; *décharger* 'den Hochofen auskratzen, kiüríteni a kohót'. Tehát a *charge* nyilván annyi, mint: 'töltés'. Hozzáteszem, hogy katonakoromból emlékszem a „dísztűz“ vezényszavára: *Général décharge!*, a honvédségnél: *Díszűz! Fel, cél, tűz!* *Révay József*

Harmatverő (Nyr 74:398). A megnevezést ismerik és használják Hajdúböszörményben is, mégpedig az olyan nyomorék lábú emberre, akinek a lába nem rendes állású, hanem a lábfej kifelé hajlik. Az ilyen ember szinte a lábfej belső oldalát tolja előre járás közben. Az ilyen láb nem fér el egy keskeny gyalogúton, hanem a lábfej ujjas része súrolja az útszéli füvet, gáz, s természetesen reggel leveri róla a harmatot. Egy ilyen lábú barátomnak mondták, mikor bizonygkodott, hogy egy hosszabb utat megtesz egy félórán belül: „Erigy mán aval a harmatverő láboddal!“

Botra beszél az, aki tárgyalás vagy vita folyamán nem őrzi meg a nyugodt megbeszélés hangját, hanem heveskedő, ingerült, s amellet kihívó, bántó, sőt egyenesen sértő hangon tárgyal vagy vitatkozik, amely már annyira túrhetetlen a szemben álló félre, hogy az már szóval nem is válaszolhat, hanem csak tettelegességgel. A tettelegességet a múltban a Hajdúságon leginkább bottal, zsinóros tölgyfabottal intézték el. Szabadkézzel nemigen verekedtek, bicskázni meg (Hajdúdorogot kivéve) éppen nem bicskáztak, hanem a bot aztán annál sürűbben csörgött a jó kemény hajdúkoponyákon. Ötven-hatvan évvel ezelőtt a hajdúszoboszlói piacon ritkán múlt el vasárnap délelőtt ilyen verekedés nélkül, úgyannyira, hogy rendes vastagságú bottal már nem is volt szabad a piacra menni. Csendőrök cirkáltak a piacon, s akinél verekedésre alkalmas rendes vastagságú bot volt, azt elszedték. A bot tehát szinte jelképe volt a verekedésnek. Aki botra beszélt, az verekedésre beszélt, olyan durván, gorombán, melyre már csak az ütés lehetett a válasz, vagy maga is ütni akart már. Az ilyen embernek mondják aztán: „*Csilapogy hé, ne beszíjj botra!*“ — Vagy: „*Nem lehet aval szípen beszílni, botra beszílni a mingyár!*“ — ez is közönségesen hallható megjegyzés, mégpedig mind Hajdúböszörményben, mind Hajdúszoboszlón. *H. Fekete Péter*

A balmazújvárosi (Hajdú m.) származású Veres Péter Próbátétel című elbeszéléskötetében használja ezt a kifejezést: Tóth Jankóban felforrt a méreg, különben is könnyen állott nála a szó, *hamar botra beszélt* (90). *A szerk.*

Furulyál a tengeri kifejezés Hajdúböszörmény népének közhasználatú népi szólása. Jelentése azonban nem az, amit B. Ó. gondol róla (Nyr 74:397). A *furulyát tengeri* levele nem hajlik le; a lehajlás nem is hozható kapcsolatba a furulyával, hiszen a furulya egyenes fahangszer. A tengeri furulyálása a nagy meleggel kapcsolatos. Nagy melegben a tengeri levéllemezőnek két széle a közepén végigfutó hosszér fele behajlik; erre azt mondja a böszörményi ember: *dílel a tengeri, nagy a szárazság, eső kéne!* (a kukorica szót nem használják). Ez a *dílelis* dél felé áll be leginkább, mert az éjjeli harmat valamit üdít még szárazság idején is a leveleken, a déli nagyobb melegben azonban bekövetkezik a tengerilevél két szélének befelé való hajlása, kunkorodása: a *dílelis*, innen kapta a nevét is. Ha most már a hőség állandó, a szárazság tartós, az éjjeli harmat sem tudja felüldíteni a földből kevés nedvességet kapó tengerilevet, akkor a levél két szélének befele való hajlása, kunkorodása fokozódik, a két levélszél a levél hosszfőere felett összehajolva nemcsak összeér, hanem tovább kunkorodva befele furulyaszerű csövet alkot, s mikor ez bekövetkezik, arra mondják, hogy: *furujál a tengeri*. A levél főere azonban ekkor is megtartja a levél felfelé álló helyzetét, nem hajlik le; a lehajlás az érés vagy elszáradás idején következik be, s azt már nem mondják *furujálásnak*. Ez már több a furujálásnál. Veres Péter is fokozatnak tünteti fel a furulyázó és a kókadt állapotot. Ő is Hajdúböszörményből ismerheti hazáján: Balmazújvároson kívül a kifejezést, hiszen a böszörményi Réten sokat dolgozott mezőgazdasági munkásként.

H. Fekete Péter

A *furulyázó tengeriről* a következőket közölhetem: A száraz területeken nőtt növények jórésze különféle módon védi a leveleit a túlságos kipárolgás ellen, néha igen elmés a mód. A tengerinél ez meglehetősen egyszerű: többé-kevésbé tökéletes hengerré csavarja a leveleit, főként dél tájban. Este újra kisimulnak a levelek és keresztmetszetük felveszi a normális, azaz tágra nyílt V alakot. Ilyenkor mondja a tiszántúli gazda: „*Eső kék, furujál a tengeri; ha sokáig így lessz, gatyáb ránt*“, azaz az alsó levelei lesárgulnak.

Ez a mezőgazdasági mesterszó, úgy tudom, a Tiszántúl középső és déli részén általában használatos. Meglehet, hogy a Nagymagyaralföld többi részein is. (Kérjük erre nézve olvasóink szíves értesítését. A szerk.) Más növényekre nem mondják, hogy furujál.

Veres Péter Balmazújváros mellett művelte a tengerit, ahol ez a tünet mélyen nagyon gyakori.

Debrecen.

Tikos Béla

Vas megye sárvári járásában (Nagysitke községben és vidékén) ismert kifejezés a *furulázó kukorica*, de inkább finomkodó beszédűektől lehet hallani. A földműves ember azonban az esetek többségében a *pikuláló szót* veszi ajkára. Ez már állítmány formában is sokszor előfordul: a *kukorica pikulál*. Hallottam már a burgonyáról is, de szemes-kalános gabonafélékről még sohasem. Egyébként nem abban az értelemben használatos ott, ahogy B. Ó. a Nyelvőrben említi, nem pusztán a kókadt, lehajló levelet írja le a szó, hanem a levélnek azt az állapotát, amikor az aszály idején a nagy hőség következtében hossz tengelye körül csőszerűen, furulyaszerűen összecsavarodik és megfontyorodik. A nevezett vidéken a lehajlás nem is szükségszerű kísérő jelenség.

Országh László

Veszprém megye Nagyalásony községében aszály idején azt mondják: *pikulál* a kukorica levele.

Balázs János

Nyilvetés. Beke Ödön Nyílhúzás c. cikkéhez (Nyr. 74: 294) kiegészítésül szolgáljanak az alábbi adatok. Debreceni kézműveseink társas életének rendjéhez tartozott a *nyilvetés*, s ennek gyakorlatában hagyományosan használtak bizonyos tárgyi felszerelést és nyelvi kifejezéseket. A vásári rend megállapításakor az árulóhelyek sorrendjének kijelölése *nyilvetés*-sel történt, s e kifejezés jelentése egyértelmű volt a „sorsolás“-sal. Erre a gyakorlatra

elegendő adatot találunk mind a régi céhíratokban, mind az öreg mesterek száján élő hagyományban.¹

A debreceni gubacsapók szokásos eljárása a következő volt: „Az árulás *nyilvetés* után történt. Aki e nélkül árult, a régi articulások szerint egy Rhénes forinttal bünhődött. A *nyilhúzás* elintézése a szolgálómester kötelessége volt. Vásár szombatján délután 3 órakor a céhmester házánál gyűltek össze a mesterek. Mindenki hozta magával a kis lyukas rézlapot, melyre a neve és G. Cs. volt vésvé. Ez volt az illető mester *nyila*. A szolgálómester egy e célra rendelt, hosszú, nemez süvegbe összegyűjtötte és összerázta a nyilakat, aztán a céhmester jelenlétében két sorban kirakta az asztalra. A felőle eső sor a vásár város felőli részét, a túlhan eső sor a vásár kifelőli részét jelentette. A jegyző feljegyezte a kihúzott neveket. Ezután a szolgálómester a nyilakat egy kétágú drótra szedte. Egyik sort az egyik, másik sort a másik ágra, mely alul meg volt csavarva, hogy össze ne folyjon. Hétfőn reggel sátorozáson megjelent a szolgálómester a vásárban és kimutatta a sátorhelyet. Reggeli harangozásra (9 óra) ki kellett a sátort verni, de árulni nem lehetett. A szolgálómester csak második nap hozta ki a nyilat a dróton és osztotta ki a mestereknek.“²

A Karcagra szakadt, de debreceni származású és nevelkedésű Nagy Gábor fésűsmester 87 éves korában beszélt el, hogy az 1862–63. évben szolgálómester volt a debreceni céhben. Mint ilyennek volt kötelessége vásárok a helykiosztás megejtése az ú. n. *nyilvetés* által. A fésűsök a Piac-utcán, az akkori Tisza-ház előtt árultak két sorban. Reggeli 9 óra előtt a helyet elseperte, 9 órakor jött a céhmester és felszólította: *Vessünk nyilat!* Nagy Gábor *vetette a nyilat*. Lebontotta a szíjra fűzött *nyilakat*, vagyis szögletes rézlapokat. Minden mesternek megvolt a maga *nyila*, belevésve kezdőbetűi. Ezeket a kalapba tette, összerázta, s ahogy ezeket kihúzva helyükre rakta, a mestereknek úgy kellett sorba állani, kinek a neve hová esett.³

A debreceni gubacsapó mesterek nyilát láttam Orosz József mester kezében, a céh egykori nyilaszacskóját a debreceni Déri Múzeumban.⁴ A nyíl kerek fémlapocská, kilyukasztva, G. Cs. betűk alatt a mester neve. A nyilaszacskó bőrből készült, fönt korera összehúzható, olyanforma, mint egy dohányzacskó. Mikor ezt megmutattam egyik mesternek, azt a megjegyzést tette: „Kalapposztóból vót a miénk, ojan, mint egy hosszú süveg“.

A debreceni gubacsapó céh irataiból vett adatok: Ahová a *nyila esik*, ott áruljon, 1830. — Most sem engedi, hogy a mesteremberek sorjába *nyíl szerént* árulja. 1830. — Más becsületes ember *nyilára ment árulni*, mely miatt a másik ember, akinek az *igaz nyila* lett volna, a szorosság miatt kárt vallott, mert ellopták egy gubáját. 1830. — Valaki *nyilvetés* nélkül áruland, 1 rf büntetődik. 1787. — Lármát indított, hogy a *nyilat* ott nem léteben *elvetették*. 1820. — Még ezideig pesti és váci és azon a földön lévő országos vásárokon soha *nyíl* nem *vetődött*. Ezennel elhatározott, hogy azon a földön is ezentúl mindcnkor *nyilat vessenek*. Minek is bárki ellene szegülne, *nyilát* be nem *adná*, megbüntetődik. 1887.

Mesterek szájhagyományából valók ezek a kifejezések: *Szekértül nyilastunk*. — *Elnyilastunk* tizenegy óra felé.⁵

Debrecenhez Balmazújváros elég közel fekszik ahhoz, hogy a balmazújvárosi Veres Péter és a debreceni kézművesek nyelvhasználatában közös eredetre visszanyúló egyezéseket találjunk.

N. Bartha Károly

¹ Herman Ottó (A nyíl. M. Nyelv 2 : 242) utal a debreceni iparágak közül a szűcsök, csizmadíák, szíjgyártók, szűrszabók, fonatossátrak gazdasszonyainak gyakorlatára hivatkozva Zoltai Lajosra.

² Ecsedi István: A debreceni becsületes gubacsapók céhe. Debreceni Képes Kalendárium 1924. 50—51.

³ N. Bartha Károly: A debreceni fésűsmesterség. Debrecen, 1929. 21—22.

⁴ Rajzokat l. N. Bartha Károly: A debreceni gubacsapó céh. Debrecen, 1939. 63.

⁵ N. Bartha i. m. 64.

Átok és áldás. Ezzel a címmel Beke Ödön közölt cikket (Nyr 74:291) a két ellentétes jelentésű szó közös eredetéről. Annak alátámasztására, hogy az *áld* és származékai fölvehetnek az 'átok' fogalomköréhez tartozó jelentést, Beke Ödön a latin *sacer* 'szent' szóra hivatkozik, amelynek 'átkozott' jelentése is volt. Legyen szabad még egynéhány — egyébként ismeretes — példára emlékeztetnem. A *sacer* származéka az *exsecratio* 'átkozódás, átok', amiből a francia *exécration* 'átkozódás, átok' fejlődött. A *sacer* eredeti jelentésének lényege — épúgy, mint a mi *áld* igénknek — a „profán“ dolgokkal való szembeállítottság, az „isteni“ körébe való tartozás volt. A bűnös, akit az alvilági isteneknek szántak (áldoztak), szintén *sacer* azaz érinthetetlen... (Vö. Ernout és Meillet latin szófejtő szótára, 1932.) A Vergilius Aeneisének III. énekében szereplő híres hely, — *auri sacra fames* — jelentése: 'az aranynak bűnös éhsége', 'az arany után való bűnös vágyakozás'. A franciában tovább él és fejlődik a *sacer* kettőssége. A *sacer ige* lehet 'fölszentel' és 'átkozódik' jelentésű. Hasonlóképpen a *sacré* melléknév: 'szent' és (köznapri nyelven) 'átkozott'. A régi *sacre Dieu* 'szent Isten': káromkodás, ami eufemisztikusan *sacre-bleu* lett. A *sacristi* tréfás származék; variációja a *sapristi*, amit a németek átvettek enyhébb, szalonképes káromkodás formájában. (Vö. Dauzat francia szófejtő szótára, 1946.)

Kiváló vagy kiváló? Mikola Gyula (Nyr 74:307) joggal megrója a Magyar Rádiót, hogy *kiváló* helyett *kiváló-t* ejt. Normális körülmények között a *ki-* igekötő (kiváló, aki vagy ami ki-válik): nem lehet hosszú. Máskép áll azonban a helyzet, mihelyt valami érzelmesség megzavarja a közömbös ejtést, — ha ugyan teljesen közömbös beszédmódról egyáltalában lehet beszélni. Az érzelmek kifejezésére a nyelvek végtelen skáláját tudják alkalmazni — ösztönszerűen vagy tudatos utánzással (szinész. színészkedés) — az akusztikai eszközöknek. Ennek a jelenségnek — nevezzük akár affektív-expresszív ejtésnek (Nyrop, Bally)¹, akár esztém-nek, akuém-nek² vagy emphatikum-nak³ — egyik következménye éppen az, hogy a hangzók meghosszabbodnak a szóban. A meghosszabbodás jelentkezik a (legtöbbször szókezdő) mássalhangzóban és a szókezdő szótag magánhangzójában, de másutt is. Mind a kettőt először — a nyugati stilisztikai irányú nyelvtudományt megelőzve — Imre Sándor észlelte „A nyelvérzés élesítése és ezáltal a nyelv épségének fenntartása“ című dolgozatában (Debrecen, 1879, 14), rámutatva nyelvünk érzelmi mozzanatai között a „jelentékeny hangnyújtásra“ vagyis azokra az esetekre, mikor a hang meghosszabbodása valami jelentőséggel, jelentéssel bír. Nyrop, a francia beszélt nyelv hangtanáról szóló kézikönyvében (Manuel etc., 1902), utalt olyan példákra, mint *c'est dddésolant*⁴ (*c'est désolant* helyett). Hogy ez a megállapítás mennyire hű, arra a nyelvészettől független, tehát ebben a kérdésben teljesen elfogulatlan Balzac egyik regényéből is idézhetünk bizonyítékokat. A Goriot apó című regényben Vautrin, mint egy vásári kikiáltó, ilyen emphatikus módon beszél: „...y compris le grrrrand-duc de Bade...“

Milős Weingart⁵ annak igazolására, hogy a mondat zenei jellegének jelentése van és megváltoztathatja a hangok normális ejtését, hivatkozik olyan cseh példára, mint *hrrrezně* 'szörnyűn', 'iszonyúan', amely megütközést fejez ki az érzelemtelen-ejtésű *hrozně* szótári alakkal szemben. Ugyanígy a magyarban is: *sszörnyű!*, *isszonyú!* a *szörnyű* és *iszonyú* normális alak helyett, fokozó értelemmel. A németben hasonló példa: *soffort sofort* helyett, a tréfás udvariasság kifejezésére.

¹ Vö. Zolnai Béla, Szóhangulat és kifejező hangváltozás, Szeged, 1939, 147 és 178.

² Felix Trojan, Der Ausdruck von Stimme und Sprache, Eine phonetische Lautstilistik, Wien, Mandrich, 1948, 13 és 56. stb.

³ J. V. Laziczius, Probleme der Phonologie, Ungarische Jahrbücher, XV, 1935, 202.

⁴ A nyújtást a betű kettőzésével jelzem.

⁵ Étude du langage suivi du point de vue musical, Travaux du Cercle Linguistique de Prague, 1929, 180.

A magánhangzók érzelmes nyújtása szinte közkeletűnek mondható a magyar nyelvben. Lépten-nyomon előfordul. A *túúúúdós* nyomósító értelmű a szürke *tu-dós* alakkal szemben. *Ember* emfázissal ejtve: *eember!* A *deehogy*: erősebb tiltakozás, mint a *dehogy*.

Viszont a *deehogy* nyújtott alakja nélkülözi azt a parancsoló rövidséget, amit a rendesnél rövidebb magánhangzókkal ejtett *dehogy* kifejez. (Írásban nem tudom érzékeltetni ezt a túlságosan is rövid *e-t.*) Van expresszív-kifejező rövidülés is, bár ezt az írás nem tudja jelölni. A regényírók úgy segítenek magukon, hogy magyarázzák, körülírják a hősük beszéd-modorát, hanghordozását, kiejtését. Pl. a jelen esetben: „— *Dehogy!* — szolt nyersen odavetve, parancsoló rövidséggel“ (A prózaírók és költők műveiben számtalan ilyen megjegyzés van, több kötetet lehetne belőlük összegyűjteni. Érdemes volna ezeket rendszeres vizsgálat alá venni. Felix Trojan főntebb idézett könyvének akuém-típusait meg lehetne sokszorozni.)

A magyarban az *i* és *í* fonológiai, azaz jelentés-hangtani szempontból egyértékűek: hangbelileg különböznek ugyan egymástól, de funkciójuk, szerepük a nyelvben azonos. Ugyanannak a fonémnek változatai, amik fölcserélhetők és nem állanak oppozícióban, ellentétben egymással. (Vö. *sir* vagy *sír.*) Ellenben az *örült* más, mint az *őrült*, amiből nyilvánvaló, hogy az *ö* és az *ó* külön fonémek és egymással föl nem cserélhetők. (Vö. még: *tör* és *tór*, -*ször* és *ször*, *kör* és *kór* [kártya].) Ebből következik, hogy az *örült* semmiféle emfatikus helyzetben sem ejthető hosszan (*örült*), mert a jelentése rögtön megváltoznék. Az *örült*-nek nem lehet hangnyújtásos alakja. Az *örült* azonban — amint erre Laziczus már rámutatott (i. h. 202) — lehet túlzottan hosszú és ezáltal expresszív: *örült* ∞ *öörült!*, *örület* ∞ *öörület!* A nyújtott alakok: stilisztikai variánsok. Mint ilyenek, „kifejezik“ az örültség képzetéhez a beszélő részéről hozzákapcsolódó izgatott, megdöbbenő lelki állapotot.

A *kiváló* a rádió ejtésében talán ilyen emfatikus-expresszív alak volt. Nincs kizárva, hogy idővel állandósul a *kiváló* ejtémód és közömbösül a ma még benne levő érzelmes-nyomósító jelleg. Magánhangzó meghosszabbodására nem ez lesz az egyetlen eset a magyar hangtörténetben. Az *óhaj*, *óhajt*, *óhajtás* szavakat ma mindenki hosszú *ó*-val ejti és írja. A régi nyelvben azonban rövid *o* uralkodott ezekben a szavakban. Kölcsey Ferenc minden ritmuskényszer nélkül adta egyik versének (1813) az *Óhajtás* címet. Ugyanabban a versében a ritmus kedvéért hosszúnak írja a *vidám* melléknevet — amelyet korában (miként ma) rövid *i*-vel is használtak (pl. Baróti Szabó Dávid): — „A szépnek vidám érzete lengje körül.“ Czuczor és Fogarasi nagy szótára (1867) az *ohaj*, *ohajt*, *ohajtás*, *ohajtmód*, *ohajtoz*, *ohajtozás* címszó alatt közli az idevonatkozó adatokat, legtöbbször meg sem említve az *ó*-hangú alakokat. Ugyanígy jár el Ballagi magyar szótára is (1872). A huszadik században már végképen eltűnik a rövid *o*. Simonyi—Balassa (1899—1902) és Kelemen Béla magyar-német szótára (.1929) nem említi az *ohajt*-ot. A mai nyelvállapotban tehát hosszúvá lett a rövid *o* ebben a szóban, noha az *o* és az *ó* egyébként külön foném a magyarban (*oda* és *óda*, *kor* és *kór*). Ugyanez történhetik a *kiváló* szavunkkal.

Ez persze csak úgy lenne lehetséges, ha a *kiváló* szóban teljesen elhomályosulna a *ki*- igeikötővel való kapcsolat. Mert az izolált *kiváló* szóban állandósulhat esetleg az emfatikus ejtés, de valamennyi *ki*- igeikötős szavunk — intellektuális, érzelmileg közömbös jelentésük miatt (vö. pl. *kiegyensúlyoz*, *kieszél*, *kifizet*, *kijózanít*, stb.) nem valószínű, hogy megváltozzék a rövid *i*, hacsak egy általános *i>í* hangváltozás nem áll be nyelvünkben . . .

Zolnai Béla

Levélszekrény

Kérdés. Gondolkozni — gondolkodni. Valószínű, hogy nyitott ajtót döngettek, vagyis olyan kérdést vetek föl, amely már rég tisztázódott, csak mint laikus (nem ismervén a nyelvészeti irodalmat és nem lévén módomban a Nyr régibb köteteiben utánanéznem) én nem tudok róla. Írás közben többször föl kellett magamnak vetnem a kérdést: melyik szót használjam: *gondolkozni* vagy *gondolkodni*? Mert én úgy érzem, e két szó értelme nem egészen fedi egymást. Először is arra jöttem rá, hogy a nép, tehát a régibb iskolázatlan vagy kevésbé iskolázott emberek száján inkább csak a *gondolkodni* szó használatos; ellenben a *gondolkozni* szót inkább az iskolázott elemek használják, illetőleg ezek mind a két formát használják, de nem egyformán. *Gondolkozván*, hogy magam mikor használom az egyik és mikor a másik szót, arra jöttem rá, hogy a *gondolkozni* szót akkor használom, ha a gondolatom valamely aktuális, közeli vagy konkrét kérdésre terjed ki. Például *gondolkozom*, hova is tettem valamit? Mikor is járt nálam ez vagy az a látogató? Hogyan is lehetne ezt-azt legjobban beszerezni, stb. *Gondolkodik* az író a témáról, amit meg akar írni; bizonyos társadalmi problémáról, amely napirenden van. *gondolkodik* a lélekről, azokról a kvalitásokról, melyeknek egy nagy író sike-reit köszöni. És azt hiszem: ezt a mondást: „Das Land der Dichter und der Denker“ nem lehet másképp lefordítani, csak így: „A költők és a gondolkodók országa“.

Igen hálás lennék, ha a Szerkesztőség jóvoltából az én kétségeimre illetékes helyről felvilágosítást kaphatnék, amit előre is köszönök.

Mosonyi Albert

Felelet. Szótáraink nem tesznek különbséget a két szó jelentései között. Így pl. Simonyi—Balassa magyar-német szótára a *gondolkozik* címszónál egyszerűen utal a *gondolkodik* igére, melynek a következő jelentéseit közli: denken, sinnen; *vmîn g.*: über etw. nachdenken, forschen; sich mit etw. herumtragen; *nagyon g. vmîn:* über etw. brüten. Ballagi magyar-német szótárában mindkét változat külön címszóként szerepel, de az értelmezésben csak annyi a különbség, hogy a *gondolkodik* denken, nachdenken jelentéséhez a *gondolkozik* címszó alatt ehhez még hozzáteszi a sinnen jelentést. A régi magyar nyelvben a Nyelvtörténeti Szótár szerint a *gondolkodik* igének következő jelentései voltak: 1. cogito, meditor; denken, sinnen, pl. Gondolkodik vala szerzeteseknek a tökéletességéről (Virginia-K); — 2. animo voluto, perpendo; erwägen, überlegen, pl. Kezde azon gondolkodni, miképen urnak parancsolatját beteljesítse (Virginia-K); — 3. opinor, puto; glauben, meinen, pl. Ó felsége úgy gondolkodott volt, hogy immár ez idén semmit ellenünk a török nem indít (TörtT² 2:136); — 4. statuo, constituo; entschliessen, pl. Nagy bánatban esék annyéra, hogy magának megfojtásáru gondolkodnék (Károli: Biblia); — 5. curo; sorgen, Sorge trage, pl. Ne akarjatok azon gondolkodni, mit ott szóljatok (Jordánszky-K); — 6. sollicitus sum, angor; sich ängstigen, pl. Ne is gondolkodjál arról édesem, hogy az hídat itt az Tiszán mi tőlünk elvegye (Rákóczi Gy.); — 7. imaginor; einbilden, vorstellen (nincs rá példamondat).

A *gondolkozik* alak, úgy látszik, a régi nyelvben ritkább használatú volt, legalábbis a Nyelvtört. Szótár kevesebb adatot közöl rá, s mindössze három jelentését adja, de mind a három jelentés szerepel a *gondolkodik* címszó alatt is: 1. cogito, meditor; denken, sinnen, pl. Az ilyen hírt, ha megvitték a várba, gondolkozhattak feladásáról (Mikes); — 2. opinor; meinen, pl. Csepregi Mihály elmenése után ismét különben gondolkozott a váci püspök, mert

német császárnak levelet írt (MonTME 6:57); — 3. sollicitus sum; besorgt sein, pl. Ne gondolkozzék nagyságod, mert eleitül fogva jóakarója voltam (uo. 45.)

Nyilvánvaló tehát, hogy eredetileg a két alak közt nem volt jelentésbeli különbség. Kérjük olvasóinkat, figyeljék meg, hogy a mai használatban tesznek-e különbséget a két változat között.

Kérdés: Móricz Zsigmond Uri muri c. regényében a rántottát *rátottá*-nak írja: Jó az a kis *rátotta* szárcsatojásbul, rucatojásbul (212). Nem sajtóhiba ez?
M. N.

Felelet: Nem sajtóhiba. Csúry Szamosháti Szótárában is *rátotta* 'serpenyőbe ütött tojás zsírban megpörköltve'^{1a} A MTsz ezt a hangváltozatot nagy területről közli, még pedig a Csallóközből, a Palócságból, az Alföldről, a Székelyföldről. A 16. sz.-ban még *tikmonyból rántott* vagy egyszerűen *rántott* és *rátott* volt a neve (Kertész Nyr 65:75). A Gyöngyösi Szótártöredékben a *Raatott* uel faank ky as serpenyube meg rantatik: *sütetik* (2139).¹ Eredetileg két *ránt* igénk volt, és a 'süt' jelentésű *ránt* ige eredeti alakja *rát* volt. MA magyar-latin szótárában pl. *Ráttom*: Frigo, *Ráttott*: Frictus, *Ráttóserpenyő*: Frictorum, Frixorium. A Schlägli-Szójegyzékben *frixorium* — *ratoth* (2258). Az OklSzbán is: Vöttem egy kárászt *rá'ani* (1544). A *rátóserpenyő* megvan a régi szakácskönyvben is: *Rátó serpenyőt* végy, tégy egy kevés vaját bele (Radv. i. m.). De a *rátó* magában is előfordul: Tölts az *rátóban* az forró halhoz egy kevés morzsolt kenyeret (uo.). Ebben a régi szakácskönyvben *háromlábú rátót* is használnak. A *rátó* különben még Gvadányinál is megvan: Serpenyü, táll, fazék, *rátó* volt bármely szép, szóródott (NySz), sőt a népnyelvben ma is *rátó* a neve a lábosnak (Győr m. Tsz), az öblös fazéknak (Gömör m. Abaúj-Torna m. Tsz), a bögrének, esupornak (Rimaszombat, Kalotaszeg, Bánffyhunyd), a csészének (Kalotaszeg) MTsz.

Kérdés: Hunya István Kubikosok c. elbeszélés-kötetének Enni muszáj c. novellájában írja: Nagyon haragudott, mint olyan sokszor már, mikor a *szűzleves* kifogyott az utolsó cseppig a tálból (7). Valószínűnek tartom, hogy a *szűzleves* sajtóhiba *szűzleves* helyett, mert a 9. lapon ezt olvashatjuk: Jobb is, ha nem látja az ember, legalább nem forr fel benne a *szűzleves*, mer mán vér úgyse marad az emberbe. Azután: Csontosnak elvitte a felesége — és a sógorának is — a rája eső krumplirészt, egy nagy szilke *szűzmeleg* vízben (68).

Felelet: A mi véleményünk is az, hogy a *szűzleves* sajtóhiba. A Táj-szótár is csak a *szűzleves*-t közli a Székelyföldről 'vékony leves' jelentéssel. A Czuczor-Fogarasi-féle Nagyszótár szerint a *szűzleves* a. m. 'tisza leves, sovány (zsírtalan) leves'. Ugyancsak a Székelyföldön *szűzétel* 'sovány, bűjtös étel'. Nagyon örvendetes volna, ha olvasóink közölnék, hogy mely vidéken és milyen jelentésben használják ezeket a kifejezéseket.

Kérdés: Móricz Zsigmond Uri muri c. regényében szerepel a *porong* szó: Jól megmagyarázta volt, ... hol tanyáz két daru már hetek óta Jenei Menyhért nádasában a Máros *porongan*, a kis szigeten (190). Át kellett menni a Berettyón a *porong* felé (190). Belátta az egész *porongot*, de a darvaknak semmi nyomuk (193). A ménes a *porongra* sose szokott bejönni (193). Móricz szerint a szó jelentése 'kis sziget'. Van-e szónak valami köze a *por*-hoz? M. N.

Felelet: A *porong* CzF szerint azonos a *porond* szóval, melynek jelentése: 'apró kövecs, öszvezűzött, porrá törött kő, fővény', „Innen, így nevezik néhutt a folyókban levő fővényes torladékokat is.“ A MTsz a *porong* változatot csak Háromszék m. Uzonból közli 'porondos hely a vízeknél' nem világos jelen-

^{1a} A moldvai északicsángóknál: *tyukmanyrátatt* (Wichmann), *tyukmájrátott* (Rubinyi Nyr 30:110). A *tyukmany* (Wichmann), *tyukmony* (Rubinyi), a hétfalusi csángóknál: *tik-mony* (jelentése: 'tojás', s így *lúdtukmony* (Rubinyi Nyr 30:177), *giska-tyukmany* (Wichmann) 'lúdtojás'.

¹ A Székelyföldön *rátott* 'kelt tésztaból készült, kerck, vastag, lapos sütemény'.

téssel. A *porond* egy hely nélkül közölt adatban 'folyamban képződött főveny- és kaviessziget', a régi Tsz szerint Háromszék megyében a. m. 'vízmosásos, köveces, száraz pusztá hely'. Szamosháton a *Porond* (Kisar) és *Porondos* (Dabole) Csűry szerint csak helynévként fordul elő. A MTsz szerint a szónak *porongy* változata is van Mátyusföldén, Bars m. Zeliz vidékén, Szilágy megyében és Tordaszentlászlón, a legtöbb adatban csak 'porond'-nak értelmezve, csupán a mátyusföldi adat ad pontos értelmezést: 'olyan zátony, amelyet már növényzet, nevezetesen fűzfaféle borít'. Régi szótáraink közül csak PP latin-magyar szótára közli: Sabulum: *Porond, Követs*. A Bod-féle kiadásban: arena; Sand jelentéssel. A szóra az első adatot az OklSz közli: Stantesque super lapides fluuii Iza wlgo az *porondon* (1530). A NySz több adatot is közöl: Mikoron meg apadtott volna a víz, a *porondon* marada a sárkány (Heltai). Két csólnokon Duna szigetbe juta, ime mihelt Toldi az *porondra* juta, csólnakból bátran fegyverét kiraká (Ilosvai). Az víz közől való *porond*: insula (Verbóczy—Veres). A kit a víz vitt egy *porondra* (Tofeus 1683). A *porond*-nak különben semmi köze sincs a *por* szóhoz, mert a szláv *prōdъ* 'homok' szó átvétele.

Kérdés: Móricz Zsigmond Magyarok c. novelláskötetének A végvacsora c. elbeszélésében említi a *rezsderelye* nevű tésztát: Olyan *rezsderejét* senki se tud csinálni, mint az én feleségem... Aztat nem kell rágni se, — csak behányja az ember, — osztán egy-kettő, meg lefele (220). — De úgysis írja: *restdereje*. s megmondja azt is, miből készül: Csinálj *restderejét*. Ott a túró, a tejfel, a zsír (219). Mi hát tulajdonképpen ennek a tésztának a neve, s honnan kapta a nevét?

Felelet: A MTsz Debrecenből közli a *rezsderejét* a következő értelmezéssel: 'derelyeforma (de nem töltött) tészta v. haluska, amelyre túró, mákot v. ízt tesznek'. Újabb följegyzés szerint a debreceni *rezsdereje* felvert galuska. gyorsan készülő étel, amelynek az anyagába keverik bele a túró. Szóval a készítője nem fárasztja magát tésztagyúrással, derelyemetszéssel, megtöltéssel és összetapasztással. Az igazi derelye u. i. a legbabrásabb főtt tészta (Nyr 44 : 232). Móricz Zsigmond szülőhelyén is ismerik, Csűry is följegyezte Szamosháti Szótárában *rest-derelye* címszó alatt szintén *rezsdereje* alakban 'túrós-gombóc' jelentéssel, s szerinte azt tartják róla, hogy a rest gazdasszonyok szívesen készítik ezt az ételt, mert nem kell gyúrni, nyújtani, metélni, stb. A tészta és neve nagy területen el van terjedve, így ismerik a szlavóniai magyarok is. akik *röszdörjének* ejtik, s ott a túrós haluska neve (Nyr 23 : 360). Gömör m. Rozsnyón, de általában a palócoknál, így a barkóknál, Csereháton és Borsodban finomabb, leginkább búzalisztból készítik, hamarosan, sebtiben, egyszerű felferés útján, tehéntúróval és tojással, gombócba alakítva, s mivel rövid idő alatt, kevés munkával csinálhatják, azért ott *rest asszony derellye* a neve. tehát a *rest-derelye* ebből rövidült (Nyr 44 : 283).

Kérdés: Móricz Zsigmond írja a Kerek Ferkó c. regényében: Tolvajok. zsványok, rossz emberek nincsenek? — Egy fia se. — Hogy lehet az, pedig itten se rendőr, se csendőr nincs. — Nem is kell. — Nagyszerű. Nem is kell féltetni mit? — Itt semmit. *Egy szalmaszálat kell keresztültenni az ajtóba, az elég. Zár se kell. Lakat se. Nem féltünk itt semmit, úgy marad itt éccakára is minden, mint nappal* (151—2). Erről a néphitről még nem hallottam. Van erre nézve följegyzés? K. O.

Felelet: Erről mi se tudunk, csak arról, hogy a seprűnek van ilyen szerepe a néphitben. Arany János Bajuszában is olvashatjuk: Nincsen otthon. Csak az asszony, Hogy megfőzzön, Vagy dagaşşon; Vagy ha néhol egy beteg Szalmaágyon fentereg; Vagy a *seprű*, házörzőnek Felállítva küszöbre; De ha Isten meg nem őrzi, Ott lehet az örökre. Mi is olvasóinkhoz fordulunk, tudnak-e a szalmaszálnak hasonló szerepéről.

Kérdés: MórícZ Zsigmond A boldog ember c. regényében írja: Én bizony lefeküdtem, el is aludtam *abba a szent nyomba* (154). Itt *abba a szent nyomba* nyilván azt jelenti: *abban a pillanatban*. De mi köze ehhez a *szent* szónak?

Felelet: Valóban azt jelenti, abban a pillanatban. E mellett is használják a *szent* jelzőt. Pl. Hát a tüzesembőr *azon szent pillantatba* mögön messze fönn a Zámor-tetőn láccott (Baranya m. Martonfa, Berze Nagy J. Baranyai m. néphagy. 3:345). Ábba a szent pillantásbá megrázkódott a kerék (Hévízgyörk Nyr 71:57). Éppígy mondják: *ebben a szent percben* (NyF 11:42). Csűry Szamosháti szótárában a *szent* címszó alatt ez a példa van: Mos vóut itt ebbe a szem *perdzbe*: éppen ebben a pillanatban. Azonban nem a *szemperec* lett a *szent perc*ből, hanem fordítva: a *szemperec* az eredeti, s helytelen etimologizálással következtették ki a *szent perc*-et. Székelyföldön *egy szémpércre*, *egy szémperec alatt* a. m. 'egy pillanatra, egy pillanat alatt'. Bereg m. Tiszaháton magában is mondják: *ezen szenten* kihozom: azonnal (MTsz). Heves megyében: *abba szentbe*: abban a pillanatban (Nyr 38:327). Így keletkezett a *szent nyomba* kifejezés is. Szamosháton azt is mondják: *Ezenn a szent hejje(n) hatta*: éppen ezen a helyen (Csűry). MórícZ Zsigmondnál is: Kapta magát, gondosan körülkaszálta a *szent helyet*, aztán nagyot lélekezett (Sárarany, 1911-es kiadás, 104).

Kérdés. Fa (élőfa) oroszul древо és az egész kis falunak (ahol még templom sincs) az orosz neve деревня Van-e összefüggés a két szó között. Hasonló az eset a magyar nyelvben. Nem onnan kapta a magyar *falu* a nevét, mert falvakat fából építették?

Mikola Gyula

Felelet. Tisztára véletlen, hogy a magyar *fa* és *falu*, az orosz древо 'élőfa' és деревня 'falu' szó hasonlít egymáshoz. A magyar *fa* és *falu* szó nyelvünk ősi elemeihez tartozik, s a rokonyelvekben mindkettőnek van megfelelője. Így a *fa* a finnben *puu*, a cseremiszen és a permi nyelvekben *pu*, a szamojéd nyelvekben: *pū*, *pa*, *fā*; a *falu* (töve: *falv-*: *falvak*) megfelelője az osztyák *pōyāl*, *pū'āl*, a vogul *pābl*, *pēl*. — Az orosz деревня jelentése nemcsak 'falu templom nélkül', hanem 'birtok' és nyelvjárási 'szántófölddarab'; egy 16. századbeli nyelvemlékben намет деревню 'megműveli a szántóföldet'. A szó megfelelője a litván *dirvā* 'szántóföld', *d'irvōnas* 'egykori, jelenleg rétil használt szántóföld'. A többi szláv nyelvben nincs megfelelője. Az orosz древо 'élőfa' megfelelője ellenben megvan a többi szláv nyelvben: óbolgár *drěvo*, kis-orosz *derevo*, szerb-horvát *drijevo*, szlovén *drevo*, cseh *dřevo*, régi *dřěvo*, lengyel *drzewo*, felsőszorb *drjěwo*, alsószorb *drjowo*. Nyelvészek is gondoltak a két szó összefüggésére, de ellene szól az egyeztetésnek az orosz деревня 'szántóföld' jelentése.

Kérdés. Kérem, szíveskedjenek megmagyarázni, mit jelentenek Sztálin elvtárnak Marxizmus és nyelvtudomány című nagyjelentőségű tanulmányában a következők: *A szent Max, bundisták, Arakcsejev, RAPP*.

Felelet. A Szikra Könyvkiadó A Marxizmus-leninizmus kiskönyvtára sorozatának 63. számaként különnyomatban is megjelent Sztálin elvtárnak ez a nevezetes műve s ott megvan a kérdezett dolgok magyarázata.

„*A szent Max*“ Marx és Engels „A német ideológia“ c. 1845—46-ban írt munkájának egyik része.

*Bund*nak nevezték röviden a Litvániai, Lengyelországi és Oroszországi Zsidó Munkásszervezetet. Az 1894-ben megalakult Bund kispolgári szélső opportunistá szervezete volt, amely állandóan támogatta a mensevikeket és harcolt a bolsevikok ellen. A nemzeti kérdésben a kulturális-nemzeti autonómia követelésével lépett fel, melyet Lenin és Sztálin nacionalista, burzsoá és reakciós követelésnek minősített.

Arakcsejev (1769—1834) reakciós orosz államférfi I. Sándor uralkodása idején. A durva rendőri és militarista önkény megszemélyesítője.

RAPP a Proletár Írók Oroszországi Egyesülete nevű írói szervezet rövidített neve (1918—1932). A vezetésbe befurakodott trockista elemek befolyása

alatt baloldali jelszavaival, kiváló szovjet írók ellen indított hajszaival gátolni igyekezett az egységes szovjet irodalom kifejlődését.

Kérdés. Helyese-e a *színvonal* szó? A térképen a magasságot *szintvonalak* jelzik. A ház *földszintes*, a vonal *vízszintes*. Viszont azt mondjuk: *tejszín*, valamint a *színe-java*. Azonos szó-e a *szín* (Farbe) és a szín (die obere Schichte)? A fa a víz *színén* úszik. Hogy függ össze ezekkel a *színméz*, *színbor*, *színmagyar* falu?
Kovács Ferenc tanító

Felelet. A *színvonal* (niveau) a nyelvújítás kifogástalan alkotásai közé tartozik, s eredetileg ugyanazt jelentette, mint a *szintvonal*. A *szín* eredeti jelentése ugyanis 'fölszín' volt. A *földszint* eredetileg a *földszin* -t ragos határozó alakja volt, melyhez fölöslegesen még -n ragot is tettek (mint a *bent*, *kint*, *fönt*, *lent* határozószókból, melyek eredetileg csak *benn*, *kinn*, *fönn*, *lenn* volt), s ebből vonták el a *földszint*-et, mintha ez lenne a ragtalan alak. Baróti Szabó Dávid 1792-ben megjelent Kisded Szótára közli először, valószínűleg a nép nyelvéből. Előtte még *földszin* volt használatban. Azonban mai 'Parterre' jelentése későbbi, először 1832-ből van kimutatva, *földszintes*, *földszinti*, sőt *földszines* is először még annyit jelentett, mint ma a *vízszintes*. Ezt 1843-ban kezdik használni, addig 1808 óta csak *vízszint*, *vízszinleg* volt használatban határozói jelentéssel tehát a mai 'vízszintesen' jelentésben. A *földszint*, *vízszint* szókból vonták el a *szint*-et, s ebből képezték a *szintez* igét. *Szintezés* helyett *földszinlés*-t is írtak.

Mármost a *tejszín* nyilván a tej felseje, mint a *tejföl*. A szövetnek is van *színe* és *visszája*. Nyilván a *színe* a felső, a *visszája* az alsó. A *színén* van a minta, az van festve, az *színes*, tehát nyilván a 'festék' jelentésű *szín* szó is eredetileg a tárgyak felső részét jelentette. A *színe-java* kifejezés bizonyítja, hogy az a szép, az a jó, ami a *felsőszínré* emelkedik. Ebből magyarázható a *színméz*, *színbor*, *színmagyar* 'tisza méz, tiszta bor, tiszta magyar'.

Kérdés. Rideg Sándor paraszttíró Urak országa c. elbeszéléskötetében ezt a szólást használja: *Nem esik a kenyered porba* (120). Mit jelent ez a szólás és hol használják?
K. L.

Felelet. A szólást ebben az alakban ma sem ismerjük, népnyelvi közleményeinkben nincs rá adat, s a régi közmondásgyűjtemények sem közlik, azért arra kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használja a nép ezt a szólást ilyen alakban, s mit akarnak vele mondani.

A szólás változatára azonban számos adatot közölhetünk, s ezek megmagyarázzák jelentését is. Erdélyi Válogatott magyar közmondásaiban (1862) ily alakban közli: *Porba esett a peccsenyéje* (5440). A népnyelvből ebben az alakban jegyezték föl Szatmár m. Kömörön 'haszontalan munkát végzett' (Nyr 19:286) és Szamosháton 'meghiusult a reménye' (Nyr 2:232), 'elvesztette állását, keresetét' (Csúry: Szamosháti Szótár). A szólás ebben az alakban nagyon régi, megvan már Káldinál: Az ördög szorgalmatos, hogy álnokságát titkon tartsa, tudván, ha kitudódik, *porba esik peccsenyéje* (Nyr 9:329). Máriafi Kis Magyar Frázéológiájában (1788): *Porba ejtette a peccsenyét* (137). Nála így is: *Porba esett a Kontza* (uo.). Ezt a változatot Szirmay Antal is közli Hungaria in Parabolis c. művében (1804, 1807, 133). Változata a népnyelvben: *Hamuba esett a peccsenyéje*: rosszra fordult a dolga (Hont m. Kovár vidéke, Nyr 22:93).

Gyakoribb tagadó alakban: *Nem esik porba peccsenyéje* (Erdélyi, 6278. sz.). Ebben az alakban jegyezték föl Baranya m. Bélyén 'jutalmát veszi' (Nyr 15:372), Veszprém m. Karaközöresökön 'jól számított, mikor behízelegte magát' jelentéssel (Szegedi Füz. 3:79). *Nem esett porba a peccsenyéje*: világra való (Somogy m. Szökedenes, Nyr 4:470). *Nem esik porba a peccsenyéd*: a leánykérésre fölhasznált asszonyok (ú. n. gügyük) mondása, ha t. i. a leány vonakodik az ajánlott legényhez feleségül menni. egyszersmind annyit is jelent, hogy a legény apjának szép vagyona van (Szeged, Nyr 1:178). *Nem esik ott porba*

a *pecsenyéje*: házasság által szép vagyona tett szert (Nagybánya, Nyr 10:473) — Bővebb alakban: *Aki velem föltész, nēm esik porba a pecsenyéje* (Veszprém m. Nyr 6:417).

Kérdés. Rideg Sándor A tükrösszívű huszár c. meséket és elbeszéléseket tartalmazó könyvében használja a *fürmányos* szót: A *fürmányos* paraszt azonban továbbra is a kécskei „istóriás” írásaihoz tartotta magát s a viláért sem mutatott hajlandóságot a négyhatos napszámhoz (73). Mit jelent a *fürmányos* szó, s miből származik?

F. A.

Felelet. A *fürmányos* itt nyilván azt jelenti 'furfangos', s Csűry Szamosháti Szótárában föl is jegyezte 'furfangos, ármányos' jelentését. A *fürmányos* eredeti jelentése azonban 'fuvaros' volt, a Dunántúlról közölték is ezt a jelentését, tehát a német *Fuhrmann* 'fuvaros' szó átvétele; 'furfangos' jelentését ezzel a szóhoz való hasonló hangzása miatt kaphatta, eredeti jelentésének elhomályosodása folytán. A szó eredetileg nyilván *furmány-nak hangzott, de az ilyen foglalkozást jelentő jövevényszavak sok esetben felvették az -s képzőt az *asztalos*, *lakatos*, *fuvaros*, stb. mintájára, pl. *mészáros* (vö. *mészárszék*, *mészárol*, a régi nyelvben *mészárság* is használatos volt, sőt van adatunk a *mészár* szóra is: Az henteller *meszarok* keozt is kell esküttetni, 1650. OklSz. vö. szerb, szlovén *mesar*); *kocsmáros*, *korcsmáros*, a népnelvben *kocsmár* 'aki sokat jár kocsmába' (Baranya m. Ibafa MTsz), (vö. szlovén, cseh *krémár*, szerb-horvát *krémar*, kisorosz *korčmár*, orosz *корчмарь*); *esztergályos*, a régi nyelvben *esztergárus*, *esztergáros*, *esztergálos*, tulajdonnevekben még *esztergár* (vö. bolgár *strugár*, szlovák *struhár*, ócseh *struhař*); *markotányos*, Pápai Páriznál még *Markotán*, *Markotánné*: Suffaraneus, Castrensis propola, II. Rákóczi Ferenc 1705-ből való hadi articulusaiban: A táborban lévő kereskedők vagy kalmárok és *markotányok*; *markotány*-szekerek 1689-ből, (Nyr 66:31); *majoros*, a régi nyelvben *major* is ugyanezzel a jelentéssel, pl. Calepinusnál *villicus* — *Maior*, *villica* — *Maior asszony*, Molnár Albertnél *Majorné* — *Villatica* az (OklSz.-ban már 1546-ból) a német *Meier* szóból, melynek jelentése 'Oberaufseher, Bewirtschafter. Pächter eines Guts'. A Székelyföldön is használatos a *major* 'öregjuhász, főjuhász' jelentésben (MTsz). Újabb adat egy szovátai népmesében: Elérkezett ő egy *major*-hoz. Az a *majoros* feleségestül együtt vakok voltak. És köszönt Hajnal: „Szerencsés jó napot, *major* bácsi!” (Magyar Népkölt. Gyűjt. 501). Kérdezé az *major*, hogy miféle járásbéli (uo. 502).

Kérdés. Veres Péter Három nemzedék című regényének első részében, a Szolgaságban használja a *fiúpecér* szót: A két kullogó gyerek, Bivalyos Jancsi és *fiúpecér* Sipos Zsuzska is leérkeznek a tóhoz (17). Mit jelent a *fiúpecér*?

Felelet. Ezt a ritka szót csupán Csűry közli Szamosháti Szótárában: *fíjupecér* 'olyan leány, aki folyton a fiúkat kísérgeti, fiúkkal játszik'. Nála *jámpecér* (leánypecér) is van: 'lányokat kísérgető, lányok körül forogni szerető fiú'. Ezt sem közli a M. Tájszótár. Ugyancsak a Szamosháton *tyúkpecér* 'olyan gyermek, aki szereti a tyúkokat kergelészni', *kutyapecér* 'kutyákkal játszani szerető gyerek'. Csűry szerint a *kutyapecér* növénynév is, fontos volna tudományos nevének megállapítása. A *pecér* eredeti jelentése 'kutyaapoló' volt, s ezt a jelentését Háromszék megyéből is följegyezték. A szó eredetileg *peszér*-nek hangzott, egy 1416-ból való oklevél közli is *Ebpezzer* (olv. *ebpezér*) alakban, s a régi Tájszótár szerint a Balaton mellett a *peszér* 'kutya kedvelő'. A *pecér*, *peszér* szláv jövevényszavaink közé tartozik (vö. egyháziszláv *пѣсарь* ua., mely a *пѣсь* 'kutya' szó származéka).

Kérdés. Veres Péternek ugyanebben a regényében előfordul a *trágyaszarvas* szó: Az ilyen dolgok miatt egy kocsist már szappannak főztek kinn a szerdahelyi tanyákon, a másikat meg a hidlás alá dugták és a *trágyaszarvas* dombjába temették (343). Mi a szó jelentése?

K. L.

Felelet. A Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótár szerint Borsod, Heves, Szabolcs megyében s több tiszai vidéken a *szarvas* a. m. ganéjdomb, melynek magasabb részén széltől két esúcsot raknak s ezek fölfelé úgy állanak, mintha szarvak volnának. A M. Tájszótár Heves megyéből, Tizzaszentimréről és Turkevéről közli a *szarvas* szónak ezt a jelentését. — A Szamosháton Csúry szerint *szarvas kazál* 'két végén szögletes kazál'.

Kérdés. Szíveskedjenek megírni, helyesek-e a következő mondatok: *Tisz-teld tanáraid! Mentsd meg lelked!* — *Örködj az osztály becsületén!* K. F.

Felelet. Az első két mondat feltétlenül helyes, de ma már kissé szokatlan, s inkább kitésszük a tárgyragot. A személyragos tárgy már a régi nyelvemlékektől kezdve megállhatott rag nélkül. Ugyanílyen az *engem, téged* is, ezeket ma is használjuk tárgyrag nélkül. Ezenkívül még a *mind* szó lehet ragtalan tárgy. — A harmadik mondatban az *-n* ragos határozó szokatlan, de azért nem merném helytelennek mondani, bár rendesen így mondjuk: *Örködj az osztály becsülete fölött!*

Kérdés. Sásdi Sándor Csodálatos ősz című regényében több tájszavat használ. Kérem, ezeknek a magyarázatát:

1. Elhallgass, mert elvisz a *bákász!* (47.)
2. A koldusnak szivarmaradékot vagy [egy] marék *durgatott* kukoricát ad (11).
3. A Lőczy-parton sűrű, jónövésű a *fenyér*, most is odamegy kaszálni (16).
4. Eszi a *gránátmarso!* (218). Egyszeriben a kedvenc tésztaja se ízlik neki, tányérján marad a *gránátmars* (219).
5. *Gubás* kenyeret, kucacos szalonnát adatott ebédre-vacsorára a munkásainak (21). Kenyérnek is a legvége, az is *gubásforma*, mert két hete sütötte, olyan fekete lisztből, hogy szégyelné is úrféle elébe tenni (141).
6. Érti, hogyne értené, amit Irén mond, de azért csak *himmeg-hámog* (106). Puskás Vendel *himmegget, hámmogott*, de Ráczi Jani, mint a növénytermelőesoport vezetője, végrehajtotta a parancsot (184).
7. *Kajszinlekváros* sárgatorta a pap feneketlen gyomrába (11). Egy-egy édessárga *kajszin* már odahullott a porba (15). Lajos hat szem *kajszint* talált a hidas melletti picike fán (26).
8. Irén arcához értette a kertben tépett sárga *kenyérbélvirágot* (14). Csak jártasd a szádat — legyinti arcom a *kenyérbélvirággal* (16).
9. Ott a kasztliban a *kövesztett sonka* maradéka (193).
10. A kapualjban teremtett lélek nem volt Kuzskón a *labancosfarkú* kutyán kívül (157).
11. A *lucsi-fenyő* mindenegyes túlevelén ott csillog az eső maradéka, mint a gyöngyszem (70).
12. Alázkodva tartotta oda a zsákot fertályonkint a majorosgazda *nyolcadosa* alá (13). Örült, ha fertálykor a *nyolcadosból* kilophatott egy liter konvenciósbúzá (240).
13. A bosszúság beszéltette, mert az orvos tudományában jobban bíztak, mint az övében, talán ezért tudott mesét a tejbe kevert *pocamagról* meg beléndekes teáról, dehát az higgye, aki akarja (51—2). El is határozta „megsemmissítettését”. addig is legszívesebben egy késhegynyi *pocamagot* keverhetne abba a háromdeci, legolesőbbfajta borba (177).
14. Felébresztette a *rehüdt*-törzsű hárs odvában szunyókáló cinkét, petytyegő hangot hallatott (233).
15. Ránevét Évire, mintha nem is az volna az, aki talán éppen ezen a *szent helyen* nevezte egykor jófajúnak (162).
16. Adott neki a *vadtávikából* (6). Aranysárga *távika*, jószagú paprikásvirág, duplaszarkaláb nyílt az elhagyatott kertben (26).

Felelet. 1. *Bákász* a M. Tájsszótár szerint Felső-Somogyban, a Balaton mellett azt jelenti: 'mumus, ijesztő'. Hol mondják még?

2. *Durgatott kukorica* 'pattogatott kukorica'. Alapszava: *durgat* 'zörget, dörget, dörömböl, csattogtat, durrogat, pattogat (ostorral); pattogtat (kukoricát), csapkod (ajtót)'. Baranya m. Csúza, Zala m., Györszentmárton, Vas m. Örség. Csúzán *durgott kukorica*, Csallóközben, Pozsony m. Tárnokon *durrogatott kukorica*. Eszék vidékén *kukoricát durjogtat*.

3. *Fenyér* Baranya megyében a lucerna és a lóhere neve.

4. *Gránátmars*. Eddig még nem jegyezték fel. Valószínűleg azonos a *grēnādirmars*nak nevezett főtt tésztaival: kockára vagdalt tészta főtt krumplival keverve.

5. *Guba* 'penész' (Baranya m. Kopács MTsz. Kisherend, Berze Nagy János: Baranyai m. néphagyományok 3:41). Kiss Géza Ormányságában *gúba, gúbás, möggúbasodott* a kenyérem (281). Baranya m. Patacs vidékén és Kiskúnhalason is *gúba, gúbás, meggúbasodik* (MTsz), Berkesdén *gubás* (Berze 14), Kopácson *elgubásodik* (MTsz), Szaporcán *bégubázik, möggubázik* (Berze 2:163, 166, 126).

6. *Himmeg-hám(m)og* a. m. 'hímez-hámoz, ötöl-hatol, zavartan mentegődzik, szépitgeti a dolgot'. Ebben az alakban még nem jegyezték fel. A népnyelvben *hímél-hámol, hímöl-hámol, hímű-hámú* változata van. Alapszava az *ímmel-ámmal*, melyet Mezőtúron *hímmel-hámmal*-nak ejtenek. Ragtalan alakban *ím-ám* (Csallóköz), *him-hám* (Csallóköz, Székelyföld) 'hímezés-hámozás, kanyargós mentegődzés, hosszas kifogászkodás', pl. Mire való az a sok *ím-ám*? Rajta, hozzá kell fogni a dologhoz! (MTsz.).

7. *Kajszin* a sárgabarack neve. Eredetileg *kajszí* volt, így is jegyezték fői Pécs vidékén (Nyr 28:80); ebben az alakjában oszmán-török jövevényszó s ez arra vall, hogy csak a török hódoltság idején került hozzánk ez a gyümölcsfa. A *barack* régen csak az őszibarack neve volt. A népetimológias *kajszinbarack* először Pápai Páriz 1706-ban megjelent szótárában fordul elő. A nyelvérzék a *kajszibarack* összetételben az előtagot színnévrnek tekintette, s Udvarhely megyében *kajszén katrincát* is mondanak (Népkölt. Gyűjt. 1:176). Az őszibarackot a héján levő bolyháról Székelyföldön *szőrösbarack*nak nevezik (MTsz.), s ezt a nevet is följegyezte már Pápai Páriz szótára. Viszont ezzel ellentétben Calepinus (1585) a sárgabarackot *kopasz barasz*-nak nevezi. Clusius-Beythénél (1583) *tengőri barack*, Szikszai Fabricius szótárában (1590) *tengeri barack fa*, s Göcsejben is följegyezték a kajszibarack *tengeri barack* nevét (Gönczi 514). Néhol még ma is csak az őszibarack neve a *barack*, így a moldvai északi csángóknál, a hétfalusi csángóknál (Wichmann), s Pécssett is ennek a neve a *baracka* (Nyr 28:81).

8. *Kenyerbélvirág*, más néven fülemülefű (*Calendula officinalis*), a Balaton mellett (Földr. Közl. 22:65), Veszprém m. Enyingen (saját följl.), Sopron m. Páliban és Komáromban (MNy 5:44). Először Lippai említi e néven 1664-ben (Pozsoni Kert 1:81). Borbás szerint Vas megyében *kenyerbélü virág*-nak hívják, Somogy m. Marcaliban *kenyerbél*-nek, Bakonyalján *kenyerbél*-nek (NyF 34:74), Zala m. Tapolcán *kenyerbélvirág, kényerbővirág*-nak (MNy 5:44). A napraforgót is hívják *kenyerbélvirág*-nak Vas megyében (Nyr 30:99), *kenyerbél*-nek (Fehér m. Dunaadonyban (saj. följl.), s ezt Sopron és Vas megyében *kenyerbiél*-nek ejtik, de egyszerűen *kenyerbélvirág*-nak is mondják. (Nyr 10:331.) A napraforgó ezt a nevét bizonyára egy másik nevével való hasonló hangzása következtében kapta, sok helyen u. i. ilyen nevei vannak: *tányerbél (tányír-bél)*: Veszprém, Veszprém m. Csetény, Tolna m. Felsőnyék, Komárom. Érsekújvár; *tányerbélvirág (tányerbélvirág)*: Csallóköz, Bacsfa, Tolna, Somogy m.; *tányerbélü-virág*: Balaton mell.; *tányerbéli* (Komárom m. Tata, 1839 MTsz).

9. *Kövesztett sonka* 'kifőtt sonka' (vö. Nyr 74:418).

10. *Labancosfarkú* (kutya) 'lompos farkú'. A MTsz Torontál m. Padéról közli. *Labancos hajú* Kiskunhalason 'kócos hajú'.

11. *Lucsifenyő* 'lucfenyő'. A MTsz szerint Baranya m. Patacs vidékén *lucsi* 'fenyő', Berze Nagy János Baranyai m. néphagyományaiában is *lucsifa* 'fenyőfa' (Boda, Hosszúhetény, 3:22). Így ejtik Somogy-szentbalázson is (Nyr 36:143). Székelyföldön a *lucsfenyő* a 'lucfenyő' neve (MTsz), Borszék vidékén *lucsfa* 'erdeifenyő' (Erdészeti Lapok 23:787). A somogy megyei Szőlősgyőrökön *lucs* csak a 'fenyőtoboz' (MTsz). A régi adatok szerint is *lucs* volt a szó eredeti ejtése. Szláv jövevényszavaink közé tartozik: szerb-horvát *luč* 'Kienspan 'fenyőszilánk, foklya)', szlovén *luč* 'Licht', többesszámban 'Lichtspäne', cseh *louč* 'Kien (szurkosfenyő)', orosz луч 'Strahl (sugár)', луча, лучина 'Kienspan', kisorosz *luč* 'Strahl', *lučyna* 'Kienspan'. A szláv szó eredeti jelentése 'sugár, fény' volt. A fa nevét onnan nyerte, mert szilánkjával világítottak. A szó különben azonos a latin *lux* 'fény' főnévvel.

12. *Nyolcadós*. A MTsz azonos Kassai Szókönyvéből közli Pécsről 'véka (negyed köböl)' jelentéssel. Kiss Géza Ormányságában *nyócada* alakban közli a *csapént* és a *kila* címszó alatt. Szerinte 96 kl: 2 *mérő*: 8 *nyócada*. Ezek mind régi ürmértékek. A nyolcadát másképp *fölöntőnek* is hívják (296). Nyíri szerint Somogy m. Szennán 1 *fölöntő* 15,5 kg, kb. 15 l.

13. *Pocamag*. Kétségtől a maszlag (*Datura stramonium*) magja. A maszlag magvában és levelében daturin van, ettől bódító-mérgező. Ha valaki a magvát megeszi, elbódul tőle, őrijong, sőt bele is hal (Pallas-L.). A régi Tsz *pocafü*-nek nevezi ezt a növényt a följegyzés helyének megjelölése nélkül. Sásdi Sándor baranyamegyei származású író, s így valószínű, hogy ott ismerik ezt a nevet. Kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek e ritka szó iránt érdeklődni: hol mondják, hogy ejtik, s mely növénynek a neve. CzF szerint a *poca* azonos a dísznövény, csalogató nevével, mert tüskésdísznövényhez hasonló szűrős gumók teremnek rajta.

14. *Rehüdt*. Sásdi régebbi regényeiben is használja 'korhadt' jelentésben. Berze Nagy János szerint *rehütt* 'rohadt' (Baranya m. Berkesd, 3:29), Kiskunhalason, amely dunántúli település, 'korhadt'. Kassai Szókönyvében a Duna mellékéről közli: *rehüdt* épület (MTsz). Kiss Géza Ormányságában *rejhed* 'rohadt', *rejheszt* 'rohaszt, korhaszt' alakban közli, de ott azt is mondják: Ott *rejhüttek* a nagy esőt fák az erdőn (320). Alapszavuk: *ré, rev, reve, redv*.

15. *Ezen a szent helyen*. Csúry is följegyezte Szamosháti Szótárában: *Ezen a szent hejje(n) hatta* 'éppen ezen a helyen'. Erdélyben ez időhatározóként is előfordul: *Abból a szent helyből* visszaszökött a vadászatról (Ösz János: Csudatáska 59). *Abból a szent helyből* mentek az öreg királyhoz (87). Eredetileg valóban csak időhatározó volt az ilyen kifejezésekben: *Abbá á szent pillantásbá* megrázkódott a kerék (Pest m. Hévizgyörk Nyr 71:57). Hát a tüzesembőr *azon szent pillantatba* mögen messze fönn a Zámor-tetőn láccott (Baranya m. Martonfa, Berze 3:345). *Ebben a szent percben* (Csík m. NyF 11:42). Eredetileg nyilván *szempillantás, szempillanat, szemperc* volt a hangzásuk, s ezek első tagját a nyelvérzék a *szent* melléknévnek elemezte.

16. *Tátika, vadtátika*. A *tátika* népies neve az orosz-lánszaj nevű kerti virágnak (*Antirrhinum majus*), a *vadtátika* pedig a hozzá hasonló virágú *Linaria vulgaris*, melyet a régiek *gyujtoványfü*-nek hívtak s néhol így nevezi ma is a nép. Ez már mezei növény.

Kérdés. Móricz Zsigmond Hét krajcárjának egyik elbeszélésében írja: A tekenő már ott volt a dagasztószéken, előkészítve minden, a „*pár*“ feláztatva, liszt megszitálva (146). Mi a *pár* szó jelentése itt? F. T.

Felelet. A népnyelvben *pár* a. m.: 'kenyérlesztő (kovász, komlós korpa)'. A nép ebben a jelentésben ismeri a Balaton mellett, az Alföldön és a Palócságban, tehát jókora területen, s ez a szó régiségére vall.

A Nyelvőr postája

Budapest, 1950 november 27-én.

Beke Ödön elvtársnak,
a Magyar Nyelvőr szerkesztősége

Budapest.

Kedves Barátom!

A „Tartós békéért, népi demokráciáért!“ magyar kiadásának — mint ismeretes — az a feladata, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom hivatott képviselőinek cikkeit és más megnyilatkozásait érthető és élvezhető nyelven eljuttassa a magyar olvasók széles köréhez.

E felelősséggel járó munkánk során természetesen sok nehézséget kell leküzdenünk, hogy egyebet ne említsek, a rendelkezésünkre álló, gyakran túlságosan rövid idő nem-igen hagy sok lehetőséget a töprengésre s így be kell vallanom, nem ritkán vétkezünk nyelvünk szépsége és helyessége ellen, Ugyanakkor őszinte törekvésünk, hogy a hibákat lehetőleg kiküszöböljük.

Hozzád fordulok tehát segítségért. Az a kérésem, ha időd engedi, nézd át lapunk legutóbbi számaát és mutass rá a bizonyára nem kisszámban előforduló hibákra. Az a tervünk, hogy munkatársaink serkentése és okulása céljából legközelebb szerkesztőségi értekezletet hívunk egybe, ahol napirendre tűznék beszámolódat. Értékes bírálatod hozzájárulna lapunk nyelvének — és nem kétséges, a magyar politikai nyelvnek is — megjavításához.

Maradok elvtársi üdvözlettel:

Szántó Rezső
főszerkesztő.

Rideg Sándor munkásíró írja: Az utóbbi időben számos nyelvvédő cikk jelent meg közel és távol e hazában nemhivatásos nyelvészek erőlködése eredményeképpen, íróik azonban továbbra is olyan gyalázatos magyartalansággal írják lírai és prózai műveik garmadáját, mintha sohasem olvasták volna saját nyelvvédő cikkeiket. Ezen a területen — sajnos — kövér bajok vannak. A rádió már kora reggel kezdi a nyelvrontást és folytatja késő éjtszakáig. Az újságírásban meg éppen nem tényező a nyelvtisztaság. A közelmúltban egy kitüntetett író úgy nyilatkozott, hogy a nyelvvédelem bornirtság és szellemtörténeti bogarászás. Nem akarok mit sem letagadni az eddig elismert értelmességemből, de az bizonyos, hogy nem az írói és művészi világ csodagyermeké, hanem egyszerű munkásember vagyok, s minthogy a bajokon változtatni nincs módom és talán tudásom is hiányzik, csupán csodálkozom a dolgok állapotán, s erőm szerint igyekszem elkerülni munkám során azokat a bűnöket, amelyeken oly sokan megbotránkoznak. Végül megemlítem a szovjet írók könyveinek magyar lefordítását. Véleményem itt az, hogy én semmiestre sem engedném meg írói munkám ilyenfajta tönkretételét, ha olyan jeles író lennék, mint azok a szovjet írók, akiknek munkáit nálunk lefordítják. Mindenképpen megokolt, hogy az irodalomban mutatkozó betegségtünetek mikroszkóp alá kerüljenek.

Kedves Szerkesztő elvtárs! Nem vagyok nyelvész, még csak tanító sem, hanem igen kevés iskolát végzett egyszerű dolgozó. Az anyanyelvem iránti rajongó szeretet ad bátorságot, hogy helyesírási kérdéshez, mondhatom, vitához, hozzászóljak.

Mielőtt rátérnék mondanivalómra, meg kell említenem, hogy a Magyar Nyelvőrnek már régen olvasója vagyok, ez év elejétől pedig előfizetője, s így alkalmam volt és van állandó figyelemmel kísérni minden olyan megnyilvánulást, amely nyelvünket érinti.

A Nyelvőr két legutóbbi száma óta nagy örömmel látom, hogy mind nagyobb teret és figyelmet szentel az élő nyelvnek, és bizonyos vagyok benne, Sztálin elvtárs ismeretes cikke következtében ez a változás, illetve fejlődés még nagyobb lesz.

Megvallom Szerkesztő elvtársnak, amikor végigolvastam a helyesírás egyszerűsítéséről szóló cikkeket, hozzászólásokat és leveleket, majdhogy úrrá nem lett rajtam a rémület: ennyi kétségbeesetten jajveszékélő pedagógust egyvégben még sose láttam. Magyar nyelvészek, magyar nyelvtant oktató tanítók panaszozzák, hogy nehéz a helyesírás megtanulása? Sőt ami a hosszú *i, ú, ü* magánhangzó írását illeti, még az előbb említett tanítóknak is fogas kérdés, mi több, egyes szavak más-más alakjában nem is tudják, hogyan kell írni! Nagyon, elszomorítóan sajnálatos ez, s ezek után semmi okunk és jogunk szemrehányást tenni a nagyközönségnek helyesírási tudatlansága miatt. Mert hát mit szóljanak ők, akik, legalábbis eddig, abban a hiedelemben éltek, hogy a nyelvtan és helyesírás azok közé az elvont stúdiumok közé tartozik, amelyeknek tökéletes (?) tudása egyes-egyedül írókra, költőkre és más, betűből élőkre tartozik?

Nem akarom Szerkesztő elvtársat hosszan elvonni munkájától, de röviden mégis szeretném elmondani néhány észrevételemet a helyesírási vitáról. Jól tudom, az én szavam nem sokat nyom a latban, ám annyira berzenkedik bennem, hogy jobbnak találok, ha elmondom, hadd szabadulok tőle.

A helyesírás egyszerűsítését, egységesítését és általános rendezését természetesen én is helyesnek, sőt fontosnak és sürgetőnek tartom, és ez bizonyosan megegyezik mindenki óhajával; de az a véleményem, és ezt nyomatékosan ki kell emelnem: *ha a legaprólékosabb részletekbemenően egyszerűsítjük is helyesírásunkat, akkor sem lehet elsajátítani anélkül, hogy ne tanuljunk és ne foglalkozzunk vele.* Mert mint minden tudományt, vagy akár mesterséget, a nyelvtant és a helyesírást is tanulni kell, elmélyedni benne, elgondolkodni rajta, legalább annyit, amennyit bármely más ismeret megszerzésével teszünk. Ismerek olyanokat, akik irigylésreméltó általános műveltségben úgy-ahogy megállják a helyüket, azonban nyelvtani és helyesírási tudásuk olyan csapnivaló, hogy menten vissza kellene őket küldeni valamelyik elemibe. Minden téren azt láthatjuk, ha valaki valamely munkakörben el akar helyezkedni — főleg gyors- és gépirókra, tisztviselőkre, újságírókra gondolok —, az illető szakmában való jártasságáról vizsgát kell tennie, vagy egyéb bizonyosságot kell adnia szakképzettségéről —, csak éppen nyelvtani felkészültségét nem kéri számon senkitől. Ezért történhet meg, hogy hivatalos irataink és nyomtatványaink olvasásakor minduntalan esetlik-botlik az ember a helyesírási hibákban. S az illetékesek részéről ez a nemtörődömség, hanyagság, amellyel ezt a kérdést kezelik, arra vezet, hogy még azokban is elhalványul az érdeklődés a nyelvi kérdések iránt, akikben különben van némi tudni-vágyás. Megállapítható tehát, hogy a nagy többség igen keveset vagy egyáltalán nem foglalkozik a helyesírással, s ez az oka azután, hogy egyszerű másszor ha dolguk akad vele, teljesen tanácstalanok, s miután elrágják ceruzájuk felét: meghozzák az ítéletet: „borzasztó” nehéz a helyesírás.

Ezen a területen vár döntő feladat a Nyelvőrre. Állandóan napirenden tartani és népszerűsíteni a helyesírást és szüntelenül felhívni a figyelmet fontosságára. Minden eszközzel törekedni kell a tömegek fogékonyságának fölkeltesére és ébrentartására. E cél érdekében segítségül kell hívni a folyóiratokat, sőt a napilapokat is. Ennek a jelentőségét emeli az is, hogy a szocializmust építő hazánkban a nép mind nagyobb mértékben vesz részt az ország vezetésében, különösen a tanácsok megalakulása óta, ez pedig szük-

ségesse teszi, hogy minden helyre jól képzett dolgozó kerüljön, aki, ha sor kerül rá, érthetően és híven tudja leírni vagy elmondani gondolatait. Azonkívül a hivatalos, kereskedelmi és egyéb nyomtatványok, esetleg cikkek szövegét a megállapított helyesírás szabályainak szem előtt tartásával tudja mondatokká formálni. Már találkoztam olyan elvtársakkal, akiknek igen életrevaló gondolataik voltak, de ezek a gondolatok éppen nyelvi tudatlanságuk miatt legtöbbször beleszáradtak a tollukba. Híszem, hogy a nyelvtan és helyesírás tanulmányozása nagyban elősegítené az íráskészség kifejlődését is.

Nekem már hosszúnak tűnik föl ez a levél, azért sietek megnyugtatni Szerkesztő elvtársat, már csak néhány mondat van hátra.

Benkő Lorándnak a hosszú *i, ú, ű* betűről írott cikkéről akarok még szólni. Nézetem szerint annyi ebben a cikkben a hajánál fogva előráncigált nehézség és vád, amellyel ezt a három becsületes, jól szolgált betűnket illeti, hogy azt kell hinnem, csupa elemista korából visszamaradt rossz emlék szülhette. Nem igaz, Szerkesztő elvtárs, a hosszú *i, ú, ű* megtanulása nem nehéz! Én éppen helyesírásunk egyik legkönnyűbb részének találok, minthogy egyszerű szabályokkal megregulázható, és igenis tanulással, meg egy kimerítő zótár segítségével könnyen megjegyezhető. Az egyes nyelvjárások kiejtése itt nem jöhet számításba; a helyesírás szabályait tudommal mindig az irodalmi nyelvre állapítják meg, ilyen pedig nekünk is van, hála íróinknak.

Ugyanezek a megállapítások vonatkoznak az *ly*-ra is.

Ami kemény dió helyesírásunkban, az nem a hosszú *i, ú, ű*, meg az *ly* megtanulása, hanem az *egybeírás-különírás problémája*, ezenkívül az írás-jelek alkalmazásának a megtanulása. Ez igen, ez már valóban nehezebben elsajátítható; ezzel kell behatóbban foglalkozni, Szerkesztő elvtárs, s amennyire lehet, szabályok közé szorítani.

Befejezésül azzal a kéréssel fordulok Szerkesztő elvtársra keresztül az illetékesekhez: hagyják meg nekünk a hosszú *i, ú, ű* betűt, inkább megtanuljuk, mikor kell rövidet írni s mikor hosszút. *Mert a nyelvtant és helyesírást csak azok ítélik nehéznek, akik ritkán gondolnak vele s akik az első kétség láttára visszariadnak tőle; ámde szeretni kell anyanyelvünket, törődni vele és akkor egyszeriben világosabbá, könnyebbé válik; a bonyolultság, az elvontság köde is szétfoszlik körülötte, s mint jól nevelt gyermek engedelmeskedik mindannyiunknak.*

Bárdos Sándor, nyomdai gépmester

Kovács Ferenc esztergomi tanító írja: „A Nyelvőr 1949. évi egyik számában a zománc szóról olvastam, a muzslai zománcos párnáról. Feleségem muzslai születésű. Ő már ezt a kifejezést nem ismeri, olyan párnáról sem hallott, amilyen a cikkben le van írva. Ha szükségesnek tartja a Szerkesztőség, szívesen érdeklődöm a dolog iránt muzslai idősebb rokonaimnál. A cikk szerint az idézett cikk szerzője nevezte a Muzslán látott párnákat zománcos párnának“.

Nagyon kérjük többi olvasóinkat is, érdeklődjenek, hogy hol használják a zománcos párna elnevezést, s kérjük ennek pontos leírását. (A szerk.)

„Az ugyanabban az évfolyamban olvasott közmondást (382. l.) édesapámtól így hallottam: Aki 20 éves korába nem legény, 30 éves korába nem ember, 40 éves korába nem gazda, abbú semmi se lessz.“ (Köszönjük ezt az eddig ismeretlen változatot, és kérjük többi olvasóinkat is, írják meg, hallották-e és hol hallották ezt a változatot. Azt is jó volna tudni, hogy ennek a változatnak a közlője hová való, tehát hol hallotta ilyen alakban a közmondást. A szerk.)

MAGYAR NYELVŐR

75. ÉVFOLYAM * 1951 MÁRCIUS — ÁPRILIS * 2. SZÁM

Nyelv és iskola

AZ ISKOLAI OROSZ NYELVOKTATÁS ALLAPOTA ÉS FELADATAI I. V. SZTÁLIN A NYELVRŐL VALÓ TANÍTÁSÁNAK VILÁGÁNÁL

I. A. Kairov, az OSZFSZK közoktatásügyi miniszterének előadása.¹

Egy félesztendő telt el azóta, hogy Sztálin elvtárs a nyelvészet kérdéseiről szóló lángeszű munkái megjelentek.

Sztálin elvtárs művei a szovjet tudomány egészét, de különösen a szovjet nyelvtudományt a fejlődésnek új fokára emelték; a nyelvészet tudósai, a közép- és főiskolák tanárai előtt széles távlatokat nyitottak meg; kitűzték az elkövetett hibák kijavításának feladatát, utat mutattak, amely kivezet a szovjet nyelvtudomány pangásából; utat mutattak a további alkotó haladásra.

Kivételes jelentőségük van Sztálin elvtárs műveinek a szovjet iskola számára; és rendkívüli ez a jelentőség az új nemzedék kommunista nevelésére irányuló valamennyi tevékenység, de különösen a gyermekek orosz nyelvi oktatása gyökeres megjavításának szempontjából. „A nyelv az emberi érintkezés legfontosabb eszköze“, „a nyelv a társadalom harcának és fejlődésének is eszköze“ — tanítja Sztálin elvtárs. Ez a tanítás arról tesz bizonyosságot, hogy milyen hatalmas jelentősége van az iskolai nyelvtanításnak, milyen magasfokú eszmei irányzattal kell kiválnia ennek a tárgynak.

A diákokban lelkes törekvést kell kialakítani saját beszédük tökéletesítésére és az orosz nyelv szilárd elsajátítására, amely a világ leg gazdagabb és legfejlettebb nyelveinek egyike.

Lenin és Sztálin nyelve ez.

I. Az elmúlt hónapok alatt az iskolák tanítói, a metodikusok, a filológia tudósai nagy munkát végeztek. Mérlegeljük ennek a munkának néhány eredményét, értékeljük a pozitívumot, tárjuk fel a hiányosságokat, jelöljük meg a javítás útját és az iskolai orosz nyelvtanítás további tökéletesítésének feladatait.

Az 1950—51. iskolai év kezdete előtt a Közoktatásügyi Minisztérium felülvizsgálta az V—VII. osztályos orosz nyelvi tanterveket Sztálin elvtársnak a nyelvtudomány kérdéseiről szóló munkái alapján

¹ Rövidített gyorsírási jegyzet alapján közölve.

és új általános ismertetést készített hozzá. Ezenkívül két módszertani útmutatót állítottak össze az orosz nyelvnek az I—IV. és V—VII. osztályban való tanításáról. Az augusztusi kerületi nevelői értekezleten a Közoktatásügyi Minisztérium azt ajánlotta, hogy tűzzenek napirendre egy előadást erről a tárgyról: „Sztálin tanítása a nyelvről és az orosz nyelv iskolai tanításának feladatai.“ Az OSZFSZK iskolái kiváló tanítóinak szövetségi értekezletén, amely 1950 őszén folyt le, megvizsgálták az orosz nyelv tanításának kérdéseit Sztálin elvtársnak a nyelvtudomány kérdéseiről szóló munkái megvilágításában. A múlt év szeptemberében a népoktatási vezetők központi továbbképző intézetében kéthetes szemináriumot tartottak a tanítók továbbképző intézeteinek orosz nyelvi metodikusai számára, amelyen 150 ember vett részt. 1950 novemberének második felében folyt le a Szovjetúnió Tudományos Akadémiája és az OSZFSZK Neveléstudományi Akadémiájának együttes ülése; ennek az együttes ülésnek tárgya: Sztálin elvtársnak a nyelvtudományra vonatkozó munkái és a szovjet iskolai nyelvoktatás kérdései. Sztálin elvtárs nyelvről való tanításának világánál kritikai elemzésnek vetették alá az utóbbi éveknek az iskolai orosz nyelvtanítás kérdésével foglalkozó irodalmát és a „Russzkij jazik v skole“ (Az iskolai orosz nyelvoktatás) című folyóiratot is. Jóváhagyták azt a tervet, hogy támogassák az orosz irodalom módszertanára vonatkozó irodalom kiadásának kereteit. Végül a januári nevelői értekezleten előadások hangzottak el az orosz nyelv iskolai tanításának állapotáról és átszervezéséről.

Sok terület, vidék és autonóm köztársaság érezte a felelősséget és kellő figyelmet szentelt az iskolai orosz nyelvoktatás átszervezésének. A népoktatási osztályok gondoskodtak arról, hogy Sztálin elvtárs munkái eljuttassák az iskolához és a nevelőig: felolvasásokat, előadásokat, szemináriumokat és konzultációkat szerveztek ezekről a kérdésekről, amelyeken részt vett minden alsó tagozati tanító és minden irodalomtanár. A helyi sajtó lapjain és gyűléseken bírálat tárgyává tették egy egész sor módszertani könyv hibás tételeit és azon nevelők és metodikusok munkáját is, akik buzgón belevitték az iskolai életbe N. J. Marr „új nyelvelméletét“; haladéktalanul közöltek a kerületi népoktatási osztályokkal és iskolákkal minden utasítást, melyet a Közoktatásügyi Minisztériumtól kaptak a szóbanforgó kérdésről. Alaposan tanulmányozták és elterjesztették a legjobb iskolai tanítók orosz nyelvtanításra vonatkozó tapasztalatait. Maguk a tanítók pedig törekedtek Sztálin elvtárs munkáinak elmélyedő tanulmányozására és igyekeztek ezek alapján átalakítani pedagógiai munkájukat.

A legjobb nevelők elsősorban azt tűzték ki feladatuk, hogy visszahelyezzék jogaiba a nyelvtant, fokozzák az alaktanra és a tanulók szilárd helyesírási készségének kialakítására, valamint a helyes beszéd szóbeli, írásbeli készségének elsajátítására fordított figyelmet.

Ha szemügyre vesszük a legnagyobb felelősségtudattal dolgozó tanítók tevékenységét, észrevehetjük, hogy különösen ügyelnek a tanulók írás-, olvasástudásának fejlesztésére.

Sok tanító igyekszik kiküszöbölni azt a természetellenes állapotot, amely ebben a formulában tükröződik: „Tudja a szabályt (a tanuló), de hibásan ír.“ A tanítók most jól ismerik ennek a jelenségnek az okát; ez pedig a szabálynak nem teljes, tudatos elsajátításában és a begya-

korlás nem kielégítően szilárd voltában rejlik. Ezért a tanítók erőfeszítései is arra irányulnak, hogy biztosítsák a tanulók számára a szabályok tudatos elsajátítását és az elengedhetetlenül szükséges begyakorlást.

A tanítók kezdték megkövetelni a tanulóktól, hogy megértés alapján tanulják meg az alapvető nyelvtani meghatározásokat és szabályokat.

A tanítók igen fontosnak találták az osztályban végzett írásbeli gyakorlatokat (amelyek az előző években félig feledésbe merültek), amelyek lehetővé tették a tanítónak, hogy irányítsa a növendék iskolakönyvhasználatát és ezzel kialakítsa a tanulók házi feladatának helyes fogásait.

Felelősebb lett a különféle iskolai gyakorlatok és házi feladatok ellenőrzésével kapcsolatos magatartás. A tanítók törekszenek arra, hogy a minden tanuló számára közös házi feladatok ellenőrzése a növendék figyelmének teljes mozgósításával történjék és elérjék azt, hogy a tanulóknak ne maradjanak kijavítatlan hibáik.

A változások a legészrevehetőbben a nyelvtani elemzés terén mutatkoznak. Ennek a munkának ezidő szerint a következők a jellemvonásai: *a)* célirányosság (az elemzés kapcsolódik a soron lévő leckének vagy a soron lévő nyelvtani kérdésnek anyagához és a nyelvtani elemzés céljaként a tanult nyelvtani anyag megszilárdítását vagy általánosítását tűzi ki); *b)* az elemzés fajtáinak különbözősége és különösen a figyelem az alaktani és a helyesírási elemzés iránt; *c)* a kapcsolat megállapítása a mondattól különálló szavai között; *d)* a nyelvtani elemzés megokolatlan bonyolultságának megszüntetése azzal, hogy a nehezebb esetekben nem kívánják meg a szabad és állandó jellegű szókapcsolatok elválasztását és így tovább.

Pozitívumul meg kell említenünk, hogy az alsó osztályok és az V. osztály tanítói között a kapcsolat mind szorosabb. Ez a kapcsolat a következő módon nyilvánul meg: az V. osztály tanítója megismerkedik jövődő tanítványaival, amikor azok még a IV. osztályba járnak és a IV. osztály tanítójának segítségére van munkájában. A IV. osztály tanítója, amikor átadja növendékeit az V. osztály tanítójának, az első hónapok folyamán segíti utódját a számára új növendékekkel való munkájában. A kapcsolatnak más módjai is vannak: a IV. és V. osztályok tanítói közös módszertani értekezleteket tartanak, amelyeken megvitatják azokat a kérdéseket, amelyek megkövetelik az egybehangolt munkát; átnézik a tanulók írásbeli feladatainak szövegét, megbeszélik a szóbeli leckék fajtáit, stb.

Az orosz nyelv tanítói az órán kívüli munkát is felhasználják az orosz nyelv iránti érdeklődés felkeltésére.

Minden járásban tucatjával és százával, minden területen, vidéken és autonóm köztársaságban pedig ezrével vannak az orosz nyelvnek olyan alsó és felső tagozati tanítói, akik pompásan megtalálták az átalakítás útját Sztálin elvtárs tanítása alapján: az orosz nyelvet a legmagasabb eszmei és pedagógiai színvonalon tanítják. Ezzel tudják biztosítani tanítványaiknak e tárgy terén való szilárd és alapos tudását és készségét.

Azonban rá kell mutatni arra, hogy mindez a komoly munka csupán kezdet. Sok még az el nem végzett munka, a kérdések között vannak

homályosak és tisztázatlanok, és az orosz nyelvoktatás átszervezésének sok területén súlyos hibák fordulnak elő.

A Közoktatásügyi Minisztérium nagy késedelemmel adta ki az orosz nyelv tanításának átszervezésére vonatkozó útmutatót. Emellett az útmutatók, amelyeket szétküldött a helyszínre, nem teljesen felelnek meg minden kérdésre, a tanítókat nem mindig látják el végleges és gyakorlati eszközökkel munkájuk számára.

A népoktatás szervei a helyszínen igen sok esetben felelőtlenül és figyelmetlenül jártak el az iskolai orosz nyelvoktatás átszervezésével kapcsolatosan. Csak ezzel a meg nem értéssel és hanyagsággal magyarázható meg, hogy a minisztériumnak késedelemmel megkapott utasításait, új tanterveit, útmutatásait, stb. a népoktatás néhány osztálya magánál tartotta és maga is késleltetve juttatta el rendeltetése helyére.

Sok iskola tanítója magára hagyatva nem tudott kemény és biztos kézzel megbirkózni az orosz nyelv tanításának nehézségével. A tanítóknak — különösen a falusi tanítóknak — nem mindegyike volt alkalmas az orosz nyelv iskolai oktatásának Sztálin elvtárs tanítása megvilágításában való átszervezésére.

Meg kell jegyeznünk, hogy az orosz nyelv iskolai oktatásának Sztálin elvtárs tanítása megvilágításában való átszervezését a tanítóságnak főként elméleti síkon nyújtották és a gyakorlati megoldás útjaira csak igen gyéren mutattak rá.

Külön hangsúlyoznunk kell, hogy némely helyen még nem küszöbölték ki a káros, lappangó önmegnyugtatót és a kritika hiányát s azt a felfogást, hogy az iskolai gyakorlatban nem szerepelt Marr: következésképpen nincs is mit átszervezni.

Leningrád vasziljeosztrovszki kerületének iskoláiban a nyelvről szóló úgynevezett „új tanítás“ követői kitartóan törekedtek ennek a tanításnak az iskola gyakorlatába való bevezetésére. E körzet januári nevelői értekezletének vezetői a jól végzett munka jegyében ezt írták határozattervezetükre: „Az orosz nyelvoktatás átszervezése befejeződött.“

Néhány iskola tanítója és a moszkvai kerület egynémely metodikusa, sőt a moszkvai városi tanítói továbbképzőintézet orosznyelvű munkaközösségének egyes munkatársai azt állították, hogy az iskolába nem a marri állásfoglalás férközött be az elmúlt esztendőben, hanem — egyszerűen — az orosz nyelvet tanító egyes tanárok rosszul dolgoztak.

Azt elfogadhatjuk, hogy sok tanító nem ismerte N. J. Marr tanításait, azonban ismerték a Közoktatásügyi Minisztérium utasításait, a Neveléstudományi Akadémia munkatársainak tanácsait, végül az olyan metodikusok, mint Petrova, Szergyucsenko, Lebegyev, Keldadmitriev, Kraszilnyikov munkáit, Dobromiszlov hibás cikkeit és egyebeket.

Igen sajnálatos, hogy az úgynevezett „új nyelvelméletnek“ az iskolára gyakorolt romboló befolyása nemcsak a multban érvényesült, hanem helyel-közzel még ma is tovább él.

A krimi terület Zujszkij kerülete mezsegorszki iskolájában az V. osztály orosz nyelvóráján, amelynek tárgya a *-mja* végű főnevek

ragozása volt, a tanítónő hét mondatot írt fel a táblára, többek között ezt: „K znamenyi szobralisz gyemonsztranti.“ (A tüntetők a zászló alá gyűltek). Azután értelmileg kezdték elemezni: „Kik a tüntetők? Milyenek szoktak lenni a tüntetések?“ és így tovább. Hosszadalmas értelemi elemzés után a tanítónő röviden magyarázta meg magának a szabálynak a lényegét. Mikor azonban látta, hogy a gyerekek rosszul boldogulnak a *-mja* végű főnevek ragozásával, nagy nehezen, egy sor rávezető kérdés segítségével végül elérte ennek a szabálynak helyes megértését. Azonban, ahelyett, hogy (az oly nehezen megértett) szabályt az órán begyakorolta volna a tanulókkal, a tanítónő ismét magyarázatba bocsátkozott arról, hogy az ógyházi szláv nyelvben volt egy „jusz“ betű. „Nálunk — vonta le a következtetést — a nyelv egyszerűsödése van folyamatban.“

A készség megszerzésére irányuló gyakorlati munka fokozását némelyek leegyszerűsítetten értelmezték: lelkesen művelték az ellenőrző tollbamondások tömegét a szabad és kötött fogalmazás rovására. A moszkvai körzet klini kerületében sok igazgató a szóbeli nyelvtani gyakorlatot a marrizmus csökevényének tekintette.

Néhány tanító helytelenül értelmezte a Közoktatásügyi Minisztériumnak a szavanként való nyelvtani elemzésről szóló utasítását, és ezt az értelmetlenségig fokozva azon fáradozott, hogy az előljárókat és kötőszavakat² mondatrészként elemezzék. Sok tanító rátért a valójában oszthatatlan szókapcsolatoknak szóról-szóra való elemzésére, amelyek pedig értelmileg egy egészet alkotnak és ezért az elemzéskor nem tagolhatók részekre.

Egyes tanítók az orosz nyelvoktatás előző hibáinak kiküszöbölésekor teljességgel elzárkóztak minden szókészleteti és jelentéstani munka elől, sőt a nyelvtani jelentés megmagyarázása elől is: a tanulóktól csupán nyelvtani meghatározások és szabályok bemagolását követelték, anélkül, hogy a növendékek kellőképpen értették volna ezeket a szabályokat.

Krasznodar városa 3. számú iskolájában helytelenül végzik a szó-tári munkát. Az V. osztály tanulóit például arra kényszerítették, hogy susogó hanggal végződő rövid melléknevekből állítsanak össze szójegyzéket; ezenfelül azt is közölték a tanulókkal, hogy 75 szóért, amelyet szép külalakú szótárban bemutatnak, „ötös“ osztályzatot kapnak. Némely tanuló, ha nem talált kellő szót, nekilátott, hogy maga okoskodjék ki ilyet. Ennek eredményeképpen az iskolások szótáraiban ilyen szavak bukkantak fel: „tyanucs, mokrjucs“, stb.

Az orosz nyelv iskolai tanításának komoly hiányossága maradt továbbra is a tanulók hibáival kapcsolatos munka ki nem elégítő volta. A hibákkal kapcsolatos munkát rendszerint csupán az ellenőrző feladatok útján végzik. Azok a hibák, amelyeket a növendékek a házi és iskolai feladatokban követnek el, az esetek nagy részében figyelmen kívül maradnak. Ennek következtében ellenőrzésük teljesen értékét veszti tanár és tanítvány szempontjából egyaránt. Nem minden tanító ellenőrzi idejében és figyelmesen az iskolai és házi feladatokat. Nem mindig fordítanak figyelmet az elmaradott tanulókra és nem foglal-

² E két nyelvtani kategóriát a szerző a szokásos orosz műszóval „kisegítő szavak“-nak nevezi; a magyarban ilyen összefoglaló nyelvtani műszavunk nincs. A ford.

koznak velük hiányos nyelvtani ismereteik és helyesírási készségük kiegészítésére.

Egyes esetekben az orosz nyelv tanítóinak munkájában éppen ellenkező természetű hibák fordulnak elő.

Moszkva város 464. számú iskolája VIII—X. osztályának tanítói növendékeiknek olyan szövegeket mondanak tollba, amelyek túlságosan tele vannak tűzdelve helyesírási nehézségekkel.

Azokat a tanulókat, akik valamely szóban hibát követtek el, arra kényszerítették, hogy 20-, 30-, 40-, 60-szor, sőt többször is írják le azt a szót. Az egyik növendéket, aki a „tovarises“ szó végére lágy jelet tett, arra kényszerítették, hogy 600-szor írja le ezt a szót.

Lofgascen elvtárs, a krimi terület Szovjet kerületének népoktatási osztályvezetője megkövetelte az iskoláktól, hogy minden orosz nyelvóra kötelezően két-három mondat írásával kezdődjék a hibák leküzdése céljából. Az ellenőrzés, amelyet a Közoktatásügyi Minisztérium tanulmányi felügyelője végzett, azt mutatta, hogy ez a munka semilyen eredményre sem vezet, mert a legtöbb esetben a tollbamondott szövegek sem az óra tárgyával, sem az előző munkával, sem a tanulók elkövette hibákkal nincsenek kapcsolatban.

A tanítás szervezésének és a tanulók orosz nyelvi felkészültsége fokának fentebb kimutatott hiányosságai és némely esetben a tanítóknak, növendékeik tudása értékelésében megnyilvánuló felfokozott igénye volt az egyik főoka annak, hogy a folyó iskolaév első felében az OSZFSZK iskolái tanulóinak előmenetele az orosz nyelvben vagy az előző iskolaév első felének színvonalán maradt, vagy egyes esetekben még az alá süllyedt.

A tanulók orosz nyelvi ismerete és készsége terén az idei iskolai évben, éppúgy, mint az előző években is, a következők voltak a legfeltűnőbb gyengeségek:

Az I. osztályos tanulók leginkább a betűk kihagyásával és felcserélésével, valamint a szavak eltorzításával követnek el hibát. Ezeknek a hibáknak jellemző vonásuk az az állhatatosság, amellyel a következő osztályokban is kitartóan fennmaradnak.

A II. osztály tanulói a betűk kihagyásán, a betűk felcserélésén és a szavak torzításán kívül sok hibát követnek el a hangsúlytalan magánhangzókban és az elválasztó kemény és lágy jel alkalmazásában is.

A III. osztályban a fent bemutatott hibákhoz csatlakoznak a főnevek esetragjainak helyesírásában elkövetett hibák, a IV. osztályban pedig ezen kívül a melléknevek esetragjai helyesírásának hibái és a nye szócska igével kapcsolatos helyesírásának eltévesztése.

A felsőbb osztályokban, az V.-től kezdve, továbbra is a hangsúlytalan magánhangzók helyesírásában elkövetett hibák az uralkodók; a VI. osztálytól kezdve pedig ezen kívül a melléknévi igenevek, valamint a не és ни szócskák helyesírásának hibái is.

Még mindig jelentékeny azoknak a hibáknak a száma, amelyeket sok tanuló — különösen sok felsőosztályos növendék — az írásjelek használatában követ el a kötőszóvalan összetett — mellérendelt és alárendelt — mondatokban, valamint a melléknévi igeneves és határozói igeneves értelmező mondatok elkülönítésében.

Még mindig fejletlen sok tanuló stilisztikai készsége valamennyi osztályban, a X.-ig bezárólag.

Amint látjuk, nem szabad nyugodnunk. Még nagy, bonyolult és fáradságos munka áll előttünk.

II. Milyen feladatokat kell végrehajtaniok tehát az iskoláknak, a népoktatás szerveinek és a Közoktatásügyi Minisztériumnak, hogy meg lehessen valósítani az orosz nyelvoktatás átszervezését I. V. Sztálin a nyelvtudomány kérdéseivel foglalkozó munkáinak megvilágítása nyomán?

Amint fentebb említettük, 1950 november végén folyt le két akadémia együttes ülése. Ennek tárgya: a nyelvtudomány és az iskolai orosz nyelvoktatás kérdései Sztálin elvtárs tanításának világánál.

Ennek az ülésnek határozata, amelyet a két akadémia elnöksége jóváhagyott és az OSZFSZK Közoktatásügyi Minisztériuma elfogadott, az orosz nyelvi oktatás megjavításának kérdéseiben a végrehajtás alapvető tudományos-pedagógiai programja.

Emlékeztetek az ülés elfogadta határozat alaptételeire:

1. A nyelvtant kell az iskolai orosz nyelvi oktatás alapjává tenni úgy, mint ahogy „a nyelv éppen a nyelvtan segítségével kap lehetőséget arra, hogy az emberi gondolatokat anyagi nyelvi burokba öltöztesse“ (Sztálin: Marxizmus és nyelvtudomány. A szovjet nyelvtudomány kérdései. Bp. Szikra. 1950, 239). Az alaktan és a mondattan a nyelvtannak két egyformán fontos fejezete. Összefüggenek egymással, de mindegyiknek megvan a maga sajátossága. E két rész kölcsönös helyzetének kérdését gyakorlatilag kell megoldani, alkalmazva az oktatás különböző fokaira és a tanítás különböző szakaszaira. Az V—VI. osztályban az alaktan tanulásakor rá kell mutatnunk a tanulók előtt arra, hogy a szavak mondattá fűzésekor a szavak módosulnak. Egyszersmind világos fogalmat kell nyujtanunk a beszédrészek körén belül előforduló alaktani változások rendszeréről is. Ezért a tanulók figyelmét okvetlenül összpontosítanunk kell a mondaton kívül összetartozó alakokra, felhasználva erre a célra többek között a főnév- és igeragozási táblázatokat. Az alaktan tanulásakor a főfigyelemnek az alaktani elemzésre kell irányulnia, ehhez viszonyítva a mondattani elemzésnek pedig alárendelt szerepe legyen; a mondattan tanulásakor éppen ellenkezőleg kell eljárunk.

2. Az orosz nyelvtanításba beletartozik az elemi fonetika is, amelynek ismerete elengedhetetlenül szükséges az alaktan tanulásához, az irodalmi kiejtés elsajátításához, valamint a kiejtés és helyesírás kölcsönös kapcsolatának felismeréséhez; ennek pedig a helyesírás elsajátításában van fontos jelentősége.

3. Az iskolai nyelvtan, amely a szavak alakváltozásának szabályait ismerteti, egyszersmind a helyesírásnak és az írásjelek helyes használatának is alapjául szolgál. A nyelvtan elméletének tanulása a tanulók nyelve gazdagításának és helyes kifejezőmódjuk kialakításának is eszköze. Így a nyelvtanításban az elmélet a gyakorlattól elszakíthatatlan.

4. „A szótári szókészlet — mondja Sztálin elvtárs — a nyelv állapotának képét tükrözi: minél gazdagabb és sokoldalúbb a szótári szókészlet, annál gazdagabb és fejlettebb a nyelv“ (i. h. 238).

Amikor aláhúzzuk a nyelvtan vezető szerepét az orosz nyelv-tanításban, hangsúlyoznunk kell a nyelv szókészlete iskolai tanításának nélkülözhetetlen voltát is. A tanulóknak fogalmat kell alkotniok az orosz nyelv szókészletének gazdagságáról és az orosz szókészlet kiegészítésének forrásairól. Okvetlenül be kell vezetni az V—VII. osztályos iskolakönyvekbe az orosz nyelv szókészletének szentelt részt. Ugyanakkor az iskolában szókészleti munkát is kell végezni, amelynek az a célja, hogy a tanulók elsajátítsák az orosz irodalmi nyelv szókincsét. Ezt a munkát főleg a magyarázó és az irodalmi olvasási órákon kell végezni. Okvetlenül fontos, hogy a többi tárgy tanítói is kellő figyelemben részesítsék a tanulók szókincsének kibővítését.

A szókészleti munka fajtái közé tartozik azoknak a szavaknak a magyarázata, amelyeket a tanulók nem értenek, a szócsaládok összeállítására egy megadott szóhoz, a „nehéz” szavak tárgyszerinti szótárba gyűjtése, stb. Azonban a szótári munkának nem szabad öncélú jelleget öltenie, elszakadva a nyelvtan és a helyesírás, irodalom és más tárgyak tanulásától; alá kell rendelni ezt a munkát a tanítási anyag jobb elsajátításának, az olvasási, helyesírási és beszédképesség fejlesztésének.

5. Kell, hogy a nyelvórákon a diákok meg tudják magyarázni a tanult nyelvi jelenségek értelmét. Az általános nyelvtani jelentés vizsgálatokor a tanár a növendékek figyelmét ráirányítja olyan nyelvtani részletkérdésekre, amelyeknek a boncolása hozzásegít a gondolat pontosabb kifejezéséhez, vagy amelyeknek fontosságuk van a helyesírási és beszédképesség fejlesztése szempontjából.

6. A nyelvtani elemzéskor szükséges, hogy a szöveg konkrét tartalmának — a nyelvtan alapjainak tanításához és a készségek kifejlesztéséhez viszonyítva — csak segítő szerep jusson: ha a tanulók nem értik meg a gondolatot, fel kell értelmi oldalról boncolni, ha ez elősegíti a nem értett szavak jobb, világosabb magyarázatát vagy helyesírásuk elsajátítását. Az elemzéskor az egyes nyelvtani alakok jelentése is kidomborodik.

A nyelvtani elemzést oly módon kell megszabadítani a jogosulatlan bonyolultságtól, hogy teljesen alárendeljük az ismeretek és készségek szilárd és tudatos elsajátítása feladatainak.

A mondattani elemzéskor a mondat mondatrészekre tagolódik, amelyeket vagy különálló szavak, vagy szókapcsolatok (idiómák, tulajdonnevek és a tankönyvek említette néhány más példa) fejezhetnek ki. Kell, hogy a tanulók rá tudjanak mutatni azokra a mondattani fordulatokra, azokra a bővítményekre is, amelyeknek a tanulása kapcsolatos az írásjelek használata szabályainak elsajátításával. Nem kell a diákok figyelmét ráirányítani a bővítmények elhatárolásának nehéz eseteire — a kiegészítő és határozó, a kiegészítő³ és a jelző elkülönítésére — vagy a szabad és kötött szókapcsolatok elhatárolására.

7. A nyelvi jelenségeket a lehetőség szerint történeti távlatban kell vizsgálni. Az iskolai orosz nyelvoktatásban a történelmi szemléletnek különösen a nyelv élő és elavult elemei elválasztásában kell megnyilvánulnia. Fontos rámutatnunk a tanulók előtt a nyelv fokozatos

³ „Kiegészítő” („dopolnyenyije”): kb. a francia complément (direct és indirect) megfelelője; a magyar nyelvtanban ez a fogalom általában nem használatos. *A ford.*

tökéletesezésére, nyelvtani szerkezetének és alapvető szókészletének ellenállóképességére s arra, hogy a nyelvfejlődésnek milyen kapcsolata van annak a népnek a történetével, amelynek ajkán él e nyelv.

8. A tanulók orosz nyelvi oktatása folyamán bizonyos fogalmat kell nyújtanunk számukra a nyelvről mint társadalmi jelenségről, Sztálin elvtárs nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozó munkái alapján. Különösen fontos, hogy rámutassunk a növendékek előtt a nyelvnek a társadalom életében való jelentőségére. Fogalmat kell alkotniuk a tanulóknak az orosz nyelv nagyságáról és erejéről is.

Okvetlenül fontos minden nyelvoktató munkának olyan felépítése, hogy a diákok érezzék az emberi szó hatalmas, igazi erejét. Ezzel kapcsolatban nagy szerep jut az orosznyelvi órákon a világos és kifejező példák gyűjtésének.

III. Milyen teendők előtt állnak az iskolák a most folyó, 1950—51. iskolaév második felében?

A második félévben az I—VII. osztályos növendékek orosz nyelvi tanításában különösen komoly figyelmet kell fordítani az olvasás technikájára. A minden osztály számára megállapított tantervi követelmények keretén belül a tanítónak biztosítania kell minden növendék számára a helyes, folyékony, tudatos, kifejező olvasási készséget.

Az alsó osztályok tanítói és az irodalomtanárok figyelmének ezután is középpontjában kell lennie az orosz nyelvtan tanulásának.

Az alsó osztályok tanítóinak és az irodalomtanároknak el kell érniük, hogy növendékeik jól értsék, pontosan tudják, amit a tanterv minden osztály számára megállapított a nyelvtan, a helyesírás és az írásjelek használata terén; gyakorlatilag is fel kell tudniok használni ezt a tudást írásukban és beszédjükben.

A második félévben, de különösen a negyedik negyedévben minden osztályban különös figyelmet kell fordítani annak az ismétlésére, amit a növendékek nyelvtanból, helyesírásból és az írásjelek használatáról tanultak. Ebben az iskolaévben is, ugyanúgy, mint a mult esztendőben, az osztályvizsgák és záróvizsgák a Szovjetunió minisztertanácsának 1950. évi február 21-én jóváhagyott, vizsgákról szóló Rendelete szerint folynak le és azok szerint a Vizsgautasítások szerint, amelyeket a fenti Rendelet alapján az OSZFSZK Közoktatásügyi Minisztériuma dolgozott ki. Az orosz nyelvvel kapcsolatosan az egyetlen változás a vizsgák rendjében csupán az, hogy ebben az iskolai évben a negyedik osztályban az írásbeli vizsgákon tollbamondás kerül a fogalmazás helyébe.

Ami a nyelvtani elemzést illeti, ezt az iskolában pontosan azoknak az utasításoknak alapján kell végezni, amelyeket a Közoktatásügyi Minisztérium az V—VII. osztály kijavított orosz nyelvi tantervéhez írt új általános ismertetésében, valamint az orosz nyelv iskolai oktatásáról írt módszertani útmutatóban adott.

Az orosz nyelv tanításában semmiképpen sem engedhető meg a szókészlet tanulmányozásának, valamint a jelentéstannal való foglalkozásnak szertelen túlhajtása és az ezzel való visszaélés.

Ugyanakkor az orosz iskolai nyelvoktatás egész rendszerében kerülni kell a szókészlettel és a jelentéstannal való foglalkozás alábecsülését.

A tanítónak az orosz nyelvórákon, különösen az I—IV. osztályos magyarázó olvasási, és az V—VII. osztályos irodalmi olvasási órákon rendszeres munkát kell végeznie a diákok szókincsének kibővítésére és gazdagítására, gondolva arra, hogy minél gazdagabb és sokoldalúbb a tanulók szókincese, annál gazdagabb és fejlettebb lesz nyelvük.

A tanítónak nem szabad magyarázatlanul hagynia egyetlen meg nem értett szót sem, amely írás vagy olvasás közben előfordul.

Az iskolában, az egész tanítási év folyamán rendszeresen kell végezni a szókészlet elemzést, az úgynevezett „szószármaztatást“, de semmiesetre sem engedhető meg a szörnyű alakokat öltő „szóbokrosítás“.

Ha áthaladunk a nyelvtanon, a nyelvtani kategóriák tanulmányozásában lehetetlen figyelmen kívül hagynunk a nyelvi jelenségek értelmi oldalát, emlékezve I. V. Sztálin tanítására, amely szerint: „A nyelvtan az emberi gondolkodás hosszú elvonatkoztató munkájának eredménye, a gondolkodás hatalmas sikereinek jele“ (i. h. 239).

Az orosz nyelvi iskolai oktatásnak I. V. Sztálin nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozó munkáinak megvilágításában való helyes átszervezése megköveteli, hogy a tanulókkal való orosz nyelvi foglalkozást a növendékek logikus gondolkodásmódjának fejlesztésére is felhasználják. I. V. Sztálin ezt tanítja nekünk: „Bármilyen gondolatok keletkeznek is az ember fejében, csak a nyelvi anyag alapján, a nyelvi kifejezések és a mondatok alapján fejlődhetnek és létezhetnek.“ Továbbá: „Olyan gondolatok, amelyek függetlenek az anyagtól, ... nem léteznek“; ezért lehetetlen „nyelv nélküli gondolkodásról“ beszélni (i. h. 297).

Ezzel kapcsolatosan nagy jelentőséget nyer a tanulók írásbeli és beszélt nyelvének fejlesztése. Ebben az iskolaévben, amint már rámutattunk, némely tanítónál és egyes iskolákban előfordult, hogy csökkent a fegyelem a diákok beszélt és írásbeli nyelvének fejlesztésével kapcsolatos munka iránt. Ezt a fogyatékoságot feltétlenül ki kell küszöbölni a második félévben.

Van még egy kérdés, amelyre okvetlenül különös figyelmet kell fordítanunk: nem szabad megengedni egyes tanulók orosz nyelvi osztályzatának mesterséges feljavítását. Minden, orosz nyelvet tanító tanárnak becsületbeli kötelessége, hogy biztosítsa „növendékei számára az ismeretek pontosan meghatározott körének valóban rendszeres elsajátítását, valamint a helyes olvasás, írás és beszéd szilárd készségét“, amint ezt megköveteli az iskoláról szóló 1932. évi augusztus 25-i párthatározat.

Milyen intézkedéseket foganatosít az OSZFSZK Közoktatásügyi Minisztériuma az 1951. évben az orosz nyelvoktatás iskolai átszervezésének lehető legjobb és legalaposabb megvalósítása érdekében Sztálin elvtársnak a nyelvtudomány kérdéseivel foglalkozó munkái alapján?

Az 1951—52. iskolai év előkészítése során I. V. Sztálin nyelvről való tanításának világánál kijavítják az I—IV. osztály orosz nyelvi tantervéhez írt általános ismertetést (maga a tanterv változatlan marad) és új orosz nyelvi tantervet készítenek a VIII—X. osztály számára. Ami az V—VII. osztály orosz nyelvi tantervét illeti, az az 1951—52. iskolaévben változatlan marad.

1951 második felében jelenik meg a „Helyesírási és írásjelgyakorlatok gyűjteménye a középiskola VIII—X. osztálya számára“; szerkesztése folyamatban van.

Az 1951—52. iskolaévben helyesírási szótár jelenik meg az iskolások számára. Az 1951-ben megjelenő orosz nyelvi iskolakönyvekben a helyesírást ezzel a szótárral egybehangolják.

Az 1951. évben a tanulók számára magyarázó szótár, a tanítók számára pedig rokonértelmű szavak szótárának szerkesztéséhez kezdenek.

Az UCSPEDGIZ terve szerint jelentősen megnövekszik az 1951. évben az alsó osztályok részére, főleg pedig az V—VII. osztály számára kiadott szemléltető eszközök száma.

Az 1951—52. iskolaév folyamán felülvizsgálják és kiadják az orosz nyelv érdemjegyeinek normáit.

Sorozatos, kisterjedelmű módszertani útmutatások kerülnek kiadásra az orosz nyelvtan tanításának legnehezebb kérdéseiről, a helyesírásnak és az írásjelek használatának az I—IV. és V—VII. osztályban való tanításáról, valamint a nyelvtani elemzésről, a szókinccsel kapcsolatos munkáról, a tanulók szóbeli és írásbeli nyelvkészsége fejlesztésének eljárásairól, az orosz nyelvi házi feladatokról, az orosz nyelven való folyékony olvasás megtanításáról.

Módszertani útmutatás kerül kiadásra az orosz nyelvnek a VIII—X. osztályban való tanításával kapcsolatban is.

Az 1951. évben jelentősen gyarapszik az V—X. osztály orosz nyelv-tanárainak szánt módszertani irodalom kiadása.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi vonatkozású lángeszű munkái véget vetettek annak a zavarnak, amely a nyelvtudományban már-már meghonosodott. I. V. Sztálin megadta a nyelvtudomány legfontosabb kérdéseinek megoldását és ezzel megvetette a valóban marxista nyelvtudomány alapjait. A szovjet nyelvtudomány immár kikerült a tespedtség állapotából és lehetősége nyílt arra, hogy a világ nyelvtudományában az első helyet foglalja el. Az iskolai nyelvoktatás gyökeres megújításának nagyszerű kilátásai tárultak fel.

Az irodalom tanárai buzgón fáradoznak, hogy méltók legyenek nagy tanítójukhoz és mesterükhöz: Sztálin elvtárshoz.⁴

A MAGYAR PEDAGÓGUSOK HELYESÍRASUNK NEHÉZSÉGEIRŐL

Írta: Lőrincze Lajos

Megjelent „A magyar helyesírás szabályai“ kilencedik, átdolgozott és bővített kiadása. A könyvecskét forgató közönség nyilván örömmel és megelégedéssel vette tudomásul, hogy a szabályzati rész világos tagolásban, könnyen áttekinthető alakban, felfrissült példaanyaggal került ki a nyomdából, s hogy a régi, kisterjedelmű szómutató helyét körülbelül 18000 szót tartalmazó szótár foglalja el.

Valami azonban elmaradt ebből a kiadásból, amit már igen sokan vártak: a helyesírási reform. A Szabályzat előszava szerint a reformtárgyalások

⁴ Az eredeti címe: „Szosztojanijje i zadaci prepodavanyija russzkovo jazika v skole v szvetye ucsenyija I. V. Sztalina o jazike“.

Megjelent az Ucsityelszkaja Gazeta 1951. február 3-i számában. Fordította: *Vértes O. Augusztia*.

folynak, de a sok apró részletkérdés megtárgyalásához annyi időre van szükség, hogy azok befejeztéig az új kiadás megjelentetésével nem lehetett várni. Így most egy elveiben teljesen változatlan kiadás látott napvilágot, s még azokra a változtatásokra sem került sor, amelyeknek a végrehajtása máris szükségesnek és lehetségesnek látszanék.

„A reformokat illető megbeszéléseket a helyesírási albizottság természetesen tovább folytatja, — írja a Szabályzat bevezetője — s remélhető, hogy ennek eredményei a belátható időn belül megjelenő tizedik kiadásban már mutatkozni fognak.“

Ez az ígéret kötelezi a Magyar Tudományos Akadémiát, illetőleg annak helyesírási albizottságát, hogy a már megkezdett munka fonalát minél előbb felvegye, a reformtárgyalásokat befejezze, s a nagyközönségnek az új, javított szabályzatot minél előbb kezébe adja.

Milyen legyen ez a „reform“, vagy helyesebben szólva milyen módosítások, változtatások szükségesek — és lehetségesek — ahhoz, hogy az új, az ezután megjelenendő helyesírási szabályzat valóban észszerűbbé, könnyebbé tegye helyesírásunkat. Az Akadémia helyesírási albizottságának nyilván megvan a reformra vonatkozó álláspontja, ha ez még nem is teljesen egységes, vagy egyes részleteiben még nem is tisztázott. De a magyar helyesírás kérdése ilyen viszonylatban nem kizárólag, sőt nagyobb részben nem a tudomány kérdése, hanem mindnyájunké, — az egész magyar dolgozó népé. Minél több véleményre, minél több tapasztalatra épít a helyesírási bizottság, annál jobban és eredményesebben tudja betölteni feladatát.

Különösen súlyosan esik latba a pedagógusok és a nyomdászok tapasztalata, akik foglalkozásuk révén állandó kapcsolatban vannak a helyesírási kérdésekkel, a helyesírás tanításának és gyakorlati alkalmazásának a kérdéseivel.

A következőkben azokról az észrevételekről, javaslatokról számolunk be, amelyeket az ország különböző részeiről, több mint kétszáz iskolából 263 pedagógus tett mai helyesírásunkra, illetőleg helyesírásunk reformjára vonatkozólag.

A VKM Nevelésügyi Főosztálya az Akadémiai Helyesírási Bizottsággal egyetértve még a múlt év tavaszán a következő tartalmú kérdőívet küldte ki a budapesti és vidéki iskolák egy részéhez:

1. A magyar helyesírás tanításának melyik részleténél tapasztaltak különösebb nehézséget?

2. Milyen következtetlenséget észleltek a magyar helyesírásban?

3. Milyen javaslatok vannak a magyar helyesírás reformját illetőleg?

A válaszok az említett számban futottak be, az ország minden tájáról viszonylag arányos területi megoszlásban: Pest megyéből (Budapesttel együtt) 21, Bács-Kiskún megyéből 19, Baranya megyéből 7, Békés megyéből 11, Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből 21, Csongrád megyéből 13, Győr-Sopron megyéből 18, Heves megyéből 10, Komárom megyéből 13, Nógrád megyéből 5, Somogy megyéből 6, Szabolcs-Szatmár megyéből 3, Szolnok megyéből 28, Tolna megyéből 16, Vas megyéből 1, Veszprém megyéből 22, Zala megyéből 2 iskolából érkezett válasz. Néhány javaslatot nem lehetett helyhez kötni.

A begyűlt anyag feldolgozásában, illetőleg rendezésében nem vesszük külön-külön a kérdőívben megadott három pontot, minthogy ugyanaz a jelenleg a legtöbb esetben mind a három csoportba beletartozik: ahol nehézség van a helyesírásban, ott (általában) következtetlenségről is panaszkodnak s a továbbiakban ennek a megoldására is próbálnak javaslatot tenni.¹

1. A helyesírási hibák igen tekintélyes része — amelyekről vidéki pedagógusaink panaszkodnak — tájnyelvi eredetű. Ezeknek a hibáknak az orvoslása, kiküszöbölése természetesen nem a helyesírási reform feladata: itt még nemzeti irodalmi nyelvünk elsajátítása hiányzik. A pedagógusok által felsorolt hibákból több esetben érdekes nyelvjárási térképet rajzolhatnánk meg.

Kiderül a levelekből, hogy a hol? kérdésre felelő *-ban* helyhatározóragot nem ismerik sehol a magyar nyelvterületeken, helyette mindenütt a *-ba* ragot használják: *a házba vagyok, az ágyba fekszem*, stb.

Ugyancsak országosan elterjedt jelenségnek látszik a *látja, látjuk, lát-hatjuk*, stb. helyett a *lássá, lássuk, láthassuk* használata (9, 19, 21, 23, 27, 33, 56, 57, 64, 68, 75, 77, 107, 108, 111, 112, 122, 123, 142, 146, 155, 158, 164, 169, 171, 179, 189, 196, 207, 215, 226, 227, 238).

Néhány válaszban arról írnak, hogy a tájnyelvi ejtés a hosszú mássalhangzóknak különben is nehézséget jelentő helyesírását teszi még nehezebbé: „Ezen a tájon *asszony* helyett *aszony*, *össze* helyett *ösze*, *iddogál* helyett *ido-gál*, *addig* helyett *adig*, *kettő* helyett *kető*, *csillag* helyett *csilag*, stb. cseng a fülükbe, ezért bizony sokszor úgy is írják. Minthogy most már országszerte kötelező az általános iskola elvégzése, azért a későbbi nemzedéknél kicsinyenként gyengülni fog a nyelvjárások hatása írás és fogalmazás közben“ (20).

Vannak viszont vidékek, ahol a kiejtésnek megfelelően az *l, r, j* hang előtti magánhangzót írásban is hosszúnak jelölik. Dunántúl jórészen megnyúlik a hangzóközi *t, l*, stb. Csurgóról azt is jelentik: „A tanulók nyelvben a somogyi nyelvjárás sajátosságai érvényesülnek, pl. *hallad*“ (113). A *-ni* főnévi igenév képző *-nyi*: *ennyi, innyi* (77). Elmaradt az *-ért* rag *t*-je: *tejér, azér, pénzér, miér* (151, 171). Palócvidéken az *a* és *á* hang állandó összekeveréséről panaszkodik a nyelvtant tanító kartárs (106). Más tájnyelvi jelenségek: *a Kis István* (122, 158), *a asztal* (8), *anyámnál megyek* (45), *megyek a bírónál* (123), *adi, hozi, tehen* (60), *fürészeli a fát elfele* (123), *házok* (a. m. *házuk*), *házuk* (a. m. *házaik* 43), *ezet, aztat, kezibe*, stb. Az ilyen és hasonló jelenségek tájnyelvi jellegét nem nehéz felismerni. Vannak azonban esetek, amikor maguk a pedagógusok is zavarban vannak, hogy melyik forma a köznyelvi, illetőleg tájnyelvi. Sőt néhány esetben — nyilván saját tájszólásuk hatása alatt — ők is a tájnyelvi forma mellett foglalnak állást, a vitathatatlanul köznyelvi formával szemben. Az egyik pedagógus logikátlanul tartja például azt, hogy *órákor-t* írjunk *órákkor* helyett (102). Más az *elnáspángol* szót kívánja felvenni a helyesírási jegyzékbe, „mert sokan *elnáspángol*-nak írják“ (121). Az egyik budapesti iskolában (3) következetlennek tartják a *kör* szó írását, mert más az ejtése: nyilván *kőr* (vö. *kőrút*).

A nyelvjárási eredetű helyesírási hibák felsorolását még folytathatnánk, de az eddiginél sokkal többet az adatok számának növelése sem mondana. Az adatok ugyanis rendszertelen megfigyelés eredményei, (a körlevél nem adott ennek a jelenségnek a megfigyelésére megfelelő szempontokat, illetőleg fel sem hívta erre a kérdésre a figyelmet), belőlük tehát a köznyelv terjedésének mértékére, a köznyelvnek és a tájnyelvnek a nyelvtanórán megfigyelhető küzdelmére és egymásrahatására, a nyelvjárások és a helyesírás összefüggéseire vonatkozólag aligha tudnánk megbízható eredményeket levonni. Ez a kérdés különben sem jelentős az általunk most tárgyalt gyakorlati szempontból. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy a tájnyelvi eredetű helyesírási nehézségek legnagyobb része (s az általunk most felsoroltak mind ilyenek) hamarosan megszűnik, a tanulók aránylag rövid idő alatt különbséget tudnak tenni a köznyelv (ha nem is így nevezik) és a maguk nyelvjárása között. Ez a véleménye a levélíró pedagógusoknak is. A nehézséget, amely az írás és a beszéd bizonyos fokú kettősségén alapszik, mindnyájan látják, de látják a nehézségek legyőzésének az útját-módját is. Egyetlen pedagógus nyilatkozik úgy, hogy „egységes helyesírást elérni úgysem lehet, de nem is fontos“ (180). Igaz, hogy a példa, amire gondol, enyhíti a súlyos kifejezést: „Igazán mindegy, hogy a szegedi *föl*-nek s a bihari *fel*-nek ejti ezt az iránymutató szót“.

2. Az írás (helyesírás) és a beszéd, a kiejtés közti eltérés nemcsak akkor probléma, amikor a tájnyelvet beszélőknek kell a köznyelvi helyesírás szerint írniok. Komoly nehézséget jelent az általánosságban, akkor is, ha a köznyel-

vet beszélők rögzítik írásban gondolataikat. A hibalehetőségeket jórészt a hagyományos írás egy-két esete, valamint a szóösszetétel, ragozás, képzés folytán egymás mellé kerülő szóelemeknek a kiejtésben bekövetkező — de írásban nem jelölt — változása okozza. A nehézségek forrását sok pedagógus abban látja, hogy helyesírásunk több „alapelvre” épült. Feleslegesnek tartják többen a hagyománynak, mint alapelvnek a további fenntartását: „A kiejtés és származás szerint írjuk a szavakat, a hagyományt el kell hagyni” (18, 116). „Hagyományt, sallangokat, cafrangokat elhagyni” (114). „Megkönnyítené a helyesírást, ha a kiejtés szerinti, s a hagyomány szerinti helyesírást közelebb hoznánk” (21).

Mások még tovább mennek: „A magyar helyesírásnak következetlensége, hogy egyszer fonetikus, máskor etimológikus az írásunk” (30). „Meg kellene szüntetni a fonetikus és etimológikus írás kettősségét is” (195). „Kívánatos volna a helyesírást egy alapelvre hozni” (125). Ezt az egy alapelvet általában a kiejtésben látják, mert „nehézség a származás alapján írt szavaknál van” (125). A sok egybehangzó vélemény közül csak néhányat idézek: „Ahol csak lehetséges, minél tágabb teret engedni a fonetikus írásmódnak” (121). „A szavaknak kiejtés szerinti írása nagyon megkönnyítené a helyesírási nehézségeket” (104). „A helyesírás általában alkalmazkodjék jobban a helyes és szép magyar beszédhez” (158). „Helyesnek tartanám, ha a tájshólától mentes vidékek kiejtése szerint íratnánk a szavakat, tehát nem keletkeztetés szerint” (126). „Nagyobb teret a fonetikus írásnak” (93, s hasonlóan 39, 86, 88, 106, 111, 127, 141, 148, 187, 216, 223, 224, 225, 238, 241, 243, 255, stb.).

Az elmondottakkal ellenkező véleményen csak egy pedagógus volt: „A szóelemzés szerint való írással kapcsolatban nincs megjegyezni valóm. Egy világgért sem volna szerencsés ott feladni az eddigi magatartást és közeledni a kiejtés szerinti írás felé” (28).

Azt természetesen a levélírók sem gondolják, hogy a hagyomány a kiejtéssel egyenrangú félként vesz részt helyesírásunk mai formájának kialakításában. Azt a néhány esetet, amikor a hagyományos írásmód érvényesül, inkább kivételnek, mint valamilyen „alapelv” következményének kell tekintetünk. De nem egyenrangú a kiejtés a származatás, az etimológia elve sem. Ez ugyanis csak ott érvényesül főképpen, ahol a kiejtésben — hasonulás, összeolvadás, pótlónyújtás, rövidülés, kiesés, stb. következtében — az eredeti formájában jól ismert szókép megváltozik. S a javaslatokból ki is derül, hogy általában nem ezekben az esetekben kívánják érvényesíteni a kiejtés elvét, hanem főként akkor, amikor a szó már a kiejtett formájában él a beszélő tudatában.

3. A kiejtés és helyesírás közötti eltérés a válaszokból kivehetően leginkább az *ly* írásánál mutatkozik, — ez egyben a hagyomány feleslegesnek látszó fenntartására, helyesírásunkban való érvényesítésére is példa. Erről a kérdéstről már egyszer nyilatkoztak a pedagógusok (vö. Nyr. 74: 88—100). Akkor a válaszok 66%-a az *ly*-nak *j*-vel való helyettesítését kívánta, 14% hangsúlyozta az *ly* helyes írásának nehézségét, de nem foglalt állást az eltörlésre vonatkozólag, s csak 19% ellenezte az egyszerűsítést. A mostani adataink megerősítik a közvéleménykutatásnak akkori eredményeit. (Jelen kérdőívünk válaszadói csak egy-két esetben azonosak az előzővel.) Sőt, az adatok még megbízhatóbbak, mert a kérdésben az *ly*-ről szó sem volt, tehát eleve befolyásolásra gondolni sem lehet. A válaszok eredményét a cikk végén közölt rajz szemlélteti. (Minden pont egy iskolát jelent.) Százalékban kifejezve: Az *ly* eltörlését, illetőleg *j*-vel való helyettesítését javasolta 38%; helyes írásának nehézségét hangsúlyozta 25% (együtt tehát 63%). A többi válasz az *ly* kérdésével nem foglalkozott, illetőleg közülük néhányan nem tartják nehéznek az *ly* írást, vagy helytelenítik eltörlését. Az érvek az eltörlés mellett általában megegyeznek a már említett kérdőívre érkezett válaszokban foglaltakkal. Leginkább arra hivatkoznak, hogy megtanulására nincs biztos alap, s hogy a köznyelv-

ben úgyis egységesen *j*-vel ejtjük.² Vannak néhányan, akik az *ly*-t csak részben kívánják *j*-vel helyettesíteni: „Az *ly* csak néhány szóban marad meg, ahol a megkülönböztetés kívánja“ (215); tehát az olyan homonimák esetében, amikor az *ly—j* írás tesz a szavak között különbséget. „Az *ly* esetleges megtartását egyetlen egy esetben javasoljuk: a szó végén, az *-ály*, *-ély* képzőkben“ (78). Egy javaslat szerint (24) mind a kétféle írásmódot meg kellene engedni.

Az egyik levélíró (214) azt javasolja, hogy mind a *j*, mind az *ly* betűt jelöljük valamilyen más, egyfajta jellel, például *y*-nal. Így akarja kikerülni azt a „furcsaságot“, hogy *ojant*, *amejt* írjunk. Az *ly* megtartása melletti érvek: „Nyelvünk veszítene szépségéből az *ly* elhagyásával“ (95). „Súlyos veszteséget okozna Somogy, Baranya, Vas, Zala megyében sok szóban az *ly* eltörlése“ (191). Ami a nehézségeket illeti, azok az egyik válasz szerint (28) egy ügyes fogással megoldhatók. Bővebben nem nyilatkozott róla. Más vélemény szerint (199) az *ly*-nal írandó szavakat össze kell gyűjteni és rendszerezve (!) felvenni az új szótárba.² [A jegyzet a befejező részbe került.]

4. Az *ly* írásánál is nagyobb nehézséget jelent általában a magas nyelvállású magánhangzók rövidségének és hosszúságának egységes és pontos jelölése. A nehézség azért is nagyobb, mert az *i*, *u*, *ü* hang időtartama köznyelvünkben sem alakult ki egységesen. E hangok írásánál a legtöbben a saját tájnyelvük kiejtésére támaszkodnak. Amikor tehát „a kiejtésnek megfelelő“ írásról van szó, kiki a saját kiejtésére gondol. A „köznyelvi“ kiejtés, a „közhasználat“ ugyancsak azt jelenti sok levélírónak használatában: „Ezen a téren (az *i*, *u*, *ü* írása terén) is engedményt kellene tenni, és ahol a köznyelvi kiejtés megengedi, ott rövid betűjelet alkalmazni“ (185). „A magánhangzók kiejtésbeli hosszúsága és rövidsége lehetne az irányadó“ (13, 207, stb.). „Az *ítél—ítél*, *hül—hül*, stb. esetében eltérés van a közhasználat és az Akadémia között“ (221). „Jászságban nemcsak a nép, hanem a tanult emberek is rövid magánhangzót ejtenek ezekben a szavakban: *tüz*, *viz*, *ut*, *kut*, *buza*, stb.“ (235). A rövid és hosszú magánhangzók megkülönböztetése terén mutatkozó bizonytalanság okát többen az újságok, az utcai hirdetések „pongyola jelölésében“, de különösen az írógéppel írt szövegekben látják (5, 28, 220, stb.).

Nehézséget jelent a váltakozótövű szavak írása. Ezzel kapcsolatban az az általános vélemény, hogy „ha az alapszóban rövid vagy hosszú magánhangzó van, tartsa meg azt bármilyen ragos vagy képzős alakjában is“ (175 s hasonlóan 76, 189, 235, 245, stb.).

Ugyancsak egységes írást szeretnének többen a melléknevek és a főnevek végén levő *u*, *ü* esetében is. Bár a melléknevekre vonatkozó szabály ezen a téren egyszerű (: minden szóvégi *ú*, *ü* hosszú), mégis gyakoriak a hibák (pl. 31). A főneveknél pedig általános a zavar: „A *falu* és *kapu* szavakat, bár mindenki röviden ejti, még a jobb tanulók is elég gyakran hosszú *ú*-val írják“ (121). Az egységes jelölésmód egyesek szerint a rövid (190, 192), mások szerint a hosszú változat lehetne (124, 215, 262).

Az *-ít* és *-ul*, *-ül* igeképző írása ugyan könnyen megtanulható (az *-ít* mindig hosszú, az *-ul*, *-ül* mindig rövid), de van, aki az elsőt röviden (135), a másodikat hosszan (51) kívánná írni. A kétféle írásmód megengedésére is van javaslat (199).

Az általánosan rövid jelölésre 32 iskolából 43 szavazat érkezett (24, 27, 39, 47, 54, 71, 76, 84, 99, 101, 124, 136, 137, 140, 146, 151, 152, 158, 161, 163, 172, 174, 180, 182, 191, 193, 200, 205, 206, 209, 214, 216, 221, 227, 228, 229, 234, 238, 240, 242, 245, 252, 253), tehát az iskolák 14, a válaszok 16%-a. Az *i*, *u*, *ü* helyes írásának nehézségét hangsúlyozza, de a megoldásra nem tesz javaslatot 59 iskolából 65 szavazat, tehát az iskolák 27, a válaszok 24%-a.

A többi válasz nem foglalkozik a kérdéssel, illetőleg néhányan helytelenítik a hosszúság jelölésének elhagyását: „Elítélendő az *ly* és az *i*, *u*, *ü* megszüntetése“ (230). „Nem tartanám helyesnek, ha a gépírás kedvéért lemondanánk a hosszú *ú*, *ü*, *í* betűről (7). „Fontos, hogy a helyesírás híven tükrözze a

magyar nyelvnek egyik nagyon jellemző sajátosságát: a magánhangzók és mássalhangzók hosszúságát, ill. rövidségét. Nem kellene szótárilag megkötni az *i, u, ü* hang hosszú vagy rövid értékű írását, hanem ebben a tekintetben az legyen a vezető elv, hogy kinek-kinek az írása híven tükrözze a saját ejtését... kivéve azon szópárokat, amelyekben a hosszúságnak megkülönböztető szerepe van, pl. *bujá, búja*“ (7). Vannak, akik — nyilván félreértve a Nyr-nek és a Köznevelésnek a magas nyelvtan magánhangzók egységes (rövid) írásával foglalkozó cikkeit — attól félnek, hogy a hosszúságjelölés megszüntetése kivétel nélkül minden magánhangzóra szólna: „Az időmérték jelölésénél annak elhagyása értelemzavart okozna és nyelvünk veszítené zeneiségéből“ (23). „A hosszú és rövid magánhangzók pontos megjelölését — mégpedig az irodalmi nyelv alapján való kiejtését figyelembe véve — nem tartanám elhagyandónak, mert az a tanulók megfigyelőkészségét is fejleszti s erre más vonalon is szükség van, de sok esetben lényeges és pontos megjelölés, pl. *őrül-őrül*“ (13). „A hosszú magánhangzók ékezeteit ne hagyjuk el. Az *e* pl. fonetikailag is más hang, mint az *é*, különböztessük meg tehát, mint eddig“ (78).

5. A mássalhangzók időmértékének (hosszúságának) jelölése is igen sok esetben okoz nehézséget.

Általánosságban hangoztatja ezt 59 válasz. A példák között vegyesen fordul elő hangzóközi, szóvégi, mássalhangzó utáni hosszú, illetőleg kettős mássalhangzó helytelen írása. Úgy látszik azonban, hogy inkább követnek el a tanulók hibát olyan esetben, amikor a kiejtés nem támogatja a helyesírást. Így igen gyakori a hiba pl. a *d* végű igék felszólító módjának az írásában. „Fontolóra lehetne venni az *áldd, mondd, küldd* szókban az egyik *d* elhagyását“ (216). Nyilván ugyanezen okból jelent szinte mindenhol nehézséget a *játszik* ige néhány alakja: *játssza, játsszúk, játsszátok, játsszam, játsszék*. Különösen olyan esetekben, amikor a rövid mássalhangzóval írt alakokkal is összetéveszhető: *nem játsszunk, nem játszanak*; de: *ne játsszunk, ne játsszanak*.

A *t, st, szt, s, sz, z* végű igék felszólító módjának az írása különben igen sok helyen jelent problémát. 50 pedagógus kiter erre válaszában. Úgy látszik, hogy ezen a téren az eredet megmagyarázása (*t + j, s + j*, stb.) nem hogy segítene, hanem inkább zavart okoz. Csak egy példát idézek a sok közül: „A leggyakrabban elkövetett hibák a felszólító mód használatában mutatkoznak. Pl. *tölts* helyett *töss, taníts* helyett *taníss*. Aki nagyon helyesen akar beszélni, a felszólító módban is így mondja: *tanítja meg! öntje ki! — virrasztjam! — dagasztjon*“ (21).

Nem jelölik a mássalhangzó megnyúlását 64 válasz szerint a *-va, -ve, -vá, -vé, -val, -vel* ragok hasonulása következtében beállott nyúlás esetén.

Vizsont igen gyakran jelölik a *t, ty, d, gy, n, ny* végű szavakhoz járuló *-j*-vel kezdődő rag hasonulása következtében a kiejtésben keletkezett (de írásban jelöletlen) mássalhangzóhasonulást, ill. összeolvadást, tehát ezt írják: *láttya, bdttya, aggya, annya*, stb. Többen arra is rámutatnak (1, 10, 29, 33, 37, 75, 149, 194, 198, stb.), hogy *higgye* szavunk írása nem logikus, és analógiát szolgáltat az *aggya, mongya* íráshoz. Vannak viszont néhányan, akik szívesen látnák ezen a téren is írásunknak a kiejtéshez való közeledését: „Hajdan Révainak ítélték a pálmát. Századok múltán most igazoljuk Verseghy Ferencet“ (241). Meglepően sok zavart okoz végül a mult idő jelenének és a tárgyragnak az írása, amelyet szinte mindenhol összetévesztenek (227 válasz tér ki erre), nem tudván, mikor írandó *t* és mikor *tt*.

Az egyik pedagógus (7) az említett esetek mindegyikében a fonetikus írást javasolja: *mecc, láccik, taníccs, attya, gondojsza*, stb., s a mássalhangzók rövidségének és hosszúságának a jelölésére vonatkozólag annak a fonetikai törvénynek az alkalmazását, hogy: „hosszú mássalhangzó csak két magánhangzó között vagy szó végén fordul elő“. Tehát: *dobbal, arasszal*, de: *bölcse, kevésbé, fontal*, stb. Ugyancsak javasolja — többekkel együtt — a *főjebb, bejjebb* írást, a *lejjebb, kijebb* analógiájára. (Folytatjuk)

ÚJ GIMNÁZIUMI MAGYAR IRODALMI KÖNYVEK*

Írta: Dénes Szilárd

A nyelvtanításnak nemcsak a nyelv jelenségeit kell a tanulóiban tudatosítani. Világossá kell pl. azt is tennie, hogy a nyelvnek nem csupán gyakorlati céljai vannak; amellett, hogy segítséget nyújt mindennapi munkánkban a közösségben való végzésére, még esztétikai vonatkozásokat is érvényesíthet. A nyelv ugyanis egyszersmind a művészetek egyik ágának, az irodalomnak is kifejező eszköze, s így a magyar nyelv tudatos ismerője a magyar irodalom alkotásaival is közeli kapcsolatba juthat, mert a nyelv megtanulásával ily irányú, fokozatosan fejleszthető érzéket is szerzett. Az irodalomnak és a nyelvnek ebből a természetes összefüggéséből következik, hogy az irodalmi alkotások nyelvi hatásra is töreksszenek. Céljaik elérésére a nyelvben rejlő művészi erőket is értékesíteni igyekeznek. Ennélfogva az irodalom tanításának minden irodalmi alkotás ismertetésekor azt is meg kell világítani, milyen nyelvi eszközökkel törekszik az író az olvasóra hatni.

A nevelőnek aztán azt sem szabad figyelmen kívül hagynia, hogy az irodalmi alkotás csak akkor gyakorolhat az olvasóra megfelelő hatást, ha ebben a nyelv megértés nehézségei a legkevésbé sem akadályozzák. Jól tudjuk, hogy az irodalmi olvasókönyv minden szemelvényének közös tanítási órán együttes munkával való részletes megismertetésére a nevelőnek nincs elegendő ideje. Így aztán a magánolvasmányoknak is igen nagy a jelentősége. A tanuló azonban vezetés nélkül, a maga erejéből csak abban az esetben tud olvasni, ha előle az irodalmi alkotásban felbukkanó nyelvi és tárgyi nehézségeket elhárítjuk.

Az előttünk lévő irodalmi kézikönyvek a címlapjukon foglaltak szerint egyelőre még ideiglenesek, s így a szerkesztőknek még módjukban van, hogy művük tökéletesítése érdekében a használat közben szerzett tapasztalatokat s a jóakarató tanácsokat figyelembe vegyék.

A könyvekben, kivált a gimnáziumok használatára kiadott irodalomtörténet első részében, több ítéletet találunk az egyes írók stílusának értékéről. „Heltai Gáspár stílusa színes és eleven“ (Mi 39). Mikes Kelemen nyelve „az évődő, fordulatos élőbeszéd“ (Mi 121). Bessenyei Tariménes utazásának kiemeli a szerkesztő realiztikus stílusát, formai szépségét (Mi 133). A IV. osztály részére írott mű Kossuth Lajos vezércikkeinek nyelvéről találó megállapítást tartalmaz (Mk 141). Petőfinek házassága első idejéből való szerelmi tárgyú költeményeiről azt olvassuk, hogy ezek az alkotások „a szerelmi szenvedély és elragadtatásnak képekben dúskáló gyönyörű kifejezései“ (Mk 151). Ezeknek az ítéleteknek nagyban növelné értékét, ha induktív eljárás, az olvasókönyv szemelvényeiben megfigyelhető sajátosságokon alapulnának, mint ahogy Gyöngyösivel kapcsolatban látjuk ezt az Irodalomtörténet I. részében. Itt ugyanis Gyöngyösi stílusának szemléltető erejével oly módon közli a szerző tanítását, hogy két szakaszos jellemző részt ad a Kemény Jánosról szóló műből; a kiemelt részlet s a belőle kitesztő jelenség tudatosítása aztán egymást követi a fejtegetések során (Mi 88). Rövid példák, akkép is rá lehetne a jellemző tulajdonságokra mutatni, hogy ez nem növelné a könyv terjedelmét. Nem hallgathatjuk el, hogy egyes kiváló íróknak és értékes alkotásoknak stílusáról nem számolnak be a könyvek. Nem tartjuk elegendőnek, hogy Zrínyi stílusáról csak azt a megállapítást olvashatjuk: „Nyelvében gazdagon áradnak a képek és a hasonlatok“ (Mi 88). Elragadó, olykor megrázó prózájának jellemzése elmaradt. Arany János költői nyelvéről is érdemes lett volna

* Az egyes kötetek rövidített jelzései a cikk során: Magyar irodalomtörténet gimnáziumok számára. I.: Mi, Irodalmi olvasókönyv a szakgimnáziumok számára: Ió, Magyar könyv a gimnáziumok IV. osztálya számára: Mk.

a Mk-ben egy rövidre szabott kerek képet rajzolni s a méltatása folyamán idevonatkozólag tett részletmegjegyzéseket összefogni.

A szakgimnáziumok számára készült olvasókönyv szerkesztője a szemelvényekhez fűződő magyarázataiban, úgyszólván minden esetben, a stílust is vizsgálja, vagy pedig — s ennek igen nagy a nevelőértéke — ily irányú megfigyelésre készítő feladatokat ad a tanulóknak. Hangsúlyozza, mily nagy jelentősége van az írásmű stílusának, az író megjelenítő tehetségének, kifejező erejének (Io 150). Másutt eleven fogalmazásra ad útmutatást (168). Móricz Zsigmondnak a Rokonok című regényéből közölt részlet megbeszélése végeztével ily kérdést intéz a tanulókhoz: „Hogyan beszélte a szerző az egyes személyeket? Gyűjtsük össze azokat a jellegzetes kifejezéseket, amelyekből osztályhelyzetükre következtethetünk.“ Petőfinek, Mikszáthnak, Juhász Gyulának, Kuczka Péternek s másoknak írásai nyomán is találunk ilyen kérdéseket és stílusuk értékét kutató feladatokat. Az olvasókönyv szerkesztője ezen a módon bizonyára nagy mértékben fejleszti a tanuló stílusérképét s egyszersmind műízlését. Az 5. lapon a 2. pontba foglalva, ilyen feladatot kapnak a tanulók: „Írjátok meg, miben különbözik egymástól az egyes dőlt betűs szavak jelentése a következő kifejezésekben: a) mennyi az *idő*? b) *szépen* fest, *szépen* keres, *szépen* viselkedett; az a) pont azonban csak ezt az egyetlen szót közli: mennyi az *idő*?“ Ki kellene egészíteni néhány ilyen szólással: hidegre fordult az *idő*; nagy *idők* — nagy emberek.

A gimnáziumok részére készült irodalomtörténet első részében „Kazinczy nyelvújító harca“ címen egy teljes mértékben nyelvtudományi vonatkozású szakaszt olvashatunk. Az eleven hangú fejtegetés helyes érzékkel mutat rá a nyelvújító törekvéseknek a nemzeti életre gyakorolt nagy jelentőségére. Nem hallgathatjuk el azonban azt a megjegyzésünket, hogy a szakasz írója nem egyetlen tárgyilagossággal ítélkezik a szemben álló két tábor felett. Az ortológusok felfogásában nem lát helyeselni valót, a neológusok törekvéseit ellenben minden tekintetben elismeréssel illeti. Pedig maga Kazinczy is kénytelen Ortológus és Neológus c. nagy jelentőségű, higgadt hangú értekezésében rámutatni, hogy a neológia sem mentes a túlzásoktól (TudGyűjt. 1819, II. k.). Idézzük belőle az itt következő igen jellemző részletet: „Minekutána mind eddig az ortológusok megtévedéseik felől szólánk, illő kimutatnunk a neológusok vétkeiket is. Ilyen, midőn a magyar nyelv tökéletes tudása nélkül írni merünk, s még a mestert játsszuk; ilyen, midőn felejtjük, mely nemben s az olvasóknak mely osztályához szólunk, s ott ahol elég volna tisztán, egyszerűen, csínnal szólani, tarka, cikornyás, esigázott, undokul — cifra beszédet tartunk. Ilyen, midőn vadásszuk a xenológizmusokat, s a magyarizmus gyönyörű virágait elmellőzzük. Ilyen, midőn azt a darabosságot, melyet a beszédnek az új szólás még akkor is ad, mikor ez szükséges, stílusunk szépsége s kecasei által kedvességbe hozni nem tudjuk. Ilyen, midőn messze vitt purizmusunk annyira ragad el, hogy mindent magyar névvel igyekezünk adni, bár kétségesen, csonkán, neveltségesen. Az új szónak, és az új szólásnak nem a mindennapi vagy ahhoz hasonló beszédben van helye, s még ahol van is, csak úgy van, ha a szó és szólás érthető, kedves, használó“ (25—26).

Néhány példát közöl a könyv a Kazinczy alkotta és terjesztette új szavak közül (Mi 193). Hibásan illeszti a szerkesztő ebbe a sorozatba a *jellem* szót. A karakternek ezt az egyértékését Szemere Pál alkotta 1836-ban, tehát Kazinczy halála után.

A magyarázó jegyzetek jelentőségére már fentebb rámutattunk. Ezek ugyanis a tanulóknak és a tanárnak egyaránt segítségére lehetnek. Igen természetes tehát, hogy az olvasókönyv szerkesztőjének ebben a tekintetben is komoly pedagógiai gondosságot kell tanúsítani. Meg kell éreznie, hogy az olvasmányaival otthonában foglalkozó tanulóknak mi okoz nehézséget az olvasókönyvben felvett szemelvények megértésében. Kettős felelősség terheli. Ha az olvasókönyv a szükségeseket nem magyarázza, s a nehézségekkel még a

lelkiismeretes tanulók sem tudnak megküzdeni, még ezek is kénytelenek lesznek a nehéz helyeken átsiklani, s ilyképpen felszínes olvasáshoz szoknak. Az aprólékoságig menő magyarázatok és tájékoztatások pedig zavarják a tanulókat a műélvezetben. Emellett még az önállóságra törekvés is kivész belőlük, ha nem készítjük őket gondolkodásra, s magyarázzuk azt is, amit önmaguktól is tisztán látnak. Az olvasókönyv szerkesztőjének még azt is számításba kell vennie, hogy tanítványaink még egy iskolai év folyamán is fejlődnek. Ami az év elején talán nehézséget jelentett, a nevelő módszeres vezetésével az irodalmi és nyelvi készség fokozatos fejlődésével évközben már természetessé s könnyen érthetővé válik.

Áttérve a szövegmagyarázatoknak a tanárok szempontjából való fontosságára, mutassunk rá arra, hogy több alapvető fontosságú nagy munka (szótár, lexikon) kivált a most létesült iskolák könyvtárából még hiányzik, s így a tanárok egyes nehézségek esetén kétségeiket megbízható forrásmunkák segítségével nem tudják eloszlatni. Ilyképpen nem egyszer nekik is az iskolakönyvre kell támaszkodniuk. Az új kiadás előkészítésekor mindenestre helyénvaló lesz a könyvekben közölt magyarázatokon végigtekinteni.

Apáti Ferenc feddő énekében (Mi 28) Sámsonra vonatkozóan az a magyarázata, hogy „nagyerejű bibliai hős“; ellenben az utolsóelőtti szakasznak következő sorai minden megjegyzés nélkül maradtak: „Hogy sok lika vagyon erdőn az ravasznak, | Nincsen birodalma rajta agaroknak, | Halál az nyulaknak“. A könyv szerkesztője nem találta szükségesnek, hogy rámutasson a *ravasz* szónak eredeti róka jelentésére, valamint az idézett helynek allegorikus értelmére s társadalmi szempontból is tanulságos megállapítására. A Mk (158) idézi Arany János Bolond Istókjának I. énekéből a *nedély* szót minden magyarázat nélkül. (A szó jelentése: 'humor').

A következő helyek értelmezését is a tanulókra bízzák a szerkesztők: És szent törvényed, mely most már *ezredet* érne | Megszagatva hever drága hazádnak ólén (Vörösmarty: Mit forralt . . . Mk 3). Levágva népünk ezrei | Halomba, mint *kereszt*, | Hogy sírva *tallóz*, aki él: | Király, te tetted ezt! (Arany: A welszi bárdok Mk 93). Szkender, ha akarod, ketten együtt háljunk, | Meleg kávé mellett *ag szót* kovácsoljunk (Zrinyi: Szigeti veszedelem, Mi 76). Olykor a régies szavak és szóhasználatok is megkívánnák a magyarázatot, de a tanuló hiába keresi az útbaigazítást. Tenek, nem élek | Lenni sem *lélek*. (Ballasi: Siralmas nékem . . . Mi 62). Az fejedelmek kegyetlenné lettek, | És minden *lopóknak lopótársi* lettek (Szkárosi Horvát A. Mi 32). Tinódinak Varkucs Tamás idejébe lött csaták Egerből e. históriás énekében ezt a sort találjuk: Az tanácsom, egy urat *uraljatok* (Mi 49). Az *ural* eredetileg azt jelentette: 'úrnak nevez, úrnak tart', nem pedig 'uralkodik vkin v. vmin'. Az Io (203) Veres Péternek egyik írásából Helytállás címen egy részletet közöl: . . . a hó elolvadt a földeken, a hajlásokban összeszaladtak a vizek, de a *partosán* már pirulni, szilkkadni kezdett. Vajjon érti-e minden tanuló a *partos* szót. A tiszamenti sík vidéken a kissé kiemelkedő területet mondják *partos*nak. Eső után a víz az udvar *partos* részéről lefolyik, s a mélyebben fekvő ponton gyűlik össze. A Mk az olvasmányok végén közli a magyarázó jegyzeteket. Ezekből a jegyzetekből megállapíthatjuk, hogy egyes tervbe vett szemelvényeket a könyvből utóbb kivettek, de megtörtént aztán, hogy az ilyen kihagyott olvasmányokhoz fűzött jegyzetek bennmaradtak a könyv végleges alakjában. Így jegyzetek vannak Vörösmartynak Levél s Az emberek című költeményeihez, maguk a versek azonban nincsenek benn a könyvben.

Az elméleti fejtegetéseknek, magyarázó szövegeknek stílusáról megállapíthatjuk, hogy a szerkesztők egyszerű, folyamatos, érthető stílusban adják elő közlendőiket. De a könyvek szövegén még van javítanivaló. Ilyenek a következő mondatok:

„Az országgyűlés bezárása után Kossuth a Törvényhatósági Tudósításokkal folytatta munkáját. A tilalom *ellenére* való *terjesztésére* elfogták, s csak három év múlva szabadult ki a börtönből“ (Mk 139). A dunántúli írók *képeben* Kazinczy más változatban találta magát *szemben* a reakciós magyar társadalommal“ (Mi 195). „Újra meg meg újra visszatért a színészethez, *amelytől* inkább remélte, hogy *szabadsága* *feloldozása* *nélkül* /*enyeret ad, mint a költészettől*“ (Mk 147). Helytelen a névelőt elhagyni az ilyen esetekben: Most . . . alakul a Tizek Társasága azzal a céllal, hogy függetlenítsék magukat

[a] szerkesztők és [a] kiadók önkényétől“ (Mk 150). „Az erdélyi nemesség . . . hevesen szembeszállt a polgárság és a parasztság haladó törekvéseivel.“ (Mi 90.) — Az ilyféle főmondatokban az az vagy az *oly* névmással előre kell jelezni a mellékmondat tartalmának fontosságát. [Illés Béla] „könyvében beszámol [azokról] a harcokól, amelyeknek során a Szovjet Hadsereg megtisztította hazánkat a német fasisztáktól és magyar cinkosaitól“ (uo. 195). „Kazinczy föltette magának [azt] a kérdést“ (Mi 192). „Emberei bűnhődnek [olyan] bűnökért, melyeket jobb szándékuk ellen követnek el“ (Mk 154).

A *ván-vén* képzős határozói igenév használata a mai nyelvből már kihalóban van. Ma már ilyesmit nem hallani: „Bécsbe utazván, az egyetemen orvosi tanulmányokkal foglalkozott. Visszatérvén, bekapcsolódott a politikai életbe“ (Mk 153).

Arany Jánosnak A szórendről szóló cikkéből (Nyr 2: 461) megtanuljuk, miért helytelen ez a szerkesztésmód: „életmódja következtében korán pusztult el“ (Io 231). A nagy költő egyik töredékben maradt cikkében ezt a példamondatot használja: „Ma jókor felkeltem, pedig az este későn feküdtem volt le“ (Ö. M. 10: 367). Balassa József Helyes Magyarország c. művében megállapítja: „Helyes, ha azt mondom vkiről, hogy illetlenül viselkedett *egy idegennel szemben*. De helytelen ilyen mondatokban: Megelégését fejezte ki *vele szemben* (eh. előtte vagy irányában)“ (23). Eszerint ennek a mondatnak a fogalmazását is meg kell változtatni: . . . , ha kegyesnek mutatkozik az üldözött költővel szemben, annak költői erejét és népszerűségét a maga hasznára fordíthatja (Mi 290). Helyesen: az üldözött költő iránt. A Mi-ben (58) ezt a megállapítást olvassuk: „A végvárakban gyakran *különböző* nemzetiségű katonák gyűltek össze“. A helyes nyelvszokásnak megfelelően a *különféle* melléknév lett volna ideillő. Ha ugyanis egymástól eltérő embereket vagy jelenségeket hasonlítunk össze, helyesen használjuk a *különböző* jelzőt. Ámde, ha arról van szó, hogy a végvárakban sokféle nemzetiségű katonák kerültek össze, ezt a jelentésbeli árnyalatot a *különféle* jelzővel kell kifejezni. — Az ilyenmű idegen mintákhoz igazodó szóösszetételeket is el kellett volna kerülni: *rangéhes* (Mk 180; eh. *rangra vágyó*); *rangidős* (Io 299; eh. *rangban első*); *fivérkém* (Io 129; a kapcsolattól függően: *bátya*, *öcs*, stb.). Az i zekötő magyartalan használata: *behódol* (= meghódol; Mk 185); [Barnabás deák] *átáll* a törökökhöz és lefejezteti Elemért (eh. *átpartol*, *csatlakozik*; Mk 154). Ki *ismerné ki magát* a hangzárban? (eh. igazodna el, Io 214). *Kiút* (eh. *menekvés*, *kibontakozás*, *megoldás*, Io 38). A Ludas Matyihoz fűzött magyarázat szerint „A költő úgy mondja el a történetet, mintha megtörtént eseményt mesélne [a] hallgatóság előtt“ (Io 24). *A mesél* ige tkp. csak mesemondást jelent, valóban megtörtént dolgokat *elbeszélünk* v. *elmondunk*. (Németben különbség nélkül *erzählen*.)

Arra is ügyelni kell, hogy felesleges idegen szavak használatával ne veszélyeztessük a stílus tisztaságát. Az egyik kötetben a *finánckörökben* elharapódzott *korruptióról* olvasunk, s ugyanazon a lapon még a *tőke manipulációiról* is szó esik. Előfordul a *kompromisszum*, valamint hallunk még a *passzív művészet funkcióiról*. A könyvek helyesírására is van észrevételünk. Az egyik kötet *keztűit* ír, a másikban pedig *lagzit* találunk. Ugyanabban a fejezetben hol *eposz*, hol pedig *eposz* írásmód fordul elő. Sajnálatosnak tartjuk, hogy sajtóhibák a szemelvények szövegébe is bele kerültek.

Egy Thököly korabeli verssor így hangzik: „Világi tisztékben papok válogatnak“ (Mi 105). A könyv a *tisztékben* szóhoz nyilvánvalóan azt akarta magyarázatul fűzni, hogy a papok válogathatnak a különféle hivatalokban. Felszínes szedés következtében azonban ez a jegyzet: „kirakatokban“. Sajnálatos értelemzavaró sajtóhibák egész sorát találjuk a Mk 175. lapján. Néhány sorra terjedő jellemzést akarnak Szász Károlyról adni. A méltatás első sorát azonban a Gyulai Pála vonatkozó jellemzés első sorát szedték. A két szöveg összekeveréséből aztán ez a szöveg keletkezett: „A csoport kritikusa és szellemi irányítója, egyúttal az ellenpüspök, előbb Arany tanártársra Nagykorörsön, lírai és elbeszélő költő, termékeny műfordító.“ A jellemzésnek tehát még az is hibája, hogy akiről szól, névszerint meg sincs nevezve. A Mk Az elveszett alkotmányból közölt szemelvényrel kapcsolatban megjegyzi, hogy Rák Bende ugyanazokkal a szavakkal kezdi életrajzát, mint amelyekkel Aeneas beléfog az Aeneisben Trója elestének s a menekülők hányódásának ismertetésébe. Az olvasókönyv jegyzete sajtóhibával idézi Vergiliust.

Folyóiratunkban (74: 213) már felhívtuk a figyelmet annak szükségességére, hogy az olvasókönyv szerkesztőjének a közölt olvasmányokon olykor — az eredetiséget egyáltalán nem érintő — apró változtatásokat joga van megtenni. Ilyen módosítás lehet pl. nyilvánvaló tárgyi tévedés kiigazítása, a fogalmazás egy-egy idegenszerűségének eltüntetése, sajtó- és helyesírási hibák kijavítása. Efféle simításra lett volna szükség pl. az Io 64. lapján, Tolsztoj Háború és béke c. regényének egyik részletében.

Helyes lett volna, hogy ugyanebben a kötetben magyarossá tegyünk még ezt a szerkezetet is: „*Nap mint nap* láttam magam előtt munkám közben a Párt szerepét (Io 216). Helyesen: *nap nap után*.

A régi irodalom alkotásainak közlésére nézve valamilyen egységes eljárásban kellett volna megállapodni. Ennek hiánya miatt előfordul, hogy Balassi Bálintnak ugyanazt a költeményét a Mi és Io némi eltéréssel közli.

A költő nevének egységes közlésében is meg kellett volna egyezni. A Io Balassának, a Mi pedig Balassinak nevezi az író. A múlt évszázadbéli orosz szabadságmozgalom részvevőit egyik kötet dekabristáknak, a másik gye-kabristáknak nevezi.

A könyvekben közzétett irodalmi szemelvényekről — az eredeti és fordított közleményekről egyaránt — megállapíthatjuk, hogy általában jótékony hatással lesznek a tanulók stílus- és nyelvérzékére. A szerkesztőknek volt rá gondjuk, hogy az idegen irodalmak klasszikusai is, értékükhöz méltó módon, lehetőleg kifogástalan magyarságú fordításban kerüljenek a tanulóifjúság elé. Könnyű lesz ilyképpen a nevelőknek az ifjúság előtt megvilágítani, hogy az irodalom terén a műfordításnak is igen nagy a jelentősége. Ha a tanulók a fordított közlemények alatt látnák a műfordítóknak (köztük több kiváló írónknak, klasszikusunknak) nevét, önmaguktól is ráeszmélnének, hogy az idegen irodalmak művészi fordításai nagy mértékben emelik a hazai irodalom értékét.

Fejtegetéseink során leginkább arra akartunk rámutatni, hogy az irodalom tanítása nagy mértékben segítségére lehet a nyelvtanításnak. Ha a tanulók olvasmányaik következtében nyelvérzékükben is erősödnek, egyszerűsmind az irodalmi alkotások mélyebb gondolatainak megértésében is fejlettebb készségre tesznek szert, s mindtöbb gyönyörűséget találnak ilyképpen az olvasásban. Jól tudjuk, hogy a szerkesztőknek kevés idő állott rendelkezésükre, ezért nem tudtak minden kívánalomnak eleget tenni. Reméljük azonban, hogy a végleges kiadás előkészítése alkalmával mindent elkövetnek, hogy könyvük használhatóságát növeljék.

Vita

EGY HIBÁS CIKKRŐL

Írta: Telegdi Zsigmond

A Magyar Nyelvőr 1950 júniusi számában tanulmányt tettem közzé Nyelvünk új korszakának küszöbén címen. Alig néhány nappal később fordulat következett be a nyelvtudományban. 1950 június 21-én megjelent Sztálin elvtársnak Marxizmus és nyelvtudomány című cikke; ezt a következő hetekben újabb, a nyelvtudomány kérdéseit tovább tisztázó írások követték, a Válasz Krasennyikova elvtársnőnek és a Válasz az elvtársaknak.¹ Sztálin elvtárs cikkei szétzúzták Marr vulgarizáló, hamis irányzatát, amely marxista nyelvtudománynak, az egyetlen, az egyedül lehetséges marxista nyelvtudománynak hirdette magát és véget vetettek annak a zűrzavarnak, amely a nyelvészek körében a nyelvtudomány alapvető kérdéseinek tekintetében uralkodott. Sztálin elvtárs cikkeinek világánál nyilvánvaló, hogy tanulmányom súlyos tévedéseket

¹ Magyarul együtt mint A marxizmus-leninizmus kiskönyvtára c. sorozat 63. száma (Szikra, 1950). Az utalások, ha csak a lapszámot jelölik meg, erre a kiadásra vonatkoznak.

tartalmaz, sőt ilyen tévedéseken alapul. Úgy gondolom, hogy ezeknek kifejtése, az önbírálat hatalmas erejű eszközeinek alkalmazása segíthet felszámolni a múlt tévedéseit, megszilárdítani az új magyar nyelvtudomány alapjait.

Tanulmányom fő tétele úgy hangzott, hogy „amikor kezdetét veszi a szocializmus építése, a nyelv történetében is új korszak kezdődik.“ Ezt az állítást úgy tüntettem fel, mint amelynek igazsága nyilvánvaló, alig szorul bizonyításra; pedig valójában ez az állítás súlyos tévedés.

A tőkésrend megdöntésével, a szocializmus építésével gyökeresen megváltozik az embereknek egymáshoz való viszonya a termelés folyamatában, a termelőviszonyok összessége, gyökeresen megváltozik a társadalom alapja, gazdasági rendje. Megszűnik a régi, kapitalista alap és új, szocialista alap épül a helyében. Az alap változásait nyomon követi a felépítmény; „ha megváltozik és megszűnik az alap, akkor nyomában megváltozik és megszűnik a felépítmény, ha új alap jön létre, nyomában létrejön a neki megfelelő felépítmény“ (6).

Ez a tétel azonban, amely áll a felépítmény jelenségeire, nem terjeszthető ki a nyelvre. A nyelv — ezt Sztálin elvtárs a napnál világosabban kimutatta — nem tartozik a felépítményhez. „A nyelvet nem ez vagy az az alap, nem a régi vagy az új alap hozza létre egy adott társadalmon belül, hanem századok folyamán a társadalom történetének és az alapok történetének egész menete“ (7—8). Ezért az alap változásai nem idéznek elő megfelelő változásokat a nyelvben; a régi alap megszűnése, új alap teremtése nem vonja maga után a régi nyelv eltűnését, új nyelv születését. Mikor én ilyesmit állítottam, mikor azt írtam, hogy a szocializmus építésével a nyelv történetében is új korszak kezdődik, a nyelvet összekevertem a felépítménnyel, tökéletesen félreértettem a nyelvnek mint társadalmi jelenségnek a természetét.

Hibás tételtem megtámasztására hivatkoztam természetesen nyelvi tényekre is. Nevezetesen utaltam arra, hogy szókinszünk állandóan gazdagszik új szavakkal és jelentésekkel, melyek már a szocializmus építésének viszonyait tükrözik és ebben annak jelét láttam, hogy nyelvünk mindinkább megtelik a szocializmus szellemével, átalakul, megújul.

Azok a nyelvi jelenségek, amelyeket felhoztam, léteznek és jelentősek, de én helytelenül értelmeztem őket. Összekevertem, vagy inkább helytelenül azonosítottam a formát a tartalommal: abból, hogy a nyelv új tartalomnak válik kifejezőjévé, azt következtettem, hogy ezzel maga a nyelv is megújul. Valójában, amint Sztálin elvtárs kifejtette, „a nyelv egyformán kiszolgálhatja a régi halódó rendet és az új, felemelkedőben levő rendet; mind a régi, mind az új alapot, mind a kizsákmányolókat, mind pedig a kizsákmányoltakat“ (8).

Ismeretes, hogy Sztálin elvtárs nemcsak megállapítja ezt a tényt, hanem meg is adja az okát: a nyelv, az érintkezés eszköze a társadalom tagjai között, csak úgy felelhet meg ennek a hivatásának, ha közös birtoka a társadalom minden tagjának, ha egyformán kiszolgálja az egész társadalmat, a társadalom valamennyi osztályát. A tapasztalat, ha elfogulatlanul állunk vele szemben, itt is teljes mértékben megerősíti Sztálin elvtárs fejtegetéseit.

Az én tévedésemet elősegítette az, hogy nem láttam tisztán, melyek a nyelvnek azok az elemei, amelyeknek meg kell változniuk, hogy a

nyelv új korszakáról, megújulásáról beszélhessünk. Sztálin elvtárs a nyelvtudománynak ezt az alapvető kérdését is tisztázta.

A szókészlet — ahogy Sztálin elvtárs kifejti — általában rendkívül érzékeny a változások iránt, amelyek az emberi tevékenység különböző területein állandóan végbemennek, és így maga is a majdnem szakadatlan változás állapotában van. Ez azonban nem áll egyformán a szókészlet minden részére. A szókészlet magva, az alapvető szókincs igen sokáig él, évszázadokon keresztül sem változik. Még állandóbb a nyelvtani szerkezet. „A korok folyamán kidolgozott és a nyelv vérvé vált nyelvtani szerkezet még lassabban változik, mint az alapvető szókincs. Természetesen, az idők folyamán változásokon megy át, tökéletesedik, javítja és pontosabbá teszi szabályait, új szabályokkal gazdagodik, de a nyelvtani szerkezet alapjai igen hosszú idők folyamán megmaradnak, minthogy, amint a történelem mutatja, sikeresen szolgálhatják a társadalmat számos korszak folyamán“ (24). Ezek alapján Sztálin elvtárs megállapítja: „a nyelv nyelvtani szerkezete és alapvető szókincse alkotja a nyelv alapját, sajátosságának lényegét“ (uo.).

A szókészletnek az a gazdagodása tehát, amelyre hivatkoztam, még egyáltalán nem bizonyítja, hogy nyelvünk újulóban van, új korszak küszöbén áll. Erről csak akkor beszélhetnénk jogosan, ha gyökeres változásokról számolhatnánk be nyelvünk alapvető szókészletében és nyelvtani szerkezetében is; köztudomású azonban, hogy ilyesmiről szó sincs.

Hogy megerősítsem hibás tételmet, hivatkoztam végül azokra a fejtegetésekre, amelyekben Sztálin elvtárs tisztázta, hogyan fejlődnek tovább a nemzetek a szocializmus győzelme után. A marxizmus tanítása szerint, amelyet ezen a ponton is Sztálin elvtárs dolgozott ki és alkalmazott a szocializmus viszonyaira, a kapitalizmus bukásával el kell tűnnie a régi, burzsoá nemzeteknek. De a kapitalizmus idején fennálló nemzetek felszámolása nem jelenti a nemzetek felszámolását, a nemzeti különbségek, a nemzeti nyelvek és kultúrák elhalását. A régi nemzetek romjain, a régi nemzetek gyökeres átalakulása útján új, szocialista nemzetek jönnek létre, amelyek sokkal életrevalóbbak a burzsoá nemzeteknél, sokkal jobban össze vannak forrva és sokkal inkább felölelik az egész népet. A nemzetek megújulásával megújulnak a nemzeti kultúrák is, a régi, burzsoá tartalmú kultúrát új, szocialista tartalmú kultúra váltja fel.

Sztálin elvtárs tehát megállapítja, hogy a szocializmus viszonyai között a nemzetek és a nemzeti kultúrák átalakulnak, megújulnak. Ezt a tanítást én, helytelenül, a nyelvre is vonatkoztattam. Minthogy összekevertem a nyelvet és a kultúrát, a sztálini fejtegetésekből azt akartam kiolvasni, hogy a szocializmus építésének korszakában a nemzettel és a nemzeti kultúrával együtt a nemzeti nyelv is gyökeresen átalakul a szocializmus szellemében.

A Marxizmus és nyelvtudomány című művében Sztálin elvtárs elutasítja ezt a tévedést. Kimutatja, hogy ilyet állítani annyi, mint magunkévá tenni a marxizmusnak azt a helytelen nézetét, amely a nyelvet osztályjellegűnek, nem az egész társadalom, hanem valamely osztály alkotásának és birtokának tekintette. „A kultúra lehet burzsoá és szocialista kultúra, ezzel szemben a nyelv, mint az érintkezés eszköze, mindig az egész nép által használt nyelv és a burzsoá kultúrát is, a szocialista kultúrát is szolgálhatja“ (19). „Vajjon ezek az elvtársak

— olvassuk később — nem tudják, hogy a nemzeti nyelv a nemzeti kultúra formája, hogy a nemzeti nyelv a burzsoá kultúrát is, a szocialista kultúrát is kiszolgálhatja?“ (20).

A nyelvnek és a kultúrának ez a megkülönböztetése nem újkeletű Sztálin elvtárs műveiben; megtalálható már, hogy csak egy példát említsek, a XVI. pártkongresszuson elmondott beszámolójában (1930).

„Mi a nemzeti kultúra — mondotta Sztálin elvtárs — a nemzeti burzsoázia uralma idején? Tartalmában burzsoá és formájában nemzeti kultúra, melynek az a célja, hogy megmértelyezze a tömegeket a nacionalizmus mérgével és megszilárdítsa a burzsoázia uralmát.

Mi a nemzeti kultúra a proletárdiktatúra idején? Tartalmában szocialista és formájában nemzeti kultúra, melynek az a célja, hogy a tömegeket a szocializmus és internacionalizmus szellemében nevelje.“²

Ha nem állok olyan erősen egy helytelen irányzat hatása alatt, látnom kellett volna, hogy Sztálin elvtárs a nemzeti kultúra tartalmát, amely a burzsoázia uralma idején burzsoá, a proletárdiktatúra idején pedig szocialista, itt is világosan megkülönbözteti a nemzeti kultúra formájától, nyelvétől, amely a proletárdiktatúra felállítása után is lényegében változatlan marad.

Az a tétel tehát, hogy a szocializmus építésének kezdetével nyelvünk történelmében is új korszak kezdődik, ellentétben áll a marxizmussal. Megegyezik ellenben Marrnak és követőinek helytelen, nem-marxista elméletével, amelyet Sztálin elvtárs leleplezett és megsemmisített. A marrizmus alapvető tévedése, amint ismeretes, éppen abban állt, hogy az „új nyelvelmélet“ a nyelvet felépítmény jellegű jelenségnek tekintette, amely „kialakulásában és fejlődésében az anyagi alap feltételeitől függ és ezeket tükrözi“. Ebből adódott a nyelvek „stadiális“ fejlődéséről szóló tanítás, amely szerint a nyelvek ugrásszerűen fejlődnek, a termelőviszonyok, az alap változásainak nyomán robbanásszerűen gyökeres, minőségi változásokon mennek át. Ezért a szocializmust építő Szovjetunióban Marr „nyelvi forradalmat“ követelt.

Bizonyos különbségek ellenére nyilvánvaló az összefüggés Marr tanítása és a magam tévedései között. Ez nem véletlen. Mikor ezt a tanulmányt írtam, a marrizmust azonosítottam a materialista, marxista-leninista nyelvtudománnyal és ennek megfelelően azt gondoltam és vallottam, hogy a magyar nyelvtudomány helyes fejlődésének, megújulásának első feltétele a marrizmus átültetése. Tanulmányomban igyekeztem alkalmazni, „értékesíteni“ a marrizmus „felfedezéseit“.

Ezzel semmiképen sem azt akarom állítani, hogy tévedéseimért a marrizmust terheli a felelősség, engem legfeljebb annyiban, hogy a nyomába szegődtem. Sztálin elvtárs, mikor megállapította, hogy Marr „a marxizmusnak csak egyszerűsítője és vulgarizálója volt“, rávilágított arra is, mi volt a marrizmus hatásának, átmeneti „sikereinek“ alapja. Azoknál, akik már a marxizmus útjára léptek, de még nem tanultak meg biztosan járni ezen az úton, rendszeren megvan és gyakran erős a hajlandóság a marxizmus felszínes, gépies, formális alkalmazására, a marxizmus vulgarizálására. A marrizmus, amely megtestesítése volt a marxizmus vulgarizálásának a nyelvtudomány területén, elébe ment ezeknek a hajlandóságoknak, igazolta és erősítette őket.

² Sztálin Művei, 12. k. (Szikra, 1950), 391. l.

Ennyiben látom a marrizmus szerepét tévedéseimben. A marrizmus segítette őket megnőni és megszállárdulni; fő forrásuk azonban marxista ismereteim fogyatékosága volt és járatlanságom a marxizmus-leninizmus alkalmazásában.

Az elmondottakból érthető, hogy a marrizmust nem is követtem mindenben, a fejlődést nem mindenütt az „új nyelvelmélet“ helytelen megvilágításában tüntettem fel. Tanulmányomból kitűnik, hogy mikor nyelvünk új korszakáról beszéltem, nem nyelvünk egész rendszerének robbanásszerű változására gondoltam, a multtal való hirtelen és gyökeres szakításra a nyelv területén, hanem a mult nyelvi hagyományának rohamos továbbfejlődésére a szocializmus szellemében. Tudatosan elkerültem a marrizmus egyik legalaptalanabb és legártalmasabb tévedését, a nyelvek osztályjellegének elméletét. A nemzeti nyelvet valóban nemzeti értéknek tüntettem fel és az új fejlődés egyik legfontosabb aspektusát abban láttam, hogy a nemzeti nyelv irodalmilag kiművelt formája a szocializmust építő társadalomban egyre szélesebb tömegek, az egész dolgozó nép birtokává válik. De ezeken a pontokon sem jutottam el a marrizmussal való elvi szakításig; nem is juthattam el, mindaddig, amíg elfogadtam a marrizmus alapvető tévedését, a nyelv összekeverését a felépítménnyel.

Még egy lényeges hibára szeretnék rámutatni tanulmányommal kapcsolatban. A marrizmus vulgarizálása ott nemcsak abban a hamis tételben mutatkozik meg, amelyet alapul vettem; megmutatkozik azon a módon is, ahogy ezt a tételt igyekeztem alkalmazni. Azt képzeltem, hogy ez helyes, marxista tétel és így elegendő „szembesíteni“ a magyar nyelv fejlődésének általános, közismert tényeivel, hogy új, hasznos eredményekre jussak. Ennek a felfogásnak azonban éppoly kevés a köze a marxizmushoz, mint magának a nyelv „korszakos“ fejlődéséről szóló tételnek. A marxizmust alkalmazni annyi, mint a marxizmus elveit, a marxizmus módszerét a valóság tüzetes, mélyreható vizsgálatánál alkalmazni; a marxizmus biztosítja, egyedül biztosíthatja a vizsgálat helyes menetét, teljes sikerét, de nem pótolhatja a vizsgálatot, a részletekbe menő tudományos kutatást.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai sűrűn és nyomatékosan rámutattak erre. „A mi történetfelfogásunk — írta Engels Konrad Schmidtnek — mindenekeelőtt útmutató a tanulmányhoz, nem pedig a konstruálás emeltyűje, mint a hegelizmus.“³ Ugyancsak Engels írja: „De sajnos (az emberek) igen gyakran hiszik azt, hogy valamilyen új elméletet teljesen megértettek és minden további tanulmányozás nélkül alkalmazni tudnak, mihelyt annak fő tételeit — és ezt sem mindig helyesen — elsajátították.“⁴

Tanulmányom végén szoltam a magyar nyelvtudomány legfontosabb gyakorlati feladatairól. Kifejtettem, hogy nyelvészetünk egyik legelső kötelessége: segíteni a dolgozókat az irodalom, a tudomány nyelvének meghódításában; beszéltem a helyes elvekre támaszkodó, harcoss nyelvvelés szükségességéről; rámutattam arra, hogy korunkban, amikor művelődésünkben annyira megnövekedett a fordítások

³ Marx—Engels, Válogatott művek, 2. k. (Szikra, 1949), 486. l.

⁴ Uo. 489. l.

jelentősége, nyelvészeinknek foglalkozniuk kell a fordítás technikai, nyelvi kérdéseivel. Azt hiszem, hogy amit erről írtam, alapjában véve megállja a helyét. De ezeknek a fejtegetéseknek is van egy lényeges hiánya. Új nyelvtudományunk csak úgy oldhatja meg ezeket a feladatait, bármilyen feladatát, ha magáévá teszi és továbbfejleszti mindazt, amit a polgári nyelvtudomány értékeset és haladót alkotott. Erről én hallgattam és nem véletlenül.

Sztálin elvtárs, mikor a Marxizmus és nyelvtudomány című művének befejezésében összefoglalja Marr legsúlyosabb hibáit, megállapítja, hogy Marr a nyelvtudományba a marxizmussal össze nem egyeztethető szerénytelen, pöffeszkedő, fennhéjázó tónust vitt be, mely mindannak pusztá és könnyelmű tagadására vezet, ami a nyelvtudományban Marr előtt volt. Valóban, a marrizmus, minthogy antimarxista, tudománytalan irányzat volt, nem vállalkozott a polgári nyelvtudomány konkrét, tudományos bírálatára, hanem „megbélyegezte“ és fellebbezhetetlenül elvetette. Ennek a hatása mutatkozik meg nálam abban, hogy a magyar nyelvtudomány feladatairól szólva nem beszéltem a magyar nyelvtudomány értékes hagyományairól.

Mindezek a hibák annál súlyosabban esnek latba, hogy tanulmányomat mint nyelvtudományunk egyik legfontosabb intézményének vezetője írtam; az volt a szándékom, hogy irányt mutassak vele. A magyar nyelvtudomány szilárd alapjainak, de főként Sztálin elvtárs cikkének köszönhető, hogy ezzel az írással, általában ilyen irányú tevékenységemmel nem okoztam komolyabb károkat.

Sztálin elvtárs a marrizmus leleplezésével megmutatta, hogy a nyelvtudomány egészséges fejlődésének elmaradhatatlan feltétele a szabadulás Marr hibáitól. Ez nem azt jelenti csupán, hogy el kell vetnünk azokat a tételeket, amelyeket Sztálin elvtárs végérvényesen megcáfolt. Szabadulás Marr hibáitól — ez annyi, mint szabadulás azoktól a hibáktól, amelyek jellemző vonásai voltak ennek a helytelen irányzatnak, a lényegét alkották: a marxizmus felszínes, gépies alkalmazása, a tüzetes, új eredményeket érlelő kutatás helyettesítése marxista (vagy állítólag marxista) formulák üres hangoztatásával, a nyelvtudomány eddigi eredményeinek szerénytelen, könnyelmű lekecsinylése. Amint láttuk, tanulmányom számos sajnálatos példáját adja ezeknek a hibáknak.

De Sztálin elvtárs nemcsak feltárta a hibákat, hanem cikkeivel, a marxizmus teremtő alkalmazásának ezekkel a mintáival azt is megmutatta, hogyan kell ezeket a hibákat elkerülni, az igazán marxista nyelvtudományt építeni. Mind a marxizmust, mind a nyelvtudományt csak olyan kutatások gazdagíthatják, amelyek a marxizmus állapos, valódi ismeretére támaszkodnak, a marxizmust alkotóan alkalmazzák önálló, mélyreható, alapos vizsgálatokban és felhasználják, tovább fejlesztik a polgári nyelvtudomány értékes eredményeit, haladó hagyományait.

Jövendő munkásságommal be kell bizonyítanom, hogy tanultam Sztálin elvtárs útmutatásából, okultam a magam tévedésein. Minden erőmmel rajta leszek, hogy ez sikerüljön, hogy így én is hozzájárulhassak az új magyar nyelvtudomány építéséhez, a marxizmus meghonosításához a magyar nyelvtudományban.

MŰFORDÍTÁS ÉS VILÁGNEZET

Írta: Erdódi József

A Budapesti Egyetemi Orosz Intézetben az 1950/51. tanévben új tantárgyat vezettek be „A fordítás technikája” címen. Az előadók kollektívája azt tűzte ki céljául, hogy jó szak- és műfordítókat neveljen. Az előadásokon gyakorlati és elméleti munka folyik: a gyakorlati tapasztalatokból vonják le a hallgatók — tanáraik vezetésével — az általános szabályokat. Gyakran jeles fordítóink műveit vetik össze az orosz eredetivel és mutatnak rá a fordítás értékes és művészi vonásaira és feltárják hiányosságait és tévedéseit is. Így párosul a gyakorlattal az elmélet.

Intézetünk nem minden hallgatójából lehet műfordító, de mindnyájan elérhetjük szorgos munkával, tevékeny gyakorlással, hogy szakszövegeket (irodalomtörténeti, politikai, gazdaságtani, földrajzi írásokat) helyesen: magyarosan és jól gördülő mondatokban ültessünk át magyar nyelvre. Az ilyen fordításokban a hűség-, világosság- és magyarosságra való törekvés vezessen munkánkban. Műfordító — regény-, elbeszélés-, versfordító — azonban nem lehet mindenkiből. Ehhez már írói készség is szükséges valamelyes mértékben. Mutatja ezt az a körülmény, hogy legnevesebb műfordítóink java — sokkal dicsekedhetik a kiváló magyar fordításirodalom — íróink sorából került ki: Arany János, Tóth Árpád, József Attila, Radnóti Miklós, hogy csak néhányat említek a hosszú sorból. Nem is reméljük, hogy intézetünk minden növendékéből műfordító lesz 3—4 év során, viszont tudjuk, hogy vannak az ifjúság sorában tehetséges, már ma is írással foglalkozó fiatalok, akik jó orosz nyelvi tudással és irodalomtörténeti ismeretekkel felvértezve, hasznos munkát végeznek majd, hiszen oroszul jól tudó és írói vénával rendelkező fordítóink alig van.

Azt mondtam, hogy alapos irodalomtörténeti ismeretekkel is kell rendelkeznie a fordítónak. Egy példa boncolásával akarom bebizonyítani, hogy hiányos ismeretek milyen irodalmi, történeti és politikai tévedéseket okozhatnak a fordításban, eltorzítva az író művében kifejezett társadalomalakító szándékot.

Vegyük elő Puskin Falu című versének Képes Géza készítette fordítását. Elolvasva a fordítást, érezzük, hogy Képes Géza lendületes és magával ragadó, a vers első részében festői módon tájképet élénk vetítő fordítása, a költemény második részében leleplező és ostorcsapásként, majd felkiáltásként zúgó hangja egyenértékűre törekvő átültetése Puskin orosznyelvű eredetijének.¹

Falu

Köszöntlek, kis falum, — hozzád hozott az ut,
Békesség, munka és ihlet örök tanyája,
Hol önfeledt tünődés tengerébe fut
Napjaim láthatatlan árja.
Tied vagyok — nem kell a hangos és hazug
Udvar pompája és a vad tivornya gőze —
Itt hallgat a mező, csak tölgyek lombja zug,
Elönt a csönd: szabad gondolatok szülője.
Tied vagyok — szeretem hallgatag
Kertjeid lombját és virágját
S a rétet, hol széna erős illata száll át
S cserjék között rohan a csillogó patak.
Elöttem mindenütt élénk és tiszta képek:
Itt látok két halastavat, tündéri kéket,
Rajtuk halász fehér vitorlája ragyog;
Mögöttük: dombsor és szántóföldszalagok,

¹ A jubileumi kiadást idézem. Budapest 1949.

Parasztházak szétszórva, távol —
 Nedves parton nyáját terelgeti a pásztor,
 Itt: szárnyas szélmalom, füstös karám amott. —
 A föld s az ember ég a munkaláztól.
 Istenként alkotok külön törvényt magamnak
 Itt, hol nem villan rám gyanakvó vizsla szem;
 Őszinteség fényében fürdik életem,
 Vádak, rágalmak itt haragra nem ragadnak.
 A tisztán buggyanó szót szomjan issza lelkem
 S azt a másik világot nem kell irigyelnem,
 Ahol az egyszerű szépséget megvetik
 S a gonoszság arany díszben pöffeszkedik.

S felétek fordulok most, messzi századok,
 Fülembé zendül jósigétek:
 Szabad, teremető, tiszta kort ígértek
 S a tétlenség ellen fellázadok —
 A gondolat, mit belém dobtatok,
 Agyamban érik, szívemben dobog.

Mert gondok terhe itt a lelket mélybe rántja,
 Hol csirázik a föld, s virágzik hegy s a rét:
 A néma arcokon szemem döbbenve látja
 A szellemi szegénység gyilkos bélyegét.
 A végzet országunk vesztére tört:
 Gonosz, kemény gazdát küldött a nép nyakára,
 Övé a törvény és övé a föld
 S hiába: sóhajtság és könnyek árja —
 A szörnyű rabtartó dühöng, vad ökle döng,
 Megretten a paraszt, sápadt feje lehorgad —
 Éden lehetne itt s a gaz pokol vak
 Szeszélye mindent rombadönt.

A korbács csattog s mindent sirba úz,
 Itt görcsös bénaság nyugöz le szívet; elmét;
 Azért virul ki itt a gyöngé szűz,
 Hogy benne a kényurnak kéje-kedve teljék.
 Nem azért serdül ifjává a gyermek,
 Hogy otthon istápolja vénhedt szüleit:
 Elviszik, belőle minden érzést kivernek
 S harctérre vonszolják, hol öl vagy megölik.

Ó, ha a szíveket megrenditené a hangom!
 Vagy bennem is csak meddő vágyak lángja ég?
 Csak küzdenem szabad? s nem engedné az Ég,
 Hogy eszméim csapattja diadalt arasson?
 Megérem-é, hogy új korszak köszönt a népre,
 Megdől a cári önkény és a rabszolgaság?
 Barátaim, vajjon megláthatom-e végre
 A szent szabadságnak tündöklő hajnalát?!

Azonban összevetve az orosznyelvű eredetivel Képes Géza kiváló tehetőségről tanuskodó fordítását, meglepetéssel tapasztalunk olyan eltéréseket, amelyek a vers világnézeti értékét rontják, és irodalomtörténeti értékelési lehetőségét a csak-magyarul tudó számára meghamisítják.

Mikor Puskin ezt a versét írta, akkor már kiragadta magát a rousseauizmus fejlődést-gátló akadályából. Puskin nem azért találja a falut szépnek, megnyugtatónak, a teremő erőket felpeszditőnek, mert általában *elvontan* fordult szembe az erkölcsileg romlott várossal, hanem *egy osztállyal* szállt szembe, a nemességgel, amely privilégiumait őrizve szegült ellene minden haladásnak. Meg is nevezi a jobbság — az akkori széles néptömegek —

elnyomóját: a vad uraság² képében. Puskin ekkor történelemfelfogásában már nem volt idealista, ekkor már a történelmi jelenségeket a francia materialisták módján magyarázta, akik szerint az ember hamis vagy igaz gondolataival, érzéseivel és hangulataival egyetemben az őt környező társadalmi milieu eredője. Azt állították, hogy a társadalomban, éppúgy, mint a természetben, minden törvényszerűen, az ok és okozat törvényeinek megfelelően megy végbe. De a kiutat keresve Holbach, Helvetius és Fourier átcúsztak az idealizmusba, mert a társadalmi rend megváltoztatásának a lehetőségét nem a tömegek akaratában keresték, hanem az uralkodó szeszélyében, esetleges jóindulatában és a felvilágosulásban. Helvetius azt állítja, hogy az uralkodó (törvényhozó) kívánságának megfelelően válhatik a nép hőskökké, geniusokká, illetve jóakarátú emberekké, példaként pedig Nagy Pétert említi. Az uralkodónak pedig *felvilágosultnak*, tanultnak, képzettnek kell lennie. Ha az uralkodó értelmesen, böles megfontolással belátja, hogy igazságtalanságot követ el mind ő, mind az uralkodó osztály, akkor *önként* megváltoztatja a társadalmi rendet országában és megteremti az értelem helyes uralmát, felszabadítja az elnyomottakat. Persze világosan látták a materialisták, hogy az 1789-es forradalom létrehozta burzsoáköztársaság nem az értelem igazságos állama és ezért bírálták is. Többek között kritika alá vonták ezt az államformát a szocialista utópisták, így Fourier. Azonban még mindig a *felvilágosult* uralkodótól vagy az uralkodó osztály valamelyik vezető képviselőjétől remélték a társadalmi rend megváltoztatását, és ezért Fourier Napoleonhoz, XVIII. Lajos minisztereihez és Rothschild bankárhoz fordult falansztere tervének megvalósítása tárgyában.³

Puskin nagyon jól ismerte haladózellemű barátainak, elsősorban Csaadajevnek hatása nyomán a francia felvilágosultság eszméit. Egy ideig ő maga is hitte, hogy a cár, mint felvilágosult uralkodó, önként fel fogja szabadítani népét, csak fel kell erről őt világosítani. Puskin a későbbi gyekabristák mindkét táborával kapcsolatban állt: a péterváriakkal, akik alkotmányos monarchiát akartak létesíteni, és a tulcsinóiakkal, akik köztársaság felállítására törekedtek. A gyekabristák közt sokan félték a forradalomtól, előlük kísértett XVI. Lajos kivégzése, a guillotine, a nemesség sorsa. Puskin a „Szabadság” című versében elítéli az ilyen leszámolást az uralkodó osztálylyal, de rendíthetetlen bátorsággal figyelmezteti az uralkodót, hogy ott megy végbe az ilyen leszámolás, ahol a „törvény alszik”. A feudális és abszolutista elnyomás ellenére, a Szent Szövetség kancsukás és száműzetéssel sújtó Oroszországába. Puskin merészen figyelmezteti Sándor cárt: csak ott nem hull a cárok fejére a népek szenvedése, ahol a szabadsággal erős egységben egyesülnek a törvények.⁴ Puskin „Szabadság” című ódájában így szól: „Tanuljatok, uralkodók!” — hitt tehát abban, hogy a felvilágosultság, az uralkodók megértése adja az elnyomott népnek a felszabadulást.

A fenti világnézeti és történelmi tények ismerete szükséges ahhoz, hogy Puskin Falu című versét helyesen felfogja, értelmezze és magyarra átültesse a fordító.

Puskinnak ez az 1819-ben írt verse teljes egészében a maga idejében nem jelent meg a cári cenzúra miatt, csak első, a falu, a táj szépségeit leíró részét publikálhatta a romantikus Magányosság címen, azt a részt, amelyben Mihajlovszkoje falu környékét ábrázolja — itt volt Puskinék birtoka. A versnek tehát csupán első része jelent meg nyomtatásban, az is csak 1826-ban, viszont az egész szöveg másolatokban terjedt el a forradalmi lelkületű fiatal-

² Az orosz eredetiben: дикое барство, Képes fordításában: a kemény gazda.

³ V. ő. Константинов: Материалистическое и идеологическое понимание истории. Москва, 1946. изд. „Правда”. 7–10. стр.

⁴ V. ő. Puskin Szabadság (Вольность.) című (1817) versét és M. B. Уечкина: Пушкин и декабристы. Москва 1949. A törvény (Закон) szón Puskin az alkotmányt érti ver-seiben: tehát alkotmányos rendet akart látni az önkényuralom helyén.

ság soraiban. A másolás során azonban az utolsó sorok megváltoztak és van egy változat, amelyben ezek így hangzanak:⁶

Oroszul: Увижу ли я, друзья, народ неугнетённый
И рабство падшее, и падшего царя?

Nyers magyar fordításban:

Barátaim, meglátom-e a felszabadított népet,
És a ledőlt rabságot, a ledőlt cárt?

Azonban ez a változat nem Puskin tollából való, amit az a körülmény is bizonyít, hogy Sándor cár értesülve a tiltott puskinai versek elterjedéséről, Vasziljesikov herceg⁶ révén megszerezte magának a Falu c. verset. Ekkor Sándor cár még elég liberális volt, úgy vélte, hogy nincs oka megbüntetni Puskin-t; a költeményben kifejezettekért köszönetét fejezte ki. Ha trónjának megdöntéséről írt volna a költő, akkor a cár felelősségre vonta volna.⁷

Képes Géza fordításában azonban nem az eredeti szöveget, hanem a fent közölt változatot használja fel és így Puskinnak tulajdonít nemesak olyan verssorokat, amelyek nem tőle származnak, hanem olyan forradalmi magatartást, amely Puskin 1819-es felfogását nem takarja. Az eredeti puskinai sorok oroszul így hangzanak:

Увижу ль, о друзья! народ неугнетённый
И рабство, падшее по манию царя,
И над отечеством свободы просвещённой
Взойдёт ли, наконец, прекрасная заря?

Nyers fordításban ez a négy sor körülbelül így hangzik:

Barátaim! meglátom-e a felszabadult népet,
A rabságot, amint lehull a cár akaratából,
És a felvilágosult szabadság hona felett
Felkél-e végül a pompás hajnal?

Képes Géza viszont így fordította:

„Megérem-e, hogy új korszak köszönt a népre,
Megdől a cári önkény és a rabszolgaság?
Barátaim, vajjon megláthatom-e végre
A szent szabadság tündöklő hajnalát?!“

Puskin tehát ekkor még hitt abban, hogy a cár felvilágosult akaratára szándéka megszüntetheti az elnyomást, új, művelt, szabad hazát adhat a kiuzsorázott jobbágságnak.

Törvényes alkotmányos kormányzatot akart, a cár belátásából. Helytelen lenne azonban mai szemmel nézni az 1820-as állapotokat és azt mondani, hogy Puskin nem volt forradalmi költő, hanem megalkuvó. Lenin a gyekabristákat — és magától értetődőleg a hozzájuk kapcsolódó szimpatizánsokat — forradalmi elemeknek tartja.

A következőképpen jellemzi őket „Herzen emlékének“ szentelt cikkében: „...világosan láttunk három nemzedéket, három osztályt, amelyek tevékenykedtek az orosz forradalomban. Kezdetben nemesek és földbirtokosok, a gyekabristák és Herzen“.

Másutt — 1917-ben Zürichben tartott beszédében így ír a gyekabristákról: „1825-ben Oroszország először látott a cár ellen irányuló forradalmi mozgalmat“.⁸

⁶ V. ö. Краевский — Липаев: Русская литература. I. 264. l. 6. jegyz.

⁷ Vasziljesikov herceg Csaadajev szárnysegéde volt.

⁸ A. С. Пушкин: Стихотворение. Изд. Академии Наук СССР (1949) I. kötet 500. l.

⁸ V. I. Lenin: Művei, XIX. kötet (3. kiadás) 348. l. A „Herzen emlékezete“ c. cikket l. magyarul: Lenin az irodalomról c. kötetben (Szikra) 23. l.

Puskin „Falu“ című versében a pétervári gyekabristakör politikai felfogásának szellemében *fentről* várta az államrend megváltoztatását, és ez megfelelő kora egyik haladó rétege forradalmi véleményének. A felvilágosultságtól remélte az „új kor“-t. A fordítónak hüen kell kifejeznie Puskin állásfoglalását, hiszen a nagy Puskin-szakértő Blagoj szerint a XIX. sz. eleje nem egyéb, mint harc a felvilágosultságért, a népiért, ellentétben a XVIII. századdal, amely megvetette az „aljas“, a „felvilágosulatlan“ népet (подлый, непросвещённый).

Ezt a felvilágosultságért folyó harcot és a cár világnézetének megváltoztatásáért folyó küzdelmet fejezi ki Puskin, de a fordításból erről semmit sem tudunk meg.

Elmarad a fordításban a világnézetileg oly fontos kifejezés: по манию царя, amely az utópista szocialista felfogás jellemzője.

Ez Képes Géza remekbekészült fordításának egyik irodalomtörténeti és világnézeti tévedése.

A másik, immár filozófiai tévedése a következő:

Képes Géza fordításának végén a „szent szabadság“ kifejezést olvashatjuk. Eleinte azt hittem, hogy a magyar költészet hagyományos „szent szabadság“ kapcsolata sématikus átvételéről van szó, később azonban találtam egy *sajtóhibás* orosz változatot, ahol a просвещённый „felvilágosult“ szó helyett véletlenül просвящённый-t szedtek, mintha a святой „szent“ melléknév. illetve a посвятить „szentelni“ ige származékáról lenne szó. Azonban sem a mai, sem a múlt századbeli orosz nyelvben nem létezik просвятить ige és így nincs annak просвящённый alakú melléknévi igeneve sem. Képes Géza is, mint a szedő, minden valószínűség szerint nem a просвещение „felvilágosultság“ főnévvel asszociálta munka közben a просвещённый melléknévi igenevet, hanem a már említett посвятить „szentelni“ igével és így jött létre a „szent szabadság“ kapcsolat. Pedig ha ismerjük Puskin világnézetét, hogy a felvilágosultság lehet a megmentője a kizsákmányolt világnak és megteremtője a kulturált nemzetnek, ahol megszűnt az elnyomás, akkor világossá válik előttünk, hogy az orosz eredeti nem szent szabadságról, hanem bölcseségtel át gondolt és a költő, mint a haladó társadalom képviselője által vallott felvilágosult szabadságról: просвещённая свобода-ról esik szó. Ez az utópista szocialista gondolat megjelenik Vörösmarty költészetében is: „Egy új irány tör át a lelkeken“, stb. (Gondolatok a könyvtárban c. versében.)

Puskin pontosan meg is határozza, milyen módon zsákmányolja ki a „vad uraság“ a föld népét.

Oroszul: Здесь барство дикое, без чувства, без закона,
Присвоило себе насильственной лозой
И труд, и собственность, и время земледельца.

Nyers fordításban: Itt a vad uraság érzéktelenül és törvénytelenül
Elsajátította erőszakos korbácsolással
A földműves munkáját, tulajdonát és (munka-)idejét.

Képes Géza fordításában: (A végzet)
Gonosz, kemény gazdát küldött a nép nyakára,
Övé a törvény és övé a föld
(S hiába: sóhajtás és könnyek árja —)
A szörnyű rabtartó dühöng, vad ökle döng...

Képes soraiban a puskinai versben pregnánsan kifejezett kizsákmányoló mód: az expropriálás, a tulajdon, a munkaerő és munkaidő kisajátítása, amely a Marx-előtti költészetben sehol sem nyert ilyen tömör megfogalmazást,

⁹ Пушкин родоначальник новой русской литературы. Издательство Академии Наук СССР. 1941. 52. стр.

teljes egészében eltűnik, pedig éppen ezek a sorok tanúsítják, mennyire együttérzőn mélyedt el Puskin a kizsákmányolás módjának tanulmányozásában. Ezért is tudta ilyen ökölcsapásszerűen kifejezni, ezért lett verséből a gyekabrista agitáció irodalmi eszköze.

Hiányzik még Képes Géza fordításából egy másik korszerű kifejezés, oroszul *друг человечества*, európai klasszikus műszóval: *filantropus*, magyarul az *emberiség barátja*. Ez a kifejezés szintén beletartozik a XIX. sz. elejének filozófiai szókinésébe és világnézetébe. A filantropusok azok, akik együttérzésből akarták az elnyomottak felszabadítását és az érzelem szaván szóltak polgártársaikhoz. Csakhogy ebből nem lett harcoss politikai mozgalom, hanem az idők folyamán a polgárság büntudatának (?) szentimentális levezetője, gyónás nélküli feleldozáskérés lett, amelyet Marx és Engels a Kommunista kiáltványban „Sentimentalitátsduselei“-nak mond.

De Puskin idejében a filantropia még teremtő mozgalom, a filantropus még harciasabb: óvodákat teremt, állást foglal a botbüntetés ellen, a rab-szolgálat ellen, még nem választja el a politikai jogadástól az emberszeretetet és nem csúsztatja át a könnyezés hamis sínjeire. A *друг человечества* kifejezés teljesen hiányzik Képes Géza fordításában.

Puskin kortársai még gyakran — idealista módon — a végzet játéknak tekintették a történelem alakulását, ezért a Falu című versében kétszer is hivatkozik a költő a sorsra (*судьба*): a vad uraságot a sors küldte és fölteszi a kérdést, megadatott-e neki a sorstól az ékesszólás (a meggyőzés) rettenetes ajándéka. Ez utóbbi helyen Képes Géza az *Ég* szót használja — még hozzá nagy kezdőbetűvel, — nyilván a rím kedvéért az előző sorhoz, meddő vágyak lángja ég... Ez nyilvánvalóan helytelen, mert Puskin közismert istentagadó volt, ez az egyik oka annak, hogy Ogyesszából szülei birtokára, Mihajlovszkojeba száműzték 1819-ben.

Az „Ég“ szó ilyen használatával túlspiritualizáljuk és vallásossá tesszük az orosz költő versét, s ez nem felel meg a materialista Puskin világnézetének.

A szöveg ilyen elspiritualizálását, sőt helytelen értelmezését látjuk a költemény első felében is, amikor Képes Géza a *свободною душой закон боготворить* sort így fordítja: „Istenként alkotok külön törvényt magamnak“. Ezt a sort Képes tökéletesen félreérti, pont az ellenkezőjét mondja annak, amit Puskin kifejezett. Nem akart az orosz költő külön világot, külön törvényt alkotni magának byroni szélsőséges arisztokratizmussal, hanem éppen ezzel ellentétben törvényt akart istenként fölemelni a piedesztálra. A törvény szó — amint arra rámutattunk — Puskinnál alkotmányt jelöl. A költő felszabadult lelke az alkotmányt akarja isteníteni, istenként tisztelni, tehát elveti egyrészt az önkényuralmat — szembeállítja vele a törvényt, másrészt ki nem fejeztesen, de odaérthetően istenellenes. A verssor helyes, nyers fordítása: *szabad lelkem a törvényt teszi istenséggé*.

Hallgatóim feltették a kérdést: ezek után használható-e Puskin válogatott műveinek jubileumi kiadása, hiszen ezek a felsorakoztatott világnézeti és történelmi hibák óvatos tartózkodást követelnek tőlünk.

Használható — kritikával; irodalomtörténeti szempontból fontos, hogy az eredetivel, az orosz szöveggel vessük egybe a fordítást, mert irodalomtörténeti vagy világnézeti következtetéseket csak az eredeti szöveg alapján tehetünk.

Analízisnek mi egy kiváló műfordítóunk jó, lendületes, szavalható fordítását vetettük alá. Csak az ilyen fordítás érdemes arra, hogy bőséges elemzéssel segítsük a fordító jobb munkáját.

AZ OROSZ NEVEK ÉS SZAVAK ÁTÍRASA ÜGYÉHEZ

1. A Magyar Nyelvőr 1950. évi decemberi számában közölte a Magyar Tudományos Akadémia határozatát az orosz nevek és szavak átírása ügyében. A határozat rendet teremt az ezen a téren mutatkozott zűrzavarban, irányít mutató a szűfélé csapongó egyéni megítélés helyébe, iparkodik teljesen kirekeszteni a helytelen és káros megoldásokat.

A rugalmas tárgy természetesen nem enged meg számtani pontosságú rendezést. Az Akadémiának olyan megoldást kellett keresnie, amely az oroszul nem tudó olvasónak lehetőséget nyújt arra, hogy az átírt szöveget minél helyesebb orosz kiejtéssel olvashassa el, a lehetőségek határáig hű és határozott fonetikus átírásmód megállapítására kellett törekednie. De — mint ismeretes — bizonyos orosz hangzók kiejtése a magyartól többé-kevésbé eltér, más orosz hangzók a magyar nyelvben teljesen hiányoznak, a magyar ábécé betűivel nem adhatók vissza, néhány orosz írásjelnek pedig maga az orosz kiejtés sem felel meg teljesen. Minthogy pedig az átírásnak az alapja mégis csak az írott szöveg lehet, az orosz nevek és szavak átírásánál az Akadémiának sok esetben megközelítő megoldásokkal kellett megelégednie. Ezzel viszont alkalmat teremtett a további megvitatásra, s ez meg is indult és (bármily elismerésreméltó is az Akadémia munkája) semmiképpen sem kifogásolható, ha a „jónál jobbra törekvés“ jegyében történik.

A Magyar Nemzet február 4-iki számában jelent meg „egy nyelvtanár“ bírálata, amely két hasábon sorol fel imitt-amott súlyos kifogásokat az Akadémia határozata ellen, követeli a határozat megváltoztatását, konkrét javaslatokat is tesz, de nem mutat rá a megvalósítás érdemi módzataira, s ezzel önmaga ellen is kihívja a bírálatot.

A cikkíró bírálatában és javaslata megtételében az a helyes cél vezet, hogy az átírás teljesen a kiejtés szerint történjék, de elgondolásait, amelyek az átírásban a moszkvai *a-s* kiejtést és a hangsúly megjelölését kívánják érvényesíteni, megvalósíthatatlanoknak és elhanyagolhatóknak tartom.

2. Tudjuk, hogy az irodalmiként elismert moszkvai idióma a hangsúlytalan *o-t* szokta nagyjából (különböző helyzetekben különböző hangszínezettel) *a-szerűen* kiejteni. A hangszínezet különbözőségét elhanyagolhatjuk, de azt nem, hogy ha ugyanannak a névnek ragozott vagy más okból változott alakjánál a hangsúly más szótagra helyeződik, felborul a kiejtés helyzete: az *o-ból a*, az *a-ból o* lehet. (Pl. *haraso* — *harosij*). Tehát az *a-s* kiejtést figyelembe vevő általános szabályt (amelyet a cikkíró javaslatában indítványoz) felállítani lehetetlen. Vagy talán hivatkozzék a szabályzat irányadó alakként a hangsúlyra? A tiz ujjamon is megszámlálhatnám azokat az oroszul tudó magyar embereket, akik tökéletesen ismerik az orosz nyelv hangsúlybeli szeszélyeit. Pedig ha elvétjük, annak az lehet a következménye, hogy *o* helyett *a-t* írunk és mondunk. Ez az orosz nyelvben mindenestre súlyos hiba, ellentétben a fordítottjával, amely lehet rossz hangzású, de sohasem hiba. Tehát a hangsúlyozás alapján sem lehetne az *a-s* kiejtésre figyelemmel levő szabályokat kidolgozni. De ez nem is olyan nagy baj!

Ismeretes, hogy a Szovjetunióban az *o-s* (оружий) beszéd, ha nem is tekintik irodalmi kiejtésnek (gondoljunk a Lenyíngrád-környéki *o*-san beszélő óriási embertömegre), tösgyökeres orosz beszéd, sohasem hiba *s* ha megmaradhatott az orosz írott nyelvben, megmaradhat az átírásban is. Gondolni kell arra, hogy a hangsúlytalan *o-ból* lett *a* lényegében az *o*-nak egy változata (hasonlóképpen az angol *a*-hoz, amely akárhogy ejtendő is *kj*, mindig *a* marad) és nem is tökéletesen egyezik az írott *a* kiejtésével. Soha sem jutott eszünkbe, hogy a latin írásjelekkel élő népek eltérő kiejtését a magyar ábécére fonetikusán átírjuk, miért tegyünk tehát kivételt az orosz kiejtéssel ott is, ahol ez legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik? A Magyar Helyesírás Szabályai is elismerik határu a lehetőséget. Annak, aki ismeri az *a-s* kiejtést,

mindig joga lesz így olvasni az *o-s* átírást. Éppúgy, mint ahogy csak az olvassa *Klémanszó*-nak Clemenceau-t, aki ismeri a francia kiejtést.

A nevek moszkvai irodalmi kiejtés szerint való pontos átírását csak az összes Magyarországon szóba jöhető orosz földrajzi, személy- és egyéb tulajdonnevek felsorolásával lehetne biztosítani. Egy ilyen névtár, amelyben természetesen Patyomkin is benne lenne, tökéletes mű lehetne — három napig. Mert három nap múlva már tízével hiányoznának belőle az élet által napról-napra felvetett új nevek. A névtár 3 nap alatt elavulna, tehát elkészülése után sem nélkülözhetnék egy általános, már most is régen nélkülözhetetlen szabályzatot.

Milyen legyen ez a szabályzat? Ha ebben az *a-s* átírásmód biztosítása keresztülvihető, akkor elvileg csak olyan lehet, aminő az Akadémia határozatának képében előttünk fekszik. Ez pedig csak ugyanazon elvek szerint állítható fel, mint „a közönséges főnevekre, igékre, melléknevekre, stb.“, tehát magától értetődően ezekre is érvényes lesz. Eszerint a cikkíró véleményével ellentétben igenis *lehet és kell* is az egész nyelvre vonatkozó szabályzatot felállítani. A fentiekben és az Akadémia határozatában említett okokon kívül azért is, mert bármikor bármely orosz szóval megeshetik, hogy magyar szövegben eredetiben kell idéznünk. A Magyar Helyesírás Szabályai (1946:22) is „szavak”-ról beszélnek.

3. A hangsúlyos *a* ékezzettel való megjelölésének kérdésében attól tartok, hogy a hangsúly problémája itt is kátyuba viszi a cikkíró jó törekvését. Ha az átírást végző személy nem járatos az orosz hangsúlyozás rejtjelmeiben, akkor az ékezetet rossz helyen alkalmazza és helytelenebbül jár el, mintha teljesen mellőzné. De gondoljunk arra is, hogy pl. Sztálin és Právda hosszan ejtett *á*-val éppen úgy nem az igazi, mint Sztálin és Pravda *a*-val írva és ejtve. Az igazság a kettő közt van. — Azt lehetne tennünk, hogy az orosz *a*-t mindig pontos *a*-val (*á*) írjuk át. Minden magyar ember megértené, hogy ez röviden ejtendő *á*. Minthogy azonban az orosz szavak átírásával kapcsolatban nem akarunk a magyar nyelvben új írásjeleket rendszeresíteni, az pedig hamis és torz lenne, ha mindig hosszú *á*-t íránk, (pl. Právda), egyedül helyesnek az Akadémia álláspontja mutatkozik. Én még Sztálin nevével sem tennék kivételt, mert mindenki ismeri már e nagy név helyes kiejtését. De tilalmat a hangsúlyos *a* megjelölésével szemben nem állítanék fel.

Az *—oro —ero v-s* kiejtése az orosz nyelvben szabály, amely nem érvényesül a melléknevek többi ragjánál, viszont az átírásmód kérdésében kivétel. A Magyar Nemzet nyelvtanár-cikkírójának mélyebben fonetikus átírást követelő álláspontjából kiindulva is helyes volt tehát a szabályzatban ezt a kivételt leszögezni, ha nem akarjuk, hogy az oroszul nem tudó ember *-ego*-nak és *-ogo*-nak olvassa. Én ebben csak a rugalmasságban való következetességet látok. A cikkíró által hangsúlyozott következetlenség inkább csak az orosz *e* átírására vonatkozó akadémiai álláspontban mutatkozik.

4. A szabályzat előrebocsátott megokolásában „A jésítés jelölése” cím alatt az áll, hogyha a felsorolt 15 mássalhangzó után (többek között) *e* következik, akkor ezeket lágyan kell ejteni. A megokolás bevezetésében pedig ez van: az átírásban „...lehetőleg jelölni kell az átírt szavak ejtését is”. Ez a lehetőség megvan, de a határozat csak részben élt vele és ebből az a helyzet állt elő, hogy a határozathoz a gyakorlat *nem tud* mindenben alkalmazkodni.

A határozat 8. és 2. pontja értelmében az orosz *e* (*je*) hangot az *н, д, т, (н, д, т)* kivételével valamennyi mássalhangzó után *e*-vel kell átírni. Eszerint a cover szót ezért *szovet*-nek kell írunk. De tudjuk, hogy ezt — kezdve a Szabad Népen, mely a határozat meghozatala óta is mindig *szovjet*-et ír — senki sem teszi. Miért? Mert helytelennek érzi. Ez az önálló meglátás az oroszul nem tudó nagyközönségnél még csak a *szovjet* szóra vonatkozólag merült fel, mert csak ennek a helyes kiejtéséhez van még a füle hozzászokva, de ha

helyes orosz kiejtéssel beszélő emberektől már többször hallotta volna a бeлий, пeсня, вeтeр, пoбeдa, сeрый, мeх, stb. szavakat, akkor a *jés* lágyítást ezeknél is éppen úgy megkívná. Mert a *szovjet* nem kivétel és bármilyen változatos erősségi skálája van is az orosz *e* hangnál a *j* kihangzásának, egy bizonyos: a *e*, mint maga a határozat is hangsúlyozza, többé-kevésbé mindig lágyítja az orosz nyelv jésíthető mássalhangzóit. Ha tehát a magyar helyesírásnak a határozatban is említett alapelveire gondolva ezeket a mássalhangzókat „magyarosan“ akarjuk átírni (azaz fonetikusán), hogy a csak magyarul tudó olvasó is helyesen ejthesse ki, akkor a jésítés mellőzhetetlen. Ez az egyetlen lehetséges megkülönböztetés az *э* és *e* átírása között, egy kalap alá venni pedig ezt a kettőt nem lehet.

A fent említett mássalhangzók lágyítására (az *н, д, т* kivételével, amelyeknél ezt a feladatot az *у* magyar lágyító jel végzi el) a *j* áll rendelkezésünkre. A határozat azonban csak a szó elején, magánhangzók és elválasztó (keménységi) jel *ъ* után használja fel. (A *ъ* a 8. pontból kimaradt, de a 9. ponthoz fűzött példából és a bevezető megokolásból kitűnik!). Hogy miért mellőzi egyéb esetekben, ezt nem magyarázza meg. Talán az volt az ok, hogy a *e* előtt álló mássalhangzók lágyítása (ellentétben a *я, ё, ю* előtt állókkal) az orosz nyelvben különböző fokú s hogy vannak szavak, amelyekben alig érezhető (pl. Керенский) míg a magyar *j* merev, a kívántnál majdnem mindig erősebben hangzanék. Ez azonban — legalább is *б, п, в, с, р, м* után, amelyeknél a *j* az orosz beszédben erősebben kihangzik (pl. бедный, петух, вера, сел, мелкий, резать) — nem lehet ok a lágyítás érzékeltetésének az átírásban való mellőzésére.

Ez az álláspont azt kíváná, hogy az Akadémia határozatának 8. pontja így hangozzék:

„Az orosz *e-t* *н, д, т* után (ezekkel együtt) *nye-nek, gye-nek* és *tye-nek*, a szó elején, magánhangzók és *ъ*, valamint *б, п, в, с, м*, és *р* után *je-nek*, egyéb esetekben *e-nek* írjuk át“.

Arra is látok megoldást, ha a lágyító *j* gyöngébb kiejtését az átírásban érzékeltetni akarjuk. Ezt úgy tehetnők meg, hogy a *j*-vel lágyított mássalhangzók *j*-jét kisebb jellel, vagy kissé feljebb írjuk (pl. *jeпа*. Ebből minden magyarázat nélkül mindenki megértené, hogy gyengébben ejtendő *j*-ről van szó, s bár ez a megoldás kézírásban nehézkes, gépírásban majdnem lehetetlen, gyakorlatilag mégis célszerű, mert a nyomdának semmi nehézséget nem okoz, már pedig az átírás szabályai túlnyomóan nyomtatásban nyernek gyakorlati alkalmazást.

5. A vita az Akadémia határozatáról megindult. Nem én kezdtem, de ha már benne vagyok, hadd mondjak el mindent, ami a szívemen fekszik.

Fontosnak és könnyen megvalósíthatónak tartom a 10/b. pont következő átszövegezését:

„b) На *з, т, д, н* (*t, d, n*) után *ь* (jésítőjel) és ez után *е, ё, ю, я* (*je, jo, ju, ja* következik, az átírásban *tyje-t, gyja-t, tyja-t*, stb. írunk (pl. *Leontyjeв, Tatyjana*)“.

Az orosz kiejtés ehhez a kettős lágyításhoz ilyen esetekben feltétlenül ragaszkodik.

Ugyanezért javaslom a 11. pont átszövegezését is:

„11. На *а, ь* (jésítő jel) után *и* (*i*) következik, a jésítő jelet *j*-vel, ha *е, ё, ю*, következik, *i*-vel írjuk át (pl. Ильич—*Iljics*, чья—*csija*, чьего—*csijevo*)“.

Lenyin nevének kiejtését közönségünk rosszul szokta meg. De ne az átírási szabályzat vegye át a rossz kiejtést, hanem a helyes átírásmód megállapításával és széleskörű terjesztésével a közönséget kell megtanítani a helyes kiejtésre. A határozat 2. pontjában a kivételt törölném. *Mikola Gyula*.

NÉPIESSEG AZ IRODALOMBAN

Irodalmi nyelvünk népies elemeinek kérdéséhez szeretnék egy olyan szempontból kritikailag hozzászólni, amely az új Magyar Nyelvőr tematikájának egyik legfrissebb ága: nevezetesen a műfordítások nyelvi elemeinek szempontjából. Örömmel jelzem előre, hogy itt sok örvendetes anyagot közölhetek s ehhez képest aránylag kevés foltra vagy talán hibára mutathatok rá.

Érdekes problémája a fordítónak, ha az eredeti mű egy bizonyos nyelvjárás nyelvi anyagát használja fel alakjainak beszéltetésénél. Persze itt nagyon közel van a modorosság veszedelme. Most azonban a szovjet-orosz irodalomnak egy olyan alkotása alapján szólunk hozzá a kérdéshez, amely immár ez új és nagy magasságba szállt irodalom klasszikus termékei közé tartozik. Solohov Csendes Don c. hatalmas művére gondolok, amely kompozícióban, rajzaiban, hangulataiban, célzataiban és nem utolsósorban nyelvében is a szocialista realizmus legjobb alkotásai közé tartozik. Solohov nagy regénye a doni kozákok szerepét rajzolja az intervenciós háború idején és a nagy író honfitársait, kozák testvéreit (Solohov maga is kozák-ivadék) nyelvjárásuk elemeivel beszélteti. A fordító előtt nagy feladat állt. Hogyan fejezze ki a doni kozákok tájnyelvét magyarul?

Én azt hiszem, a fordító, Makai Imre helyes utat választott akkor, amikor e népi nyelvjárás, a doni orosz beszéd magyar nyelven való tolmácsolására a hajdúk nyelvét használta fel, tehát nem valami habarék, különféle nyelvjárásokból összeszedett népies nyelv (afféle Göre Gábor-féle beszéd: egy kis ö-zés, egy kis í-zés, adagolva) kores formáját választotta, hanem azt a nyelvjárást, amelynek beszélői, a hajdúk, mintegy politikai helyzetük miatt is, emlékeztetnek a kozákokra s melyet a fordító jól ismer, nemcsak könyvekből, hanem az életről is, mert a nyelvjárás vidékének szülőtte. Ez a nyelvjárás a debrecen-hajdúnánási, mert Makai Imre — értesülésem szerint — hajdúsági származás. E tolmácsolás megbírálására s így az effajta népies jellegű műfordítások megbeszélésére magamat nemcsak dialektológiai tapasztalataim alapján érzem illetékesnek, hanem azért is, mert néhai édesanyám hajdúnánási volt, ott is élt férjhezmenetelig (16 éves koráig), aztán Debrecenbe került s én ott, Debrecenben születtem, ott éltem szintén 16 éves koromig.

Kezdjük a jóval (mert bizony lesz nem jó is!)¹

A debreceni nyelv kedves í-zésének első szava: *idesanyám* (2 : 641); *csű, lú, níz* (l. pl. 2 : 20), *bút* (bőjt 1 : 773), *bür*. Érdekesen jellemző, hogy a nép a dicsőséges Vörös Hadsereg katonáit állandóan így nevezi *veresek* vagy *veresek*. Jellegzetes debreceni szavak: *bagóleső* (száj) 2 : 528, *berendl* 2 : 351, *bilyog* (bélyeg) 1 : 691, 2 : 471 (fekete bilyogos lópokróc), *bregyó*, (szerető, szajha) 2 : 459, 527, *budi* 2 : 362, *cukort* (cukrot helyett) 2 : 984, *dikó* 2 : 319, *górá* 1 : 835, 2 : 372, 2 : 509, *gyermekik* (gyermekek helyett) 2 : 447, 2 : 636, 2 : 697, *hajint* 2 : 938, *hállá istennek*, sok helyen pl. 2 : 539, 2 : 713, *hencsereg* 2 : 52, *hinnye* 1 : 688, *kacska* 2 : 546, *kaszroly* 2 : 535, *kászolódik* 2 : 385, *kolompér* 2 : 596, *kurvakergelő* 2 : 771, *mihint* 2 : 647, 2 : 652 (más-más személy mondja így), *nyavalya törjön ki* 2 : 320, *órol* 1 : 688, *pacuha* 2 : 554 (én így emlékszem e szóra: *pacoha*, „de pacohán áll rajtat az a ruha!“), *pip-et* kapok a szomjúságtól (ez a szó *pipec* alakban is járatos volt gyermekkoromban Debrecenben 2 : 730), *takonypóc* 1 : 797, *ugyina* 2 : 120. Szintén hajdúsági szavaknak számíthatnak, bár a katonai nyelvben bizonytalán más vidékeken is hallhatók: *rajesuroz* 1 : 109, *abrik-tolni* 231. Nem tudom, nem túloz-e Makai, amikor egy doni kozákkal ezt mondatja: „Úgy éltünk, mint Marci Hevesen“ (2 : 320). Ez, azt hiszem, afféle geográfiai anakronizmus, hasonló ahhoz, mikor a másik kozák ezt mondja:

¹Solohov Csendes Don c. regényének két hatalmas kötetét abból a kiadásból idézem, amelyet a Szikra jelentetett meg 1949-ben. Első kötet 868 lap, II. kötet 991 lap. A szép kiállítású mű kiadására vonatkozólag meg kell jegyezni, hogy elvéve sajtóhiba is akad benne.

„Nem engedett a 48-ból“ (1:158). S vajjon a Don vidékén is járatos ez a hasonlat: „úgy isznak, mint a kefekötő“ (2:322)? Másrészről túlságosan pesties ahhoz, hogy helyén legyen a doni kozák nyelvén, ha azt mondja: „de azért te is *megéred a pénzéd*“ (2:564). Szintén gyanus ez a szólás: „az egyszerű vak is azt mondta, majd meglássuk“ (1:235). A meghalás frazeológiáját gyarapítja ez a szólás: „máma még élek, holnap kinyujtom a papucsol“ (2:96), ugyanaz a 2:313. lapon is. Ezt a szólást én nem hallottam soha vidékünkön: „hurcolod, mint Gyurka az ajtót“ (2:409).

A népiesség irodalmi alkalmazásában a tudatosság jellegzetes foka már az, amikor az író nyelvjárási alakokra utal, de nem szavak, kifejezések alkalmazásával, hanem tudatosan utal bizonyos hangtani megállapításokra. Ilyen pl. az, amikor Solohov ezt írja: „... amikor hirtelen ó-zó orosz beszédet, keményen ejtett g-eket, kacskaringós káromkodást és érdesen csoszogó lépéseket hallott“ (2:89). A nyelvi hangok és más zörejek e parallel közlése — nézetem szerint — egy magasabb nyelvi kultúra tünete, a népiesség irodalmi alkalmazásának érdekes megnyilvánulása. Máshelyt egy alak beszédén az író azt figyelmeztet meg, hogy a h-t g-nek ejti (2:381). Egy helyen valóságos hangtani leírást kapunk: „lágyan beszélt, az affrikátákat selypítve ejtette ki: c helyett mindig sz-t mondott: szigaretta, szipő.“ A tudatos népiességi elem-alkalmazásnak érdekes tünete, amikor Akszinya azt mondja: „hűvös van *itt*en.“ „Jemelján már a nyolcadik eszévével töltött. Tekintetével kikísérte Akszinyát és lassan, vakon botorkáló nyelvvel hullatta a szavakat: „— Bűdös serke, aljas dög! Nines is nála alábbvaló... Nemrég még eszímába szaladgált a faluba, most meg mán nem aszmongya, hogy 'itt', hanem 'itten'... Hej, be utálok az ilyen szukákat! Majd adnék én az efféle dögöknek... Áspiskígyó! Halottak mán ilyet?!... 'Hűvös van itten'... Sárlik, mint a kanca. Taknyos, Phü!“ (1:528). Attól tartok, hogy a magyar *itt*, szemben az *itten*-nel nem adja azt a ríktó népiességet, amit vele a fordító ki akart fejezni az eredeti szövegnek megfelelően.

Sajnálattal látom, hogy a Csendes Dou magyar fordításában gyakran előfordul egy nyelvi hiba, amely újabban egész köznyelvünkben kezd elburjánzani. A *fordítja* szóalak helyett gyakran halljuk a *fordítsa*, a *látja h. látssa*, stb. alakot. Ez utóbbi népiességi alak nyelvi hiba. E helytelen szóalakra figyelmeztetnünk kell azokat, akik elkövetik; sajnos azonban az is előfordult már, hogy szónokaink szándékosan használják, mintegy politikai hitelük emelésére. Ez helytelen és nyelvrontó igyekvés, az effajta népieskedés ártalmára van az irodalmi nyelvnek, hiszen nem is igazi népiesség. Ez a szólás: „érezem a vizeletemről“ (2:915), szintén aligha gazdagodása az irodalmi nyelvnek. Az viszont, hogy a fordító egy leírásnál ezt a kifejezést használja: „az éj bakacsinba vont“ (2:390) — egy Arany Jánostól is irodalmivá tett szép magyar népi kifejezés irodalmi érvényesítését jelenti.

A műfordítónak tehát, e néhány kikapott adatból is nyilvánvaló, a népies nyelvi elemek felhasználásánál alkalma van irodalmi nyelvünk gyarapítására, színezésére, de ugyanakkor nagyon kell ügyelnie arra, hogy ne járuljon hozzá divatos nyelvrontásokhoz.

Rubinyi Mózes

FELHASZNÁLJUK-E A NÉPNYELVET AZ IRODALOMBAN?

Ha csak pár rövid mondattal kellene felelnem erre a kérdésre, azt mondanám: igen, használjuk fel a népiességet az irodalomban. De csak ott, ahol alkalmas és úgy, ahogy a nép beszéli.

Egy-egy írott műben igen kellemesen hat, ha az író a történetéhez megfelelően alkalmazza valamely táj szép nyelvét. Az olvasás élvezetessé válik, a beszéltető alak olyanná alakul ki, mint valójában.

De a népiességet úgy alkalmazni igen nehéz feladat. Nehéz, mert a népiességet alkalmazása az irodalomban nemcsak a betűk összetételéből alakul ki.

Nem, hanem még egyéb összetételekből, összefüggésekből is, melyeket csak igen alapos ismeret után lehet helyesen felhasználni.

A népnyelv akkor szép és helyes az irodalomban, ha az a helyzetnek megfelelő szavakban hangzik. De az olyan, csak papíron formált népnyelv, amilyen-nel néha találkozunk egy-egy irodalmi munkában, az nem emeli a szépséget, hanem rontja. Olvasása nehézkesé, értelme zavarossá, hangzása kellemetlenné változik. És ha különben érdekes is a történet, a nehéz, kellemetlen hangzás folytán unalmas.

Az élő nyelv azonban szép és hasznos az irodalomban. Minden tárgyra, időre, eseményre a nép használja a legkifejezőbb szavakat. És sok esetben olyanokat, amelyek bár teljesen kifejezők, kellemesen hangzóak, az általános irodalmi nyelvből azonban már mégis kimaradtak. Pedig minden eredeti magyar szóért kár, de különösen kár a kellemes hangzásúakért.

A különböző befolyásoktól gyomlálgatott magyar nyelv, a módosítások folytán a nép részére értelemzavaró szavakat is elfogad helyesnek. A nép azonban csak olyan újításokat vesz át, amelyben a szó azt az értelmet fejezi ki, amire vonatkozik is. Megérti ugyan, ha olvassa újságban vagy könyvben, hogy az újítások mire vonatkoznak, de beszédjében nem gyakorolja, mert szerinte nem fejezi ki az igazi értelmet. De valószínű, éppen ez a tartózkodása őrizte a határozott kifejezést, a kellemes hangzást. Tény az is, hogyha a népnyelvet a nyelvtan szabályai szerint nézzük, akkor bizony sok ott a fejleszteni való.

Hazánkban a népnyelv igen sok tájegységre oszlik.

Szerintem helyes az, hogyha például Endrőről írunk regényt és az alakokat úgy beszélgetjük, ahogy valóban beszélnek. De akkor első feladat, hogy az író teljesen ismerje nemcsak a szavak kiejtését, hanem mondatképzésüket is. De valamit ismerni kell abból a hatásból is, amit bennük egy-egy esemény vált ki. Ez az ismeret azért szükséges, mert például az endródi ember mindig úgy nyilatkozik, ahogy az esemény hat rá; ritkán az általános kifejezésekkel, de különben a ténynek mindig megfelelően: röviden, világosan.

De helytelen volna olyan irodalmi műben, melynek szereplői szarvasiak vagy mezőtúriak, alkalmazni az endródiek beszédformáját. A szarvasiaknak, mivel szlovák származásúak, nincs az eredeti magyar nyelvből kifejlődött népies formájuk. Akik jól tudnak magyarul, az irodalmi nyelvet beszélnek. A mezőtúriaknál kialakult a népi forma, de az egészen más hangzása, mint az endródi. És így, mivel a nyelv a szokással párhuzamosan fejlődik, tehát nemcsak a hangzásban van különbség, hanem a beszéd szokás egész menetében is. Tehát a szarvasi vagy mezőtúri ember nem úgy beszél, mint az endródi. Ha pedig az író mégis úgy beszélgetné őket, nem volna irodalmunk javára.

Irodalmunk feladata az is, hogy a népnyelv alkalmazásával egyidőben kutassa fel azokat a már csak néhol őrzött és használt kellemes hangzású magyar szavakat, melyeket a vidéki néppel keveset érintkező városi emberek már nem ismernek. De azok a szavak is mind hozzátartoznak nyelvünk gazdagágához, kellemes hangzásához, értelme tökéletesítéséhez. Az irodalom hivatott arra, hogy egységes szép nyelvbe olvassza mind azt a szókincset, mellyel népünk rendelkezik.

Hunya István

A NÉPNYELV AZ IRODALOMBAN

A népnyelv használatát az irodalomban döntő fontosságúnak találom.

Hiszen, amint látjuk a szovjet-irodalomban, óriási súlyt vetnek a népnyelvre. Nagyon sok vita is folyik az orosz írószövetségben erről és nagyon-nagyon örülök, hogy nálunk is kezd kibontakozni. Persze nálunk még sok hiba van, mert igen sokan a népnyelvet az irodalomba úgy ültetik be, mint valami romantikát. Néhányan pedig úgy használják írásaikban, hogy valóságos gúnnyolják a nép tiszta nyelvét.

Persze, a népnyelvnek úgy kell kibontakozni nálunk is, hogy az ne afféle hamis népieskedésben merüljön ki, hanem a nép nyelvén elmondani és megírni mindazt és úgy, ahogy az egyszerű ember, az ő egyszerű gondolkodásán keresztül látja és érzi a szocialista társadalom egészséges kibontakozását.

Szóval, ne essünk hamis népieskedésbe, de amit a népről tudunk és a néptől tanulunk, a nép közt látunk, azt írjuk meg szocialista szemmel. Ehhez persze szükséges az is, hogy az író tanulja meg a népnek a nyelvét és azt tisztán írja le, mert ahogy a Szovjetunió írói számára fontos a népnyelv, úgy a mi számunkra is fontos.

Kamjén István

Nehéz-e az orosz nyelv? című cikkében (Nyr 74:253) Honti Rezső írja: „A magyar és az orosz nyelvben kifejeződő gondolkodásmód meglepően hasonlít egymáshoz“. Ezt szeretném alátámasztani egy pár példával.

Ez az orosz szó: *szvjet*, a. m. 'világ'. Jelenti azt is, hogy 'világosság', mint ahogy a *világ* szót a magyar nyelvben is használjuk néha ebben az értelemben (pl. édesanyám gyujts világot).

Ezt az orosz szót: *cvjet* pedig, amelynek első jelentése: 'szín', régebben 'virág' értelemben is használták. Látjuk: mind a két nyelvben egyetlen betűkülönbség van csak a világ és virág fogalmait kifejező szavak közt. Jogosultnak vélem azt az elképzelésemet, hogy a hasonló észjárású két nép fiai valamikor az ősidőkben a tavasz első virágjában, a virág élénk színeinek megjelenésében látták a felszabadulást a tél sötétségéből, az első virág hozta meg a világosság uralmát, az éltető napot, az első virág jelentette a sötétség és hideg által bebörtönzött primitív ember számára az életet, a világot. Valamikor talán csak egy kifejezésük volt mind a két fogalomra, s csak a nyelv finomodása során született meg az egy betűnyi különbség: *Szvjet—cvjet, világ—virág*.

Mikola Gyula

Világ és virág. A kérdéses orosz *cvet* világ, világosság' és *ubet* virág' szavak között valóban van kapcsolat, azonban csak nagyon mesziről, azaz indoeurópai alapon. A két szó szókezdő mássalhangzójának különbsége ugyanis az indoeurópai palatális és veláris *k*-ra visszamenő különbségből származik. Amíg a nyugati indoeurópai nyelvekben a két *k* összeesett és egy hanggá vált, addig a keleti nyelvekben (a szlávban, a balti nyelvekben, az indo-irániiban és az örményben) a veláris *k* megmaradt *k*-nak, a palatális *k* azonban *s*- vagy *sz*-féle hanggá változott. Míg tehát egyfelől némely latin, görög *k*-nak a szlávban is *k* a megfelelője (pl. latin *costa* 'borda' ∼ szláv *kost* 'csont', stb.), addig más esetekben a latin, görög *k*-nak a helyén a szlávban *sz*-et találunk. Pl.: görög *deka* 'tíz' ∼ szláv *desętę* (orosz *deszjaty*), latin *cor*, *cord-is* 'szív' ∼ szláv *szrd-ę* *ce* (orosz *szerd-ce*; a *-ce* eredetileg kicsinyítőképző), latin *calamus* 'nád' (később 'írotoll') ∼ szláv *solma* (orosz *szolóma*) 'szalma'; stb. Amikor a szláv nyelvekben a latin, görög *k*-nak *sz* felel meg, a többi keleti indoeurópai nyelvekben is hol *sz*-et (pl. az irániiban), hol pedig *s*-et (pl. a litvánban és a szanszkritban) találunk. A szláv *svętę* 'világ' (vö. orosz *cvet*, ukrán *svit*, lengyel *świat*, cseh *svět*, szlovák *svet*, szerb-horvát *svet* és *svijet*, szlovén *svet*, bolgár *svjat*) is egy ilyen palatális *k*-ból való, mint azt egyrészt a szanszkrit *svetá-* 'világos', másfelől a gót *hwits* 'fehér' (vö. német *weiss* 'fehér'; a germánban minden *k*-ból *h* lett!) bizonyítja. A veláris *k* azonban a szláv nyelvekben különböző helyzetekben különbözőképpen fejlődött tovább. A mi esetünkben az eredeti *k* csupán a nyugati szláv nyelvekben maradt meg változatlanul (lengyel *kwiat*, cseh *květ*, szlovák *kvet*, lauzici szerb *kwět*), míg a keleti és déli szláv nyelvekben a *-v*- után álló *-e*- hatására *c*-vé lágyult (orosz *cvet*, ukrán *cvit*, bolgár *cvjat*, szerb-horvát *cvet* és *cvijet*, szlovén *cvet*). Az orosz (és a többi szláv) nyelvérzék számára ez már két különböző szó, körülbelül olyan, mint a magyar *világ* és *virág*, melyek pedig valószínűleg etimológiailag sem függnék össze egymással.

Kniezsa István

Magyarázatok

EGY RÉGI MAGYAR CSALÁDNÉV

Írta: Beke Ödön

A Nyelvőr egy olvasója azzal a kérdéssel fordult szerkesztőségünkhöz, hogy mit jelentett eredetileg a magyar *Geréb* családnév és mi a szó származása.

A Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótárban a *geréb* szónak s *geréb* változatának négy jelentése van. 1. Vízpart, víz partján húzott töltés, gát, pl. Elmosta a *gerebet* a víz. — 2. Átv. ért. akadály, pl. *gerebet vetni* valakinek. — 3. Ajtózávár. — 4. Régi nyelven, mint Páriz-Pápai-nál is: majoros gazda.

Elüljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a 2. és 3. jelentésre más adatunk nincs, azért fontos volna annak nyomozása, hol használja a nép a *geréb* szót ezekben a jelentésekben. Az 1. jelentésre is csak egy adatunk van a népnyelvből, mégpedig a Csallóközből, ahol a *geréb* jelentése: 'part, töltés, malomkikötőhely'. Temesi Mihály ismeri a *geréb* szót 'a csatornák, árkok szélén felhányt föld, néha vesszőből font s földdel behányt gát' jelentésben, s emlékezete szerint Érsekújvárott hallotta, tehát a Csallóköz szomszédságában. Ezt is jó volna újabb adatokkal megtámasztani.

A *geréb* szót Molnár Albert szótározta először, s ő két jelentését közli: 1. Littus, Agger littoralis. — 2. Villicus. Tehát a Czuczor—Fogarasi-féle szótárban közölt 1. és 4. jelentést. A Nyelvtört. Szótár azonban Verbőczy Magyar decretuma indexéből közli a következő adatot: *Falnagy, geréb, bíró*: villicus. Ez tehát megfelel a MA szótárában közölt 2. jelentésnek, s eszerint a *geréb* jelentése azonos a *falnagy* (*folnagy, falunagy*) és a *bíró* jelentésével. Ballagi Mór Teljes magyar szótárában a 'majorosgazda' mellett közli még a *geréb* 'gróf' jelentését is. Hogy ennek mi a forrása, azt nem sikerült megállapítanom, de az bizonyos, hogy a mi *geréb*ünk a német *Graf* szóval azonos, mint erre már Tagányi (MNy 5:162) rámutatott. Ő az erdélyi-szász *grēf* alakváltozatának tartja, de van a magyar *geréb*hez közelebb álló hangváltozat is a németben: a hesseni *grēbe* alak. A magyar 'bíró, falnagy' jelentésnek megfelel az erdélyi-szász *grēf* 'bíró', s hesseni *grēbe* 'Dorfvorstand' jelentés, sőt a középnémetalföldi nyelv *pluimgraaf* szó 'Wärter des Federviehs' jelentése már egészen közel áll a magyar 'majoros' jelentéshez (Kluge—Götze). A magyarban azonban Tagányi szerint régen a vármegyék kormányzóit is *geréb*-nek nevezték, a német *Graf, Burggraf* mintájára. Egy 1440-ből származó latin oklevél is erre vall: *Comitatum seu Gerebatum ipsius opidi* (OklSz). Latin oklevelek is *comites* és *comites castri*-nak nevezik őket. A német *grēbe*-hez még közelebb áll a *geréb* régi *grēb* alakja, amely már a régi oklevelekben is inkább családnévként volt használatos: Johannes *Greb* (1406), Iohanne dicto *Greb* (1417), Johannes dicti *Gereb* (1408), de az első oklevélben, amelyben először fordul elő a *Grēb* alak, még comes a címe: Johanne filio Petri dicti Cheh Comite wjgo *Greb* dicto de Gyznoyow (1364—99).

A *geréb* szót Melich is német jövevényszavaink közé sorolja, de ő egy osztrák-bajor *gerhab* (*gerhaber*) szóval egyeztetni, melynek jelentése 'ein von der Obrigkeit bestättigter Aufseher über die Person und das Vermögen eines Minderjährigen (egy kiskorú személyének és vagyonának a felsőbbbségtől megerősített felügyelője)' (Nyr 24 : 247). Nyilván Tagányi magyarázata felel meg a tudomány mai álláspontjának.

De nézzük meg a *geréb* szó többi jelentését is! Nyilvánvaló, hogy ezeket nem lehet azonosítani az imént tárgyalt *geréb*-beli, kétségtelen, hogy csak hangzásra egyező, de teljesen más eredetű szavakkal van dolgunk.

A 'töltés' jelentésű *geréb* szláv eredetére már Miklosich rámutatott (Nyr 11 : 167). Vö. kisorosz *hréb'la* 'Damm, Deich; Schneewall; Heerstrasse' (*hrebú, hrebstý* 'graben', *pó-hrib*, Gen.-*hrebu* 'Beerdigung'), szerb-horvát *pò-greb* 'Begräbnis', *sú-greb* 'von Hunden od. Füchsen aufgescharrte Erde', *zá-greb* 'Bollwerk', *greb* 'Grab', *gréblja* 'kleine Erdgrube', szlovén *po-greb* 'Begräbnis', *za-greb* 'Bollwerk', cseh *po-hřeb* 'Begräbnis', orosz *но-гребъ-, гребѣнъ* 'begraben', *но-гребъ* 'Keller', egyházi-szláv *po-grebo* 'sepultura' (Berneker 347).

A M. Tájszótár a 'part, töltés, malomkikötőhely' jelentésű *geréb* címszó alatt a sopronmegyei Bősárkányból közli a következő szólást: *Fordú a geriébödre!* (tréf.) 'feküdjél hanyatt!' *Hanyatt* feküdni azonban azt jelenti 'a hátára feküdni'. Nyilvánvaló tehát, hogy ennek a *geriéb* szónak semmi köze sem lehet a többi *geréb*-hez. Mi lehet hát akkor? A pápavidéki nyelvjárásban hat helyen is följegyeztem a *hátgeriéb* szót 'hátgerinc' jelentésben (NyF 17 : 23). Horváth Endre is följegyezte a szintén veszprémmegyei Lovászpatonán: *hádgeriéb, geriépcson* 'hátgerinccson' (NyF 34 : 32). Zsirai Miklós a sopronmegyei Mihályiban: *geriéb, geriépcson* (gerébcson) 'gerinc' (MNy 9 : 427),¹ Kálmán Béla a veszprémmegyei Bakonyszentlászlón: *geréb*, Végh József a zalamegyei Rezüben: *geriébi* (birtokraggal), Deme László a győrmegyei Dunaszegen: *geréb*, és Somogyszobon: *hádgeréb* 'gerinc' jelentéssel.² (Az utóbbi adatok a Nyelvtudományi Intézet Nyelvatlasz-gyűjtéséből valók.) Sárkány Zsigmond állatorvos szíves közlése szerint a *geréb* szó a sopronmegyei Kapuvárt is használatos (Csatkai Endre értesítése). Bajza József szerint Kisfaludy Sándor is használja ebben a jelentésben: A vén tölgyek *gerébeim* csókák, varjak kárognak (Nyr 35 : 87). Ez a *geréb* tehát eddig csak a Dunántúlról van följegyezve, de elég nagy területről: Sopron és Győr megyétől Somogy megye déli részéig. Kisfaludy Sándor vagy szülőhelyén, a zalamegyei Sümegen, vagy a győrmegyei Téten, illetve Győrött, ahol elemi és középiskoláit végezte, ismerkedett meg szavunkkal.

Amint láttuk, a szónak erre a jelentésére még a népnyelvből is kevés adatunk van, az is kis területről, a Tájszótár még az egyetlen

¹ Az 1. adat zárt, a 2. nyílt *e*-vel. Zsirai szóbeli értesítése szerint a nyílt hang a helyes. De a többi adatban is megvan ez a kétféleség. A somogyszobi *hádgeréb* alak azonban a zárt *é*-s változat eredetiségét bizonyítja.

² Deme László újabb értesítése szerint Dunaszegen a *háto geriébe* már csak az öregek beszédjében fordul elő, a fiatalok *gerinc, geréc, geréce* alakot használnak. Somogyszobon is csak az öregek ismerik a *hádgeréb* szót, a fiatalok *hádgerénc*-nek mondják a hátgerincet. Deme újabb gyűjtése szerint a komárommegyei Dadon a *geréb* és a *hádgerinc* egyaránt használatos.

adatot sem a maga helyén közli, lehet-e hát szó arról, hogy ez a *geréb* is nyelvünk régi szókészletéhez tartozik? Ilyen alakban valóban nem tudjuk kimutatni régi szótárainkból. Van azonban egy gyanús adat Molnár Albert magyar–latin szótárának 2. kiadásában, ahonnan a 3. kiadásban, Pápai Páriz szótárán keresztül Márton József, Kresznerics szótárába is belekerült, sőt a Czuczor–Fogarasi-féle Nagyszótárba is. Ez az adat *Deréb* — dorsum (= hát). A szót a Nyelvtört. Szótár *déreb* alakban közli megkérdőjelezve. Az Etimológiai Szótár sajtóhibás alaknak tartja a *derék* szó helyett. Én is valószínűnek tartom, hogy a *Deréb* hibás alak, de nem sajtóhibás, mert akkor nem állhatna helyén, a *D* betűben, hanem már a szótár kéziratái közé íráshibával került a maga helyére. A 'dorsum' jelentés mindenesetre azt bizonyítja, hogy inkább a *geréb*, mint a *derék* eltorzítása.

Ami pedig ennek a *geréb* szónak az eredetét illeti, kétségtelen, hogy ezt is szláv jövevényszavaink közé kell sorolnunk, s a következő szláv szavakkal egyeztethetjük: szlovén *grb* 'Höcker, Buckel, Runzel', cseh *hrb* 'Höcker', szerb–horvát *grba* 'Höcker', bolgár *gr̄ba*, *gr̄b* 'Buckel', orosz *вопб* 'Buckel, Höcker; Auswuchs, Erhöhung; Rücken', kisorosz *horb* 'Hügel, Anhöhe; Höcker', felsősorzb *horb* 'Höcker', alsősorzb *gjarb* ua., lengyel *garb* 'Buckel, Höcker', egyházi-szláv *gr̄bъ* 'dorsum'; convulsio' (Berneker 368).

Kétségtelen, hogy a három *geréb* közül a német eredetű szó a magyar *Geréb* név őse.

DÁRIUS KINCSE

Írta: Csefkó Gyula

Midőn a cseh vitézen győzedelmeskedő Toldit Lajos király a saját oldaláról leoldott karddal (gyémánt a cifrája, arany volt a reze) ajándékozta meg vitézi tettéért, az ifjú dalia olyan boldog volt, hogy: „Pénzért, gazdag-sággért ehj dehogj cserélne: *Dárius kincsenek* még oda se nézne“ (Arany, Toldi XII. 15). Ehhez a helyhez a következő népnyelvi és irodalmi adatokat idézi Lehr Albert a Toldi-magyarázatokban: „*Dárius kincse* roppant kincs. Pazarlóról mondja a nép: „*Elkölténé a Dárius kincset is.*“ „Nem volna elég annak a *Dárius kincse se.*“ „Bekeresheti a férfi a *Dárius kincset is*, ha az asszony nem takarít“ (Nép). Így is: „*Dárius kincseit*“ (Nép). „Vajda pedig ébren tündök az éjben | S talál nagy szerencsét — a *Dárius kincset*“ (Arany, NC II. É.). „Kincsem vetélkedett *Dárius kincseivel*, | S most küszködnöm kell a legnagyobb inséggel“ (Petőfi: János vitéz). „Ha az álom beteljesülne: | Én herceg is volnék talán! | S a *Dárius kincset* azóta | Mind a zsebembe hordanám“ (Tompai: Diósgyőr). Könnyű volna ezeket a példákat még egy egész sereg népnyelvi és irodalmi adattal megszorítanom, de fölösleges, mert mindenki tudja, hogy a nép és az irodalom, kivált a népies, sűrűn emlegeti a *Dárius kincset* 'sok kincs, mesés vagyon' értelemben.

A *Dárius kincset*-t mint szólásszerű kifejezést szólásgyűjteményeink közül tudtommal Dugonics leltározta először (Péld. 1:162) és magyarázza is jegyzetben a következőképen: „Ez a' Dárius kinek nagy kincsesét máig is emlegetik a' Magyarok ezen név alatt első király vala Persiában, a' Krisztus előtt ötszáz huszonöt esztendővel. Zorobabelnek meg engedte: hogy a' Jerusálemi templomot fel építhesse; mely végre áldozatokat is küldött. Babilont Zopirusnak ravasszága által meg vette, kincseiből ki pusztította. Királyságának hetedik esztendejében, a' Sciták ellen szándékozott, ugyan azért a' mostani Konstantinápol mellett (ad Bosphorum Thracicum) a' szorúltt tengeren hídát

esináltatott. De a' Scitáktúl kegyetlenül meg verettetett. Táborra el fogattatott, minden kincese a' Scitáktúl el vétetett: Maga Persiába vissza ment. Annyinak lenni mondották az ezüst arany pénzt; az arany ezüst láncokat: hogy mind' azokat száz kocsikon el nem vihették, pedig azokon kívül, melyeket a' Sciták magok között gazdagon fel osztottak. Ezután a' Sciták arany tálaból ettek. Soha osztán Dárius a' Scitákat nem bántotta, noha több más országokat hódította."

Ezekből a sorokból nyilvánvaló, hogy Dugonics a Dárius kincsével kapcsolatban I. Dáriusra (Kr. e. 521—485), a nagy perzsa királyra, a perzsa birodalom megszervezőjére gondol. Alighanem az ő nyomán írja Tóth Béla: Száj-rúl-szájra² 136, hogy: „Mi magyarok (nem Krózussal, hanem) inkább Dárius perzsa királlyal (521—485), Hystaspes fiával szeretjük összekötni a gazdagság fogalmát (*Dárius kincse*)”, és a Szállóigék lexikonában is: „*Dárius kincse*. Dáriusról, az igen gazdag perzsa királyról (521—481, helyesen 485)”. Ismétli Szécsi Ferenc: Szállóigék 179: „*Dárius kincse*. Dárius (521—485) Perzsia királya: Nagy gazdagságáról volt híres.”

Arról azonban egyikük sem nyilatkozik, hogy ennek a Dárius nagy királynak mesés kincséről szóló hagyomány hogyan jutott el hozzánk, és hogyan terjedhetett el a legszélesebb népi rétegekben úgy, hogy ma is él. Előtte már eleve bizonyosnak látszik, hogy nem a történelem útján. I. Dáriusról históriás énekünk, népi mondánk nincs. Olvastam ugyan valahol, hogy a scitáktól szenvedett veresége után I. Dárius Erdély bérci között keresett menedéket, és ott megpihenve, Havasalföldön át érte el a Dunát, hogy a hűséges görög satrapája által őrzött hídon átkeljen és Tráciában találja meg teljés biztonságát. Erdélyben pihenése idején ásta volna el kincseit, ahol állítólag ma is keresik. Azt hiszem, hogy mindez csak a történelemben kevésbé jártas ember feltevése. A népi mondák, se a külföldiek, se a mieink, nem tudnak erről semmit, a történelem sem említi, hogy valamelyik Dárius valaha Erdély földjén tartózkodott volna. De Jókai úgy látszik, hallhatott róla valamit, legalább is elásott kincséről, mert a Vadon virágai című munkájában (Nemzeti kiad. 22 : 28, 1. kiadás 1848) ezt írja: „Láttam én már olyan embert is, aki a mely percben bcsületére fogadta, hogy egy garasnak nincsen birtokában, sőt birkóznán birkózik az éhenhalással, ugyanabban esküvel állítja, hogy ki *Dárius kincseit fölásná*, épen csak oda jutna, mintha vele cserélne tárcát.”

No és — kérdezhetjük — honnan lehetne ezeket a mesés kincseket felásni, ha nem Erdélynek földbe rejtett kincsekben gazdag talajából? Ott van ugyanis a monda szerint elrejtve Attila kincse, Buda vezér kincse, a rabonbánok kincse, Tündér Ilona roppant kincse, Kalára kincse,¹ ott van Torda hasadékának, az aranyi várnak, a runki barlangnak kincse, és természetesen ott van a tündérvári barlangban meg az almási barlangban *Dárius kincse* is. (Ethn. 12:271).

Bizonyos azonban, hogy ez a kincs előbb megvolt már szólásainkban, és csak azután kerestek neki helyet a kincses Erdély földében. Szólásaink közé pedig az irodalom útján jutott el; közöttük ugyanis sok a szépirodalmi származású. Ismeretes, hogy több szólásunk Aesopus fabuláiból ered, pl. *savanyú a szőlő, egy lyukból hideget és meleget fúj, zavarosan halászik, vizet zavar, kígyót melenget keblén* (Tolnai Vilmos: Szólások. A magyarság néprajza 3 : 412—3), *nem hagyja árnyékáért az koncot* (II. Rákóczi F. lev. 1 : 493, 1706). Hogy mikor gonosz úton keress valami jót, azt is el-veszted a' mi jó vagyon, *mint a' fabulában mondgyák az eb felől, hogy a' szájában való húsnek árnyékához kapván, az húst-is ki ejtette a maga szájából* (Nánási L. István: Szűtitka 1670, 348). Ez utóbbival kapcsolatban a szólás használója néha egész pontosan hivatkozik forrására, pl. „... az Aesopus kuvaszával a konchoz kapdo-

¹ L. ezt Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett*, 1: 76—77.

sunk“ (II. Rákóczi F. lev. 1 : 493). „Szintén úgy jára, mint az *Aesopus ebe*: az árnyékhoz kapdos“ (Actio curiosa 173, 1678). „... ez valójában az *Ezopus kuvasza szájában való kocznak árnyéka*, melyhez mikor a világ kapdos, magát a valóságos becsületet vesztí el“ (Bethlen; Önélet. 1 : 32).

A székelységben máig használatos *fudáz*, *fudázó*, *fudáza* szavakban Szilády Áron: MNy 4 : 468 szerint a 16—18. században vaskos tréfái miatt igen sokat olvasott „Salamon királynak, a Dávid király fiának, Markalffal való tréfa beszédeknek rövid könyve“ (Kolozsvár, 1574) című népkönyv *Fudáza* nevű szereplőjének a neve rejlik (de vö. EtSz). A *Markalf* névből köznévvé lett tréfacsináló, mulattató, udvari bolond' értelemben, l. NySz és Apor: Metam. Monlrók 11 : 362. „Némelynek [= némely nagyúrnak] megvolt tiz-tizenegy gyalog inasa is, azon kívül... török siposi, hegedúsi, dudási, furulyási, cimbalmosi, énekesi, *asztali mulattató markalfi avagy az mint hitták, bolondjai*.“ Markalf visszatásztó rútságára céloz ez a gúnyos szóláshasonlat: *Szép vagy, mint a régi Markalf!* (Wagner: Phras. 1756, id. IrodTörtKözl. 1 : 53). Vö. még *Markalf útja* (MTsz).

Hogy az *Antal* személynévből a 16. század második fele óta 'ostoba, fél-eszű, dőre' jelentésű köznévvé lett, annak valószínűleg az az oka, hogy Sztárai Mihály „Az igaz papságnak tikere“ (1559) című hitvitázó komédiájának *Antal* nevű szereplőjét így mutatja be a darab prólogusa: „*Ef féle tudatlan emberek közül való az Antal bíró* [= gazda, l. MNy 33 : 240], ki majdan ti kegyelmetek eleibe jó borzadt szakállával és *nagyon csodálkozik és sápolódik* ő magában az papoknak igaz papságán. De a mint látom imhol jó egy igen nagy bottal, azért én mostanában ti kegyelmeteknek többet nem beszélhetek. Halljuk meg csak mindnyájan, mit beszél *tökfejű Salamon bátyánk*“ (RMKT. 5 : 211).

Az *Antal* nevet gúnyosan emlegető szólásaink: *Megjött Antal Budáról, zöld ágat is hozott; Antal a fejed 'ostoba, tökéletlen vagy'; Antalul felel 'ostobán'*, meg az *antalkodás* 'ostobaság' főnév (l. valamennyit NySz) mind csak négy-öt évtized múlva jelennek meg Sztárai (valószínűleg elő is adott) komédiája után.

Nyilván a Toldi-mondára utal Csáky Lászlónak Eszterházy Miklós nádorhoz (Bécs, 1642. május 26) intézett leveléből a következő részlet: „... hogy a magyar urak *egy jó Toldimenésre* resolválnák mostan ő felségéért magokat, azt gyakran emlegetik, és *osztán mindjárt haza jöni, ez magyar actusnak tartatik*“ (TörtTár 1904, 194). Vö. ezzel Arany Magyar Misijének ezeket a sorait: „Katonának, háborúba, menni vágya nincs, De ha egyszer belekapott, bizony párja sincs. »Hadnagy uram!« így kiált fel magyarmiskásan: »*Vággjuk le mind s menjünk haza*, kérem alászan.«“ Aki megjárta a világháborúk harctereit, az nem egyszer találkozhatott a *magyar actusnak* ilyen — legalább is óhajts- és sóhajtsabeli — megnyilvánulásával.

Népmeséink Tündér Ilonája voltaképen a görögök szép Helenájának nevét viseli. Dugonics: Péld. 2 : 260 is azonosítja őket: „Szép volt *Görög* (vagy *Tündér Ilona*, de irtóztató sok károkat is tött. Errül' a' Görög Ilonáról írtam azon könyvemben, melynek ilyen címje vagon: Trója veszedelme.“ Trója vesztének Heléna szépsége volt az oka. „A' Káin leányinak szépsége, hozta a' vízözönt: Dínának szépsége vesztette el a' Sikanítákat; ... a' *Görög Ilonáé*, Tróját tőből kiégette“, írja Káldi György a Vasárn. való predn.-ban (1631, 153), és mintha Villont hallanók, mikor így elmélkedik: „Hol vagon a' szép Páris. és Absalom? Hol vagon a' szép Lucrecia, és a' *Görög Ilona?* Minden szépségök igen kevésideig tartott, és mint a' szép gyenge rózsza el-hervadt, 's elmúlt“ (uo. 369). Szinte várjuk, hogy hozzásóhajtsa: „De hol van a tavalyi hó?“

A 16—18. század költői és prózaírói váltig emlegetik a világszép Görög Ilonát, a Helena-szépségű kedvest, Helenát, a görög kerteknek legszebb virágát (Gyöngyösi: Murányi Vénus), stb., akinek szépsége hírét kivált Hunyadi Ferenc: „A régi és híresneves Trója városának tíz esztendeig való megszállá-

sáról és veszedelméről“ (1596) című széphistóriája terjesztette: a 16—18. század legolvasottabb könyve. Gyergyai Argirusának gyönyörű tündére² nem is kaphatott Ilonánál kedvesebb nevet, ha tetszeni akart a magyar olvasónak. Később aztán már *Magyar Ilonának, sár selyem hajú Magyar Ilonának* (Ipolyi A.: Magyar mith. 1:272), *selyemszál hajú Magyar Ilonának* (Nyr 28:449) nevezi kedvesét a legény még akkor is, ha nem Ilona volt a neve, mert élt a hagyomány, hogy „*Helena (Magyarul Ilona)* volt egy a' maga idejében az egész világon leg-szebb Görög Dáma, a' kiről még máig is a' rend kívül szép fejér személyt úgy szokták nevezni, sőt a' vak indulatú szeretők, hízelkedés reguláján, az olyanokat-is, a' kik csak az ő szemeknek színt nagyító Üvegén által tetszenek szépeknek“ (Mátyási F.: Semminél több valami. 1794, 24. jegyzet). Talán nem is annyira a szerető vak indulata, hanem inkább a hízelkedés regulája mondatja Balassa Bálinttal is leánykérő versében (1577) a dús-gazdag korponai főkapitány leányáról, Krusíth *Ilonáról*, hogy: „Íme lám nagygyal meghaladtad a te szépségeddel, *Az kinek nevit viseled te vezetik neveddel.*“³ (Szilády-kiad. 41).

Meséinknek a tenger vizéből kiemelkedő mágneses erejű *Akastyán hegy*-éről már Arany megállapította a Toldi Szerelméhez csatolt jegyzeteiben, hogy a Brunzsvik istóriából (Stilfrid csehországi királyról és Bruncvik, Stilfrid fiáról, csehek királyáról), a 18. század legkedveltebb népkönyvéből szívárgott népünk közé. Innen való a jászberényi *buncfik* is: 'kicsiny, de nagyfejű ember, erős' (Csoma Kálmán: Jászberény nyelve 67). „Mi lehet ez? — kérdi az egyik szereplő Illei János Tornynos Péterében (1789. RMKt. 33:56). — Talán ugyan a *Demeter kincsére kapott?*“ Ez a kincs Bogáti Fazekas Miklós Demeter története (Kolozsvár 1598) című munkájából való, melyben Plutarchos és Lukianos nyomán megírta Demetrios Poliorcetes makedon király történetét.

A *Dárius kincse* szintén irodalmi származás: a Világbíró Nagy Sándor-ról szóló verses és prózai művek nyomán terjedt el. Ilyenek Ilosvai Selymes Péter Curtius Rufus és Justinus latin munkáiból fordított Historia Alexandri Magni-ja (Debrecen 1574), Forró Pál „Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak Macedonok királyának viseltetett dolgairól irattatott historiája“ (Debrecen, 1619), és írt róla Haller János „Hármas Istóriája“ (Kolozsvár, 1695) is. Ez utóbbiról jól mondja Király György: Irod. tört. Közl. 28:252, hogy „megvan az az érdeme, hogy a Sándor-monda népszerűségét, ha másutt nem, hát a ponyván, a 19. századig fenntartotta“, és hozzátehetjük: a *Dárius kincsét* sem engedte elhomályosulni.

Mindebből szólásunkat illetőleg az következik, hogy a benne említett kincs nem a nagy I. Dáriusé volt, noha amint Prágai András „Fejedelmek

² Népi hiedelem szerint még a szobalánya is nagyon szép lehetett, vö. *Szép volt mint a Tündér Ilona szobalánya* (Nyr 33:243). Ugyanennek a széphistóriának népnyelvi emléke az *Argyélusát neki! azt az Argyélusát!* káromkodásféle, meg a Vácról közölt *áklítom, vln áklítom* félig tréfás, félig bosszús megszólítás (*Akleton* király nevéből, EtSz).

³ A keresztnévet nyilván azért mondja a költő *vezeték* névnek, mert az előtte álló családnévnek mintegy vezetéknév van, mint a *vezeték* a nyerges lóén, amely mellett rendszerint valamivel hátrább szokott maradni. Az Ilona név ma is legnépszerűbb keresztnévünk közé tartozik. Kedveltségében közrejátszhatott Vörösmarty ragyogó költőiségű Szép Ilonkáján kívül még a név kellemes ejtése, dallamos hangzása is. Hangulati tartalmát és hangzásbeli rejtett szépségeit szinte a hangmérnök aprólékos gondosságával elemzi Kosztolányi Dezső ismert verse. Ez a Pesti Hírlap 1929. márc. 31-i számában (Vasárnap 3. 1.) jelent meg először, mai végleges alakjánál két versszakkal rövidebben és Egy név vegyelemzése: válaszul Harsányi Zsolt-nak alcímmel. Harsányi Hogy hívnak című cikkét l. Pesti Hírlap 1929. márc. 24. (Vasárnap 3.). Ebben a szerző keresztnévünk jelentésével foglalkozva, az *Ilona* névhez ezt írja magyarázatul: *szövő nő vagy holdvilág*. Bizonyára ebből a csírából nőtt ki és borult virágba Kosztolányi szép verse: „*Lenge lány, aki szó, holdvilág mosolya: ezt mondja a neved Ilona, Ilona*“, stb.

serkentő órája“ (1628) című könyvének Wanckelius Jánosnak ajánló levele című részében olvassuk, a perzsa királyok roppant kincse „Dariustul Hystaspis fiátul kézről-kézre maradt a következő Fejedelmekre“, hanem Nagy Sándor ellenfeléé, az ókori Perzsia utolsó királyáé, III. Dárius Codomannusé (uralk. 336—330). Az ő nagykincsű voltáról csodálattal emlékezik meg a Hármass Istória, mondván, hogy palotáiban „az asztalok, székek, tiszta aranyból, a' tálak is, és pohárok finom aranyból állottanak, drága gyöngyökkel, és kövekkel felékesítve“ (19). „Fel-menvén azért Sándor a' Királyi palotákra, györyörködött azoknak csudálatos szép épületiben, mellyeket épített volt Cyrus a' Persák Királya, kiknek még a' pádimentomi-is tündöklöttek a' szép kövektől. A' falai pedig arannyal voltak bé borítva, tsillagok módgyára felékesítve a' boltozási, kiket nagy arany oszlopok tartottak tsudálatos mester-séggel“ (25). Bővebben szól róla Forró Pál, de nálánál is részletesebben rajzolja III. Dárius elképesztő gazdagságát Ilosvai már a király taborának sereg-számlájában is: „Ámbár Dárius népét inditá, Babilóniából el-kiszállítá, Eufrátes-víz mellé tábora juta, Persiai módra tábort jártata. | Regtül fogva népe így megyen vala, Trombitaszó után indulnak vala, Ezüst oltárokon tüzet visz- nek vala, Kít perzsiak imádnak vala. | Ez a harminczszáz hatvanöt ember vala, Aranyas bársonba mind mennek vala, Jupiter szekere utának jár vala, Kiben fejér lovakat fogtanak vala. | Egy nagy fehér lovat ott visznek vala, Szép arany vesszőkkel [= sujtásokkal] ki ékes vala, Drága czafrangokkal eltezőtt vala, Fényes nap lovának azt hijják vala. | Tíz szekér az úton ott megyen vala, Arannyal, ezüsttel nagy gazdag vala, Tizenkétféle nép utána vala, Fegy- verek, szólások különböz vala. | Azoknak utánok az tizezer nép, Aranyláncz ruhákkal is igen szép. Azok után megyen tizenötezer nép, ki mind királyi nemből hadakozó nép. | De az után udvarló népe sok vala, Az Dárius előtt a megyen vala. Aranyas szekérben Dárius vala, Arannyal, ezüsttel igen szép vala. || Ruhája királnak nagy hosszú vala, Nagy sok kazdagsággal öltözött vala, Szabláját párta-üre fölkkötte vala, Szablája hüvelye drága kő vala. | Az Dárius után tizenötezer vala, Ezüstös kopjákat viselnek vala, Kopján vas hegyén mind arany vala, Két felől négyszáz ember mellette vala. | Sereggel gyalog nép harmincezer vala, Az Császár sátorát kik őrzik vala, Császár fő lovait ott viszik vala, Hogy kiknek a száma a négyszáz vala. | Tülok csak nem messze Dárius anyja, Felesége néki, leánya, fia, Háromszáz és hatvan császár ágyasa, És hatszáz öszvéren ezt viszik vala. | Jelesben tevéi három- száz vala, Számtalan arannyal terhelték vala, Sok nemes asszonyok ott men- nek vala, Legutól a köznép ott megyen vala“ (RMKT. 3 : 89—90).

Dáriusnak birodalma nagy városaiban fényes palotái voltak és ott jutott Sándor kezébe Dárius kincse. Hogy ismét Ilosvait idézzem: „Nagy temérek kincset akkor nyerének, Arbella városban hogy béjutának, *Dárius kincsenek* ott örülnének“. Babilonban „oly nagy tisztességgel Sándort fogadják, Mintha a Dáriust szemekkel látnák, *Dáriusnak kincset* mind előhozák, Az Sándor kezébe a kincset adák“ (uo. 115). „Rövid napon méne nemes Susában, Az város nagy hamar lón hatalmában, *Kincset sokat lele ott a tárházban*“ (uo. 117).

Ime, nem Erdélyben vagy hazánk más vidékén leljük meg *Dárius kin- csét*, mégpedig III. Dáriusét, hanem a Sándor-monda magyar feldolgozásai- ban. Innen vált nyelvünk szólásbeli birtokává hihetőleg már a 16. század folya- mán. Egy keletzetlen, de tárgyi és nyelvi okokból a 16. század vége felé kelet- kezettnek vélhető vers már szólásként használja, midőn a végházak ifjúságá- nak vágyát ekként énekli meg: „Nehéz bú s gond nélkül hogy vigan élhes- sek, | Egynéhány vitéznek előtte lehessenek, | Jó hamar lovakon gyakorta ülhes- sek. || Ez meglévén, nekem semmi egyéb nem kell, | Bár akárki bírjon *Dárius kincsevel*, | Nem leszek érette hozzá gyűlölséggel.“ (Takács S.: Régi magyar kapitányok 4).

Szólásunk eredetének megvilágításával már kb. két évtizeddel ezelőttről adósa vagyok Móra Ferencnek. Egyszer a Magyar Hirlapban figyelmeztetett is rá az ő szokott kedves módján, vagyis szép hegedűszóban. Sajnos, életében nem róhattam le tartozásomat. Megtettem most. Legyen ez a kis szólás-magyarázat kegyelemem szerény áldozata a jeles író emlékezetének oltárán.

KALANDOZÁS A VENDEGLÁTÓIPAR SZAVAINAK VILÁGÁBAN

Írta: Prohászka János

II. Magyarországon is megvolt már a 16–17. században a vendéglátóiparnak több fajtája, mint azt a régi nyelv idevágó szavai is bizonyítják. Így a már fentebb említett *vendégfogadó*, *vendégfogadó-hely*, *vendégfogadó-ház*, *vendégfogadó szállás* a mai kisebb-nagyobb szállóknak felelt meg. A 'Hotel' jelentésben használt mai *szálló* akkor még csak a betérő, megszálló vendéget jelentette (pl. az ő házánál nincs sok *szálló*; rossz a *szálló* a szálláson; a jó lakót vagy *szállót* marasztjuk), a szállásul szolgáló hely neve *szállás* (hospitium, taberna diversoria, Herberge, Gasthof) vagy *szálló-hely* (diversorium, Herberge, Gasthof) vagy *szállás-fogadó*, *szállásfogadó-ház*, *szállásfogadó hely*; e helyek tulajdonosa a *szállás-adó* (stabularius, Wirt). A *szálló* szó 'fogadó' jelentésben csak 1834-től ismeretes; a *szálloda* szó a nyelvújítás alkotása (1845). Mindezek a tisztázatlan eredetű *száll* ige származékai, mely először a Jókai-kódexben fordul elő (15. sz. I. fele). Simonyi Zsigmond Die ungarische Sprache című könyvének Magyar elemek az európai nyelvekben című fejezetében a *szállás* szóról a következőket olvassuk: „Az oroszba természetesen csak kevés magyar szó jutott el, mindazonáltal a Rákos-on és néhány katonai kifejezésen kívül megtaláljuk a *szállás* szót is, amely úgyszólván fél Európán át utat tört magának; megvan a románban, bolgárban, szerbben, horvátban és a hazai német nyelvjárásokban; román vagy szerb közvetítéssel juthatott a törökbe, továbbá a szlovákba, csehbe, ruténba és a lengyelbe, a lengyelből eljutott az oroszba, és végül az oroszból utat talált a nyelvünkkel rokon votjákba is“ (magyarul: Nyr 37 : 98). A *fogadó* szót mai jelentésében Kazinczy vonta el a *vendégfogadóból* (1790); a régi nyelvben is megvolt a *fogadó*, de a *szállásadó*t, a *fogadóst* jelentette.

Ugyancsak megvolt már ebben az időben a mai *korcsma*, *kocsmá* is, mely *korcsma-ház*, *korcsomá-ház* alakban is használatos volt (taberna, caupona, Wirtshaus, Schenke). Ez a *korcsma*, valamint a *korcsmáros* szó is a 16. sz. I. fele óta ismeretes és a szláv *krčma* és *krčmar* szóból került a magyarba. Járatos volt a *bor-korcsma* (oenopolium, taberna vinaria, Weinschenke) és a *pálinka-korcsma* (Branntweinschenke) is. A *korcsma* származékai közül megemlíthetjük a régi nyelvből a következőket: *korcsmárol*, *korcsmál*, *korcsmároz*, jelentésük 'bort mér', 'korcsmároskodik' (ez utóbbi is előfordul a régi nyelvben). A *korcsomállás* annyi mint 'kimérés'; ezt általában a *borkorcsmáros* végezte, de volt *serkorcsmáros* is. Eredetileg ugyanis e két italt nem volt szabad egy helyen mérni, sört csak a *serkorcsmában*. A borkorcsmálás különben is fontosabb, előbbrevaló volt, mint a sermérés. Ez tűnik ki pl. Nagybánya város 1695-i statutumából, melyben dec. 25-éről ezt olvassuk: „A *ser* a modo in posterum [mostantól fogva a jövőben] nem árultatik, mivel a mi kevés bora termett is a szegény lakosoknak, pénzzé nem tehetik; arra nézve in instanti [jelenlegi] *serkúrátor* uraiméknak serio injungáltatik [szigorúan meghagyatik] azon *serkorcsmáknak* elfogása [a sörmérés megszüntetése]. (Mazsáry: A magyar italmérés gyakorlata 190). — Érdekes, hogy a borkorcsmálás a *borárosnak* [borkereskedőnek] meg volt tiltva, amint az Sopron város 1697. évi statutumából kitetszik: „Teljességgel megszüntetendők a *borkereskedők* factoriái [raktárjai], miket egyik fertályból a másikba helyeznek át és bennök *korcsmálnak*“ (uo. 310).

A koresmárosnak, bormérőnek *bormérő-háza, borháza, csapháza, csapszéke* volt (oenopolium, taberna vinaria, Weinhaus, Schenke), ott *csapolták* a boroshordót, mérték a bort, mégpedig vagy ő maga, vagy a *csaplár*, aki viszont *csapost* tartott. Erre mutatnak a következő idézetek: „Az pedig az idén, az ki *korcsmáros* leszen, *csapszéki* legyen“ (Mazsáry, id. m. 290, Szombat-hely város stat. 1611); „A *csaplárok* tartsanak *csapost* és kihordót és mindenféle eszközt vasból, fából, agyagból és üvegből; ha bérért *csaplárkodnak*, minden hordó után kapjanak bért“ (uo. 97, Buda város jogkönyve, 14—15. sz.) — Itt kell rámutatnunk, hogy a *csap* főnév már a 14. századi Besztercei Szójegyzékben előfordul és a középnémet *zapp(e)*, újfelnémet *Zapfen* átvétele. Ennek származéka a *csapol* ige és a *csapos* főnév; a régi nyelvi *csaplár, bor-csaplár* (oenopola, tabernarius, vinarius, Schenkwirt) továbbképzése a *csaplárkodik* (oenopolam ago, Schenkwirt sein) és a *csaplárkodás* (cauponatio); összetétele a *csapszék*.

A csapolással kapcsolatban megemlékezünk itt magáról a bor és sör szóról is. A *bor* köznévi használatban először a 14. századbeli Besztercei Szójegyzékben fordul elő. Még a honfoglalás előtt került nyelvünkbe valamelyik török nyelvből (az ujugurban *bor* ugyanezen jelentésben, de egyéb török nyelvekben is megvan). A *sör, ser* ugyanebben a szójegyzékben fordul elő először, de eredete bizonytalan és vitatott, vagy eredeti finnugor szó, vagy szintén valamely török nyelvből jött át a honfoglalás előtt. Mindkét szónak több származéka és összetétele használatos nyelvünkben, ezek közül legérdekesebb a *Bornemisza* és a *Sernemisza* (l. Nyr 60 : 22).

A vendégfogadóházak és a koresmák között a főkülönbség az volt régebben, ami részben ma is megvan, hogy míg a vendégfogadóházakban a szálláson kívül ételt is kapott a vendég, addig a koresmákban, csapházakban, csapszékekben a koresmáros, csapláros, bormérő csak bort (egyekben sört) mérhetett ki, ételt egyáltalában nem szolgálhatott ki vendégeinek. Ennek bizonyítására számos rendelkezést idézhetnénk, azonban elegendőnek véljük Kolozsvár város 1581-i dekrétumának következő helyére hivatkozni: „Az koresomának gazdája semminemő rendbeli embereknek, se attyafiaknak, se szomszédáginak, se egyéb városi vagy vidéki, vagy idegen embereknek, akárminemő állapotbelieknek ne merészellen kenyeret, étket, vagy valami eledelt semmi szín alatt adni, se pedig *csaplárának* pénzt adván által, vendégnek ételt szolgáltatni...“ (Mazsáry i. m. 110).

Megemlítjük még, hogy a koresmák fajai nemcsak a *bor-* és *serkorcsmákra* korlátozódtak, hanem különféle jellegű koresmafajok is voltak, így pl. voltak *kántornapi* vagy *kántoros korcsmák*, azaz olyan időszakai bormérések, melyek csak negyedévenként (az úgynevezett kántornapok idején) két-két héten át csapoltak; voltak *kurta korcsmák, kurta csapszékek*, melyekben csak meghatározott ideig volt szabad bort mérni, pl. Szent Mihálytól Szent Györgyig, vagy Szent Mihálytól Karácsonyig, stb.; ezekkel szemben voltak *continuus (állandó) korcsmák*, melyek egész éven át megszakítás nélkül működtek; voltak *elrendeltetett korcsmák*, vagyis engedélyezett kimérések és *alattomban való korcsmák*, azaz engedély nélkül dolgozó titkos ivóhelyek. A *száraz korcsmá*-ban a boron kívül egyáltalában semmi mást nem lehetett kapni, s ez is a falu bora volt, nem a földesúr. A falu ugyanis a földesúr borának kötelező kimérése, korcsmálása alól *száraz kocsmapénz* fizetésével megváltotta magát. A kivetett, de el nem fogyasztott bor neve: *száraz bor, száraz kocsmabor* (Csefkó: Szállóigék 54).

A külföld szemében hosszú időközön át Magyarország a gulyás, kanász, pusztá, csárda hazája volt, ezért bizvást azt hihetné valaki, hogy a vendéglátóipar egyik fajtája, a *csárda* már régen ismert volt. Természetesen az országutak s általában utak mentén, főként az Alföldön, ahol a lakott helyek bizony meglehetősen távol estek egymástól, voltak olyan betérő helyek, melyek az uta-

sok befogadására és ellátására alakultak, de ezeket a 18. századot megelőző időben még nem jelölhették a *csárda* névvel, azon egyszerű oknál fogva, mivel ezt a szót a nyelvtörténet csak a 18. század első feléből mutatja ki. A magyar *csárda* (cauponula, Kabacke) a szerbhorvát-szlóven *čardak* 'órház, góré, szín; csarnok' jelentésű szó átvétele, melynek megfelelői egyéb szláv nyelvekben is megvannak. A szláv szó az oszmántörökön át a perzsára vezethető vissza. A szó végén levő *-k* hangot a magyar nyelvérzék a többszám jelének érezte és így elhagyta. Mint érdekességet megjegyezzük, hogy a magyar *csarnok* szót, mely a 16. sz. második fele óta ismeretes, ugyanevvel a szláv szóval próbálták egyeztetni, amelynek egyik jelentése szintén 'csarnok'. (A *sercsarnok* Ballagi szótárában, 1857-ben fordul elő először; a *borsarnok* az 1896-i milleniumi kiállításon támadt.) A pusztai csárdák közismerten nagy jelentőségre tettek szert a betyárvilág romantikájában; hogy ez nem volt alap nélkül való, bizonyítja pl. egy 1834. évi csongrádmegyei statutum, mely a pusztákon levő csárdákat „a gonosztevők rejték- és menedékhelyeinek” mondja s ezek „némi-nemű megerőtlenítéséről intézkedik”.

Az elmondottak után fölmerül a kérdés, hogy hát hová is tértek be azok, akik nemcsak inni, hanem enni is vágytak, mert hiszen a koresmaféle helyeken ennivalót nem kaphattak. Az éhüket elverni akarók számára a már fön-
tebb tárgyalt vendégfogadókon kívül ott voltak a *traktéroházak*, továbbá a *vendégházak* és a *lacikonyhák*. A *traktéroházak* voltak az ételt tartó és ételt adó vendéglátóhelyek; a *vendégházak* a mai *vendéglőnek* feleltek meg; a *lacikonyhák* pedig a piacokon, vásárokon sátorokban vagy a szabad ég alatt sütőfőző vándorétkeztető helyek voltak. — Egyik társadalomtudósunk az irodalomnak szemére hányja, hogy a *traktérház*, *trattoria* és a *vendégfogadó* fogalmát sokszor összekeveri. A *traiteur* annyi mint *trattoria*, vagyis „distractor eleemosynarum”, olyan ebédező hely, ahol italneműt nem mérhetnek. (Ez tehát amolyan alkoholtalan étkező.) A *traiteur* egyúttal a kaszárnnyák tisztii asztalainak vállalkozója is, vagyis az ügynevezett kantinos, azonkívül alkalmi lakomarendező is: *traktéros*, tehát egyáltalában nem vendégfogadós. Schams Ferenc Pestnek 1821-ben megjelent leírásában ezt írja: „A *tratteur*ökben az idegen az ő áppetitusát délben és este *ételcédula* szerint megelégedésére szolgáló módon elégítheti ki”. (Az ilyen „étlap szerinti” étkezésről alább lesz szó.) — A *vendégházakban* (a mai *vendéglő*, *étterem*) enni, inni kapott a vendég, szóval minden jót: vadat, halat s mi jó falat, szem-szájnak ingere. — A *lacikonyha* szó 1688-tól van kimutatva. Eredetere a legvalószínűbb az a magyarázat, amely szerint a régi háztartásban *László-naptól* kezdve ütötték fel a szabad ég alatt a konyhát (Csefkó: i. m. 130). — A *lacikonyha* fenntartásának jogát Pécs város 1780. évi statutuma értelmében bérbe is adták: „az ügynevezett *Laci konyhának* jussa a többet ígérőnek bérbe adattasson”. Ugyancsak olvasunk a pesti dunaparti piacsoron kávé is mérő *lacikonyhás asszonyokról*, a hetivásáros kávé *lacikonyhás* „kávénézőkékről” (Coffee-Weiber) is (Bevilaqua-Borsody—Mazsáry: Pest-budai kávéházak). Érdekes, hogy Szegeden a piaci sátoros kávémérés neve *kávéduattyán*, a lacikonyha neve pedig *duattyán*; ez a török eredetű szó 'sátor'-t jelent (Csefkó: i. h.). (Folytatjuk)

MAGYAR HÁZALÓ ÉS MAGYAR BOR OROSZORSZÁGBAN

Gitárfy Zoltán a Nyr 73:96. lapján foglalkozott az orosz *vengerka* szó jelentéseivel. E cikkünkben most a *vengerec* és a *vengerszkij* szavak különféle jelentéseiről fogunk szólni.

A *vengerec*, Usakov szótárának értelmezése szerint: 1. Magyarországbán született, magyar alattvaló; ugyanaz, ami a 'madjar'; 2. vándorló kereskedő (tájszó, főként a déli nyelvterületeken).

E két értelmezés közül a második ragadja meg figyelmünket: „sztranzitvujusesij torgovec” (vándorló, házról-házra járó kereskedő). E jelentés

olvasásakor azonnal fölmerül bennünk a kérdés: hogyan tapadhatott a magyar jelentésű *vengerec* szóhoz a vándorló, házaló kereskedő jelentés, — hiszen a magyart soha, sehol nem ismerték és nem tekintették kereskedelmi foglalkozást folytató népnek s nem is járt a magyar ember idegen országokba üzleteket kötni, venni-eladni.

Kik lehettek azok a magyarok, akik Oroszországban vándorkereskedéssel, házalással foglalkoztak? Egyáltalán nem valószínű, hogy alföldi vagy akár a Kárpátok vidékéről való magyarok lehettek volna. A nagy távolság és az utazással járó költségek miatt a kereskedelem aligha fizetődött volna ki. Ezért Oroszországhoz közelebb lakó magyarokra kell gondolnunk.

Ezek a közelebb lakó magyarok a moldvai és bukovinai csángók lehettek, akik mindig magyarnak nevezték magukat és a csángó elnevezést sértőnek is érezték.

Gazdaságtörténészek feladata annak kinyomozása, hogy ezek a moldvai és bukovinai magyarok mivel kereskedtek Dél-Oroszországban (és Ukrajnában), jelentékeny volt-e a házaló magyar kereskedők száma, kikről az orosz nép a házalókat *vengerec*-nek, azaz magyarnak nevezte el, s mely korszakra tehető oroszországi kereskedelmi tevékenységük?

A *vengerszkij*, *-aja*, *-oje* melléknevet Usakov Értelmező Szótára a következőképpen értelmezi: 1. melléknév a *Vengrija*-hoz és a *vengerec*-hez; 2. bcr-fajta. Példamondatul Usakov egy Puskin idézetet közöl, melyet Gáspár Endre magyar fordításában idézek: Jer hát, nyitassunk ki egy százados | Magyar palackot, egy fűvel benőttet, | S igyuk ki szépen...

Az orosz eredetiben is csak *vengerszkogo* van, a *vino* (bor) szó nélkül, tehát nyilvánvaló, hogy Puskin a *vengerszkij* semlegesnemét a *vengerszkoje*-t — jelentéssűrűsödéssel — 'magyar bor' értelemben használta (a bor az orosz nyelvben semlegesnemű).

Puskin idézett helyéhez Erdődi József érdekes és tanulságos gazdaságtörténeti megjegyzéseket fűzött Tokaj című tanulmányában (Nyr 74 : 423).

Trócsányi Zoltán

Alumínium. Már a 18. század közepe óta foglalkoztatta a tudományt az a timsófajta, amelyben az alumínium a káliummal egybeforrrva foglal helyet. Az elem felfedezése 1821-ben történt, Humphry Davy, minden idők egyik legnagyobb természettudósa ajándékozta meg a világot e fém felismerésével. Davy nevét legalább is a róla elnevezett lámpának, a bányászok biztonsági lámpájának a révén mindenki ismeri, de a kalcium, a klór, a magnézium és még sok egyéb elem is Davy rendkívüli életmunkájával kapcsolatos. Davy teremtette meg magát az *aluminium* nevet is. A timsó latin neve, *alumen* kelt ez elnevezésben új életre. Az alumínium szó már 1808-ban ott settenkedett a nagy tudós agyában, mikor kutatásainak célravezető volta dolgában még erős kétségei voltak. Davy első nyilatkozata ugyanis így hangzik: „Ha olyan szerencsés lettem volna, hogy a keresett anyagot megtalálom, akkor az *aluminium* nevet ajánlottam volna számára“. Mikor a nagy kutató utóbb mégis eredményre jutott, az *aluminium* helyett *aluminum* nevet adott felfedezésének, végül pedig ezt írta: „Legyen szabad *aluminum* helyett inkább *aluminium*nak írunk e szót, minthogy az *aluminum* szónak kevésbé klasszikus a hangzása“. Egy ideig a három névalak egyenlőképpen szerepelt, de utóbb az *aluminium* kiszorította a másik kettőt.

Alig került Davy felfedezése a tudomány nyilvánossága elé, az új szó nagy erőfeszítéseket és szorgos kutatásokat mozgósított. Mert hiába derült ki, hogy a Davy felfedezte fém a földkéregnek legelterjedtebb fémes alkateleme, az alumíniumnak a vegyületeiből való kiválasztása óriási nehézségeket támasztott. De a tudomány nem hátrált meg e nehézségek elől. Nikoláj Nikolájevics Beketov orosz tudósnak sikerült a magnézium vegyületei útján az alumíniumot a kriolitból kiválasztania. Az ő módszere szerint kezdték meg műkö-

désüket a roueni és a brémai alumíniumgyárak is. Az 1855-ös párizsi vilákiállításnak egyik nevezetes érdekessége az alumíniumedények kiállítása volt. Mint ritkaságokat, mint műtárgyakat mutatták be őket a francia porcelán évszázados csodaműhelyének, a sèvres-i porcelángyárnak remekműveivel együtt. Az évi alumínium-termelés akkor ugyanis még alig 2–3000 kilogrammot tett ki.

Az 1860-as évek új fordulatot hoztak azonban az *alumínium* életébe. Akkoriban kerültek működésbe a dinamógépek és velük kapcsolatban a villanyerővel való vegybontás, az elektrolízis, úgyhogy most már sikerült a kékes-fehér ezüstszínben játszó fémét elektrolízis útján egyszerűen, könnyen és kevés költséggel az ipar rendelkezésére juttatni. Ilymódon a Davy alkotta „klasszikus hangzású” név csakhamar ugyanoly közismertté lett, akár a legrégibb fémek — a vas, réz, cink, stb. — neve.

Pável Pavlovics Fedotjev, a pétervári politechnikai intézet professzora 1910-ben kidolgozta az *alumínium* elektromos kohászati elméletét is s ezzel a munkájával az alumínium elektrokohászati tudományá fejlesztette. A mi közgazdaságunk számára különös jelentőséggel bír az alumínium felfedezésének világhódító útja, hiszen népgazdaságunk egyik legjelentősebb nyersanyagforrását a hazai bauxittelepek teszik, amelyek révén a Davy alkotta szó finom arany csengést kapott. Az alumíniumból készült tárgyak ma már nem ritkaságszámba menő különlegességek, hiszen az 1948. évi Budapesti Nemzetközi Vásáron már bemutatásra kerültek az első alumínium bútorok is s így soha nem sejtett lehetőségek nyíltak meg az alumínium szó tovaterjedése előtt.

† Kallós Ede

Calepinus egy rejtélyes szava. Calepinusban *defrutum* — *Főzéssel el apat bor, torsia* (297). A szótár kiadója, Melich János, ezt a megjegyzést teszi a cikkhez: „Hogy a *torsia* (= torzsa) szó hogy került ide, nem tudtuk kideríteni. Talán a *frutex* (kóró) szóval valahogy kapcsolatba hozta Cal. magyarázója a *defrutumot*.” Hogy a *torsia* szó nem véletlenül került ide, azt bizonyítja, hogy a *torsia* még egyszer előfordul a 944. lapon, melyet a kiadó nem vett észre: *sapa — Főt bor torsia*.

A szó többi szótárainkban nem fordul elő, még Molnár Albertében sem, pedig ő nem egyszer még a sajtóhibás alakokat is átvette Calepinusból. Nála *Sapa: Félig elforrot must. Defrutum: Félig főzéssel elfogyott Bor.* Pápai Páriznál: *Sapa: Tüznél főtt, forrott must. Defrutum: Főtt must, Gyümölcs lévből félig lefövéssel tsinált ital.* Szikszai Fabriciusnál: *Sapa, defrutum — Forot must.* Márton József szótárának 1818-i kiadásában: *Sapa: vastagra v. sűrűre főzött must, szirup. Defrutum: főzött mustszirup.* Kresznerics Simai Kristóf után a következő adatot közli: *Fujtott bor.* *Sapa. A torsia* Gombocz Zoltán szerint is ismeretlen eredetű szó (MNy. 2:195), de ő nem azonosítja a *torzsával*, aminthogy nem is az, de talán valami szerencsés véletlen rávezet eredetére.

B. Ó.

Hangutánzó. (Nyr 74 : 297, 429.) Beke Ödön adatokat kér a vonat pöfögését utánozó mondókák elterjedésére. Balatonkenesén hallottam 1944 körül az öreg (64 éves) Somogyi Józseftől, aki a fővárosi üdülőben napszámos volt, hogy amikor a pesti vonat az akarattyai dombokhoz ér és fölfelé halad, mindig azt hajtogatja: *Mosst megg-szakka-dokk!... Mosst megg-szakka-dokk!* (Ezt lassan, a mássalhangzókat erősen megnyomva mondogatta.) Amikor meg az akarattyai partokról a falu felé halad, sietősen, lefelé a tapolcai vonat, így morfondírozik: *Mosmá csakkibirom!... Mosmá csakkibirom!...* (Ezt a mondókát pedig sebesen, a csattogást utánozva, a szavakat összevonva mondogatta az öreg és nagyokat nevetett.) Ezek a mondókák tehát tréfás jellegűek: nemesak a pöfögés, hanem inkább a kerekek csattogásának a hangját akarják a hallgatóval szavakkal érzékeltetni. (Párhuzamként idézhetem a kákicsi mondókát is; Berze Nagy: Bar. m. néph. 2 : 618.)

A régi világban a hosszú útról jövő, kenetlen kerekű szekerek csikor-gása adott alkalmat ilyenféle hangutánzó mondókák keletkezésére. Imre Sán-dor közlése szerint a kistrákosiak (Vas m.) a fatengelyes világban sok fát fuvaroztak Eggerszegre, „Vas végéből Zalába”. Hájjal kenték akkoriban a szekeret, de nagyon takarékoskodtak vele, mert sohasem volt belőle elegendő, hiszen kenyérre kenve finom csemege volt. A hagyomány szerint, ha dombnak ment a kistrákos szeker, így nyikorogtak a kerekék: „*I-ste-en se-e-e-giccs! I-ste-e-en se-e-giccs!*” (Hosszan, elnyújtva mondják a mondókát, egészen las-san.) Ha lefelé mentek, vidáman így csikorgott: *Ha segicc, ha nem is, — leme-gyek én magam is!* (Többször ismételve a mondókát, gyorsan, hadarva mondják).

Párhuzamként megemlítem a talicska és a kocsikerék becefai és magyar-egregyi hangutánzóit (Berze Nagy: i. h. jegyzetben összehasonlító bibliogr. anyag) és mint érdekességet idézem a lett adomát a munkába mehezzen menő béresről. (A. Bielenstein: Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. Petrograd, 1918. II. 547.) Amikor elkezd a munkát, morog, nyikorog, mint a jól megrakott szeker: *Kā būs. tā būs.* (Hangutánzó szavak; jelentésük: Ahogy megy, úgy megy.) A munka befejeztével vidáman siet, s mint az üresen kocogó szeker mondogatja: *Kā bij. tā bij.* (Ahogy ment, úgy ment.) A lett adoma alapja ugyanaz a szemlélet, mint a magyar hangutánzóké, csak a munkával való kapcsolata miatt élesebben szemlélteti az igazságot. A munka kezdetén a jó munkásnak is erőlködni kell; a munka befejezte után pedig a rossz munkás elbizakodottá és hetykévé válik.

Nemcsak a szeker, hanem a malom kereke is csikorgott a régi világban, ha száraz volt az időjárás. *Csikorog a malomkerék, esőt kiált,* — mondta a közmondás, amikor szárazság idején kifogyott a patakból a víz. Vas megyében Telekes és Gersekarát között a Kóbor-malom, ha kevés víz van a Sárvízben, azt mondja: *Karát föld, Karát föld, Karát föld...* (Mély hangon, nagyon lassan, szótagolva mondják.) Ha sok a víz és gyorsan megy, azt mondja: *Kicsi Telekes, Kicsi Telekes, Kicsi Telekes...* (Gyorsan, sietve, vékonyított hangon mondogatják.) Ezek csupán hangutánzó szavak; nem tudják megmondani, miért mondják egyiket így, másikat úgy. (A malom körül levő községek nevei.)

Dömötör Sándor

Kökert.Folyóiratunk egyik legutóbbi számában (Nyr 74 : 424) a *kökertben táncoltat* 17. századi kifejezés jelentését értelmezi Csefko Gyula. Végső következtése: a *kökert* annyi, mint börtön, jelenthet azonban kökerítéssel körül-vett kertet is. Okfejtését Csefko bőséges adatokkal támasztja alá, így például Bethlen Miklós önéletrajzából is idéz, ahol az erdélyi főúr a *kökert* és a *szabad mezőt* szembeállítja egymással. Úgy érezzük, hogy ez a részlet, de a többi idézett kifejezés is lehetővé teszi a *kökert* szó másféle magyarázatát is. Valószínűleg nem börtönt, hanem úgynevezett 'Zwinger'-t kell rajta értenünk. 'Zwinger'-nek nevezi a német szóhasználat a régi várak, fallal körül-vett városok külső és belső kapuja között levő falakkal övezett részét. A külső kapu többnyire a bástya, a belső kapu a vár vagy város tornya. Magunk is láttunk ilyen Zwingert még 1931 nyarán, egy diákkori tanulmányút alkalmával, Nürn-bergben. Nyilvánvaló, hogy ilyen építkezésmóddal régi magyar városaink, váraink is éltek. A *kökertben táncoltat* kifejezés pedig arra vonatkozhatott, hogy várostromoknál néha beengedték az ellenség csapatait ebbe a falakkal körül-vett részbe, azután rájukzárva a külső kaput, alaposan *megettáncoltatták* őket. Természetesen nehezebb és veszedelmesebb volt ez a harc, mint a *szabad mezőn* vívott küzdelem! A *kökert*-ből bajos volt elfutni. Így eresztü be a Szigeti Veszedelemben (9 : 75—88) két vitéz, Badankovics és Hervoics egy kis kapun át a várba Delimánt és harcosait, hogy magában a várban vívjon meg velük. Csáktornyai Zrinyi Miklós kortársai, II. Rákóczi György és Beniczky Péter ilyen harci jelenetekre gondolhattak a *kökertben táncoltat* kifejezés alkalmá-zásában.

Forgó. Nagyvásárról irattam házi dolgozatot a debreceni Csokonai-gimnázium tanítóképző-tagozatának első osztályában. A fiúk jórészt debreceniek vagy hajdú-biharmegyeiek. Feltűnt nekem, hogy milyen gyakran használják a *forgó* főnevet. Közlik néhány idézetet írásaikból: ezekből kitetszik, hogy a szót *körhinta* jelentésben használják. Feltűnik a *forgó*, a céllövő felett könnyű fehér füst lebeg (Körmendi Kálmán dolgozatából). A sátrak végén hatalmas *forgó* állott (Tarján Sándor). ...azután felültünk a *forgóra* (Alföldi József). Odébb van a *forgó* (Kupás Pál). A *forgók* nyikorgása csalogat mindenkit (Murányi Géza). Azt hiszem, ez a néhány kiragadott idézet is rámutat a szó elterjedt voltára.

Balassa József: A magyar nyelv szótára a *forgó* szónak csak három főnévi jelentését ismeri: 'örvény a vízben', 'süveg vagy csákó mellé tűzött disz', 'izület'. Negyediknek ehhez most hozzávehetjük a 'körhinta, Ringelspiel' jelentést.¹

Angyal Endre

A tokaji bor világhíre. Erdődi József cikke Tokajról (Nyr 74:422) azt írja, hogy a tokaji bor 1560-tól fogva vált világhíressé. Érdekes, hogy Schwartner Márton egyetemi tanár, a hirneves statisztikus, akinek egyébként nem volt magyarbarát híre, 1798. megjelent Statistik des Königreichs Ungern c. munkájában kikel azok ellen, akik a tokaji bor világhírét nem keltezik korábbra a 18. század elejénél: „Ich habe handschriftliche Beweise in den Haenden, dass der Tokayer Wein schon um das Jahr 1576 sehr berühmt war. Ein Maerchen ist es also, welches gewöhnlich einer dem andern nachdrucken laesst, dass die Celebritaet des Tokayer Weines erst zu Anfange unseres Jahrhunderts aus dem Tokayer Keller des Franz Rákóczi ausgegangen sey.“ Ugyanitt szól az orosz tokajiról is, de szerinte Astrachánban történtek a kísérletek.

Száz éves-e a reszelővágó mesterség hazánkban? Érdeklődéssel olvastam N. Bartha Károly értékes tanulmányát a reszelővágómesterségről (Nyr 74:401), magam is sokat foglalkozván régi vagy kivesző mesterségekkel. Úgy találom, hogy öreg iparosaink a multra nézve néha megbocsátható túlzásokba esnek. Így megtörtént, hogy egy faluban sok volt a csizmadia, akadt egyszerre 8—10 is. Közlőm szerint a félfalu csizmadia volt mindenkor, még a bíró is csizmadiamesterséget folytatott. Ilyen megjegyzése N. Bartha közlőjének az, hogy a szóban forgó mesterség „voltakép csak mintegy száz éve honosodott meg hazánkban“. Megemlíthetem, hogy Sopronban az 1784/5. végrehajtott népszámlálás szerint már két reszelővágó tevékenykedik. Schwartner, Márton nagy munkája, Statistik des Königreichs Ungern, 1798 Pestről magáról hármat említ (233. l.). Viszont a mesterség ritkaságára mutat, hogy amikor II. József nagyarányú telepítést tervezett és felszólította a városokat, hogy miféle iparosokat kívánának, Besztercebánya, azaz a bányavidék egyik központja szegkovácsot és reszelővágót kívánt (Czoernig: Ethnographie der öst. Monarchie. 4:41). Ma a mesterség valóban kiveszőben van, így Sopronban sem tevékeny már egy mester sem, de még 20—25 évvel ezelőtt legalább kettőre emlékszem. 1944-ben Kőszegen naponta meneteltem egy reszelővágó (Feilhauer) műhelye előtt, akkor már feltettem magamban, hogy ha épségben megúszom a háborút, utánanézek ennek a mesterségnek. Örülök, hogy N. Bartha Károly kitűnő munkájával felmentett e feladat alól.

Köpní. A régi *köp* (régén *pök*) szavunkat, írja a Nyr 74:446, lassanként teljesen kiszorítja a német mintára készült *kiköp*. A régi helyes kifejezésre példa Mádi János: Gyermekei elméhez intézett erkölcsi ritmusok, 1761: „*Pökj*, ha nyálad nehéz... De gyakran *pökdősní* S a nyálat csorgatni Esik gyűlölségesen.“

Csatkai Endre

¹ Bihar m. Konyáron *forgókomédiája* (Nyr. 72:266), Rimaszombatban *forgójáték* (MTsz) nevét jegyezték föl. — *A szerk.*

Rákháton jár a segítség, nyúlháton jár a kegyelem. Ismeretes, hogy Zrínyi Miklós a Szigeti veszedelem VI. énekében úgy mondja el véleményét a németeknek a magyarokhoz való rosszakaratjáról, hogy a szigetvári hőshöz menesztett török császári követtel, Halullal mondatja el vádjait az osztrák ellen:

Ki nem esmérheti német barátságát?
Leginkább magyarhoz gonosz akaratját?
Hogy gyűlöli német az magyar katonát,
Ha akarod, adok néked ezer példát.

De bár az úgy legyen, eljűjön az német,
Rákháton tinéktek hoz ő segítséget,
Elvesztitek akkor kedves éltetőket,
S ők török kezében találják Szigetet.

Azt mondja tehát Halul Zrínyinek: ne bízzék a német segítségben, mert azt majd rákháton hozza. A rákháton hozott segítség, ezt ma is tudjuk, nem érkezik meg soha, hiszen a rák hátrafelé megy: „Miért hogy rákot soha nem láttam, ki elő járt volna, hanem csak hátra“ (Helt. Mes. 408. NySz).

A NySz nem ismeri ezt a Szigeti veszedelem-beli rákháton hoz segítséget kifejezést, de idéz egy másikat a rák címszó alatt: „Cancellárius azt izente, ha megszállják Jenőt, megsegítik, de az rákháton fog járni“ (RákGy.: Lev. 558. NySz). Ez az adat is arról beszél, hogy az ígért segítség rákháton fog járni, azaz nem érkezik meg soha. A rákháton jár szólásmódot ismeri Baróti Szabó Dávid is, mert ezt olvassuk nála: „Nagy akadályja van kezdett dolgának, nem mehet elő, rákháton jár“ (NySz).

Úgy látszik, hogy a rákháton jár a segítség kifejezés a hadi életben a lóháton, tehát gyorsan járó segítség ellentétékeppen keletkezett: „... a lovas hamar elküldhetnék valahová szükség volna“ — írja ugyancsak Zrínyi A török áfium ellen való orvosságban. — „Ha az ott benn való szükségtek engedi, hova hamarabb küldj 2000 jó lovas“ (RákGy.: Lev. 146).

A lóháton való hadak a gépesítés előtt a leggyorsabb és ezért legmegbecsültebb seregek voltak: „... a töröknek is az ő ereje, mely a végekben vagon, lovasból áll, és arra kell céloznunk, hogy annak ellene állhassunk“ — mondja Zrínyi ugyancsak A török áfiumban.

Érthető tehát, hogy az erejevesztett országról ilyen közmondás keletkezett: „Szegény ország, kit számár hátán dűlnak“ (Decsi: Adag. 41, NySz). — Amelyik országot már számár hátán ülő had is fel tud dűlni, vagyis szegényesen fölszerelt had, az már nagyon erőtlen a védekezésre. Van ebben a szólásban gúny is, hiszen a számár a lóval szemben nem nagyon becsült jószág: „Nem illet számárt veres nyereg“ — mondja a másik, ugyancsak régi közmondás (Decsi: Adag. 22, NySz).

Volt a régi nyelvben még egy másik hasonló szólás is, ugyan nem a segítségről, hanem a főembereknek a kegyéről, mely hamar elillan. Erre persze nem azt mondták, hogy rákháton jár, mert akkor sohasem érne oda, sem azt nem mondták, hogy lóháton jár, mert a gazdag emberek gráciája, kegyelme annál gyorsabban elillan, hanem úgy szóltak, hogy „... a királyok, császárok gráciája (= kegyelme) nyúlháton jár...“ (Geleji Katona: Válts. titk. 2:47). E szólás jelentését maga Geleji Katona magyarázza meg igen világosan egy másik helyen a következőképpen: „az ő kegyelme nem nyúlháton jár, mint a nagyrendű embereké, akiknek egy kis bosszúságból minden jó kedvek elvész“ (3:824). — A nagy urak kedve könnyen elpárolgott, könnyen elillant, mintha a nyúl hátán járna: ezért nyúlháton járt a kegyelmük vagy a kedvük.

A nyúlháton jár a nagyrendű emberek, királyok, oszázrok kedve, kegyelme szólás — a rákháton jár a segítség ellentétékeppen — bizonyosan azoknak az ajkán született meg, akik nem voltak nagyrendű emberek, és áhították amazoknak kegyelmét, jókedvét: az alattvalókné, a jobbágyokén. A NySz nem ismer egy adatot sem erre a szólásra, pedig Geleji Katonánál kétszer is előfordul. Az eddigi összegyűjtött elég nagyszámú, egyéb ismeretlen adat az itt közölttel együtt jól mutatja, milyen nagyjelentőségű lenne egy új, teljesebb, pontosabb Nyelvtörténeti Szótár összeállítása és kiadása.

Nyíri Antal

Nyelvművelés

A NYELVET A „NYELVVÉDŐK“ ELLEN IS VÉDENI KELL!

A Magyar Nemzet 1950. augusztus 31-i számában „Felkérjük...” címen Sztrókey Kálmán nagy örömét fejezi ki azon, hogy Karinthy Ferenc és Kárpáti Aurél védelmére kelt a magyar nyelvnek.

Hogy mennyire szükség volt a figyelmeztetésre, Sztrókey szerint „mindennél ékesszólóbban bizonyítja” egy minap a kezébe került sokszorosított levél. Ez pedig így szól: „Felkérjük, hogy folyó hó .-án .- órakor a .... székházában részletes önéletrajzával együtt megjelenni szíveskedjék.”

Szerintem, ami hibáztatást Sztrókey ehhez a szöveghez fűz, mindennél ékesszólóbban bizonyítja, hogy nyelvvédelem címén mennyire el lehet vetni a sulykot.

Sztrókey t. i. az alábbi „magyartalanságokat, lomposságokat hámozza ki” az idézett szövegből.

Az egyik az, hogy *felkérjük* szó nincs a magyar nyelvben. — Igen is van! Sőt volt. Baronyai Decsi János Adagiumai, közmondásai között 1598-ban sorolja fel: „Könnyű *fel kérni*, de nehéz megfizetni.” Ilyen, a kölcsönrel kapcsolatos értelemben még a Rákóczi-Levéltárban és Faludi Ferencnél is találkozunk vele. De ha ezek az adatok nem felelnének meg Sztrókey igényeinek, a Magyar Tudós Társaság 1838-ban megjelent magyar—német zsebszótárában, amelynek egyik szerzője Vörösmarty Mihály, ott láthatja a *felkér-t* mint a német *auffordern* és *muthen* megfelelőjét, mégpedig „átadásra, táncra” összefüggésben. Vörösmarty pedig talán mégis csak tudott magyarul. A Czuczor—Fogarasi-féle szótárban (1864) szintén előfordul ez a „nem létező” *felkér*, úgyhogy az egyik jelentése: 'valamely barátságra, szívessegre, szolgálatra felszólít'. Mintha pedig Czuczor is tudott volna magyarul. Nem tudom, a *felszólít* igét engedélyezi-e a magyar szókinés számára Sztrókey. Mert, ha ez az ige lehetséges szerinte, akkor a *felkér* ugyanannyira lehetséges udvariasabb változatként.

Sztrókey szerint rossz a *szíveskedjék*, mivel „szabálytalan képzés szülöttje és nincs értelme”. Szerinte: a *-kodik, -kedik, -kődik* igeképző csak „névszókhoz” (bizonyára ez „lőnév” akar lenni) illeszthető, de melléknévhez, pl. a *szíves*-hez semmiképpen sem lehet hozzáragasztani, nem jöhet ki belőle értelmes ige. Ilyen okoskodással bizonyára rossz az *okoskodik, kedveskedik, fényeskodik, gondoskodik, tanuskodik, katonáskodik, raboskodik, gonoszkodik, csintalankodik, haszontalankodik, szemtelenkedik* és egy sereg — melléknévi alapszavú — alakulat, amelyek közül több jó néhány százados multra tekinthet vissza. A *szíveskedik* igét használja a nem éppen rossz magyar Gyöngyösi István, közlik a Vörösmarty- és Czuczor-féle szótárak, továbbá a Magyar Tájszótár szerint járatos a népnyelvben is.

Sztrókey a *megjelenni* szerepeltetését is rossznak tartja, mivel „a *megjelenés* feltétlenül valami váratlan, hirtelen dolog”, annak a bizonyos levélben érdekelte valakinek azonban „előre meggondoltan, szándékosan kell odamenni... várják ott, és nem kívánnak tőle valamilyen bűvészmutatványt”. — Bevallom, engem meglehetősen váratlanul ért a *megjelenik* ige ilyen értelmezésének a közleménybeli megjelenése. Ugyanis soha nem gondoltam arra, hogy egy ülésen, előadáson csak az esetben *jelenhettem meg*, ha nem volt meghívóm, vagy ha meggondolatlanul mentem el oda, vagy ha szinte látomásként hirtelen tűntem ott fel. Úgy látszik, Czuczor—Fogarasi sem tudta azt, amit a kifogásoló, mivel ő is így írt: „*megjelen*: hívás, idézés következtében valamely határozott helyen és időre ott terem”. Azt elismerem, hogy

Sztrókeynek a kódexek korabeli magyar nyelvre nézve igaza volna, minthogy a *jelenik*, *megjelenik* ott csakugyan a látomás-, víziószerezés értelmével jár együtt. Azóta azonban tudvalevően egy és más jelentésváltozások megestek a mi szavainkon.

Sztrókeynek azt a megjegyzését sem lehet egészen elfogadni, hogy „az igét a mondat végére hagyni közismert németesség”. A Sztrókey-szabály szerint ez rossz volna: „Azt mondtam neki, hogy holnapután délután hat óraker Pistával együtt szívesen meglátogatom.” — Egyébként én szintén nem tartom helyesnek, hogy a Sztrókeytól idézett szövegben *megjeleni szíveskedjék* van és nem *szíveskedjék megjeleni*.

Azt is elfogadom, hogy azt a bizonyos levelet meg lehetett volna úgy is fogalmazni, ahogy Sztrókey átfogalmazta, — meg lehetett volna, de nem kellett úgy megfogalmazni. A kaptafa t. i. jó szolgálatot tesz a cipésziparban, de korántsem tesz jó szolgálatot a beszédben vagy írásban, stilizálásban. Az, hogy magyarul tudok, még nem lehet érv a mellett, hogy csak én beszélek helyesen magyarul, és ha valaki másképp mond vagy ír valamit, mint ahogy én megszoktam, az már *magyartalan*.

Szükségesnek véltem egy kissé bővebben fejtegetni a Sztrókey-féle „nyelvvédő” közleményt. A nyelvünk ügye iránt való lelkesedés, a nyelv épségének megóvására való törekvés gyakran termel ilyen nem szerencsés megnyilatkozásokat. De nemcsak nem szerencsések, hanem ártalmasak is ezek az alaptalanul költött hibáztatások vagy légből kapott álszabályok: z a v a r t o k o z h a t n a k. Az efféle nyelvvédelem inkább rontja, mert szegényíti vagy fejlődésében gátolja a nyelvet.

Felkérjük tehát Sztrókey urat és a hasonlóan jó szándékú nyelvbarátokat, sőt könyörgünk nekik, hogy a nyelvet a nyelv ellenében ne védjék meg, mivel kisebb baj, hogy a nyelv védelem nélkül marad, mintha ilyen védelemben részesül. — A Szerkesztőség illetékes tényezőit ugyancsak felkérjük, hogy szíveskedjenek a nyelvvédő közleményeket kellő óvatossággal megváltoztatni, mivel nem volna célszerű, hogy egy napilap nyilvánossága révén a fentebbiekhez hasonló nyelvhelyességi tanok¹ terjedjenek el és rögződjenek meg. Effajta nyelvhelyeskedésnek az volna a következménye, hogy nem merjük kinyitni a szánkat és nem merünk leírni egy sort sem.

*

Amit fentebb írtam, szeptember 4-i kelettel eljuttattam a Magyar Nemzet szerkesztőségének, kifejezve azt a reményemet, hogy a lap kritizálása nem lesz akadály a hozzászólás megjelentetésének.

Szeptember 7-i számában öt hozzászólásnak a ott teret a lap. Várakozásomnak megfelelően és örömmre mindegyik hozzászóló ellene nyilatkozott Sztrókey megrovásainak, sőt nála mutattak rá rémíleg kifogásolható mozzanatokra. (Egyébként a Ludas Matyi is elég határozott kritikát mondott a Sztrókey-féle közleményről.)

A hozzászólások után ezt lehetett olvasni a Magyar Nemzetben: „Készséggel közlünk minden hasonló hozzászólást, mert ezek hozzájárulnak egyes vitás kérdések tisztázásához és végeredményben előreviszik a magyar nyelv tisztaságáért vívott harc ügyét.”

Az én hozzászólásommal kapcsolatban a közlés készsége nem valami sötétösen mutatkozott. — Ezért a cikket visszakértem. *Pais Dezső.*

A nyelvhelyesség a sajtóban. Örvendetes, hogy a helyes magyarság kérdése immár a közérdeklődés előterében áll. Az újságok is gyakran közölnek cikkeket, s a közönség is mindgyakrabban tesz föl kérdéseket egyes esetekre vonatkozóan. Kiemeljük a cikkek közül Földes Éva főiskolai tanárnak a Szabad Nép 1950. október 5-i számában megjelent „Üzenjünk hadat a magyar nyelv rongálóinak!” című fölszólalását, amely nemcsak a szépirodalmi, hanem a tudományos művek fordításának a szörnyűségeit is megrója.

¹ Helyesen: tanítások. *A szerk.*

Hogy mennyire szívügye lett írónknak a nyelvünk ellen elkövetett sok vétség, annak bizonyítékául közöljük Gergely Miklósnak a Ludas Matyi 1950. december 1-i számának 7. lapján „Az a huncut igekötő” című tréfáját:

Ha beszédrésznek születtem volna, igekötő szeretnék lenni, mert a legegyszerűbb igekötő is úgy él az utóbbi hónapokban, mint a hal a vízben. A KI igekötő például, — amely azelőtt egyike volt a legszerényebb igekötőknek — fényes elhelyezkedést talált egyszerre három-négy igénél is és hiába irigykednek rá a többi igekötők, nem tudják őt KIfúrni, a KI igekötő szerepét már KItárgyalták és KIértékelték, mert a KI igekötő nélkülözhetetlen: hivatalos ízt, csint és zamatot ad a legegyszerűbb igének is. Mi igazán nem akarunk a KI igekötő uszályába kerülni, de azt meg kell hagyni, hogy a tárgyalni és az értékelni igéket a KI igekötő tette naggyá.

A LE igekötő talán még szebb karriert futott meg. Némelyik vállalatnál fontosságban a vállalatvezető után mindjárt a LE igekötő következik, hiszen mindent LEkezelnek, LEellenőriznek, LEvizsgálják, LErevidiálnak, LEszámfejtnek, LEkönyvelnek, LEszámházaknak, LEdolgoznak és így tovább. A LE igekötő felesége, az AT igekötő, igen gyakran panaszkodik is amiatt, hogy az urának egy szabad perce sincs; még szerencse, hogy az AT igekötő is váratlanul elhelyezkedett a beszélni igénél és így valahogy eltelik az ideje.

Nagy a gyanum, hogy az igekötő többet keres, mint az ige; és ez mindaddig így lesz amíg egy ép nyelvérzékű ember fülön nem fogja a fölösleges igekötőket és vissza nem dugja őket a nyelvtankönyvbe.

Névelő legyen a nevem, ha ez nem következik be hamarosan.

Nap mint nap. Csatkai Endre idegenszerűnek érzi a *nap mint nap* kifejezést (Nyr 74 : 449). Szerinte csak a nyugatmagyarországi újságokban és írók munkáiban fordul elő. Azonban ma már folyton lehet olvasni, úgy szólván az összes lapokban. Az azonban bizonyos, hogy csak az utóbbi évtizedekben terjedt el annyira. Simonyi Helyes magyarságának I. kiadásában (1903) még nem hibáztatja, tehát akkor még nem igen használták, az 1914-ben megjelent III. kiadásban azonban már megrója mind a *nap nap mellett*, mind a *nap mint nap* kifejezést, s a *nap nap után*, *napról napra* határozót ajánlja helyette. A *nap mint nap* bizonyára a német *Tag für Tag* hatása alatt keletkezett, tehát kerüljük mint németességet.

B. Ó.

Könyvekről

OROSZ SZÉPIRODALMI MŰVEK FORDÍTÁSÁNAK NYELVÉRŐL

Írta: Mikola Gyula

1. A fordító sorsa, hogy sohasem alkothat minden vonatkozásban tökéle-
test. Közkeletű régi megállapítás szerint a szolgai fordítás tartalmi, a szabad fordítás pedig formai hűség tekintetében nem lehet tökéletes. Az eredeti szöveghez való szigorú alkalmazkodás, azaz a külsőségekben való tökéletesség akadályozza a szerző gondolatainak teljesen szabad tolmácsolását és minden-
esetre a magyarság rovására esik; a szerző gondolatainak hű visszaadásá-
ban és az irodalmi színvonal megőrzésében kiváló fordítás pedig sohasem lehet stílusában és kifejezéseiben is pontos mása az eredetinek, hiszen a különböző nyelven beszélő népek nemcsak földrajzilag élnek többé-kevésbé távol egy-
mástól, hanem gondolatvilágukban is, s ezért van az, hogy minden nyelv más-
ként fejezi ki ugyanazt a gondolatot.

A fordítónak tehát mindenekeelőtt minél jobban kell ismernie a szerző
népének országát, életét, bele kell helyezkednie a szerző gondolatvilágába, tel-
jesen át kell értenie mondanivalóit s ebből a célból ezeken elmélkednie. Meg

kell találnia (sokszor a szerző kifejezéseinek szótári jelentésétől függetlenül is) a szerző gondolatait legkifejezöbben érzékeltető, az eredeti mű léggörét a fordításba hamisítatlanul átvarázsoló kifejezésmódokat, vagyis a magyar nyelv alapos tudásával is rendelkeznie kell és mindenkor mindenekfölött vigyázni kell a fordítás idegenszerűségektől mentes, zamatosan magyaros nyelvére és irodalmi színvonalára, evégből pedig különös gonddal kell megrágnia minden leírt szót, minden megszövegezett mondatot.

A népi vagy jassz beszédmódban írt párbeszédeket mindig *közérthető* szavakkal kell tolmácsolni, tehát kerülni kell a szűk földrajzi határok közt dívó tájszólást és annak kevesek által használt és ismert kifejezéseit. Nem szabad az összekötő szöveget az irodalmitól eltérő nyelvvel fordítani, de nem szabad visszarettenni a parlagias kiszólásoktól sem, ha az eredeti szövegnek szellemében is hű visszaadása úgy kívánja. Akkor is lehetőleg kerülni kell a magyar irodalomból száműzött durva kifejezéseket.

Az orosz nevek és szavak átírása kérdésében a Magyar Tudományos Akadémia határozata legyen irányadó.

Látjuk: a jó fordítás sokoldalú felkészültséget kíván, tehát felelősséges, nehéz munka. A tökéletes fordítás az olvasót olvasásra készíti, magával ragadja, belekényszeríti a leírt történések átélésébe, hasonlóan a szerepét mélyen átélő színművészhez: az eredeti benyomását kelti. Lényege is inkább az ábrázolás (az eredeti mű hű elénk-tárása), mint az alkotás, de így is, úgy is *igazi*, olykor az alkotónál is magasabb *művészet*. Ha ez a tudat a fordítót nem hatja át, vagy nincsenek meg benne a megfelelő képességek, akkor a keze alól kikerült fordítással csak bosszúságot okoz az olvasónak, vagy legalább is megfosztja a szép könyv olvasásának az örömétől s főleg: rontja a szerzőnek és művének a hírnevét.

A fordító tartsa mindig szem előtt, hogy a *fordítás árulkodik*. Belőle kéri a fordító dobra nem vert (művészi vagy anyagi) célzata és műhelyitka: nyelvtudása, munkamódszere, gondossága, felszínessége.

2. Ivan Kozsedub, a Szovjetunió háromszoros hőse repülőszolgálatban átélt háborús emlékeit írja meg *Hazámat szolgáalom* című, a repülők számára mérhetetlenül tanulságos, mindenki számára lebilincselően érdekes, magas hadtörténeti értékkel bíró könyvében.¹ Az eredeti műnek van bővebb és összevont kiadása is.

A fordítás majdnem mindenben megfelel a fentebb részletesen kifejtett kívánalmaknak. Az orosz nyelv szellemében való otthonosság, a gazdag, színes szókinés, a zamatosan magyaros nyelv biztosítja az olvasó számára a lebilincselő tartalom zavartalan élvezetét. Csak a bírálóra kötelező etika készített rá, hogy ne hallgassunk el egy pár észlelt hibát:

Csak az ember *horkol* (alvás közben). A ló *horkant* (13. l. 2. bek.). — Kötelessége, hogy példakép legyen. A *dolzszen* szó értelmének félreismeréséből származó idegenszerűség. Magyarul: példaképül kell szolgálnia (23). — A magyar nyelv a személynevekre és — kevés kivétellel — az országnevekre mutató névelőt nem tűri. A folyók megnevezésénél a névelő használata kötelező. (*Gyeszna*, 31). — A *gyümölcsöset* mondhatjuk *gyümölcsös kertnek*, de nem mondhatjuk *gyümölcskertnek* (25). *Magam* (144). Sokszor halljuk, de helyesebb a jó hangzás és könnyebb megérthetőség érdekében tárgyraggal írni (*magamat*). Az orosz szöveg azt írja, hogy a légítámadásokkal és nem azok felszámolásával kürtölték tele a világot, mint a fordítás mondja (154). Magyartalan: Gromov ... fedezte Azorovot, *amíg földet ért* (230); helyesen: *amíg földet nem ért*, ahogyan a fordító a 232. lapon használja. — *Úgy tűnik* helyesen: *úgy látszik*, az a benyomásom, *úgy rémlik*.

3. A Fjodorov A földalatti területi bizottság működik címet adta az általa vezetett partizánmozgalom történetéről szóló könyvének. A fordítás a címet (Partizánok élén)² nagyon szerencsésen választotta meg. Nem mondható ugyanilyen sikeresnek maga a fordítás. Pedig Fjodorov könyve a leghivatottabb

¹ Fordította Hankó Mária, Új Magyar Könyvkiadó, 1950.

² Szikra, Budapest, 1950, 460 lap.

fordítónak is a legaprólékosabb gondosságú munkáját érdemelte volna meg, mert tárgyánál fogva, amelyből már a Magyar Rádió is adott izelítőt hallgatóinak, a legszélesebb körű olvasóközönségre számíthat. Bármennyire nem hivatásos író is t. i. Fjodorov, a Szovjetunió kétszeres hőse, a partizánmozgalomban átélt legszemélyesebb élményeinek, az eddig misztikus ködbe burkolt partizánéletnek megkapóan valószínű és eleven elénk tárásában írásművésznek bizonyult. Lovas György fordítói hivatottsága kétségtelen, tehát a munkájával szemben alkalmazott komoly bírálat várt hatásaiban komoly nyereséget ígér. Ez követeli a mélyebben részletekbe menő bírálatot.

A legnagyobb mértékben dicséretre méltó a fordítónak az egész könyv minden sorából félreismerhetetlenül kiteszõ törekvése, hogy az orosz szöveget magyaros szófordulatokkal és kifejezésekkel ültesse át. Pl. puskavesszõvel *egyengetik* a hátát (14), beszédbe *elegyedünk* (15), mi a fenét *szószmõtölész?* (132), *összeeszekébál* (183), *farkasordító* (297), *lapuló bûnözök* (297), *lefülelték* (374), *vadonatúj* (374), *itõka* (402), *felkopik* az álla (430) stb. — Ez az igyekezet túlnyomó részben sikeresnek mondható, de a fordító néha szükség és felismerhetõ cél nélkül túlságosan szabadon fordít, annyira, hogy olykor a szerzõ mondanivalójának az értelmét is kétségessé teszi, vagy a hûség rovására megváltoztatja (pl. asztalunk egy nagy, *fenekestõl jelfordított* kasból áll, melyre *felül* deszkát raktak. Hû fordításban: Asztalunk deszkával befedett nagy szalmakás (139). — Tõbbezer kil métert tettem meg ukrán földön *véres csaták közepette*. Az eredeti *a harcok során kiégetett* ukrán földrõl beszél, s ez elmúlt csatákat tételez fel, szó sincs benne az elbeszélõ részvételével lefolyt véres csatákról (19) — ... Sura ... anyja kedvence és barátja a Rozka. De az eredetiben: ... anyja kedvence, barátjánõjével *Rozkával*. A szó szerinti fordítás nyelvileg helyesebb és kevésbé félreérthetõ lett volna (260). Mindenki azon volt, hogy az õ kunyhójában *fészkelõdjünk el* (az orosz szövegben: ... hogy saját kunyhójába *cépeljen* 155). Amikor *visszatértünk*, vagyis Petrovszkoje tanyára ... Az eredeti szövegben: amikor *hazatértünk* P. tanyára ... (151) ... 6 megölt ellenség volt a rovásán: 6 ellenséget semmisített meg (262) ... egyéni rovásán: személyes számláján (270, 366) ... egy *fütyülõ* félínkát: egy pohárka (291). Az a felesége, aki óbégat. Hibás szõrend; itt arról van szó, hogy ki óbégat. Felelet: a felesége az, aki óbégat vagy rövidebben és helyesebben: a felesége óbégat (292). Jobb *utazni*, mint gyalogni. Helyesen és hívebben: Jobb kocsin, lovon menni, mint gyalog (295) ... Pofonegyszerûségû: legegyszerûbb (295). ... még felhagyott a reménnyel: már (339). — Ugyanannyira: ugyanúgy (375). — ... fegyverforgatásra alkalmas (az eredetiben hiányzik és szükségtelen, 388). — ... semmire sem tudtuk használni. Egyébként nem így volt: Az ellentmondást a hibás fordítás élezte ki. Hívebb és szabadabb fordításban: Hasznavehetetlenek voltak. De még sem (389). Kivágtuk. Hamis. Helyesen: Kivágtuk *volna* (400). — Semmiféle csoda nem történt: A csoda pedig így történt (407). — Nagyszámú német csapatok: (nagy számú német katonaság, 433). ... felderítõink (az eredeti az ellenfél felderítõirõl beszél, 434). — ... a mézet a németek *kikészítették* (az eredetiben: *elõkészítették*, 439). ... a jelinói erdõben eltemették. Magyarosabb, szabatosabb és jobb hangzású lett volna a *hû* fordítás: a *mi* jelinói erdõnkben *temettük* el (391). — ... utolsó *egy* idõtöltés (szó szerint: lealacsonyító foglalkozás, 22).

Máskor a fordító annyira szó szerint fordít, hogy ezzel a szöveg értelme válik homályossá és a magyar nyelvben hibás vagy szokatlan stílusúvá. Pl. Lehet, hogy ez nem az én dolgom és én tovább mentem, mint összekötõ. Ez így összekötõi minõségben való eltávozást jelent, pedig helyes értelme: „... és én az összekötõ szerepén túlmentem“ (159). ... a nõvérünk: félreértést kelthet. Helyesebb: az ápolónõ (424).

A fordítás leggyengébb oldala az, hogy nem igen törekszik irodalmi színvonalra. Ez a sokszor gondatlan, néha a mondat helyes értelmével sem törõdõ stilizálásban, az egyes és többszám összezavarásában, idegenszerû kifejezés-módok gyakori alkalmazásában, nyelvünkben még meg nem otthonosodott idegen rövidítések magyarázatlan használatában; a névelõk hibás használatában s fõleg (az egész munkán végig) csiszolatlan konyhanyelvi és tájkifejezések tömeges megokolatlan használatában nyilvánul. A sok pongyolaság arra vall, hogy a fordítás (legalább is a mû végén) gyorsan, írógépbe mondva készült és gondos átvizsgálás nélkül került nyomdába.

4. Viktor Avgyejev Sztálin-díjas író „Nyájak az úton” című elbeszélés-gyűjteményét Sultson Ina fordította magyarra.³ A magas irodalmi színvonalú elbeszélések a leírt események változatos színhelye és időpontja szerint különböző utakon vezetnek bennünket a hatalmas szovjetbirodalmat megteremtő, építő és védelmező új emberek — férfiak és nők — alaposabb megismerésére, munkájuk mélyebb megbecsülésére, miközben az olvasónak a legmagasabb művészi élvezetet nyújtják.

A fordítás alapjában véve jó munka. A fordító szókinése ugyan nem túlságosan nagy és nem gazdag a zamatosan magyaros kifejezésekben, stílusa emiatt néha száraz, újságnyelvű, de szókészletét a fordító legnagyobb részben olyan ügyesen forgatja, hogy olvasás közben hiányosságait alig érezzük, egyik-másik elbeszélésnél pedig a fordítás gondosabb stílusos csiszoltsága teljesen feledtetni. Sultson Ina fordítói tevékenységét általában elmélyedő gondosság jellemzi, kevés kivételt nem tekintve, kifejezéseit jól válogatja meg és vigyáz mondatainak magyaros épségére. Ez a gondosság inkább a kisebb elbeszélésekben, de különösen a „Valahol messze...” címűben mutatkozik. Egyenest mesteri a hadbavonult férj halálhírének vételéről szóló jelenet fordítása. Hű, lélekbe markoló. — Kár, hogy éppen a Sztálin-díjas „Nyájak az úton” c. elbeszélés fordításában volt a fordító gondossága lazább.

Általában alkalmazkodik ahhoz az elvhez, hogy az eredeti szöveg kifejezéseitől elcsapongó szabad fordítás nem öncél és csak a szerző gondolatainak hű visszaadása érdekében jogosult. Elfordul mégis, hogy az eredeti szöveg magyarban is legmegfelelőbb kifejezéseitől eltér és ezzel értelmileg vagy a helyes magyarság szempontjából ront vagy (ha csak árnyalatokkal is) az eredeti mű mondanivalóját megváltoztatja.

Pl.: a legutóbbi héten ruhástól *dől ágyba*, helyesen: ruhában *alult* (3); *elem-lámpa*: villanylámpa (3); minden *tevékenységét*: tettét (11); *vacsonához készített*: már elő volt készítve a vacsora (36); *elkérte tartjuk*: elkülönítve (64); *fehér cigánykutya*: Cigány, a fehér kutya (88); a *kályhából*: a kemencéből (101); *Szmolnij egyetem* (146): intézet; minden oldalról is: új oldalról is (180); a ház tornácáról ért utól: tornácánál (280); Ebben az *utóbbi* órában: utolsó (288); *magyarárgattam de ... összegabalyodtam*: bele zavarodtam (286). — Hívebb és magyarosabb lett volna a fordítás, ha jobban alkalmazkodott volna az eredetihez

Néha (olyan esetekben, amikor a szöveg hű tolmácsolása csak szabad fordítással érhető el) a fordító nem találja el a szöveg helyes értelmének megfelelő kifejezést.

Pl. *rideg kérlelhetlenségük*: szilárd állhatatosságuk (hősiesen viselkedő elfogott vörösgárdistákról van t. i. szó, 267); — *kétemeletes*: emeletes. Az orosz a földszintet is 'etazs'-nak nevezi (213); — *örökké járkált valahol*: mindig úton volt (206).

A fordításban mutatkozó hibák közt számbelileg túlnyomó a nyelvi jóhangzás tekintetében kifogásolható kifejezések használata. Pl.: *hirül adom* (tudtukra adom) 4; *ítélletti*: van kárhozható (11); *hogy egyet szúrjon* Verjovkinon: csipjen (13); *vándorzászlót nyert meg*: nyert el (26); *vágtázn*: vágatni (28, 262); *titokteli*: titokzatos (43); *vérberfórgó*: vérbenfórgó (46); *együttértésben*: egyetértésben (150); Az agronomus régi *vágású értelmiség* volt: értelmiség (163); *megtanácskoztam*: megbeszéltem (165); *nyomasztott* a türelmetlenség: nyomasztó volt (232).

Előfordulnak értelemzavaró szórendi és egyéb stílusos hibák is. Több esetben a fordító a személyt vagy az egyes és többes számot összetéveszti.

Imitt-amott a névelőkkel is baj van: hiányoznak ott, a hol szükség volna rájuk, pl. jegyezte meg *kozák*: a *kozák* (241); és szerepe *nek ott*, ahol nem kell.

Olykor az orosz nevek átírását is elvétli. Következtesen *Efroszinyját* ír Jefroszinyja helyett (88, 89, 91) és *Marmüzt* Marmizs helyett (146).

Ha az a látszat, amely a fordításból kiárad, hogy a fordító nem magyar anyanyelvű, nem látszat, hanem valóság, akkor ez a körülmény a fordítót csak fokozott dicséretre teszi méltóvá, egyúttal azonban fokozott gondosságra is kötelezi, s ezzel az együtt jár, hogy munkáját közrebeszélés előtt magyar anyanyelvű hivatásos fordítóval vizsgáltsa át.

³ Új Magyar Könyvkiadó, Bpest, 1950. 294 lap.

MIT OLVAS A MAI IFJÚSÁG

Írta: Prohászka János

A népi demokrácia kultúrforradalma napról-napra¹ újabb meg újabb tömegeket kapcsol bele az olvasómozgalomba. A gyermekek, az ifjúság, a felnőttek, városiak és falusiak egyaránt, szinte szenvedélyesen vetik rá magukat a könyvekre. Mohón olvassák a mind nagyobb példányszámban megjelenő eredeti magyar, valamint az idegenből — főleg oroszról — fordított tudományos, politikai, ismeretterjesztő és szépirodalmi műveket. A kultúréhségnek, olvasóláznak beszédes bizonyítéka az a tény, hogy 1950-ben csak maga a Szikra-kiadó ötszázhet könyvet adott ki tíz és félmillió példányban. A Szikra-könyvek esaknem mind a marxizmus-leninizmus klasszikusait és a politikai irodalom számottevő műveit adják a dolgozók kezébe, de többi kiadóink is versengve látják el az olvasókat az ismeretterjesztő és szépirodalmi kiváló alkotások szavával. Az utóbbi kiadványok között természetesen legnagyobb számban vannak képviselve az élenjáró szovjet irodalmi alkotások, de a haladó nyugati könyvek s a nagy klasszikusok remekeinek fordításai is szép számban jelennek meg. Ez magyarázza meg, hogy napjainkban olyan nagy fordítógárda dolgozik, mint a múltban még soha. Nem csoda, hogy a gyors, lázas, sürgetett fordítómunka gyakran selejtes, felszínes és a helyes magyarság tekintetében kifogásolható fordításokat eredményez.

A Nyelvőr a fordításoknak több hibájára rámutatott már, persze ugyanakkor kiemelte a jó fordítások érdemeit is. Olvasás közben könnyen megállapíthatjuk, hogy a hibák majdnem mindig ugyanazok, visszatérők, ismétlődők. A nyomtatott szónak nagy hatása van, ezek a hibák belerögződnek az olvasókba, megrontják nyelvérzéküket, éppen ezért kiküszöbölésük most már annyira égető kérdéssé vált, hogy a Szikra kultúrközpont ez év januárjában e tárgyban az érdekeltek, a lektorok, írók, fordítók, nyelvészek részvételével értekezletet tartott.

Az értekezletet bevezető tartalmas, jól megalapozott, gazdag példaanyagban bővelkedő előadás elméleti és gyakorlati megállapításai, valamint a számos hozzászólásban kifejtett elgondolások azzal a reménnyel kecsegtetnek, hogy a jövőben a fordító és a lektor (ellenőrző olvasó) közös megbeszélése, együttműködése mindig jobb és tökéletesebb fordításokat hoz létre. Ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy eddig minden fordítás hibás, rossz volt. Voltak bizony elég bőven olyan fordítások is, melyek minden tekintetben kifogástalanok, kitűnőek, sőt mintaszerűek. Ilyenekről többször örömmel emlékeztünk meg a Nyelvőrben és felhívtuk a figyelmet a fordítás jelességeire. Magam főként az ifjúság kezébe szánt könyvek nyelvét vizsgáltam, abban a tudatban, hogy az ifjúság nyelvérzékét nem szabad rontani magyartalan, selejtes fordításokkal, hanem ellenkezőleg, fejleszteni kell nyelvtisztaság és nyelvhelyesség tekintetében kifogástalan munkákkal.

A nyelvhelyesség és nyelvtisztaság azonban magában még nem elég ahhoz, hogy a fordítást teljesen sikerültnek mondhassuk. Nemcsak szöveget, hanem gondolatokat kell fordítani, az átvett gondolatokat magyar észjárással kell kifejezni és a fordított mű hangulatát is meg kell szólaltatni. E tekintetben is kiválóan mondhatjuk G. Beke Margit fordítását, aki Bazsov: A titok című könyvét ültette át nyelvünkre.¹ Az érdekes kis ifjúsági történet elmondását az író az egyik szereplő fiúnak a szájába adja, aki egyéni hangon, a személyes benyomások és érzések hangulatával beszél. A fordító igen jól érzékelteti a kalandba belemelegedő kamaszok izgalmas hangját, szagztatott stílusát.

¹ Bazsov: A titok. Ifjúsági történet. Fordította G. Beke Margit. A Magyar—Szovjet Társaság Kiadója. Új magyar Könyvkiadó N. V., Budapest, 1950.

Pl. így beszélgetnek: „Nekifogtunk színes kavicsot keresni. Később valamelyikünknek eszébe jutott: — És ha arany is van? — Mit gondolsz, lehetetlen? Följebb találnak! — Az kéne nekünk! Hú, a mindenit! — lelkendezett Petyka. — Ha még olyan kicsi is, mi? — Én legelőször csakúzt zsinórt vennék rajta. Hatvan kopejkáért gombolyagját. Hármát. — Előbb talál aranyat . . .” A kamaszok nyelvében nagy szerepet töltene be a verekedésre, a „haddelhaad”-ra vonatkozó kifejezések. Ezeknek sikerült visszaadását látjuk Beke Margit fordításában. Űgyesen felhasználja a magyar nyelvnek a verekedést jelentő számos szinonimáját, így: *elver, elpáhol, elfenekel, elagyabugyál, püföl, elpüföl, ellátja a baját, agyba-főbe ver, képentörül*, stb. — A mozgás, helyzetváltozás kifejezéseiben is dúskál a pompás fordítás: *ballagnak, baktatnak, jönnek, mennek* a fiúk, de mikor azt hallják, hogy „*táguljatok innen*”, vagy „*adok én nektek, mihasznák!*”, akkor *lódulnak, elinálnak, rohannak*, a házból *kisurrannak* és az erdő sűrűjében *csörtetnek*. Amikor valamelyik fiú heneceg, *nagyon köpi a markát* s azt mondja: *ide süss!* s amikor megmutatja, miye van vagy mit tud, figyelmezteti pajtását: *egy szót se!* vagy senkinek *egy kukkot se!* — S hogy fordítónk a magyar nyelv gazdag kifejező erejét milyen jól tudja alkalmazni, annak bizonyítására még csak egy adatot hozok föl, azt, hogy a könyv egyetlen lapján az 'elszólás' kifejezésére a következő szavakat használja: *kicsúszik a száján, kikottyant, kitálat, kiböki, elkotyog* (56).

A kamaszok nyelvének és stílusának átültetését már nem mondhatni ilyen sikerültnek Borszéki Ferenc fordításában.² Általában az egyébként jó fordításban jóval kevesebb az eredeti magyar észjáráson alapuló szólás; a fordítónak nem mindig sikerül a rokonértelmű szók közül a jelentésárnyalatnak leginkább megfelelőt kiválasztania; de a legnagyobb baj az, hogy a nyelvhelyesség tekintetében már nem egyszer megrótt hibák elég sűrűn előfordulnak a könyvben. Nem kívánjuk ezeket itt most mind kipellengérezni, csak a legfeltűnőbbekre hívjuk föl a figyelmet.

A könyvben az ígéretet, a napirendet *betartják* (= megtartják), a lapok alján ott állt az osztályzat (= ott volt, olvasható volt), a villanyt *felgyujtják* (= meggyujtják), ebédet *csinálnak* (= főznek), majd *edényeket mosnak* (= edénymosogatás), az egyik szereplő minden figyelmét *sárcipőinek* szenteli (= sárcipőjének), aztán belebújik a *papucsokba* (= papucsába), nagy feladat *nyugszik a vállán* (= nehezedik a vállára) és mivel minden munka a vállán nyugszik, olyan *sok dolga van* (= sok a dolga), hogy *alig talál időt* (= alig szakíthat) a fiúk tanítására, akik az iskolában elméletileg *mindent átvesznek* (= megtanulnak), még a talaj *vég nélküli* termékenységéről szóló elméletet is (= végtelen). *Egyszerűen lehetetlen* (= igazán, valóban, teljességgel) a sok magyartalan szót, kifejezést, szólást felsorolni, amelyek ebben a regényben nyüzsgőnek. Csak még azt említem meg, hogy a regényben egy kis lánynak a bátyjáról is szó van, de az mindenütt *fivére* neki, *míg* ő maga neki helyesen *huga, hugocskája*. De van a regényben *idősebbik leánytestvér, nővér, idősebb testvér* is. A 205. lapon ezt olvassuk: „*Időlegesen* vissza kellett vonulnunk”, fordít nk itt alighanem azt akarta írni: ideiglenesen, egy időre; más helyütt meg olvasunk *időleges* sikertelenségről is.

Szóvá kell tennünk még ezzel a regénnyel kapcsolatban azt az igazán sajnálatos tényt, hogy csakúgy hemzsegnek benne a sajtóhibák.

Megemlítünk még egy, szintén kamaszokról szóló, méltán híressé vált orosz ifjúsági könyvet, mely magyar fordításban már negyedik kiadásban került az ifjúság kezébe.³ Fureszálljuk, hogy Szöllősy Klárának egyébként jó fordításából még a negyedik kiadásig sem sikerült kiküszöbölni az eléggé feltűnő hibákat.

Ilyeneket olvasunk a könyvben: a katonák *puskáikat* égneek tartva énekelnek (puskájukat h., mert hiszen minden katonának csak egy puskája van); a sürgönyben ez *állt*; fejét *vállai* közé húzza (a páros testrészeket egyesszámban használjuk!); *váll váll mellett* (helyesen: vállvetve); nekem *úgy tűnt*; Sz.-nak *úgy tűnt* (= úgy látszott, rémlett); *egyszerűen* hülye (= teljesen, tökéletesen); *kiköpött* (= köpött); men csak, mindjárt *jövök* én is (= megyek); *szót emel* (= fölszólal) és még sok más effélet.

² Pecsernyikova: Kamaszok. Regény. A Magyar-Szovjet Társaság Kiadója. Új Magyar Könyvkiadó. Év nélkül. Fordította: Borszéki Ferenc.

³ Arkagyij Gajdar: Timur és csapata. Fordította Szöllősy Klára. Negyedik kiadás. Athenaeum Könyvkiadó 1950.

Úgy látszik, hogy az egyes kiadók feladatának és munkakörének kijelölése, meghatározása (profilírozása) jótékony hatással lesz a kiadandó könyvek értéke tekintetében. Legalább is ilyen reménnyel tölt el bennünket az Ifjúsági Könyvkiadó kiadásában napvilágot látott legújabb testes kötet, N. Kalma Robinsonék igazsága című regénye Achim András fordításában. Az Amerikában játszódó érdekes regény szereplői szintén kamaszok: fehér és színes iskolásfiúk és lányok. A fordító nyelvünk gazdag kifejező erejét, árnyalati finomságait igen jól érvényesíti munkájában. Fordításában egészen más-kép adja vissza a fordított mű leíró és elbeszélő részleteit, felhasználva nyelvünk szemléltető, képes eszközeit és másként a párbeszédeket. Az utóbbiaknál más a fiúk, más a lányok, más az öregek kifejezőmódja, más a munkás, más az értelmiségi nyelvhasználata. A nyelv és a stílus igen változatos a helyzetek és a szereplők kiléte szerint. Ez a főmagyarázata annak, hogy az érdekes történetek mellett maga a fordítás is leköti az olvasót, nyelvével és stílusával úgy magával tud bennünket ragadni, mintha eredeti magyar művet olvasnánk. Ez a fordítás, bár még elég sok benne a lenyesésre váró fattyúhajtás, helyesbítésre szoruló szó és kifejezés, nagy reményekre jogosít. Mondhatjuk, minél több ilyen könyvet kívánunk ifjúságunk kezében látni.

Elsősorban az iskolásfiúk kamaszos nyelvét kell kiemelnünk, mely az iskola és az utca nyelvét pompásan egyesíti magában, a nagyvárosi argot sokszor szépnek egyáltalán nem mondható kifejezéseivel. A gyerekek mindig kitalálnak valami *röhögőtőt*, amin a felnőttek is *felröhögnek* (6, 101, 105, stb), megtanulják, hogyan kell labdát *csórni*, aut: buszon *blüccelni* (58), *bárdolatlan fickó* (46) módjára így beszélnek: *ez már döfi!*(61), *pofa be!* (323), *szálljatok le rólam!* (45), *tárguljon innen!* (323), *hagyja már a fenébe ezt a szépséges marhaságot!* (95), ki kell húzni a gyereket a csávából, *becsszóra!* (39), azt, aki nagyon *bejédt* (377), pedig az ilyen bejédes a diákoknál *néma undort* vált ki (38). Nagyokat *röhögnek* akkor is, amikor valaki *emeletes marhaságot* mond (298), de akkor is, amikor valaki *hübelebalázs* módjára, *hebehurgya* módra cselekszik (99), vagy ha valaki minden érthetetlen *halandzsát* elhisz (97, 296). Az egyik *alakot* (238), akinek a dologról *halvány gőze* sincs és *tenyérbemászó képe* van (115), jól *behúzták a csöbe* (162), mert *volt pofája* (107) azt mondani, hogy „egy pár üveg sört is *benyakalhatunk!*“ (108), aztán *letöltük a sárga földig* (154), jól *leégették* (109). Az egyik fiút, akinek olyan fekete bőre van, hogyha egész *fizimiskáját beszivicszolná*, még az se tűnne fel senkinek (6), szerették volna *kinyitni* az osztályfelelősségből (106), ezért társaikat előzetesen mind *megfőzték* (110).

Az ilyen jellegzetes beszédmódnak és kifejezéseknek bemutatására hosszú lapokat idézhetnénk. De igen érdekes megfigyelni, miként fejezi ki gondolatait a regényben az aggódó édesanya, hogyan önti szavakba elbizakodottságát, gőgjét a gazdag gyáros, a kapitalista és szűkebb környezete, a bankár, a bíró, az újságíró, az iskolaigazgató, a négergyűlölők, valamint maguk a négerrek is. A regényben mindegyik magyarul beszél, de mindegyiknek más a szókinccse és kifejezőkészlete. Bizonyítva látjuk, hogy nyelvünk minden gondolat, érzés, hangulat kifejezésére alkalmas, ha fordítóink jól fel tudják használni. Hiszen ezt a mult és a jelen számos mintaszerű műfordítása is ekeszólóan bizonyítja. Gondoljunk csak Kazinczy, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Szász Károly, Radó Antal és sok más kiváló műfordítók értékes munkáira.

Azokban a legközelebbi kiadásban ki kell javítani az ilyen felötlő helytelenéseket: Eljössz hozzám este? — *Jövök* (helyesen: megyek, 57), *lemondják* a meccset, *lemondja* részvéte'et a versenyen (148, 149), *lekéste* a vcnatot (336), komoly *szemekkel nézte* (341), az úrhölgyek kérésekkel *kínzták férjeiket* (314), megtiltották *feleségeiknek* (316), a gyerekek *aktatáskáikkal* integettek (57), félek, *nehogy...* (81, 194), *kiköp* (helyesen: *köp* 46, 84, 105, 271; stb.); a levelezőlapon gépirással *ez állt* (138), ünnepélyességet és vidámságot *kölcsönöz* (helyesen: ad, 204), rejélyesnek *űnni* (= látszott, 14), *úgy tűnik* (19, 46, 51, 64, 71, 83, stb.); igen sűrű használatú a regény fordításában az *egyszerűen gyönyörű* és az *egyenesen csodás*-féle jelzős használat is (10, 12, 15, 48, 120, 108, 111, 124, stb.), ezeket sem ártana megtriktítani!

Ez a most ismertetett néhány fordítás is arról győz meg bennünket, hogy fordítóink némelyikének igen jó szolgálatot tenne a helyes magyarságról

írott könyvek állandó forgatása. Kétség esetén ugyanis ezek megnyugtató tanácsot adnak. Mert bizony a jó fordítással szemben támasztott követelmények között nem utolsó helyet foglal el a magyar nyelv szellemének és a nyelvtisztaságnak szem előtt tartása sem. A tartalmi és formai hűség, az árnyalatok visszaadása, az idegen nyelv tökéletes ismerete és saját nyelvünk mesterkéletlen használata, hogy ily módon a fordítás eredeti mű hatását keltse s ne érezze az olvasó, hogy fordítás van a kezében, — mindezek nélkülözhetetlen követelményei a jó fordításnak. Ezek mellett azonban nagyon fontos az is, hogy az eredeti nyelv észjárásán alapuló szólásokat saját nyelvünk megfelelő és a mi észjárásunkat visszatükröző szolgálataival helyettesítsük, az idegen nyelv szellemét a magyar nyelv szellemével pótoljuk.

Ki hallotta, ki olvasta?

Egy új szó születésénél. Már többször volt szó lapunkban a *melegcsákány*-ról, erről a kitűnő magyarsággal alkotott bányászati műszőről (74:395, 75:60). S íme a kongresszusi verseny nemcsak gazdasági téren tud hatást gyakorolni, hanem nyelvi vonalon is teremő ereje van. Hogy a nyelv a gondolat kifejezője, testté válása, arra bizonyíték a következő kis történet, amelynek még nagy következményei lesznek népgazdaságunkban.

A Szabad Nép 1951. febr. 14-i számában olvassuk: „Már sötét este volt, — január közepe táján — de Tengely István hengerész és Pázmány László sztahánovista még mindig Németh Lajos elvtársnál, a finomhengermű alapszervezeti párttitkáránál ült... «Te, Németh elvtárs, van egy jó ötletem — szólt egészen felvillanyozva Tengely István. — Azt hiszem, meg lehetne valószínűsíteni. Naponta olvasom, hogy a bányászok bevezetik a *melegcsákány-váltást*.¹ Mi lenne, ha mi is bevezetnénk a — *melegfogó-váltást*? *Melegfogó-váltást*? — Igen, — folytatta — legalább egy félóra vész el minden váltásnál s azalatt állnak a gépek, pocsekba megy az idő.» — Már mindketten értették, miről van szó. Bár fáradtak voltak, úgy megőlelgették Tengelyt, hogy csak úgy ropogtak a csontjai. Először a kommunisták próbálták ki, majd január 22-től már az egész finomhengerező így dolgozott. Egyszeriben elhagyták valamennyi üzembrészt. Januári tervüket 130,4 százalékra teljesítették.“ (3. lap 1. hasáb.)

A *melegfogó-váltás* így került bele a magyar műszaki nyelvbe, s ennek az új magyar szónak nemcsak keletkezése történetét és idejét ismerjük, hanem alkotóját is, aki nem is nyelvész volt, hanem magyar munkás: hengerész.

Bányász-műszók. Folyóiratunk figyelemmel kíséri a napilapokat, mert bennük sok olyan cikket olvashatunk, melyek népi demokráciánk szókészletének gyarapodásához érdekes adatokat szolgáltatnak. Így közöltünk már a múlt számban bányász-műszavakat. A Szabad Nép 1951. február 4-i számában Ribánszky sztahánovista elővívási vájár Munkamódszerem c. cikkét közli, s ebben a következő bányász-műszók fordulnak elő:

1. *Betörő és indító lövés.* „Minden bányász tudja, mi célt szolgál a *betörő lövés*. Rendes körülmények között a szénfal közepén rést kell vágnunk, hogy

¹ A *melegcsákányra* becses adat a Szabad Nép 1951. febr. 20-i számának 2. lapján, a 4. hasábon közölt riportrészlet a tatabányai Vasas Ferenc brigád versenyről: „Alig veszik észre a lelkes fiatalok, hogy már elmúlt a munkaidő. Friss mosolygósarcú bányászok tűnnek fel a vájat végében. „No, elvtárs — mondja Tóth — nesze, *fogd a csákányom, még meleg!*“ Nevetnek, összevillan a szemük.“

később elősegítsük ezzel a szénfal alsó és felső részének lerobbantását. A rést többnyire csakánnyal vágjuk ki, de ha a szén rendkívül tömör és kemény, akkor segítségül hívjuk a robbanó anyagot, „betörő lövést” alkalmazunk a kézi réselés megkönnyítésére... A *betörő lövéseket* én egymástól mintegy félméternyire, ...80 centiméter mélyre telepítem... Három középső lyukat, az *indító lövéseket* úgy fúrom, hogy félig zárt, élével befelé fordított háromszöget alkossanak. A szénfal széleire telepített két fúrólyukat kissé az oldalak irányában fúrom. A lyukakban nem 3, hanem csak 2–2,5 paxitot helyezek el. Ezzel a módszerrel — könnyebb munkával, komoly robbanóanyag-megtakarítással — a lehető legnagyobb robbanóhatást érem el. A ferdén telepített *indító lövések* előnye, hogy a fúrólyukak végei közelebb kerülnek egymáshoz. Így a robbanás alkalmával összefüggő töleseralakú üreg képződik. Ez a nagyobb szabad felület pedig növeli az oldalt elhelyezett lövések hatását is.“

2. „*Jövesztés*: a szén leválasztása a szilárd szénfalról.“ „A robbanás az egész szénfalat megremegetti és a szén széles ívben omlik le. A fennmaradó részt könnyen *jövesztem le* csakánnyal.“

3. *Füstrevárás*. „A *füstrevárás* az az idő, míg a bányász megvárja, hogy a munkahely megtisztuljon a robbanás füstjétől.“

4. *Süvegfa*. „A *füstrevárás* alatt gondoskodom üres csillérről és előkészítem az ácsoláshoz szükséges fát. A lelkiismeretesen kireszelt fejszével és fűrészszel megcsinálom az oldaltámfák és a *süvegfa* (tetőgerenda) fogazását.“

A *süvegfa* a népnyelvben 1. 'polcfa, melyet az ajtóragasztókba süveggént beeresztenek' (Fertő mell.); 2. 'pajták kapunyílásánál a kapulábakra vízszintesen fektetett gerenda, amelyre a rendes ragoktól elfutó vendégragokat rakják' (Zala m. Hetés MTsz); 3. 'jászolgerenda, melyhez a jószágot kötik' (Bereg m. Badaló, Csűrű: Szamosháti Szótár).

Szólások a napilapban. A Szabad Nép gyakran közöl helyszíni riportot, munkásokkal, parasztokkal. Ezek a riportok gyakran szószerint közlik a nép beszédjét, s így nyelvi szempontból is értékes adatokat szolgáltatnak, különösen akkor, ha a beszélgetés színhelyét is közlik. Így a január 25-i szám 7. lapjának 1. hasábjában Békégyerről (Békés m.) a következő szólást jegyezték fel: *Sehogyan sem tudunk ötről hatra vergődni*. A január 26-i szám 8. lapjának 1. hasábján meg ezt olvassuk a szatmármegyei Mátészalkáról közölt riportban: *Ha kétfelől húz a ló, árokba fordul a szekér*. Ugyanebben a közleményben egy ismeretlen szót is említenek az ugyancsak szatmármegyei Paposról: *birlinec* „pörgettyűszerű szerencsejáték“ (2. hasáb). Jó volna ismerni részletesen, milyen ez a szerencsejáték, kérjük azért olvasóinkat, hogy érdeklődjenek iránta, valamint a közölt szólások iránt is, hogy hol és milyen alakban használják.

Ujpercec. Avgyejev: Nyájak az úton c. Sztálin-díjas kisregény magyar fordításában a fordító, Sultson Ina, használja ezt a szót: A férfi úgy megszorította a kantárszarát, hogy belefehéredtek az *ujjpercei* (85). A *percec* szót ebben a jelentésben sem a régi nyelv, sem a népnyelv szótárai nem ismerik. A Simonyi-Balassa féle magyar-német szótár azonban közli *ujjperc* alakban 'Fingergelenk', vagyis 'izület, iz' jelentéssel. Van ellenben *vállpercec* 'forgócsont a vállban', amely a Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótár szerint azonos a *vállkulcs*, vagyis a *kulcsocsont* szóval, melynek értelmezése itt 'a vállapockához kapcsolódó felső vállcsont'. Van még itt *nyakpercec* is 'azon gyűrűs csontok, melyek a nyakgerincet képezik', tehát a csigolyák. Ballagi Teljes magyar szótára is közli a *percec* 'hengerded v. gyűrűalakú csontok az emberi v. állati testben' jelentését. CzF-ban is megvan a *percec* szónak 'egy-egy iz az ujjakban' jelentése. Az *ujjperc* utótagja nyilván azonos 'az időfolyamnak egy kis ízeckéje, részecskéje' jelentésű *percec* szóval, a *vállpercec*-é pedig az ismert sűtemény nevével, tehát az *ujjpercec* utótagja nyilván a két hasonló hangzású, de különböző eredetű szó összetévesztéséből keletkezett. Érdeemes volna érdeklődni az iránt, mondja-e valahol a nép is az *ujjpercec*-et *ujjpercec*-nek. Az ilyen hasonló

hangzású szavak összekeverése nem ritka. Ilyen, mikor az *irombát* az *otrombával*, az *ildomot* az *illemmel* tévesztik össze.

Különben pedig a *perc* elvonás útján keletkezett a *percen* igéből. Faludi írja: Úgy jár lábok, mint a zseb-órának gyenge kerekerei, apró lépve s *pertzenve* (NySz). Hajdúszoboszlón feljegyezték: Amint a hajnal *megpercent* 'amint hajnalodni kezdett'. Ennek származéka a *percenet*, *pércenet* (Orosháza, Zilah), *percent* (Kisújszállás) 'perc' (MTsz). A régi nyelvben *percentés* 'momentum' (PPB) 'punctum temporis; Minute', pl. Egy órában három száz *pertzentésnél* több vagyon (ExPrinc. 141). Az előtt csak edgy *pertzentés* orával-is (Tyukodi Márton 1641). Egy óra *pertzentésnyire* való időtske sem marad hátra az isten számára (Faludi). Nála nélkül egy szem-pillantásig, egy *óra-pecentésig* sem lehetünk (Csúzi) NySz. A népnyelvben: Egy *percintés* alatt lecsillenté mind a kettő fejét (Maros-Torda m. Kibéd Nyr 29:538). A *perc* először 1787-ben Révai Elegyes verseiben fordul elő: Mi nagy ára minden legkisebb *pertzenek*. Azután Versegynél: *másod szerű idő-pertz* 'másodperc'. Az elvonás azonban Simonyi: Elvonás (NyF 11:42) szerint már a népnyelvben végbe ment. Kovács Mihály 1807-ben megjelent Chémiajában említi: Mondja ezt a magyar: *egy pertzben mult*. A Székelység nyelvéből valóban előkerült: No legényök, illan-jatok, *egy pörccig* se mulassatok (Krizsa 92), *éggy pérc* alatt (Ethn 14:385). Továbbá a *szemperc* összetételben, melynek jelentése 'pillanat': *éggy szempércre, éggy szempérc alatt* (Háromszék m. Úzon MTsz). *Egy szempercek alatt* horkoltak is már (Maros-Torda m. Kibéd Nyr 29:534). Mos vónt itt ebbe a *szemperdzbe*: éppen ebben a pillanatban (Csúry: Szamosháti Szótár a *szent* címszó alatt, mert szerinte az első tagban ez a melléknév rejlik). *Beke Ödön*.

Szamosállat. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának az állattenyésztés és a takarmánytermelés 1951. és 1952. évben való fejlesztéséről szóló határozata *szamosállatról* beszél (Szabad Nép, 1950. december 3. 1. lap). Mit jelent a *szamosállat* és hol használja népünk? *A szerk.*

Szamosállat Hajdúböszörményben használt kifejezés, mondják *szamosjószág*nak is (tehén, ökör, ló). A szarvasmarha fiatal korban borjú, 1–2 éves korában növendékmarha (üsző, tinó), azután, mikor már teljesen kifejlődött, *szamosállat* vagy *szamosjószág*. A tehén, mikor már fejik, az ökör, mikor már igába fogják, *szamosállat* számba megy. Ez még hivatalosan is elfogadott megkülönböztetés. Pl. régebben a hatóság a közmunka alá csak az olyan gazdát vette fel, akinek az állata már szamosállat számba ment. Ilyen hivatalos használatra tűnik ki e megnevezésnek a Debrecenben megjelenő Néplap mult évi 287. számából, melyben a hajdúnánási termelőszövetkezet állatállományának kimutatásában egy állatcsoport *szamosállatok* címmel van megnevezve.

A **parázshús** a tiszta színhús, akár nyersen, akár ételnek elkészítve (pörkölt, sült, stb.). A szó használatát legjobban megvilágítja a következő beszélgetés: „Micsinász hé? — „Kolompírt hámozok, mer jönnek ezek haza a kapálásbul, oszt vacsorát kék nekik adni. Hosztam a székbul másfél font húst, de kolompírt is főzök hozzá, nem győzők én annyi embert *parázshússal!*“ — „Ne csak a *parázshúst* szedegezz, hé, hanem a kolompírt is!“ — mondják annak, aki a burgonyával készített gulyásnak csak a húsát szedegeti a tálból ki evés közben.

A **menyasszonytánc** Hajdúböszörményben és Hajdúszoboszlón szokásos lakodalmi tánc volt, és sok helyen ma is megvan. A lakodalom fő vendéglátó része a vacsora. Ez 7–8 óra között kezdődik. Mikor a vacsorát felkészöntik, kezdődik a tánc, mely éjfélig tart. Éjfélkor a menyasszonyt beviszik egy másik szobába, ott leteszi a menyasszonyi ruháját, s más ruhát vesz fel, aztán felkontyolják. Régebben *fiketőt* tettek a fejére, ma bekötik a fejét. Így kísérik vissza a vendégek közé. Itt jókívánságokkal fogadják, s a leánykikérő nász-nagy táncra hívja, mire megkezdődik a *menyasszonytánc*. A násznagytól átveszi a táncot a vőlegény, s aztán sorba a vendégek, már aki akar táncolni.

Mindenki, aki táncol a menyasszonnyal, de más vendég is, pénzajándékot ad a menyasszony részére. Az asztalra kitesznek egy tányért, s mindenki abba teszi az ajándékpénzt, ki mennyit (5—100 Ft). Mikor a *menyasszonytánc* véget ér, az egész vendégség táncra perdül, s folyik a tánc reggelig. *H. Fekete Péter.*

Sársolás. A Szabad Nép 1950. évi november 12-i száma a 6. lap 4. hasábján a következőket írja: A takarmánynövények után trágyázott földbe vetett búza olyan rohamosan indul fejlődésnek tavasszal, hogy a kalász kihányása után okvetlenül megdőlné és laza szemet, féltermést hozna, ha nem akadályozná meg a túl(ságosan) gyors növekedést *sársólással*. Ez a munka abban áll, hogy amikor már 50—60 centi magas a búza, sarlóval az egész táblát végigjárja és a felső leveleket összefogva, mintegy 15—20 centit levág belőle. A levágott rész kitűnő takarmány Nagy József állatainak, és búzatáblája ettől kezdve egészen a kikalászoslásig és aratásig olyan szép, mintha csak ugyan ollóval nyírták volna le. — Kérjük olvasóinkat, szíveskedjenek érdeklődni, hol használja népünk a *sársolás* szót, nem *sásolás*-nak mondja-e és milyen műveletet ért rajta. *A szerk.*

Sásolják a gabonát. Ha jó tél van és ezt kedvező tavasz köszönti, a vetések idő előtt túlfejlődnek és dúsak lesznek. Ilyenkor kerül sor a *sásolásra*. Ezt Tömörkényen a következőképpen szokták végezni: ha a gazdának birkája vagy malaca van, akkor velük lelegelteti bizonyos mértékben. Előfordul azonban, hogy a jószágok nem győzik a dúsán fejlett *sást* lelegelni, ilyenkor a gondos gazda lekaszálja a fölöslegesnek látszó kövér gabonát és a négy lábú állatokkal eteti fel. Ha lelegeltetéssel végzi a gazda a *sásolást*, ennek az a haszna, hogy egyszerre elvégzi a tavaszi hengerlést, és magát a *sásolást* is. Ellenben a kaszával végzett *sásolás* után el kell végezni hiánytalanul a hengerlést is. Így azután szépen nő a gabona. *Gál István.*

Kiskúnhalason *sásolják* a gabonát, ha kövér a vetés („szép sásos“), a szárbá indulás előtt; hogy meg ne dőljön, kaszálják, lelegeltetik vagy hengerezik.

Furulyázó tengeri (Nyr 75:65). Kiskúnhalason, ha nagy a szárazság, *a tengeri szivarozik.*

Figura Károly.

A tengeri pördül v. gyűri a gatyaszárat, ha nagy a szárazság, mondják Kiskúnhalason. *Kócsi László.*

Férfihűség, női hűség (Nyr 74:220). Gyermekkoromban, úgy emlékszem, hogy e virág „puha gombolyagoeskáját“ *holdvilágnak* neveztük Sárospatakon. Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol ismerik a gyermekláncfű, más néven pongyola pitypangnak ezt a nevét, s milyen más nevei vannak a magyarság körében. *G. Z.*

A Nyelvőr hírei

AZ AKADÉMIA ÜNNEPI HETÉNEK NYELVTUDOMÁNYI ELŐADASAI

A Magyar Tudományos Akadémia egy évvel megújulása után — 1950. november 26. és december 2. között — rendkívüli ülésorozattal ünnepelte az Akadémia fennállásának 125 éves évfordulóját. Félremagyarázhatatlanul kifejezésre juttatta ezáltal, hogy megújulása nem jelent szakítást történelmi multjával, hanem ellenkezőleg, újjáélesztését és továbbfejlesztését biztosítja azoknak a hagyományoknak, annak „az akkori időkhöz mérten haladó, sőt forradalmi“ szellemnek, mely a Tudományos Akadémia működését ötnegyed évszázaddal ezelőtt jellemezték — ahogyan ezt Erdey-Grúz Tibor, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára hangsúlyozta — és mellyel maga a burzsoá-

zia fordult szembe hanyatlása korszakában. Az osztrák uralkodóházzal és a feudalizmussal „kiegyező” polgárság egyre jobban eltávolodott a néptől és a haladás eszméjétől, lassú sorvadásra ítélve ezáltal a tudományt és azt az intézményt, mely megalakulásakor világosan látta szerepét a magyarság nemzeti felszabadító harcában és társadalmi fejlődésében.

Az Akadémia megújulása akkor vált lehetségessé, amikor Magyarország a szocializmus építésének útjára lépett. A szocializmus építése ugyanakkor meg is követelte, hogy központi irányítószerv összefüggővé és tervszerűvé tegye a hazánkban folyó kutatómunkát és beleillesztve ezt a népgazdálkodási terv egészébe, hajtóerejévé válják a fejlődésnek.

Mi, nyelvészek is tapasztaltuk saját munkaterületünkön, hogy mit jelentett a Magyar Tudományos Akadémia megújulása. A dolgozó nép állama elhárította a kutatás útjából az anyagi nehézségeket, az Akadémia összefogta egy egészséges, nagyszabású terv érdekében az eddig szétforgácsolt kutatóerőket. Ezért fordultunk nagy érdeklődéssel és várakozással az ünneplő Akadémia felé.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi osztálya az Akadémiai Hét keretében a Történelmi és Társadalmi tudományok osztályával együttes ülést rendezett, melyen *Sztálin elvtárs nyelvtudományi cikkeinek tanulságait* vitatták meg a nyelvtudomány és a többi társadalmi tudomány szempontjából. Ez a tárgyválasztás azt fejezte ki, hogy a két akadémiai osztály Sztálin elvtárs nyelvtudományi cikkeinek elmélyült elemzésével óhajtotta a legnagyobb segítséget adni nem csupán a nyelvtudomány, hanem a társadalmi tudományok bármelyikének területén folyó kutatómunka számára.

A tárgyválasztás igen helyesnek bizonyult. Kifejezésre jutott ezáltal is, hogy az Akadémia milyen fontosságot tulajdonít előző korok tudományához való helyes, egészséges viszony kialakításának, hiszen Sztálin elvtárs cikkei, melyek a vita középpontjában állottak, rávilágítottak arra, milyen helytelen, meunyre elientétben áll a marxizmus szellemével „mindannak pusztá és könnyelmű tagadása, ami a nyelvtudományban N. J. Marr előtt volt”.

A marxizmus alkalmazásának és alkotó továbbfejlesztésének ragyogó példájából indulhattak ki az előadók; ezek a cikkek nem csupán a valóban marxista-leninista nyelvtudomány alapját vetették meg, hanem minden társadalomtudomány számára döntő fontosságú kérdéseket tisztáztak (így elsősorban a felépítmény mibenlétének kérdését). A tárgyválasztás szinte eleve biztosította tehát, hogy a két osztály munkája nem lesz eredménytelen, hogy az Akadémia ünnepi ülései valóban irányt (és helyes irányt) mutatnak majd a nyelvtudomány és a többi társadalmi tudomány kutatói számára.

A két osztály ünnepi ülése november 27-én kezdődött és 28-án a késő esti órákban ért véget. A nyelvtudományi előadások és hozzászólások az ülés első napján hangzottak el, de a 28-i ülés hozzászólói közül némelyek részben az előző napi előadásokhoz kapcsolódtak. A nyelvtudományi korreferátumok és hozzászólások alapjául *Németh Gyula*, az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya elnökének előadása szolgált. Németh Gyula akadémikus „*Sztálin nyelvtudományi cikkei és a hazai nyelvtudomány feladatai*”-ről beszélt.¹ Részletesen ismertette Sztálin elvtárs cikkeinek gondolatmenetét és a nyelvek történetéből vett számos példán mutatta be az egyes tételek helyességét, Marr elméletének tarthatatlanságát. Az összehasonlító módszerrel kapcsolatban megállapítja, hogy lényegében „rokon nyelvek azonos elemeinek egybevetése abból a célból, hogy az ősi állapotokról valami fogalmunk legyen... De nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ez az eljárás csak támaszpontokat ad és nem lehet eléggé hangsúlyozni az óvatosságot. Itt a legkönnyebb fantasz-

¹ Németh Gyula előadása teljes egészében megjelent a *Társadalmi Szemle* januári számában, s ezért a *Nyelvőr* csak röviden ismerteti.

tikus elméleteket felállítani. Az is bizonyos, hogy a nyelvelemeknek társadalmi és történeti háttér nélkül való egybeállításuk tökéletlen képet ad...“ Behatóan foglalkozott a nyelv és a gondolkodás kapcsolatának kérdésével, s levonta a nyelv és a gondolkodás kapcsolatának marxista elméletéből következő gyakorlati tanulságokat. Megállapította, hogy marxista nyelvész a nyelvet a kulturális haladás hatalmas eszközének kell hogy tekintse és így nem lehet közömbös a nyelv sorsával, módosulásával szemben. „A nyelv nemcsak gazdagodik, fejlődik, csiszolódik, hanem szándék szerinti beavatkozással is gazdagítható, fejleszthető és csiszolható, legalább is, ami a szókészlet és az irodalmi nyelv grammatikájának bizonyos részeit illeti. A marxizmus-leninizmus egyenesen kötelezővé teszi nyelvészeinknek, hogy ebben az irányban dolgozzanak“. Leszögezte, hogy a nyelvészet, így a magyar nyelvtudomány munkásainak fő feladata ezzel kapcsolatban a nyelvfejlődés belső törvényeinek, a nyelv hangrendszerének, grammatikai alkatának, szóalkotásának, szótári készletének tanulmányozása.

„Sztálin a nyelvtudományi vitához való hozzászólása után — mondotta Németh Gyula akadémikus — eles reflektorral világít be a zavaros és kavargó homályba... Megsemmisített egy irányzatot a tudományban, mely útját állotta minden haladásnak s egyúttal lerakta a jövő fejlődésének alapjait, meghatározta a legfontosabb elveket, amelyen a marxista nyelvtudomány felépülhet... Sztálin tehát megszabadította a nyelvtudományt a marrizmus tudománytalan és erőszakos irányzatától. *Szabad az út* és a magyar nyelvtudomány most kezdheti meg igazán a népi demokrácia által adott nagy lehetőségek kihasználását“. Sztálin rámutatott a kritika szabadságának döntő fontosságára a tudomány fejlődésében. A magyar tudósoknak Sztálin szellemében szigorú és őszinte önkritikával kell számbavenniük hibáikat, hogy ezáltal maguk számára tisztázzák s a fiatalabb tudósnemzedék számára kijelöljék a követendő utat, hangsúlyozta előadása végén.

Németh Gyula előadásához csatlakozott *Bárczi Géza: Sztálin cikkei és az általános nyelvtudomány* c. korreferátuma. Előjáróban megállapítja az előadó, hogy Sztálin elvtárs cikkei és az ehhez kapcsolódó levelek nem képviselnek ugyan nagy terjedelmet, „de az érintett kérdések fontosságát és számát, a döntések szilárdságát és a tudomány fejlődésére való kihatását tekintve egészen kivételes fontosságú tanulmány-sorozatot alkotnak“. Megállapítja, hogy Sztálin elvtársnak a nyelvre vonatkozó alaptételei sajátos helyet jelölnek ki a nyelvnek a társadalmi jelenségek között: „A nyelv a társadalomban élő emberek érintkezését szolgálja, összekapcsolva és áthidalva szimultán az osztályokat, szukcesszíve a fejlődési korszakokat, lehetővé téve a fejlődését, minden vívmányának közlését egyik nemzedéktől a másikig, a gondolatok közlését egyik embertől a másikig.“ Ez a tény, nézete szerint, a nyelvtudomány számára is különleges helyzetet teremt a tudományok sorában. Nem jelentheti ugyan az elszigetelődést más tudományoktól, hiszen a nyelv a társadalom életével szoros és közvetlen kapcsolatban áll, jelenti azonban, hogy a nyelvtudománynak saját problematikája van s ennek megoldására sajátos módszert kell kidolgoznia.

Gazdag példaanyaggal világítja meg az alapvető szókinés kérdését. Rámutat arra, hogy az alapszókinés és a szótári készlet között állandó az áramlás. *A kocs* szó, mely eredetileg a periférikus szókészlethez tartozott, az alapszókinés tagjává vált; így történt ez a *villany*, a *puska*, a *mozdony* szó esetében, s jelenleg válik éppen azzá a *traktor* szó és a szocializmus építésével kapcsolatos számos más szavunk. Ugyanakkor sok szó, mely egykor alapszónak volt tekinthető (*nyűg*, *kelevéz*, stb.), ma már csak a szótári készlet tagja.

Az alapszókinés és a nyelv szerkezeti elemeinek kibontakozása és elhalása ennél lényegesen lassúbb folyamat. Bárczi Géza akadémikus a nyelvtan fejlődésére vonatkozó példával rávilágít arra, hogyan követi a nyelvtan fejlődése az emberi gondolkodás nagy lépéseit. „A magyar nyelv határozóragjai-

nak legősibb rétege a primitív helyviszonyt kifejező ragok, melyek a gondolkodás oly kezdetleges fokát mutatják, amikor idő-, oksági-, módbeli viszony tudata még nem élt... de már közelebbi viszonyulás (belső és külső helyviszony és ez utóbbi változatai *benn, be, belől — alatt, fölött, mellett, stb.*) meghaladta a szellemi szükségleteket. Amint az idő, az okság notiója (fogalma) kifejlődik, a nyelv megteremti a szükséges szerkezeti elemeket.“

A nemzeti nyelv egységének és a nyelvjárások kérdésével kapcsolatban Bárczi akadémikus szembe állítja a magyar nyelvjárások egymáshoz való viszonyát a francia nyelv és a vallon nyelvjárás egymáshoz való viszonyával. A magyar nyelvjárások közötti különbségek olyan csekélyek, hogy a kölcsönös megértést számottevően nem zavarják, a vallon nyelvjárás azonban lényegesen eltér a franciától. A vallon nyelv egyes hangjai a franciából teljesen hiányoznak, sőt egyik-másikat a francia ki sem tudja ejteni. Fontos eltéréseket mutat nyelvtani rendszerében is. Ez az elszakadás a nyelvben a gazdasági és politikai kapcsolatok lazulásának következménye volt. A vallonok kívül esnek azon a gazdasági és kulturális egységen, amit a francia nemzet képez.

A nyelvek kereszteződésével kapcsolatban rámutat néhány kérdésre, melyet a további kutatásnak kell tisztáznia: milyen mélyre mehet az eltűnő nyelv hatása szókinésben, szóláskészletben, nyelvszerkezetben és hangállományban a két nyelv találkozásakor a győztesnek bizonyuló nyelvre; jelentékeny ethnikum beolvadása milyen mértékben és mikor érvényesítheti hatását; milyen mértékben érvényes a nyelvek összecsapására vonatkozó tétel a nyelvjárások összecsapására és kiegyenlítődésére.

A Pravda hasábjain lefolyt nyelvtudományi vitából és elsősorban Sztálin elvtárs cikkeiből Bárczi Géza akadémikus két fontos tanulást von le: 1. Tények tisztelete nélkül nincsen tudomány. A marxista elmélet soha nem kerülhet szembe a tényekkel. 2. A szabad vélemények harca, a tudományos kritika szabadsága nélkül semmiféle tudomány sem fejlődhet.

Bárczi Géza korreferátumához elsőnek *Pais Dezső* akadémikus, a Nyelvtudományi Bizottság elnöke szólott hozzá. Miután Sztálin elvtárs cikkeinek elméleti és tudománypolitikai jelentőségét méltatta, néhány — Sztálin elvtárs fejtegetéseivel kapcsolódó — problémát vetett fel. „Társadalmon kívül nem lehetett, nincs és nem lehet nyelv, ámde — gondolom, nyugodtan hozzátehetjük — nem lehetett és nem lehet egyén nélkül sem.“ Fontosnak tartja az egyén és társadalom viszonyának tisztázását nyelvi vonatkozásban. Az alapvető szókinés kérdésével kapcsolatban megjegyzi, hogy helyes lenne minden gyökér-szót, mint annak magvát, az alapvető szókinéshez kapcsolni, hiszen ez az aránylag nem nagy hányadnyi rész évszázadokon át él és a nyelvek számára új szavak képzéséhez ad alapot. Részletesebben kitér felszólalásában Pais Dezső akadémikus az általános nyelvészet kérdésére. Rámutat arra, hogy az a tény, hogy a nyelv szorosan kapcsolódik a társadalom egyéb jelenségeihez, hogy egy adott nyelv elválaszthatatlan egy adott társadalomtól, egy adott nyelv története az e nyelvet beszélő nép történetétől, korántsem jelenti azt, hogy az általános nyelvészetre nincs szükség vagy lehetőség. Az általános nyelvészet feladata, hogy azt tanulmányozza, ami az egyes nyelvek fejlődésében közös, „az általános nyelvészet voltaképpen összehasonlító nyelvészet, amely azonban nem csupán rokon vagy rokonnak feltett nyelvekkel foglalkozik, hanem minden nyelvet számbavesz“. Az általános nyelvészetnek természetesen óvakodnia kell az alaptalan általánosításoktól és mindenféle dogmatizmustól. Felszólalását azzal fejezi be, hogy Sztálin elvtárs cikkeit nem elég méltatni: meg kell szívlelni és meg kell valósítani őket a konkrét munka területén.

Ezután *Telegdi Zsigmond*, a Nyelvtudományi Intézet igazgatója szólott hozzá Bárczi Géza akadémikus korreferátumához. Ezzel lényegében és egészében egyetértett, csupán azt hiányolta, hogy a korreferátum Sztálin elvtárs lángszénének méltatásában „nem szól arról, hogy ez a zsenialitás közvetlenül a

marxizmus-leninizmus lángeszű alkalmazásában és továbbfejlesztésében nyilatkozik meg⁴, hogy ezek az eredmények a marxizmus-leninizmus eredményei. A továbbiakban rávilágított arra, hogy a nyelv és a kultúra viszonyát a polgári nyelvtudomány sem volt képes tisztázni, hogy Paul és Wundt lényegében ugyanabba a hibába esett, mint a „*novoje ucsenye*“ alapítója: a nyelvet egy szintre helyezték a kultúra, a felépítmény jelenségeivel. Amikor Marr a nyelvet az irodalommal és a művészetekkel egy kategóriának tekintette, nem került ellentétbe a polgári nyelvtudománnyal. „Ellenkezőleg: magáévá tett egy olyan felfogást, amely szélesben el volt terjedve a polgári nyelvtudományban, és amelynek idealista jellege polgári képviselőinél nyilvánvaló“. Marr marxista köntösbe öltöztette ezt az idealista elméletet, és ezzel sikerült megtevesztenie önmagát és követőit. A probléma megoldását, melyet sem a polgári nyelvtudomány, sem Marr álmарxista, idealista nyelvelmélete nem tudott elérni, az alapról és a felépítményről szóló marxista tanítás zseniális továbbfejlesztése tette csupán lehetővé. Hozzászólását Telegdi Zsigmond azzal zárja, hogy nem elég elfogadni a sztálini tanításokat a nyelvtudomány terén, hanem el kell sajátítani azt a módszert is, melynek legnagyobb élő mestere Sztálin.

Ezután *Herman József*, a Nyelvtudományi Intézet tagja szólt hozzá az elhangzott előadáshoz. Az általános nyelvtudomány feladatairól és a magyar kutatókra váró konkrét feladatokról beszélt. „Az általános nyelvtudomány feladata egyrészt, hogy azokat az eredményeket dolgozza fel tudományos általánosításban, amelyeket az egyes nyelveken végzett kutatások felmutattak, másrészt viszont az általános nyelvtudomány eredményei a maguk részéről befolyásolják a konkrét kutatások módszerét, célját, tematikáját.“ Hangsúlyozta annak fontosságát, hogy az általános nyelvtudománynak nem szabad elszakadnia a konkrét kutatástól, nem szabad a valóságtól elvonatkoztatott elmefuttatások gyűjteményévé, álmарxista rutinná válnia. Példákon mutatja be, hogy Sztálin elvtárs cikkei után a legapróbb részletmunkák is általános nyelvészeti fontosságot kapnak. A továbbiakban rámutat arra, hogy a fiatal tudósok önképzésének terén milyen teendőink vannak a jövőben, s hogy ennek érdekében le kell számolnunk tudományos tervezésünk eddigi hibáival, hiányosságaival, a maximalizmussal egyrészt, a tervfegyelem lazaságával másrészt. Felhívja a figyelmet a társadalmi tudományok együttműködésének fontosságára. „Elméleti feladataink megoldásában a társadalmi tudományok egész sorával — a történelemmel, az irodalomtörténettel, a néprajzzal, a dialektikus logikával és a marxista-leninista ismeretelmélettel, stb. — kell együtt dolgoznia a nyelvtudománynak.“

A második korreferátumot *Zsiri Miklós* akadémikus, a Nyelvtudományi Társaság elnöke tartotta „*Sztálin cikkei és az összehasonlító nyelvtudomány*“ címmel. Előadása elején leszögezte, hogy Sztálin elvtárs megállapításai nem szerítkoznak egy alkalmi kisiklás szűk körére, hanem „fölszabadító és gyógyító erejű igazságai közvetve vagy közvetlenül érintik a nyelvtudomány egész területét, minden ágát és formáját, tartalmát és módszerét, jelen helyzetét és jövőendő alakulását egyaránt“. Rámutatott a marxista klasszikusok tanulmányozásának döntő fontosságára. Marr egyik alapvető hibája éppen ennek elhanyagolásában rejlett. „Nem ütött szeget Marrnak és tanítványainak a fejébe a marxizmus klasszikusainak egynémely elmemozdító nyilatkozata? Nem emlékeztek vagy talmi elhivatottságuk gögijében fittyet hánytak Engelsnek 1859-ben Lassalehoz intézett egyik levelére, amelyből kitűnik, hogy egyéb természetű elfoglaltságai közben Engels vissza-visszatér régi kedves tanulmányához, az összehasonlító filológiához, bár ekkor már fájdalomosan le kellett mondania arról a fiatalkori szép tervéről, hogy kidolgozza a szláv nyelvek összehasonlító nyelvtanát. Nem emlékeztek vagy kizárólagos mindentudásuk örökhittségében rá sem hederítettek arra az *Anti-Dühringben* olvasható ugyancsak engelsi nyilatkozatra, hogy az anyanyelv anyaga és formája csupán akkor érthető, ha létrejöttét és fokozatos fejlődését követjük, ez pedig

nem lehetséges először az anyanyelv elhalt formáinak, másodsor az élő és holt rokon nyelvek figyelembevételével nélkül.”

A történeti összehasonlító nyelvtudományt Sztálin elvtárs útmutatása értelmében kell továbbfejleszteni — mondotta Zsirai Miklós akadémikus. Nem a régi történeti összehasonlító nyelvtudomány változatlan, kritikátlan folytatásáról van szó, hanem a materialista elmélet és a dialektikus módszer következetes alkalmazásáról a történeti-összehasonlító nyelvészet területén. Óvakodnunk kell attól, hogy nyelvi tényeket környezetükből kitépve „lepréselt növényként” kezeljünk, hogy szabályos hangmegfelelések, formális egyezések öncélú kimutatására korlátozzuk tevékenységünket. A nyelvet a beszélő közösség, a társadalom történetével szoros összefüggésben kell tanulmányozni. Ragaszkodnunk kell olyan kétségbevonhatatlan tényekhez, mint a finnugor nyelvek és távolabbról az uráli nyelvek rokonsága. A nyelvcsaládok összehasonlító kutatásában jelentkező imperialista fajelméleti „szempontokat a multban is elvetették élvonalbeli nyelvészeink és ez a „nemzeti szellem” csupán a turáni mozgalom híveinek soraiban élt. A nyelvtudomány fejlődése szempontjából Zsirai Miklós akadémikus két fontos teendőt emel ki: a tudományos utánpótlás biztosításának és a Szovjetunióban élő finnugor népek tanulmányozásának szükségességét.

(Folytatjuk)

A Szovjet Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének új kiadványai. A Szovjet Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének ezévi tudományos tervét jóváhagyták. A terv szerint Sztálin nyelvtudományi műveiben szereplő alapvető kérdésekkel foglalkozó 52 tárgykört dolgoznak ki. Az Intézet 35 tudományos munkát rendez sajtó alá. A megjelenő kiadványok közül a legjelentékenyebbek: „A szovjet nyelvtudomány alapvető kérdései I. V. Sztálin nyelvtudományi munkáinak megvilágításában” és „A marxizmusnak a nyelvtudományban való elferdítése és vulgarizálása ellen”. Elhatározták, hogy a Világirodalmi Intézettel együtt sajtó alá rendezik „A nyelv és a szépirodalom” című gyűjteményes kötetet. (Szabad Nép, 1951, I. 5. l.)

Új szovjet nyelvészeti munkák. A SZSZK SZ Akadémiája Nyelvtudományi Intézetének leningrádi csoportja I. V. Sztálin elvtárs nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozó műveivel kapcsolatban átszervezi egész munkáját. A leningrádi nyelvészek tevékenyen részt vesznek az Intézet által kiadandó tanulmány-gyűjtemény előkészítésében. A gyűjtemény anyaga feloleli Marr antimarxista elméletének kritikáját, valamint a nyelvnek, mint az emberi érintkezés legfontosabb eszközének, sokoldalú vizsgálatát.

Befejezés előtt áll a „Sztalinszkoje ucsenyije o jazike” (Sztálin tanítása a nyelvről) című új kétkötetes gyűjtemény sajtó alá rendezése. Megjelenik az orosz nyelv akadémiai nyelvtanának első kötete V. Vinogradov akad. és Je. Isztrina, a szovjet Tudományos Akadémia levelező tagja szerkesztésében. Az ország főiskolái számára R. Budagov professzor könyvet írt „Vvegyenije v jazikoznanyije” (Bevezetés a nyelvtudományba) címen, amelyben megvilágítja a nyelvről szóló sztálini tanítás központi problémáit.

Jelentős munkát végez az Intézet szótári osztálya. Áprilisban megjelenik a mai orosz irodalmi nyelv szótárának II. kötete. Már nyomdában van a III. kötet, és a IV. kötet szerkesztése is folyamatban van. Egyidejűleg készül az ó-orosz nyelv hétkötetes szótára. (Lityerturnaja Gazeta, 1951. március 20. 3. l.)

Vinogradov szovjet akadémikus kitüntetése. A Pravda 1951. március 15-i számában jelenti, hogy V. V. Vinogradov akadémikust, a SZSZK SZ Tudományos Akadémiája Nyelvtudományi Intézetének igazgatóját 1947-ben megjelent „Russzkij jazik (grammatyicseszkoje ucsenyije o szlove)” [Az orosz nyelv (nyelvtani tanítás a szóról)] c. művéért a Sztálin-díj II. fokozatával (100 000 rubel) tüntették ki.

Levélszekrény

Kérdés. Az általánosiskolai tankönyvekben a *tanító néni* szószerkezet helyenkint külön, helyenkint viszont egybe van írva. Az általánosiskolai tankönyvekben a keresztnevek mellett *néniként* szereplő fogalom is külön van írva. A rácalmási nevelőtestület nyelvtani magyarázatok közben szeretne ezen a téren határozott, egységes és félre nem érthető magyarázatot adni a tanulóknak. Kéri tehát a Magyar Nyelvőr Szerkesztő Bizottságát, szíveskedjék a mai gyakorlatnak megfelelő felvilágosítást adni, egybe tartozik-e, tehát egybe írandó-e a *tanító néni*, avagy melyek azok az esetek, amidőn a *tanító néni* egybe, illetőleg külön írandó? *A Rácalmási All. Alt. Iskola Igazgatósága*

Felelet. Az általánosiskolai könyvekben következetlenség, ha egyszer egybeírják, máskor meg különírják a *tanító néni*-t. Csakis a különírás a helyes. Éppígy külön írjuk: *tanító bácsi, tanító úr*, továbbá *Sári néni, Pista bácsi, Kovács bácsi, Varga úr*.

Kérdés. A sárvári fazekascéh ládájából előkerült egy 1870-ből származó jegyzék azokról az ingóságokról, amelyeket az előljáróság egy árverésen eladott. A konyhai felszerelés tárgyai (serpenyő, tányér, kolbásztöltő, vaskalán) között a 21. tétel *két vas pele*, amelyet Szüts Eszter vásárolt meg 14 xr-ért, a 22. tétel pedig *egy vas pele*, amelyet Metz Jánosnó vett meg 28 xr-ért. Sárvárott nem találtam olyan emberre, aki meg tudta volna mondani, milyen szerszám lehetett a vasból készült *pele*. *Dömötör Sándor*

Felelet. A *pele* nem más, mint a *pléh* szó, amely a német *Blech* átvétele. *Pele* alakjára már az OkISz közöl adatot 1553-ból. A népnyelvben a *pele* és *pöle* Vas megyében járatos, a *pöle* Zala m., Göcsejben és Somogyban. *Pelē* változata van Somogyban, Baranyában, Pozsony megyében, *pelé* Hajdú megyében, *péléh* a Székelyföldön, *pöléh* Somogyban. 'Bádog, pléh' jelentésén kívül már a régi nyelvben jelentett 'ajtózár'-t is, Vas m. Pálfán azonban egy adat szerint a *pöle* a. m. 'tepsi' (MTsz). Mivel a sárvári fazekascéh jegyzékében a *vas pele* a konyhai felszerelés tárgyai közt szerepel, tekintettel arra, hogy Sárvár éppen vasmegyei község, nyilván itt is 'tepsi' a jelentése. A MTsz ezt a jelentést csak egy adatban közli, azért ez az adat nagyon becses, és érdemes volna érdeklődni Vas megye más községeiben, de egyebütt is, hol használják a szót még ebben a jelentésben.

Kérdés. Mi az eredete a *cigányútra megy* kifejezésnek? *Timár Magda*

Felelet. Mikor az étel vagy az ital nem a nyeldekölcsőbe megy, hanem a lélekzőcsőbe, vagyis a gégébe, akkor mondják, hogy *cigányútra ment*. A népnyelv más kifejezést is használ. Így Baranya m. Bélyén: *cigányútra szalatt* (Nyr 15:424, ugyanígy Csongrád m. Mindszenten, MTsz.), Szamosháton *cigá(n)-sórba szalatt* (Csüry), a Csallóközben: *cigányuccára tévedt*, Veszprém megyében: *cigánytorokba ment* (MTsz), Baján: *cigányuccába szalatt* (Nyr 31:283), Kaposvárt: *cigányuccára szalatt* v. *egérútra szaladt* (Nyr 25 : 235), Zala megyében: *egérútra tért a falatja* (Nyr 25 : 475). Legelőször Dugonics használja Példabeszédeiben (1820): *cigányutcaba talált*. Egyéb változatok: *a kúdosok úttýára ment az íétel* (Zilah vid. Nyr 28 : 277), *kúdosútra mönt* (Hódmezővásárhely MNy 11 : 462), *koldus uccára ment* (uo. Nyr 2 : 367), *koldusok uccára* (így!) *ment* (Csongrád Nyr 8 : 513).

A Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótár szerint a *cigány-utca*nak két jelentése van. 1. (tréfásan): 'lélekzőcső, midőn az ételből v. italból valami bele-szalad'; 2. 'vak folyosó, térjmegetca (azaz oly utca, melybe csak egyfelől van bejárás; más néven *térjmegetca, zsákutca*)'.

Mármost a kifejezést kétféleképpen lehet magyarázni: vagy a 'zsákutca' jelentés van benne, vagyis olyan utca, amelynek nincs folytatása, tehát vissza kell térni az utca bejáratához, vagy a *cigány* szónak 'hamis' jelentése rejlik benne, ez esetben tehát azt jelenti a cigányút: 'hamis út, rossz út'. A németben a *Judengasse* szót használják erre, német szólásgyűjteményekben is érdemes volna utánanézni ennek a kifejezésnek, hogy magyarázzák meg a német változatot.

A *cigányutca* 'vak folyosó, térjemegetca, zsákutca' jelentésére egyetlen adatunk az említett Czuczor—Fogarasi-féle szótár. Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használatos a szónak ez a jelentése. Legvalószínűbb, hogy Czuczor Gergely szülőföldjéről, Érsekújvár környékéről való az adat.

Kérdés. Sarkadi Imre Gál János útja e. regényében írja: Ott álltam a trágyadombnál, mer én éppen a *dudvát* hordtam ki, aztán éppen jó kedve vót, tudtam már tapasztalásból, hogy ilyenkor el lehet vele beszélni. De most, ahogy a végire értem, hát csak rámszól, hogy na, beszéddel nem sokra megyünk, sohse lesz már elhordva ez a *dudva* (44). A *dudva* köznyelvi jelentése 'gaz', de itt, úgy látszik, 'trágya' a jelentése. Jelent a *dudva* szó a népnyelvben valóban trágyát is? K. J.

Felelet. Valóban Torontálvásárhelyről közölték a *dudva* szó 'trágya' és a *dudváz* ige 'trágyáz' jelentését (MNY 6 : 332). Hajdúszovátton egy másik közlemény szerint pedig a *dudva* a. m. 'alom' (Nyr 24 : 477). Nyíri Antal szerint Szentesen is *dudva* 'trágya', *dudváz* 'trágyáz', pl. *Mégdudváztam a földet*. Nyíri Antal szíves volt a szegedi Pedagógiai Főiskolán is nyomozni a szóban forgó jelentés iránt, s tanítványaitól a következő adatokat kapta: Csongrád m. Tömörkényen a *dudva* és *dudváz* használatos 'trágya' és 'trágyáz' helyett. Ha az istállóba behordott „ajjat“ lerággják a jószágok, azt mondják: „Sok *dudva* van az istállóban. *Ki kő dudvázni* (kihordani). — *Jó mögdudváztuk a földet* (Szabó Mihály). — Kiskúnhalason *dudva* 'trágya' (anyaga takarmány-alja, polyva, szalmatörek, amely *összedudvá sodott*), *dudváz* 'trágyáz' (Figura Károly). A M. Tájszótár nem közli egyik jelentést sem, azért nagyon fontos volna, ha olvasóink érdeklődnének, hogy ezek a jelentések hol használatosak.

A Nyelvőr postája

Tisztelt Szerkesztőség! Véletlenül került a kezembe a Magyar Nyelvőr 1948. július—szeptemberi száma (4), amelyben Csefkó Gyula a *mándrucról* és a *mándruckőről* értekezik. A *mándruclegényekről* és a *legmándrucabb* sárosi nemesről az jutott eszembe, hogy vajjon nem a román *mándruț* (ejtsd: mündrue) szóból ered-e ez a kifejezés?

Săineanu Dicționar Universal al limbii române c. szótárában (A román nyelv egyetemes szótára) ezt olvasom: „Mândru = 1. büszke, 2. gógós, 3. nagyon szép, gyönyörű, fenséges (élőlény és tárgy). Az óromán nyelvben bölcsét is jelent. Ószláv *modru*; peioratív értelemben: aki bölcsnek tartja magát“. Mellékesen megjegyzem, hogy a *mándru* nőnemű formája *mândră* (müन्द्रö) kedvest, szeretőt is jelent. (*Mândra mea, mândrulita mea* = rózsám, rózsácskám.) A *mándru* szóhoz olykor kicsinyítő képző is járul: *mándruț* (mündrue).

Lehet, hogy teljesen hamis nyomon járok, de azért talán mégse ártana, ha valaki utánanézne, vajjon a *mándruclegény* nem nyalka, büszke, kevély legényt jelent-e?

Igen leköteleznének, ha válaszolnának néhány szóban. Testvéri üdvözléssel, *Jakab Ernő*, a Szakszervezeti Élet szerkesztőségének titkára, București.

A bukaresti érdeklődésre a következőket válaszolhatom: Az ötlet hangalakilag elfogadhatatlannak látszik: a román *mandruț* (*mandru* 'okos, szép, büszke, stb.' kicsinyítője) első szótagjában ú. n. veláris *i* van, amely a magyarba rendszerint *u*-val, esetleg *i*-vel megy át. Ilyen hangot találunk magában a román 'román' népnévben is, amelynek régi, népi eredetű magyar megfelelője *rumuny*, a régi *rumán* alak nyomán. Több ismerősömet, akik nem tudnak románul és a román helyesírást nem ismerik, megkérdeztem: hallanak-e valami *a*-féle hangot a *mándru*, *mándruț* első szótagjában. Feleletük teljesen egybehangzó volt: nem *a*-t hallottunk, hanem valami olyas hangot, amely egyaránt hasonlít az *i*-hez is, meg az *u*-hoz is. Tekintettel arra, hogy a magyar *mándruc* feltétlenül népi szó, az írásképf hatására egyáltalában nem gondolhatunk. Különben is száz éve sincs annak, hogy maguk a románok e hangot *a*-val írják; a régi cirill írásban teljesen külön jele volt.

Még kevésbé nyugtat meg a szónak jelentéstani háttére. A románban mindenki ismeri a *mándru* melléknévnek *mándruța* kicsinyített alakját (nőnemű!) 'szerető, kedves' értelemben, de a hímnemű *mándruț* sokkal ritkább: egyelőre szövegpéldák sem szótárakból, sem egyéb forrásból nem állnak rendelkezésemre. A szó pontos jelentésárnyalata nem dönthető el, amíg nem ismerjük, milyen jelzős szerkezetekben használatos, illetve mit jelent főnevesített melléknévként. Tekintettel arra, hogy *mándrul* főnévként valakinek 'szeretője, kedvese' (férfiről, vö. Tiktin 988), azt hiszem, nem tévedek, ha feltételezem, hogy *mándruț* ugyanezen jelentéssel bír (vö. még fentebb a nőnemű *mándruța*-ról mondottakkal).

Mindez persze a magyar szóhoz igen kevésbé illik, bár őszintén szólva, egyelőre nehéz tudni, mit is jelent *mándruc*. Hogy „szeretőt“ nem jelent, az bizonyos. A *mándruclegények* és a *legmándrucabb sárosi nemes* a szónak inkább csak átvitt értelmét világítják meg. Ezekből az adatokból nem mernék kiindulni. A *mándruc*öt nem tekintve, melyet Csefkó Gy. már jól megvilágított (Nyr. 72 : 174), a *mándruc* szóra eddigi legbiztosabb adatom a következő:

1940 körül Tamási Áron Makkai László barátomnak (Makkai Sándor fiának) areképét a következőképpen dedikálta: „Makkai Lacinak, a *mándruc*-nak“. Mivel az ajánlásra emlékeztem egyik kolozsvári látogatásom idejéből, most megkérdeztem Makkai Lászlótól, mit is jelent szerinte a Tamási-féle *mándruc*. Habozás nélkül felelt: *mándruc* a. m. 'hiúz'. Honnan származik tehát a *mándrucra* való utalás? Onnan, hogy Makkai ezidőtájt Tamásit több kritikában védelmezte ósárlóival szemben, s ezért Tamási hálából *mándruc*-nak nevezte. T. i. a nagy macskafélék is harcos természetűek, fújnak ellenségeikre, stb. Makkai más forrásból a *mándruc* szót nem ismerte és azt sem tudta, hogy édesapja ugyancsak 'hiúz' értelemben használta a Táltos királyban (vö. Csefkó, i. h.).

Mindezek után *mándruc* szavunk belső magyar történetét így látom:

Vagy Jókai alkotta a szót elvonással a *mándruc*öből, amint Csefkó is feltételezi (vö. *hiúzkő*, *macskaszem*, *tigrisszem*, stb.) és Makkai, Tamási, Jókaitól vette át ezt a szót, vagy pedig — s bevallom, kissé hajlok a feltevés felé — a szó eredetileg mégis erdélyi, sőt alighanem egyenesen székely táj szó, s ebben az esetben Tamási nem irodalmi emlékeire, hanem saját nyelvismeretére támaszkodott. Tehát nincs kizárva, de egyelőre persze bizonyítva sincs, hogy székely tájszóval van dolgunk.

Addig is, amíg e kérdésben Makkai Sándort és Tamási Áront megkérdezhetem, próbálok magyarázatot találni arra, esetleg hogyan függhet össze mégis a román *mándruț* a magyar *mándruc*-cal. A népnyelvben gyakran előfordul, hogy veszedelmes ragadozókat nem mernek igazi nevükön nevezni, nehogy megjelenjenek. A medvének pl. a román népnyelvben számos „eufemisztikus“ neve van. Hátha eufemisztikusan a hiúzt (vagy valamely más macskaféle ragadozót *mándruț*-nak neveztek, vagyis „szépnek, csinosnak“, esetleg „gavallérnak“. Ez a szó a magyarba eredetileg *mundruc for-

mában kerülhetett át, azonban idővel — valami tudálékos ember ajkán — idomulni kezdett *párdúc* szavunkhoz és így lett belőle *mándruc*, *mandruc* (l. a MTsz. bihari adatát). Azt hiszem, ez a nézet egyeztetné az eddigi adatokat és kiválóan megmagyarázná a szónak minden átvitt alkalmazását, egészen a *mándruclegényekig*.

Mihelyt Makkai Sándortól és Tamási Arontól megtudok valamit, ismét jelentkezem. Gáldi László

Kedves Beke elvtárs! Megkaptam a Magyar Nyelvőr 6. számát, nagyon szépen köszönöm. Kissé meglepett, amikor megláttam benne két leveletem, hiszen azokat nem a nyúlvanosságnak szántam. De ha már megtörtént, bele kellett nyugodnom a megváltoztathatatlanba. Én tudniillik túlságosan éles kifejezést használtam a magyar lapok stílusára, habár ki tudja, nem válik-e ez javukra.

Nagy élvezettel olvastam a folyóiratot, különösen az örvendeztetett meg, hogy a lap most már nem egyes túlságosan elvont nyelvészeti kérdéseket tárgyal, hanem valóban fontos, a nyelv tisztasága szempontjából halaszthatatlan kérdéseket. Annakidején Makszim Gorkij írt dörgedelmes cikkeket az orosz nyelv rontása ellen, s azóta az orosz újságírók, különösen a központi lapok, nagyon figyelnek a helyes orosz stílusra. Erre van szükség a magyar nyelvben is. Nekem nagyon tetszik, hogy a Magyar Nyelvőr sok új szót hoz forgalomba és elevenít fel. A *dolgozótárs* bizonyára magyarosabb és helyesebb a *munkatárs* szónál. Ugyanez vonatkozik számos más szóra is.

Mikola Gyula „Elvtársnő és társai” című cikkében hivatkozik arra, hogy az oroszban az *elvtárs*-, „nő” sem *tovariscska*, hanem *tovariscs*. Mikola utalása itt részben helyes, részben helytelen. Az oroszban ugyanis megvan a *tovariscs* szó nőneme: *tovarka*, csak hogy az irodalmi nyelv már nem igen használja, de faluhelyen egyes vidékeken talákoztam vele. (Pl. a Tatár köztársaság orosz községeiben.) A *vracsiha* szót Moszkvában is gyakran használják, igaz, hogy csak az úgynevezett konyhanyelvben. A *tovarka* szó azonban jó példa arra, hogy a nemek kezdenek eltűnni. A Szovjetunió női hőseit, igaz, szintén *geroj*-nak nevezik, de ha külön beszélnek róla, akkor így mondják: *Ona u nasz gerojnja*.

Most pedig talán nem veszed rossz néven, ha megint néhány kérdéssel fordulok Hozzád. Helyes fordítása-e a *bratoubijsztsvenneja vojna* szónak a *testvérgyilkos háború* és van-e általában ilyen magyar szó? Helyes magyar szó-e a *tömegfogyasztási cikk*? Megvan-e a magyarban ez a kifejezés: *az utcán végestelen végig*? Olvasom a magyar lapokban: a *Volga-doni hajózható csatorna*. Szerintem nem *Volga-doni csatorna*, hanem *Volga-Don csatorna* (lásd: *Duna-Tisza csatorna*), másodszer pedig nem *Volga-doni hajózható csatorna*, hanem a *hajózható Volga-Don csatorna*, mert a *Volga-Don csatorna* az egybetartozó fogalom, aminek a *hajózható* szó csupán a jelzője. Helyesen értelmezem-e ezt a fogalmat?

S most még egy-néhány kérdés. (Nem lesz-e túlságosan sok egyszerre? Nem veszem-e túlságosan igénybe a szívességedet és türelmedet?)

Gyakran találkozom a magyar lapokban ilyen kifejezésekkel: a különféle *anyagok*; nagy *méreteket öltött*; a *tapasztalatok átadása*; a *fegyverek kirakása*; *gépeket szállít*, stb. Szerintem az ilyen kifejezések nem magyarosak. A magyar nyelv kerüli az ilyen többesszámot. Nem helyesebb-e ilyen esetekben az egyszerű, esetleg jelzővel vagy határozatlan számnévvel? Vagy vegyük a következő gyakori kifejezést: *rámutat arra, hogy...* Nem elég-e *rámutat, hogy*, hiszen az *arra* mutatószócska már benne van a *rámutat*-ban. Senki sem beszél úgy, hogy *kiment a házból ki*. Lehet, hogy én tévedek, de nekem ez szokatlannak tűnik fel.

Meglehet, hogy én túlságosan szórszálhasogató vagyok, de én nagyon szeretem és becsülöm a magyar nyelvet, s rosszul esik, amikor rontják, vagy amikor — akaratom ellenére — én is segíték rontani rajta.

Ha nem esik terhetekre, talán válaszoltok részletesen kérdéseimre. Hiszen eddig is megtettétek, sőt a Magyar Nyelvőrben is válaszoltatok régebbi kérdéseimre. Baráti kézzszorítással, Moszkva, 1951. március 22-én.

Oldal Géza

A szerkesztőség válasza.

A *testvérgyilkos háború* ellen nem tudom, milyen kifogást lehetne tenni, mikor megvan a *testvérgyilkosság* szó. Csak azt kellene tudni, milyen háborúról van szó, mert nálunk eddig még nem használták ezt a kifejezést.

Tömegfogyasztási cikk valóban nem jó szó. Helyesebb *közhasználati cikk*. Az *-ási, -ési* képző a legtöbb esetben magyartalan. Nemrég irtunk róla a Nyrben. Az *utcán végestelen végig* logikátlan, de ilyesmi minden nyelvben van, pl. *nincstelen*. De mindenestre helyesebb: az *utcán végesvégig*.

A *Volga-Doni csatorna* (pláne nagy betűvel) helytelen. Valóban a *Volga-Don csatorna* a helyes, s jelzővel: a *hajózható Volga-Don csatorna*.

Ami a többszám használatát illeti, valóban a magyar nyelv gyakran használ egyesszámot többszám helyett, különösen a gyűjtőneveknél. Tehát elég: *gépet szállít*. A *fegyverek kirakása* azonban nem helytelen, hisz különféle fegyverek kirakásáról van szó. *Tapasztalatadás* nálunk összetételben használatos. Nem lehet kifogást tenni az ellen: *nagy méreteket öltött*. Itt nincs gyűjtőnév.

Különféle anyagok, különböző anyagok: különféle anyag egyesszámban jobb, éppúgy *mindenféle anyag*. De *különböző anyagokat vettem* jobb többes számban.

Legesúnyább, amikor az *összes* után használnak egyesszámot, pl. *Petőfi összes műve*. Itt a helyes: *P. összes művei*. De mindenestre ki kell irtani az *össz* szót az ilyen összetételekben: *összorosz, össznémet, összangliai*, amelyek tisztára oroszból való fordítások, s a legtöbb esetben fölösleges is, vagy legfeljebb azt írom: *az összes oroszok, az egész országság, németység, angol országos*, stb. A *szövetségesnél* pláne fölösleges, hisz a *szövetségesben* bennvannak az *összes szövetségesek*.

A *rámutat arra, hogy...* kifejezésben felesleges az *arra*, de az ilyeneket nem lehet mindig egy kaptafára húzni. Ha az igekötő jelentése teljesen elhomályosodik az ige mellett, a nyelvérzék néha szükségesnek érzi megismétlést. Így terjedtek el évszázadok óta az *öt*-féle tárgyalakok, mert az *öt* oly rövid szó, hogy szinte elveszik a beszédben. Így keletkezett az *önnön, ennen, tennen* alak az *ön, en, ten* helyett, amelyek az irodalmi nyelvbe is bekerültek.

Nyíri Antal szegedi pedagógiai főiskolai tanár írja:

A Nyelvőr decemberi számát megkaptam. Szép és változatos.

A *köveszt*-tel kapcsolatban ideírom, hogy azt a feltevésedet: a *kövesztés* eredetileg növényekre vonatkozhatott (hajdina, köles, árpakása), igazolja még a szentesi *fonnyó-lé* 'abáló lé' is.

A *kanfarú épület* (Nyr 74:473) megvan egy szentesi öreghalász nyelvében is, 'olyan épület, melynek nincs tűzfala, hanem lecsapott végű, azaz ferde tető van az épület két végén is'. Ilyen *kanfarú*, nádtetős épület Szentesen pl. a ma is meglévő egykori kurcai vámház a mai birkaakolnál (Alföldi Tudományos Gyűjtemény 2:281).

Két dolgozótársunk levélben, mások szóban kérdezik, hogy mit jelent a Magyar Nyelv mult évi 4. számának 341. és 363. lapján a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének két cikkéhez fűzött megjegyzés: „A közleményen a más szerzők munkálatainál szokásos szerkesztői alakítást nem volt módom végrehajtani. — *A Szerk.*“

A Magyar Nyelvőr szerkesztőjének válasza: Olvasóink kíváncsiságát nem tudjuk kielégíteni. Magunk sem tudjuk átlátni, mi szükség volt ezt a megjegyzést csupán a Magyar Nyelvőr szerkesztőjének cikkeihez fűzni, amelyek már több, mint egy éve ott heverték még egy esomó cikk társaságában a Magyar Nyelv szerkesztője íróasztalának fiókjában.

Kedves Barátom! Öregedő fejem tanulásra adván, hogy pótoljam a mulasztottakat, gondosan átolvasgattam a Nyelvört. Nagy dolog a nyelv és én olyan keveset tudok felőle. No, egyszóval segíteni akarok nektek és ha már — a fenébe is! — ti olyan sok megbeszélni valót találtatok az írásaiban — akkor nekem kutyakötelességem ezért, cserébe, a nagy munkából — nyelvünk megismertetéséből — valamit elvégezni.

Először az én írásaimból vett vitás szavakhoz:

Esőzsák. Az rendben van, hogy sokfelé ismerik, de ebből a magyarázathoz nem világosodik meg, hogy mit jelent. Két magyarázat szükséges. Az egyik tudományos, meteorológiai, ezt pontosan magam sem ismerem, azt hiszem a kavargó felhők közt víztölesér keletkezik az ömlő esőből, de jobb a meteorológusoktól megkérdezni. A másik magyarázat az, hogy látni kell, mert minden leírás kevés. A Szabó Pál ábrázolása a jobb, a Berze Nagyé nem jó, mert ez nem leereszkedett terhes felhő, hanem lenyúló sötét csík: *esőzsák.*

Félcsepejű gazda. Olyan mint a *félcsepejű tehén*: valamije hiányzik. Vagy lova nincs, de földje van, vagy földje van, de lova nincs, leginkább azonban az egylovas gazdát vagy kisbérlőt értették rajta. *Csüillőzni*, szeke-rezni még tud, de szántani-vetni már nem bír az egy lóval, azért *félcsepejű.*

Halhég. A magyarázat jó, de nem világítja meg teljesen a dolgot. *Halhég*ba csak nádat, rőzsét raknak, például fát vagy deszkát már nem, pedig azokat is az oldalukra vagy lapjukra fektetik. A *halhég*nek ugyanis a kévék vastagabb, töves vége szabályos háromszöget ad, mert a nádnak, vesszőnek, gyékénynek a hegye a földhöz ér, még a legfelső kévéké is. Tehát egymást nem félig elfödve, hanem egészen, de úgy, hogy a víz lefolyjon róla. Ha félig fednék egymást a kévék, mint a halpikkelyek, a víz mind befolyna a kévékbe, mert a kévék hegyéről a másik kéve derekába folyna. A jó *halhég*ről azonban a felső kévesor egyenesen a földre vezeti a vizet, mint a féleresztes tető. A *halhég* tehát nem a halpikkelyekhez, hanem magához a halhoz hasonlít, mert a kévék hegye úgy fekszik a földre, mint a hal farka a vastag fejéhez képest.

Látástól-vakestig. Ez a változat tőlem származik, de csak fordulat. Maga a *vakeste* általában használatos. *Vak este volt már* stb., éppen úgy mint *öreg este*. De *öreg este* lehet holdvilágos is, mert csak későnt jelent, *vak este* csak sötét, *vaksetét* lehet.

Kivagyiság. *Ki vagyok, mi vagyok*: telkes gazda vagyok. Vagy: ökrös gazda vagyok. Örmester, kerülő vagy betyár, híres bicskás, stb. stb. ki micsoda. A mellőngető, tehát nem az önérzetes, becsületes büszkeség megjelölése. Mert van szép büszkeség és van csúnya *kivagyiság*. A nép erkölcsi világképében nagyon árnyalatos kifejezések vannak a lelki különbözőségek megjelölésére.

Beolt. Nem vitás, mit jelent. *Beoltjuk* a búzát, a marhát, a sertést, a kutyát, a gyermeket himlő s mindent általában a betegségek ellen. Védőoltás. Nem népi, hanem tudományos és onnan elterjedve, köznyelvi kifejezés. A nép a jelentkező szükségletre vagy új szót csinál, vagy a meglevő rokonjelentésű szavakat húzza rá egy más esetre. De csak akkor, ha nincs állandó kölcsönhatásban a nemzeti köznyelvvél és nem ismerheti meg az új tudományos és közismereti fogalmakat. Mert hiszen az injekciós tűvel való beoltásra még érthető a régi oltás szó, de a gálicos vízzel való csávázásra már nem. Mégis így használják.

Botra beszél. Nagyon jó. A böszörményiek is tudnak *botra beszélni*, ámbár édesebb nyelvűek, mint a rideg újvárosiak.

Furulyázó tengeri. Ez is jó: pontos és világos, még a zalai is megértheti, ámbár ott ritkán furulyál, de sokszor sárgul a tengeri. Ez két különböző dolog. A *furulyázás* a talaj vízhiányából, a sárgulás a vízhiány mellett a talaj rossz állapotából, a táplálóanyagok, a víz és a levegő rossz

arányú összetételéből ered. Néha még a sok víz is sárgulást okoz. De ha sokáig *furulyál*, akkor az alsó levelei sárgulni kezdenek, ilyenkor mondják: *gatyát ránt*. De ez már a száradás kezdete, míg a másik sárgaság nem száradás, hanem valószínűleg anyagcserezavar.

Egyéb megjegyzések

Bögőnek nézi az eget. Nem meggyőző, de én nem tudok hozzá egy igét se szólni. Azonban bátorkodom megjegyezni — akadémikusan szólván —, hogy nem minden mondásnak van értelmes magyarázata. Egy-egy paradox szólás, nemesak az írók, a vicclapcsinálók, az újságírók és a városi társasági emberek nyelvén születhetik meg, hanem a nép emberei közt is. Aztán elterjed, mint a jójózás, és a nyelvészek majd törhetik a fejüket, hogy értelmét keressék annak, aminek éppen az az értelme, hogy nincs értelme. Magam is tudok gyermekkoromból ilyen, akkor született szólásokat, de most sem időm, sem kedvem nincs rá, hogy ezeket felkutassam az emlékezetemben. Egyre azonban kapásból is emlékszem. Amikor tíz-tizenöt éves voltam, mindenre azt mondtuk, mink is, de a lányok méginkább: *nem baj tán?* Arra is azt mondtuk, ha valakinek tolongás közben — vásárban, vonaton, bálban, lakodalomban — a lábára léptünk, arra is, ha magasról szórva a paprikát a bográcsba, a szomszédnak a szemébe vitte a szél. De használtuk soratlanul is, ott is, ahova nem pászolt. És ha ezért szórt ért bennünket, arra is azt mondtuk: *nem baj tán?*

Az első világháborúban aztán meghalt ez a szólás. Született helyette más és más. Némely szólás azonban — még az ilyen bolond szólás — ha szabad így mondanom: *népi bolondéria* is — megtetszik az újságíróknak, a népies íróknak és a vicclapcsinálóknak, és beviszik az irodalmi köznyelvbe s aztán sokszor megváltozott jelentéssel hosszú életet él.

Nem mondom, hogy ez a *bögő* hasonlat ilyen, csak ezzel kapcsolatban jutottak eszembe az előbbi megjegyzések.

Kicsípi magát. Bő és helytálló magyarázat, de nem teljesen meggyőző. *Kicsípte, kipirosította a hideg* — vajjon ennek nincs köze hozzá?

Tors. Világos és nem is értem, mi itt a megmagyaráznivaló. *Tarló* a leartott egész tábla, *tors* a búzának, tengerinek, lekaszált vagy lerágott fünek a — *trcsa*. Nem ismerek rá más szót.

A *torzsa* ennek a változata. A káposztának, répának torzsája van. A káposztának nemesak az a torzsája, ami kinn marad a földön — a tarlón —, hanem az is, mi benne van a levágott káposztafejben. A *répatorzsa* ellenkezőleg a répa teteje és nem a földben levő hegye. A cukorrépa levágott, levélcsutás, zöldes koronáját hívják nálunk *torzsának*.

Tütü. Nagyon jó. A gyermek számára jelzik a könnyen kimondható *tütü*-nek a vizet. De csak a vizet. Tejet és más folyadékot, nálunk, nem. Mert a gyermek nehezen ejti ki a *viz*-et, de a *tütü*-t — *ta-ta, pap-pa, ma-ma* analógia — könnyen megtanulja. A kenyér: *popa*, az étel: *csócsa*, a víz: *tütü*, ez a gyermek nyelve nálunk.

Felhördül. Valóban hihetetlen, hogy a *felhördül* nincs benne a szótárban. A magyarázat azonban — érzésem szerint — túlbizonyít. A *felhördülés* olyan hirtelen — és mérges — indulatot jelent, amikor önkéntelen kibuggyan belőlünk a *hő!* vagy *hű!* indulatszó.

Harmatverő. Ez tulajdonképpen a *hámfalábú*, *ikszlábú*, *tehéntérgyű* ember. Mondják nálunk csámpásnak (*csápot* a lábával) és *juhászlábúnak* is. Tudniillik a juhászoknak a sok sétálásban kifele fordul a lábuk feje, a csikósoknak meg a sok lovaglásban befelé. A magyarnak, mint eredetileg lovas, illetve lovaskultúrájú és lovas ízlésű népnek, szép volt a csikósok, huszárok befelé hajló s csúnya volt a juhászok, szántáson caflató gyalogbéresek csámpás, kifelé forduló lába. Gyermekkorom hortobágyi ízlésének megfelelően még ma sem bírom szépnek érezni a kifelé hajlót, ámbár az eszem-

mel már tudom, hogy a lábfej szabályos állása a katonáéknál és a sportban ismert mérsékeltén kiforduló lábfej. Mellékesen: a juhász általában gyalog jár, de ha mégis felül a számárra, *földig ér a lába* (Petőfi) és nem a térdével szorítja a szamarat, hanem a kampóval nagyot üt a fejére. De csak ha haragszik, egyébkor a farát vagy az oldalát üti.

A *gondolkozni*-t köszönöm. Ezen a jövőben én is *gondol* na? *kodni* vagy *kozni*? — fogok. Csak hát azon is *gondolkoznom* — helyes? — kell, hogy a magyar *d* és *z* hang közt milyen az az átváltozó viszony. Ehhez azonban nem értek, *gondolkozson* hát rajta a szerkesztőség. Nem tréfa, de valóban nem tudom. A feleletben a latin és német fogalomból való bizonyítást nem érzem meggyőzőnek. Mondom, hogy hátha a *d* és a *z* hangban van a kutya eltemetve.

Ne haragudjatok érte, de igen jó kedvem van most.

A *rátottába* nem szólok bele, mert én is annak tanultam, hanem a *porong*-nál már felkiáltok: hű, a kutyafáját, hát még ezt se tudjuk?

A *porong* Móricznál is, és általában az északtiszántúli szóhasználatban nem akármilyen szigetet (mert hiszen a sziget az nálunk is sziget) és nem is *porond*-ot — küzdőporondot — és éppen nem kövecses, kavicsos helyet, hanem a vizes, mocsaras rétségekben a hátság, partos helyeket jelenti. Móricz is csak a megérthetőség miatt mondhatta szigetnek. Mert nem minden sziget *porong*, csak a gyepes, tiszta sziget. Ha nád vagy gyékény van a szigeten, már nem is *porong*. De ha nincs víz körülötte, akkor is *porong* a porong.

Restderelye. A restek hamarja (*kevert-galuska*, *felvertgaluska*) nálunk is ismeretes, csakúgy, mint a *rest-béles*. Magyarázata igen egyszerű. Olyan tészta, amelyet nem kelesztenek, nem is pihentetnek, hanem csak hideg vízzel és tojással készítenek. Kanállal keményre verik vagy gyúrnák kézzel s aztán forró vízbe hányják. Rövid félóra, sőt 15—20 perc alatt össze lehet csapni tésztából egy ebédet, mert míg a tésztát verjük, a víz már forr a fazékban. Derelyévé nyilván akkor válik az ilyen tészta, ha túró gyúrunk bele. Mert derelye csak túróval, esetleg mákkal, lekvárral lehet, krumplival, tepertővel már galuska a neve. A *rest* értelem kettős is lehet. *Rest asszony* az, aki nem készül az ebédre, hanem „jaj jön az emberem“ és hirtelen kavar egy kis galuskát, de a tészta is lehet *rest*, mert nem kel meg.

Furmányos. Nem emlékszem a Rideg-novella milyen értelemben használja, de mindenképpen csak fuvarost és nem furfangost jelent.

Elkésztett megjegyzések a Nyelvőr 1950. évi 4. számában közölt szómagyarázatokhoz

Elcsúszott a szája. Nálunk ez nem úgy általában illetlent jelent, hanem inkább csak erotikusan, vagyis jóízűen illetlent jelent. Mert van piszkos, csúnya, ocsmány illetlenség is. Hazugságra nálunk egyáltalán nem vonatkozik.

Hasban a búza. Nem azt jelenti, hogy szárban van a búza. Az egy előbbi fokozat. Hasban akkor van, amikor a kalász már teljesen kifejtett, a hegye már látszik is, de körül van fogva, burkolva záródó széles levelekkel. Valóban hasonlít az erősen vemhes, már ellés előtt álló jószághoz, vagy a kidomborodott, elnehezedett asszonyhoz. Amikor *szárban van*, akkor még nincs kifejtett kalásza, hanem csak vastagodni kezd a gabona szára. Meg kell jegyezni: nálunk ezt csak kalászosokra és kölesre értik, tengerire és egyéb növényre nem.

Veres Péter

Iróink nyelve

A 300 ÉVES SZIGETI VESZEDELEM

Írta: Angyal Endre

Az idén ünnepli a népi demokratikus Magyarország haladó irodalmi hagyományaink egyik legértékesebbjének, a Szigeti Veszedelemnek 300. évfordulóját. 1651-ben jelent meg a mű: illő tehát, hogy most, az évfordulón mi is kivegyük részünket az ünneplésből. Meg kell ezt tennünk, mert Zrínyi eposza és általában egész életműve nemcsak az emberi és nemzeti haladás becses dokumentuma, nemcsak a törökellenes honvédő harc hőseinek dicsőítése, hanem elsőrangú értékű nyelvi alkotás is.

Meglepő, hogy összefoglaló munka Zrínyi nyelvéről eddig nincs, holott a költő-hadvezérrel már több mint másfél százada foglalkozik a magyar tudomány. A mi tanulmányunk is inkább csak néhány szempontot kíván fölvetni, hiszen Zrínyi hatalmas nyelvi anyagának teljes feldolgozása külön monográfiát igényelne. Ilyen rövid tanulmány csupán a körvonalakat rajzolhatja meg vázlatosan. Vizsgálódásainknál figyelembe akarjuk venni Bóka Lászlónak a sztálini nyelvtudományi cikkekkel kapcsolatban adott útmutatásait: „Hogyan terjesszük ki tehát vizsgálatainkat az irodalmi művek nyelvére? Függetlenül azok eszmeiségétől? Erre a leghatározottabb nem a felelet! Eszmei tartalom és nyelvi forma elválaszthatatlan, ha nincs eszme nyelven kívül“ (Irodalomtörténet, 1950, 4 : 5). Zrínyinél ez különösen fontos, hisz az ő nyelvi alkotóművészete kifejezője az életét, működését átjáró nagy eszmének: a honvédő harcera, a török kiűzésére való buzdításnak.

Vizsgáljuk meg először Zrínyi Miklós főművét, a Szigeti Veszedelemet. (Négyesy László szövegkiadását használtuk, az Élő könyvek—Magyar klasszikusok sorozatában. Bp., é. n., Franklin-társulat.) Az eposz költői nagyságát Kazinczy és Csokonai óta mindenki elismerte, nyelvét azonban egyes polgári nyelv- és irodalomtudósok ismételtelen bírálták: egyenetlennek, nehézkesnek, döcögősnek tartották. Vida Sándor egy különben tanulságos kis cikkében, melyet Zrínyi szórendjéről írt, kissé megrója a költőt, amiért gyakran használ „a közönségestől elütő szórendet“ (Nyr 25 : 419). Nem gondol azonban sem ő, sem a többi kritikus arra, hogy Zrínyi szórendi „különlegességei“, nyelvének „zökkenői“ végső fokon mind az eszmei célt, a törökellenes harc dicsőítését szolgálják, a harc gondolatához igen illő nyelvi eszközökkel. *Szemléletesség és erő*: ez a két vonás jellemzi a Szigeti Veszedelem nyelvét, ez adja meg sajátos karakterét és mondhatjuk bátran: művészi értékét. Jánosi Ferencnek az országos Zrínyi-mlékkünnepségen elhangzott szavait (Szabad Nép, 1951. március 11 : 10.) a nyelvtudomány munkása is aláírhatja: „Zrínyi ebben a hőskölteményében ízig-vérig eredeti és ízig-vérig magyar remekművet alkotott“.

A szemléletesség es erő a Szigeti Veszedelem nyelvében majd mindenütt megmutatkozik. Szemléletes képekkel, a hasonlat nyelvi eszközeivel mutatja be például a Magyarország rontására készülő hatalmas török-tatár hadat:

Ellepték az földet ezek, mint az hangyák,
 Avagy szélös mezőben az sok kalangyák,
 Mindenütt villámnak csak nyilak és szablyák,
 És mindent rettentnek lobogós kopiák

(1 : 91)

Kedvelt nyelvi-stilisztikai fogása Zrínyinek a halmozás: gyakran él vele. Ilyen halmozott felsorolással érzékelteti a szultán seregének fegyveres erejét:

Számtalan sok ágyú, az ki kúfált tör, ront,
 Vonyatik utánna, kivel sereget bont,
 Sok tarack pattantyú, ki keresztény vért ont,
 Golyóbis, puskapor, s mindenféle prófont.

Minden ácsszerszámok, nagy erős kötelek,
 Deszkák és vasmacskák, kikbül hídát vernek,
 Tudós Ali Portu parancsol ezeknek,
 Ágyúknak, szekereknek, minden mesternek.

Sok szekszénás lovak ezek után jönnek,
 Hosszu nyakú tevék és erős öszvérek,
 Bialok, számarok és ökörsekek,
 Hat elefánt is jön, kiken sok emberek

(2 : 40—42).

Legszebben akkor érvényesül Zrínyi nyelvének szemléletessége és ereje, amikor a harc képeit festi. Milyen remekül ábrázolja például a „siklói epizódban“ Farkasics Péternek és török ellenfelének, Rézmán bégnek harci elszántságát a költő, az ígék használatával, a jelzőkkel és hasonlatokkal, a különböző érzelési területekről vett kifejezések művészi elegyítésével, az alliteráció alkalmazásával:

Iszonyú vérontást nem számlálhatom meg,
 Kit ketten mívelnek Farkasics, Rézmán bég;
 Mint az eleven tűz valamerre mennek,
 Mindenütt holttestek halomban hevernek.

Mindennek vagyon már szemén ellensége,
 Török és keresztény öszve van keverve,
 Halók jajgatása, élők serénysége,
 Nagy porral kevereg együtt magas égbe

(3 : 69—70).

A magyar és horvát végvári vitézek hősiességének állít megkapó emléket eposzában Zrínyi, s a buzdítás, dicsőítés célja a nyelvi anyagban is tükröződik. Idézzük az egyik horvát hősnak, Klizurics Mikulának vitézi halálát: reménytelen helyzetben is ellenáll a töröknek és így veszti életét. Hősiességét, végső kitartását a költő a következő szép hasonlattal ábrázolja:

Mint az erdei vad dühösségben esvén,
 Ha történet szerint jön vadász seregben,
 Akartva fegyverre kemény szível megyen,
 Jól tudja halálát, hogy ez helyben légyen:

Klizurics szintén úgy, hon sűrűbb fegyvert lát,
 Fejét aláhúzza, föltartja paizsát,
 Másik kezében pedig nehéz pallosát,
 Reméntenül megy, ott látván halálát

(10 : 69—70).

A nyelv ereje és szemléletessége ott éri el csúcspontját, ahol az utolsó, elszánt küzdelem leírására kerül sor. Zrínyi nyelvi művészetének minden eszközét igénybe veszi, hogy hősei dicsőségét minél tündöklőbben mutassa be. Megtaláljuk itt is a halmozást meg a Zrínyi nyelvet annyira jellemző párhuzamosságot, ismétlést, a hatásos alliterációkat, pompás hasonlatokat:

Itt fegyver fegyverrel találkozik öszve,
 Vitéz is vitézzel kapcsolódik közbe;
 Vér, jajgatás és por megy égben keverve,
 Török dárda, koplya, szablya elegyedve.

Halál formára jár bán törökök között;
 Mint az lángos harap, ha nádban ütközött,
 Mint az sebes vízár, ha hegybül érkezett:
 Oly kegyetlenségben Zríni most öltözött.

És ledül előtte nagy óriás Csebár,
 Hal Jakul átokkal és Csirkim teftedár,
 Esik zöld zászlóستul nagy Jakul barjaktár,
 Esik Mahomet-vér szerecsen Zulfikár.

Száz szablya, száz csida Zríni paizsára
 Egyszersmind is esik mint kúeső házra;
 De ű ezt a fölyhöt minden csudájára
 Tartja csak egyedül törökök kárára

(15 : 63—66)

Zrínyi, amikor Sziget ostromát és ezen keresztül az egész végvári világot mutatja be, realista ábrázolásra törekszik. Ennek a realizmusnak szolgálatában áll az a sajátos „helyi szín” is, amelyet költői nyelve török elemek alkalmazásával ér el. A most idézett szemelvény harmadik versszaka, a török nevek, katonai rangok egymásrahalmozott felsorolásával jó példa volt erre. A „keleti” motívumok azonban nemcsak a harci jelenetekben, hanem az eposz lírai részleteiben is megjelennek, hogy kitűnő hangulati háttérrel adjanak. A 3. énekben például, amikor Mehmet boszniai basa és a siklósi Szkender bég beszélgetnek egymással, ismételten török szavak jelennek meg Zrínyi nyelvén. Ilyen verssorokat találunk: *Aranyos bőr zofrát földre leterítvén (zofra: szőnyeg)*, *Kávét kicsin finsánból hörpögetének (finsán: a mai nyelvünkben is ismeretes findsa szó: csésze)*, *Szép gyöngyházos tassán kezében tündöklék (tassán: koboz)*. Vagy ott a 10. énekben az ifjú Embrullah, aki nemcsak harcos, hanem költő és zenész is, és akinek elestét Zrínyi — bár ellenségről van szó — mégis bizonyos emberi a művészi együttérzéssel festi. Embrullah művészetét így jellemzi — ismét török szavak hangulatfestő alkalmazásával: *Ő kobzot, ő miszkált, ő chingiat tuda. A miszkál és a chingia keleti zeneszerszámok, az első fűvó-, a második húros hangszer.*

Zrínyi nyelvének szemléletessége, ereje nemcsak a harc jeleneteiben mutatkozik meg, hanem abban is, ahogy egyes képeket meg tud vele festeni, egyes helyzeteket az olvasó elé állítani. Mindez bizonyítja, hogy költőnk nyelvét nem szabad elmarasztalnunk; inkább dicsérnünk kell őt, mint a régi magyar irodalom egyik legnagyobb nyelv- és stílusművészt! Milyen pompás az a három versszak (4:12—14), ahol a szigeti hősök harcrakészülő seregét mutatja be s hangulati háttérként felvázolja néhány mesteri vonással a hajnal képét! Remekbeszabott kifejezések, eleven alliterációk, sőt még hangutánzás is fokozzák a művészi értéket:

Azonban az szép nap ő szép harmatjával
 Vidámétá világot ékes voltával,
 Az éjelt elűzé szép pirosságával,
 Mindennek fényt hagyta sok külön látattal.

Sok hangas trombita akkor megrivada,
 Sok haragszavú dob tombolva robbana,
 Ki ki immár fölült jó vitéz lovára,
 Az gyalog rendben áll, vitézek módjára.

Fölült már Zríni is, áll az sereg előtt,
 Sisakján szép struccotoll vér haragos szellőt,
 Mellyét fődözi vas és ad neki erőt,
 Kezében nagy dárda, s így szól sereg előtt.

Sokat lehetne beszélni ennek a részletnek nyelvi szépségéről, olyan gyönyörű sorokról, mint amarról, ahol Zrínyi a dobszót hangutánzó szavakkal a kitűnő *haragszavú* jelzővel festi, vagy ahol a sisakján struccotlat lobogtató szigeti hőst eleveníti meg. Mindezek a nyelvi szépségek — amelyek egymagukban is elegendők volnának a Zrínyi nyelvével szemben hangoztatott kifogások eloszlatására — nem pusztán „esztétikai“ gyönyörködést szolgálnak azonban, hanem beleilleszkednek az eposz nagyszerű hazafias gondolatvilágába.

A Szigeti Veszedelem stílusának művészi realizmusa, nyelvének ereje és szemléletessége ott is megmutatkozik, ahol költőnk a „csodás elemet“ szerepelteti. Helyesen utalt rá Klaniczay Tibor (Zrínyi Miklós. Bp. 1949 : 15), hogy az eposz transzcendens elemei nem henye díszítést jelentenek, hanem a mű pozitív, hazafias alap gondolatának lényegét húzzák alá. Nem lepődhetünk meg tehát, ha Zrínyi a „csodás elem“ ábrázolásánál is a realiztikus kifejezés, a nyelvi szemléletesség eszközeivel él. Csak egy részletet idézzünk: az alvilági szörnyek rohamát Szigetvár ellen (14 : 68—69). Szinte már a 17. század nagy festőinek csataképeire emlékeztet ez a gomolygó mozgalmasságú, „fényhomállyal“ átjárt jelenet. Az alliteráció, az *iszonyú* jelző négyszer visszatérő, unalmassá azonban sohasem váló, nyomatékosító használata valami nagyszerű erőt ad az egész képnek:

Röpül és érkezik iszonyú seregben,
Hon Phlegeton kevert mindent sötétségben,
Hon az Tisiphone fúj iszonyú kürtben,
Belzebub sereget rendelt sötét égben.

Futkosnak Furiák iszonyú fáklyákkal,
Azt tudnád, világot meggyújtják azokkal,
Kegyetlen Harpiák iszonyú szájokkal
Véres mérget okádnak nagy undoksággal.

Ami sokak előtt „nehézkességnek“ tetszett a Szigeti Veszedelem nyelvében, az valójában erős és nemes pátosz. Ezt az erőt képviseli Zrínyi kedvelt jelzői, amelyek vissza-visszatérnek ugyan — néha egy versszakban is többször él velük —, elkoptatottá azonban nem válnak, mert sajátos érzelmi, hangulati értékük van. *Nagy, jó, vitéz, erős, kemény, szép, rettenetes* vagy *retentő, kegyetlen, iszonyú*: gyakran találkozunk ezekkel a jelzőkkel az eposzban, mindannyiszor mögöttük érezzük azonban a vitézi élet, a hősies végvári társadalom világát. Ezen a háttéren szemlélve válik igazán érthetővé Zrínyi nyelve!

Ebből a világból sarjadnak költőnk hasonlatai is. Ezek szintén a végvári élet elszántságát, a harcok önfeláldozó szépségét tükrözik. A *sas*, az *oroszlán*, a *farkas* vagy a *sárkány*: ilyen és hasonló állathasonlatok érzékeltetik Zrínyi hőseinek erejét, harci lendületét. A vissza-visszatérő jelzők, hasonlatok mellett azonban a változatossággal is él költőnk, mint nyelvi eszközzel. Ez is mutatja, hogy tudatos nyelvművész volt, nem dőcögős versek művészi szándékú, de formátlan írója! Mennyire ért ahhoz például, hogy a csatában történő elesést mindig új meg új kifejezésekkel ábrázolja! Lássunk erre néhány példát az eposz 10. énekéből: *Ledül Poki Gergely s bőven hányja vérét, Vérel kibocsátja ő magából lölkét*. Radován vajda *Félholton földön is ellenségét marja, Mig szegényt teljességgel lölke elhagyá*. Delimán leszúrja a szigeti *horvát leventát*, Badankovicsot: *Testébül dárdáját kihúzza és vérét*. Ekkor hal hősi halált Szvilojevics Antal is, Delimán *nagy vassal Megnyitja gégejét merre bement halál*.

Remek, szemléletes, tömör kifejezések a csatajeleneteken kívül is akadnak, szinte az eposz valamennyi lapján. Milyen kitűnően jellemzi például Szulimán szultán a belső széthúzástól meggyöngített Magyarország helyzetét: *Mint törött hajó szélből, úgy hanyattatnak* (1 : 56). Arszlán budai bég,

miután sikertelenül ostromolta Várpalotát, *füstölgő szemmel romlott bástyát nézte* (2:27). Zrínyi sikerei után a szultán *Szűve gondokban hül és nagy busulásban* (8:11). A szerelmi bánatában bolyongó Delimán *Küzködik búsulásinak nagy habjával* (12:1). Zrínyi az ostrom válságos szakaszában *minden erejét az várban behozza. Azt feje álltáig tartani akará* (10:9). A példákat még szaporítani lehetne. Néha egészen közmondásszerű, a magyar népi észjárásból fakadt kifejezések bukkannak előnk. Kumilla például így akarja visszatartani kedvesét, Delimánt, a török tábortól: *Csalogatnak, sípolnak, de nem kell hinni* (12:83). Demirhám így elmélkedik a szultán előtt: *orvosságot elmúlt üdöre nem lehet csinálni...* (13:67).

Legszébbek azonban itt is talán azok a részletek, ahol a szigeti hősök harci elszántságát rajzolja. Sok szép idézet kívánkoznék ide, elégedjünk meg azonban most eggyel, Zrínyi szavaival, amelyet a végső, halálos harc előtt intéz katonáihoz:

Mi vitézül éltünk, vitézül meghaljunk,
Egész ez világnak evvel példát hagyjunk,
Ma mi tisztességet nevünkre szállítunk,
Mai nap szépíti minden elmúlt dolgunk (15:6).

Idézhetnők még az 5. énekből Zrínyi nagy szózatát vitézeihez, idézhetnők a 7. énekből Farkasics fölött mondott gyászbeszédét, mely a végváriak hősiességének valóságos apoteózisa. Mindkét részlet a maga nyelvi kidolgozásában is maradandó szépségű emléke az idegen hódító ellen testvéri egyetértésben, fegyverbarátságban küzdő magyar és horvát vitézek önfeláldozásának.

Említettük az imént, hogy a Szigeti Veszedelemben fölfedezhető a népi gondolkozásmód, a közmondásszerű megfogalmazás. Ez a népies vonás az eposz egész nyelvi anyagában tükröződik. Érdekes probléma merül itt föl: Zrínyi nyelvjárási sajátosságai. Nem nevezhetjük ugyan „dialektus-szövegnek“ a Szigeti Veszedelmet, a magyar népnyelv azonban mégis rengeteg nyomot hagyott benne. Közelebbről meghatározva, ez a népnyelv a nyugati nyelvjárás, leginkább annak göcseji területe. Ezen a területen, Zala megyében élte le a költő életének nagyrészét, érthető, ha nyelvjárásának sok sajátosságát is magáévá tette. Nem használja ugyan következetesen a nyugati nyelvjárást, de olyan jellegzetességek, mint az *ö*-zés, az *i* helyett álló *ü*, az *o*-t és *ö*-t helyettesítő *u*, *ü*, a mássalhangzók kettőzése gyakran felbukkannak a Szigeti Veszedelem nyelvében.

A göcseji nyelvjárás két érdemes kutatója, Kardos Albert (Nyr 13: 256—258) és Prohászka János (Nyr 74: 360—361) utal a göcseji *ö*-zésre, a hosszú *i* átváltozására *é*-vé, a rövid *i*-t helyettesítő *ü*-re. Mindez Zrínyi nyelvében is jól megfigyelhető. Ilyen alakokkal találkozunk az eposzban: *elröjött, röppülését, tévölygő, szörze, röndölve, lölkömet, szöbb, fölzöndítötte, segítse, ékesété, üdő, szüvében, üng*. Megvan az ugyancsak Göcsejre, de a nyugati nyelvjárás-terület más részeire is jellemző *u*, *ü*, amely az *ó*, *ö* helyett áll főleg a szó végén, de néha másutt is. Zrínyi ilyen alakokat használ: *üket, ütüle, tüle, tetüled, kénkü, jün, küszikla, eljüjjön, bortul és maszlagtul, császártul, torkábul, verscsinálásokrul, kárunkbul, falbul*. Fellelhetjük azt a göcseji-zalai sajátosságot (vö. Nyr 13: 355) Zrínyinél, hogy az *ny* kiszorítja az *n*-t, főleg a főnévi igenévi alakokban: *sírnya, megbírnya, innya*, de *vonyakodnak* és *visszavonyás* is. Idetartozik továbbá a nyugati-göcseji mássalhangzókettőzés, amelyre a Szigeti Veszedelemből szintén sok példát idézhetünk: *kényessen, csudállan, fegyveressen, kissebb, közzületek*.

Szólanunk kell még Zrínyi mondat szerkesztéséről. A Szigeti Veszedelem mondattanáról már a mult században alapos tanulmány jelent meg Vass Bertalan tollából, így az idevágó problémákat jobban ismerjük. Vass a Zrínyiás mondatrendjéről a következő helytálló megállapításokat teszi: „A mondatok

elhelyezését általában az *egyszerűség* jellemzi. Ahány sor, csaknem annyi mondat. A strófával többnyire befejeződik a gondolat, bevezetődik a mondat. A mondatok gyakran kötőszó nélkül csak úgy vannak egymás mellé állítva. A Zrínyiász nyelve egy, apró mozaikból mesterileg összerakott képet rajzol elénk“ (Nyr 13 : 225).

Ehhez a megállapításhoz még azt kellene hozzátennünk: a Szigeti Veszedelem mondatszerkesztése is az erő és szemléletesség kifejezését szolgálja. Nemesak az eleven igék, leleményes gúnynevek, hanem a mondattani felépítés is valósággal drámai erőt visz abba a versszakba (2 : 22), ahol Arszlán bég Várpalota hős védőjét, Túri Györgyöt szidalmazza, merészségéért azonban kis híján életével lakol. Figyeljük meg, milyen hatásosan festi a jelenetet Zrínyi három rövid kapcsolatos mondattal, majd a hozzácsatlakozó ellentétes és magyarázó mondattal:

Száguld az bástyához, az kapitánt szidja,
Esti denevérnek és lopónak híja,
De neki megfelelt Túri György ágyúja,
Mert jó lovát alatta ketté szakasztá.

Mondattani szempontból kitűnően megszerkesztett rész a török követnek, Halulnak beszéde Zrínyiékhez. Ez a rész is Sziget védőinek dicsőségét van hivatva magasztalni, s ezt a célt nemesak a török vitéz szájába adott költői képekkel éri el az eposz írója, hanem az ügyes, eleven mondatszerkesztéssel is. A beszéd egyik legszebb szakaszában (6 : 11) három, párhuzamosan futó helyhatározói mellékmondat után ott a negyedik sorban a tömör összefoglaló főmondat, a kiegészítésként hozzáillesztett kapcsolatos mondattal:

Hon az meleg hajnal pirossan feltetszik,
Hon az sötét estve tengerben enyészik,
Hon az észak-tenger magában küzködik,
Hired mindenütt van, s mint nap, úgy tündöklük.

Az eposzban található gyönyörű körmondatokra már Vass Bertalan utalt (Nyr 13 : 226), csak azt kell még megjegyeznünk, hogy ezek száma nagyobb, mintsem első látásra gondolni lehetne. Sokszor pont van ugyan a versszak végén, valójában azonban a mondat a következő, sőt a harmadik versszakban is folytatódik.

Láthatjuk ebből a vázlatos áttekintésből, hogy a Szigeti Veszedelem nyelvi szempontból is elsőrangú alkotás: nyelve méltó a feldolgozott tárgyhöz, annak nemes, hazafias eszmeiségéhez. Zrínyi azonban nemesak mint költő, hanem mint prózaíró is nagy nyelvművész. Vizsgáljuk meg két legjelentősebb prózai munkáját, a Mátyás király életéről való elmélkedéseket és Az török áfium ellen való orvosságot. (Markó Árpád: Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Bp. 1939.)

A nyelvi leleménynek szinte kiapadhatatlan gazdagságát leljük ezekben a művekben is. Mátyás királyról szóló írásában a kitűnőbbnél-kitűnőbb, közmondásszerű, népies zamatú kifejezéseket találjuk, akár egyes személyek jellemzésénél, akár az események leírásában vagy a hozzáfűzött reflexiókban. A többi európai királynak *bizony megocsusodik érdeme Mátyás mellett* (231). A cseh Jiskrát *nehéz volt kiveszteni, mint a nyüvet a rothadt sebből*, amikor pedig a német hadak Nyugat-Magyarországot dúlják, *Vas vármegye füstöt vetett, füstölög, távolról is megláthatod* (235). A török sereg Mátyás közlekedésének hírére *elkéle Jajca alól mint a füst* (237). Amikor Mátyás és Szilágyi Mihály ellentétéről beszél, így ír: *De nehéz öreg emberek darabos elméjeket szenyvedni az ifjaknak* (238). Az egyik cseh zsoldosvezér pártütését ezzel a mondattal mutatja be: *Svehla is otthon pártot ütött, de mint a gomba egy éjjel nő, más éjjel semmivé lesz* (239).

A közmondásszerű, szentenciózus stílus szép, kerekded, szemléletes hasonlatokat alkot. Cillei gróf gyűlöletét leírván, így elmélkedik Zrínyi erről a bűnről: *A gyűlölség olyan, mint a fölöttébb kénköves porral megtöltött ágyú, ha kisütöd, nemcsak azt kire iránzottad, elrontja, de a pattantyúsát is* (232). A hasonlatok sokszor művészi körmondatokká teljesednek ki. Ilyen például az a mondat, ahol arról elmélkedik, hogy csak sok jótulajdonság, sokféle *virtus* teheti igazán érdemessé az embert: *Nem is lehet oly virtus ez világon, az ki csak maga felemelje és érdemessé tegye az embert, sokaknak kell ottan concurrálni; az egeket nemcsak egy csillag fényesíti, és akit mi tejesútnak hívunk, nem egyéb, hanem sok apró és láthatatlan csillagoknak összevegyülése és világossága* (250). Kedveli Zrínyi ebben a művében az említett történelmi személyek, sőt országok megszólítását is. Ez sajátos elevevénységet ad stílusának. A korabeli hanyatlásnak induló Spanyolországot például így aposztrofálja: *De te, Spanyolország, sem menekedtél meg úgy a maurusoktól (araboktól), hogy még egyszer nyakadban ne jöhessenek. Carolus Quintus (V. Károly császár) fáradsága semmivé lett, Tunis és Algier nem a te devotiódban (uralmad alatt) van, Afrika melletted ólálkodik, azt mondod-e, nem félsz tüle? Nem okos vagy, az te eleid is azt mondták azelőtt, de hiúságosan, mert sok száz esztendeig oly igát vetettek a nyakokban, kinek kék helyei most megismeresznek nyakatokon* (253).

Politikai jellegű írás a Mátyás király életéről való elmélkedések. A 17. század magyar társadalmi fejlődése számára haladó jellegű gondolatot, a központosított nemzeti monarchia eszméjét kívánja benne népszerűsíteni Zrínyi: ennek az eszmének hordozóját látja Mátyásban. Az elmélkedő jelleg, a politikai eszme-futtatás stílusa a nyelvben is kifejeződik. Szemléletes és erővel teljes ez a nyelv is, nem járják azonban oly erős érzelmek át, mint Zrínyi másik prózai főművét, a Török áfiumot. Ezt az utóbbit már teljességgel a nemes szenvedély fűti, hiszen a haza veszedelméről, a válságba jutott nemzet megmentéséről van szó benne.

Szépen mutatja a Török áfium nyelve, milyen lendületre, az érzés mekkora szárnyalására képes Zrínyi prózája. Kedvelt nyelvi eszközével, a halmozással él: kérdő, majd felkiáltó-mondatokat tornyoz egymásután, vagy csak egyes szavakat; mindennek azonban súlya és ereje van. Ezt az erőt, ezt a hevet fokozzák a mesterien megválasztott hasonlatok, a sárkány, a vadkan, a dühös eb képe. Ime, néhány remek részlet a munka bevezetéséből:

Szegény magyar nemzet, annyira jutott-e ügyed, hogy senki ne is kiáltson fel utolsó veszedelmeden? hogy senkinek ne keseredjek meg szive romlásodon? hogy senki utolsó halállal való küzködéseden egy biztató szót ne mondjon? Egyedül legyek-e én órállód, vigyázód, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan ez a hivatal nékem, de ha az Isten az hazámhoz való szeretetet reám tette, imé kiáltok, imé üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz! . . . Ez a rettenetes sárkány, a török, Váradot, Jenőt tőlünk elvette, sok ezer magyar lelket rabságba viett, sokat a kardnak élivel emésztett meg; Erdélyt, koronánknak egy legszebbik boglárát, felprédálta, zavarta, fejedelmét eltiporta, gázolja nemzetünket, országunkat, mint egy erdei kan a szépen plántált szőlőt . . . De ha az oktan állatok a magok barlangjoknak bántódásáért, a magok kölyköknek elviteleért készek a halált szenyvedni: mennyivel minékünk inkább, kik dicsőséges magyar vérek maradéki vagyunk, az mi atyánkfiaiért, atyáinkért, anyáinkért, feleségünkért, gyermekünkért, hazánkért meg kell indulnunk, halálra is, ha kívánatink mennünk, mégis legalább bosszut ezen a dühödt eben állanunk (273—275).

Az egész művön végigvonul ez a szenvedélyes, érzésektől fűtött, mégis méltósággal teljes nyelv. A gondolati tartalom mindenütt megtalálja a méltó fogalmazást, haladó eszméit mindig pompás nyelvi formába öltözteti, akár a feudális anarchia hadviselési módszerét bírálja, akár a tunya nemességét és a hatalmi pozíciókat hajhászó főpapságot ostorozza, akár a renyhe pacifiz-

must ítéli el. Már az előbbi idézetből látszik: milyen szép körmondatokban ír Zrínyi. Különösen akkor magasfokú írónk mondatszerkesztő készsége, amikor valamilyen hasonlatot fejt ki. A hasonlatok, többnyire a párhuzamosság stilisztikai eszközével felépítve, Zrínyi prózájának is kedvelt elemei. Példa rá a következő, valóban mesteri részlet, amelynek szépségét a kitűnően megválasztott jelzők is emelik:

A fáradhatatlan szorgalmatosság, az unalom nélkül való vigyázás, az kész gyorsaság és a gyors készség szokta annak a drága fának gyümölcsét elérni, kit az emberek dicsőségnek hívnak (280—281)

Méltán mondhatjuk: Zrínyi nagy nyelvész, öntudatos stilisztika marad akkor is, amikor értekező prózát ír. És ugyanezt mondhatjuk leveleiről. Hála Iványi Béla (A két Zrínyi Miklós körmendi levelei. Bp. 1943) és Markó Árpád (Zrínyi Miklós levelei. Bp. 1950.) szorgalmának és kutató-buzgalmának, ma Zrínyi reánkmaradt leveleinek egész *corpus*-a a tudomány rendelkezésére áll. Méltó, hogy minél többet merítsünk ebből a valódi kincseshányából!

Régi magyar leveleink a 16. és 17. századból még amúgy is eléggé kiaknázatlanok a nyelvi, irodalmi, művelődéstörténeti kutatás részéről. Valahogyan kevésbé tudatosítottuk magunkban azt, hogy ezek a többnyire igen érdekes, a történeti forráskiadványokban jórészt könnyen hozzáférhető levelek irodalmi alkotások, nyelvi tükörképek is. Tudományunknak ezen a téren még sok a tennivalója. Fokozottan áll ez olyan levelekre, amelyek szerzője a Zrínyiéhez hasonló nagy egyéniség.

Zrínyi leveleiből, főleg a II. Rákóczi Györgyhöz, unokabátyjához, Batthyányi Ádámhoz, valamint több más, vele rokon-gondolkodású, a török elleni honvédő harcot szívügyének tekintő nemesúrhoz (Csáky István, Eszterházy Pál) intézettekől megint a nagy stílusművészt, de a nagy hazafit is megismerhetjük. Milyen megrendítő a tiszteletnek már-már rajongásba átmenő hangja, amellyel Rákóczi fejedelemhez fordul, ahhoz a férfihoz, akiben az egységes, szabad Magyarország uralkodóját szeretné látni! Milyen meghatározó az a néhány sor a fejedelemhez intézett egyik leveléből: ... *az ki jó magyar s Istenét és nemzettségét szereti, kinek kívánhatja jobban az jó szerencsét és előmenetelt mint annak, az ki romlot hazánkat meg segíteni kívánja s fárodís rajta.* És mekkora elkeseredés, a császári elnyomó politika mekkora gyűlölete szól a levél következő mondatából: *Buda fele indultunk vala a minap Bottyány Urammal, de ottis el rontá szép remétségünket enihány koszos német...* (Markó, 58). Felvidéki jóbarátjához, Csáky Istvánhoz pedig a következő, mély hazaszeretetükben megrendítő szavakat intézi 1663. április 28-án írott levelében: *Oh én édes Grófom, édes Öcsémuram, mely igen vész hazánk, nemzetünk; — láthatod-é ezt száraz szemmel, és nyugodhatik-é lölköd rajta, hogy semmit ne cselekedjél?* (110.)

A hazafiasság mellett a baráti szeretet, családi érzés is jellemzi Zrínyi leveleinek stílusát. A két vonás legszebben unokabátyjához, Batthyányi Ádámhoz intézett leveleiben fonódik össze. Ilyen például az 1649. augusztus 22-én Csáktornyan kelt levél (Iványi, 144—145), ahol — prózai munkáinak legjobb részleteire emlékeztető stílusban — a török elleni közös vállalkozásra, a haza érdekeinek közös szolgálatára szólítja fel Batthyányit:

Én nem cifrázom beszédemet, nem csinállok cégiért kívánságomnak, de ha kegyelmed szolgálatját látnám, ahhoz az kegyelmed akarattját, hitemre mindennek előtte véghöz vinném. Az mely órában kegyelmed eszt el hiszi felölem, és el kezdi hini, azon órában minden ellenségimnek szarvok fog kezdeni tompulni, és mind kettőnknek böcsületi magassaban hágni, hogy eddigis nagy dolgokat véghöz nem vittünk, én nem tudom kinek tulajdonítani, hanem ha Isten büntetni akar a val, hogy nem szállít valami generositást (nagylelkűséget) szűvünkbe. — Édes Battyám Uram és Generális Uram, hogy az török Magyar országban olyan rablásokat cselekszik, nem csuda, ottan sem ember, sem tisztviselő nincs elegendő. Az Isten kegyelmedet sok jó szolgával meg

áldotta, jó bátor szível és katanaságra való alkalmatossággal és kedvel. És énnekem is mind ezekből a jókból adot az Isten keveset keveset, imár ha mi ketten hazánkunk nem szolgálunk, hanem henyélünk, vélje kegyelmed, hogy mind Isten, mind világ ezeknek az talentumoknak el röjtéséért nem pironogat és fed meg benünket.

Sok szép részletet kellene és lehetne még Zrínyi leveleiből idéznünk. Akár a törökellenes harc egyes eseményeiről, csapatainak kisebb-nagyobb hadi vállalkozásairól szól, akár a jobbágyokat ért igazságtalanságok jóvátételéért emel szót, mindenütt megtalálja a megfelelő hangot. Pompás, találó kifejezések, népies ízű szentenciák gyakran előbukkannak, megfigyelhető azután itt is jól a zalai népnyelv hatása. Leveleiben, értekező prózájában, költészetében egyaránt nagy nyelvi alkotó Zrínyi, s régi irodalmuaknak nyelvi szempontból is egyik csúcspontját jelenti.

Népek és nyelvek

A TIBETI NYELV*

Írta: Uray Géza

Tibet, a földnek szinte legkevesébbé ismert országa, az utóbbi két évben a béketábor és az imperialista háborús gyujtogatók között folyó világméretű harc egyik gyujtópontjává vált. Kína túlnyomó részének felszabadítása után ugyanis, mint ismeretes, a kínai Felszabadító Néphadsereg csapatai 1950. október 24-én parancsot kaptak Kína nyugati részének, Tibetnek a felszabadítására is.

Tibet megindult felszabadítása meg fogja teremteni annak lehetőségét, hogy a feudális és gyarmati kizsákmányolás következtében elmaradt tibeti nép a felemelkedés és fejlődés útjára lépjen. A Felszabadító Néphadsereg azonban nemcsak a fejlődés lehetőségét viszi Tibet számára, hanem ezen túlmenően is támogatja: A Tibet felszabadítására induló katonák parancsot kaptak arra, hogy a felszabadító hadműveletek után nyomban nyujtsanak

* Cikkem nyomdai korrigálása közben érkezett meg az a hír, hogy a Kínai Népköztársaság Központi Népi Kormánya és a dalai-láma vezette tibeti helyi kormány egyezményt írt alá Tibet békés felszabadításáról. Arra már nem volt módom, hogy az egyezmény révén létrejött új helyzetet cikkemben tárgyaljam, ezért hadd mutassak rá itt az egyezmény jelentőségére és legfontosabb pontjaira:

Az egyezmény a Kínai Népköztársaság Központi Népi Kormányának Tibet békés felszabadítására irányuló következetes politikájának eredményeképp jött létre. A Központi Népi Kormány erőfeszítései, a tibeti nép tömegeinek harca tette lehetővé, hogy Tibet helyi kormánya szakítson ama politikájával, hogy „nem száll szembe az imperialisták csalásával és provokációival, hazafiatlan álláspontra helyezkedett nagy hazájával szemben“. Az egyezmény révén „a tibeti nép visszatér az anyaország — a Kínai Népköztársaság — népeinek nagy családjába“. Az egyezmény — mondotta Csu Te elvtárs — „súlyos vereség az imperialisták számára, akik igyekeztek megghiúsítani Tibet békés felszabadítását“.

A megegyezés a lenini-sztálini nemzetiségi politika értelmében biztosítja a tibeti nép számára a nemzeti területi autonómiát, és ennek megfelelően Tibet gazdaságának fejlesztését, a nép életszínvonalának fokozatos megjavítását. Az egyezmény 9. pontja tibeti nemzeti kultúra fejlesztésével foglalkozik, és itt elsőnek említi a kultúra nemzeti formájának legfőbb hordozóját, a nyelvet: „A tibetiek nyelvét, írásrendszerét és oktatását a Tibetben meglévő feltételeknek megfelelően fejlesztik“. (Az egyezmény teljes szövegét l.: Szabad Nép 1951. május 29., 3. l.)

segítséget a tibeti lakosságnak gazdasági és kulturális életük felépítésében.¹ Nem kétséges, hogy az új demokratikus és virágzó Tibet felépítése együtt fog járni a nemzetté válással és azzal, hogy a tibeti nép nyelve tibeti nemzeti nyelvvé fog fejlődni.

Tibet mai politikai jelentősége és a tibeti nyelv várható fejlődése, azt hisszük, egyaránt megokolttá teszik, hogy közrebocsássuk ezt a rövid ismertetést a tibeti nyelvről. Természetesen, csak a nyelvi kérdések tárgyalásához szükséges mértékben, Tibet földrajzáról és történelméről is fogok egy-két szót szólni.

Tibet földrajzi viszonyai. Tibet határainak kérdésében a térképeken, földrajzi és történelmi munkákban ellentmondó adatokkal és felfogásokkal találkozunk. Az angol, újabban pedig az amerikai imperializmust kiszolgáló burzsoá földrajzírók és kutatók rendszerint Tibethez számítják Ching-hai (Kukunor-vidék) és Szi-kang kínai tartományt, sőt egyesek még Sze-cshuan és Jün-nan tartomány egyes vidékeit is. Ez a „Nagy-Tibet“ elmélet, amint arra A. B. Alekszadnov rámutatott,² az angol-amerikai imperialisták politikájának tudományos igazolására készült, akik „Tibet függetlenségének“ jelszavával nemcsak magát Tibetet, hanem Kína más tartományait is gyarmatukká akarják változtatni.

A reakciós „Nagy-Tibet“-elmélet azonban nem állja meg a helyét. Ezeknek a Tibethez számított nyugat-kínai területeknek lakossága ugyanis csak kisebbségben tibeti, akik kínaiakkal, különböző mongol, szi-fan, mo-szo és lo-lo népekkel vegyesen lakják e tartományokat. Az angol-amerikai imperialisták kiszolgálói természetesen nem hajlandók belenyugodni ezekbe a tényekbe, hanem Nyugat-Kína különböző szi-fan és egyéb törzseit és népeit egyszerűen a tibetiek közé számítják. Tibetnek efféle meghatározásait el kell utasítanunk, és Tibetben csak azt a területet értjük, amely a Kínai Népköztársaság Szin-kiang (Kelet-Turkesztán), Ching-hai, Szi-kang nevű tartományai, India és Nepál között terül el. Ez mintegy 900 000 négyzetkilométert tesz ki, amelyen 3 700 000 ember él.

Tibet területe két, fizikai és gazdaságföldrajzi tekintetben gyökeresen különböző részre oszlik. Nyugati és északi részét, területének több mint kétharmadát az Északtibeti-fennsík (tibeti néven: *Bjang-thang*) foglalja el. Ez a vidék átlag 5000 méter magasságban fekszik, fátlan, sivár, fűborította vidék, lefolyástalan sós tavakkal. Földművelésre alkalmas része alig van, túlnyomó részén csak állattenyésztés folyik. Tibet déli részén a Brahmaputra (tibeti néven: *Chang-po*) keletnyugati irányban futó hatalmas völgye terül el. Itt a folyók mellékén jó szántóföldek fekszenek, amelyeket öntözéssel, belterjesen művelnek meg.

Tibet történelme.³ Tibetről, inkább azonban a Tibettel határos Ching-hai területéről az első, i. e. II. századból származó tudósításokat a kínai évkönyvekből ismerjük. Ezek és a későbbi kínai források egészen az i. u. VI. századig különböző, *khiang* néven említett törzsekről szólnak, amelyek valószínűleg még az osztálytalan társadalomban, illetve annak bomlási állapotában éltek.

A VII. század elején a különböző törzsek egyesültek és egy erős társadalmi alakulat jött létre, amely nemcsak Tibetet, hanem az Északnyugat-Indiában fekvő Ladakot és a Kukunor környékét (a mai Ching-hai tartomány) is magában foglalta. A külső körülményekről ítélve az osztálytársadalom kialakulásával és egy kezdetleges, prefeudális állam együttjáró létrejöttével állunk szemközt. Az új tibeti államalakulat jelentős hatalmat jelentett kifelé is. Több mint 50 évre elragadta a virágkorát élő feudális Kínától a „Négy Helyőrséget“, azaz a mai Szin-kiang tartományt. A VIII. század első felében kiterjesztette hatalmát a Pamír lábánál fekvő Baltisztánra (ekkor honosodott meg e területen egy tibeti nyelvjárás), a VIII. század végén pedig Indiának a Gangesztől északra fekvő területeit is meghódította.

A kizsákmányolt osztályok sorozatos felkelései nyomán azonban a tibeti királyság rövidesen széthullik, ez azonban nem akadályozta meg az osztálytársadalom megszilárdulását, sőt elősegítette a feudalizmus teljes győzelmét. Erre az időre esik a buddhizmus szélesebb elterjedése is. A buddhista egyház már a XI. században jelentős feudális hatalom és a XIII. században mongol segítséggel egész Tibetet uralma alá hajtja. Az egyház vagyona és hatalma akkor is fennmaradt, amikor a XIV. század közepén a világi feudalizmus képviselő új dinasztia váltja fel. Az egyház ekkor a Cong-kha-pa-féle reformmal megerősíti szervezetét (elsősorban a tibeti buddhizmusnak ezt a formáját nevezik lamaizmusnak) és a XVI. század végén újra megkezdi a harcot a legfelsőbb államhatalomért. A harcokból mongol segítséggel az egyház és annak feje, a dalai-láma kerül ki győztesen (1644). A lamaista egyház uralmra jutása a tibeti nép feudális kizsákmányolásának további fokozódására vezetett.

Tibet már a XIII. századtól kezdve kisebb megszakításokkal a kínai császár hűbérese volt, s a XVIII. század elejétől kezdve e laza kapcsolatok tartományi függéssé alakultak át. Azóta Tibet megszakítás nélkül Kína része maradt, bár Anglia több alkalommal megkísérelte Tibetet Kínától elszakítani és gyarmatává változtatni.

Anglia gyarmatosító tervei Tibetben nem jártak teljes sikerrel, de 1904-ben lhaszai hadjárata révén sikerült egyre több gazdasági engedményre szert tennie, amelyek lehetővé tették Anglia számára a tőkekivitelt Tibetbe. A második világháború után az amerikai imperializmus Tibetben is megjelent és az angol imperializmussal együttműködve Tibetet bázisává és felvonulási területévé igyekszik változtatni a Kínai Népköztársaság és a Szovjetunió ellen. Az angol-amerikai imperializmussal összefonódott tibeti feudális uralkodóosztály ebben készségesen támogatja őket. A tibeti nép azonban nem akarja, hogy továbbra is rabságban maradjon, hanem el akarja foglalni helyét a Kínai Népköztársaság egyenrangú nemzeteinek és népeinek nagy családjában. Éppen ezért támogatja a kínai néphadseregnek Tibetet felszabadító csapatait és partizánharcokkal maga is aktívan részt vesz hazája felszabadításában.

A tibeti nyelv rokonsága. A tibeti nyelv rokoni kapcsolatait eddig még nem vizsgálták meg alaposan. Történt ugyan egy-két komoly, módszeres vállalkozás a tibeti nyelv összehasonlító nyelvészeti vizsgálatára, de ezek a kísérletek csak egy-egy részlettel foglalkoztak, a kérdést egészében még nem tanulmányozták. Az elégséges kutatás hiánya ellenére is majdnem bizonyosnak tarthatjuk a tibeti nyelv rokonságát azokkal a nyelvekkel, amelyeket a Ching-haiban, Szi-kangban, a Himalája déli lejtőjén és a Ladakban élő törzsek és népek egy része beszél. E nyelveket az irodalomban tibeto-himalájai nyelvcsaládként emlegetik. A tibeto-himalájai nyelvcsaládot a tudományos közfelfogás általában összekapcsolja a Nyugat-Kínában beszélt lo-lo és moszo nyelvvel, az északasszami és a burmai nyelvcsaláddal, amelyek együtt a tibeti-burmai nyelvcsaládot alkotják. Ezen túlmenően beszélnek a tibet-kínai (szino-tibeti, régebbi nevén indo-kínai) nyelvrokonságról is, azaz a tibeto-burmai nyelveket a kínai, a thai (sziam) és egy sereg más, Dél-Kínában és Hátsó-Indiában beszélt nyelv rokonának tartják. Azt hiszem, nem szükséges külön kiemelni azt, hogy mennél távolibb a rokonság foka ebben az általában elfogadott, de még be nem bizonyított rokonsági rendszerben, annál rosszabbul áll a bizonyítás kérdése is.

A tibeti nyelvjárások kérdései. 1. A tibeti nyelvészet a helyi nyelvek nagy számát minősítette tibeti nyelvjárásoknak. Ezek szókinosének és nyelvtani szerkezetének közös eredete és erős hasonlósága közeli rokonságokra vall, de közöttük ugyanakkor igen jelentős eltéréseket is találunk. Ilyen tibeti nyelvjárásnak minősített helyi nyelveket Tibet egész területén kívül a kínai Ching-hai, Szi-kang, Sze-eshuan tartomány és Nepál egyes vidékein, vala-

mint Bhotan, Szikkim és Ladak egész területén, sőt India egyes más részein is találunk. E különféle tibeti nyelvjárásokat együttvéve 5—6 millió ember beszéli. A tibeti nyelvészet eddig fel sem vetette azt a kérdést, hogy e helyi nyelvek — származásuk kétségtelen közösségén túl is — egy nyelvet alkotnak-e, avagy nem fejlődtek-e önálló nyelvekké? Ez a kérdés a nyelv és nyelvjárás viszonyának, a nyelv és nyelvjárás közötti határok kérdéséhez vezet.

2. Sztálin elvtárs alapvető megállapítása a nyelvről e kérdés helyes megoldásához is lefektették az alapokat. Sztálin útmutatásai alapján legújabbán R. I. Avanyeszov szovjet professzor foglalkozott a nyelv és nyelvjárások egymáshoz való viszonyainak kérdésével. Avanyeszov úgy látja, hogy a helyi nyelvjárásokat, amelyek a feudalizmus korában a feudális széttagoltság nyomán szükségszerűen kifejlődnek, elsősorban közös eredetük kapcsolja össze egy egységes nyelvvé, objektív nyelvközössévé, „de ez a nyelvközösség egyúttal fejlődő közösség is, mivel a nép (vagy később a nemzet is) fejlődik — s ez az egész népet átfogó új nyelvi sajátosságok megjelenésében fejeződik ki“.⁴

Mindebből az következik, hogy a nyelv és nyelvjárások egymáshoz való viszonya a nyelv történeti fejlődésének kérdése. Itt külön hangsúlyoznunk kell Sztálin elvtársnak azt a megállapítását, hogy előfordul az a folyamat, „amikor egy olyan nép egységes nyelve, mely a fejlődés szükséges gazdasági feltételeinek hiánya következtében még nem vált nemzetté, tönkremegy, annak következtében, hogy ez a nép államilag széthullik, a helyi nyelvjárások azonban, amelyek még nem őrlődtek fel az egységes nyelvekben, felvirulnak és alapot adnak egyes önálló nyelvek kialakulásához“.⁵

3. Visszatérve a tibeti nyelvjárások kérdésére, először is azt kell megállapítanunk, hogy a tibeti nyelvjárások területe, amelyik Tibeten kívül Kína, Nepál és India egyes részeit is magában foglalja, a történelem folyamán államilag sohasem volt egységes, kivéve talán a VII—IX. századi nagy hódítások korát. A „tibeti nyelvjárások“ területén azonban az állami széttagoltság nem vezetett mindig nagyobb mértékű társadalmi és gazdasági elkülönülésre. Ennek okát a lamaista egyház szerepében kell keresnünk. A lamaista egyház ugyanis nemcsak Tibetben, hanem a Tibeten kívül fekvő területeken is jelentős hűbérbirtokokkal rendelkezik, s mégha az államhatárolom formálisan nincs is az egyház kezében, a helyi hatalomnak tényleges részese. Ilyen körülmények között a lamaista egyház központosított szervezete többé-kevésbé ellensúlyozni tudta az állami széttagoltság elkülönítő hatását. Különösen jelentős volt a lamaista egyháznak ez a szerepe Ching-hai és Szi-kiang-tartomány egykori apró fejedelemségeit illetően, amelyek Tibettel együtt Kínához tartoztak és így politikai elkülönülésük is más megítélés alá esik.

A gazdasági-társadalmi elkülönülés történelmi változásai és az elkülönülés különböző fokozatai szerint más-más tibeti nyelvjárásra kiterjedő közös fejleményeket látunk. A rendelkezésre álló adatok és a feldolgozások hiányai következtében ma még nem látjuk világosan, hogy mikor, mely nyelvjárásokra és milyen fokban terjedt ki az együttes fejlődés közössége, ezért abban a kérdésben sem foglalhatunk mindenütt és véglegesen állást, hogy az általában „tibeti nyelvjárásnak“ nevezett helyi nyelvek közül melyek váltak már önálló nyelvekké és melyek azok, amelyek még ma is egy tibeti nyelvnek „fejlődési közösségében“ élnek. Néhány megállapítást azonban mégis tehetünk.

Az indiai Baltisztán és Purik tartomány helyi nyelvei a tibeti nyelvjárások *egészének* nyelvfejlődésétől mindenesetre régen elszakadtak. Ennek oka az, hogy e két tartomány 1400 körül mohamedanizálódott és ez jelzi gazdasági és politikai rendszerük módosulását is. Vitás lehet azonban a ladaki helyi nyelvjárásokhoz való viszonyuk. A ladakihoz a közös nyelvtani és szókincsbeli sajátosságok igen szoros kapcsolata fűzi Baltisztán és Purik helyi nyelvjárásait, ugyanakkor azonban a ladakinak a többi „tibeti nyelvjárás-

sal" való kapcsolata még nem, vagy csak nemrég szakadt meg. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy Baltisztán, Purik és Ladak helyi nyelvei a „tibeti nyelvjárássterület" többi nyelvjárásától erősen elkülönültek és ez az elkülönülés talán már egy vagy több önálló nyelv kialakulására vezetett.

Szikkim és Bhotan helyi nyelvei, a dendzsonké és a lhoke is erősen elkülönültek a többi tibeti nyelvjárástól, de valószínűleg még nem szakadtak ki azok közösségéből.

Ching-hai és Szi-kang tartomány területéről a tudósítások igen hézagossak és ez a kevés és hiányos forrás sem teljes értékű. Annyi azonban megállapítható, hogy e területek általában tibeti nyelvjárásnak minősített helyi nyelveinek egyrésze kétségtelenül a tibeti nyelv közösségébe tartozik és ez másik részüknél is igen valószínű.

Összefoglalva tehát, megállapíthatjuk, hogy azoknak a helyi nyelveknek többsége, amelyeket általában tibeti nyelvjárásnak tartanak, egy egységes tibeti nyelvjárásai, de több helyi nyelv azon az úton van, hogy önálló nyelvvé fejlődjön, és egyesek talán már el is jutottak az önálló nyelvvé alakulás fokára.

4. Meg kell emlékeznünk arról is, hogy egyes polgári tudósok a tibeti nyelvjárások körét igen kiterjesztik, és közéjük sorolják Ching-hai és Szi-kang ú. n. szi-fan nyelveit is. E nyelvek ugyan kétségtelenül elég közeli rokonságban vannak a tibetivel, de semmiképpen sem tekinthetők tibeti nyelvjárásoknak. Ez az elmélet tudatosan vagy öntudatlanul az imperialista politika szolgálatában álló „Nagy-Tibet"-elmélet nyelvészeti alkalmazása. A szi-fan nyelvek „tibeti nyelvjárásá" való minősítése egyértelmű azzal, hogy e népeket tibetinek tüntetik fel. Ez a törekvés pedig, mint már láttuk, az imperialisták gyarmatosító szándékainak tudományos megokolására szolgál.

5. A nyelvjárások elkülönülése kérdésének vizsgálata közben nem szabad megfeledkeznünk a nyelvjárások egységesedéséről sem. Ez a folyamat a feudalizmuskori népek nyelvében két formában mehet végbe: az egyik esetben a nyelvjárásai különbségek mosódnak el a közös fejlemények révén, a másik esetben az egyik nyelvjárás emelkedik fölébe a többinek és fokozatosan kiszorítja őket. Az előzőekben már érintettük a közös fejlemények kérdését a tibeti nyelvjárásokban, most csak a másik esetről szeretnék néhány szót szólni.

A dalai láma államának kialakulása egyúttal egy meglehetősen központosított állam létrejöttét is jelentette, s ez a kereskedelem bizonyos fokú kiterjedésével karöltve oda vezetett, hogy a lhászai nyelvjárás, vagyis a főváros nyelve, saját területén kívül is elterjedt. Elsősorban elterjedt Belső-Tibetben (Ú- és Cang-tartományban), ahol a régebbi helyi nyelvjárásokat egész háttérbe szorította, később pedig ez a belsőtibeti nyelvjárás nemcsak Tibetben, hanem Tibet határain túl, Ching-haiban, Szi-kangban és Szikkimben is elterjedt. Elterjedésében, főleg Tibetben kívül való elterjedésében, fontos szerepet játszott a lamaista egyház, amelynek egységesítő szerepéről már szoltam. Belső-Tibetben kívül azonban a lhászai nyelvjárás még nem jutott túlsúlyra. Főleg az állami és egyházi apparátus felsőbb helyein álló lámák és tisztviselők használják, akiket viszonylag gyakran helyeznek át egyik vidékről a másikra. Ezen beszélnek a kereskedők is. Igen nagy lehet a jelentősége azonban a tibeti nyelvnek nemzeti nyelvvé történő átalakulásában, amikor majd az egységes nemzeti nyelv alapjává válhat. Ma azonban még a tibeti nép nyelve lényegileg egymás mellett álló nyelvjárások fejlődésformájában van. Ezért hívja fel a kínai katonákat a Tibet felszabadítására induló csapatokhoz intézett kiáltvány is arra, hogy „tanulják meg Tibet lakosságának *nyelvjárásait*"⁶.

A tibeti írásbeliség és az irodalmi nyelv. 1. A tibeti nyelv az i. u. VI. sz. táján jutott íráshoz. Írása indiai eredetű és vagy közvetlenül Indiából vagy a Tarim-medencén (a mai Szi-kiang tartomány) keresztül jutott Tibetbe.

A tibeti írás is, mint minden indiai írástípus, a szótag- és a betűírás határára áll.

2. A tibeti nyelv legrégebb emlékei a VIII—X. századból származnak: a híres lhászai felirat, néhány kisebb felirat Tibet többi vidékéről és Ladakból, főleg pedig a szín-kiangi ásatások folyamán előkerült okiratok, levelek és évkönyvek. E legrégebb emlékek nyelve számos feltűnő hangtani és alak-tani eltérést mutat a mai nyelvjárásoktól, sőt még a régi nyelvállapotot bizonyos fokig megőrző írásképtől és irodalmi nyelvtől is.⁷

A régi nyelvemlékek nyelvének, a tibeti grammatikusok „régii nyelvének” legfeltűnőbb helyesírási, hangtani és alak-tani sajátosságai már a XI. századig eltűntek. A tibetisták ebből azt a következtetést vonták le, hogy már ekkor az ú. n. klasszikus irodalmi nyelvvel állnánk szemben. Ma azonban már tudjuk, hogy az írott nyelv kanonizálása csak később, körülbelül a XVII. században történt, és ennek következtében a „régii nyelv” és az ú. n. klasszikus irodalmi nyelv között a tibeti írásbeliségnek egy közbülső szakaszával is számolnunk kell.⁸

3. Minket most közelebbről az ú. n. klasszikus irodalmi nyelv kérdése érdekel. Megítélésében az alapvető szempont írásbelisége és a tibeti helyesírás konzervatív volta. Amikor a VI—VII. század táján az írást Tibetben bevezették, akkor az írás még meglehetősen pontosan követte a kiejtést. Később azonban ez az írásképmegmerevedett, nem követte a mindinkább elkülönülő nyelvjárások hangtani változásait, és kisebb egyszerűsítéseket nem tekintve, mindmáig ezer évnél régebb hangtani tulajdonságokra utal.

Az írásképmegmerevedése tette lehetővé, hogy a különböző tibeti nyelvjárásokat beszélők egyaránt használhatták, mert a nyelvjárások szabályszerű megfelelései biztosították azt, hogy az írásban rögzített szöveget kiki saját nyelvjárásában olvashassa, és fordítva, saját nyelvjárását egy, az egész tibeti nyelvterületen egyaránt olvasható írott nyelven rögzíthesse. Így bizonyos fokig egységes írott nyelv jött létre, de ezt a bizonyos fokú egységet állandóan veszélyeztették helyesírásbeli ingadozások, tájszavak és nyelvtani különbségek, mert végeredményben különböző írott nyelvjárásokról volt szó.

A XVI. században kialakult központosított államszervezet és az egyház adminisztratív érdekei, különösen pedig a kizsákmányolás leleplezésére hivatott buddhista vallási irodalom terjesztése szükségessé tették, hogy Tibetnek már akkor egységes írott nyelve legyen, ha az egységes beszélt nyelv feltételei még nem is alakultak ki. Időszzerűvé vált tehát az írott nyelv egységesítése, kanonizálása.

Az írott nyelv kanonizálásának feladatát a tibeti grammatikusok és szó-tárírók végezték el. A szanszkrit grammatikusok mintájára megteremtették a nyelv normáit, kirekesztették az írásból a tájnyelvi és elavult szavakat, a vallási irodalom régi szövegeit az új normák szerint kijavították, és ezzel biztosították az új írásbeliség, az ú. n. klasszikus nyelv egységét. Ez az egység természetesen csak viszonylagos volt, mert még nem érték meg az egységes nyelv létrejöttének alapvető gazdasági és társadalmi feltételei.

4. Az ú. n. klasszikus nyelv megalkotásának pillanatától kezdődően mesterséges és régies volt, és ez a jellege a későbbi időkben még fokozódott. Nem tartott lépést a beszélt nyelv, a nyelvjárások fejlődésével és elszigetelődött. A klasszikus nyelv nem tűnt el teljesen, még ma is az egyházi irodalom nyelve, és szerepe valójában a középkori latin szerepével azonos. Hasonlóságot mutat a latinnal a tibeti klasszikus nyelv abban is, hogy Tibeten kívül Nyugat-Kínában, Belső-Mongoliában és a mongol népi forradalom előtti Külső-Mongoliában is elterjedt.

Az írásbeliség mind nagyobb szükséglete azonban áttörte az írásbeliség és a beszélt nyelv közé emelt válaszfalakat és néhány leghaladottabb vidéken, elsősorban Belső-Tibetben új írásbeliség kezd kialakulni a helyi nyelvjárásnak és az ú. n. klasszikus nyelv életrevaló elemeinek alapján.⁹ Ez a helyi írásbeli-

ség a fejlődés kedvező feltételei folytán, a nemzeti nyelvvé történő fejlődés folyamán alapja lehet majd a tibeti nemzeti irodalmi nyelvnek.

A tibeti nyelv rendszerének néhány jellegetessége. A tibeti nyelv, első-sorban az ú. n. klasszikus nyelv jellemzésére térve, azt hiszem, leghelyesebb nem a tibeti nyelv egész rendszerének vázlatát bemutatnom. Ezt főképp az a sajnálatos körülmény kívánja, hogy a tibeti nyelv nyelvtani szerkezetének néhány alapvető elvi kérdése megoldatlan, mint pl. az a kérdés, hogy van-e, és ha igen, milyen mértékben vannak a tibeti nyelvben beszédrészek. Ezért a tibeti nyelv ismeretének mai állása mellett néhány fontosabb vagy különleges hangtani, alaktani, főképp pedig mondattani sajátosság bemutatását tartjuk az ismertetés legmegfelelőbb módjának.

1. Hangtani szempontból a klasszikus tibeti nyelvben legfeltűnőbb az írásképp jelezte nagyfokú szóeleji mássalhangzótorlódás. A mai nyelvjárások többségében ez a mássalhangzótorlódás erősen egyszerűsödött, néhol teljesen hiányzik is, és ennek megfelelően az irodalmi nyelvet is a helyi nyelvjárás szerint, tehát rendszerint mássalhangzótorlódás nélkül olvassák. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy az írásképp több-kevesebb pontossággal valóban régebbi hangállapotot tükröz, és azon, hogy e mássalhangzótorlódások a mai nyelvjárások egy részében is, bár bizonyos fokig módosult formában, még ma is élnek. Legyen szabad ezt egyetlen példán bemutatnom:

Irodalmi alak: *szkra* 'haj' ∞ a purikiban: *szkrá*; Ladakban, a Himalája délnyugati részén és Belső-Tibetben: *ta*; Szikkimben és Bhotanban: *kja*; Jün-nanban *csra*; Szi-kang legtöbb nyelvjárásában *csa*; a Kukunor környékén: *hcja*.

2. A mássalhangzótorlódások egyszerűsödésével, illetve eltűnésével, valamint a szóvégi (szótagvégi) mássalhangzók kopásával függ össze a nyelvjárások egy részében a jelentést megkülönböztető zenei hangsúlyok rendszerének kialakulása. A szótag szóeleji és szóvégi lekopása ugyanis nem nyomtalanul történt, hanem az eltűnt mássalhangzók a magánhangzókra különböző hangmagasságú ejtésére vezettek.

A zenei hangsúlyok rendszerét legjobban a Belső-Tibetből ismerjük, de több más nyelvjárásban is ismeretes vagy gyanítható. A Belső-Tibetben Roerich szerint hat különböző zenei hangsúlyt használnak s ugyanaz a hangalak különböző zenei hangsúllyal mást-mást jelent. Pl. a belsőtibeti *sze* hangalak:

- a) magas emelkedő hanglejtéssel: 'sárga' (klasszikus *szer*),
- b) alacsony emelkedő hanglejtéssel: 'fényes' (klasszikus *gszal*),
- c) magas egyenletes hanglejtéssel, hosszan: 'vki fia' (klasszikus *szrasz*),
- d) alacsony egyenletes hanglejtéssel, hosszan: 'a föld által (a *sza* szó instrumentálisza)' (klasszikus *szasz*),
- e) eső hanglejtéssel, erős nyomatókkal: 'megöletik' (klasszikus: *bszad*),
- f) eső hanglejtéssel, hirtelenül: 'fonal' (klasszikus *szed*).

3. A tibeti nyelvet alaktanilag az jellemzi, hogy új szavak alkotása vagy pedig egy szó mondatbeli szerepének meghatározása részben a szótőhöz fűzött, de attól világosan elválasztható elemek (ragok, képzők) révén, részben pedig magának a szó tövének módosítása révén történik.

A szavak mondatbeli szerepét rendszerint külön elemek, ragok hozzácsatolása révén határozzák meg. Pl.: *khji* 'kutya': *khjisz* 'kutya által', *khji*'i 'kutyáé', *khji-la* 'kutyának', stb.

Új szavak képzésében is gyakori a külön elemmel, képzővel történő alakmódosítás. A képző rendszerint külön szótag, pl.:

- mdog* 'szín': *mdog-csan* 'színes'
bja 'madár': *bja-pho* 'kakas', *bja-mo* 'tyúk'.

A régebbi — ma már nem élő, de még elég világosan felismerhető — képzők egyetlen mássalhangzóból állottak, pl.:

- za* 'eszik': *zan* 'étel'.

A szótőben történő hangalaki változás a nyelvjárások többségében ma már meglehetősen háttérbe szorult, sőt egyes nyelvjárásokban csak nyomai fedezhetők fel. A klasszikus nyelvben azonban a szótő hangalakjának megváltoztatása rendszeresen és tág körben érvényesül az igeidők és a felszólító mód képzésében.¹⁰ A szótő hangalakváltozásai nemcsak a szótő magánhangzóira, hanem mássalhangzóira is kiterjedhetnek és rendszerint a szótő elé vagy után tett, egy mássalhangzóból álló jelekkel együtt jelentkeznek. Pl.:

jelen idő	<i>hgang</i> 'tele van'	<i>hgengsz</i> 'megtöltetik'
multidő	<i>gang</i> 'tele volt'	<i>bkang</i> 'megtöltetett'
jövődő	— — — — —	<i>dgang</i> 'meg fog töltetni'
felszólítómód	<i>gong</i> 'légy tele'	<i>khong</i> 'töltessék meg'

4. Térjünk át az esetek kérdésére. Az esetek vizsgálata ugyanis megvilágítja a tibeti nyelv mondattani szerkezetének sok oldalát is.

A tibeti nyelvnek kilenc esete van, ezért egy-egy esetragot több különböző viszony kifejezésére is használnak. Pl. a *khang* 'ház' szónak röviden részeshatározói esetnek, datívusznak nevezett alakja, *khang-la*, a következőket jelentheti: háznak, házban, házba, házat, ház felé. Ugyanez a szó ablatívuszi esetének, a *khong-nasz* alaknak ilyen jelentései vannak: házból, házról, ház felől, ház miatt, ház után.

A tibeti nyelv, legalább is a klasszikus nyelv és a nyelvjárások egy része, túljutott már ezen állapoton és megkezdte a viszonyító rendszer élesebb megkülönböztetését. E folyamat kiindulópontja itt a körülmények körülírása. A körülírások állandósultak, s így lassanként névutókká váltak, de a névutók ma még világosan mutatják eredeti körülíró jellegüket. E körülíró jellegük lehetővé teszi, hogy a folyamat szemléltetése céljából ezeket a névutókat magyar nyelven érzékeltessük. Pl.: háznak a *belsején* = házban; háznak a *belsejétől* = házból; háznak a *fenti-részen* = ház felett; házzal *közeledésre* = ház közelébe, ház mellé, stb.

E névutók az állandósulás más-más fokáig jutottak. Egyesek már egy bizonyos viszony kizárólagos jelölői, egyesek gyakoriságuk ellenére sem váltak elhatárolt szerepű, kizárólagos viszonyító eszközökké, egyesek még teljesen az alkalmi körülírások jellegét viselik magukon.

A névutók kifejlődése, úgy látszik, nem a legelső differenciálódó folyamat volt a viszonyító eszközök terén. Erre utal az alábbi összeállításban feltüntetett esetragok alakja:

genitívusz:	- <i>kji</i>	insztrumentális:	- <i>kjisz</i>
datívusz:	- <i>la</i>	elatívusz:	- <i>lasz</i>
lokativusz:	- <i>na</i>	ablatívusz:	- <i>nasz</i>

Ha az egymás mellett feltüntetett két-két esetrag alakját összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy mindhárom ragpáron belül csak egy *-sz* elem a különbség. Mivel pedig ez az *-sz*-elemet tartalmazó mindhárom rag olyan esetek ragja, amely esetek valamiből kiinduló mozzanat megjelölésére szolgál, aligha lehet kétséges, hogy az itt feltüntetett hat esetrag eredetileg három rag volt, amelyek számát egy *-sz* hangalakú negyedik rag hozzáadásával emelték fel hatra.

5. A következőkben azt szeretném bemutatni, hogy az esetragok és névutók felhasználásával miként alakul ki egy tibeti mondat. Ebből a tárgykörből két részletet szeretnék kiragadni:

a) Először azt a szabályt mutatom be, amelyet így fogalmazhatnánk meg: Egy egymásmelletti mozzanatokat felsoroló, egy mondatrész szerepét betöltő szócsoportot egy egészként, egyetlen raggal kapcsolják a mondat többi tagjá-

hoz. Ezt a kissé nehézkes szabályt világosan szemlélteti egy magyar és egy magyarul, de tibeti módon szerkesztett mondat szembeállítása. Magyarul ezt mondjuk: „Adott az apjának, az anyjának és a testvérének“. A tibeti szerkesztés elve viszont ezt kívánja: Apa- és anya- és testvérnek adott. Mivel pedig a tibeti nyelvben nincs 'és' jelentésű kötőszó, hanem szerepét a *dang* 'val, -vel, együtt' jelentésű társhatározórag látja el, azért a mondatot tibeti módon a következőképp kell megfogalmaznunk: „Apával együtt, anyával együtt testvérnek adott.“

Ez a szabály nem alaki, hanem logikai-mondattani, és ezért nem vonatkozik azokra az esetekre, amikor azonos ragú alakok *különböző* szerepet töltenek be. Példa erre bizonyos szövegtípusok gyakori fordulata. A tibeti szerkezetet érintetlenül hagyva, e fordulatot így fordíthatjuk: „Régen elmúlt idő, számolhatatlan korszaknak előttében, ebben a világban.“ E mondatban kétszer fordul elő a lokativusz ragja, de csak azért, mert az első esetben *idő-határozót*, a másodikban pedig *helyhatározót* jelöl.

b) Az esetek használatának tárgyköréből második részletként a bővített mondatrészek kérdését és az eseteknek bennük játszott szerepét szeretném bemutatni.

A tibeti nyelv nem ismeri az alárendelt mellékmondatokat, hanem csak az egyszerű bővített mondatokat. Amit más nyelv külön mondatban mond el, az a tibetiben bővített mondatrészé válik. Világosan megmutatja ezt az a példa, amelyet az előbbieket mintájára a tibeti szerkezet megbontása nélkül fordítok magyarra. (A példa egy meséből való. Sajnos csak ezt a „véres“ mondatot találtam, amelyik aránylagos egyszerűsége és más okok folytán teljesen elegendő tesz a szemléletesség követelményeinek.) „A királyfi húsa tigris által teljesen *megevettétől*, a csak csonttal együtt vér által *szennyeztségének* földje a királynő által meglátatott.“ — Magyarul ezt így mondanók: „*Miután* a tigris a királyfi húsát teljesen *megette*, a királynő meglátta a földet, *amelyet* csupa csont és vér *szennyezett*.“ A példa, a tibeti és a magyar szerkezet összehasonlítása világosan megmutatja: A tibeti nyelv bonyolult határozói szerkezetet használ ott, ahol más nyelvben határozói mellékmondat áll („megevettétől“ ∞ „miután... megette“); jelzői szerkezetet alkalmazott, ahol más nyelvben jelzői mellékmondatot találunk („szennyeztségének földje“ ∞ „a föld, amelyet... szennyezett“).

Ilyen szerkezetek más nyelvekben sem ismeretlenek. Gondoljunk csak a magyar *mentében-, nyugtával*-féle szerkezetekre, az orosz participiumos szerkesztésre, a latin gerundiumra, stb. A tibeti nyelvnek ezt a szerkezetét azonban más nyelvek hasonló szerkezetétől elválasztja ennek a szerkesztésmódnak kizárólagos volta. Más nyelveknek rendelkezésére állanak kötőszavak és vonatkozó névmások, ezért egy mondat több összekapcsolt mondatra bontható fel: a szerkezet áttekinthetőbb. A tibetinek nincsenek ilyen eszközei, ezért bonyolult viszonyok is csak egyetlen mondaton belül fejezhetők ki: a szerkezet sokszor áttekinthetetlen.

A most tárgyalt bővített mondatrészek kérdése az esetek használatát két pontban érinti. Először: a bővített mondatrészek belső szerkezetüket tekintve szabályos mondatok, egyes tagjai ugyanolyan esetben kerülnek, mintha a mondat állítmányával állanának szemközt. Másodsor: az állítmány helyét egy esetragos igenév tölti be, mégpedig olyan esetraggal, amelyet a bővített mondatrész és az egész mondat viszonya szab meg. Az esetragos igenevekről bővebben kell megemlékeznünk, mert itt a tibeti nyelv egyik érdekes sajátosságával találkozunk. A legtöbb nyelv ismeri a főnévi vagy melléknévi ige-nevek ragozott alakjait s ilyet gyakran látunk a tibetiben is: az igetőhöz egy névszóképző járul és az így névszóvá vált igét szabályosan ragozhatjuk (vö. magyar *mentében, nyugtával*). A tibetiben azonban ugyanilyen gyakran találunk egy másik, sajátosan tibeti megoldást is: a szabályos esetragok közvetlenül az ige valamelyik idő-alakjához járulnak, nem egyszer a felszólító

mód alakjához is. (A tibeti igének nincsenek személyragjai, az ige csak az időt vagy a felszólítást jelöli, ezért használtam a szokatlan „idő-alak” kifejezést. Ezért magyarul e formákat csak hozzávetőlegesen lehet érzékeltetni: „elme-gy-ben”, „erigy-gyel”).

E szerkezeti rendszer mellett a tibetiben mind a klasszikus nyelvben, mind a nyelvjárásokban kezdenek kötőszavak és viszonyító névmások is kialakulni, főleg a kérdő névmásokból. Kialakulásuk azonban még nem jelenti az ismertetett rendszer áttörését, használatuk még a régi szerkezeten *belül* történik, a viszonyítást lényegileg továbbra is a jelzői vagy határozói esetben álló igenév esetragja látja el és a kötőszó csak a mondatrész elkülönítésére, a mondat világosabb tagolására szolgál.

*

A tibeti nyelvnek ezt a néhány vonását elsősorban azért mutattam be, hogy képet alkothassunk a felszabadulás küszöbén álló tibeti nép nyelvéről, de remélem sikerült emellett rámutatnom néhány ponton arra is, hogy a tibeti nyelv történelme folyamán miként változtatta és tökéletesítette nyelvtani szerkezetét. Tibet folyamatban lévő felszabadítása, mint már említettem, a tibeti nyelv számára a fejlődés további lehetőségeit nyitja meg. Lehetővé teszi, hogy a helyenként más-más nyelvjárás képében megjelenő nyelv egységes nemzeti nyelvvé fejlődjék. Természetesen a tibeti nyelv szerkezete lényegében meg fog maradni, de gazdagodik majd szókészlete, az élenjáró marxista-leninista elmélet, az új népi demokratikus társadalmi rend, a modern technika és a tudomány szavaival, tökéletesedik majd nyelvtani szerkezete is, „javítja és pontosabbá teszi szabályait”.

A tibeti nyelv fontos eszköz lesz a népi demokratikus Tibet felépítésében, gazdasági életének fejlesztésében és az új tibeti nemzeti kultúra kialakításában.

¹ L. a Kínai KP Délnyugatkínai Bizottságának, a Délnyugatkínai Katonai Kerület parancsnokának és a Felszabadító Néphadsereg 2. hadserege főhadiszállásának közös kiáltványát. Közli: Szabad Nép 1950. október 25., 5. lap.

² B. A. Alekszandrov: Tibet. (Bp.) 1950. Művelt Nép 7–8. l.

³ Tibet történetét ma még kevésbé ismerjük. Az immár 120 éves tibetisztika a történelemkutatást nagyon elhanyagolta. Kronológiai és eseménytörténeti részletmunka még csak akad, de összefoglaló munkák jóformán teljességgel hiányoznak és szörványosak a forráskiadások is. Ki kell emelnünk A. B. Alekszandrov cikkét (Tibet [Bp.] 1950. Művelt Nép. 28 l. — Eredetileg az Oktyabr, 1950. évi 7. számában), amelyik tudomásom szerint első ízben kísérli meg Tibet történetének, főleg jelenlegi helyzetének marxista elemzését.

⁴ R. I. Avanyeszov, I. V. Sztálin o razvityii jazikov i gyalaktov. (I. V. Sztálin a nyelvek és nyelvjárások fejlődéséről.) Izvesztyija AN SzSzsZR, Otyyelenyije Lityeratury i jazika, IX. köt. 3. füz. (1950.) 171. l.

⁵ Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez (Melléklet: Válasz az elvtársaknak.) Bp. 1950, Szikra. Melléklet, 1–2. l.

⁶ Szabad Nép. 1950. október 25. id. cikk. — A kiemelés tőlem. U. G.

⁷ A VIII–X. századi tibeti nyelvemlékek és nyelvük magyar ismertetését l. Ligeti Lajos: Tibeti források Közép-Ázsia történetéhez. Kőrösi Csoma Archivum, I. kieg. köt. 2. füz. (1936) 93–98. l.

⁸ Louis Ligeti, Le subhasitaratnanidhi mongol. Un document du moyen mongol. Partie I-re. Budapest, 1948. VII–VIII. 22.

⁹ A helyi írásbeliség legkorábban Baltisztánban, a tartomány mohamedánizálásával alakult ki. Itt az arab-perzsa írás egyik módosított válfaját használják a helyi nyelv rögzítésére.

¹⁰ A nyelvjárásokban az igeidőket rendszerint a szótó változtatása nélkül segédigékből fejlődött időjelekkel alkotják.

HARC SZOVJET-ÉSZAK KULTURÁLIS FELEMELKEDÉSÉÉRT

Írta: Hajdú Péter

Lapunk hasábjain volt már szó arról az óriási átalakulásról, mely a Szovjetunió északi vidékein élő, különböző nyelvű népek életében végbement. Ezúttal azt a nehéz, de a szovjetemberek számára legyőzhető és járható utat szeretnénk bemutatni, amelyet meg kellett tenni azért, hogy a forradalmat Északon is teljes sikerre vigyék.

Tudvalevő, hogy a Szovjetunió északi vidékein élő nyenyecék (jurák-szamojedok), manszik (vogulok), hantik (osztjások), evenkik (tungúzok), luoravetlánok (csukcsok), nimilánok (korjások), nanajok (goldok), nivhek (giljások) és más nemzetiségek a Nagy Októberi Forradalom előtt igen primitív körülmények között éltek, nem is beszélve arról, hogy kizsákmányolóik a kultúrától szánt-szándékkal elzárták őket, éppúgy, mint ahogy a nyugati imperialisták a gyarmati és egyéb elnyomott népeket „tudományos” érvek mezébe álcázott hazug megokolással ma is erőszakkal fosztják meg a művelődés, a fejlettebb gazdasági és társadalmi berendezkedés lehetőségeitől, csupán azért, hogy kizsákmányolásuk foka nagyobb, véghezvitele pedig akadálytalanabb legyen.

A Nagy Októberi Forradalom utáni időkben a lenini-sztálini nemzetiségi politika felemelte ezeket a már kihalófélben levő népeket a Szovjetunió nagy testvéri közösségébe, annak egyenrangú tagjaivá. Már az 1917. november 15-én megjelent „Oroszország népeinek jogairól” szóló deklaráció biztosítja az Oroszországban élő nemzeti kisebbségek és népcsoportok szabad fejlődését, s ez az alapelv, mely Sztálin lángeszű munkáiban bővebb megvilágításra kerül (Marxizmus és nemzeti kérdés, Nemzeti kérdés és leninizmus, stb.), az új szovjet alkotmánynak is egyik sarkalatos pontja.

Ennek az alapelvnek gyakorlati megvalósításaként 1924-ben megalakult Pjotr Germogenovics Szmidovics elnökletével, a közvetlenül az Orosz Országos Központi Végrehajtóbizottság alá tartozó Komitet szogyejesztvija malim narodnosztjam Szevera (Észak kis népeivel való együttműködés bizottsága). Az Északi Bizottság alapvető feladata abban állott, hogy az Északon élő kis népeket bevonja az új, szocialista élet építésének munkájába. Nem jótékonyági intézmény volt ez, mely az északi népeknek csak anyagi segítséget nyújtott, hanem támogatta és vezérelte őket a politikai, gazdasági és kulturális élet építésének minden vonalán.

Az Északi Bizottság előtt nehéz feladat állott. Az északi népeket, amelyek a nemzeti rendszer igen sok csökevényét megőrizték, a szocializmus útjára kellett vezetni.

Miben nyilvánulnak meg Észak népeinél a nemzeti rendszer csökevényei? Hogy csak a legfontosabbakat említsük: a munka nemek szerinti megoszlásában, a nők alárendelt szerepében, s számukra különböző tilalmak létezésében, az öregeknek azon jogában, hogy a nemzeti tagjainak életébe korlátlan beleszólásuk van, a primitív nemzeti közösség megőrzésében a halálszat, vadászat és réntenyésztés területén, a házasság területén az exogámiában, a vallás területén a sámánoknak az emberek gazdasági és társadalmi életén való uralkodásában. Magától értetődik, hogy a nemzeti rendszerrel a szocialista társadalomra való áttérés olyan alapvető és lényeges változás volt, melyet egyik napról a másikra nem lehetett nyélbeütni. Mindehhez sok időre volt szükség, mert csak alapos felvilágosító, nevelő munka változtathatta a helyzetet.

Ezekből következtethetőleg Észak forradalmi átalakulásának egyik legfőbb fegyvere az iskola volt. A nemzeti gyermekek rendszeres iskoláztatásának megoldása komoly feladatot jelentett. Az északi népek nagy része vándor vagy félvándor életmódot folytatott, egymástól messze fekvő területeken

szétszórva. A megszokott iskolatípusok itt nem váltak be, s ezért Észak követelményeinek megfelelően új iskolatípusokról kellett gondoskodni, melyek az északiak életének sajátosságaihoz igazodnak. Így keletkeztek egyrészt a bentlakásos iskolák, másrészt a tundrai vándoriskolák. A vándoriskolák egy szánon tovaszállítható sátorból állottak, s amikor a tanító megérkezett egy táborba, együtt élt a nomád rénszarvaspásztorokkal és vadászokkal, követte őket vándorútjaikon, s a gyermekeket előkészítette a bentlakásos iskolában való tanulásra, egyben pedig a felnőttek között is jelentős agitációs munkát végzett.

A bentlakásos iskolák a civilizáció kellékeivel el voltak látva, s a gyermekek itt ismerkedtek meg a fürdő, szappan, fogkefe fogalmával és a civilizáció egyéb termékeivel.

Az északi gyermekek iskoláztatása azonban eleinte nehézségekbe ütközött. A szülők vonakodtak iskolába adni gyermekeiket. Általános volt kezdetben az a vélemény, hogy „minek a gyermekeknek tanulni, hiszen írástudás nélkül is lehet valaki jó vadász”. Az ilyen és hasonló érvek terjesztői a kulákok és samánok voltak. A szellemi és anyagi maradiságnak, a sötétségnek ezek a hívei mindent megtettek az iskolák működése ellen, amit csak tudtak, hogy így befolyásukat az elmaradt népek között biztosítsák. A kulturális forradalom érdekében is tehát szükséges volt az osztályharc kiélézése, s a dolgozók győzelmének kivívása. Egyesek el akarták kendőzni az osztályharc jelentőségét, mondván, hogy Észak népeinél nincs osztálytagozódás, s következőképpen osztályharcról sem lehet szó. Ezt a kulákok és samánok által terjesztett propagandát néhány adat tökéletesen cáfolja. 1926-ban pl. a rénszarvasállomány 42,7%-a a réntenyésztők 3,2%-ának birtokában volt. Ugyanakkor a meg nem települt réntenyésztő nyenyecék 78,3%-ának volt 100-nál kevesebb rénszarvasa, holott a tundrán nomadizáló réntenyésztő létminimuma legkevesebb 400—500 rénszarvas. Ennek következtében a lakosság háromnegyed része a gazdagabbaktól függött. Ezek ugyanis a szegényebb réntartókat magukhoz vették, dolgoztatták őket reggeltől estig a puszta megélhetésért. A munkabér fogalma viszont ismeretlen volt. A kizsákmányolás egy másik fajtája az volt, hogy a vadászszakmányt képező értékes prémeket a kulákok potomáron, néhány kg lisztért vagy egy kevés sóért, vagy puskaporért cserélték be, mindezekből busás hasznot húzva. Az ilyen és hasonló jelenségek az osztályharc csíráit természetesen magukban hordták. A samánok és kulákok érdekeinek az új rend persze nem felelt meg, s ezért minden befolyásukat latbavetették a szovjet kormány felvilágosító munkája ellen. Még 1931-ben is olyan rémhírekkel próbálták megbontani a ljapini manszik egységét, hogy a szovjetek választása után a hal kifogy a Szoszvából és a Ljapinból, a vadállatok is kipusztulnak az erdőben és a manszik éhenhalnak. Ugyanezek olyan híreket is költöttek, hogy az újonnan épített iskolában rossz szellem tanyázik.

Látható tehát, hogy nemcsak a gyermekek iskoláztatására kellett gondot fordítani, hanem a felnőttek között is nagyarányú felvilágosító tevékenységre volt szükség. Az Északi Bizottság felállításának második évében kiderült, hogy bizonyos komplex intézmények a legalkalmasabbak a vándoréletű népek távoli területein a felvilágosító munka végzésére. Így jöttek létre az úgynevezett kultúrbázisok. A kultúrbázisok feladatai: mindenirányú (kulturális és gazdasági) segítés a körzet lakosságának, együttműködés velük a gazdaság és kultúra felemeléséért, a nemzetiségek aktivizálása, felvilágosító, tudományos és tájkezelő munka, a nép multjának kutatása a népi erők feltárásának szolgálatában. Ilyen célok megvalósítása érdekében a kultúrbázison megtalálható a szövetkezet, állatorvosi rendelő, különböző műhelyek, állattenyésztési tanácsadó, kórház és ambulatórium, bentlakásos iskola, fürdő, kultúrház, tájkezelő központ, tudományos laboratórium és hasonló, a kultúrát képviselő intézmények. A kis népek politikai, kulturális és gazdasági központjai a kul-

túrbázisokon fejlődtek ki. A kultúrbázisok, iskolák felépítése és berendezése a munkások és kultúrmunkások hősiessé áldozatvállalását követelte. Nem szabad elfelejteni, hogy ezek az állomások távoli, minden útvonaltól többszáz kilométerre, tundrákon vagy erdőségek közepette épültek. A közlekedési és egyéb nehézségek megkövetelték minden egyes kultúrmunkástól, aki idejött, hogy ne csak jó szakember legyen, hanem a szocializmusnak, Észak átformálásának odaadó híve is. Ezek a nagyszerű emberek legyőzték az északi népek bizalmatlanságát és félelmét a kultúrát jelentő iskolák és egyéb intézmények iránt, rendkívül jelentős felvilágosító tevékenységet fejtettek ki és céltudatosan vezették a lakosságot a szocializmus felé vezető úton.

Kitartó munkával sikerült legyőzni az északi népek félelmét az iskolával szemben. Ez még azonban nem jelentette a teljes sikert. Sok nehézséggel kellett még megbirkózni. A tanítás munkájában nagy hiányt jelentett az, hogy az északi népeknek nem volt írásbeliségük, s az orosz könyvekből való tanítás sok nehézséget okozott. Az anyanyelvi oktatás először az 1925/26-i iskolában indult meg a janov-sztani iskolában, ahol akkor a szamojéd nyelvek kiváló tudósa, G. N. Prokofjev működött. Hivatalos formában 1926-ban szervezték meg az anyanyelvi oktatást. Ennek azonban egyelőre három akadálya volt: az anyanyelvet beszélő nevelők hiánya, az iskolakönyvek hiánya és az anyanyelvi írásbeliség hiánya. Néhány év alatt azonban sikerült megszüntetni ezeket a hiányosságokat. Egyrészt az orosz tanítók hamarosan elsajátították az északi népek nyelvét, másrészt az északi népek közül is képeztek ki nevelőkádereket. Az első nemzetiségi nyelvű iskolakönyv is csakhamar megjelent. 1928-ban Habarovszkban már a „Bongo Bithe“ című nanaj ábécés könyvből tanítottak. Két évvel később N. P. Tkacsik állított össze egy evenki nyelvű ábécés könyvet. Kéziratban máshol is készítették a tanítók saját használatukra ábécés könyveket. Nyomtatásban először 1930-ban jelent meg Vasziljevics evenki és Hatanzejev hanti olvasókönyve. 1932-ben már 12 nyelven jelentek meg iskolakönyvek az északi népek használatára. És ezeknek a könyveknek a száma évről-évre emelkedett, úgyhogy az iskolakönyvhiányt egy-kettőre felszámolták. Természetesen az iskolakönyvek megjelenésével egyidejűleg megteremtődtek Észak népeinek irodalmi nyelvei is, amelynek ma már számottevő értékét alkotásait tartjuk számon.

Az iskolák létrehozására és fejlesztésére óriási összegeket fordítottak. Csak egy adatot idézünk: amíg a harmincas években orosz iskolákban egy tanulóra 30–40 rubelt fordítottak, addig az északi nemzetiségi iskolákban az egy tanulóra fordított összeg évi 435 rubel volt.

Az iskolák létrejöttek, az iskolakönyv- és a káderkérdés a 30-as évek elején már megoldódott, de azért még nem volt minden feladat megoldva. A cél az általános iskoláztatás elérése volt, s ezzel szemben ekkor a tanulóköteles gyermekeknek még csak kb. 20%-a járt iskolába.

1929 a Szovjetunió történetében a nagy fordulat éve volt a szocialista építés vonalának minden szakaszán. „Ez a fordulat a szocializmus döntő támadásának jegyében ment és megy végbe a város és a falu kapitalista elemei ellen“ (Sztálin, A leninizmus kérdései, Bp. 1948. 278. l.). A fordulat Szovjet-Északon is megtörtént. A szocialista iparosítás a középpontból kiindulva elérte a keleti és északi vidékeket is. Ott, ahol nemrég csak tundra és tajga volt, ma már hatalmas ipartelepek állanak. A Kola-félszigeten felépült az Északi Vegyi Kombinát, megépült Kirovszk, az egyik legjelentősebb sarkvidéki város, a Jeniszej mellett létrejött az új kikötőváros és a sarkvidéki fafeldolgozás egyik központja: Igarka. Az egymás után következő öt éves tervek folyamán még jobban tovább fejlődött Észak ipara. A Tajmir-félsziget gazdag nikkal, réz, kobalt, szén és platina kincseinek kiaknázására nagy ipari központ épült (Norilszk), a Nordvik-öbölben naftára bukkantak, Kamesatkában halipari feldolgozó, Szahalin szigetén kőolajtelepek létesültek. Az Amur mel-

letti őserdőkben felépült Komszomolszk, az ifjúság virágzó városa.¹ A sarki zónában sokezer tonna földpátot, ólmot, cinket bányásznak, sokmillió halkonzervet készítenek. A folyókon megindult a hajóforgalom, új vasútvonalak készültek, megszervezték a telefon- és rádióhálózatot.

Észak gazdasági fellendülésének nagy akadályja volt eddig a zord időjárás. Most megkezdődött a tundra meghódítása is. Először a Kola-félszigeten, Murmanszk körzetében indult meg a földművelés, amelynek megteremtése Kirov elvtárs nevéhez fűződik. Később a micsurini elmélet alkalmazásával a földművelést Szibéria északi részein is meghonosították.²

A gazdasági fejlődésben nagy részük volt a kolhozok és szovhozok megalakulásának és működésének. A kolhozoknak nagy gazdasági jelentőségükön kívül fontos szerepük volt abban is, hogy a nemzeti rendszer csökevényei megszűnjenek. A kolhozoknak, mint társadalmi, közös termelésnek az alap gondolata nem volt idegen Észak népei előtt, mert nemzeti rendszerük legtöbb helyen megőrizte a primitív kollektívizmus nyomait. Több helyen a nemzeti rendszer sajátosságai közé tartoztak bizonyos ideiglenes termelőegyesülések, melyek az északi népek gazdasági életének a szocializmus útjára való terelését nemcsak hogy nem zavarták, hanem elősegítették. A kolhozok megalakulása ellen csak a kulákok és a samánok fejtették ki bőszen ellenpropagandát, s céljuk érdekében nem egyszer tettlegességre, gyilkosságra is vetemedtek. A kolhozgazdaságok mégis létrejöttek, mert a lakosság látta, hogy a kolhozban békés, nyugodt életük biztosítva van. Az ideiglenes húzódozást részben a kulákok és szekértolók propagandája idézte elő, de néhol egészen jelentéktelen okok miatt való félelem tartotta vissza az embereket a kolhozba való belépéstől. Volt pl. olyan eset is, hogy egy nyenyec csak abban az esetben volt hajlandó belépni a kolhozba, ha írásban biztosítják arról, hogy nem kell mindennap fürödni. A fürdőtől általában idegenkedtek, de csak addig, amíg ki nem próbálták.

Természetesen vigyázni kellett arra, hogy a nemzeti rendszer nyomai ne mentődjenek át a kolhozrendszerbe. Ez a veszély eleinte fennállott. Így pl. a kolhozföldek kezdetben nagyjából egybeestek a nemzeti területtel. Később a halász-, vadász- és legelőterületeket úgy osztották szét, hogy az kizárólag a kolhozgazdálkodás érdekeit szolgálja. Az északi kolhozok kezdeti korszakában nem volt ritka az olyan kolhoz sem, ahol csak egy nemzeti egység egyesült. A nemzeti rendszernek az ilyen csökevényeit alapos felvilágosító munkával szüntették meg. Ez a munka azt eredményezte, hogy ma már a nők a férfiakkal egyenlőértékű munkát végeznek, a legtöbb helyen női vadász-, halászbrigádok is alakultak, vagyis olyan munkákat végeznek, ami azelőtt, a nemzeti társadalom íratlan szabályai értelmében tilos volt számukra.

Az első kolhoz Szovjé-Északon 1929-ben alakult meg a nyenyeczek között. A kolhozok ezentúl gombamódrá szaporodtak. Míg 1933-ban még csak a gazdaságok 11,8%-a volt kollektívizálva, addig 1948-ban már 97—98 százalékuk volt kollektív kezelésben. A kolhozok eleinte vadász- vagy halász-, vagy réntenyésztő kolhozok voltak, s már így is nagyon szép eredményeket értek el. Igazi fejlődésük azonban akkor következett be, amikor a komplex gazdálkodásra tértek át, vagyis amikor egy gazdaságon belül egyaránt foglalkoztak réntenyésztéssel, vadászattal, halászáttal, sőt földműveléssel és szarvasmarhatenyésztéssel is. A kolhozok vagyona és tagjainak jövedelme a komplex gaz-

¹ A város keletkezését érdekesen írja le Vera Ketlinszkája „Az ifjú város“ c. hatalmas regényében. Magyarul is megjelent az Athenaeum kiadásában Lányi Sarolta fordításában. A regényt különösen ajánlom a néprajzosok figyelmébe, mert a goldok életéből, szokásaiból, hitéből érdekes leírásokat közöl. — *A szerk.*

² 1948-ban a Jamal-Nyenyec nemzeti körzetben 10,4 tonna burgonya és 12,5 tonna káposzta termelt. A rekorderedményt az egyik sarkvidéki kolhoz érte el a hektáronkénti 230 mázsás burgonyatermésével. Az ilyen termés még magyar viszonylatban is elsőrendű.

dálkodásra való áttérés következményeképpen hatalmas mértékben nőtt: 1940-ben egy kolhoztag átlagos pénzjövedelme 1800 rubel volt, 1947-ben már 4000 rubelre ugrott. A természetben való járandóság pedig ezek alatt az évek alatt 8–10-szeresére emelkedett. A kolhozok bruttó jövedelme az 1940 és 1948 közötti 9 év alatt 207%-kal gyarapodott a komplex gazdálkodás következtében. A rónszarvasok száma az Ob-medencében az utolsó húsz év alatt tizenháromszorosára nőtt. A prémtermelés és a halászat módja is gyökeresen megváltozott. Ma már nemcsak fegyverrel és csapdákkal vadásznak prémes állatokra, hanem a kolhozokban sarki róka-, és kékróka-tenyészeteket is létesítettek. A halászatot motoros bárkák beállításával fejlesztették.

A gazdasági fellendüléssel együtt az eddig elmaradt és most politikailag is öntudatra ébredt népek kulturális színvonala is rohamosan emelkedett. A kis népek előrehaladásában nagy részük volt a nemzeti körzetek megalakulásának. Ez a berendezkedés lehetővé tette Észak szocialista építésének nagy lendülettel való továbbvitelét. Észak népei részeseivé lettek a sztálini Alkotmánynak és hazára találtak a Nagy Szovjetúnióban.

Észak népei, mint a Szovjetúnió minden népe, aktívan résztvesznek nemcsak a helyi szovjethatalom, hanem annak magasabb szervei megválasztásában is a minden állampolgárra kiterjedő általános, titkos választójog alapján.

Az első ötéves terv idején a gazdasági és politikai fellendüléssel együtt megindult a harc az írástudatlanság felszámolásáért és a kulturális forradalom győzelméért. Ennek a harcnak nagy része az iskolákban, kultúrbázisokon folyt le. Az első ötéves terv végére már a tanulóköteles gyermekek mind látogatták az órákat. Ezzel kapcsolatban az iskolaügy nagyarányú fejlődésen ment át. Hogy egy-két jellemző adatot ismerthessek: míg az 1931/32. iskolaévben Észak egész területén 134 iskola működött, addig 1950-ben csak a Hanti-Manszi kerületben 212 elemi és több mint 50 hét-, illetve tízéves középiskola működött, egyéb típusú iskolákról nem is beszélve. Míg ebben a körzetben az 1932/33. iskolaévben 2258 tanuló járt iskolába, addig ma csupán egyetlen iskolának, a hanti-manszijszki pedagógiai iskolának 500 hallgatója van. A Jamal-Nyenyec és Hanti-Manszi nemzeti körzetben ma több mint 1300 tanító működik, s ezeknek egyharmada az ottani nemzetiségek közül került ki. Az anyanyelvi oktatás biztosítása végett is nagy súlyt vetettek arra, hogy észak népei közül megfelelő számban képezzenek ki nevelő kádereket. Ezeket eleinte a nykolajevszki Északi Népek Pedagógiai Főiskoláján és a leningrádi Északi Népek Intézetében képezték ki, de ma már a nemzeti körzetek területén több helyen alakultak pedagógiai szakiskolák.

Az erdő- és tundralakókat egyre jobban lehetett aktivizálni. Megértették, hogy az írás-olvasás elsajátítása csak javukra válhat. Egymásután sajátították el a felnőttek is az írástudást, s nem egy közülük továbbadta tudását rokonai és barátai körében is.

Az alsó- vagy középfokú ismeretekkel azonban nem mindenki elégedett meg közülük. Az északi vidékeken több főiskola működik, de ezeken kívül az északi népek tagjai felsőbb képesítést nyerhetnek a leningrádi Herzenről elnevezett Pedagógiai Intézetben. Sokan közülük az egyetemet is elvégzik. Ilyen körülmények között kialakult az északi népek, értelmiségi rétege. Tudományos káderek, írók, művészek, a Szovjetúnió Legfelsőbb Tanácsának tagjai, az Orosz Szövetséges Köztársaság Legfelsőbb tanácsának tagjai kerülnek ki közülük.

Különböző kultúrintézmények létesültek (könyvtárak, klubok, orvosi és állatorvosi rendelők, kórházak, színházak, mozik, stb.). Megteremtődött az északi nemzetiségek irodalma. Ma már nemcsak iskolakönyveik vannak saját nyelvükön, hanem le vannak fordítva Lenin és Sztálin munkái, Puskin, Gorkij, Tolsztoj, Mamin-Szibirják, Osztrovszkij, Fagyeev és mások művei az északi nemzetiségi nyelvekre. Sőt a lefordított műveken kívül önálló irodalmi alkotásokkal is fellépnek ma már Észak nemzetiségei.

A fejlődés ilyen iramának láttára nem meglepő, hogy a régen túlnyomó többségében a tundrán vagy erdőkben nomadizáló lakosság zöme ma már megtelepült életmódot folytat. A kolhozokban kényelmes házak épülnek számukra. Csak a Jamal-Nyenyec Nemzeti körzetben 1948 és 1950 között több mint 20.000 köbméter kiterjedésű lakást építettek.

A kultúra és civilizáció diadala Szovjet-Északon a lenini-sztálini nemzetiségi politika hatalmas eredménye. A Párt és a szovjetkormányzat minden lehetőséget megadott Észak népeinek a gazdasági, politikai és kulturális fejlődéshez, s a felszabadult népek éltek ezzel a lehetőséggel. Megteremtették önállóságukat, aránylag rövid idő alatt kialakult nemzetiségi társadalmi rendszerükből a szocialista társadalom, ezzel egyidejűleg új alapokra helyezték gazdasági rendjüket, létrehozták formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúrájukat. A kietlen tundra, a végtelen tajga ma már a szocialista munkaverseny pezsdítő ritmusát visszhangozza. A végtelen hőmezőkön a modern technika vívmányainak bevezetésével új élet indult. Észak népei lárdan és öntudatosan haladnak tovább a Lenin és Sztálin által megjelölt úton, és a szocialista építés derék munkásainak bizonyulnak.

IRODALOM:

- Mensikov: Az ember keresi a boldogságot. Bp. Franklin.
 Szjomuskin: Alitet eltűnik. I—II. k. Bp. 1950. Franklin.
 Gorbátov: Sarkvidéki hétköznapok. Bp. Szfv. Irod. Int.
 Ketlinszkaja; Az ifjú város. Bp. Athenaeum.
 Базанов—Казанский: Школа на крайнем Севера. Ленинград 1939.
 Долгих Б. О.: Колхоз им. Нирова Таймырского нац. округа. Советская
 Этнография 1949.
 Гурвич И.: Сборники, посвященные творчеству народов Севера. Сов. Этно. 1950.
 Броднев М. М.: От родового строя к социализму. Сов. Этно. 1950
 Гурвич И. С.: Социалистическое переустройство хозяйства и быта якутов.
 Сов. Этно. 1950.
 Василевич И. М.: Эвенки-поэты и переводчики. Сов. Этно. 1950.

Nyelvművelés

KOSSUTH LAJOS ÉS A NYELVÚJÍTÁS

Írta: Dénes Szilárd

Kossuth Lajos szónoki pályáján, valamint hosszú közírói működése során mindvégig komoly érdeklődést tanúsított a nyelv kérdései iránt. Írásai-ban és szónoki beszédeiben elsősorban is érthetőségre és világosságra törekedett. Bizonyosságát adta ennek már ifjú korában, az Országgyűlési Tudósítások könyomatos füzeteiben. Az itt közölt szónoki beszédekben az eredetileg előforduló idegen kifejezéseket gyakran magyar jelentésükben adja meg akkor is, ha a kérdéses fogalomra nyelvükben addig még nem volt magyar elnevezés: a szónok által használt, legtöbbször latin műszót pedig csak magarázatul, zárójelben említi. Így aztán Kossuth Lajos igen sok ízben nyelvújítói tevékenységet fejt ki. Részint ő maga alkot új szavakat, részint pedig már meglévő, de nem eléggé ismert új elnevezéseket iktat írásába, s így sok esetben elősegíti ezek életben maradását, használat útján való megizmosodását.

A Magyar Történelmi Társulat egy régi súlyos mulasztás helyrehozása végett tervbe vette Kossuth Lajos összes műveinek kritikai kiadását. A hatal-

mas anyagból örvendetes s biztató kezdetként az Országgyűlési Tudósításoknak első fele már megjelent három vaskos kötetben. Mindjárt az első kötetben lapozgatva, számos adattal igazolhatjuk Kossuthnak az idegen szavak és kifejezések háttérbe szorítását célzó buzgó törekvését. A beszédek szövegében egyes fogalmakat magyar és idegen néven ekkép jelöl meg: *karzat* (galléria Országgyűlési Tudósítások 1:17), *kereseti jog* (actoratus 469), *kezesítő biztosság* (garantia 154), *könnyebbség* (commoditas 617), *külső állomány* (extravillanum 618), *megmaradhatás* (subsistentia 619), *nemleges* (negativus 275), *tatarolás* (reparatio 149), *töredék* (fractio 461), *véd* (advocatus 462).

Ha Kossuth Lajosnak, kiváltképpen a szabadságharcig írott művei s szónoki beszédei rendelkezésünkre állnak, nyelvújítói munkásságát is rendszeresen fel lehet dolgozni. Már most láthatjuk, hogy nyelvújító törekvései következtében a NyUSz. anyaga nagymértékben bővülni fog, valamint sok esetben a szótárban található adatok is módosulnak. Erre nézve csak a *dörgedelmes* szót hozom fel példának. Szily Kálmán a NyUSzban azt írja: „Ha jól emlékszem, 1875 körül támadt szó. — *Dörgedelmes vezércikk*, stb. Egy szótárunkban sincs meg“. Ezzel ellentétben pedig Nadenics Antal Kossuth és a nyelvújítás című cikkében (Nyr 31:442) a Pesti Hírlapból (1842, 909) Kossuth vezércikkéből a következőket idézi: „B. úr a Jelenkor 103. számában a Pesti Hírlapnak amúgy vaktában ugyancsak *dörgedelmes morgadalmas* lancesával (értsd: lándzsa) neki ugrat“. A vezércikk címe: Az új év. (A közlés hitelességéről magam is meggyőződtem.)

Hogy milyen fontosságot tulajdonít Kossuth Lajos a nyelvnek, csak arra gondoljunk, hogy a P. H. legelső számának vezércikke: szerkesztői beközönlője, a második számé: Pénz szűke, s az ezután (jan. 9-én) megjelent lapnak legelső közleménye már Nyelvünk ügyével foglalkozik. A cikk a magyar nyelvről, mint az állam hivatalos nyelvéről szól. Jóleső órással állapítja meg, hogy nyelvünk hatalmas lépéseket tett a hivatalos életben való érvényesülés terén (az 1839—1840: 6. te-re gondol). Nem kell tartani tőle, hogy feladatainak végzése közben fejletlennek fog mutatkozni. „Nemzeti nyelv nem gyermek, kinek lassanként hosszabbítod porázát, ha járnai tanul. A nyelv mindig csak annyira bő, amennyire szükség van rá. Neveld a szűkséget és neveld a bőséget. Tudja mindenki, minő volt a franciák nyelve, minő volt irodalmuk XIV. Lajos előtt. Lajos szólott: *Legyen!* E szóra lehulltak, egyszerre hulltak le a nyelvet kötő bilinesek, és tudja mindenki, pár évtized alatt minő óriás lőn a törpéből, minő polera hágott nyelv és irodalom Franchonban“ (Kossuth Lajos Iratai XII. Hírlapi cikkei 1:8).

Ezekből a szavakból következik, hogy Kossuth szerint a felmerült szükséghez képest gondoskodni kell róla, hogy az állami élet hiányzó szavait újak alkotásával teremtsük meg. A vezércikk továbbat a hivatalos magyar nyelvnek politikai vonatkozásaival foglalkozik, így ennek során Kossuth nem térhet ki a nyelvújításról szóló felfogásának részletes ismertetésére. Külön cikkben közli ezt újságjának ugyancsak harmadik száma 23. lapján, „Nyelvújításról. Hézagpótló elmefuttatás“ címen.¹ Fejtegetése kezdetén megállapítja, milyen népszerűtlen törekvés volt még 15—20 évvel előbb is a nyelvújítás. Üldözésnek, gúnynak tette ki magát, aki új szót merészelt használni vagy ajánlani. Igaz, hogy a nyelvújítók sokat vétettek a nyelv szelleme ellen. Az új szó alkotója igen gyakran „nem arra figyelt, hogy az eszmét, a fogalmat tudományszabatos épségében nyelvünk sajátlagos szelleméből vett szóval

¹ Tolnai Vilmos is hivatkozik Kossuth Lajosnak erre a cikkére A nyelvújítás című könyvében (173). Helytelenül írja azonban, hogy ez a fejtegetés az újságnak jan. 23-i számában jelent meg. A közleményt a fentiek szerint az első évfolyamnak jan. 9-i, 3. számában, a 23. lapon találjuk. Az újság lapszámozásáról meg kell jegyeznünk, hogy a következő számok a folyóiratokhoz hasonlóan folytatják az előző szám legutolsó lapszámát. Úgyhogy a jan. 9-én megjelent újság 17. lapszámmal kezdődik, és 24-gyel végződik. A következő pedig a 25—32. lapot tartalmazza.

1841

kifejezze, hanem lefordítá külföldi gondolatát betüröl betüre magyarrá, s gyártott egy magyaros köntösű szót, de melynek szelleme minden inkább, mint magyar". Volt rá eset, hogy a régi nyelv hibátlan, kifejező szava helyett szükségtelenül is újat alkottak. A Nachtwachter pl. valamikor *virrasztó* volt. „Később jött az idő, mikor a németiség szele fűtt fölénk, ama boldog időkor, melyben a lajzli, stibli, glászi, strimpfli, feleser-forma szavak előntötték hazánkat, s lón a Nachtwachter magyarul *bakter*. Végre előtöppanunk mi betüfordítók és nekünk lón a Nachtwachter *éjör*." Azt a gondolatot veti fel, természetesen rendet ezen a téren az Akadémia. A feltűnedező új szavakat vétesse rovatba, s bírálja meg időnként a Tudománytárban. Ezzel „több mások mellé a magunkhoz hasonló alsóbb rendű kontár írócskákon is sokat" segítene, s egyszersmind elmozdítaná a műnyelv kialakulását is. „Íme, uraim — mondja befejezésül — egy kis kísérlet! mennyire korunk emberei vagyunk, midőn ily bátran látnak bennünket ítélgetni [olyan] dologról, melyhez annyit értünk, mint hajdú a harangöntéshez; a nyelvtanról t. i. De hiszen enciklopedikus századunkban, mióta Conversations Lexikonaink segedelmével a tudományok szentegyházában santa [.] béna bennlakik, már minden ember mindent tud, s gondolkodásra szüksége sem lévén, hozzá is szólhat mindenhez: miért lennének hát mi is rosszabbak a deákné vásznánál?"

Az újság megindulásától május 8-ig 37 vezércikke jelent meg Kossuthnak, amikor híre járt, hogy Széchenyi, különösen a vezércikkekkel szemben táplált elégedetlenségéről egész könyvben szándékozik számot adni. S valóban rövid néhány hét múlva, a P. H.-nak június 26-án megjelent 51. számában Egy-két szó magunkért c. vezércikkében arról értesíti Kossuth újságja olvasóit, hogy Széchenyinek előre jelzett könyve, A Kelet népe, megjelent; terjedelme 24 és fél ív; „a lehető legszebb tipográfiai művek egyike". Kossuth öntudattal állapítja meg, hogy Széchenyi elégedetlensége a Pesti Hírlapnak, illetve a vezércikkeknek nem elve ellen irányul, csupán a modort kifogásolja. Valóban, a támadások során Széchenyi az itt következőket hangoztatja: „Steigentesch báróként epedő kebellet azt rebegem magamban szűkkeblűleg, azért rimánkodom az egekbe szűkszívűleg: Bár volna [Kossuthnak] rosszabb szíve, bár ne volna oly magas lelkülete, bár ne szakítna éjjeli rövid nyugal-mából annyi órákat el, és alunná magát egészen ki; de e helyt követne jobb modort, jobb taktikát, és vezetne tévutak helyett inkább a jó útba (284).² Kossuthnak idevonatkozó válasza ekképpen hangzik: „Vezérelvem, mint mon-dám, az volt: hogy a modort egyes kérdések állapotjához kell alkalmazni; legyen — gondolám — a szó melegebb, hol figyelemre, részvételre kell gerjeszteni; legyen szárazabb, taglalató, ahol részletes fejtegetésekbe bocsátkozik; és ismét támogassa az ész okait a szívösztönök gerjedelmével, midőn cselek-vésre-buzdítás kerül szőnyegre; mert szívösztön nélkül nemesak nemes tett, de még csak tett sem születik általában (Kossuth: Felelet Széchenyi István-nak 492).

A Kelet népe, tárgyalása folyamán, a vezércikknek jó részét külön-külön taglalja, s még magát a 'vezércikk' szót is éles bírálattal illeti. „Bizonyos és némi vagy inkább „annyi" követeléssel járó cikket vezércikknek keresztelni nem a legszerencésebb ötlet volt; mert itt bizonyos egyedeknek elméncésége tüstént „a-t s nek-et ragasztott a cikkhez, miszerint *vezércikk*ből tüstént a *ve-zérnek cikkje* lón, s ezt most úgy tekinti a mindenfelé s kivált tévutakba oly könnyen iramló sokaság, vezért pedig, kivált nem ő általa választottat, nem kedvel sok magyar, s általában a legkisebb közepszerűséget sem, s annál inkább tétovázásokat nem könnyen tűr" (263). Erre a megállapításra Kossuth Lajos

² Széchenyinek A Kelet népe c. művéből, valamint Kossuthnak erre adott válaszá-ból, a Feleletből, az idézeteket a Magyar Történelmi Társulat kiadásában megjelent „Magyarország újabbkori történetének forrásai" c. sorozat V. kötetéből szedegtettem. A kötetet Ferenczi Zoltán rendezte sajtó alá „Széchenyi István: A Kelet Népe" címen. Az idézetek mellett található lapszámok erre a kiadásra utalnak.

ekképpen felelt: „A Pesti Hírlap szerkesztőjének valami vezéri szerepről ábrándozni soha eszéágában sem volt, ha csak azt nem akarnók elviül venni föl, hogy minden hírlapszerkesztő, kinek hite s véleménye van, kinek lapja nem pusztán másoló gép, vezérnek akarja magát fölvetni. Hírlapok organumai a közvéleménynek, s organum s vezér nem egy dolog. Nem is tudnám, honnan e gúnyos példázgatás, ha csak a vezércikk eszméjéből nem. Megengedem, hogy e cím nem a legszerencsésebb eszme volt, s oly kevés erőt is helyezek benne, hogy méltóztassék a nemes gróf más alkalmas címet tanácsolni, azonnal örömet elfogadom; hanem annyit mondhatok, hogy minden igény nélküli ártatlan gondolat volt, mely semmit sem akart mást mondani, minthogy a *vezércikk* oly cikk, mely a hírlap azon számának irányát s speciális célját kimutatja, mely vezére a hírlap azon számábani cikkeknek, de más semmi és senkinek. Ebben, gondolom, semmi vezéri botor követelés nincs“ (Felelet 494—5).³

A Pesti Hírlap fentismertetett nyelvújítási tárgyu cikkének megjelenése után négy évtized múlva Kossuthnak még egy alkalma volt ugyanerről a tárgyról szóló nézetét — mégpedig jóval alaposabban s kimerítőbben — kifejteni. Érdekes előzmények után egész tanulmányszámra menő cikket ír „A természettudományi nem- és fajnevek magyarosításának kérdéséről“ címen a Pesti Napló 1884. évfolyamának dec. 18—20-i számába. Ertekezése később megjelent a Természettudományi Közönynek 1894. évfolyamában is. Kossuth vitába száll itt Haynald Lajos akkori kalocsai érseknek ama felfogásával, hogy a növények nem- és fajnevét magyarrá tenni nemcsak hogy nem helyes, hanem éppenséggel még káros is. Az érsek még az általánossá vált népies neveket is csak a mindennapi életben tartja helyénvalóknak, a tudomány terén kizárólag a latinnyelvű elnevezések használata mellett tör lándzsát. Ezzel az egyoldalú, merev s túlzott felfogással szemben Kossuth minél tágabb tért kíván a magyarnyelvű elnevezéseknek biztosítani. Amint azonban már negyven évvel előbb is megróta a nyelvújítás helytelenségeit, ezzel az alkalommal is nagy határozottsággal hangsúlyozza, hogy nem tartozik a Bugát-féle merész puristák közé, akik derűre-borúra minden „scibilis“ és nem „scibilis“ dolgot magyar elnevezéssel akarnak ellátni. Mit nyertünk vele — kérdi —, hogy a nyelvújítók *halvany, iblany, büzeny, sulyany*-féle szavakat akartak velünk elfogadtatni?

Amde a helyes magyar elnevezéseknek megalkotása az egyetemes magyar közművelődés fontos szükséglete. A természettudományi nevelés megindul ugyanis már a legalsóbb fokú iskolában; azon a ponton pedig csakis magyar elnevezéseket lehet használni. Hogy pedig a tanítók ily módon taníthassanak, a tanítóképzőkben is ebben a szellemben kell az ismereteket közölni. Eszerint az iskolákban „vagy tiszta magyar, vagy könnyen megtartható oly idegen szókat kell használni, melyek világszerte használtatnak is, értetnek is... Ezen egy tekintetnek elégnek kellene arra lenni, hogy a tudósok, mint Haynald érsek úr, ne álljanak a természettudományi nem- és fajnevek azon okszerű magyarosításának útjába, melyet a tudomány népszerűsítésének tekintete megkíván s a nemzeti művelődés érdeke parancsolólag követel, hanem tartsák szemük előtt azt, hogy be kell vinni az életet a tudományba, hogy a tudományt ki lehessen vinni az életbe“ (Természettud. Közl. 1894. 215).

Kossuth elismeri a klasszikus nyelvek tanításának s a klasszikus nevelésnek jelentőségét, de hangsúlyozza, hogy a természettudományokkal való foglalkozást nem lehet függővé tenni a latin nyelv tanulásától s tudásától. Szomorú helyzet, hogy munkás vagy más társadalmi rétegbeli ember agyából ily okokból „egy-egy világszövétnak szikrája hamvad el haszontalanul, mert

³ Könnyen megállapíthatjuk azonban, hogy Széchenyi a *vezércikk* szót igazából nem helytelenítette. „A Kelet népé“-ben még ígét is képez belőle: „... ő [Kossuth] is elfelejt, mielőtt *vezércikk*kezni kezdene, bizonyos, s csak most érintett operációt“ (A Kelet népe 347).

a természettudományok egy vagy más ágába akarván behatolni, minden lépten-nyomon görög s latin szavakba ütköznek s kétségbe esve dobják el könyveiket, minthogy látják, hogy latinul, görögül nem tudván, a tudomány mélyére hatniok lehetetlen" (uo. 216—17). A népszabadság fejlődésének szintén akadálya volt, hogy a közéletben is latin nyelv uralkodott. „A népszabadság pitymallata mindenütt azon órára esik, mely számúzve a közdolgok tárgyalásából a holt latin nyelvet, feltárta a közügyek iránt érdeklődhetes kapuját a nép előtt: a közmívelődés napja is igazán csak akkor fog felvirradni a nép számára, amikor a tudomány a holt nyelv bilincseiből kibontakozik; addig biz az csak amolyan hieroglif írás lesz, melynek alfabetjét csak az avatottak kasztája ismeri" (uo. 217). A természettudományok népszerűsítése fontos feladat tehát. Az egyszerű emberek körében való terjedését minden esetre elő fogja segíteni, ha a nemek s a fajok neve bizonyos rendszer szerint fokozatosan magyarrá lesz. Három csoportot állít fel Kossuth erre nézve. Az elsőbe tartoznak a természet mindhárom osztályából hazánkban előforduló nemek és fajok. A másodikba azokat az idegen fajokat és nemeket lehet sorolni, amelyeknek valamilyen vonatkozásban (mezőgazdasági, kertészeti, ipari, közegészségi tekintetben) hazai körben jelentőségük van. A harmadik csoportba sorolja Kossuth azokat a nemeket és fajokat, amelyek ismeretét természeti törvények megértése teszi szükségessé. Nem kívánja azonban, hogy mindezeknek a nemeknek s fajoknak magyar szógyökérből eredő neve legyen. Ez túlzott purizmus volna, s kores nevek alkotására vezetne. Hagyjuk meg nyelvünkben is a tudományos elnevezéseknek minden mívelt nemzet körében közösen használt (tehát idegen eredetű) elnevezéseit. Vagy ha ezek még nálunk nem honosak, ezeknek magyarrá tételéről nem szükséges gondoskodni. Felfogása egyébként a hazai tudományosság elveinek is megfelelő. A Természettudományi Közöny 1885. évfolyamában előbb kivonatban ismerteti ugyanis Kossuthnak a szóbanforgó cikkét, s beszámolóját ezekkel a szavakkal végzi: „Társulatunknak nagy megnyugvására és örömére szolgálhat, hogy az itt kifejtett nézeteket és elveket a Természettudományi Közöny megindulta (1869) óta nemcsak vallotta, hanem, ahol és amennyire lehetett, kiadványaiban alkalmazta is.“ Érdekesen fejtegeti végül Kossuth, Haynald felfogását cáfolva, hogy a latinnyelvű műszavak ismerete még senkit sem képesített tudományos kérdésekben való nemzetközi érintkezésre. De ma már a latin nyelv tudása sem elegendő erre. Ez csak egyes élőnyelvek ismeretével válik lehetővé. Az elnevezések kérdésében az a legfontosabb, hogy a magyar tudomány ne legyen elkülönítve a magyar nemzet életétől. Végső következtetése szerint Kossuth a latin nem- és fajnevek kizárólagosságát művelődésünk szempontjából „valóságos nemzeti szerencsétlenségnek“ tekintené.

Kossuth írásainak olvasása közben — mint már említettük — több ízben is megállapíthatjuk, hogy nemcsak életének estéjén, hanem már pályája elején is tartózkodik a nyelvújítás túlzásaitól, s kezdetől fogva helyteleníti a nyelv szellemétől ellentétes szókötéseket s idegenszerű szóalkotásokat. Értékeli azonban az ösztönös nyelvalkotó készséget.

A szép stílusra való törekvés még legutolsó írásaiban is elevenen él benne. Írásmódját, a hangmemet mondanivalójának tárgya, természete szerint változtatja. Az Iparegyesület érdekében írott vezércikkét „igénytelen egyszerűséggel“ igyekszik megfogalmazni. A vakok neveléséről szóló terveit közölve, megjegyzi írás közben, „szívünk melegét szeretnénk tollunkba önteni“ (Hírlapi cikkek 1: 74). Fájjalja, ha valamilyen okból nem tud ügyelni a kifejező, gondos stílusra. Széchenyihez intézett Felelete előszavában írja az itt következőket: „Sietnem kellett, nehogy feleletem korszerűségét elveszítsé; — azonban munkám fonalában ezerszer megszakított a hírlapszerkesztésnek máról holnapra félre nem tehető kötelessége: innen, meglehet, ismétlések, — innen, meglehet, szöszaporítás eredett; majd nem volt időm rövidre vonni, mi szótengerben terült előttem; majd nem volt időm kifejtegetni, hol az eszme tán

homályos szóban rejtezik; mindenesetre pedig nem volt időm a stílnak azon gyalulatot megadni, mellyel tulajdonkép, mint a közönség iránti figyelem jelével, minden író tartozik.“

Aggkorbelt írásában sem feledkezik meg a világos stílus szükségességéről. Elnézést kér, ha úgy érzi, hogy nem felel meg kellőképen ennek a követelménynek. A nem- és fajnevekről szóló tanulmányában ezekkel a szavakkal kezdi fejtegetését: „leírom [az] ... agyamban felkeltett gondolatokat amúgy pongyolán, mintha fennszóval gondolkoznám.“ Egy másik öregkorbelt írásában, 1883-ból, olvassuk: „Papirosra vetettem gondolataimat, keresetlen szavakban, mint beszélgetni szokás. Átadom olvasóimnak azon reményben, hogy irányom keresetlensége nem fogja csökkenthetni az ügy belső érdekét, mely a haza sorsát viselő hazafiak komoly megfontolására oly igen érdemes.“ (Írta, 10 : 1.) Ugyanebben a kötetben, de még későbbi (1890-ben kelt) írásában olvassuk: „E pereben veszem szeptember 22-i levelét. Rögtön s rögtönözve felelek «d'une manière decousue», úgy amint a szó tollam alá jön. Ne is akadjon fel kérem, — sem az irány pongyoláján, sem az eszmék kapcsolatatlanságán.“ (341).

Végezetül azonban azt sem hallgatjuk el, hogy Kossuth Lajos késő öregkorában is az egyszerű nép szempontjából, a legszélesebb népréteg érdekeinek megfelelő módon nézi a jelenségeket. Tudományos kérdésekben sem feledkezik meg erről. A természettudományi elnevezésekben a nemzeti művelődés érdekében helyteleníti a latin nyelv kizárólagosságát. A tudomány népszerűsítése, a nemzeti művelődés elve azt követeli, mint már idéztük ide vonatkozó szavait, „be kell vinni az életet a tudományba, hogy a tudományt ki lehessen vinni az életbe“. Fejtegetése során azonban azt is hangsúlyozza, hogy közművelődésen értenünk kell egyszersmind a nép műveltségét is. Ezért hangoztatja, hogy „a közművelődés napja is igazán csak akkor fog felvirradni a nép számára, amikor a tudomány a holt nyelv bilincseiből kibontakozik“. A Kossuth Lajos szavainak megfelelő, a legszélesebb néprétegre is kiterjedő közművelődés megteremtése napjainkban vált valóra.

Vízermű. A Nyelvőrben (74:463) olvassuk a szerkesztőség válaszát egy beküldött levélre: a *vizi ermű* helyesebb a *vízermű* kifejezésnél. Megkérdeztem egy ismerősömet, aki a *vízerműveknél* dolgozik, hogy az illetékes szakemberek melyik kifejezést használják. Azt felelte, hogy mindig *vízerműről* beszélnek, sohasem *vizi erműről*. Nem beszélnek *gőzi erő-ről*, *hői erő-ről* sem, hanem *gőzerőről*, *hőerőről*. Azt hiszem, el kell fogadnunk az illető szakmában használatos kifejezést. A *vízermű* a víz erejével, vagyis vízerevel dolgozik. *Vízere* szabályos birtokos összetétel, akárcsak a *háztető* vagy a *kapukulcs*. Semmi kivetnivalót nem találhatunk benne. A *vizi ermű* — amint ezt a Nyelvőr levélírója meg is jegyezte — olyasfélélt érezhet, mintha vizen működő erműről lenne szó. A víz erejével dolgozók tehát helyes nyelvérzékkel nevezik *vízermű*-nek.

Elekfi László

Nem vonom kétségbe, hogy a *vízermű* összetétel helyes, de mindenesetre szokatlan. Ennek az sem mond ellent, hogy a *Vízerművek* egyik dolgozója szerint az illetékes szakemberek mindig *vízermű*-ről beszélnek. Tudomásom szerint azonban a vállalatnak nem *Vízerművek* a neve, hanem *Fővárosi Vízművek vállalat*, mint a telefonkönyvben olvasható, s ugyanott szerepel *Vízimű Beruházási vállalat* is.

De, nem ez a fontos. A Szabad Nép pl. mindig a *vízermű* kifejezést használja: 22 *vízermű* 160 kilométeres folyószakaszon (1951. ápr. 11. 7. l.). Valamennyi *vízertelep*et, közöttük az ötéves tervben előírt hat nagy *vízerművet* újjáépítették. Újjáépítették a Lenin nevével elnevezett dnyeperei *vízertelep*et. Felépítették és teljesen üzembehelyezték a csersbakovi, nyivi hármas számú, farhadi, hrami, szuhumi, krasznopoljanszki, sirokovói és egyéb *vízerműveket*. Nagy építési munkálatokat végeztek a verhnye-szvirszki, uszty-

kamenogorszki, gjumusi, cimljanszkájai, nyivi egyes számú, matkozsnyenkai és egyéb *vizierőtelepeken*. Ezek az építési munkálatok lehetővé teszik az említett *vizierőtelepeknek* 1951–1952-ben történő üzembehelyezését. Szélesen kibontakozott a gorkiji *vizierőmű* építése a Volgán és a molotovi *vizierőmű* építése a Kámán (1951. ápr. 18. 1. l.). A Lenin nevét viselő dnyeperi *vizierőtelepet* — amely Európa legnagyobb erőműve — hihetetlenül rövid idő alatt helyreállították és most teljesítőképessége meghaladja a háború előtti. Az elmúlt öt éves tervben nagy figyelmet szenteltek az ország *vizienergia-tartalékai* további kihasználásának. Egész sor *vizierőművet* létesítettek az OSZSZSZK-ban, mint például a cserbakovi erőművet a Volgán, valamint Üzbekisztánban és Grúziában. 1950-ben a Szovjetunió *vizierőművei* két és félszer annyi energiát termeltek, mint 1940-ben. A körzeti *vizierőművek* nagy részét automatizálták. Az utolsó években az automatizálás magasabb fokát kezdték alkalmazni: a telemechanikát, vagyis a távolból való irányítást. Így például az üzbég energiarendszer egész sor *vizierőműve* távirányítással működik (1951. ápr. 21. 3. l.).

A *vizierőmű* támogatására felhozott példák sem egyformák. Hogy nem beszélünk *hői erő*ről, az természetes, mert a *hő* szó nemcsak főnév, hanem melléknév is. Elég lenne csak a *Hévíz* fürdőhelyre hivatkoznom. Calepinus szótárában (1585) nemcsak calor, & caliditas — *Melegség, héu, héuség, caldor* — *Héu, héuség, melegség*, hanem calidus is — *Meleg, héu* (olv. hév) (153), egelidus — *Melegetske, sem hé sem híleg* (olv. hideg) (352), feruidus — *forro, héu* (415), feruide — *Forrón, heuen, heuenebe* (416), tepidus — *Se he sem hídeg melegetske* (1055), thermae — *Gőz főrdőd, he viz főrdőd*, thermulae — *He viz főrdődtske, banyatska* (1064). Molnár Albert magyar-latin szótárában: *Hewiz, természeti hev főrdő* — Thermae. Már a kódexekben előfordul: *Hew hohoz hasonlattatyk, mondatyk augustnak* (ÉrdyK). *Nagy heu idwn* (VirgK). *Hev jdevn* (CornK). *Igón hew földre* (NagyszK). *Hewho auag' arato ho* (Corp-gramm). *Heú vassal* (Székely: Krón.). *Hév tűzes kementze* (Molnár A. Bibl.). — Melléknévi alakban közép- és felsőfoka is van: *Sokkal heveb es sűtősseb* (Lépes). Az víz sokkal *hévebb* (Gvadányi). Az nap délben *leg hevebb* (Zvonarics) NySz.

A *hőerőmű* valóban helyes és használatos, mint a Tartós békéért, népi demokráciáért 1951. ápr. 8-i számából idézhetem: Hatalmas *hőerőmű* épül Lengyelországban. Javorzna környékén, a krakkói tartományban épül a lengyel hatéves terv egyik leghatalmasabb építménye — egy új *hőerőmű*, mely méreteit tekintve felülmúlja az összes lengyelországi villanytelepeket... A *hőerőmű* a meglévő és épülő vállalatoknak, sokszáz falunak és sok városnak már ebben az évben áramot fog szolgáltatni (3. l.).

A *gőzerőmű* ellen nem lehet kifogást emelni. A *gőz*, *víz* valóban birtokosösszetétel, azonban a *gőz* és *víz* egyben anyagnév is, tehát azt is jelenthetné, hogy *gőzből, vízből való erő*, azért keletkezett a *vizierő* kifejezés. Előbb idéztem a *villanytelep* szót. Ezzel párhuzamba állítom a Szabad Nép 1951. ápr. 21-i számából a következő idézetet: A Szovjetunióban fejlődik leggyorsabban az energiatermelés. A Szovjetunió *villamoserőművei* miniszterének nyilatkozata. A háború utáni öt éves terv teljesítéséről kiadott jelentéssel kapcsolatban Dimitrij Jimerin elvtárs, a Szovjetunió *villamoserőműveinek* minisztere a következőket mondotta a TASZSZ munkatársának: A Szovjetunió a háború utáni időben hatalmas lépést tett előre az ország energiagazdálkodásának fejlesztése terén. A villamosenergiatermelés színvonalja tekintetében a Szovjetunió Európában az első helyre került (3. l.).

B. Ö.

Nyelv és iskola

NEHANY MEGJEGYZÉS AZ OROSZ IGE TANÍTÁSÁHOZ¹

Írta: Dénes Veronika

Az alábbiakban rá kívánok mutatni néhány olyan egyszerű, kevés kivételt ismerő nyelvtani összefüggésre, mely a tanítás során segítségünkre lehet. Ha ezeket a törvényszerűségeket tanítványainkban tudatosítjuk, tanulásukat nagymértékben megkönnyítjük.

Az alább ismertetett szabályok tanítását jórészt a bevett szokásoktól eltérően alkalmaztam. A kartársak óráin és a vizsgákon tett látogatások alkalmával tett összehasonlítások végkép megerősítettek meggyőződésemben. E módszer az én tanítványaimat átsegítette olyan nehézségeken, melyek másoknál lépten-nyomon hibákat okoztak.

A paradigma és a praesentő megállapítása. A latin és a francia nyelv mintájára sokan igyekeznek a főnévi igenév végződéséből kiindulva a paradigmára vonatkozólag általános következtetést levonni, még olyan esetben is, amikor a főnévi igenév végződése erre nézve nem nyújt biztos támaszt. Azt tanítják, hogy az -ать végűek az I., az -ить végűek a II. igeragozáshoz tartoznak. Ne állítsunk fel kényelemből szabályt olyan esetben, ahol ez nem általános érvényű, és így csak zavart kelt. Még ha hozzáfűzzük is, hogy a fenti „törvényszerűség” csak nagy általánosságban érvényes, akkor is helytelenül járunk el, mivel már a leggyakrabban használt, kezdő fokon is előforduló igék sem szoríthatók be ebbe a szabályba (стоять állni, молчать hallgatni, стучать kopogni, лежать feküdni, держать tartani, кричать kiáltani, спать aludni, бить ütni, жить élni, бриться borotválkozni stb.)

Hogy melyik ige melyik paradigmába tartozik, ezt kezdő fokon minden igenél külön kell megtanítani. Esetleg fejlettebb osztályban fokozatosan felhívhatjuk a tanulókat figyelmét arra, hogy minden -авать, -евать, -овать, -ереть, -оть, -уть, -ыть, -ыть, -эть, -сти, -сты, -ти és -чь ige az I. igeragozáshoz tartozik, az -ать, -ять, -еть és -ить végűek pedig az I. és II. igeragozás között oszlanak meg.

A praesentő megállapításánál hivatkozhatunk arra, hogy az I. igeragozásban a főnévi igenév тъ-jének, a II. igeragozásban a тъ-nek és az azt megelőző magánhangzónak az elhagyásával kapjuk meg a praesentővet, de hangsúlyozzuk, hogy ez az I. igeragozásban nem minden esetben érvényes. Tehát: чита|ть 'olvasni', говори|ть 'beszélni'. Ha egy ige ragozása a táblára kerül, helyesebb, ha a tövet csak egyszer írjuk le, azontúl pedig csak a személyragokat a vonaltól jobbra. Így világosabb lesz a tanuló előtt, hogy mi a тó és mi a rag.

Bár az I. igeragozás sok kivételt mutat ez alól a szabály alól (-овать, -нуть végűek, stb.), mégis jelentős csoportjuknál az infinitívustó egyezik a praesentővel, tehát a fenti szabály érvényes, a II. igeragozásra pedig kivétel nélkül érvényes. (L. Steinitz: Die russische Konjugation. Volk und Wissen Verlags GmbH., Berlin/Leipzig, 1948. I. oder e-Konjugation, 9. L; II. oder и-Konjugation, 10, 26. L.)

Az egyesszámi 1. személy és a többesszámi 3. személy végződése. Az egyes szám és a többesszám 1. és 2. személye rendszerint nem okoz nehézséget. A többesszám 3. személyénél szoktak zavarba jönni a tanulók, nem tudják

¹ A cikk igénye a ma, Magyarországon, az orosz nyelv oktatása terén elfogadott módszer keretén belül néhány módszertani fogás ismertetése.

-ут (-ют) vagy -ат (-ят)-e a rag. Ennek a nehézségnek az áthidalására ajánlatos a következő egyszerű szabályok ismertetése:

Az orosz nyelv tanításának legkezdőbb fokán, mikor az igéknek két főcsoporthoz való tartozását tanítjuk, kíséreljük meg, hogy ne I. és II. igeragozásról beszéljünk, ami voltaképpen egymagában semmit sem mond, hanem e-y s и - a-ragozásról. Így már az elnevezés kapcsán megrögződik a lényeg, t. i. hogy e kötőhang esetén у (ю), и kötőhang esetén а (я) a többesszám 3. személyében előforduló magánhangzó. A humoros színezet (iá) csak segítségünkre lesz a rögzítésben.

A másik nehézség a lágyság és a keménység kapcsán merül fel. Könnyítéssel hivatkozunk arra, hogyha az egyesszám 1. sz. személyragját kemény mássalhangzó, akkor a többesszám 3. sz. személyragját is kemény mássalhangzó előzi meg, ha pedig lágy, a többesszám 3. sz. személyragja előtt is lágy mássalhangzó áll. Pl. читать 'olvasni'; читаю, читают; говорить 'beszélni': говорю, говорят; жать 'szorítani': жму, жмут; писать 'írni': пишу, пишут. Ez alól csak azok a II. igeragozásbeli igék kivételek, melyeknek praesentstöve az egyesszám 1. személyben változást szenved, és ezáltal az egyesszám 1. személyében sziszegő tövűek, egybeítt nem. (Pl. сидеть 'ülni': сижу, сидят; лететь 'repülni': лечу, летят; висеть 'függni': вешу, висят.) Megjegyzendő, hogy jelenleg középfokú és felsőfokú, nem oroszszakos orosz oktatásunk ilyen esetekben nem kemény és lágy mássalhangzóról beszél, hanem kemény és lágy magánhangzóról, tehát az írott szóképből indul ki. Ez ugyan kevésbé tudományos, de módszertanilag inkább célravezető. Ennek figyelembevételével tanítványainknak a következő, egyszerűbb fogalmazásban mondhatjuk el ezt a szabályt: ha az egyesszám 1. sz. személyragja -y, tehát kemény, a többesszám 3. sz. személyragja is kemény lesz: -ут vagy -ат; ha az egyesszám 1. sz. -ю-т, azaz lágy személyragot kap, a többesszám 3. személy személyragja is lágy lesz, azaz -ют vagy -ят². A kivételre (сидеть 'ülni', висеть 'lógni' típusú igék) persze mindig csak akkor mutassunk rá, ha az az anyag során felmerül, különben a kivételt jegyzik meg és nem a szabályt, ahogyan ez a multban a túlzottan grammatizáló módszerek nyomán gyakran bekövetkezett.

A fenti összefüggés csak abban az esetben nyújt segítséget, ha az egyesszámi 1. személy személyragja ismert. Ez kevésbé szokott nehézséget okozni, mint a többesszám 3. sz. személyragja. Mégis, ha fejlettebb osztállyal van dolgunk, hivatkozhatunk a következő, az egyesszám 1. sz.-re is iránymutató összefüggésre: az I. igeragozásban az egyesszám 1. sz. és a többesszám 3. sz. személyragjának keménységét, ill. lágyságát az dönti el, vajjon a praesentstő mássalhangzóra vagy magánhangzóra végződik-e. Az előbbi esetben kemény, az utóbbi esetben lágy a személyrag (pl. писать 'írni': пишу, пишут; класть 'rakni': кладу, кладут; идти 'menni': иду, идут; ехать 'utazni': еду, едут; читать 'olvasni': читаю, читают; работать 'dolgozni': работаю, работают; знать 'tudni': знаю, знают, stb.)

A II. igeragozásbeli igék csak sziszegő után kapnak kemény ragot az egyesszám 1. és a többesszám 3. sz.-ben. (Pl. говорить 'beszélni': говорю, говорят; дарить 'ajándékozni': дарю, дарят; de молчать 'hallgatni': молчу, молчат; лежать 'feküdni': лежу, лежат, stb.)

Szembeszökően példázzák e szabály II. igeragozásra vonatkozó részét az egyesszám 1. sz.-ben tőhangzójukat sziszegőre változtató igék, melyek az egyesszám 1. sz.-ben -y ragot, de a többesszám 3. sz.-ben már -ят ragot kapnak (pl. сидеть 'feküdni': сижу, сидят; лететь 'repülni': лечу, летят stb.)

A fenti szabálynak csak az I. igeragozásra vonatkozó része alól van kivétel. Nevezetesen: 1. az -оть végűek (колоть 'szúrni': колю, колют; полоть 'gyomlálni': поляю, поляют; пороть 'felfejteni': порю, порют; бороться 'harcolni': борюсь; борются; молоть 'őrölni', мелю, мелют, stb.); 2. öt egyszótagú -ить végű (бить

² A továbbiakban a tanítás szempontjának szem előtt tartásával én is az írott szóképből kiindulva fogom a szabályokat megfogalmazni.

'ütüni', вить 'tekerni', лить 'önteni', пить 'inni', шить 'varrni': бью, бьют; вью, вьют, стб); 3. azok az -ать végűek melyek a ragozásban л-t kapnak (дремать 'szenderegni': дремлю, дремлют; щипать 'esípní': щиплю, щиплют; сыпать 'hinteni': сыплю, сыплют; колебать 'ingatni': колеблю, колеблют; послать 'elküldeni': пошлю, пошлёт; трепать 'tilolni': треплю, треплют L.: Steinitz: i. m. Personalendungen des Praesens 17—8. 1., Langenscheits Taschenwörterbuch russisch—deutsch. (Berlin—Schöneberg [1929])

Hangsúly- és tőhangzóváltozás. Hívjuk fel tanítványaink figyelmét arra, hogy az egyesszám 2. sz. mértékadó a további alakok képzésére: a hangsúly és a tőhangzó az egyesszám 2. személyétől fogva nem változik.

A hangsúllyal kapcsolatban felsőbb fokon érdemes még megjegyezni, hogy a jelenidőben csak az egyesszám 1. személyben véghangsúlyos igék változtatják a hangsúlyukat, nevezetesen a hangsúly visszatolódhatik az egyesszám 2. sz.-tól fogva egy szótaggal. (Steinitz, id. m. 13.) A tőhangzó állandóságára az egyesszámi 2. személytől fogva szintén nyugodtan hivatkozhatunk, hisz ez alól csak néhány kivétel van, mint pl. a -чь végűek, а хотеть 'akarni', бежать 'futni', дать 'adni', есть 'enni', гнать 'hazudni'.

Általában a hangsúly javításában legyünk következetesek. Ne hagyjunk kijavítatlanul egyetlen hangsúlyhibát sem, sem igeragozásban, sem egyéb-ként. Minden szabály, amit megtanítunk, értéktelen, ha a tanulóknál a hallott szókép nem rögződik meg helyesen. A szabályok tudatosító szerepe csak a hallás útján való rögzítéssel karöltve vezet célra.

Az I. és II. igeragozáshoz tartozó igék megkülönböztetése. Beke Ödön hívta fel figyelmemet arra, hogy hangsúlytalan személyragok esetén mindkét igeragozásbeli igék személyragjaiban shva van, és ez egyrészt a helyesírásban, másrészt a többesszám 3. sz. képzésében nehézségeket okozhat. Matvijesenko nyelvtanában azt az utasítást adja, hogy ilyenkor bizonyosodjunk meg, milyen ragozáshoz tartozik az ige. Míg egyébként a főnévi igenév végződése csak kevés esetben nyújt biztos tájékoztatást a paradigmához való tartozást illetően, addig azon igék esetében, melyek az egyesszám 2. személyétől kezdve nem véghangsúlyosak, Matvijesenko egyszerű összefüggésre mutat rá: minden -ить végű II. igeragozáshoz tartozik (pl.: пилить 'fűrészelni', точить 'köszörölni', ходить 'menni', рубить '(fát) vágni', носить 'vinni', stb. Kivétel: брить 'borotválkozni': бреешь, бреют). A hangsúlytalan személyragú igék közül még a II. igeragozáshoz tartozik 10 nem -ить végű ige és összetétele is: смотреть 'nézni', видеть 'látni', вертеть 'forgatni', обидеть 'megsérteni', терпеть 'tűrni', зависеть 'függni', дышать 'lélegzeni', слышать 'hallani', держать 'tartani' és гнать 'űzni'. (A. C. Матийченко: Грамматика русского языка, часть первая, Учпедгиз, 1950. 237. 1.)

A többi hangsúlytalan személyragú ige az I. ragozáshoz tartozik, pl. ехать 'utazni': едешь; трепать 'tilolni': треплешь; жалеть 'sajnálni': жалёшь. Ennek a szabálynak ismertetése csak fejlettebb fokon ajánlatos. Egyébként pedig úgy kerülhetjük el a helytelen írott kép megrögződését, ha beszéd közben megkérdezzük, hogyan írná le a tanuló a szóbanforgó hangsúlytalan személyragú igét.

A -нуть végű igék multideje. A -нуть végű igék multidejének képzéséhez Steinitz a következő szabályt állapítja meg: a -нуть végű igék azon csoportja, mely állapotváltozást, valamivé való válást jelöl, a -ну képző elhagyásával képezi a multidőt (pl. сохнуть 'kiszáradni': сох; тихнуть 'elcsendesedni': тих, stb.). A többi -нуть végű, főleg mozzanatos ige, szabályosan képezi a multidőt (pl. толкнуть 'meglökní': толкнул; двинуть 'megmozdítani': двинул; тянуть 'húzni': тянул, Steinitz, id. m., 31. 1.)

Ennek a szabálynak felsőbb fokon már hasznát vehetjük.

*

³ Az utóbbi kötet végén lévő nyelvtani függelék az összes orosz igéket 66 csoportba osztja. Ezek áttanulmányozása során ellenőrizhetjük a fenti szabályok helyességét.

Akik az ilyenfajta szabályok tanítását abból az elvből kiindulva ellenzik, hogy a nyelvérzék itt jobb támaszt nyújt, mint a szabály, és míg a tanuló a szabályon gondolkodik, az alatt már régen kimondja a szót, ha nyelvérzékét követi, azoknak az alábbiakat válaszolom:

Mi voltaképp a nyelvérzék? Az analógia megérzése. Ha valaki soha életében nem hallott egy bizonyos jelzős főnevet vagy ragozott igét, illetőleg azzal analóg alakot, az illető bármilyen kiváló nyelvérzékű ember is, „nyelvérzéken” alapján soha nem fog rájönni, hogyan kell a kérdéses alakot helyesen mondani, és nem fogja fülét sérteni a nyelvtanilag helytelen alak. Ha nyelvérzékkel rendelkező ember valamely főnév nemét, valamely ige ragozását „megérzi”, akkor ennek okát vagy abban kereshetjük, hogy azt az alakot már egyszer hallotta helyesen, és megüti a fülét a szokatlan — és egyben helytelen — forma (a hangsúly a szokatlanon van), vagy pedig sok esetben az analógia mutat iránnyt még olyan szavaknál is, melyek először fordulnak elő az illető gyakorlatában. Pl. a *клясть* 'rakni' ige egyesszám 1. és többesszám 3. személyragja, melynek képzésekor „érezni” fogja, hogy kemény ragozat kell alkalmazni, mivel — az említett kevés kivételt nem tekintve — az I. igeragozásbeli mássalhangzóstövű igék az egyesszám 1. és a többesszám 3. sz.-ben kemény személyragot kapnak. Tehát ahol „érezni” lehet a helyes alakot, ott nyugodtan kereshetjük a szabályt, mely a ködös és bizonytalan „érzések” helyett biztos és tudományos támaszt nyújt.

Fejlett nyelvérzékkel aránylag kevés tanuló rendelkezik, egy bizonyos fokig azonban mindenkinek van nyelvérzéke. A nyelvpedagógusnak éppen az a feladata, hogy ezt a közepes nyelvérzékét fejlessze ki, erre építsen. Ennek egyetlen módja a homályosan megérzettnek a világos megfogalmazása, a bizonytalan, botladozó megérzés helyett az összefüggésekre való határozott utalás, egyszerűval: *tudatosítás*. A szovjet pedagógia, de az egész marxista-leninista elmélet arra tanít bennünket, hogy az emberi megismerés kifejtésének, az ember nevelésének egyik legfőbb alapja a tudatosság.

A MAGYAR PEDAGÓGUSOK HELYESÍRÁSUNK NEHÉZSÉGEIRŐL

Írta: Lőrincze Lajos

6. *Egy* és *lesz* szavunkat szinte az egész magyar nyelvterületen hosszú *gy*-vel, illetőleg *sz*-szel ejtik. Ezért írásban is gyakran így jelölik (7, 11, 16, 19, 20, 24, 28, 37, 41, 55, 56, 58, 74, 75, 77, 78, 79, 82, 91, 96, 99, 102, 103, 107, 108, 110, 111, 117, 121, 122, 126, 133, 136, 141, 151, 152, 155, 158, 168, 170, 171, 180, 192, 200, 202, 203, 206, 209, 215, 219, 222, 225, 226, 233, 234, 237, 238, 240, 243, 246, 250, 257, 262).

Többen közülük javasolják is az *eggy*, *lessz* írásforma bevezetését.

Ide tartozik az *s* képzős melléknevek tárgyesetének, *-n* ragos határozójának, többesszámának az írása, amely a kiejtésnek megfelelően igen sok helyen: *édesset*, *okossan*, *szívessen*, *kedvessek*, stb. (1, 2, 7, 9, 11, 14, 15, 19, 23, 24, 30, 50, 64, 68, 69, 70, 77, 89, 90, 97, 102, 107, 108, 112, 113, 121, 122, 137, 151, 152, 158, 169, 183, 188, 192, 198, 200, 217, 219, 225, 227, 233, 234, 240, 250, 251, 258, 260).

7. Többen kifogásolják néhány szavunk hagyományos írásmódját, *s* helyette javasolják a kiejtéshez való alkalmazkodást: *utca* helyett *ucca* (7, 34, 37, 58, 70, 74, 75, 110, 170, 189, 190, 228, stb.); *rögtön* helyett *röktön*; *mindjárt* helyett *mingyárt*. Majdnem mindenki megemlíti az *éjtszaka* szót, amelyet szinte egyöntetűen *éjtszaka* alakban találnak helyesnek (4, 7, 20, 24, 27, 55, 58, 70, 75, 76, 82, 93, 99, 109, 110, 120, 121, 123, 133, 135, 136, 137, 141, 161, 166, 170, 171, 174, 180, 184, 185, 188, 193, 198, 199, 202, 206, 209, 213, 214, 215, 216, 219, 220, 222, 226, 229, 230, 236, 237, 238, 245, 246, 249, 255, 258, 261). „Szakíthatnánk a hibás szóelemzésre épített írásmódokkal az *ucca*, *táca*, *szabatkozik* szavakban” — ajánlja az egyik levélíró (7) azonnal megadván a helyesnek vélt írásmódját.

Ugyancsak feleslegesen érvényesül az etimológia a *lélekzet*, *lélekzik* szavunkban; ezek írását *lélegzet*, *lélegzik* alakban javasolják, mondván, hogy a *légzés*, *légcső* mintájára úgyis mindenki így írja.

Nehézséget jelent a családnevek hagyományos írása is. Többen arra is gondolnak, hogy ezeket a neveket kiejtés szerint kellene írni: „Minek kell pl. a *Dessewffy* név írásával magát terhelni a tanulónak akkor, amikor az ilyen nevű emberektől már nagyjából megszabadult az ország, az emlékek pedig nem kelt hangulatot nevének tanulásához“ (124). Javasolják az *y*, *cz*, *th*-nak a nevekből való eltörlését (57, 154).

8. Az egybeírás—különíráskérdése ugyancsak súlyos nehézséget jelent az iskolák számára (de valószínűleg mindenki számára), s ezt a problémát egyszerűen, megnyugtatóan, véglegesen megoldani nem is lehet. Az iskolák egyharmada megemlíti ezt a kérdést. Az igekötők egybe-, illetőleg különírásával elkövetett hibákról másik 70 válasz számol be.

Mint általános irányzatot, a mindent egybeírás felé való közeledést figyelhetjük meg a javaslatokban. „Legyen minden összetett szó össze is írt“ (30). „Hajoljunk az egybeírás felé“ (219). Írjuk egybe azokat a szavakat, amelyeket a gyakorlat és különösen az újságírás már szentesített... Írjunk egybe minden határozót az igével“ (210), stb.

Logikátlanak tartják az ilyeneket: *sohasem*, de: *sehol sem*, *férjhez megy*, de: *férjhezmenetel*; *hazamegy*, de: *messze megy*; *énvelem*, de: *én utánam*; *dűfűl*, de: *irkafirka*, stb.

Makacs hibának jelzik, hogy az *úr*, *bácsi*, *néni*, stb. szót a tanulók a jelzővel mindig összeírják.

Egyöntetű a vélemény, hogy az *a*, *e* mutatónévmást egybe kell írni a névutóval, tehát *emögött*, *enélkül*, stb. Az új Helyesírási Szabályzatban ez már így is szerepel.

9. A szótagolás, a szavak elválasztásának a kérdése különösen a két-, illetőleg többjegyű mássalhangzóknál probléma.

A *pottyán*, *asszony* szavakat sok esetben *pot-tyán*, *as-szony* formákban választják el (68, 96), talán ezért javasolja az egyik pedagógus, hogy „a kétjegyű mássalhangzók mindkét jegyét talán logikusabb volna kétszer kiírni minden esetben“ (196).

Ez a vélemény azonban egyedül van. Inkább az ellenkező tendencia az általános, az, hogy az összetett szavakban se írjuk ki mind a kétszer a mássalhangzók mindkét jegyét, hanem egyszerűsítsünk itt is: tehát *ésszerű*, *jeggyűrű*, *naggyülés*. Ugyanígy általános kívánság, hogy a kétjegyű mássalhangzóra végződő személynevek társhatározós alakjában szintén egyszerűsítsünk, tehát *Károlylyal*, *Györggyel* helyett legyen: *Károlylyal*, *Györggyel*“ (20, 23, 27, 33, 80, 112, 142, 184, 193, 194, 202, 215, 228, stb.).

Szótagolás, illetőleg választás szempontjából zavart okoz a *dz* és *dzs* betűcsoport, minthogy másképpen kell őket elválasztani, ha hangzóközi helyzetben szerepelnek, mint ha mássalhangzó után: *bod-za*, *brin-dza*, azaz a mássalhangzóink jegyei közt szereplő *dz* és *dzs* elválasztás esetén mássalhangzókapcsolatnak számít. A javaslat az, hogy vagy tekintsük a *dz*-t és *dzs*-t helyesírás szempontjából egy hangnak s az elválasztása legyen: *ma-dzag*, *bo-dza*, *brin-dza*, *fin-dzsa*, stb. (11, 182, 191, 215, stb.), vagy tekintsük mássalhangzókapcsolatnak, s az elválasztásnál is ez az elv érvényesüljön (7).

A kétjegyű mássalhangzókkal kapcsolatban felmerült az a kérdés, nem lehetne-e ezeket valamilyen módon egy jellel jelölni. (39, 53, 54, 86, 137, 205, 230, stb.).

10. Az írásjelek tekintetében, úgylátszik, az okozza a legtöbb nehézséget az iskolákban, hogy az *és*, *s* kötőszót megelőző mondatrész után mikor teszünk vesszőt és mikor nem (7, 8, 13, 14, 32, 64, 68, 69, 93, 94, 98, 100, 108, 113, 121, 128, 131, 136, 156, 172, 175, 177, 215, 216, 217, 220, 223, 230, 231, 239, 243, 246, 250, 251, 255, 258, 261). A helyesírási szabályok szerint ugyanis az egyes

mondatrészeket egymástól elválasztó *és*, *s* elé nem teszünk vesszőt, de teszünk akkor, ha mellérendelt mondatokat választ el egymástól.

A pedagógusok véleménye szerint e tekintetben igen nagy a zűrzavar, s hogy a tankönyvekben is inkább az az elv érvényesül, hogy az *és*, *s* elé sohasem tesznek vesszőt.

A pont használata a rövidítések esetében nem egészen logikus. Rövidítések után általában pontot teszünk, mértékek, pénznemek rövidítése után viszont nem. A pedagógusok ezen a területen is az egységesítést javasolják. „Ne használjunk kötőjelet olyan szavak közt, melyek egymással nem tartoznak szorosabban össze, mint a megelőző szóval. Ezért *Irányi-ucca*, de: *Arany János ucca*. Furesa az ilyen írásmód: Szent Lukács-fürdő. A Lukács-fürdő nem szent!” (7).

11. „Helyesírásunk rákfenéje a nagy kezdőbetűk helytelen használata“ (28) — írja az egyik pedagógus. Ez a — nyilván túlzó — vélemény a következő esetekre konkretizálódik: Teljes az eltérés a gyakorlat és a szabály között a könyvcímek idézése esetében. „Feleslegesnek találom, hogy az irodalmi művek címének minden szavát nagy betűvel írjuk. Szerintem: Az ember tragédiája, nem pedig Az Ember Tragédiája. Akkor is felesleges a nagybetű, ha nincs idézőjel vagy dőlt szedés“ — írják Zalaegerszegről (182).

Bizonytalanságot hoz a helyesírásba az, hogy a *föld*, *nap*, *hold*, ha csillagászati szakkifejezésként szerepelnek, nagy kezdőbetűvel írandók. A javaslat ebben az esetben is az, hogy ne tegyünk ilyen kivételt, írjuk őket egységesen kis betűvel (119, 213, stb.).

12. A meghonosult vagy részben meghonosult idegen szavak írásának nehézségét általánosságban többen hangoztatják (27, 68, 100, 102, 106, 129, 155, 167, 191, 192, 197, 198, 201, 202, 227, 236, 240, stb.). A kívánság általában az, hogy az írás lehetőleg fedje a magyar kiejtést: *program*, *futbal*, *samot*, stb. — ha nem tudjuk mással helyettesíteni ezeket a szavakat.

„A görög szavaknak — más nem latinbetűs nyelvek szavaihoz hasonlóan — teljesen kiejtés szerinti írása lenne észszerű. Az *oekonomia* felemás írása a magyarban logikátlan. Vagy *oeconomia* mint latin szó, vagy *oikonomia* mint görög szó!“ (7).

Javasolják a *ch*, *x*, *qu* betűknek a kiküszöbölését és *h*, *ksz*, *kv*-vel való írását, tehát: *mehanika*, *okszigén*, *akvárium*, stb.

13. „Az Akadémia a jövőben vagylagos helyesírási példákat ne engedélyezzen“ (12). A kettősség, a vagylagos írás megszüntetését sokan kívánják a pedagógusok közül (105, 111, 115, 136, 175, 192, 230, 236, 251, stb.). Legtöbben az *l* végű szavak írását hozzák fel például; *rosszal* — *rosszall*, *restel* — *restell*, *fuval* — *fuvall*, stb., továbbá *jöni* — *jönni*, *nehány* — *néhány*, *szőlő* — *szöllő*, *épen* — *éppen*, *vajon* — *vajjon*, *ad* — *ád*, *dült* — *dőlt*, stb.

14. Nem szorosan vett helyesírási kérdések a következők:

Az ikes igék nyelvtanilag „szabályos“ használatát és írását sok helyen már túlhaladott álláspontnak tekintik (2, 36, 39, 54, 56, 57, 75, 85, 86, 98, 102, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 117, 122, 125, 131, 137, 158, 171, 179, 180, 207, 217, 221, 229, 234, 239, 246, 250, stb.). „*Laksz* helyett sohasem használnak *lakol*-t“ (21). „A nyelvfejlődés ugyancsak meghaladta már az *egyék*, *iggyék*-féle szépelgő alakokat“ (262). „Azt hiszem, hogy a nyelvszokás most már észrevehetően az ikes igék rovására döntött és ezt oktatásunkban is tudomásul kell vennünk“ (28).

Többen javasolják az ikes igék használata terén a vagylagosság megengedését (20, 21, 28, 54); mások viszont — nem fejtve ki pontosan az állás pontjukat — az ikes ragozás megszüntetését javasolják (22, 30, 56, 107, 131, 159).

Hasonlóan régiesnek érzik a *várnók*, *kérnök*, stb. igealakokat. „A tárgyas ragozás feltételes jelenének többes első személyében megengedném a *-nők* helyett a *-nánk* végződést, minthogy az ország legnagyobb részében így használják“ (20).

15. A teljesség kedvéért meg kell említeni néhány egyéni ötletet is, amelyet a helyesírási reform terén aligha lehet majd felhasználni: Egy levélíró a *j*-betűről a pont elhagyását javasolja (22). Más szerint használjunk a magánhangzó két pontja helyett rövid vízszintes vonást, pl. *őkör* (155). Ne írjuk, hogy: *kapor — kaprot, ökör — ökröt*, hanem: *kapor — kaport, ökör — ökört*, stb. Ugyanígy *kanál — kanalaz* helyett: *kanál — kanáloz*. „Mindezen egyszerűsítések a magyar nyelv könnyebb elsajátítását teszik lehetővé” (67). Van, aki a *cz*-t akarja visszahelyezni jogaiba, s akkor „a gyerek nem fogja *kirmosznak* olvasni a *cirmos* szót” (170). Van olyan javaslat is, hogy vezessük be a zárt *ë* megkülönböztetését (183).

16. A helyesírás kérdéseivel kapcsolatosan több általános javaslat is érkezett. Közös az a kívánság, hogy minél előbb meg kell jelennie a Helyesírási Szabályzat új kiadásának. Az új szabályzat legyen világos, áttekinthető, a szótár minél gazdagabb, s tartalmazza már az újabb fejlődésünkkel kapcsolatos szavainkat, kifejezéseinket is, mert ezek írására most nem talál támaszpontot a tanuló. A pedagógusoknak szükségük volna még ezenfelül részletes és módszeres útmutatásra, a tanulóknak viszont külön helyesírási kézikönyvre, amely egyszerű és világos fogalmazásban, áttekinthetően, élvezhetően elrendezve vezetné be őket a helyesírás rejtelmeibe.

Ez kielégítené azok kívánságát is, akik a nyelvi tankönyveknek helyesírási vonatkozású kiegészítését javasolták.

Rámutatnak a pedagógusok arra is, hogy a helyesírás terén mutatkozó nehézségek tekintélyes része a nyelvtanítás elégtelen voltának a következménye.

Sok megjegyzés, kritika, kívánság érkezett a nyelvtankönyvekkel kapcsolatban is. Ezekre — minthogy jórészt nem helyesírási vonatkozásúak — most nem térünk ki. Többen felhívták a figyelmet arra, hogy a tankönyveket gondosabban kellene átnézni kiadás előtt, mert sok bennük a helyesírási hiba, s ez zavarja a tanulókat, ugyanúgy, mint a régi helyesírással küzdött olvasmány szemelvények is.

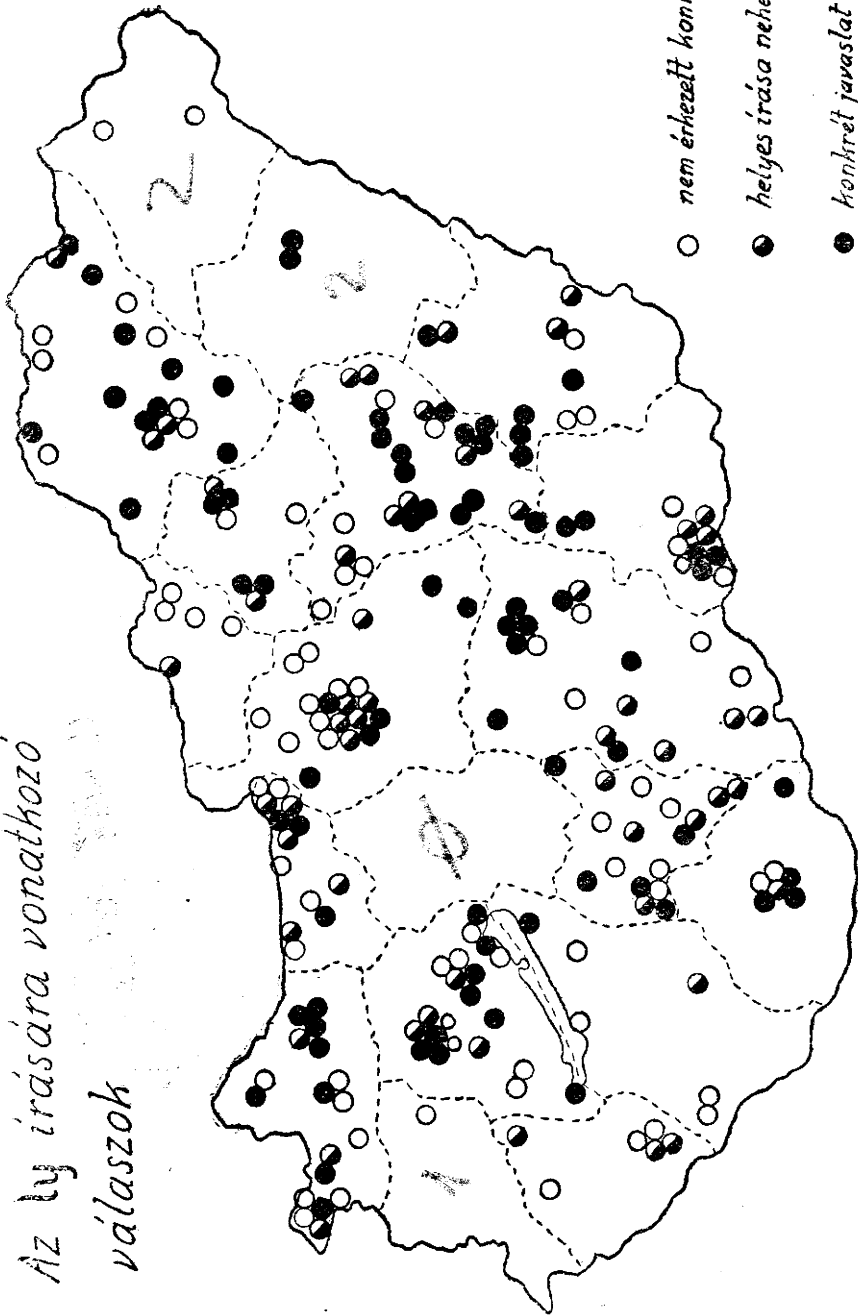
A fent közöltekből kitűnik, hogy pedagógusainknak *van* hozzászólása helyesírásunk kérdéseire, s véleményük meghallgatása nélkül nem végezhetne jó munkát az a bizottság, amelyik helyesírásunk ügyének rendezésével van megbízva. A fenti javaslatok — amelyeket a lehetőség szerint megjegyzés nélkül, értékelés nélkül közöltünk — nem merőben újak, s nyilván nem is hajthatók mind végre. A bizottság dolga, hogy minden körülményt mérlegelve hozza meg döntését az egyes esetekben.

Pedagógusaink szavazatainak figyelembevételével — a gyakorlatra és a nagyobb nyilvánosság véleményére támaszkodva — mindenestre megszerzi a bizottság azt a szilárd alapot, amelyre feltétlenül szüksége van, amikor egy ilyen fontos, mindnyájunkat érintő kérdésben dönt.

¹ Hogy az egyes válaszokra való hivatkozás minél kisebb helyet foglaljon el, itt közöljük a beérkezett levelek jegyzékét, s az egyes esetekben csak az itt megadott számot tüntetjük fel. 1. Ált. leányiskola, Bp., I., Kosciuszkó Tádé-u. 3. — 2. Ped. Főisk. Gyak. iskolája, Bp. — 3. Ált. leányiskola, Bp., VII., Hernád-u. 42. — 4. Ált. leányiskola, Bp., IX., Bakáts-tér 12. — 5. Ált. leányiskola, Bp., IX., Mester-u. 19. — 6. Ált. leányiskola Bp., XIII., Váci-út 57. — 7. Ált. iskola, Bp., XIII., Kilián György-u. 15. — 8. Ált. iskola, Budafok, Szent István-tér. — 9. Szilágyi Erzsébet leánygimn. ált., Bp., I., Mészáros-u. 5-7. — 10. II. sz. ped. gimn., Bp., II., Ady Endre-u. 3. — 11. Kölcsey Ferenc gimn., Bp., VI., Munkácsy Mihály-u. 26. — 12. Ped. gimn., Bp., IX., Vendel-u. 1. — 13-14. Szent István gimn., Bp., XIV., Ajtósi Dürer-sor 13. — 15. Ált. fiúiskola, Bácsalmás. — 16. Ált. iskola, Bácsbokod. — 17. Ált. iskola, Bácsa. — 18. Ált. iskola, Csávoly. — 19-20. Ált. fiúiskola, Kalocsa. — 21. Ált. iskola, Kecel. — 22. Ált. fiúiskola, Kecskemét, Jókai-u. 2. — 23. Páthy Károly ált. leányiskola, Kecskemét, Katona József-tér 8. — 24. Ált. iskola, Kecskemét, Szabadság-tér 7. — 25. Ált. iskola, Kiskőrös, Vásártér. — 26. Ált. iskola, Kiskunfélegyháza. — 27. Ált. iskola, Kiskunhalas. — 28. Ált. iskola, Kiszállás. — 29. Ált. iskola, Pécs, Egyetem-u. 2. — 30. Ált. iskola, Pécs, Fiume-u. — 31.

Ált. iskola, Pécs, Apáca-u. 21. — 32. Ált. iskola, Békéscsaba, Petőfi-u. 1. — 33. Ált. leányiskola, Békéscsaba, Apponyi-u. I. — 34. Ált. iskola, Csorvás, Arany János-u. 10. — 35. Ált. iskola, Gyula, Kossuth Lajos-u. — 36—37. Ált. iskola, I—II. sz., Orosháza. 38. I. sz. ált. iskola, Szarvas. — 39. Ált. iskola, Szeghalom. — 40. III. sz. ált. iskola, Szarvas — 41. Ált. iskola, Abaujszántó. — 42. Ált. iskola, Bodvaszilás. — 43. Ált. iskola, Gönc. — 44. Ált. iskola, Hidasnémeti. — 45. Ált. iskola, Mád. — 46. Ált. iskola, Mezőcsát. — 47. V. sz. ált. iskola, Mezőkövesd. — 48. Tóth Pál ált. leányiskola, Miskolc. — 49. Ált. iskola, Miskolc. — 50—54. Ált. iskola, I. Gyártelepi, Ózd. — 55. II. sz. ált. iskola, Sáros-patak, Rákóczi-u. 1. — 56. Ált. iskola, Sátoraljaújhely, Esze Tamás-u. 12. — 57. Ált. iskola, Szerencs, Rákóczi-u. 69. — 58. Ált. iskola, Szikszó. — 59. Ált. iskola, Tiszalúc. — 60. Ált. fiúiskola, Tornanádaska. — 61. Ált. iskola, Algyó. — 62. Ált. iskola, Csongrád, Szabadság-tér. — 63. Ált. iskola, Csongrád, Sip-u. — 64—65. Ált. iskola, Szeged. — 66. Ált. fiókiskola, Szeged Csorva, Laposdűlő. — 67. Ált. iskola, Szeged, Honvéderő. — 68—69. Ált. iskola, Szeged, Ruki. — 70. Ált. iskola, Szeged, Ruzsajárás. — 71. Ált. fiókiskola, Szeged, Átokháza. — 72. Ált. fiókiskola, Szeged, Bokor. — 73. Ált. fiókiskola, Szeged-Pálffy. — 74. Petróczi ált. fiókiskola, Szeged, Átokháza. — 75. Ált. fiúiskola, Csorna. — 76. Ált. leányiskola, II. sz., Csorna. — 77. Ált. iskola, Csorna, Szent István-tér 20. — 78. Körzeti ált. iskola, Eszterháza. — 79. Ált. leányiskola, Győr, Liszt Ferenc-u. 17. — 80. I. sz. ált. fiúiskola, Győr, Nagy Jenő-u. 2. — 81. I. sz. ált. leányiskola, Mosonmagyaróvár, Szabadság-u. 18. — 82. I. sz. ált. fiúiskola, Mosonmagyaróvár, Régi Vámház-tér 6. — 83—84. Gimn., Sopron. — 85. I. sz. ált. iskola, Eger, Irgalmas-u. 4. — 86. I. sz. állami ált. iskola, Gyöngyös, Zalár-u. 2. — 87. III. sz. állami ált. iskola, Gyöngyös, Jókai-u. 80. — 88. III. sz. állami ált. leányiskola, Dorog. — 89—97. II. sz. ált. iskola, Esztergom, Víziváros. — 98. III. sz. ált. iskola, Esztergom, Hősök-tere 1. — 99. Ált. iskola, Kocs. — 100. Ált. iskola, Komárom, Szent Imre-u. 17. — 101. Ált. iskola, Nyergesújfalu. — 102. Ált. iskola, Pilismarót. — 103. II. sz. ált. iskola, Tata. — 104. Ált. iskola, Tatabánya, I., Ady Endre-u. — 105. Ált. iskola, Tokodaltáró, Bányatálep. — 106. Ált. fiúiskola, Páztó, Nagymező-u. 117. — 107. Ált. iskola, Salgótarján, Rákóczi-u. 77. — 108. Ált. iskola, Szécsény. — 109. Ált. iskola, Zagyvapálfalva. — 110. Ált. iskola, Aszód. — 111. Ált. iskola, Nagykáta. — 112. Ált. iskola, Pilisvörösvár. — 113—117. I. sz. körzeti ált. iskola, Csurgó. — 118—119. Ált. iskola, Fonyód. — 120. Ált. fiókiskola, Kapoly. — 121. Ált. fiúiskola, Kaposvár. — 122. Ált. iskola, Siófok. — 123—127. Ált. iskola, Nagyeesd. — 128. Ált. iskola, Vásárosnamény. — 129. Ált. iskolai Jászberény, Apponyi-tér 6. — 130. Ált. iskola, Jászfényszaru. — 131. Ált. leányiskola, Karcag, Kálmán-u. 9. — 132. Ált. iskola, Kenderes, Lenin-u. 36. — 133. Ált. iskola, Kisújszállás. — 134. Ált. iskola, Kunszentmárton, Deák Ferenc-u. — 135. Ált. iskola, Kunszentmárton, Mátyás király-u. — 136. Ált. iskola, Mezőtúr, Kossuth-tér 6. — 137. Ált. iskola, Mezőtúr, Rákóczi-u. 38. — 138. Ált. iskola, Szolnok, Kassai-u. 17. — 139. Ált. iskola, Szolnok, VII. ker. — 140. Ált. iskola, Tiszaföldvár, Bajcsy Zsilinszky-u. 3. — 141. Ált. iskola, Tiszafüred, Szobor-tér. — 142. Ált. iskola, Törökszentmiklós, Petőfi-u. — 143. Ált. fiúiskola, Túrkeve, Petőfi tér. — 144. Ált. leányiskola, Túrkeve, Kossuth Lajos-u. — 145. Pótlótanfolyam, Alsótengelic. — 146. Ált. leányiskola, Bátaszék, Kossuth-u. — 147. Ált. fiókiskola, Bátaszék, Kövesd-pusztá. — 148. Ált. fiókiskola, Dalmand. — 149. Ált. fiúiskola, Dombóvár, Bezerédy-u. — 150. Ált. iskola, Dombóvár, Vörösegyháza. — 151. I. és II. sz. ált. iskola, Dunaföldvár. — 152. Ált. fiókiskola, Felsőleperd. — 153. Ált. iskola, Nagymányok. — 154. Ált. iskola, Nagyszokoly. — 155. I. sz. ált. iskola, Paks. — 156. Ált. iskola, Szedres, Jegenyés-pusztá. — 157. Ált. iskola, Ujdombóvár. — 158. Ált. iskola, Zomba. — 159. Ált. leányiskola, Celldömölk. — 160—161. Ált. iskola, Balatonalmádi. — 162. Ált. iskola, Balatonfüred. — 163. Ált. iskola, Balatonkenese. — 164—165. Ált. iskola, Csupak. — 166—168. Ált. iskola, Devescer. — 169—170. Ált. leányiskola, Keszthely. — 171. I. sz. ált. iskola, Pápa. — 172. III. sz. ált. iskola, Pápa. — 173. Kertvárosi ált. iskola, Pápa. — 174. Ált. iskola, Sümeg. — 175. Ált. iskola, Tósokberénd. — 176—177. I. sz. ált. leányiskola, Veszprém. — 178. II. sz. ált. fiúiskola, Veszprém. — 179. II. sz. ált. leányiskola, Veszprém. — 180. Ált. iskola, Nagykanizsa, Rozgonyi-u. — 181. Ált. iskola, Nagykanizsa, Petőfi-u. — 182. Ált. iskola, Zalaegerszeg, Ady-u. — 183. Körzeti ált. iskola, Zalaszentgrót. — 184. I. sz. Pedagógiai gimn., Kalocsa, Tomori-u. — 185. Katona József gimn., Kecskemét. — 186. Leánygimn., Kecskemét. — 187. Mezőgazdasági Gimn., Kiskunfélegyháza. — 188. Leányliceum és Tanítóképző, Kiskunfélegyháza. — 189. Baksay Sándor gimn., Kunszentmiklós. — 190. Áll. gimn., Mohács. — 191. Nagy Lajos gimnázium, Pécs. — 192. I. sz. Pedagógiai gimnázium, Pécs. — 193. Közgazd. gimnázium, Pécs. — 194. Tessedik Sámuel mezőgazd. gimnázium, Szarvas. — 195. Péter András gimnázium, Szeghalom. — 196. Fráter György gimnázium, Miskolc. — 197. Lévy József gimnázium, Miskolc. — 198. Tóth Pál leánygimnázium, Miskolc. — 199. I. Ipari gimnázium, Miskolc. — 200. Közgazd. gimnázium, Sátoraljaújhely. — 201. Mezőgazd. gimnázium, Miskolc.

*Az új írására vonatkozó
válaszok*

○ nem érkezett konkrét válasz

◐ helyes írása nehézséget jelent

● konkrét javaslat az eltörlésre

zium, Csermajor. — 202. Mezőgazd. gimnázium, Eszterháza. — 203–206. Áll. I. sz. pedagógiai gimnázium, Győr. — 207. II. sz. pedagógiai gimnázium, Győr. — 208–209. Közgazd. gimnázium, Győr. — 210. Közgazd. gimnázium, Győr. — 211. Széchenyi István gimnázium, Sopron. — 212. Leánygimnázium, Sopron. — 213. II. sz. pedagógiai gimnázium, Sopron. — 214. Fazekas Mihály gimnázium, Debrecen. — 215. Svetits Mátyás leánygimnázium, Debrecen. — 216. Dobó István gimnázium, Eger. — 217. Közgazd. gimnázium, Eger. — 218. Közgazd. leánygimnázium, Eger. — 219. Szilágyi Erzsébet leánygimnázium, Eger. — 220. Pedagógiai gimnázium, Eger. — 221. Mezőgazd. gimnázium, Gyöngyös. — 222. Mezőgazd. gimnázium, Heves. — 223. Temesvári Pelbárt gimnázium, Esztergom. — 224. Pedagógiai gimnázium, Esztergom. — 225. Koed. gimnázium, Komárom. — 226. Közgazd. gimnázium, Salgótarján. — 227. Petőfi gimnázium, Aszód. — 228. Kossuth gimnázium, Nagykőrös. — 230. Áll. gimn. Szentendre. — 231. Áll. gimnázium, Vác. — 232. Csokonai gimnázium, Csurgó. — 233. Széchenyi gimnázium, Jászapati. — 234. Lehel vezér gimnázium, Jászberény. — 235. Pedagógiai gimnázium, Jászberény. — 236. Nagykun gimnázium, Karcag. — 237. Áll. gimnázium, Kisújszállás. — 238. Áll. gimnázium, Mezőtúr. — 239. Leánygimnázium, Mezőtúr. — 240. Közgazd. gimnázium, Szolnok. — 241. 13. ipari gimnázium, Szolnok. — 242. Áll. gimnázium, Tiszaföldvár. — 243. Mórész Zsigmond gimnázium, Törökszentmiklós. — 244. Áll. gimn. Túrkeve. — 245. Közgazd. gimn., Bonyhád. — 246. Pedagógiai gimnázium, Dombóvár. — 247. Áll. gimnázium, Szekszárd. — 248. Áll. gimnázium, Pápa. — 249. I. sz. Ped. gimnázium, Pápa. — 250. II. sz. Ped. gimnázium, Pápa. — 251. Közgazd. gimnázium, Pápa. — 252. Áll. gimnázium, Sümeg. — 253. Áll. gimnázium, Veszprém. — 254. Közgazd. gimnázium, Veszprém. — 255. Áll. gimnázium, Nagykanizsa. — 256. Leánygimnázium, Nagykanizsa. — 257–263. Hely nélkül.

² Idekivánkozik a Nyr. egy régi cikkirójának a véleménye, amelyet 1888-ban „Egy betű hang nélkül” címen ír: „ha az *ly* nem létező, vagy legalább is nem használt hangot jelöl, vajjon nem volna-e itt az ideje, hogy külön írásjelét megszüntessük és helyette *j*-t írjunk. Amint meg tudtunk szabadulni a *cz*-től, bár az iskolában most újra el van tiltva a többi reformmál együtt, (nehogy valamiképp fiaink többet tudjanak mint apáink), helyesírásunk megoldásra váró kérdései között, ha nem is ma vagy holnap, valamikor talán sor kerülhet az *ly*-re is” (Nyr. 17: 361).

Magyarázatok

ELVTÁRS

Írta: Soltész Katalin

A Nyelvőr 1948. 1. számában Waldapfel József mutatott rá arra, hogy *elvtárs* szavunk, melyet sokáig a múlt század végén keletkezettnek tartottunk, már 1848-ban megvolt s a forradalmi mozgalmak szókinéséhez tartozott. Egy politikai összejövetelre szóló meghívót idéz, 1848. április 18-i keltezéssel, melyen a meghívót kibocsátók nevének felsorolása után ez a kiegészítés áll: *s több elvtársak*. Zsoldos Jenő (Nyr 1949: 103) egy szintén 1848-ban megjelent röpiratban találta meg az *elvtárs* szót. Waldapfel kimutatja, hogy a szó a német *Prinzipgenosse* mintájára, annak tükörfelfejezéseként keletkezett; magában a német munkásmozgalmában is csak később szorította ki az egyszerű *Genosse*. Akkor még felváltva használták a *polgártárs*, *elvrokon*, *elvbarát* szavakkal s más hasonlókkal. Ezeket az új szavakat a politikai élet forradalmi átalakulása, kiszélesedése, a nagy társadalmi változás körülményei tették szükségessé. Nem terjedtek el széles körben, nem váltak szerves részeivé a magyar alapszókinésnek.

Az *elvtárs* szó itt-ott előfordul a 19. század második felének irodalmában is. Akkori értelmező szótáraink is felveszik szóanyagukba. Czuczor-Fogarasi

így értelmezi: „Társ, ki ugyanazon elvekkel bír, ugyanazon elvek szerint cselekszik. Máskép: elvrokon.“ Ballagi az *elvtárs* szóról az *elvrokon*-ra utal s ennek értelmét így fejtí ki: „Ugyanazon v. hasonló elvet magáénak valló két személy egymásra nézve.“ A szó pályafutásának ebben a korszakában tehát még csak azt fejezte ki, hogy két személynek azonosak az elvei, azonos a politikai felfogása, de önmagában nem utalt pártállásra, politikai hovatartozásra. Bármely pártnak, irányzatnak tagjai elvtársak (vagy elvrokonok, elvbarátok) lehetnek egymásra nézve. Jókai pl. mint Tisza-párti képviselő 1869-ben *Siklósi választókerületi elvtársaimhoz* címmel írt cikket pártjának lapjába, a Hon-ba.

A század végén a munkásmozgalom sajátította ki az *elvtárs* szót, ezzel helyettesítve a német Genosse-t. Ezzel a szó használati köre szűkült, jelentés-tartalma pedig bővült. Most már csak azok voltak elvtársak, akik a szociál-demokrácia elvét vallották közösen. A munkásmozgalmon belül ez a szó hivatalos megszólítássá fejlődött, a munkásmozgalmon kívül pedig senki sem élt vele többé. A vele egy töről fakadt *elvbarát*, *elvrokon* elő-előfordul ugyan, de sem használati köre, sem jelentés-tartalma nem változott, nem gyarapodott. Idővel ezek ki is koptak a használatból; ma már egyáltalán nem járatosak.

Széleskörűen elterjedt az *elvtárs* mint megszólítás és megnevezés 1919-ben, a proletárdiktatúra alatt. A Horthy-korszakban ismét csak a munkásmozgalomra, részben a föld alá korlátozódott. Az ellenforradalmi burzsoázia még a szót is gyűlölte és üldözte. József Attila Nyár című, 1931-ben megjelent versének utolsó sorait: „... csattan a menny és megvillan, *elvtársaim*: a kaszaél“ a benne előforduló tilos szó miatt a cenzúra megváltoztatta: a felszabadulás előtti kiadásokban ilyen módosítással jelent meg: „... csattan a menny és megvillan két tünde fénnel fön a tél“. A felszabadulás óta, különösen pedig a fordulat éve, proletárdiktatúránk megszilárdulása óta megfigyelhetjük, hogyan válik ez az eredetileg szűk használati körre korlátozott szó egyre elterjedtebbé, hogyan lesz lassanként az alapszókinés része.

Milyen használati vannak ma az *elvtárs* szónak? Elsősorban használatos a Párton belül, mint megszólítás és megnevezés; használjuk annak a kommunista párttagnak megszólítására, akivel beszélünk, és annak a megjelölésére, akiről beszélünk. (Amíg két munkáspárt állott fenn egymás mellett, mind a kettőben az *elvtárs* megszólítás járta; de így szólította a kommunista a szociáldemokratát is és viszont — gyakran nem minden gúnyos él nélkül.) Használjuk az *elvtárs* szót 1. vezetéknév mellett: *Szabó elvtárs*, *Kovács elvtárs*; ritkábban a teljes név mellett: *Szabó Károly elvtárs*; 2. foglalkozás, hivatali beosztás megjelölése mellett: *mérnök elvtárs*, *vállalatvezető elvtárs*; csak többszámban: *bányász elvtársak*, *martinász elvtársak*; 3. pártfunkció megnevezése mellett: *tikkár elvtárs*, *pártbizalmi elvtárs*; végül 4. önállóan, mint megszólítást: *elvtárs*, *kedves elvtársak!* Mint magázó formula is elég gyakran előfordul; pl. tudja már az *elvtárs*, hogy taggyűlés lesz?

Az *elvtárs* szó használati természetesen kiterjed a külföldi kommunista pártok tagjaira is. Még szélesebben alkalmazzuk a szovjet állampolgárookra, még akkor is, ha nem a Bolsevik Párt tagjairól van szó. Ebben nyelvünk az orosz nyelvhasználatot követi, mely a szovjet társadalmi állapotot tükrözi vissza. A *tovariscs* szónak Usakov értelmező szótára a többi között ezt az értelmét adja meg: „A szovjet társadalmi közösség tagja, a szovjet társadalomhoz tartozó ember, mindenki, aki a többiekkel együtt résztvesz a közös szovjet munkában.“ A szónak ez a használati az orosz nyelvben megfelel a szovjet társadalom szerkezetének, párttagok és pártonkívüliek viszonyának, melyről Sztálin elvtárs 1946-os választói beszédében ezt mondotta: „A pártonkívülieket a burzsoáziától most egy fal választja el, amelyet szovjet társadalmi rendnek neveznek. Ugyanez a korlát a pártonkívülieket és kommunistákat közös kollektívba tömöríti, a szovjetemberek közösségébe. A pártonkívüliek és a kom-

munisták egy közösségben élve, együtt harcoltak hazánk hatalmának megszilárdításáért... Csak az a különbség közöttük, hogy ezek a pártban vannak, amazok pedig nem. De ez a különbség formális. Az a fontos, hogy ezek is, amazok is közös művet építenek."

Abban a mértékben, ahogy országunkban erősödik a proletárdiktatúra hatalma, ahogy szilárdul a párttagok és a pártönkíüliek kapcsolata, ahogy közeledünk a szocializmus felé, melyet minden dolgozó közös műként épít — így terjed az *elvtárs* a Párton kívül is. Pártönkíüliek egyre gyakrabban szólítják elvtársnak a párttagokat, és egyre gyakoribb az a jelenség, hogy a Párthoz közelálló pártönkíülieket, aktivistákat, tömegszervezeti funkcionáriusokat párttagok és pártönkíüliek egyaránt elvtársnak szólítanak. Ezzel párhuzamosan az *elvtárs* szó, úgy látszik, fokozatosan tért hódít magának a tömegszervezetekben használatos egyéb megszólítások rovására. Ezen a téren pedig elég nagy a változatosság: a Szabadságharcos Szövetségben (a fegyveres erők példája nyomán) *bajtárs*, a termelő jellegű szakszervezetekben *szak-társ*, a nem termelő jellegűekben (mint pl. a közalkalmazottaknál, a pedagógusoknál) *kartárs*, az MNDSZ-ben *asszonytárs*, a DISZ-ben és az MSZT-ben *tagtárs*. De ezek helyett már egyre gyakrabban hallani az *elvtársat*.

Van az *elvtárs* szónak egy érzelmi, hangulati árnyalatú használata is. Ha valakiről azt mondjuk: *jó elvtárs*, ezzel kb. azt fejezzük ki: derék, becsületes, megbízható ember, elvtársai iránt mindig segítségre kész, a Párthoz minden körülmények között hű kommunista, bolsevik — akár tagja a Pártnak, akár nem.

Az *elvtárs* szó továbbképzésre is alkalmas. Itt első helyen az *elvtársnő*t szeretném megemlíteni, amit Mikola Gyula kifogásolt (Nyelvőr 74:441). Az *elvtársnő* ugyanarra a mintára készült, mint pl. a *tanítónő*, *szakácsnő* a foglalkozásnevek közül, vagy a *grófnő*, *bárónő* a letűnt feudális kor címzései közül. Erre a képzésmódra, férfiak és nők nyelvi megkülönböztetésére szükség van és nyelvünk, ha nem is ismer grammatikai nemeket, számos ilyen *-nő*-vel összetett szót alkotott és fogadott be. Így az *elvtársnő* is teljesen általánossá lett; használata ellen fellépni céltalan. Erdemes még megemlíteni, hogy az *elvtársnő* szó önálló használatban sokkal gyakoribb, mint az *elvtárs*; férfiakat csak akkor szólítunk meg a puszta *elvtárs* szóval, ha nem tudjuk a nevét, nőikkel szemben azonban ilyen esetben is az *elvtársnőt* alkalmazzuk. Pl. Nagy elvtárs és Kis elvtársnő, akik egymást jól ismerik, ha beszélgetünk, ilyen megszólítást használnak: *elvtársnő*, illetőleg *Nagy elvtárs*.

Két melléknévi származéka is van az *elvtárs* szónak: *elvtársi* és *elvtársias*, melyek között árnyalati különbség van kialakulóban. *Elvtársi* viselkedésnek azt nevezem, ami elvtársak között szokásos; *elvtársias* viselkedésnek azt, ami elvtársakhoz, kommunistákhoz méltó. Hivatalos leveletem „*elvtársi* üdvözléssel“ zárom; *elvtársias* segítségnek, *elvtársias* bírálatnak azt nevezem, ami több a puszta kötelességteljesítésnél, ami a kommunista erkölcs sajátja, amit a Párt mint a legmagasabbrendű emberi közösség nyújt.

Mondhatjuk-e azt, hogy az *elvtárs* szó az alapszókinshez tartozik? Bár használati köre rendkívül kitérte, mégis sokan vannak még, akik ismerik ugyan, de nem használják. Fiatalszó, nem is teljesen szabályos alkotású — a puristák éppen úgy kifogásolhatják, mint a *munkatársat* vagy az *iskolatársat*. Tulajdonképpen elterjedését éppen a gazdasági alap forradalmi változása idézte elő. De éppen ezért mondhatjuk, hogy ha még ma nem is tekinthető az alapszókins részének, előbb-utóbb azzá válik. Erre vall alkalmazása területének állandó növekedése, jelentésárnyalatokban való gazdagodása és az a tény, hogy továbbképzésre alkalmas.

MOHAMMED KOPORSÓJA

Írta: Csefkó Gyula

Eckhardt Sándor (MNy 23 : 510) ennek a szólásnak: „*Lebeg, mint a Mohammed koporsója*“³ abban a török hódoltság előtti magyar úrnapi szokásban keresi eredetét, melyet Dainero Tamás ferrarai követ ír le budai tartózkodása (1501) emlékeképen.⁴ Leírása hitelességét igazolja egy ismeretlen nevű német szemtanú is. Fögel József: II. Ulászló udvartartása 125 szerint arra az örömhírré rendezték azt a ceremóniát, hogy valahol vereséget szenvedett a szultán serege.

A két, lényegében egyező leírás azt mondja erről a máshonnan tudtommal nem ismert szertartásról, hogy Mohammed koporsóját (Daineronál egy hevenyészett mecsetben, a német szemtanúnál a temető felett) valamely módon felfüggesztették, majd mikor az úrnapi fényes körmenet odaért, lángot bocsátottak a koporsóra, s ami el nem égett belőle, azt botokkal, kövekkel szétrombolták a törökgyűlölő tömeg. Így akartak beteljesíteni egy jóslatot, mely szerint akkor lesz vége a mohammedán hitnek és a török uralomnak, amikor Mohammed mekkai koporsója megsemmisül. A ceremónia helyének a két közlésben nem azonos megjelölése (mecset — temető) nem teszi kétségesse a híradás hitelét. Az úrnapi körmenet ájtatoskodása tudvalevőleg négy rögtönzött oltársátor előtt megy végbe. Bizonyára így volt a multban is. Nagyon valószínű, hogy ennek a szent cselekménynek a mintájára szintén több helyen végezték Mohammed koporsója megsemmisítésének mágikus szertartását is ugyanazon körmenet folyamán. Dainero az egyik helyen látta, a német szemtanu meg a másikon.

Tóth Béla a Szájru-l-szájra című könyvében (id. Eckhardt), azután a Mendemondákban (236) meg a Szálló igék lexikonában német eredetűnek tartja azt a képtelen hiedelmet, hogy Mohammed koporsóját erős mágnesek tartják függő állapotban. (Ismétli Szécsi Ferenc: Szállóigék 1936). Eckhardt (MNy 34 : 174) egy, a 12. század második feléből való francia adattal igyekszik bizonyítani ennek a balhitnek keleti, de nem mohammedán, hanem keresztény eredetét. Azonban ennek az egyébként igen érdekes adatnak a fenti szólas keletkezését illetőleg nincs fontossága. Fontosabb az, hogy a Mohammed levegőben függő koporsójáról való hiedelmet ismerték nálunk is. Ha nem ismerték volna, akkor Fábíán József nem tartaná szükségesnek elítélni a Természeti tudomány a' köznépnék (Weszprém, 1803) című könyvében: „Izetlen, büzetlen mese hát az, hogy Mahumed' Török Prófétának vaskoporsója Mekkában két Mágnesek' között a' levegő-égben függene“ (199). Egészen komolyan hitt benne pl. Gvadányi is. A FalNót. utolsó részében Nagypeleske bölcsegyjyzője azzal vigasztalja a törökök ellen háborúba vonuló fia miatt kesergő feleségét, hogy a vitézkező fiú: „Itt el fogja nyerni Mahamet zászlóját, | Mekkából hozhatja hátán koporsóját“. Gvadányi ehhez a helyhez a következő jegyzetet függeszti magyarázatul: „Mekka arabiai város a hova Mahomet szalada és ott meg is hala, vaskoporsóban függ, mintha levegő-égbe állana, ezért eztet nagy csudának tartják a törökök, pedig mágnes kövek tartják ezen koporsót.“

De ismeretes volt már jóval Gvadányi előtt is. Bizonyítékul szolgálnak rá Kecskeméti W. Péter Ötvöskönyvének ezek a sorai (Ballagi Aladár kiad. 73): „*Hallottam közbeszédben, hogy Arábiában a Mahomet koporsója csak az*

³ Ezt a szólasmagyarázatot a *Dárius kincseivel* együtt 1948. febr. elején mutattam be a Magyar Tudományos Akadémiának. Azóta Eckhardt Sándornak egy francia nyelvű értekezésében (Le Cercueil Flottant de Mahomet, Paris, 1949.) sikerült világhosságot deríteni a Mohammed koporsójával kapcsolatban hiedelem eredetére és európai elterjedésére. Jó volna, ha folyóiratunk olvasóival is megismertetné kutatásainak értékes eredményeit.

⁴ Trócsányi Zoltán is közli a Magyar Régiségekben (5 : 109).

aerban áll, semmi sem tartya, de ha úgy vagyon, abban sem kételkedem semmit, hogy az magnes kőből csináltak hajlékot neki, mint az *Alexandriai Dinocrates* kőből alkotott egy templomocskát és abban helyeztette volt az Arsanoe tisztességére csinált *vas Isteneckét*, ki úgy tetszett mintha csak ott állott volna, *ez is szintén az szerént állhatott az aerban (mint) az Mahomet koporsója*“. Ez az adat nemcsak azért becses, mert igazolja a Mohammed ég s föld között lebegő koporsóját illető mendemonda 17. századbeli hazai meglétét, hanem azért is, mert az alexandriai Dinocratesre, Nagy Sándor merész képzeletű szobrására és Alexandria tervezőjére való hivatkozás megerősíti a Pallas Nagy Lexikona II. Pótkötetének azt a feltevését, hogy a Mohammed levegőben függő koporsójáról szóló monda alkalmasint hasonló görög mondák nyomán keletkezett.

Ballagi szerint (i. m.) Kecskeméti W. Péter Kecskeméten született, ott inaskodott, majd ötvöslegény korában Nagyszébenbe, onnan Brassóba, Gyulafehérvárra, Kolozsvárra, Nagyváradra vándorolt; aztán a török elől Debrecenen át Kassára menekült, ott rendezett be magának önálló műhelyt, és 1660-ban ott fejezte be könyvének a drágakövekről szóló részét, melyből a fenti idézetet kiírtam. Külföldön sohasem járt. A Mohammed koporsójáról szóló hiedelmet tehát csak az itthoni közbeszédben hallhatta. De hogy ez a szívós életű mendemonda, melyet külföldön pl. Németországban számos tudományos munka hiába cáfolgatott, már jóval korábban is élt nálunk a tanultabb emberek tudatában, arról a Dainero-féle leírás, meg a német szemtanu följegyzése is tanuskodik. Szerintem ugyanis nem azért kellett felfüggeszteni abban a mágikus ceremóniában Mohammed koporsóját, hogy a tömeg jobban láthassa — amint Eckhardt véli — hiszen erre a célra elég lett volna, ha kétségtelenül bonyolultabb technikai eljárást kívánó felfüggesztés helyett magas állványra helyezik; hanem főképpen azért, mert a szertartás rendezőinek hiedelme szerint a koporsó ég s föld között az aerben függött. A hiedelem bizonyára sokkal régibb volt, mint a rajta alapuló és valószínűleg csak ritka alkalmi szokás, melynek Eckhardt véleménye szerint a török hódoltság vetett véget. A balhit azonban tovább élt a műveltebbek között, és forrása lett ennek a népi szókincsünkben még ma sem ismert szólásnak: *Ég és föld között lebeg, függ vagy lóg, mint Mohammed koporsója*“. Ma a *lebeg* igéjű változat a gyakoribb; a másik kettőre l. például: „Mint *Mohamed koporsója ég és föld között*, úgy *függünk* jelenleg az írás és szóbeli érettségi vizsgák között“ (Arany írja Tompának 1857-ben; l. Arany lev. író-barátaival 1:422). „Jelen sorok írójának van szerencséje ezen osztályok egyikében sem tartozhatni... Ilyeténképen ki lévén felejtve az emberiség catalogusából, *lógva a semmiben, mint Mohamed koporsója*“ (Jókai: Népvilág, Nemz. kiad. 16:169).

A fentiek kapcsán talán szabad itt megemlítenem, hogy a *Mohammed koporsója*-val találkoztam egy régi szólásszerű tréfás-gúnyos körülírásban is. Károlyi Sándor írja 1707-ben II. Rákóczi Ferencnek (l. Géresi: Károlyi csal. oklt. 5:648): „Szűcs Farkast és Rósa Istvánt megfogattam, Egerben vasra verettem; az Isten juttassa az többiit is kezemre, nem vaszatatnám én, hanem karóztatnám az pribék eb anyájukat, lám jó labanczok valának, miolta kuruczok, csak bor, dinnye, *Mahomet koporsóját udvarló állatok* az ellenségi a kutyáknak.“

Ezt az egy kissé keleties cifrájú körülírást az egykorú hadiélet magyarázza meg. Régi följegyzéseink sokat panaszkodnak a katonák garázdálkodásairól, húzás-vonásáról, dúlás-fosztásáról. Magyar és német, rác és vallon, kuruc és labanc egyaránt ludas volt benne. Ritka kivétel az olyan eset, amilyent Kemény János: Önélet. 262 említ: „... ki is szállván [I. Rákóczi György fejedelem 1634-ben] pro forma Szász-Sebeshez fizetett hadakkal és vármegyékkel, jó ideig lakván ott, igen emlékezetes disciplina alatt, mert kerti vetemények, *tyúk, lúd s egyéb marha az tábor mellett szabadon minden kár nélkül valának*. Oka ez vala: mert a székelység és hajdúság nem volt velünk.“

Legtöbbször azonban nem volt ilyen emlékezetes a disciplina, és amit — kivált ennivalót — a katona szeme meglátott, keze ott nem hagyta. A *tyukászó fekete had*, ahogy Magyarai István 1602-ben (RMKt. 27:194) nevezi a fegyelmetlen, rakoncátlan katonaságot, irgalmatlanul fosztogatott: „Az vitézlő nép — írja Magyarai i. m. 62 — nem az szép örvendetes szabadsagnac, hanem az nyeresegnec es praedanac örvendez, koborol, dul, fozt, es minden latorsagot ezelekszik: akar ki nyerie, ezac ő ragadomanynyal telhessec meg, azzal ő keueset gondol.“ Egy pestvármegyei község így panaszkodik 1696-ban: „Herberstein és Pálffy Miklós generális ő Ngok egész két regymenj egy nap egy éjet rajtunk hálván ... *egy 15 talléros ökröt meg öttenek, két disznót éjjel elloptanak, ... száz tiknál többet vertek el*“ (TörtTár 1901, 425). Persze külföldön sem jártak el másként a vitézek. Anatole France Lúdláb királyné című regényének egy volt katonatiszt szereplője, a nemes d'Anquetil úr nézete szerint: „... bármit mondjanak a krónikák, a háború egyes-egyedül abból áll, hogy *tyúkot, malacot lopjanak a parasztoktól*. A hadban járó katonákat csak ez a gond foglalja el.“ (KlasszRegtár 118). De Coster Thyl. Ulenspiegelében olvasuk: „A lovasok vezetője egy Kornjuin nevű fríz származású kapitány volt. Ezek is beköborolták a síkföldet, fosztogatták a népet... *Minden jó volt nekik: tyúkok, kappanak, kacsák, galambok, borjak és disznók*“. (KlasszRegtár 88).

A Károlyi-csal. oklt.-ból fentebb közölt idézet azt mondja a katonákról, hogy ellenségei a *Mahomet koporsóját udvarló állatoknak*, vagyis pusztítják őket. Az utóbbi idézetek nyomán könnyű megállapítani, hogy miféle állatokról van szó az előbbiben. Nyilvánvalóan olyanokról, melyeknek — a régi közmondások szerint — *nem hintenek eleibe gyöngyöt, nem való nekik a gyömbér, orrukba nem illik aranyperc*. Az is világos, hogy az efféle állatok miért *udvarolnak*, vagyis miért adják meg a tiszteletet *Mohammed koporsójának*. Bizonyosan azért, mert a próféta megtiltotta híveinek a sertéshús élvezetét. A disznók tehát — legalább Károlyi Sándor nézete szerint — méltán tiszteleghetnek legnagyobb jötevőjük: életmentőjük koporsója előtt.

KALANDOZÁS A VENDEGLÁTÓIPAR SZAVAINAK VILÁGÁBAN

Írta: Prohászka János

III. Most, hogy szóba került a kávé, amit a lacikonyhas asszonyok a piacon mértek, azt hiszem, mindenki akaratlanul is fölveti a kérdést, hogy mikor lesz már szó a *kávéházról*, a magyar vendéglátóiparnak különösen a fővárosban a 19—20. sz.-ban oly népszerűvé vált ágáról. „Budapest a kávéházak városa“ — mondták még nem is olyan régen. Ma már azt mondhatjuk, hogy csak volt. A kávéházról az eddigiekben azért nem szóltam, mert az eddigi ismertettet „szakmák“ már csaknem mind ismertek és elterjedtek voltak, mikor a kávéház, ez a nagy és fényes utat bejárt vendéglátóipari forma feltűnt a látóhatáron. A *kávéház* szó első említését ugyanis csak Mikes Kelemen Törökországi leveleiben találjuk meg. 1738. április 11-én az ifjú Fejedelem Úrral, Rákóczi Józseffel a Bécsi Császár délvidéki hadait nyugtalanítják a magyar határ közelében levő dunamenti Vidin várából. Itt és ezen a napon írja le a *Kávé Ház* szót. Ez a *kávéház* magyar nevének első említése. A levélben egy törökről szól, aki németet fogott, de bármi áron kínálja is fűnek-fának, nem tud szabadulni tőle. Az török az rabját „uttzáról uttzára hordozta, kiáltván tíz tallér, hat tallér, öt tallér az ára; de senki nem ígért semmit is érette. Az török szegény lévén nem hogy az rabját tarthatta volna, de magának sem volt egy polturája. Haragjában, hogy senki meg nem akarta venni, az *Kávé Házban* viszi, ott el-adgya egy Findsa Káhvóért, illen oltsu itt az Tsászár Madár“ (136. lev.) Maga a *kávé* szó a 17. sz. 2. fele óta van a magyarban kimutatva, mint az oszmán-török *gahve* átvétele. A szó azonban a törökben sem eredeti, mert oda az arabból került át. Egyik származéka, a *kávés*, a nyelv-

történet adatai szerint a 18. sz. 2. felében fordult el először, míg a *kávézik* csak 1808-ban jelenik meg.

A kávé — ez a ma, az „espresszók“ elszaporodásával szinte már tömeg-élvezeti cikké vált „fekete leves“ — egészen rendkívüli fejlődést indított meg a vendéglátóiparban, attól a pillanattól kezdve, midőn Abessziniából bevándorolt. A 15. sz. végén t. i. Kemal Eddin adeni mohamedán mufti Perzsiából különös ajándékot hozott derviseinek, hogy jobban győzzék a szent cselekményekkel kapcsolatos virrasztást. A derék dervisek ugyanis hajnal felé sűrűn elbóbiskoltak, s ez nem nagyon tetszett a muftinak. Korszakalkotó ajándóka a kávé volt, melynek őshazája Abesszínia. Ez a négusok udvarának fejlődési itala csakhamar a legszeleesebb néprétegek egyik fontos fogyasztóicikke és úgyszólván nélkülözhetetlen tápláléka lett. Európába a török szultánok hadseregei hozták be a kávéét. A 16. sz.-ban a kávéfogyasztás nagy léptékekkel haladt előre s ez a vendéglátóipar fejlődését is új formák kialakításával rendkívüli mértékben növelte. A török hódoltság idején nálunk is megjelenik a kávé. Ki ne ismerné a *hátra van még a fekete leves* szólást? Ezt a szólást Tóth Béla Szájrlut szájra c. könyvében a II. (Nagy) Szulejmán szultán és Enyingi Török Bálint 1541-i budai találkozásához kapcsolta történeti anekdotával magyarul. Arany János Török Bálint című balladája is ezt a fölfogást követi: „Hosszas ebéd a török szultáné. Hátra van még a fekete kávé.“

Magyarországon eleinte csak a jobbmódú rétegek engedhették meg maguknak a kávéfogyasztás élvezetét, mert bizony ez akkor még drága fényűzés volt. Magyarországon át jutott el Bécsbe s a fényes császári város nagyon megkedvelte ezt a keleti eredetű italt. Ott egyre-másra alakultak kávéfőző- és kimérőházak, amelyekben a kávé volt az egyetlen fogyasztóicikk. Természetesen ez a „náj módi“, ez az új divat, nálunk is csakhamar elharapódzott s a *vendégfogadó-ház, szállásfogadó-ház, koresma-ház, bormérő-ház, vendégház*, stb. mellett megszületik a *kávés-ház, kávéház* is (thermopolium, taberna caldaria, domus cavernaria, cavena, Kaffeehaus). Faludi Ferenc Nemes Emberben már ezt olvassuk: „Adgyunk tiz órát nyúgodalmokra, valami hat órátskát, a míg a *vendég caffeé és theatrum-házokban* mulatnak“ (102). Orczy Lőrinc így ír: „Egykor az unalom ki jött az udvarból, *kávé házban* tére a derék utczából“ (Költeményes Holmi 45). Gvadányi Rontó Páljában meg ez van: „Ha pénzünk volt, *kávéháza* mentünk és ottan koczkáztunk“ (45). Az utolsó idézet azt is bizonyítja, hogy a kávéházban már a 18. sz. végén nemcsak kávéét ittak, hanem szórakoztak, kockáztak is. — A *kávé-leves* (Thaly: Vitézi Énekek) fogyasztása akkor vált általánossá, mikor a feketekávé élvezése közben rájöttek arra, hogy tejjel összeöntve kitűnő, ízletes és tápláló eledelt ad, melyet a gyermekek és öregek is ártalom nélkül fogyaszthatnak. (A *tej* szó először a 14. sz. végéről származó Besztercei Szójegyzékben fordul elő; eredete bizonytalan, némelyek szerint talán árja jövevény.) Míg azonban feketekávének csaknem kizárólag a valódi *szemeskávét* (a német *Bohnenkaffee*ből lett a magyar *babkávé*) főztek, addig a *tejeskávé*hoz különféle kávépótlékokat kezdtek használni, részint az ártalmas coffein-tartalom elkerülése, részint az ital olesőbbá tétele végett. Tisztán vagy szemeskávéhoz keverve használták és ma is használják a fügekávét, árpát vagy malátát (Kneipp-kávé), a katángkóró (cikória) gyökerét (Frank-kávé) és egyebeket is.

A kávéház megszületése után már világosan felismerhető a magyar vendéglátóiparban a szakmákra tagozódás. Két olyan főcsoport alakul ki, amely mai napig is megvan. Az egyik a *vendéglátóipar* (a mai szálló- és vendéglátóipar őse), a másik a *kávéfőzőipar* csoportja (a mai *kávéházi, kávémérő és espresszó* szakmák alapja). Ez a megosztódás és fejlődés aztán országok, népek és különféle földrajzi, kereskedelmi, stb. adottságok szerint más-más ágazatokat hozott létre (pl. más a *bécsi-kávéház* és más a *török-kávéház*). Egyes kávézó helyiségeket főképp a piaci és vásári népek látogatták, másokat az esti és éjszakai órákban diákok és vidám bohémek, stb. A *lacikonyhákon* kívül

alakultak a kávé főző és kávé mérő „kávénénőkéek“ vállalkozásai, a mai *kávémérések*. Nagy versengés indult meg a kenyéririgység miatt az egyes vendéglátó ipari szakmák között, s majdnem mindegyiknek sikerült a maga számára kiváltságokat szereznie. Azt olvassuk, hogy a cégéres vendégfogadók, „az ételt adó traktéroházak és vendégházak, valamint a biliárdot tartani akaró serházak és söntésospaszékek mindig súlyos versenytársaiknak tekintették a kávémérőket és a piacokon árusító kávésnéőkéket“ (Bevilaqua Borsoy—Mazsáry id. m.).

A kávéházak kivívták maguknak azt a jogot, hogy valódi szemeskávét csak ők főzhettek s ezért a kávéház és kávémérés között valamikor az volt a főkülönbség, hogy az utóbbiban nem volt szabad igazi szemeskávét (babbkávé, gyarmatkávé, Colonialcaffee) főzni, hanem csak pótkávét (Surrogatcaffee). A *kávémérés* elnevezés alighanem onnan ered, hogy ezek a pótkávéfőzők kávéjukat konyháikban csak azzal a feltétellel mérhették ki, hogy azt a vendég ne helyben fogyassza el, hanem a konyhából vigye haza saját edényében, bögréjében, csuprában (tehát: kávékimérés). — A kávémérés kifejlődéséhez hasonló utat mutat az úgynevezett *kifőzés* is. Ez az ipari szakma a vendégfogadók, szállók, éttermek, vendéglők mellett alakult ki az egyszerűbb néprétegek szerényebb étkezési igényeinek olcsó kielégítésére. A kifőzésből eredetileg a konyhán főtt ételeket szintén csak utcán át, tehát nem helyben való fogyasztás céljára mérték ki a vendégek edényébe s csak később vált a kifőzés az előfizetők „házi kosztot“ adó helyévé. A kávé és az ebédet adó helyekből lett a már igen elterjedt és a dolgozók által nagyon megkedvelt *kávémérés—kifőzés* nevet viselő vendéglátó ipari szakma, mely újabban az *étkező-kávészó* szebb és mindenesetre magyarosabb címet vette föl, nyilvánvalóan a *borozó, söröző, falatozó* mintájára.

A kávéház már a kezdet kezdetén sem csupán kávéivóhely volt, hanem, mint a Faludi-, Orczy-, Gvadányi-féle fentebbi idézetek is bizonyítják, időtöltő, „múlató“ hely, ahol szórakozni is lehetett. Volt ott újság az olvasni kívánók számára, kártya, sakk, dominó, kocka, biliárd, stb. a játsszani akarók részére. A 19—20. sz.-ban aztán a kávéház a mindennapi élet forgatagában elsőrendű helyet foglalt el és a szórakozni kívánókon kívül az üzletkötők, ügyesbajos dolgaikat intézők, iparosok, kereskedők, de nem utolsósorban az írók, művészek, politikusok találkozóhelyévé, nélkülözhetetlen otthonává vált. Már Müller Károly pesti újságszerkesztőnek 1855-ben kiadott verses útmutatójában azt olvassuk, hogy Pesten nagy divat a kávéházi élet. Nemesak kávé isznak bennük, hanem teát, csokoládét, puncsot, limonádát, mandolatejet, borlevest, rozsólist, fagyaltot, stb. (ezekről az elnevezésekről alább lesz szó). Dívik bennük a biliárd, és ostábla, sakk, dominó, kártya. Van ott cukrászsütemény, tejszínhab, cukrosperec, van ott kávé föllet, habbal, de sört is mérnek. Ebben az időben már minden nagy vendégfogadónak külön kávéháza is van.

Érdekes, hogy a vendégfogadó nem az étkezőhelyiségben, az étteremben gyakorolta a kávéházi ipart, hanem egészen külön helyiségben, a kávéházban, Ennek az oka nemesak a két ipar jellegének különbözősége, hanem elsősorban a kiszolgálás módja, mikéntje is, amit a kétféle helyiségnek már az asztalai is elárulnak: éttermi nagy faasztalok, kávéházi kis márványasztalok. (Igaz, hogy az utóbbi évtizedekben ez a különbség már kezdett kiküszöbölődni, mióta a kávéházak is berendezkedtek meleg ételek kiszolgálására, a *café-restaurantok* divatja óta.) A kétféle asztal eredetére nézve tudnunk kell, hogy a vendégfogadóban az étkezés a „table d'hôte“-nál, azaz a „vendégfogadós asztalánál“, az egyetlen közös „nagy asztalnál“, a „grande table“-nál történt, ahol az asztalfőn a vendégfogadós, a „monsieur l'hôte“ ült s a nagy asztal mellé úgynevezett „segítő asztalkát“ (guéridon) tettek. Ma a *table d'hôte* a társasébredet, a közös étkezést jelenti, amikor minden vendég ugyanazt az *ételsort* (menü) kapja, szemben az *à la carte* (étlap szerinti) étkezéssel. A vendégfogadóbéli fiók-asztalok, a segítő kis asztalok a későbbi kávéházi kisasz-

talok (petite table) ősei. A 18. sz.-beli pesti vendégfogadó és kávéház között a főkülönbség ebben állott s ezek az asztal-típusok a kétféle intézmény céljainak meg is feleltek, minthogy úgynevezett „meleg konyha“ csak a vendégfogadóban volt, a kávéháznak csak „hideg konyhája“ volt és csak hideg harapnivalókat szolgáltat fel vendégeinek. Ez a különbség a két szakma között 1910-ig fennállott, amikor a Párizsban már évszázadok óta ismert „café-restaurant“ Budapesten is divatba jött. Ebben a *kávéház-vendéglő* típusban jelent meg először az *abrosz* az addig kétszáz éve terítetlen kicsi kávéházi asztalkán. (L. Bevilaqua Borsody: Pest-budai kávéházak.) Egyébként az *abrosz* szó is, akárcsak az *asztal*, szláv jövevény nyelvünkben s már a Besztercei Szójegyzékben megvan.

Miután most már a vendéglátóipar különféle ágainak eredetét és kifejlődését némiképpen megvilágítottuk, meg kell még emlékezni két újabb „szakmáról“. Egyik a *penzió*, másik az *eszpresszó*. Egyiket sem emlegetjük még magyar néven, jóllehet mindkettő meglehetősen népszerűvé vált az utóbbi időben. A *penzió* olyan vendéglátó ipari szakma, mely teljes ellátást (lakást és ételmezést) nyújt vendégeinek. Különbözik a *penzió* szónak ma két jelentése van: jelenti a (vendég)otthont, a vendégházat, ahol az ellátást adják; jelenti továbbá magát a teljes ellátást is (beszélünk pl. penzióról napi háromszori, ötszöri étkezéssel). — Az *eszpresszó* olyan újabban nagyon elterjedt üzletág, melynek jellemző sajátága az olasz eredetű kávéfőzőgép és a vendégeknek egészen apró asztalkánál vagy pultnál állva történő gyors kiszolgálása, elsősorban feketekávéval, de egyéb apró harapnivalókkal is. — Itt említjük meg a *büfé*t is. Ez olyan intézmény, amely a siető nagyvárosi embereknek enni-és innivalóval pultnál történő gyors kiszolgálásra rendezkedett be. A *büfé* szó magyar értelmezése több jelentést sorol fel: étkező; falatozó; tálaló; hideg ételek (Pintér Jenő: Magyar iparosok nyelvvédő könyve).

IV. A vendéglátó ipari szakmáknak az eddigiek alapján való megismerése után megállapíthatjuk, hogy ezek mindegyike annak a főcélnek szolgálatában áll, hogy a vendégnek három irányú ellátását biztosítsa, azaz szállással, étellel, itallal kiszolgálja. E hármassal ellátás mindegyikével legcélszerűbb külön-külön foglalkoznunk, hogy az ide vonatkozó magyar szavakkal ismeretséget kössünk.

A *szállás* szóval már fentebb találkoztunk s így tudjuk, hogy a szállásul szolgáló helyet jelenti. Azt a helyet, ahol hálni lehet. Már az egyik régi kódexben olvashatjuk: „Nem tudom, hol leszen *szállásom*, *hálószobám*“. Régi szótárainkban *hálószállás* (diversorium, Nachtlager) is van. — A szó különféle jelentéseivel és összetételekben való használatával már foglalkoztunk, mikor a vendégfogadót ismertettük.

Az *evés-ivás* a vendéglátóiparban kétféle szerepet játszik, ugyanis az *eszem-iszom* elsősorban életszükséglet és a lét fenntartásához elengedhetetlenül szükséges, de az *eszem-iszom* lehet magasabbrendű élvezet is. A vendéglátóipar elsősorban természetesen az életszükségletet jelentő étel-ital nyújtására hivatott és arra is rendezkedett be, de a magasabbrendű igények kielégítését is feladatának tekinti s ez magyarázza meg a különféle luxushelyek, fényűző vállalkozások létrejöttét. Ezek, céljuknak megfelelően, különleges ételek és italok kiszolgálását, játékok, szórakozó lehetőségek, zene, előadás, tánc lehetővé tételét is programjukra tűzték, mellékesen. Ez a mellékes cél főként az „ezüst tükrös“ kávéház egyes fajait jellemzi, ilyenek a *bár* (café-bar), a *zenés*, *műsoros kávéház*, a *táncos kávéház* (café de danse), stb. Ezekben az *eszem-iszom* mellé a *dínom-dánom* is csatlakozik, mely után bizony nem ritka dolog a *szánom-bánom*. Ilyenek voltak már régebben a mulatók, továbbá az úgynevezett nyilvános-kertek (Georgiai-kert, Belezsnay-kert), olyan „mulatóságos restauráció-helyek“, ahol nyáron a jó enni-innivalókon kívül rezes-banda szórakoztatta a vendégeket, vagy cigányzene húzta a „talp alá valót“. A *zöld-vendéglők* és *zöld-kávéházak* a kirándulóhelyeken a szabadba vágyók számára alakultak.

(Folytatjuk.)

Gáz. Szándékosan írtam így a címet. „Gáz“, nem pedig: „A gáz.“ Mert nem az a célom, hogy a *gáz* fizikai, vegytani vagy ipari mibenlétét ismeressem. A *gáz* szó élettörténetét akarom megírni. A szó életútját. Azokat az élményeket, amelyek világjáró útja folyamán a köztudatban, a beszélők, írók és olvasók tudatában osztályrészül jutottak.

Mintegy háromszáz éve, hogy e szó megszületett. A tizenhetedik századnak, a barokk korának természettudományi miszticizmusa pattantotta világgá. Johann Baptist van Helmont németalföldi orvos teremtette a szót. De Helmont életében (1577—1664) a szóalkotás csak kis körben válhatott ismeretessé, mert Helmont összegyűjtött dolgozatai csak szerzőjük halála után jelentek meg. A pesti egyetemi könyvtárban meglévő értekezés-gyűjtemény 59. lapján olvashatjuk Helmont idevágó fejtegetését. A szerző itt az „életszellemről“, a „szerves élet fenntartó erejéről“ beszél, a barokk-korabeli világkép ez elmaradhatatlan tartozékáról, s azon igyekszik, hogy olvasóinak lehetőleg szemléletes képet adjon erről a sejtelmes valamiről. Fizikai leírását adja. Azt mondja róla, hogy olyan, mint a vízpára, vagyis, mint az az illó finomságú levegő, amely állandóan ott lebeg a víz tükre fölött: „sokkal légiesebb és finomabb, mint a víz forralásakor keletkező gőz, de viszont sokszorta sűrűbb, mint a levegő“.

És Helmont nem lenne a barokk-kor fia, ha az életszellemnek ezt az elgondolását nem öltöztetné az ókori mitológiai képzetek csillogó mezébe. Azt az ógörög világszarmasztató tanítást használja fel a világpára érzékeltetésére, amely a világ ósállapotát *chaos*-nak nevezte. Tátongó úr volt ez a *chaos* s benne kűszán kóvályogtak mindannak az őselemei és csírái, ami mai világunkat alkotja. Helmont szerint az életpára, mely a szerves világon végigömlik, „nem igen különbözik a régiek *chaos*ától“, s hogy ezt a hasonlóságot minél érzékeltetőbben fejezhesse ki, a görög szó kismértékű megváltoztatásával megteremti a *gáz* szót, mint az éltető világpára nevét. (Tudnunk kell, hogy a holland nyelv a görög *ch* betűt *g*-szerűen ejti, tehát a görög szót nem *káosz*-nak, hanem *gáosz*-nak olvassa.) Ettől kezdve több, mint száz éven keresztül a *gáz* szó a Helmont-féle misztikus ábrándképek ködös gomolygásába burkolva járta a világot. Csak a tizennyolcadik század harmadik felében oszlott szét körülötte a köd gomolygása.

A légnemű testek tulajdonképpeni felfedezésének kora volt ez. Egészen addig azokat a légnemű anyagokat, amelyekre a kutatók kísérleteik közben rábukkantak, nem tudták másképp a világképbe beállítani, mint úgy, hogy a levegő különböző megjelenésformáinak minősítették. De a tizennyolcadik század második felében a légnemű testeknek oly bőséges sorára világított rá a tudomány, hogy ennek a különleges halmazállapotnak egyszerűen a levegő fogalma alá való sorozása nem volt tovább fenntartható. Így lépett az exakt tudomány területére az a szóalkotás, amely először beszélt úgy egy légnemű anyagról, hogy nem minősítette a levegő valamely megjelenésformájának. Helmont szava jelölt meg először olyan anyagot, amely „könnyebb, mint a levegő“. A nagy orosz tudós, Lomonoszov, akinek az energia és az anyag megmaradásának törvényét köszönhetjük, s a légnemű testek vizsgálata terén is felbecsülhetetlen szolgálatot tett, Helmont szavát a világon szerteáramló légnemű testek összefoglaló nevévé avatta.

A *gáz* szó a szaktudomány területén evvel be is fejezte pályafutását. A szakközönség tudatában százötven éve rendületlenül állja azt a helyet, amelyre Lomonoszov jóvoltából eljutott.

De Helmont szava nem hiába jelöl tovaillanó anyagokat. A szóra magára is ráragadt az általa jelölt anyagoknak a jellege. Az elnevezés áthatott a szaktudomány szűk korlátain és a széles nyilvánosság szabad térségében is terjedni kezdett.

Bejutott a köznyelvbe. De oda már nem vihette magával azt a bőséges, átfogó jelentéstartalmat, amellyel Lomonoszov felruházta. A laikus nyelv-

használat a *gáz* szó jelentéskörét alaposan megsűkítette. Csak akkor hajlandó ezt az elnevezést alkalmazni, amikor a fojtó szagnak a képzete társul hozzá. A nagyközönség a levegőt nem minősíti gáznak, az oxigén-, nitrogén-, hidrogén-féle elemeket sem, ellenben szíves készség fogadja a szót az általános köztudatban, amikor a kellemetlen szaglási érzet és a nehéz lélekzés eszmekörében jelenik meg („földgáz“, „széngáz“, „mocsárgáz“, stb.).

Ennek történeti oka van. Helmont szavát a *világító-gáz* juttatta a tudományos művek lapjairól a nagyközönség ismeretanyagába s ennek a gáznak az élettani hatása volt irányadó a *gáz* szónak köznyelvi használatában. A tizenkilencedik század első évtizedeiben több tudós kísérletezett azzal, hogyan lehetne a kőszénből fejleszthető világító „levegőt“ a gyakorlatban felhasználni. Az angol William Murdoch kísérleteinek eredményeképpen egy amerikai gépgyár 1802-ben kőszénből előállított gázzal világította helyiségeit. Londonban 1813-ban, Párizsban 1814-ben gyúltak ki először olyan lámpák, melyek arra voltak hivatva, hogy Helmont szavát a nép közé vigyék. Pesten legelőször 1826-ban hangzott fel a *gáz* szó: ekkor jelent meg a pesti utcán az első gázlámpa, s az 1837-ben megnyílt Nemzeti Színház világítása is már gázzal történt. Ugyanez időtájt megjelent beszédünkben a *világító-gáz* magyar neve is. Helmecezy Mihálynak, az ismert nyelvújítónak szóalkotása: *légszész*. Helmecezy persze a tudományos használatban szereplő, összefoglaló jelentésű *gáz* szóra gondolt s ezt fordította *légszész*-nek, de a közönség annak az egyetlen gázfajtának a nevéként fogadta az új szót, amely értékeléseit és tapasztalatait legjobban foglalkoztatta.

Az ötvenes években ilykép megszorított szóhasználat már az utcai „közszolgáltatások“ keretében is megtalálta a maga helyét. 1856 karácsony estéjén gyúltak ki a Belváros főutcaín az első gázlámpák. A szó további terjeszkedését egyideig megakasztotta az 1860-as években megindult petróleumvilágítás, de azután egészen a múlt század végéig, a villanyvilágítás feltűntéig a *gáz* és *légszész* szónak bőséges alkalmá volt a legáltalánosabb közbeszédben való térfoglalásra, s főleg ez volt az az idő, mely a köztudatban a Helmont-féle szóhoz végleg hozzárögzítette a fentebb megjelölt fiziológiai határozmányokat. Nem változtatott ezen a villanyvilágítás diadalmas előretörése sem, mert hiszen a világító-gáznak motorok, főző- és fűtőberendezések anyagaként való használata soha nem sejtett mértékben táplálja Helmont szavának életerejét, de támogatja és bátorítja egyszersmind azt a jogfosztó önkényt is, amely a légnemű testek összefoglaló nevére a köztudatban ránehezedik.

A technika történetének alakulása, a műszaki találmányok fejlődésmenete ilyképpen azzal járt, hogy az a szó, amelyet Helmont a szerves világon végigömlő éltető párának a nevéként alkotott, a közönség tudatában olyan anyagok nevévé vált, amelyek nemcsak hogy nem éltetik a szervezetet, hanem ellenkezőleg: fojtogató, mérgező hatással vannak rá. 1915-ben az élet titkairól álmodozó jó öreg Helmontnak a szóalkotása a maga életútjának legszomorúbb szakaszához ért: 1915 április 22-én ugyanis az yperni frontszakaszon megtörtént az első gáztámadás. A német hadvezetőség mérgező gáznak az ellenség felé való hömpölyögtetésével helyettesítette a tűzharcot. A szörnyű hatású példát félév múlva az angolok is követték s csakhamar a franciáknak és az olaszoknak is sikerült mérgező gázokat gyártani és fűjtatásukra alkalmas berendezéseket kiépíteni. Egy-kettőre megszerződött a vegyi háború a maga borzalmasságában. Azok az anyagok, amelyek a köztudatban most foglalták le maguknak a *gáz* nevet — a klórvegyületek, a kénsav, a cián-hidrogén, stb. — már semminemű közösségben nem állnak az életpárának, az éltető erőnek Helmont-féle fogalmával.

A *gáz* szó a második világháború történetében is helyet kapott; azoknak a soha nem sejtett embertelenségeknek a keretében, amelyeket a horogkeresztesek elkövettek, ott szerepelnek a gázkamrák, sokmillió ártatlan embernek gázzal való kivégzése. De a német tervekben a háború fegyvereként is ott

szerepelt a gáz. Mert egy külföldi újság szerint a náciak a háború végén olyan gázt állítottak elő, melynek hatása alatt mániákus gyilkolási hajlam lép fel. A gáz láthatatlan, íztelen és szagtalan. Ha a milligramm egy töredéke a levegőbe jut s valaki bezsippantja a fertőzött levegőt, belepusztul. A gázalarc sem véd gyilkos hatásától (Népszava 1948. II. 11).

Mikor ezt olvassuk, az értékek és szépségek robajos összeomlásának apokaliptikus hangzavara idéződik fel bennünk. A szörnyű hangzavar egy halk jajsztót nyel magába: egy háromszázéves ábránd, egy röpke szóba foglalt barokk álomkép múlik ki e jajsztóval.

†Kallós Ede

Remese, remes. A Nyelvőr 12:282. alatt közli a *remes* tájszót 'végbél' jelentéssel. A MTsz megkérdőjelezi az adatot, nyilván a szóvégi *-e*-t tartva gyanusnak, mert egy másik adat szerint a szónak Brassó m. Hétfaluban *remese* alakja van, melynek jelentése 'végbél-lejárás'. De ha már az egyik alak hitelességében kételkedünk, akkor az az utóbbi, amelyet Király Pál jegyzett föl, s az ő adatai közismerten megbízhatatlanok. Azért én ebben az esetben egyik adat hitelességében sem kételkedem, de tekintettel arra, hogy mindkét változatra csak egy-egy adat van, rendkívül fontos volna a Székelyföldön nyomozni, hogy a szó hol ismeretes, s milyen alakban és jelentésben használatos.

A régi nyelvből a NySz csak Melius 1578-ban megjelent Herbariumának következő két adatát ismeri: Ha valakinec a seggi *remeseye* ki esic, igen io kötözni, parlani a fekete írómme (162). A segg *remeseit* ki vonsza a veres viragu him tyik-bégy (183). A szónak ragtalan alakja itt tehát: *remese*.

Vannak azonban régebbi adataink is. Így a Gyöngyösi Szótár-töredékben: Anates: morbus que solet ano: culo euenire: swl: *remes* (1397). Itt tehát a szó alakja: *remes*, mint a Schlägli Szójegyzékben is, ahol kétszer is előfordul: 423. largaon — *remes*; 435. lombus — *remes*. A XVI. századi magyar orvosi könyvben szintén *remes* alakja van: Longanonis Paralisis Anj. Alfelnak *Remesenek* ky fordulasarol. Az *Remes* ky iw avagy ky fordul, neha zabad akarattyan az Szek mēnesnek erēkeodesetwl, es megh tecezyk az *Remes* myndēneostwl ky fordulwa. Ennek oka az oth valo Musculusnak lagy volta, awagy megh nyulasa az sok Nedwessegnek éttēzese mya... Iol megh lassad az kynek az *Remese* ky esyk, chak eo zynthe vagyon e vagy meg twzesēdeoth. Ha nynchen semmy twzessege, Melegh rosa olaýal kend megh es vgy nyomd be, awagy Sawanyu borral mosd megh es vgy nyomd be, Ozton Soskat tēry eozwe Borral, az lykat kywēl azzal kennyed melegēn. Awagy az mykor be nyomod az *Remeseth*, hynch megh Bolus armenussal, awagy Sanguis Draconissal, vagy Soskawal, vagy Myrrhawal, vagy zarwas zarwanak tērēth porawal, es vgy nyomd be. Tykzōmmek az Sarga vragath tērd porra, ez azzal hynchēd az *Remeseth* (I. 203b). Aloes Epaticumot oluaz megh, az vthan hynch megh kend megh az *Remesth* ezzel, es vgy nyomyad vyzza... Fēz Bysalmat vyzben megh, es arra wltessed az *Remesevel* mykor meeg az melegh. Dyzno kenyeret feoz annyra vyzben hogý annyra swrwsege legyen mynth az Meznek, ezzel kennyed az *Remeseth* megh, es vgy nyomd be. Nyers vthý fw lewelwt teory megh, azzal kennyed az *remeseth* es vgy nyomd be... Fēldy bozzanak gyēkeret tērd porra, es ezzel hynchēd az *remeseth*. Zarwas zarwat eges megh, Fenyw vyzath, Themýenth, Mastixot, tērd porra ezēket, ezzel hynchēd az *remeseth*, de elēzēr az *Remeseth* vyzes eczettel megh parolyad. Malwath feoz megh vyzben, azzal mosd megh, es vgy nyomd be az *remeseth* (204a). Fenyw vyzath olwaz megh, kend megh vele az *remeseth*, hynch megh félwl tēreoth Aloessel, es nyomd vgy be. Ha penygh teortennek hogý az *Remes* megh twzesēdyk, es nem érēmesth is megvén helyere, Myngyarast melegh vyzben wltessed... Az vthan melegh Szekffw olaýal kend megh az *Remeseth*, es nyomd be (204b).

... az *Remes* nyakanak Musculussaban, az az abban az husaban ky elē orokkal es ynakkal vagyon (220a). Demýkor az vzelettel eozwe elegyēdyk az

ver, ha az beoseggel való, az vesekből zakad az kő, vagy penygh az *Remesnek Nyakanak Inas husajból* (228a).

Nyilvánvaló, hogy a *remes* az eredetibb alak, a *remese* végső -e-je eredetileg a 3. sz. birtokragja volt, mint a *vese, zuza, orja* testrészneveken (vö Melich MNY 11:361).

Molnár Vilmos orvostörténész szerint a *remes* 'végbél' (Rectum), a *remes nyaka, az remesnek nyakanak inas husai* 'végbélzáró izmok' (Spinctor ani) (Nyr 72:125).

A Schlägli Szójegyzékben két jelentése van a szónak. Az egyik nyilván 'végbél', a másik értelmezése *lombus*, s ez természetesen a *lumbus* 'ágyék' szó. Erre a jelentésre több adatunk nincs a régi nyelvből. Rendkívül fontos azonban, hogy ez a régi szó Nyugat-Magyarországon is megvan a népnyelvben, s ott úgy látszik az állat méhét vagy méhlepényét jelenti.¹ Adataim a következők: *Lejár a remessé* (Vas m. Nick, Vas m. Kemenessömjén, Veszprém m. Karakószöresök), *kigyűtt a remessé* (Vas m. Káld, Velem, Végh József gyűjtése), *lējár a reméséjé* (Sopron m. Kapuvár, Csatkai Endre gyűjtése). *Remese* a szintén sopronmegyei Egyházasköván (Csatkai Endre értesítése).

Ennek a testrészneki Nyugat-Magyarországon más nevei is vannak, melyek legnagyobbbrészt még nincsenek följegyezve, azért fontosnak tartom közlésüket: *remész* (Sopron m. Csorna, Csatkai Endre), *remiész, küdáll a tehen remiészszé* (Csákánydoroszló, Felsőmarác, Csaba József), *kigyűtt a remiészszé* (Zala m. Pakod, Végh József); — *Kigyűtt a reméktyé* (Vas m. Alsóság, Végh József), *kigyűtt a remég-gyé* (Veszprém m. Somlóvásárhely, Végh József), *Lējár a remég-gyé* (Karakószöresök, Havas Kornélné), *lējár a remég-győje* (Vas m. Szergény, egy adat, ha hiteles, népetimológia, Végh József); — *kigyűtt a mozsárja* (Veszprém m. Somlóvásárhely, Végh József); *a tehién mozsárgyo* (Sopron m. Acsalag, Kálmán Béla), — *a tehen foklájo* (Vas m. Felsőmarác, Csaba József), *fokla* (Vas m. Süttör), *foklatartó* (népetimológia *poklából*, Egyházasköván), *pokla* (Csákánydoroszló, Csaba József); — *ragács* (Sopron m. Babót, Süttör, Csatkai Endre).
Beke Ödön

Tőzeg szavunk tárgytörténetéhez. A Balkán-félsziget sokoldalú magyar kutatója, Nopcsa Ferenc mondotta, hogy a legegyszerűbb dolgok a legérdekesebbek. Szavai különösen találóak akkor, ha a hagyományos népi gazdálkodás eszközeit, munkamódját, anyagfelhasználását kísérjük figyelemmel. A Nyr egyik számában (74 : 461–462) *tőzeg* szavunkhoz fűzött nyelvi megjegyzések is ide tartoznak. Ezeket szeretném néhány adalékkal kibővíteni.

Az állati trágyát tüzelőnek különbözőképen használják fel s az idetartozó nyelvi anyag is változatos.

¹ Végh József egy agronomustól a következő felvilágosítást kapta: Ha a földműves ember azt mondja: *kigyűtt a remessé, remiészszé*, akkor ez két dolgot jelölhet: hüvelyesít és méhesít. Az első inkább ellés előtt, a másik ellés után következik be, mikor a tehen hosszú és vaskos hüvelyt tartó tokszalogok meglazulnak és a hüvely kifordul. Állatorvos óvatosan, bizonyos elsimításokkal vissza tudja tenni. Előfordulhat, hogy az egész méh kifordul, de ez inkább ellés után szokott megtörténni. Ha nem súlyos az eset, az állatorvos fertőtlenítés után visszahelyezheti, de legtöbbször le kell vágni a tehenet. Hogy a visszahelyezés után az eset meg ne ismétlődjék, kantárral felkötik a tehen megfelelő részét. A hüvelyesítés hasonlít az ember aranyeréhez, de természetesen a tehénnél nem aranyérről van szó, mikor azt mondják, hogy *lējár a remessé*. — Havas Kornélné szíves értesítése szerint Veszprém m. Karakószöresökön azt mondják: *kijár a remég-gyé*, mikor a tehénben a borjú elmult nyole hónapos, a borjútartónak egy kis része néhavidudorodik. „Mikó áll, akkó nem, de mikó lefekszik, föluggya magát a hátujja, akkó néha *kijár a remég-gyé*. Egy másik ottani közlő szerint: „Van ollan marha, amelliknek a *remég-gyé kigyün* borgyuzás után, ha az eleje magasban van, amint fekszik, de ha a háta magasban van, akkó nem tud kigyüni. Ha az eleje dombon van, akkó kigyün, de ha az eleje kupába van, akkó nem tud kigyüni. Igen ritka marhánál adódik az elő.” A túskeváriak szerint a tehen *remég-gyé* az a vízholýagszerű, kocsonyás és kocsonyaszínú váladék, amely a tehéntől borjazás előtt elmegy.

A legelőn széthullajtott és szárazon összegyűjtött marhatrágya Békés-szentandrás környékén az *árvagané*. Iskolás koromban az Öcsöd és Békés-szentandrás között elterülő horgai legelőn kosárszámra szedtük és otthon a tanyán tüzeltünk vele. A Hortobágyon a baromállást többször változtatják, hogy a barom többhelyt telkesítsen s alkalmat nyújtson az *árvagané* szedésére, amely a pásztorknál, a szegénységénél fontos tüzelőanyag. Az *árvagané* szedése a *tajigás* feladata. Az összeszedett tüzelő kupacokban áll a pászortanya mellett (Ecsedi, A Hortobágy pusztája és élete, Debrecen, 1914. 128, 146). A Nagykúnságon az *árvagané*t a kisbojtár szedi össze, pásztorsekéren hazaviszi és eladja (Népr. Ért. 11 : 50, vö. még Herman, A magyar pásztorok nyelvkincese, 386, 494, Tálasi, A Kiskúnság népi állattartása, 241).

Másképen használják a juhtrágyát. A Hortobágyon a juhganét össze-seprik s a városba hordják kemence fűteni (Ecsedi, i. m. 112). A *juhpor* az állásokon megszáradt juhtrágya, amely úgy ég, mint a puskaapor (Nagykúnság, Népr. Ért. 11 : 50). Herman szerint *juhporosnak* nevezik a Kúnságban, Nádudvaron a karámban kupacokban összesepert juhtrágyát, a juhok hulladékát, amelyet tüzelésre használnak (i. m. 271, 509). A juhodályban vastagon felhalmozott és letaposott trágyát a juhász ásóval darabokra vágja, hasogatja és a szabadban megszáritja (Nagy- és Kiskúnság, Népr. Ért. 11 : 50, Tálasi, i. m. 241).

Az erdélyi Mezőségen, az Alföldön szokásos, hogy az érett marhatrágyát feltapasztják a vesszőből font kukoricás kas, ól, a gulyáskunyhó falára s amikor megszáradt, lefeszítik, összetörik s tüzelőnek használják (Népr. Ért. 11:58).

A *tőzeg* a nagyjóság trágyájából készül olyanképpen, hogy az érett trágyát elterítik s lábbal gázolják, lóval, ökörrel tapostatják, telt zsákkal megakartott kocsi-val, eketaligával járatják, majd a szikkadt trágyát darabokra felvágják s megszáritják. Az Alföldön a *tőzeg* általában úgy készül, hogy *ganévetővel*, *vetővel*, *vetőrárával* hányják ki a trágyát, azaz kb. 40×30×5 cm keretbe lábbal beletaposás s amikor így formát adtak neki, a megtaposott oldalával lefelé az udvar felsöpört részébe kivetik. Előbb fekvé, majd élére állítva, végül kupacokba rakva száritják. A kúpok belül üresek s a baromfiak számára ólnak használják (Népr. Ért. 11 : 55—59, Tálasi, i. m. 241). A *tőzeg*-taposás — tapasztalatból tudom — nem könnyű munka. A trágyába került üveg, cserép megsebezheti a dolgozó lábát s ezért bocskört kötnek, a lábszárat ronggyal csavarják körül. A mezítláb taposó embernek a trágya kieszi a lábát, az ujjaközei kipállanak.

Az állati trágya nemcsak nálunk, hanem fátlan vidékeken mindenütt igen fontos tüzelőanyag. Mongóliában, Kelet- és Nyugat-turkesztánban, Tibetben, Indiában az összegyűjtött száraz állati trágyával tüzelnek. Fontos tüzelőanyag volt az állati trágya a régi Peruban. A grönlandi eszkimók a sirály trágyáját használják fel tüzelésre. De bőven idézhetünk európai analógiákat is. Svájc fátlan felső völgyeiben az istállóban felhalmozódó és letaposott juhtrágyát éppen úgy vagdalják darabokra és száritják, mint nálunk. Északi fríz területen, a francia Alpésekben, Bretagneban, stb. gyűjtik a marhatrágyát s *vetőrárával* vagy a nélkül készítenek *tőzeget*. (A részletadatokra l. M. Schmidt, Die materielle Wirtschaft bei den Naturvölkern, Leipzig, 1923, 105., R. Wildhaber, Vom Schafmist im Avers, Schweizer Volkskunde, 40. évf., 1950. 50—55.)

Gunda Béla

Arany János nyelvéhez. 1. *Tors* (Nyr 74 : 295, 75 : 55). E szót Arany maga úgy magyarázta, hogy az a lekaszált fünek a kasza által föl nem fogott, a földben maradt része, az „élet“, tehát a búza és a rozs hasonló része pedig *tarló* vagy *talló* nevet visel. A Hajdúságon (Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló) a két szó jelentése és használata között lényeges különbség van. A *tors* nemcsak a fű földben maradt szára, hanem az „életnek“, a búzának, a rozsnak és az árpának is, sőt első sorban ezeké. A nádé is az, de míg a

szántóföldi gabonafélék származadványát egyszerűen csak *torsnak* mondják, addig a nádnál mindenkor kiteszik a jelzőt is, és mindenkor *nádtorsnak* mondják.

A *tarló* vagy *talló* sohasem jelent tørsot, az mindig a learatott gabonafélék földterülete, meg a tengerié. Az őszi búzát pl. a hajdúsági gazda rendszeren *tengeritallóba* veti. E *talló* szó származéka a learatott gabonaföldön az elmaradt kalászkok szedégetése a szegények által: a *tallózás*, mely szüret után a szőlőskertben is szokásban volt régebben. Ma már azonban a szőlőskert kapuján belül tábla hirdeti, hogy: a *tallózás* tilos! Tehát a *talló* a letakarított gazdasági terület, a *tallózás* viszont az ezen a területen való gyűjtögetés, szedégetés. A *tallóz* szót azonban használják le nem takarított területen való rendes begyűjtő munkára is. Ha pl. gyenge a szüret, azt mondják: *Nem szüret ez, inkább csak tallózás!* Vagy: *Letallóztuk azt a kis termést, amit le nem pusztított a jég.*

2. A *tütü* szót a Hajdúságon két jelentésben használja a nép. A gyermeknyelvben kizárólag vizet jelent, és semmi más folyadékot. A felnőttek nyelvhasználatában viszont sohasem jelent vizet, hanem kizárólag csak szeszes italt, sört, bort és pálinkát. Ez utóbbi használatban mondják *tütükének* is, de a gyermeknyelvben nem mondják ennek. A felnőttek használatában a *tütü* alakot ritkábban ragozzák és képezik, inkább a *tütükéből* képeznek más szót. Azt még mondják a részeges emberre, hogy: *Szereti a tütüt* vagy a *tütükét*, de azt már nem, hogy *tütül* vagy *tütüz* (szeszes italt iszik), hanem azt, hogy *tütükél*. Ugyanígy mondják: *betütükél* 'berüg, becsíp, sokat iszik', vagy jól *betütükélt* 'nagyon részeg'.

Veres Péter népi kifejezései. 1. *Vakeste*. Felmerült volt az a kérdés, hogy a nép ismeri-e a *vakeste* szót, avagy az csak Veres Péter alkotása. (Nyr 75:61). Megfelelhetünk reá határozottan, hogy ez a szó nem Veres Péter alkotása, az ő szűkebb hazájával (Balmazújváros) szomszédos két hajdúvárosban, Hajdúböszörményben és Hajdúszoboszlón is használt szó ez. *Látástul vakulásig* helyett is mondják, hogy *látástul vakestig*, de azonkívül önállóan, egyedül is használják *sötét este* értelemben: *Vakeste vaót mán, mikor hazajöttek a tanyáru. Nem arravaló a mán, hogy emennyetek, ijen vakeste hová mennétek.* Vagy: *Vakeste vetődött csak haza, egész dilután odacsavargott valahun!* Az értelme nemcsak olyan késő este, mikor alig lehet látni, hanem olyan sötét, amikor egyáltalában nem lehet látni, mint ahogyan a vak nem lát. Tehát a *vakeste* nem az óraszámhoz, hanem a sötétséghez kapcsolódó megnevezés, így lehet már hat óraker is *vakeste*, viszont esetleg tíz óraker sincs az. Az óraszámhoz kapcsolódó késő estét *öregestének* mondják.

2. *Fújja a kását*. Ez a kifejezés is általában használt mind Hajdúböszörményben, mint Hajdúszoboszlón. Az azonban, hogy erősen szuszog alvás közben, nem fedti pontosan az értelmét. Szuszogni ugyanis leginkább az orron át szokott az ember. Az a szuszogás, amelyre azt mondják, *fújja a kását*, nem az orron át történik, hanem a szájon keresztül, és kapcsolatos az ajkak mozgásával is. A nyitott szájon át beszívott friss levegő után a szájból kibocsátott levegő kifuvása előtt a két ajak összecukódik, s a levegő kifuvásakor olyan *pö* hangot ad, mint, amilyen hallható az ugyancsak hasonló szájmozdulatkor a meleg étel fuvásakor, sőt éppen úgy elnyujtva is. Talán éppen ez az ételfuváshoz való hasonlóság szolgálhatott alapul a kifejezés keletkezéséhez.

Bár nem szorosan kapcsolódik, mégis ideírjuk, hogy arra az emberre viszont, aki alvás közben erősen horkol, azt mondják: *húzza a bürt*.

3. *Feljött a hava*. Ismeretes és használatos kifejezés Hajdúböszörményben és Hajdúszoboszlón egyaránt. Akkor mondják, ha valami rossz természetű emberből kitört valamely okból az ingerlékenység, aminek folytán nem lehet, vagy csak nehezen lehet vele boldogulni; addig nemigen, míg lelki állapotának nyugalma helyre nem áll. Pl. *Nem vigesztünk vele semmit, feljött a hava, oszt itt is hagyott bennünket.*

4. *Megállt benne az ütő.* Használt szólás a Hajdúságon Hajdúböszörményben is, Hajdúszoboszlón is. Arra mondják, ha valaki váratlanul elhallgat, aminek nem értik az okát. *Na hé, megállt benned az ütő?* — kérdik az ilyen-től. Ugyanaz a jelentése, mint ennek: *Kiesett belőle az ütő.*

5. *Beolt.* A hajdúböszörményi és hajdúszoboszlói gazda vetés előtt *beóttja* a vetőmag búzát. Ez úgy történik, hogy a búzát mosóteknőbe töltik a zsákból, s aztán *kikköves* (rézgalic) vizet öntenek rá, benne jól megforgatják, s a vizet egy ideig állni hagyják rajta. Az üszög ellen való védekezés a búzának ez a *beótása*. Ez volt általában az eljárás, míg a gyári pácoló szerek használatba nem jöttek.

Fika (Nyr 74:50). A *fika* szónak a hajdúböszörményi gimnáziumi tanulók között lekicsinylő értelemben való használatáról szóló közléshez N. Bartha Károly azt a vélekedést fűzi, hogy az a székelyudvarhelyi gimnáziumból telepedett át a hajdúböszörményibe az 1905—06. iskolaévben szintén odatelepedett tanulókkal (Nyr 74:462). Feltevése alap nélkül való; megállapítottam a gimnázium régi tanulóitól szerzett adatok alapján, hogy a *fika* elnevezés a hajdúböszörményi gimnáziumban már az 1905—06. iskolai évet megelőzően is ismeretes és használatos volt. Abból különben, hogy a hajdúsági gimnáziumokban (abban az időben még csak egy volt) nem használták vagy nem ismerték ezt a szót, merész dolog azt tételezni fel, vagy épen állítani, hogy a hajdúböszörményi használat Székelyudvarhelyről származik.

A *posta* a nép használatában ismeretlen a Hajdúságon, de annál ismeretlenebb a vadászok körében. Ez nem is népi, hanem vadász megnevezés. Hogy a *Rehposten*ből kerülhetett át a magyar vadászati nyelvbe, az nem valószínű, mert régebben az őzet a Hajdúság ama helyein is, ahol az előfordul, *postával* lötték. Ma már azonban ezt tiltja a törvényes rendelkezés, az őzet csak egy szál golyóval szabad löni. A *posta* még a 0-ásnál is nagyobb sörét, afféle kis golyó, melyből egy hüvelybe 5—6 szemet töltenek. Ma már inkább csak tűzokra használják Hajdúböszörményben, vagy titokban őzre az orvvadászok. Ugyancsak kizárólag vadászok körében hívják *fickónak* is.

H. Fekete Péter

Mi is az a kulimász? — Nem tudok írni. Olyan ez a tinta, *mint a kulimász* — panaszkodott a minap 8 éves kisfiam, iskolai feladatának írása közben. — *Milyen? milyen?* — érdeklődöm, felfigyelve a szokatlan szóra. — *Hát olyan sűrű és ragadós, mint a kulimász,* — magyarázza tovább. — *Dehát mi az a kulimász?* — vallatom kitartóan. — Azt bizony nem tudom. *Valami sűrű és ragadós keverék,* — próbálja magyarázni, mit is mondott tulajdonképpen.

Valóban, a ma is közismert és közhasználatban levő szó jelentése kérdészködéseim szerint a közhasználatban: ragacs; valami kenőcsféle; értéktelen, sötétszínű kenecfeje; undorítóan ragadó, bűzös, maszatos lé. Galló József 60 éves szegényparaszt Kápolnásnyéken (Fehér megye) gyermekkorában hallott egy mesét, amelyben szerepelt a *kulimász*, többször hallotta a *kulimász* szót a mindennapi életben is, de nem tudja, hogy mit jelent. A mese arról szólt, hogy egy ördög feljött a földre és becsapta az embereket. Cudarul elverték; erre nagyon megijedt és jajgatva hazaszaladt a pokolba. Kérdezték a többiek, hogy mi baja. Megmutatta, hogy csupa seb az ülepe. Erre a főördög *beleültette egy hordó kulimászbba, hogy meggyógyuljon.* Bánfai mesében a boszorkány a szétdarabolt Jánost összerakta és „*ety hordó kulimászbba bemártotta*“, mire a halott János felébredt, újra élt.

A kertaiak (Veszprém m.) szerint minden keverék, kenőcs, nyúlós, az *kulimász*. Szólásmondássá vált: „*Na, ez is olyan, mint a kulimász.*“ A kertai 68 éves Simon István szegényparaszt szerint a *kulimász* arravaló, hogy „*akinek a lábába, meg a kezébe szárazfájás van, bekössik és használja neki.*“ Ő sem tudja megmondani, hogy miből is készül a *kulimász*; valami orvosságnak kell lennie. Badies Jenő 55 éves szegényparaszt Erdélyben jártában hallotta, hogy ott

a hagymafőzeléket *kulimásznak* nevezik. „A hajmát főtetik dinsztőnyi és mikor már jó puha vót, rántással föleresztették. E vót a *kulimász*. Ettem is belüllő“, — mondja (Süle Sándor közlései).

Viski Károly megfigyelései szerint „tréfásan mindent lehet *kulimásznak* nevezni, ami inkább pépszerű, mint híg és kenhető.“ Nagyszalontán a *kulimász* szó jelentése: piszkos, elkent, pecsétes. „Jaj de csupa *kulimász* vagy!“ (össze vagy kenve). Átvitt értelemben is ezzel a jelentéssel használjuk. Egy újságcikkben olvastam: „Mindez nem azt jelenti, hogy valami *nihilista*, *freudista kulimászt* mázsoljunk József Attilára.“ Baksay Sándor *pocsolya-beli kulimász*-nak nevezi jóízű humorral megírt falusi életképében „egy utcai gödör bizonytalan színű vizét.“

A MTsz szerint *kulimász*, *kulimánc*, *kolyimász*, *kalamász*, *gulimász* alakváltozatokban Székelyföldön, Erdővidéken, Dunántúl, a palócságnál, Sátoraljaújhelyen, tehát egymástól távollevő vidékeken is előforduló szó jelentése: 1. vályog; 2. vakolatul használt sár- és fővénykeverék. CzF szerint a *kulimász* „fenyőszurokból főzött *kenőcs*, leginkább a székértengelyeket kenni való. Tót szó (*kolomász*) s a. m. *szekérkenő*, *kocsikenő*, vagyis szóról-szóra: *kerékkenő*, máskép: *kátrány*. Gúnyos-tréfásan: *tót méz*, mivel leginkább tótok főzik és árulják, s a *méz*hez némileg hasonló, vagypedig mivel utórésze (*máz*) hangzásban egyezik a *méz* szóval.“

A *kulimász* tehát melynek *kolomász* alakváltozata az OklSz. szerint már 1684-ben megtalálható, valamelyik szláv nyelvből való jövevényszavunk. Miklosich Ferenc jegyzékében a szerb-horvát-szlovén *kolomaz* (*kolo* = kerék, *maz* = zsiradék) magyar megfelelőiként *kalamász*, *kalamász*, *kulimász* szavak „axungia, Wagenschmiere“ jelentésben találhatók. A *kulimász* szó „vályog, vakolat“ jelentése tehát másodlagos. Nyilvánvaló, hogy a kocsikenőcs sűrű, fekete, ragacsos volta, ennek az érzékelésnek az előtérbe való helyeződése és a vályoggal, ennek hasonló tulajdonságaival való azonosítása volt a jelentésváltozás oka. Csűry Bálint szerint a Szamosháton a *kulimászt* 'szekérkenő kátrány' értelemben használják. Irónikusan mondják: *Világos, mint a kulimász* = *Világos, mint a vakablak*. Tehát nem a sűrűségnek, a ragacsoságnak, hanem a feketeségnek, a sötétségnek a képzetét idézi fel a furcsa hangulatot előidéző szó. Dugonics is ennek megfelelően ismeri: *Fekete, mint a kulimász*, — olvashatjuk nagy szólásgyűjteményében.

CzF megjegyzése a *kulimásznak* a mézhez való hasonlóságáról azt mutatja, hogy a házaló tót kereskedők többféle színű (főképpen fekete és sárga) kocsikenőcsöt hoztak forgalomba. A kocsikenőcs közismert színe mégis fekete volt; a használatban a sárga kenőcs is megfeketedett a rászálló porfól, a belekeveredett sártól és egyéb piszoktól. Radnóti Kováts Árpád (Szombathely) és Pulay Endre (Vép, Sárvár) tanár említette, hogy az iskolában magyarázat közben *valami ragadós, fekete anyagot a kulimászhoz hasonlítottak*. A gyerekek a szót oly furcsának és szokatlanak találták, hogy elkezdtek rajta hangosan nevetni. Még akkor is nevettek, amikor megmagyarázták nekik, hogy az Alföldön ez a kocsikenőcs közönséges neve. (Szombathelyen és környékén egyszerűen *szekiérkenyűőnek* nevezik.) A nevetés magyarázata szerintük az lehet, hogy a gyerekek a csibésznyelvben használt *kuli*, *kula* (= excrementum) szó képzetéhez kapcsolták a *kulimász* szót. Ezekkel a hangulat okozta pillanatnyi jelentésváltozásokkal is számolnunk kell.

A *kulimász* szó ezek szerint aránylag kései szláv jövevényszó a magyar nyelvben; eredete nem homályos. Jelentésének fejlődése nálunk: 1. kerékkenőcs; 2. sötétszínű, ragadós keverékanyag (orvosság); 3. vályog; 4. vakolat. A *kulimász* szónak ma már csak a 2. jelentése közismert; a többi kisebb területen élő tájszó. A kiterjedt szóhasználatban a szó, a jel anyagi valóságánál, a kocsikenőcs képzeténél erősebb volt a kenőcs egyik tulajdonságának: feketeségének és ragadós voltának képzete. Vidékenként pedig a kocsikenőcs képzete teljesen elhomályosult, s helyébe lépett a fekete, sűrű vályog-

nak vagy a vakolatnak (malternek) a képzete. Minden sötétszínű, ragadós anyag elnevezésére használatos a *kulimász* szó, ahol eihomályosult a kocsi-kenőcs képzete és még nem realizálódott az új fekete és sűrű anyag. Minden sötétszínű, fekete, ragadós anyag, mely meghatározhatatlanul ingerli tudatunkat, *kulimászként*, fekete zaggyalékként jelenül meg előttünk; 2. jelenléte egykori érzékelésekből elvont jellegű képzet, mely játékosan érzelmi állásfoglalásra készítet.

Dömötör Sándor

Még egy magyar szó az orosz nyelvben. A Nyr 74:305. l. a Ljochin—Petrov szerkesztésében megjelent legújabb orosz „Idegen szavak szótárát” ismertetve, hat magyar szót idéztem, amelyek — a szótár szerint — az orosz irodalmi nyelvben használatosak. E szavak oly kizárólagosan magyar különlegességek megnevezései, melyeket idegen népek a saját földjükön nem ismertek s amelyekről a történelemből, földrajzból, útleírásokból vagy az újságokból szereztek tudomást. Ezeket a maguk nyelvén csak körülírásokkal tudták volna megnevezni s ezért inkább átvették a megismert új tárggyal, fogalommal együtt a magyar elnevezést is, mint ahogy az orosz irodalmi nyelv a kínai nyelvből átvette a *dubany* (tartományi kormányzó), *kes* (aprópénz), *zseny-seny* (orvosi növény), *cseszucsza* (kínai selyemszövet), *csi* (hosszmérték), *kuli* (teherhordó, kiuzsorázott kínai munkás), *lokva* (ma már a Kaukázusban is termesztett ízletes gyümölcs, stb. szavat. (Ljochin-Petrov IdSzt.).

Az orosz irodalmi nyelvben ismert magyar szavak számát (csardas, guljas, palas, paprika, pengjo [penge = pengő], pusta) — megszerezhetjük még eggyel: a *hajduk* szóval. Ljochin-Petrov szótárában e címszó alatt a következő értelmezés olvasható: *hajduk*: (lengyel *hajduk* < magyar *hajdú* 1. Magyarországon a 17. században — paraszt, aki a török hatóságok elnyomása alól elmenekült és partizán háborút folytatott ellenük; 2. a délszlávoknál a török szultáni kormányzat elnyomása ellen a népszabadságért küzd harcos; 3. néhány burzsoá országban — kilovagoló lakáj.

E szó az orosz nyelvbe nem közvetlenül a magyar nyelvből került át. A *hajduk* szóalak az oroszban a lengyel *hajduk* átvétele, ez utóbbi pedig a magyar *hajdú* szó többszámú alakja.

Tr. Z.

Könyvekről

TUDOMÁNYOS FORDÍTÁSAINK MAGYARSÁGA¹

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája 34 tudós 29 tanulmányával hódolt a nagy Sztálinnak, 70-ik születésnapján. A Szikra kiadót elismerés illeti, hogy a hatalmas és tartalmas kötetet, amely oroszul 1949-ben jelent meg, most lefordította és — bízvást mondhatjuk — külsőleg és belsőleg tökéletes alakban a magyar olvasóközönség kezébe adta. A nagy mű első része (9 dolgozat) Sztálin tudományos munkásságát mutatja be és értékeli (nyelvtudományi tanítása, sajnos, még nem kerülhetett bele), oly módon, hogy az olvasó teljes képet kap Sztálin tudományos munkásságának jelentőségéről. A magyar olvasó első ízben tájékozódhat hitelesen Sztálin tanításáról: a

¹ Sztálin és a szovjet tudomány. Budapest, Szikra, 1950. 647 lap. — A tudományok története a Szovjetunióban. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1950. 446 lap. — Sz. P. Tolszov: Az ősi Chörezm. Fordította Balázs János. Szakmai lektorálást végezte Telegdi Zsigmond. Felelős lektor Köves Teofil. Budapest, Hungária, é. n. (1950.) 335 lap, 105 képpel.

dialektika, a marxizmus-leninizmus, a tudományos kommunizmus, a szocialista állam, a szocialista politikai gazdaságtan, a nemzeti kérdés, a történet-tudomány és az irodalom sztálini elméletéről, mert így, tárgykörök szerint csoportosítva, ezt a tájékozódást eddig alig-alig kapta meg. A könyv második részében 20 tanulmány a sztálini korszak szovjet tudományának eredményeit mutatja be, a szocialista munka lenyűgöző arányait és adatait, a szovjet tudomány felsőbbségét és lendületét. A kötet tanulsága: Sztálin a szovjet tudósoknak — és természetesen a mi tudósainknak is — „az alkotó lelkesedés kimeríthetetlen forrása. Sztálin a tudomány embereit elvhűsre, teremtő merészre tanítja, valamint kíméletlen harcra a formalizmus és a maradiság ellen, felelősségre a nép, az ország és a szocialista tudomány fejlődéséért, a dolgozók jólétének emeléséért és a béke megvédéséért. Nincs a tudománynak egyetlen területe sem, ahol ne érvényesülne Sztálin irányító gondolata, alkotó lángelméje.“

Azonban ezúttal nem a könyv részletes ismertetése a feladatunk, hanem a fordítás magyarságának a bírálata. Előjáróban meg kell mondanunk: a könyv magyar kiadása — méltó Sztálinhoz. A tanulmányok fordítóit ugyan nem nevezi meg a kiadó (elégé helytelenül), de általánosságban elmondhatjuk, hogy a fordítók kitűnő stíluskészséggel és majdnem kifogástalan magyarsággal tolmácsolták a szovjet tudósok szövegeit. Az olvasó érzi, hogy tisztelettel és legjobb tudásukkal végezték feladatukat. Tegyük még hozzá, hogy a fordítások házi bírálata (az ú. n. lektori munka) is kiváló volt: a tanulmányok nyelvét és stílusát nem kényszerítette ugyan egyenruhába, s mégis sikerült magának a könyvnek a hangját egységesítenie. Végül: a papíros, a szedés, nyomás kitűnő, sajtóhiba alig van. A könyv nemcsak jó és tartalmas, hanem szép is; szocialista könyvkiadásunk büszkesége.

Persze ilyen hatalmas kötetben hibák is akadnak; ezeket azért tesszük szóvá, mert egyrészt jellegzetesek, újabb magyar könyvkiadásunkban minduntalan felbukkannak, sőt — mondhatjuk — már veszedelmesen elburjánzottak, másrészt pedig nyelvünk mai, forradalmi átalakulásának jelenségei: már pedig ezeket mindjárt most, „in statu nascendi“ (születésük pillanatában) kell fölön fognunk és lelepleznünk, ha hibásak. Semmi esodálatos sincs abban, hogy az ilyen magyaros, fordultatos, gördülékeny fordításokban is akadnak hibák, de ezek a hibák eltörpülnek a fordítások legfőbb érdeme mellett, hogy t. i. sikeresen tolmácsolták az értelmet, sikeresen birkóztak meg a nehéz filozófiai, politikai és tudományos szövegekkel. Tudományos fordítás sohasem lehet oly ízes és színes, mint regények, drámák, versek fordítása, de ennek a kötetnek a fordítói még így is mindent elkövettek, hogy stílusuk ne csak világos és érthető, hanem szép és magyaros is legyen.

Kifogásolnunk kell azonban az írás és a helyesírás egyes felszínességeit, modorosságait és apró hanyagságait.

Ha Crassus-t írunk, helytelen a Ptolemaiosz; helytelen az ilyen takarékoság: feltartóztatatlanságát; összessége helyesen: összessége; asszimetria helyesen: asszimetria. És végül helytelen a szavak egybeírásának már-már modorossággá fajult szenvedélye: másszóval, úgymondjuk, végetért, továbbfejlesztette, továbbbedződött, rájuktapadt, kismértékben, állástfoglalt, mégegy, ennekfolytán, ilyenmódon, olymódon, nagymértékben, nemhiába, hiteltérdemlően, stb.

Vegyük most tühegyre az idegenszerűségeket és ezekkel kapcsolatban — főképpen az évszázados német nyelvrontás okozta — magyartalanságokat. Ezek közül sok annyira megrögzött, hogy nyelvünk kitűnő fordítói sem érezték már németességüket; ilyenek: a béke megvédése képezi feladatát; részét képezik; problémáját képezik; elméletének biztos alapját képezi, — s egy sorral lejjebb: alapja az elméletnek; 123. oldal (e helyett: lap); a társadalmi fejlődésben játszott szerepét elemezve (általában a szerepet játszik, egyik legéktelenebb foltja újabb magyarságunknak); egyedül csak; nap mint nap; saját-magát beképzeltlen felmagasztalta; beképzelt epigonok (elbizakodott); nagyhorderejű; behatóan (alaposan); elméleti fontosságukon túlmenően (túl); felelősségteljes; előítéletmentes; előfeltétel; az ember maradéktalan felszabadítása; maradéktalanul meggyőző; m. sikerült; Sztálin munkái hívták életre a filozófiai vitát (helyesen: robbantották

ki, indították meg); felfedezése szolgált alapul (volt az alapja); a vizsgálatokra befolyást gyakorolhat; kiút; a felsorolás több oldalt tenne ki (lapot töltene meg); földrengésbiztos (-álló); ki van tehát zárva; néhány további obszervatórium (még néhány obsz.); tényleg (valóban, csakugyan); alapvetően megváltoztatta (gyökeresen); szilárd alapot nyújtson (teremtsen, vessen); a kérdés megválaszolása; a különbség abban áll (mindössze annyit); szövetségben áll; nem hunyhátunk szemet afelett; fel kell venni a harcot (helyesen: meg kell kezdeni, meg kell indítani); legyengíteni (itt épp oly fölösleges a „le“, mint az előfeltételben az „elő“); bepótol (pótol); messzemenő célok; messzemenően gépesített termelés; a kivezető út abban van (a megoldás az); alátámaszt (bizonyít, hangsúlyoz, megerősít); üzemét és berendezését átállítja; iparunkat átállítottuk (átszerveztük, másra rendeztük be); lefektette a program alapjait; erős eltérés; a dialektikus materializmus módszerének köszönhetően (segítségével, jóvoltából); Lenin és Sztálin felmérték a rádió jelentőségét (L. és Sz. felismerte...); lerövidített határidő (rövidebb); példátlan fejlődés; példátlan méreteket öltött (hatalmas, nagy); számos tökéletesítést mutat fel; eredményeket mutat fel (eredményeket ér el; eredményekkel dicsekedhet); kerülnek kiadásra az ásatások eredményei (magyarosan: jelennek meg).

Ebben a vonatkozásban csoportosítjuk a fordítások egyéb (nyelvünkbe már jórészt belerögződött) magyartalanságait is: helytelen s nyilván szolgai fordítás eredménye az összszövetségi szó, hiszen a szövetségben már benne van az *össz* fogalma; ilyen az *össz-oroszsországi* is; sokkal élenjáróbb (az élenjárónál nem lehet senki sem élenjáróbb); megvetés az önkényuralommal szemben (iránt); megtöltött fegyver (töltött); az egész Kaukázus leállt (-ban megállt a munka); kiterjedt alkalmazást nyertek az új készülékek (igen sok gyárban alkalmazták); kidolgozást nyert; befejezést nyert; ragyogó megvilágítást nyert; igazolást nyert; megoldást nyert (megoldották); időtrábló (időtrábló); különböző országok obszervatóriumai (a *különböző* használata *különféle* helyett már valósággal meggyökeresedett); állandó megfigyelés alatt tartják (állandóan megfigyelik); egy keskeny sáv; egy olyan elméletet (olyan elméletet); utóbbi számára (az utóbbi számára); ismérv (erre a koresra nincs már szükség); önműtős billenőkocsik (önműtő); gépkocsiszállítás (gépkocsifuvar); ilyenek még: szalagszállítás (szalagon); vonatszállítás (vasúti sz.); nagyszerű feladatokat állított a bányáipar elé (tűzött ki...); megszűnt kiváltság lenni (már nem kiváltság); nem spontán és véletlenszerűen történik a népgazdaság fejlődése (a népgazdaság nem találomra, nem tervtelenül, nem esetlegesen, nem véletlenül fejlődik). Igen elharapódzott a „bevezet“ ige használata 'alkalmaz, meghonosít' értelemben (új műszereket, új eljárásokat); az alvással való gyógyítást bevezették; hasonlóképpen a *leszógez* szónak szinte már kiirthatatlan elburjánzása 'megállapít, hangsúlyoz' értelemben; ilyen az *elken* jassz szó betolakodása 'leplez, takargat, elhallgat, eltüntet' értelemben.

Ezek a nyelvjelenségek csak részben magyarázhatók nyelvünk mai forradalmi átalakulásából; bizonyos, hogy a világtörténelmi fordulat rengeteg új fogalmat hozott s nyelvünk kénytelen minden erejét megfeszíteni, hogy ezeket kifejezze. Próbálkozásai közt vannak találó szavak és kifejezések, vannak félszavak és idegenszerűek, vannak éppenséggel rosszak is; a legjobban megfelelőket majd kiválasztja a fejlődés, de ezt a fejlődést már most, és éppen most, irányítanunk kell.

Helyesnek érzem például az ilyen új szót: munkaigényes (eljárás); találón és lendületesen fejezi ki a fogalmat; az eljárás sok munkát igényel; viszont helytelenek az efféle kifejezések: a kapitalizmus visszaállítására vettek irányt; az újra és haladóra vegyenek irányt munkájukban; a forradalomra vett irányt (a helyes kifejezés: a forradalmat tűzte ki céljával, stb.). Bizonyára helytelen új szó a *megetelepülés* is: értelmet pontosan kifejezi a *letelepülés*. Nem szabad tiltakoznunk a nélkülözhetetlen és elkerülhetetlen műszók ellen sem (leművelés, tömedékelés, nemlineáris, szupervezetőképesség, szuperfolyékonyság), de annál határozottabban rá kell mutatnunk újabb politikai (és, sajnos, már azt is mondhatjuk, hogy irodalmi) nyelvünk néhány jellegzetes kinövésére. Ilyenek: éles fénnyel derített (élesen, tökéletesen megvilágította); éles tévedések (durva tévedések); az *éles* szó már szívósan él ezekben a kifejezésekben: éles osztályharc, az osztályharc kiélesedése, stb. Épp ily szívós gyökereket eresztett már a *döntő* és a *komoly* szó. Mindkét szó mai sűrű használatában világosan felismerhető a jelentésváltozás valóságos, szemünk láttára lezajló folyamata. Azelőtt a *döntő* olyan főneveknek volt a jelzőjük, amelyekben ott rejtett a cselekvés fogalma: döntő lépés, győzelem, szó, tett, elhatározás, tehát olyan cselekvést minősített, amely valóban eldöntött valamit (döntő ütközet). Azonban ma már az ilyen kifejezéseknél tartunk: döntő folyamat; döntő terület; döntő országok (jelentékeny, hatalmas); döntő különbség (lényeges); döntő lányszem; döntő vezető erő; döntő állomás (fontos); sőt van ilyesmi is: döntően különbözik a polgári régészettől (minden ízében különbözik; gyökeresen különbözik).

Még ennél is jobban elhatalmasodott — már köznyelvünkben is — a *komoly* szó használata fontos, jelentős, tekintélyes, nagy, számottevő, erős, stb., értelemben. Könyvünkben valósággal hemzseg és nyüzsg a rengeteg *komoly*: a Szovjetunió komoly nemzetközi erő (tekintélyes); komoly (számottevő) gazdasági fejlődés; komoly segítség (jelentős); komoly eredmények (jelentős); komoly tudományos alap (megbízható, kifogástalan, szilárd); komoly kaucuk-bázis (jelentős); komoly szakképzettség (alapos); komoly lökést adtak (erős ösztönzést adtak, nagy mértékben előre lendítették).

Sajnos, e két szó ellenállhatatlan iramú jelentésváltozása ellen, úgy látszik, már hiába harcolunk.

A fordítások stílusa, mint mondtam, általában kifogástalan, sőt kitűnő. Persze ilyen óriási terjedelmű kötetben akadnak hibák a mondat szerkesztés, a stílus, a szóválasztás, sőt néha még az egyeztetés körül is. A toll néha még a legügyesebb tollforgató kezében is megesúszik vagy félresiklik; néha a jó öreg Homeros is szunyókál, mondta Horatius. Ezeknek a hibáknak nem tulajdonítok túlságosan nagy fontosságot; nem szervi hibák. De felsorolok néhányat: remélhetőleg a következő kiadásban már nyomukat sem találom.

Tehát: a müncheni politikusok a *benemavatkozás* zászlajának jegyében bátorították Hitlert; gyűlölet az imperialistákkal szemben (iránt); fokozatosan kell hogy végbemenjen (végbemennie); át kell hogy nőjön (nőnie); Lenin módszere nem helyreállítás annak, amit Marx mondott (ismétlése); amelyek (amelyeknek) segítségével; melyek (amelyeknek) helyzete; melyek bórén tetoválás látszott; szerepe van a szovjet tudósoknak (szerepük); a közlekedést tehermentesítette a szállítás alól; palával kevert szénfűtött gőzkazánok; a tüzeg kitermelése gyors növekedésnek indult (gyorsan fokozódott); a tűzvészben magukat állásaikból kitépő állatok; az óriási munkának az emlékeivel, amelyet sok nemzedék vitt véghez (ezt a munkát nemzedékek sora végezte); sajátmozgásuknak kicsinyeknek kell lenniük (kicsinynek kell lennie); a Párt vezető magva a dolgozók szervezeteinek; a materializmussal szemben ellenséges tábor (a *szemben* fölösleges); a tűzfészeknek izapolással, illetve vízhomok-agyagkeverékkel(?) való likvidálásának alapvető módszere.

Szedegessünk ki még néhány — véleményünk szerint fölösleges — idegen szót: nullává redukálták (semmibe vették); jelentéktelennek tartották; kapituláns (áruló); degradál; együttés plénium; fiatal írók brosúrája (de a szerző nem röpiratról beszél); apparátusaink fogyatékosága; államapparátus (államszervezet); a munkásosztály potenciális ereje; dokumentális (? iratszerű); termelési szektor (termelőág); konzultációt nyújt; konzultációkat tartanak; kombinát (gyárcsoport); kohó-kombinát; aggregát (gépcsoport, gépegyüttes); kombájn (összetett gép); dinamikus jelenetek (mozgalmas); fundamentumát, alapját (így, egymásután!); a széntermeiés komplex gépesítése; komplex vegyi kihasználás; komplex brigád; a magyar nyelv idegen szókincsében ez a szó is új s a jelentése (összetett, egységes, vegyes) még egyelőre kocsonyás (nem is hiszem, hogy szükség van rá nyelvünkben); hazai konstrukciójú speciális gép; helyesen: itthon tervezett (szerkesztett, megépített) különleges gép.

Lám, a jó fordításokban is mennyi a szépséghiba! Nem égbekiáltó hibák, mégis sértik az ép fület, és éppen a jó fordításokból kell kigyomlálni őket.

Egyébként a kötetet nagy élvezettel s még nagyobb tanulsággal olvastam. S még nagyobb lett volna élvezetem, ha a fordítók név- és tárgymutatót szerkesztettek volna a könyvhöz: tudományos könyvet ennek híjával nem is volna szabad kiadni.

Kevésbé tudtam élvezni az Akadémiai Kiadónál megjelent, „A tudományok története a Szovjetunióban” c. hatalmas (444 lapos), pompás köntösből megjelent könyvet. Ezt a rendkívül jelentős művet a M. T. Akadémia adta ki, éppen fennállásának 125. évfordulóján. A kötet azokat az előadásokat tartalmazza, amelyeket a szovjet akadémikusok a Szovjetunió Tud. Akadémiájának 225. évfordulóján rendezett ünnepi ülészen tartottak. Tartalma rendkívül gazdag és változatos; felöleli a fizika, matematika, vegyészet, geológia, földrajz, biológia és technika egész óriási területét, úgy hogy a történeti és társadalmi tudományok kivételével valósággal teljes orosz tudománytörténetet ad. Célja az orosz tehetségek tudományos eredményeinek, alkotásainak és felfedezéseinek számbavétele, gyakran elsőbbségük igazolása. Az olvasó az adatok ezreiből győződhet meg az orosz és szovjet tudomány

hatalmas lendületéről s mindenekfelett kezdeményező és alkotó erejéről. A külföldi olvasó itt kap első ízben teljes — és mondjuk meg: lenyűgöző — képet az orosz és szovjet tudomány óriási jelentőségéről az emberi kultúra fejlődésében és itt ismeri meg a „művelt“ Nyugattól gyakran lenézett, kigúnyolt, elvitatott, de tagadhatatlanul úttörő érdemeit és felbecsülhetetlen értékeit. A nemrég elhunyt Vavilov ebből a szempontból is remek tanulmányban rajzolja meg a Tudományos Akadémia szerepét az orosz és szovjet tudomány fejlődésében.

Miért mondtam tehát, hogy ezt a művet, magyar fordításban, kevésbé tudtam élvezni? Megmondom: éppen a fordítás miatt. A kötet fordítói nyilván elsiették a munkát; a fordításokban csak úgy nyüzsög a sok idegenszerűség; darabos, csiszolatlan: mintha javítatlan nyers fordítást olvasna az ember. A fordításnak nincs íze; ennek egyik oka talán az, hogy a technikai, fizikai, stb. szaktanulmányok nyelve valóban nem lehet színes és ízes, hiszen az anyag maga száraz és színtelen; mindazonáltal itt is jobb, magyarosabb és élvezetesebb szöveget lehetett volna adni, itt is el lehetett volna tüntetni az egyenetlenséget, a darabosságot, az idegenszerűségeket, épp úgy, mint az imént ismertetett műben, — ha gondosan átnézték, átjavították és megfésülték volna a kócos, szinte torzonborz kéziratokat. Erre azonban nyilván nem volt idő: a kötetet záró tájékoztatóból (kolofon) megtudjuk, hogy „az Akadémiai Kiadó és a Budapesti Nyomda dolgozói ezt a könyvet összesen 23 munkanap alatt készítették“. Nos, ez kétségtelenül kevés: 23 nap alatt nem lehet ilyen óriási anyagot kifogástalanul átnézni, átjavítani, egységesíteni, kiszedni, kinyomni, fűzni, kötni! Persze, hogy így a kötetben sok a sajtóhiba, a festékezés és nyomás sem kifogástalan. Sajnálatos, hogy a kiadó nem tüntette fel a könyvön sem a fordítók, sem a bírálók neveit; épp ily sajnálatos a név- és tárgymutató hiánya is; itt ez szinte megbocsáthatatlan fogyatékoság.

Ívek kellenének hozzá, hogy a fordítások hibáit, magyartalanságait, stílus-ficacait mind megmutassam; azonban néhány szemelvény is eléggé tájékoztatja majd az olvasót. Kezdjük az alaki hibákon: Colosseum mellett következtelenség az „arisztoteleszi“; furcsa ez az írásmód: öszszövevségi; megújhódot (megújhodott); gyökerestől; léglészívó kürtök (helyesen: kürtök); különbözöek. Furcsa a sok egybeírás: sokminden, olymódon, nemigen, meginkább, ránkmaradt, egészbenvéve, leirőföldrajz (szabad-e vajjon így írni: alkalmazottmatematika?); közvetlenhatású, bámulatotkeltő.

Néhány példa az idegen szavak fölösleges használatára: szimpatikus volt az a körülmény; az időjárás típusok komplex tanulmányozása; jarovizáció s mellette: jarovizálás; a természettudomány komplex szintétikus ágai; polemizáló viták; materiális bázis; komplikált; operatív módon reagál; egyesített plénum; önkényes logikai sémák; s mellette: sematizáló áramlatok; ez a mostanában sűrűn használt szó éppen olyan kocsonyás értelmű, mint a *komplex*: séma, sematizál, sematizálás, sőt *sematizmus* léptenyomon hasogatja fülünket; a *szónak* és *származékainak* eredeti jelentése már feledésbe ment; pl. a *sematizmus* szót derűre-borúra használják sablon, kaptafa, minta, szokvány értelemben, holott a jelentése: névjegyzék!

A fordítók túlságosan szabadon, mondhatnám nyakló nélkül alkotnak új szavakat; egy részük helytálló és szerencés újítás (szárazságtűrő, kikalászol), vagy legalább is tűrhető megoldás, mert elkerülhetetlen műszó (nemellipszoidális, finomszemcsesség; szerkezetesség; áramintenzitás egység, nemlineáris), jó részük azonban erőszakos, rossz hangzású és sérti az ép nyelvérzékét: exaktság, változóság, meghatározottság, megrög-zítettség, komplexség, ráirányítottság, vegyiparositás, erdőnélküliség, erdőszültés, nem voltak beerdősülve, kiterjedtség, széleskörűség; végül a gabonafélék jellegére vonatkozólag alkotott *öszsziség*, *öszsziség*, *tavaszióság* szavak. A jelentésváltozást üstjében fortyogó *komoly*, *döntő*, *éles* jelzők is lépten-nyomon elétkteleutik a fordításokat (kiélesítették az ideológiai harcot; komoly matematikai tehetség, stb.).

A rengeteg idegenszerűség és magyartalanság bozótjából csak a legfeltűnőbbeket szárom tühegyre: nagy feladatok elé állítja a tudományt (feladatokat tűz ki a tudomány-nak); kiszélesítette annak látókörét (az *annak* fölösleges); ennek előfeltételét részben a kortársak együttműködése képezi (feltétele a kortársak együttműködése); zárászó, (befejezés, összefoglalás); messzire megelőzte kortársait (jóval); erőteljes; egyenes utalás a mérnökök felé; a mérnökök felé intézett ajánlások; Péter által bevezetett (meghonosított)

módszer; például szolgálhat erre (példa lehet erre); az Akadémiában működő élenjáró férfiak; előállítas; a kutatás súlypontja átszállt speciális intézetekre; a tudományos haladás tevékeny forrásai; átállás; leállítani; nem talált széleskörű elterjedésre; Polzunov kihozta találmányát; előítéletmentes (elfogulatlan); kézenfekvőbbé teszik; egy egész sor épület; közel 200 év; halhatlan magas színvonal; a gyakorlati feladatokat mélybenyúló jellege; kézenfekvő (liegt auf der Hand); 200 négyzetmétert tett ki; felhagyott azzal a gondolatokkal; erősen összezsugorodnak; kidolgozásra kerül (kidolgozzák); tételét gazdag anyaggal támasztotta alá (bizonyította); nagyobb súlyt helyeznek rá (fontosabbnak tartják, jobban kiemelik, erősebben hangsúlyozzák); egyes ellenségeskedéssel találkozva (azt akarja mondani, hogy mindenütt ellenséges indulatokba ütközött az illető kutató); a 19. sz. kiválasztódási tapasztalatainak korlátoltsága; behatási tényezők; néhány sorral lejjebb: ható tényezők; e rendszabályok iránt lelkesedtek; könyvek passzív tárháza (t. i. könyvtár); nem látja a fáktól az erdőt (helyesen: a fától); a tudományos eszmék fejlődésének leegyszerűsített és megfésült vonala: itt a *le* igekötő teljesen fölösleges, viszont a *megfésült* teljesen érthetetlen; legkülönbözőbb területeken (különféle); elkülönített módon (külön-külön); első éveitől kezdődőleg (kezdvé); főlényesen kezelve a népet (bánni vele!); mérvadó; a haladó értelmiség ellentétbe helyezte került az Akadémiával szemben (ez a nyakatekert és tudáskoskodó kifejezőmód jellemző általában a fordításokra); mégis nem hagyott nyugodni (mégsem); leicsinylés (kicsinylés); végzett kísérleteinél Stöhrer gépét használta (csak: kísérleteihez . . .); helytelen lenne feltételezni; reménytelen kísérlet lenne (mindkét helyen a „volna“ a helyes); matematikusnő; teljesen érthetetlen az ilyesmi: *az elemi szervek, vegyületek kémiaija*; ezt is a sietség rovására kell írni, épp úgy, mint emezt: *fehér fonállal bevont önkényes idealisztikus tétélek*.

Még néhány példát a stílus és a mondat szerkesztés pongyolaságára: számos helyesbítést eszközölt (sokat helyesbített); a marxi-lenini tanítás nagy zászlaja alatt (itt a „nagy“ jelző nincs helyén, más kívánczik a mondatba); az emberek fogalmainak lemorzsolatlaknak (?) kell lenniök; a magunk tudománya iránti megvető magatartás (a magunk tudományának megvetése); a hazai tudomány eredményeinek türehtetlen lebecsülését a forradalomelőtti Oroszországban szándékosan művelték; az akadémiák anyagi alapjai csupán kisebb könyvtárakra korlátozódtak; új találmányok tanításáról semmi gondoskodás nem történt (sem történt; egyébként egyszerűbben: nem gondoskodtak); ez lett mintája a felfedezéseknek (mintájuk); az előadásokon anélkül jelent meg, hogy aludt (volna; átvirrasztotta az éjszakát, semmit sem aludt, úgy tartotta meg előadását); a cári Oroszország hálátlan feltételei; ezek vitték korai sírba Popovot (korán, időnek előtte); messze kinőve a feudális rendszer kereteiből; következményeket von le (következtetéseket); Berlin, Párizs, Róma és Varsón át; végén az történt (végül); szemmel láthatóan ellentmond (!); az előfeltételek és az eredmények közt tátongó hézag rendkívül kedvezően jellemzi népünk legjobb fiainak magasfokú alkotó önfeláldozását; a tanulmányozás foka Oroszország egyes területeire nézve mégis rendkívül különböző volt (Oroszország nem minden területének földrajzát tanulmányozták egyformán); a föld burkolata össze tevő elemeinek kölcsönhatásában egészen különös, csak reá nézve sajátos rendszerrel rendelkezik; anélkül, hogy részletesen kifejtenénk ezen kérdéssel kapcsolatos nagymennyiségű adatot; a nagy mesternek a tehetséges ecset széles lendületével vázolt hatalmas vázna (ecsettel vázolt vázson!); vetésforgórendszere már rég kilépett az elméleti előfeltétel állapotából; sok idegenszerű és nyilvánvalóan mesterkélty, azaz a szerző által kitalált van bennük; rámutatott a tudományok történelme tanulmányának az ifjúság számára való fontosságára; ezekben a szabályozókban a gőznek a gépbe való beözönlését vezérlő szelep eltulodása nem közvetlenül, érzékelhető anyaggal következik be (!); a talaj, kiképződésének és fejlődésének csupán Viljamsz nevéhez fűződő biológiai faktora vezető alapelvül szolgál mind a talaj fejlődésében, mind a talajok fő tulajdonságának, termékenységüknek megjelenési sorrendjében; a népünket jellemző forradalmi törekvés bátorsága, az elgondolások lendülete és mélysége, éleslátás, de emellett józanság és szakértelem nagyszerűen megnyilvánulnak a technika hatalmas ügyében, mely az orosz elsőség kivívásához vezetett.

És meg kell mondanom, hogy ezek csak gyér szemelvények! Nagy kár, hogy ez a rendkívül fontos, tartalmas, értékes és nélkülözhetetlen könyv nem kifogástalan, sőt nagyon is gyatra magyar fordításban és kiadásban jelent meg. Ebben az alakjában nem méltó sem a szovjet tudományhoz, sem Akadémiánkhoz.

Tolsztovsz professzor könyve a Szovjetunió Tudományos Akadémiája cho-rezmi expedíciója által tízéves munkával (1937—1947) gyűjtött anyag összefoglalása. A könyv első része a kutatóutak külső történetét adja, második része pedig a kutatások és ásatások eredményeit értékesíti a marxizmus-

leninizmus módszerével: a néma romokból úgyszólván szemünk láttára építi fel újra az „egykor öntözött földek” politikai és gazdasági történetét, társadalmának életét és harcait. A könyv megjelenése rendkívül időszerű: a sztálini nagy természetátalakító tervek küszöbén fontos volt rámutatni, hogy az, ami századokon át Közép-Ázsia népeinek álma és vágya volt, „most, a sztálini korszakban élő valósággá válik, mint ahogy valósággá lesz az emberiség legnagyobb álma, a kommunizmus”.

Mindjárt előljáróban meg kell mondanom, hogy bár hárman is bábáskodtak a könyv magyar szövege körül (a fordító, a szakmai bíráló és a „felelős lektor”), a fordítás nehézkes, darabos, idegenszerű, nehezen olvasható és még nehezebben érthető, sokszor pedig zavaros. Az orosz szöveg nyilván túlságosan nehéz volt a fordítónak; magyar mondatain hősies és — sajnos — meddő küzdelem verejtékszagát érzi az olvasó. A fordító nyilván nem régész, nem ismeri jól a régészeti műszókat és kifejezéseket, tehát ingadozik, tapogatózik és bizony a kelleténél gyakrabban fog hamis hangot. Legnagyobb hibája, hogy mindenáron tömörségre törekszik s ezért gyakran érthetetlen magyar szöveget ad. Innen az óriás kígyó módjára tekergőzdő végtelen mondatok, a zavaró közbevetések, az egymás hegyén-hátán tornyosuló mellékmondat-szörnyetegek.

Külsőségek (alaki hibák, helytelen és következtelen írásmód, egybeírás) tekintetében Tolsztovnak magyar kiadása jócskán megtézi az imént ismertetett két könyv hibáit, hiányait és tévedéseit. Itt van mindenekelőtt a cím kérdése. A könyv orosz címének (Po szledam drjevnye-chorezmijszkoj civilizacii) magyar fordítása ez: A régi Chorezm civilizációjának nyomain; a könyvben viszont hol régi Chorezm, hol ókori Chorezm szerepel, címében pedig az 'ősi' Chorezm. A három magyar változat közül a 'rég' is, az 'ókori' is jobb, mint az 'ősi'. — A könyvben használt rövidítések (főként a bibliografiában) nem szerencsések: hosszak, nehezen megjegyezhetők, nehezen azonosíthatók; ezenfelül a könyv végén, a rövidítések jegyzékében, néhány rövidítést hiába kerestem. Aztán: ki érti az ilyen megrövidített nyelv-neveket: megr., csan., urart.? — A hindu „mahajána” neve a fordításban 'nagy kocsi', holott elfogadott magyar neve 'nagy szekér'. — Az olvasó nem érti az ilyen kifejezést: „az osszéték nart éposza”; meg kell magyarázni. — A stuka-túr és stukkó szavak hol 'vakolat', hol 'stukkó' értelemben szerepelnek. — Két tevéjárásnyi út egyszer 60 km, másszor az egynapi tevéjárás 25 km. — A gorogicsse egyszer 'lakóépület', másszor 'lakóhely'. — A vásárváros neve egyszer 'piactér', másszor 'vásártelep'. — Helytelen: egymásra függőlegesen (merőlegesen); helytelen a népvnevek ilyen eltorzítása: kolchok, thamanaioik, ariánok, parnok. Érthetetlen az ilyen névhalmozás: Arsak Tiridatész II. Szleuloksz hadai elől az apsziaikákhoz menekült.

A tulajdonnevek írásában valóságos anarchia tombol. Csak néhány példát: Arrianosz és Arrianos; Dareiosz és Dareios; Kyros és Sztrabón; kaiszareiai és Sabasios; Plinius, Curtius, Pompeius Trogus és mellette Polybiosz, Hippolitosz, stb. Helytelen és megtévesztő ez az idézés: Polyainosz Sztratagemái (Stratagemata). Teljes a bizonytalanság és a következetlenség a földrajzi nevek írásában (néha a térképeken más alakban szerepel a név, mint a szövegben). S végül ide tartoznak az egybeírás szenvedélyéből fakadt éktelenségek: úgylátszik, ilymódon; mégpedig; nemsokkal; mintahogy; keletfelől; nemcsupán; közelesik; szarmatatörzsek; fentjellemzett; egyrésze; ilyenmódon, stb. — Főlőlegesen használt idegen szó is jócskán akad: datál; verzió; dominál; pozíció; fundamentum; szinkrétikus (helyesen: szinkretisztikus); konvencionális terminus (elfogadott műszó); elasztikus; genealógista (genealogus); glazúrozott edény; identifikálásukat; modoros az ilyen ékezés: métropolis, prótotípus, mert akkor a telefon-t is telefon-nak kellene írunk. Itt a pálmát ez a kifejezés nyeri el: a chorezmi masszagéta konfederáció politikai expanziója. — Végül tisztázni kellene a szakértőknek, hogy Chorezm vagy Horezm-e a helyes szóalak; az imént ismertetett A tudományok története a Szovjetunióban c. műben, Tolsztovt ott megjelent tanulmányában, a Horezm és horezmi írásmód szerepel.

A fordítás idegenszerűségeit és magyartalanságait csak szemelvényekben mutathatom be, de ennyicske is kellőképpen tájékoztat a fordítás jellege és értéke felől. Példák: messzemenő célok; messzemenően felhasználni; mélyreható megváltozás (alapos); mélyreható barbarizálódás; a régi államokban megvolt történeti módszer; erősen eltorzult; E. Meyer kívülről bevitt ciklikus elképzelései; kizárólag; oldal 'lap' értelemben; meséli Birúni (beszéli, mondja); előmunkálat, előfeltétel; túlnyomó; túlnyomóan; túlsúlyban; csupán pár kilométerrel fekvő; felderítésszerű tudósításokat közölt; áthatolhatatlan (sűrű, átvághatatlan) homokföreg; beható ásatások; látkép; munkánk méretében messze maga mögött hagyta mindazt, amit előbb végeztünk (jóval nagyobb, nagyobb

szabású és terjedelmű munkát végeztünk, mint azelőtt); komoly ellenállás, komoly csapás, komoly bizonyíték; méreteiben felülmúlja (nagyobb); erősen szétmosott agyagföldek; sós föld és sóstalaj; egyszer így, másszor emígy; Guldurszun, az ősi óriás (?) körül; öntözési hálózat (öntöző hálózat); vezető szerepet játszik; döntő szerepet játszottak; kimagasló szerepet vitt; leállítjuk a motorunkat; lecsökkent a lakossága (leapadt, csökkent); átizzott homokréteg borítja; népi legendák találhatók a különböző történeti forrásokban; küldöttségét meneszt (indít); szakizálódás (beleolvasás a szaka nevű népbe); a kiadó jegyzéke (nyilván: a kiadó megjegyzése; utalás a könyv „Zárószó” c. fejezetére); az ősi prót-Iohisztorikus Chorezm; 70 méter hosszúságot ér el; jelentéktelen százalékot tesznek ki; 6000 négyzetmétert tesz ki; szembenáll a megelőző és utána következő korszakoktól; az első évezred közepére nyúlnak vissza; kiút; a lábukat megvető perzsa haderők; e feltevést több mint valószínűvé teszi; csoportot képeztek; az e kori díszek; szintén nincsenek (sincsenek); erős állam meglétéről tanuskodik; rendkívül archaikus; rendkívül realista művészet (sem az archaikus, sem a realista nem szorul fokozásra); még legkevesebb két napig (legalább); az épület sarkai a négy világtér irányát követik; egy kiejtésbeli sajátosság; a klasszikus arameusra megy vissza (abból származik, az az őse); a kusáni korra visszamenő hagyomány; korábbi forrásokra megy vissza; kimegy a divatból (elavul, divatját multa); reformokat vezetett be; egyenesen azt írja; vadászterületei vannak az egész országban, úgyszintén jelzések, helységek és pogoszták (adókerületek): itt a *helységek és jelzések* teljesen érthetetlen.

Ezek után már csak a fordítás stílusát szemléltetem néhány idézetten: ezen emlékek csupán középkori rétegeit (emlékeknek); nincs alapja az ilyen jellemzéseknek (nincs alapjuk az ilyen megállapításoknak); ezeket az általános elgondolásokat a források tanúságával is alátámaszthatjuk (ezeket a megállapításokat . . . bizonyíthatjuk); a chorezmiek sajátos és tartós ízlése; öröklődő dinasztia; nagyszámú városok; megművelt földjei és politikai határai történelmi dinamikájának főbb körvonalai; nem jöhetnek tekintetbe (jelentéktelenek, nem számítanak); a háború kimenetelét eldöntötte; pár oszloporsó veszi körül; alapjául szolgál (alapja); rá próbáltunk mutatni (megpróbáltunk rámutatni); meg szeretném mondani (szeretném megmondani); a tőlük évezredek távolságával elválasztott ősi próféta; lefelé vezető omladék; a torony omladványának lejtője; száz jelentőségű (jelentésű); a lejtőkön lakóházak padló meredeznek; védőfedél alól folytatott harcra szánt magas lőrés; egy helyütt: kővér sóstalaj, másutt: puffadt sóstalajréteg; az emeletsorok egy része beletemetődött a vártömb mélyébe; lábunk a csikorgó sós talajrétegen keresztül a telep sós szik mállasztotta kultúrrétegeinek laza tömegébe süppedt; a tűz megemésztette a gerendákat, a gerendák beomlottak; a boltív szakadéka tájkéán; ez is sikerrel kecsgette ásatásainkat; könnyed, dinamikus stílus; örvénylő spirális részecskék; falait vert agyagrakásból építették; félszigeten vagy helyesebben mondvá szigeten feküdtek; a vallás kitompította kardjukat; nem bocsátkozott fő ütközetbe; birtokai füstölő romokban fekszenek; kilátástalan megrekedettség; hajlok afelé; afelé hajlom (valószínűek tartom); hogy megszüntesse a valójában kibékíthetetlen forrpontra jutott ellentétet; elsőrendű kútféje (kútfője); elengedhetetlen Tolszovnak a nagy sztálini öntözőmű építésével kapcsolatos nyilatkozatának ismerete; alkotóik az öltözet díszítésének gravírozásával érzékeltetett részleteire nagy figyelmet fordítottak; az ókori chorezmiek elődjei történelmének számunkra eddig elérhető legrégebb szakaszát; állattenyésztő népek kultúrájának fejlődése, melyek téglapületekben laktak; valamint észak felé pedig; az itteni boltíveket trapézalakú nyerstéglából rakott, félköralakban hajtott ívek alkották.

Végül a mondatszerkesztés művészetét szeretném szemléltetni néhány példán: A régi Chorezm Kutejba által elégetett könyveinek helyreállítására irányuló jelen kísérlettel a szerző erejéhez mérten a középkor egyik legnagyobb tudosa, „Chorezm története” című elveszett mű szerzője, a chorezmi al-Birúni elhunyna kilencszázadik évfordulójának megünnepléséhez kíván hozzájárulni. — Előző évi útjaink alkalmával a Guldurszuntól nem messzire északnyugatra a homokbuckák között elvesző nagy guldurszuni csatorna egyik legnagyobb elágazásának irányát illető megfigyeléseink alapján az a benyomásunk támadt, hogy . . . — A régi erődöknek és településeknek a földről egyáltalán nem látható alaprajzaírók a növénytakaró (melynek sűrűsége vagy színe függ a föld felszínén lévő különféle épületektől), vagy a legcsekélyebb, a nap részatos sugaraiban élesen szembetűnő kidomborodás leleplező tulajdonságainak kihasználásával készített felvétel módot nyújtott arra, hogy . . . — Valójában úgy látszik, hogy azon bonyolult folyamatoknak egészen a Földközi-tenger keleti feléig elható visszhangjaival van dolgunk, melyek során keveredés révén a régi jafetita és valószínűleg más iráni és közép-ázsiai indoeurópai kor előtti nyelvek és hihetőleg az északi Pontuszi és Kaspi-tó menti szteppék nyelvei, a még szerfölött archaikus fokon álló indoeurópai nyelv első formái kikristályosodnak.

Mindezek a szemelvények és a tucatszámra idézhető végtelen mondatok, az ügyetlen közbetetések, a tétovázó, suta kifejezések, a tővel-heggyel összehányt mondatförmélekek bőségesen igazolják, hogy a fordító ilyen tárgyú mű fordítására nem volt alkalmas. Úgy látszik: a tárgyat sem ismeri eléggé; ezért nem tud ügyelni az értelemre, hanem csak szavakat fordít s így születnek meg aztán szövegében a zűrzavaros mondatzörnyetek. Pedig Tolsztovszov műve tartalmas, érdekes, sőt izgalmas könyv és megérdemelte volna, hogy szép, jó és hű fordításban kerüljön a magyar olvasók kezébe.¹

A sok sajtóhiba közül csak egyet említek meg, mert értelemzavaró: a 83. lap 11. jegyzetében „prótond“ van „proto-ind“ helyett.

Javasolnám a kiadóknak, hogy a fordítások nyelvének és stílusának javítását és esiszólását olyan bírálókra (ú. n. lektorokra) bízzák, akiknek ép a magyar nyelvérzékük, gazdag a szókincsük s van érzékük a mondat-szerkesztéshez és általában a művészi prózához. S végül: igaz, hogy a fordító is bűnös, a „lektor“ is bűnös, de a legbűnösebb a kiadó, mert az ő kötelessége lett volna ezt a magasrendű munkát arraivaló, rátermett és kellőképpen felkészült munkatársakkal elvégeztetni.

Szyl. Miklós

HOGYAN KELL ÉS HOGYAN NEM SZABAD FORDÍTANI?

Irta: Mikola Gyula

A kérdésre az általános feleletet a Nyr előző számában „Orosz szépirodalmi művek fordításának nyelvéről“ cím alatt megjelent cikk adja meg. A cikkben foglalt irányelveknek mintegy gyakorlati megvilágítását szolgálták az ott közölt fordításbírálatok. — Ez úttal is egyes fordítások ismertetésével, ezek jó oldalainak és fogyatékoságainak fejtegetésével kívánunk rámutatni arra, ami jó és követendő és arra is, ami hibás és kiküszöbölendő.

1. Alekszej Tolsztoj Caricin védelméről szóló regénye fekszik előttünk Makai Imre fordításában.² — Caricin (a mai Sztálingrád) védelme 1918-ban a forradalom éhező gócpontjai: Moszkva és Pétervár élelmezésének — a kenyérnek — a biztosítását és ezen keresztül a forradalom megmentését jelentette. Jól tudták ezt a fegyveres ellenforradalom vezetői, a külföldi beavatkozók és a legmagasabb szovjethivatalokba belopakodott népellenes ügynökök is. Ezért vált Caricin és a tőle délre fekvő gabonatermő vidék a világtörténelem legelkeseredettebb fegyveres küzdelmeinek tárgyává és színterévé, ezért került Caricin védelme a moszkvai szovjet kormány gondoskodásának központjába és lett Sztálin élelmező-kormánybiztos bölcs és élesen látó, olykor politikai és katonai hatáskörbe is átnyúló intézkedései folytán (mint 24 év múlva ismét) a háború sorsát eldöntő tényezővé.

Ez a regény tárgya. Korunk legjelentősebb világtörténelmi eseményének: a szovjet hatalom fennmaradásának egyik legfontosabb nyitja, milliók érdeklődésének központja, a fordító számára mindennél hálásabb, a legodaadóbb nekigyürkőzést is megérdemlő feladat.

Hogyan felelt meg feladatának a fordító? A fordítás fő jellemvonása az eredetihez való alkalmazkodásra, lehetőleg szó szerinti átültetésre törekvés. — Amily mértékben helyes ez, amíg a fordító nyelvi készségéből (szóbőségéből, a formai nehézségek könnyed leküzdésének képességéből) futja, olyan mértékben hátrány ott, ahová ezek a fordítói tulajdonságok nem érnek el, ahol a fordító kellő elmélyedés hiányában nem helyezkedett bele a szerző mondani-

¹ Nem hallgathatom el azt a megfigyelésemet, hogy a fordítás egészéből észrevehetően kiválik a 195—321. lapok szövege; ennek a résznek a fordítása simább, egyenletesebb, nyugodtabb, értelmesebb s magyarosabb is, mint a fordítás többi része: mintha ez a kb. 130 lapnyi fordítás más fordító műve volna.

² Kenyér. III. kiadás, évszám nélkül. Új Magyar Könyvkiadó.

valóinak a szellemébe, vagy nem fordított kellő gondot a kifejezések megvalogatására és a stílus csiszoltságára.

Elvétve Makai fordításában is mutatkoznak a szó szerinti fordításra való törekvés következményeként erőszakolt (az *asztalra fektette könyökét* 19, helyesen: az asztalra könyökölt), magyartalan (*úgy tűnt* 61, 207, helyesen: úgy látszott, úgy rémlett), vagy a helyes értelem rovására eső (*magánvaló* 11: önmagáért való, öncélú) kifejezések és ugyanezekben a hibákban szenvedő, nehézkesen megszővegett mondatok (Az állomásra megmásután érkeztek a tíz meg tízezer fegyveres és fegyvertelen emberekkel megpakott szerelvények 150: fegyveres és fegyvertelen emberek tízezreivel; — kijött egy állig begombolt, feketezubonyos, puha csizmaszárba dugott feketenadrágos ember 197, de nem az ember volt állig begombolva és puha csizmaszárba dugva, tehát: egy ember állig begombolt fekete zubonyban, csizmaszárba dugott fekete nadrágban).

De az eredeti szöveghez való szorosabb alkalmazkodás Makainál túlnyomóan javára könyvelhető el. Általában fokozza a fordítás formai hűségét, valóbbakká teszi az események szereplőit, valódibb ízüekké magukat a történéseket (Agrippina lueskos gyalmot, stb. 73. — mocsarak fölött bíborvörös, stb. 162). A III. kongresszus külsőségeinek leírása 8 és Martov felszólalása 9, szemmel és füllel érzékelhető eleven festmény. És a fordítás nyelve emellett is tud az egész regényen végig ízesen magyaros lenni. Se szeri, se száma benne a közhasználatú szótárakból alig szedhető, a szerző gondolatait megkapó hűséggel kifejező magyaros szavaknak és szólásoknak. Ez Makai főerősége. Hogy ezekben a fordítás milyen gazdag, ezt legjobban a regény egyik helyéről találomra összeszedhető példák nagy száma mutatja.

Ide süssetek 10, tagbaszakadt 10, vityilló 10, ügvely-bajjal 11, előrehajszolt 12 ütött-kopott 14, odasomfordált 15, fölhasználódott 18, édeskevés 18, elsír a 18, úgy biz' a! 19, egészséges, mint a makk 19, megfojtaná egy kanál vízben 19, egy szál fütőköszl vonult be 19, cigányputri 20, furcsa népség vagytok ti, fehércs-lédek 20, a napfény besurrant 20, kezük ügyébe került 240, szétrebentett 240, anyámasszony katonái 240, valósággal a sarkukban voltak 241, szemlátomást 241, megtépázott 241, bottal üthetik a nyomukat 242, nagy hűhót csaptak 242, hepehupás 242, begyuladtak 242.

Előfordul azonban, hogy a fordító kedvelt színesebb kifejezései eltérő vagy éppen ellenkező értelmet adnak a szerző mondanivalóinak (a hasuk *rászedi* őket 51: rászorítja, rákényszeríti; langaléta 76, 197: nyurga, hórihorgas; — jól a szeme közé néztek Cs-nak 223 (az erkölcsi erőviszonyok azonban Cs-nak kedveztek, tehát): már látták Cs-t; Csak annyit böffentett 153: annyit se mondott neki, hogy).

A fordítás arról tanuskodik, hogy a fordító inkább tudásának és képességeinek készleteiből merít és nem nagyon fontolgatja, hogy melyik kifejezés, milyen szófüzés a legmegfelelőbb. Sok az eltérő vagy homályos értelemben visszaadott szó, mondat (pl. gyalogos 5: gyalogjáró, járókelő; az asztalra támasztotta kezét és úgy sirt 18 (sem a támaszkodásnak, sem annak, hogy hogyan sirt, nincs jelentősége. Az eredetiben mindkét kifejezés hiányzik. A szöveg értelme így kívánja): az asztalra borulva sír; Nyikoláj bátyja 143: bátyja, Nyikoláj; fekete, bőrruhás ember 251: fekete bőrkabátos ember. Sok az egyszerűen hibás fordítás (pl. jobbra 24: balra; — kétemeletes 76; emeletes: az orosz etazsznak nevezi a földszintet is; — kommunista a fehérnép 108: de nem általában a nőkről, hanem csak egy nőről van szó, tehát: ez a fehérceled; — sáros 144: sávós).

Magyarázó jegyzetek elhagyása 5, 6, 223; a hadmozdulatok megértéséhez szükséges és az eredetiben felvett térképek mellőzése 94, 124, 207, 245; szavak, mondatok kihagyása 19, 22, 101, 211, 214, 245; az alfejezetszámozás eltévesztése 146, 148, 150, 176; ragok, egyes és többesszám összetévesztése 4, 7, 244, 98, 160; a névelő helytelen mellőzése már a címben és 165; fölösleges, olykor zavaró vesszők 9, 58, 80, 138, 152, 261; a szót eltorzító ékezetek 51, 273, és egyéb helyesírási 6, 7, 8, 14—26, — 8, 251, 252, — 12, 142, 188, 206, — nyomdai 99, 151, 244, valamint átirási hibák 89, 105, 107, 143, 190, 227, 261 elárulják, hogy a fordító gyorsan dolgozott, nem igen szentelt időt a kész-

fordítás formai szempontból való átvizsgálására, hiányosságainak pótlására, hibáinak helyesbítésére.

Ha azonban ez a következő kiadás nyomdába adása előtt a legfontosabban: az értelmi zökkenők, hibás fordítások, nyelvi helytelenségek kiküszöbölésével együtt nemcsak a fentebb példaképpen felhozott esetekre, hanem a regény teljes szövegére vonatkozólag megtörténik, akkor Makai Imre munkája példaképpül szolgálhat majd minden szakmabeli dolgozónak arra nézve, hogy hogyan kell fordítani.

2. Az a könyv, amelyet Leszev Irén fordított magyarra,² emlékirat a Nagy Honvédő Háború partizánmozgalmáról és egyben bizonyoságtétel ennek a mozgalomnak az egész történelemben példátlanul álló nagyszerűségéről. Emberi képzelőerő sohasem lett volna képes kigondolni mindazt, amit a könyv elénk tár. Csak a legnagyobb regényíró, az élet vethette fel a mozgalom gyorsvonati sebességgel gördülő, sokrétű, forgatag eseményeit; az élet író tollát viszont a szovjetemberek minden áldozatra kész hazaszeretete irányította, amely lélekzetelállítóan válságos helyzetekben tette a szovjetembereket lángelméjű találékonyságra, villámgyors cselekvésre képesekké. Nem csoda, hogy a szerző, aki saját bevallása szerint sohasem volt hivatásos író, azzal, hogy az eseményeket egyszerűen leírta, költői szépségekben gazdag s egyben az olvasó számára is nagy élményt jelentő írásos emlékművet állított nemcsak a mozgalomban elesett két fiának — a szovjetunió hőseinek —, hanem az egész mozgalomnak.

Az eredeti mű stílusa: a művelt dolgozó társalgó és irodalmi nyelve. Kifejezései sohasem keresettek. Az orosz szófordulatok áttétele csak ritkán okozhat nehézséget a fordítónak. A fordítás általában szabatos, kifejezései közhasználatúak, de azért általában irodalmi színvonalúak, eléggé színesek ahhoz, hogy az olvasó maga elé képzelhesse az események színhelyét és lefolyását és kellő erővel ütök meg ott, ahol kell, az emberi szenvedélyek és érzelemhullámzások hangját. Alig érezhető a népies zamatú szólások hiánya és ez érthető is: a szó az egész műben a szerzőé, az idézett párbeszéddek és mondások túlnyomóan a majdnem kizárólag értelmiségiekből álló partizánközösség tagjaitól és egyéb értelmiségiektől származnak. — Az olvasó, aki érdeklődésből vagy csak szórakozás végett és nem bíráló szándékkal veszi kezébe a könyvet, a leírt eseményeket mohó izgalommal követi, nem akad fenn az apró-cseprő nyelvi, értelmi, logikai és egyéb hibákon, zökkenőkön, tovább olvas és a könyvet elégedetten teszi le. Pedig bőven található hibák! Csak példaképpen hozzuk fel a következőket:

Idegenszerűségek: eljöttek az erdőbe 73 (honnan?: az elbeszélő állomáshelyéről; tehát: elmentek;) kiút 327, 579: kivezető út, megoldás.

Szórendi hibák: Most elrejtőzniök kell 160: most el kell rejtőzniök. Zsóra Steinbocknak nyújtotta a tervet. 436. (Nem az a fontos, hogy kinek. Tehát): Zs. átnyújtotta a tervet St.-nak. Ők örültek hát a költőzködésnek 85: Ők hát örültek.

Nyelvtani hibák: Csak késő este hozhatták be Grisát 488. (Így a németekre érthető; helyesen: hozhatta.) A rendőrök részegnek látszottak 475: részegeknek. Kedvelt fogása volt ez a fasisztáknak 130: fogásuk.

Értelmi: Azt ajánlotta Jevgenyijnek, hogy rendbehozza a cipőjét 73: felajánlotta. Én felelek az életéért 285. (Mintha valami veszedelmes vállalkozásra akarná rábírní. De ellenkezőleg; tehát: felelős vagyok.) És te adsz engedélyt? (De nem arról van szó, hogy ki ad engedélyt, hanem, hogy ad-e Misa engedélyt, tehát): És adsz engedélyt?.

Logikai: Karja tehetetlenül függött 450: lógott. Elmulasztották az alkalmas időt 533 (mire?: a munkára). Felszínre bukott 539: emelkedett.

Nyelvileg helytelen, rossz hangzású: Faktor 180, 210, 211, 232 (telep). Addig akart maradni, míg bejönnek a németek 48: míg be nem jönnek. Bivaly vontatta szekér 162: bivalyfogat. Vitya . . . hamarosan sikerrel járt 401: célhoz ért, sikert ért el. — A fordítás hemzseg a *tűnik* igének igekötőtlen használatától és sűrűn használja a *magabiztos* szó

¹ P. Ignatov: Egy partizán feljegyzései. Moszkva 1949. Szikra, Budapest, 1950.

különböző változatait. A magyar nyelvben mind a kettő rossz hangzású és helytelen. Azért is, mert a magyar nyelv kifejező árnyalatokban való gazdagsága folytán különböző kapcsolatokban más-más és minden esetben színesebb, kifejezőbb szavakkal helyettesíthetők. Pl. látszik, úgy fest, rémlik, úgy érzi, hogy . . . , úgy érzi, mintha . . . az a benyomása . . . , azt gondolhatná . . . , azt hihetné . . . , olyan volt, mintha . . . , . . . -nak tűnt fel. Bizakodó, önbizalommal eltelve, a meggyőződés hangján, határozott, önére-tes, elégedett. Ennyiféle kifejezés uniformizálásával bizonyos mértékig a fordított nyelvnek a szépségét áldozza fel a fordító, s ez annyit jelent, hogy értékeket engedünk felhasználatlanul veszendőbe menni. — Kubányt (az országrészt) a fordító néhányszor helyesen névelő nélkül írja (6, 9, 12, 369, 673), de legtöbbször, helytelenül, névelővel (106, 142, 165, 179. stb.), ugyanúgy, mint ahogy helyesen a Kubány folyót. Ezen kívül is többször találkozunk a fordításban a névelők és névmások helytelen használatával Pl. Száz az egy ellen 279: száz egy ellen; ide hívták még . . . a tapasztalt mérnököt Ihnót 461 (mintha csak egy tapasztalt mérnök lenne, akit már előbből ismerünk! helyesen): Ihnót, egy tapasztalt mérnököt; és halálból 428: a halálból; akinek 16: amelynek; — az nézte 19: ez.

Helyesírási hibák: Libasorban haladó német géppisztolyosokat szállító autók 268, (haladó után vessző kell, mert nem a géppisztolyosok, hanem az autók haladtak libasorban). — Egyebütt viszont fölösleges, olykor zavaró vessző: reggel, 304; órával; 463; a színész halála után, az árulók elmenekültek 429; Kubány fővárosa — Krasznodar 9. (A magyarban a gondolatjel helyett kettőspont kell vagy semmi).

Sajtóhiba is van elég.

Átirási hibák: Jefroszina 214: Jefroszinyja; Kavkazkaja 277: Kavkazszkaja; Uszt-Laba 371: Uszty; labinszjai 669: labinszki; Gladkin 510, 513, 515: Gladkin.

A fordításnak azonban nem azokban a hibákban rejlik a fő fogyatékosága, amelyeket a fentebbi példákban bemutatunk. A fordításban elég sűrűn fordulnak elő olyan értelmi és logikai zökkenők, amelyekre a magyarázatot a fordítás szövegéből nem lehet kikösködni, ez csak az eredetivel való összevetés után fedezhető fel. Az összevetések során aztán kitűnik mindenekelőtt az, hogy az értelmi hibák és logikai zökkenők mindig a helytelen vagy hiányos fordítás következményei, pl. hogy védő födelet emeljünk a tető fölé 251: a födél alá támasztékokat állítottunk; Baturin öccse, Viktor és Vologya barátja 415: B. öccse, Viktor és ennek barátja, Vologya, 1943. esztendő utolsó napja 496: előestje; kétemeletes 560, 626, háromemeletes 395, 460, 461: emeletes, kétemeletes.

A további összehasonlítások napfényre hozzák azt, hogy a fordító a könyvön végig annak majdnem minden bekezdésében (l. pl. a 513—515. lapot) szavak, fél és egész mondatok kihagyásával „egyszerűsíti le“ az eredeti szöveget, azzal sem törődve, hogy a kihagyott részeknek milyen jelentőségük van az események lefolyásában; pl. két leány 513, 514: két halászleány; kedvesek 513 (utána kihagyva: tudnak egy jár szót németül); csapatával 513: segítőitársaival, akik kozák nőknek öltöztek át; felszerelve 513 (utána hiányzik: fényes nappal); felhangzik a robbanás 514: A robbanás, mintha késsel vágná szét az acélsodronyt. Vagy egy olyan jelenetnél, ahol egy moccanás is élelet vagy halált jelenthet, kihagyja („az első őrt és“ 515 szavak után) ezt: nyugodtan, sietés nélkül. — A szerző mondanivalóit önkényűen összevonja, ezzel megfosztja a fordítást az eredeti szöveg festői szépségeitől. Pl. ezt: „Nem eső volt ez! Zúgva, az embert a lábáról is leverve zúdult a víz, veszett lucskos szélviharral bélelve ki a kavargó sötétséget. Ömlött felülről, alulról, oldalról“ a fordító így egyszerűsítette le: „Zúgva ömlött a zápor, vadul kavargott a sötétség“ 251. Máskor az eseményeket vagy ezek jellemzését megcsönkítva adja vissza. Pl. Működésbe lép 513: az első csapatot méri a németek fejeire; a harmadik nap hajnalán Szmolenszka irányából porfelhő közeledett 183: hajnalán, mikor a hegyek mögül felkelt a nap, Szm. irányából a porfelhőből katonai oszlop tűnt elő; a lakatosok nem tudtak mit kezdeni az összeroncsolt gépekkel 349: a lakatosok, akik összeszedték a robbanások során összeroncsolt gépkatrészeket, néhány egyforma típusú gépből sem tudtak összehozni legalább egyet. Vagy az eseményeknek az eredetiben eleven leírását, szereplőinek jellemzését egészen ellaposítja, szürke jelentéktelenségbe süllyeszti; pl. Nagy harc folyik az egyik német raktár körül. Kotrov vezetése alatt diákok küzdenek itt a németek ellen. 516: Elkéseredett küzdelem lángol fel Szegyin gyárával szemben a német főraktárnál. Kotrov csoportja harcol itt, amelyhez a krasznodári diákok is csatlakoztak. — A büntető zászlóalj tisztjei közeledtek. Novorosszjszk, Rosztov és Voronyezs alól küldték ide ezeket a németek. Csak a foglyok, sebesültek és a békés lakosság iránt tanusított állatian kegyetlen viselkedés és a parancsok vak teljesítésének árán nyerhetnek bocsánatot. Nincs olyan embertelenség, melyet ezek a tisztiek el ne követnének 183—4. (Teljes fordításban: Büntetés alatt álló tiszték jöttek. Tuapsze és Novorosszjszk, Rosztov és Voronyezs alól küldték őket ide, a büntető zászlóaljba. Ezek csak a békés lakosság, a foglyok és sebesült vöröskatonák iránt való válogatott, még az állatias fasiszta hadseregben is

ritka vadállatiassággal, csak bármely parancs ellenvetés nélkül való vak teljesítésével érdemelhették ki a bocsánatot. És nem volt olyan embertelen, szigorított kínvallatás, melyben ne igyekeztek volna egymást túlszárnyalni ezek a büntetés alatt álló tisztek.)

Ha a címlap belső oldalán nem volna feltüntetve az eredeti műnek a bíráló rendelkezésére álló példányával azonos kiadási helye és éve, azt kellene hinni, hogy a fordítás valami más, gyökeresen átdolgozott és rövidített kiadás után készült.

A fordítói munka sikere szempontjából a kihagyások, összevonások és szövegmódosítások minden látható ok és cél nélkül történtek, mert hiszen a más értelmű kifejezésekkel visszaadott vagy hiányzó részek helyes és teljes lefordításának semmi akadályja sem volt. — Nagyon jó, ha a fordító rövidebben tudja kifejezni mindazt, amit az eredeti tartalmaz, de nincs joga kihagyni vagy módosítani olyat, amit a szerző szükségesnek látott és úgy látott szükségesnek elmondani. Ez a fordítás arra példa, hogyan nem szabad fordítani.

A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita). Szikra, Budapest, 1950.

1949. május 9-én a Pravda közölte Arn. Csikobavának, a Sztálin nevét viselő Tbiliszi Állami Egyetem professzorának, A szovjet nyelvtudomány néhány kérdéséről c. tanulmányát. A közlés alkalmából a Pravda szerkesztősége a következő jegyzetet tette közzé: „Azzal a nem kielégítő állapottal kapcsolatban, amely ma a szovjet nyelvészet terén tapasztalható, a Pravda szerkesztősége szükségesnek tartja, hogy a lap hasábjain szabad vitát rendezzen. A vita célja az, hogy a szovjet tudósok kritika és önkritika útján leküzdjék a szovjet nyelvtudomány fejlődésében tapasztalható pangást és e területen helyes irányt adjanak a további tudományos munkának.“ Ugyanekkor a Pravda szerkesztősége bejelenti, hogy „a Pravda e számától kezdve hetenként két lapnyi terjedelemben jelennek meg majd a nyelvtudomány kérdéseit megvitató cikkek“. A kötet, mint azt a címlap belső oldalán feljegyezve látjuk, „a Pravda-ban 1950. május 9-től július 4-ig megjelent vitacikkeket tartalmazza“.*

Tudvalevő dolog, hogy eddig csak az ógörög nyelvtudomány volt az, amely erősen a közérdeklődés homlokterében dolgozott. A nagyközönséget a nyelvtudomány problémái alig érdekelték. De ezt a jelenséget világviszonylatban is teljesen elhomályosítja az, ami 1950. május 9-től fogva a Pravda hasábjain játszódott le. Csak a marxizmus-leninizmus világszemléletének keretei között volt lehetséges az, hogy az amerikai és nyugati imperializmus háborús készülődései, izgatásai és fenyegetései idején a szovjet nyelvtudomány munkásai egy merőben tudományos kérdésben tartsanak irodalmi ankétet és ez ankétén a döntő szót egy kétszáz milliós állam vezére teljes tudományos elhivatottsággal mondhatta ki. A fent jelzett kötet elméleteivel, tételeivel, vitáival, a marxizmus-leninizmus egyik legnagyobb szellemi és erkölcsi diadala.

A régi, a polgári nyelvtudományban — főleg a kapitalizmus korában — a nyelvelmélet lenézett, a legjobb esetben megtúrt diszciplína volt. A „pozitívista“, adatközlő, anyaghoz tapadt nyelvtudomány üres légváraknak tartotta az elméleti kísérleteket. A marxizmus-leninizmus ideológiája megtermékenyítette a nyelvtudományt, széles perspektívát nyitott dolgozói számára és a nyelvtudomány munkásait adataik, anyaguk elvi magaslatáról, a történelmi materializmus magaslatáról való megítélésére vezette. A hatalmas Szovjet-unió minden vidékéről s a nyelvtudomány területének minden szakából szólnak hozzá e kötet cikkeinek szerzői a marxizmus problémáihoz.

* A történelmi igazság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy az ismertetendő kötet anyagát a nyelvtudomány munkásai már e kötet megjelenése előtt kézhez vették magyar nyelven. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete *A Pravda vitacikkei a szovjet nyelvtudomány kérdéseiről* címen kilenc folytatásban, sokszorosított, gépelt formában a fenti kötet összes cikkeit közzétette. A könyv a cikkeket a Nyelvtudományi Intézettől kiadott szöveg szerint adta ki.

Csikobava, Marrnak egyik hű tanítványa, arra az eredményre jut, hogy „kritikai vizsgálat alá kell venni Marr nyelvészeti hagyatékát és ami a legfontosabb: át kell alakítani a tudományos munkát a nyelvtudomány területén és ki kell dolgozni a marxizmus elveire felépített szovjet nyelvészet rendszerét“. *Csikobava* határozottan elveti Marrnak azt a tanítását, hogy a nyelv felépítményjellegű s hogy a nyelvben, mint felépítményjellegű kategóriában, minden osztályjellegű, hogy a nyelv, Marr szerint, mindig is osztályjellegű volt. Vitatja Marrnak azt a közelebbi megállapítását, hogy a nyelv ugyanolyan felépítményjellegű társadalmi érték, mint az egyes művészeti ágak és általában a művészetek. Határozottan kimondja, hogy: „... a nyelv semmiféle osztályjellegéről sem lehet szó az osztálytársadalmakat megelőző társadalomban. Sőt az osztálytársadalomban is — Marr akadémikus állításai ellenére — az osztálytalan nyelvek létezése kétségtelen tény“ (17).

I. *Mescsanyinov*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja, N. J. Marr akadémikus örökségének továbbfejlesztéséért c. tanulmányában kiemeli a Szovjetunió Akadémiájának 1949. július 21-én hozott határozatát. Fejtegetése nem a Marr-elmélet elvetését, hanem annak „továbbfejlesztését“ hirdeti. *Csikobavát* megvádolja azzal, hogy ő Saussure-höz, az „új“ burzsoá nyelvelmélet megalkotójához csatlakozik. Annyi kétségtelen, hogy *Mescsanyinovnak* a marrizmus erőszakos előtérbe juttatásában nagyobb szerepe volt, mint az immár több, mint másfél évtizede halott Marrnak. — *N. Csemodanov*, a Moszkvai Állami Egyetem professzora, A szovjet nyelvtudomány fejlődésének útjai c. tanulmányában azzal vádolja meg *Csikobavát*, hogy *Csikobava* lényegében a tudomány tegnapi napjához próbál visszatérni, restaurálni próbálja az összehasonlító történeti nyelvészetet s így a szovjet nyelvtudományt a marxizmus-leninizmustól idegen útra próbálja téríteni (82). Nagyterjedelmű, konkrét anyag analízisét sürgeti, szemben az általános skolasztikus elmefuttatásokkal. — *B. Szerebrennyikov*, a filológiai tudományok kandidátusa a Moszkvai Állami Egyetemen, Marr kutató-módszereiről c. tanulmányában megállapítja, hogy Marr-nál a konkrét történeti kutatás módszere egy önkényesen kiesztelt séma alkalmazásával cserélődött fel. Mégis — nézete szerint — nem kell teljesen elvetni Marr-t, hanem elméletét felülvizsgálva, el kell vetni minden hibás tételét és tovább kell fejleszteni tanításának haladó oldalát (107). — *G. Szanzsejev*, a Moszkvai Orientalisztikai Intézet professzora „Vagy előre, vagy hátra“ c. tanulmányában erre a következtetésre jut: „Vagy előre Marrtól — a nyelvről szóló marxi-lenini tudomány ragyogó boltívei alatt. Vagy vissza Marrtól a multba: talán az 1922-beli Marrhoz... vagy, ami még rosszabb, a burzsoá nyelvtudomány mocsarába. Harmadik út nincs és nem is lehet“ (116). — *F. Filin*, a Szovjetunió Tud. Akadémiája Elnökségének titkára „A tespedés ellen, a szovjet nyelvtudomány fellendüléséért“ c. tanulmányában ezt mondja: „A marxi-lenini nyelvtudományt nem Marr nélkül kell felépíteni, hanem Marr hagyatékának felhasználásával; arra támaszkodva, ami a legfőbb és legalapvetőbb — Marx, Engels, Lenin, Sztálin műveire“ (128). — *G. Kapancsjan*, az Örmény Tudományos Akadémia rendes tagja „Marr néhány általános nyelvtudományi tételéről“ szóló tanulmányában nemleges választ ad arra a kérdésre, hogy vajjon sikerült-e Marrnak megalapoznia a valódi materialista-marxista nyelvtudományt, a dialektikus és történelmi materializmus alapján. De szépségflastromot alkalmazva, siet ezt is kijelenteni „Marr akadémikus szerepe, mint örmény és grúz kutatóé... hatalmas és elvitathatatlan“. — *A. Popov*, a történettudományok doktora a Leningrádi Állami Egyetemen, tanulmányában a helyes útnak, Marr nagy eredményeinek és jelentős hibáinak komoly és józan értékelését jelöli meg, s feladatul azt tűzi ki, hogy tartsuk meg belőle azt, ami értékes és vessük el belőle azt, ami elavult. — *V. Vinogradov*, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának tagja, a kötet legterjedelmesebb és legátfogóbb tanulmányában: „A marxi-lenini elmélet alapján fejlesszük a szovjet nyelvtudományt“ címűben arra

a következtetésre jut, hogy „Marr akadémikus tudományos örökségét fel kell használni, de a marxista nyelvtudomány sokkal mélyebb, átfogóbb és teljesebb Marr új nyelvtudomány-ánál“ (186). — *L. Bulahovszkij* professzornak, az Ukrán Tudományos Akadémia rendes tagjának, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelezőtagjának „A materialista nyelvtudomány útjain“ c. tanulmánya arra mutat rá, hogy a nyelvtudomány felvirágzásának első feltétele az elfordulás a nyelv paleontológiájától, ahová Marr irányította a nyelvtudományt és irányvétel az élő nyelvek kérdése felé. — *Sz. Nyikoforov*, a filológiai tudományok kandidátusa a Lenin nevét viselő Moszkvai Állami Pedagógiai Intézetben, „Az orosz nyelvtörténet és N. J. Marr elmélete“ c. tanulmányában arra mutat rá, hogy a dialektikus és történelmi materializmus módszerére, Marx, Engels, Lenin és Sztálin munkáira támaszkodó szovjet nyelvtudomány további fejlődésében széleskörűen fel kell használni Marr akadémikus tanításának sok értékes állásfoglalása szerint kétségtelenül materialista tételét. — *V. Kudrjavcev*, aki az irkucki Állami Egyetemen dolgozik, Marr-ral és Csikobavával szemben felhívja a figyelmet arra, hogy nemcsak az általános problémák tanulmányozását kell megjavítani, hanem a mai orosz nyelv és a Szovjetunió más nemzeti nyelvei elméleti és gyakorlati kérdéseinek feldolgozását is. Kudrjavcev hivatkozik Gorkijra, aki állhatatosan javallotta az íróknak, hogy ne feledkezzenek meg a tősgyökeres orosz nyelvről, hogy az író az élő népnyelv tanulmányozásának nagyon sokat köszönhet. Maga Tolsztoj is azt mondja, hogy ő csak akkor talált rá az igazi orosz nyelvre, amikor az orosz népnyelv, a tősgyökeres orosz nyelv forrásai felé fordult. „A Pravda hasábjain folyó vitának“ — írja Kudrjavcev — „fordulatot kell hoznia a szovjet szépirodalmi nyelv tanulmányozása tekintetében is és a kritikusok és nyelvtudósok figyelmét rá kell irányítani a mai szépirodalmi nyelv tanulmányozására. Idézi azokat a feledhetetlen szavakat, amelyekkel Sztálin jellemezte Lenin műveinek nyelvét és stílusát. „Csak Lenin tudott a legösszekészítettebb dolgokról ily egyszerűen és világosan, ily tömören és merészen írni, úgyhogy minden egyes mondat egy-egy lövés (l. Lenin: Válogatott Művek 1:33).“ — És teljes joggal mond hasonló véleményt Kalinin magáról Sztálinról. „Ha megkérdeznék, hogy ki ismeri mindenkinél jobban az orosz nyelvet, azt felelném — Sztálin, Tőle kell megtanulni a nyelv tömörségét, világosságát és kristálytisztaságát“ (221).

Ezek után következik ennek a kötetnek nagy szenzációja, magának Sztálinnak: Marxizmus és nyelvtudomány c., tudományunkban fordulatot jelentő tanulmánya (223—248), továbbá A nyelvtudomány néhány kérdéséhez (Válasz J. Krasenyinnikova elvtársnőnek, 294—300) és Válasz az elvtársaknak: Szanzsejev elvtársnak, D. Belkin és Sz. Furer elvtársnak, A. Holopov elvtársnak (332—342).* A tanulmány megjelent folyóiratunk hasábjain, így ezúttal csak vázlatosan jelöljük meg a tanulmány menetét, amelyet minden kutatónak és a nyelv minden barátjának tüzetesen meg kell ismernie. A mű külső történetét maga Sztálin tanulmánya elején így mondja el: „Egy ifjú elvtársakkal álló csoport azzal a javaslattal fordult hozzám, hogy a sajtó útján mondjam meg véleményemet a nyelvtudomány kérdéseiről, különösen arról, hogy mi a marxizmus álláspontja a nyelvtudomány terén. Nem vagyok

* Önálló kötetben: A Marxizmus—Leninizmus Kis Könyvtára, 62. sz. Szikra.

A korszakalkotó mű volt főtárgya a Magyar Tudományos Akadémia ünnepi ülésének, Akadémiánk fennállásának 125. évfordulója alkalmából (1950. november 27). Ez ünnepi ülésen Németh Gyula olvasta fel tanulmányát, melynek címe: „Sztálin nyelvtudományi cikkei és a hazai nyelvtudomány feladatai“, továbbá Molnár Erik: „Sztálin nyelvtudományi cikkei és a történettudomány“ c. tanulmányát. Sztálin rendszerének legfontosabb témájáról, a sztálini felépítmény-tételről Fogarasi Béla tanulmánya tájékoztat a Társadalmi Szemle 1951 március—április számában. Felolvasta a szerző az Akadémia ülésén. Németh Gyula tanulmánya a Társadalmi Szemle 1951 januári számában, a Molnár Eriké pedig a Társadalmi Szemle februári számában jelent meg.

nyelvész és természetesen nem tudom kielégíteni az elvtársakat. Ami a marxizmusnak a nyelvtudomány és más társadalmi tudományok terén elfoglalt álláspontját illeti, ezen a téren otthonos vagyok. Ezért engedtem kérésüknek és válaszolok az elvtársak által feltett néhány kérdésre“.

A válasz alkalmat ad arra, hogy gyönyörködhessünk Sztálin stílusának ama világos, kristálytisztta tulajdonságaiban, amelyekre Kalinin hívta fel figyelmünket s amelyet fentebb idéztünk. A mű kérdés és felelet alakjában a következő tételeket állapítja és okolja meg mélységes tudásának kincsestárával. Igaz-e az a marri tétel, hogy a nyelv felépítmény az alapon. Nem igaz s az sem igaz, hogy a nyelv mindig osztályjellegű volt és marad s hogy a társadalom számára közös és egységes, osztályonkívüli, az egész nép által használt nyelv nem létezik. Nem, nem igaz ez. A társadalom számára közös és egységes, osztályonkívüli, az egész nép által használt nyelv igenis létezik. Ezután Sztálin kifejti a nyelv-jellemző ismertetőjeleit, jellemzi a nyelvet, mint társadalmi jelenséget, a nyelv szótári készletét, a nyelvtan rendszerét, stb. S végül arra a kérdésre, hogy helyesen járt-e el a Pravda, amikor szabad vitát nyitott a nyelvészeti kérdéseiről, Sztálin igenlő választ ad. Ez a vita tisztázta, hogy a nyelvtudományi szervezetben olyan rendszer uralkodott, amely nem felel meg a tudománynak és a tudomány művelőinek. „A szovjet nyelvtudomány állapotának legkisebb kritikáját, sőt még az ú. n. „új tanítás“ bírálatának legfélényebb kísérletét is üldözték és elvágták a nyelvtudomány vezető körei. Marr hagyatékának bírálatáért, Marr tanításának legkisebb helytelenítéséért értékes munkatársakat és kutatókat mozdítottak el állásukból vagy helyeztek alacsonyabb beosztásba. A nyelvtudomány művelői nem tárgyi bizonyíték alapján kerültek felelős beosztásba, hanem annak alapján, hogy feltétlenül elismerik-e Marr tanítását“. „Alkalmazták tehát I. Sándor cár reakciós politikusanak, Arakosejevnek, a durva rendőri és militarista önkény megszemélyesítőjének módszerét. Az arakosejevi rendszer megszüntetése a nyelvtudományban, szabadulás Marr hibáitól, a marxizmus meghonosítása a nyelvtudományban — véleményem szerint ez az az út, amelyen a szovjet nyelvtudományt meg lehetne gyógyítani“ — fejezi be Sztálin fordulatot jelentő nyelvtudományi nyilatkozatát a Pravda 1950. június 20-i számában (248).

Sztálin tanulmánya után még a következő tudósok nyilatkozatát, illetve önkritikáját közli kötetünk: Szauranbajev, Vinogradov, Tolsztoz, Obnorszkij, Jakovlev, Mescsanyinov, Csemodanov, Bulahovszkij, Sismarjev, Galkina-Fedoruk, Ceretyeli, Garibjan. E hozzászólások között találjuk a marrizmus olyan feltétlen híveinek, mint Jakovlev, Mescsanyinov és Garibjan professzor megrázóan érdekes, igazán szocialista önkritikáját, Jakovlev írja: „Marr legdurvább hibái a helytelen nézetek egész rendszerét alkotják és teljesen rászolgálnak arra a jellemzésre, amelyet Sztálin elvtárs adott“ (315). „El kell ismerni, hogy 'Marr nyelvelméletének alaptételei' c. V. K. Nyikolszkij professzorral közösen írt munkánk — mindkettőnk véleménye szerint — Marr nyilvánvalóan helytelen tételeinek szertelen felmagasztalását tartalmazza. Éppúgy hibás egy másik cikkem is: 'Marr, a honpolgár és tudós (halálának 15. évfordulójára)'. Mescsanyinov önkritikája így hangzik: „Mi szovjet nyelvészek, többségünkben — s elsősorban jómagam — erősen meg voltunk győződve arról, hogy a nyelv felépítmény-jellegű jelenség és még csak nem is törtük magunkat azért, hogy elmélyedjünk a felépítmények és az alap egymáshoz való viszonyának meghatározásaiban, amelyeket a marxizmus-leninizmus klasszikusai tartalmaznak. Innen ered sok más elméleti tételünk hibája is“ (317). „Nem könnyű, de megtisztelő és felelősséges feladat áll előttünk — pontosan kell követnünk Sztálin elvtárs intelmeit, hogy kutatómunkánkat gyökeresen átszervezzük a marxizmus-leninizmus módszertani és elméleti alapjainak mélységes elsajátítása alapján“ (318). „Én, mint Marr egyik követője“ — írja nyilatkozatában Garibjan professzor, az Örmény Tud. Akadé-

mia l. tagja — „teljes egészében felismertem az ő (t. i. Marr) hamis útját és ugyanakkor mélyen megértettem Sztálin elvtárs új, klasszikus művének nagy jelentőségét, minden szovjet nyelvész, az egész nyelvtudomány számára. Sztálin elvtárs zseniális tétellei alapján megkezdtem egy nyelvészeti munka megírását a magam speciális területén“ (330).

E nyilatkozatok, az egész kötet tudományos anyaga, a közepén Sztálin alapvető művével, eléggé megokolják azt az állításunkat, hogy A szovjet nyelvtudomány kérdései c. kötet az 1950. év egyik legjelentősebb és legérdekesebb kiadványa, amelyet a nyelvtudomány minden bűvárának, a nyelvi élet minden érdeklődő barátjának el kell olvasnia. *Rubinyi Mózes*

A Nyelvőr hírei

AZ AKADÉMIA ÜNNEPI HETÉNEK NYELVTUDOMÁNYI ELŐADASAI.

II. A korreferátumhoz először *Ligeti Lajos* akadémikus, a MTA. alelnöke szólt hozzá. Hozzászólásában Sztálin elvtárs cikkeinek következő tételéből indult ki: „A nyelv a társadalom keletkezésével és fejlődésével együtt keletkezik és fejlődik.“ „Nem lehet vitás — állapítja meg —, hogy a társadalom keletkezését és fejlődését csak akkor érthetjük helyesen, ha a társadalom történetét vizsgáljuk. Továbbmenve, a nyelv keletkezését és fejlődését hasonlóképpen csak akkor érthetjük meg, ha a nyelv történetét vizsgáljuk.“ Marr éppen ezt mulasztotta el. Négyelemes tanítására támaszkodva a mai kínai nyelv szavait hasonlítja a kaukázusi és más nyelvek szavaihoz, holott a kínai nyelv története az első írott szövegek ideje óta nem kevesebb, mint háromezer esztendő foglalt magában. A továbbiakban rámutat *Ligeti Lajos* akadémikus arra, hogy ezalatt a háromezer év alatt — melynek kezdetén a kínai nyelv már egy hosszú fejlődés végén állott — a nyelv lényeges változáson ment keresztül. Az első korszak jellemzője az inflexiók szórágózás volt. A második korszak, mely az irodalmi nyelv formájában ma is él, egyszótagú ragozatlan szavakat ismer csupán. A kínai nyelv fejlődésének harmadik szakaszát a beszélt nyelv mutatja. (Ennek kialakulása az i. sz. szerinti X. századig vezethető vissza.) Egyre nagyobb számban jelennek meg benne a több szótagot képviselő összetett szavak, és kialakult egy szabályos névragozás és igeragozás. — Marr — egyedül a második korszak nyelvét tartva szem előtt — a kínai nyelvet a fejlődés legalacsonyabb fokán álló nyelvek közé sorozta, s ezzel iskolapéldáját adta a történelmietlen nyelvszemléletnek.

A kínai nyelv háromezer éves fejlődése világosan igazolja másrészt Sztálin elvtársnak azt a tételét, mely szerint „az átmenet a nyelv egyik minőségéből a másikba nem robbanás útján“ történik. A kínai nyelv fejlődésének egyik korszakából a másik korszakába való átmenet minden esetben fokozatosan, s nem „a régi egycsapásra történő megsemmisítése“ útján történt.

A magyar nyelvészek előtt álló munka sikeres elvégzésének elengedhetetlen feltétele a marxista klasszikusok elmélyült tanulmányozása. Ennek elvégzésében *Ligeti Lajos* akadémikus továbbra is a Magyar Dolgozók Pártjának támogatására számít.

Tamás Lajos akadémikus, az Eötvös Lőránd Tudományegyetem dékánja, szólt hozzá ezután *Zsirai Miklós* akadémikus előadásához. Az összehasonlító módszer — mondotta — „éppúgy sajátos közömbösséget tanúsít az osztályok irányában, mint maga a nyelv“. Lehet az idealizmus talaján állva használni.

de meg lehet tölteni marxista tartalommal is. Kétségtelenül helyes tételre támaszkodik a módszer: az egyes nyelvek rokonságának tényére. A nyelvek rokonságának kérdését összeköti Tamás Lajos az alapszókinésre és nyelvtani szerkezetre vonatkozó sztálini tételekkel. Az alapszókinés és a nyelvtani szerkezet... nemcsak egyugyanazon nyelv történetében mutat nagyfokú függetlenséget az alapok változásától, hanem éppen ennek a szívósságnak következményeképpen beszélhetünk rokonnnyelvekről, nyelvrokonságról. Az alapnyelv kérdését — hangsúlyozza Tamás Lajos — el kell választanunk az ősn nyelv kérdésétől. Az alapnyelv realitása nem vitatható. Az új-latin nyelvek esetében a népi latin nyelv létezését számtalan nyelvemlék igazolja. Minthogy egy nyelv ismerete legrégebb korszakainak ismerete nélkül nem teljes, ismernünk kell ezeket a korszakokat is, s ezekhez gyakran csak az összehasonlító módszerrel férközhetünk hozzá.

Sz. V. Kiszeljov Sztálin-díjas akadémikus hozzászólása ugyan Lukács György akadémikus előadásához kapcsolódott, érintette azonban a nyelvtudomány és régészet közös problémáit is. „Az ókorral foglalkozó történészek, régészek, ethnográfusok és nyelvészek szempontjából... rendkívül nagy jelentősége van I. V. Sztálin következtetéseknek „a nyelvek fejlődési folyamatáról, a nemzeti nyelvektől a törzsi nyelvekhez, a törzsi nyelvektől a népek nyelvéhez, a népek nyelvtől a nemzetek nyelvéhez“. Ez a fejlődési folyamat igen bonyolult. Törzsek és népek szétvándoroltak és kereszteződtek, a régi társadalmi rendeket újak váltották fel. Mindez lényeges változásokat idéz elő a nyelv fejlődésében. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a nyelv fejlődésében azonos jellegű változások mennek végbe, mint a felépítmény fejlődésében. A szovjet régészetre Sztálin elvtárs cikkei ugyanolyan megtermékenyítő hatással voltak, mint a szovjet nyelvtudományra, mivel Marr „paleontológiai elemzése“ a régészek munkáját is nagy mértékben gátolta, kutatásaik konkrét eredményeit elsekélyesítette, elvonatkoztatta a valóságtól.

Kuo Mo Zso a Kínai Népköztársaság miniszterelnökhelyettesének, a Kínai Akadémia elnökének felszólalása a nyelvtudomány számára is számos értékes tanulságot tartalmazott. (Egészében ugyanacsak Lukács György akadémikus előadásához kapcsolódott.) Sztálin tételeinek helyességét a kínai nyelv történetéből vett példákkal igazolta. A kínai nyelv fejlődésében sehol sem láthatunk törést — hangsúlyozta. „Már legalább 3—4000 év óta kiszolgál bennünket, átélte az ösközösségi, a rabszolga- és feudális társadalmat és kiszolgálja a mai népi demokratikus rendet is.“ A kínai nyelvvel kapcsolatban egyúttal a kínai írással is foglalkozik Kuo Mo Zso akadémikus. Megállapítja, hogy Marr tanításának értelmében a kínai írásban a forradalom győzelmével egy időben a kínai írásnak gyökeres változáson kellett volna átmennie. A kínai marristák síkra is szálltak az írásreform mellett. Helytelen lett volna azonban engedni ennek a követelésnek. „A jelenleg meglévő kínai írás felszámolása a kínai kultúra hajtöréséhez vezethetett volna és megakasztotta volna az egyes emberek gondolkodását, fejlődését félúton.“

Az első és második osztály ülését *Fogarasi Béla* akadémikus, a Társadalmi-Történeti Tudományok osztályának elnöke zárta le. Hangsúlyozta, hogy a Tudományos Akadémia és egész tudományos életünk a dialektikus materializmus győzelmes világméretének szilárd tudományos alapján áll. „Tanácskozásaink végére értünk. Azonban azt hiszem, hogy a tanácskozások nem fejeződtek be, hanem éppen most kezdődnek majd el.“ — mondotta.

Az Akadémia Ünnepi Hetének jelentősége valóban hatásában és későbbi eredményeiben mutatkozik majd meg és válik lemérhetővé. Kétségtelen azonban, hogy Akadémiánk működése az utóbbi év folyamán gyökeres változáson ment át. Fialat, eleven és cselekvőképes Akadémiával találkoztunk. Az Ünnepi Héten száztíz előadás és többszáz hozzászólás hangzott el. Az előadások nem a tőkés rendszer anarchiájának lehangoló képét nyújtották, mint a

tökés államokban rendezett kongresszusok általában. Összefüggő egészet alkottak osztályonként; a haladó tudomány legidőszerűbb kérdései köré összpontosultak; de ezen túl szerves kapcsolatban állottak népgazdaságunknak, a szocializmus építésének problémáival. A Matematikai osztály pl. többek között a matematika gyakorlati alkalmazásának szerepét vitatta meg iparunk fejlődésében. A Műszaki osztály ülésének napirendjén a hazai nyersanyagkérdésekkel kapcsolatos tudományos problémák szerepeltek. A Vegyész-csoport előadásainak gerincét a vegyészeti ipar hazai nyersanyagainak kérdése alkotta, és ennek során különös figyelmet fordítottak az eddig veszendőbe ment hulladék-anyagok értékesítésének tudományos módzataira. Az Ünnepi Hét jelszava nemcsak az Akadémia homlokzatán díszelgett, hanem áthatotta az üléseket is: „*Csak az a tudomány lehet élenjáró tudomány, mely a népet szolgálja.*“ Ez esendült ki az első két osztály ülésén elhangzott előadásból és hozzászólásokból is, ezt bizonyította az ülést lezáró ünnepi aktus a Műszaki Értelmező Szótár munkálataiban kivált üzemi dolgozók megjutalmazása.¹

A magyar tudományos élet legkiválóbb képviselői vettek részt az Ünnepi Hét ülésein. Az Akadémia teret adott a legkülönbözőbb felfogásoknak. Különböző tudományos nemzedékeket, irányokat képviseltek a felszólalók. A Sztálin elvtárs által kijelölt elv értelmében a legkülönbözőbb *vélemények szabad és színvonalas küzdelme* alakulhatott ki ilyen módon. Ez a harc a réginek és az újnak harca volt, melyben a dialektika alapvető törvényeinek megfelelően az új győzött és a régi vereséget szenvedett, — ahogyan ezt Fogarasi Béla elnök zárószavában megállapította. A szocializmus építésében csupán a marxizmus-leninizmus alapján álló tudomány vehet eredménnyel részt, — ez az alapvető tétel szűrődött le az Ünnepi Hét vitáiból.

A marrizmus bénítólag hatott a magyar nyelvtudományra is, ha a rendelkezésre álló idő rövidege és a magyar nyelvtudományban tovább élő haladó hagyományok ellenálló ereje következtében komoly károkat nem is tudott okozni. Éppen ezért Sztálin elvtárs cikkei által felvetett elméleti és tudománypolitikai kérdések szabad megvitatása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy *elhárítsa az eddigi akadályokat a magyar nyelvtudomány fejlődésének útjából,* hogy megteremtse a haladó nyelvészek széles egységfrontját, lapangó, lekötött energiákat szabadított fel, melyek most a nyelvtudományi munkálatok szolgálatába állíthatók.

Az ünnepi ülések folyamán megmutatkozott, hogy *mit tanult és tanulhat a magyar nyelvtudomány a szovjet tudománytól.* Különösen világos volt ez számunkra, nyelvészek számára, akiknek a Szovjetunió vezetője, a marxizmus fángeszű továbbfejlesztője mutatott utat. Az Akadémia záróülése Sztálin elvtárhoz küldött táviratában hangsúlyozza: „munkánkban példaképünknek tekintjük a Szovjetunió Tudományos Akadémiáját, a szovjet tudományt, amely az Ön útmutatását követve, győzelmesen alakítja át és állítja az ember szolgálatába a természetet és diadalmasan formálja magát az ember is, a sztálini worszak új, szabad emberét.“ A Szovjetunió baráti támogatását szüntelenül éreztük az Ünnepi Hét folyamán. Az Ünnepi Hét megnyitásakor a szovjet Tudományos Akadémia meglehangú üzenetet küldött a Magyar Akadémiának. „Forró üdvözlését“ küldte „az összes magyar tudósoknak, akik

¹ A Nyelv és Irodalomtudományi osztály egyik fontos feladatának tekintette a műszaki szaknyelv és élőnyelv szókincsének egybegyűjtését, mert csupán ezáltal válik lehetővé a műszaki terminológia egységesítése, ami a terminológia tisztázatlanságából folyó jelenlegi zavarokat, félreértéseket megszüntetheti. A munka természetesen nyelvtudományi szempontból is igen jelentős: a magyar szókincs egy eddig eléggé ismeretlen részéhez sikerül ezúton hozzáférnünk. Ennek feltárása azonban csupán az *üzemi dolgozók tervszerű közreműködésével* vált lehetségessé. Az Akadémia főtitkára, Erdey-Grúz Tibor joggal állapíthatta meg: „Az Ünnepi Hét programja meggyőzhette dolgozó népünket arról, hogy az Akadémia megértette feladatát és tudósaink megtisztelő hivatásnak tekintik a néppel együtt dolgozni az ország építésén.“

tudásukat és tapasztalatukat a nép szolgálatába állítják és a néppel együtt önfeláldozóan dolgoznak a szocializmus felépítésén. Szívből kívánjuk — folytatja az üzenet — a magyar és szovjet tudósok baráti kapcsolatának és együttműködésének megerősödését a tudomány haladása, a tartós béke és a népek barátsága érdekében folytatott közös harcunkban.“ A Szovjetunió megbecsülése jutott kifejezésre abban is, hogy legkiválóbb tudosaiból álló küldöttséggel képviseltette magát az Akadémia Ünnepi Hetén. Jelképes jelentősége mellett kézzelfogható segítséget jelent a magyar kutatás számára az a nagy értékű könyvküldemény is, melyet Németh Gyula akadémikus előadása után nyújtott át Kiszeljov Sztálin-díjas szovjet akadémikus a szovjet és magyar tudósok baráti együttműködésének jegyében. Az első és második osztály közös üléséről a Bolsevik Párt központi lapja, a Pravda részletes beszámolót közöl, melyben névszerint idézi az ülés előadóit és felszólalóit és az ülésen felmerült kérdésekhez kapcsolódva ismerteti a most folyó főbb nyelvtudományi munkákat.

(Folytatjuk)

Új szovjet nyelvtudományi művek. A Pravda folyó évi április 9-i számában Arn. Csikobava prof. beszámolóját olvashatjuk két új szovjet nyelvészeti munkáról. „A nyelvtudomány kérdései I. V. Sztálin munkáinak fényében“ c. tanulmánykötet a moszkvai egyetemi kiadónál jelent meg és túlnyomó részben azoknak az előadásoknak a szövegét tartalmazza, melyek a főiskolai tanárok moszkvai értekezletén hangzottak el 1950-ben. Csikobava prof. a kötet anyagából a következő értekezéseket említi meg: V. V. Vinogradov: A Pravda szabad vitája a nyelvtudomány kérdéseiről és a vita jelentősége a szovjet nyelvtudomány továbbfejlődése szempontjából; Arn. Csikobava: I. V. Sztálin tanítása a nyelvről, mint társadalmi jelenségről; M. Sz. Poszpelov: I. V. Sztálin tanítása a nyelv nyelvtani szerkezetéről; P. Ja. Csernih: I. V. Sztálin a nyelv szótári szókincséről és alapvető szókincséről; R. I. Avanyeszov: I. V. Sztálin a nemzeti nyelvekről és nyelvjárásokról; G. D. Szanzsejev: I. V. Sztálin a nemzeti nyelvek kialakulásáról és fejlődéséről; R. A. Bulahovszkij: I. V. Sztálin a nyelv történeti fejlődéséről; D. A. Szerebrennyikov: Az összehasonlító-történeti módszer és N. J. Marr ú, n. négyelemes analízisének bírálata: N. A. Kondrasov: A nyelveredet kérdéséhez. — A másik új szovjet könyv címe: „A mai orosz nyelv mondattanának kérdései“. (Az Ucspedgiz kiadása, szerk. V. V. Vinogradov.) A kötet 11 tanulmányt tartalmaz a mondattan és a stilsztika köréből. Csikobava prof. megemlíti közülük a következőket: V. V. Vinogradov: A szintagma fogalma az orosz nyelv mondattanában; P. Sz. Popov: Az ítélet és a mondat; V. P. Szuhotyin: A szókapcsolatok problémája a mai orosz nyelvben.

Levélszekrény

Kérdés. Illyés Gyula Két férfi c. filmregényében használja a *résző* szót: És nyomja bele ő is talpallós nadrágszárát rögtön bokáig a *résző* omlatagába (17). Mit jelent a *résző* szó? L. S.

Felelet. A folytatásból kiderül a szó jelentése: A segédtsizt is levágtat. Lent az a néhány ember a Rákóczi-indulóba kezd bele. A tömeg most tanulja: már tudja is. Az indulót a *töltésen* vonuló katonák is átveszik. — A *résző* jelentése tehát: 'töltés'. A szó nem fordul elő egyik szótárunkban sem. Van ugyan a népnyelvben egy 'rözse' jelentésű *résző* szó, de az nem tartozik ide. Úgy sejtem, hogy a 'töltés' jelentésű *résző* a *részut* szóval van összefüggésben. Ennek a végét u. i. tárgy vagy határozóragnak érezhették s kikövet-

keztettek belőle *részó*, *rízó*, *rízú* alakot, ebből pedig továbbképezve *részós*, *rízós* melléknév alakult. A *részut*-nak van azonban *részunt* és *részütt* változata, azonkívül a *részuntos*-nak *részüntös*, a *rízó*, *részó*, *rízú*-nak *rízós*, *részós*, *részüs* származéka 'részutos' jelentéssel. A *részó* is tehát ezek közé tartozhatik, mivel a töltés oldala ferde, részutos. Hogy a tolnamegyei származású Illyés Gyula a szót a népnyelvből vette-e, vagy más úton jutott hozzá, annak eldöntésére csak maga az író illetékes.

Kérdés. Nagy István erdélyi író a Nines megállás c. kötetében levő „Földi Jánost bekapta a város“ c. kisregényében írja. A fejem szakad szét a gondtul és még most a bornyú is *porig ment!* (167.) Mit jelent ez a kifejezés: *porig ment?*

K. F.

Felelet. Nyilván azt jelenti: 'elpusztult'. De mi köze van a pusztulásnak a *porhoz*? A kifejezést Zilahról is közölték: *porig ment* 'szétment'. Megmagyarázza a szólást Zsolt Béla Villámcsapás c. regényének következő helye: *A ház porig égett* (39). Vagyis 'porrá égett'. Tehát itt a *porig* nem hely-, hanem eredményhatározó. A kifejezésnek nyelvtörténeti szempontból nagy fontossága van. Először is bizonyítja, hogy az eredményhatározó -vá-, -vé ragja azonos az alá, fölé, mellé határozószókból levő -á é raggal, amely a hová kérdésre felelő helyhatározó eredeti ragja volt. Másodszor azt bizonyítja, hogy az -ig helyhatározórag is ezzel a raggal azonos, s a végén levő -g hang csak járulékelem, mint a következő határozószókból: *kissé* ~ *kisség*, *kevésbé* ~ *kevesség*, *kicsinnyé* ~ *kicsinyég*, *kicsinnyég*, *kicsinyig*, *többé* ~ *többég*.

Kérdés. Móricz Zsigmond Magyarok c. elbeszéléskötetében olvassuk: Jánost ma *bolondsél* ütötte (134). Mit jelent a *bolondsél*?

L. O.

Felelet. Semmi esetre sem azt jelenti, mintha valakiről azt mondják, hogy *megütötte a szél*, mert ezt akkor mondják, ha valakit megüt a guta, vagyis agyvérzés vagy szívszélhűdés érte. Itt az író ezt a szólást arra alkalmazta, hogy valami bolondság jutott az eszébe, valami bolondságra határozta el magát. Nyilván ez a közmondás járt Móricz eszében: *Bolond likbul bolond szél fúj* (Erdélyi). Csúry is közli Szamosháti Szótárában: *Boló(n) jügbül boló(n) szél fúj*: bolond embertől bolond tanács v. beszéd származik.

Kérdés. Móricz Zsigmond Magyarok c. novelláskötetében írja: Ezt is megette Pest... Mindenkit *megőr*, mint a gép, ha belekerül (135). Mit jelent a *megőr* ige?

M. F.

Felelet. A *megőr* igében az *öröl* alapszava rejlik. A Hét krajcárban is írja: Hát itt csak így *örnek?* (30). A Forra borban: Aldozata ennek a rettenetes sok bajnak, amely elébb utóbb *meg fogja örni* (1:136). A biharmegyei Szabó Pálnál is: Tönkreteszik ezt a malmot. Hogy ne tudjunk hún *örni* (Őszi szántás 194). Szamosháton *őjir*-nek hangzik. Pl. Ety hétig nem *őjir* a malom, mē nincs fája (Csúry). A MTsz szerint a Tiszától keletre Szegedtől Szatmár és Ugocsa megyéig mindenütt használatos az egyszerű *ör* ige. A különös az, hogy a régi nyelvben alig van rá adat. A NySz-ban egyáltalában nem fordul elő, az OklSz egy 1670-ből való debreceni jegyzőkönyvből közli: Az debreceni ember, ha *örni* akar, idején szert fogjon, szénát vigyen s hét számra *örjön*. — Azonban az alapszó régiségét bizonyítja az *örvény* szó, amely ennek az *ör* igének a származéka, s ennek *örmény* változata is van. A MTsz Köröstarcsáról és Szegedről közli. Összetételben is előfordul: *örmény-tapló* 'gyékény bar-kás virágjának gyapotszerű anyagából való tapló' (hely nélkül), *örmén-tő* 'örvénygyökér' (Székelyföld). Az *örvénygyökér* megvan már Melius Herbariumában (1578): *Enula campana. Öruin*. Alanskraut. *Öruin gyökér* (141). Molnár Albertnél: *örvénygyökér, Orvényfű*: *Enula, Inula, Enula campana, Helenium, Nectarea*. Mai tudományos neve: *Inula helenium*. Ennek is van *örmény* változata: *örmény gyökér* (Miskolczi 1702), *örmény gyűkér* (Felvinczi György 1694). A Szamosháton helynévben: *Nagyőjirmé(n)szeg* (Fertősalmás), *Naty Pál őjirménnye* (Kisnamény), az OklSzban: *Possessiones Noghermen et*

Kysurmen vocatas in Comitatu de Karaso (1323, olv. Nagyermény, Küsermény, azaz Nagyörmény, Kisörmény); *Versus* quendam locum petrosum Chort *Eurmen* nuncupatum (1378, olv. örmény); *Quandam* piscinam Jvan *Ermyne* vocatam (1455, olv. ermínye). *Örményes* származékra még több adat van az oklevelekben: uilla *Eurmenes* (1211, 1277, 1317), uilla *Eurmenus* (1222), *Ermenes* (1358, 1418). A 15. sz. 2. feléből való *Sermones* Dominicalesban a malomkő neve *örménykő*: lapis molendinarius *ermen kw.* Az *ör* ige különben honfoglaláselőtti bolgártörök jövevényszavaink közé tartozik.

Kérdés. Móricz Zsigmond A boldog ember c. regényében egy *szúróka* nevű gyomot említ: *Szurókát* szedtünk a búzába (30). Micsoda növény ez? *L. F.*

Felelet. A MTsz nem közli, de Csűry följegyezte a Szamosháton: *szuróka* 'Cirsium arvense'. Azért hívják *szurókának*, mert erős tövisei a jószág száját megsebesítik. Gabonában gyakran nagyon elszaporodik s ha sűrűn nő, a vetés egészen elnyomja vagy az aratás értékét csökkenti, sőt a kévébe kötéskor szúr is s a munkát késlelteti, ezért el is távolítják a vetésből. Más neve *aszat*, Szegeden *acat*, Vas m. Kemenesalján, Heves megyében, Szilágy megyében népetimológiával *aszott*. Zemplén m. Szürnyegen és Deregnnyón kicsinyítőképzővel *oszatka*. Gyomlálását *aszatolásnak* (Tiszaszentimre, Debrecen) és *acatolásnak* (Szeged, Szentés) nevezik. (L. Pallas-Lexikon *aszott* a.). Az *aszat* szóval jövevényszavaink közé tartozik.

Kérdés. Az Uri muri című regényében Móricz Zsigmond ezt a szót használja: *tarha*. Az illető rész így hangzik: Megfejjik a Bimbót, Csálét, Kajlát, Ozsonnyára ót a bojtár *tarhát* (215). Mit jelenthet ez a rejtélyes szó? *K. L.*

Felelet. A szövegből nyilvánvaló, hogy valami aludttej-félet. Eddigi följegyzéseinkben a *tarha* alakváltozat ismeretlen, csak *tarhó* alakban ismertük. A MTsz szerint a *tarhó* 1. 'fölforralt (juh-)tejből oltószerral készített édes aludttej' (Alföld, Kiskúnhalas, Kecskemét, Csongrád, Zenta; Szabadka; Debrecen), 2. 'összefutott, megtúrósodott tej' (Cegléd). Megvan a régi nyelvben is. Molnár A. szótárában: *Tarh* és *Taroh*: Oxigala. Idézi ezt a közmondást is: Az kit az Tey megéget, az *Tarhot* is fuya. (A *taroh* nyilván sajtóhiba *tarhó* helyett, viszont a *tarh* változatot csak Pápai Páriz közli Molnár A. után. A közmondásban a *tarhot* is valószínűleg *tarhó*-nak kell olvasni. PP a *taroh* helyett *taroh*-ot ír.) A NySz a *tarhóra* több adatot is közöl szövegből, tehát a *tarhó* régi üdítőital lehetett. Pl. Itben el' készítve tartanak minden élést: jeget, tyukot, ludat, *tarhot* (Bartha 1666). Az *tarhót* felvitte az vezér számára (MontME 1:104). Az vezér számára való *tarhóval*, ludakkal, tikokkal felküldöttük (112). *Tarhót* atunk den:20 (KecskTört 2:68). — A MA közölte közmondást íróink gyakran emlegetik: A kása meg-égetvén szájad a *tarhot* is fujad (Medgyesi 1660). Az kinek egyszer a kása meg-égeti a száját, az után a *tarhóját* is fuvja, a mint szállnak (Geleji Katona). Síralsamas kénzerétnek maradékok most is fújni *tarhóját* (Csúzi).

Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, van-e valahol a népr nyelvben a szónak *tarha* változata. Móricz egy népdalból idézi a közölt részletet, lehet, hogy csak a rim miatt keletkezett ez a változat (*Kajlát — tarhát*).

Kérdés. Móricz Zsigmond Forr a bor c. regényében írja: Kötött egy nagy sált, szürke *harasztból* nagy fatúkkal (1:227). Miféle anyag a *haraszt*? A köznyelvben egészen más jelentése van. *L. M.*

Felelet. A szót ebben a jelentésben csupán Csűry Szamosháti Szótára közli: *haraszt* 'puhára font fehér v. színes gyapjúfonál' *haraszt(t)keszkenőü* 'puha gyapjúfonálból kötött nagykendő (fejre, nyakba)'; *haraszt(t)kesztyüü* 'puha gyapjúfonálból kötött kesztyü'. Felkérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használják még a *haraszt* szót ebben a jelentésben. Nem azonos-e ez a *hárászkenő* előtagjával?

Kérdés. Veres Péter Gyepsor c. elbeszéléskötetében használja a *garnács* szót. Pl. Dankó hozott tegnap egy hát *garnácsot*, avval fűt (33). Végül sikerül

égésre kapatni a *garnácsot* (34). *Garnácsot* azonban mindig szedni kell, nemcsak azért, hogy a csószók előtt igazolja, hogy mért járja a határt, hanem azért is, mert van otthon a kemence mellett egy kis berakott kályha, tulajdonképpen katlan, amelyiken egylyukú kályhalap van, ezen szoktak főzni és abba nem ég meg, csak a jó száraz kóró (36). A lapos partján egy darab vágatlan csutkaszár, a dülön *garnács*, abból hamar megrakodik és siet vissza (37). Alig látszik ki valamije a hóból. Mellette a köteg *garnács* (40). Mit jelent ez a szó?

Felelet. Borsod megyében *garnács*, a Bodroglközben *gornács* a. m. 'száraz ágtörmelék, ághulladék'. Szaboles m. Besenyődön *garnácsol* 'száraz ágtörmeléket, ághulladékot szedeget az erdőn'. Veres Péter a hajdúmegyei Balmazújvárosból való, tehát Hajdú megyében is meg kell lennie Borsodon, Zemplé-
nen és Szaboleson kívül a *garnács* szónak. Kérjük olvasóink érdeklődését.

A Nyelvőr postája

Megjegyzések a Nyelvőr 1950. évi 5. számához

Süt a hideg, a dér, a fagy. Nálunk Balmazújvároson is általános ez a szólásmód. — *Jaj, de süti a talpam a hideg főd vagy a hideg kű,* vagy akár *a beton* is.

Pántlikaföld. Elég általános a használata. Ez nem balmazújvárosi táj-szó, mert nálunk ilyenek nem igen voltak. Csak uradalmi táblák és úrbéri tagok voltak, amelyek egy holdnál kisebbekre nem igen osztódtak, csak a szőlőben és a *kaparás* földben (apró veteményparcellák), de ott meg rövidebb volt a dülő, hogy ne keskenyüljenek el a parcellák, mert amelyik földparcellán már nem tud az ember megfordulni a saját igájával — ekével, szekérrel —, az már nem sokat ér.

Se híre, se hamva. Valószínű, hogy a hamva valóban a vándorok, szökevények tanyatüzenek a hamvát jelenti. *Híre* a szó, hogy látta valaki, vagy beszélt vele, *hamva* a tüze helye, tanyahelye, otthagytott nyoma.

Az 1950. évi 6. számhoz

Posta. Pontosan ugyanazt jelenti nálunk Hajdúban is, mint Szabó Páléknál Biharban.

Villahajtó. Ma már nálunk csak a cséplőgép villarázóját értik rajta. Mint tréfás kívánság azt jelenti, hogy nem jó volna a cséplőgép zakatoló villáira kerülni s tehetetlenül lerázódnai, mint a szalma.

Egy játéknév történetéhez. A leírt játék nálunk is ismeretes. A Szolgáság I. fejezete ezzel kezdődik. Mi tekézésnek hívtuk. *Só a lyukamba* és a keresztbe-tett bot szintén használatos volt.

Gözül. Nálunk Balmazújvároson általánosan használt szó és fogalom mindenféle gyűjtögetéshez. Maga a szó eredeti, tehát még nem vagyongyűjtésre átvitt értelmében: egy hegyesorrú mezei egérféle (*gözü*; tudományos nevét nem ismerem), amely a tarlókon halomba hord — vékányi, sőt zsáknyi esomókba — minden gyommagvat, amit talál. Érdekes, hogy elsősorban nem a gabonamagvakat hordja (olyankor még nem dolgozik), hanem főleg a fűmagvakat, de különösen a tarlómuhar magját. Höresögre, ürgére, pocokra, stb. ez egyáltalán nem vonatkozik. Azok közt is van, amelyik *hord*, de nem *gözül*. Az ürge például egyáltalán nem hord raktárra, de a höresög igen. Csakhogy a höresög nem a föld felszínére rakja, amit gyűjt, hanem a föld mélyébe.

A *gözülés* a szenvedéllyé vált értelmetlen gyűjtést is jelenti, mert a gözü sohasem képes elfogyasztani, amit összehord. Egyrészt mert kicsi kis állatka, kisebb, mint a mezei egér, másrészt mert az őszi esőben elrothad az összehordott eleség, harmadszor mert jön az eke és szétdúrja, alászántja. A hörsög raktára azonban az ekejárás alatt van, csak ásóval lehet kibontani. Ezért a hörsög gyűjtése még gazdálkodás, a gözüé már csak gyűjtő szenvedély. A hörsögben is van gyűjtő mohóság, de hasznát veszi, a gözü csak hord mindent, amit talál, ész nélkül. Ezért alkalmazta a nép ezt a fogalmat az emberi tulajdonságokra.

Kanfaros ház. Nemcsak azt jelenti, hogy „széle-hossza egy“, hanem azt, hogy a vége, egyik vagy mindegyik, ukránosan csapott. Főleg a zsuppfedeles házaknál Szabolcsban szokásos, de akad más vidékeken nádfedéllel is. Eredete szerint valószínűleg építő rendszer. Ukrajnában sok változatban láttam.

Parázspénz. Nálunk a vásáron árult és mindenféle pénzből csomóra hányt pénzhalmot, vagy ugyanígy a kofazsebbe gyűlt vegyes pénzt jelenti. Átvitt értelemben készpénz is: nem váltó és nem papírbankó, hanem *parázspénz*: érepénz.

Mérmondó. Hiányosnak érzem a magyarázatot. Nemcsak merészséget jelent s talán nem is a *mer* szóból származhatik. Én inkább visszabeszélőt értek rajta. *Majd megmondom én, miért, azért mert,* stb.

Mindéltig. Nálunk a mindig kiterjesztését értjük rajta. Valószínű, hogy a *mindéltig*-ből származik, de nem pontosan azt jelenti, hanem inkább az *állandóant*, és az *újra meg újra visszatérőent*. Veres Péter

Franciabarack. Az *ebgyömbér* növénynév magyarázata kapcsán Beke Ödön a következő megjegyzést teszi: „A régi magyar nyelvben u. i. a szláv eredetű *barack* csak az őszibarack (a fa tudományos neve: *Prunus persica*) neve volt, a *sárgabarack* neve a törökből átvett *kajszi-barack* volt (a fa neve: *Prunus armeniaca*), melyből népetimológiával lett *kajszinbarack*.” (Nyr 75:58). Ugyanebben a számban a Levélszekrény-rovatban is szerepel a *kajszin* és a *barack* szó (Nyr 75:76) s itt utalás történik a Nyelvőr egy régebbi közleményére, ahol az „*őszibarack*“ jelentésű *baracka* szót mint pécsi tájszót említi. Valóban, az idézett helyen (Nyr 28:80) a következő közlést olvashatjuk, Székely Károly tollából: „...természetrajzaink *Persica*-ja, mely Zomborban *őszi barack* (mindig így!), Pécsen egyszerűen *barack*, Pécs környékén pedig *barac*, *boroc* néven kerül asztalra! — Ehhez fűzi aztán a szerkesztő, Simonyi Zsigmond a következő rövid megjegyzést: „Pécsen rendszeren *baracka*.” Ma, úglátszik, már kiveszett ez a szó a pécsi nyelvhasználatból. Nyolc esztendeig tanárkodtam Pécsen, ismerőseim közt sok gyümölcstermelő is akadt, a *baracka* szót azonban sohasem hallottam. Annál gyakrabban a *franciabarack* szót: így nevezi ma Pécs lakossága az őszibarackot, főleg annak zamatos, húsos, koránérő fajtáját. Júliustól, sőt néha már június végétől egészen szeptemberig, a szüretig Pécs legkedvesebb csemegéje ez a finom gyümölcs. Egy újabb földrajzi munka (Hantos Gyula: Vázlatok Pécs földrajzához. Budapest, 1940:25) is megemlékezik róla és nevééről: „A szőlő mellett a legjellegzetesebb pécsi gyümölcs kétségtelenül az őszibarack, az úgynevezett *franciabarack*. A szőlőskertek tele vannak vele.” Az elnevezés maga bizonyára a gyümölcsfajta eredetével függ össze. Angyal Endre

MAGYAR NYELVŐR

75. ÉVFOLYAM * 1951 JÚLIUS—AUGUSZTUS * 4. SZÁM

Íróink nyelve

VÖRÖSMARTY ÉS A MAGYAR NYELV

Írta: Bóka László

Vörösmarty születésének százötvenedik fordulóját országos ünnepeken emlegette meg a dolgozó nép. Ezek az ünnepek nemcsak emlékünnepek voltak, hanem az első találkozás, a boldog fölismerés örömapjai is: a munkásság és a dolgozó parasztság fiai közül sokan csak most ismerhették meg Vörösmarty kincses költészetét. Hagyatéka most válik tudósok tudományából, könyvtárak poros polcainak feledett értékéből a dolgozó nép tulajdonává. Ezt szolgálja „Vörösmarty válogatott művei”-nek az a három kötete, melyet a Magyar Irodalomtörténeti Társaság szerkesztésében megjelenő Magyar Klasszikusok sorozatában adott ki a Szépirodalmi Könyvkiadó (Budapest, 1950. I. Verssek, hősköltemények. XXXIX, 416 l., II. Színművek. 308 l., III. Prózai írások. 316 l.). A gazdag válogatás érdeme Waldapfel Józsefé, ki a szép gyűjtemény elé hatalmas tanulmányt írt. Ez a tanulmány, mely az első kísérlet arra, hogy a marxizmus-leninizmus tanításait olyan területén alkalmazzuk irodalmunknak, ahol az úttörő munkát nem a Párt vezető politikuskai végezték el (mint Kölcsey, Petőfi, Ady esetében Révai József, mint József Attila esetében Horváth Márton), beható méltatást és kritikát igényelne. Ez azonban nem a mi feladatunk. Ehelyütt Waldapfel József úttörő tanulmányának egyetlen részletére irányítjuk a nyelvtudomány művelőinek figyelmét. Waldapfel Vörösmartyt a „magyar költői nyelv egyik legnagyobb, szemléletességében és zeneiségében egyaránt kimagasló” művészenek nevezi. „Ez a nyelv” — írja Vörösmarty költői nyelvéről — „... tudatosan haladó, az irodalmi múlt és a népnyelv kincseit gazdagon értékesítő, de amellett bátran újító nyelv. Vörösmarty tudósa is volt a magyar nyelvnek. Élete néhány évét túlnyomórésztben a magyar nyelv szerkezet és szókincs tanulmányozásának szentelte, mint az újonnan alakult Magyar Tudós Társaság (Akadémia) nyelvtudományi osztályának első rendes tagja... Költői nyelve bőséges forrása lett a későbbi fejlődésnek... Költői nyelve fejlődésének vizsgálata és magyarázata is azok közé a megoldandó feladatok közé tartozik, amelyekre ez a bevezetés legfeljebb csak utalhat”.

Ez a feladat maiglan megoldatlan s igen helyes, hogy éppen egyik legtekintélyesebb irodalomtörténésünk figyelmeztet rá. Mert a megoldáson való munkálkodás nem csupán a nyelvtudomány művelőinek kötelessége, hanem közös munkája lesz a nyelvészeknek és az irodalom-

kutatóknak. Nem is lehet másként. Erre szeretnék néhány kiragadott példával rámutatni.

Vörösmarty névadásának kérdése — itt elsősorban a régi és pogány nevek népszerűsítésére gondolok — nem deríthető fel Vörösmarty és Dugonics kapcsolatának tisztázása, kettejük gyakorlatának egybevetése nélkül. Vörösmarty feltehetőleg legfogékonyabb korában, mint a pesti kegyesrendiek diákja ismerte meg Dugonics műveit s kapott indítást arra, hogy elmerüljön e félig történeti, félig képzelt ősi magyarság hősvilágába. Baróti Szabó Dávid hatására ő maga ad útmutatást önéletrajzában: „A hatodik iskolában már jobb könyveket olvastam. Baróti Aeneisét...“ Az sem kétséges, hogy Vörösmarty nyelvi merészségei arra a bátorságra vezethetők vissza, amit Kazinczytól tanulhattak írónk. A Magyar Tudós Társaság szótári munkálatai terén, az utasítások és a hiányzó szavak pótlása körül való munkálatokban Vörösmarty együtt működött Toldy Ferencel, Helmeczivel, Bajzával, Bugáttal, Szemerével. Bugátról nemcsak Toldy Ferenc, hanem Vörösmarty is csak elismerő szavakkal szólt. Nem kétséges, hogy az Akadémia állásfoglalását a nyelvújítás kérdésében Vörösmarty irodalmi kapcsolatai döntően befolyásolták. Maig is felderítetlen Vörösmarty hatása Jósika Miklósrá, ki — mint korának divatos, népszerű írója — számos szónak vált terjesztőjévé, melyek közül olyikat Vörösmarty alkotásának tart nyelvudományunk (pl. a *szivar* szót is Jósika népszerűsítette, sőt azt állította, hogy a szó az ő alkotása).

Külön vizsgálatot érdemelne Vörösmarty nyelvének hatása Petőfi költői nyelvére. Itt nem csupán arra az ifjúkori hatásra gondolok, amit a kezdő Petőfi költészetének szónokias fordulatain oly könnyű kimutatni, nem is a Vörösmarty költői gyakorlatából eredeztethető bizonyosfajta szóösszetételekre (vö. *életüdv, örömvirági, dühéremény, úrkény, polgárerény, kéjmámor, habzaj*, stb.). Petőfi elsősorban abban tanítványa Vörösmartynak, hogy egyszerre tud nyelvújító és népies lenni, hogy a régi, a népi és az új egybeolvad nyelvében, hogy az irodalmi nyelvben már nincs ellentét Petőfinél Csokonai és Kazinczy hagyatéka között, hanem mindkettő egyenrangú forrás számára. Vörösmarty volt az első olyan írónk, aki úgy élt a nyelvújítás szavaival, hogy kívül állt az orthológusok és neológusok harcán, Vörösmartytól tanulhatta meg Petőfi, hogy a költő számára régi és új egyként abból a szempontból érdekes csupán: mennyiben kifejezőbb az egyik a másiknál.

A mai magyar irodalmi nyelvet földolgozó nyelvészek és legújabb irodalmunkat értékelő irodalomtörténészek, kritikusok számára egyaránt érdekes az is, hogy mai magyar költészetünk számára is eleven hatóerő Vörösmarty hagyatéka. Waldapfel azt írja, hogy „a Nyugat modernizmusa ahhoz próbált visszatérni benne, ami inkább a néptől még távolálló, korai Vörösmartyra volt jellemző“. Ez főként Babits Mihályra érvényes (neki is inkább elvi, elméleti állásfoglalására, semmint költői gyakorlatára). De maig sem vizsgálta meg senki Vörösmarty hatását Juhász Gyulára, Tóth Árpádra s főként Adyra, jóllehet ez a hatás döntő mód nyelvi hatás. Nem csupán az olyan nyilván véletlen megjegyzésekre gondolok, mint Vörösmarty önéletrajzi vallomása („igen megörültem, hogy a magyar nyelv oly könnyen perdült római rend szerint“) és Juhász Gyula Oláh Gáborhoz írt költői levele egyezésére: „Mert gyönyörű nyelvünk antik mértékre legillőbb, Disztichonos versekben írom e szép sorokat...“ Elsősorban az a mély hatás érdemel

vizsgálatot, amit Adyra tett Vörösmarty varázslatos költészete. Ady gondolatvilágában nem vált el a költő, a nyelvész Vörösmarty a politikus Vörösmartytól. „*Vörösmarty a költők fejedelme: a világosság fejedelme hát*“ — írta Vörösmarty centenáriumára. Tizenkét évvel később pedig a főváros nyelvének zsargonná torzulása ellen hadakozva, többek között Vörösmarty nyelvét ajánlja a magyar városiasság nyelvi alapjául. Ady utáni költészetünkben a pályakezdő Illyés Párizsban Berzsenyit, Vörösmartyt és Zrínyit olvassa s hatásukból — mely első köteteinek nyelvén szembeötlő — legtovább Vörösmarty hatása él. A fasiszta barbárság idején nem egy költőnk menekült Vörösmartyhoz („*s mert tudtam, ily szavakkal szólt már Vörösmarty, Arany*“ — írta Zelk Zoltán, mikor ki akarták tagadni magyarságából), a fiatal Benjámin László „Vörösmarty emlékének“ szentelte „Előszó“ című, verse címében is Vörösmartyt idéző versét:

*Midőn ezt írtam, a Fény lebukó
korongja — még — az égi rétek alján
imbolygott haldokolva, elfolyó*

*vérével festve a rémült Föld halvány
arcát, utolsó jelként . . .*

A fölszabadulás után pedig egyre többször zeng fel Vörösmarty neve költőink verseiben (Kónya Lajos, Somlyó György, Zelk Zoltán, Gellért Oszkár) és a költő Somlyó György „Vörösmarty példája“ címen írott tanulmányában a csodálat és szeretet hevétől olvadó szavakkal emlegeti Vörösmarty költői nyelvének szépségét és erejét.

A hevenyészve összeszedett példák e kalázkaparékában is, íme, mennyi a jó mag. Egy nagy költő nyelvének kialakulása, e nyelv eleven hatása kortársaira, nyelvének beleépülése utókorának költészetébe, a nyelvújítás problémája, a Petőfi- és Ady-filológia, a mai magyar irodalmi nyelv problémája, a haladó hagyomány tudatos felhasználásának kérdése, megannyi fontos feladat és mind olyan, mely a nyelvtudomány és az irodalomtudomány munkáit együttműködésre utalja.

Holott a felvetett kérdések mindegyike mégcsak a szorosanvett tudományos problémák közé tartozik s eddig nem is érintettük az oktatás és a népművelés feladatait. Azt nevezetesen, hogy Vörösmarty nyelvészetéből hogyan fogjuk eljuttatni dolgozó népünkhöz azt, ami belőle haladó hagyomány, eleven érték, hogyan fogjuk megmutatni költői nyelvének szépségeit.

Ez a máris illeténél jobban megduzzadt inkább könyvismertetés, mint tanulmány, ezzel a feladattal még vázlatosan sem tud foglalkozni. Azt hisszük, elég, ha utalunk arra, hogy a Magyar Klasszikusok virágzedete Vörösmarty költészetéből arra is alkalmas, hogy költői nyelvnek szépségeiről, gazdagságáról fogalmat alkosson az olvasó. Mégis, a teljesség igényéről eleve lemondva, idézzünk néhány olyan példát — nem Vörösmarty költészetének egészéből, hanem csak Waldapfel válogatásából! —, melyek azt mutatják, milyen módon van átszöve Vörösmarty költői nyelve a magyar szólás-kincs, a magyar népnyelv stereotíp fordulataival.

„Hej, Kató, ne szomorkodj, Mindég nem lesz így“ (Pórdal). „Itt késvé mérgét nyelte az agg török“ (Szigetvár). „Mely édes álmainkat elveri“ (Teschlér barátomhoz). „Megfűrésztlek, ilyen-adta“ (Zotmund). „Láttam illyet s majd megvesztem“ (Szebb az asszony, ha hamis). „Papiros ugyse! kezünk megszakad, annyit írunk“ (A patvarista). „Az téged keserű kinnal nevel énnekem“ (Csaba szerelme). „S verhetné az eget tíz ország szerte magyar dal“ (Zrínyi). „Hogy mint Perzsi gyöngyöm, Olyan drága kincs Széles e világon Még keresve sincs“ (Párja nincs). „Sugár leány, ah szép leány! Szebb négy világon nincs

talán“ (Szilágyi és Hajmási). „*Tajtékot túrva vág a mén*“ (uo.). „*Peti balra sántít, Bandi jobbra szánt*“ (Ilus panasza). „*Hordja el a tatár Leányságomat*“ (uo.). „*S mint madár a száraz ágon, Csak úgy tengek a világon*“ (A bús legény). „*Kidőlt bedőlt az oldala, Belejár az istennyila*“ (Pusztá csárda). „*Éj be hamis az a maga szája*“ (Gábor diák). „*Hejh galambom, gyere hozzám, Tövistelen az én rózsám*“ (A kérő). „*Élek halok szép asszony csókjáért*“ (Becskereki). „*Meleg karjaim közt Piros róza volnát*“ (Rózsa voltál, rózsá). „*Szűz pártája helyett Főkötőt tennének*“ (Sír a szegény leány). „*Érte mennék kedvem nagyváltában*“ (Egy világot). „*Isten tudja, most ő hol jár, Tán tovább ment, mint a madár, Tengeren túl, hegyeken túl, Tán a világ végén is túl*“ (Az elhagyott leány). „*Hagyjátok elbujdosni Világtalan világig*“ (A hivatlan dalosok). „*Nincs olvasznak párja hadban*“ (Az ősz bajnok). „*Eztán érd be kevesebbel*“ (uo.). „*Tűcsköt-bogárt mind összeolvastott*“ (A két politikus). „*Jaratlan utakon ki jársz*“ (A hontalan). „*A hitetlen oldalcsont Már sok férfit törbe vont*“ (Hűség). „*Zálogul add szivedet*“ (uo.). „*Jó hold komám, esendes jó éjszakát*“ (A holdhoz). „*És völgyön és hegyen Lakodalom*“ (Az özvegy). „*Csaknem maga maradt, Mint téli fán az ág*“ (Az árvizi hajós). „*S mint inkább leendek Bútól fekte*“ (Éj és csillag). „*Lesben a vadással Sült galambra vársz*“ (Az unalomhoz). „*S hordt el más világra Régi sátrodat*“ (uo.). „*Ármány-adta Péterkéje! Még mi nem volt a bibéje*“ (Petike). „*Sem chetnék, sem ihatnék*“ (uo.). „*Óeska tanácsokkal, köpönyeggel zápor után jársz*“ (Egy politikus költőhöz, 2.). „*Lassan megy, mint akit akasztani visznek*“ (Mák Bandi). „*Bakoný erdejéhez még képpel sem fordul*“ (uo.). „*Nagy szálla vagy szememben kis leány*“ (Laurához). „*S kapcám mégis szorul*“ (Tót deák dala). „*Nincs kő, hová fejt Csak egy is teheti*“ (Az elveszett ország). „*Nem fogunk már senkit is kötéllel*“ (A katona, I.). „*Katonának sokszor jól van dolga, Sóra, fára többé semmi gondja*“ (uo.). „*Ne aggódjál rajta, azt gondold, hogy gombház, Példabeszéd mondja, ha leszakad lesz más*“ (uo., II.). „*Lásd én tüzön, vizen Átszállanék*“ (uo., V.). „*Majd ha ember kell a gátra*“ (Mit csinálunk?). „*Mi kéne merke, ha volna?*“ (A sors és a magyar ember). „*Csik Ferkének hül a vér erében*“ (Csik Ferke). „*Tele kamra, tele pince S mindig kézben a kilincse*“ (A szegény asszony könyve). „*S mid van, kezéd között Olvad, mint hó*“ (Mi baj?). „*Hát félre bú és gyűlölet*“ (Jóslat). „*Húzd rá cigány, megittad az árát, Ne lógasd a lábadat hiába; Mit ér a gond kenyéren és vizen*“ (A vén cigány), stb.

A Magyar Klasszikusok jubileumi Vörösmarty-kiadásának értékét, a bevezető tanulmányt és a válogatást, az irodalomtörténeti bírálat fogja majd mérlegre tenni. Itt azt állapítsuk meg, hogy a bevezető tanulmány olyan föladatokra hívja föl nyelvészek és irodalomtudósok figyelmét, mellyel érdemes és kell foglalkoznunk, a válogatás pedig mély bepillantást nyújt Vörösmarty költészetének kincseskamrájába. El kell végeznünk, vállalva, azt az érdemes munkát, hogy Vörösmarty hagyatéka ne csak a könyvespolcok dísze legyen, hanem dolgozó népünk kezébe kerüljön. S ha nyelvi gazdagságára rámutatunk, talán most bimbózó új költészetünknek is jó szolgálatot teszünk, kezükbe adva haladó hagyományaink egyik kincses rejtékének kulcsát. Vörösmarty azt írta egy ifjonti versében: „*Engem serdülő korban megbájola nyelve Győztes apáimnak...*“ Hívjuk föl példájára költőink figyelmét, Vörösmartyra — Vörösmartyt idézve:

*Tégedet említünk legelőször is, aki az ősi
Tisztes üdöböl e szép szót ajukunkra emelted...*

CSOKONAI NYELVÉNEK ÉS STÍLUSÁNAK HATÁSA LEGNAGYOBB KÖLTŐINKRE

Írta: Földessy Gyula

I. A magyar nyelvújítás nagyereyű vezéréől, Kazinczytól annyira lenézett, megvetett Csokonai emberi-költői alakja nemzedékről-nemzedékre mindegyre ragyogóbban fénylik ki a multak ködéből. Közlebbi beható vizsgálat megcáfolhatatlan bizonyítékot szolgáltat rá, hogy a magyar költészet világirodalmi színvonalig emelkedésében ez a tudós és művelt, kortársaitól tragikusan el nem ismert költői lángelme képviselte az egyedül helyes irányt kora irodalmi életé-

ben. S elsősorban éppen Kazinczyval szemben, akinek súlyos tévedései ellenére szintén vannak tagadhatatlan érdemei a költői s általában az irodalmi nyelv kialakításában. De Kazinczy a nagy debreceni poétával ellentétben nem a magyar nyelv önértékű, szervesen-alkati, külső-belső formai sajátosságaiból törekedett fejleszteni nyelvünk kifejező képességét, hanem imitativ módon, idegen irodalmaktól irányítottan. S ami legnagyobb tévedése volt, a nyelvi kincsek pazar gazdagságával bővelkedő „pórnyelv“-et érthetetlen értetlenséggel toltta el magától.

Hogy az időtájt valóban szükség volt nyelvünk csinosítására, ezzel Csokonai teljesen tisztában volt, sőt jóakarató belátására vall, hogy Kazinczy nyelvtisztító, nyelvújító munkásságát szinte érdemén felül méltányolta, látva az ő tiszteletreméltó igyekezetét a magyar irodalmi beszéd tökéletesítésében. Az igazi nyelvújító és költői-nyelvújító azonban Csokonai volt és nem Kazinczy. Csokonai A magyar nyelv feléledése c. kis elmélkedésében, ha röviden, tömören is, de a magyar nyelv kertjének legértőbb művelőjeként nyújt programot nyelvünk szavainak „oltásáról, ültetéséről, irtásáról, tisztogatásáról, fáradszónak műveléséről”. Am anacreonai versei után yotett jegyzeteiben azt is szóvá teszi, hogy a „literátoroknak nem „külföldi írók után kell igazodniok”, hanem „a rabotáló együgyű magyar nép” beszédében kell megtalálniuk a törzsökös magyarságot s azokat a „tiszteletes maradványokat”, melyeket „az olvasott és utazott urcskák”, „az elpallérozott kis asiatak selyp és erőtelen nyelvében” hiába keresünk. Csokonainak az ő nyelvújításában nagy gondja volt arra, hogy torz, fonák, kirívóan magyar-nyelvszellem-ellenes szavakkal és gondolatkötésekkel ne színtelenítse a sok évszázad viszontagságos multjában kijellegzetesedett nagyárnyalatosságú magyar beszédet.

Kazinczy „pórnyelv“-ellenes magatartásának vészes hatása volt nemzeti költőink beszédének nyelvi és stiláris kialakulására. Egyik legsajnálatosabb példája ennek a Kazinczy-rajongó Kölcseynek költői gyakorlata. Elméletben Kölcsey is azt vallja, hogy „a való nemzeti költésnek csak a nemzet kebelében lehet s kell szárnyra kelnie”; hogy „az idegen tűznél gyújtott fény a nemzeteknek csak homály közül sugárzik”; hogy „a műveltség lépcsőin... a magyar poézis többé belső szikrából szép lánggra nem gerjed”, s ha „idegen tűznél kell annak meggerjednie... a nemzet egészének nehezen fog világítani”; hogy „a való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznapi dalokban kell nyomozni”. Mégis Kazinczytól-irányítottságában olyan útra sodródott, hogy bevallása szerint kivette verseiből a véletlenül beléjük csúszott „póri szavakat”, kifejezéseket. (Tudya van róla az is, hogy egyik-másik dalát az első fogalmazásban népies hangon szerezte s aztán a Kazinczy-ideálnak megfelelően írta át.) S az a Kazinczy-kezdeményezte „magasabbrendű” költői esztétika Petőfi ráhatásáig Vörösmartyt is megbénította a népi beszéd izosságának, természetességének szabadabb, bátrabb, kötetlen megszólaltatásában. (Kifejezetten ez volt a Csokonain nevelődött s Petőfitől is sokat tanult Arany János véleménye Vörösmarty és kortársai, Kisfaludy Károly és Czuczor költői stílusáról. L. Népiességünk a költészetben c. „terv-vázlat“-át. Hátrahagyott iratai 2:569.)

Révai József elvtárs szabatos, gondos megkülönböztetést tesz a Dugonicsok (és nyilván a Gvadányiak, Mátyásiak, Kónyiak stb.) „feudális” népiessége s Csokonai „paraszti” népiessége között. Idézem idevágó — és végérvényesen helytálló — fejtegetéseit Kölcseyről írt alapvető fontosságú tanulmányából: „Ő (Csokonai) nem Dugonics utódja, hanem Petőfi elődje. Amikor Kölcsey ellene fordult, akkor lényegében a plebejus népiességgel forlult szembe. (Jellemző, hogy igen elítélően nyilatkozik Csokonai plebejus költészetének egyik legérettebb alkotásáról, a „Méla Tempefői”-ről. Hozzáfűzhetnök Révainak ehhez a zárójelbe foglalt megjegyzéséhez azt is, hogy Csokonai Tempefői-jében az ízléstelen népieskedésű Csikorgó nevű „fűzfa”-poétát alaposan kifigurázza, ami nyilvánvalóvá teszi Csokonai véleményét a műveletlen verselőről.) És mégis — folytatja tovább Révai — igen mély igazság rejlik Kölcseynek Csokonairól

alkotott esztétikailag is, de történetileg is nagymértékben téves ítéletében. A plebejus népiesség is lehet provinciális, vidékies, amíg tisztán paraszti marad. És amíg tisztán paraszti marad, addig a plebejus népiességben is mindig fel lehet lelteni patriarkális vonásokat. A plebejus népiesség csak Petőfiben vált el végleg és határozottan a patriarkális népiességtől és fordult ellene. De ennek előfeltétele volt az a harc, amelyet Kőlcsey folytatott a „provinciális” népiesség mindkét változata ellen. A polgári haladó Kőlcsey idegenül állt Csokonai paraszti népiességével szemben és ezért nem véletlen, hogy Petőfi (s utána Ady Endre — — a Révai zárójelle) Csokonaiiban s nem Kőlcseyben ismerte fel a maga elődjét. De Kőlcseynek a polgári haladás álláspontjáról vívott harca a provincializmus ellen mégis előfeltétele volt annak, hogy Petőfi népiessége következetesen plebejus, valóban demokratikus népiesség legyen, amelyben már nincs semmi vidékies, patriarkális vonás.”

Való, hogy Csokonainál — talán inkább csak a kezdő Csokonainál — talánunk nem kis számú „vidékies”, „patriarkális” népiességet (pl. némi naívsággal a különben igen szép *Az este* c. versében). De a már előbb idézett, A magyar nyelv feléledése c. írása bizonyítja, mennyire tudatában volt, hogy „az ízlés és szorgalom” növekedésével hátramaradottságunkból „óriási lépéseket tehetünk” előre. A Csokonait egy egész nemzedékkel túlélő, reformkorbéli Kőlcsey politikai és szociális magatartása látszólag ugyan haladottabb volt a koldusinségektől sujtott s igazi valójából kiforgatott Csokonaiénál, de — Révai megállapítása szerint — mégis őt kellett Petőfinek a maga szociális voltában elődjéül tekintenie és nem Kőlcseyt. Nem szól-e ez a tény amellelt, hogy Csokonai *lényegben* ideológiailag is megelőzte a jóval későbbi Kőlcseyt, aki polgári demokratisága ellenére osztályi kötöttsége miatt képtelen volt méltányolni Tempefői plebejusi iróniáját a teljesen kultúrátlan főnemeselek jellemzésében.

1) Csokonai költészete csodálatosan dús tárháza a népi beszéd örökértékű hagyományainak s a magyar költői beszéd ezektől meghihletett pompás kifejezéseinek. A népi nyomokon járva olyan tündöklő szépségeit és nagyhatalmát tárja föl verseiben a benne megújódott költői nyelvnek, mint Petőfi, Arany és Ady, akiknek már Csokonai után s tőle nagyon sokat tanulva egyengetett útjuk volt a magyar költészet legmagasabb csúcsai felé.

Csokonai klasszikus érettségű kifejező erejének bizonyosságaképpen ezrivel jegyezhetnénk ki az ő bámulatos plaszticitású, reális szemléletű, mindig nagy-szerű nyelvérzékeléssel megtalált szavait és szólásait, verseiből, prózai írásaiból egyaránt.

Íme, egy pár példa az anakreoni dalokból: Ti szent Idáliának *Kacérszemű* leányi, Ti minket *istenítő* Nyilakkal *öldököltök*. Mikor *levért* erőnkön Feláll királyi széktek, Reánk *bodor* kacajjal *Nehéz* bilincset üttök. Ti *mézitalt* ajánltok, Ha *maszlagot* kevertek; Ha *nyügbe* vertek is ti, *Lágy* bársony az s virágszál. — — — Kancsót, fiúk, *veszendő* Ez élet és előlünk, Mint egy palack bor, elfogy. *Hát kurta* napjainkból *Hányat lelopnak* a bűk! Mért *bokrosítsam* a bajt, Miért *fogyaszam* életem, Ha a gohér virágzik (gohér: szőlőfajta). — — — Ő a kegyelmes isten (Bacchus) És ő az, aki melletti A *büszke* nagyravagyás *Rezzenti* tarka szárnyát. — — — Kedvellem a piros bort, Mely a sirászi hegynek *Boldog* kövén tenyészik. Nincs több bor a világon. Nincs több ehhez hasonló, Setét ez és *aranyszín*, Szivem kinyílik ettől, Öröm *pezseg* szememben. — — — Most nyílnak a virágok: A róza mint királyné *Útarka* trónusában S a nárciszok körülte *Fenn-álva* *rdvarolnak*. Tulipántok és küköresök S *jácintusok borulnak* Királyi *számolyára* S a szép tavasz felette *Kék kárpitot lobogtat*. Viríts *beeses* ligetke, Viríts ezer virággal S *felhőzd be* illatoddal A jó Hafiz halonját! Ti pedig, piros leányok, Jertek *begyezni* rózsát A jó Hafiz gyepéről (begyezni: rózsát tűzni a ruha felső kivágásába, a „begy” fölé), Kinek égi lelke *nyájás*, Mint róza s *drága* híre Mint *rózsaszag* kiterjedt, Szívünkre és hazánkra — — — A zöld bokorba hallom A filmilét danolni, Hallgassatok leánykák! Most *andalogva rejtőz*, Majd felfelé *cikornyáz*, Majd *harsog és ledörmög*, *Kanyarog, siet, rezeg, nyujt*. — — — Mit érzek! a virágok *Bimbóikon*

kinéznek, Habosan terül az illat, A fellegek szaladnak, Belőlük a szelid Nap Mosolyt derít egünkre. A filmilék zenegnek S egy szellet a rózsának Bimbóiból kilendül. — — —

Forgassuk, lapozgassuk Csokonait kezdettől végig s a kifejezés szemléletességének, a bájnak, erőnek, a reális érzékelésnek, az ábrázolás változatoságának olyan mintapéldáival találkozunk, amik tökéletességükben egyenrangúak, egymagaslatúak későbbi legnagyobb költőink legremekőbb stílus szépségeivel. Ezek hatották meg annyira Adyt, a magyar költőművészi kifejezés legnagyobb poétáját, hogy elragadtatásában „el szeretne volna lopni“ egy-egy versét Csokonainak.

Csokonai költészete zálogos biztosítéka volt a magyar költészet egy olyan minőségi fölemelkedésének, amely legmagasabb csúcsáig ért föl a világköltészetnek. Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady Csokonai nélkül nem lehettek volna azok, akik őáltala lettek. Ady, aki minden életvonatkozásban Shakespeareként tudta megragadni a jelenségek lényegét, „Csokonai híres Vitéz Mihályt mindnyájunknak *atyánknál atyábbjának*“ nevezi s ezzel a Csokonait teljesen megillető utódi-gyermeki hódolattal adta meg legméltóbb, legigazibb értékelését annak a költő-óriásnak, akit ő a legnagyobb magyar költői talentumnak tartott, s aki maga is bizvást várta teljes értékű elismerését a 20. vagy 21. századtól.

1928-ban olvastam fel az Irodalomtörténeti Társaságban Csokonai és a magyar költészet c. kétívnyi terjedelmű tanulmányom egyes részleteit. Ez csak hat évvel később jelenhetett meg Tanulmányok és élmények c. nagyobb könyvemben (a tizes-huszas-harmincas években többször olvastam fel hosszabb tanulmányokat Aranyról, Petőfiről, Adyról, Vajdáról az Irodalomtörténeti Társaságban, de ennek folyóirata sohasem adott helyet nagyobb terjedelmű írásaimnak). Ebben a művemben főképp Csokonai művészi jelentőségét igyekeztem kidomborítani (egy hosszabbacska szakaszában a Méla Tempefői-vel kapcsolatban céloztam az ő, a Kazinczyéval ellentétes szociális magatartására is; Csokonai haladó, szellemű világnézetét először Waldapfel József mutatta be egész terjedelmében az Irodalomtörténet 1949. 1. számában megjelent alapos tanulmányában) és részletesebben feltártam benne Csokonai rendkívüli hatását legnagyobb magyar költőinkre. Ezt a fejezetet a Nyelvőr szerkesztőjének kívánságára némi rövidítéssel s más részről újabb adatokkal kibővítvé közlöm az alábbi sorokban.

II. Bár Vörösmarty költő-elődei közül inkább Virág Benedek, Kazinczy, Berzsenyi nyomán kezdte pályafutását, mégis különösen a Zalán futásának több helyéből kitetszik, hogy ifjúkorában sokat tanult Csokonaitól. Gyulai az ő Vörösmarty-életrajzában erről egyáltalán nem emlékezik meg.

A Zalán futása bevezetésében s két első énekében több Csokonai-eredetű sorral találkozunk. Így mindjárt az első mondatokban. Idézem az idevágó Csokonai-sorokat:

Mely különös látás jelenik meg előttem az éjnek
Néma homályában? Zeng a rózsákra akasztott
 Páfusi kis lantom s már trombita módra zörögvén
 Tábori hangokkal dobját siketíti fülemnek!
Rettenő ha akat látok, küzködnek erővel
 A viadalra kiszállt népek, az *éji homályban*
 Csillog az egybezavart seregeknek kardja szemembe...
 És sok ezer paripák körmére dübögnek az erdők.
 Látás: „irta deák nyelven udv. tan. Denis ur“*)

Ugyanílyen tárgyúak s a Zalán futásá-ra emlékeztetők a Diétai magyar Múzsa 2. számának következő sorai:

* A latin textust nem ismerem; igen valószínű, hogy Csokonai e műfordításában, éppúgy mint a többiekben, szintén *szaba'on* költötte át az eredeti szöveget.

... Hadakat látok, s közepén a hadaknak
 Rénus füstölgő partján már látom az Árpád
 Kardra szokott fiait, ...
 Táborok indulnak, csörög a kard, a hadi láрма
 Veresi a felhőt, cobog a dob, ezer paripának
 Reng a föld dübögése alatt, a trombita zendül
 S már a puskáknak lyukain a sárga halálo:
 Omlanak ...

A „sárga halál“ ott van Vörösmarty Zalán futása első énekének 36-sorában:

Valamint a *sárga halálnak*
 birtoka oly szomorú csendes most vára ...

A Zalán futásának 3—4. sora:

Rajta *sűrű fellegek*, és a
 Bús *feledékenység* koszorútlan alakja lebegnek

— kétségtelen átvétel Csokonai következő soraiból:

A *feledékenység* ült ezek tetején,
 Vastag gyászos daróc volt burkolva fején;
 Érzéketlen, némán, siketen és vakon
 Hevert a láb alá tapodott hamvakon ...
 Egy homályos *felhő*, mely a mélyről jöve,
 Körülötte *sűrű* ködkárpitot szövö. (A Dugonics oszlopa.)

A Zalán futása II. énekének első sora:

Már a *sátoros éj* eljött a földre *setéten* —

élénken emlékezetünkbe idézi Csokonainak *A rövid nap s hosszú éj* c. versét,
 mely így kezdődik:

A nap megint leszállá
 Elvégezé futását; *Sátort az éj csinála*
 Fonván *setét* lakását.

Egyezés van a Zalán futása II. énekében Ármány első leírása és Csokonai *A tengeri háború* c. versének pár sora között (H.—G. kiadás I. 163):

Vörösmarty: ... Ármány ... üte, vága dühödten,
 villámlott és szikrázott a fellegi dárda ...
 ... Ármány pedig a gonosz isten,
 Nagy *denevérszárnyon repkedve* visita közöttük ...

Csokonai: A halál kevélyen nyargal a habokon,
 Nyilait ordítva szórja el azokon.
 Az irtózás véle, a kék rettegéssel,
 A sárga félelem s kétségbeeséssel,
Denevérszárnyakon repdesnek itt széjjel ...

Különösen érdekes Hajnának és a délszaki tündérnek első találkozása (*Zalán futása* II. ének) szembeállítva Csokonai: *A csókok* c. idillikus történetének néhány sorával (H.—G. kiadás II. 2. 443—444. l.):

Vörösmarty: A Hajnal szép gyermeke jött, egy *délszaki tündér* ...
 „Hajna, te futsz, ó, Hajna, kiért *elhagytam* az ékes
 Hajlékot dél fényes egén ...“

Csokonai: „Vénus csillagzatja ... ama jóltevő *tündér* kis isteneknek ... paracicsoma ... (a tündérek) ezenen meg ezenen seregelnék *egy szép leányzó körül* ... Egy szép leányzóért ó *hányszor maradnak üresen* a szép *hajnalcsillag* kedves rózsásai!“

III. Gyulai írja Petőfiről, hogy Csokonait és Vörösmartyt „könyv nélkül” tudta. Petőfinek több prózai és verses írásából tudjuk, hogy becsülte, szerette Csokonait. Írásaiban, verseiben többször szól róla. Így: a Tompa Mihályhoz c. költői levelében azt írja, hogy barátkozásukat látva „örömkönnyekeket sír Csokonai”. De Csokonai ráhatása nem annyira egyes átvételekben nyilatkozik meg. Csokonai a vérébe ment Petőfinek. A későbbi nagy költő a megelőzőt még diákkorában magába habzsolta s Csokonainak ép és egészséges és bátor magyarsága és gazdag fantáziája állandó ható-erőként ösztönözte Petőfit.

Egy példával igazolom megállapításomat. Petőfinek van egy jól ismert, 1845-ből való verse: *Képzetem*. Gondolatmenete: képzeete bejárja az *egész mindenséget*, ott terem a legfelsőbb csillagzaton is, sőt ott, hol „már megszűnik az isten világa, új világot teremt mindenhatósága”.

Ennek a Petőfi-versnek egész lelkét meg tudom fogni Csokonai két versének egynehány sorában:

1. Te benned úgy csap a poéta széjjel, Mint a fényes villám setétes éjjel, Midőn teremt új dolgokat, A semmiből világokat... (Óda a magánossághoz.)	2. Elmém... hajdanában Az égnek tág boltjaim Átlövelt egy minutában A Pégazus szárnyain... (Az elmátrónásodott Doris.)

A Petőfi-versnek fő gondolat-elemei: a mindenség bekalandozása a képzetet szárnyain s az isteni erővel versenyző semmiből-teremtés: már megtalálhatók ezekben a Csokonai-verssorokban. Persze, Petőfi nem úgy írta a *Képzetem* c. versét, hogy tudatosan merültek volna fel benne a Csokonai-képzetek, hanem Csokonaitól megtermékenyült lelkében egybegyűlt volt mindaz, amire a maga versében szüksége volt.

Ilyen rejtett, a Petőfi vérében rejlő kapcsolatot érzek egy-egy más, azonos formájú Petőfi- és Csokonai-vers közt.

Petőfi (A szeretóm nyalka gyerek):

Jól tartottad a lovadat,
De már föl is kantároztad.
Még egy csókot, itt az orcám,
Isten hozzád, kedves rózsám!

Kedves rózsám, isten hozzád.
Adjon isten arany zablát,
Arany zablát a lovadnak,
Aranyos kedvet magadnak!

Csokonai (Szegény Zsuzsi a táborozáskor):

Csakóját könyvvel öntöztem.
Gyász pántlikám rá kötöztem;
Tíz rózsát hinték lovára,
Száz anyyi csókot magára.

A lelkem is sírt belőlem,
Mikor búcsút veve tőlem,
„Isten hozzád” többet nem szólt,
Nyakamba borult s megcsókol.

Petőfi Debrecenben írt Szomjas ember tünődése olyanformán hat rám, mint A csikóbőrös kulaes megihlető hangulatából eredő költemény. Mind a kettőben figyelemreméltó a bor utáni vágynak mesteri jellemzése. A megcsinálás módjában is van rokonság. A bor után való vágyakozást mindkét monologizáló borissza feltételelesen foglalja szóba: „Oh, ha szívünk szerelmének Kis zállogi születnének S ott ülnének hosszú serral A kuckóban tele borral!” (A csikóbőrös kulaes). Petőfinél: „Hm, biz a *nem tréfa volna* A felhőből hogyha *folyna* Bore só — *Volna!* itt a bökkenő... Hátha könnyeimnek árja, Uram boesá! *borrá válna...*”; Csokonainál: Zsanám meg kulacsa *válna, Borral mindég színig állna...*” Van még kapcsolat a két vers egyes képzetelemei között is: „Akadtam még egy bankóra, *Kit szántam szemborítóra...*”, — Petőfinél: „Valami jutott eszembe, *Zálogul majd azt teszem be.* Előre, *Hítvesem fejkötője.* Jaj de hisz már sírba zártam Szerelmes hitestársam S ott véle Nyugoszik a fejkötője”. És mindkét vers külalakja is támogatja a Petőfi-versnek a Csokonaiéból való kieredését.

Csokonai-reminiscencia érzik ki Petőfi következő soraiból: „Egy mosolygásodban is több Költészet van, kedvesem. Mint az *ötszáz-ötven versben*, Melyet írtam összesen“; Csokonai: „*Ötven versbe ötven szókkal* Annyi érzés bé nem fér, Mint egy csókba: hát egy csókkal Száz köszöntő fel nem ér“.

Egy azonos szemlélet révén szintén Csokonaihoz asszociáljuk Petőfit A virágnak megtiltani nem lehet e. versével: „Jaj ha tudnám, hogy másnak vár csókjára *Tündér orcád tejben úszó rózsája*“; Csokonai (A magyar gavalér H.—G. kiadás I. 1. 60. l.): „Barna szemöldöke, s hollószínű bajusza, *Képének pirosló tejét büszkén ússza*“. Még közelebb állnak e Petőfi-vershez egy másik Csokonai-vers (Az eleven rózsához H.—G. kiadás I. 2. 468. l.) következő sorai: „Hóféhér tekintetednek Hajnalán nyilásba jött *Rózsaszálacsokkák ferednek Tiszta téjhabok között*“.

Szóegyezéseket is többször találunk Csokonai és Petőfi között. Petőfi Reszket a bokor, mert... kezdetű versében: Szeretsz *rózsaszálam*, én ugyan szeretlek... minden valószínűség szerint Csokonaitól került Petőfibe. Csokonai nagyon gyakran használja a *rózsaszál* szót.

Ugyancsak Csokonaira emlékeztet Petőfinél a *Füstbe ment terv* verscíme. Csokonai Még egyszer Lillához e. versében e sor áll: „*Reményem füstbe szállt*...“

Csokonai két sora a Dorottyá kínjai e. versben: „Ej, a vad egrest szereti S az asszuszólót megveti“ — szintén előkerül Petőfi Uti levelei VIII. szakaszának végén: „Miért egyem egrest, ha már érett szőlő is van?“

Csokonai Parasztdal-ában: T’od azt *hazudtam* volt neki: *Csak a pipát*... — asszociálódik Petőfi Befordultam a konyhára kezdetű verséhez: A pipám javában égett, *Nem is mentem én avégett*.

Azonos szemléletűek és szavakban is egyezők Csokonai A búkergető e. anakreoni dalának következő sorai: „Szép volt Filéta s ifjú, Szerelem s dalok barátja, De *békamódra zengett*, Csigaként tudott szeretni, Bámulsz-e? — *vízivó volt*“ és Petőfi Tűz e. versének második versszaka: Tűz kell nékem, *víz* maradjon *A békának* és a halnak És a rossz poétáknak, kik *Békamódra* kuruttyolnak.

Egy másik Csokonai-verssor: Legyetek *vitézek, egyszóval magyarok* (H.—G. kiadás I. 1. 222. l.); Petőfi (Csatada!): Mindjárt *vitéz, mihelyt magyar*...

IV. Aranynak éppúgy mestere volt Csokonai, mint Petőfinek. Arany, akinek eredetisége, költői tehetsége részben más alapokon nyugodott, mint a Petőfié, nemcsak tudattalan reminiscenciaképpen kölcsönöz kedves költőtől, hanem szándékosan is átvesz. Bár neki is annyira vérében van Csokonai, hogy sok esetben alig lehet eldönteni a Csokonaitól-merítés tudatos vagy tudattalan voltát. Arany bizonyos tekintetben még rokonabbja Csokonainak, mint Petőfi: Arany úgyszólván teljesen kikerülte Vörösmartyt, nem ment rá a tolla a Vörösmarty-stílusra és szemléleteinek vaskosabb realitása még közelebb keríti őt Csokonaihoz, mint Petőfit.

Ténybizonyosságú, hogy Aranyt Petőfi szabadította fel s a János vitéz nélkül aligha íródik meg a Toldi. Ki is mutatták a János vitéz többrendű hatását a Toldi-ra. Azonban Toldi I. részében Csokonai nagyobb merítőhelye volt Aranynak a Petőfi János vitézénél. A Toldi I. énekére mindenki emlékszik, de halljuk Csokonait a Lilla-dalok közé iktatott *Déli aggodalom*-ban (H.—G. kiadás I. 2. 475. l.).

Felhágot már a nap a dél hév pontjára,
Egyenesen omlik lefelé sugára.
Küszködik a bággyadt levegőg, s hevül;
Felfortyant az egész természet merevül.
A lankadt arató ledül izzadt fővel,
Hogy majd dolgát kezdje megújult erővel...

A *barmok* terebély bikkfák alá mennek,
A *hives* árnyékban kérődzve pihennek...
Sok száz *szöcskő* ugrál *pattanó lábain*
A *hévtől* elaszott *fűszálak* szárain.
Egyebek mind hives helyeken pihennek,
A dél forró heve elől félre mennek.

Vagy Opor fővezér leírását olvasva a Dorottyá-ban (I. könyv 269—278. sor) mennyire visszarémlik emlékezetünkbe Lacfi, a gögös vezér:

Nyusztos kalpagjának kócsag-bokkrétája	Rojt s paszománt veres nadrágát drágitja,
Gyengén leng, ha fuvall a szellő reája.	Magyaros derekát <i>arany</i> öv szoritja...
Prémzett zöld mentéje fekete báránnyal	<i>Lova kevélykedvén a rajta ülövel,</i>
Szépen összeillik a skárlát dolmánnyal.	Hortyog, táncol, <i>kapál</i> , nyerit <i>délceg fövel</i> ...

Csokonai, ugyancsak a Dorottyában (IV. könyv 372—4. sor) így személyesíti meg a hajnalt:

Hajnal már feltetszett a csillagok között;
S erőt vévén a már szendergő ójszakán,
 Bésütött a szála keletső ablakán...

Továbbá (Dorottyá I. könyv 190—192. sor):

Mint midőn az éjnek setétes kárpitja
Bakacsin-szönyegét kétfelé kinyitja,
 A hajnal pirosló orcája kiderül,
 Atlác-felhőkbl szött kántusa szétterül, stb.

Aranynál az éjről (Toldi V. ének I. vsz.):

Elfeküdt már a nap túl a nádas réten,
 Nagy vörös palástját künn hagyá az égen,
 De *az éj erőt vett*, csakhamar beronta,
 Az eget, a földet *bakacsinba vont*a, stb.

Csokonainál (Dorottyá III. könyv 138. sor): „Éris... *álommézzel* kezdi Izráelt locsolni; Aranynál is az álom-pillangó *álommézet* csókol Toldi ajakára (IV. ének). Ugyanebben az énekben az első versszak szép szarvashasonlata, ha nem is Csokonaitól, de mintha valamennyire a Csokonai első életrajzírójától, Dombytól eredne. Íme, a Dombly Csokonaira alkalmazott hasonlata: „Ez a szerencsétlen Ifjú számkivettvén hazájából, megfosztatván Muzsáitól, elhagyattatván barátitól, *szaggattatván fájdalomtól*, elborítottatván a szegyéntől, *elbujdosott sírni és halni*, mind a Kollegyiumból, mind Hazájából, *vérhedző oldalában vívén mint a megsebesített szarvas a halálos ívet*, és fájdalomtól s szegyenétől vagy megemésztetni, vagy legalább abban a porbann örököszen maradni gondoltatván, melybe ötét a szerencsétlenség mennyköve esapta“.

Mikor Bence ugyancsak a IV. énekben felkeresi a bujdosó Toldit, odaadja neki a tarsolyát, így szólván hozzá: „*Itt a tarsolyom... Sült hus, fehér cipő, kulacs bor van benne*“, — ismét Csokonainak A bagoly és a kócsag c. meséjét kell idéznünk, ahol ez a mondat áll: „Ekkor *kinyitja a tarisznyát*, s imé *egy kulacs bor, sült hús és fehér cipő van benne*“ (H.—G. kiadás 3: 409).

Aranynál a „hajnal felveszi *piros köpenyegét*“ (Toldi XI. ének I. vsz.), Csokonainál az éjjelnek van *barna palástja*, ami megint eszünkbe juttatja Arany *barna éjjelét* is (Toldi I. ének ut. vsz.).

A Toldi VIII. énekében ez a sor áll: „Hogy egyik szavamat másikba ne öltsem“; Dorottyá-ban az öreg Gergő szól így: „De hogy egyik szómat másikba ne öltsem“ (IV. könyv, 187. sor).

A Toldi estéjé-ben is belemuzsikál Arany fülébe egy Csokonai-reminiscencia (I. ének 6. vsz.).

Gáncsolván az udvart, annak *puha kényét*,
 Csinosabb szokásit és olaszos fényét...

A Csokonai sorai (H.—G. kiadás I. 1. 304. l)

Megvetvén hát ifjú szive *puha kényét*,
 Mászkálja a virtus és érdem ösvényét...

Arany Vágy c. költeményét így fejezi be:

Földi ember *kevéssel beéri*,

Vágyait ha *kevesebbre méri*.

Csokonai A tengeri háború című versében így énekel:

... Az ember *kevéssel megéri,* Mihelyt kívánságát *szükségéhez méri.*

A Dorottya II. énekének első sora: megpendül egyszerre Izsák száraz fája — Arany Dal c. versének első sora: a *hegedű száraz fája.*

Csokonai Kata napra című versének egy részlete (i. h. II. 1. 377. l.).

<i>Micsoda nagy viáság van itt a majorba,</i>	Nem gondolhatják el a felső városba,
<i>Miért a sövény is úszkál itt a borba,</i>	<i>Micsoda tracta van itten a laposba.</i>
<i>Hol vette az emnyi sok uri vendégét,</i>	<i>Megholt-é valaki, vagy pedig született,</i>
<i>Kik dosztig locsolják a spongyia gégét?</i>	<i>Hogy emnyi szép vendég egy házhoz</i>
	<i>gyűlhetett...</i>

Gondoljunk a Toldi II. énekére: „Mit jelent e hűhó gyászos özvegy házbán?“. — Ugyebár: milyen kísértetiesen egy költői kaptafa ez? Arany, a volt debreceni diák, bizonyára ismerte ezt a Kata napra írt tréfás verset valami kollégiumi kéziratból. Stiliztikai felépítése ugyanaz a Csokonai-verseknek, mint az említett Toldi-soroknak.

Szóegyezések és kölesönzések Csokonaitól:

Csokonai *utálság* szava (Zsugori uram c. versében H.—G. kiadás I. 1:43. l.) megvan Arany Toldi szerelme V. énekében: Mire csak gondolni borzalom, *utálság.*

Ha nem is egészen azonos, de igen rokonnak tetsző szövegek: „Mindezek az *isten titkának házában* Sorra vannak *metszve adamás táblában*. Ezt az emberi ész soha fel nem járja, Bár *minden titkoknak* legyen nagy buvárja“ (H.—G. kiadás II. 1. 362. l.). Arany nál (Buda Halála VIII. ének 84. vsz.); „Itt az idő, hogy már birodalmát bírja. Miképen öröktől ez meg vagyon írva, *Mély titku rovással*, fent a Világfáján...“ (*adamás*, görögül 'acél, érc').

Csokonai: Más az hibában torkig ül, Mégis darál felőlem; Bár engem a jámbor becsül, *Csijést* teszen belőlem... (Kifakadás H.—G. k. I. 2:408. l.); Arany: Béresek között is töl cudar *csihésnek* (Toldi II. ének).

Csokonai: Mint a szomorú egék *éjjel Sírnak* mezeinkre le széjjel. (H.—G. k. I. 2. Édes keserűség). Arany: Nyirkos volt a sírdomb a harmattól, melyet *Hüvös éj sirt* arra örökösök helyett. (Toldi IX. ének ut. vsz.) Ugyancsak hasonló szemlélet Toldi Estéjé-nek ut. sora: *Elborítá a sirt* új havával az ég.

Arany A poloska c. makámájához függelékül fűzi *Ghazel* c. arab-perzsa műfajú versét. Ennek kezdő sorai idézőjelben: „Kérdjétek a kalyibától: nem lappang-e ott egy böles, Kit a nagyok pitvarából magához vont az erköles“. — Arany ezeket a sorokat *szórol-szóra* a Csokonai Kleist Tavasz-ának fordításából veszi (H.—G. k. I. 2:641).

Arany egy Burns-fordításában (Hátrahagyott iratai I. 111.): Az ördög elvitte a fináucot előfordul a „kuferces“ szó. E szóval s ennek megmagyarázásával találkozunk a Dorottya II. könyvének 32. sz. jegyzetében.

A ritka *lábbog* szó Arany nál szintén Csokonait idézi (I. 2:585):

Dorottya már szintén ugrott örömében Tajtéka lábbogó szíve reményében...

Arany Pázmán lovag-jának III. részében:

„Éljen! mondaná a harefi, Amint szeme könnybe lábog...“

Nem szó szerint átvett, de Csokonai stílusára valló Arany Bárány Kemény Zsigmondhoz c. versének befejezése (Arany Hátrahagyott iratai, 1:406.)

Nem ügyeltek lábra s tagra; Az legyen jutalmatok.
Ami rimel szarvas-.....,

Csokonai szövege (H.—G. kiadás II. 1:187. Szűcs Sára koszorúja c. versben): *Tiszteletedre* most nem írhatok több sort, Kapd fel azt, amire a maeska kapart port.

V. Nagy költőink között főképp Ady volt az, aki Csokonait minden más magyar költőnél jobban szerette s magához legrokonnabbnak érezte. Őt tar-

totta a legnagyobb magyar költőnek. A magyar Pimodán c. vallomásában kijelenti: „legrokonabbnak az összes volt és lehető magyar költők közül Csokonai Vitéz Mihályt érzem magamhoz... Mondom: Csokonai Vitéz Mihály unokájának érzem és tudom magam: vesztettül európaiatlan magyarnak, aki kacagató fanatizmussal és komolysággal él-hal Európáért”. Kétkölteménytis irt Csokonairól; a második: Vitéz Mihály ébresztése, legragyogóbb versei közül való. Ha az ember Adyval beszélt és szó esett a költészetről, Csokonai mindjárt ott termett. „Fennen hirdette” — 1902-től mindvégig — hogy: „mi Balassáéktól, kurucéktól s Csokonaitól ösztönöztetünk?” s költői egyéniségének nem egy tulajdonsága, költészetének külső-belső formái élénken emlékeztetünkbe hozzák az ő legkedvesebb költőjét.

Közös vonás Adyban és Csokonaiában az erotikumnak egyformán nagy szerepe költészetükben. A csók-képzet Csokonainál is olyan gyakori versmotívum, mint Adynál. A csókok címen van Csokonainak egy hosszú, bájos idillje is, amely a magyar széppróza legszebb lapjai közé tartozik. Az Egyetemi Könyvtár kéziratárában olvastam egy Csokonai-kéziratot, amelyben összeírja a csókok összes neveit, egy káprázatosan hosszú listában. Szó van ezen a listán „a csók testvéreiről” is, ú. m.: ölelés, sóhajtás, pillantás, szívdobogás, kézszerítés. Ady A Szerelem eposzából c. négy alexandrinusos stórfájú hosszú verse a Csokonai rettentő obszcenitással, de nagy művészettel megírt *Castis omnia casta* (tisztáknak minden tiszta), másik címén *Militat omnis amans* (Minden szerető harcol) verse ötletéből ered.

Ady Csokonairól beszélve azt mondta egyszer előttem, hogy nála csodálta meg legjobban a költői látásnak eredeti magyarságát és nála vette észre a szó jelentésének izgalmas „feszítését”. Amit Ady Csokonainál a jelentés „feszítésének” nevezett, az egyértelmű a szó, a szókép, a szemlélet hatóerejének továbbterjesztésével. Ennek sok változata van és alapjában nem más, mint a szokottnál jóval nagyobb távolság a kép és a képpel díszített fogalom között. Először csak egy egyszerű példa: mikor Csokonai azt mondja: „barna fellegével a gyászos ég nem tornyozott”, vagy amikor „tornyodzó reménységeiről” beszél, ugyanazt a képzeleti műveletet hajtja végre, mint Ady, amikor az „égi pásztorokról” szól, akik hajtják „felhőnyájukat”; mindkét költő tovább tolja a kép funkcióját: a „torony” vagy „tornyos” képzet magában véve egy egyszerű metafora volna, egy lappangó hasonlat, de mikor a felleg tornyozásáról beszél a költő, akkor már tovább húzza az eredeti képet, éppúgy, mint Ady, mikor a báránfyelhő képzetéhez hozzáfűzi az „égi pásztorokat”. Ennek az értelem-továbbfeszítésnek sok módja lehetséges. Mikor pl. Csokonai „a kenyér sík óceánjá”-ról beszél, a búza vagy gabona szó helyett kenyért használva, már valami költői kikövetkeztetést végez. Hogy ez nála is mennyire ösztönös, már az ifjúkori Sander fordításokban (H.—G. kiadás II. 1: 125—137.) előforduló „karton-legelő” szólás mutatja, a *virágos vagy tarka legelő* helyett. Ady egy versében (Bolond halálos éj) a „virágok áldott illatá”-ról, Csokonai *áldott illatok*”-ról (A csendes élet H.—G. kiadás I. 2. 681. 1.) beszél, ez is valami továbbfeszülése az eredeti gondolatnak, mert a virág, az illat „áldott” volta már következtetés a virág és az illat szép, jó, gyönyörű, remek, vagy még továbbfokozással, *isteni, mennyei voltából*, azért válik „áldott”-á. A képzeletnek ebben az irányú működésében erős intellektuális elem rejtőzködik, ami szükségképpen az értelmet is foglalkoztatja. Aranynak is van erre némi hajlandósága, de Adyn kívül senkinek se annyira, mint Csokonainak. Érdekes Domby feljegyzése a kortársak Csokonaitól való ítéletéről: „néhány szavai, Ideái, gondolatai, rendkívül való látásokat, jelenéseket árulnak el, amilyenek a Magyar lapájonn csak keveseknek van orgánumok látni, és ugyancsak nyújtódní kell a Léleknek, hogy őhozzá, mikor ott fenn a maga Ideáinak fellegében uszkál, felkapaszkodhasson, *ahonnan őreá sokan panaszkodnak a homályosságért...*” (Adyának is ezt vetették a szemére.)

Stilisztikai mivoltukban nagyon megegyeznek egymással Csokonai és Ady abban, hogy mindketten szeretik az elvontságok megszemélyesítését, mégpedig szintén nagyon színes-dús formában, pl. Ady szimbólumai mind ezen alapuinak.

Egy pár példa Csokonainál: „ágyadtól *tömött seregben* A sírig zsi bongtanak *A fájdatmak* gyászleplekben S mind feléd mutatának“; „egybegyűlt *sóhajásomnak* ködjébe burkolva“; „forró *sóhajások*, lelkeimnek elszagगतott darabjai“; „de mit látatsz a jövődő Tükörében *kék remény*, Ó *febrózsázott* esztendő — ó, mennyből szállt tünemény“; „Piros rózsádnak rózsájára Ámor új-új pecsétet nyom, Hószin kebled lilomára lehelte az én *fátumom*“; „*Hi egsége* mint egy *héjja* né tépje úgy szívemet (Adynál: „ezernyi *kétség-héjja* Megint a szívemre hull“); „Hogy *nyomorult sorsok* vinnyóit az égig emeljük A más *é v eminek* dült palotája felett“ és rengeteg más. Így még egy pár: a *harag* rozsférge, a *kába kétség*, *du za t* hetykeség, stb.

Hasonló képfarmák Adynál: *A lelke* m ódon babonás vár; jön az *Öröm* hajója; hóhérok az eleven *vágyak*; illatos vánkosan a *multnak*; a *vágyak* éhes csapata; *Mámorgályák* utasa én; a tüzesóvás felséges *Öröm*; *lelke hollóinak* károgása; *gondolatmanók csodatánca*; csónakom: a *szivedni-vágy*; új *kínok, titkok, vágyak* vízen járok; fölhorgadó *vágyak*; beágyazott a villás *vénség*; *Tünődés*: búherzenyes csónak és sok más.

Azonos képek és szólások. Csokonainál: a Dorottya II. könyvének 7—8. sora: Az unalom s bánat *íromba szárnyakon* Kirepül lekókkadt fövel az ablakon. Adynál: Vörös szárnyú nagy vízi szekér Tör elő a vizen . . . Milyen vörös, *íromba szárnya*. — Csokonai November c. versében (H.—G. k. I. l.: 73): „Jer barátom, minden unalmat úzzunk el Az új boron vidám beszélgetésünkkel . . . Az az orros kancsó megint jár közöttünk . . . És ha az elsőtől még *kedved nem duzzad*, A másik kancsót is körömhégyig húzzad“. Adynál: a Fehér asztal búcsuztatójában: Szíves órák, *duzzadt* órák, Komorabbak, higabbak lesztek S a régi boros üvegek Nyujtóznak, mint vén sírkeresztek . . .

Egypár szóazonosság: Bacchust Csokonai nyomán nevezi Ady „Liber atyjának“; Csokonai-átvételnek látszik a *vérpatak* szó. Adynál: „Szememet *vérpatakok* befutják“ — Csokonainál: „a *vérpatakok*-nak bár nem hallik zaja“. Csokonaitól eredő szavai: *hullámlék, szállat, hárs*. (Csokonainál a Kleist Tavaszában s az ahhoz csatolt jegyzetekben H.—G. kiadás I. 2: 690 és 692. Adynál: Az egyenes csillag, A föltámadás szomorúsága, Mag hó alatt c. versekben.) Csokonai a *szirt* szót régiesen mélyhanggal ragozza (durva bércek, *szirtok*), ugyanígy jár el Ady is több ízben a *szirt* szóval (pl. Boldogok, kik *szirthoz* hasonlítanak . . . A szerelmetlenség istenéhez c. versében.)

VI. Ez a kissé hosszúra nyúlt értekezés, mely teljességre mégsem tarthat számot, nemcsak azt célozta, hogy Csokonai nyelvének és stílusának rendkívüli méretű és jelentőségű, nevelő, előremozdító hatását mutassa be legnagyobb költőinkre. Az is szándékomban volt, hogy megéreztessen Csokonai nagyköltőségét, az ő egyenrangúságát legnagyobb költőinkkel. Nagyon rendjén jött, szinte fejlődéstörténeti szükségképiség volt, hogy a magyar nagyköltészet eddigi legtökéletesebb beteljesedése, Ady Endre, értékelte először egész, való érdeme szerint Csokonai költői lángelméjét. E sorok íróját az Ady Csokonait idéző versei és prózai írásai vezették a kora költőművészi fejlődési fokát annyira meghaladó nagy debreceni poéta igazi megértéséhez és őt megillető méltánylásához.

NYELVI MAGYARÁZATOK KÖLTŐINK MŰVEIHEZ

1. Csokonai „róna“ szava

Írta: Mészöly Gedeon

Megbántanám, ha valakitől még kérdezni is merném, tudja-e, mi az a *róna*. Mintha csak azt kérdeném, tudja-e, ki az a Petőfi Sándor, a „szép alföld végtelen *rónájá*“-nak (A csárda romjai) hú fia, ki úgy érzi, hogy börtönéből szabadult sas lelke, „ha a *rónák végtelenjét*“ látja (Az alföld). Hátha azt mondanám, hogy még debreceni fi Csokonai Vitéz Mihály sem tudott arról, hogy a *róna* 'síkság'-ot jelentene, kiskünságít, nagykünságít, békésít, Hortobágy-mellékit? Vajjon csakugyan nem ismerte volna ezt a *róná*-t az a Csokonai, aki olyan büszkén szemlélte, hogy a karcagi kún a „szép térségre hal-

moz sok száz asztagot“ (Visszajövetel az Alföldről) és „Békés vármegyében az alföldi magyar gazdag szűrűjében hét-nyole nyomtató ló... patkós lába tapos a világnak legszebb búzájába“ (Dorottya)? Csokonai ne tudta volna, mi az a *róna*?

Tudta bizony, de másnak tudta, mint Petőfi.

Minden magyar antológiában és irodalomtörténeti olvasókönyvben benne van Csokonai Parasztdal-a, annak pedig első versszaka így szól:

Ama fejr nyárfák alatt	Oh! mert ez a hely énnekem
A part felé	Irtóztató;
Sűrű rekettye közt vezet	Ott egy vityilló, abba nyög
Egy <i>róna</i> bé.	A szép Kató.

Mellékesen megjegyzem: Csokonai korában senki nem tartotta nevetségnek azt, hogy a vityillóban *nyög* a szép Kató, mert azidért a *nyög* még annyit jelenthetett, mint a *sóhajtoz*. Itt azonban most azt vizsgáljuk, hogy a *róna* mit jelent Csokonainak ebben a Petőfi népdalait fél századdal megelőző, úgynevezett parasztdalában. Az, ami a part felé (azaz a víz partja felé) sűrű rekettye közt (azaz fűzfák között) *vezet*, bizonyára nem lehet más, mint valami ösvény, valami gyalogút. Az a táj pedig, amelyiken nyárfák alatt, fűzfák között, víz partja felé vezet az út, csakis rétségi táj lehet. Csokonai Parasztdal-ának *róná*-ja tehát nem téres síkság, hanem rétségi út.

Előfordul a *róna* szó Csokonainak A bagoly és a kócsag című politikai gúnyiratában is. Ott a színtér a kócsagok lakta nádás, zombékos, tavas rétség. Ott jár az ifjú poéta (ki más az, ha nem Csokonai), dúdolgatva „a tó szélén“...: „Kijövök minden reggel még hajnal hasadtakor és a ti *réteiteket* zengedeztetem Phyllisnek, az én kedves Phyllisemnek nevével; azt cselekszem akkor is, amikor a leszálló nap a nyúlánk nádaknak csak felső bojtjokra tekintget.“ Nem sokkal utána pedig ezt olvassuk: „Még alig ért ama kedves *róna* mellé, mely a *szigetre vezet*...“ Csakugyan 'rétségi út' hát itt a *róna*, hiszen „szigetre vezet“.

Egyik szigetről a másikkra vezető *rónák*-at Csokonaival egyidőtájbeli öreg pákászok vallomásai is emlegetnek: „Ezek a *rónák* — olvassuk egy 1807-i jegyzőkönyvben — arra készültek, hogy vizes időben egyik *szigetről* a másik *szigetre* keltevé a marhákat hajtani, a gazt (értsd: bozótot) helyenként megtörték a marháknak s annak nekiverték s ott keresztülhajtották. Hol úszott, hol nehezen egymásután keresztülgázolt s ilyen csapásokat csinált. A réles ember azt jól megismeri“. (Györffy: Szilaj pásztorok 30). Egy másik pá[kász] 1810-ben úgy vall, hogy: „Amely *vakrónákról* a Fektó szomszédságában emlékezik a tanú, azokon marhákat általjónni sohasem tapasztalt, sőt mármost éppen járhatatlanok. De a bajomiak által *kítésztített rónán* és ahhoz közel levő két *vak rónán* ámbár marhákat általjárni nem látott is, a jelekből, melyeket ott látott, bizonyos, hogy azokon a helyeken marha-általjárás volt“ (Györffy: Nagyk. Krón. 34). Ezekből a leírásokból azt látjuk, hogy a *róna* a rétségben a hátsabb részek, szigetek között átjáró volt, út volt. Ezért írja Csokonai a rétségi táj útját *rónának*; az vezet „sűrű rekettye közt“ a parti vityilló felé, az vezet a „tó szélé“-ről a „nyúlánk nádak“ között beljebb „a szigetbe“.

Csokonainak harmadik szerzeményében is előbukkan a *róna* szó, egy „alkalmatosságra írott“ versben. Nem valami költői alkotásban, de haladó idők haladó szellemére jellemző versben. A 17—18. századi lexikonok divatja tudásvágy jele volt, a vallástörténeti lexikonok is a racionalizmusra törekvésé. Csokonai nem udvariasságból, hanem szívből írt előjáró verset egy „Religióról való Historiai Lexikon“-hoz, melyet Broughton után (an historical dictionary of all religion) fordított Mindszenti Sámuel. Azokban a kitűnő ritmusú és rímelésű dícsérő sorokban az egyetemes műveltségű Csokonai végigmustrálja a hasonló tárgyú lexikonokat illetőenképpen:

Minden munkák között azok a szótárok,
Melyeknek szélesen kiterjed határok.
De minden szótárok között nem azok-é
A tágasok, melyek a sok vallásoké?
Oly feljárhatatlan ezeknek mezeje,
Hogy nem elég arra egy ember ideje.
Csak istent a népek amennyit tisztelnek,
Ezeknek számával sok tómusok telnek.
Csak a görög s deák isteneknek szabott
Banier apátúr tizenkét darabot,
Jablonskinak pedig az egyiptombeli
Istenekkel három könyve vagyon teli.
A sok szertartások, papok és templomok
Számával telnének minden laistromok.
Erős vállok terhe Hospinian maga,

Pedig ennek csak egy *ösvényén* ballag a'.
Hát még ha mind ezen szét akarnál menni,
Mennyi sok költséget s *utat* kéne tenni?
Egy bölcs útmutatód légyen azért ebben,
Ki vezessen a szebb úton s rövidebben.
Kérded, *a rövidebb, vagy szebb út jár-d-é?*
Az: a Koecher úta, e' meg a Picárdé.
A: német kalaúz, e' pedig francia,
Ez a szép, — a rövid útát keresi a'.
Amaz követőjét hamar átvezeti,
Ezt elhagyja, amazt csak távól nézeti.
De ez minden részét rendre megmutatja,
S társát sok gyönyörű dolgokkal mulatja.
Itt van mind a rövid, mind a szebbik róna;
Melyiken induljon, áll az útazón a'.

Íme, amit az előző sorokban *ösvény*-nek vagy *út*-nak mond Csokonai, azt az utolsó sorban *róná*-nak nevezi. Ebben a versben a 'rövid róna', 'szebbik róna' ugyanazt jelenti, mint a 'rövid út', 'szebb út'. Mégpedig itt olyan út, mely célhoz visz a „tágas“ és „feljárhatatlan mezejű“ ismeretanyagban. Eligazít olyan bozótban, hogy találó képül méltán nevezi meg azt a költő a pákászok világából vett úde népi szóval, a nádasok és rekettyék sűrűjében elvezető *róna* szóval.

A tárgyalt három eseten kívül nem fordul elő többször a *róna* szó Csokonai műveiben: a 'die Ebene', 'planities', 'sík táj' fogalma sokszor megjelen nála — de soha *róná*-nak nevezve. „Visszajövetel az Alföldről“ című versében, melyet már említettem, szól ő „tiszai *térek*“-ről, de nem szól ilyen értelmű *rónák*-ról, szól ő arról a karcagi „szép *térség*“-ről, melyre a kún rakja sok száz asztagát, de nem mondja a nagykúnsági tájat *róná*-nak, mint ahogyan Petőfi *róná*-nak mondja a kiskúnsági tájat. Csokonai nyelvében nem volt 'síkság' jelentésű *róna* s ha valaki Csokonainak az Alföld „végtelen *róná*“-járól beszélt volna, ő azt valami, nádak, rekettyék közt megbúvó, hosszú-hosszú útnak értette volna.

A szabadság jelképét sehogy sem látta volna meg benne.

Nyelv és iskola

A NÉPTANÍTÓK A MAGYAR NYELVÉRT¹

Írta: † Simonyi Zsigmond

A néptanító sokat tehet nemzeti nyelvünkért. Nemcsak terjesztheti nyelvünk ismeretét és szeretetét, hanem maga is előmozdíthatja a nyelvnek teljesebb tudományos megismerését.

A nyelvész nem járhatja be az országnak minden zegét-zugát, pedig mindenütt vannak a nép nyelvének olyan sajátosságai, olyan kifejezései, amelyeknek ismerete előmozdíthatja nyelvünknek megértését s történetének földerítését.

Nagyon érdekes észlelnünk, hogy oly szók és alakok, melyek régebbi irodalmunk tanúságai szerint azelőtt országsherte el voltak terjedve, de a mai irodalomban s köznyelvben ismeretlenek, egy-egy nyelvjárás-

¹ Ez a ma is időszerű cikk a Néptanítók Lapja 1908. évfolyamának 50. számában jelent meg. *A szerk.*

ban fölbukkannak fülünk hallatára. Legérdekesebb e jelenség olyankor, ha az illető kifejezés már évszázadok óta elavult az irodalomban, vagy ha régi irodalmunkban is csak egy-két adatot ismerünk, mely akkori megvoltát bizonyítja.

Csak a XVI. század elejéről maradt fenn két írott nyelvemlékben ez a szó: *évad*, mégpedig mindkettőben így használva: *éjnek évada*, ami az illető helyeken kétségtelenül annyit tesz, mint *éjnek ideje*. Azontúl negyedfél századig lappangott ez a szó s csak 1861-ben került elő egy komáromi helységről, s később, mikor a Magyar Nyelvőr megindultával a népnyelv tanulmánya mindig több érdeklődésre talált, még mintegy tíz-tizenöt helyről. Ma is többnyire így mondják: *éjnek évadján*, *éjtszakánan évadján*; de használják más szólásokban is, pl. *gyapjúnyírás ivadán*, *ősz ivadán*, *légy ivadán*, stb. 1875-ben a Magyar Nyelvőr ajánlotta ezt az *évad*, *ivad* szót a szezon nevéül, a hibás képzésű *idény* helyett s emez azóta majdnem egészen átengedte helyét ama régi, de soká feledésben maradt szónak.

Régibb, írott nyelvemlékeinkben, az úgynevezett kódexekben, melyek jobbára a XV. század végéről s a XVI. század elejéről maradtak ránk, van két ige: *gyaponik*, *gyapont*; az első annyi, mint 'meggyúl, lobbot vet', a másik annyi, mint 'meggyújt'. A későbbi irodalomban e két szónak nyomavész. Képzeltetni tehát, mennyire meglepett halancs, midőn egy veszprémmegyei, papkeszi parasztasszony egyszerre csak ilyeneket mond: „Ebbe a száraz fába úgy *bele gyappanik* a (tűz), mint a gyújtóba“; „*bele gyappantok* majd a kályhába!“ Azóta sem közölték egyebünnen e szót, pedig nem lehetetlen, hogy többfelé is mondogatják.²

Szintén kódexeinkre és első nyomtatványainkra szorítkozik a *kisálkodik* ige irodalmi használata; jelentése: 'veszekedik, civódik, ingerkedik'. S íme, Dunántúl sok helyen találkozunk vele a nép beszédeben: Csallóközben, Komárom, Somogy és Tolna megyében, stb.

Sonka, *sódar*: mindkettő német eredetű szó, mert ezekből lettek: *Schunke* (Schinken), *Schulder* (Schulter), s az egyik voltaképen combot, a másik vállat jelent. Pedig volt a sonkának eredeti magyar elnevezése is kettő: *top* és *lolja*, de ezeket az irodalomban csak a régi Calepinus-féle szótár (XVI. száz. vég.) néhány helyén találtuk meg eddig. Azonban a népnyelv maiglan ismeri mind a kettőt: a *top* megvan Somogyban és Kecskeméten,³ a másik pedig — a *lolja*, *lolv-a*, *lolu* alakokban — Tápiószelén (Pest m.), Csallóközben és Rimaszombatban.

² Azóta szintén Simonyi közölte, hogy Papkeszi szomszédságában, Kenesén is élnek e szavakkal, Nógrádkövesden pedig *gyapont* a. m. 'pörzsöl (disznót, malacot)' (Nyr 38:320). Kiss Géza az Ormányságból közli: *kigyappan* 'hirtelen kilobban a tűz, egyszerre lángra gyúl', *egyappan* 'ellobban, kialszik' (282). Berze Nagy János egyik szaporcai meséjében is előfordul: *Ékészejtötte a zsirmeécsöst, a taplóvā mög a tűz-küjē a tűz jéöggyapant* (Baranyai magy. néphagyományok 2:416). — *A szerk.*

³ A *top* megvan az Őrségben, Óriszentpéteren 'a sonkából kifejtett kis csontresz' jelentésben (Nyíri Antal). Zentán a *top* 'sonka' (Nyr 38:143). A somogymezei Darányban a disznó *toptya* a hátsó sonka, ha nem veszik bele a szalonnás részt, Porrogszentkirályon *toptya* „hátnál a comb vastag-gya, a lábszárt lemeccik rula, ot marad a *top*. Szennán *toptya* a disznó hátulsó lábánál van, ezt szokták a sunkába belevenni; bent farban két forgóköz: a *toptya* (Nyíri Antal). Csurgón a *top* a disznó első lába (Nyr 29:336). Nyilván ennek változata a *tok* 'szétnyitott sonka' (Gönczi: Göcsej 514), Vas m. Rábagyarmaton 'a sertéscomb vastag husa' (Musits Jenő). Csaba József följegyzése szerint Óriszentpéteren is ejtik *tok*-nak, amely „a hátsu két lábna van, sunka után következik“. — *A szerk.*

Lehetne más ilyen érdekes és tanulságos ritkaságot is említeni, amelyeket csakis a tósgyökeres magyar nép közt forgolódva, fedezhünk föl. Hozzájárulnak még a népies szólásmódok, közmondások, melyek sokszor igen szépen gazdagíthatják az irodalmi nyelv kifejezéseit s kiszoríthatják az irodalom idegenszerűségeit. S végre a népies beszédnek kiejtésbeli s nyelvtani eltérései, bármi furcsák vagy helytelenek irodalmi szempontból, a nyelvtudománynak igen becses és hasznos segédeszközül szolgálnak egyes vitás kérdések megoldásában.

Az ilyen népnyelvi adatokat, bármily csekélyek is, a Magyar Nyelvőr mindig köszönettel fogadja és szívesen közli. Ritka is az a folyóirat, melynek munkájában maga a közönség is olyan tevékenyen részt venne, mint a Nyelvőrében. Az idei harminchetedik évfolyam, maga száznál több dolgozótárustól közölt kisebb-nagyobb közleményt, s *köztük nem egy néptanítóé volt.*

Reméljük, a néptanítók, bármennyire is el vannak halmozva pályájuk teendőivel, ezentúl is lelkes munkásai és apostolai maradnak nyelvünknek.

MONDATELEMZÉS AZ ÁLTALANOS- ÉS A KÖZÉPISKOLÁBAN

Írta: Fábíán Pál

A Sztálin-tanulmányok megjelenése óta döntő fordulat bekövetkeztét láthatjuk a magyar nyelv oktatása terén. Ez eddig elsősorban a nyelv és a nyelvtan iránt megnyilvánuló általános érdeklődésben mutatkozik meg. Ma már mindenki ismeri a nemzeti nyelv jelentőségét, tehát szeretne behatolni nyelvtanának rendszerébe, szeretné magáévá tenni gazdag szókincsét, szeretné tudatosítani magában anyanyelvének minden szépségét. Várakozással tekint minden diák is a pedagógusok felé.

Be kell ismernünk azonban, hogy mi pedagógusok ezt a hirtelen megnövekedett érdeklődést csak részben tudjuk kielégíteni. Új távlatokat kapott nyelvtanoktatásunk elsősorban azért van nehéz helyzetben, mert a magyar nyelv oktatása terén hosszú évtizedeken át elkövetett mulasztásokat kell pótolni rövid idő alatt.

A nyelvtan tanításának fontosságával Károly Sándor (Köznevelés 1950. jún. 1.), Rácz Endre (Köznevelés 1950. nov. 24.) és Takács Etel (Nyr 1951: 7) foglalkozott jelentősebb cikkben az utóbbi időben. Kiemelték azt, hogy a pedológia felfogásával ellentétben a nyelvtan és a helyesírás megtanulása nem valami rejtélyes születési adottságtól függ, hanem helyes oktatással minden tanuló szert tud tenni biztos ismeretekre. Foglalkoztak a cikkírók a nyelvtudománynak és a tanítás gyakorlatának elszakadásával is, s ennek a következménye a nyelvtankönyvek meg nem felelő színvonala lett.

Ha a nyelvtani tudásnak különös képességhez való kötését hirdető nézet már tűnőfélben van is, jó nyelvtankönyveknek még erősen híjával vagyunk, nincs korszerű nyelvhelyességi kézikönyvünk, nincs rokonértelmű szótárunk, stílusgyakorlatokhoz, fogalmazástanításhoz segédkönyvünk. Sok tehát a tennivalónk, hogy a jó nyelvtanítás feltételeit megteremtjük.

A nyelvtanítás szomorú helyzetét más okok is előidéztek. Nem utolsósorban az rontott sokat a helyzeten, hogy a magyar nyelvtan tanításának fontosságát évtizedeken át lebecsülték. Kifejezésre jutott ez a felfogás például abban, hogy a latint mereven védelmező régi iskolapolitika többek között azzal is érvelt a latin tanítása mellett, hogy minden nyelv közül a latin fejleszt leginkább a tanulók gondolkodását, rendszerességre és szabatosságra nevel. A latin magas óraszámát ezért is fenntartották gimnáziumainkban minden érv ellenére. Sokan kérdezték ennek a leginkább-nak a miéértjé. A magyar

nyelv talán kevésbé fejlett, kevésbé rendszeres, mint a latin? Kevésbé alkalmas tehát a gondolkodás fejlesztésére?

Határozott nemmel feleltek erre a kérdésre pedagógusaink már régóta, s méltán tartották visszásnak azt a helyzetet, hogy a magyar nyelvtant középiskoláinkban inkább a latin és más idegen nyelvi órákon tanulták meg a tanulók úgy-ahogy, mint a magyar nyelveken. A magyar alacsony óraszámja miatt ugyanis a magyar nyelvi órákon nem jutott idő a nyelvvvel való foglalkozásra, inkább az irodalmi anyagra fordították az időt tanáraink. Az idegen nyelveket tanító kartársaknak ezért nem egyszer magyar nyelvtani órákat kellett tartaniuk egy-egy anyag részlet előtt, hogy az új anyagot a tanulók megérthessék. Munkájukat lassította és eredményeiket csökkentette az, hogy nem lehetett biztos anyanyelvi ismeretekre támaszkodni, s persze az ilyen pótmagyar órák nem pótolhatták a rendszeres nyelvtani oktatást. Bár a latin ma már fontosságának megfelelő helyre került oktatásunk rendszerében, középiskoláinkban még mindig hallunk panaszokat a magyar nyelv ki nem elégítő óraszámja miatt. Az anyanyelvi ismeretek hiányossága ezért még mindig gátlólag hat az orosz nyelv oktatásában.

Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak világosságánál ma már látjuk, hogy teljesen hamis érvelés volt az, amelynek alapján a latint és a többi idegen nyelvet (elsősorban a németet) fontossági sorrendben a magyar elé helyezték. Sztálin azt tanítja, hogy minden nyelv a gondolkodás hatalmas sikereinek a jele, tehát bármely nyelv tanulmányozása fejleszti a gondolkodást, így a latiné és a németé is. Tudjuk azonban azt is, hogy mivel a gondolkodás nemzeti nyelven folyik, a tudatban lefolyó nyelvi működést, így magát a gondolkodást is, leginkább az anyanyelv művelésével tökéletesíthetjük, mert csak az anyanyelv hat vissza közvetlenül a gondolkodás folyamatára. Más nyelvek tanulmányozása csak az anyanyelven keresztül fejtheti ki a hatását, tehát lassabban, nehezebben érvényesítheti azt az erőt, amely különben benne rejti. Nem lehet tehát az idegen nyelvek tanítását a fontosság sorrendjében a nemzeti nyelv elé helyezni. A nemzeti nyelv biztos tudása gyorsítja és elősegíti bármely idegen nyelv megtanulását, fordított eljárással azonban teljes csődbe jut mind az idegen, mind az anyanyelv tanulása.

A fent mondottakból logikusan következik, hogy az anyanyelv tanításának iskoláinkban még nagyobb teret kell biztosítani, főleg a középiskolákban. Örömmel látjuk, hogy az általános iskolák tanterve már felemelte a magyar nyelv óraszámát, de véleményünk szerint középiskoláinkban is nagyon időszerű volna hasonló óraszámemelést végrehajtani.

Meg kell ismernie alaposan minden tanulónknak nyelvünk rendszerét, szókincsünknek gazdagságát, s meg kell tanulnia azt, hogyan lehet és hogyan kell élnie a nyelvben adott végtelen lehetőségekkel, amikor gondolatait ki akarja fejezni. Rá kell ébrednie mindenkinek arra, hogy a nyelv és a gondolkodás egysége arra kötelez mindenkit, hogy világosan és szabatosan fejezze ki magát. Tág teret kell tehát engedni a nyelvművelés elmélyítésének. Sajnos, eddig igen sokan száraz szabálygyűjteménynek tekintették a nyelvtant, nem kapcsolták össze tanítását a való élettel, ezért a nyelvtani rendszer megismerése sokszor magolássá satnyult. A magyar nyelvnek juttatott kevés órát a tanterv elsősorban irodalmi anyaggal töltötte meg, sok tanár egyszerűen nem is tartott nyelvtanórákat, hogy az irodalmi anyaggal megbirkózhasson.

Az eredmény természetesen nem is lehetett más, csak az, amit magyar szakos egyetemi és főiskolai hallgatóink őszintén be is vallanak: a középiskola mechanikus, magoltató nyelvtanítása miatt a nyelvtant örök életükre megújtálták, vagy mert sohasem volt nyelvtanórájuk, a legelemibb nyelvtani dolgokon fennakadnak, és érezve tudatlanságukat, elkedvetlenednek. Oka volt ennek a szomorú helyzetnek a tanügyi hatóságok hanyag ellenőrző munkája is. Elnézték a nyelvtan nemtudását, az ellenőrzés csak az irodalomra terjedt ki. Így aztán olyan felfogás alakult ki, amely a nyelvi és a nyelvtani ismeret-

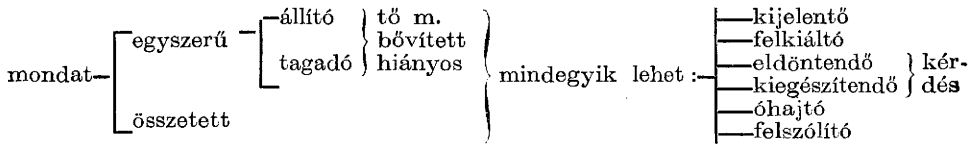
retüket másodrangúnak tartotta. Az irodalmi tudást az érettségén megköve-
 telték, a nyelvtan nemtudását megbocsátották. Emiatt kerültek évről-évre
 hiányosabb előképzettséggel a magyar szakosnak készülő hallgatók az egyete-
 mekre, a főiskolákra, és természetesen egyre hiányosabban is kerültek ki
 onnan, hiszen nem volt alap, amire az egyetemi, főiskolai oktatás építhetett
 volna. Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a hiányos nyelvi oktatás miatt (s a
 háborús évek csak súlyosbították a helyzetet) egyetemre és főiskolákra kerülő
 magyar szakos hallgatóink ma gyakran még a legelemibb magyar nyelvtani
 ismeretekkel sem rendelkeznek, vagy csak igen bizonytalanokkal. Minden-
 napos eset, hogy jószándékú és tehetséges hallgatók előképzettségük hiányos-
 ságai miatt nem tudják megkülönböztetni az igét a főnévtől, az alanyt az
 állítmánytól, a helyesírással hadilábon állanak, fogalmazókészségük gyenge,
 nem tudatos. (Horváth János: Egyetemi hallgatók magyar irodalomtörténeti
 dolgozatairól. Msn. 14—15 : 12 és 16 : 7, 35, 68.) Az egyetemi oktatószemélyzet-
 nek általános megállapítása szerint a szakérettségét tett hallgatók rendsze-
 rint biztosabbak a nyelvtanban, mint a rendes gimnáziumi érettségivel bírók.
 Ez a tény bármennyire örvendetes is egyrészt, másrészt viszont szomorú fényt
 vet középiskoláink magyar nyelvi oktatórendszerére. Az anyanyelvi képzés
 terén mutatkozó rossz helyzeten a felsőoktatás reformja minden bizonnyal
 sokat fog javítani. Főleg most, a Sztálin-tanulmányok megjelenése után meg-
 változott helyzetben tapasztalható, hogy a hallgatóság egyre tudatosabban
 készül a nyelvtan alapos és szakszerű tanítására. Nem remélhető azonban
 nagyobb javulás a felsőoktatásban sem mindaddig, amíg az általános- és közép-
 iskolai oktatásban is meg nem változik a helyzet. Az elemi ismereteket alsóbb
 fokon kell mindenkinek elsajátítania, begyakorolnia, hogy erre a későbbi
 tanulmányok során már bizvást lehessen építeni, ne kelljen az elemi ismeret-
 tek megismertetésével és gyakoroltatásával időt veszíteni.

De nem is a magyar szakosoknál bosszulja meg magát főképp az alacsony
 színvonalú középiskolai nyelvi oktatás. A magyar szakos pedagógusnak készü-
 lőknek egyetemi éveik alatt módjuk nyílik arra, sőt kötelességük, hogy a hiá-
 nyokat pótolják és magukat a magyar nyelvben tökéletesítsék. A más szakos
 pedagógusok vagy orvosok, mérnökök, jogászok egy életen át érezni fogják
 annak hiányát, hogy nem fejlesztették ki bennük idejében sem a kifejezőkészsé-
 get, sem a világos és szabatos fogalmazás művészetét. Nem egy helyről
 komoly panaszok érkeznek a helyesírás nemtudása miatt is. Ezért a helyzetért
 természetesen nem lehet egyedül a magyar szakos tanárokat hibáztatni. A ke-
 ves órában tanító magyar tanár hiába küzd, ha a tanári kar minden tagja
 nem támogatja munkájában, ha a matematika dolgozat szöveges részében el-
 követelt helyesírási hiba nem hiba, ha a történelmi villámdolgozatban, az ide-
 gennyelvű fordítási gyakorlatokban elnézik, megbocsátják a rossz magyar
 helyesírást, a henye, pongyola fogalmazást, a magyartalan, nem pontos, nem
 szabatos mondatokat. A magyar nyelv tanításának ügye minden pedagógus
 ügye, biológiai órán csak úgy, mint magyaron vagy fizikán, vagy a jogi
 karon.

A nyelvi tények tudatos felismerésére való nevelésnek fontos helyet kell
 elfoglalnia a magyar nyelv oktatásában. Ezt a célt leginkább mondatok elem-
 zésén keresztül érhetjük el. Mivel a nyelvtanításban éppen úgy, mint más
 tárgyak tanításában, arra kell törekedni, hogy a tanulók állandó és biztos,
 mindenkor aktív tudással rendelkezzenek, nem elégedhetünk meg azzal, hogy
 egy-egy nyelvtani fogalommal csak annak megtanulása ideje alatt foglalko-
 zunk. Az ismeretek állandóvá tételeét állandó ismétlésekkel biztosíthatjuk csak.
 Pedagógiai gyakorlatomban igen jól szolgálta ezt a célt az alább közölt mon-
 datelemző módszer. Ehhez a módszerhez lényegileg hasonló ajánl ugyan a kö-
 zépiskolák számára készített KM-útmutató is, de mivel az általánosiskolai
 nevelők ezt nagyrészt nem ismerik, másrészt az alább közölt anyag az utási-
 tásokénál jóval bővebb, mégsem tartjuk feleslegesnek cikkünk közlését.

A mondatban befejezése után az alábbi vázlatot írtuk fel a tanulókkal:
 I. Az elemzés *első lépése* az, hogy a mondatot *meghatározzuk*: Először eldöntjük, hogy a mondat *egyszerű* vagy *összetett*. Ha egyszerű a mondat, megvizsgáljuk, hogy *tőmondat* vagy *bővített mondat-e*, aztán meghatározzuk, hogy alakilag *állító* vagy *tagadó* és fajilag melyik a 6 közül.

Az alábbi táblázaton kell tehát végigmennünk:

Ha a mondat összetett, a következő lépésekben végezzük az elemzést:

1. az összetett mondatot alkotó egyes tagokat egymástól elhatároljuk, a tagok számát megállapítjuk;

2. megállapítjuk a mondatot alkotó egyes tagok viszonyát külön-külön, azt, hogy mellérendelő vagy alárendelő viszonyról van-e szó az egyes mondattagok között;

3. a mondatok meghatározásának műveletét úgy végezzük, hogy a főmondatot megkeressük, és ennek az állítmányán, illetőleg megfelelő mondatrészén át kérdezzük a többi mondatra, mintha mondatrészekre kérdeznénk;

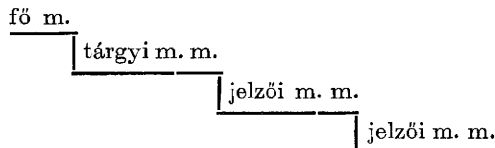
4. a mellérendelt mondatoknak külön kérdésük nincs, azokat a köztük levő logikai viszony alapján határozzuk meg. Az alárendelt mondatoknak a kérdőszava ugyanaz, mint a megfelelő mondatrészé.

Például: *Megállapíthatjuk azt, hogy a Szovjetunió népeit az a tudat lelkesíti, hogy valamennyien a kommunizmus felépítéséért küzdenek, hogy közös céljuk a világszabadság kivívása.*

A fenti mondat 4 mondatból áll:

1. mondat ..... azt,	3. mondat ..... küzdenek,
2. „ ..... lelkesíti,	4. „ ..... kivívása.

Alárendelő mondat szerkezet van az 1. és a 2. mondat között, mégpedig az 1. a főmondat, a második ennek tárgyi mellékmondata. A 2. és 3. mondat szintén alárendelő viszonyban van egymással, mert a 3. mondat jelzői mellékmondata az előző mondatnak. A 3. és 4. mondat egymáshoz viszonyítva mellérendelt, mert mondatnapi kapcsolat nincs köztük, de a 4. mondat a 2. mondat jelzői mellékmondata. Az egész mondat képletét tehát így rajzolhatjuk fel:

Nagyon hasznos, ha eleinte a bonyolultabb mondatoknak valamilyen formában feliratjuk a képletét, mert ezáltal az összefüggések megvilágosodnak a tanulók előtt. Több jó szemléltető módszer van jelenleg is elterjedve iskoláinkban, s nem ártana, ha egyszer valaki összefoglalná a különböző jelölőrendszereket egy külön cikk keretében.

Az írásjelek használatában mutatkozó bizonytalanság miatt tartjuk fontosnak annak hangsúlyozását, hogy az alárendelő szerkezet egészének jellegét a főmondat szabja meg. Például:

Tudjátok-e, hogy a Volga—Don-csatornának roppant jelentősége van? (Az egész kérdő mondat, a végére kérdőjelet teszünk, mert egy kérdő fő- és egy ki-jelentő mellékmondat kapcsolata.)

Bárcsak tudnám, sikerül-e a tervem! (Az egész óhajtó mondat, a végére felkiáltójelet teszünk, mert egy óhajtó fő- és egy kérdő mellékmondat kapcsolata.)

Nem is kérdeztem meg, voltál-e már Budapesten. (Az egész kijelentő mondat, mert a főmondata az, csak a mellékmondata kérdő.)

Ha már a fenti módon egy összetett mondatot meghatározunk és megállapítottuk az egyes mondatrész viszonyát, akkor térhetünk rá az egyes mondatok mondatrészek szerint való elemzésére. Egy egyszerű bővített mondat elemzését a következő lépésekben végezzük:

I. *Az állítmányt* keressük meg elsőnek.

Kérdése: Mit állítunk? Mit állapítunk meg?

Meghatározzuk, hogy: igei, névszói, igei-névszói állítmány-e.

Az igei állítmánynak megállapítjuk a módját, idejét, számát, személyét, ragozását.

(Ezt a lépést azért tartjuk különösen fontosnak, mert egyszersmind az igeragozásról tanult ismeretek állandó felszínen tartását is szolgálja, ez meg az idegen nyelv tanulásában jelent határtalan könnyebbséget.)

A névszói állítmányról megállapítjuk, hogy milyen szófaj.

Az igei-névszói állítmányról megállapítjuk a fentieket a két tagról külön-külön.

Megemlítendő, hogy a mondatból hiányozhat az állítmány, s ekkor hiányos mondat a neve. Ha ilyen mondatunk van, ezt is megállapítjuk.

II. *Az alany* a meghatározás sorrendjében a következő mondatrész. Kérdése: Ki? Mi? Kik? Mik? Kiről vagy miről állapítunk meg valamit?

Megállapítjuk, hogy milyen fajú az alany: *határozott, határozatlan, általános-c.*

Lehet *alanytalan* is a mondat (pl. tavaszodik).

Megállapítjuk az alany szófaji kategóriáját.

Megvizsgáljuk az alany és az állítmány egyezését is.

III. *A tárgy* a harmadikul meghatározandó mondatrész. Kérdése: Kit? Mit? Kiket? Miket?

Megállapítjuk a tárgyról, hogyan van kifejezve: raggal-e vagy rag nélkül.

Meghatározzuk a tárgy szófaji kategóriáját.

IV. *A határozókat* elemezzük ezután. Az egyes határozófajták kérdéseivel, ragjaival nem foglalkozunk itt részletesebben, ezt a cikk terjedelme nem engedi meg. Megfelelő gyakorlat után nem szokott nehéz feladatnak bizonyulni az egyes határozók helyes meghatározása. Most arra irányítjuk a figyelmet, hogy a tanulók a következő lépéseket tartsák meg elemzésük során:

Kérdezzük a határozókra és megállapítjuk fajukat.

Megállapítjuk, hogy milyen alaki eszközzel fejeztük ki a határozót: ragos névszóval, névutós névszóval, ragos és névutós névszóval, határozószóval, ragtalan névszóval, igenévvél-e. Meghatározzuk a határozót alkotó szó szófaji kategóriáját is.

A jelzőt nem külön-külön elemezzük, hanem mindig annak a mondatrésznek a társaságában, amelyikre vonatkoznak, amelyiknek a jelzői. Mindig szintagmákat, tehát értelmileg összetartozó egységeket kell elemezni. Az alábbi mondatot például a következőképpen tagoljuk:

II/5   II/4   II/3   II/2   II/1   IV/2   IV/1   I.

A dolgozó és tanuló magyar ifjúság szervezete | nagy lelkesedéssel | fogadta |
IV/2   IV/1   III/2   III/1
az egész országban | a Párt határozatát.

A fenti mondatban a római számok a részletes elemzés szerinti mondatrész-számozást, az arab számok ezen belül a feldolgozás sorrendjét mutatják. A mondatrészek jelzőinek meghatározása mindig a jelzett szótól visszafelé

haladva történik, mert a magyarban a jelző (az értelmező jelző kivétel) a jelzett szó előtt áll és attól való távolságuk nyomatékosságuktól, fontosságuktól függ. A fenti példában a *szervezete* szónak birtokosjelzője az *ifjúság*, ennek pedig a *magyar*, a *dolgozó*, a *tanuló* szó tulajdonságjelzője.

A jelzők részletesebb elemzésével ugyanúgy nem tartjuk szükségesnek a helyet kitölteni, mint ahogy a határozók részletes elemzését is elhagytuk. Sem a tulajdonság-, sem a szám-, sem a birtokosjelzővel nem szokott különösebb nehézség lenni elemzés közben. Nagyobb a nehézség azonban az értelmező jelzővel, ezt nehezebben ismerik fel a tanulók. Hosszabb gyakorlat kell ahhoz, hogy az értelmező jelző tulajdonságai tudatossá váljanak: az értelmező jelző a jelzett szó tulajdonságát jobban kiemeli; magyarázza, értelmezi a jelzett szót, mindig utána áll, s a jelzett szó ragját felveszi. A kijelölő jelzővel iskolai nyelvtanaink nem foglalkoznak, ezért a határozott névelőt ahhoz a mondatrészhez kapcsoljuk, amelyik előtt áll, nem elemezzük külön. A jelzőként álló névmásokat *melyik?* kérdésre felelő tulajdonságjelzőként foghatjuk fel, megjegyezve róluk, hogy ilyen szerepben felveszik a jelzett szó ragját. Az *egy* határozatlan névelőt is ahhoz a szóhoz kapcsoljuk elemzés közben, amelyik előtt áll.

Ez után a vázlat után a mondatelemzést írásban végeztük. A tanulóknak eleinte szabad volt a vázlatot maguk előtt tartani és úgy elemezni.

Írásban a következő mondat elemzése így festett:

„*A dolgozó és tanuló magyar ifjúság szervezete az egész országban határtalan lelkesedéssel fogadta annak a hírét, hogy Pártunk azzal a nagyszerű feladattal bízta meg a magyar munkás-, dolgozó paraszt- és értelmiségi fiatalokat, hogy résztvehetnek a Dunai Vasmű felépítésében.*“

A mondat szerkezetileg összetett, alakilag állító, faját tekintve kijelentő mondat.

Az első mondat .... hírét-ig, a második .... fiatalokat-ig, a harmadik .... felépítésében-ig tart. Az egész mondat tehát 3 egymást követő tagból áll, a főmondat az első mondat. Ettől függ egy birtokosjelzői, ettől pedig egy tulajdonságjelzői mellékmondat.

A főmondat elemzése ilyen írásban:

A) Állítmány: *fogadta*. Igei állítmány, mult idő, tárgyias ragozás, jelentő mód, I/3 (az egyes szám harmadik személy jelölése).

B) Alany: *szervezete*. Határozott alany, főnév. Egy birtokosszerkezet tagja, ezt mutatja az *-e* I/3 birtokossemélyrag, a szerkezetben birtok. Az igei állítmánnyal személyben és számban megegyezik.

Az alany birtokos jelzője: a .... *ifjúság*. Ragtalan birtokosjelző, a birtok előtt áll. Egy birtokos egy birtok. Szófajilag főnév. Előtte határozott névelő áll.

Az alany tulajdonságjelzői: *magyar* (melléknév), *dolgozó*, *tanuló* (jelenidejű melléknévi igenév). Mint tulajdonságjelzők a jelzett szó előtt állanak, ragjuk nincs, de nem is lehetne, mert az alany mindig ragtalan.

C) A tárgy: a *hírét*. A tárgy *-t* ragos főnév. Birtokossemélyragos szó, az *-e* I/3 személyrag mutatja, hogy egy birtokosszerkezet birtok tagja. Előtte határozott névelő van.

A tárgy birtokosjelzője: *annak*. A birtokosjelző *-nak* ragjával ellátott mutató névmás. A birtokos és a birtok szórendje egyenes, egy birtokos egy birtok.

D) A mondatban több határozó van:

1. az .... *országban*. Hol? kérdésre felelő valódi helyhatározó, határozott névelővel, ragos főnévvel kifejezve. Tulajdonságjelzője: *egész*, melléknév.

2. *Lelkesedéssel*. Mivel? kérdésre felelő módhatározó, *-vel* ragos főnévvel kifejezve. Tulajdonságjelzője: *határtalan*, melléknév.

A mellékmondatra a főmondat állítmányán keresztül kérdezzük: Minek a hírét fogadta lelkesedéssel az ifjúság? ... annak, hogy ... stb. ... a mellék-

mondat tehát birtokosjelzői mellékmondat. Erre a főmondatban az *annak* mutatószó utal.

A főmondat végigelemzése után meghatározzuk a mellékmondatokat is. Részletes elemzésük a már ismertetett módon történik. Tapasztalatom szerint az ilyen módon végzetett elemzés arra kényszeríti a tanulókat, hogy nyelvtani ismereteiket állandóan készenlétben tartsák, pontos és alapos munkához szokjanak. Az útmutató vázlat használatát természetesen később elhagyatjuk, ha már megszokták útmutatásunk alapján az egyes lépések következetes sorrendjét, a kérdéseket, és tudják, hogy a mondatrészek elemzésekor figyelmüknek milyen szempontokra kell kiterjednie. Az elemzés során tudatosodik bennük a mondatrészek és a szófajok különbsége is, nem fogják az igét az állítmánnyal, a melléknevet a jelzővel, a főnevet az alannal azonosítani. Tapasztalatunk az, hogy a tanulóknak tetszik ez az elemző módszer. Gyakorlatilag mérjük le ilyenkor, hogy tudásuk mit ér, meglehetősen nagy erőpróbat állnak meg sikeresen, vagy esetleg beletörik a bicskájuk, s ez csak újabb erőfeszítésre ösztönzi őket. Ezenkívül érdekesnek s nem lélektelennek tartják ezt a módszert. A tanár számára az ilyen, írásban végzetett elemzések lehetővé teszik nyelvtani iskolai és házi feladatok íratását is, így az ellenőrzést nagy mértékben megkönnyítik. Egy-egy elemzettől dolgozattól rengeteget tanul a tanár, mert a hiányosságok felszínre kerülnek. Figyelmeztetjük kartársainkat azonban arra, hogy ilyen elemzés csak akkor lehetséges, ha a teljes nyelvtani anyagot ismerik már a tanulók, tehát a VII. osztály végén, a VIII.-ban és a középiskolában. Felsőbb fokon persze az elemzésnek inkább csak ismétlő jellege van akkor, amikor más anyagrészeket tárgyalunk részletesebben, nem a mondatant. Azt is hangsúlyozni kívánjuk, hogy a közölt módszer nem egyetlen eszköze a nyelvtan tudatosításának, csak az egyik segédeszköz a sok közül. Az osztálytól függ az is, hogy az itt ajánlott menet beválik-e. Megtörténhetik az is, hogy a tanulókat zavarja a mondat- és a szótani elemzés összekapcsolása. Ilyenkor külön kell a kettőt választani addig, amíg az osztály színvonala nem emelkedik. A cél az együtt való elemzettek legyen, úgy, amint azt ajánljuk, mert csak így lehet elkerülni, hogy ne azonosítsák a tanulók az igét az állítmánnyal, az alanyt a főnévvel, a melléknevet a jelzővel. Megfelelő gyakorlat után el lehet érni, hogy a tanulók felesleges segítő kérdések nélkül is éppen úgy tudnak beszélni és írni nyelvtani kérdésekről, mint irodalmiakról. Csakis ez utóbbi követelmény felállításával tudjuk elérni, hogy a nyelvtan betölthesse az iskolai oktatásban a jellegéből következő szerepét, amire Sztálin elvtárs is oly nyomatékosan mutatott rá: a gondolkodást, az elvonatkoztató képességet fejlesztő tudományok között a nyelvtan az elsők között foglal helyet.

Vita

A TAJSZAVAK HASZNÁLATA A ROMÁN IRODALMI NYELVBEN

Írta: Domokos Sámuel

A Magyar Nyelvőr idei 1. számában foglalkozott az irodalmi nyelv nyelvjárási elemeinek kérdésével. Prohászka János: Népnyelv az irodalomban c. cikke, kapcsolódva a Csillag c. folyóirat m. é. februári számában megjelent Veres Péter: Népnyelv—tájnyelv c. cikkéhez, a helyes irányban folyó vitából helytelen következtetéseket vont le. Igaz, mentségére szolgál az a körülmény, hogy cikke még Sztálinnak nyelvtudományi megnyilatkozása előtt íródott s ezért nem-marxista szempontú cikke jó alkalmul szolgált Deme Lászlónak,

hogy A nyelvjárási alakok irodalmi használatának határai c. cikkében helyes irányba terelje a kérdést és helyes, a legújabb marxista felfogásnak megfelelő következtetéseket vonjon le belőlük.

A felvetett kérdés lényege az volt: milyen mértékben jut kifejezésre a nyelvjárási elemeknek az irodalmi nyelvben, az írók műveiben való használata? Deme László kimutatta, hogy az írók nagyrésze a tájszavakat csak szemléjük beszédében, jellemzőképpen használja az irodalmi kiejtés hangtani sajátosságai szerint s csak ritkán fordul elő, hogy tájnyelvi hangalakú szót használjanak. A fiatal írók inkább beszéltek nyelvjárásban szereplőiket s megemlíti, hogy Cseres Tibor: Tűz Hódréten c. regényében „az író, mint krónikást, elkapja nyelvhasználatának sodra és — ritkán bár — maga is használ *teszen, megyen* féle alakokat“ (Nyr 75 : 40). Tamási Áronnál és Kurkónál „a szereplők beszédén kívül az írói szövegben is fellelhetők a székely sajátosságok“ (uo.), de hozzát teszi, hogy ilyenkor az író egyes szám első személyben beszél el a történetet. A munkásírók a Veres Péter által megjelölt „egy magyar nyelv“, tehát irodalmi nyelvben beszéltek alakjaikat s így beszélnek ők maguk is. Néha előfordul, hogy jellemzés céljából használnak jassz-kifejezéseket is.

A nyelvjárási alakok irodalmi használatáról megindult vita hasznos volt, mert hozzájárult az irodalmi nyelv iránt való érdeklődés felkeltéséhez s ezen túlmenően tisztázza nyelvünk fejlődésének, gazdagodásának forrásait.

A nyelvjárási alakok irodalmi használatának kérdése nemcsak a magyar íróknál és nyelvészeknél vetődött fel, hanem a román íróknál is, s egészen bizonyos, hogy a többi szomszédos népi demokráciák irodalmi nyelveiben is. Ezért — úgy gondoljuk — Révai szavait idézve: „hiba lenne elhanyagolni az irodalmi problémák (s még ehhez hozzátehetjük: a nyelvi problémák) figyelemmel kísérését azokban a baráti országokban, amelyeknek társadalmi és gazdasági — és tegyük hozzá — irodalmi fejlődése nagyban és egészen ugyanazon a szinten áll, mint a mienk“ (Révai József írókongresszusi felszólalásából).

Ezért azt hisszük, nem lesz érdektelen, ha — a nyelvi dokumentáció legkisebb mértékű felhasználásával — vizsgáljuk, hogyan áll e kérdés a román íróknál és milyen álláspontot foglalnak el benne.

Előljáróban megemlítjük, hogy román nyelvészeti folyóiratban e kérdés felvetésével nem találkozunk még, de annál gyakrabban az irodalmi folyóiratokban, az írók műveinek bírálatáról szóló cikkekben. Ezeknek felhasználásával vizsgáljuk meg a nyelvjárási szavak felhasználásának mértékét a román írók műveiben.

Mindjárt Mihail Sadoveanu-t vesszük elsőnek, aki nemcsak a legidősebb román írónemzedék képviselője, hanem a legtehetségesebb élő román író is, aki legutóbb Mitrea Cocor c. regényével¹ Nemzetközi Békédíjat nyert. Sadoveanu anyja révén parasztszármazású. Gyermekéveit is parasztkörnyezetben töltötte s ez a körülmény nemcsak demokratikus világnézetében jutott kifejezésre, hanem a nyelvhasználatának kérdésében is. Általában tehetségben, irodalmi felfogásban a mi íróink közül Móricz Zsigmondhoz hasonlítható. Amint Móricz az Alföld nagy írója, ugyanúgy ő Moldva földjének. Moldva különben a legtehetségesebb, legnagyobb írókat adta a román irodalomnak s a legelőbb irodalmi hagyományokkal rendelkezik, emellett még nyelvének is sajátos bája, zengése van, akárcsak nálunk az erdélyi magyar nyelvnek. Sadoveanu ennek a sajátos moldvai nyelvnek a legnagyobb mestere, továbbfejlesztője. Műveiből pontosan fel lehet rajzolni a moldvai román nyelv legsajátosabb tulajdonságait, szókincsének változatosságát, gazdagságát. Ezzel tulajdonképpen választ is adtunk arra a kérdésre, milyen álláspontot képvisel Sadoveanu a nyelvjárási elemeknek az irodalmi nyelvben való felhasználásában. De le kell szögeznünk mindjárt azt is, hogy Sadoveanu nem egy szűk vidéknek, mondjuk

¹ Megjelent magyarul is: Mitrea Kokor útja címen. Szépirodalmi Kiadó. 1950. Magyar nyelven még a következő művei jelentek meg: A balta. Ford. Aradi Nóra. 1948. Moldvai szél. Ford. Szabédi László. Szikra. 1949.

szülőföldjének, Pașcani vidékének nyelvét használja, hanem az egész moldvai nyelvjárás legáltalánosabban ismert szókinését. Ezért nyelve nem regionális jellegű, hanem közérthető széles olvasórétegeknek is, s emellett színes, változatos és nagyban hozzájárul a román irodalmi nyelv gazdagításához. Sadoveanu általában személyeit, főleg regényeinek paraszthalakjait saját moldvai nyelvükön beszélteti. Nála a nyelv a jellemzés legfőbb eszköze. De gyakran — akárcsak nálunk Tamási — átveszi szereplőinek beszéd-stílusát s azt teletüzdeli moldvai tájnyelvi kifejezésekkel. A tájnyelvi szavakat általában irodalmi kiejtés szerint használja, de gyakran ilyen tájnyelvi hangállományú szavakat is találunk nála: *âl mai bun* az irodalmi: *cel mai bun* (legjobb) helyett, *ăsta aceasta* helyett (ez). Általában a mutatónévmásokat a népi kiejtésnek megfelelően használja.

Sadoveanunak ezt az eljárását I. Popper román kritikus példaképpen állítja oda a fiatal írók elé, amikor azt mondja: „Sadoveanu a népi nyelvnek mesteri felhasználására adott példát azzal, hogy egy vidék nyelvének sajátos tulajdonságát úgy határozta meg, hogy egy vagy két sajátos szót természetes módon illeszt bele az elbeszélés fonalába. Sajnos regényeinek magyar fordításában éppen stílusának ez a legjellemzőbb tulajdonsága sikkad el.

Nagyjában ugyanígy jár a nyelvjárási elemek használatában egy másik tehetséges moldvai író, Zaharia Stancu is. Meztőláb c. regényében,² melyben az 1907-es román parasztforradalmat dolgozta fel, tájnyelven beszélteti paraszthalakjait és sokszor maga is használja, de az irodalmi kiejtés szerint. Kivételt csak a mutatónévmások tesznek, melyeket ő is tájnyelvi hangalakban használ.

S hogy a kép teljesebb legyen, s hogy a legrepresentatívabb élő román írókat foglalja magában, hadd említsük még meg Petru Dumitriu-t, aki a leghetségesebb fiatal írók egyike. Írásaiban a falu osztályharcával foglalkozik³ s paraszthalakjai saját vidéki nyelvjárásukban beszélnek, de az író csak igen ritkán használ tájszavakat. A mutatónévmások alakjait ő is tájnyelvi alakjukban használja. Ez azzal magyarázható, hogy a népies kiejtésben ezek jóval rövidebbek és könnyebben, kevesebb hangenergiával ejthetők ki.

Amint az említett legjelentősebb román írók példája mutatja, általános az az eljárás, hogy az írók a tájnyelvi szavakat alakjaik jellemzésére használják, de az irodalmi kiejtésnek megfelelően. Eltérést csupán a mutatónévmások használata mutat, s ez viszont szinte általános a közbeszédben is.

Állnak viszont olyan írók is, akik túlzott mértékben használják a tájszavakat s méghozzá nyelvjárási hangalakjukban. Megemlítjük ezek közül a legtipikusabbakat.

Maria Banuș nagy sikert aratott drámájában, *Ziua cea mare*: A nagy napban, melyben egy termelőszövetkezeti csoport megalakulásával foglalkozik, a tájnyelvi elemeket alakjainak jellemzésére használja fel. A dráma egyik ókirályságbeli faluban játszik s a szereplő parasztok ennek a vidéknek tájnyelvét beszélnek, s méghozzá úgy, hogy annak a vidéknek sajátos szóvégi á hangalakját is használják. Horia Bratu kritikus Banuș drámájának nyelvével foglalkozva, megállapítja, hogy az író nem tanulmányozta eléggé az illető vidék nyelvét s nem használta ki a szókinés szépségét. Hozzáteszi, hogy párbeszédei csak akkor elég élénkek, mikor a szerző kifejezte „a hősök valódi beszédformáját”. Mindezekből kiténik, hogy Bratu szerint a tájszavak használata nagyszerű eszköz a színpadi hősök jellemzésében, s éppen azt fájlatja, hogy a szerző nem használta ki e lehetőséget teljes mértékben.

Banuș ezek szerint nem viszi túlzásba a tájnyelvi szavak használatát s a fentebb említett íróktól csak abban különbözik, hogy tájnyelvi hangalakot használ, igaz, hogy azt is csak szóvégi *ă* esetében.

² Ford. Szemlér Ferenc (Athenaeum, 1948.)

³ Magyar nyelven: Farkasvadászát és Júniusi éjtszakák c. regénye jelent meg, ford. Réz Ádám (Szépirodalmi Kiadó, 1949.)

Eusebiu Camilar⁴ viszont már nem sorolható ebbe a csoportba. Ő azok közé tartozik, akik túlzásba viszik a tájszavak használatát. Sőt, igen gyakran használ archaizmusokat is. Ez tapasztalható nemcsak Turmele: A nyájak c. regényében, hanem Temelia: Az alap c. regényében is, mely egy termelősövetkezet megalakulásával és életével foglalkozik s alakjai túlyomórészt parasztok. Vera Calin Camilar nyelvvel foglalkozva, megállapította, hogy „a nyelvet nem használta mindig ugyanolyan sikerrel a személyek tipizálása céljából“. Kifogásolja, hogy a személyek „példázatokban beszélnek és megőrzik az ősök nyelvét“. Hogy Camilar mennyire nem a jellemzés céljából használja fel a tájszavakat, kiderül abból, hogy fenti regényében azok a parasztok is tájszavakat használnak, akik kapcsolatba kerültek a városi munkásokkal, sőt a párttag parasztok is, akik megszokták a pártgyűlések nyelvét. Vera Calin fejtegetéseiből világosan kiderül, hogy a tájnyelvnek igen fontos szerepet szán az alakok jellemzésében.

Még Camilarnál is túlzottabb mértékben használja a tájszavakat Ion Istrati fiatal moldvai író Grăul înfrăiit: Testvéri búza c. regényében. I. Popper kritikus kifogásolja, hogy Istrati a tájszavakat az alakok jellemzésén túlmenően használja. Szó szerint ezeket mondja: „Amikor Istrati arra használja a nyelvet, hogy erősebben kidomborítsa személyeinek tipikus sajátosságait, gazdag szókincse, mellyel rendelkezik, irodalmi értéket jelent, tehetőségének alkotó részét. Máskor viszont szókincse gyengéjévé és gáttá válik alkotásának útjában. Megemlíti, hogy olyan általánosan használt kifejezés mint *cal 'ló'* helyett *gonitor 'űző, kergető'* elnevezést használ. Ugyanígy jár el az *impotriva 'valami ellen'* szóval, mely helyett *de-a hortosima-t* használja, melyet viszont csak azon a szűk vidéken lakók értenek meg, ahonnan az író átvette a szót. Popper felteszi a kérdést: „Mit jelentenek ezek a kivételek, melyek az irodalmi alkotást egy szűk vidéken gyűjtött tájnyelvi anyagghalmaz gyűjteményévé teszik?“ S itt Sadoveanu példájára hivatkozik, aki művészi módon illeszti bele a tájszavakat az irodalmi nyelvbe. Majd így folytatja: „Amikor Istrati eltávolodik a valóságtól, naturalista módon jár el az irodalmi nyelv területén is. Ahelyett, hogy *egyik* (a szerző kiemelése) s nem legfőbb eszköze lenne a valóság művészi tükrözésében, a tájnyelvi szóanyag *fő* (szerző kiemelése) kifejező eszközzé válik, alkalommá a formai virtuozításra.“

Popper tehát elítéli Istrati „naturalista“ eljárását, melynek következtében műve nyelvjárási gyűjteménnyé válik s gátolja alkotó erejének kibontakozásában is.

Végül megemlítjük Lucia Demetrius-t, aki Vadul nou — Új meder c. drámájában, mely egy termelősövetkezet életéről szól, s egyik délerdélyi román faluban játszódik le, parasztalakjait nemcsak tájnyelvi szavakkal beszélgetti, — igaz, ezt nem viszi túlzásba, — hanem tájnyelvi kiejtéssel is beszélnek: palatalizálnak. A palatalizáció nem általános nyelvi jelenség a román nyelvben; főleg Moldva egyes vidékein, a Bánátban és Dél-Erdélyben fordul elő. Ezért egészen furesán hat, amikor alakjai ilyen palatalizált alakokat használnak: *ghine* (jó) *bjne* helyett, *chierdut* (elveszített) *pierdut* helyett, *hie* (legyen) *fie* helyett. Tájnyelvi hangalakot használ még a személyesnévmás egyes szám első személyében: *io eu* helyett, valamint egyes igealakokban: *văzut văzut* helyett, *mărg mērg* helyett, stb. Ami még feltűnőbb, így beszélgeti a gazdaság gépészét is, aki ugyan valószínűleg abból a faluból való, de már érintkezett városi emberekkel s meggyőződhetett arról, hogy a palatalizálás csak vidékükön használatos.

Összefoglalva a tájszavak használatát a román irodalmi nyelvben, elmondhatjuk, hogy e kérdés állapota nagyjában úgy fest, mint nálunk: az írók a tájszavakat főleg csak jellemzésre használják, az irodalmi kiejtés szerint, s csak elvétve fordul elő, hogy a szavakat nyelvjárási hangalakban

⁴Magyarul megjelent Főrgeteg c. regénye (Szépirodalmi Kiadó, 1949).

használják (Maria Banuş és Lucia Demetrius). Csak egy író használja a tájszavakat tömegével s nem csupán jellemzésre, formai virtuozitásból (Istrati).

Mindezekből a fentebb idézett hozzászólásokból látható, hogy az irodalmi nyelv kérdése mennyire az érdeklődés középpontjában van a román irodalomban is.

De ezen túlmenően a kérdés foglalkoztatja a „hivatalos“ köröket is. Ezt bizonyítja Mihail Beniuc, a Román Írószövetség titkárának felszólalása a Szövetség f. é. februári teljes ülésén az irodalmi nyelv kérdésében. Beniuc az irodalmi nyelv lebecsülésének kérdésével foglalkozva, a következőkben jelölte meg az írók feladatát az irodalmi nyelv ápolása terén: „Kik hivatottak arra, ha nem a költők, hogy gazdagítsák a nyelvet, hogy világosabbá, esiszoltabbá tegyék és új kifejezésekkel bővítsék. Ezt azonban nem tehetik úgy, hogy műszavakat gyártsanak, porlepte okiratokban kutatnak, vagy a hegyekben és eldugott völgyekben keresgélnek ilyen kifejezések után, hanem olyan művekkel, amelyek az egyszerű embereknél, a mezzei, gyári munkában elfoglalt embereknél jobban kifejezik azok törekvéseit, gondolatait, harckukat, mai eszméiket.“ Beniuc tehát félreérthetetlenül leszögezi, hogy az írók feladata olyan irodalmi nyelv teremtése, mely az összes dolgozók nyelve: egységes nemzeti nyelv.

A felszabadulás óta eltelt néhány év alatt a román irodalom azelőtt soha nem tapasztalt felvirágzásnak indult s a szovjet irodalom példáját követve, egyre inkább válik szocialista-realista irodalommá, híven visszatükrözve az országban végbemenő társadalmi átalakulást. Az írók egész sora szolgálja alkotásaival a szocializmus építésének nagy ügyét s járul hozzá boldogabb jövőt építő népe harcához. Az írók felismerték, hogy a szocializmus építéséért vívott harcot nemcsak művük eszmei tartalmával szolgálják, hanem az irodalmi nyelvvel is. Ezért minden törekvésük odairányul, hogy az irodalmi nyelv valóban nemzeti és tökéletes legyen, mert csak így töltheti be a rá váró nagy feladatot a szocialista társadalomban: hogy közvetítője legyen a kultúra kincseinek az összes dolgozók részére.

Nyelvjárásaink

ADATOK A HORTOBÁGYI NÖVÉNYNEVEK KÉRDÉSÉHEZ¹

Írta: Tikos Béla

A hortobágyi szókinés legnagyobb részét még ma is élő pásztoroktól és gazdáktól szereztem, bár nem gyűjtőszándékkal. Tisztán gyűjtőszándékkal kerestem fel az elmúlt télen Fülöp Sándor gulyás számadót, szül. 1888-ban, Deli István juhász számadót, szül. 1901-ben, Erdei János gulyás számadót.

Végül sok értékes adatot nyertem Kertész László volt hortobágy melléki birtokostól, szül. 1899-ben.

A hortobágyi pásztor éjjel-nappal a *jószággal* foglalkozik, ébren és álmában is.² Foglalkoztatja az agyát a földművelés, a csárda, a bor és a gyöngébb nem. A mező erősen foglalkoztatja, hiszen a jószág növényi tápláléka; persze ez gazdasági természetű érdeklődés.

Már a *mezőn* is mást ért, mint az irodalmi nyelvhasználat. A *mező* a hortobágyi ember szerint a növényzet földfeletti része. A termőtalaj és a gyökérzet már nem tartozéka.

Az egyik pásztoróta így könyörög: „Istenem, jó atyám, adj egy csendes esőt. A szeginy marhának jó *legelő mezőt*“. Olyan fütermést kér, amelyik legeltetésre alkalmas. Vagy ha a pásztor azt akarja mondani, hogy a rendelkezésre álló legelő általában jó fütermőhely, de a jelenlegi fütermés gyenge, így beszél: „A legelő jó, a mező rossz.“

A pásztorok egy növényfaj megnevezésénél is használják a *mező* szót. Pl. egy *Alopecurus aequalis*ra mutatva kérdeztem: Mi ez? — „*Ez a gombos mező*“, felelte a pásztor.

A növények közül is a hasznos és a gyógyító növényeket, továbbá a jószág fontosabb táplálékait, azután a kártékonyokat, azaz mérgeket vagy gyomokat, amelyek a hasznos növényektől elveszik a növényteret, nevezi elsősorban külön néven. Ezenkívül nevet ad kevés igen feltűnő növénynek is. Nem törekszik azonban az egyes növényfajokat elhatároló névvel megkülönböztetni, hanem népi névadás módjára sok az összefoglaló növényneve, viszont ugyanazt a fajt több néven is emlegeti. Mindenesetre a növényeket inkább teljes összességükben, mint egyenként látja és szemléli. A vadállatok sem érdeklik valami nagyon. Ezeket igazolja csodálatosan fejlett pásztor népköltésztünk is.

Az Esesdi-féle hortobágyi nótagyűjtemény³ közel 200 népdait tartalmaz. Ezek közül a nyárfa háromban, az ibolya, nád, búza kettő-kettőben, a tippan, sás, majoránna, rózsza, tövis, diófa, borostyánfa, bakar (szőlő), bazsarózsa, kender, somfa, rezida, jegenyefa, csipkebokor (csak!) egy-egyben fordul elő.

Az állatvilág neveinek adataiban is érdekes, hogy a vadonélő állatok neveivel aránytalanul ritkábban találkozunk, mint a tenyésztettekével. A hal és daru csak két-két nótában, a holló, vadliba, vadruca, sirály, gólya, farkas pedig egy-egy nótában kap helyet. Ezzel szemben a *lú* 45, a csikó 11, a mánés 7, a szarvasmarha különféle nemei 28, a gulya 14, a juh szó és változatai 36, a nyáj 13, a disznóféle 6, a kutya 5 nótában található.

A köznapi nyelvhasználatban ugyanaz tapasztalható. A Hortobágyon élő és a Hortobágy-járó nép száján használatos növényneveket, ezek fogalmi, tartalmi és pusztai életre való befolyásuk megállapítása céljából, a következőkben nem rendszertani csoportokban sorakoztatom fel, hanem a csoportok összeállításában követem a pásztorélet, általában a *puszta életének rendjét*.

Ezeknek a növényneveknek egyrésze ma már csak ritkán fordul meg a nép száján, másrésze pedig már teljesen kiveszett. Oka ennek, hogy a puszta az utolsó 100 év alatt sokat változott, mint termőhely, romlott, a növényzet összetétele más lett, akik a régi növényzetet ismerték, már kihaltak. A helyükbe lépők már csak hírből ismerik, csak hézagosan beszélnek róla.

A rádió és az ú. n. — egyébként igen üdvös — pásztoranfolyamok is új növényeket igyekeztek a pásztorok fejébe plántálni.

1. *A tűzgyűjtáshoz és pipázáshoz szükséges növények.* Az 1945. esztendő a hortobágyi néprajzi megfigyelések szempontjából nevezetes volt, mert régen feledésbe ment szokásokat újított fel. Szokatlan mennyiségű csapadék hullott le az előző években, a Hortobágy időnként tengerrel változott és a mindig rossz utak járhatatlanná válván, sok mindenben volt hiány, így pl. a gyűjtőben és a dohányban is.

A pásztorok a láda fenekéről előkeresték az ócska, jellegzetes alakú *csíholó acélt*, szedtek hozzá *parlagkovát*⁴ a vaksziken, taplót készítettek a különféle ürömfajok leveleiből. A *tüskéslapu* 'héjakút' (*Dipsacus silvester*) leveleiről letisztították a tüskéket, a leveleket megszáritották csak úgy a kabátzsebben, esetleg a szűrűjban, félkézzel összemorzsolták és készen volt a tapló. Ugyanezt a szerepet játszotta a *nádpihe* is, a nádnak pehelyszárnyú magja, de a gyékény *érett, kibomlott buzogánya* is.

A *tüskéslapu* hivatalos és igazán jellemző neve 'héjakút' (néhol a nép is így hívja). A hortobágyi ember ezt a nevet nem is ismeri.

A növény hosszú, elég széles és szilárd levelei kettőnként szárölelően helyezkednek el a merev száron, mégpedig úgy, hogy két-két levélszárny összeforradásának helyén egy kis tölsér keletkezik a szár körül. A következő páros levél már 90°-kal elfordulva áll alatta, az ez alatt következő szintén és így tovább a legalsó levélpárig. Lefelé haladva a pároslevelek terjedelme egyre növekszik a közbezárt tölsérekkel együtt. Ha eső hull a növényre, a ferdén álló és vályúalakú levelek a vizet felfogják és a tölsérbe vezetik. Ha valamelyik tölsér megtelik, oldalt kifut a víz és az alatta levő páros levélre ömlik úgy, hogy a tölsérek a lehető legtöbb vizet tárolják. Ezeket a vízzel telt tölséreket a nép itt-ott „kútnak” is hívja, az eső után jóideig megőrzik a vizet. Meg lehet kóstolni egy csöves fűszál segítségével: savanyú. Egyébként tele van baktériumokkal, vízi rovarlárvákkal és rovarhullákkal.

Lehet, hogy a növény a szárazság beálltával felhasználja ezt a vizet. Lehet, hogy a fajfenntartás céljából szolgálnak ezek a kis tavak azért, hogy az idegen-beporzást elő nem segítő szárnyatlan rovarokat visszatartják a virágtól.

A növények beporzását általában minden rovar teljesítheti. De az önbeporzás a fajfenntartás szempontjából célszerűtlen, elkorcsosulásra vezethet. A szárnyas rovar, mely virágpör keresés közben nagy területet átkutat, ezért szívesen látott vendég.

A *parlagkova* a néphit szerint a vakszíken terem. Nem csodálkozhatunk rajta, mert a szikes talaj valóban termel köveket, amelyek közt a jobb szikes talajon termő löszbaba, vagyis *kuszaszor* nem utolsó. A nép főleg *akutyaszros föld* kifejezését használja.⁵

A *parlagkova* a prehisztorikus népek szerszáma vagy szerszámtöredéke. Opálszerű kvarc, rendszerint a föld alatt található, mert a talajon fekvő tárgy, sík földön, előbb-utóbb a föld alá kerül. ⁶ A vakszíken a felső talaj lemállik és elmosódik, a különféle konkréciók csupaszon maradnak, joggal keresik hát itt a *parlagkovát*.

Használták csiholáshoz a tölgyfa-, nyár- és fűzfaplót is. Ezek a Polyporus-fajok termőtestjei. Vízben kifőzik és lemezekbe szabdadják. Aki hozzájut, a vízbe kevés salétromot is tesz. A *csiholás* úgy történik, hogy a kovát és a gyúlékony anyagot egymásra fektetve a balkéz hüvelyk- és mutatóujja közé fogják, a jobbkezben levő *acéllal* olyan függőleges irányú ütéseket mérnek a kovára, hogy az *acél* inkább horzsolja, mintsem üsse. Így a kemény kő sok finom acélszilánkot szakít le, melyek a levegőbe szállva meggyulladnak, izzóvá lesznek és a gyúlékony plót szintén meggyújtják. Ha elég nagy felszínen izzik a pló, pipára lehet nála gyjtani.⁷ Már tüzet rakni sokkal nehezebb vele, igen száraz vékonyszálú fű lobban csak lángra tőle. A régi világban könnyebbség kedvéért kengyertyával, kénzsinórral érintették, s ez azonnal felángolt.

A félnomád hortobágyi pásztor naponta kétszer főz: este és reggel. Az úgynevezett vasalóban⁸ őrzi a tüzet hamu alatt, a tüzelőanyag az *árvagané*, azaz a gyepen erős napsütés mellett száradt marhagané. Mivel a tömegének nagyobb része emésztetlen növényi rost, tehát nagyon hasonlít a plóhoz, könnyen gyullad a hamu alól kikapart parázstól és nyugodt halvány-sárga lánggal egy. A füstje kevésbé kellemetlen szagú, mint a fáé. A hortobágyi ember egyenesen jó illatúnak ismeri.

A nádnak, leggyakrabban *nádcsőrmőnek*⁹ vagy multévi *avasnádnak* is nagy szerepe volt a tüzelésnél. Ezek tulajdonképpen irányító tüzek voltak a nagy-nagy nádas laposok szegélyén, a *riteken*. A gulya *sél alá* (széllel szemben haladva) a nádasnak *nekiterült* (rajvonalaiba sorakozva) egy kis *zöldlevélért*, mer a paron már teljesen *lesült* a *mező*. *Iccakára* azonban ki kell *gyönni* a marhának, mert a vízben nem *heverhet el*, de ha tehetné is, *megenné* a *fiereg* (farkas és szúnyog). Ámde a terep átkozottul fedett, még a kitűnően tájékozódó szarvasmarha sem *tanál* ki, ha az ember nem segíti. A *segiccsig* a *pásztortűz*: „azon a riszin gyútyják a partnak, ahun a jószágnak szárazra kell gyönni.” A jószágot szaglásával a füstcsóva tájékoztatja, meg a nádszálak között megcsillanó tűzfény. Persze régi tapasztalatok nyomán tudják az öregabb tehének, hogy a tűz körül gulyásbojtárok vannak és „nekik arrafele kell haladni, mert ha nem tennék, *lüháton* izibe ott vannak a nyakukban és az *árva-tölgyfa bot*¹⁰ tanítaná őket, hogy hova menjenek!”

Ma már vége a nagy *riteknek*, pásztortűz sem kell, nem is volna hozzá nád. A mai víz csupa *róna*. A 100 évvel ezelőtti népi nyelv szerint a nádas is *rit*, a *róna* pedig a nádtalan mocsár. A pásztor szólásmód szerint a tűz virít. Pl. egy pásztornóta egyik verszaka:

Bort iszik a csikós, piros az orcája,
Azt hiszik a lányok, hogy pünkösdi rózsza,

Pedig a szerelem lángja virít rajta.¹¹

A pipázás rendszerint dohányzást jelent, de csak részben. Inséges időben a Hortobágyon a *fekete nadájtű* (*Symphytum officinale*) levelét is *elszíjják*. „Hát magába nem igen alkalmas, de ha egy kis kapadohánnyal kevertük vagy nikotinnal locsoltuk — hát megjárta.“ A mult század végén a száraz *nadájtű*-leveleket cukorporral hintették meg vagy cukros vízzel belocsolták, úgy szítták.

A dohány szagosítására a somkóró (*Melilotus officinalis*), azaz *vadlucerna* sárgavirágú miniatűr fürtjeiről lehúzták a virágokat és csak amúgy nyersen a dohány közé rakták. Már kényesebb izlésű pásztor papirosba csavarva teszi a dohány közé. Hatóanyaga a kellemes széna-szagú cumarin, amit a dohánygyárak is használnak ugyanezen célra.

A debreceni pipa régebben híres volt. Az anyaga vörösre égetett agyag, a várostól vagy 30 km-re bányászták a Kösi (Kösély) vagy Kösü ér jobb partján, azon a tájon, ahol ez az ér a balmazújváros-nádudvari út mellé kanyarodik. Hepehupás, dimbesdombos legelő jelezte a helyet még jó 10 évvel ezelőtt. A neve *pipagödörök*.

A hozzávaló szárat a Debrecen-körül erdők termelték, az Ohat erdő is, az egyedüli nagyobb hortobágysszéli erdő.

A *feketegyűrű* (*Acer tataricum*), kis fa. Kitűnő pipaszárat szolgáltat a vesszeje. A *veresgyűrű* (*Cornus sanguinea*) cserje, ezt is használják pipaszárnak, de túlságos kemény és kikoptatja a fogat. Egy-egy öregebb pásztornak valóban található U-alakú, pipaszárkoptatta csorba a metszőfogain. A kökény (*kökény*, *Prunus spinosa*) szintén pipaszártermő cserje, nem is kemény, de kevés az egyenes vesszeje.

A *pipaszársütő* tüzes drótot nyom keresztül *bélmentin* a vesszőn, így képződik a pipa szívásához szükséges csatorna. „Az égetett lyuk nem dagad be olyan könnyen a nedvességtől (pipamocsok, nyál), mint a fürt lyuk.“ Ezekhez a pipaszárakhoz külön szopókát, *csutorát* nem használtak. Kiveszőben lévő erdei kisipar.¹²

2. *Mirges növények*. A *kövér* (humuszos) *fődeken* mindenütt ismeretes maszlagos redősirom (*Datura stramonium*), azaz *csudafa* és a beléndek (*Hyoscyamus niger*), vagyis *bolondító*, itt se ismeretlen. Használják az előbbi halak, varjúk, fácán, fogoly elkábítására. *Maszlagnak* is hívják. Kukoricával együtt megfőzik a magját, kiszórják a hal vagy a madár *járásába* és a szédelő állatokat összefogdossák. Az erdei fedett földön félős, hogy a fácán a cserjék alján elgyalogol, azért lesbe áll a pásztor, hirtelen bukkan fel és rárohan a bódult állatokra, amelyek sután és vakon, de ösztönösen felrepülnek és fákon, bokrokon öntudatlanná verik magukat vagy *szárnyukat szegik*.

Mérgesnek tartják a *kutyatejet*, (*Euphorbia cyparissias* és *E. palustris*) és az is, mert a szára vagy levele megtörve maró, tejszerű nedvet ereszt,¹³ a de a két előbbinek nyomába sem léphet. A lányok néha pirosító helyett használták, de csak mértékkel, mert „a bürt is lemarhattya“. A fenti hármat kerüli a jószág, eskis így szaporodhatnak el.

Az *arany-csésze-virág* nevet Kisújszálláson hallottam. Boglárkát (*Ranunculus arvensis*) jelentett. A csemetekerti lányok, ha kíváncsiak voltak arra, hogy a babájuk hű-e hozzájuk, az aranysárga szirmokat a karjukra simogatták és lekötötték. Várták, hogy felhólyagzik-e a bőrük. Megnyugtató kutatómódszer, mert a bőr felhólyagzik minden esetben, sőt egy kis fekélyt is hűz. A Hortobágyon is ismerik ezt a hatást, de azt is tudják, hogy nagyobb adag hosszabb használata esetén nehezen gyógyuló fekélyt okoz. Újoncokat is szabadítottak már ezzel a módszerrel, mert a katonarvos értetlenül állott

a sohanemlátott fekélyvel szemben. A Hortobágyon a Ranunculusok legelterjedtebb faja a jólismert *csengettyűvirág* vagy *csengővirág* (Ranunculus pedatus). Ezzel történhetett a katonaszabadítás.

Nem kerüli ki a legelő jószág a *kígyóhagymát* (Ornithogallum umbellatum), meg a *kígyómartafüvet* (más néven *görhefű*, Inula britannica). De a tehénnek a teje az előbbitől hagymaszagú, az utóbbitól keserű lesz. Ha más legelőre kerül a tehén, a baj rögtön megszűnik. (Folytatjuk.)

¹ Ebben a cikkben a szokottnál nagyobb tömegben fordulnak elő nem nyelvtudományi, hanem természetrajzi és néprajzi vonatkozású részletek. Ezek mégis itt kérnek helyet, mert főként azt a célt szolgálják, hogy azokra a fogalmakra vessenek behatóbb világot, amelyeket az elsorolt népi kifejezések jelölnek. Jelen cikk kiegészítő része a „Növénynevek a Hortobágyról“ c. cikkemnek (Nyr. 74:368).

Forrásmunkául felhasználtam Ecsedi István: „A Hortobágy pusztja és élete“ című művét is. Az adatok túlnyomórészt azonban élő tanuk szájából gyűjtöttem, szerencsés körülmények összetalálkozása folytán használatból kimenő vagy kiment régi szavakat is. A Hortobágy és a hortobágyi tárgyak, jelenségek már gyermekkoromban rendkívül érdekelték. Ezek nevei kevésbé, de azért az első benyomások szívóságával megragadtak az agyamban. A dajkámon (Török Zsuzsánna) kívül, aki hajdúböszörményi pásztorinasztiából származott, sok régi kiszolgált számadó pásztortól tanultam, akik rég elporladtak.

A nevezetesebbek:

1. Nagy János *magyar juhász* (juha volt magyar fajta) 1830 körül született. 1848-ban már bojtár volt. 42 nyarat töltött a Hortobágyon. Még a régi divat szerint hat dugóhúzóserű, válligérő tincset viselt. Még én is láttam ezeket üveg alatt, mert mint császár már nem viselhette és a falon bekeretezve tartogatta. Mások ilyen hosszú idő alatt egy kis vagyont gyűjtöttek, ő elszegényedett. Császár lett a Köntöskertben (debreceeni szőlő). Vagy tíz évi szolgálat után meghalt 1905 őszén.

2. Debrecei István csikós számadó körülbelül ugyanebben az időben élt. Neki szülője volt a Köntösben, sőt kertgazda is volt.

3. Farkas József Tiszacsegén született 1870 körül, kevés ideig bojtárkodott a Hortobágyon, majd erdőőr lett. Csodálatosan világos koponya volt. Tőle kaptam a legérdekesebb adatokat. Meghalt 1920 körül.

² A gyepen éjjel táborozva nem egyszer hallottam, hogy az alvó pásztorok álmombeli jószágot tereltek.

³ Ecsedi István: „Hortobágyi pásztor- és betyárnóták“. Debrecen, 1927.

⁴ Nyílhegy vagy kaparókés töredék, elvértve azonban lehet kováspuskába való kovakő.

⁵ A felszíni rétegek mész- és vastartalmát különféle oldószerek a mélységbe viszik, ott a helyzet változtával ezek az anyagok kicsapódnak, kásaszemtől ökolnagságú kövekké alakulnak.

⁶ A hulló por, a giliszták excrementumai, az ürgék és más rágcsálók lyukaiból kikapart föld évszázadok alatt tetemes vastagságú réteggel takar be minden tárgyat, ami a földön fekszik.

⁷ A hortobágyiak a tűznél melegednek, a tűznél gyujtanak pipát, pl. az alábbi gúnyos kanásznóta szerint is:

Tűzre teszem a kanászt,	Ha megunom magamat,
Úgy melegszek nálla,	Pipát gyútok nálla.

⁸ L. a 6. fejezetben a nádépítványokról szóló részt.

⁹ *Nádcsörmő* az avas (multévi) nád összetöredezett anyaga. Van *sáscörmő*, stb. is.

¹⁰ L. a 8. fejezetet, a tölgnél.

¹¹ Nemcsak nóta szól erről, de egy sötét éjszakán adott útbaigazításról is hallottam: „Amoda virít a sároséri vasaló tüze, csak arra haladjanak.“ A vasaló oldalról zárt hely, felül nyitott és a párás levegőben aureola-szerű fény látszik felette.

¹² Az első világháború után a pásztorok közt is tért hódított a cigaretta a pipa rovására. A konzervatív pásztor és falusi nép is áttért már a cigarettára.

^{12/a} A forróföldövi fanagyságú kutyatejfafajok hasonlíthatatlanul bővebben eresztik ezt a nedvet és beszáradva a nyersgumit szolgáltatják.

A BUKOVINAI SZÉKELYEK NYELVÉRŐL

Írta: Benkő Loránd

1. A 18. század hatvanas éveiben az elnyomó osztrák államhatalom a legkíméletlenebb erőszak alkalmazásával fogott hozzá a székely határórség megszervezéséhez. Az osztrák tisztek vezényletével, osztrák érdekeket szolgáló katonáskodás az egész Székelyföldön igen nagy ellenállást váltott ki. Az ellenálló mozgalom Csíkszékben volt a legerősebb. Így az osztrák hatalom ökle a csíki székelyeket sújtotta elsősorban, s az ismeretes madéfalvi vérengzéssel törte le az ellenállást. A csíki székelyek egy része azonban inkább a kivándorlás útját választotta, semhogy beletörődjön az osztrák önkényuralomba. A hatvanas és hetvenes években több ezer székely család vette kezébe a vándorbotot, s menekült Moldva felé. Moldvai tartózkodásuk azonban csak átmeneti volt, mert néhány év múlva végleges letelepedésre nyílt lehetőségük Bukovina földjén. 1777-ben megalakult Bukovinában az első két székely falu: Istensegíts és Fogadjisten. 1785-ben még három másik székely település is létrejött: Andrásfalva, Hadikfalva és Józseffalva.

Az így Bukovinába kitelepült csíki székelység mintegy 160 évig élt teljesen román környezetben, román faluktól körülvéve. Csak 1940-ben tértek vissza Magyarországra; az akkori kormányzat meg gondolatlan, elhamarkodott telepítő politikája következtében azonban a Bácskába voltak kénytelenek költözni. Így azután 1944-ben menekültnök kellett. Új és most már végleges hazájukat demokratikus államrendünkben nyerték el: Tolna és Baranya megye sváboktól elhagyott helységeibe telepedtek le.

2. A bukovinai székelyek változatos történetéhez hasonlóan változatos nyelvük is. A különböző székely nyelvjárások a maguk régiességével, archaizmusával amúgy is különleges helyet foglalnak el a magyar nyelvjárások között. A csíki székelyek Bukovinába vetődött csoportjának a nyelve a több mint másfél évszázados elszigeteltség következtében a mai magyar nyelvjárások egyik legszínesebb, legváltozatosabb láncszemét alkotja.

Nem csoda tehát, hogy a bukovinai székelyeket dunántúli letelepedésük óta már több ízben felkeresték a nyelvjáráskutatók. Magam már két ízben voltam a baranyamegyei Hidason, ahol az istensegítsi székelyek nyelvét tanulmányoztam. Először 1948 decemberében kerestem fel őket, másodszor a Magyar Nyelvatlasz munkálatai során 1950 novemberében jártam náluk. Tapasztalataimról az alábbiakban adok röviden számot. Természetesen nem arra törekszem, hogy az istensegítsi székelyek nyelvének a sajátosságait itt egy tudományos dolgozat keretében bemutassam. Cikkemnek csupán tájékoztató jellege van, s csak néhány érdekesebb mozzanatot emel ki. A székely szavak és mondatok lejegyzésében nyomdatechnikai okokból nem adhatok pontos fonetikus írást sem, tehát a nyelvjárási alakok csak megközelítőleg tükrözik a valóságos székely beszédet.

3. A 160 éves különélés folytán a bukovinai székely népcsoport teljesen kiszakadt a magyar irodalmi nyelv és köznyelv hatásából. Ennek tulajdonítható az a rengeteg tájszó, ami az istensegítsi székelyek nyelvét oly erősen jellemzi. Román jövevényszavaikat nem számítva, nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy legalább minden második szavuk eltér valamilyen formában a mai magyar köznyelv szavaitól. Egyes szavak régi székely tájszavak főntartói: *gudu* 'sütő', *részka* 'saroglya', *sírül* 'forog', *erészt* 'konyha', *puhé* 'moha', *kendező* 'törülköző', *cubók* 'comb', *porond* 'homok', *sziguru* 'sovány', *vondoz* 'visz', *libbent* 'sántít', *fülke* 'derelye', stb. Más szavak csak részben, hangtani vonatkozásban térnek el a mai magyar közszavaktól. E szavak többségükben a régi csíki hangállapotot őrzik, csak kevés olyan van közöttük, amely a bukovinai különfejlődés eredménye: *kégyó* 'kígyó', *gyék* 'gyík', *fil* 'fül', *nyist* 'nyüst', *éveg* 'üveg', *tó* 'tű', *hob* 'hab', *lütő* 'lejtő', *dészü* 'gyűszű', *sétár* 'sajtár',

jo 'juh', urusság 'orvosság', zërög 'zörög', sërén 'sörény', ponk 'pók', fészzi 'fejsze', civek 'cövek', uruk 'hurok', kam 'kan', drombita 'trombita', tánygyér 'tányér', csëgebogár 'cserebogár', gelincs 'kilincs', gagya 'gatya', ülü 'ölyv', köntöcs 'köntös', pufon 'pofon', stb. Az ilyen szavakat százzszámra idézhetném még az istensegítsi székelyek nyelvéből, de jellemzésül talán ez is elég lesz.

A bukovinai székelyek természetesen nemcsak a régi székely tájszavakat tartották meg, hanem mondattani és alakítani vonatkozásban is a régi csiki nyelvállapot őrzi. Nem céлом itt erről részletesen szólni, csak néhány egyszerű példát idézek: *Mányokra jártom fa venni* 'Mányokra mentem fát venni'. *Az apik immár rég elrükta a hatvant* 'Az apjuk már régen betöltötte a hatvanadik életét'. *Ötödmagamvól mēnytünk, s két nap s fél tartott vót az útunk* 'Öten mentünk, és két és fél napig tartott az útunk'. *Istán bácsimnak még húsédba és vót három dísznyó* 'István bátyámnak még húsévkor is három dísznöje volt'. *Mihájék haza kél mēnyenek* 'Mihályéknak haza kell menniük'. *Geci apámhoz fórmál* 'Gergely apámhoz hasonlít', stb.

Alaktani vonatkozásban igen figyelemreméltó a helyhatározóragok változatos, de mindig pontosan alkalmazott használata. Ha például egy *Erzsi* nevű asszonyhoz személy szerint megy valaki, akkor *Erzsihöz mēnyen*; ha az egész családjához, akkor *Erzsiékni mēnyen*. Ha a bíróhoz a község házára megy valaki, akkor a *bíróhoz mēnyen*, de ha a lakására, akkor a *bíróni mēnyen*. Ugyanígy pontos használata van természetesen más helyhatározóragoknak is.

Nem árt részletesebben szólni az istensegítsi székelység nyelvének egyik igen érdekes és jellemző alaktani sajátosságáról, a közsavak kicsinyítéséről. Ez részben a régi csiki nyelvjárásnak is sajátja volt, a bukovinai székelyek nyelvében azután igen nagy mértékűvé fejlődött ki. A névszók igen gyakran veszik magukra *-cska*, *-cske* vagy *-ka*, *-ke* kicsinyítő képzőt, vele a fogalom kicsinységét vagy valamilyen csökkentett, kevesebb jellegét fejezik ki: *lajtorjaeska* 'kis létra', *csürkecske* 'kis csirke', *kakaska* 'kis kakas', *pityókácska* 'kis krumpli', *gyékecske* 'kis gyík', *szekekerke* 'játékszeker', *fészicske* 'kis fejsze', *macskacska* 'macskakölyök', *kutyacska* 'kutyakölyök', *kecskecske* 'kecskegida', *papocska* 'káplán', stb. Vannak olyan szavak, amelyek csak kicsinyített formában használatosak: *ércike* 'jéce', *vesecske* 'vese', *galambocska* 'galamb', *szántoka* 'pacsirta', *méhecske* 'méh', stb. Előfordulnak olyan esetek is, mikor a képzős szót még tovább képzik: a *facskacska* 'oltvány' szó például a *fa* > *facska* továbbképzése. — A kicsinyítőképzők nemcsak főnevekhez, hanem melléknevekhez és számnevekhez is gyakran hozzájárulnak: *Nekem csak tizenötöcske tyúkocska van* 'Nekem csak tizenöt tyúkom van', *Bévettem kicsike ágyocskát* 'Bévettem a kis ágyat', *Be keményecske ez a divohíju!* 'De kemény ez a dióhéj!' stb. Természetesen felhasználják a kicsinyítőképzőket a keresztnemekkel kapcsolatban is: *Évacska*, *Istvánka*, *Gézacska*, *Jóscacska*, stb.

Ha már a kicsinyítésnél tartunk, megemlíthetjük azt az igen feltűnő sajátosságot, hogy az emberi életkor különböző szakaszait bizonyos szavak és kicsinyítőképzők alkalmazásával igen pontosan ki tudják fejezni. A nő életkorait például a következő szavak jelzik: *bubacska* 'csecsemő, újszülött', *pokaska* 'pólyás gyerek', *jároka* '1–2 esztendő', *mēnöke* '5–6 év körüli', *lėanka* '10 év körüli', *lėanyaeska* '14–16 év körüli', *lėán* 'eladó lány', *mēnyecske* 'fiatalasszony', *félüdős* '30 év körüli', *né* 'öregasszony'. Ugyanígy változatos sort lehetne elsorolni a férfiakra is.

A hangtan területén talán a legszínesebb, legváltozatosabb az istensegítsi székelyek beszéde. Persze a hangtani jelenségek részletezésére sem kerülhet itt sor. A tájszókkal kapcsolatosan már említettem, hogy legalább minden második szavuk eltér hangtani tekintetben a köznyelvi szavaktól. Ezen eltérésekről a példák felsorolásával némi izelítőt is nyújtottam.

Néhány hangtani jellegzetességre még külön is kitérek röviden. A magánhangzók időtartama nagy mértékben eltér a köznyelvi szokástól: *goja* 'gólya', *néz* 'néz', *ajtoba* 'ajtóban', *roka* 'róka', *födikutya* 'menyét', *tot* 'tót'; *gójo* 'golyó', *bót* 'bot', *pípál* 'pipál', *rókon* 'rokon', stb. — Igen elterjedt a hangátvevés jelensége; sok szót csak hangátvetéses alakjában ismernek az istensegítsi székelyek: *mazdag* 'mádag', *bong* 'gomb', *feteke* 'fekete', *kalán* 'kanál', *ögyvez* 'özveg', *csokán* 'kocsány', *petérszejem* 'petrezsejem', stb. — Nem érdektelen megemlíteni, hogy az *id* 'szent' + *nap* összetételből származó mai *ünnep* szavunk a bukovinai székelységnél még eredetibb, hangrendi tekintetben nem illeszkedő *innap* formát mutat.

Az élőnyelvi anyag mellett meg kell emlékeznünk néhány szóval a névanyagáról is. Az istensegítsi székelység névanyagában is erősen hagyományörző volt. Jellegzetes példa erre az, hogy Istensegíts földrajzi névanyagában ilyen tipikusan székelyföldi, szorosabban véve csíki földrajzi nevek találhatók: *Suvadáshégy*, *Porond*, *Kopachégy*, *Rez*, *Gödör*, *Nyíl*, *Kerékerdő*, *Küpuskút*, *Fiskus*, *Alsözög*, *Felsőzög*, stb. Ez a tény azt mutatja, hogy a székelység Csíkban használt földrajzineveit Bukovinába is átvitte, s az Istensegíts határában levő helyeknek régi csíki neveket adott. — A személynévanyagban is sok régi név őrződött meg. Többek között például ilyen keresztneveket találunk: *Nyérinte* 'Lőrinc', *Gergé* 'Gergely', *Mérdál* 'Medárd', *Pius* 'Piusz', *Amborus* 'Ambrus', *Borbina* 'Borbála', *Enci* 'Emerencia', *Brigita* 'Brigitta', *Véro* 'Veronika', stb. — Figyelemreméltó a személyek megszólítása is. Ha a személy a közeli rokonságba tartozik, akkor a megszólítása: *Kárúj bácsi*, *Amborus bácsi*; *Kata néni*, *Erzsi néni*, stb. Ha a személy idegen, vagy csak távoli rokon, akkor a megszólítása: *Kárúj bá*, *Amborus bá*; *Kata né*, *Erzsi né*, stb. Ha azonban egy idegent nagyon meg akarnak tisztelni, akkor a *bácsi*, *néni* megszólítást rá is alkalmazzák. Sőt egészen öreg emberek is a náluk jóval fiatalabb, különösen megtisztelt idegennek így mondják: *Lajos bácsi*, *Eva néni*, stb.

4. A románokkal való több mint százhatvan éves együttélés természetesen nyomot hagyott az istensegítsiek nyelvében. Noha a bukovinai székely falvak meglehetősen zárt egységet alkottak a román néptengerben, s az összeházasodás is ritka volt, a két nép gazdasági érintkezése mégis elég erősnek mondható. A gazdasági érintkezés természetesen egyúttal nyelvi érintkezést is jelentett, s így, különösen a férfiak, többé-kevésbbé megtanultak románul. Román nyelvtudásuk azután a hosszú katonáskodás alatt még bővült. Mivel azonban az otthonmaradt asszonyokra kevésbé hatott a román nyelv, s a férfiak így teljesen székely környezetbe tértek haza, a bukovinai székelyek nyelvére a román nyelv nem hathatott erősen.

Úgy látszik, hogy hangtani hatásról legyáltalán nem beszélhetünk; azaz a román nyelvben meglevő eltérően képzett hangok nem hagytak nyomot a székelység nyelvében. Ez igen figyelemreméltó tény, hiszen tudott dolog, hogy a román környezetben élő moldvai csángóság és erdélyi szórványmagyarok hangképzésére hatást gyakorolt a román nyelv némelyik hangja. — Ugyancsak nem lehet felfedezni román hatást a mondattan és alaktan területén sem.

A szókinés terén már más a helyzet. Az istensegítsi székelyek nyelvében a román jövevényszavak száma eddigi kutatásom szerint több mint 150, de a valóságban még nagyobb. Persze ezek egy részét a székelyek még Csíkból hozhatták magukkal, hiszen a régi csíki nyelvjárásban már voltak román jövevényszavak. Túlnyomó részük azonban kétségtelenül Bukovinában került be az istensegítsiek nyelvébe. E jövevényszavak a legkülönbözőbb jelentéscsoportokba tartoznak, részletes tárgyalásuk itt fölösleges lenne. Jó részük azokra az új fogalmakra vonatkozik, amelyeket a székelység már Bukovinában ismert meg: *pulicár* 'rendőr' < r. *polițaiu*, *kondoktór* 'vonatvezető' < r. *conductor*, *nyigisztór* 'állatkereskedő' < r. *negustor*, *pakura* 'petróleum'

< r. *păcură, kantár* 'mérleg' < r. *cântar, drănică* 'zsindely' < r. *dranjă*, stb. A gazdasági érintkezés folytán sok a román jövevényszó a természetett növények fogalomkörében is: *herbuc* 'dinnye' < r. *harbuz, bosztân* 'tök' < r. *bostan, trifoj* 'lóhere' < r. *trifoiu, panusa* 'kukorica borítólevele' < *panuşă, pácska* 'dohány' < r. *paşcă, patlăzser* 'zöldpaprika' < r. *patlăgea*, stb. A juhpásztorokdás román szókészlete szintén erősen behatolt a székelyek nyelvébe: *csobân turmă, berbêcs* 'kos' < r. *berbece, zsendice* 'összement juhtej' < r. *jintită*, stb. — Több román jövevényszónál azt tapasztalhatjuk, hogy egészen mindennapi, régi székely szót szorított ki: *duláb* 'szekrény' < r. *dulap, csobăka* 'esolnak' < r. *ciobacă, kocşorba* 'szénvonó' < r. *cociorbă, guzgân* 'patkány' < r. *guzgan, cól* 'pokróc' < r. *tol, kozşokár, 'szücs'* < r. *cojocar*, stb.

A bukovinai székely nyelvben másfél százados elszigeteltsége folytán igen sok úgynevezett belső keletkezésű szó jött létre. Ha ugyanis a megismert új fogalomra nem vettek át román jövevényszót, akkor a maguk szókincséből, legtöbbször szóösszetétel formájában alkottak új szót. Ezen belső keletkezésű új szavak rendkívül jellegzetesek, eltérőek a mi ugyanazon fogalmakat jelölő közsavainktól, s a régi szókincs felhasználásával igen hangulatosan, találoán tükrözik vissza a fogalmakat: *vassinór* 'villanydrót', *árnyéktartó* 'esernyő', *nádméz* 'cukor', *nádmészékla* 'cukorrépa', *ördökszeker* 'bicikli', *húzóhid* 'komp', *gyutogató* 'gyufa', *kártyaligátó* 'kalauz', *büzszippan* 'szagos szappan, mosdószappan', *meleggagya* 'bugyi', *papucskötő* 'cipőfűző', stb. — Az ily módon keletkezett szóösszetételek már bizonyos székely hagyományon nyugszanak. Az egyszerű fogalmak szóösszetétellel való megjelölése ugyanis a régi székely nyelvnek is sajátja volt, s a mai erdélyi székely nyelvjárások is igen sok régi fogalmat fejeznek ki köznyelvi szavainktól eltérő szóösszetétellel. Ilyen régi fogalmakat jelölő, régen keletkezett szóösszetétel a bukovinai székelyek nyelvében is sok van: *padlăspokróc* 'szőnyeg', *börmadar* 'denevér', *vérşzipó* 'pióca', *huszárhal* 'pisztráng', *zódákfa* 'fenyőfa', *famester* 'ács', *csapós essü* 'zivatar', *ökörbörgyu* 'tinó', *öröklámpa* 'mecs', *filvásár* 'fülszír', stb. Ezek jó részét a bukovinai székelyek még Erdélyből hozták magukkal, s az új fogalmak szóösszetétellel való jelölésére ezek szolgáltak példával. — Az istensegítsi székelyek fent bemutatott jellegzetes szóösszetételei szemléletesen mutatják azt, hogy egy elszigetelt nyelvterületen milyen belső keletkezésű szavak fejlődhetnek ki az új fogalmak jelölésére, anélkül, hogy a fogalomra jövevényszót kellene átvenni.

5. Hátra van még, hogy a bukovinai székelyek mai nyelvállapotáról beszéljünk.

Rendkívül érdekes, hogy a Hidasra immár ötödik éve betelepedett istensegítsi és andrásfalvi székelyek új helyükön nem használnak földrajzi neveket, s a határ különböző részeit csak körülírással jelölik meg: *Bonyhád felé, Patakon túl, Erdő alatt*, stb. Hidasra tehát nem hozták magukkal bukovinai elnevezéseiket, mint ahogy azt a csíki elnevezésekkel Bukovinában tették. Nem vettek át határneveket a régi sváb lakosságtól sem, mivel együttélésük nem volt velük. Hidason ugyanis csak sváb hányászesaládok maradtak, akik természetesen nem adhatták át nekik a földműves jellegű földrajzi névkincset. — A hidasai példa igen nagyjelentőségű a földrajzi nevek alakulásmódjának a vizsgálata szempontjából. Több más tanulság mellett azzal is szolgál, hogy a földrajzi névanyag kialakulásához hosszabb idő, huzamosabb egy helyben lakás szükséges.

Az a körülmény, hogy a székelyek tíz esztendő óta újra magyar környezetben élnek, a beszédükben is érezeteti hatását. Különösen az utóbbi élt esztendő változtatott sokat nyelvállapotukon. A Bácskában még eléggé elszigetelt állapotban voltak, de mai lakóhelyükön erősen belekerültek a keletdunántúli nyelvjárások, részben pedig a köznyelv hatáskörébe. Mai telepés községeikben mindenütt van bizonyos számú magyar őslakosság vagy a környező helységekből beköltözött magyarság, s az összeházasodás is gya-

kori. Ezen a réven azután a dunántúli magyarság nyelvével szoros érintkezésbe kerültek. A kultúrába való fokozódó bekapcsolódásuk (rádió, újság, gyűlések, stb.) a köznyelvvvel is szoros kapcsolatba hozta őket.

A köznyelv egyre erősödő hatása elsősorban a férfiak, másodsorban pedig az iskolásgyermekek nyelvén érezhető. Persze teljesen nem vonhatják ki magukat alóla a hagyományörzőbb asszonyok sem.

A köznyelvi hatás legerősebb a szókincs terén, leggyöngébb a nyelvtani szerkezetben. Az istenségei székelyek ma már igen sok régi tájszó vagy román jövevényszó helyett újabb, köznyelvi szót használnak. A szókincsnek ez a bizonyos mértékű kicserélése részben tudatosan történik náluk. Igen sok egyénnél megfigyeltem, hogy tájszavaikat — főleg, ha azoknak érzik román eredetét — igyekeznek elkerülni a beszédben, szinte szégyenlik őket. Román jövevényszavaik nagyrészt ma már az egymás közti beszédben sem használják. „Elrontott“, romános beszédnek tartják nyelvüket, és számtalan esetben hallottam, hogy kifejezték tetszésüket a „szép magyar beszéd“ iránt, amin természetesen a köznyelvet értették.

A köznyelv elsajátítására irányuló erős és tudatos törekvésük, valamint a magyarsággal való mind nagyobb mértékű keveredésük a bukovinai székelyek régi nyelvallapotának rohamos elváltozását eredményezheti. Ez persze magábanve még nem volna baj, hiszen nyelvük átalakulása csak a fejlődés természetes menetét követi. Arra inti azonban a nyelvjárás kutatókat, hogy a bukovinai székely nyelvjárás rendszeres és alapos tanulmányozásával ne sokat késlekedjenek. Az áttelepült székelyek nyelve igen jó alapot szolgáltat arra, hogy rajta a nyelvfejlődés törvényszerűségeit, a nyelv változatos életét, alakulását vizsgáljuk. Ezzel jól szolgálhatjuk az új magyar nyelvtudomány ügyét, hiszen Sztálin szavai szerint: „A nyelvészet főfeladata a nyelvfejlődés belső törvényeinek a tanulmányozása“.

ÚJABB ÉRTESELÉSEK A MOLDOVAI CSÁNGÓKRÓL

Hegedüs Lajos folyóiratunkban nemrégiben (Nyr. 74 : 137) érdekes beszámoló adott a Moldvából Baranyába és Tolnába áttelepített csángók között végzett nyelvjárás kutató munkálatokról. Ez a beszámoló újra ráterelte a figyelmet azokra a keleti székelységtől többszáz évvel ezelőtt elvált és idegen környezetbe szigetelődött szegényparasztokra, akiknek nyelve a magyar nyelvjárásoknak mindig egyik érdekessége volt és még ma is az.

Folyóiratunknak nem nyelvész olvasói közül a cikk megjelenése óta többen kérdéssel fordultak hozzám a Moldvában maradt, vissza nem telepített csángók mostani élete és sorsa iránt. Érdekes, hogy az egyik ilyen — egyébként elég művelt — kérdezősködő az iránt érdeklődött, hogy milyen nyelv az a csángó nyelv s hogy mi, magyarok, megértjük-e beszédjüket. Úgy látszik, nem érdektelen tehát néhány szót szólni nem nyelvész olvasóink számára a csángókról és nyelvjárásukról.

A kézikönyvek és lexikonok szerint „csángók a. m. vándorok, a Bukovinában és Romániában letelepedett magyarok elnevezése. Magyarországon csak a gyimesieket és hétfalusiakat nevezik csángóknak. A moldvai és havasalföldi telepek részben már II. Endre idejére nyúlnak“ (Révai-lex.). Kimutatták, hogy első huszita bibliafordításunk, a Müncheni-kódex is a moldvai Tatroszon íródott 1466-ban. A történettudomány szerint a 16. sz. legvégén, majd később, Mária Terézia és II. József korában sok szegény székely költözött át; Bukovinában hét falvat alapítottak, Moldvában pedig egyidőben már 100 000-re rúgott a számuk. A 19. sz. végén mozgalom indult meg és egyesület is alakult a nagy nyomorúságban sínylődő csángók visszatelepítésére, de nem sok sikerrel. 1941—42-ben az akkori kormány sok (különösen bukovinai) csángót telepített le a termékeny Bácskában, ezeknek azonban 1944-ben hosz-

szas bolyongás lett a sorsuk és csak a felszabadulás után sikerült földhöz és új otthonhoz jutniok Tolnában, Baranyában, a dolgozó parasztság között.

De mi történt a Szeret és Bisztrica völgyében élő, vissza nem telepített csángókkal? Ez a kérdés már általánosabb érdeklődésre tarthat számot. A csángók multjára vonatkozóan ugyanis elég sok adat áll az érdeklődők rendelkezésére (Auner Károly: A romániai magyar telepek történeti vázlata, Temesvár, 1908; Rubinyi Mózes: A moldvai csángók multja és jelene, Ethnographia 1901 stb.), de mai helyzetükről nem sokat tudunk. Ezért örülünk Kovács György kis könyvecskéjének (A szabadság útján, Moldvai csángók között. A Román Népi Köztársaság Írószövetségének Irodalmi és Művészeti Kiadója, 1950.), mert érdekesen és adatokkal megtámasztva tárja eléünk azt az eléggé meg nem becsülhető kultúrmunkát, mely a csángókat többek között magyarnyelvű iskolák nyitásával fölkarolta s ilymódon lehetővé tette számukra anyanyelvük helyes megtanulását és használatát. A könyvecske elolvasása után úgy látjuk, hogy a Román Népi Köztársaság megalakulása a már-már pusztulásra ítélt és élettelené vált csángók nyelvének újjászületését eredményezte.

Azt olvassuk, hogy 1947 telének elején magyarul beszélő idegenek jelentek meg Leszped községben. „Tanítók voltak ezek az idegenek. Magyarul beszéltek. Egyelőre nehézkesen értettek szót a csángókkal; ennek a népnek nyelve, nyelvük fejlődése megrekedt valahol a századok messzeségében. Nyelvük jóval szegényebb, mint a Kárpátokon túl élő magyaroké. Ősi szavaik viszont az onnan jövőknek okoznak fejtörést“ (4). Ezek a tanítók szervezték meg ott a Román Kommunista Párt megbízásából az első magyarnyelvű iskolát. Ennek a négyosztályos magyarnyelvű állami csángó iskolának 3 tanítóval és 120 tanulóval történt és sok nehézséggel járt megnyitását nyomon követték a többiek is. A második évben már a román közoktatásügyi minisztérium elismerő oklevelekkel, a Magyar Népi Szövetség pedig jutalomkönyvekkel fokozta a tanulók munkakedvét és szorgalmát. A kiváló tanulók különböző erdélyi magyar internátusokba kerültek tanulmányaik folytatására. Az 1949–50. iskolaévben az újabb négyosztályos magyarnyelvű iskolák mellett már megnyitott az első, internátussal egybekötött, hétosztályos iskola is.

A csángóknak ma már van elég magyarnyelvű iskolájuk, a gyermekek őseik nyelvén tanulhatnak, s míg Bákó megyének 35–40 csángó falujában általános jelenség volt a multban, hogy senki sem tudott anyanyelvén írni-olvasni s a kegyetlen nemzeti elnyomás következtében még otthonában is alig mert magyarul beszélni a csángó lakosság, ma már a falvakban mindenféle kultúrotthonok létesültek, magyar előadásokat tartanak, magyar lapokat és könyveket olvasnak s a dolgozó parasztok részére tanfolyamok indulnak, ahol őseik üldözött nyelvén, anyanyelvükön írni-olvasni tanulhatnak. Az írás-olvasás fontossága kitűnik a könyvből ott, ahol a Bákó városban 1949-ben szervezett első káderiskola hatalmas nehézségeiről van szó (65). Amikor a káderiskola 23 hallgatója összegyűlt a tanfolyamra, nem tudta jegyzetbe foglalni az előadásokat, mert nem tudtak magyarul írni, csak beszéltek anyanyelvüket; nagyrészüket írt ugyan, de románul. Az előadók tehát két hétig csak a magyar írás-olvasás tanításával foglalkozhattak. Pár nappal az iskola befejezése után egy leányhallgató a kezdet nehézségeiről így nyilatkozott: *„Elöntötte a könny a szememet, mert nem tudtam jegyezni az előadásokat. Különösen éjceka szírtam szokat. De ez nem szégyen volt, nem. Valami mász. Szírtam, hogy tehetetlen vagyok. Éjceka, ha elaludtam, álmomban isz a betűkkel küzdöttem“* (uo.).

A közölt idézetben első pillanatra feltűnik az s hangnak sz ejtése. Ez természetesen nem a nyilatkozattevő egyéni selypítése, hanem csángó sajátosság. Ezt mutatja Kovács György könyvének az a helye is, ahol az 1907. évi valea-seacai parasztforradalom emlékeinek ismertetésében egy bálcescui öreg csángó szavait idézi azzal a megjegyzéssel, hogy „a bálcescui csángók sz-nek

ejtik az s betűt (hangot)“; „Iszkolász gyermek voltam, hét-nyolc évesz, ész az iszkolából néztük, hogy az ágyúkat odahúzták, egyet Bukila felé, egyet a templom felé, harmadikat napszentülte felé. Három ágyú volt összesen...“ Balázs Péter festőművész a felszabadulás után sok szemtanunak e forradalmi eseményre való visszaemlékezéseit feljegyezte és összegyűjtötte. Ezekből Kovács könyve közöl mutatványul néhány lapra terjedő szöveget (17–22). Idézzük Dobos János Pál, ugyancsak bálcseui földműves szavait, amelyek az s hangra vonatkozó megállapítást megerősítik: „*Akkor még kölkök vótunk sz hallottuk, hod a zemberek mennek a bojérhoz, hod vegyék el ész osszák fel a hellit. A bojért Mitifa Condopolnak hitták, görög vót. Akkor a primá kérde a zembereket, mi kell? A világ aszt mondta: főd kell a bojér helliből. Akkor a primá telefonát Bákóba ész akkor lejüttek az ártílerék (tüzérek) sz négy tunt (ágyút) tettek a falu felé, hod elijedjen a világ. Akkor kiállott a primá a zajtoba sz aszt rikótotta a katanáknak: Üsszék-verjék a világot, ahol érnék. Sz akkor a zemberek elfuttak, ki hova ért, még az erdőbe ész elbujdosztak. Akit eléfotgok megkötték, megverték ész Bákóba bérekesztették.*“

Az elmondottak szerint tehát Moldvában feltámadt, újjászületett a csángó nyelv, amely azért egyik legérdekesebb nyelvjárásunk, mivel a többszázados elszigetelődés, a román lakosság közé ékelődés és a hosszú idegen hatás következtében sok külön sajátást vett föl. Ezek a rendkívüli sajátágok már régtől fogva fölkellették nyelvészeink érdeklődését. Így Szarvas Gábor már 1874-ben foglalkozott e sok tekintetben figyelemreméltó nyelvjárással a Nyr 3. kötetében, a 4. kötettől kezdve Rokonföldi adatgyűjtéseit közli s a 9–10. kötetben Munkácsi Bernát már teljes nyelvjárastanulmányt tesz közzé. Igen becses gyűjtéssel járt Rubinyi Mózes két csángó útja, melyeknek hang-, alak-, mondattani, valamint szókincsbeli értékes adatait és szövegeküléseit folyóiratunk 30–31. kötetében találjuk meg. 1906–7-ben egy finn tudós is foglalkozott az északi moldvai csángók nyelvével, gyűjtése azonban már csak halála után jelent meg 1936-ban a helsinki Finnugor Társaság kiadásában Csűry Bálint és Kannisto Artúr gondozásában. Csűry maga is járt a déli moldvai csángóknál, de tudomásunk szerint az ő gyűjtése a háború alatt elpusztult. Ezeknek és egyéb gyűjtéseknek és tanulmányoknak felhasználásával készültek a lexikonokban, kézi- és iskolakönyvekben a csángó nyelvjárásra vonatkozó jellemzések. A nyelvjárásnak nagy irodalma van, ezért a komolyabb érdeklődőknek figyelmét arra irányíthatjuk s így e helyütt ismeretetését mellőzhetjük.

Prohászka János

Nyelvművelés

IDEGEN SZÓK HASZNÁLATA A MAGYAR NYELVBEN¹

Írta: Beke Ödön

Örvendetes dolog, hogy íróink, fordítóink, újságaink mind többet és többet foglalkoznak nyelvi kérdésekkel, s érzik, hogy a nyelv, az irodalmi művek külső alakja, mily szoros kapcsolatban van a belső tartalommal.

Nem feladatomb most a stílus kérdéseivel foglalkozni, fordítóink is a nyelvhelyességnek egyik kérdését óhajtják ma vita tárgyává tenni. Előre kell azonban bocsátanom, hogy nem az idegen szók használatának kérdése a nyelvhelyesség problémáinak legjelentősebb része. Termé-

¹ A Magyar Írók Szövetségének Műfordítói Szakosztályában 1951. június 13-án tartott előadás.

szetesen erről is kell beszélni, de az idegen szók használata koránt sincs oly romboló hatással egy nyelv szellemére, mint az egyéb téren jelentkező idegenszerűségek. Egy idegen szó használata lehet csak a pillanat műve, amely többet még az illető író vagy beszélő ajkára talán már nem is kerül. De még abban az esetben is, ha az idegen szót többször, sőt állandóan használja, s mások is fölkapják, az a szó akkor is magában áll, nincs családja, nem képezzük belőle új szavakat, s így nem is verhet annyira gyökeret nyelvünkben, mint egy idegenből fordított kifejezés, szólás vagy mondatszerkezet. S legnagyobbbészrt ide kell sorolnunk a nyelvújítás helytelen alkotásait is, azokat t. i., amelyek szintén idegen hatás alatt keletkeztek, s nem a magyar nyelv szóképzésének, szóösszetételének törvényei szerint jöttek létre. Ezek fertőzik meg igazán nyelvünk szellemét, ezeket kell tehát elsősorban kerülnünk.

Ezzel azonban nem akarom azt mondani, hogy az idegen szavak használatának semmiféle jelentősége nincs. Hisz mincs a világnak olyan nyelve, amelynek szókészlete csupa eredeti szavakból állana.

Hogy kerülnék be idegen szavak egy nyelvbe? Bizonyos tekintetben különbséget kell tennünk a régebbi időben a nyelvekbe kerülő idegen szavak s az újabbak között. Sztálin elvtárs nagy hatást keltett és a nyelvtudomány egész jövő fejlődésére nézve páratlan jelentőségű cikkei teljesen megeáfolták Marrnak azt a tanítását, hogy két nyelv kereszteződése egy új, harmadik nyelvet hoz létre. Sztálin elvtárs kimutatta, hogy szó sem lehet egy új nyelv keletkezéséről. Valóságos küzdelem támad a két nyelv között, s az egyik győz, a másik elpusztul. Azonban éppen az egyik nyelvnek az elpusztulása, s a másik győzelme nem mindenütt egyformán megy végbe.

Tudjuk pl. hogy a mai bolgár nyelv a szláv nyelvek közé tartozik. A bolgár nép azonban eredetileg törökfajú nép volt, amely eredetileg a Volga folyó mellett lakott, s onnan vándorolt, legalábbis egy része a Duna mellé. Azért mondom, hogy egy része, mert másik része ott maradt, ezeket ma csuvasoknak hívjuk, s ezek megtartották eredeti török — nem oszmán-török — nyelvüket. Ez a nyelv bennünket, magyarokat nagyon is közlről érdekel, mert ennek elődje, a tudományosan bolgártöröknek nevezett nyelv volt az, amely a magyar nyelvre még a honfoglalás előtt nagy befolyást gyakorolt, s ebben a csuvas nyelvben található meg legrégebbi jövevényszavaink. Mint említettem, a mai bolgár nyelv szláv nyelv, s annyira elszlávosodott nyelv, hogy ma már nyoma sem mutatható ki benne a bolgár nép ősi, eredeti nyelvének, csak régi feliratokban maradt fönn még néhány eredeti szava.

Másképp áll a helyzet pl. az angol nyelvvel. Az angol nyelv, vagy mint tudományosan nevezik: angolszász nyelv, mint neve is mutatja, a germán nyelvcsaládba tartozik, s az angolszászok valóban a mai Észak-Németország területéről kerültek mai hazájukba, melynek őslakói kelta törzsek voltak. Mint a történelemből tudjuk, később az országot a normannok foglalták el, akik eredetileg szintén germánok voltak, de akkorra már elfranciásodtak; tudjuk, Normandia Franciaországban van, s onnan indultak el a brit szigetek meghódítására. Mármost az az érdekes, hogy a hódítók francia nyelve rendkívül nagy hatással volt az angolszászok nyelvére, amelybe kelta elemek is beolvadtak, de nyelvük, mondatszerkezetük, szókészletük nagyrésze mégis megőrizte eredeti germán jellegét.

Ebből a két példából láthatjuk, hogy amikor két nép keveredik, az egyik nép nyelve győz ugyan, de a másik nép nyelve sem tűnik el mindig nyomtalanul. Hogy történik hát az ilyen nyelvkeveredés vagy nyelvkereszteződés, mint Sztálin elvtárs mondja. Úgy, hogy az egyik nép elsajátítja ugyan a másik nép nyelvét, de azért bizonyos szókat megőriz a maga eredeti nyelvéből is, sőt ezeket aztán a győztes nyelv is átveszi.

S ne gondoljuk, hogy a győzelmes nép nyelve lesz mindig a győztes. Gondoljunk csak a hatalmas római világbirodalomra, amely az ókorban kiterjedt úgyszólván az akkor ismert világ minden részére, s pl. a görög népet nem tudta ellatinosítani, sőt nemcsak Görögországban maradt fenn nyelvük, hanem egész Dél-Itália, Szicília szigete is görög volt még az időszámításunk utáni első századokban.

A magyarság legnagyobb részét szláv törzseket talált hazánk területén a honfoglaláskor. Ezeknek a szláv népeknek egy része beolvadt a magyarságba, más részük azonban megőrizte eredeti nyelvét, így bizonyos, hogy a szlovákoknak csak egy része magyarosodott el, hasonlóképpen a szlovéneké is, mert a vendek a mai napig megőrizték szlovén nyelvüket.

Az idegen szók átvétele tehát mindenestre kétnyelvűség eredménye. Az egyik nép még használja a saját nyelvét, de megtanulja a másikat is, s mikor az új nyelvet használja, belekeveri saját eredeti szavait is, az új nyelv teljes elsajátítása csak hosszabb idők eredményeképpen, fokozatosan történik meg, s kialakul a győztesek és legyőzöttek közt egy egységes nyelv, amelyben az egyik nyelv jut uralomra, de a másiktól is maradhatnak meg egyes elemek.

Voltaképpen ma is végbemegy ez a folyamat. Aki határvidékeinken járt, észrevehette, hogy ott népünk mennyi idegen szót használ. Pl. Sopron, Vas, Zala megye nyelvjárásaiban sokkal több idegen elem van, mint a köznyelvben. Hasonlóképp áll a helyzet a szlovákokkal, a románokkal határos területeken. Természetesen ezeknek a nyelvében viszont magyar szavak vannak, s ez annak a következménye, hogy a határvidéki népek a folytonos érintkezés következtében megtanulják egymás nyelvét, s miközben anyanyelvükön beszélnek, a szomszédok nyelvéből is átvesznek egyetmást.

Különösen oly szavak kerülnek be a másik nép nyelvébe, amelyek új fogalmak jelölői, amely fogalmakra annak a népnek nincsenek még szavai. Ily esetben tehát az egyik nép a másiktól a fogalommal együtt a tárgy vagy művelet nevét is átveszi, hisz a maga nyelvén nem tudja kifejezni. De ez nem minden esetben van így. Néha a nép a maga nyelvéből is alkot új szót az új fogalomra. Így pl. a szláv eredetű *kalapács* szónak a régi nyelvben eredeti kifejezője is volt, a *ver* igéből alkotott *verő*. Népünk állandóan alkot új szavakat az új fogalmakra is, így pl. *gőzösnek* nevezte el a gőzhajót meg a vonatot.

A népek már a legrégebbi korban érintkeznek egymással, kölcsönösen tanultak egymástól, s vették át szavakat. Nemcsak mi vettünk át más népektől szavakat, mások is vettek tőlünk, így pl. a *kocsi* szó az egész világon elterjedt, mert a magyar találmánnyal a magyar név is meghódította a világot. De vannak más szavaink is, amelyek eljutottak idegen népekhez, ilyen a *csákó*, *huszár*, *puszta*, *csárda*, *betyár*, hogy csak néhány példát említsek.

Ezek a régi jövevényszavak lassanként nyelvünk eredeti szavaival együtt az idők folyamán változásokon mentek keresztül, s minél régebbi átvételek, annál jobban különböznek az eredeti, átvett alaktól, úgyhogy eredetüket a legtöbb esetben csak a nyelvészek tudják kimutatni. Az ilyen szavakat ma már nem is tekintjük idegen szavaknak, ezek már nyelvünk régi szókészletéhez tartoznak, hogy Sztálin elvtárs kifejezését használjam, nyelvünk alapvető szókészletéhez, amelyet már mindenki megért és használ, aki magyarul beszél.

Meg kell azonban mellékesen jegyezni, hogy a nyelvek szókészlete fokozatosan, de állandóan változik, új szók keletkeznek, régiek elpusztulnak: egyideig még értjük őket, de már nem használjuk, lassanként azonban annyira feledésbe mennek, hogy már jelentésükkel sem vagyunk tisztában. ennek megállapítása is a nyelvtudósok feladata, akik régi írott és nyomtatott nyelvemlékeinket, irodalmunkat tanulmányozzák. Természetes, hogy a teljesen meghonosodott idegen szavak használata ellen még akkor sem lehet kifogást tenni, ha eredeti szavakat szorítottak ki. Hisz ezekről a szavakról népünk nem is tudja, hogy eredetileg nem tartoztak ősi szókészletünkhöz.

Mint említettem, az idegen szavak elsősorban a két nyelven beszélők nyelvéből terjedhetnek el. Két nyelven beszélhet két nép, amelyek közül az egyik meghódítja a másikat, s amelyik a győztesnek meghódított, beszélhet két egymástól független, de egymással érintkezésben levő, egymással határos nép, de beszélhetnek egyes emberek is, akik két vagy több nyelvet megtanultak. S itt elsősorban az iskolázott, művelt osztályról van szó. Az ilyen emberek beszédjükben, az írók írásukban használnak olyan idegen szavakat, amelyeket már nem az egész nép, sem egy-egy határterület lakossága használ. Az illető, mikor beszél vagy ír, öntudatlanul vagy tudatosan használja annak a nyelvnek a szavait, amelyet ő ismer, amelyen beszél, ír.

Különbséget kell azonban tennünk beszéd és írás között. Mikor beszélünk, gondolatainkat fejezzük ki szavakkal. Azonban gyakran agyunk működése gyorsabb, mint ahogy a szánk jár, s nem tudjuk mindig eltalálni azonnal a megfelelő szót vagy kifejezést. De vannak olyan emberek is, akiknek a beszéde azért pongyola, mert gondolkodásuk sem logikus. Az író munkája talán könnyebbnek látszik, mint pl. a rögtönző szónoké, mert hisz bőséges idő áll rendelkezésére gondolatai megfogalmazására, s ha már le is írta gondolatait, azon még változtathat, esiszolhat, mielőtt nyomdába adja. S nagyon jól tudjuk, hány nagy író, költő van, aki erre nagy gondot fordít. Nem akarok Ady Endrére, Arany Jánosra, az ismert példákra hivatkozni, de idézem Gorkijt, aki Irodalmi tanulmányaiban ezt a kifejezést használja: *a szó kínja*, ami arra vonatkozik, hogy az írónak az írás valóságos vajúadás. Érthető, hogy nem minden írónak könnyű rögtön eltalálni azt a szót, amely gondolatát a legpontosabban fejezi ki.

Sokszor tehát az író azért használ idegen szót, mert úgy érzi, hogy az idegen szó jobban kifejezi azt, amit mondani akar. A dolog azonban úgy áll, hogy nagyon sok szónak nincsen pontosan körülhatárolt jelentése, a nyelv tehát tulajdonképp meglehetősen tökéletlen kifejezése a gondolatnak, érzésnek. Azonban a szónak igazán nem magában van jelentése, hanem csak a mondatban. Gondoljunk csak arra, hogy a szótárban egy szónak hány jelentése lehet. Csak a mondatból derül ki,

hogy az író egy bizonyos szónak melyik jelentésére gondol. Tehát nem olyan nagy baj, hogy a szavaknak nincs pontosan megállapítható jelentése. Mikor beszél valaki, mégis tudjuk, mit akar az illető mondani, s az író mondanivalója is kiderül írásából.

Kétségtelen, hogy a szavaknak van bizonyos hangulati velejárójuk. Néha az eredeti szó, néha az idegen szó fejezi ki azt. Pl. a *náció* szó egyszerűen nemzetet jelent. Nyelvünkben azonban bizonyos megvető hangulat jár vele, mikor azt mondom: *micsoda náció, haszontalan náción.* A *komédia* szó eredetileg vígjátékot jelentett. Tudjuk, ma egészen mást jelent, s míg a régi nyelvben a *komédiás* a színész neve volt, ma már csak a cirkusz bohócát vagy más szereplőjét jelenti. A *bakter* szó a német *Wächter* átvétele, de ma csak a falusi baktort nevezik így, talán még az is megsértődik, ha nem éjjeli őrnek nevezik, a vasúti őr meg még inkább elutasítja magától ezt a nevet. A *kupec* eredetileg egyszerűen kereskedőt jelentett, ma megvetően beszélünk a cigány lókupecről vagy a kupecparasztról.

Akik akár írásban, akár beszédben szeretnek idegen kifejezést használni, azok arra hivatkoznak, hogy a magyar szó nem fejezi ki azt, amit az eredeti mű mondani akar. Ez igaz, mert ha sok szónak van is pontos megfelelője más nyelvben, még több olyan szó van, amelynek fordítása nem fedí pontosan azt, amit a másik nyelv mondani akar. A német *Stuhl, Tisch* valóban ugyanazt jelenti, mint a magyar *szék, asztal*, de már pl. az *unheimlich* szót különböző szókkal kell fordítanunk, aszerint, hogy mire vonatkozik. Így *unheimlich vidék* — kietlen táj, az *unheimlich arc* — rémes, ijesztő arc, az *unheimlich érzés* — borzongós, félős érzés.

Ami már most a kérdés gyakorlati oldalát illeti, ha az író kínlódik, míg megtalálja a megfelelő kifejezést, kínlódják a fordító is, hogy az eredeti legjobban visszatükröző szót alkalmazhassa. Egy anketen azt hozták föl a rossz fordítások ménttségére, hogy a kiadók rövid határidőt adnak a fordítás elkészítésére, s így a fordítónak nincs módja nyugodtan, gondosan végezni munkáját, a kész munkát újra átnézni, csiszolni. Lelkiismeretes fordítónak és kiadónak ezen mindenestre változtatnia kell. Azonban csak egy kicsit kell tudni magyarul az írónak, a fordítónak, s akkor tudja, hogy számtalan olyan idegen szó van, amit jó és megfelelő magyar szóval lehet helyettesíteni. Így nincs szükség a zseni szóra, mikor van lángész szavunk, a kaucióra az óvadék helyett, az aukcióra az árverés helyett, az amatőrre a műkedvelő helyett, a detektívre a titkosrendőr helyett, a komplikáltra a bonyolult helyett. Ne használjuk az adoptál, garantál ígét az örökbefogad, kezekedik helyett, a sampinyont a csiperkegomba helyett, vermutot az ürmös helyett, tífuszt a hagymáz helyett, penziót a nyugdíj helyett, liftet fölvonó helyett, primitívet kezdetleges helyett, tradíciót hagyomány helyett, objektívet tárgyilagos helyett, produkciót mutatvány helyett, oppozíciót ellenzék helyett, nexust kapcsolat helyett, evolúciót fejlődés helyett, revolúciót forradalom helyett, racionálist észszerű helyett, übercihert felöltő helyett, sneffet szalonka helyett, echtet valódi helyett, truppet csapat helyett, filcet nemez helyett, bíbert hód helyett, hexensusszt zsába helyett, fáslit pólya helyett, penzlit esetet helyett, loknit fűrt helyett, slampetot rendetlen, lompos helyett, nudlit metélt helyett, riglit retesz helyett, generációt nemze-

dék helyett, strébert törtető helyett, nivót színvonal helyett, momentumot mozzanat helyett, rekonvaleszcenciát lábadozás helyett, svungot lendület helyett, stafirungot kelengye helyett, szaftot mártás vagy lé helyett, dunsztot, dinszteltet pára, párolt helyett, diós és mákos kiflit diós és mákos patkó helyett, fasírtot vágott vagy vagdalt hús helyett, gerslit árpakása helyett, grízt dara helyett, mattot tompa helyett, offenzívát és defenzívát támadás és védelem helyett, aktuálist idő- vagy korszerű helyett, klímát éghajlat helyett, katedrálist székes-egyház helyett, kardinálist bíboros helyett, flottát hajóhad vagy hajóraj helyett, horizontot látóhatár helyett, influenzát spanyol nátha helyett, analfabétát írástudatlan helyett, ambíciót becsvágy helyett, szubordinációt alárendeltség helyett, kriptát sírbolt helyett, admirálist tengernagy helyett. A strand helyett egészségügyi miniszterünk a főenyfűrdő kitűnő szót alkotta. Hogy elrútítják beszédünket, írásunkat az ilyen szók: pucol, puceráj (tisztít, mosó-, tisztítóintézet), smink (arcfesték), fals (hamis), ruzs (pirosító), pech (baj, szerencsétlenség), smakkol (ízlik), frocliz (ugrat), curukkol (hátrál).

Természetes, hogy ilyen szavakat, mint politika, miniszter, minisztérium, akadémia, klinika, szanatórium, stb. nyugodtan használhatunk, sőt nevetséges volna helyettük új szavakat alkotni, s ha nincs megfelelő szó az új fogalomra, s nem is tudunk helyette új szót alkotni, akkor nem kifogásolható az idegen szó. Hisz vannak nyelvünkben a nyelvújítás alkotta rossz szavak, mint pl. *iroda, uszoda, nyomda, járda, ligany, alap*, stb., amelyek már a köznyelv szókészletéhez tartoznak, ezek kiküszöböléséről ma már nem beszélhetünk, éppúgy vannak teljesen meghonosodott idegenszerűségek, amelyeket már lehetetlenség nyelvünkől kiirtani, így a közhasználatú újabb idegen szavakat is el kell fogadnunk. Azonban a nyelvész sokszor tud ezekre is jó magyar szavakat találni vagy alkotni. A feladat egyszerűen az: ne tőrjünk a pongyola beszédet s a felszínes fogalmazást, válogassuk meg írásunkban szavainkat, kifejezéseinket, ne sajnáljuk az időt, akár eredeti munkáról, akár fordításról van szó, csiszoljuk, mint a drágakövet, tegyük minél tökéletesebbé, mert az írás művészet, s ennek a művészetnek az anyaga a nyelv. Nincs tehát különbség eredeti mű és fordítás közt, eredeti szó és idegen szó közt: mindig a megfelelő szónak, kifejezésnek kell a maga helyére kerülnie, igyekezzünk ezt eltalálni. A legkiválóbb műfordítók egyben a legkiválóbb írók és költők voltak, s ez azt bizonyítja, hogy a nagy költők és nagy írók nem tekintették soha a műfordítást valami alacsonyabbrendű munkának, mint eredeti írásaikat. Fordítóinknak is ezt kell szem előtt tartaniuk: a nagy írók és költők nagy műfordítók, s a kiváló műfordítók egyben kiváló írók.

HASONLÓ HANGZÁSÚ SZAVAK FÖLCSERÉLÉSE

Írta: Prohászka János

Az olyan emberre, aki valamely szót jelentésének nem ismerése vagy félreértése miatt egy más, hasonló hangzású szóval cserél föl, tehát a szót jelentésének meg nem felelően, helytelenül használja, tréfásan azt szokták mondani, hogy „összetéveszti a *filagóriát* az *allegóriával*, vagy a *szezónt* a *fazómmal*“. Ennek a tréfásan gúnyos szólásnak komolyabb jelentősége is van; egyáltalában nem alaptalan, mert nem ritka jelenség a mindennapi beszéd-

ben, sőt még a nyomtatott betűk világában sem egyes szavaknak ilyen, félreértésen alapuló fölcserélése. Természetesen leggyakoribb a félreértés az idegen szavak használatában, minthogy ezeknek jelentésével használóik könnyebben hadilábon állhatnak, de számos érdekes példát hoztak már föl erre a félreértéses szócsere a magyar nyelv szókinésének területéről is. Nem nyelvész olvasóink számára néhány ilyen érdekesebb, félreértésen alapuló szócserét összeállítanunk az alábbiakban.

Beke Ödön éppen legutóbbi cikkében (Nyr 75 : 145) mutatott rá arra, hogy az *ujjperc* szó utótagja nyilván azonos 'az időfolyamnak egy kis ízecskéje', részecskéje' jelentésű *perc* szóval, a *vállperce*-é pedig az ismert sütemény nevével, tehát az *ujjperce* utótagja nyilván a két hasonló hangzású, de különböző eredetű szó összetévesztéséből keletkezett. S e megállapításával kapcsolatban utal arra, hogy az ilyen hasonló hangzású szavak összekeveredése nem ritka: „Ilyen, mikor az *irombát* az *otrombával*, az *ildomot* az *illemmel* tévesztik össze.“

Ugyancsak Beke szerint (Nyr 75 : 74) Rideg Sándornak A tükrösszívű huszár című könyvében előforduló *fürmányos paraszt* kifejezésben a *furmányos* szó nyilván azt jelenti 'furfangos', pedig a szó a német *Fuhrmann* átvétele s eredeti jelentése 'fuvaros' volt. 'Furfangos' jelentését ehhez a szóhoz hasonló hangzása miatt kaphatta, eredeti jelentésének elhomályosodása folytán. A *furmányos* szónak ilyen értelmű használatát már régóta magam is megfigyeltem. Így egyik kiváló közírónk, aki a szépirodalom terén is jelentős sikereket ért el, egy régi újságcikkében ezt írta: „Egy községi vállalat átlag minden negyedévben olyan *furmányos* trükköket talál ki, amelyek...“ Nyilvánvaló, hogy *furfangos* trükköket akart írni, tehát nem a német *Fuhrmann*-ból lett 'fuvaros' jelentésű szót, hanem az olasz *furfante* átvételéből lett régi nyelvi *furfánt*, későbbi *furfang* főnévből képzett 'ravasz, hamissággal élő' jelentésű *furfangos* melléknevet akarta használni.

Az ilyen összetévesztésen alapuló szócsereekkel Szarvas Gábor már hatvan évvel ezelőtt foglalkozott folyóiratunkban. 1891-ben ugyanis azt írta, hogy a szócsere „azon alapszik, hogy a nyelvérzék egy, valamely kihalt szót vagy szóalakot egy más, hasonló hangzású szóval összetéveszt s jelentését ezzel kapcsolja össze. A mai nyelvérzék az *ülni* (ünnepet) igében, mint a hosszú *ú* mutatja, az *ül*ni (sedere) cselekvésszót érzi; szintígy a *rántani* (frigere) neki ugyanaz, ami a *rántani*: trahere. 'Ülni ünnepet' szócsere; *ildeni*, *ilteni*, *ülteni* a mai nyelvérzék előtt teljesen ismeretlen, kihalt szó s azért jelentését átruházta a ma is élő *ül*ni-re, vagyis amazt helyettesítette emezzel.“ Még néhány példát hoz föl erre a szócsere. Ezek közül a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot az *ildomos* szónak az *illemes* szóval történt fölcserélése, mely szócsere Szarvas óta is sokszor szóba került. Az elsőség ennek a szócsere nek megállapításánál Szarvasé, aki az idézett helyen ezt írja: „Hasonló nyelvérzék tévedésen alapszik az elavult, de újabban fölélesztett *ildomos* szónak a mai irodalomban ráfogott 'illemes, illetudó' értelme, amelyet eredeti 'prudens; okos, értelmes' jelentése helyébe csúsztatott.“ S ezt a megállapítását már 1884-ben (Nyr 13 : 186) kifejtette, régi bibliai idézetekkel bizonyítva, hogy az *ildomos* nem *illedelmes*, hanem *eszes, okos*.“ Az *ildom*, *ildomos* szónak az *illem*, *illemes* helyett való használata ma már annyira elterjedt, hogy legutóbb azt írták róla (Nyr 74 : 445), hogy „e használaton már nem lehet segíteni.“ Egyik jőnevű fiatal költőnk prózai munkájában egy elszegényedett grófnő nem tudja leültetni vendégeit, mert csak két széke van, erre az egyik vendég így szól: „Bár nem egészen *ildomos*, mi mégis letelepszünk. Leülünk törökmódra.“ Nyilvánvaló, hogy az illető azt akarja mondani, hogy az ilyen törökmódra való leülés, azaz a földre telepedés nem illik, nem illemes, nem illő (Keszthelyi Zoltán: Vasvári Pál 124). — Az *ildomos* melléknév fosztóképzős alakja is meglehetősen járatos már: *ildom*talán az *illetlen* helyett. Ezt tudtommal először Simonyi jegyezte föl 1911-ben (Nyr 40 : 288) azt írva, hogy

a képviselőház elnöke azért utasította rendre Rakovszky Istvánt azért a mondásáért, hogy „fölháborító, amikor *ildomtalan* kezekkel nyúlnak a katolikusok legszentebb érzelmeihez“, — mert az *ildomtalan* nem 'illelment' jelent, ahogyan sokan hiszik, hanem tulajdonkép a. m. 'oktalan', ezért sértő a kifejezés.

Többször megemlítették már az *iromba* szónak az *otrombával* való összevetését, fölcserélését is. Az *iromba* szó a népnyelvben is, a régi nyelvben is azt jelenti: tarka, babos, pettyegedett (tyúk, kakas, macska) és a hozzá hasonló *otromba* szó hatása alatt használják 'nagy, esetlen' jelentésben. Kriza Erdélyi tájszótára szerint Háromszékben az *iromba* szót „az aprón tarkás vagy fejér és kékes tollúval vegyített, ú. n. kendermagos tyúkról mondják.“ Zolnai Gyula említette meg először (Nyr 22 : 315), hogy Szigligeti, Jókai, Szász Károly „a tarkák jelentő *iromba* melléknevet *otromba*, csúnya értelemben használata“ és megjegyzi, hogy szítáraink ilyen jelentését nem ismerik. Azonban már előbb Bartha József közölte, hogy ebben a jelentésben a palócok is használják (Nyr 21 : 508). Ma ez a használat már szinte általános. Szántó György Boszorkány című regényében pl. azt írja: „At is melegedett a levél [dolmánya belső zsebében, a szíve fölött] *iromba* papírja a szíve dobogásától“ (42).

Ha már szóba került Szántó Györgynek ez az új regénye, említsük meg, hogy ebben a *pacsmagolás* szóval találkozunk a festészet kifejezésére, lenéző értelemben 'mázolás' jelentésben, nyilván a hozzá hasonló hangzású *pamacsolás* helyett: „Tudjátok is ti, hogy ő [Leonardo da Vinci] mit mondott volna. Hiszen az egész *pacsmagolást* nem tartotta sokra. Amikor Lodovico Sforzának felajánlotta levélben szolgálatait, felsorolván, mi mindent tud, csak a várépítés, esatornaervezés és templomépítés, ballisztika, asztronómia, matematika, fizika, anatómia, hadigépek szerkesztése, útépítés, harcokcsi-gyártás és ki tudja még mi mindennek felsorolása után említette, hogy Lodovico bronzszobrának elkészítésére is vállalkozik, meg hogy a festészethez is ért“ (70). Az idézet szerint a sokoldalú tudós-művész a festészetet csak amolyan mázolásnak, pamacsolásnak tekinti. A Tájszótár bizonyosága szerint a *pacsmagol* és *pecsmegel* jelentése 'pamacsol, babrál, pepecsel, pizsmog', ellenben a *pamacs* jelentése 'durva eset', ezzel szoktak mázolni, *pamacsolni*. Igaz ugyan, hogy a Czuczor—Fogarasi Nagyszótár a *pacsmag* szó jelentései között az esetet is megemlíti: 1. elkoszpított rossz cipő vagy papucs, 2. seprűféle eszköz, vagyis pemec a kovácsoknál, mellyel a tüzet fecskendezik, 3. a festők, mázólok esetje, sokottabban *pamacs*. Ugyane szótár szerint a *pacsmagolás* a. m. pacsaggal fecskendés vagy mázolás. Ez azonban éppen azt bizonyítja, hogy a *pamacs*, *pamacsol* és a *pacsmag*, *pacsmagol* szók hasonlóságuk folytán összekeveredtek. Miklosichnál a szláv jövevényszavak közt megtaláljuk a *pamacs*-ot (= Pinsel) és a *pamacsol*-t (anstreichen Nyr 11 : 362). Azt is olvassuk a Nyr-ben egy helyütt, hogy mikor a paraszt borotválkozik, az állat nem pusztá újjalval, hanem egy külön e célra készült pemzlivel, ecsettel szappanozza be, ez az eszköz a *pacsmag*; innen: *pacsmagol* (32 : 392).

Elég sűrűn találkozunk az irodalomban a *padmaly* szó félreértett használatával is a *padló* és a *padlás* helyett, sőt a *plafón* (= mennyezet) helyett is előkerült már. Érdekes megismételni, amit Kardos Albert erről írt (Nyr 51 : 116): Egy nagynevű írónk, a magyar regényirodalom egyik vezéralakja... *pad* helyett *padmalyra* ültette a kávéházi vendéget... Egy irodalomtörténetíró is *pad* helyett *padmalyt* lát a hortobágyi csárda ivójában... Botlását annál inkább megrovandónak tartjuk, mert — üres óráiban — nyelvészettel is foglalkozik s így neki már ebbeli foglalkozásánál fogva is határozottan meg kell tudni különböztetni a *pad*-ot a *padmaly*-tól“ (Nyr 67 : 72). — Olvasóink között is akadnak, akik a *padmaly* szót hasonlóképpen hajlandók összetéveszteni a *padlóval* vagy a *padlással*, mivel nem ismerik valódi jelentését, ezért megmondjuk, hogy a *padmaly* jelentése szótáraink értelmezése szerint 'vívájta

üreg (a folyó partján)' és 'kivájt üreg (a sír oldalában)'. Ennek az eredeti, igazi jelentésnek ismerete hiányában sokan könnyen összezavarják az általánosan ismert *pad* szóval, vagy a szoba padozatát jelentő *padló*-val, vagy a háztető alatt lévő *padlással*, sőt még a szoba mennyezetével, a *plafónnal* is. Szintén Kardos Albert pellengérezte ki Dóczy Jenőnek a Nyugat 1922. évfolyamában megjelent írásából ezt a mondatot: „A *padmalyról* lelógó csillárok enyhe fényénél hallgatjuk a régi magyar világ embereinek vitáit“ (Nyr 51 : 116). Erdős Renéevel is megesett ez a tévedés: „A szoba nem volt nagy, de a földtől egészen a *padmalyig* bevonva az égő piros damasztal, sőt ez is folytatódott még a *padmalyon* is“ (Santerra bíboros, 84).

Valamely szó jelentésének nem ismerése vagy félreértése furcsaságokat, baklövéseket is eredményezhet. Ilyen baklövés volt pl. az, amikor egy jónevű író s jó stilszta, aki mellesleg szólva nem a magyar népnyelv emlőin nevelkedett, *gúzs* helyett *guzsalyba* köttette a bűnöst (Kardos A. Nyr 67 : 72). Ez a baklövés talán csak elírás volt, mert hiszen eléggé ismert a két összetévesztett szó jelentése. A *gúzs* 'megtekert, megcsavarított nyers ág vagy vessző, vagy szalma, vagy több vesszőszál egy kötélle csavarítva, tekerve', a *guzsaly* pedig 'rokka, kerek fonóeszköz', közönségesebb ért. 'oly fonóeszköz, melynek nyele és talpa van' (CzF).

A baklövések közé sorolom be azt a „nyelv- és agyficam“-ot is, amelyet folyóiratunkban nemrég Szyl Miklós mutatott be: a *tokmányos* marhapörköltet. Ezt elkövetője csak *tokmányosan* szereti. Szyl véleménye szerint itt a kaszakó tokját jelentő *tokmány* a pörkölt izesítésére szolgáló *tárkony* helyett áll. Szerintem azonban Szyl téved, mert ez a *tokmány* kétségkívül az Erdélyben igen népszerű, pörköltöz hasonló húsételnek, az ú. n. *tokánynak* nevével tévesztődött össze. Van-e, ki e nevet nem ismeri, s nem tudja, mennyire közkedvelt étel Erdélyben a borsos tokány puliszkával? — De Szyl cikkével kapcsolatban arra is rá kell mutatnunk, hogy nem mind hiba az, ami annak látszik. Így Szyl abban is téved, hogy hibáztatja az „íróink nyelvhasználatában szinte állandósult *pityókás* szó használatát a *pityókos* helyett“ s azt állítja, hogy a *pityókától*, mely nem egyéb, mint burgonya, még senki sem csípett be. Igaz, hogy a *pityóka* a burgonyának népi elnevezése, de nem szükséges, hogy attól rugjon be valaki, mert a *pityókás* szó a népnyelvben 'pityókos, kissé becsípett' jelentésben sokfelé járatos (Tisza mell., Cegléd, Szeged, Rimaszombat, Kassa vid., Szatmár, Szabolcs, Ugoesa m., Zilah, Szilágy-Somlyó; MTsz), ennél fogva nem hibáztatható.

Nagyon érdekes a *tömkeleg* szónak a *tömeg* szóval való föleserélése is, melyről külön cikkben szólunk.

A félreértett szók közt nem utolsó helyen áll a *szöghaj*, mely barna haját jelent, de akik ezt nem tudták vagy tudják, azok a hangzásban hasonló *szöke* hajjal tévesztették vagy tévesztik össze. Simonyi rámutatott, hogy már Kazinczy is *szökének* vélte a *szöghaj*at, mert a *blondes Mädchen-t* *szöghajú leánynak* fordította, máshol meg a *gelbe Locken-t* fordítja *szöghajjal*, egy költeményében meg azt írja: *Aranyszög* fürtök ékesítik homlokát (Nyr 26 : 83).

Karinthy Ferenc az idei írókongresszuson tartott felszólalásában a „szép magyar nyelvről“ szólva a műfordítások ellen fölmerülő panaszok során megemlítette az Ifjúsági Könyvkiadó lektorának azt a baklövését, hogy a fordító helyes szövegét — minden tiltakozás ellenére — így „javította“, azaz rontotta el: „*Lövegeink* lefelé is szórnak“ helyett: „*Lövedékeink* lefelé is szórnak“ (Szabad Nép 1951. V. 6. 9. lap, 3. hasáb). — A *löveg* és *lövedék* katonai műszók összetévesztése nem újkeletű és nem ritka hiba, mert mindkettő a nyelvújítás alkotása és még ma is meglehetősen nehezen megy át a közhasználatba, ahol népszerűbb az *ágyú* és az *ágyúgolyó*. Már 1897-ben Jókainak szemére vetették, hogy egy felolvasásában mindig „*lövegnek* nevezi az *ágyúgolyóbist*. A *löveg* azonban 'Geschütz' és a *lövedék* a 'Projektíl' (Nyr 26 : 227). Még az első világ-

háború után is szóvá tették, hogy ez az összetévesztés háborús könyvekben is föl-fölbukkan (Nyr 61 : 88).

Az ágyúk, ezek az újabbkori harcieszközök eszünkbe juttatják a régi lövőkészségek elnevezései köréből a *tegez* szó érdekes irodalmi nyelvbeli történetét. Már 1873-ban megemlítette Szilády Áron, hogy „a *tegez* szót néha tévedésből *ij* helyett is mondták“ (Nyr 2 : 202). S csakugyan, már Gyöngyösi nem értette, mi a *tegez*, mert a szót a *kézij* értelmében használta (erre Simonyi több példát hoz föl, Nyr 45 : 130). Félreértette a *tegezt* Anyos Pál is, és szintén az *ij*, *iv* értelmében használta a szót Kazinczy, Kemény, Jókai is (Nyr 25 : 134, 320). Anyos Pál a *puzdra* szót is félreérti, amely a *tegezzel* együtt a nyíltokot jelenti s ezt 'nyíl' jelentésben használja: „Kupidónak *puzdráját* értettem“. — Hogy a *tegez* és a *puzdra* néhány ironknál ijját és nyílat jelentett, az Simonyi szerint „általános jelentéstani szempontból is érdekes, mert azt mutatja, hogy egy tárgykörbe, egy fogalomkörbe tartozó kifejezések az állandó képzetársulásnál fogva igen könnyen szerepet cserélhetnek“ (Nyr 46 : 293).

A fölhozott példákban — a legutolsónak, a *tegeznek*, kivételével — a szó-cserét, illetőleg a szó helytelen használatát két hasonló alakú szónak összezavarása, összetévesztése okozta. Erre a nyelvi jelenségre mindennapi beszédünkben, a mai nyelvhasználatban is számos példával találkozunk. Ezeknek felsorolása messze vezetne, ezért csak egymás mellé állítunk egy esomó olyan hasonló alakú szópárt, amelyeket a beszélő vagy az író összezavar és bizony sokszor helytelenül használ. Jelentésbeli különbségüket nem taglalom, mert azt nagyrészt mindenki ismeri. Ilyenek: *jelentés—jelentőség, tartam—tartalom, jártas—járatos, tisztség—tisztesség, bizonyos—biztos, tanúság—tanulság, borsos—borsós* (*borsot* — nem *borsót* — tör az orra alá!), *túros—túrós* (közös lónak *túros* — nem *túrós* — a háta), *érem—érme, fáradság—fáradtság, ural—uralkodik, köszön—köszönt, válság—váltság, gondatlan—gondtalan, okol—okoz, hajlamos—hajlandó, egyelőre—egyenlőre, hívek—hívők, szível—szível, helység—helyiség, elmaradt—elmaradott, stb.*

Főntebb láttuk, hogy Szarvas Gábor az ilyen félreértett szócsereket nyelv-érzéktévedéssel magyarázta már hatvan évvel ezelőtt. S nem a sors ironiáját kell-e látnunk abban, hogy a Nyelvtörténeti Szótárról szóló, elfogultságtól fűtött Budapesti Szemlebeli rosszakaratú kritika kétízben is „komikus baklövés“-nek állítja oda Szarvasnak azt az idézetét, amelyben a *pantallért pantallónak* értelmezi. A már ezidőben szemevilágát csaknem egészen elvesztett Szarvas nem a nyelvérzéke hagyta cserben, hanem a füle hallotta rosszul segédjének felolvasásában a *pantallér* szót, mely nem 'nadrágot', hanem '(puska)hevedert, kötőszert jelent (NyF 15 : 118).

„ŐRIZZÜK MEG NYELVÜNK EPSÉGÉT ÉS SZÉPSÉGÉT“

(Játék a szavakkal)

Úgy látszik, az embernek véleszületett ösztöne diktálja, hogy szerszámait széppé tegye, fölékesítse. Valószínű, hogy ugyanez a természetes ösztön munkál akkor is, amikor beszédét, írását, kifejezéseinek eszközét is igyekszik a közönséges megértésen túl földíszíteni. Elsősorban a szebbre-jobbra való törekvés vezet, de tudva-tudatlanul teszi egyúttal a figyelemkeltés, a figyelem ébrentartása érdekében, a nagyobb hatás kedvéért is. Ezt a célt szolgálják a metaforák, a figurák különböző fajtái, de ez lesz a magyarázata annak is, hogy a próza annyira szereti a költői nyelv egyes külső eszközeit segítségül kölcsönkérni.

Vannak, akik a versbeli ritmust a prózában is nemcsak megengedhetőnek, hanem bizonyos esetekben, érzelmes vagy ünnepélyes részekben, szépnek tartják. De az alliterációnak, a szavak összecengésének egyes formái mostanában egyre divatosabbak lesznek, és éppen gyakori előfordulásuk hívta föl

rájuk figyelmemet. Ebben az esetben az alliterációt egy kissé tágabb értelemben használom, annak neveznék pillanatnyilag minden olyan fordulatot, amely az értelem mellett a fülnek is szól, olykor elsősorban néki. Azt is mondhatnám, hogy ilyenkor a kifejezés nem más, mint játék a szavakkal.

Sok magyarázgatás helyett jobb lesz a példákhoz folyamodnom. (Csakhogy a példa sok, több a régi, kevesebb az új, nehéz lesz a válogatás.) A többször olvasottakat előre bocsátom, legelőre a címül használt és idézőjelbe fogott fölhívást: Órizzük meg nyelvünk *épségét és szépségét*. Azért tettem meg címnek, mert az első volt, amelyet lejegyeztem, azóta többször is találkoztam vele; másodszer azonban azért, mert hosszabb tűnődés után sem találtam találébb címet (hogy én is játsszam a szavakkal). Még többször olvastam a következőt: Munkája nemcsak *érdekes*, hanem *értékes is*. Felsőfokban is: A romantikus költői elbeszélés a könyv *legérdekesebb és legértékesebb* olvasnivalója (Tóth Árpád: Bírálatok és tanulmányok 26). — Hasonlóképpen elhasznált fordulat ez is: Zsdánov . . . néhány író *káros és kóros* elhajlását vette kritika alá (Útunk II—1947. 2. sz. 4.). — Egykor jelszóvá vált minálunk, Erdélyben a *vallani és vállalni* (t. i. a kisebb-ségi sorost); a gyakori használat egy-két év alatt annyira elkoptatta, hogy később senki nem merte szájjára vagy tollára venni. — Igen régi lehet a következő: X nem *fordító*, hanem *ferdítő*. Első ízben *Meltzl* Hugótól, a Petőfi-rajongó kolozsvári egyetemi tanártól hallottam a század elején, tőle azt is, hogy ezt a fordulatot ilyen ötletesen-szellomesen csupán az olasz nyelv tudja kifejezni a *traduttore traditore* kifejezéssel. Kőrösi Sándor szótárában ez a jelzős főnév a rossz fordítónak szokásos kifejezése.

Mindezek a példák a szópárokkal tartanak közeli atyafiságot, sok esetben (ha két tagja nincsen egymással szembeállítva) csak annyi a különbség köztük, hogy a szó-párokat kötőjel kapcsolja össze, míg amott *és* vagy *s* kötőszó van közöttük.

De vannak másfajtajúak is. Például: . . . túl vagyok már földi *híváságokon* és *hívalkodásokon* (Pásztortal 27—1941:597). — . . . olyan helyzetet akarnak teremteni, amelynek zavarosában *zavartalanul halászhatnak* (Erdély II—1936. szept. 22.). — Próbáljunk a magunk *emberségéből*, de mégis *emberségesen* élni. Tisztességesen, de *tisztességben* is (Ilyés Gyula: Csizma az asztalon 129). — Ezek az alakzatok voltaképpen a figura etymologica-hoz (a boldog életet él, dicső halált hal féitékhez) tartoznak.

Megint más csoportba kívánkoznak az alábbiak: *Társak és kortársak* arcképei különböző életkorokban (Babits Mihály: Írók két háború közt 10). — *Kelet és kikelet*. Koratavaszi utazás Bulgáriában (Szabó Lőrinc cikkének címe, Magyar Csillag II—1942:263).

Bemutatásuk után hadd soroljak föl még egynéhányat. Hogy valamiféle rend is legyen bennök, előbb főnéveket válogatok össze. Ma az irodalom . . . betűkbe foglalt galériája *ösöknek és hősöknek* (Magyar Szemle: 29: 242). — Ez a roppant halálélmény, a magyar líra komor és konok *kísérője és kísérője* Tóth Árpádban elégiává szelidült (Féja Géza: Nagy vállalkozások kora 171). — . . . a revizionista-reformista *tévedésektől és tévelygésektől* megszabadult szocialista munkáspártban (Erdély IV—1947. aug. 9.). — . . . kis semminek érezte magát a roppantságos *szenvedélyek és szenvedések* bomló lavi-nája láttán (Móricz Zsigmond: A nagy fejedelem 219). — Mikesnek is a humor adja meg a *mértékét és értékét* (Kosztolányi Dezső: Lenni vagy nem lenni 87). — . . . tipikus *körképe*, illetve *körképe* a mai társadalmi szellemnek (Magyar Nemzet 1942. szept. 17). — Az eddig felsoroltak mindnyájan annyiszor olvashatók, hogy bizvást „közkinés”-nek tekinthetők, vagyis aki ad valamit stílusának egyéni színére, nem használja ezeket a közhelyé vált alakzatokat.

Akadnak azonban egyenebbek, sőt egyszerűlábbak is. Szenvedélyes karmokkal kotorásztak a *rongyok és rongcsok* között (Werfel: Halljátok az igét, ford. Szántó Rudolf 258). — Irodalmunk *gyöngyei és gyöngéi* (Útunk III—1948. 22. sz.). — . . . ez a *képtelenség és kénytelenség* eszményei alakult Rónay lírájában (Vas István: Rónay György versei, Magyar Csillag II—1942. 295). — Igaz, nem volt *tudósa* . . . a színészi munkának, inkább *tudója* volt annak (Bory István: Szentgyörgyi István, Erdélyi Helikon XV—1942:716). — Művelődésünk egésze újjászervezésre, a régi *romok és lomok* kitakarítására vár (Útunk I—1946. 1. sz.). — A kortársak, a *hívek és hívők* nagy száma örömmel könyvelte el . . . (Erdélyi Múzeum L—1945:217).

Most veszem észre, hogy jóformán szándékom ellenére felsorolásom nagyon is elnyúlt, pedig még föl szeretnék jegyezni egypárat a különösebbek, ötletesebbek közül. Az írás e *művésze és bűvésze* nemcsak olvasni tanította meg a népet, hanem írni is (Kosztolányi Dezső: Lenni vagy nem lenni 243). — A rokokó . . . illedelmes *hódotat és bókolat* szívünk hölgye előtt (119). — Épp a minap láttam egy folyóiratban ezt a *dőreséget*, azazhogy *gőreséget*: 1500 P-ös regénypályázat (Utalás a görögábori 100-az pöngőre és 60-atvan krajtzárra). — . . . akinek tehát az asztaljánban vagy akár a fejében valami

közölnivalója van (valamelyik napilapból). — *Nyelvtisztítók és nyelvpiszktók* (Kosztolányi Dezső cikksorozatának címe, Pesti Hírlap, 1932). — Ösztöneikre bízták magukat meg a természetre a kis *naivak és naivák* (Szabó István: Szenvtelen és szenvedélyes megjegyzések, Magyar Nemzet 1944. márc. 12.). — Titkos ösztön parancsolhat bennünk. Hogy folytassuk őseink ízlését, szerelmi választását, a *gusztust meg a gesztust* (Molter Károly: Édes kisváros, Erdélyi Helikon XVI—1943:72).

A melléknéviék még számosabbak, közülök azonban — hogy eddig visszaéltem a papiros türelmével — kisebb mértékkel idézek. Ezek között is találunk elhasználtakat. Ilyen ez is: Már nem hetyke (Tóth Kálmán véralkanta), inkább önvádoló... befelé érző és vérző (Kosztolányi Dezső: Lenni vagy nem lenni 248). — A vándorgyűlés *szerényen és szerényen* széthintette a tanárok és tudósok közléseit (Magyar Nemzet 1942. okt. 4.). — ... *fullasztó és füllesztő* erotikájú versek (1943. febr. 25.). — Csábítást érzek arra, hogy *kortörténeti, sőt kortörténeti* tanulmányt írjak (Jócsik Lajos: Zilahy ajándéka, Magyar Csillag II—1942, 286). — ... *hideg és rideg* lakásokban dideregve tekint az ország népe az új ... nemzetgyűlés felé (Világosság III—1946. dec. 20.). — A cikkíró ... *oktalan és éktelen* fölfortyanásának ... szabad folyást engedett (Magyarosan XIII—1944:37). — Az ilyenekben is megmutatkozik a költő, akár hallott ezekről a *diadalmas és riadalmas* változásokról... (Kosztolányi Dezső: Lenni vagy nem lenni 36). — *Elnéző és lenéző* magatartás alakult ki benne másokkal szemben (Gorkij Maxim: Klim Számgin, ford. Gergely Viola, I. 177). — A kimondhatatlanul *kósa és kusza* „Beköszöntő”-től... a záródarabig (Thomas Mann: Doctor Faustus, ford. Gáspár Endre, 163). — Elnézte ezt a *kéjesen és kényesen* nyújtózkodó selyemteremtést (Móricz Zsigmond: A galamb papné 39). — Motivumai mind ebből a *kimeríthetetlennek és kimerülhetetlennek* látszó hagyományból valók (Magyar Csillag I—1941:133). — ... a fasisztákról van szó, a nemzetközi reakció *megzavart és megzavarodott* erőiről (Erdély II—1946. máj. 23.). — Az élet itt is magával ragadja az író, mint a kódexíró barát korában: az élet nem *életfékező*, hanem *életfokozó* (Szekfű Gyula: Mi a magyar? 224).

Hátra vannak még az igék. Ezek vannak legkevésbé, közülök igazán csak mutatóba közlök egyet-kettőt. Az író ült Péter helyére, *rendezkedett és rendelkezett*, mintha ő lenne az úr a házban (Márai Sándor: Az igazi 18). — *Ne bontsuk és rontsuk* meg a szó meg a fogalom egységét (Magyarosan XI—1942:20). — ... olyan „nacionalizmus” *terpeszkedik és terjeszkedik* (Útunk I—1946. 14/15. sz. 6). — ... megértem, hogy *meg-útáltad és megítélted* az egésztest, a társadalmat (Márai Sándor: Napló 302). — A régi főutak ... inkább csak arra jók, hogy *föltartsák* a forgalmat, mintsem hogy *főmartsák* (St. Zweig: Brazília, 189, ford. Halász Gyula). — ... ha magamnak kellett volna *kitalálnom és kitalálnom* (Morus Tamás: Utopia 13, ford. Geréb László).

Az idegen írókból idézett példák természetesen a fordítók javára vagy terhére frandók.

Ahogy idág jutottam, ismét a címen, a figura nevéen kezdtem gondolkodni, de az alcimnél jobbat most sem találtam. Nem találtam olyat, amely az itt felsorolt minden fajtának összefoglaló neve lehetne. Legyen tehát mindegyik gyűjtőneve *játék a szavakkal, vagyis szójáték*: egyrésznének amúgyis ez volt eddig is a neve.

Kolozsvár.

† Brüll Emánuel

Tályoga vagy tályogja, hólyaga vagy hólyagja? Egyik olvasónk fenti kérdésére igyekszem a következőkben válaszolni. A kérdés azonban korántsem ilyen egyszerű, mert hiszen eddig eléggé tisztázatlan az egyesszám harmadik személyű birtokosjel kérdése. Olvasónk kérdését tehát így bővítem ki: Mikor használjuk a mai magyar köznyelvben az *-a*, *-e* birtokos személyjelet és mikor a *-ja*, *-je*-t?

Mielőtt a mai nyelvhasználatot vizsgálnánk, vessünk egy pillantást a multba! A régi nyelvben általában az *-a*, *-e* volt használatos minden olyan esetben, mikor a főnév mássalhangzóra végződik. Ma például azt mondjuk: *patakja, bükkje, hídja, útja, kútja*, stb. Ha viszont az Oklevélszótárban megnézzük a régi adatokat, ott csak *pataka, bükke, hida, uta, kuta* alakokat találunk, tehát a harmadik személyű birtokos személyjel eredetileg csak az *-a*, *-e* volt.

A *-ja*, *-je* birtokos személyjel régebben csak a magánhangzóra végződő szavaknál fordult elő, mint *erdeje, mezeje, fája*, stb. Itt azért képződött egy *-j*-hang, mert nehéz lett volna így kimondani: *erdee mezee, fáa*.

Később ez a *-ja, je* végződés a mássalhangzóra végződő főnevek egy részénél is felbukkan és egyre inkább terjed a magánhangzós végűek analógiájára. Ma az a helyzet, hogy a nyugati (dunántúli) területeken inkább a *virága, pataka, tályoga, hólyaga* alak használatos, a keleti részekben (a Dunától keletre) pedig inkább a *virágja, patakja, tályogja, hólyagja*.

Ha most megszerezni akarjuk a mai köznyelv alapján, hogy mely esetekben használunk *-a, -e*-t és melyekben *-ja, -je*-t, a következő szabályosságokat tapasztalhatjuk:

A) Mindig csak az *-a, -e* általános a következő, mássalhangzóra végződő esetekben:

1. Ha a főnév tövében is történik változás a birtokos személyjel hozzátételével, vagyis ha a többeli magánhangzó megrövidül: az úgynevezett hosszú-rövid váltótövéknél: *kéz* ∼ *keze*, *fenek* ∼ *feneke*, *kerék* ∼ *kereke*, *fazék* ∼ *fazeka*, *tehén* ∼ *tehene*, vagy kiesik: *bokor* ∼ *bokra*, *álom* ∼ *álma*, *ökör* ∼ *ökre*, *halom* ∼ *halma*, *farok* ∼ *farka*, vagy hangátvetés történik, mint: *pehely* ∼ *pelyhe*, *kehely* ∼ *kelyhe*, *teher* ∼ *terhe*.

2. Ha a szó a következő mássalhangzók egyikére végződik: *sz, s, z, zs, cs, c, ty, gy, ny, ly, j, h, l, v*. Pl. *kalásza, vadásza, része; hatása, farkasa, lese; háza, tüze, ize, láza; varázsa, rizse, árnizsa; parancsa, kalácsa, kövecse, kavicosa; arca, harca, bércse; kontya, porontya, pontya; tárgya, ügye, ágya, rongya, leánya, regénye, hatványa, kérvénye; bája, éje, hája, feje, szája, mélye (szíve mélyén...), mosolya, királya, seregélye; moha, dűhe, méhe, potroha; vállá, halála, dala, melle; érve, éve, réve, enyve, sérve, elve, terve, kedve, üdve, szerve, sava*. A két utolsó hangnál azonban akad egy-két kivétel is. Az *-l* végűeknél például *célja, balja* (bal keze), *sálja, bálja, hallja*, a *-v*-re végződőknél viszont a mélyhangú *sáv* birtokos személyjeles alakja *sávja*.

B) Mindig a *-ja, -je* használatos:

1. A magánhangzóra végződő főneveknél: *ollója, faluja, kávéja, sárgája, epéje, ürgéje, veleje*.

2. Nagyon kevés *-f*-re végződő szavunk van, de ezeknél a *-ja, -je* használata az általános: *rőfje, csúfja, ráfja, grófja*.

3. A mássalhangzó és *p, t, k* vagy *b, d, g*-re végződő szavakban: *kompja; hantja, partja, füstje, kertje, ezüstje, gyémántja, fontja, fürtje, kürtje, szirtje; csoportja, vértje, forintja; csonkja, fulánkja; galambja, dombja, combja; földje, gerezdje, rendje, kardja, gondja; hangja, korongja, rangja, héringje*. Nagyon vigyázzunk azonban, hogy azoknak a szavaknak, ahol *tj* és *dj* kerül egymás mellé, a helyes kiejtése: *hantya, füstye, partya, kertye, fölgye, kargya*, stb. Hibás és idegenszerű a betűszerinti kiejtés. Ebben a csoportban már van néhány kivétel, de ezeket könnyű megjegyezni, mert az emberi testre vonatkozó szavak, mint *teste, talpa, térde és inge*.

C) Megoszló vagy ingadozó a nyelvhasználat a következő esetekben:

1. Ha a szó *r*-re végződik. Az esetek túlnyomó részében itt is az *-a, -e* használatos, mint: *bora, tora, fara, kendere, szere, kára, ára, söre, tábora, bőre, ura, pora, póre, öre, hóhéra, vihara, vére, komondora, kolostora, mámorja; vezére, testvére, öszvére, köre, pásztora, szőre, tőre*. Ebben a csoportban van azonban néhány (mind mélyhangú) *-ja* jelet kívánó főnév: *zsírja, karja, húrja, pirja* (a hajnal *pirja*), *hínárja, párja, fuvarja*. A *betyárja, bojtárja, huszárja* alakok az elterjedtek, ha azonban többesszámú alakot használunk, akkor már a rövidebb *j*-nélküli alak a gyakoribb (Pandúrok üldözték a Bakony *betyárait*; összegyűjté az öreg számadó a *bojtárait*; megérkeztek Nádásdy *huszárai*).

2. Hasonló a helyzet az *m*-re és *n*-re végződő szóknál: *szeme, bűne, istene, eleme, börtöne, réme, száma, kéme, címe, nyoma, idoma, neme, egyetleneme, üteme, öröme, zöme, irama, pereme*, de: *vámja, grammja, himje, romja, prémje*, valamint az *-án*-ra végződő (rendszerint idegen eredetű) szavak, mint *dékánja, kaftánja, ispánja, tulipánja, káplánja, kazánja* és *csinja, kinja*.

3. A *p*-re és *b*-re végződő szavaknál majdnem egyenlő az elosztás: *lába, ebe, gépe, képe, szerepe, küszöbe* (lehet *küszöbje* is), *zsebe, köbe, ünnepe, lépe, sebe, de bábja, babja, búbjá, púpjá, zúpja, kalapja, alapja, csápja, rabja, iszapja, darabja, zabja, zsuppja, napja, kúpja, lapja*.

4. A legtöbb ingadozás a *-t, -d, -k, -g*-re végződő főneveknél található: *háta, értéke, érseke, püspöke, elnöke, éneke, vége, ága, süvege, ajándéka, foga, asztaga, foka, cikke, csarnoka, záloga, széke, hályoga, vályoga, seze, gyarmata, szaga, gyermeke, halántéka, nyaka, hada, kamata, hercege, anyaga, hézaga, lyuka, melege* (van), (a tél) *hidege, üzlete, országa, jószága, könyöke, környéke*. Mindig a rövidebb jellel látjuk el a *-ság, -ség* és az *-at, -et*-képzős szavakat: *ifjúsága, vénsége, illata, hajlata, ihlete* (de *újságja*, l. később!). Ezzel szemben *mákja, fiókja, rákja, csíkja, csókja, vádja, barátja* (de *barátai*), *botja, csődje, családja, haragja, síkja, kabátja, kádja, keddje*, (a hajó) *tátja, gyíkja*, (az ég) *kékje, csatja*, (a pipa) *kupakja, bakja, tucátja, anyagja, haragja, tyúkja, nádja, pókja, zsákja, útja, vadja, kútja, húsvétja, lapátja, lakatja, nadrágja, divatja*.

Van számos olyan alakpár is, ahol mindkét alak használatos, mint: *irata* ∼ *iratja, üvege* ∼ *üvegje, világa* ∼ *világja, játéka* ∼ *játékja, ablaka* ∼ *ablakja, állata* ∼ *állatja, csillaga* ∼ *csillagja, harmata* ∼ *harmatja, újsága* ∼ *újságja*.

Ezek az alakpárok azonban nem mindig azonos jelentésűek. A nyelv épen ezeket az alakpárokat használja ki a finomságok kifejezésére. A fenti alakpárok közül a *játék* például jelenti a „játszást“ is és a „játékszert“ is. A labdarúgócsapatnak szép *játéka* van, a mérlegnek is *játéka* van, de a kisgyerekeknek már *játékja*, bár itt mondhatom azt is, hogy *játéka*, de az előbbi esetekben a *játékja* helytelen. Az ablaknak *üvege* van, a gyerekeknek *tintás-üvegje* (itt a jelentésárnyalás nem általános). Az *újság* esetében ha „újdonság“ jelentésben használom, akkor *újsága* (Pl. meglepett a játék *újsága*), ha viszont „napilap“ értelemben mondom, akkor *újságja*. A többenél a régibb, az irodalmibb alak a *j* nélküli, tehát a pör *irata*, a természet *világa*, a ház *ablaka*, az erdő *állatai*, az ég *csillaga*, a mező *harmata*.

A finom jelentésmegkülönböztetés még erősebb a következő esetekben: *borja* van a tehénnek, *borjúja* a gazdának és *borjúja* volt a katonának is, mikor a borjúbórból készült hátizsákot cipelte. A birkának *gyapja* van, de ha lenyírják és valaki megveszi, az az illető *gyapjúja*. A szülőnek *fia* van, de a jasszlánynak *fiúja*. Embernek, állatnak *bőre* van, de ha a disznó- vagy marhabőrt kereskedő árusítja, az már az ő *bőrje*. Az embernek, állatnak, cipőnek *talpa* van, de a cipéstől úgy kérdezzük: Van-e jó *talpja*, azaz „talpbőre“. Lehet valaki a Néphadsereg *tisztje*, de ha házigazda, akkor az ő *tiszte* a vendégekről gondoskodni.

Az előbbi példákban a nyelv olyan esetekben használt alaki megkülönböztetést, ahol a szónak több jelentésárnyalata van. Hasonló a helyzet akkor, ha két vagy több azonos alakú szóval van dolgunk. Így például három *ár* szavunk van. A birtokos személyjel ezeknél kétféle alakban mutatkozik. Azt mondjuk: ismét csökkent a hús *ára*; de a Duna *árja* átszakította a töltést. A cipésznek is *árja* van, amivel dolgozik. Azonos hangzású ragtalan alakban két *kar* szavunk is, de az embernek *karja* van, az egyetemnek viszont bölcsészettudományi *kara*, és esetleg *énekkara* is.

A fenti példákban természetesen korántsem törekedtem teljességre, de igyekeztem minden fajtából néhányat bemutatni.

A fentiekből önként következik a felelet a tulajdonképeni kérdésre, melyik jobb, a *hólyaga* vagy *hólyagja, tályoga* vagy *tályogja*? Ebben az esetben a nyelvhasználat ingadozó, egyik sem hiba. Hiba azonban az, ha azt mondjuk, hogy *cukorja* vagy *borja* a *cukra* és *bora* helyett, hiba tehát, ha olyan esetekben használunk *-ja, -je* személyjelet, ahol a mai nyelvhasználat nem szentesíti.

Kálmán Béla

Magyarázatok

CINCINNATUSOK A NYELVTÖRTÉNETBEN (Hajdani földművesek szavajárása a mai beszédben)

Írta: † Kallós Ede

Falvak, tanyák népéről a latinok legrégebbi évkönyvei vajmi ritkán jegyeztek fel valamit... Érthető tehát, ha rájuk vonatkozó értesüléseinket ma mindenképpen kiegészíteni igyekszünk s felkutatunk minden lehetőséget, mellyel meg tudhatunk egyet-mást a hajdani falusiakról, főként pedig e hajdani falusiak nyelvéről. Kutatásaink közben ráeszmélünk, hogy lépten-nyomon használunk olyan szavakat, kifejezéseket, melyek a latin falvak, tanyák, szántóföldek népének ajkáról szakadtak világgá.

A szavak történetének kellő vizsgálatával kinyomozhatjuk, hogy miért *delirium* a neve annak a súlyos öntudatzavaroknak, amely lázbetegeken, megrogzított alkoholistákon, stb. állapítható meg. Megtudjuk, hogy a mai orvosok ókori elődeik műveiből tanulták az elnevezést, az ókori orvosok pedig a falusi nép egyik szólásmódját alkalmazták benne az érzékesalódásokkal járó, hagymázos önkívületi állapotnak a jelölésére.

A latin falusi nép azonban nem csupán az orvosi értelemben vett önkívületet nevezte így, hanem minden hebehurgya beszédet is, minden kusza gondolkozást, zavaros viselkedést. *Delirium* ugyanis eredetileg nem elmezavart jelentett, nem értetlenséget és nem oktalankodást, hanem — mint *lira* a barázdának volt a latin neve — *delirium* annyit tett, hogy: „a barázda vonalából való kizökkenés”. Az orvostudomány irányába az térítette a szót, hogy az ókori gazdák szemléletmódjában az eke hasította barázda egyenes vonala túlnőtt a mezőgazdaság keretein. A latin paraszt számára a barázda volt az élet dolgaiban való eligazodásnak, az értelmességnek, az ésszerűségnek a jelzője, s ami ettől eltért, az az ekének a vonalából való kizökkenése volt: *delirium*.

Az ókori latin szántóföldek egyéb szavakat is küldtek a városba.

Amikor ma *rivális* szóval jelöljük a versenylársat, szintén az ókori mezőgazdák egyik szavajárását idézzük. A latinok *rivus*-nak nevezték az öntözőcsatornákat, amelyekkel száraz, meleg éghajlatú vidékeken már a legrégebbi időkben is javítgatni igyekeztek a vízben szegény, nem elég termékeny talajt. Minden egyes földescskének persze nem télt külön csatornára, két-három földművelő is összeállt egy-egy közös öntözőárok kiásására, karbantartására. Azok, akiknek földjére ugyanegy öntözőcsatorna, ugyanegy *rivus* vize csurgott, akik tehát ugyanegy hely felől lesték a termékenyítő nedvet és féltékenyen vigyáztak arra, hogy ne a másíknak jusson az, ami őket illeti, *riválisok*nak nevezték magukat. A föld embereinek cikornyátlan beszédmódján — talán valami vaskos naturalizmussal ízesítve — a parasztlányok, parasztlányok a maguk szerelmi bonyodalmaikban is *riválisok*at emlegettek. A falusi féltékenykedés e szavát a költők is felkapták, az újkori nyelvek is megtanulták és a szerelmi költészetből átvitték a gyakorlati élet száraz prózájába is.

Akkor is az ókori latin mezőgazdák életének egy foszlánya röpdös körülötünk, amikor a viszontagságokat, vesződségeket *kalamitás* névvel illetjük. A latinban ugyanis *calamitas* tulajdonképpen a gabonát érő csapásoknak, a jégesőnek, a rozsdának, az üszögnek a neve volt s így nyilvánvaló, hogy legelőször olyasvalaki alkalmazta e szót a mai módon, akinek gondolkodása a gabonát állította mindennek a középpontjába és az egész életet a mezőgazdaság tükörképévé tette.

A *kópia* szót is gazdaember juttatta beszédünkbe. A dolognak az alapja, hogy a latin szántóvető nép *Ops* néven tisztelte az aratás istenasszonyát és

inopia az olyan aratást jelentette, amelyet nem segített meg *Ops*, amely tehát szűkös volt és szegény, *coopia* pedig az olyan aratást, amelyre bőven hullott *Ops* áldása. Mire e két szó a faluból a városba, a szántóföldekről a városi utcákra, terekre és az irodalomba jutott, addigra *inopia* általában hiányt, *copia* pedig bővelkedést jelentett. Az *inopia* szó nem élte túl a termésáldás latin isten-asszonyát, de *copia* a latin világ pusztulása után felült a történelem szekerére s mire e szeker az újkorig jutott, addigra a szó nemcsak *Opsot* felejtette el, hanem elfelejtette a mezőket, a gabonaföldeket is: a bő termés neve a sokszorosítás nevévé vált. Mikor ma a másolatot *kópiának* nevezzük, — kopírozunk — senki sem gondol arra, mily szívszorongva várták a szántóföldek hajdani művelői a *kópiát*, az elvetett magvak után a bőséges termést.

Minden szépségnek a termés gazdag pompája az ösképe, minden gyönyörűség arra az öröme emlékezteti az embert, melyet a termés viruló bősége kelt — ezt érezte az ókori földművelő is. S ez az életszemlélet teremtette a *luxus* szót, a fényűzés pazar pompájának világjáró nevét. A latinban ugyanis a szó eredetileg a tenyészet bujaságát jelentette. A latin földműves tudatában tehát egészen más képzetársulás kapcsolódott e szóhoz, mint a mi tudatunkban. Nálunk ugyanis az általános nyelvtudat helytelen szóelemzése a *lux* szót, a fény latin nevét kapcsolja össze a *luxussal*, ezért fordította valamely ma már meg nem állapítható nyelvújító a *luxust* a 18. század végén fényűzésnek.

Az iskola világának egy kifejezésformája is helyet kér ez áttekintésben. A diákok nem nagyon kedvelik. Sok galibát okoz nekik. A szó így hangzik: *konjugáció*. Jelentése: igeragozás. A latin *iugum* szó annyit jelent, hogy 'járom, iga'. Nyilván falusi származású lehetett az a görög tanító, — éppúgy, mint latin követője — akinek először jutott eszébe, hogy egy-egy ige alakjai „igába kerülnek”, mikor a tanító sorjában felírja őket a táblára és annak rendje-módja szerint hajtja, tereli őket a nebulók fejébe.

Szándékosan hagytuk utoljára azt a szót, amely politikai életünknek egyik leggyakrabban kiejtett szava: *szeminárium*. Eredetileg azoknak a területeknek, csemetékerteknek, faiskoláknak volt a megjelölése, amelyekben a szép sorjában elvetett magvakból — latinul: *semen* — csemetéket neveltek. Már az ókori földműves is jól tudta, hogy a szellemi életben is kihajt a kellő talajba, kellő módon elhintett mag.

Az a történeti hagyomány, amely beszámol Rómának az i. e. V. században vívott súlyos harcáról, részletesen megemlékezik arról, hogy mikor az ellenség nyomása már-már leküzdhetetlenné vált, Róma a puritán életű Cincinnátust választotta diktátorrá s a küldöttség, mely megbízatásáról értesítette, a szántóföldön kereste fel és az eke szarva mellől szólította el az állam élére. Az itt felsorolt szavakat és szólásokat Cincinnátushoz hasonlíthatjuk, aki a mezei munka mellől bevonul Rómába, hogy ott a hanyatló erőket felfrissítse. Minden szó egy-egy Cincinnatus, mindegyik az eke mellől jött, mindegyik a föld szagát vitte magával, amikor a városba, az irodalomba szólították, mert ott szükség volt elhasználatlan életnedvvel telített kifejező erejére.

KALANDOZÁS A VENDÉGLÁTÓIPAR SZAVAINAK VILÁGABAN

írta: Prohászka János

V. De foglalkozunk csak az évessel. Az *eszik* (*enni, evő*) ige már az 1200 körüli időből ránk maradt legrégebb magyar összefüggő szöveget tartalmazó nyelvemlékünkben, a Halotti Beszédben is előfordul. Eredeti finnugor szó. Származékai közül az *ét* megvan már a 15. sz. 1. feléből való Bécsi-kódexben. Ugyanebből az időből már az *étek* és *étel* szó is ismeretes és mintegy száz évvel későbből az *étkezik* szó is ki van mutatva. Érdekes, hogy a régi nyelvbeli *ét* szót a 18. sz. elején már nem használták, úgyhogy Sándor István 1808-ban már kihalt szónak vette, noha ragos alakjait a nép ma is ismeri. Ez az *ét* önálló szóként aztán nem is kapott életre, de a nyelvújítók a 19. sz. eleje óta

sok összetételben felhasználták: *ét hely, étjegyzék, étrend, étlap, étterem, étvágy* (ez utóbbi talán népnyelvi), stb. Bennünket az *étterem* összetétel érdekel leginkább; ez először a Magyar Tudós Társaság 1835. évi Zsebszótárában fordul elő, mégpedig dőlt betűkkel, mert a szótárban „a’ még kevésbbé ismeretes avúlt, táj- vagy új szók dőlt betűkkel szedettek“. Az összetétel második tagja, a *terem* szó ugyancsak megvolt régi nyelvünkben, mint azt a 14. sz. végéről való Besztercei Szójegyzék bizonyítja; a szó valamelyik szláv nyelvből jött át. Mint kihalt szót a nyelvújítás korában Révai elevenítette föl. Még 1833-ban is hangugratás nélkül használták: *teremet, teremek*, stb. Gyorsan elterjedt több összetételben, mint *várterem, ebédterem, munkaterem, táncterem, gyűlésterem, étterem*, stb. A magyar *étterem* szó a német *Speisesaal* fordítsául már határozottan vendéglátóipari szó, mert hiszen a magánvendéglátásban az étkezés, az ebéd és vacsora elköltése a kódexek korában az *ebédlő-házban* (*caenaculum, triclinium, refectorium, NySz*) történt, régi főurainknál viszont az *ebédlő-palotában*, a kastély közepén levő festett falú, díszes, szőnyegekkel ékes helyiségben, ahol a vendégek hosszukás, szögletes asztal mellett foglaltak helyet. Apor Péter szerint: „A kerék asztalnak híre sem vala, hanem négysegletű asztal vala az embereknek eleinél; olyan volt, hogy mind alól, mind feljül kihúzhatták, az mint az vendég jött; ha annyi vendég volt, hogy annál el nem tért, toldást tettek az asztalhoz. Az asztal a fal mellett állott, belől az fal mellett bélett pedok voltak, kül pedig karosszékek’ (id. m. 3. cikkely). — Az *eszik* ige származékai közé tartozik még az *étkezik* ige is. Ennek az igrének alkotása éppen olyan, mint a *falatoz(ik)* igéjé és Lovász Imre 1835-ben mégis azt kérdi: „Mit nyertél vele, kérlek, ha a szokott és érhető *falatozás* helyett ezt teszed: *étkezés?*“ — Megemlítjük, hogy a *falatozás* a *falatozik* ige származéka, mely a 18. század közepén Faludi Ferencnél fordul elő először; a *falat* szó viszont a finnugor eredetű *fal* (*eszik*) ige származéka.

Az *evés* és *falatozás* mellett megemlítjük a *táplálkozás* és *lakmározás* szavait is. Az előbbi a *táplálkozik* ige származéka, mely a nyelvújítás alkotása. Sándor Istvánnál találjuk meg először (1808), de *táplálkodni* alakban (*ali, nutrirí, victitare, se sustentare, focillare*); a *táplálkozás* Bugát alkotása (1833), a régi nyelvben csak *táplálódás* volt. Az egész szócsoport a *táplál* igéhez tartozik, mely már a kódexek korában is meglehetősen járatos volt. Ezt a szócsoportot a nyelvújítók jócskán gyarapították alkotásaikkal, de a *táplálék* (Magy. Tudós Társ. Zsebszótára, 1835) mindet kiszorította. — A *lakmároz(ik)* igét a nyelvtörténet már a 16. sz. végéről ismeri, de eredete még ma is vitatott, egyesek a *lakik* 'eszik' jelentésű ige származékának tartják, de a közbeeső *lakmár* alakot nem tudják kimutatni; mások szláv eredetű töből próbálják levezetni, de itt is nehézségek vannak. A *lakoma* szót Kazinczy vonta el a *lakmároz* igéből mai jelentésében, ezzel szemben azonban a népnyelvből ki van mutatva a *lakoma*, de ez 'falánk, torkos' jelentésű melléknév. Ebből az igéből való a *lakodalom*, mely a régi nyelvben 'lakmározást, ivást' is jelentett és a *lakzi* s ide tartozik a *jóllakik* összetétel is, mely már a 16. sz. 1. felében megvolt. A népnyelvben *jóllakik* helyett különféle igekötős alakok használatosak: *belakik, ellakik, fellakik, kilakik, meglakik*. A *meglakott* Komárom megyében tréfásan a 'részeg' embert jelenti (MTsz).

Ha már az evésnél, táplálkozásnál vagyunk, rámutatunk még arra is, hogy míg az *étek, étel* az *eszik* ige származéka, addig a 15–16. sz.-beli *eledel, eleség*, valamint a 18. sz. végén megjelenő *élelem* az *él* ige családjából ered. Az eledel jelentésű *élés* szó van az *éléskamra* összetételben; a nyelvújításkori *élelemszer* helyébe Fogarasi tette az *élelmiszer* szót (1852).

Az ételek általában két csoportba tartoznak: *meleg ételek* és *hideg ételek*. Az előbbieket frissen készítve, főzve-sütve, meleg állapotban szolgálják fel a vendégnek elfogyasztásra, az utóbbiakat pedig — akár nyers ételek, akár sültve-főzve vannak is — hidegen adják a vendég elé az asztalra (l. főntebb: meleg vagy vendéglői és hideg vagy kávéházi konyha). A hideg főlvágottak-

ból, vajból, sajtból, stb. összeállított tál az *imbisz*. (Pintér Jenő ipari nyelv-
védő könyve „hideg felvágott“-nak nevezi.)

VI. A meleg ételek előállítása főzéssel és sütéssel történik. E műveleteket a *konyhán* végzik. A szláv eredetű *konyha* szó már a 14. sz.-ban üsmert. A főz ige, mely a 15. sz. 1. feléből való Bécsi-kódexben is előfordul, a fő ige származéka. Származékai a 15. sz. 2. fele utáni időből kimutatott *főzelék*, *főzés*, *főzet*. Faludi Ferencnél van *főzemény* is, meg *sütemény* is. — A *süt* és *sül* a főz igével egyidőben már ismeretes. Származékai: *sült*, *sütemény*, *sütő* (az utóbbi jelentése: *pék*, régebben csak *kenyérsütő* alakban járta). Érdekes, hogy míg Faludinál a *sütemény* jelentése 'minden süttő dolog' (pl. „elkészíti egy néhány tál étkeit, nyársra való *süteményét*“), addig másoknál általában fő eg csak a *cukrossüteményt* jelentette (torta, pistura, crustulum, clybanites, Gebackenes).

A főtt ételek és a sült húsok készítésével a vendéglátóiparban a *szakács* és *szakácsnő* foglalkozik, a sült tészták és sütemények készítése a *cukrász* munkakörébe tartozik. A háztartásban és a magánvendéglátásban természetesen mindkét tevékenységet a *háziasszonyok* végzik, akik a sütés-főzésnek sokszor valóságos mesterei. Hogy ez már a régi időkben is így volt, arra vallanak a régi szakácskönyvek étel- és süteménykészítő leírásai (receptjei), amelyeket szakácsmesterek írtak ugyan, de a „szépnem“ használatára. — A *szakács* szó nyelvünkben régi szláv jövevény s már a 15. sz. elejéről való Schlägli Szójegyzékben megvan; a *cukrász* szót viszont a nyelvújítás korában alkották a régi *cukormíves* helyébe. Helmezcynél tűnik fel először a szó (1833), de lehet, hogy akkor már közhasználatú volt. Lovász Imre 1835-ben megrója a nyelvújítókat, miért akarnak a régi jó *cukormíves* helyébe *cukrászt* ültetni. Márton Józsefnél (1823) még *cukorsüteményes* és *cukorsüteményesség* van, de a Magy. Tudós Társ. Zsebszótárában (1835) már *cukrász*, *cukrászat*, *cukrászság*. A ma általánosan elterjedt használatú *cukrászda* a nyelvújításkori szótárakban még nincs meg, pedig bizonyosan akkor született a sok más *-da*, *-de* képzős szóval együtt. — Itt említjük meg, hogy a *cukrász* egyik kedvelt készítménye, a *torta* olasz jövevény, az olasz *torta* szó átvétele; a régi nyelvi *tortáta* szintén olasz átvétel (velencei: *torteta*; tortácska). Az olasz *cukrászatról* jut eszünkbe a nyáron nagyon népszerű *fagylalt*. Ezt a szót Sándor Istvannál találjuk meg először; jelentése: liquidum, gelatum, Gefrorenes; a *fagylaltozni* ige pedig Fogarasinál kerül elő 1845-ben. Kossuth 1842-ben a Pesti Hirlap aug. 7-i számában *fagylalda* szóval nevezi a mai *fagylaltozót*; Fogarasi értelmezése szerint (1845) ez: der Ort, wo Gefrorenes servirt oder verkauft wird. Nem érdektelen, hogy e finom csemegét Réaumur találta föl, akit a hőmérőről ismerünk (Gonda: i. m. 85).

VII. De hogy visszatérjünk a sütés-főzés műveletéhez, beszéljünk arról, hogy ehhez milyen edények és eszközök, az elkészített ételek felszolgálásához pedig miféle étkezőkészségek, evőeszközök szükségesek. Mindezek felsorolása nagyon messze vezetne s ezért közülük csak néhányat említettünk meg. — Az *edény* szó régi jelentése 'eszköz' is volt és először a 14. századvégi Besztercei Szójegyzékben fordul elő. Eredete ismeretlen. — Az *eszköz* szó, mely az *edény*-nyel egyidőben és ugyanazon helyen jelent meg először, egy valószínűleg látszó magyarázat szerint ugyancsak összetett szó. Első tagja valószínűleg az *ész* szó, második tagja a *köz* főnév, így tehát jelentése 'ész alkotta mód, fogás, segédeszköz valami megvalósítására'; hasonló jelentésfejlődés más nyelvekben is gyakori; azonban ennek a származtatásnak nehézsége, hogy történeti adatainkban a 'szerszám' jelentés régiebb s így ez látszik eredetibbnek.

Hogy a *konyha* munkájához és a kész ételek felszolgálásához szükséges sok különféle edény és eszköz felsorolása hová vezetne, arra nézve csak egy régi szakácskönyv bevezetéséből idézem a következőket: „A' *konyha* tágas, tiszta, világos legyen; tálással, szekrényel, asztalokkal, lóczákkal, a' *vagdálásra*, 's edények' felaggatására felkészülve, és tűz szerszámmal 's eszközökkel

együtt, mint a mesteremberek' műhelye, mindenféle edényekkel, ú. m. leveses fazekak, lapos és mély leveses tányérok, mártásos tészék, szűrő tálak, gyümölcös kosarak és tálak, bors tartók 's török, gömbölyű, három, négy szegletű tálak, kisebb nagyobb petsenye sütő nyársak, sótartók, cukros edénykék, tojástartók, vajaskaunák, puncsosedények, rézlábasok, formaöntők, hűtők, mo'sarak, fagylalók, fontok, mérő serpenyők, kávéttörök, örlők, pástátomos tálak, reszelők, fánkos karikátskák, fűszerszám tartók, töltéserek, tésztaemétlők, főző és abálló kalanak, villák, vasmatskák, rostélyok, tajtékszedők, konyhakés, bontókés, villa, lámpás, lábasok, petsenyeforgató, szítolapát, fogó, aczél, vagdaló, spékélő, fejsze, ételtartó, víztartóedények, habsodrófák, kallók, fűvök, mosóteknők, fedők, söprők, törölőruhák, konyha kendők, s a t. készen legyenek" (Cz. I.: Legújabb magyar szakácskönyv, Pest, 1819. Előbeszéd).

A főzés körében egyik leggyakoribb szó a *leves*. Ez a finnugor eredetű s a 14. sz.-beli Besztercei Szójegyzékben már előforduló *lé* szó származéka, de itt a *leves* még csak melléknévi használatú, főnévként csak a 16. sz. végéről van kimutatva. A *leves* minden régi és mai szakácskönyvben előkelő helyet foglal el; rendszerint az első részben szerepelnek a „külömb-külömbféle levesek“. A híg levét *hosszú lének*, a sűrűt *rövid lének* is nevezik. Mivel a *hosszú lé* híg, java része víz, ezért nem szívesen hallgatjuk azt, aki *hosszú lére ereszti a beszédet* (Kertész: Szokásmondások 57). — Ide tartozik egy másik csoport is, a sült húshoz, pecsenyékhez adott *mártás*, *mártalék*, *lév*, *szósz* is; ezeket ma *köret*, *körítés* összefoglaló című rovatukban sorolják fel az étlapok.

A *főzelék* is ismeretes már régi szakácskönyveinkben, ahol a főzelékre adott mai hús- és egyéb *feltét* neve legtöbbször *boríték* („külömbféle borítékok a' főzelékre, bőjti és hús evő napon“, olvassuk az imént említett szakácskönyvben).

A *húsételek*, *sültek*, *pecsenyék* nem kevésbé fontos szerepet töltenek be a vendéglátásnál. Ezeknek különféle változatai is figyelemreméltók, de a többi étellekkel együtt máskor kerítjük sorra őket, itt csak azt jegyezzük meg, hogy a *pecsenye* szó, mely ugyancsak előfordul már a Besztercei Szójegyzékben, szintén valamelyik szláv nyelvből került nyelvünkbe.

A *tészta* szó a szláv *testo* szó átvétele. A *galuska* szó jókora vándorlás után jutott el hozzánk: az olaszból a németen át került valamelyik északi szláv nyelvbe, majd innen a magyarba (pl. a lengyel *galuska* megfelelői megvannak az oroszban, kisoroszban, szlovákban is). A *csusza* 1800-ban Márton Józsefnél tűnik fel és a *csúszik* ige származéka. Az ismeretlen eredetű *derelye* a 18. sz. 2. felében jelent meg. A *fánk* szó, melyet a nyelvtörténet 1503 óta mutat ki, a középfelnémet *pfankuoche* (újfelnémet Pfannkuchen) szóra vezethető vissza, de az átvétel részletei még tisztázatlanok. A *forgácsfánk* összetétel Sándor Istvánnál található meg először (1808). (Folytatjuk.)

Padra viszik bőrét. Ez a szólásmód Erdélyi gyűjteménye szerint azt jelenti, hogy 'meghal'. Beke Ödön Nyr 73:110 azt véli, hogy megtalálta párját egy tatrangi (Brassó m., hétfalusi csángóság) népmesének ebben a szólásában: *Padra volt téve*, azaz meghalt. Szeriute ez a jelentés nyomban nyilvánvaló, ha tudjuk, hogy az itt említett *pad* a *gyászpad*, *nyujtópad*, melyekre a halottat fektetik, vagyis ravatal. Ez igaz és a tatrangi szólás, amint a forrásul szolgáló meséből kiderül, valóban így magyarázandó. De az előbbi — legalább is szerintem — nem. Abban ugyanis más szemlélet tükröződik és tréfás-gúnyos jelentése van.

Arról szokták mondani, aki súlyos betegen fekszik, vagy ha nem fekszik is, de már alig áll a lábán és látszik rajta, hogy rövidesen *halomása* [= halála] várható, mert már csak hálni jár bele a lélek. Gyermekkoromban Baján — az idősebb nemzedék ma is emlékszik rá — azt mondták az ilyen emberről: nemsokára ennek is a *zsidó pallására*, nevéen nevezve: a *Vájmberger pallására viszik*, vagy *terítik a bőrét*, a *V. pallására kerül a bőre* (vö. Margalits-ban:

Kiterítették a bőrét: meghalt). Vájemberger (Weinberger) akkoriban Baján és környékén jólismert nyersbőrkereskedő volt, népiesen *bőrös, bőrszedő zsidó*, és az összegyűjtött állati bőr ott száradt tágas, szellős padlásán, míg a szűcs, tímár, tabak v. tabakos [= kesztyűbőrt készítő tímár] kezére nem került. Szegeden *Rózumberg pallását* emlegetik ebben a vonatkozásban. Rózumberg (= Rosenberg) szintén bőrszedéssel foglalkozott. Azt hiszem, a nyersbőrkereskedő padlására céloz Erdélyi szólása is.^{1/a} Ahol a *padlás* helyett *pad*-ot mondanak, ott nem *padlás*-ra került a lenyúzott állat bőre, hanem *pad*-ra. A címül írt szólás bizonyosan ilyen vidékről származik.

Az alföldi óltanyákon karón száradt az elpusztult állat bőre. Ezért panaszolja keserű humorral Szűcs Sándor Pusztai krónikájában egy béres, akinek a gyenge koszt miatt *nem lökhetett hájat a dereka*: „Nézzetek csak, te! Megszámolhatjátok az oldalbordám. Még három hét az esztendő, de ha kitöltöm, *karóra kerül az irhám*“ (87). Másfelé rúdon vagy kerítésen száradt a lenyúzott állati bőr. Az előbbire l. Nyíró József Kopjafák c. művének (15. l.) következő helyét: „Száraz köhögés vette elő [a havason pásztorokdó legényt] és úgy ugatott be a fák közé, mint egy beteg farkas, mely dől el a négy lábáról. Itt-ott a vér is kifröccsent az ajkára: — No a keservit! — hökkent meg. — *Még rúdra hág a bőröm*“ [a. m. meghalok]. Az utóbbira pedig ezt a szokásmondást: „Asszonyinak meg lónak csak akkor higgy, mikor már *kerítésen szárad a bőre*“, vö. „*Asszonynak és lónak hinni sohasem kell*, | Tele vannak ezek hamis erköltséssel.“ (Gvadányi: Unalm. órák 84).

Kecskerikató bor. Beke Ödön (Nyr 74:296) idézi a rossz, savanyú bornak ezt a tréfás-gúnyos elnevezését Széchenyi György egy leveléből (1713). Korábbi adatot én sem tudok rá, de azt tudom, hogy ilyen bor termelt valamikor Derecske biharmegyei nagyközség határában. Emlékét az a rigmus tartja fenn, melyet O'sváth Pál bihari csendbiztos közül Bihar vármegye sárréti járása leírása c. munkájában (Nagyvárad, 1875). „Hol a kék Kálló habjával görgete réggen gyöngyöt! | S a nép bajlódván hagymával, vájkálja a göröngyöt; | volt egy város s ez Derecske, *bora melytől ri a kecske* | És safrányja bőven van“ (329).

Ez az a savanyú bor, valóságos ecetágy, melytől (amint mondani szokták) testünk minden nyílása összehúzódik, egyszerre eszünkbe jut valamennyi hitelezőnk, összes bűnünk (*rabvallató bor* vagy *rabvallató karcos*) és kinyílik föle zsebünkben a bicska (*bicskanyitogató bor*), hogy belevágjuk abba, aki ilyen itallal traktál bennünket. *Kocsisbor*-nak is hívják, mert csak a kocsis torka veszi be, lévén *kocsis torka, barát zsákja telhetetlen*. Másként *háromembérés bor* a neve. Fogyasztásához t. i. három emberre van szükség: egy, aki nyeli, másik, aki az ivó torkába tölti, harmadik, aki fogja az ivót, hogy a savanyú bortól világgá ne fusson. Erdélyi gyűjteménye szerint: *Három emberes bor*. Német: *Drei Männer-Wein*. Egy inni ad, kettő fogja az ivót, hogy el ne szaladjon (Magy. Közm. Könyve 999).

Ma *vasutas bor*-nak is nevezik és azt mondják róla: „*Olyan komisz, hogy csak a vasutas issza meg*“. A vasutas ugyanis hozzá van szokva a rossz borhoz, mert szomszárának oltására legtöbbszörre kénytelen megelégedni a vasúti vendéglők, a restik gyakran gyenge borával. Állítólag akad néha olyan rossz bor is, amelyet a *vasutas még hitelben sem hajlandó meginni*.

Ennek meg a *háromembérés*-nek éppen ellentéte a kitünő nyelízű *négyhités bor*. Azért nevezik így, mert *erős*, mint a katolikus hite, *tiszta*, mint a puritán református lélek, *kereszteletlen*, mint a zsidó és *se hideg, se meleg*, mint a lutheránus. Az egyszeri ember véleménye szerint ebből is az új jobb az ónál, mert ha ez volna a jobbik, régen megitták volna.

^{1/a} H. Fekete Péter értesítése szerint Hajdúböszörményben is mondják: *Padlásra kerül a bőröd*: elpusztultsz.

B. Ö.

¹ A Derecskénél elfolyó Kálló patakban valamikor gyöngyragylót találtak. Erről l. O'sváth munkáját (939) és a Pallas-Lexikon *Derecske* címszavát.

Aki olyan rossz bort termel, hogy kár hordót emészteni vele, annak a háza előtt négykézláb mennek el az emberek, nehogy az ablakon keresztül meglássák őket és behívják egy ital borra (Szabó Pál: Isten malmai 255).

Csösz-ökör. Beke Ödön írt róla Nyr 71: 68—9, az ő kis cikkéhez fűzöm hozzá alábbi közléseimet.

Ezt az állatnevet én is nyugatmagyarországi népnyelvi följegyzésekből ismertem meg. Beke példáin kívül l. még a következőket: *Rálepett a csösz ökör a lábára:* elérte a baj (Nagylózs, Sopron m. Nyr 31:351). *Meggázolta a csüőszökör,* vagy a *csüősz ökrö* [ökre]: sokat szenvedett (saját nyugatmagyarországi adatom, de a község nevét elfelejtettem följegyezni). *Rálepett a csüőszökör a lábára:* meghalt. (Bakonyalja, NyF 34:127). Látni való ezekből a példákból, hogy a *csöszökör* az élet viszontagságainak megszemélyesítése.

Széchényi György egy leveléből (1713) idézett ebben a példában: *... az csörsz ökör bizony lábára hág* (Beke i. h.), a *csörsz* nem torzított alak, mert régi nyelvünkben másutt is előfordul. Már Réthei Prikkel Marián idézte Nyr 28:218 Prágai András Fejedelmek serkentő órája című munkájából (Bártfa, 1628): „Az Magyaroc csak tzifraságért híjác a veres ökröt hájsz Rött, és az fekete ökröt hők *Csörsz*, mert mind a kettő Német szó, mert az Rött az Németeknél vereset teszen, az Swartz per contractionem *Csörsz* feketét jegyez“ (Epist. Dedicat. 9). Czóbel Ernő Nyr 38:325 nemesak Heltai meséiből mutatta ki a *csörtz* szó négy adatát, hanem a részegségnek és tobzódnásnak veszedelmes voltáról való dialógusából is idézett egyet (1552-ben jelent meg): *elhajthassa a chörtz ökröt.* A fekete *csörszökör* megvan Takács Sándor Rajzok a törökvilágból című munkájában is (3:7). A *csörszökör* szóból népetimológiával lett a *csöszökör*, mint Gvadányinál a *Csörsz* árkából a *Tsösz* árka (FalNót.).

Szólásainkban nemesak a *csörszökör* > *csöszökör* jelenti a sors csapásait, bajt, veszedelmet, nyomorúságot, mert a fekete *ökör*, *fekete tehén*, *fekete bika* szintén ezt jelenti. Ipolyi Magy. myth. 1:323 honti közmondásként említi: *nem hágott még a fekete tehén [a] sarkára:* annyit tesz, hogy nem érte még nagy baj és szerencsétlenség. Grimm DWb-ja nyomán hivatkozik is ezekre a német szólásokra: *die schwarze Kuh drückt ihn, die schwarze Kuh hat ihn getreten.* Egyéb hazai adatok: *Annak is rálépett a fekete tehén a lábára:* arra mondják, akit többféle szerencsétlenség ér. (Örség Nyr 5:31). *Sarkára hágott a fekete tehén* (Vác, NyF 10:50). *No azt az embert is jól meggázolhatta a fekete tehén* (Móra Ferenc: A festő halála 49). Ámbár az Isten tudja, vagy az se, milyen bőrből lehet most a gyerek [a haretéren vagy hadifogságban]. Négy esztendő óta azt is meggázolhatta a fekete ökör (Móra F.: Ének a búzamezőkről 1:21)¹ *... az élet fekete bikája a szegény embert nappal, a gazdagot éjjel álmában ökleli* (Szalai László: Mese az igazságról. A Pesti Hírlap Vasárnapja. 1930. febr. 16:8).

A fenti példák tanúsága szerint ezeket a szólásokat legsűrűbben a nyugati nyelvjárasterületen használják. Onnan terjedt el kelet felé, ahol csak szórványosan fordul elő. Tudomásom szerint nem ért el a Tisza vonaláig. Ez a körülmény rámutat eredetére is. Bizonyos népi hiedelmeken alapuló német szólások közül került hozzánk (l. fentebb a DWb. példáit). Erre utal Szabó Ernő is A házi állatok a magyar szólásokban című dolgozatában: „Szimbolikusan a szerencsétlenséget jelenti a fekete tehén v. ökör. *Annak is rálépett a fekete tehén a lábára. Megtaposta a fekete tehén.* Schrader szerint a fekete tehén a pokol állatját, sőt talán magát az ördögöt is jelenti“ (Nyr 23:209). A fekete bika csakugyan az ördög a szegedi boszorkányperekben: „Tajnaime esküdtette [az egyik boszorkányjelöltet]; egy fekete bikához esküdtette. Háromszor kerülte meg az szarvát, az ég felé háromszor fel-

¹ Most már nem kérdezhetem meg a szerzőtől, hogy Félegyházán a Daru-utcában hallotta-e ezt a szólást, vagy Felsőlovón (Sopron m.) félesztendeig tartó tanárkodása idején. A szegedi nép nem ismeri. Azt hiszem, a félegyházi sem.

simította és a kezét háromszor felhúzta rajta, és mondotta: hogy ha ti eztet tisztelitek, én is ezt tisztellem. Háromszor mondotta, az farkát is 3-szor húzta meg... Az homlokát és farkát mindnyájan megcsókolták, annyira, hogy meg is hódosodott beléje. Azután emberré változott, 3-szor vétkezett *az gonosszal*" (Reizner: Szeged tört. 4:393, 439. 1728).

Fehérmájú. A Tiszazug Szolnok megyének Tisza—Körös határolta leg-délőbb csücske. Két évtizeddel ezelőtt a nagyrévi arzénperek által vált hírhedtté. Nyolc község tartozik ide: Cibakháza, Nagyrév, Tiszainoka, Tiszakürt, Tiszazug, Tiszasas, Csépa és Szelevény. Szombattfalvy György Tiszazug című társadalomrajzában azt mondja, hogy a szexuális hipertrófiában élő vagy erre hajlamos nőszemélyeket ezen a területen *fehérmájúak*-nak nevezik. „Érdeemes volna felderíteni — teszi hozzá a szerző —, mi az eredete ennek a különös kifejezésnek s hogy használatos-e máshol is?” (NéNy 3:157).

Bizonyos, hogy érzéki túltengésben sínylődő nő sórványosan mindenütt előfordul, de hogy hol nevezik *fehérmájúnak*, arra aránylag kevés az adatom. A magam tapasztalatából tudom, hogy néha Szegeden is hallható. Bálint Sándor, Szeged és tanyavilága népnyelvének jeles ismerője közli velem, hogy Szegeden mondják ugyan, de használata nem általános, hanem annál inkább az a szomszédos Tápén. Ott azt is tudják róla, hogy a *fehérmájú* nő tíz embert (= férfit) *is elszaggat*, azaz nemileg rokkantná tesz. Nyíri Antal kartársam szerint Szentesen sem ismeretlen ez a kifejezés. A csongrádmegyei Mindszentén sem. Onnan származott főiskolai hallgatóim (Forgó Ibolya, Fülöp János) közléseiből értesültem arról, hogy községükben inkább csak öregek, köztük is jobbára az öregasszonyok szájából hallhatók az ilyen mondatok: „No ez ojan *fehérmájú!* Ennek a *fehérmájúnak* tisz férfi sé vóna elég! Fene ögye mög aszt a *fehérmájút!* Úgy jár, mind a ringyó *fehérmájúak*. Tán té is ojan akarsz lönni, mind a *fehérmájúak?* Annyi kurafit tart, mind a *fehérmájú*. Vigyázz, bele né ess a csöbörbe (bajba ne kerülj), mind a *fehérmájú!*“ Mindannyi züllött érzékiségű nőre vonatkozik, fiatalra, idősebbre egyaránt. Férfiről sohasem mondják, akármennyire érzéki természetű is.

Van rá egy adatom, ugyancsak ebben a jelentésben, az irodalom nyelvéből is, Szántó György Stradivari című regényéből: „Tudom úgy is, hallottam, hogy még mindig szeretik a férfiak [Angiola néni], pedig arca milyen öreg és csúnya. Ő még elfogadja minden rendű és rangú, minden korú és jöttment férfi szerelmét, mert *fehér májú* nő, akinek sohasem elég“ (2:145).

Ami e kifejezés eredetét illeti, arra nézve csak feltevéssem van, és ehhez tudni kell a következőket: A *fehér máj* az ember és az állat hasnyálmirigyének (pancreas) a neve. A disznó fehér májáról még gyermekkoromban hallottam egy rokonomtól, aki hentes volt Baján. Disznóölés alkalmával, később a vágóhídon magát a szervet is megismertem, és megtudtam róla, hogy néhol megeszik, máshol elvetik. A mészárosok rendszerint a vágóhídon dolgozó *húrosok*-nak, *belesék*-nek engedték át. Ma nagy megbecsülésben van része. Gondosan összegyűjtik, mert a cukorbajosok hathatós orvossága, az inzulin készül belőle. Hogy hol nevezik még a pancreast *fehér máj*-nak? Tudom, hogy Bácskában és Szeged vidékén ez a neve, néhol a Dunántúlon is, sőt barátaim és ismerőseim közlése szerint másfelé is ez a magyar nyelvterületen. Egyéb nevét nem is tudják. Sajátságos, hogy erről az úgy látszik ország-szerint használt szóról a kezem ügyében lévő szótáraink nem tudnak semmit, még az Akadémia Címjegyzéke sem, vagy Frecskay János Mesterségek Szótára, pedig ez bőven foglalkozik a hentes- és mészárosmesterség nyelvével.¹

¹ De megvan Révai Nagy Lexikonában mint külön címszó, bizonyára annak jeléül, hogy belekerült az orvosi műnyelvbe és csaknem kiszorította onnan a mondvasinált, nem szabatos *hasnyálmirigy* szót. Torday Ferenc Orvosi Műszótára (2. kiad. Budapest, 1948) szerint *pancreas*: hasnyálmirigy, fehérmáj. [Közli Csösz Gyula is Állatorvosi Műszótárában Rác S.: Orvosi tanítás című, Budán 1778—80-ban megjelent művéből. *A szerk.*]

Az élettan tudománya meg arról nem tud semmit, hogy a *fehér máj* 'pancreas'-nak valami szerepe volna Vénusz tűzének felgerjesztésében.

Miért nevezik hát mégis a túlzottan érzéki nőket *fehértájúak*-nak? Erre a kérdésre talán a *fehér máj* elhelyezkedése ad feleletet. Ugyanis embernél, állatnál mélyen a hasüregben, a gyomor mögött foglal helyet, és a szexuális hipertrófiában szenvedő nők úgy óhajtják beteges vágyukat kielégíttetni, hogy megérezze még a fehér májuk is. Népiyelvi példákat trágár voltak miatt nem merek erre idézni. Csak még annyit mondok, hogy a *fehértájú* olyanféle elnevezés lehet, mint az erkölcsileg mélyen romlott nőknek más feltevésen alapuló *sároshátú* neve (vö. MTsz).

Kékbeli. Ballagi Telj. Szótárában: mesterember v. más alsóbbrendű polgár, ki rendszeren posztóban jár. Balassa A magyar nyelv szótára szerint: jobbmódú parasztember, mert a mult században a jobb fajta felsőruha többnyire kék posztóból készült, piros vagy zöld béléssel. Kuthy Lajos Hazai rejtelmek című regényének egy mondatában *kékbeli* embert említ: „Télnyáron zöld magyar nadrágot s ugyanolyan dolmányt viselt (nemzetes Kátay uram) három sor ezüst vagy selyem songombra, hogy mint előkelő polgár, sorsához illetőleg, különbözzék a *kékbeli embertől*“ s ezt a kifejezést jegyzetben ekként magyarázza: Így nevezik a mesterembereket s az alsóbb polgárokat, kik rendszeren kék posztóban járnak“ (MagyReg 8:44), tehát ezeknek a kék posztóruha valósággal rendi ruhájuk volt. Amint Dugonics följegyezte, kívánságaik között is ott szerepel, hogy: Bor, búza, békeség és feleség ékes [t. i. szép arcú], széna, szalma, szalonna és a *ruha, kékes*. Jókai szerint is a kék posztóruha a módos parasztember viselete: ...kend pedig csak maradjon a *kékbeli-jében* (Nemz. kiad. 56:85). Nem nézte volna ki ebből a *kékben járó emberből*, hogy saját ura legyen, azt hitte kasznár (Kárpáthy Zoltán 2:69). A derék esküdt férfiú [falusi esküdt] beesületesen *kékben van öltözve*, ahogy rangbéli emberhez illik (Egy magy. nábob 115). Vö. még: Márton Kati kis kertyebe | Marczí Miska sétál benne, | Sétáj Miska *kék belibe*, | Tijed löszök gyüvő őszre (Kálmány: Szeged népe 2:69). A baranyamegyei Püspökbogárdon a férfiak ünneplője *kékbéli* (NéprÉrt. 3:179).

A MTsz-ban a címül írt szónak csak továbbképzett alakja van meg: *kékbélis* 'kékruhás' (Heves m.); a *kikruhás* meg 'kék posztóruhában járó tehetősebb gazda- v. mesterember'. Kék volt egykor a vízimolnárok szokott viselete is, de nem sötétkék, hanem szürkéskék, kékeszürke, *molnárkék*, hogy a malompor, lisztpor meg nem lássék rajta.

Feltűnő, hogy a *kékbeli*-t CzF szótára nem ismeri. Hiányzik a NySz-ból meg az OklSz-ból is, pedig régi nyelvünkben megvan: „... de elhittük a *kékbéli* legény által lett az felöllünk való informatio is“ (ErdOrszGyülEml. 19:47, 1683). Elhisszük az *kékbéli* legény vitte azt az hírt is (uo. 477). Lehet, hogy ez a legény a fejedelem kék darabontjainak egyike volt. Sőt a régi magyar nyelv ismerte a *zöldbéli*, *veresbéli* embert is, t. i. azt, aki zöld vagy veres ruhába öltözött, pl.: „Küldi az ura vízért, hogy megyen volt, látott egy rakott ganén tehát egy *zöldbéli ember* ül és a molnárné. Ó azt látva, hátra tér, véli, hogy valami dolgok volna, esmét oda jön az víz felé, hát felkölték onnan és az *zöldbéli ember* az víz felé ment, az molnárné a malom felé“ (Komáromy András: Magy. boszorkányperek oklt. 18—19. Kolozsvár 1573.) Ítem egy hójagos kupácska, kit egy *veresbéli ember* tart (Gazdtört. Szemle 10:169, 1654) ... az mely lovat egy *veresbéli ifjú legény tartson az templom előtt* (Károlyi csal. oklt. 4:151. 1677—86 közt). Ugyan az után a veres bársonyos lovat két *veresbéli legény* vezesse (uo.). Lehr Albert MNy 4:226 a nép nyelvéből *fekete-beli*-t említ 1. 'feketében járó ember', 2. 'cigány' jelentésben. A *kékbéli* szerinte is posztóruhás, mesteremberféle, módosabb polgár.

Kutyamáj! Erről a szóról László Géza azt írja A zilahvidéki nyelvjárás c. dolgozatában (Nyr 28:331), hogy indulatszó és akkor mondják, ha a gyer-

mek megüti magát. De hogy miért használják éppen ezt a szót, azt a szerző nem magyarázza meg. Könnyen lehetné valaki, hogy ennek a káromkodásnak a maradványa: *kutya egye meg a máját*, vö. Arany Pázmán lovagjában: *Ez a, uram! itt van, uram, kutya egye máját!* Én azonban azt hiszem, más az eredete.

Mit szoktak mondani, mikor a kisgyerek akár esés közben, akár késsel, mivel könnyebben megsérti magát? Bosszúsan, haragosan avagy vigasztalásul gyengéden ilyesfélétet: *Gyere csak megpusztilom* (már amennyiben a fájó testrész megpusztilható), *míndjárt nem fáj. Katonadolog. Katonával nagyobb baj is megesik. Majd meggyógyul, mire katona leszel, mire megházasodol, mire férjhez mégy. Ebcson t beforr! Úgy kell, kutyaával történt. Ebbel esett, vagy ahogy az öreg Toldiné mondja Anikónak, mikor a pajkos leányzó Toldi fegyverzetébe öltözve megbotlik és elesik: Úgy kell, eben esett, kőszülötte leánya! Kiált odafutván Toldiné, mert szánja (Toldi Szer. 3:33). Ingerkedve, vagy kárörömmel: *Úgy kellett, úgy kellett, káposztába hús kellett!* Néha a fájdtott helyet uj Heggyel körülkerítve vagy tenyér élével keresztet vetve az ártatlan sérülésre, tréfás ráolvasást alkalmaznak ilyenformán: *Fenn a a polcon egy kis háj, kenjük csak meg, majd nem fáj. Türom-olaj és nem fáj. Kár lesz, kúr lesz, ahogy lesz, úgy lesz, ha meggyógyul, jó lesz. Ébháj, kecskeháj, kend meg véle, majd nem fáj. Aj, máj, macskamáj, ha meggyógyul, majd nem fáj. Bűbáj, macskamáj, ha meggyógyul, majd nem fáj, ha nem gyógyul, tovább fáj. Ebmáj, kutyamáj, ha neked fáj, ebnek fáj.* Ez igen hatásos szokott lenni, mert kivált a nagyobb, értelmesebb gyermek nem hajlandó vállalni, hogy ebnek tartsák.*

Nézetem szerint ennek a legutóbbi tréfás ráolvasásnak vagy valamelyik változatának csökevénye a zilahvidéki *kutyamáj!* indulatszó.

Záklvás fene. Azt hiszem, a dús termelékenységu diákhumor csinálta ezt a tréfaszót a szókezdő mássalhangzók játékos felcserélésével a *fáklvás zené*-ből. Rég megboldogult diákkorom ilyen fajtájú nyelvi emlékei a következők is: *Mókai Jór, Mene Bakó* (Beke Manó jeles matematikus volt, jó iskolakönyveket is írt), *regbe súg, becsecsecse, bigacsiga. Fridmeniczky Poci* (Podmaniczky Frigyes, annak idején ismert politikus volt). Ez utóbbiban már szótagesere történt, mint pl. ezekben is: *Ha kikardom a kapomat, lenyakom a csápodat* (ha kikapom a kardomat, lecsapom a nyakadat). *Úgy paklak csupán, hogy míndjárt kitakkan a szotyony* (úgy csaplak kupán stb.). A vaskosabbakat jobb lesz mellőznünk.

Van egy ilyen népi bordalunk: Megkapáltuk szőleinket | Három ízben is, | Nem kiméltük rá erőnket, | De van haszna is. | Fáradozva emlegettük | A szüret nevét, | Nosza pajtás, vigadozva | Igyuk a levét! Ennek a második versszakát borozgatás közben ittassági próbául így énekeltük: *Ráfadozva emlegettük | A rüszet venét, | Szano japsát givadozva | Gyuki a velét.* Aki elvételte ezt az egyébként jól begyakorolt nyakatekert szöveget, annak a nyelvét — társainak kaján örömeire — már megzavarta a bor. Persze azért még jobban, aki még az értelmes szövegben is megakadt. Az ilyen gyenge legény felé nyomban odakiáltották a többiek a közösök nyelvén a *Feuer einstellen!*, a honvédokén a *Tüzet szüntess!* figyelmeztetést.

Sokáig azt hittem, hogy ez a zagyvalék szöveg csak helyi és alkalmi tréfa, egészen szükkörű használatú. De azután láttam, hogy megvan Abafi Lajos Magyar Népdalok Gyűjteménye című kiadványában is, melynek anyagát Göcsejben gyűjtötte össze Kőváry Béla. Ott a fenti bordalnak ez a komoly szövege: *Megsavanyult már az új bor, | Ihatol pajtás, | Vizes korsót tedd a szegre, | Van helyette más. | Fáradozva emlegettük | A szüret nevét, | Mostan azért vigadozva | Igyuk a levét! Az említett módon készült habarék változata pedig így hangzik: *Megvasanyult rám az új rob | Ilató sajtáp, | Szives sorkót tedd a geszre, | Van helyette sám. | Ráfadozva emlegettük | A rüszet venét, | Tosman azért givaszodva | Gyuki a velét!**

Egy-egy szónyi eltéréssel mind a komoly, mind a tréfás, de az előbbinél bővebb szöveg megelmlhető Sebestyén Gyula Dunántúli Gyűjtés című kötetében is (MNGy. Új folyam 8:321—2): Megsavanyult már az uj bor| Ihatunk pajtás! | Félre a vizes kancsóval. | Van helyette más! | *Gem vasanyult rám az uj rob | Ahitunk sajtáp! | Léfre a saives nakcsóval, | Van helyette sám!* Emlegettük fáradozva | A szüret nevét, | Mostan azért vigadozva | Igyuk a levét *Emgelgettük ráfadozva | A rüszet venét, | Somtan azért givaszodva | Gyuki a velét.* Mért epezstenéd magadat, | A kancsó tele! | Dobd a sutba most a gondot, | Ne gondolj vele! | *Trém peszetenéd gamadat, | A csónak etel! | Dobd a tusba som a dongót, | Ne noglódj evvel!* (Puszta-Darány, Somogy m.).

Megköszönném, ha folyóiratunk olvasóinak szíves segítségével még több ilyen nyelvi tréfa birtokába juthatnék.³ *Csefkó Gyula*

A tatárkorbács. Egyes történeti események nagy hatással vannak a nép életére és sok idő múltán is jelentkezik visszhangjuk a szólásokban. Érdekes, hogy egy aránylag kisebb esemény, amely különben nem is annyira az egész országot, mint Erdélyt érte, erősen élt legalább másfél évszázadig a szólások között: II. Rákóczi György uralkodása alatt történt, hogy lengyel hadjárata révén a magyar történelem színpadán ismét felléptek a tatárok, azúttal a Krim-félszigeten élők, de mégis az egész magyarság használta hosszú évtizedekig a hozzájuk kapcsolódó felkiáltásokat, szólásokat. Egy olyan népről van szó, amely ma, mint a Szovjetunió részese, ismét érdeklődésünk körében él. Az esemény, amelyre célzunk, 1657-ben történt. Az erdélyi seregbe a szultán rászabadította a krimi tatárokat, akik a magyarok nagy részét elpusztították, más részüket fogságba hureolták, de ugyanakkor Erdélyt is végigdúlták.

A török seregben is voltak tatárok és így 1683-ban a Bécs ellen vonuló tatár csapatok az ország nyugati részében dúltak. Úgy látszik, Ipolyi Arnoldnak is feltűnt a „tatár“ szó sűrű szereplése és azt gyanította, hogy az első tatárjárás évszázados emléke is felújulhatott az újabb csapások alkalmával és erősítette a rémület okozta szólások elterjedését és szokatlan hosszú fennmaradását (Magyar Mythologia 1929:203).

Az idők folyamán egy és más értelem elhalványodik, de a használatból még így értelmellenül sem kopik ki. Példa rá a *tatárkorbács*. Ezt a 18. század második felében sűrűn emlegetik azok az írók, akik a népies iskolából kerültek ki, főképp Dugonics András. A *tatár korbács*ról azonban sokkal korábban is olvashatunk a NySz szerint: Comenius Janua linguae Latinae-jában szerepel: *bórbűl csinált merő korbácsoc, tatár korbácsoc: taureae*. A szótár az 1673-as kolozsvári második kiadást használja, míg az első kiadás 1643-ban kelt. Érdekes volna tudni, szerepelt-e már abban is a *tatár korbács*. Feltűnő nem lenne, hiszen fentebb már utaltunk rá, hogy a török seregben is voltak krimi tatárok. Említi a szótár Rozsnyay naplóiból is a szót, de nem volt módunkban megkeresni, míg az Aporból idézett hely így hangzik: „A melly ifiu legénytől a’ sem telt-ki, *Tatár-korbácsot* viselt. Tamariscus-fa volt a nyele. A két végén fehér csont. Vagy vékony hosszú nyelű. Két-három bog a Korbácscsán. Az hosszú volt. Nobajkának hívták.“

³ Nyelvi tréfának köszönheti eredetét a váci *botlik* szó 'láb' jelentésben. Pl. Tëdd odëbb aszt a *botlikot*. Nyilván ebből a szintén tréfásan idézett közmondásból alakult: *A lónak négy botlikja van, mégis megláblik* (NyF 10:64). Ennek a tréfás közmondásnak aztán eltorzult változatai is vannak, ami arra vall, hogy másutt is ismeretes volt. Így Komárom m. Gután: *A lónak négy lába van, mégis meglábul*. Sopron m. Felsőszakonyban: *A lónak nagy (!) lába van, mégis megláblik* (MTsz). A MTsz szerint a *megláblik, meglábul* ige jelentése tréfás használatban 'megbotlik', de bizonyára csak az idézett közmondásokban. A közmondás eredeti alakja: *A lónak négy lába van, mégis botlik* (Szekszárd Nyr 31:283). Régi változatai: *Lónak négy a lába, mégis botlik* (Dugonics). *A lónak négy lába van, még-is néha meg-botlik* (Baróti Szabó). *Még a' jó ló-is meg-botlik* (Pápai Páriz, offendo a.) *Négy lábuis botlik* (Decsi). B. Ó.

Faludinak Nemes urfi c. könyvében is megtaláltuk a *tatárkorbácsot*: „A somfa-bot, *krimi tatár kantsuka* többet fog rajtok, ha kélszer s háromszor elevenen meg-csipi“ (1787:103).

Dugonicsnál azonban se szeri se száma a tatárok emlegetésének. A híres Etelkában pl. „Tatár módra fojtogatták a keserves nyögések“. „Nem hiheték tatár szavadnak (1791, 2:432, 360). Népszerűsítette a tatárokat színműveiben, példa az 1794-ben megjelent Toldi Miklósból és az Etelka Karjelben drámából: „Ki a Tatárnak ne volna?“ „A tatárt.“ (74, 81.) „Mi a tatárt gondoltok?“ „Tüzes tatárok.“ „Mi a tatár lelhet engem?“ (200, 288, 342.)

De igen szívesen emlegeti Dugonics a *tatárkorbácsot* is, ámbár eleinte nem is tudta pontosan, hogy milyen. Az Etelka 2. kiadásában szerepel: „Senki sincsen *Tatár korbácscsal* Hátad után“ (1:33). „Bánta a „kőszívű, hogy füstént utánna nem eredhetett *Tatár korbácscsával*“ (2:40). Sőt mulatságos módon még ígét is képzett belőle: „E Magyar leányodat ama Bolgárnak birtokába nem *Tatár-korbácsolod*“ (2:360). De megsuhogtatja a *tatár korbácsot* a Toldi Miklós színműben is: „Ha ezekben valami ostoba változásokat téssen, tudgya meg: hogy nekem is van bikacsököm. Van *tatárkorbácsom* is“ (1794:124).

Bizony jó egypár *tatárkorbácsot* csattogtatott már Dugonics különböző írásaiban, mire végre látott egyet. Az Arany perecek regényének egyik jegyzetében adja Apornak fent idézett sorait (1790:41), de a Magyar példabeszédekben részletesen beszél a személyes megismerkedésről is. A szólás, melyet magyarul: „Jól lakatták *tatár korbácscsal*“ (1:14). Hozzáfűzi: „Mi légyen a *tatár korbács*, megtudtam 1799-dikben, midőn a tatár kozákok a francia ellen Pesten körösztülv lovaglottak. Nyele annak egy könyöknyű, hasonló a korbácsnak hossza is. Maga a korbács oly keményen van fonva, hogy annak fonása drótokkal látszatik elegyítve lenni, egy ujnyinál se igen vastagabb sulyosabbat üt vele a somfánál. Azzal verik mind a lovakat, mind néha ellenségeiket is.“ Az orosz sereg pest-budai tartózkodásáról a Magyar Kurir 1799 I. 700 szól, de nem ez volt az első eset, amikor az orosz katonák barátként érkeztek országunkba. Már 1786-ban megtörtént, amikor II. József orosz szövetségben hadakozott a török ellen; „Szegedről írják, hogy a Kozákok oda érkeztek a multt hónapnak 12dikén és 14dikén el indultak onnan Pest felé“ (Magyar Hirmondó 1786, VIII. 2).

A Dugonics halála után 1820-ban megjelent Magyar példabeszédek egész sor egyéb tatárvonatkozás mellett még egyszer emlegeti a *tatárkorbácsot*: „Szalad, mintha *Tatár korbácscsal lennének utána*“ (és nem ahogy Margalits korszerűsíti Dugonics neve alatt: mintha tatár-korbácscsal kergetnék).

Simai Kristóf is népszerűsíti a színpadon a *tatárkorbácsot*. Az Igazházi 2. felvonásának 11. jelenetében mondják: „Az olyatén asszonyt jó tatárkorbács alá kellene fogni“ (Olesó könyvtár, 1888). A Mesterséges ravaszság c. vígjátékában két ízben is használja a kifejezést: „Úgy sietnek, mintha *tatár korbácscsal* üznék őket“. „Keress nékem valahol egynéhány kötelet és egy jó *tatár korbácsot!*“ (Magyar drámai emlékek, 1914 : 355, 389.) Mindezek szerint a *tatárkorbács* annyira átment a köznyelvbe, hogy Sándor István a Toldalék a Magyar-deák Szókönyvhöz c. szótárában (1806) joggal vette be: *Tatár-korbács*: kétágú szíjas fonadék (NySz).

Gvadányi ugyan Rontó Páljának hátán többször szánkáztatja az ütőverő szerszámokat, de ilyenkor vagy kancsukát, vagy kétágú korbácsot emleget (3. cikkely), bizonyára ő is tatárkorbácsot ért rajta, akár Faludi a krimi tatár kancsukán. A 6. cikkelyben viszont megjelennek a tatárok: „Mint krimi tatárok, bort, rozsolist ittunk.“ Különös jó emlékezetben tehát nem éltek a tatárok a 18. sz. vége felé, nem lehet tagadni, de a 19. sz. első felében *szegény tatárrá* enyhül a vonatkozás és az valóban megmaradt a mai napig közszájon. Igaza van Ipolyinak, hogy a felkiáltásokban a *tatár* a fene szóval helyettesíthető. Szigligeti 1848-ban bemutatott és még az első világháború előtt sokat játszott ünnepi színjátéka, a II. Rákóczi Ferenc fogsága, még egyszer bele-

harsogta a nézőtérbe a *Tüzes tatár* felkiáltást, de aztán egyéb nemzeti bajok mögött eltűnt a tatárjárás és a második tatárdúlás emléke, keserősége, hasztalan feszegette Pekár Gyula Tatárrabság c. regényében a Vasárnapi Ujság hasábjain. Ugyanennek a lapnak 1906-os évfolyamában helyezte Vámbéry Ármin más megvilágításba a tatár kérdést a következő című képpel kapcsolatban: „Az alkotmány ügyében Szentpétervárra összehívott tatár bizottság.” Az orosz forradalom egyik eredménye volt ez és Vámbéry ébreszti tovább a rokonszenvet ekkép a magyarázó szövegben: „Ha megfontoljuk, hogy a képünkön bemutatott tatárok ősei voltak azok, akik Krímiából a bakcsi-szeráji fejedelmek parancsára hazánkba betörték s még a 18. sz. elején is voltak Krimben odahurcolt raboktól származó magyarok, méltán tekinthetjük mai ébredésüket az emberiség haladása jelének.” *Csatkai Endre*

Tollat az orrába! Merényi O. 1936-ban Berzsenyi Dániel niklai hagyatékában megtalálta a költő alábbi, Kölcsey c. versét (Merényi, Berzsenyi Dániel költői művei, RMK. 39., Bp. 1936, 265):

Kölcsey, megmérte lattal, póznával, icével
Lelkemet, és keskeny úrbe, időbe dugád:
Ah, de segélj rajtam, ketrecben kotlani készül!
„Tollat az orrába!” Zápokat adjon ugy-e?

A rövid versben a költő Kölcsey kritikáját sérelmezi s Kölcsey elleni haragjának ad kifejezést. Figyelemreméltó már az első sor, amelyben Berzsenyi a póznát, mint hosszúságmértéket említi. A vers harmadik-negyedik sorában — mint ezt Merényi O. közölte — a költői megkötöttség, az alkotó szabadság meggátlása, ketrecbe zárása ellen tiltakozik (Lev. 1951. márc. 13). Ezt a tiltakozást fejezi ki a „tollat az orrába!” szólás versbeiktatása is.

De mi a szólás értelme, tárgyi magyarázata?

Csongrádon tollat dugnak a lúd orrán át, hogy ne csíphesse meg a kis libákat (Ethn. 40 : 170). Békésszentandrás környékén a tojáson ülő lúd ornyílásába húznak tollat, hogy ne vágja ki a tojásokat s ne igya ki a tojások tartalmát (saj. gyűjt.). A Tiszántúl bihari, hajdúsági, sárréti, stb. falvaiban azért húzzák a tollat a kotló, liba orrába, hogy az alája tett tojást, vagy a kotló a kis csirkéket (különösen a más kotló alól alátett kis csirkéket) ne törje, vágja, csípdesse (Mezősas, Váncsod, Zsadány, Komádi, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Balmazújváros; Túrkeve, Morvay Péter közlései és Néprajzi Múzeum, EA. 2226.). Értékesek azok a megfigyelések, amelyeket Kovács Péter kollégám gyűjtéséből közölhetek: „Azir *háznak tallut* az anyaiába meg a kotlóstyuk *órába*, hogy a tojást, akin ül, ne törje fel, ne igya ki. Akkor is húznak, ha ketetisnél két fízkealjából teszünk össze egy csapatot, mer a kotló viresre veri, vagy agyon is vágja az idegent, amelyiket nem ű kötött. — A liba a gonoszabb, az a másik tulaját is kitépi, nemesak a kicsinyeket bántja. Van úgy, hogy a szemit is bevarrjuk a kotlónak 2—3 napra fehér cérnával. Egyiket vagy mind a kettőt, mikor hogy. Csak egy kis nyílást hagyunk. Akkor evőttuk, ha nagyon tarkák a kicsirkék és schogyan se akarja vállalni, mindig vágja a másik csapatbelit. A csőrit is el szoktuk csípni, vagy kis zacsokót húunk rá, és két madzaggal megkötjük a fején” (Tiszacsege). *Tollat a liba orrába „azir húznak*, mert akkor nem tesz olyan kárt a liba, sem a kotlóstyuk. A tojást, amit költ, azt nem törí föl, és nem issza ki. Meg azir is, mert a liba és a tyúk a kislibát, kicsirkét bántja” (Tiszacsege). „Sokszor láttam, hogy a kotló csőriből levágtak, hogy ne igya ki a tojást, amit költ. Azt mi is csináltuk, hogy amikor a kotló a kicsirkéket bántotta, zacsokót húztunk a csőrire. Ritka erős anyagból, hogy levegőt kapjon, de ne szakadjon el. Két kis madzaggal kötöttük a tarajánál a fejire” (Jászládány). A csőrire húzott zacsokó, a szem bevarrása a szokásnak természetesen csak egy változata.

Berzsenyi Dániel falujában, Niklán (Somogy m.) szintén ismerik a szokást. Kacsá, kotló orrába húzzák a tollat, hogy ne igya ki a tojást, amikor a

fészken ül. A liba orrába akkor húzzák a tollat, ha töméskor az *ivójába* (a gégejébe) kukoricaszem kerül. A tollas orrú állat prüszköl s a kukoricaszem kijön a gégejéből. A lélekzönyülésokon átdugott tollal akadályozzák meg azt is, hogy a liba ne *kotyuljon*. (A niklai ált. isk. igazgatóságának szíves közlése.) Ismerem a szokás és szólás horvát változatát is. A horvátoknál a gúnár orrába tollat húznak, hogy ne bántsa a kislibákat. Az orrsövényen átdugott toll korlátozza a gúnár látását, ha pedig a gúnár meg akarná csípni a kis libákat, a toll teljesen elkápráztatja (? G. B.) a szemét. A kutinszakai járásban még ma is azt mondják annak az embernek, akinek a felesége leánygyermeket és nem fiút szül: „Neked is *tollat fognak ütni az orrodba, mint a gúnárnak*“ (Brozović L., Narodna pomagala... Etnografska istraživanja i grada, Zágráb 3: 65).

A kottló, liba, kacsza orrába húzott tollal tehát ezeknek az aprójószágoknak a csipkelődő szándékát gátolják, harci kedvét, mérgeledését akadályozzák. Baromfitartásunknak ezen a mozzanatán alapszik *tollat az orrába* szólásunk, amelynek egyetlen irodalmi feljegyzése — tudomásom szerint — Berzsenyi Dániel fenti versében olvasható. Berzsenyi költőtársának, kritikusanak, Kölcsey Ferencnek csipkelődését, harcos kritikai tevékenységét, igazságtalan és kíméletlen támadását kívánja megfékezni, amikor a *tollat az orrába* szólással felel neki.

Gunda Béla

Tömkeleg. Régtől fogva tudott dolog, mennyire érdekes és tanulságos egy-egy szó történetének nyomon követése; annak vizsgálása, mikor és hol került elő először, helyesebben honnan mutathatjuk ki első előfordulását, milyen utat futott meg, mit jelentett eredetileg, milyen jelentésváltozásokon ment át s mit jelent ma, ha még egyáltalán él és nem pusztult el az idők folyamán.

Ezúttal a furcsa hangzású *tömkeleg* szó történetének érdekesebb mozzanatait mutatjuk be olvasóinknak. A szót bizonyára mindenki ismeri Petőfi Távolból című költeményéből, melyben a nagy költő 1843-ban Pozsonyban könnyezve gondol vissza a nagy Duna mentében álló kis lakra és többek között így sóhajtozik:

S csak mikor a *tömkelegbe* lépünk:
Venni észre gyászos tévedésünk.

Szép reményünk hajnalcsillagánál
A jövődő tündéerkert gyanánt áll.

A költemény olvasása közben nagyon kevesen gondoltak és gondolnak arra, hogy mi is lehet az a *tömkeleg*, amibe lépve gyászos tévedésünk tudára ébredünk.

A szót ma már általában kevesen ismerik, bár a napisajtóban imitt-amott előkerül, de a mai használatú *tömkeleg* jelentése egészen más, mint a Petőfi használta szóé. Magam is több mint egy tucatnyi ismerősömtől megkérdeztem, mi a *tömkeleg*. Még véletlenül sem akadt köztük senki, aki azt mondta volna rá, hogy a *tömkeleg* annyi, mint labirintus, azaz útvesztő. Kérdésemre a legtöbben azt felelték, hogy a szó valami 'tömeg'-félért jelent. Pedig Petőfi idézett sorai világosan mutatják a *tömkeleg*-nek 'labirintus' jelentését: a jövődőt ugyanis reményünk csillogó fényében tündéerkertnek képzeljük s csak akkor vesszük észre tévedésünket, amikor *tündéerkert* helyett *útvesztő-kertbe* (labirintus, Irrgarten) lépünk.

A Nyelvtörténeti Szótár bizonyossága szerint a szó eredetileg csakugyan a labirintust jelentette. Molnár Jánosnak A régi jeles épületekről című, Nagyszombatban 1760-ban megjelent művében találjuk rá az első adatot, ahol a szó vagy 10—12-szer is előfordul e jelentésében, így pl. Az egyiptomi *tömkelegről* avagy labirintusról... A méltóságos *tömkeleg* az egyiptomi tsodák között leg-nagyobb és tsodára legméltóbb épület vala (382). — A Nyelvújítás Szótára Révai Miklósnak egy 1787-beli verséből is idézi a szót, de *tömpeleg* alakban: Nem de csodálta világ hegyes építménye rakását. És ezer útba szakadt *tömpeleg* annyi falát? (Elegy. vers. 14). Ugyane szótár szerint a szó

alakja Szirmainál (1806) is *tömpeleg*, csak Széchenyinél 1843-ban kerül elő újra a *tömkeleges út*. Balassa József azonban megtalálta a *tömkeleg* alakot egy 1782-ből származó kéziratos kötetben közölt szójegyzékben is. Ez a magyar tolvajnyelv legrégibb emléke és „az Hajdú Városokban megfogattatott bizonyos sereg vásári tolvajok között a lopás mesterségének könnyebb úzése végett gyakoroltatni szokott némely szókat” foglalja magában. A szó jelentése itt is 'labirintus' (Nyr 53:58).

A *tömkeleg*, *tömpeleg* voltaképpen ugyanaz a szó, (az ilyen *k : p* mássalhangzóváltozás nem ritka) és e szó kétszázéves történetében két kérdés adott vitára alkalmat. Az első kérdés a körül forgott, hogy ez a szó a nyelvújítók furcsa, fonák alkotása-e, vagy nem valami régi népnyelvi szót lelhetünk-e föl benne. A második kérdés a szó jelentése körül alakult ki. Szerintem ma harmadik kérdésként az merül föl, vajjon van-e szükség mai nyelvünkben erre a szóra s nem okosabb-e írásunkban e szót végleg elkerülni.

1. Hogy a *tömkeleg* szó a nyelvújítás alkotása, azt először a Czuczor-Fogarasi-féle Nagyszótár állította az 1874-ben megjelent 6. kötetében. Jelentését a labirintusban jelöli meg: „sűrűen benőtt, tekervényes járású, úttévesztő kert, melyből a régi hitrege szerint Theseus csak Ariadne fonalának segítségével volt képes kihatolni”. Megállapítja, hogy a szó csak az újabb korban jön elő Szabó Dávidnál, Sándor Istvánnál és a következő primitív etimológiát fűzi hozzá: „Mi e szó képeztetését illeti, úgy látszik, hogy alkotója a sűrűsége vonatkozó *töm* igét vette fel alapfogalmul, s a *gombolag* vagy *gombolyag*, *gömbölyeg*, *huppolag*, stb. szók hasonlatára alakította, melyek törzsei: *gomboly*, *gömböly*, *huppol*, mi szerint a *tömkeleg* törzse volna *tömegel* vagy *tömgel*, némi hangváltozattal *tömkel*”. — Szarvas Gábor a Nyelvőr 4. kötetében azt írja szavunkról, hogy „egyike a nyelvújítás legfonákabb alkotásainak, s használata a legkiáltóbb bizonyosság, mennyire meg van romolva némely írónknál a nyelvérzék. Hogy minő viszonyban áll ugyanis a *töm* és *kel* a labirintussal, azt alkotóján kívül alig mondhatná meg valaki, Nem sokkal egyszerűbb lett volna a jelentésileg találó s könnyen érthető *kerengő* vagy *kerengős* szót elfogadni, vagy akár a megmagyarosított *baralintos*-t, amelyek már Molnár Albertnél megvannak, mint ezt a visszás *tömkeleg-et* megalkotni?” Egyébként a hibáztatott szó helyett Faludi *útvesztő-jét* ajánlja, s ez az irodalomban csakhamar el is terjedt.

Szarvas Gábornak e megállapítása után tíz évvel Nagy-Szigethy Kálmán (= Szily K.) saját szavai szerint „nagy fába vágta a fejszét” s azt igyekezett bizonyítani, hogy a *tömkeleg*, ez a „bitagnak nyilvánított s az irodalom nyelvéből ebrüdon kihajintott szó” nem csinált szó, nem a nyelvújítás alkotása, hanem a régi népnyelvből került bele az irodalomba (Nyr 14:174—7). Bizonyítását arra alapítja, hogy a „mesterséges szócsinálás” csak Barczafalvi fölléptétől (1786) számítható, mert a „nyugvó gyökök és képzők” elmélete még nem lévén kitalálva, érthetetlen betűhabaresok nem juthattak irodalmunkba. Az ezen évszám előtt előforduló szavakra nem szabad azt mondani, hogy a nyelvújítás alkotásai. Már pedig a *tömkeleg* 1760-ban (Barczafalvi születése előtt) Molnár Jánosnál többször is előfordul, aki egyébként is ritka zamatos magyarságú író, s nem használta volna a *tömkeleg*-et, ha népies voltáról nem lett volna meggyőződve. A *tömkeleg* szó népies eredetének szerinte még erősebb bizonyítéka az, hogy a szigorú ortológus Szirmai Antal 1806-ban kiadott kis törvénytudományi szótárában (Glossarium vocum, stb.) a *labyrinthus* latin szó mellé minden megjegyzés nélkül írja oda: *tsalkert*, *tömpeleg*, holott az előbeszédben kijelenti, hogy a „mostani újabb s helybenhagyható kifejezéseket” a régiektől akként fogja megkülönböztetni, hogy utánuk fogja írni: „új szók” s ezt a megkülönböztetést a szótárban végig is viszi. Szily szerint ez a *tömpeleg* alak azért fontos, mert „a *tömkeleg*nek egy a nép nyelvében gyakran előforduló mássalhangzóí változásáról tesz tanúságot. Ilyen váltakozás tisztán irodalmi szókon, melyek papirosról ismét csak papirosra vándorolnak, példátlan, sőt lehetetlen is; ellenben az olyan szókon,

melyek ajakról ajakra szállnak, igen gyakori, sőt természetes is, pl. csüngesz-kedik—csimpeszkedik, csempé—csonka, tompa—tonka, hempereg—hengereg, cölömp—cölönk, stb.“

Szarvas Gábor (Nyr 17:365—9) a tőle megszokott szellemes vitatkozással és meggyőző érveléssel kimutatja Szilynek egyáltalán nem meggyőző bizonyítékaival szemben, hogy a szó nem a régi népnyelvből került az irodalomba, hanem az bizony a nyelvújítás alkotása és Molnár előtt senkinek se volt róla tudomása s a nép száján se fordult elő soha. Nem kívánjuk Szarvas érvelését itt kitergetni, bár okfejtése és Szily bizonyítékainak cáfolása igen tanulságos, de jellemzésül egy részt ideiktatunk belőle: A *tömkeleget* „ama tisztességben nem részesíthetjük, amelyet a védelem megkövetel számára, hogy t. i. 'a régi népnyelvből került az irodalomba'. Szabadelvűen járok el, elmegek a legszélsőbb határig s a 'népnyelvet' úgy értem, hogy az összes magyar nép nyelve, tehát bele számítom a fölsőbb köröket, azokat is, akik a hatalom, méltóság és gazdagság vagy műveltség tekintetében elsőek voltak. Keresem először is a köznépnél s a középrendnél a *tömkeleg* szót. Mind a kettővel hamar készen vagyunk. Hogy a nép alsó osztályának még manap sincs fogalma a labirinthusról, amelyet soha nem látott, amelyről soha nem hallott, hogy tehát régebben annál kevésbé lehetett, azt nem szükség bizonyítanom. Hasonlót kell mondanom a régi középrendről is, amely még a 17. században is legnagyobb részét írástudatlan volt s labirinthust, ha élne, még ma sem találna széles e hazában sehol. De hát a régi kor műveltjei, az írástudók, ők csak ismerték, ha nem is látták, hisz olvastak s írtak is róla eleget? Olvastak, írtak s említik is nem egyszer; az egyik *baralintosnak*, a másik *csigabigának*, a harmadik *kerengős* vagy *utas helynek*, a negyedik *kerengős fortélyos épületnek* nevezgeti; *kinek sok tévelygő utain az, ki bemenend, nehezen talál kijöni*, és így tovább; de *tömkelegről* egyik sem tud. Már pedig, ha a régi népnyelvben csakugyan élt e szó, ha valakinek, éppen az irodalom embe-reinek kellett volna róla tudniok valamit; s éppen ők mélyen hallgatnak róla, nem említik egy árva hanggal sem“.

Az érdekes vita eredményeképpen a szót ma már általában a nyelvújítás alkotásának tartják és a *töm* igéből származtatják.

2. A *tömkeleg* szó megjelenése idején és még jóval később is csak egy jelentésben volt járatos, abban, amire alkották, a labirintus magyar elnevezésében. Nemcsak Molnár Jánosnál, s a föntebb már említett előfordulásaiban, hanem még Vörösmartynál, Petőfinél és Jókainál is, amint azt a Simonyi idézte példák bizonyítják (Nyr 47:243). A Magyar Tudós Társaság Magyar-német Zsebszótárában (1838) is így van értelmezve: *tömkeleg*, der Irrgarten, das Labyrinth. — Ballagi A magyar nyelv teljes szótárában már két jelentésben ismeri: *tömkeleg* 1. a régi világban mesebeli útvesztőkeret, melyből a beletévedt idegen nem tudott kiigazodni; 2. á. é. viszontagságok összege, melyeknek kimenetele homályos és bizonytalan s melyeknek vége előre nem látható. A szótár második értelmezése tulajdonképpen nem más, mint az első jelentés átvitt értelmű felfogása. De kialakult a szónak egy harmadik jelentése is, mely az eredetit teljesen kiszorította s ez a 'tömeg' jelentés. Ennek az első jelentéshez semmi köze sincs és pusztán a hangzás hozta létre, mivel a szó eredeti jelentését nem ismerték és így összetévesztették a hasonló hangzású *tömeg* szóval, amely szintén a nyelvújítás alkotása. S ez a jelentésváltozás olyan hirtelen, rohamosan történt, hogy méltán szemet szúrt és König György szavá is tette (Nyr 32:21). Ennek bizonyítására, hogy nyelvünk évről-évre, hónapról-hónapra s csaknem mondhatnók napról-napra változik, a *tömkeleg* szó jelentésváltozását hozza föl. Nem a Szily és Szarvas közti vita alapjául szolgáló kérdést kívánja megbolygatni, mely a szó népi vagy nem népi eredete körül forgott, hanem azt a változást akarja megállapítani, mely e szó jelentésében tizenöt év alatt beállott. Ez a változás szerinte annál nevezetesebb, mert olyan esettel van itt dolgunk, midőn az új jelentés a régit teljesen kiszorította. Kérdi az olvasóktól, milyen jelentésben ismerik ezt a szót.

„En ebben a két jelentésben ismerem: *tömeg* és átvitt értelemben *zűrzavar*. Leginkább az elsőben: *elveszett az emberek tömkelegében*, ezt szoktuk mondani. Szily és Szarvas cikkelyét elolvashatjuk, de nyomát sem találjuk ennek a jelentésnek, mind a ketten csak ezt az egy értelmét ismerik: labirintus, útvesztő. Az 'útvesztő' jelentés az irodalomban ma már nem él, az bizonyos; s hogy máshol sem él, az valószínű. A változás, azt hiszem, szemmel látható.“ — Simonyi Helyes magyarságában a *tömkeleg* szót a keresztel megjelölt és kerülendő szók közé iktatja be és 1. *útvesztő*, 2. *tömeg* szóval helyettesíti, tehát már két jelentésű szónak ismeri. — Balassa is azt írja, hogy „a furcsa módon képzett *tömkeleg* is meghonosodott a *labirintus* mellett, de ma gyakran összetévesztik a *tömeeggel*“ (A magy. ny. könyve 226).

A furcsa képzésű szó furcsa jelentésváltozása következtében ilyen furcsa módon lett az *útvesztő*ből *tömeg*.

3. A harmadik kérdésre könnyű a válasz. A *tömkeleg* szóra mai nyelvünkben semmi szükség nincs, mert: a) a szót ma már igen kevesen ismerik; b) eredeti 'labirintus' jelentésében egyáltalán senki sem ismeri és használja; c) újságjainkban néha-néha előfordul ugyan, de csak 'tömeg' jelentésben; d) e furcsa és az ismeretlenség homályába burkolódzott szót 'tömeg' jelentésben használni fölösleges, sőt értelmetlen dolog, mikor ott van erre a jelentésre maga az általánosan ismert *tömeg* szó; e) a 'labirintus' helyett viszont ma már mindenki *útvesztőt* mond. — Igaza volt Fialowski Lajosnak (Nyr 7:75), mikor a *tömkeleget* „elvetendő hibás szóalkotásnak minősítette és helyébe a nemzetközi elnevezés visszaállítását ajánlotta; de ma már erre sincsen szükség.¹

Prohászka János.

Arany János nyelvéhez. 1. *Álommez*. Toldi a nádasban sokáig nem bírt elaludni. „Hanem amidőn már szépen megpitymallott, És elült a szűnyog és a zaj sem hallott, Akkor [az édes álom pillangó képében] lelopódzott a fiú fejére, Két szárnyát teríté annak két szemére; Aztán *áloommézet* esókolt ajakára, Akit mákvirágból gyűjtte éjtszakára; Bűvös bájos mézet, úgy hogy édességén Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén (IV. én. 5. sz.).

Lehr Albert nagy Toldi-kommentárjában az *áloomméz*hez a következő magyarázatot fűzi: 'mákhéjból készült szirupféle áloomhozó szer, amellyel az anyák be szokták kenni síró kisdedeik szemükhéját, halántékát vagy szájak szélét, hogy elalugyanak'. Ugyanitt idézi Csokonai Dorottyájának 3. énekéből a következő részletet: Most pedig (ki tudná még meg is gondolni!) *Áloommézzel* kezdi Izráelt locsolni, Izráelt a bögöst, kit *altató méze*, Mindjárt a legmélyebb áloomra igéze (Harsányi—Gulyás kiadás, 1: 584). Lehr hivatkozik még Csokonainak Az áloomhozó c. költeményére, ahol a költő az *édes áloom*ot kéri: „Hints *mákolajt* szememre!“ Párhuzamba hozza továbbá Vörösmarty Az unalomhozó c. költeményének következő soraival: Ott is ásítózva Gyakran megjelenész S *bűvös áloomirral Szájt, szemet befensz*.

Lehr Albert csak egymás mellé állítja ezeket az idézeteket, s nem gondolt arra, hogy az *áloommézet* Arany Csokonaitól vehette át, mert arra nincs adatunk, hogy a nép is használta ezt a kifejezést. Mindenesetre érdemes volna az iránt érdeklődni, mert valami nevének kell lennie a népnyelvben is. Én csak *máklé* nevét ismerem. Az *ópium* (Zrínyi *áfiumja*) nevet bizonyára nem ismerik, s még kevésbé a nyelvújítók alkotta *mákonny*-t, amelyre az első adatunk 1829-ből való, a hírhedt Bugát csak 1833-ban használta. Azonban más a mákolaj és más az ópium. A mákolajat a mákszemekből sajtolják, az ópiumot ellenben a még éretlen mákhéjból nyerik bemszűrés útján. A nép azonban az egész éretlen mákot megfőzi, héjastul, magostul, s ennek a levét használta régen kis gyermeke elaltatására.

¹ Debrecenben volt a vasúti állomás mellett egy kiskert, amelynek egyszintre nyesett bokrai között az apró gyermekek eltévedtek. A század elején ezt a gyermeknyelv így nevezte: *tüvedőskert*. R. M.

Nagyon valószínű tehát, hogy Arany az *álomméz* kifejezést Csokonaitól vette. Van azonban egy másik kifejezés is, ami közös Aranynál és Csokonainál. Ugyancsak a Toldi VIII. énekének 1. versszakában mondja a költő közbevetéskép, zárójelben: *Hogy egyik szavamat másikba ne öltsem.* Ezt is megtárlta Lehr Albert Csokonai Dorottyájában: *De hogy egyik szómat másikba ne öltsem,* És a tens úrnak is uri kedvét töltsem: Most is, mig az urak ott benn mulatának, Ni a szedtevettek mit nem csinálának! (IV. könyv, idézett kiadás 604. l.).

Lehr itt sem említi, hogy Csokonai nyelvi hatásáról lehetne szó, azonban Földessy Gyula a Nyelvőr szerkesztőségéhez írt levelében ezt is hajlandó Csokonai hatásának tulajdonítani a Nyr 75 : 56. lapjára tett megjegyzésében, mivel szerinte Arany egyébként is igen sokat vett át Csokonaitól. Mindenesetre kérjük Földessy Gyulát, hogy ezt a nagyfontosságú megállapítását részletesen fejtse ki, mert állítását valószínűvé teszi, hogy mindketten népi írók voltak, s mindketten a debreceni híres kollégium növendékei. Azonban véleményem szerint ebben az esetben még akkor sem kell Csokonai hatását bizonyosra venni, ha Arany emlékezett a Toldi írása közben a Dorottyának erre a helyére, mert ezt a kifejezést szószertint így használja a nép is Debrecenben és Hajdúböszörményben (Nyr 72 : 67, 75 : 56), s hasonló kifejezések másutt is használatosak, sőt a régi nyelvből is idéztünk rá példát.

Hasonló az eset a *kuferces* szóval. Arany két költeményében is használja a szót. Az ünneprontók c. balladájában: „A *kufercaest* majd vele járom“ és Az ördög elvitte a fináncot című Burns-fordításában: „Van csárda-tánc, *kuferces*, tánc. Tudunk polkát és fráncot: De legjobb tánc az ördögé, hogy viszi a fináncot.“ Az ünneprontókban is az ördög szerepel, ő a dudás. A *kuferces* szót Csokonai a Dorottya II. énekéhez írt 32. jegyzetében említi, s ezt írja róla: „A mi hiú, szapora és rendetlen táncunk, melyben asszonyszemélyek is ugrándoznak, ölelkeznek, keringenek s kiki magáért és párjáért táncol, egész formájával megmutatja, hogy tót eredetű, az ázsiai gravitással és méltósággal átaljában ellenkezik; ezt én a nép után nevezem *kuferces* táncnak.“ Tehát maga Csokonai is megmondja, hogy a *kuferces* népi szó. Czuczor—Fogarasi nem közli, de a M. Tájékoztatóban van rá adat: A Nagykúnságon a *kuferces* 'vmi régi tánemem', Kisújszálláson 'csárdás', pl. Húzzék rá kend egy jó *kufercest!* Tudjuk, Arany tanítókodott Kisújszálláson, tehát amint Csokonai, ő is ismerhette a nép nyelvéből.

2. *Irdatlan.* Arany a Buda halálában használja e szót 'nagy' jelentésben: „*Irdatlan* kereket, guruló nagy hengert“ (XI. én.), s a hozzáfűzött jegyzetben ezt írja: „*Irdatlan.* A népmesék e szava nem oly *irdatlan* szó, mint látszik. Betűcserével annyi, mint *irgatlan*, a régi *irg* (*jorg*) tóból; tehát a. m. *irgalmatlan* (nagy). Azt gondolná az ember: *szemét*, pedig lám: *kincs*.“

Ha Arany magyarázatát nem is fogadjuk el, érdemének kell tulajdonítanunk, hogy a szó jelentését megállapította, rámutatott népi eredetére s bevitte az irodalomba. A Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótár még nem ismeri a szót, magyar-német szótáraink pedig jelentését félremagyarázzák. Így Bal-lagi szerint (1881) azt jelenti: *unerklimmbar, unersteiglich*, tehát 'megnászhatatlan, meghághatatlan', Simonyi—Balassa szerint pedig: *ungeschlacht*, vagyis: 'esetlen, formátlan, idomtalan, faragatlan, otromba, rút, durva, vad'.

Hogy Arany állapította meg a szó helyes jelentését, bizonyítja a M. Tájékoztató, amely szerint a Balaton vidékén és Debrecenben *irdatlan nagy* 'otromba nagy, szertelen nagy'. A hajdúsági Móricz Pál 'faragatlan' jelentésben használja az *irdatlan* szót (NyF 56 : 35). Azonban a MTsz is téved, amikor az *irdatlan*-t az *idomtalan* szóval hozza kapcsolatba. Igaz, hogy *édomtalan nagy* (Dunánúl, Somogy m., Balaton vid., Kúnszentmiklós), *irdomtalan nagy* (Abaúj m.), *irbontalan nagy* (Háromszék m.), *irgontalan nagy* (hely nélkül) a. m. 'otromba nagy, szertelen nagy', az abaújmegyei Sajógömörben *irdontalan*, Nagyszaláncon *irgontalan* 'idomtalan nagy' (MNy 4 : 431), de a szónak nem ez

az eredeti jelentése, hanem 'imprudens; unklug', s már a Münchener-kódexben előfordul *ildomoltanoc*, s ennek megfelelően *ildomos* 'prudens; klug; okos' (MünchK., BécsiK., ÉrsK., NySz). Ez a jelentés fenn is maradt a baranya-megyei Ormányságban: *édomtalan* 'ostoba, helytelen, kellemetlen, eszelős magaviseletű' (Kiss G. 272). A MTsz szerint Somogy megyében *édomtalan* 'élhetetlen, gyámoltalan', Háromszék megyében *idomtalan* 'ügyetlen' (rég. Tsz. Vö. CzF., Szinyei Nyr 24: 56).

Rendkívül fontos adat, hogy Peterdi egyik költeményében az *irdatlan* szó az *erdő* jelzője (Nyr 47: 32), s nézetem szerint eredetileg csakis az erdő jelzője lehetett, mert a szó az *irt* igével függ össze, s tkp. azt jelenti: 'irtatlan', tehát 'rengeteg (erdő)'.

Azonban az *irdatlan* nem az *irtatlan* hangváltozata, hanem az *irdatlan* összevonása, ez pedig az *irdal* ige tagadó alakja. Az *irdal* jelentése 'bevagdal (halat, fa héját' Tisza mell. Tsz., Szeged MTsz). Szekszárdon *megirdal* 'késsel bevagdal (kenyeret)' (Nyr 42: 187). Békés m. Szentendrason, Öcsödön *mégirdal* 'felvagdal kockára (tésztát)' (MNy 24: 294). Az Ormányságban *béirdal* 'sűrű, egymás mellett futó vonalakkal bevagdos (halat)' (Kiss G. 289). Kiskúnhalason a kukoricát *irdalják* a *török* nevű árforma eszközzel (Nyr 15: 473). Ennek a szerszámnak *török* a neve Zentán is, s a belőle származó ige *törkölni* (Nyr 38: 475). Mezőtúron *törkölő*-nek (MNy 10: 189), Nagyszalontán *szurgáló*-nak, *tengeriszurgáló*-nak (NyF 69: 46) hívják a szerszámot, viszont Nagykőrösön *irdaló*-nak (Kertész Dezső szíves közlése), Makón *irdoló*-nak hívják. Itt az ige *irdal*, illetve *irdol* 'egy rövid törformával a kukoricaesőről hosszában egy-egy sor szemet leszűrál, miáltal a csövön fehér vonalak állnak elő, s aztán a csőről a többi szemet egy kis darab csutka segítségével könnyebben le lehet fejteni' (Nyr 9: 377).

Az *irdal* nyilván az *irt* ige gyakorítója, mint a következő adatok bizonyítják: *irtás* 'kukoricafosztás' (Pest m. Fajsz MTsz); *irtva* szöggyünk a kukoricát, szárán kifosztva (Kiss G. Ormányság 289); *leirt* 'lemorzsol' (Eszék vid. MTsz); *irkáló* (ebből: *irtkáló*) 'fanyelű hegyes vas, morzsoláskor a kukorica megkezdéséhez' (Kiss Géza: Ormányság, uo.).

Csokonai egy érdekes szava. Sajnálatos, hogy nagy költőink és íróink szó-készlete még nincs szótározva, pedig műveikben rengeteg olyan szó van, amelyek nyelvtudományi szempontból is érdekesek, fontosak, s néha magyarázatra is szorulnak. Remélhetőleg a népi demokrácia felveszi terveibe Csokonai, Vörösmarty, Arany, Ady, József Attila, Jókai, Móricz Zsigmond, stb. műveinek szótári feldolgozását, amiről különben folyóiratunkban már nem egyszer esett szó. Most Csokonainak egy ismeretlen szavára szeretném felhívni a figyelmet. A Dorottya IV. énekében használja Csokonai a *kalamajka* szót: Ritka oly szobalyány, frizérozó s dajka, Hogy ne jutott volna néki *kalamajka* (Harsányi—Gulyás-féle kiadás 606. l.). Ismeretes, hogy Csokonai műveiben gyakran szerepelnek jegyzetek, s ezt a szót is megmagyarázza: „A *kalamajka* egy szörből való fényes matéria, melyet kivált magyarjaink mentebélésnek viseltek.“

A *kalamajka* szót ebben a jelentésben nem ismerjük. Régi szótáraink magát a szót sem idézik, így pl. a Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótár sem szótározta. A M. Tájszótár közli ugyan a szót, de egész más jelentésekkel: 1. vmi tánc; 2. duda; 3. hóbortos, féleszű, bolondozó, bolondozkodó; 4. rendetlen; 5. veszedelem. Ennek a szónak eredeti jelentése 'egy lengyel tánc' volt, amely *Kolomea* városáról kapta nevét (vö. *polka*, *mazurka*), s eredetileg *kolomejka* alakban vettük át.

Az a gyanum, hogy Csokonai a *kalamajka* szót összecserélte a *kacabajka*, *kacamajka*, *kacsamajka* szóval, amelynek jelentése 'női kabát, női dolmány, női télikabát'. De ez csak feltevés, mert a Csokonai adta jelentés ettől meg lehetőszen eltér, úgyhogy jó volna Debrecenben és általában Hajdú megyében

az iránt érdeklődni, nem ismeri-e a nép ott a *kalamajka* szót a Csokonai használta értelemben.

Porond és porong. Veres Péter (Nyr 75 : 160) szerint a *porong* észak-tiszántúli szóhasználatban 'a vizes, mocsaras rétségekben a háttas, partos helyeket' jelenti. Balmazújvároson, Veres Péter hazájában, tehát más a szó jelentése, mint a tiszaháti Móricz Zsigmondnál, akinek műveiben a *porong* 'kis sziget' jelentésben szerepel (Nyr 75 : 70). Veres Péter szerint nem minden sziget porong (mert hiszen a sziget ott is sziget), hanem csak a gyepes, tiszta sziget. Ha nád vagy gyékény van a szigeten, az már nem is *porong*, de ha nincs víz körülötte, akkor is *porong* a porong.

Győrffy István szerint a *porong* jelentése Karcag vidékén 'a laponyagnál terepélyesebb, de még alacsonyabb, 1—3 m-nyi emelkedés'... Talaja agyagos vagy vályogos föld,... a régi árvizes időkben a tőzeges, lápos szigetekkel szemben a kemény szigetet képviselték (MNY 18 : 67).

A *porong*, mint Nyr 75 : 70 alatt említettük, a Czuczor—Fogarasi-féle Nagyszótár szerint azonos a *porond* szóval. Mármost az erdélyi származású Asztalos István Tizennégyökrös gazdák c. művében a *porond* szót 'kavics' jelentésben használja: A falu előtt azonban már rá kellett térnem az útra, a kertek alatt azonban nem mehettem ki a szántókra. Mint a macska, óvatosan próbáltam hát átalszökni a sár nagyját; hogy kijuthassak az út közepére, ahol úgy gondoltam, ha hígabb is, de nem olyan nagy a sár. Szöktem vagy hármát s akkor vettem észre, hogy *kavicsos porondon* szökdösöm. Az út közepe is *ki volt porondozva* szépen és bántam, miért nem kezdtem mindjárt az állomástól az úton való járást... Ott azonban a *porondos* út közepén eszembe jutott... (5—6). A falu... ötezer méter útszakaszt *porondozott* végig önkéntes munkával. Ezért nem jártam én sáros úton, mikor megérkeztem Ipre (17). CzF szerint is a *porond* jelentése: 'apró kövecs, öszvezúzott, porrá törött kő, fővény'. „Innen, így nevezik néhány folyókban levő fövényes torladékok is.“ A MTsz szerint a *porond* egy hely nélkül közölt adatban 'folyamban képződött fővény- és kavicsziget'. A régi Tsz szerint Háromszék megyében 'vízmosásos, kövecses, száraz pusztá hely'. Pápai Páriz latin-magyar szótárában Sabulum: *Porond, Követs* (1708). A Bod-féle kiadásban 'arena; Sand', tehát 'fővény, homok' a jelentése. Egy 1530-ból való oklevélben is: *Stantesque super lapides fluuii Iza wigo az porondon* (OklSz). A NySz adatai szerint is a *porond* jelentése 'fővény, zátony'.

A *porond* szláv jövevényszavaink közé tartozik, megfelelői a következő szavak: óegyh. szláv *prad* eredeti jelentése valószínűleg 'homok', szlovén *préd* 'Sand, sandiges Ufer, Insel' (homok, fővényes part, sziget), *pródec* 'Schotter' (kavics, murva), szerb *prud* 'syrtis' (Márton J. szótára szerint a. m. 'fővenytorlás, zátony, *porond* a 'tengerben'), cseh *proud* 'seichter Ort' (sekélyes hely), orosz *ныи* 'Sandbank, Teich, Mühle' (zátony, tó, malom, Mitrák szótárában 'mesterségesen készített tó, gát'), *занпына* 'Damm, Staudamm, Wehr' (gát) (Miklosich: Etym. Wbuch d. slav. Sprachen, 1886, 265).

Különösnek látszik az orosz szó 'tó, malom' jelentése a 'zátony' jelentés mellett, s még érdekesebb, hogy a kisorosz *prud* jelentése már csak 'tó', a fehérorosz *prud* pedig már csak 'malom'. A jelentésváltozást megmagyarázza a Mitrák adta értelmezés: 'mesterségesen készített tó, gát', s Walde-Pokorny is így magyarázza az orosz 'Damm, Teich' jelentést: wohl '*Sand-, Schotter-aufwurf' ('homok-, kavicshányás') (Vergl. Wbuch der indogerm. Sprachen 2 : 43). Ebből aztán könnyen megmagyarázható az eredeti jelentéstől még távolabb álló 'malom' értelem, amely nyilván a gát alkalmazásával mesterségesen készített 'malomtó' jelentésből fejlődött.

Beke Ödön

Lacikonyha. Bárczi Géza Magyar Szófejtő Szótára azt írja róla, hogy a különböző magyarázatok között „a legkevésbé kalandos az, amely szerint a régi háztartásban László-naptól kezdve ütötték fel a szabad ég alatt a konyhát“. Tudomásom szerint azóta sem jelent meg elfogadható magyarázat.

Csaknem csodálatos azonban, hogy senki sem kereskedett a velünk együttlakó vagy a szomszédos népek nyelvében hasonló szemléletű vagy rokonhangzású szólás után.

A napokban ugyanis fölkeresett a könyvtárban, ahol dolgozom, Szász Károly ny. mérnök, egykori kollégiumi iskolatársam és azt újságolja, hogy Hosszú József nevű mérnöktársa megfejtette a *lacikonyha* eredetének titkát. Ő (Hosszú) gyermekkorában Bars vármegyében lakott, valamennyire megtanult szlovákul, máig sem felejtett el mindent, például azt sem, hogy *olcsó konyha* szlovákul annyi mint *lacině kuchně*. Utána akartam nézni egy szótárban, de nem találtam szótárt. Eszembe jutott azonban, hogy van nekem egy régi jó barátom, a Felvidékről ifjúkorában ideszármazott Zipszer Alajos borbélymester, akit én hallottam egyszer-mászor egy másik földijével szlovákul egy-két szót váltani. Elmintem hozzá és megtudakoltam, hogyan van szlovákul *olcsó konyha*. Azt mondja és már írja is egy papírszeletre: *lacna kuchinya*. Minthogy a két adat nem egyezett meg pontosan, még egyszer megkérdeztem, hogy biztosan így van, így írják. A válasz igen volt.

A lényegét illetőleg, hogy t. i. honnan származik a *lacikonyha* szólás, nem is igen fontos, hogy melyik írás vagy ejtés a helyes; azt döntsék el a szlovákul tudók, én — sajnos — nem tudok. Az is meglehet, hogy mind a kettő (más-más tájon), vagy éppen egy harmadik. Előttém azonban világosnak tetszik, hogy ez a megfejtés a helyes, hogy a magyar kifejezés népi etimológia, forrása pedig itt van a szomszédban, eddig igen messze kutakodtunk utána.

Kolozsvár.

† Brüll Emánuel

A *lacikonyha* említett magyarázata Csefkó Gyulától származik, aki Szállóigék, szólásmódok c. nagyértékű munkájában részletesen kifejtette bizonyítékait (130—135. l.). Véleményem szerint a szlovák egyezés csak véletlen hasonlóságon alapul. A szlovákban valóban *lacný* 'olcsó' (Mendreszóra-Orbán: Új szlovák-magyar szótár), a csehben *laciný* szintén (Brábek: Cseh-magyar kézi szótár). Berneker szláv etimológiai szótárában mindkét alakot cseh szóul közli, de szerinte régi jelentése: 'leicht (zu gewinnen, verschaffen); geringfügig, gering geschätzt'. Alapszava: *láce* (régi *lácě*) 'olcsóság', régi jelentése: 'Unwichtigkeit, Geringfügigkeit'. A lengyelben: *łatwy*, *lacny*, a régiségben *łatwi*, *laćwi*, *lacwi* is, a népnelvben: *lacwy*, *latwusz* 'nicht schwer, leicht (zu machen); leicht (zu verstehen); gewandt; freundlich, friedlich'. A szlovákból való származtatásnak ellene mond az is, hogy a magyar *lacikonyha* Pápai Páriznál birtokviszony alakban is előfordul: *Latzi konyhája*: Popina, a *Latzi konyhát tartó*: Popinarius, *Latzi konyhát tartok*: Popinor mellett. Meg kell jegyezni, hogy ezek az adatok nem a Bod-féle 1767-ben megjelent kiadásban fordulnak elő először, mint a NySz után idézik, hanem megvannak már az 1708-i kiadásban is, a pótlások között (Paralipomena). Csefkó idézi a *Laci konyhások* adatot Rákóczi Ferenc leveleiből is. A szóra a legrégebb adatot a Nyelvtört. Szótár Constantinápoly városának leírása című, Lőcsén, 1688-ban megjelent műből közli: *Latzi konyha*. Meg aztán a *lacikonyha* jelentése nem is 'olcsó konyha'. Pápai Páriz, mint már említettük, a latin *popina* szóval értelmezi. A latin-magyar részben pedig Popina: *Köz konyha*, *Város konyhája*. Popinalis: *Közönséges konyhái*. Deliciae popinales: *Közönséges konyhán-való fris étkek*. Márton József szótárának 1818-i kiadásában Popina: 1. *ételáros konyha, latzikonyha; eine Garküche*; 2. *eladó étel; die Speisen selbst, die verkauft werden*; 3. *vendéglőház, vendégfogadó; ein Gasthaus*. Kresznerics is, 1831-ben megjelent szótárában, birtokviszony alakban közli, bizonyára Pápai Páriz után: *Laczi konyhája*, *Vásári sütkörészök*.

Különben nekem is volt alkalmam egy Szlovákiából származó és szlovákul tudó hallgatómmal beszélni, akinek értesítése szerint a vásári sült ételek árusítóját és sütőjét, illetve annak sátorát sohasem nevezik a szóban forgó szlovák kifejezéssel, s az csak annyit jelent egyszerűen: olcsó konyha, ha ugyan használják ezt a kifejezést is.

B. Ö.

Kimicsodás. A mult század utolsó évtizedeiben Kisújszálláson töltött gyermekkoromból, egy nyaranta ismétlődő jelenség emléke újul fel bennem. Ott szemlélődöm a piactéren, s látom a nagy dinnyehalmokat. Az árusok kunos nyugalommal várják a vevőket. Itt-ott jelentkeznek is, férfiak-nők vegyest. Előbb szótlanul vizsgálódnak, egyszerre aztán megszólal a vásárolni szándékozó emberfia, és szép, kényelmes, tempós hanghordozással megkérdezi: „Na, hogy a dinnye?” — „*Kimicsodás*”, hangzik a kérdezett válasza. Ez a szükre szabott ezótváltás ugyan még semmivel sem viszi elébb a készülő vásárt, de a szokás — szokás; enélkül talán a dinnyevétel meg sem is eshetett volna. A nyelv jelenségeinek vizsgálója azonban a *kimicsodás* szóalkotással kapcsolatban érdekes megfigyeléseket tehet. Jelentése, mint könnyű megállapítani: 'melyik milyen', 'melyiknek milyen a minősége, az értéke'. Az első szótag *ki* alakjában a népnyelvnek azt az elterjedt, szinte minden nyelvjárásban általános sajátosságát látjuk, hogy a *ki* névmást nemesak személlyel, hanem állattal, élettelen tárggyal való vonatkozásban is használják. Már a HB is így figyelmezteti hallgatóit: *Ki napon* eendül az gyimilestül. Népmeséinkben is ilyeneket olvasunk: Vót neki egy kútya, *akit* más sënki se birt kitisztítányi (Népkölt. Gyűjt. 9:2) ... ne fogadj el egyebet, csak azt a rossz túlköt, *aki* a komrában lóg a falon (uo. 122). S a Toldiban is olvashatjuk: Mint a hímszarvas, *kit* vadász sérte nyállal (4. én. 1. vsz.). Itt hagynád-e Bimbót s Lombárt a házását, *Kinek* hét vásáron sem találni mását? (4. én. 18 vsz.) Szavunk második része a *micsoda* névmás. Simonyi (Nyr 40:472) úgy látja, hogy a *kicsoda*, *micsoda* névmás második eleme a *csoda* főnév, melynek jelentése teljesen elhomályosodott. A CzF helyesen magyarazza, hogy az összetett névmásban a *csoda* szó arra mutat, hogy a szóbanforgó névmás eredetileg valamilyen meglepő, bámulatos dologra, mozzanatra vonatkozott. Szerinte a *micsoda* a rövidebb *mi* kérdő névmásnak nyomatos mása, pl. *mi dolog v. micsoda dolog ez?* Simonyi idézett cikkében rámutat, hogy a *micsoda* névmás használata egyre szűkebb körre szorítkozik, s a mai irodalomban alig használják. A közbeszédben azonban eléggé járatos. Pl. beszélgetés közben azt kérdezik: Ugyan *ki* járt itt? Mondanak egy nevet; nem értjük, vagy az említettet nem ismerjük, s megkérdezzük újra: *Kicsoda?* Ilyenkor az is megesik, hogy bizonyos lekicsinylő színárnyalat is kihallatszik a kérdéses szóhasználatból. A képzős *kimicsodás* alakra csak kevés adat áll rendelkezésünkre. A CzF a *micsodás* című alatt írja a következőket: *hogy kel a búza?* felelet: *ki micsodás*, azaz mineműségéhez képest, különböző áron. A *kimicsodás* összetétel eredetére vonatkozóan Beke Ödön, Többtagú kérdő és vonatkozó mondatok c. cikkében (Nyr 42:145) nyújt tájékoztatást. Rámutat a kérdő mondatoknak arra az érdekes fajtájára, melyben két vagy több kérdő névmás van, tehát két vagy több kérdés van egy mondatba sűrítve. Meglehető gyakori eset aztán, hogy az ilyen mondatokban sűrűn egymás mellé került névmáscsoportok, mint önálló szóalkotások, mint önálló névmások kezdenek új életet. Így történt ez a *kimicsodás* névmással is. Simonyi idézett cikkében, közelebbi helymegjelölés nélkül, a Dunántúlról közöl a *kimicsodás*ra adatot. Hogy a csirke? *Ki micsodás*. (Így felel a dunántúli vásáros asszony.) Ismeretes még egy adat, mégpedig éppen Kisújszállásról. Ennek az az érdekessége, hogy *-n* ragos módatározóraggal így hangzik: *kimicsodáson*. Hogy kött (kelt) el a ju? *Ki micsodáson*, 3—4 frton (Nyr 9:520). Maga a *micsodás* melléknév, önállóan is használatos mind a népnyelvben, mind a régiségben; pl. *Micsodás* a képed, te rangasz (Borsod és Heves m. Nyr 42:39). *Mitsodás* formájú hadakozások voltak (Zrínyi II. 176 NySz). Ott semmi gazdálkodás nem volt, hanem *azkinek micsodás* éték volt előtte vagy legközelebb hozzá, azmelyiket szerette, abból enni kezdett kiki (Apor: Metam. Transylvaniae, idézi Kerecsényi: Régi magyar próza 347). Sajátságos módon használja ezt a szót Arany János a *micsodás* alakban: Most pedig mulatságul küldöm neked Die Belagerung von Ostrom = Murány Ostromát. Mulasd magadat vele, a *micsodás* (ÖM. 11:116). Csak használd, édesem, használd egész

kényelmetet; ez a szív, a *micsodás* tied, érzelmei rokonok a tieiddel: így nem félhetsz, hogy idegen leszel benne (uo. 11:59).

Visszatérve azonban kiindulópontunkra, idők folyamán legtöbb cikknek az árát nem a *kimicsodás* szempont döntötte el, hanem igen sokszor egységes áron, vagyis, *egyre-másra*, egyféle áron árusítanak; kicsit-nagyot, szépet-kevésbé szépet, vagy amint a piac nyelvén még máig is mondják, „ahogy jön”. Szótárainkban ennek az 'egyre-másra' ármegjelölésnek is megtaláljuk igazolását. A CzF. írja: *egyremásra (egyre-másra)*. Általában, egyiket a másikkal, jobbat rosszabbal, stb. értve, számítva. Hogy az alma *egyremásra*? Jellemző szólást találunk Fazekas Ludas Matyijában az egységes ár megjelölésére: Három márvás, úgymond, párja az *ilyen amollyan* (Első levonás). Érdekes volna, ha kislíjzállási vagy bárhova való olvasóink értesítenék folyóiratunkat, hallani-e még valahol a *kimicsodás* szóhasználatot. *Dénes Szilárd*

Szűzleves (Nyr 75:70.). Dunaszentgyörgyön (Tolna megye) sokszor hallottam gyermekkoromban a *szűzleves* kifejezést „zsírtalan, üres, tartalmatlan, sovány leves” jelentéssel. A kifejezés nem levesfajta jelölt, hanem főképpen azt, hogy valamilyen levesféle ételen vagy ételben kevés volt a zsír, vagy esetleg más *beleváló*. „Ajnye, de szűz levest (szűz főzeléket) főztél ma, anyuk! Nem sok zsír ért ehhez; jobban meg kellett volna trágázni 2–3 kanál zsírral” — mondogatta nagyapám.

A *szűz leves*, *szűz étel* tréfás szemléletből keletkezett, s mint gyakrabban használt, összetett hangulati elemékből gyökerező kifejezés finomodott elvont ételnévvé. Szerintem a Hunya Istvánnál előforduló *szűzmeleg* kifejezés képzavar eredménye; tulajdonképpen annyit jelent, hogy „olyan meleg, mint a forró szűzleves”, melynek egyetlen értéke az, hogy jó forró; melegen találják, hogy ne lehessen kiérezni íztelenségét. *Dömötör Sándor*

Könyvekről

Maxim Gorkij: Irodalmi tanulmányok. Szikra, Budapest, 1950.

A Szikra kiadóvállalat rendkívül hasznos cselekedetet művelt akkor, amikor kiadta magyarul Maxim Gorkij Irodalmi tanulmányait. A szocialista realizmus alapvető mestere e tanulmányaiban új oldaláról mutatkozik be tengeri hű olvasója előtt. Aki ismeri Gorkij ifjúságának küzdelmes éveit (és ki nem ismeri a *Gyermekéveim*, *Az én egyetemem* és a többi önéletrajzi művek feledhetetlen lapjait!?) azt meglepi e tanulmányoknak magas irodalmi kultúrája. Az egész világirodalom autodidaktái közt nincs még egy, aki az irodalmi kultúrának olyan magas szintjére emelkedett volna, mint Maxim Gorkij. Olvasva tanulmányait, néha már az az érzésünk, hogy egy nagyon szellemes és könnyen író nagy professzor művét olvassuk. A Csehovról, Tolsztojról (és feleségéről), Korolenkoról, Leonyid Andrejevéről szóló tanulmányok feledhetetlenül emberien állítják eléink ezeket a nagy írókat és az egyiknek boldogtalan feleségét. Mozgalmi, ideológiai cikkei, beszédei és tanulmányai élénkek és ma is korszerűek, mintha tegnap írták volna őket.

De minket itt a Nyelvőrben Gorkijnak azok a megjegyzései érdekelnek, amelyek a nyelvi étellel kapcsolatosak. Lássuk előbb Tolsztojnak néhány itt megörökített nyelvi megjegyzését. Uszpenszkij tulaí íróról mondotta Gorkijnak Tolsztoj: „Rosszul írt. Miféle nyelvezet az? Több az írásjel, mint a szó”. Ugyancsak Tolsztoj Gorkij „Arhip” c. művéről a következő érdekes megjegyzést teszi: „E műnek az a része, ahol az esőt írja le — *félíg vers, félíg rit-*

ritmikus próza. Ez helytelen. Ez a probléma, a ritmikus próza problémája Gorkij és írói alkotó művészetét soká foglalkoztatta. Tolsztoj csodálatos epikai tárgyilagossága, szinte hidegsége a prózának ezzel a lírai vonásával sohasem tudott megbarátkozni. Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy a nagy írónak e tekintetben igaza volt. Gorkij versekkel kezdte és maga tesz vallomást. Hogyan tanultam írni c. művében (kötetünkben 175—210. l.) arról, milyen nagy szerepet játszott indulása idején íróművészetében a ritmikus próza. Sokat küszködött, amíg stílusa fölemelkedett a szocialista realizmus tiszta, világos fennsíkjára. Pályája elején olyan nehezen, verejtékesen dolgozott, stilizált, mint Heine és Flaubert — egész életükben. Van egy kifejezése, amely minden író számára eljudekzetes, ez a kifejezés: *a szó kínja*. Minden író érezte életében a stilizálás vajadásának nagy fájdalmát: a szó kínját. De lássuk megnyilatkozásának eredeti szövegét: „Húszéves koromban kezdtem rájönni, hogy sok olyat láttam, éltem és hallottam, amiről kell, sőt muszáj beszélnem az embereknek. Úgy véltem, nem úgy tudok és érzek egyetmást, mint mások; ez nyugtalanná, fecsegővé tett, ingerültséget és zavart oltott belém. Még olyan nagy író olvasása közben, mint Turgenyev, arra gondoltam néha, hogy például az Egy vadász feljegyzései hőseiről talán másképpen is lehetne beszélni, nem úgy, amint Turgenyev beszélt. Ezidőtájt már érdekes elbeszélőnek számítottam, figyelmesen hallgattak a rakodómunkások, péksegédek, a „mezít-lásások“, ácsok, vasúti munkások, a „szent helyek vándorai“, s általában azok, akik közt éltem. Mikor az olvasott könyvekről beszéltem, egyre gyakrabban rajtakaptam magam, hogy nem hű az elbeszélésem, elferdíttem, amit olvastam, hozzáadok valamit magamból, a magam tapasztalatából. Azért volt ez, mert az élet tényei és az irodalom egy egészszé olvadtak össze bennem. A könyv ugyanolyan megnyilvánulása az életnek, mint az ember; ez is eleven, beszélő tény, nem annyira „tárgy“, mint a többi tárgyak mind, amelyeket az ember alkotott és alkot. Az értelmiségi emberek is meghallgattak és ezt tanácsolták: — Írjon! Próbáljon meg írni.

Sokszor szinte részegnek éreztem magam; bőbeszédűségi rohamokat, szó-tivornyákat kavart bennem az a vágy, hogy kibeszéljem mindazt, ami nyomaszt és éleszt; azért akartam mesélni, hogy mindent „kipakkoljak“. Némely pillanatban olyan kínzó volt a feszültség, hogy hisztérikus roham kerülgetett s kiabálni szerettem volna, hogy Anatolij, az üveges — jóbarátom, igen tehetséges fickó — elpusztul, ha nem segítenek rajta, meg hogy a prostituált Teréza igen derék nő és nem is igaz, hogy prostituált, csak a diákok, akik élvezkednek vele, nem látják ezt — aminthogy azt se látják, hogy „Anyuka“, a vén koldusasszony okosabb, mint a fiatal, olvasott születésű, Jakovleva. Titokban, még jó barátomnak, Gurij Pletnyev diáknak sem vallottam ezt be — verseket írtam Terézáról, Anatolijról, arról, hogy a hó nem azért olvad tavasszal, hogy sáros lé formájában az utcáról a pincébe csurogjon, ahol a pékek dolgoznak; hogy a Volga szép folyó, hogy Kuzin, a perences, maga az áruló Júdás, hogy az élet csupa disznóság és lélekölő gond. Könnyen írtam verseimet, de láttam, hogy ijesztőek, és megvettem magam ügyetlenségemért és tehetségtelenségemért. Olvastam Puskit, Lermontovot, Nyekraszovot, Kuroeskin Béranger-fordításait, és igen jól láttam, hogy cseppet sem hasonlítok egyikükre sem. Hogy prózát írjak, arra nem szántam rá magam; úgy láttam, nehezebb a verselésnél, igen finom ítélőképesség és éleslátás kell hozzá, hogy meglássa és kiemelje az ember azt, amit más nem vesz észre — s valami rendkívül tömör, szilárd szóilleszkedést is kíván a próza. Mégis megpróbálkoztam aztán prózával is, de a „ritmikus próza“ stílusát választottam, mert az egyszerű prózát erőmet meghaladó feladatnak éreztem. Ha néha egyszerűen akartam írni, siralmas és nevetséges eredménnyel járt próbálkozásom. Ritmikus prózában hatalmas költeményt írtam. „Az öreg tölgy éneke“ volt a címe. Korolenko néhány szavával földig lerombolta ezt a faalkotmányt, melyben, ha jól emlékszem, „Az élet körforgása“ című tudományos cikkel

kapcsolatos elmélkedéseimet hoztam nyilvánosságra. A cikk, ha nem tévedek, a *Znanyije* (Tudás) c. folyóiratban jelent meg s az evolúció elméletéről szólt. Műveimből csak egy mondat maradt meg az eszemben: „Azért jöttem a világra, hogy ne értsek egyet“. Úgy rémlik, valóban nem értettem egyet az evolúció elméletével.

Korolenko azonban nem gyógyított ki a „ritmikus próza“ iránti szenvedélyemből. Vagy öt esztendő múlva, mikor az „Arhip apó“ című elbeszélésemet megdícsérte, megint kijelentette, hogy kár volt az elbeszélést „valami vershez hasonlóval“ cifráznom. Nem hittem neki, de otthon, mikor átolvastam az elbeszélést, szomorúan tapasztaltam, hogy az egész lapot — a pusztai zivatar leírását — pontosan ebben az átkozott „ritmikus“ modorban írtam. Sokáig üldözött ez engem, észrevétlenül belopódzott az elbeszéléseimbe, megzavarta őket. Valami éneklő modor vonult be az elbeszéléseimbe, ilyesféle, hogy: „A halvány hold sugarai átszelték az apró som sűrűjét, és a galagonya bozontos bokrait“ — s amikor nyomtatásban láttam, pirulva állapítottam meg, hogy az „átszelték“ nem éppen az a szó, ami ide kívánkoznék — az „apró som“-ot pedig „apósomnak“ olvassa az ember. Másik elbeszélésemben „a kifutó kivont kidudorodó zsebéből egy zacskót“ — ez a három „ki“ egymás mellett nem szépítette meg túlságosan „az élet nyomasztó nyomorúságát“. Általában „szépen“ igyekeztem írni. „A részeg odadőlt a lámpaoszlophoz s vigyorgva nézte ide-oda táncoló árnyékát“ — pedig, tulajdon szavaim szerint, csendes, holdfényes éjszaka volt, ilyenkor az utcai lámpákat nem gyújtották meg, s az árnyék sem táncolhat, ha nincs szél és nyugodtan világít a láng. Ilyen elírás, elszólás majdnem minden elbeszélésemben előfordult, éktelenül szidtam magam miatta. Azt írtam: „nevetett a tenger“ és sokáig azt hittem, hogy ez jól van. A szépség hajhászása közben állandóan vétettem a leírás pontossága ellen, helytelenül mutattam meg a tárgyakat, eltorzítva ábrázoltam az embereket. „Hanem a kemence magánál nem így áll“ — jegyezte meg Tolsztoj, mikor a „Huszonhat férfi — egy leány“ című elbeszélésemről beszélgettünk. Kiderült, hogy a perescütő kemencelángja nem világíthatta meg úgy a munkásokat, ahogy én írtam.

Csehov azt mondta nekem Medinszkajáról, a „Foma Gorgyjejev“ szereplőjéről: „Ennek, öregem, három füle van, van egy az állán is, nézze csak!“ Igaza volt — valóban ilyen ügyetlen perspektívában mutattam meg azt az asszonyt. Az ilyen, látszólag kicsi hibáknak is nagy a jelentőségük, mert megsértik a művészet igazságát. Általában igen nehéz megtalálni a helyes szavakat s úgy rendezni őket, hogy kevéssel sokat mondjunk, hogy „szűk legyen a szó, tágas a gondolat“ — hogy a szavak eleven képet adjanak, röviden meghatározzák az alak fővonásait, egyszerre a lelkébe véssék az olvasónak az ábrázolt személy mozgását, viselkedését, beszédmódját. Egyrészt „ki kell színeznit“ szavainkkal az embereket és a dolgokat, másrészt pedig olyan plasztikusnak, elevennek kell őket ábrázolni, hogy szinte tapintásra kínálkozzanak kezünknek, ahogy Tolsztoj „Háború és Béké“-jének hőseit gyakran szinte megérintené az ember. Egyszer néhány szóval le kellett írnom egy középoroszországi vidéki városka külső képét; bizonyára ültem vagy három óra hosszat, míg sikerült a szavakat összeszednem és ilyen rendbe raknom: „Szürke utak ostromsapásai csíkozták a hullámos síkságot, melynek közepén úgy feküdt a tarka Okurov városka, mint bonyolult játékszer a széles, ráncos tenyéren.“ Úgy éreztem, jól írtam meg ezt — de mikor az elbeszélés nyomtatásban megjelent, láttam, hogy valami kicifrázott mézeskalács-hoz vagy bájos bonbonnière-hez hasonló alkottam.

Általában: a szavakat a legszigorúbb pontossággal kell használni. Íme egy példa más területről: „A vallás — ópium a népnek.“ Igen ám, csak hogy az orvosok fájdalomcsillapító szerként adják a betegnek az ópiumot — az ópium tehát hasznára van az embernek. Arról viszont, hogy az ópiumot szívni is szokás, mint a dohányt, hogy az ópiumszívás tönkreteszi az embert, hogy

az ópium veszedelmes méreg, lényegesen ártalmasabb a pálinkánál is — arról a széles tömegek nem tudnak. Balsikereim mindig eszembe juttatják a költő panaszos szavait: *Nincs kin a világon a szó kínjánál eszöbb.* De ezt nálam sokkal jobban elmondja A. G. Gornfeld, „A szó kínjai“ című könyvecskéjében, amelyet 1927-ben adott ki az Állami Kiadó. Ezt a szép kis könyvet nyomtatékosan ajánlom figyelmetekbe, ifjú társaim a tollforgatásban“ (197—201).

Az idézett verssor Nadszon „Kedves barátom, én tudom, igen jól tudom“ szavakkal kezdődő címtelen költeményéből való. Az írónak az a tanulmánya, amelyből a fenti idézet való „Hogyan tanultam írni?“ eredetileg külön röpiratként jelent meg, bővebb címmel: „Munkás-levelezőknek és katonalevelezőknek arról, hogy hogyan tanultam írni“ Moszkva G. I. Z. 1928.

Az olvasót kissé meglepi az, hogy a 343. lapon Gorkij igen jó társaságba helyezi Bazac, Zola, Maupassant, Dickens társaságába és diosőíti Knut Hamsunt. Igaz, hogy a cikk, amelyben ez történik, az *Izvesztija* 1932. ápr. 26-iki számában jelent meg, amikor még Hamsun nem követte el aljas árulását. A könyv végén lévő részletes, pontos jegyzetekben ez a megjegyzés is helyet foglalhatott volna.

Rubinyi Mózes

Móricz Zsigmond válogatott elbeszélései. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951.
(Magyar klasszikusok.)

A M. Irodalomtörténeti Társaságnak nemrégiben megindult Magyar Klasszikusok c. kiadványsorozata nagyértékű kötettel gazdagodott. Itt jelentek meg Nagy Péter gondozásában Móricz Zsigmond Válogatott elbeszélései. A hozzáértéssel, szeretettel összeállított gyűjteménynek gazdag anyaga az írónak 1907-től 1937-ig megjelent novellái közül került össze. Sorra megtaláljuk benne a legszebb Móricz-novellákat; mindazokat, amelyek kezdetben az íróra a figyelmet felhívták, később pedig pályája folyamán írói erejének izmosodását mutatták. Bevezetőül Nagy Péter mélyreható bepillantással, biztos kézzel megrajzolja Móricz Zsigmondnak, a novellistának arcképét, s megismerteti még az olvasót az írónak e műfaj terén megállapítható művészi alkotó módszerével is. Sajnálatosnak tartjuk azonban, hogy a kötetnek sok irányban is gondosságot, jó érzéket tanusító kiadója teljesen megfelelő Móricz Tavaszi szél c. novellas kötetéről. Megértjük, hogy az anyag nagy gazdagsága miatt lemondott róla, hogy a pályakezdő elbeszélésekből is ízeletet adjon. Talán attól is tartott, hogy ezzel a novellák egységes hatását némiképp veszélyezteti. A bevezető tanulmányban azonban nagyon hasznos lett volna erről a könyvről is szólni. Ennek a műnek Móricz írói fejlődésében való szerepére e sorok írója egy más alkalommal e szavakkal mutatott rá: „Talán nem lesz érdektelen megemlíteni, hogy az író pályakezdő idejéből való novelláit tartalmazó Tavaszi szél c. művének egyik elbeszélésében, Az atyafiságban, egy előtte lefolyó jelenetet Kemény Zsigmond tollára méltónak nevez. Ugyanebben az elbeszélésében továbbat Tolnai Lajos-féle kisvárosi alaknak tartja az egyik szereplőt. A történet befejező részében aztán a menyasszony bájossága az Aranyember Noémijének, a vőlegény deli megjelenése pedig ugyancsak Jókai Szentirmay Rudolfjának emlékéért éleszti fel benne. Végezetül pedig azt a kijelentést teszi, hogy az előadott események olyan édes hangulatokat keltettek benne, mint Baksay Sándornak Gyalog-ösvénye s Szederindái. Ezek az utalások bizonyosan nemcsak irodalmi emlékek felelevenedésére mutatnak, hanem önkéntelenül arra is vallanak, hogy az említett írók alkotó módszerükkel, stílusukkal többé-kevésbé hatással voltak Móricz Zsigmond írói jellemének kialakulására. Az érintett hatások azonban igen korán feloldódtak benne, mégpedig olyképpen, hogy csak elősegítették írói egyénisége önállóságának minden irányú teljes kifejlését“ (Nyr 73 : 296—7). A kötetnek Móriczra való (saját szavaival megállapított) jelentőségét mutatja a könyv elején 1912-ben illesztett előszava is. Az önmagát

kereső évekre s az érvényesülésért folytatott fájdalmas küzdelmekre célozva, írja ugyanis az itt következőket: „Ebbe a petrencébe egy szomorú tavasz avarja kotródott egybe. A tavaszi szél nem rügyet fakaszt, hanem elsodorja a tavaszról itt maradt holttörmelékeket az új csírák becses tüi elől... a tavaszi szél csupa fájdalomrügyeket birizgál. S azt is úgy, mintha misem történnék. A tavaszi szél mindent ígér, semmit sem ad. A tavaszi szél átkot esal ki a fagyra-hőre kitakart csírákból. És így, messziről milyen csodálatos, édes és meleg és illatos a soha vissza nem térő, elrepült drága tavaszi szél!” (Megjegyezzük, hogy Nagy Péter ezt a kötetet még a Móricz novellás kötetét felsoroló összeállításba sem veszi fel.)

A tartalmas bevezető tanulmány rámutat Móricz stílusának kiváló tulajdonságaira. Idevonatkozó újszerű megállapításai közül az egyik méltó rá, hogy eredetiben is idézzük: „Stílusának drámaisága lépten-nyomon kiütközik: az, hogy kerüli a hosszas leírásokat s inkább a beszédmodor vagy a gondolatok hű ábrázolásával festi le az egyént, a kort, a tájat, a társadalmat; az, hogy szereplőinek szavai sohasem csak szavak, de mindig cselekedetek, melyek előrelelendítik a cselekményt.”

Hangsúlyozni lehetett volna még Móricz stílusának egy másik jellemző tulajdonságát: az írásaiban elevenen lüktető ritmust is. Olvasás közben ugyanis sokszor úgy érezzük, hogy az írónak szinte hallható, élő beszéde természetes szólamokra tagolódással, a nyelv zenéjével cseng fülünkbe (l. Nyr 41:255, 73:43). Az itt elmondottakra emlékeztetve csak arra szeretnék rámutatni, hogy Móricz írásában olykor még azt is észlelhetjük, hogy az egymásután következő ritmikus szólamok csaknem egyenlő hosszúságúak, szinte megegyeznek *szótaguk száma* szerint is. A *Márkus* c. rajzban a nyugalomba készülő öreg harangozó így ad számot a földi javakkal való gazdálkodásáról: „Osztán volt mindenünk. Lakás, fűtés, kert az ekléziától, a temető-kaszálás egy tehénkét, himi-humi moslék egy-egy malackát, a talló az apró jószágokat eltartotta.” A második mondat szólamok szerint így tagozódik: Lakás, fűtés, kert az ekléziától, | a temető-kaszálás egy tehénkét, | himi-humi moslék egy-egy malackát, | a talló az apró jószágokat eltartotta. Ez a négy szólam, amint láthatjuk, mindegyik azonos fajta gondolatot tartalmaz. Emellett pedig a szótagok száma ekkép alakul bennük: 11, 11, 11, 14. A Hét krajcárban olvassuk még pl.: „Mert látod mosni akarok, | ahhoz szappan kell, | szappanra legkevesebb hét krajcár kell, | kevesebbert nem adnak, | nekem már van három, | még kell négy, | az itt van ebben a kis házikóban“. Ritmuserzékének olykor annyira átadja magát Móricz, hogy lírai költő módjára, mintegy játszik a szavakkal. „Ilyen volt az élete is, még mindig kék volt és ragyogó, mélységes kék, amelynek a fenekén fekete feketeség fenyeget, de a színén fehér kajánságok, fehér kárörömök apró buborékai izztak“ (148). Máskor meg a színekben való gyönyörködését igyekszik olvasóival megosztani: Utánanézett, hogy kavarodik bele a kék szöknya a zöld búzába, hogy virít ki a fényes sárga kendő csillogva a napfényen, s hogy távozik, hogy eltűnik, mint hajnali álm, amely olyan nagyon szép, s olyan könnyen elillanó (55). A kötet olvasása közben Móricz Zsigmond írásainak szemléletességében, kifejező és megjelenítő erejében is sorra gyönyörködhetik az olvasó. A gondolataiba mélyedt nagykunsági parasztot így varázsolja szemünk elé. Letette fél öklét az asztalra, másik kezét a térdén nyugtatta s úgy megült maga elé meredve, mintha a saját hetvenesztendős nagyapja volna (57). Elképzeltető szavára a síkságnak mérsékeltbb természeti szépségei is elének vetítődnek: Gyönyörű tavaszi volt az idő, enyhe, engedékeny, veteményező idő, sárga napsugarak csillogó aranyat hintettek a tócsákba s a fű buján zsendült a kerítés tövében (143). Egy eredetien alkalmazott határozó-szóval, jelzővel már egymagában is az olvasó elé tárja a különféle jelenségeket: A rokon ott lakott a falu derekán, a legnagyobb parasztházban, amely csak úgy terpeszkedett a vályog-oszlopaival s puffadtan nézett apró ablakaival (13). Találó

jelzőivel eleven hangképeket tud ébreszteni: Egy idő múlva a két komondor is észrevette, hogy idegenek közelednek s mély, konduló ugatással ők is rákezdtek (216). A puli a gazdája lábához állt s abba nem hagyta egy pillanatra a csikorgó esaholást (216).

Folyóiratunk újabb évfolyamainak úgyszólván minden száma igazolja, mennyi szólást, eredeti szóhasználatot, tájszót tartalmaznak Móricz írásai. Mintahogy (csak a legnagyobbakat említve) Arany János, Jókai Mór gazdag nyelvének szótári feldolgozása nagy kincsét jelentené nyelvtudományunknak, ugyanezt Móricz Zsigmonddal kapcsolatban is bizvást elmondhatjuk.

Simonyi Zsigmond már a pályakezdő írónak legelső könyveiből is jól látta, hogy írásai komoly bizonyítékokat tartalmaznak a legeredetibb nyelvi sajáttságok vizsgálatakor. A jelzők mondatlana c. nyelvtörténeti tanulmányában, Az értelmező jelzőről szóló fejezet 2. pontjában megjegyzi Simonyi hogy „a melléknév igen sokszor valami fokozást, nagyítást, valami meglepőt fejez ki”. Állításának igazolására egy-egy példamondatot idéz Móricznak két novellás könyvéből, a Hét krajcárból és a Tragédiából. Elegendő lesz, ha ennek értékelésére megemlítjük, a Hét krajcár 1909-ben, A jelzők mondatlana pedig 1914-ben jelent meg. Móricz írásai azonban nemcsak a kifejező költői stílust szemléltetik, hanem az olvasóban a magyaros nyelvhasználatot is erősítik. Szóljunk még arról is, hogy a Móricz használta régi-és tájszavak magyarázatául a kötet végére négy lapnyi kis szótárt függesztett a gyűjtemény sajtó alá rendezője. Kár, hogy ez a szótár ennyire szűk keret közé szorult, s emiatt hiányosságokat mutat. Móricznak régiességben és tájszavakban gazdag nyelve több magyarázatot kívánt volna. Szívesen láttuk volna a szótárban pl. ezeket a szavakat is jelentésükkel, magyarázatukkal együtt: dákos (82, rövid kard, handzsár), fájlondis (80, posztófajta), halászré (201, az utak jegén támadt vizesgödör), hujjákol (83, kiabál, kurjongat), miszlik (75, apró darabok), szolgafa (204, bogrács v. üsttartó); s még több efféle szót is is bizvást be lehetett volna a szótárba sorolni.

Beké Ödönnek Móricz-szómagyarázatai között csak nemrégiben olvashattunk a *fakula* kisújszállási tájszóról (Nyr 74:474). Ennek közlése is hiányzik Nagy Péter szótárából. A szómagyarázatokban tévedésekre is bukkanunk. A *szemöldökfa* szerinte 'sárgerenda'; valóban azonban a 'fölső küszöb (az ajtó borításának a fölső része a küszöbbel szemben)'. Helyre kellett volna a szótárban igazítani Móricz Zsigmondnak egy helytelen szóhasználatát is. Az *Ebéd* c. novellában azt írja ugyanis: „A régi gerendák helyén stukkatúr *padmaly* volt” (197). A *padmaly* jelentése azonban 'vízvájta üreg'. Sajnálattal tapasztaltuk ebben — az egyébként büszkeségünkre váló — kiadványban a következő súlyosabb sajtóhibákat: vígan *dobogó* csutkalángon (*lobogó*, 32); a *kórágyun* feküdt két sebesült baká (119); *búszaszemmel*, véreres szemmel néz körül (busaszemmel, 120), *biciglit* (egy főkapitány szavai közt, 208). Felvetjük, nem volna-e helyes, ha az Irodalomtörténeti Társaság nyomtatás előtt még egyszer átnézetne a sorozat köteteit. Úgy érezzük, a magyar klasszikusok művei ezt az áldozatot is megérdemelnék. Szeretném, ha ezek a sorok — bármily szerény mértékben is — fokoznák a könyv iránt való érdeklődést. Jól tudom, hogy a novelláskötet olvasói érezni fogják, hogy mindazok, akiknek munkájával ez a mű a közönség elé kerülhetett, méltó módon biztosították, hogy Móricz Zsigmond elbeszélésírói kiváló tehetségében hosszú ideig gyönyörködhesünk. A díszes kivitelért a Szépirodalmi Könyvkiadót is elismerés illeti.

Dénes Szilárd

MAGYAR NYELVŐR

75. ÉVFOLYAM * 1951 SZEPTEMBER—OKTÓBER * 5. SZÁM

Íróink nyelve

JÓKAI-SZÓ- ÉS SZÓLÁSTÁR

Írta: Goda Géza

Hosszabb idő óta egy Jókai-szó- és szólástár szerkesztésével foglalkozom, mert úgy érzem, hogy örvendetesen megindult nyelvtisztító mozgalmunk mindaddig suta marad, amíg egyúttal meg nem indítunk olyan *nyelvgazdagító* mozgalmat is, amely a magyar nyelv dús irodalmi hagyományait van hivatva *gyakorlatilag* használható értékévé tenni szocialista irodalmunk számára. E mozgalom lehetőségeit okvetlenül és mielőbb meg kell teremtenünk, amit úgy értek, hogy a mult haladó íróinak szókinsését, sajátos nyelvi fordulatait, szóösszetételeit, hasonlatait, szólásait, közmondásait, táj-, személy- és tárgyleírásait, képeit a mi szocialista irodalmunk gazdagítására össze kell gyűjtenünk és főleg *könnyen hozzáférhetővé* kell tennünk. Kétségtelen, hogy e föladat egyrésze szoros értelemben vett nyelvtudományi föladat, amelyet nyelvészeink nagy buzgalommal iparkodnak is teljesíteni, de ez lassan készülő, szigorúan nyelvtudományi munka. A kibontakozó szocialista magyar irodalomnak azonban nagy szüksége van olyan *nyelvi vérátömlesztésre* is, amely a mult haladó íróinak művészi, *írói nyelvét* a leggyorsabb úton képes átönteni a mi szocialista irodalmunk vérkeringésébe. Ilyenformán föladatunk olyan *gyakorlati* mű megteremtése, amely a sztálini nyelvtudományi föltételeinek megfelelően, az *íróművész* szempontjából akarja a legfejlettebb magyar írók és költők beszédgazdagságát gyakorlati módon megnövelni mai élő irodalmunk számára.

Ezeknek a szempontoknak megfelelően, elsőnek Jókai Mór műveire nyúltam, mert ha nem is *nyelvtani szabatoságával*, de *nyelvi gazdagságával egyeilen magyar prózáiról sem vetekszik vele*. Tolnai Vilmos az Akadémián tartott előadásában azt írta róla, hogy Jókai szókinsése kifogyhatatlan és gazdagságban fölülmúlja a magyar szókinsés nábobját, Arany Jánost is. Gyulai Pál, aki Jókai legszigorúbb bírálója volt, szó- és szóláskincse gazdagságának a legnagyobb dícsérettel adózott, Arany János pedig azt írta róla, hogy „Jókai műveit olvasva, mintha újra tanulnók tőle a kedves anyai nyelvet, azt a valódit, melynek megragadó ereje nem kisebb természetes bájainál és szemem szedett kifejezései ép oly határozottan, mint festői plaszticitással terjesztik és szabják meg a gondolatot... Élvezetet talál benne mindenki és *egy író* és nyelvtudós *tanulást* meríthet belőle“. Folytathatnám az elragadtatásnak azon szavaival, amelyeket Mikszáth Kálmánon, Simonyi Zsigmondon és Tóth Bélán kívül (aki különben elsőnek pendítette meg

egy Jókai-szótár gondolatát) sokan ejtettek róla. Bóka László a „Csillag“-ban „A köszívű ember fiai“-nak legújabb kiadásához írt bírálatában ezt írja: „Jókai szókészlete kimeríthetetlen gazdagságát föl sem lehet mérni... egy Jókai-szótár összeállítása nyelvünk szótári készletének jelentős részét tárolná“. Mindezekhez még két körülményt kell hozzáfűzőm. Az egyik az, hogy több száz elvtársam körében arról győződtem meg, hogy sok száz szó, szólás, szókép és hasonlat, melyet Jókai műveiből eddig följegyeztem, mai irodalmunkból teljesen kivészett, de dolgozóink nyelvében jórészt még él, mégpedig nem is tájszóként. A másik, hogy Jókaihoz a szűkebb honfitársi viszonyon kívül (én is komáromi vagyok) a személyes ismeretség szép emléke is fűz. Nem egyszer gyönyörködtem magyar beszédének szépségében és gazdagságában és így sok szava és szólása személyes élményként él még bennem.

Ezek azok az okok, amelyek arra ösztönöztek, hogy egy Jókai-szó- és szólástár elkészítését megkíséreljem. De kinek?

Elsősorban persze íróink, költőink és ujságíróink számára, hogy nyelvüket gazdagíthassák s visszavihessék mai irodalmunkba, ami az idő folyamán elveszett belőle, aztán szónokaink és mindenki számára, aki ma gyűléseinken felszólal, tanít és tanul. Eddig vagy harminc kötetet dolgoztam föl Jókai műveiből, de máris több száz elhullott, elfeledett szót, szólást, szóképet, leírást találtam, amelyet szocialista íróink virágcserepeibe kellene átültetni és új életre öntözni. Találók, jó és „szép“ szavak ezek, legnagyobb részük a dolgozó nép kertjében termett, nem is igen kell magyarázni őket, maguktól nyitják értelmüket, vagy a mondatból válnak érthetőkké. Az itt felsorolt példák is fölgarnadolt kincsei az értelemnek és meggyőző erővel bizonyítják, hogy a szó igazi művészete csak annak az írónak táruul föl, aki a dolgozó nép kútjára jár meríteni.

Jókait — írják nyelvészeink — inkább nyelv^{mű}vésznek, semmint nyelvtudósnak kell mondanunk. Nyelve, főleg szókincse és szólástára hálás terület az íróművész és szónok számára. Szavainak számát hozzávetőleg 20 000-re tehetjük. Gyermekkorra óta tudott latinul, franciául, angolul, olvasott görögül, olaszul és szláv nyelveken. Anyanyelvének alapja szülővárosának, Komáromnak nyelve, melyben, a Mátyusföldje, a Csallóköz és a Dunántúl nyelve találkozik. Ez a nyelv pápai és kecskeméti diákoskodása folyamán kibővül az alföldi és duna-tiszaközi aranygal. A komáromi hajóácsok, molnárok, szekeresek, mesteremberek szaknyelvével már otthon megismerkedik, Kecskeméten a pusztai élet szókincsét, patvaristasága és jurátussága idején a stílus kuriálist ismeri meg, tordonai remetesége a palóc nyelvbe, a szabadságharc pedig a politikai és katonai szótár ismeretébe avatja be. 1853-ban először járja be Erdélyt és mindenütt buzgón gyűjti és jegyzi a szavakat és szólásokat, tanulmányozza a nép életét, munkaeszközeit és írói módszeréről ő maga ezt írja: „A kornak szokásait, hangulatát, fogalmait, eszméit, divatját, nyelvét és kifejezéseit át kell tanulmányozni, beutazni a helyszínt, föl kell venni a tájak, viseletek rajzait, a műhelyek titkait ki kell fürkészní és szaktudósoktól leckét kell venni.“ (Negyven év visszhangja.) Jókai nyelvének főforrása tehát nagyarányú, fíradhatatlan gyűjtése a nép körében, de tanulmányozza a magyar szótár-irodalmat is s nem voltak alótte ismeretlenek Baranyai Decsi János szólásgyűjteményétől kezdve

az összes szótárak sem. Ezenkívül szorgalmasan olvasta a régi emlékiratokat, családi följegyzéseket és kedves nyelvi forrásai voltak Ipolyi Mythológiája, a Kandra Kabos, Orbán Balázs művein kívül Károlyi bibliája, Molnár Albert zsolttárai, de még a debreceni Fűvészkönyv, sőt a szakácskönyvek is. Főforrása mégis maga a nép nyelve volt, amelyet szakadatlanul tanulmányozott s aztán az asztalán százával heverő cédulákról használta föl a „szép“ szavakat, ahogy mondani szokta. Ezek a források ma már csak nagyon nehezen hozzáférhetők íróink számára s nagyjában ugyanez áll folyóiratainkra is, a Magyar Nyelvőr még föl nem dolgozott gazdag anyagára s a Magyar Nyelv évfolyamaira is. Legalább is felette megkönnyítené íróinknak, ha könnyen kezelhető szótárban összegyűjtve kaphatnák meg ezt az anyagot, amelyből, amint egyik kiváló nyelvészünk írta: „szinte az egész magyar frazeológiát össze lehetne állítani“.

E roppant gazdagság mellett Jókai művei egyúttal példatára a hibás szófűzésnek és vétkes szólásoknak. Hiába figyelmeztette e hibáira Gyulai Pál és Arany János, Jókai „az élthez járt isko'ába nyelve kincseinek gyarapítására. Jó tanuló volt, de a vásott gyerekekre is hallgatott“. Ilyenformán talán nem lesz helytelen, ha a Jókai-szótárhoz olyan függelék is csatolok, amely jellemző hibáit is összegyűjti. Ebből is sokat lehet tanulni a szocialista magyar írónak.

Mutatóba most még idérok egy kis gyűjteményt Jókai szavaiából, jelzőiből és szólásaiból. Egy kissé félve teszem, nehogy azt higgyék, hogy a javát szedtem ki a színing telt hombárból s hogy a többi csak ocsú. Amit ide írok, csak elenyésző kis része a Jókai kincsének.

Kezdem a főneveken, mint aminők: a *csololyó* s annak *akoná-ja*, a *csorvás láz*, a *patécs*, a *tűzhányó kámvája*, *tocsogó*, *kapicány*, *kaptató*, *csereklye*, *ungorkodás*, *marcafánk*, *nedrebulya*, *toklász*, *csáté*, *bércse*, *pontár*, *csahintás*, *ádázat*, *csompó*, *csepesz*, *csiling*, *csükküllő*, *cíher*, *haricska*, *éjfel*, *finak*, *szittyó*, *kászu*, *petek*, *szüleség*, *ralconca*, *i-ék*, *formeteg*, *száp*, *tajag*, *panor*, *roha*, *csombak*, *víz moha*, *torongy*, *bü-ü*, *csánkó*, *csetenttyú*, *csihés*, *bösztorzár*, *csomolék*, stb. stb. stb.

I g é k : *Ducolgatni* a csesemőt. *Odalippenni*, kézbe *kuporitani*, *elsírolni* (a halottat), *söntörködni*, *megneszelni* (valakit), *gornyadozni*, *ógni-mógni*, *elserkenteni* (a gyufát), *cseregetni* (mint a veréb), *átvegyekedni*, *elmérgedni*, *elpendülni* (mint a villamos csengő), *karistolni* (mint a szekér kezeke), *fölocstani*, *szemszurkálni*, stb., stb.

J e z ö k : *tarjasos főkötő*, *bodor*, *huncutka*, *utca-rekesztő sokaság*, *csapinós sziklafal* *égostromló tűzoszlop*, *tajtéktúró hullám*, *villámkullató fergeteg*, *permeteg víz*, *lengő lépés*, *lélekbódító szer*, *jégverte víz*, *lángvérű paripa*, *gubancos vadállat*, *bagolyrúgta ház*, *bajforduló álom*, *kövér illat*, *életre imádkozott szépség*, *sunda lepke*, *szekértörő lejtő*, *kucorgó*, *hétrébe-gyűrt parasztnép*; *szemjénvesztő kápra*, *csengő virág*, *az éj neszes csöndje*, *ablakrázkódlató dörrénés*, *nyífnya* *poéta*, *népvilágtó elme*, *kopogós zsemlye*, *szőnyujtogató fecsegő*, *légbolygató éjzenés*, *népirtó útközét*, *szárnyas szempilla*, *süülök orr*, *zártajkú jövendő*, *csapról eresztett kritika*, *szivárványszikrázó csillag*, *leányszalasztó röhej*, *morotvás lápvíz*, *égvirág szem*; *riha*, *rusnya nép*; *biborpojájú fellegecske*, *difinyós dárúdó*, *qöcsörtös nyírfa*, *jó feleségtartó ember*, *nyámmnyila legény*, *emberhangtalan magány*, *baboshátú kutyadölyve*, *nyíjfogó rigyezés*, *ménestartó nagyúr*, *pisla szemvágás*; *ágról szakadt*, *ágra szánt cigány*; *népjárta utca*, *fölgarmadott kincs*, *varázstevő szem*, *kapura vigyázó öreg*, *hajnalalkiáltó kakas*, *tohonya természet*, *avult seb*, *álomhíntő fű*, *csillagtűzű csók*, *tövéfű*, *erdőnyílvő forgószél*, *pirók asszony*, *idomvesztő ruha*, *tarjasos hordó*, *szóbrló malom* (országgyűlés), *kutyakopogós zene*, *kelevész-hajigáló szilaj asszony*, *emberigázó uraság*, *pákosz gunár*, *terebély fa*, *anyavesztett madár*, *csörgeteg patak*, *csereklyés út*, *szila tekintet*, *rikács ordítás*, *ámolygós állapot*, *csahintós hang*, *bongyora haj*, *buckós orr*, stb., stb.

S z ó l á s o k : De iszen bekötöm én annak a koszorúját. A baj bunkós végét az urak mindig a parasztra háritják. Úgy tett, mintha csak azt számolná, hogy hány makk van a fán. Úgy kiseprűzöm, mint a kurta kuvaszt. A nép a pineékbe, asztal alá ásta, ami félője volt. A gyerek megnő, megszakállasodik. Jó fegyver a husáng is, jó ha ember fogja.

Már jól behaladt az idő az éjszakába. Bolond az, aki bivaly alatt borjút keres. Nem jó az orgonafának kihajolni a kerítésen, mikor virágzik: szakítanak róla. Oh te kutya, te is mindenkinék csóvólod a farkadat, akit szalonnázni látsz. A bunda se változik meg veled, ha kifordítják. Mégis bunda a bunda. Nagy baja van ennek: két lyuk van az orrán. Futott, amerre a világnak nincs szája. No, most aztán itt süthetjük a makkot három napig. Az úr jobban tudja, mert hogy aranylánc van az óráján?! No kotty belé, szilvalé. Leányféle van itt a saraglyában. Azt hiszi az úr, hogy a ló is olyan kutya, mint az ember? Ház az meg miféle sunda-bunda? Hazudsz, hazudsz, anyád mellé kuporodsz, annak is nagyot hazudsz. Akkor megyen a kecske a rétre, amikor legjobb dolga van. Az urak tudnak minden rosszhoz, ki tudják küldeni a vakondot a maguk rétjéről s arra a rétre küldik, akire haragusznak. Nagy úr lett ebből, már gólya van a cimerében. Megfogta magát, mint a majom az enyves csizmában. Gyorsan öcsém, zabban a lovak! Most aztán nyargalandum, gyerünk! Nyakas hazafi ez, semmiféle lében ezt meg nem főzik. Nagyon okos ember ez, meg tudja még azt is mondani, mi fán terem a lencse! A magyar csak akkor fizet, ha megharagítják. Fizetni csak utoljára kell, akkor sem muszáj. Lesz ott ne mulass, csak egyszer én kapjam hónom alá a dudát! Úgy bánik az asszonnyal, hogy adom, veszem, az a oroszlan törésével attól, hogy sörénye nincs, mégis oroszlan. Csupa sarokra megy az, amit ez az ember beszél. A végén még majd ő kerül a kert felől. Jól odanézett az asszonynak, az is megállta lelkesen. Nagy világlánya volt ez fiatal korában. Utcucu! Szűk az utca! Búcsu ez mézeskalács nélkül. Másforma peteket is láttam én már életemben! Én is a tenyerem törésével keresem a kenyeremet. Pénzzel járják a vásárt. Elindult világga, szerencsét házasodni. Hát ez itt a göcs a dologban! No, úgy még nem jártam, amióta kétágú vagyok. Csak én egyszer lovon ülhessek, majd megtudják az urak, merre nincs bedeszkláva a világ. Ne cseregi, te asszony! Fölgyűrték magukat a kocsiba. Ennek is ki van keményítve a bajusza! stb., stb.

Tájleírások: a dobsinai jégbarlang, a Duna (a nagy ellenség), a Hortobágy, a sztracénai sziklaszoros, a Vaskapu, a Balaton, a Majthényi sík, Szicília, a Bosporus, az Aetna, a régi Pest, stb., stb.

Személyleírások: az asztalos, a komáromi halász, az alföldi csikós, gulyás, kondás; Bédly Pál, Bédlyné, Teleky Mihály, Noémi, Athália, stb., stb.

Tárgyleírások: Kemény János ebédje, a szerály, Teleki szobája, Bánffi Dénes hazatérése, Eveline otthona, stb., stb.

Talán ennyi is elég lesz mutatóba. Ha ez a kis példatár nem volna elég meggyőző, csak annyit kell még megmondanom búcsúzóul, hogy amit leírtam, csak igen kis töredéke annak, amit Jókai harminc kötetéből eddig kibányásztam, pedig még vagy száz van hátra.

Most még a Jókai-szótár szerkezetéről akarok egy-két szót mondani. Az első, a tulajdonképpeni szótár részei ezek lennének: *a)* főnevek, *b)* melléknevek (jelzők), *c)* igék, betűsorban és egyúttal tárgyak szerint is csoportosítva. A második részben volnának *a)* a szólások és közmondások, *b)* a hasonlatok, *c)* a táj-, személy- és környezetleírások.

Tudom jól, hogy a nyelvtudós ennél jóval többet kívánna egy szótártól — de én, amint mondtam, csak könnyen kezelhető szótárt akarok íróársaim kezébe adni. Csak egy szép, nagy szöbokrétát, melynek virágait Jókai is azokban a kertekben és réteken szedte, amelyeket ezer éven át a magyar nép veritéke öntözött.

MONDATSZERKEZETEK KRÚDY STÍLUSÁBAN

Írta: Herczeg Gyula

Az irodalomtörténeti impresszionizmus, amikor a harmincas évek táján olyan népszerűvé vált Krúdy stílusának meghatározásáról vagy éppencsak leírásáról volt szó, nem adhatott mást, mint lényegét: az irodalommal rokon művészetek formanyelvének frazeológiáját használta ott, ahol pontos nyelvi és nyelvészeti definíciókkal kellett volna élnie. Gyakran hivatkozott zenei mágiára, színekre és „valamilyen túltelített édességre, mely olyan, mint az agyoncukrozott, soká a napon érlelt befőttké, amely visszacsalogat újból és újból Krúdy műveikhez.” Jellemezte azután Krúdy stílusát úgy is, mint „magá-

nyos, senki máséval össze nem téveszthető, mélyen zengő hangot", elmondta róla, hogy „művészete egy zseniális cigányprimás művészete, aki ösztönére bízta magát; írásművészete a mélyhegedű játékához hasonlít, amelyen nem egy bizonyos, meghatározott melódiát játszik, csak járta a vonót, fantáziál, ..., ábrándos hangok rezegnek ki a húrok alól, hol sötétben, hol átvilágosodva, de mindig melázón, néha nekiindul egy bánatos dallal, hogy aztán játékos, tréfás futamok következzenek.“ Van olyan kritikus, aki szerint Krúdy „prózája a zenéhez áll legközelebb. A legkorlátlanabb és legkifejezőbb művészetéhez... Hosszan elnyúló, melódikus mondatait szinte kótázni lehetne, annyira zeneileg éreztetik meg a hangulat emelkedő vagy lejtő, kromatikus hangsorát. Magányos cigány tud csak így muzsikálni — magának. Melázó futamaira figyelve éjfelek és delek kongó óraütéseit halljuk a rövid szünetekben s a végtelen inga megállíthatatlan lengését látjuk hajnalból alkonyatba szállani.“

Kelemen László 1938-as értekezése (Szegedi Magyar Irodalomtörténeti Intézet 17. sz.) az egyetlen jelentős lépés a stílusképletek tisztázása útján, bár általában ő is elfogadja az impresszionista kritika elsietett állításait; ő is párhuzamot tételez fel Proust és Krúdy közt, Krúdyt a magyar Proustnak tartván. (Sötér Játék és Valóság c. tanulmánykötetében Krúdyt viszont Giraudoux-hoz hasonlítja a 125. l-on). — Elfogadható Kelemen álláspontja az asszociációkat illetően, melyek, mint az események folyamán felvetődő sajátos ötletek, felbontják a novellai egységet. Ezzel szemben a mondatszerkezetek konkrét tanulmányozása terén Kelemen mindvégig a felszínen marad. Egyhelyütt pl. helyesen rögzíti le, hogy „Krúdy mondatai túlnyomórészt romantikus tirádák. Kompozíciójuk zenei (nem logikai) és az asszociáció szabályos hullámai (nem periódusok) építik fel. Mellérendelésekkel... terhes“ (91). Viszont a tézis részletekbemenő, mondattanilag is elfogadható kifejtése elmaradt, mert hiszen az a magában álló megjegyzése, hogy Krúdy „leggyakoribb színező fogása az, hogy a hosszú tiráda után egy, esetleg több rövid mondatot iktat“ (92) nem tekinthető a kérdés mégcsak elemi taglalásának sem.

Az emondottak után nem kell bizonyítani, hogy — mint ahogy Krúdy stílusa valójában mindezideig nem került a beható vizsgálat boncolókése alá — elérkezett az ideje, hogy a szorosan vett nyelvészeti (mondattani) kutatás legújabb eredményeit figyelembe véve, új módszerrel kísérjük meg újat mondani. Hiszen Krúdy irodalomtörténetírásunk nagy adóssága, aki mélyebb elemzést is megérdemel a sok helyütt, sokszor elmondott, lelkes, jóindulatú, de általánosságokban mozgó megállapítások után.

I. Krúdy szívesen és gyakran alkalmazta az összetett mondatot és stílusának az impresszionisták által feltételezett zeneisége minden bizonnyal ezzel a tapasztalati ténnyel van összefüggésben. Általánosan elfogadott tétel terjedőssége, mondatainak kanyargós, dallamos és pongyola áradása, amely felszínes olvasásra is élesen szembeállítja őt a rövid, sokszor kifejezetten főmondatdal dolgozó, a pontos körvonalakat kedvelő Kosztolányival. Találomra idézünk Kosztolányi 1919-ben megjelent Páva c. kötetének Kék gyász c. novellájából:

Kisöcsém alig élt huszonnégy órát. Szemei kinyíltak a tavaszra és meghalt. Szemei is kékek voltak, mint a tavasz. Halálában volt valami derűs, boldog. Az üvegburás barokk órát egyszer se kellett fölhúzni s az ő kis szíve már lejárt. Másnap reggel házunk halottas házába változott. Kék takarókat hoztak, ezüst rojtokkal, lepleket s bevonták velük a kis tiszta szobát. Egy fényezett asztalra állították az ércoporsót, amely inkább játékdobozhoz hasonlított. A kisgyerekek picike a játéka, s picike a koporsója is.

Az átlagolvasó számára is nyilvánvaló, hogy Krúdy stílusa az idézett írásmóddal szöges ellentétben áll. Viszont teljes egészükben ismeretlenek azok a módozatok, amelyek segítségével e stílus megvalósítása lehetségessé válik.

Az alább'akban megkísérjük Krúdy mondatszerkezeteinek egészen aprólékosan részletes taglalását. Mint látni fogjuk, terjedős mondatai nem egy

módon, azonos vezérelv szerint jönnek létre, hanem két főirányt kell megkülönböztetni szerkesztésmódjai közt, amelyek közül az eredetibb eljárása, s ez újabb és egyénibb, mint a később tárgyalandó, egyébként éppoly gyakran használt másik összetevőmód, abból áll, hogy bizonyos esetekben rövid mondatokat helyez egymás mellé, szinte halmozza őket. Csakhogy e mondatok valamely oknál fogva szorosán egymáshoz tapadnak, egymástól elválaszthatatlanok, mintha titokzatos erők tartanák össze őket.

A szerelemnek azon napjai felejthetetlenek, midőn teljes bizonyossággal egyik sem tudja, mi történik körülötte. Az órákon a fekete mutatók oly gyorsan forognak, mint a szemhatáron a szélmalom szárnyai. Az embereket csupán messziről láthatni, mint a középkori várkastély ablakából a főlánssai között élő könyvtáros látja az ólomkarikás ablakok; — *valahol vásár van és a kanyargó országúton az emberek a vásárra igyekeznek. Koldusok, tarka rongyaikban és dús urak cifra öltönyeikben: kétkerékű kocsiokon olajárusok és bormérők; fogaton ülnek kövér és pirosra festett arcú nők, akik majd a cingár kötéltáncosra rámereszítik vággyal bevont szemüket és tajtékos szegletű szájukat, bársonynadrágos, piros mellényes lókupecsek kehes lovaikba káromkodva töltik a pálinkát; cipót visz a hátán az őszhajú, sandaszemű vásári tolvaj, míg a fiatal zsemletsző tarka nadrágjában nyurgán, lengve, tollas kalapjával mulatva méri az országutat; fiatal nők lesütik a szemüket hetykén zörgő, lármás katonák előtt, míg magukban olyanokat gondolnak, hogy nem győznék elég miatyánkra tételni őket a barát.*

Néha így látja a szerelmes az életet... (Őszi utazások a vörös postakocsin (126.)

Mint a pók, a régi mesterember szövi a fonalat magányos, koraőszi alkonyaton. elhagyott kertiházak, egykor derűs lugasok zugában, ahová legfeljebb sirni jár az emlékezet. Nagybotos Viola egyedül csavargott a bástyasétányon és legkedvesebb gondolata az volt, hogy váltást alapot a nők ellen, vagy ligát, megvédelmezésére a szegény férfiaknak. Egyszerre három kedvese hagyta el.

Az új egyesület tagjai kutyabőrből való szíjat viselnek jelvényül a gomblyukban, hol egykor nefelejcs vagy gyöngyvirág illatozott, amilyen éppen a hölgy színe volt... Néhány gyilkosság is tervebe volt véve, éjjel a Dunán, csónakázás közben bürzsákba varrják a nőt és a folyam medrébe leeresztik, hogy sohase kerüljön napfényre a tett. Máskor elhagyott városvégi házakba hurcoltatnak el bizonyos nők, korbácsot kapnak meztelen testükre és a kertbe ölnyi mélységű sirt és az egylet sekrestyése.

Három fejfa álldogál egymás mellett, három női név a fejfákon és az éjjel itt mozgalmas lesz, midőn a halott nők, Nagybotos egykori kedvesei felébrednek és egymás hajába ragadnak.

— Szegénykék — sóhajtott fel Nagybotos a bástyasétányon, mert mindegyik nőről tudott valami megható, szentimentális vonást, ami a kivégzéstől megmentse hölgyeit. (Aranykézutcai szép napok, 1916, 43 l.)

Melléki Ida asszony néhány dalt énekelt, amelyre mindnyájan emlékeztek a társaságban.

A Suhanc, A Denevér... Sűrűn havazik a vidéki kisváros felett és naranccsillata van a színházi öltözőnek. Furcsa jésűk, eldobált fehérneműek, vaksi tükrök és kegyetlen légkuzam valamerről... A karnagy boros állapotban átalussza a felvonásközöket és a lámpások bágyadtan fénylenek a színpad előtt, mintha félálomban történe minden... A dobos fejér mellényben ül a zenekarban és ünnepélyesen riadót ver, midőn Melléki asszony a színpadra lép.

— Elmegek és megölöm magam, ha ez lesz az én sorsom is — szólalt meg Melléki Ida lánya a járásbíró elbeszélése közben. (Aranykézutcai szép napok, 110 l.)

Az idézett példákban a bevezető és befejező részek közé sajátos egységet alkotó, többnyire egyszerű, rövid mondatokból álló szakaszok ékelődtek, amelyek hatása mégis úgy nyilatkozik meg, mint valami tirádáé, véget érni nem akaró mondatsovévényé. Egyes példákban a mondatokat elválasztó pontok következetesen elmosódnak, a mondatok egybefonódnak, körvonalaik eltűnnek: a pontokat gondolatjel, illetve három pont helyettesíti.

Evelin bizakodva mosolygott, mintha gyermekkorra csilingelne valahol a ház körül. mint betlehemes fiúk csengője. *Tél van. És majd számkáznak... És majd dísznót ölnék... És korcsolyáznak életként fénylő délben a Tisza berkei között... Hőszagú könyveket, átázott folyóiratokat, az utazásban megviselt karácsonyi újságot hoz a gyalogpostás, amelyeket együtt nézegetnek... Az ispán ákom-bákomjait átvizsgálják... Beszélgetnek az elhalt szülőkéről. másvilági öreg barátokról, eltáncolt asszonyokról, Pestről mint egy rejtelemről... Hosszan ugalnak a házörző ebek. Talán a vén halál repült a tájon a hófúvásában, de itt nem vette észre a régi házat. A fejpárnának hervadt virágillata van, az álomra mi jó megfejtést találn*

a falusi álmoskönyvben! Mit mutat a naptár? A karácsonynak és újesztendőnek illata elandul, mint a reményteljes újjákor, midőn fakult, szinte testünkbe vállott iskolakönyvek és az álom pápaszemén át is fenyegető vén tanítók még sátylat vonnak szemünk elé, boldog sátyolt... amelynek semmi köze a bekövetkezendő élethez.

Eve in megfogta barátja csontos kezét. (Napraforgó, 1918, 12. 1.)

Az ilyen és ezekhez hasonló helyzetekből vettek indítékot a Krúdy idő-ábrázolása körüli elméletek. „Az idő, melyben Rezeda él, tehát nem is lehet a tényleges jelen, a történés folyamatának ideje, hanem az a másik, elmúlt s az aktuálshoz mérve időtlen szféra, mely úgy lappang az aktuális mögött, mint a tárgyokban az azokat létrehívó, a belőlük kifejthető folyamat“, írja Szauder az Újhold 1948. február—májusi számában (2. l.). Majd pedig: „Már a fejlődés, pillantás, nevetés, a gesztusok s a léleknek szinte észrevétlen rezdülései idők s módok szerint is élesen elkülönítik az aktuálistól a mögöttes rejtőző multat, ezt a lezárt s tetszés szerint aktualizálható belső időt.“ Később az emberi gesztusok elidőtlenítéséről, a történetek vonalának bizonytalanságáról beszél. „A személyes élet folyamatát bármikor befejezetlenül hagyhatja a szerző, bármely pillanatban újra kezdheti. Nem veszi fel újra a fonalat, hanem tetszés szerint eltépi vagy újra kezdi gombolyítani.“

Az irodalomtörténész¹ filozófiai eszmefuttatásai az aktuális és elmúlt, de bármikor aktualizálható időtlen időről megsejtenek valamit, amelynek meghatározása azonban mégiscsak nyelvészeti fogalmak segítségével sikerülhet. Szauder is állítja egyhelyütt, hogy „e képek, jelenetek értelmét a feltételesből a multba, majd a multból a jelenbe csapongó igeidő hangsúlyozza“ és az általunk idézett példákban is egészen feltűnő, sőt első pillantásra illogikusnak tetsző időcserék, időváltozások szerepelnek. — Ezeket nem tudjuk más-kép magyarázni, mint az ú. n. *átképzelés* fe'tételezésével: a szakaszok belső egysége pedig a román nyelvekből (de a németből, angolból és egyes szláv nyelvekből is) ismert *megelevenítő függő beszéd* (*style indirect libre*) révén valósul meg. Krúdy lelkes és következetes művelője volt ennek a külföldön, főleg a naturalizmus korában elterjedt stílári fogásnak, mely az egyenes és függő beszéd mellett *harmadik* lehetőség mások gondolatainak közlésére

Az általunk használt szakkifejezés valamivel pontosabb, mint Gyomlay Gyuláé, aki a jelenséget a század elején észrevette és *átképzeléses előadásnak* nevezte el.^{1a} Gyomlay az átképzeléses előadást a függő beszéd alfajának tartja, amelyetől — szerinte — csak a bevezető kötőszó elmaradása különbözteti meg. Ez a meghatározás ma már nem kielégítő, viszont Gyomlay helyesen látta még az átképzeléses előadás lényegét abban, hogy ennél nem tudjuk egész határozottsággal, az író elbeszélésével, avagy valamely szereplő közlésével van-e dolgunk.

Gyomlay konkrétan a Toldira hivatkozik és megállapítja, hogy „Arany Toldijában egész esomó olyan hely van, hol csak a helyzet döntheti el, magának a költőnek nyilatkozatával van-e dolgunk, vagy valamelyik szereplő személyének kell tulajdonítanunk az illető nyilatkozatot.“ Végül pedig szemléletesen és szemelvényekben világítja meg Gyomlay a költő és a cselekvő szereplő személy egymáshoz való viszonyát. Azt akarja bizonyítani, hogy bizonyos esetekben kétséges, vajjon a szerző mondja-e el a szövegrészt, vagy inkább a hősnek a szavai-e azok. A Toldi I. ének 7. versszakában:

Ilyenforma Toldi Miklós gondolatja,
Mely sóvárgó lelkét mélyen szántogatja;

¹ Rónay György: A regény és az élet, 1947. c. tanulmánykötetében Krúdyról szólva szintén felveti az időproblémát az irodalomtörténész szemszögéből. „A műfaj bomlása — a cselekmény elveszése, az alkotó, erkölcsi idő fölcserélődése az esztétikai értékű idővel, tettek helyett hangulatok a regény gerinceként... mintegy irodalmi tükre, irodalmi megnyilatkozása a lélek dekomponálódásának (287).“

^{1a} Gyomlay Gyula, Az átképzeléses előadás és az oratio obliqua Arany Toldijában Beethy-Emlékkönyv 464.

S amint fő magában, amint gondolkodik,
Szíve búbanatban összefacsarodik.

*Mert vitéz volt apja, György is, álnok bátyja.
A királyfi mellett nőtt fel, mint barátja;
S még ő béresekkel gyűjt, kaszál egy sorban,
Gőgösen henyél az a királyudvarban.*

nyilvánvaló, hogy a második négy sor Toldi gondolatait tartalmazza, ellenben vitatható, vajjon Arany szavai, vagy inkább Toldi eszmélkedései-e azok. Gyomlay találoan jegyzi meg, hogy „a Toldi nevében beszélő és az ő keserűségét átérző szavaló akár a saját mellére üthet az ő névmás kiejtésekor. A költő nevében szavaló előadónak higgadtabb hangot és mérsékeltabb taglejtést kell használnia. Az ilyennek az ő névmás ejtésekor a képzeletében előtte álló Toldira rá lehet mutatnia az ujjával.”

A kérdés ismerete ma lényegesen előbbre van, mint 40 évvel ezelőtt, bár magyar viszonylatban az említetten kívül más tanulmányt nem ismerünk. Nem célunk itt, hogy a megelevenítő függő beszéd jeleit részletesen tárgyaljuk, csak egész röviden óhajtjuk összefoglalni főbb sajátságait. A megelevenítő függő beszéd létrejöttéhez a függő beszéddel szemben szükséges a kötőszó kiesése, hogy a függő beszédet bevezető ige ne legyen tárgyias (ne legyen egyike a verba dicendi és sentiendi-knek); a függő beszéddel szemben e szerkezetben lehetséges bizonyos beszéltnyelvi sajátságok megőrzése: felkiáltások, érzelmi aláfestettségű szavak szerepelhetnek, végül pedig igen fontosak az állítmány időhasználatában bizonyos eltolódások, amelyeknek főleg a francia imparfait használata szempontjából van jelentőségük.

Ismeretes a filmtéchnikusok azon megelevenítő eljárása, amellyel a cselekmény folyamatába más síkú cselekménysort ékelnek be. Az egyik szereplő-személy példának okáért visszaemlékezik és előadja emlék-élményeit. Az emlékek felelevenítését beszéd formájában is elég meggyőzően lehet érzékeltetni: az előadó taglejtésével, hanghordozásával, arca és szeme játékaival előadhat úgy egy régebbi történetet, hogy az előttünk teljesen érthetően, sőt érdekesen, színesen je'enhethet meg. S mégis rendszerint más eljáráshoz szokás folyamodni a pusztá közlés helyett. Kezdetben még látjuk a beszélő szájmozgását, hallunk néhány kiejtett mondatot, majd az arc fokozatosan eltűnik a vásznon és következik a szereplő által elmondott visszaemlékezés, emlék-élmény dramatizált előadása. Az élmény szereplői, akik pedig csak az elmondás révén léteznek, mintegy varázsszóra megelevenednek, testet öltenek, s bár az eredeti filmtörténethez semmi közük, hisz rövidesen eltűnnek a homályban, hogy többé elő se kerüljenek, éppúgy mozognak, tesznek-vesznek, ugyanazon a síkon léteznek, mint a történet eredeti, szabályos szereplői, akik a főcselekményt megvilágítják. — Ez a példa megvilágítja a *megelevenítő kötött beszéd* lényegét. Miről is van szó? A tulajdonképpeni történetbe beékelődik egy közlés-tartalom, amely azonban megelevenedik: a közlés-tartalom szereplői eljártsszák, dramatizálják az író mondanivalóját, de úgy, hogy azért az önállósult cselekmény, az azonos-síkú új cselekmény függésben marad attól a cselekménysortól (az író közlésétől), amely az egész regény alapanyagát alkotja.

Ha most a fent idrített Krúdy-példákra gondolunk, nem fog nehezünkre esni az ismertetett mondatani sajátságok szemléltetése. Az első példában a megelevenítő függő beszédet az alábbi utalás vezeti be:

Az embereket csupán messziről láthatni, mint a középkori várkastély ablakából a faliánsai között élő könyvtáros látja ólomkarikás ablakon.

Az író elmélkedése végeredményben folytatódhatnak, azonban nem ez történik, a középkori könyvtáros kerül sorra és már nem az író beszél, hanem a könyvtáros mondja el, gondolja át benyomásait, amelyekre könyvtára ablakából tesz szert, a középkori tájra kitekintve. A könyvtáros gondolatait

nem vezeti be tárgyias ige és kötőszó, pl. ilyenformán: János barát gyakran tekintgetett ki ablakából és időnként látta, hogy a kanyargó országúton az emberek a vásárra igyekeznek, koldusok tarka rongyaikban, stb. Nem, erről szó sincsen: az átmenet hirtelen következik be. Az előadásmód is megváltozik, hasonló lesz az élő beszédhez, mely mentes a stiláris bonyolultságtól, szereti a mellérendelést és a rövid mondatokat: a stílus megelevenedik (koldusok tarka rongyaikban, bársonynadrágos, pirosmellényes lókupecsek, cipót visz a hátán az őszhajú, sandaszemű vásári tolvaj, fiatal nők lesütik szemüket, stb.) és az egész gondolatsor úgy jelenik meg egymás mellé helyezett mellérendelt mondataival, mint valamely festményen a szeszélyesen, különösebb, látható cél nélkül egymás mellé rakott színfoltok, amelyeknek együttes értelme azonban mégis érthető egész.

A második példában az utolsó mondat így hangzik:

Nagybotos Viola egyedül csavargott a bástyasétányon és legkedvesebb gondolata az volt, hogy vallást alapít a nők ellen, vagy ligát, megvédelmezésére a szegény férfiaknak. Egyszerre három kedvese hagyta el.

Nem meglepő, ha a rákövetkező részben az író helyett Nagybotos fog elmélkedni, belső monológ formájában részletezve azt, amit közvetlenül a megelevenítő függő beszéd után egyenes beszédben, tömör felkiáltásban juttat kifejezésre:

— Szegénykék — sóhajtott fel Nagybotos a bástyasétányon, mert mindegyik nőről tudott valami megható, szentimentális vonást, ami a kivégzéstől megmentse hőlgyeit.

A harmadik példában az utaló mondat nem a megelevenítő függő beszéd előtt, hanem utána foglal helyet. Melléki Ida asszony néhány dalt énekelt, amelyre mindnyájan emlékeztek a társaságban. Az író ezen tárgyilagos, múltban álló közlése után minden előzetes jelzés nélkül csupa jelen idejű állítmány kezd szerepelni: a cselekménytől teljesen független, régesrég történt események lepik meg az olvasót, amelyeket az első pillanatban nincs hová lokalizálni. Néhány sorral lejjebb értesülünk csak arról, hogy ez a cselekményszer a járásbíró elbeszélése. A járásbíró ugyanis Melléki Ida asszony éneke alatt, az ének hatására felelevenítette ifjúkori emlékeit: a színházat, az akkor még fiatal Melléki kisasszonyt, a színházi öltözőt és felszerelését.

A negyedik példában Evelin mosolygása vezeti be a megelevenítő függő beszédet. A mosoly olyan beszédes, mintha mondani akarna valamit, s az író félreáll, hogy helyét a mosolygó Evelin vegye át. És Evelin elkezd álmodni, elkezdi szövögetni jövő terveit, jövő élete ábrándos fonalát. Milyen költőietlenül hangzanék itt a függő beszéd ilyenformán: Evelin mosolyogva mondta, hogy télen majd szánkázni fognak, disznót fognak ölni, koresolyázni fognak a Tisza berkei között, hogy majd várni fogják a megviselt karácsonyi újságokat hozó gyalogpostást, stb.

Példaképen idézünk olyan esetet, amelyben az író nem nyúlt a megelevenítő függő beszédhez, hanem megmaradt a szokott, kötőszavakkal terhes egyszerű függőbeszédnél. A hatás, a hangulati atmoszféra, lelkünkre tett benyomások nem olyan teljesekek, mint a fenti példákban:

Szájához illesztette a palackot és hosszút, boldogot kortyintott belőle. Amíg a bor torkán leszaladt: édes őszi illatot érzett, — Lenóra illatát; régi évszámmal ellátott, mohos préházat látott, amelyből a kékkötényes vincellér most gurtítja a buta, kövér hordót, mint Leonóra piroskendővel lekötött fejfel forgóldák a szabad tűzhely körül, amelyből keserűen szálldos a venyige füstje. Látta aztán saját magát is, pirosarcú, ezüstszínű öregemberként egy karoszékekben üldögélve, . . .

Végezetül nagyon fontos kérdésre kell választ adnunk: nem elegendő ugyanis, hogy meghatároztuk az alkalmazott stílusformulát és azt *alaki* szempontból elemzés alá vetettük, igyekeznünk kell ezen túlmenően megtalálni

a lélektani, belsőleg determináló okokat, melyek az írók éppen ezen stílus-sajátság használatára indítják. Ne felejtsük el, hogy az író bátran élhet a másik két közlésmóddal: az egyenes és függő beszéddel és voltak igen nagy stiliszták minden nemzet irodalmában és minden irodalmi korszakban, akik az említett két lehetőséggel teljes mértékben beérték. Milyen helyzetek azok, melyek azok a belső, lélektani: a közlés tartalmával összefüggő okok, amelyek következtében a megelevenítő függő beszéd időnként előtérbe nyomulhat a másik kettő rovására? Nem gondolunk itt bizonyos, a történeti mondattan eleve determinálóan ható tényeire, melyek pl. eleve megakadályozhatták érvényesülését. A 17. sz. francia írói a klasszikus körmoudat, a kötőszavakkal szerkesztett primér és szekundér alárendeléseket halmozó stílus divatózása idején alig nyúltak a megelevenítő függő beszéd kötetlen formáihoz. Boccaccionál és az ő stílushagyományait folytató közép- és újkori olasz novellistáknál teljesen ismeretlen ez a szerkezet, ellenben a klasszikus mondat-szerkesztést nem kedvelő La Fontaine szívesen él vele.

A történeti tényeket tehát figyelmen kívül hagyjuk: eleve adótnak vesszük a megelevenítő függő beszéd számára kedvező mondattani és stíláriis légkört: ezek után azt fogjuk kutatni, melyek azok a közlési tartalmak (illetve egyúttal: belső, lélektani élmények), amelyek fennforgása esetén leginkább tud érvényesülni, leginkább kerül sor alkalmazására.

Az eddigi kutatások szerint leginkább akkor szerepel megelevenítő függő beszéd, amikor a közlő személy kifejezésre kerülő gondolattartalmi nemcsak intellektuális vonatkozásúak, hanem éppen ellenkezőleg, elsősorban képzeleti, érzelmi elemekkel töltöttek. Így olyan cselekmények, látomások, élmények, amelyek érzelmi feszültséget, izgalmi állapotot idéztek elő a közlő személy (az író) lelkivilágában, mintegy fokozottabban igénybevették a képzeletét, szívesen kerültek közlésre megelevenítő függő beszéd formájában. Jellemző a Buddenbrooks e. regényből idézendő alábbi példa, amelyben a fiatal Hanno Buddenbrook izgalmas élménye kerül közlésre az iskolai feleltetés kapcsán:

Most Mantelsack dr. állasközben keresztbe rakta lábát és noteszében lapozott. Buddenbrook Hanno előrehajolva ült és a pad alatt kezét tördelte.

Idáig tart az író elbeszélése: most következik sorra a feleléstől rémegő diák lázas lelkiállapotát tükröző gondolatsor.

A bé, a bé betű volt soron. Mindjárt elhangzik a neve, ő fel fog állni, de nem fog egy sort sem tudni, botrány lesz, hangos, szörnyű katasztrófa, bármennyire jókedvű is legyen az osztályfőnök... Ezek az órák kínosan hosszúira nyúltak. „Buddenbrook“... most azt mondja, hogy „Buddenbrook“... „Edgar“, szólt Mantelsack dr.

Az érzelmi, affektív motívumok döntő szerepe a megelevenítő függő beszéd alkalmazását illetően Krudy sem kivétel. A tőle fentebb idézett, más célt szolgáló példák egyöntetűen bizonyíthatják álláspontunkat. Az alábbiakban a kérdés illusztrálásába egész részletességgel bele fogunk menni és látni fogjuk, hogy az affektív háttér Krudynál szinte teljes egyoldalúsággal az álmképek, az álmodozás síkjából adódik. E szerint megelevenítő függő beszéd van Krúdynál általában, ha a közlés tartalma a közlő személy lelkét megrázó vagy elandalító álmodozásból fakad. — Az ez alkalommal idézésre kerülő példában az álmodozásnak határozott célja van: a jövőre irányul, egész életprogramm rejtőzik benne (azonban, mivel tudjuk, hogy nem fog megvalósulni a terjedelmes felsorolás, mely olyan aránytalanul viszonylik a végeredményhez, hatása erősen irónikus):

Ézután nemsokára történt, hogy Végsőhelyi Kálmán elhagyta a Veterán szivringató és lélekaltató bolthajtásait, miután belsejében azt érezte, hogy csodálatos változáson ment keresztül. *Ezután soha nem ácsorog kártyaasztalok körül, az utcán elkerüli értéktelen, könnyen eléldegélő és szemhunyorítás nélkül a halállal cimboráló pajtásait, kibékül nagybátyjával, egy falusi sündisznóval, akitől már nem lehetett egyetlen pillért sem*

kiprészelné, vizsgáit rendben lerakja és ügyvédi irodát nyit Pesten a belvárosban. Minden élet céltalan és nyugtalanító, amely a családi boldogságot nélkülözi. Asszonyt vesz, — a Józsefvárosból, — ahol Evelinnel megismerkedett. Jó lakatot csináltat az ajtókra, nyitva tartja a szemet, csak a Nemzeti Színházba viszi a feleségét, a budai korzóra mennek sétálni, kis bölcs főle hajolnak, halkán éldegélnek, minden gondolatról beszámolnak, együtt fényképeztetik le magukat és vasárnap délután kirándulnak a farkasréti temetőbe, ahol atyafiaik nyugosznak. Jó konyha lesz, izes peccsenye, tiszta asztalkendő, puha ágy, ébresztő óra és boldog, csendes nappalok. Lesz idő az ősz és a tavasz szépségeinek a megfigyelésére. Hangos szó nem kergeti el a házból a nyugalom néma madarát. Legfeljebb a varrógép pörög, a postás csenget és pénzt hoz. Egy nyugalomba vonult öreg szomszéd átballag vacsora után és meséket mond a porosz hadjáratról. A háziorvos csak politizálni jár el a házhoz és délután kávét isznak a felesége barátói, józsefvárosi, csekkes öregasszonyok.

Így folytatódik Végsőhelyi lelkendezéseinek, álmódzásainak közlése még jódarabon keresztül — megelevenítő függő beszéd formájában, míg végül az író maga veszi át a szót és megjegyzi:

minden hajnalon így fogadkozott Kálmán, boldog megtisztulással tért aludni, míg este lett s mindent elfelejtett ismét a jóra való határozatokból. (Napraforgó, 19, 66—67).

Vannak azonban más típusú álmok és álmódzások, olyanok, amelyek nem irányulnak valamely jövőbeli helyzetre, életprogramra, tartalomra, hanem a léleknek titokzatos, tudatalatti rétegeiből származnak. A révület ködfátyláu keresztül csodálatos dolgok merülnek fel a közlő képzeletében, amelyek mítikus és meseszerű légkörrel vonják be az író előadását. Az idézendő példa éjjeli utazással van kapcsolatban; érdekessége a titokzatos légkörön kívül az is, hogy maga a közlő személy nincs pontosan meghatározva: mindnyájan, a vonatbanulók — kollektíve — érzik, észlelik az éjtszaka leple alatt, a kerekék egyhangú kattogása, a kalauzok monoton állomáskialtása mellett — ezeket a közös tudatuk mélyéből felszálló, palackbazárt kísértetekhez hasonló, az emberiség ősi, közös tudatában mindezideig bezártan élő vízióképeket.

Éjjel — alvó, panoráma-képű, holdas, népnese szomorúságú magyar falvak mentén mendégelt a vonat. Álmos, halottas kocsik mögött bólongató vasútasok lépkedtek el az állomások előtt, mint a néma, utcai járókelők a színpad hátterében; a városkák neveit úgy kiáltotta a vonat elején a konduktor, mint félálomban halljuk az inént leejtett regénykönyv végső szavait, a reménytelen boldogtalanság teregette a megholt menyasszonyok csaláningét a rétekre. — *az erdőben a bűvös vadász kopói hangtalan ugatással űzik a szarvasgímet, egy nagy tó fehérlék balról, mint a másvilág és a parton a vízbe fulltak lelkei kis fekete száracsák, alvó vadkacsák módjára a szárnyuk alá dugják fejüket, magányos parkban rombadólt kapubákvány mellett fehér asszonyárnyék, valaki, egy csuklyás, fiatal férfi titokzatosan leszáll a vonatról, a tülső oldalon, hogy majd a hajnali vonattal ismét továbbutazzon; mond, szeret, sír és esküszik, szavak jönnek ajkára, amelyeket azelőtt nem ismert, képzetek szívében, amelyekről fogalma sem volt, holdvilágtánc, délibáb, almavirág-lepkék a szemé előtt, amíg a csendes kert mögött vásáros kocsik ponyvája alól kidugja lábát a hajnal, — és ekkor az éjjeli vonaton, melázó szüneteket tartva, beszélgettünk az elmúlt nyárról, szerelemről...* (Pest a világháborúban, 1943, 25 l.).

E példában az író szavai nyilvánvalóan az idézett rész elején és végén foglalnak helyet, a középső rész mindannak a vízióknak a tartalma, amely egy titokzatos és különös éjjeli utazás folyamán a felfokozott képzeletű személyek lelkében támad.

Hasonló az előbbihez egy rövidebb példa, amelyben az író kifejezetten megmondja az álomról, hogy az telve szokott lenni „megfejtethetlen” tartalommal és mutatóban mindjárt színes és meglepő asszociációkkal lép elő:

Az álom mégis telve volt megfejtethetetlenül szép képekkel, pirosbajuszú kisemberrel és szán csilingelt valamerre, kis falvak tornyaiban lakodalmi harangozás, pajkos falusi fiúk másznak át a palánkokon és a vörösbajuszú kisember egyszerre csak rongyos vándorló által eldobott fákó kabátját veszegeti magára, tavaszodik, fél az olvadástól — és a kedves nő ajka szemére tapadt: Álmodj tovább a hőemberekkel. (Aranykézuteai szép napok, 26 l.).

A befejezésül idézendő példa a képzelet játékának újabb oldalát mutatja meg. A történelem egy korszakára van szükség, hogy az álmodozás tetest öltön: talán szimbolikus jellegűek ezek az álmoképek; ilyen volt dolgozatunk elején az Őszi utazások a vörös póstakocsin c. regényből idézett, középkori vonatkozású megelevenítő függő beszéd példája, amely a fóliánsai közt élő könyvtárosra vonatkozott; — talán csak a romantikus díszre van itt szükség, hogy az álmodozás határozott irányt vegyen.

Blankának hívták és már harminc esztendő volt. — Mintha egy félig rombadőlt vár toronyablakában üldögélt volna, a sokatpróbált falakat enyhén fűdi be a repkény, mint az elhagyott sirokat a bolyongó emlékezet, a vár alatt csillogó és rongyos lovagsapat vonul el, talán éppen a szentföldről jönnek a daliák és a fájószívű férfiak meg-megállnak a toronyablak alatt, hogy az álombeli nő kárpótolja és megvigasztalja őket azokért a nőkért, akik hosszú utazásuk alatt kést vertek a szívükbe, miután az éjszaka mámore és a szerelem elműlott; kondor feketéért, mélyszemű barnákért és fehérnyakúakért, akiknek kövérkés álla alatt a megvillanó test szinte bolonddá teszi az élőfát is. (Aranykézutcai szép napok, 94).

Az elmondottak által, úgy hisszük, sikerült némiképp megvilágítani a Krúdy-stílus egyik lényeges alkatrészét, a különös, terjengős, sokszor vége-láthatatlanul hosszú mondatszövevényt, amelynek az a sajátsága, hogy mégis rövid mondatokból tevődik össze: az irodalomtörténeti impresszionisták [által] annyira magasztalt Krúdy-„dallam“, amelynek számos kis tételét szoros egységbe vonja a modern próza nemrégiben felszínre került stílusreformjainak egyike: a megelevenítő függő beszéd létezik tehát. A mellérendelő, sokszor praktikusán, kötőszavak nélkül szerkesztő Krúdy stílusa szervesen kapcsolódik e tekintetben az európai stílusáramlatok „impresszionizmus“ néven ismert jelenségéhez.

(Folytatjuk)

Nyelv és iskola

TANÍTSUK FREDMÉNYESEBBEN A HELYESÍRÁST!

Írta: Szemere Gyula

Középiskolai helyesírástanításunkat bizonyos *alkalomszerűség* jellemzi. Minthogy semmiféle tantervi rendelkezés nem jelölte meg soha még általános-ságban sem, hogy pl. a közhasználatú szókincsnek melyek azok az elemei, amelyek leírásában az egyes tanulmányi időszakok végén már egyetlen tanuló-nak sem volna szabad hibát elkövetnie, helyesírási foglalkozásaink tárgya úgyszólván magától adódik az I. osztályban éppúgy, mint a IV.-ben. Minden osztályban többé-kevésbé „az egészre megyünk“. Tanítási módszerünk első-sorban a dolgozatok „típushibáinak“ tudatosítására és javítására törekszik, a legkülönbözőbb *egyéni hibalehetőségeket* azonban nem szünteti meg.

Nézzük ezt a módszert egy konkrét példa tükrében!

Tegyünk fel azt a hihetetlennek egyáltalán nem mondható esetet, hogy egy (vagy több) tanítványunk még a IV. osztályban sem tudja helyesen leírni a „kevésbé“ szót! Milyen körülmények között *remélhető*, hogy az iskolaév végére — s egyben középiskolai tanulmányainak befejezése *előtt* — mégis csak megtanulja? Ha valamelyik ellenőrzött írásbeli munkájában elhibázza, akkor *kiderül* a tudatlanság. Ilyenkor tudatosítjuk a hibát, s ha alkalmat adunk a helyes szóalak begyakorlására is, talán nem fordul elő többet. De mi történik, ha a hiba évközben valahogy meglapul (dolgozatban nem jelentkezik, helyes-írási d'iktátumba történetesen nem foglaljuk bele), s nem is bukkan fel másutt, mint éppen csak — az érettségi dolgozatban? Ebben az esetben megdöbbenve

csóváljuk a fejünket, és leszállítjuk a dolgozat eredményjegyét. Gondolunk rá, hogy eljárásunk nem egészen következetes, mert hiszen nem adtunk alkalmat a tanulónak, hogy megtanulja és begyakorolja az ortográfiailag helyes szóalakot?

A helyesírási foglalkoztatások alkalmával figyelmünk csupán a tanuló aktív szókincsének legaktívabb elemeire terjed ki, a passzív szókincessel, melynek egy-egy szava bármikor aktívvá lehet, nem törődünk. Tanításunkban helyesírási hibákat „gyógyítunk“. Megvárjuk, hogy a tanuló elkövesse a hibát, *s azután* megmutatjuk neki a helyesét, hasonlóan a mult orvosaihoz, akik betegnek nem adták vissza az egészséget, — ha tudták. A modern orvostudomány már jóideje a betegség megelőzésére törekszik. Igen jól tesszük, ha mi is követjük ezt az elvet. *Tanításunknak nem kijavítania kell a hibákat, hanem meg kell őket előznie!*

Mi legyen hát a teendő?

I. Annak az elvnek a helyessége, hogy a helyesírási oktatásnak az alapos *nyelvtanítás* az alapja, nem vitatható. A nyelvtani anyagot a tanterv osztályonként pontosan megszabja. A gimnázium I.—IV. osztálya számára készült új nyelvtankönyv nagyrészt összegyűjti azokat a helyesírási tudnivalókat, amelyeket a tanuló nyelvtani alapon sajátíthat el. Helyesírási tantervünk itt az egyes nyelvtani egységekhez kapcsolódik. A könyvbeli „tudnivalókat“ némely területen azonban ki kell egészítenünk.

A magánhangzóknál (20. l.) azt is tudatosítanunk kell, hogy a hang időtartamának változása a szó jelentésének megváltozását idézheti elő (*par — pór, csikos — csikós, koros — kóros — kórós, stb.*). Itt kell megtanulnia a tanulónak azt is, hogy nyelvünkben szóvégi rövid *o, ö* (a *no* indulatszó kivételével) nincs.

A szótagokról szóló fejezetben (35. l.) alaposabban el kell igazítanunk az elválasztás törvényeinek kérdéseiben. Nem hallgathatjuk el, hogyan kell szótagolni a *programm-* és a *kilogramm-*féle közkeletű idegen szavakat, a *marxistát* és a *marxizmus-t*, meg kell tanítanunk a *dz* és *dzs* betűs szavak kétféle elválasztási szabályára (*pedzi, lándzsa*).

A szóösszetételnél (51. l.) meg kell tanulnia, hogyan írja az összetett szót akkor, ha az előtag végén és az utótag elején azonos kétjegyű betű van (*ész-szerű, nagygyűlés*), továbbá azt is, hogy mit kell tennie, ha hosszú egyjegyű mássalhangzóra végződő előtagra azonos mássalhangzóval kezdődő utótag következik (*sakk-kör, itt-tartózkodás*). Tudnia kell, hogy más esetben nem lehet három azonos mássalhangzó egymás mellett.

Az igemódoknál (65. l.) nagyon alaposan meg kell tárgyalnunk a felszólító mód jelenének összeolvadását, hasonulását és kiesését (*adjunk, folyjanak, tanítson, lásd, hagyjátok, higgyük, várd, mondj, stb.*). Ezt a rendkívül fontos anyagot a könyv a mássalhangzókkal kapcsolatos helyesírási tudnivalóknál (31. l.) egy kissé röviden intézi el.

Az igeragozásnál (77. l.) és a *névszók ragozásánál* (99. l.) a következőkkel kell elmélyítenünk, ill. kiegészítenünk a helyesírási oktatást:

1. Tudatosítanunk kell, hogyan viselkednek a tárgyas ragozás és a birtokos személyragozás *j*-vel kezdődő személyragjai különböző végű igék, ill. főnevek esetében (*látja, játsszuk, vonzzák; kalapja, botjai, anyjuk, öccse*).

2. Be kell láttatnunk a tanulóval, hogy *ly* betűvel kezdődő rag nincs nyelvünkben sem az ige-, sem pedig a névszóragozásban.

A főneveknél (83. l.) ki kell térnünk az „udvariassági“ nagybetűk kérdésére, ill. ezek elburjánzására, helytelen, felesleges alkalmazására.

A főnévképzés (86. l.) tanításakor alaposan gyakoroltassuk a *z* és *sz* végű alapszóból *-ság, -ség* képzővel képzett szavak (*község, igazság, egészség, stb.*) helyesírását.

A melléknévképzés (91. l.) tárgyalásakor bizonyítsuk be, hogy nyelvünkben van *-talan* és *-tlan* képző (esetleg *-atlan* is), de *-atlan* nincs. („*hamisítatlan*“ és *társai*.)

A melléknemek fokozásánál (93. l.) és a névszók ragozásánál (99. és 104. l.) fel kell hívni a figyelmet arra, hogy sem a középfok, sem a többesszám jele, sem a tárgy, sem pedig a módhatározó (-an, -en) ragja nem nyújtja meg a melléknév szóvégi s hangját az írásban (*kisebb, erősek, magasat, pontosan, stb.*). Az utóbbi tudnivalóra van ugyan bizonyos utalás a könyvben, de rossz helyen (91. l.) és nem egészen szerencsés megfogalmazásban. A névszók ragozásához kell az *órákor* szó és a -*kép(p)en* és -*kép* határozórag (*tulajdonképpen* v. *tulajdonképen, máskép, ekkép, stb.*) helyesírásának tanítását is kapcsolnunk.

A névutók (120. l.) tárgyalásakor nem feledkezhetünk meg arról a helyesírási szabályról, hogy a személyragozott névutót — a birtokos személyragos határozóragoktól eltérően — nem írjuk egybe a személyes névmásokkal (*tehozzád, mitőlünk, de: én utánam, ti előttetek*).

A jó nyelvtani tanítás eszközeivel a helyesírási hibalehetőségeknek legalább 30%-át kiküszöböljük.

II. A magyar helyesírás azonban — amint az Akadémia helyesírási szabályai is megállapítják, — „elsősorban a kiejtésen alapul, tehát lényegében fonetikus írás“. Az az épülő tanuló, aki helyes kiejtéssel beszél a köznyelvet, pusztán azáltal, hogy nyelvtani ismereteit állandó ellenőrként szerepeltetve azt írja le, amit kimond, a helyesírási hibalehetőségek újabb 55–60%-át kerüli el. A magyartanításnak már ezért is rendkívül fontos feladata a *helyes kiejtésre* való nevelés. Erre szintén nagyobb gondot kell fordítanunk az eddigiénél. Bajos lenne itt részletezni ezt a munkát, de nincs is rá szükség. Igen fontos, hogy tanítványaink beszédét mindenkor éber füllel figyeljük, és ne fáradjunk bele a *hallad*, a *kőrút*, a *kórmány*, a *komonista*, az *imprealista* és társaik tapintatos, de határozott javításába és javíttatásába. Nem kell különösen hangsúlyozni, hogy ennek a feladatnak az elvégzése természetesen feltételezi a tanár kifogástalan kiejtését is.

III. Mindezekén túl van azonban helyesírásunknak egy harmadik területe is, amelyet sem a nyelvtani tudás, sem pedig a fonetika útján nem tud megkülönböztetni a tanuló. Ha pl. *kezttyű*-t vagy *küzködik*-et ír, nyelvtani analógiának esik áldozatul, ha ellenben a *lesz*-et vagy az *egyik*-et írja két *sz*-szel, ill. két *gy*-vel, teljesen kifogástalan füle csalja kelepébe. Az efféle „nehéz“ szavakra és származékaikra — a közhasználatú szókincsnek bőven számított 10–15%-ára — tehát külön kell megtanítanunk tanítványainkat. (*Folytatjuk*.)

Nyelvművelés

NYELVÜNK TISZTASÁGA

Írta: Karinthy Ferenc¹

„Melyik nyelvnek is lehetne több édessége, méltósága, mélysége és könnyű kimondása, mint a magyarnak... Kivált poétaságra, régi történetek előbeszélésére, dicsérő beszédre egy nyelv sem haladja meg. Olvasd meg az Embernek próbáját, Telemakust, Ágist, Lukánust, fogadom, nem fogod benne a magyar nyelvnek sem szük voltát, sem sundaságát, sem csekélységét észrevenni...“ — Közel két évszázaddal ezelőtt írta e szavakat Bessenyei György. Azóta a magyar nyelv sokat gazdagodott, esiszolódott, nem utolsósorban a Bessenyeihez hasonló magyar írók fáradozása eredményeként. Dolgozó népünk, amely úr lett a hazában a földeken, vizeken, hegyeken, völgyeken, úr a gyárakban, a föld alatt a bányákon és a föld felett a kék levegőégen, — népünk örököse,

¹ Előadás az Írószövetség kongresszusán.

örzője és továbbfejlesztője drága kincsünknek, édes magyar anyanyelvünknek is: szókészletének, amely történetünk két évezredéről mond vallomást, nyelvtanának, amely az „emberi gondolkodás hosszú elvonatkozttató munkájának eredménye“.

„A nyelv — írja Sztálin — szerszám, eszköz, melynek segítségével az emberek egymással érintkeznek, kicserélik gondolataikat és kölcsönösen megértik egymást.“ Arra kell törekednünk, hogy ezt a szerszámot tisztán tartsuk, mert csak így használhatjuk pontosan és eredményesen, arra, hogy a tiszta és világos gondolat tiszta és világos nyelven szólaljon meg. Különösen nekünk, íróknak kell erre törekednünk, hisz a mi munkánk *legfőbb* eszköze éppen a nyelv.

Lenin már néhány évvel a forradalom után, mikor hazája területének nagy része még romokban állt az intervenciós háborúk után, időszerűnek, sőt sürgősnek tartotta, hogy „hadat üzenjen az orosz nyelv rongálásának“.

Küzdöttek nyelvünkért a régi magyar írók is. Harcuk a nemzeti irodalomért és a magyar nyelvért: szétválaszthatatlan. Szétválaszthatatlan már az első magyar költőknél, például Sylvester Jánosnál, aki író, nyelvtudós, pedagógus, s aki így vall a nyelvről: „Az szólásnak módiát is minden nyelvben jól meg kell érteni és akkíppen kell szólni, mint minden nyelvnek szokása vagyon. Az római nyelvnek szokása ez, hogy így szóljon: Köszöntelek tütököt. Az mienknek ez: Köszönök tüneknek.“ Szenczi Molnár Albert, a nagy-szerű költő és műfordító zoltárai előtt egész kis nyelvészeti értekezést közölt műhelyproblémáiról, Geleji Katona Istvánt pedig már szókincsünk eredete is érdekli: „A magyar nyelvnek, noha kiváltképpen való és a több nyelvektől különböző tulajdonságú és eredetű, mindazáltal a zsidóból, görögből, németből, tótból, etc. sok szók ögyeledtek közéje.“ Apáczai Csere János, tizenhetedik századbéli író és tudós olyan tanácsokat ad író társainak, amelyek máig sem veszítették el értéküket: „Ha természeted szerént ékesen beszélő vagy, akaratod szerént szólj parasztul. Mert többire az kik ékesen beszélnek, nem szintén szépen írnak. Mivel az ékesen beszélésnek gyönyörűségétől megigéztetvén, amazt nem oly szorgalmatosan üzik, nem gondolván azt meg, hogy a tudomány írásban áll a dereka.“ Gyöngyösi István a Kemény János előtt terjedelmes értekezést közöl a magyar nyelv sajátosságairól. Földi János természet tudós, költő és grammatikus, nyelvtana előszavában így ír: „... E nyelvkönyvet magyarul írtam... Legelőször szükségek vagyon most erre a magyaroknak és íróknak: mert ezek nem egyeznek meg... a nyelv ékesítésében, pallérozásában, sőt ezek vétenek gyakorta a magyarság ellen, a szóknek hajtások ellen, az öszverakások ellen... mert sok nem is tudja, másrésztől, mert nincsen is honnan tanulhassa...“ A magyar írók minden időben gyűjtötték, följegyezték a nép szólásait, hogy fölhasználhassák írásaikban, Baranyai Decsi János, Faludi Ferenc, Csokonai — aki nem egyszer valóságos szerelmi vallomást intéz drága anyanyelvéhez: „Megalégedve s ezer gyönyörűségek között repkedett a te hármóniás szavadon az én fiatal Múzsám, mint egy most született pillangó a rózsák és tulipánok hímett virágain.“ Kazinczynak, Kölcseynek, majd Arany-nak a nyelv tisztaságáért, fejlesztéséért vívott hosszú harca annyira ismert, hogy nem szükséges róla bőven szólni. Kölcseyék nyelvújító munkája — mint ezt Révai József megmutatta — politikai tett volt, kiindulópontja a feudalizmus elleni küzdelemnek. Nagy nemzeti költőink: Vörösmarty, Arany, Petőfi, Ady, József Attila: mind más, fejlettebb, árnyaltabb, gazdagabb állapotában hagyták utódaikra a nyelvet, mint ahogy föllépésükkor találták, s ezt Mikszáth-ról, Móriczról is elmondhatjuk. Még olyan költő, mint Kosztolányi Dezső működésének is, tán legértékesebb oldala az a kötet, amelyet a nyelv tisztaságáért küzdő, egész életében írt cikkeiből állítottak össze.

Ugyanakkor szólni kell a reakciós polgárság íróinak nyelvrontó tevékenységéről: Bús Fekete és Vadnai László körüti zsargonjától egy az arcvonal Márai Sándor ködös, szétmállott, érthetetlen félhalandzsájáig. A magyar národ-

nyikok, Szabó Dezső és kivált epigonjainak dagályos, zagyva, zűrzavaros nyelvzetétől — ma már ezt jobban látjuk — egyenes az út *Szálasi talajgyökeréig és vérrögvalóság-áig*.

A felszabadulás óta eltelt hat év alatt nyelvünk komoly gazdagodását figyelhetjük meg. Irodalmunkba, sajtónkba, köznapi beszédünkbe, vitáinkba, gyűléseinkbe hatalmas erővel áradt be a gyarak, bányák, falvak nyelve. Egész sor új politikai és szervezeti kifejezést szült népünk éber, friss és gazdag nyelvtéremető ereje. Legtöbb fiatal szavunk a munkára, pontosabban a megváltozott, a szocialista munkára vonatkozik. Ilyen pompás új szavak a *munkaverseny*, *élmunkás*, *élüzem*, *rohammunka*, *munkamódszerátadás*, *tapasztalatcsere*, *vállalatvezető*, *gyorsvágás*, *mélyszántás*, *termelőszövetkezet*, *vándorzászló*, *melegcsákány-váltás*, stb. Új szavak ezek — új fogalmakra. Szép, megváltozott, munkás életünkről vallanak ezek is: *gépállomás*, *népnevelő*, *tanulókör*, *olvasómozgalom*, *taggyűlés*, *taggyűlés*, *röpgyűlés*, *pártépítés*, *pártmunkás*, *pártközpont*, *önbírálóat*, *éltanuló*, *tömegdal*, aztán az efféle tréfás és kifejező szavak: *marshallizál*, *villám* (faliújság), stb., stb. Egy nép magasra szárnyaló öntudatának yallomásai e kifejezések.

E szavak egyike-másika persze már megvolt azelőtt is, de csak egy szűk körön belül: nemzetivé a felszabadulás után váltak. Ezekkel a kifejezésekkel új, népi elem áradt nyelvünkbe, s ha ma árnyaltabban, gazdagabban írhatunk, mint hat esztendővel ezelőtt, ha több közt választhatunk, ez új népi elemnek köszönhetjük. Áttetszőbb, világosabb lett a magyar köznyelv, gazdagabb, szélesebb az irodalmi nyelv. Emberek százazrei tanulják meg a művelt beszédet, de a dolgozók tisztábbá, érthetőbbé, szebbé is teszik nyelvüket azzal, hogy beleviszik a maguk tiszta és logikus gondolkodását. Megmutatkozott ez például a pártkongresszusi hozzászólók többségének izes, színes beszédében.

Észre kell venni azonban, hogy e bő termés közt sok dudva, gyom is felburjánzott. Az a bizonyos „színtelen és szagtalan“ bürokrata tolvajnyelv, amelyről Révai elvtárs beszélt a pártkongresszuson. Ez nem a nép nyelve, hanem a hivatalé, a szó rossz értelmében, a betűragóké, az aktakukacoké, azoké, akik a mi új világunkból csak rendeleteket és köriratokat látnak. Nincs rá hely, hogy mind e szó-szörnyetegeket fölsoroljuk; íme, egy kis szerény íze-lítő. Hányszor halljuk ezeket a szavakat: *súlypont*, *szempont*, *perspektíva*, *resszort!* Persze nem arról van szó, hogy akkor is elkerüljük őket, amikor valóban szükség van rájuk: a *szempont* például élő magyar szó, ilyen a *súlypont* is. Elviselhetetlenné csak akkor válnak, amikor feladatainkat tizenkét vagy harminchat *szempont* szerint kapjuk, vagy amikor valaki egész nap mást sem tesz, csak *súlypontot képez*. A *képez* szó örökös hajfogatása is magyartalan, és legtöbbször fölösleges. Van azután egy másik betegség, vagy inkább járvány, legjobban így nevezhetnénk: az elszabadult igeekötő. Például: *leértékel*, *fölértékel*, *kértékel*, *kitárgyal*, *lelátogat*, *lekáderez*, sőt *kikáderez*, azután *beiskoláz*, *kihangsúlyoz*, *átbeszél*, *leagitál*, *lecsatlakozik*, sőt *leállamosít*, *leveleményez*, *beindít*, és így tovább, és így tovább. Ez a szó például: *átpolitizál*, nemcsak csúf és magyartalan, de le is becsüli a politikát, és arra mutat, hogy használója kívülről, mesterségesen akarja azt egyes kérdésekre belegyömszölni. A *káder* egyike jó új szavainknak. De ha némely funkcionáriust, tisztviselőt hallgatunk, azt hihetnök, mintha ez országban nem is élne nek emberek, férfiak, asszonyok, fiatalok, de még elvtársak sem, csak csupa káder és káder; munkáskáderek, parasztkáderek és egyéb káderek, és a játszótereken kis káderek futkároznak. Igen sok helytelen, torz összetételt is hallhatunk. Van egy ismerősöm — de nem is egy — aki semmihez se tud hozzászölni ilyen bevezető nélkül: „Elvtársak, ezzel a kérdéssel kapcsolatban, melyet fölvetettek, én úgy látom, hogy...“ s e hosszú bevezetés után jön az állítás, ha csak ennyi is: „igazatok van“. Ilyen eredetileg eleven, csak a sok ismételtetésben elcsépelet összetétel a *menet közben*. Vagy az örök *viszonyulás!* Már nem is azt kérdi az ilyen ember ismerősétől, hogy olvasta-e Petőfi verseit, hanem, hogy „hogyan *viszonyul* Petőfi olvasásához?“. A sok ismételtetés ezt is el-

esépelte: *visszük a harcot, visszük a kérdést*. Mindenképpen helytelen kapcsolatok: „A hozzászóló jól *kihozta* a munkásosztály szerepét“, „a hozzászólásból jól *kijött*“, vagy ez: „*felszínen tartja* a kérdést“, „*rámegy* a kérdésre“, „*levitte* vagy *kívitte* a kérdést a tömegek közé“, stb., stb. Nagyon elharapódzott az *így* szócska-is: „*így* még azt szeretném mondani“ vagy „A mi feladatunk *így* a terelésnek, *így* a fokozása“, stb. Ez itt semmit sem jelent, henye szó, henye gondolkodásra szoktat. — Gyakran használnak idegen vagy zsargon szavakat ott is, ahol van jó magyar kifejezés. Ilyen a *melós*, a munkások lumpenproletár, alvilági elnevezése, amelyhez a felszabadult, öntudatos munkásnak nincs semmi köze. Gyári nyelvünk is teli még a sok *drehus*-sal, *valcni*-val, *hakni*-val, *snitt*-tel és társaival. Dunapentelén dolgozik egy művezető, bármily kérdéssel fordulnak hozzá, többnyire csak ezt hajtogatja: „Szaktársak, globálisan kell fölfogni a kubatúrát.“

Nem akarok olesó sikereket hajhászni a további felsorolással. Bizonyos, hogy az élő és fejlődő nyelv előbb-utóbb kivetné magából e torz szavakat és kifejezéseket. De hiba volna mindent e spontán folyamatra bízni. Nevelő, felvilágosító munkával és elsősorban jó példával gyorsítani lehet e tisztulást. Ma hatalmas tömegek, százazrek kerülnek iskolába, vagy ismerkednek meg a párt- és szakszervezeti oktatás során a marxi-lenini elmélettel, — de nem szükséges, hogy ezeket a csúfságokat is megtanulják. Hogy az efféle beszéd valóban elidegeníti használóját a néptől, arra jó példa az a borsodi paraszt-ismerősöm, aki megvallotta, szégyeli s tudatlannak hiszi magát, mert e nyelvet nem érti. Egy Sátoraljaújhelyen, az oktatásban dolgozó ismerősömet figyelmeztettem rá nemrég, hogy minden második szava efféle torzszülött, mire pirulva válaszolta, hogy ő csak két elemet végzett, s ezt a beszédet munkájában tanulta, de maga is úgy érzi, még meg kell tanulnia beszélni. Aki kész sémákban beszél, az kész sémákban is gondolkodik, s a munkája sem lehet jó. A pártkongresszuson mondta el Krizsanyik Jánosné, nógrádi parasztasszony, hogy amikor bajok voltak a szövetkezetben s a felsőbb szervekhez fordult segítségért, „*azt* mondták, hogy ki kell *küszöbölni* a hibákat, de nem mondták, hogy *hogyan*“. Példája ez annak a gyakori esetnek, mikor valaki komoly munka, szervezés helyett csak üres frízisokat puffogtat.

Miképpen veszik ki részüket írónk e szép munkából? Ne mondjuk, hogy semmiképpen. Segítenek nyelvészeinknek a készülő Értelmező Szótár összeállításában, résztvesznek a nyelvhelyességi bizottság munkájában, az üzemi szakszótárak előkészítésében. Mindez azonban távolról sem elegendő. A felszabadulás óta mindössze két alkalomra emlékszem, mikor írónk hosszabban írtak erről. Déry Tibor még 1946-ban, a Nyelvőrben hirdetett keresztshadjáratot nyelvünk megrontói ellen. A kérdés fölvetése példamutató, de a kiindulás sok tekintetben helytelen volt. „A magyar nyelv — írta — azaz a magyarul beszélők nyelvérzéke — gyökereiben beteg.“ Nem tudom, mi szülte a keserű pesszimizmust. Déry megszervezte az írók nyelvvédő bizottságát, amely a rádió, az újságok, a filmgyártás munkájában vett részt. De ez a bizottság rövidesen feloszlott. Az elmúlt év nyarán a Magyar Nemzet indított vitát, Kárpáti Aurél hozzászólásával. Majd a Szabad Nép közölt több cikket nyelvünk tisztaságáról. De ha a multban a magyar írók az uralkodó osztályok, és nem egyszer az uralkodó közvélemény közönye, sőt gáncsai ellenére is tántoríthatatlanul vívták küzdelmüket drága anyanyelvükért, most ennek épp az ellenkezője történt. A Szabad Nép cikkei elég nagy visszhangot keltettek, üzemi dolgozók, mérnökök, pedagógusok, diákok vitatták meg a kérdést s szóltak hozzá, a lap postája egész sor levelet hozott — csak az írók maradtak némák. De milyen munkás az, akit nem érdekel szerszáma, milyen író, akinek nem gondja édes anyanyelvének tisztasága, pallérozása?

E közömbösség a művekben bosszulja meg magát. Sajnos, inkább kivétel az olyan író, mint Veres Péter, aki munkáiban bőven él minden nyelv-adta lehetőséggel, aki egész sor új szót, kifejezést honosít meg irodalmunkban, akinek ízes stílusa a nép egyre gazdagabb nyelvét idézi. Gondoljunk csak a Próba-

tétel című kötet érzékletes, szemléletes beszédmódjára, vagy a Szolgátság gyönyörű leírásaira. Olyan remek, élő szót, mint a *kivagyiság* s még egész sort, Veres Péter honosított meg irodalmunkban. Kár, hogy e nyelvi gazdagság Veresnél néha öncélú, tudálékos lesz. Például: „A telkeken a paréj, porcsin, a porongokon a tippán, a laposokban a sárkelet, a szikeken a libatippan és a bórányüröm úgy nekiindult, mintha tavasz volna...” Az ember ilyenkor hirtelen nem tudja, regényt olvas vagy Jávorka növényhatározóját.

Számos esetben éppen íróink mutatnak rossz példát. Különösen fiatalabb íróink vétkeznek sokat. Nemrég a Csillag egyik kritikája bírálta Gera György elbeszéléseit, amelyekben csak úgy hemzseg a sok *rossz* és *haver*. A tehetős Gergely Mihály könyvében így beszélnek egymással a munkások: „Nagyszerű dialektikád van, Dombai elvtárs. — Nemcsak az enyém, mindannyunké.” Vagy: „Na és hogy tudtak felfejlődni erre a szintre...?” Az író nem egyszer így mutatja be hőseit: „Mert elkomolyodott ennek az embernek az arca, pedig látszik, hogy a derűs bizakodás, a lankadatlan munka jellemzi természetét.” — Az író célja, azt hiszem, az, hogy érzékletesen írjon, hogy amit leírt, az olvasó el is tudja képzelni. De mit szólunk akkor a Fiatal Írók Antológiájában az ugyancsak tehetséges K. Nagy József következő mondatához: „A pályamester úgy ugrott fel, mint akinek a fenekébe tolmát dugtak.” — Ismertebb íróink sem vigyáznak azonban mindig nyelvünk tisztaságára. Hágy Gyula szép színdarabja, az Élet hídjá, elejétől végig szürke, színtelen nyelven íródott, oly nyelven, amelyen sokan beszélnek tán, — de épp ebbe nem szabadna belenyugodnia az írónak. Gondoljunk csak Gorkijra, milyen erővel tudta tömöríteni és költőivé emelni az egyszerű emberek sokszor szürke beszédét. Hágy darabjában a költőiséget nem egyszer frázisok helyettesítik. Főhőse, Bódog Mihály például meghitt baráti beszélgetés során mond efféleket: „Tóni bácsiék nagy harcaira mindig büszkén fog emlékezni a magyar munkásosztály.” Vagy: „Tiszteljük a multat, de építsük a jövőt.” Más hiba is akad, például a névelő magyartalan elhagyása. Mikor Jánosik mérnök a miniszternél tett látogatásról számol be kartársainak, így beszél: „Miniszter úr nemcsak a végső dátumhoz ragaszkodik...” Saját elbeszélésemből, a Szép élet-ből idézem a következő szavakat, amelyeket egy újító, kommunista munkás mond: „Mondja fater... maga már ilyen hülyének született vagy csak később képezte magát?” — Tanulságul szeretném elmondani, hogy annakidején, mikor ezt írtam, — három éve — egy gyárban dolgozván, egész füzetnyit gyűjtöttem össze az efféle ízléstelen és alpári mondásokból, mert az irodalmunkban akkor még divatozó helytelen nézetek folytán ezeket hittem a munkásosztályra jellemzőnek.

Sok a panasz műfordítóinkra is. A magyar költők és fordítók egy kis kötetet adtak ki Korea hősei tiszteletére: példamutató gyorsasággal, lelkesedéssel. Kár, hogy e kötetnek már legelső sora is így hangzik: „Harcból köszönt az áldott béke be...” (Gáspár Endre fordítása.) Fégyin hatalmas regénye, a Diadalmas esztendő magyar fordításából (Gergely Viola munkája) idézem: „Ah, madame, az ember őrizze meg az idegeit...” Majd: „Dehogy, én a művészetet *szeretem*. De én csak nagyon komolyan *szeretem* a művészetet. Annyira *szeretem*: hogy magam is *szeretnék* művészek közé tartozni, *szeretném* szolgálni a művészetet, mert *szeretnék* hatni az emberekre.” Három mondatban hatszoros ismétlés! Egy másik jellemző eset: az Ifjúsági Könyvkiadó lektora a fordító helyes, magyaros szövegét — minden tiltakozása ellenére — a következőre „javította” az Ifjú hősök e. antológiában: „Ki volt számitva minden centiméter, minden gramm, *semhogy* hely maradt volna.” Ugyanez a lektor a halászhálót *hálószerekre*-re változtatta, holott ilyen magyar szó nincsen. Ezt a helyes mondatot „Lövegeink lefelé is szórnak”, így rontotta el: „Lövedékeink lefelé is szórnak.” — Egyik kiváló orosz fordítónk bírálatában arra felhívta a figyelmet Csehov fordítóját, hogy „a mi szép és tömör nyelvünk-adta lehetőségeket miként használhatja ki még jobban”, de ugyanabban a bírálatban

maga is a következő mondatot írja le: „Nyitott szemmel járt-kelt gyermek-ségének szűkös kalitkájában éppúgy, mint később orvostáskával kezében“, vagy ezt a kusza képzavart: „Olyik hőse — élettől megtiport, korunk osztályviszonyai közt kínosan evickélő, elesett emberek — sorsán az író megvetése szánalommal enyhül, de az olvasó epéjét mégis felkavarja a parányi ember-életek vázeseppjében áradó szennyes tajtékot hányó társadalmi igazságtalanság.“

Nem folytatom a felsorolást. Sokkal többet kell foglalkoznunk munkánk szerszámával, édes anyanyelvünkkel. A szovjet írók azért írnak olyan tiszta és költői nyelven, mert „tisztelettel és izgalommal“ tanulmányozzák — ahogy Fagyjev mondja — a régi orosz mesterek munkamódszerét, feljegyzéseit. Fagyjev elbeszéli, hogy Tolsztoj egyik cikkének több mint 90 változatát fedezték fel, s remekművének 15—20 változatát, hogy Tolsztoj mindig följegyezte a különböző emberekkel folytatott beszélgetéseit, a jellegzetes népi kifejezéseket, s kísérletképpen különböző mondatokat szerkesztett.

Nekünk is van mit tanulnunk klasszikusainktól. Azt ajánlom, Balassa, Bornemisza, Apáczai Csere, Szezei Molnár, Zrínyi, Bessenyei, Kölcsey, Kazinczy, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Mikszáth, Kemény munkáit ceruzával kezünkben olvassuk, s ne szégyeljük följegyezni, ha valami szépet, eredetit, használhatót találunk: hisz nem plagizálunk, hanem nyelvünk gazdagságát tanuljuk. És nyitott füllel, jó emlékezettel figyeljük minden nap, minden órában népünk beszédét: városban, falun, utcán, vonaton, — ahogy például Móricz tette. S akár a helyszínen, akár este odahaza jegyezzük fel, ha újat, érdekeset, eredetit hallunk. De ezenkívül ne szégyeljük olvasgatni a gyűlések jegyzőkönyveit, a dolgozók leveleit, vagy a nyelvészeti folyóiratokat, a szó- és szólásgyűjteményeket. S ha írotársaink munkáiban hibát fedezünk fel, ne nyeljük le, mondjuk nekik el, vitatkozzunk, vesszünk össze egy jeltőn vagy szerkezeten, ahogy Berzsenyiék s Kazinczyék tették. Legyünk éberebbek ezen a téren is, ne legyünk már olyan unalmasak és közönyösek, hevüljünk fel kicsit egy találó, sikerült soron, egy jó rímen, ha Kazinczynak volt szíve „sikongani“! A magyar írókat évszázadokon át üldözték azért, mert anyanyelvünkön mertek írni, de ők nem félték a nyomortól, a börtöntől; mindig népük előtt jártak, vitték a művelődés, a szabadság fényét. Ma az író mindenki dícséri, ha népe nyelvén ír a nép életéről. De a nép, amely megbecsülésével halmozza el, azt várja az írótól, hogy haladjon ma is elől, messzire mutató fényeivel, szép szavával.

Agrártudományi egyetem. A Szabad Nép 1950. augusztus 8-i számában érdekes cikk jelent meg Karinthy Ferenc tollából, melynek címe: „Nyelvünk tisztasága“. A cikk találoan mutat rá olyan vétségre, amelyet anyanyelvünk ellen követünk el, főleg felesleges idegen szavak használatával. Különösen érdekesek cikkének azok a részei, amelyek nyelvünknek az alvilági jassz-nyelvből származó csúf elemeire, valamint ipari nyelvünk felesleges német elnevezéseire vonatkoznak, (*drehus* — esztergályos; *gusz* — öntvény; *hakni* — kampó; *valeni* — henger, stb.). Két dologban azonban, nem tudok egyetérteni Karinthy Ferenc szellemes fejtegetéseivel. Az ő fülét sérti az *aktíva* „örök hajtogatása“ annál is inkább, mert felváltva csoportot is, egyént is értenek rajta. Meg kell mondanom, hogy az én fülemet az *aktíva* „örökös hajtogatása“ nem sérti. Abban igaza van Karinthy Ferencnek, hogy az *aktíva* szó elsősorban csoportot jelent, az egyénre való alkalmazása jelentéskéjlődés, illetve jelentésváltozás, lehet, hogy helytelen, de ezt a pártéletünkben nagyon elterjedt szót, mint fűlsértőt, egyszerűen elvetni nem lehet. Viszont abban igaza van Karinthy Ferencnek, hogy egy ilyen szóhasználatnak esetleg helytelen, vagy pontatlan jelentésváltozására nem árt a figyelmet felhívni.¹ Egyáltalán nem érték azonban egyet Karinthy Ferencel akkor, amikor helyteleníti ezt a megjelölést: *Agrártudo-*

¹ I. az *aktíva* szóról Kallós Ede értékes cikkét (Nyr 74 : 16).

mányi egyetem. Azt mondja, megfelelőbb volna magyarul mondani: *Mezőgazdasági egyetem.* Karinthynek ez az állítása belevág a nemzetközi életben világszerte elterjedt és azt mondhatnók, meghonosodott műszavak problematikájába. Tudjuk, hogy pl. a filozófiai műnyelvben több kísérletezés történt az *idealizmus, realizmus, sőt a materializmus* magyarosítására vonatkozólag is. Kell ez? Bizonytal nem kell. E szavak az egész világon el vannak terjedve s a dolgozók nemzetköziségébe beágyazott nemzeti érzésünk ezek használata ellen nemcsak hogy nem tiltakozik, hanem azokat helyesnek és használandónak tartja. Ebbe a körbe tartozik az *agrár* szó is, bizony, szépen ragyog az és ragyogjon is új agráregyetemünk bejárata fölött. *Rubinyi Mózes*

Múlik. Helyes magyar beszédre tanító cikkekben s hasonló tárgyú könyvekben többen is szóvá tették már, hogy a *múlik* igének egy bizonyos jelentésben való használata félreértésen alapszik (Balassa J.: A magyar nyelv könyve 293, Simonyi: Helyes magyarság³ 187, Szinnyei József: Msn. 2:79). A szóban levő ige jelentését a következő példamondatokkal világíthatjuk meg. A NySzben találjuk: Kicsinben *mulék*, hogy el nem lövének (Kem. Élet. 50). Az olyan pór le szál, es semmiben *mulik*: talis causa condescendet et cassabitur (Ver: Verb. 390). De nem tudván mit reá felelni, halgatással *mult* mellőzők (Pázmány: Lutheristák Vezetője). Az három esztendőnc hia nem lézen, tovább sem *mulic* [kés:k] a Moab romlása: tres anni, et Moab destruetur (MA: Bibl. II. 15).

A CzF példái így szólnak: *Rajtam ne muljék*, a. m. én ne legyek oka, hogy semmi sem lett belőle. A dolog *abban mult*... Kevésbe vagy *nem sokba mult*, hogy meg nem haltam... Ami nyúlik, nem *mulik*.

Ezek a jellemző mondatok teljes határozottsággal szemléltetik, hogy az átvitt értelmű használatok is megtartották az igének alapjelentését; vagyis a szó általában valaminek, idők során vagy valamely okból eléállott elmaradását, megszűnését, megsemmisülését jelenti. Az alapjelentés senki előtt sem kétséges: a kitűzött idő *elmúlt*, vagyis 'eltelt', 'lejár'.

Az alább ismertetendő hibás használatmód eredő oka, hogy sokan nem érzik, milyen jelentés fűződik a *rajtam múlik*, vagy pedig ennek tagadó alakú változatához, a *rajtam nem múlik* szóláshoz. Eredetileg inkább a tagadó alak volt használatban: *rajtam nem fog múlni*. Simonyi magyarázata szerint ennek jelentése: „én semmit sem fogok elmulasztani, elhanyagolni” valaminek sikere érdekében. De ha a kedvező eredmény mégis elmarad, ez nem én miattam történik, nem az én mulasztásom okozza, nem az én igyekezetem hiányából ered, vagyis *nem én rajtam múlik*. Gárdonyi Géza egy félszázada írott könyvében, Gyermekkorai emlékeim c. munkájában (Szépirodalmi Könyvkiadó 1951, 88) elbeszéli, hogy atyjának volt egy találmánya. Ha ez beválik, „átalakította volna a vizimalmokat, kallókat és minden gépet, amely vízierővel dolgozik. Min *mult* a találmány sikere, nem tudom. A gépet én szedtem szét”. Gárdonyi tehát a nyelv szellemének megfelelően, helyesen alkalmazza ezt az érdekes szerkezetet. De egy akkor ismert nevű írónak 1902-ben megjelent cikkéből vett másik idézetünk arra mutat, hogy 50 évvel ezelőtt már mutatkoznak a szerkezet félreértésének nyomai. A Gyalui Farkas szerkesztette „Legkedvesebb könyveim” c. mű egyik cikkében, Malonyay Dezső is beszámol kedvelt olvasmányairól. (Rajta kívül még 33 írónak erről szóló vallomását találjuk a könyvben.) Malonyay így fejezi be írását: „Legújabbban az amerikai elnök, Rosevelt (helyesen Roosevelt) könyve tüzelt fel nagyon. *Ha rajtam múlna*, vizsgát tétetnék abból minden kaputos magyarral”. Ez tehát már a napjainkban lépten-nyomon felbukkanó hibás használat. Ugyanolyan, mint amilyennel egy mostanában megjelent tárcacikkben találkozunk: „Hogy jó gyapot termést szüreteljünk, az persze az embereken múlik”. (Szabad Nép 1951. VI. 7. Új kincsünk: „A fehér arany” c. cikk második bekezdésének első mondata.) A cikkíró azt akarja megállapítani, hogy a jó gyapottermés az emberek szorgalmától, iparkodásától, állhatatosságától függ, *rajtunk áll*; s ehelyett valójában azt mondja, a jó gya-

pottermés elmarad, reménytelenné válik, az emberek mulasztása miatt. Ugyanennek az újságnak következő heti (VI. 13-i) számában Méray T. és Fekete S. a'íírásával érdekes bíráló cikket olvashatunk a Nemzeti Színház legújabb Bánk bán előadásáról. A cikkírók elébb azt mondják: „Az ötödik felvonás rendezése a legnehezebb, nem kis mértékben ezen *műlik*, mennyire sikerül Katona igazi szándékait megvalósítani.“ Pedig világos, hogy a bírálók azt akarják hangsúlyozni, hogy a Bánk bán helyes felfogása, valamint Katona művészi céljainak kifejezésre juttatása nagy mértékben az ötödik felvonás rendezésén áll, az ötödik felvonás helyes rendezésétől függ. Tehát nem a siker kétséges voltáról, elmúlásáról akarnak írni, hanem ellenkezőkép, a Bánk bán szellemének megfelelő felfogás biztosításáról. II. Endre megszemélyesítőjének játékáról későbbem emígyen szólnak a cikkírók: „*Rajta is műlik* azonban, hogy az V. felvonás még mindig nem elég tiszta és érthető: még *hangsúlyozottabb* játékkal kell hozzájárulnia a dráma értelmének kibontásához“. Ez már a nyelv szellemének megfelelő, helyes fogalmazás. (Érdekes volna tudnunk, ugyanegy szerző fogalmazása-e a helyes és a hibás használat egyaránt; vagy pedig a nyelv szellemének megfelelő szerkesztésmód egyik, a helytelen pedig a másik szerzőtől ered-e.) A hibás használat elterjedtségének szemléltetésére még egy példát idézünk Nagy Lajostól, a finom nyelvérzékű, nagy műgonddal dolgozó, kitűnő írótól. (Mintaszerű stílusáról folyóiratunkban már volt szó.) 1919. Május című elbeszélésében olvassuk: „Mindenkinek a védelmére kel, aki bajba kerül, vagy akit igazságtalanság ér. Hogy azután ő is igazságtalanságokat követ el, az már a szertelenségén *műlik*“ (Szabadság, Magyar írók antológiája. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951, 88). Helyesen: szertelenségéből következik, szertelenségével magyarázhatjuk; szertelensége okozza; csak szertelensége miatt eshetik meg.

E sorok tehát arra akarnak a figyelmet újra felhívni, hogy amikor azt hangsúlyozzuk, hogy valamely cél elérésére a mi buzgalmunk, kitartásunk szükséges, mert enélkül sikert nem várhatunk, mondjuk azt: a kedvező eredmény tőlünk függ, rajtunk áll. Mert ha azt a kijelentést tesszük, hogy várakozásunk, reményünk teljesevé rajtunk *műlik*, ez azt jelenti, nem volt bennünk elegendő kitartás, elegendő buzgalom, s ezért célunkat nem értük el, a siker miattunk elmaradt, miattunk *elmúlt*. Saját érdekünk, hogy akár szóban, akár írásban mindenkor úgy szerkesszük meg mondanivalónkat, hogy azt öntsük szavakba, amit kifejezésre akarunk juttatni. Szavainkban ne legyen kétértelműség, s annál kevésbé mondjuk azt, ami gondolatunknak, szándékunknak ép az ellenkezőjét jelenti. Meg kell vallanunk, a tárgyalt hibás használat idők folyamán eléggé elharapódzott. De mégsem szabad letennünk arról a reménységről, hogy állhatatos, türelmes figyelmeztetéssel mégis csak célt tudunk érni. A siker rajtunk áll, a mi igyekvésünkön nem *műlik*. Egyébként pedig mi azt sem tévesztjük szem elől, hogy ezt a figyelmeztetést még többször is el kell mondanunk, de hisszük: *ami késik, nem *műlik**. Dénes Szilárd

Nyelvjárásaink

ADATOK A HORTOBÁGYI NÖVÉNYNEVEK KÉRDÉSÉHEZ

Írta: Tikos Béla

3. Gyógyításra használt növények. Bámulatos orvosság a *kisbojtorlán* (Agrimonia eupatoria), a nehezen móló varok vagy rosszul gyógyuló sebekre; a főzetét vagy egyszerűen a leszakított leveleket használják borogatásra.¹² A *kisbojtorlán* vagy *kisbojtorjány* nevet a kódu-smogyoróra (Xanthium struma-

rium) is használják. A *bojtorjány* a keserű lapu (*Lappa major*, *Arctium lappa*) hortobágyi neve.

Egy libatop-faj, a *Chenopodium hybridum*, vagyis *pokolvarfű*, a pokolvar ellen biztos orvosság. Enyhén mérges növény, a jószág kellemetlen szaga miatt kerüli. Az egyik számadó *csudafa* néven említette (lehet, hogy tévedés), hívják *büdös-parénak* is; a szaga némileg a *csudaféára* emlékeztet.

Az orvosi nyelv a pokolvaron az embernél az antrax (lépfene) seben keresztül való fertőzés okozta fekélyt érti. Az orvosok nem tartják komoly betegségnak, csak akkor, ha a tüdő is fertőzve van, s ez esetben a halál bizonyos. A hortobágyi vélemény nem egészen ez.

Lássuk előbb, hogy hogyan értékesítették a lépfenében elhullott állatokat. Megeesett gyakran, hogy a villám belecsapott valamelyik laposba, ahol éppen jószág legelt, agyonütött egy szép kövér tehenet, vagy valamelyik bika elhullott párviadalban vagy egy borjút legázolt a *bogárzó* jószág. A város messze van, szekér nincs, de ha lenne is, a nyári forróságban tönkremenne a húsa hazáig. Hamarosan meg kell tehát nyúzni és a legjobb falatokat *gulyásosnak*¹⁴ eltenni (2–3 napra is futja belőle), a további jófalatokból szárított húst kell csinálni.

A *szárított hús* készítéséről már írt Ecsedi István¹⁵. Nekünk itt az a fontos, hogy a lépfenében elhullott állatok¹⁶ húsát a pásztor nem tartja kevésbé felhasználhatónak, mint a fentiekét. Bizonyos mértékig igaza van, mert a lépfene olyan hirtelen végez az áldozatával, hogy a jószág nem romlik le és a húsa is épen marad. Így hát nyugodt lélekkel megnyúzta és ebből is *gulyásos* és *szárított hús* készült. Állítólag maguk az állatorvosok is azzal biztatták a pásztorokat, hogy csak főzzék jól meg és a lé elfőtte után süssék is meg a húst, azonban le ne fedjék.¹⁷ De nem kellett ehhez az állatorvosi biztatás. Az egyszerű körülmények között élő pásztor embernek a kezén, lábán mindig akad egy-két seb, a lépfenés fertőzést alig lehet megakadályozni. A pásztor nem törődik vele; ha egy kis szerencséje van, megmenekül a tüdőfertőzéstől. A pokolvar nem is hozzák kapcsolatba a lépfenével. Ott a *pokolvarfű*, „a *kigyógyította*“ (Ilyenformán ejtik: ak kigyógyította.)

Ha véletlenül ott érzi a halált a tüdejében, akkor már tisztában van vele, hogy lépfenefertőzést kapott, hogy csak az oltás segítene volna, ha idejében orvoshoz ment volna, nos ettől elkésett. Az egyik bojtár ismerősöm haldokolva tiltakozott az ellen, hogy hazavigyék, de orvost sem kívánt, „dögölt kutyának árok a helye“, ezzel a mondattal hártott el mindenkit maga mellől és ezek voltak az utolsó szavai is. Úgy látszik azokért a jó *gulyásokért* és a *szárított húscrt* érdemes volt egy kicsit kockáztatni az életet.

Ma már ezekről alig lehet szó. A *dögöt*, azaz az elhullás esetét jelenteni kell az állatorvosnak, az kijön látteleletet venni, de addig a hullát érintetlenül kell hagyni. Csak napok múlva jön ki, akkorára a hús már megromlott, de még külön el is rendeli, hogy a „dögöt bűribe temessék“, de még creosolt is leöntözzék, nehogy a kutyák kiássák, rókák, hollók, keselyűk lakmározzanak belőle és a lépfene-bacillusokat a világ minden tájára szétszórják. A lépfenebacillusok a legszívósabbak közé tartoznak, néha a 100° C hő és a gyomorsav is életben hagyja és a lépfenés húst evő állat vagy ember excrementuma továbbterjeszti a ragályt.¹⁸ Összegezve: a hortobágyiak szerint a lépfeneknek nincs növényi orvossága. A pokolvar ugyan gyógyítja a *pokolvarfű*, csakhogy ahhoz (szerintük) semmi köze a lépfeneknek.

A fehérüröm (*Artemisia absinthium*) teája a szívbjaj orvossága.¹⁹ Lábfeltörés ellen a *Plantago major*, azaz *útifű* levele használ a *törésre* terítve — természetesen a kapca alá, a sóslórum (*Rumex obtusifolium*) a *virhas* ellen jó.

A *pemctefű*, *Marrubium vulgare*, cukroza, a *köhögést* szünteti meg.

A *farkasalma* (*Aristolochia clematidis*) teája borogatásként használva a sebeket gyorsan behegeszti.

A *jülfű* vagy kövirózsa (*Sempervivum tectorum*) húsos leveleinek a nedve a fájós fülbe csepegtetve gyógyító hatású.

Az üde talajon élő *bolhafű* (*Polygonum lapathifolium* vagy *persicaria*) az ürmökkel együtt jó bolhaűző. Egyszerűen a *gatyakorcba*^{19a} akasztva viselik, néha ágynemű közé is rakják. Esetleg diófalevelet is használnak erre a célra az aránylag civilizáltabb tanyákon.

Állati tályog ellen jó a *Scrophularia nodosa*, azaz *fekete tájogfű*. Szálas fekete gyökerét tű segítségével befűzik a dísznó fülébe, a genny odagyűlik a tályogból. Más jószágnál a tályog közelében a húsba fűzik bele. Ugyanaz a hatása.

A *szikifű*, régiesen *székfű*, köznyelvi nevein: szikfű, kamilla, chamomilla, *Matricaria chamomilla*. A *szik* szónak is használatos volt régen a *szék* változata (vö. *széki csér* madárnév, *székcskillag*, hortobágyi néven: *gerepecsin*). A májusi Hortobágyinak jellegzetes növénye, fészkes virágzatú, a fészkek sárga és az öt sugarasan körülvevő meddő virág fehér. Helyenként nagy mennyiségben lepi a pusztát, másutt csak szórványosan található, de mindenütt csak a rosszabb szikes területeken nő és csak pár cm. magasra, legeslegfeljebb és csak ritkán egy gyöngye araszra. A szántóföldeken is megtelepszik és amennyiben a termesztett növények engedik, a fentieknél jóval magasabb növény lesz belőle és a virágja is nagyobb. (Nem szabad összetéveszteni az ú. n. *kutyakamillával* [*Matricaria inodora*], amelynek nincs kellemes szaga, főként csak a szántóföldeken él és a szikfűhöz képest nagytermetű.) A magjai pehelyszárnyasok, a szél könnyen hordja és ha a már megtelepedett pusztai növények engednék, mindent ellepne. De a túlsúlyban termő *veresnadrág* (*Festuca pseudovina*) sűrű gyökérzete agyonnyomja a kis csíranövények gyökereit. Főként ezért húzódik a szikre, mert ott a növényzet megritkul, ő ellenben jól bírja a sziket, lévén ő tavaszi növény és a szik borzalmi inkább nyáron érvényesülnek. Így megvilágosodik a *szikifű*, *szikfű* elnevezés értelme.

Telehordja a szél a pelyhes maggal a kiszáradóban levő, csupaszfenekű tavaszi vízállásokat, ereket és ha nem került bele szívósabb növény magja, vagy pedig a víz újra el nem lepi, sűrűn kizöldül a talaj tőle.

A *szikifű*nek erős, kellemes, megnyugtató illata van. Annyira hozzátartozik a Hortobágyhoz, hogy a más vidékre került Hortobágy-járó ember egy marék szikfű szagától rögtön maga előtt látja a pusztát, szinte hallja a kolompszót és a szél duruzsolását.

Régóta orvosi növényként használják bőr- vagy nyálkahártyagyulladások ellen (szem-, orr-, fülhajók, fogfájás stb.) borogatásként, néha teaként. A városiak haját is szokták vele megfürdőt vizet is készítenek belőle. Ezért nagy mennyiségben gyűjtötték a szikes alföldi részekben.

A szikfű főhaszna, hogy a melegvíz erős kilúgozó hatását csökkenti (gondoljunk csak a mosónők agyonráncosodott, hullaszínű vagy megszarosodott rózsaszínű kezére), ezen kívül lehet valami megnyugtató hatása az illanó olajának. A szökítő hatásában már nem lehet annyira bizni, hogy a patikai chamomilla-kivonatokban mindig van egy kis hidrogén superoxid, s ez persze valóban szökít.

A kereskedelmi szikfű előállítására²⁰ három részre bontható: 1. szedésre vagy gyűjtésre, 2. szárításra, 3. nyirkosításra és csomagolásra. A gyűjtést a régi időkben pusztára kézzel végezték. Így túlságosan lassan ment; már jórégóta fésűsű lapátal végzik. A lapát főlemeze 25—30 cm széles, a másik kiterjedése 22—27 cm. Nyélre van erősítve úgy, hogy ez 30—45°-kal hajlik el a lapátlemez síkjától. A lapátnak a mellső éle fésűsen be van szeldelve; a lapátlemez másik három oldala kb. 5 cm magas merőleges bádopgárkánnyal van lekeresztve.

Ha most ezt a lapátot fésűs élével előre a talajra fektetve a szikfű közé toljuk, akkor a fésűfogak a vékony száraz közé csúsznak, de továbbtolva a gombszerű fészkesvirágzatok fennakadnak és a lapát lemezén helyezkednek el, melyen egy kg-nyi anyag is elfér innen aztán zsákba kerül. A telt zsákokat lehetőleg sürgősen a beváltóhelyre kell szállítani, mert megfűlledhet és a fészkek szétesnek. Sokszor láthatunk a Hortobágy területén levő vasúti állomásokon hatalmas tömött zsákkal és virágpottól sárgálló szikfűgyűjtő lapátal álldogáló szedőket. Közösen bérelt szakerek is szerepelnek, amelyek a gyűjtött 10—20 zsák szikfűvet Tiszacsegére, Balmazújvárosba vagy Nagyivánra szállították.

A nagyiváni szikfű mindig híres volt szép nagy fejről, nagy volt a kereslet iránta a térképen *Künkápolnásnak* nevezett szikes depressziónt termett.

A Hortobágyon a 20. század első évtizedeiben némileg visszafejlődött a szikfűszedés, mert a legelő szűknek bizonyult a debreceni jószágállomány számára és kezdtek a legelőjavítás gondolatával foglalkozni. Mivel könnyen észrevehető volt, hogy a lapát sok korai fű kalaszát leszedi (főként a Poa bulbosa, vagyis gumós perjéjét), a szikfűszedést eltiltották. Más vidéken kezdték a szikfű minőségi te: melését javítani és rövidnyelű lapátal leszedettük, amivel jobban ki lehet válogatni a szikfűvet a többi növény közül és rövidebb szárral is lehet szedni.

Régebben a szárítás főként a nádfedeles házak padlásain történt. A vállalkozók előre nagymennyiségű padlásfelszint béreltek ki a szomszédos községekben. Tisztára separték, a gödröket, repedéseket agyaggal tömték és az egészet törekes agyaggal betapasztották. A felszárz tapasztást meszes agyaghabarékkal bemeszelték.

A síma és teljesen száraz padlásfelszínre *szórják* a szikfűvet *marokkal*. Nem helyes lapáttal szétszórni vagy a zsákból kiönteni és gereblyével szétteríteni, mert így a virágfejek szétroncsolódnak. Itt szárad az időjárástól függően 1–3 hétig.

A fejlettebb gyűjtőmóddal behordott szikfűvet még előbb megrostálták. Egy keménypadlójú szímben négy kötélén hintaszerűen felfüggesztett léckereten kifeszített rostával történt ez. A hosszú szikfűszárak, füvek, levelek, kalaszok fennakadtak a rostán.

A teljesen száradt szikfűvet garmadába rakták egy padozott helyiségben, ahol az az esőzések beálltával a nedves levegőtől automatikusan megnyirkosodott. Ilyen állapotban már csomagolható, illetőleg szállítható, nem porlik, nem töredezik, nem deformálódik. Ezt az állapotot nem lehet úgy létrehozni, hogy csak részben szárítják ki a szikfűvet, mert ha csak kevés maradna is annak természetes nedvességéből, feltétlenül összefüledne.

A padon szárított virág (padi áru) nem tetszetős külsejű, elveszti csillagalakját. Ezért a piacot a mesterségesen szárított áru uralja. Ezt sokféle rendszerű készülékkel, illetőleg berendezéssel végzik. Ezek közül elsősorban azt írom le, amit főként a Bácskában használtak. Ott a szárítás általánosan elterjedt, népi kisiparrá fejlődött. Ezt a rendszert használtam a Hortobágyon, mikor a szikfűszárítás és -gyűjtés vezetésével megbíztak. Egy szoba, amelyben állványok vannak a léckeretes, durva, olcsó vászon, ú. n. *cserények* elhelyezésére, kályhák hosszú kürtökkel, melyek az állványok alatt futnak el, továbbá jó néhány szellőztetőlyuk a szobafalak alján a friss levegő bebecsátása céljából, ugyanannyi kivonókémény a szoba mennyezetén — és már kész is a berendezés.

A kályhákat megrakjuk fával, 50° C-ra felfűtjük a szárító helyiséget és a vászon-cserényeket elhelyezzük az állványokra. A hortobágyi szárítónál az egyszeri töltés 5 q szikfű volt. A szárításhoz, mint a fentiekből láthatjuk, erős szellőztetés szükséges. Ez érthető is, mert 5 q nyers szikfűből csak 1 q szárított lesz, tehát 4 q a víztartalom, amelynek elnyelésére 50° C-nál legalább 400 m³ levegő kell. Ennyinek kell tehát a cserények közt áthaladni.

A modern szárítókészülékek toronyalakúak és fakeretes sárgarézdrrótszövetű cserényeket álltanak bele. Alulról eresztik be a meleg levegőt a keretek közé, amelyet egy zefirkályhaszerű fűtőkészülék termel. A meleglevegő saját csekély súlya miatt emelkedik, elsősorban az alsó cserény szikfűtartalmát szárítja ki; ha ezek teljesen kiszáradtak, a cserényekkel együtt kiszedik, helyébe a felette levő cserényeket helyezik. Az így képződött ürességbe megint csak a fentebb levő keretek kerülnek, míg végül a torony tetején most már csak kívülről pótolható hiány jön létre, ide újonnan betérített cserények kerülnek. Szóval a cserények folytonosan lejjebb-lejjebb jutnak, míg végre teljesen kiszáradva kikerülnek a toronyból. Felül pedig folyton újabb nyers szikfűves keretek kerülnek be. Így folvik megállás nélkül éjjel-nappal legalább 3 hétig, amíg a szikfű nagy mennyiségben virágzik. Mindig a legszárazabb levegő éri a legszárazabb szikfűvet, már az újonnan bekerülő kereteknek majdnem vízgőzzel telt levegő jut.

Az így szárított szikfű tetszetős külsejű, de az illóolajok elpárologtak belőle, jóformán szagtalan. Azért a régebbi szikfűszárító vállalatok mindig egy kis padonszárított szikfűvet keverték közé, s ez megszagosította. A legújabb eljárás szerint a szikfű egyrészét lombikban szárazra párologtatják és a lehűtött gőzökből keletkezett folyadékból fracionált destillációját az illóolajokat kivonják, ezzel illatosítják a mesterségesen szárított szikfűvet.

1950 tavaszán a Hortobágyon az állami gazdaságban nagymennyiségű szikfűolajat állítottak elő. Ősszel pedig a bárányürmön lepárologtatásával ürmillóolajat gyártottak.²¹

4. Gyomnövények szántóföldeken, kubikgödrökben, egykori építmények helyén s más ruderalis talajon. A tisztesfű (*Stachys annua*, *tarlóvirág*) nagyobb mennyiségben aratás után a tarlón virít.

Debrecen vidékén jóformán minden pocsolya le van csapolva, a levegő is száraz, így csak az erdős puszták egyes foltjain és a tiszai morotvák környékén van állandó méhlegelő, tehát vándorolni kell a méhkaptárakkal.²² Áprilisban repcére, májusban akácra, július–augusztusban tisztesfűre vándorolnak a *dongóval* és ezzel be is zárul a méhlegelő. Jellemző tarlónövény a *Setaria viridis* v. *italica* és a *S. verticillata*, az előbbit, a *S. italica*-t, a *muhart* termesztik, az utóbbit, a *talpasmuhar*, csak vadon nő. Sokan azt állítják, hogy ha a *muhart* úgy gyomláljuk ki, hogy a gyökere bennszakad, akkor talpasmuhar lesz belőle (ragadós, horgos termésű).

A gabonafélék jellemző gyomjai, a pipacs, búzavirág, szarkaláb, konkoly, földiszeder, az egész országban ugyanezen neveket viselik. Külön megemlítendő a *nádfiók*, egy kislakú nád; nehezen irtható ki a szántóföldekből.

A jó parlagföld vagy konyhakertészet hatalmas alakú gazokat nevel, pl. a 2 m-re is megnövő *Chenopodium album*-ot, azaz libatoppot, illetőleg *fehérparét*, egy valamivel kisebb termetűt, a már említett *pokolvarfüvet*, illetőleg *büdösparét*. A paré összefoglalónév. *Paré* jelzővel vagy anélkül a *Chenopodium atriplex*, sőt az *Amarantus*-genusokba is tartozhat. Az *Amarantus retroflexus* a *disznóparé*, *cigányparé* (?). A tanyaudvaroknak taposott, de trágyázott földje, nagyerevével termi az *Atriplex tartaricát*, hortobágyi neveken *sósparé*, *cigányparé*, *fodros paré* (?).²³

A *porosállás* a jószág éjjeli vagy nappali pihenőhelye, ha a rendes gyepp már eltűnt róla. Többnyire agyontrágyázott, agyontaposott és *agyonkapált* talaj. A jószág *kapál* a lábával, pl. a tehén is, ha a *körme*, patája vizket vagy a szügyét ellepő legyeket kergeti el a felkapált talajmorzsákkal. Végeredményben nem terméketlen terület, teremnek rajta a már említett tüskés növények, ezenkívül a mérgesek is, a *bolondító*, a *maszlag*, stb.; még egymagában jelentéktelen, de csoportosan a talajhoz lapuló növényt kell említeni, az *Amarantus crispus*-t, a *szegénységfüvet* vagy *ínségfüvet* (tulajdonképpen dudva és nem fű).

Gazos mesgye volt a századváltó idejében két szántóföld között, alig 30 cm széles. Ezt a határvillongások elkerülése végett nem szántották fel és azért évelő gazok nőttek rajta. A *gyepű* szintén eltűnt fogalom. A kertek, szőlőskertek voltak ilyenel bekerítve, úgy 3 m szélességű sávot vett el a mívelhető területekből. Egy árokból és egy sáncból állott, a sánc szőlővenyige-kévékből, szemetes trágyából, szükség esetén csak földből állt. A *gazos mesgyén* a *kökény* és a *földiszeder* volt az uralkodó növény, esetleg néhány *vadkörte*, *vackorbokorral*. A gyeppün ezek nem élhettek volna meg az árok és a sánc örökös javítása miatt, itt az *iszalag* (*Lycium halimifolium*) volt az uralkodó, sőt elpusztíthatatlan növény, öreg, botolt fűzfák kíséretében.²⁴ Az árkokban dűlőutak mellett, az úton magán (elvéve a legelőkön is) és más védett zugokban terem a *pásztortarsolyka* (*Capsella bursa pastoris*), azaz *kanalinkó*, a közeli rokona is, a *Thlaspi arvensis*, azaz *vadlencse*, az *Erigeron canadense*, azaz *róka fark*,²⁵ ritkább neve *pallagkóró*, az *Arctium lappa*, azaz *kescerűlapu*, a *Sambucus nigra*, a *bodzafa*, a *S. ebulus*, a *fődibodza*. A bodzafavirág teája a torokgyulladás ellen használ, hülés ellen is. Az *árvacsalán* a *Glechoma*, *Lamium*- és *Ballota*-fajok gyűjtőneve.

A *Pulmonaria officinalis*, *Anagallis arvensis*, *A. femina* (*A. coerulea*), *Anchusa officinalis* közös neve: *Tyúkszemvirág*. Hogy régebben a tyúkszem orvossága volt-e vagy hogy a házityúk szeme szerepel-e a nevében, az még kérdés.

5. Növények a száraz legelőkön, amelyeket csak részben lep el koratavasszal a víz. A szikes laposokból vagy vizes rétekből szigetszerűen kiemelkedő jó- vagy középestalajú részek a *porongok*. A pusztá rossztalajú részein ezeken a porongokon állnak a kunyhók, karámok, kutak. Talajuk teherbíró, nem sárosodik el. A *laponyagok* szintén kiemelkedő, de nagyobb területű részek. A *telkek* nagy, összefüggő, jótalajú területek. Egyes részeik koratavasszal víz alá kerülnek, de a víz hamarosan lehúzódik a *fokokba*, *laposokba*, *fenekekbe*, *ereibe*.

A *porongok*, *laponyagok*, *telkek* adják a hortobágyi legelő legjavát (kb. 25%). Legdúsabb a növényzetük és legváltozatosabb is. Növényzetének egy részét már az első ilyen tárgyú közleményünkben tárgyaltuk, de maradt még elég.

A *Phleum pratense*, valamint a *Ph. phleoides* és talán néhány *Alopecurus*-faj közös neve az *ürgefajok*. Termésük hengeres, szőrös, mint az ürge farka. A *Lepidium perfoliatum* neve: *pujkakása*, *kásafű*. Eléggé gyakori rendes körülmények közt is, de a legeltetés mérsékeli elterjedésüket. Ha a legeltetést mér-

sékelik, módfelett elszaporodhat, mint pl. 1948-ban, a kaszáló munkások nagy bánatára, mert a szénát rontja kemény szára. A különféle Malva, mályva-fajok neve *papsajt*. Egyesek (pl. Rácsai György²⁰) határozottan tagadják a név helyességét, szerintük *vadmályva* a helyes név. Különvéleményük van a *kigyóharaptasfű* névről, ez helyesen *vadperemizs*. Mindkét név kertészekkel, gazdatisztekkel való érintkezésre vall. A gyermekláncfű (*Taraxacum officinale* aut *besarabicum*) neve *kutyatej* (!), mert a csöves szárát elszakítva tejszerű nedv szivárog ki belőle. A Thymusok faja együttes néven *kakukfű*. A *Galium verum* a *kovászvirág* v. *tejoltó*, régen csakugyan használták kováskészítésre és tejoltásra. Nagy, sárga, de számtalan apró virágú, illatos bugái kedves díszei a puszta legjobb talajú részeinek.

Az Achillea setacea és *A. millefolium collina* neve *cickafark* v. *egérfark-kóró*. Tömeges előfordulásuk a jobb talaj jele. A *cigánybúza* kalásza majdnem pontos búzakalász, bár világosan rokona az árpának és a hivatalos nyelv 'cigányárpá'-nak is hívja. Ez a név két fajt rejt magában, a *Hordeum murinum*ot és a *H. Gussoneanum*ot, az első jobb, a második szikesebb talajokon él. A *Lathyrus tuberosus*, *fődimogyoró*, kis piros pillangósvirágú növény, ehető földalatti gumókkal, dísznő *dúrkál* utána. A *gerepcsin* vagy *terepecsin*²⁷ néven ugyancsak két faj, a szikes és legeltetett talajon élő *Aster pannonicus* és a legeltetéstől megkímélt területen élő *A. punctatus* értendő. Két, szép virágú növény. A sárga fészket lila meddők veszik körül sugáralakban. Az előbbi alacsonyabb, az utóbbi néha métermagas, sűrű bokor. Itt-ott lilásan kéklő hatalmas foltokban nő. A *szája* is két faj neve, a száraz hátakon élő *Salvia austriaca* és a nedves rétek lakója a *S. pratensis*. Krémsárga, illetőleg lila virágúak. Jelentéktelen szerepe van a *Reseda lutea*-nak, hortobágyi néven *pogácsafű* vagy *vadrezidán* és a *Verbena officinalis*-nak, az itt-ott emlegetett *vasfű*-nek. Bár az utóbbi nevezetes arról, hogy a néphit szerint, akinek a tenyerébe belefűzik a szívós szárát, minden zárat ki tud nyitni, a „níha igen furfangos bikóét (békó) is“). (Vége következik.)

¹³ A pásztorok közül is ismerik néhányan, a debreceni erdős vidéken élők jól ismerik és dicsérik. A Bükkből hallottam egy hírt, amelyek szerint az egyik körorvos bámulattal nézte egy nehezen gyógyuló rosszindulatú seb váratlan gyógyulását, amit állítólag a *repik* (a kisbojtorlán szlovák neve) okozott. Az orvosságot ajánló erdőőr más néven nem ismerte, se az eleven növényt nem tudta megmutatni.

¹⁴ A *gulyásos* tulajdonképpen a magyar konyhák általánosan ismert pörköltje.

¹⁵ Ecsedi István: A Hortobágy puszta és élete.

¹⁶ Deli Mátyás, régi hortobágyi állatvosról fennmaradt egy anekdota, amely szerint a lépfenekérdés megvizsgálására kirendelt állatorvosi kart gazdagon megvendégelte lépfenés dögüssal.

¹⁷ A főzés, sütés érthető, mert sterilizál. De úgy gondolom, hogy a lefedés nem árt-hat, inkább használhat, mert az általános átmelegedést, tehát a sterilizálást elősegíti.

¹⁸ A hortobágyi dögtemetőket állandóan lepték a keselyűk (*Vultur monachus*) és a hollók. Mert a sok szigorú intézkedést, a nehéz ásástól óvakodva, a pásztorok csak tilt-tul hajtották végre egész a legújabb időkig.

¹⁹ A fehérüröm az abszint nevű pálinka ható anyagát tartalmazza. A szívre bizonyára hat, de hogy jóindulatosan hat-e, az kérdés.

^{19a} A gatyát derékban megkötik gatyamadzaggal. A gatyának ilyenkor erősen összeráncolódik a felső szegélye. Állítólag a bolhák kedves tartózkodóhelye.

²⁰ L. Tikos Béla: Hortobágyi szikfűszáritás. Debreceni képes kalendárium 1935, 114.

²¹ Oroszországban, különösen a délibb részeken a szikfű nagy mennyiségben terem ezenkívül hatalmas ürmös puszták is vannak, ahol a növényzetben uralkodnak az ürmö-fajok. Ott tág tér van a szikfű- és az ürmöllőajok készítésére, valószínűleg innen származik a Hortobágy pusztára az említett újítás.

²² A Hortobágy peremén a méhvándorlás csak újabban ismeretes. Egyiptomban ősi gazdasági szokás. Egyiptomban a száraz időszakban a méhlegelő leromlik, de az egész ország területén nem ugyanazon időben. Azért vándorlás útján el lehet kerülni. A kap-tárokat egy dahabijére (nehézkés egyiptomi hajó) szerelik, a Niluson felvontatják és ősszel leúsztatják, folyton a mézelő növények virágzását követve. A vándorlás ütemét a napnak a ráktérítőtől a baktérítőhöz és viszont való haladása szabályozza. Éjjel halad-

nak, nappal horgonyt vetnek és legeltetik a méheket. L. Boczonádi Szabó: A méhek élete (Vándorméhészet fejezet).

²³ Az Amaranthus és Atriplex fajokat a pásztornép az eddig elmondottaknál is felszínesebben különbözteti meg és ellentmondóan használja nevüket. A kérdőjelek azt akarják jelezni.

²⁴ A szőlőskertekben a gyepű a szélső birtokok területén áll, de mivel a beljebb fekvő szőlőföldeket is védi, a gyepűfenntartásnak csak kis része az ő kötelessége, a nagyobb rész a belső birtokosoké. Így azután a változatos kezelés elég változatos és jellegzetes növényzetet hozott létre.

²⁵ Kanadából hurcolták be, rendkívül elterjedt. Jó 50 év távolságból emlékszem egy azóta nemigen használt nevére: *lófarkkó ó*. Hogy kik nevezték így, nem tudom.

²⁶ Rácsai György (kb. 80 éves) valamelyik állatvásárló társulat számadó pásztora és hajcsára volt. Nem egészen megbízhatók az adatai, mert nagy területet járt be ilyen minőségben. Az ilyenekre idegen szavak is ragadnak. Állandó letelepülőhelye a Kishortobágy volt.

²⁷ Az egyeki matyók ejtik *terepecsin*-nek.

Magyarázatok

GÉP — GYÁR — IPAR

Írta: † Kallós Ede

Szocializmust építő országunknak aligha van gyakrabban kiejtett vagy leírt három szava, mint: *gép*, *gyár* és *ipar*. Nézzük meg hol és hogyan keletkeztek e szavak, kísérijük őket végig vándorútjukon mai jelentésük kialakulásáig.

1. *Masina*. Az ókori görögök *mēchanē*, a latinok *machina* névvel jelölték a szerszámot, a műszert, az emberi munkát támogató vagy pótló készülékeket, vagyis a gépet (már persze csak abban a kezdetleges csavarokra, emeltyűkre, szivattyúkra, stb. korlátozódó értelemben, amelyben a gőzgép feltalálásáig [1768] gépről beszélhetünk). A latin *machina* név a franciában *machine* alakot öltött, amely a 17. században a hadi kifejezéseknek a 30 éves háború kapcsán történt kicserélődése révén világjáró szóvá lett. Attól kezdve az angolok *machine*, a németek *Maschine* szóval kezdték jelölni az ostrom-szerszámokat, a hadi gépeket, s utóbb e szót a gépek általános megjelölésévé tették. Régi magyar megfelelője *gépely* volt, amely a német *Göpel*, *Gepel* 'járgány' átvétele. A *masina* szó eleinte holmi 'agyafúrt szerszám' értelmében volt használatos. A gyufát is *masinának* nevezte a népnyelv. Az 1830-as években elterjedt a *gépely* rövidítése: *gép* és azóta a *masina* szónak már csak a tudatos régieskedés vagy a nyelvújítás szavaitól idegenkedő népieskedés ejti néha sorát.

Hasonlóan járt a francia *machinerie* szóból kinőtt *masinéria*, 'gépezet', valamint az ugyancsak francia *machiniste* párja: *masinista*, 'gépész'. Hogy a *masinista* — aki mint a Kanizsára menő gőzösről szóló népdal mondja: „a gépet igazítja” — ma *gépész* nevet visel, azt Széchenyi István nyelvújító tevékenységének köszönhetjük.

A görög *mēchanē* szóból, mely valamikor még csak a kezdetleges, majd fokozatosan fejlődő munkaeszközöket jelölte, így nőtt ki lassanként a *gép* fogalma. A görög *mēchanē* elnevezés emlékét őrzi a *mechanika* szó is, amely a *mechanikos*-ból képezve a szerszám- és gépkészítés, a műszerészet megjelölésére szolgál, valamint Newtonnak a nehézkedés (gravitáció) és mozgás törvényére vonatkozó felfedezései óta kialakult szóhasználatlalt a fizikának a tesztek egysúlyi és mozgási állapotával foglalkozó részét is jelöli.

2. *Gyár*. A latin *fāber* szó az egyes iparágak elkülönülését megelőző idők emlékeképpen az ácsoknak, asztalosoknak, kőműveseknek, vagyis a kemény

anyaggal dolgozó mesterembereknek közös megjelölése volt. Ezért a *fabrica* szó műhelyt jelentett. E latin szó a 18. században világtörténelmi jelentőségű értelemváltozáson ment keresztül. A 18. sz. második felében kezdődött és csak a 19. sz. közepe felé jutott nyugvóponttra az a folyamat, amelyet „ipari forradalom”-nak szoktunk nevezni s amely a kézműipar visszaszorításában és a géperővel dolgozó gyáripár kifejlesztésében érezte erejét. A forradalom kiindulópontja a gép volt, mely „az egyetlen szerszámot kezelő munkást oly szerkezettel helyettesíti, amely a szerszámok egész sorával egyszerre dolgozik és amelyet egyetlen hajtóerő hoz mozgásba” (Marx: A tőke). A forradalom megindítója Richard Arkwright angol feltalálónak 1769-ben szabadalmazott szövőgépe volt, mely halálos csapást mért a kézi szövőszék évezredes uralmára. A szövőiparnak gépesítésre való áttérését 1805-ben a francia Joseph Jacquard szövőgépe véglegessé tette, az angol James Watt gőzgépei pedig egyéb iparágakban is ugyanezt a folyamatot indították meg. Az ipari gépek előretörését a világ gazdasági, társadalmi és politikai képének gyökeres átalakulása kísérte: a gyárilag előállított cikkek olcsóbbodása, de viszont a munkabérek csökkenése, mert a kézműiparosok elveszítvén termelőeszközöket, bémunkásokká süllyedtek, s kénytelenek voltak a gépek tulajdonosai által diktált feltételek mellett dolgozni, — a falu népének az ipari központokba való szivárgása által a tulajdonképpeni munkásosztály megalakulása, s a szocializmus kifejlődése.

Ezeknek a világraszóló jelentőségű átalakulásoknak szerény mellékhatásaképpen annak a szónak a jelentése is alaposan átfőmálódott, mellyel a kézművesek az ókor óta a maguk munkahelyét jelölték. A francia *fabrique* szó a 18. századtól kezdve már nem a régi patriarchális *műhely*-t jelentette, a *mester*, a *legény* és az *inas* alkotó munkájának színhelyét, hanem azt az ipartelepét, melyben munkások, művezetők és mérnökök gépkezelő munkája folyik, vagyis a szó a 'gyár' jelentését vette fel. (Az angolban a kézműves-műhely másik latin eredetű neve — *manufactory, factory* — vette fel a gyár jelentését.) Nálunk a latin *fabrica* a közép- és újkori latin hivatalos nyelv szókinéséből *fabrika* alakban vált közkeletűvé. Eleinte természetesen munkahely, műhely jelentésben használták e szót, de mióta az ipari forradalom hozzánk is eljutott, a latin szó jelentése nálunk is hozzáidomult az idők új fogalomalakulásához. A Tudományos Gyűjtemény 1817. májusi száma a következőképpen számol be a hazai szövőgyáripár fejlődésének egyik eseményéről: „A nagyságos (!) Károlyi Gróf familia és ennek Méltóságos (!) Tutora Gróf Waldstein Emanuel halhatatlan érdemeiket szerettek magoknak Hazánktól ama *posztó fabrika* által, melyet Fóti Uradalmoknak kebelében Palotán (Pesthez 1½ óra északi napkeletnek) felfogadni méltóztattak... E fabrikában nem csak közép, hanem jobbszerű posztók is készülnek. A színök különféle szép s mostani izléshez alkalmaztatott; a munkában lévő darabok száma e holnap 7-én reáment százra.“ De a nálunk nem sokáig élvezhette az ősi latin szó ezt a felforgató szót. Mikor az 1830-as években a géperőjű ipari termelés nálunk is lendültre kapott, Helmecey Mihály, a nagyhatású nyelvújító új szót alkotott az új munkahelyek megjelölésére: a régi magyar *gyártani* (*fabricare*) szóból elmesztett *gyár* főnevet. Az új szó a fabrikát teljesen kiszorította, úgyhogy a belőle képezett *fabrikálás* ma már csak tréfás-gúnyos hangsúllyal használatos a 'fűrás-faragás', 'mesterkedés', 'ügyeskedés' jelentésében. Ugyanilyen lekicsinylő hangszín vegyül nálunk a *fabrikáció* 'gyártás' és a *fabrikáium* 'gyártmány' szóba is.

3. *Ipar*. A latin *industria* szó iparkodást, szorgalmat, tevékenységet jelent. A nyugati nyelvek ma is ebben az értelemben használják e szót, de ezenkívül a mesterséget, kézművességet és gyári munkát is vele jelölik. A mult század elejéig nálunk is a latin szó volt használatos. Beérhettük vele. A nemzeti életben az ipari tevékenységeknek oly kevés szerepük volt, hogy összefoglaló, fogalmi megnevezésükre vajmi ritkán került a sor. De az 1830-as évek nyelv-

újítása már nem térhetett ki ez elől a szó elől. A gépek korszaka megindult s Széchenyi buzdító szavára nálunk is lendületre kezdett jutni az ipari termelés. Az *ipar* szó pótlása nehéz feladat volt. A fogalmat kellően kifejező új szót képezni nem sikerült, a már meglevő szavak között pedig egy sem akadt, amelyet az *ipar* értelmével lehetett volna felruházni. Szemere Pál nyelvújítónk úgy segített a dolgon, hogy az *ipar* szót, amely a régi nyelvben annyit jelentett, hogy 'szorgalmas' (vö. *iparkodás*), főnévnek tette meg. Erőszakos dolog volt, mesterkéltnél alkotás — de sikere volt, s azóta a latin szó a lomtárba került. Ma csak egyes késői hajtásai élnek. Így pl. a francia *industriel* nyomán képezett *iparipolitikus* melléknév, melynek jelentése: 'ipari', s a 19. sz. végefelé keletkezett nemzetközi szóval *iparipolitikálni* 'iparivá' tenni, valamely állam addigi agrár jellegét iparival feleltetni' (Magyarország is eddigi agrár államból tervgazdálkodásunk eredményeképpen ipari állammá lesz, iparipolitikálódik).

Amily kevés szerep jutott az ipari tevékenységnek s vele együtt az *ipar* szónak a múlt század elejéig, olyan lendülettel tört azután előre a század derekán, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy a nemzetek gazdaságának fő forrása az ipari munka. Azóta pedig annyira megerősítette helyzetét, hogy ma élvonalbeli szavaink között szerepel.

KALANDOZÁS A VENDÉGLÁTOIPAR SZAVAINAK VILÁGÁBAN

Írta: Prohászka János

VIII. A sütés-főzés munkájában — akár hivatásos szakács, szakácsnő, akár maga a háziasszony végzi — fontos szerepet töltenek be a fűszerek. A „szakácsművészet” ugyanis az ételek ízesítésére már régtől fogva sokféle fűszert használ. A *fűszer* szót a nyelvújítás vonta el a régebbi *fűszerszám* szóból. A régi szakácskönyvek biztonsága szerint régebben a *bors*-nak volt a legnagyobb szerepe. A *bors* szó már a Besztercei Szójegyzékben megvan s a honfoglalás előtt került nyelvünkbe a törökből. Nem fűszer ugyan, de a borshoz hasonlóan gyakran használt ízesítő volt a *torma* is. Mindkettő erős, orringerlő szagú s ezért terjedt el régtől fogva ez a szólás: *borsot tör, tormát tör* (vagy *reszel*) *az orra alá* (Kertész: Szokásmondások 55). A régiek legkedvesebb fűszere, a bors mellett a *só* használata is elengedhetetlen, mert só nélkül az étel élvezhetetlen. A régi szakácskönyvek utasításai is erre vallanak: *megborsold* és a *savát* is megadjad; hintsd meg *sóval*, *borssal*, stb. Ez magyarázza meg régi szólásunkat: *megadja a beszédnek savát, borsát*, azaz jóízűen beszél (uo. 54). Az étel és beszéd *sava* az étel és beszéd *sóját* jelenti. A *só* szó már a 12. sz.-ből ki van mutatva; eredete még nincs tisztázva, de végső elemzésben összefügg a megfelelő indoeurópai szavakkal: lat. *sal*, ném. *Salz*, stb.

Könnyen hajlandók volnánk azt hinni, hogy a *paprika*, a híres magyar piros, porrá őrölt ételízesítő, valami ősi örökség. Pedig szó sincs róla! A paprikára legrégebbi adatunk csak 1748-ból Szegedről van s meghonosodását csak a 18. sz. közepére tehetjük. A *paprika* szó az indiai eredetű növény nyelvvel együtt a Balkánon át jött hozzánk, mégpedig mint az üjgörog *piperi* szlávoslavos továbbképzése. Egy ideig *török-bors*nak is hívták. Zalában a paprika neve: *piros bors*, a zöld paprikáé: *hőelős bors* (= hüvelyes bors, Nyr 33:231). A *paprika* szónak meglehetősen kiterjedt nyelvészeti irodalma is van.

Az említett ízesítő fűszereken kívül a régi szakácskönyvek tanúsága szerint a gyömbér, citrom, fahéj, szerecsendió, szegfűszeg és egyébek is nélkülözhetetlen kellékei voltak a konyhának a hagymafajtákkal együtt. S nem hagyhatjuk említés nélkül az étkezésünkben igen fontos két növényt: a *káposztát* és a *burgonyát* sem. A *káposzta* szláv eredetű szó s már a Besztercei Szójegyzékben előfordul. De ki hinné, hogy e szavunk végső elemzésben azonos a *kompót* (francia *compôte*) szóval? Pedig csakugyan mindkettő a latin *com-*

posita szóra megy vissza, csakhogy míg a szláv *szó* az olasz *composta* átvétele és a télire eltett savanyított főzelékféléit jelentette, addig a francia *szó* a télire eltett édesített gyümölcs nevéül szolgált. A magyar nemzeti eledelnek tekintett *töltött káposzta* pedig arab nemzeti specialitás. Gonda Béla többször idézett kultúrtörténeti munkájában olvassuk: „Néhai Giesswein Sándor... beszélt el, hogy mikor egy ízben meglátogatta a kairói kopt püspököt, az neki ebédre, a többek között, töltött káposztát tálaltatott. S mikor derék jó prelá-tusunk megköszönte a figyelmet, hogy a házigazda neki ilyen jó magyar nemzeti eledellel kedveskedik, a kopt püspök meglepetve mondotta, hogy ez arab étel, az ő arab szakácsa készítette erre az ebédre, mint arab nemzeti specialitást, mert hiszen ez az araboknak már évezredek óta ünnepi eledelük“ (85).

Az étkezésünkben oly fontos *burgonya* magyar nevét az olaszból kapta, mert az Amerikában fölfedezett növényt Európában először *Borgogna* (= Burgundia) vidékén termesztették. A *krumpli*, népnyelvi *kolompér*, *kolompír* viszont a német *Grundbirne* szóból lett.

Most pedig nézzük, hogy a konyhán elkészített ételek miként kerülnek a vendég elé az asztalra. Az ételek tálalását és adagolását rendszerint a konyhában végzik és onnan hordják, rakják a vendég elé az asztalra. A *tálat* ige a 17. sz. 1. felétől ismeretes és a *tál* főnév származéka. Az *adagol* igét az 1872. évi Ballagi-szótárban találjuk meg először s ez a Bugát alkotta *adag* szó továbbképzése. A nyelvújítóknál a 'porció' neve *részelet*, *szabvány*, *szabat*, *adat* (pl. Pethe „1500 adat levesről“ ír a Jelenkorban). Hogy ezek közül az *adag* maradt meg mindmáig, azt az *-ag -eg* főnévképző nyelvújításkori nagy divatja magyarázza meg. — A konyhában az adagolás tálakon és tálcákon történik. A *tálca*, *táca* főnév 1651 óta van kimutatva és nyilvánvalóan az olasz *tazza* 'csésze' jelentésű szó átvétele. A magyar szó mai *tálca* alakja a *tál* főnév és a régi vagy népnyelvi *tálcasa* hatásával magyarázható, ez utóbbi valóban a *tál* főnév származéka. — Az adagolt ételeket az asztalhoz viszik, ahol a vendég előtt már ott van a *teríték*. Ezzel a szóval is a nyelvújítás gazdagította nyelvünket. Sándor Istvánnál (1808) a szó jelentése: stroma, stratum, stragulum v. dorsuale v. mensale, mappa, tehát egyúttal *terítés* és *terítő* is. 1833-ban a *teríték* már „couvert“ az asztalon. A 17. sz.-i új francia divat szerint az igazi *terítés* titka a *couvert* helyes elrendezése az asztalon (*teríteni* = fr. mettre le couvert). A *couvert* hét tárgyból állott: tányér, kanál, kés, villa, szalvéta, poharak és fogvájó. Ebben a legnagyobb művész Longueville hercegnő volt, akit Mazarin bíboros küldött fényes kísérettel a münsteri béke-kongresszusra 1646-ban (Gonda: i. m. 76). Tőle tanulta meg akkor a világ, hogyan kell az evőeszközökkel és fogvájóval ízlésesen bánni. A *teríték* ma Pintér Jenő nyelvvédő könyve szerint a *menü* is jelenti (ételsor, ételrend). Az e téren divatos francia és német elnevezések fokozatosan kiszorultak és kiszorulnak; így a *szalvéta* helyett is elég elterjedten kezdték már az *asztal-kendőt* használni, de újabban, mivel ezt a „kendőt“ általában papírral kell pótolni, megint lábrakapott a *szalvéta*, a *papírszalvéta* elnevezés használata.

De most térjünk át a vendéglátó iparok üzletkörébe vágó másik nagy területre és nézzük a különféle italok kiszolgálására vonatkozó fontosabb és érdekesebb elnevezéseket. Maga az *ital* szó már a kódexek korából ki van mutatva, s az *iszik* (*inni*, *ivó*) szó származéka. A *szeszies*-ital Baróti Szabó Dávidnál (1792) fordul elő 'bor, stb.' jelentésben. Fogarasi szótárának (1836) értelmezése szerint: *szeszies-italok*: geistige Getränke. — Az italokat általában a *söntés*-ben mérik ki és onnan viszik a vendég elé. A *söntés* szó először a Magy. Tudós Társ. 1938-i Zsebszótárában van meg s nyilván az ugyanezen jelentésű német *Schenktisch* szó átvétele. A Czuczor—Fogarasi-féle nagy szótárban *sentés* alakban találjuk s azt olvassuk róla: „Szeder Flórián szerint a palócoknál a. m. csapszék, ivóház. Talán a német *Schenktisch* szóból ferdített el.“ A szó a népnyelvben is járatos és a Magyar Tájszótár az ország különböző vidékeiről különböző alakban közli; alakjai: *söntés*, *csöntés*, *söntis*, *söntís*; *sentés*, jelentése pedig: 1. az ivószobában levő léces bormérő rekesz.

2. csapszék, ivóház, 3. mosogató hely, 4. háromlábú mosogató szék, amelynek víztartója, dézsaformájú teteje van. Az első jelentéssel azonos a népnyelvi *kárményő* szó is; ez Heves és Szatmár megyében az ivószobában levő léces nagy kalitkát jelenti, amelyben a korcsmárosnak minden portékája van (hogya duhajkodás támad, a törékeny holmikat ne fenyegetse semmi veszedelem). A szesz-italok kiszolgálására szolgál az üveg, palack, flaskó, pohár, korsó, kupa, kupica, billikom, kehely, pohárka (elterjedtebb nevén stampedli, stamperli), stb. Ezek közül is ismerkedjünk meg néhányal közelebről.

A *pohár* szó már a 14. sz.-i nyelvemlékekben előfordul; szláv jövevényszó, a szlávba a németen át a latinból jutott el. — A *flaskó* szó a mult század elején lépett szolgálatba, még pedig vagy a régi *flaska* (14. sz.) tréfás kicsinyítése (ez a középlatin *flasca* 'palack' átvétele), vagy az ugyanazon jelentésű középlatin *flasco* kölesönzése. A *palack* szó is kimutatható már a 14. sz. végéről és valamelyik szláv nyelvből került hozzánk, amely azt a németből kapta s így végső elemzésben ugyanaz a szó, mint a *flaskó*. — A *kupa* szó is ismeretes volt már a 14. sz. végén és vagy a latin *cupa* 'edény' vagy a szláv *kupa* 'pohár, tányér' átvétele. A *kupica* ennek a kicsinyítője.

Igen érdekes, hogy ez az ivóedényt jelentő *kupa* szó azonos az emberi fejét jelentő *kupával*. S ez nemcsak a mi nyelvünkben van így, hanem, mint kimutatták, a legkülönbözőbb, indoeurópai és nem indoeurópai népek nyelvében egyaránt. A gondolatasszociáció, a képzettársítás eredményeképpen a *kupa* szó az öblösség fogalmának közösségén jelenti az ivócsészét és az emberi fejet, mint hasonló alakulatokat. De meg aztán a kultúrtörténet tanúsága szerint a legrégebb időktől fogva aránylag sok nép és soká használt koponyát (kupát) ivóedényül (Nyr 40:407). Itt kínálkozik egy tréfás szójáték; amikor két ivó cimborá összevész, akkor *kupával* verik egymást *kupán!* — A *kehely* szó a középfelnénet *kelich* közvetítésével a latinból jött és már a 15. sz. 1. felében a Bécsi-kódexben előfordul. A *billikom* a 18. század közepe óta ismeretes és az osztrák-bajor *willkom* 'istenhozott; üdvözlő írás; serlegfajta' szó átvétele. — A *stampedli* nevű kis pálinkás pohár a régi „pecsétnyomó”-alakú *stampigliából* lett. Egy 1809-beli pest-budai leírásban olvassuk, hogy a híres „lengyel pálinkák” mennyire divatba jöttek s hogy a vendégek a kávéházi pohárszék mellett orosz-lengyel módra állva miként ürítették a „dancukai módra főzött rozsólisokat a pecsétnyomó alakú stampigliá”-ból. A kedvelt rozsólis *szalmás*-ban is forgalomba hozták, erre mutat egy 1829-ből származó tréfás dal, mely a Hasznos Multságok-ban jelent meg K. S. kézjegy alatt „Szerellem Dal a Kávés Fíndsához” címen. A Csokonai Csikóbőrös kulcisa hatását mutató dal így kezdődik: „Drága kincsem, galamboeskám! Pirosvirágú findzsátskám! Érted halok, érted élek, Száz *szalmásért* nem cseréllek!” A *szalmás* a szalmával bevont, gömbalakú dél- és keleteurópai agyag- és üvegbutykost (demizsou) jelenti, mely a rozsólis tartalmazza; ennél sokkal jobban szereti a vers poétája a kávé-fíndsát. Az érdekes tréfás verset teljes egészében megtaláljuk Bevilacqua Borsody-Mazsáry főntebb már többször idézett könyvében.

A findzsa az alkoholtalan italoknak, a hűsítő és egyéb élvezeti italoknak kiszolgálására használt edények közé tartozik. A csoport tagjai a főntebb *poháron* kívül a *csésze*, *findzsa*, *bögre*, *ibrik*, stb. A szláv eredetű *csészét* a Besztercei Szójegyzyékben még régebbi *csasa* alakjában találjuk; Comenius értelmezése szerint: a *csésze* széles szájú pohár. — A *findzsa* szó már a 17. sz. elején előfordul s valószínűleg az oszmán-török *findzan* átvétele, ez viszont arab eredetű. Zrínyi Szigeti Veszedelemének 3. énekében a vezír-pasa és a látogatására érkezett siklósvári bég „kávét kicsin *findsánból* hörpögetének, osztán azután vacsorát is evének”. Mikes Törökországi Leveleiben a török „egy pipa dohányt ad, egy *findsa* kávét”. — A *bögre* nagyobb ürtartalma miatt a szegényebb népréteg és főleg a dolgozók látogatta szerényebb kávémérésekben használatos. Egyébként régi szó, már Molnár Albertnél megtaláljuk szótározva 'urceus' értelmezéssel, de eredete még nincs kiderítve. — Az *ibrik* oszmán-török szó átvétele, megvan már az 1585. évi Calepinus-szótárban, jelentése: guttus,

gutturium; ugyanitt kicsinyítve is megtaláljuk: *ibrikecske*: guttulus. A régi szótárak értelmezései mind azt mutatják, hogy az *ibrik* fogantyús, nyeles, a benne levő folyadék kiöntésére alkalmas edénykét jelent (Giesskanne, Giesskännlein). Az úgynevezett „török kávé” ma is ilyen nyeles kávéfőző rézibrikben szolgálják fel. A Hazánk e. történeti folyóirat egyik megjelent füzetéből a Nyelvtörténeti Szótár a 18. sz. közepe tájáról ezt idézi: „egy ezüst kannát, egy réz, herbatejhez való fogantyús *ibriket* s holmi efélet vettem volt”. A Bécsi Magyar Hirmondó 1792. január 31-i számában meg azt a panaszt olvassuk, hogy „egy *ibrik* kávénak az árát 3 krajtzárról 4 krajtzárra csapták fel”. Ezekből az adatokból világosan kitetszik, hogy a nyeles, fogantyús *ibrik* tea és kávé főzésére és felszolgálására égyaránt használatos volt.

Most még mondunk egyet-mást a kiszolgálásra kerülő italokról is. A szesz-italok közül természetesen a legelölkelőbb a *bor*, melynek számos fajtája van a közönséges *vinkó*-tól a legfinomabb *pezsgőborig*, a *pezsgőig*. A *vinkó* nevet a silányabb borfajta jelölésére használják; ez csak amolyan „borocska”, amit a szlovák *vinko* szó is jelent; a két szó ugyanis azonos, mert a magyar szó a szlovák átvétele. — A legtöbb borfajtat származása helyével nevezik, mint tokaji, somlai, badacsonyi, csengődi, szekszárdi, egri, stb. A kiváló magyar vörösbort *bikavér* névvel illetik: egri, szekszárdi *bikavér*, „aki issza, hőtig él”. A burgundi-vörös szintén származása helyéről kapta nevét. Az általánosan ismert és mindenütt kimérésre kerülő fehér *rizling* és piros *kadarka* elnevezések a 19. században váltak ismertté; az első a német *Riesling* átvétele, az utóbbi pedig a szerbhorvát *skadarka* átvétele, melynek jelentése: 'szkutari-i szőlőfajta'. A *samorodni* a szlovák *samorodný* szó átvétele, mely 'magától termő'-t jelent. A *must* már a Besztercei Szőjegyzékben előfordul; ez olyan európai vándorszó, melynél a közvetlen áthatót lehetetlen megjelölni, mert jöhetett a németből, jöhetett a szlávból vagy olaszból, ófranciából, latinból is. — A *pezsgő* szó Hëlmeeczynél található először: Champagner: habzott a *pezsgő-bor*. A Honművészen még 1833-ban is *sampányi* a neve.

A nem szesz, alkoholtalan italok csoportjába tartozik a *tea*, *kakaó*, *csokoládé* és az *üditő*, *hűsítő-italok*. Az utóbbiak közül legismertebbek a gyümölcslevek, az úgynevezett *szörpök* (málna-, citrom-, narancs-szörp). — A *csokoládé* elnevezés a német *Tschokolade* átvétele, amely végső elemzésben a mexikói nyelvre vezethető vissza, a magán maga a csokoládé főalkotórészét tevő *kakaó* is elindult világhódító útjára (mexikói nyelven *choko*: kakaó, *late*: víz). A kakaópor és a csokoládé is a kakaófa magjából, a kakaóbabból készül pörkölés, héjtalanítás és melegített malmokon való dörzsölés útján, mely eljárással az olajos és lisztes rész teljesen összekeveredik. A kakaó-italt az olajtalanított, könnyen oldható kakaóporból főzik, a csokoládét viszont az olajtartalmú „masszából”. — A *szörp* szó a nyelvújítás alkotása (1833) a *szörpöl* igéből, mely olyan hangutánzó ige, mint a *hörpöl*, *hörpint*, *szüresöl*, *szörttyöget*, stb. — A *limonádé* szó 1768 óta járatos nyelvünkben és az ugyanazon jelentésű német *Limonade* szó átvétele. — A szörpöket és a limonádét *szikvíz* (*szódavíz*) vagy *ásványvíz* hozzáadásával készítik; nyáron rendszerint jégbehűtve szolgálják ki a vendégnek. Egyébként a borokat is szokás ilyen vizekkel hígítva inni; közismert pl. a *fröccs* elnevezés, a német *spritzer* sikerült magyarosítása, mely 2 dl bort és egy 1 dl szódavízet tartalmaz. A *kisfröccs* vagy *tréfa* 1 dl bor és 1 dl víz keveréke, a *hosszúlépés* 1 dl borból és 2 dl vízből készül, a *házmester* 3 dl bort és 2 dl vizet tartalmaz. Ugyanígyen sikerült a *kisphár sör* (*piccoló*) elnevezésének *fütty* neve. — Nyáron kedvelt hűsítő (inkább étel, mint ital) a jégbehűtött *aludt tej* és *joghurt*; az utóbbi bolgár módra oltóanyaggal készül.

A borok pincében tartásával, kezelésével a *borászat*, illetőleg az ezen „tudományt” elsajátított *borász* foglalkozik (de *borásznak* nevezik azt a pincért is, aki nem az ételeket, hanem csak az italokat szolgálja fel; az ételkiszolgáló pincér neve: *éthordó*). A *borász* és *borászat* szótáraink közül először a Czuczor—Fogarasi-féle nagy szótárban van meg (1862) s ez hozzáteszi:

„helyes alkotású újabb szó“. Az 1857. évi Ballagi-szótár még *borismerő*-nek mondja a borászt. A „borbánástudományt“ az 1834-ben Mádon alakult bor-kereskedő-társaság *pincézet*-nek nevezte el.

A vendéglátó ipar szavainak világában való kalandozásunkban csak most került először szóba a *pincér*, a vendégek kiszolgálására hivatott dolgozó, a ki-nek ma a Magyar Vendéglátóipari Munkások Országos Szakszervezete szerint *felszolgáló* a neve. A *pincér* szót a nyelvújítás alkotta a szláv eredetű *pince* szóból a német *Kellner* helyett; Pethe Mathesis című könyvében fordul elő először (1812). Ezt a szót többen ki akarták szorítani a nyelvhasználatból; így Bugát az *étnök*-kel, Kunoss a *bornok*-kal, Frecskay a *pincés*-sel, de minden igyekezetük kárba veszett, a *pincér* mindmáig megmaradt. Czuczor Gergely egyik epigrammájában már természetesen tartja, hogy a magyar nyelvű *pincér* (Kellner) és a *tekeőr* (marqueur) magyarul beszél, mert az ivók és játékosok is magyarok már: „Pincér és tekeőr magyarul Budapesten elég szól? Hát játékos, ivó nincs magyar itten elég? (Idézi Bevilacqua Borsody—Mazsáry fentemlített művében.) A Czuczor—Fogarasi szótár értelmezése szerint a *pincér* szó „szoros értelemben kocsmáros vagy vendégfogadós segéde, szolgálja, ki az italokra felügyel s azokkal a vendégeknek szolgál, pincés. Szélesebb értelemben vendéglői ételital-hordogató. *Főpincér*, ki az elköltött ételek, italok árát beszédi s róla a vendéglősnek elszámol“. — Századunk elején divatba jött az a szokás, hogy a *főpincért* (*fizetőpincért*) így szólítják az asztalhoz: „*Főúr*, fizetek!“ — Mivel bizonyosan akadnak olyanok, akik nem tudják, milyen a pincérfajta az előbb említett *markőr* (marqueur), a Czuczor-féle *tekeőr*, megvilágítjuk, hogy ez a biliárd-asztaloknál tevékenykedő pincér, aki ma az asztal használati díjának kiszámítását végzi a használati idő kezdő- és végző-pontjának feljegyzésével („markírozásával“), a régi időkben ezek maguk is fogadó játékos módjára játszottak a vendégekkel, azonkívül a nagyarányú fogadásokat jegyezték, mint a lóversenyen a book-makerek. Régebben tehát a marqueur a játékmester volt a biliárdnál, azaz a *teke-játéknál*. Ma a *teke-játék* a *kuglizást* jelenti, mely nem asztalon, hanem tekepályán történik. A 16. sz. 2. fele óta használatos ismeretlen eredetű *teke* szónak ugyanaz a jelentése, mint a német *Kugel*-ből lett *kugli*-nak: golyó.

A vendéglátó ipar többi dolgozóinak mai magyar nevei is mind a nem is olyan régen még német nyelvű elnevezéseket pótolják. Ezek felsorolását fölöslegesnek gondoljuk, csak azt említjük meg, hogy a mai *felíró* a régi „kaszíró“ utóda, aki a kávéházi „kasszában“ ült s a pohárszékről levett üvegekből öntögette a poharakba a rumot, egyéb égetett szeszes-italokat és a likőröket; kedvelt személy volt a vendégek előtt, „kasszatündér“-nek is nevezték.

Még nagyon sok szó, kifejezés, elnevezés van a vendéglátás világában, amit kalandozásunkban nem érintettünk, de az érdekesebbekkel és fontosabbakkal mégis csak megismerkedtünk. Befejezésül megemlítjük még, hogy ma a népi demokrácia a dolgozók ellátásának és olcsó étkeztetésének fontosságát szem előtt tartva, a szállásadás és az étel-italellátás munkáját mind nagyobb lendülettel igyekszik a magán-„szektor“-ból a közvállalkozás vonalába átvinni. A szállásadás és teljes ellátás céljaira szolgálnak az internátusok, kollégiumok és a nemzeti vállalatokká alakult szállók. Az étkeztetés, evés-ivás könnyebb tételére ott vannak a *népbüfék*, továbbá az Élelmezési Nemzeti Vállalat vendéglátó ipari helyei (éttermek, vendéglők, kávéházak, eszpresszók, stb.), a tisztán italozás céljait szolgáló *italbolt*-ok, melyek szemünk láttára alakulnak napról-napra, valamint az *édességbolt*-ok, *dohányos-boltok*, stb. És ne feledkezzünk meg a gyári, hivatali, vállalati étkeztetőhelyekről, a *menzák*ról (latin *mensa*: asztal) és a sok tízezer ember napi olcsó ebédjét tevő *típus-étkeztetésről*. S ezek mellett tovább végzik fontos hivatásukat a kis kávémérések és kifőzések is, melyek mintegy háziiparként — magának az iparosnak és családja tagjainak munkájával — olcsó élelmezést nyújtanak azoknak a kisipari és kiskereskedelmi dolgozóknak, akik nem jutnak hozzá a vállalati étkeztetéshez.

A vendéglátóipar mai főcélja tehát a dolgozók nagy tömegeinek olcsó és tápláló ellátása, egyszerű, fényűzéstelen módon való ízletes étkeztetése. Ma már nem a szakácsművészet által kiesztelt különleges, kifinomult, az ingyencok igé-nyeinek kielégítésére szolgáló ételreemek előállítására s azok mesteri, fényűző föltalálása a cél, mint volt, mondjuk, Brillat Savarin korában, akinek nevét úgyszólván mindenki hallotta, de mindenki valami híres szakácsnak képze-lik. Pedig ez az úr nemzetgyűlési képviselő és törvényszéki elnök volt (1755–1826), nevét azonban nem ezzel a működésével alapította meg, hanem *Physiologie du goût* (Az ízlés élettana) című munkájával, melyben voltaképpen a szakács- művészet és a gyomor bölcselétét adja szellemes modorban. Felöleli benne az ételek ízletes elkészítését, szép tálalását, a helyes étrendet, a vendéglátás mód- ját, stb. De van-e, lehet-e ma erre szükség?

Az átalakulófélben lévő vendéglátóiparban sok régi szó, mint idejétmúlt, kivész; viszont az új társadalmi rendnek, az új formáknak és intézmények- nek megfelelően új szók születnek.

Tyúk. Vikár Béla az ő Kalevala-fordításának történetéről tartott elő- adásában (1929) azt állítja, hogy a kevésbé finom szeretőnek *tyúk* neve a Kalevala-versekből terjedt el az országban. A magyar Kalevalában (első kiad. 1909) csakugyan többször találkozunk a *tyúk* szó 'szerető, kedves' jelentésével, pl.: Így veszett el a *tyúkocska*, | Szegény szűznek így lón holta (26). Oda veszem kis *tyúk* árva (uo.). Ilyen volt a kis lány holta. | Így szállt el a szép *tyúkocska* (27) ... erőttem magzatomat, | Gyöngén tartott kis *tyúkomat* (28). Nem jöttem én csakis annak: | Kezedbeli kis *tyúknak*; | Ki örökké melletted ül, Holtig való hitvesedül (31). Sajnos, Vikár gyönyörű fordítását sokkal kevesebben olvasták, semhogy ilyen nyelvi hatást tehetett volna, s azért inkább Marót Károlynak van igaza (Nyr 42: 331–2), mikor a *tyúk*-nak a fenti jelentésében elterjedt használatát az „Édes, aranyos kis tyúkom, drága csibikém“ kezdetű siágerben keresi. Ez előbb a fővárosban, de csakhamar a vidéken is közszájra került. Szövegét a vásárok, búcsúk ponyvásai árulták 10–20 filléres füzetekben egyéb divatos slágerekkel együtt, dallamát az áru- sítók énekelték. Mivel a francia *poule* $\approx$ *poulette*-nek is van 'Henne, Hühnchen' jelentésén kívül még 'feslett életű nő, szerető' jelentése is, azért a Magyar Nyelvnek egy R. L. jegyű levelezője azt tartja, hogy a *tyúk* ebben a jelenté- sében a budapesti zsidó entellektüelek háború előtti [t. i. az első világháború- előtti] nyugateurópaiságával áll kapcsolatban és valamelyik Párizsban meg- fordult kabaré-író gazdagította vele nyelvünket (MNY 25:159).

Mese, mese, meskete! Megtörténhetett ez a jelentésváltozás a mi nyelv-ünkben is idegen hatás nélkül, mint ahogy más nyelvekben is megtörtént. Tudjuk, hogy a *tyúk* = nőtény, nő, a *kakas* = hím, férfi — ősrégi metafora. Marót szerint a *tyúk*-nak ez a jelentése európai irodalmunkban először Phaedrus meséiben olvasható. Az onnan idézett és a *tyúk* 'nő' nemi termé- szetét jellemző *Licet horreum mihi pateat, ego scalpam tamen*-nel vö. ezt a latin szentenciát: *Gallinis gallus ter quinīs sufficit unus; ast ter quinī viri vix sufficiunt mulieri* (Margalits E. Florilegium 217), és ezeket a magyar példákat: *Tyúk természet, sohasem lákik jól* (Dug: Péld.). Salamon rólatok [t. i. nőkről] mit az rövideden | Szólla, nem vót szinte talán esméretlen, | Nem lések hozzátok én olyian kegyetlen, | Hogy mondjam, az *asszony állat telhetetlen*. (Orczy: Költ. Holmi 1789, 150). Népnyelvünkben és népi költésze- tünkben számos példát mutathatunk fel a *tyúk* és *kakas* efféle nemi párhuzamára. Nézzük egész családjukat, de vegyük hozzá ártatlan házibarátként a herélt kakast, a *kappan*-t is, vö. ... értvén a *kappanokon* Cybelesnek meg- heréit papjait (Káldi: Vas. valló préd. 1631, 316). Lecesepültek minden becsü- letes legényt, | Lajhának, *kappannak* csúfolták a szegényt (Csokonai: Dorottya. 4. könyv).

Csirkejány: 'fejletlen kis leány' (Abauj MTsz), *csirke* 'ua.' (általános) még alig búj ki a tojásból. Néha ez utóbbi a. m. 'fiatal leány' (MTsz és Nyr 45:141). Viszont ha a *csirké*-nek (Hühnehen) kinőtt már a farkatolla, a népnyelvben néhol *kis kurva* a neve (Nyr 35:435). *Csirkehúsrá fáj a fogá*: fiatal leánykára (Sirisaka közm.-ból idézi Margalits). A nemiségét már érző fiú *kis-kakas*, mert már *kakaskodik* 'érdeklődik a leányok iránt'. *Fi-kokas* 'hetyke legény' (Somogy m., Balaton mell. MTSz), *górkakas* az otthonülő, különösen nőtársaságtól idegenkedő legény gúnyneve (Háromszék m. Hidvég, MTsz), *Kokas János* mindig az asszonyok körül settenkedik (Nyr 44:10). *Tiklegény*: a kakas tréfás neve (MNy 11:188).

Jérce 'süldő leány' (MTsz Tokaj), *jércike*, *jércécske* 'ua.' (saj. feljegyz.), 'fiatal asszony' jelentésben is alkalmazzák (pl. az alábbi példák közt), vö. még: Oly nagy gyanóságban estek volt az anióchák [olv. anyácák, t. i. az apácák], hogy vén bábáknak kellett megnézniük az ülön, mellyik marathatott meg közülök *jércén* (Zvon: Pázm. P. 147, NySz). *Kakas* bévakarja, *jércze* kirúgja: | Ura keresményét gyakorla szórja (a részeges asszony. Thaly: VÉ. 2:54). Nem kaparhat annit a *kakas*, hogy a *jértze* ki ne vakarja (Kisv. Adag. 380. NySz). Dugonicsnál: Nem takarhat annyit a *kakas*, hogy a *jércze* ki ne kaparhassa (Péld.). Jábo kapar a *kokas*, ha az *jérce* szíjjéévájjo (Hiába fárad a férj, ha az asszony nem takarékos. Bakonyalja, NyF. 34:114). Erdélyi szerint ez a jelentése: Nem kereshet annyit a jó gazda, amennyit a rossz asszony el ne tékozolna. Német mását is idézi: Der Hahn kann nicht so viel zusammentragen, als die Henne verscharren mag (vö. 4077, 3023). Sarkantyúz, mint a *kokas* az *jérce* mellett: kerülgeti a legény a leányt, szeretne vele beszélni (NyF 34:134). Úgy álltam ott, mint a *kappan* a *jércze* mellett. (Kisfaludy K.: A hűség próbája). Vén *kakas*, fiatal *jérce* (vén ember, fiatal feleség. Nyr 30:492). De mért tetszik magázni ezt a *jércét*? Nálunk nem szokás. Még asszonyt se, ha fiatal (Gárdonyi: Hosszúhajú veszedelem 1:106). Nem valami színpadra való termet, csak mint a *jérce lányoké* (uo. 2:171). Szoricsd hozzád a *jérczét* [táncban a leányt], | Hadd tanuljon ábéczét (MNGy 1:175). A *gunár* haza jött, a *jérce* még oda van. (Az asszony rosszabb a férjénél, Nyr. 9. idézi Margalits). .... ő olyan *kakasnak* véli Ferencet, akin még a *jércének* is megakadhat a szeme (Móra F.: Ének a búzamezőkről 1:113). — Hadd idézzem még mint idevágó példát Csokonai Dorottójából a minét leírását: „Kezdődik a minét. Három *gavallérral* | Három deli dáma kiáll szép manérral, | Franciás táncokat kezdik főhajolva, | Folytatják páronként viszontag másolva. | Sétáló lábokkal Z betűt ejtenek, | Egymásnak oldalvást suhanva lejtene. | Mint midőn szerelmes *górjércéje* megett | A dagályos *kakas* érezvén meletet, | Enyelegve játszik, taréját berzeszti, | Oldalt forog, tipeg, s szárnyát leereszti: | Így tesz a *gavallér itten a dámának*, | Kényes tempójára a francok táncának“.

A fiatal nőt a finnek, de kivált az észtek költőileg *házityúkoeskának* szokták nevezni (Ethn. 30:13). Ez az elnevezés kedveskedésből, becézésből származik, erotikus vonatkozása alig van. Ilyen értelemben találjuk a *tyúk* szót Jókai Névtelen vár c. regényében is (83): Az oroszánt megrémíti szavával a kakas. Bernát urat pedig a *tyúk* (ő szokta a feleségét „*tyúkom*“-nak nevezni), valamint Haller János A békességes türesnek payza (1682) című s latinból fordított munkájának következő helyén: ...egy Alcibiades-nevű Ur-ember ilyen szókkal pirongatta a Bölcsét: Miért kell szenvedned ezt a veszekedő feleséget, hogy házadból ki nem veted őtet? Kinek Socrates azt felelte: *A ki a tyúk-tojást szereti, el kell a tyúknak karicsolását szenvedni*. Ugyan-is azért tanulom házamnál a békességes-türest, hogy akkor és ott élyek véle, az hol kívántatik. *A tyúk-tojásokért sok kiáltásokat szenvedgyük-el a tyúkoknak* (406). Még ebben is a *tyúk* a. m. nő: Ha idejön az úr a kastélyba hozzám, akkor ketten leszünk, a kik vigyáznak rá, hogy „a róka

be ne törjön a baromfias udvarbá“ mert jó ám arra gondolni annak, aki *tyúkot* tart (Jókai: Rab Ráby. Nemz. kiad. 51:116).

Már több az erotikus tartalma ennek a szintén Jókaiéból vett idézetnek: „... gondotok legyen rá, hogy a ti *kakasaitok a mi tyúkjaink közé ne keveredjenek*: viszont mi is vigyázni fogunk az erkölcsre“ (Bálványos vár, Nemz. kiad. 40:14). Ez mintha visszaemlékezés volna Mikes Törökországi Leveleirek erre a helyére: „Az örmények azonnal a kadiához (vagy török bíróhoz) mentenek, mondván néki, hogy azt hallották, hogy a magyarok olyan hami-sak, hogy az asszonyokon, leányokon még az utzán is erőszakot tesznek. Pápai Gáspár uram éppen a kadiánál talált lenni akkor, és mondá nagy prospopiával a kadiának: „Kadia, az örmények ne féltsek a feleségeket a magyaroktól, mert semmi bántások nem leszen; de ha az *ő tyúkok a mi kakasainkhoz jönnek*, akkor semmiről nem felelek“ (Emlékkiad. 39). Vö. ezt Mikes művének azokkal a soraival, melyek a bújdosó fejedelemmek a moldvaj és havasalföldi vajdáéknál tett látogatásáról szólnak: „Férfiu eselédgyeket igen keveset láttam, de szolgált mindeniknél nagy seréggel, valamint egy major háznál a sok *tyúk*. A való, hogy a mi fejedelmünk igen hideg szemekkel nézte ezeket a görög fejedelemmeket [akkoriban ugyanis mind a két vajda görög származású volt], de a szép *tyúkoknak* bal felől való gondolatokat nem adott, mert — amint Mikes egy csipetnyi borssal fűszerezvén a szót megjegyzi — még abban az órában is a hideg volt rajta, a mely már egy darab időtől fogva tsaknem minden nap vagyon rajta“ (i. m. 161—2).

Szintén ilyen pajzán jeléntése van a *tyúk*-nak abban a tréfás versben, melyet a Magyar szótár gyökérrenddel és deákozattal (1831—2) érdemes szerzője, Kresznerics Ferenc írt 1809-ben: „a hosszabb ideig Szombathelyen tartózkodott 28-dik számú, lófarkas sisakú francia lovagezred a béke helyreállása után onnan elköltöznek: ekkor Kresznerics ismét betegeskedvén, időtöltésből egy útravaló éneket íra, melly az egész vidéken villám gyorsasággal elterjedvén, az olvasókban különböző érzelmeket szüle. Az említett útravaló saját írása szerint itt következik: *Jérczék, tyúkok, sírjátok*: | Elementek a *kakasok*. | Száz tiz napig meglaktak, | A mit lehet felfaltak, stb. Végző két sora: *Jérczék, tyúkok bizzatok*; | Itthon is lesz *kakastok* (Magy. Szót. 2. rész. XII. 1.)

Villámgyorsaságú elterjedésének valószínűleg nemcsak az volt az oka, hogy találók voltak a vers ténybeli adatai, hanem bizonyára a jércékre tyúkokra, kakasokra való hivatkozás is, melyben a nép a saját megszokott metaforáit ismerte föl. Ezekkel ugyanis számos népköltési termékben, szokásmondásban találkozunk és a népies irodalomban is pl.: Erre *kakas*, erre *tyúk*, | Erre van a gyalogút [t. i. erre van a kakas = legény, erre gyere tyúk = leány], Ide te, oda te, *Subám alá gyere be!* (MNGy 2:93). Legény után kószálni, | A lányok közt már módi; | A *tyúk* is addig kószál, | Míg jó *kakasra* talál (uo. 217). Hugom asszony kend csak úgy: én a *kakas*, kend a *tyúk* (MNY 2:61). Komámasszony úgy, úgy, úgy, | Rica te, Sári te! Én a *kakas*, kend a *tyúk*, | Rica te, Sári te! (Egykori bakanóta, saj. feljegyz.). Ismert közmondás: *Szelíd tyúk hamar meglapul*, vö. ...mert midőn (Ninus) ingyen sem vélte, az első jeladásra le *lapólt* néki Semirámis (Zarka Máximái 186). *A tik meglíbbent a kakasnak*. Átvitt értelemben rossz nőszemélyekről mondják: *meglíbbent neki* — megfarolt neki (Zala m. Tapolca MNY 6:230). Mátyás azonban sose kapta szerdéken a menyét, mint hadiözvegyet, lehet az is, hogy hideg szájú, aludt vérű, *tyúkban* is van olyan, aki *nem akar meglapulni*, de Mátyás szerint azt mindig a *kakasa válogatja* (Móra F.: Ének a búzamezőkről 1:113). L. még Dugonics Példabeszédeiben: *Ritka tyúk kakas nélkül. Kakas tyúk után kodácsol*, és Ács Gedeon naplójának a következő helyét: Gömör s Borsod megyék némely vidékein a lakodalmi szokások között van egy furesa s igen jellemző. Kakast visznek a szobába s ezen polygamiának örvendő szárnyas állatot lenyakazzák a vőlegény láttára, hogy tanuljon a rettentő

példán s *kakasos vágyaktól* őrizkedjék és elégedjék meg egy *tyúkkal* (Ethn. 37:25). Bizonyosan ilyen metaforás oka volt annak, hogy a zemplénmegyei Szürnyegen a farkassetétet (szembaj) úgy orvosolták, hogy férfinak *fekete kakas*, nőnek *fekete jérce* szívét adták megenni (Nyr 46:190). A kalotaszegi magyarság meg valamikor tyúkot adott a lelkészének a síron keresztül a nőhalott után, kakast a férfi halottért (NéprÉrt 15:142).

Én a *tyúk* szót a most tárgyalt jelentésben akkor hallottam először, mikor 1901-ben katonai kiképzésre vonultam be. A században hamar híre kelt, ha valamelyik baka jó *tyúkot* fogott magának, vagy hogy valamelyik tisztnek új *tyúkjá* van. Holt volt még akkor a fent említett kuplé? Az első világháború idején mind az élet, mind a nyelv piacán megjelent a *hadi tyúk*. Csak egy komoly szépirodalmi műből, Szabó Dezső Az elsodort falu című regényéből idézek rá példát: ...a járdákon úszó tömegben rengeteg „*hadi tyúk*“, a vér és a pénz fúriái (2. kiad. 250). „Körül a zsúfolt asztaloknál katonatisztek — köztük sok lengyel, — jobb fajta *hadi tyúkok*“ (258). A motorkerékpározással pedig divatba jött a *motortyúk*, *benzintyúk*: az a nő, aki a motorkerékpár *tyúkrázdá*-ján ül.

De száz szónak is egy a vége. Azt hiszem, fölösleges a példákat szaporítanom arra nézve, hogy a *tyúk*-nak kevésbé finom szerető, szabad életet élő nő jelentése szabadon kifejlődhetett a mi nyelvünkben is és semmiféle entellektüelnek nem kellett érte a franciákhoz rajongania. *Csefkó Gyula*

Még néhány magyar szó az orosz nyelvben. Louis Segal Russian—English Dictionary-ja (London, 1946) szerint чума (magyar *csuma*), black death, pest, plague“. Segal tehát a pestis jelentésű orosz szót magyar eredetűnek tartja. Származtatása azonban nem valószínű. A pestis jelentésű *csuma*, *csoma* szó a magyar irodalmi nyelvben — tudomásom szerint — nem használatos és alig hihető, hogy egy magyar tájszó a régi időkben — akár a kárpátaljai ukrán nyelv közvetítésével is — átkerülhetett volna az orosz nyelvbe. Az EtSz szerint e szó a magyar nyelvbe a román nyelvből jött át. A *csuma* szó pontos azonos hangalakja megvan a bolgárban, szerbben és lengyelben is. Berneker e kétségekívül összetartozó szláv szóalakok végső forrásául a román *čumă*-t tekinti, míg Tiktin szerint a román *čumă* származott valamelyik szláv nyelvből. Balassa József szerint e szó végső forrása az oszmanli *čuma*.

Ha tehát a *csuma* szó megvan a déli és nyugati szláv nyelvekben, a románban, a törökben, — inkább hihető, hogy ezek valamelyikéből jutott át az oroszba, mint a magyarból, amellyel az orosz nyelvnek kevesebb érintkezése volt, mint az említett nyelveknek.¹

Simonyi Zsigmond szerint az orosz nyelvbe a következő magyar szavak mentek át: *rokoš* (<Rákos), *šalaš* (<szállás), *gusar* (guszar), *dolman* vagy *dolma*, *mentik*, *vi'azket*, *čako*, *šaršam* (<szerszám), *sabl'a* (Die ungarische Sprache 88, 90). Segal a *gusar*, *doloman*, *mentik* orosz szónál nem utal magyar eredetre, a *šalaš* (hut, cabin, wigwam) szót török, a *szabljá*-t német eredetűnek tartja. A *mentik* (<mente) szó Ušakov szótára szerint a lengyel *mentlik* szó átvétele. A *vi'azket* (<vitézkötés) orosz szót orosz szótárakban nem találtam meg. A Simonyinál említett *dolman* orosz alakja *doloman*.

Említsük meg, hogy egy másik északi-szláv nyelvben, a kárpátaljai oroszban, melyet nálunk régebben rutén-nak, ruszinnak, magyar orosz-nak, kárpátaljai orosz-nak neveztek, számos magyar eredetű szó használatos. Csopey László „Magyar szók a rutén nyelvben“ (Nyelvt. Közl. 16:270) című értekezésében 423 olyan magyar szót sorol föl, melyek a kárpátaljai ukrán nyelvbe átmentek s ott közhasználatú szavak. A beszélt, mindennapi nyelven kívül felhasználta a magyarországi kárpátaljai orosz népdalokat és népmeséket is.

¹ Az angol-orosz szótár adataira Vargyas Lajos egyetemi könyvtári osztályvezető hívta föl figyelmemet.

Figyelembe véve a tehenek, ökrök nevét is, a kárpátaljai ukrán nyelvbe átment magyar szavak száma — Csopey szerint négyszázötven.

Csopey értekezése 1881-ben jelent meg. Hét évvel később, 1888-ban Halász Ignác írt nagyobb értekezést „Magyar elemek az északi-szláv nyelvekben” címmel (Nyr 17:250). Ő azonban nem annyira az északi-szláv, mint inkább a nyugati szláv nyelvek szókincsét vizsgálja, azt írván, hogy „csak a tót, cseh és lengyel nyelvre terjeszkedem ki... Egy-két helyen az orosz is fölemlítem, bár ide a magyar szó csak rutén vagy lengyel közvetítéssel juthatott el.” A fent említett magyar eredetű orosz szavak közül nála csak a kunyhó jelentésű *šalaš*, *šalašik* van meg.

Trócsányi Zoltán

Orosz венгерей = házaló, kereskedő. Trócsányi Zoltán (Nyr 75:129) felvetette a kérdést, honnan jöttek a magyar házaló-kereskedők, akiket a венгерей orosz szóval jelölnek. Bár a kérdésre felelni nem tudok, szeretném a tisztázás elősegítésére adatait egyvel megtoldani. Trócsányi idézi Usakov értelmező szótárát, amely szerint 'házalókereskedő' jelentésben a венгерей szó csak nyelvjárási szó. Én az irodalomból ismerem, még hozzá Alexandr Osztrovszkij 19. századbeli orosz drámáiról На каждого мудреца довольно простоты“ (magyarra így fordítottam: „Zsák a foltját“) c. színdarabja III. felvonása 3. jelenetéből. Itt egy gazdag babonás, buta ájtósságáról közismert kereskedő asszonyhoz zárandokok, kódorgók jönnek, köztük egy a szolgálktól „ázsiai“-nak mondott, majd később az asszony faggatására közelebbről венгерей-nek jelölt vándorkereskedő. A szolgál szavai szerint bozontos, szőrrel benőtt ember, aki egérfogóval kereskedik.¹

Erdődi József

Mi is az a kulimász? A *kulimász* szót (z hanggal a végén) kisgyerekkoromban (több mint hetven évvel ezelőtt) Nyíregyházán sokszor hallottam. Közel a lakásunkhoz, a Szarvas-utcán, egy Teufel nevű boltosnál, mindennap ott láttam a boltajtó mellett egy nagy-nagy fedetlen faládában a piszkos sötétes-sárga, sűrű-méz-ragacsosságú *kulimász*-t, amit kocsitartó tír pákok napnap után vásároltak. A szaga — mely ma is az orromban van — nem érintette kellemetlenül a szaglász-érzékeimet, sőt mai visszaemlékezésemben nagyon beletartozik a vidéki szatócsboltok sok vegyületű-árnyalatú szag-harmóniájába. A *kulimász* szónak irodalmi érdekessége is van. Arany János Nagydíai cigányok-jának negyedik énekében egy háromstrófás nótát gajdognak a Vuk Mihály katonáitól körülvevett várvédő cigányok. A harmadik versszak így hangzik: „Cigányország, ne neked! Kiesett a feneked, Háj! dikhesz, dsalomáz. Dsalomáz: Nines már annak *kulimász!* Ühüm! ühüm! ühm!“. — Hogy a „dikhesz, dsalomáz“ mit jelent, nem tudom. Talán akad valaki a Nyelvőr olvasói között, aki ismeri a szavak jelentését.¹

Földessy Gyula

Omnibusz. Kallós Ede szerint (Nyr 74:17) Magyarországon „az 1860-as évek végétől kezdve közkeletűvé vált az elnevezés.“ Zsoldos Jenő (Nyr 74:398) ezzel szemben 1855-ből való adattal bizonyítja, hogy „a társaskoosi latin elnevezése már jóval előbb általánosan ismert fogalmat jelölt a magyar nyelvhasználatban.“ Ennek támogatására hozzuk az alábbi — bibliográfiai tallózások közben talált — adatokat, amelyek közül az első két évvel korábbi időpontot közöl.

A Pesti Naplóban (1853. febr. 12) olvasható a következő hír: „Az utóbbi napokban olyan borzasztó ködök uralkodtak, hogy a Hyde-park közelében az omnibusok nem járhattak.“ Boda Vilmos (Egy kis kaland az omnibuszon. Hölgyfutár. VII. 1856. 122—123, 126—127, 130—131) az omnibuszt bemutatja olvasóközönségének: „Megtörténhetik, hogy szép olvasónóim közt akad oly

¹ Erdődi adata nagyon fontos annak a kérdésnek az eldöntésében, kik lehettek ezek a házalók. Hogy a *vengerей*, a házaló, egérfogót árult, annak a bizonyítéka, hogy a Magyarországból származó *vengerей*ek „drótostótok“ voltak.

B. Ó.

¹ Bizonyára cigánynyelvi szó. — A szerk.

szerencés, ki ezt a négy kerekű potrohos szörnyeteget nem csak, hogy tapasztalásból, hanem még nevérol sem ismeri; másrészt meg, nehogy valaki úgy járjon, mint az egyszeri civilizált pasant (kinek még a régi jó deákidőkből maradt valami a fejében), ki is mindenképp *omnibusz* szeretett volna lenni, mondván: jó dolga van egy mindenesnek, annak kezén van az éléskamra meg a boros pince!!...” Bernát Gáspár viszont így festi le (Fidibusz az *omnibuszban*. Hölgyfutár. VII. 1856. 902): „Azonban, hogy ős Buda vára városának beretvakövezete a gyalogló nemzedéken rettentő vérpusztításokat ne követhessen el, e lovagias világ olyatén szabad börtönökről gondoskodik vala, melyekben az egymás tetejébe vasvillázott emberiség, akarja vagy nem, forrón kénytelen szeretni szomszéd felebarátját. E lábas intézmény földi neve pedig: *omnibusz*.”

Scheiber Sándor

Varangyos béka. A régi nyelvben ebben az alakban nem fordul elő, hanem csak *varasbéka* van már Calepinus 1585-ben, majd Szikszai Fabricius 1590-ben megjelent szótárában. Előfordul azonban még régebben a Guarykódexben. Nyilvánvaló tehát, hogy mindkettő a *var* szó származéka. A szónak különben számos változata van, de mind a *var* szóból van képezve. Így egy 1839-i följegyzés szerint a Balaton mellett *varakas béká*-nak mondják. Ez a ritka tájszó előfordul már az 1606–1704 közt keletkezett Szentsei-daloskönyvben, amelynek írója minden valószínűség szerint a veszprémmegyei Tésről származik: Az *varakas Békák* szopák említtöket (22). Fontos volna újabb adatokat szerezni a szóra. Bizonyára csak a Dunántúl ismerik, de meg kellene állapítani elterjedését. Gvadányi Rontó Páljában *varantzós béka* alakban használja, melyet a NySz *varancsos-békának* olvas. Ilyen változatot valóban jegyeztek föl Nyitra m. Magyarországon. Zilah vidékén *varancsokos béka* alakja van, Komárom m. Dunaalmáson és Tolna m. Pakson *varancsosbéka*. Pápa vidékén, Baranya m. Csúzán, a Répce mellett *varacsokos béka*, a Csallóközben hangátvetéssel *vakarcsos béka*, Cegléden *varancsagos béka*, Baranya m. Kopáson *varangyakos béka*, Abaúj m. Pusztfalun és Zemplén m. Szürnyegen *varangyékos béka* változata van. A régi *varasbéka* név is megvan a népnyelvben, mégpedig a Dunántúl, a Palócságban és Szolnok-Doboka m. Désen. A Székelyföldön *varasgyékot* is emlegetnek, de csak szidó szóként.

Meghódlík. Kriza a Vadrózsák Tájszótárában jegyezte fel ezt a szót. *Meghódlík* a gyermek: azt tartják, hogyha a kis szopó gyermek a holdba néz, hassikulást kap, elfogy és elsárgul. (*Hassikulás* 'hasmenés' Székelyföld MTsz.) A MTsz ugyancsak a Székelyföldről még egy adatot közöl a *meghódlík* ige 'holdkórossá lesz' jelentéssel. Hegedüs Lajos egy Somoskáról származó áttelepült moldvai csángótól jegyezte fel ezt az adatot: A hódat nem jó sokáig nézni. Nem jó, *mékhódul* (az ember). A *hódlík* és a *hódul* igealakja alapszava nyilván a *hold* főnév. A régi nyelvből nincs a szóra adatunk. Véleményem szerint szintén a *hold*-ból származik a zalamegyei Hetésről közölt *halvány* melléknév (MTsz), melyet Gönczi is feljegyzett Göcsej c. művében *huódlít* alakban, szintén 'halovány' jelentéssel. Ez nyilván a *holdul*, *hódul* visszaható ige *hódel változatának mult idejű melléknévi igenévi alakja, mint az *avitt az avul*, *avél* igeé. A MTsz nem hivatkozik a *hold* alapszóra, s nem is *holdlík*, *holdult* címszó alatt közli őket.

Fogja magát. Ezt a kifejezést semmiféle idegen nyelvre nem lehet nemcsak szószertint, hanem megközelítőleg sem lefordítani. Nyelvünkben azonban, mint már több cikkben rámutattam, ennek a kifejezésnek számos szinonimája van. Így a *fog* ige magában is használatos ebben az értelemben. Van aztán *kapja magát*, de magában is *kapta*. A két igt a népnyelv együtt is használja: *kapja-fogja magát*. Azután: *vette magát* (Nyr 70 : 77, 72 : 266).

A rokon nyelvekben azonban szintén vannak hasonló kifejezések, így a cseremiszből, finnben (Räsänen Nyr 67 : 123), mordvinban (Lewy FUF 24 : 289), a lappban (Lewy FUF 30 : 284).

Nem említették az eddigi közlemények azonban, hogy a kifejezés a votjában is megvan: *og-pol kışno-murt kutkām-no niłpi-kutātsā invilā kwaštāni kuštām* 'egyszer egy asszony fogta (magát) s gyermekpelenkáját az égre dobta szárítani'¹ (Munkácsi: Votják népköltészeti hagyományok 53—54). A példamondatot Munkácsi szótárában is közölte, ahol még egy példa van fordítás nélkül: *kutkām-no mar-kā séziez vīlām, čisto atoslī kīštām*. A mondat szintén Munkácsi idézett gyűjteményének egy meséjéből való, s ott így fordította: fogta, ami zabja csak volt, mind a kakas elé hintette (124).

A jövő idő történetéhez. Nyelvünkben, éppúgy mint a rokonyelvekben a jövő idő kifejezésére eredetileg nem volt külön alak, hanem a jelen idővel fejezték ki a jövőt is, hisz ez már a mondat értelméből nyilvánvaló volt, s még kevésbbé volt szükség külön igealakra, amikor még külön időhatározó is világossá tette, hogy a jövőben végbemenő cselekvésről van szó. Ma, mint tudjuk, a *fog* segédigét is használjuk a jövő idő kifejezésére az illető ige főnévi igenévvel kapcsolatban (*írni fogok*). Ez az alak csak nyelvünk külön történetében alakult ki, különböző ingadozások után (l. Szarvas Gábor: A magyar ige-idők 277). Legérdekesebb közülük a *kezd* igének segédigéül való használata. Pl. a régi nyelvben: *Gyicsölködni kezdnek*: gloriabuntur (EhrK). Mert meg nem tartandó, *meg kezdesz csalatnod* (DebrK). Nektek igen nagy dicsőségnek *kezd láttatnia* (VirgK). *Enni kezdnek* szegények: edent pauperes (KulcsK). Ha én felőlem így *kezdnek ítélni*, nincs mit tőnnem, el kell tőrnem (Heltai NySz).

A székelyeknél és a moldvai csángóknál még fennmaradt a *kezd* igének ez a használata: Ha többet *nem kezd esni* (Háromszék m.). Maj tébbe, akkor *kezdenek guzsalyaskodni*. Készözkébben hord bé, mikor *még kezd száradni* (Moldva MTsz.).

Mármost az *írni fogok* alak is tulajdonkép annyi, mint *írni kezdek*, *írás-hoz fogok* (Simonyi: Tüz magy. nyelvtan 638). A *hozzáfog, valamihez fog* 'hozzákezd, valamihez kezd' jelentésben a köznyelvben is használatos, de a népnyelvben és a régi nyelvben is. Pl. Ha *hozzáfog*, megiszik ety kis hórdóuvál (Csúry: Szamosháti Szótár). Az compendiom által *fogj hozzá*, és ne mulass (a. m. mulassz) sokat (Heltai). Későn *fogtál hozzá* (Decsi). *Hozzá se fogj*, ha nem vagy ember hozzá (ua.). *Nehez dologhoz fogok*: commolior (Calepinus). *Valamelly dologhoz fogni*: Imponere manum alicui rei. *Dologhoz fogni*: Erumpere in actum. *Nagy dologhoz fogni*: Aggredi opus magnum. Más úton *fogunk a dologhoz*: Alia aggrediemur via. *Hartzhoz fogni*: Capessere puguam. *Ország igazgatásához fogni*: [Capessere] rempublicam (Pápai Páriz, latin-magyar szótár). *Tanálcshoz fogván*: consilio accepto (MünchK). Titkon ő tőle, *semmihez ne fogj* és ne kezdj: clam illo nihil occipe (Comenius). Hónap *fogok a kaszálláshoz* (Csúry: Szamosháti Szótár).

De a *fog* igének magában is lehet 'kezd' jelentése. Pl. a) a régi nyelvben: Hozzája futván a lónak, *mardosni fogá* ötet (DebrK). Koldus ruhába öltözvén, egyéb szegényekkel asszonyonk szíz Máriának egyháza előtt *foga ülni* (PeerK). Eleibe futa urának, kezdé rá szökni; és az ura *ivölteni foga* (Pesti G.). Az oroszlan a törbe esék, *ordítani foga* (uo.). Megélesztik, annyira hogy *szólni fog* (MonIrók 3:160). Az egész község fegyverrel *fogtak járni* (uo. 142). Az törökök *fogának meg réműlni* (Szöllösi 1668).

A *fog* igének ez a régies használata sok helyt megvan a népnyelvben is, pl. *Vissza fogtam seggelni*: hátráltam (Baranya m.). Mikor nízte a telekkönyvet? — Mikor *pérléni fogtunk* (Püspökladány). Mingyár homályosan *fogtam vele látni*. Mindennap *fog fájni*: meg-megfájdul (Jászakisér). Ekkor a leány *sírni fog* (Székelyföld). Feltevé a szekerbe a gyereket, és *el fogának erdőbe indulni*. A gyermek hahotával *foga mosojgani* (Gyergyószentmiklós). Ed darab időtől érteni *fogtunk valákül*. Kedden *fogott eszni* (Moldva MTsz.).

¹ Németre Munkácsi csak így tudta fordítani: sie geht (eig. nimmt sich) und wirft die Leintücher hinauf auf den Himme! (A votják nyelv szótára 209).

Mikor *fogtam tanulni, kergetni fogtak* mehek: mikor kezdtem tanulni, mikor a méhek kergetni kezdtek (Rubinyi, Nyr 30 : 114). *Hovozni fogott*: es fing an zu schneien, *irni fog*: er fängt an zu schreiben (Wichmann: Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordesángó- und des Hétfaluer Csángó-dialektes).

A népnyelvben a *rá* igekötővel is használatos a *fog* 'kezd' jelentésben, tehát *ráfog* a. m. 'rákezd', pl. Meg-megtért, meg-megint *ráfogta* a fájás (Újkécske MTsz).

Hasonló jelentésváltozás ment végbe a rokon permi nyelvekben. Pl. a zürjén (komi) nyelvben a *kutni* igének a nyelvjárásokban részint 'ergreifen, fassen, fangen, auffangen' jelentése van, másrészt 'anfangen, beginnen' (Wichmann-Uotila). Ennek megfelelője a votják (udmurt) *kutiní* 'ergreifen, nehmen', melynek származéka *kutískini*, *kuškini*, *kut'kíni* 'anfangen' (Wichmann: Wotjakische Chrestomathie). Ezt az igét használják a jövő idő kifejezésére is, pl. *vordeneŋ kučkom sojá* 'föl fogjuk őt nevelni' (будем его воспитывать) (Munkácsi: A votják nyelv szótára). Beke Ödön

Férfihűség, női hűség (Nyr 75 : 147). A pongyolapitypang (*Taraxacum officinale*) népies neve Körmenten *tejesfüjj*. Leszakított szárából, leveléből tejszínű fehér nedv folyik ki. A vas megyei Csákánydoroszló községben ezt a növényt *kácsac*-nak, *láncvirág*-nak, *zsibavirág*-nak nevezik. Virágának szára belül üres, csöves és így azt a gyerekek, meghajlítva egybekapcsolva, láncfűzért készítenek belőle. A *zsibavirág* népies nevét azért kapta, mert koratavaszi első nyílása egybeesik a kislibák kelésével és mert virágának éppen olyan élénksárga a színe, mint a néhánynapos kislibáé, amit *zsió*-nak mondanak. A pongyolapitypang érett magján kis ernyőeske van. Ezek a szár végén gömbalakú bóbilát alkotnak és amikor már érett a termés, könnyen lefújhatók. Csákánydoroszlóban a mezőn járó fiatalok (lányok, fiúk) leszakítanak egy ilyen érett termésű pitypangot, szerelmükre gondolva rá-rá fújnak és mindannyiszor kérdezik: szeret?... nem szeret?... szeret?... nem szeret?... s aszerint, hogy az utolsó ernyőeskek lefújásakor melyik kérdést említették — állapítják meg az ifjak, hogy szeretőjük hűséges-e.

Cifrakárász. Az amerikai naphalát (*Eupomotis aureus*) még 1907 előtt telepítették be Magyarországra (sárdi tógazdaság). Azóta hazánk több vizében meghonosodott. Csákánydoroszlóban (Vas megye) első ízben 1948. május 13-án fogták a Vöröspatakból. Máyer Gyula 55 éves halász, akinek horgára akadt: *cifrakárász* nevet adta az új jövevénynek a kárászhoz hasonló alakja és feltűnő, cifra színe miatt. Érdekes, hogy az apatinai halászok évtizedekkel ezelőtt ugyanerre a névre keresztelték ottani első megjelenésekor (Brehm: Az állatok világa 13 : 330). Csákánydoroszló községben zöldes-kék, sárga, fekete és bíborpiros élénk színe miatt egy másik népies nevet is kapott: *papagájhal*.

Fika (Nyr 73:98). Csákánydoroszlóban a tekejáték négyszögben felállított kilenc babája közül a valamivel nagyobb, középsőnek *király* a neve, míg a körülötte lévők: *első fa*, *háttusu fa*, *jobb első dámo*, *bal első dámo*, *jobb háttussu dámo*, *bal háttussu dámo*, *balszélsü fika*, *jobbszélsü fika*. E két utóbbit még *paraszt*-nak is mondják.

A játékbabák között rangban az első a *király*, míg a *fika* (*paraszt*) ebből a szempontból nézve a legalacsonyabb, a legutolsó. *Fika* szó ez esetben is lenézettet, kisebbrangút jelent.

Csóka. Mint legtöbb madarunk, a csóka (*Coloeus monedula* spermologus VIEILL.) is hangja, szólása után kapta nevét. Kiáltása, Herman Ottó szerint (A madarak hasznáról és káráról. 3. kiad. 159) *csó-csau*, *csiau*, *csjok*. Chernel István (Magyarország madarai. 2 : 559) szólását *csjók* és *csjek*-nek jegyezte le. Ugyanezen az alapon a spanyol *cucala*-nak, a francia *choucads*-nak, az angol *chough*-nak, a bolgár *csavka*-nak,¹ a tatár pedig *csouka*-nak¹ mondja (Bodnár Bertalan, Madárneveink etymológiája. Aquila 21 : 206).

¹ Egyesek szerint a *csóka* szláv, mások szerint török eredetű.

A csókák ősszel, télen és koratavasszal kisebb-nagyobb csapatokba vergődve a vetési varjakhoz (*Corvus frugilegus frugilegus*) csatlakoznak és velük együtt járnak a mezőt. Ha felleppentjük ezeket az együvé tartozó varjuféléket, vagy ha azok a magasban kóvályognak, megfigyelhetjük, hogy a hangadók legtöbbször a vetési varjakhoz hasonló, de kisebb testű csókák. Eppen ezért, ahol ez a két varjuféleség nem fészkel, vagy ahol a csóka ritkábban költ, rendszerint összetévesztik őket. Így Dunántúl nyugati határvonalán általában nem különböztetik meg a csókát a vetési varjútól és utóbbit is *csuóká*-nak mondják (Zalászentbalázs, Ramados, Kámaháza, Kapornak, Felsőőr, Taródfa, Óriszentpéter, Zsida, Csákánydoroszló), vagy *csuóká*-nak (Farkasfa), esetleg *fekete csuóká*-nak (Órihodos, Vasszentmihály). Ezzel szemben ott, ahol költ a vetési varjú, tehát közismert, ott *feketekányó* (Ostfiasszonyfa) a neve, míg amely község szomszédságában, vagy valamelyik közeli községben fészkelő a csóka, abban a faluban is a vetési varjút *csuóká*-nak, míg a csókát a fészkelőhelyről *németujvári csuóká*-nak (Vasszentmihály, Csákánydoroszló), *taródfái csuóká*-nak (Kisunyom), stb. nevezik.

Van a csókának még egy érdekes neve: *himódi galamb* (Chernel I. 2:558). Círák községbeliek mondják így, mert Himódon a kékgalambhoz hasonlóan az odvas fáknak gyakori fészkelő.

Sásolják a gabonát (Nyr. 75:147). A vasmegyei Csákánydoroszlóban a búzának, rozsnak, árpának, kölesnek és zabnak fiatal levelét *sás*-nak mondják. A kukorica levelét már nem így nevezik; ellenben a kukoricacsövet betakaró leveleknek szintén *sás* a neve.

Tavasszal, április—május hónapban *sásolják* a gabonát. Ilyenkor, rendszerint az asszonyok, *köcölét* (fűhordó ruhát) kötnek nyakukra és abba rakják a sarlóval levágott gabonaszószat. Csak a búzát, árpát és zabot sásolják. Rozsot nem, mert ennél korábban kifejlődik a kalásztartó szár s így annak megsértése nélkül a sást levágni nem lehetne. Csak a gazdag, buja gabonát szokták sásolni, hogy meg ne düljön. Sásolás után ugyanis a növény fejlődésében kissé visszamarad.

A búza, rozs, árpa, zab és köles levele hasonló a sásfélék (*Carex L.*) levelzetéhez és éppen ezért, innen kaphatta nevét.

Csaba József

Duttyán (Nyr 51:129). MórícZ Zsigmond is ismerteti ezt a sajátos szegedi elnevezést. Élete végén, Rózsa Sándorról írott regénye első kötetében olvassuk az alábbiakat (I. Ath. kiadás 1:145). [Az] „alsóvárosi templom mellett van a *duttyán*. Búcsúkor szokott mindenfelé „*duttyánt*” rakni a polgár. *Duttyán* a leveles szín, a melyben bort mérnek és hurkát, kolbászt; semmi mást. E kell a tanyai magyarnak, ha bejön a keresztel s megpihen a szép templom tövében a búcsújárás és kerülés szent fáradaalma után. Kibir ángyó azonban egész évben *duttyánt* tart. Mindig megvan az udvarán a leveles szín s ha a levél elhervad, hát legfeljebb hervadt lesz, de ünnepekre még fel is újíttatja. Ha pedig télre fordul, akkor is megvannak nála a zöld levelek.“

D. Sz.

Szent nyomban, szent helyen (Nyr 75:72). Mindkét kifejezést használják Hajdúszoboszlón és Hajdúböszörményben. Ugyanúgy mondják: *Abba a szent nyomba elaluttam, ahogy letettem a fejem, tehát azonnal. Ebbe a szent nyomba megyek! Itt vaót ezen a szent hejen a bicska, oszt mán nem tanáalom!* — biztosan azon a helyen volt, azt akarja vele kifejezni.

Kajszinbarack (Nyr 75:76). Hajdúszoboszlón a kajszinbaracknak két különböző fajtája és annak megfelelően két neve van. *Kajszinbarack* a diónál is nagyobb sárga barack, a diónál kisebb, egészen apró szemű sárga baracknak pedig *tengeri barack* a neve. A barack szó itt mindig kajszinbarackot jelent, az *őszibarack* megnevezése viszont mindig jelzőjével történik.

A poca Hajdúszoboszlón disznót jelent, mégpedig nemcsak természetes használatában, hanem átvitt értelemben is. Ha a gyermek az irkájára elcsep-

pentí a tintát, a tintafolt is *poca*: disznó. *Hány poca van az irkádba?* — kérdik az ilyen gyerektől.

Forgó (Nyr 75:133). A körhintát Hajdúszoboszlón *forgó komédiánal*; hívják. Hajdúböszörményben *forgó* a neve a napraforgónak. Ez tehát a *forgó* szónak ötödik főnévi jelentése.

Ujjperec (Nyr 75:145), Hajdúszoboszlón használják az *ujjperec* szót 'iz' jelentéssel. Mondják: *Két ujjperecét leválta a gép.*

Kanfaros háznak (Ny 75:240) Hajdúböszörményben az olyan házat hívják, melynek a két tetővége trapéz alakúra le van vágva. A ház hossza vagy szélessége semmi vonatkozásban sincsen e megnevezéssel.

Kúdúsútra (Nyr 75:153) megy az étel vagy az ital Hajdúszoboszlón, ha az a gégebe megy, s azt izgalomba hozva köhögést okoz.

Birkamogyoró (Nyr 75:58). E szót használják Hajdúszoboszlón. Egyes házaknál tartottak régebben egy-egy bárányt, melyet szüretre kívántak leölni. Ez bejárt a konyhába, sőt a szobába is. Apró gömbölyű ürülekére mondták, hogy *mogyoró*. Sőt annak az elhullatására azt is, hogy *mogyorózik*. *Hajszd ki mán eszt a báránt, mán ide mogyorózott!* Sőt a birkánál nagyobb nyúl-ürülekre is mondják, hogy *nyúlmogyoró*.

Haraszt (Nyr 75:238). Hajdúböszörményben és Hajdúszoboszlón is használják e szót. A *harasztkendő* puha, könnyű fonalból kötött kendő, melyet a vállra borítva használnak (nagy kendő).

Tőtik a libát és a rucát (Nyr 75:63) Hajdúböszörményben éppenúgy, mint Hajdúszoboszlón is, és sohasem tömik. Van olyan asszony is, aki ezzel rendszeresen foglalkozik, pl. jár olyan házhoz, ahol a libahízalás nagyobb arányú. Az ilyen asszonyt *libatőtő* asszonynak nevezik; az ilyen esténként-reggelként 20—30 libát is *megtőt*.

Rátotta (Nyr 75:70) a neve Hajdúböszörményben és Hajdúszoboszlón is a zsírban sütött tojásételnek, ha pedig kockára aprított szalonnát sütnék ki előbb, s annak a zsírjába teszik bele a tojást, akkor *tepertős rátotta* lesz belőle.

Gatyát ránt (Nyr 75:65) a búza helyett Hajdúböszörményben azt mondják, hogy *gatyásodik* vagy *felgatyásodik* a búza akkor, mikor a szár alsó levelei lesárgulnak, rendszeren a nagy szárazságtól aratás előtt. De: *gatyás* a búza akkor, ha a tövénél sűrű a levele, bokros. *H. Fekete Péter*

Szevasz. A latin mondatból lett, illetőleg mondatértékű¹ *szervusz!* (vö. *alázatos szolgálja vagyok* > *szolgálja!*) üdvözlő szavunkat újabban, főleg a tanuló ifjúság és a fiatal dolgozók körében, kezdi kiszorítani a *szevasz!* alak. Eleinte talán tréfás szó volt, szándékosan familiáris a már-már hivatalos és mindenképpen latinos *szervusz* (< *servus*) köszönéssel szemben, de ma már komoly szó, sőt expresszív jellegén kívül bizonyos tudatosságot árul el a *szervusz* kerülésében, elkülönülést a régi világ szavával, a „szervusz kérleklálsan“ légkörrel, a kaszinói tegeződéssel szemben.

A szócere, a mai használat érzelmi-társadalmi okai nem kétségesek. Más kérdés azonban, hogy a *szervusz!*-ből miképpen lett a *szevasz!* Lehetne arra gondolni, hogy a pongyola ejtés következtében keletkezett, olyanformán, mint ahogy az *alázatos szolgálja* lerövidült *ásszolgálja*, sőt *ásszóá* alakká. De a *szevasz* csak az *r* kilökésében pongyola. Egyébként precízen és tisztán, sőt hangsúlyozottan artikulálja a használat a megváltozott szövéget.

Talán a Nyelvőr olvasói erre vonatkozólag az adatok és a használat ismeretében bővebb felvilágosítással tudnának szolgálni. Egyik informátorom szerint a *szevasz* már a huszas években közkeletű volt egyetemi hallgatók körében. A magam részéről nem tartom lehetetlennek, hogy a *szevasz*-t készen kaptuk a bécsi nyelvből, ahol a magyar *szervusz* *Servas* (ejtése *szevasz*) alak-

¹ Vö. Balassa József, A mondat helyettesítői, Nyr 37:151. Vö. még a szómondat és mondatszóról: Pais Dezső: Két fejezet a mondattanból, 11.

ban honosult meg. E. M. Schranka bécsi szótára (Wiener Dialekt-Lexikon, Wien, 1905, 152) a következőket írja róla:

Servas, wienersche Form für *Servus*. Chiavacci in seinem „Wo die alten Häuser steh'n“ pag. 422 ff. betitelt eine Skizze „*Servas Karl!*“. So begrüßen sich z. B. auch die Steinbrüderln mit „*Servas mit Lins!*“.

A *szevasz*-t már 1904-ben regisztrálta Theodor Gartner (Fremdes im Wortschatz der Wiener Mundart, Zschr. f. hochd. Mundarten 5:106): *se^awos* A *servus!* köszönést egyébként — tegeződéstelen,² 'guten Tag!' (jó napot), 'Grüss Gott!' (Isten hozta) jelentéssel — a németek osztrák üdvözlőformulának szokták elkönyvelni (vö. pl. Saafeld, Fremdwörterbuch, Berlin, 1898). A birodalmi németség nem ismeri a szót.

A bécsi nyelv számtalan esetben gazdagította familiáris (néha triviális) szókészletünket (*strici*, *krampusz*, *kifti*, *kibic*, stb.). Lehet, hogy a katonai nyelv szerepelt 1918 előtt közvetítőül, vagy a bécsi alvilággal kapcsolatban álló jassz-körök ferdítették el a *szervusz*-t.

Egyelőre mindenesetre azon az úton vagyunk, hogy a *szervusz* mellé egy — talán lassan irodalmiasodó — *szevasz* szavunk bukkant föl familiáris szókészletünkben.

Zolnai Béla

Nem esik a kenyered porba (Nyr 75:73). Gyermekkoromban Dunaszentgyörgyön (Tolna megye) igen sokszor hallottam ezt a szólást. Főként idősebb asszonyok mondogatták férjhezmenendő leányoknak, akikkel házassági tervekről beszélgettek. A házassági tervelnél elsősorban az eljövendő életmód mindennapi apró eseményeinek lehetőségeit vitatták meg igen részletesen. Milyen házban laknak majd a fiatalok; az öregekkel együtt-e vagy külön; együtt gazdálkodnak-e majd vagy külön? Ha külön lesznek, hová mennek majd lakni?, stb. A leány elhatározásának kialakításánál mindenesetre nagy jelentősége volt annak a körülménynek is, hogy milyen házban lakik majd férjhezmenetele után, ha elkerül a szülei háztól. Megnyugtatóására szokták mondani, hogy *azoknál majd nem esik a kenyered porba*, — olyan értelműen, hogy „nem vész a munkád kárba“. A kenyérsütés az asszonyi dolga volt, tehát az ő munkája veszett kárba, ha a folyton szaporodó, csúszkáló-mászáló kisgyermek a féligmeddig összerágott, szétmajszott kenyeret, kenyérdarabkát a porba ejtették vagy a földre dobták az agyagos padlójú ház helyiségeiben. Századunk elején módosabb helyeken a folyosó meg a konyha köves (cementlapokkal vagy téglalapokkal) volt, a szoba pedig padlós (= simára gyalult, egymásba csesztett puhafadeszkával fedett). Az asszonyi munkák, a gyermekek nevelése a házban és a ház körül zajlottak le: egy életre döntött a leány akkor, mikor a nagyobb lehetőséget nyújtó gazdagságot, a módosabban felépített gazdaházat, kulákházat választotta, — ahol még az eldobott, vagy elejtett kenyérdarabka sem a porba hullott, nem ragadt reá a föld, nem vált használhatatlanná; ahol az elejtett kenyérdarab újonnan való felhasználása is növelte a vagyont és a tekintélyt; ahol „munkájának nagyobb láccattya volt“.

A *porba (hamuba) esett a pecsenyéje* ('kárbament, hiábavaló volt a munkája, megghiúsult a reménye') szólásunk felfogásom szerint egészen más szemléletben gyökerezik. Ez a szólás a nyershús nyáron való eütésének nagy gondot, ügyességet és figyelmet kívánó munkájával függ össze. Sokszor előfordulhatott — éppen az ünnepi készülődések hevében, izgalmában —, hogy az ügyetlen szakács(nő) keze alatt a nyársról leszedett forró hús a földre potylyant, a porba hullt, vagy éppen a nyárssal együtt a hamuba esett. A szólásnak ez a változata inkább arra utal, hogy életrevaló, ügyes ember, jó munkás az, akinek *nem esik porba a pecsenyéje*, aki jól vigyáz munkája hasznára.

² A magyarban csak tegezve használható a *szervusz*. Vö. Körösi Sándor, Nyr. 46:90.

A két szólás tehát annyiban rokon egymással, hogy mindkettő egy bizonyos munka eredménytelenségére, hiábavalóságára utal és az eredeti szemlélet elhomályosulásával eredeti jelentésük ezért keveredik egymással. A kenyérrrel kapcsolatos szólás a kulákgöggbe, a vagyonos ember felfuvalkodottságába, a peccenyével kapcsolatos szólás pedig a dolgozó ember bosszankodásába ágyazódik be mélyebben. A két szólás hangulati elemei tehát éppen fordítottak, mint a dolgozók kenyérének és a kizsákmányolók peccenyéjének manapság szokásos szembeállítás.

Dömötör Sándor

Könyvekről

LENIN — MAGYAR NYELVEN

Írta: Rubinyi Mózes

Folyóiratunk, a Magyar Nyelvőr több mint hét évtizedes pályáján mindig aggódó és javítócélu gondossággal figyelte fordításaink nyelvét, stílusát, de különösen felszabadulásunk óta tette ezt, mert a lázas újjáépítő munka folyamán a világirodalom s benne az élenjáró szovjetország irodalom mesteri alkotásai nem mindig a művek jelentőségének és eredeti szépségének megfelelő magyar stílus-köntösben jelentek meg. Ugyanez az őrtállás kötelezett bennünket arra, hogy gondos figyelemmel olvassuk pártirodalmunk legjelentősebb alkotásait, hogy rámutassunk jelentős tárgyuknak megfelelő kiváló tulajdonságaik mellett esetleges szeplőikre is. Így segítenünk kellett abban a törekvésben, hogy a művek minden új kiadása közelebb kerüljön az eredetiek szövegének napfényes tisztaságához. (Vö. Sztálin magyar nyelven, Nyelvőr, 74 : 201, A Párttörténet magyar nyelven, Nyelvőr, 75 : 43.)

Ezúton haladva, felhívjuk olvasóink figyelmét az 1951. esztendő legnagyobb tudományos és irodalmi eseményére, arra, hogy Lenin összegyűjtött művei magyar kiadásának megjelent a két első kötete.¹ Lenin műveinek e magyar kiadása a moszkvai Marx—Engels—Lenin Intézet által sajtó alá rendezett negyedik orosz nyelvű Lenin-kiadás nyomán, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének határozata alapján jelenik meg. Ez a két kötet a lánglelkű államférfiú és tudós ama műveivel ajándékozza meg magyar híveinek millióit, amelyeket Lenin 1893—94-ben, illetve 1895—97-ben írt.

Mielőtt konkrét megjegyzéseinkre térnénk át, egy elvi megállapítást kell tennünk. A marxizmus-leninizmus szellemében dolgozó tudós tudományos célja mellett arra is törekszik, hogy alkotása ne egyes válogatott rétegek okulására, tudásgyarapítására szolgáljon, hanem arra, hogy művét *minden dolgozó ember* különös nehézség nélkül megértse, abból a legegyszerűbb gondolkodó ember is okulhasson, tanulhasson. Az évszázadok óta idealizmusba süppedt tudományos élet nemcsak hogy nem vetett súlyt a tudományos munka stílusának világosságára, szépségére, helyességére, hanem ellenkezőleg, valami tudományos zsargonon fejlődött ki, szinte egy tudományos tolvajnyelv, amelyet sokszor a tudós közönség is alig értett meg, de az egyszerűbb, tudást szomszjúhozó munkásember éppen a legkritkább esetben. Ebből a tudományos stílusból az átmenet abba a kristálytisztá, világos kifejezőmódba, amely például a nagy Lenin és Sztálin tudományos műveiben gyönyörködött bennünket, nem történhetett meg máról-holnapra s így akkor, midőn egy tudományos mű fordításának nyelvhelyességi

¹ V. I. Lenin művei. I. kötet. 575 lap. Lenin arcképével; 2. kötet, Szikra kiadás. Budapest 1951. 598 lap. Ezt a kötetet Lenin 1897-i évből származó arcképe díszíti.

értékelésével foglalkozunk, eleve tisztában kell lennünk azzal, hogy pl. egy tudományos mű mondatszerkesztései más igényeket elégítenek ki, megítélésük más szempontból történik, mint más köznyelvi alkotásokéi. A tudományos gondolkodás természetesen bonyolultabb az egyszerű élet gondolkodásánál s így a tudományos mű mondat szerkezetei különböznek a köznyelvi beszéd és írás mondat szerkezeteitől. A tudományos műben a többszörösen összetett mondat szerkezet az uralkodó forma. De mégegyszer hangsúlyozzuk, hogy ez átmeneti jelenség. Egészen bizonyos, hogy a világos gondolkodású materialista tudós gondolatfejtése is, ezt kifejező írása is világosság, tisztaság szempontjából magasan felette van már ma is a régi tudomány stílusának, s a fejlődés vonala még egyre felfelé mutat.

Ezek tudatában mégis vannak olyan követelmények, amelyeket mindenfajta stílussal szemben érvényesítenünk kell. A magyar Lenin II. kötetében (26. l.) ezt olvassuk: „... az orosz bírságtörvények valamennyi fontosabb *előírását* és részletes rendelkezését is ismertetni fogjuk“. Ezt helyesebben így kellett volna mondani: „... az orosz bírságtörvények valamennyi fontosabb *rendelkezését* és azoknak részleteit is ismertetni fogjuk...“ Ez a csunya *előírás* (a német *Vorschrift* szolgai mása) ugyanazon kötet 30. lapján legalább négyszer fordul elő, de ott éktelenkedik a 61. és a 105. lapon is. Ezt a szót az új kiadásnál ezzel a szép, megfelelő magyar szóval kell helyettesíteni: *rendelés*. Öreg germanizmust olvasunk az I. kötet 180. lapján: „egyéb érdemeitől *eltekintve*“ (helyesen: egyéb érdemei mellett, vagy: egyéb érdemein kívül). „A parasztek mezőgazdasági felszerelése *kevés kivételtől eltekintve*“ (helyesen: *kevés kivétellel* [1:54]). Az I. kötet 368. lapján bukkan fel az az újabban elburjánzott *nap mint nap*. („Amelyet évről-évre, *nap mint nap* megismételnek...“) Helyesen: *nap nap után*, *napról napra*. Itt a fordítás mentsége, hogy párhuzamos szerkezetben nyelvtani változatosságot akart alkalmazni, de germanizmus árán azt sem szabad. A Nyelvőr számtalanszor rámutatott arra, hogy a *tényleg* szó fölösleges csinál-mány, a német *tatsächlich* megfelelője akart lenni, de erre megvan a jó magyar *valóban* (1:32, 1:173). „Valójában a szerző javaslatai csupán további, *még* hozzá rendkívül szemléltető példáját szolgáltatják annak az igazán Manyilov-féle terv-kövácsolásnak, amelyre a narodnyikság publicistái szoktatták rá az orosz olvasó-közönséget“ (2:324). Ugyanez a 324—325. lapon: „A rendszabály — ki kell dolgozni az egyszerűbb falusi parasztpénztárak típusát, *még* hozzá a szerző terve szerint úgy kell elrendezni a dolgot...“ Az első mondatban a *még* hozzá szót ezzel kell helyettesíteni: *mégpedig*, a másodikban ezzel: *és* vagy *sőt*. A *még* hozzá a *noch dazu* szolgai fordítása. Elég sűrűn előfordul a fordításban a következő szerkezet: „... *ha* a lakosság főfoglalkozása a földművelés, *úgy* a vetésterület nagyságának megállapítása elengedhetetlenül szükséges“ (1:10, ugyanez a *ha-úgy* szerkezet van az 1:18. lapon, az 1:35. lapon, az 1:79. lapon és az 1:143. lapon). Ezt a rossz szerkezetet többféleképpen lehet elkerülni a fordítás hűségének veszélyeztetése nélkül. Így pl. az 1:143-ban az *úgy* szó egyszerűen fölösleges. A másik esetben *úgy* helyett *akkor* a helyes, stb.

Gyakran nem nyelvtani vagy nyelvhelyességi hiba formájában jelentkezik a szeplő a fordításban. A hűségre való törekvésnek nem szabad úgy megnyilvánulnia, hogy a mondat zsúfoltsága miatt szinte nehezen érthetővé válják a nagy tanító világos mondanivalója: „Hogy teljessé tegyük ennek a termelő tevékenység eredményeit tekintve valamennyi más csoportot együttvéve felülmúló csoport gazdaságának jellemzését, még csak arra kell felhívunk a figyelmet, hogy...“ (1:60). Kétségtelenül a fordító fogalmazásbeli zavarát mutatja ez a mondat: „A belső piac szempontjából *egyáltalán nem általában véve* a termelő jövedelmének van jelentősége“ (1:29). A birtokosrag (*-nak, -nek*) elhagyása vagy fölös kitétele szintén zavart okozhat. Így pl. „Általában a tauriai parasztoknál a sokat vetők a *gazdaságok* körülbelül $\frac{1}{6}$ -át... teszik“ (1:38). Itt helyesen: *gazdaságoknak*. Ebben a példában „... jobban érti a falu

sok bámulójánál, *akik* szemében...” a birtokos személyragot azért jobb kitenni (*akiknek* szemében), mert a birtokos vonatkozó névmás és egy percre a tudatban alanynak tetszik. Az ilyen jelenség feleslegesen zavarja a megértést. Ebben a mondatban „Mi sem természetesebb, *mint* hogy a többi munkát... szintén ők végzik el...” (2:495) a fogalmazás így helyes: „Mi sem természetesebb, *mint az, hogy* a többi munkát... szintén ők végzik el.”

A II. kötet 26. lapján viszont a birtokos személyrag felesleges kitétele okoz zavart. Lássuk az egész mondatot: A *munkásoknak* nem a *felsőbbségnek* kell hálát adniok a könnyebbitésért, hanem *társaiknak* (2:126) Helyesen: „A munkások ne a *felsőbbségnek* adjanak hálát a könnyebbitésért, hanem *társaiknak*.” A 100. lapon: „A *munkásoknak*, mivel maguk semmiféle munkaeszközzel és nyersanyaggal nem rendelkeznek, a *tőkéseknek* kell eladniok munkaerejüket, akik csak annyit fizetnek a munkásnak, amennyi a létfenntartásukhoz szükséges.” Ez a mondat helyesen így volna: „A munkások abban a kényszerhelyzetben vannak, hogy mivel maguk semmiféle munkaeszközzel és nyersanyaggal nem rendelkeznek, kénytelenek a tőkéseknek eladni...”

Mi a hiba a következő mondatban? „Ha Juzsakov úr csak egy kicsit gondolkozott volna ezeken a különbségeken és nem engedett volna olyan könnyen fűrge tollának és kleinbúrgeri szívének, akkor nem írta volna le sem a fentebb idézett szóáradatot, sem más *afféle badarságokat nem írt volna, mint azt*, hogy az osztályérdekeket...” (2:484). Minthogy a nagy Lenin mondata folytatásában elsorolja a badarságokat, a mondat szerkezete így fejezi ki pontosan, de egyszerűen is az eredetit: „... *sem más afféle badarságokat, hogy az osztályérdekeket képviselő iskolai tanterveket gazdagoknak és szegényeknek szóló tantervre kell osztani...*” A II. kötet 237. lapján Lenin a paraszt észjárását jellemzi: „Ha rossz a termés — biztos az éhhalál, ha pedig néha jó is a termés, *mégis-csak* mehet koldulni, mert nem sikerült keresethez jutnia.” Úgy érezzük, a *mégiscsak* helyett itt más szó kívánczik a tollra, talán ez: *akkor is*. De erről érdemes gondolkodni. Egész bizonyos azonban, hogy a következő mondatban a szórenden javítani kell: „... felöleli az egész iskolakötelességben levő népességet, a fiúkat és a lányokat egyaránt (8—20 évig, egyes esetekben maximum 25 évig is)” (2:65). A szórend helyesebb, ha az *egyaránt* szó a zárójelben levő konkrét megjelölések után következik. Tagadó mondat után következő *annál is inkább* helyett ezt írjuk: *annál kevésbé*, pl.: „Ezt nem is érdemes megcáfolni, *annál is inkább*, mert...” (1:362, helyesen: *annál kevésbé*, mert...). A nagy Lenin írja az első kötet 284. lapján a jegyzetben: „...ezt oroszul, azt hiszem, így is mondhatnók: kultúrkodó opportunizmus.” A kettőspont elé oda kellene tenni e kifejezés orosz eredetijét, illetve a megelőző német kifejezés orosz fordítását. Hogy volna helyesebb a következő mondat? (Mert ahogy olvassuk, nem érezzük jónak): „Sz. Harizomenov a központi *kormányzóságokban található kisiparunknak* — ahol a *legfejlettebb* — az irodalomban rendelkezésre álló adatait összegezve, arra a következtetésre jutott...” Talán így: „Sz. Harizomenov a központi kormányzóságokban *található kisiparunknak*, — ahol az a legfejlettebb.” — Tautológias alak: „Mihajlovszkij úr mindkét esetben, mikor tényekre utalt, csak saját magát üttöte agyon és nem adott nekünk egyebet, mint *példakép számba* menő polgári közhelyeket...” (1:153, a kiemelt *példakép számba* helyett elég *példaszámba menő*). „Miért nem egyéb zagyvaságnál ez az örökösén új (tudniillik az orosz narodnyikok számára) elmélet?” (1:119) Helyesen az *új* szót meg kell ismételni: „Miért nem egyéb zagyvaságnál ez az örökösén új (tudniillik az orosz narodnyikok számára új) elmélet.”

Már régebbi idévő tanulmányainkban rámutattunk két nyelvhelyességi kérdésre, sajnos, kevés eredménnyel. Most azokat újólaj ajánljuk az érdekeltek figyelmébe. A magyar nyelv szellemének nem felel meg a nyomtatványokban az *oldal* szó, mert ez a német *Seite* rossz és felesleges fordítása. Amit

ezzel jelölnek meg (sajnos, a magyar Leninben is) az nem *oldal* magyarul, hanem *lap*. Az a megkülönböztetés, hogy van *lap*, mely egy papírlapot jelöl, mindkét „oldalával” s van *oldal*, amely a papírlapnak csak egyik „oldalát” jelöli, nemcsak magyarul, hanem felesleges is. Minthogy lapszám-utalások tudományosan munkában sűrűn fordulnak elő, e nyelvhelyességi megállapítás jelentékeny szedésbeli megtakarítással jár. E két kötetben annyiszor szerepel ez az *oldal*, hogy ha helyette a megfelelő *l.* jelzést tennők, legalább néhány nyomtatott lapot takarítanánk meg. Az *oldal* és a *lap* szó között a megkülönböztető használat felesleges, nincs nyomdatechnikai értéke sem, hiszen egy ív annyi mint: 16 lap, itt csak az kell, hogy a szélleben elterjedt *oldal* szót ezentúl a helyes magyar *lap* szóval helyettesítsük.

Ugyanílyen elharapódzott németesség az is, mikor a szerkesztő vagy a fordító megjegyzést, jegyzetet fűz a szöveg egy szavához és azt írja alá: *Ford.* vagy *Szerk.* A magyarban szükséges a névelő, tehát: *A ford.*, *A szerk.*

Most két olyan nyelvi helytelenségre mutatunk rá, amelyeket a magyar nyelvtudományi és nyelvhelyességi irodalom már majdnem egy évszázada elítél s mégis elő-elő bukkannak, sajnos, még a — magyar Leninben is. *Pénzbeni* jövedelem (1: 29), *penzbeni* bevétel (1: 113), a jövedelem *penzbeni* része (1: 235), *penzbeni* szolgáltatás (2: 519, 520, e lapon nyolcszor is), *penzbeni* fizetési kötelezettségek (2: 570), a 30. sz. jegyzetben), *természetbeni* kiadás (1: 46), *nagybani* eladás (1: 223). E kifejezések helyesen így hangzanak: *penzben való*, *természetben való*, *nagyban való*, egy esetben így helyes: a jövedelem *penzben befolyó része*.

Sok tinta folyt nyelvtudományi irodalmunkban, főleg a Nyelvőrben, de lapjainkban is, pl. a Pesti Hírlapban, ahol Tóth Béla foglalkozott vele behatóan, a *képez* ige helytelen használata körül. E nagyjelentőségű alkalommal szerelnők felhívni fordítóink figyelmét a *képez* nevű dudvára, amely régen tényészik a magyar irodalomban, makacs dudva, sokszor becsúszott a magyar Leninbe is, éppen ezért irgalmatlanul ki kell gyomlálnunk. Olvassuk csak el az I. kötet 24. lapján ezt a mondatot: „...a parasztnaknál a gazdaság és a szántó-föld méreteinek növekedésével a munkaerőknek — az embereknek és a jószágoknak — fenntartási költségei *képezik* a legfőbb mezőgazdasági kiadásokat.” E mondatban a *képez* szó merőben fölösleges: *költségei a legfőbb mezőgazdasági kiadások*. Ilyenek még: *kivételt képez* (1: 26), helyesen kivétel, „... olyan áruknak termelésére, amelyek csak termelő fogyasztás tárgyát képezhetik.” (1: 74; helyesen: *tárgyai lehetnek*). Ugyanígy e mondat utolsó részének *képez* kifejezése: „Fogyasztásának tárgyát *képezik*” (helyesen: Fogyasztásának tárgyai). „Középső csoport *kivételt képez*” (helyesen: *kivétel*, 1: 217); *közös tulajdönt képez* (1: 117). Előfordul azonban, hogy a *képez* szót más szóval kell helyettesíteni. Pl.: „Kétszeresen felülmúlja az elengedhetetlen pénzkidadások összegét... eszerint *fölösleget képez*” (1: 57). Itt a *képez* helyett a *mutat* szót kellene használni. Az I. kötet 372. lapján ebben a mondatban: „A kistermelők... *átmeneti osztályt képeznek*... a *képez* szót evvel kellene helyettesíteni: *jelenmenek*. A *képez* ellen való küzdelemnek balsikerű eredménye volt, hogy ezt a szót egy ugyanilyen tartalmú más magyar szóval helyettesítették. A felesleges *képez* helyett a felesleges *alkot* szót is használják, pl. „A rendek feltételezik, hogy a társadalom osztályokra oszlik, mivel az osztálykülönbségek egyik *formáját alkotják*” (2: 483. jegyz.).

Kár, hogy fordítónk támogatja azt a törekvést, amely voltaképpen a nyelv szegényítését jelenti, midőn a feltételes mód többszám első személyének tárgyas alakját (*látánk* helyett *látók*, *tudánk* helyett *tudók*) nem alkalmazza: „Rámutat arra, hogy Sismondi látta az ellenmondást, ennyivel aztán be is éri, mintha nem *tudánk* a történelemből, hogy...” Szébb volna így: „*tudók* a történelemből” (2: 181). Öröndetes, hogy több helyen fordításunk igenis alkalmazza az *olvasnók* alakot (1: 284, 2: 481).

Nem szeretnők, ha az olvasók a felsorolt feltételes vagy igazi szeplők miatt a magyar Lenin nyelvhelyességi alakja tekintetében lesújtó véleményt táplálnának magukban. A sikerült, szép, szabatos, hű fordítások száza közt szinte elkerülhetetlen egy-egy elírás, hiba. A fordítás híven, néhol ízesen adja vissza a fiatal Lenin szellemes fordulatait, szatirikus vágásait. Az I. kötet 87. lapján egy sémáról beszél Lenin s így folytatja: „Azt a célt, melynek érdekében *összeeskábálták* azt a sémát... egyáltalán nem éri el.“ A II. kötet 311. lapján jól esik olvasni ezt a magyaros kifejezést: „Felületes olvasás közben az olvasóknak legtöbbször csak *nevethetnékjük* támad.“ (De a *felületes* helyett jobb a *felszínes*.) Ugyane kötet 395. lapján két rossz elméletről ír Lenin és ezek jellemzése magyarul így hangzik: „A két elmélet — *egykutya*.“ Valóságos fordítói bravur egy a Marx Tökéből vett idézetben a *Hintergrund* szónak fordítása: „A tőkés manufaktúra a termelés csak apró részletekben keríti hatalmába és mindig a városi kézművesség és a falusi házi mellékparasztes *alapzatán* (Hintergrund) nyugszik (2:395). Ugyanilyen jó fordítások s különösen szépek ideológiai szempontból: *Nahrungsfläche*, annyi mint: *élelmezési norma*, *Arbeitsfläche*, annyi mint: *munkanorma* (1:11).

A magyar Lenin nagyon helyesen idegen kifejezéseket, fogalmakat lapalji és hátsó jegyzetekben magyaráz. E magyarázó jegyzetek háromfélék. A szöveghez a kötetek végén kapcsolódnak történelmi, ideológiai és nyelvi magyarázatok. Ezeket kívül egyes szavakat a fordító, egyeseket a szerkesztő magyaráz a lapok alján. Ez helyes, de itt bizonyos következetesség jobb volna, mert e jegyzetek tarkasága egy kissé zavarja a szöveg nagyszerű hőmpölygését. Nincs is egységes szempont e jegyzetekben. Például: az I. kötet 303. lapján erre van magyarázat: *de facto*. A 309. lapon meg erre: *urbi et orbi*. Sajnos azonban, ezeknél fontosabb fogalmak nem kapnak jegyzetet. Néhány ilyen fogalmat, amelyekre a következő kiadásokban jegyzeteket kell írni, hadd soroljunk fel. De kettőt külön kiemelünk. Lenin első gazdasági tanulmányainak központi témája a *kusztár* (*kusztáripár*, *kusztárság*) s az ezzel kapcsolatos *obszcina*. Továbbá, aki Lenint gondosan olvassa, az természetesen ismeri e fogalmakat, ismeri a *mír*-t. Ugyanígy vagyunk a *narodopravec* és a *narodovolec* fogalommal. Ha vannak jegyzetek, akkor ezekhez első előfordulásukkor feltétlenül kell jegyzetet csatolni (1:200, 1:288, 1:566, 1:307, 2:337, 2:579, 2:591). Ha külön jegyzetet kap a *nec plus ultra*, a *desideratum* (1:358), a *sic!* (számtalanszor, de nem *minden* előfordulás esetén), akkor feltétlenül jegyzet kell a következő fogalmakhoz is: *mimeográf* (2:77, jegyz.), *manchesterista* (2:520). Ezt magyarázza ugyan a kötet 94. sz. jegyzete, de erre már a szövegnek megfelelő részén kell utalás. Az I. kötet 147. lapján a francia *mais*-hez oda kell tenni, hogy ez francia szó, jelentése: *de*. Magyarázat kell még a következő szavakhoz: *transzformizmus* (1:143), *condominium* (2:459), *trichotémia* (1:167), *hegeli triadák* (1:163), *hegeli logosztan* (1:172), *pompadur* (1:254), *pompadurok* (1:272, 273), *triór* (1:262), *árkádiái királyfi* (1:360), *Narcissus* (1:359), *patrimoniális bíróság* (1:376), az angol *landlordok* (1:378), *destinaire* (1:381). A jegyzetekre vonatkozóan felmerül az a gondolat, nem volna-e helyes azokat a lapalji megszakítások tarkasága helyett egy kis jegyzet-szótárban az ideológiai számozott jegyzetek után ábc-rendben a kötet végén közölni?

Végül meg kell mondanunk, hogy a kiadó a nagy alkalomhoz méltó, gyönyörű nyomdai munkát végzett. Kiállítás, szedés, igazán remek. Nyomda-technikai bajok igazán minimálisan jelentkeznek. Talán nem minden példányon találunk betűkieséseket. Az én példányomban akadnak. Például: 1:27. lapon a *felfedezhető* szóból kiesett az *ő* betű. A 291. lapon a 6. sorban kiesett az első *i* betű. A II. kötet 518. lapján a *megvalósítás* szóból kiesett az *l* betű és a *tanulmány* szóból az *ul* szótag. Sajtóhibák: 1:86: *amikoris*, helyesen: *amikor is*; 2:36: *ezelőtt* a törvény előtt, helyesen: *ez előtt* a törvény előtt. Csúnya sajtóhiba: *elfolytott*, helyesen: *elfojtott* (2:518).

ARCHAIZÁLÁS A TÖRTÉNETI REGÉNYBEN

Igen érdekes könyv jelent meg legutóbb: Darvas Józsefnek Hunyadi Jánosról írt regénye, A törökverő. (Szépirod. Kiadó 1951.) Ez a könyv tulajdonképpen a már 1938-ban írt regénynek új, átdolgozott kiadása, de az előszó szerint a tizenhárom évvel ezelőtt készült regényt írója „szinte minden változtatás nélkül” adja az olvasó kezébe; „Csupán stiláris javításokat végeztem rajta, elsősorban azt, hogy igyekeztem belőle kigyomlálni a sikerületlen, történetietlen s valóban formai archaizálást”.

A regényről szóló alábbi sorainkkal nem az a célunk, hogy Darvas Józsefet, mint író-t bemutassuk, hiszen őt, „a régi világából már íróként jött író” [saját szavai] eléggé ismeri olvasóközönségünk. Az 1947-ben megjelent Hungaria Irodalmi Lexikon már tízkötetnyi írását sorolja föl annak megállapításával, hogy „népi beállítottságú regényei erős tehetségre vallanak. Az Alföld paraszti proletariátusának sorsát megkapó, eleven életképekben mutatja be... Hunyadi Jánosról írt regénye érdekes történetiszemléletről tanuskodik.”

A törökverő c. regény Hunyadi életének egyes mozzanatait jeleníti meg eleven képekben. A megjelenítést a szó szoros értelmében kell értenünk: a regény főhőse és a vele, körülötte élő emberek szinte előttünk mozognak, cselekszenek, éreznek, gondolkoznak. A regény nyelvében is a mult hat ránk a maga ódonszerűségével. A multat festő történeti regényírók mindenkor igyekeztek „archaizálni”, azaz művük nyelvét és stílusát ahhoz a korhoz alkalmazni, amelyben a cselekmény játszódik. Darvas kigyomlálta regényéből a „valóban formai archaizálásokat” és könyve mégis úgy hat, mintha valami régi írásnak egy kevésbé maivá átirat alakját olvasnánk. Ennek a régies színezetnek elérésére, a mult hangulatának keltésére írónk nyelvében és stílusában több eljárást, több módot találunk.

Az első mód a régies hangulat keltésére — s ez a legfeltűnőbb — a hosszadalmas alakú szavak használata a ma járatos, rövidebb alakúak helyett, pl. az emberek nagy *csöndességben* szétoszlottak (93, 223), *aggodalmaskodó* (aggódó h.), *nyugodalom*, *nyugodalmas(abb)*, *segedelem*, *diadalmasság*, *biztonságosabb*, *boldogságosan* nevettek, *messziséges* út, lelke is *nyugosságot* lel (127), borban *sem* volt *hányosság*, *szerelmetes*, *szerelmetesség*, *kellemetes foglalatoshodás*, *kellemetes* fészek legyen ez a vár (201), *idességes* (édes), a *győzedelemben* alig vagyon *reménységem* (231), *látványosság*, *szépséges* élet, *boldogság* halál, *élességesség*, *szomjuhozás*, stb. Hunyadi pl. így beszél: A *hatalmasságomat* irigylik. Hát nem a rendek *bizodalma* tett engem a *magosságba* 219. Az ilyen hosszú alakú szavakat a nyelvújítás megrövidítette. Darvas viszont régi formájukban alkalmazza őket, művészi céljának megfelelően.

Számos régi szót is használ írónk az ódon színezet kedvéért, egyeseket pedig a maitól eltérő, régi jelentésükben alkalmaz, pl. okos legény, csak egy kicsit *rekkent fejű* okos 46, milyen *rekkent agyú* is vagyok! 79, talán *megrekkent az agyuk* 19, 168, így még te is örömmel *megrekkennél* 81, te is vén korodra *rekkentél meg* uo.; ilyen hutaságokkal ne is *rekkentsed* a fejedet! lándzsákkal *cucálni* kezdtek a fenekét 101, villával *cucálták* az állatok farát 100, Jakab pap nem *cucálja* karóval a híveket 84, csak ne mindig szavakkal *cucálna* belém az ebellette 113, *cucáló* kínzó emlék 95; *mulat* (időzik), *szán* (akar, szándékozik), *figyelmez* (észrevesz), *észbe vesz*; a katonák is *meghitültek* a hallgatásra 28, még a kőbálványt is *meghitülik* 86, jó *parázs ez a kappan*; ügyesen *sütőfőző szolgálód* vagyon 96, *megfenyett* kard 86, *tesz*: táncot *tesz* (táncol), *dicséretet tesz* (dicsér), *egyességet*, *kötést*, *frigyet*, *törvényt tesz*, *sót*, *cselekedetet tesz*; tegyen *kötést* a mi segélésünkre a hatalmakkal 7, összél meglesz a *kötés* 79, *kötésre* került a sor 5, valami *kötést* eszközölt volna közöttünk 119; a *tékába* mentek, hol a csöndes fegyverek és páncélok társaságában igen szeretett a despota elmulatni 56, az előbb is három vitézt izzasztottam-fárasztottam agyon a *tékában*, vívással 77, bent *mulat* [tölti idejét] ország dolgaival a *tékában* 203, szótték a *ligákat* 111, a Cilli *ligájába* tartozott 117, stb. A régies nyelv és

stílus szemléltetésére néhány mondatot idézek Sigmond király és Szilágyi nagyúr párbeszédéből, akik kettesben üldögélnek a *vendégházban*: — „Az úton elpusztult a kedves solymom — szólt Sigmond. — Sokat leltem benne pedig igaz örömet... — Az örömök okai könnyen elpusztulnak. István despota is milyen hirtelen elmúlt. Pedig még sokáig tartó örömmek gondoltam őket, mert sokat kaptam tőle örömeket... — Az örömök okai? Nemesak, hogy elpusztulnak, de igen változandók is. Én még nem régen is az országok dolgaiban való valami győzedelmet tartottam legfőbb öröömnek. Mára bizony örömebbek nekem a cselekedeteknél Ciceró mondásai... A szerelmetességnél Ovidius ritmusai...“ (72). De még ezeknél a mondatoknál is jellemzőbbek Hunyadi következő szavai: „Tudom, kijelmelek engem úgy vesztek, mint valami idegen betolakodót. Igaz, az apám szegény volt, az ő apja meg még szegényebb, de nem érdemmel lettünk-e azok, amik lettünk? Hát akartam én valamikor is kijelmelek romlását, egyét is? Mért teszten hát ellenem szót, meg cselekedetet mindnyájan? Mért marjuk itt egymást, mint koncra lelt, chütt ebek, mikor vadabb, chüttebb csikaszkok bennünket készülnek széjjeltépni? Kijelmed talán sérelmezel velem szemben egyet-meg-mást, de most legyünk okosak, felejtünk el mindent és adjunk egymásnak barátságos kezet. Kijelmednél a nagyobb tudás, nálam elegendő bátorság vagy, egyezésünk csak hasznos lehet“ (125).

A régi, régies és régiesen használt szavak és kifejezések mellett fokozzák a stílus ódonszerűségét az ilyen többszámok is: *teméntelen esztendő* óta (180), *néhány* kisebb hatalmú *urak* (117), itt *minden urak* ösmerik nagy híredet (218), stb.

Szinte természetes, hogy „népi beállítottságú“ írók ebben a regényében is sok tájszót, népies kifejezést, szólást, közmondást használnak. Ezeket azonban mindenütt helyén és úgy alkalmazza, hogy szokatlanságukkal, a köznyelvtől való eltérésükkel is fokozza a regény régies hatását. Pl. az ijedtségtől egészen *ónassá esett* 21, ne *essél ónassá* 13, hát *essenek ónassá* 177, nagy *behemót* török 53, ott állott fölöttük *behemót* testével 87, magához tért az *elándorodásból* 25, nagy huncutság a papok *mismásolása* az áldozással 91, „Egyél, Balázs testvér! Nagyon *kiürülhettél*... Bizon, *megürítkeztem*“ 96, csak a levegőt *csalítkázta* mögötte a kardjával 104, egy *csuromnyi* kis város 116, van mellette egy *jóital* keserűség is 29, *hajcühös* majorság 71, *húhajos* zajoskodás uo., a török bőrre nem *akarkodnak* egyezni 118, *akarkodik* a maradással 154, *akarkodott* benne a szó 178, *lesunyit* fedelű házak 190; feltűnőbb tájszók még: *sikerit* (szerez), mindenkin meséért *máncogott* (a tízéves fiú), *meztárulkozik* (őszintén beszél), *keheg*, *bahog*, *izibe* (tüstént, azonnal), *élet* (gabona), *gyüsmékök* (jön-megy, járkál), *nyavékol* (nyivákol), *kepickél* (kapaszkodik vmi után), *göcögve* nevet, *böklész* (kóborol, bolyong, bókász), stb.

Néhány szólást, közmondást is idézünk a regényből: majdnem megvette az isten hidege 57, beléjük fojtja a szót 93, beléjük fojtja a lelket 127, tor-kán akadt az indulat 103, beléje vásott a fogad a dicsőségbe? 19, talán inadba szorult a virtus, hé? 17, kirúgta maga alól a gyékényt 7, egyszer összeakasztotta velük a lócsőt 18, viszi a pupot (akkor nem szükséges nekik Hunyadig vinni a pupot 86), minden lében kanál, kis takompóc! 26, fapofával hallgat 17, rokonság közös zsák — ahogyan mondani szokták 121, úgy szájon törülte, hogy menten kiköpte a pirosat 26, az alvó cseléd nem igazi cseléd 59, Ujlaki uraság úgy járkál Budában, mint sidóban a fájdalom 199, a botnak ám két vége van 153, stb.

Befejezésül kiemelem még Darvas stílusának egy nem kevésbé jellemző sajátosságát, a túlzás szolgálatában álló ilyenféle tárgyias igenévi szerkezetek kedvelését: *haláltmegvető* bátorság 229, *lélekzetszakasztó* rohanás 144, *tüdőszakasztó* hosszúságnyi mondat 89, *idegtépő* várakozás 226, *hátborzongató* ordítás 150, *hátborzongató* kiáltozás 128, *egetverő* ujjongás 229, *egyet-földet elsütőtű* hadsereg 238; (vö. Pet.: *egyet-földet rázó viharok*) — és ide sorolom az ilyen túlzásokat is: *agyonnyomó* érzés 227, *elveszejtő* láz 250, *olthatatlan* tűz

244, *vadító zajongás, lázas sürgetés* 243. — A túlzásra hajlamos Petőfi is szeretette az ilyen jelzőket: *kebeltépi sóhaj, szívrepesztő bánat, léleksújtó vész, életölő fájdalom* (vö. NyF 58:28), de az újabb népi írók is igen kedvelik. A történeti regényben, különösen a leíró részekben, igen hatásosak.

Darvas Józsefnek ez a regénye mintaképül szolgálhat — nyelv és stílus tekintetében — a mult ábrázolásával foglalkozni kívánó íróknak. E szerint a korfestéshez nem szükséges a tisztán formai archaizálás, hanem kifejezésekben és fordulatokban gazdag nyelvünk különféle sajtáságait lehet fölhasználni az ódonszerűség, régies színezet elérésére. *Prohászka János.*

GÁRDONYI GÉZA STÍLUSÁNAK JELLEMZÉSÉHEZ

1. A lámpás, regény. Révai. 2. Gyermekkori emlékeim. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951. 3. Falusi verebek. Köznapi történet három felvonásban. Szikra 1947.¹

Gárdonyi Gézának előttünk lévő könyvei érdekes megfigyelésekre adnak alkalmat. Ezek az írások harcra való íróknak mutatják Gárdonyit. Nem csupán irodalmi célokat akar velük szolgálni, nemcsak az olvasó mulattatására, gyönyörködtetésére törekszik, hanem súlyos társadalmi jelenségekre is rámutat, s komoly igazságok hangoztatásával igyekszik olvasójára maradandó hatást gyakorolni. Gyermekkori emlékeinek feltárásával sok adatot szolgáltat jellemének, írói egyéniségének megismertetésére; s ezeknek az emlékezőeknek segítségével egyszersmind arra nézve is tájékozódhatunk, miképen alakult ki Gárdonyinak stílusbeli s nyelvi alkotó készsége.

Gárdonyinak megfigyeléseivel együtt nyelvérzéke is egészséges, természetes körülmények között fejlődött, s erősödött; stílusa írói művészetének mindvégig egyik erőssége. Jól tudta, hogy szereplő személyeinek egyénisége nemcsak cselekedeteikben, maguktartásában jelentkezik, hanem beszédjük módja is jellemzi őket. Írói feladatainak megoldása során a magyar nyelv egész életét komoly tanulmány tárgyává tette. A kódex-irodalom nyelvének elmélyedő, alapos ismeretéről Az Isten rabjai c. regénye tanuskodik. Az Egri csillagokban pedig a 16. sz. magyar beszéde hangzik. Biztos érzéke útbaigazítja abban a tekintetben, milyen mértékig alkalmazhatja a régies nyelvhasználatot. Egy-egy ódon hangzású hasonlat vagy jellemző régies szórend már elénk varázsolja a török idők beszédét. Dobó Istvánnak egy tanácskozás alkalmával mondott szavaiból ragadjuk ki ezt a két mondatot: „Ha olyan ijedős volnék is, mint a szarvas, hogy akármiféle ebfalka csaholása megremegetne, mikor nemzetem sorsáról van szó, megállok és ellenszegülök. — Még a bajuszom is alig ütközött, mikor már ott álltam a mohácsi mezőn, és láttam a Szulejmán hadát. Elhiggyétek nekem, hogy az a huszonnyolcezernyi magyar összegázolta volna azt a százezernyi csőcseléket, ha csak egy ember is van, aki a csatát vezetni tudja“ (Egri csillagok 2:63).

A népnyelv sajtáságainak érzetetésével pedig biztosítja írásának változatoságát, üdeségét. Itt is érvényesül tartózkodó, finom ízlése. Tájszavainak nagyrészt a MTszban is megtaláljuk, míg az ismeretlenebb szóhasználatok jelentésére az összefüggésből következtethetünk: „Palikának álomra pillent a feje az anyja ölében“ (L. 64). „Ez hörgött és szuszorászott, mint a betegmellű ember“ (L. 17). Népies észjárásra valló szólások a szereplő személyek jellemzését is erősítik: Körömrre fog (Fv 56); az élet erős csávéba vetette (Gy 61); szegény embernek koplalás az asztala, fagy a kemencéje (Fv 72), a bajusza akkor kezdett hegybe szállni (Gy 91), máig is előttem van, kitérdesedett szürke magyar ruhájában (Gy 92).

Nyelvi kérdések tanulmányozása közben határozott elvek alakulnak ki benne. Erős ortológus felfogást vall, s szinte irtózáttal fordul el a nyelvújításnak szabálytalanul képzett szavaitól. Jellemző erre nézve a Mai csodákban,

¹ A könyvek címére a szövegben ekkép hivatkozom: *L, Gy, Fv.*

a rovar szóra vonatkozóan található megjegyzése „— tiltakozom az ellen, hogy a szerkesztő (a cikk megjelent A természet 1899 augusztus 15-i számában) kikorrigálja a *bogár-világot rovarvilágnak*. Én a *rovar* szót mindaddig nem veszem be a szótáramba, míg csak azt nem fogom hallani, hogy: *a marha rovarzik*, míg a csehbogarat *csererovarnak* nem hívják, s míg a csehbogár nótát így nem dalolják: Csehrovar, csehrovar, sárgacsehrovar; valamint azt is, hogy: *Rovar Imre hova olyan szaporán?*“ (Mai csodák 48).

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ellenérzése a nyelvújításnak csak szabálytalan alkotásai ellen irányul. Hiszen érzi, hogy nyelvalkotó készsége az ő szó- és szóláskincsére is fejlesztően hat. Mondataiban ilyen egyéni szóhasználatokkal találkozunk: mindig áskáltam, földet púpoztam (Gy 45); egy útszéli koresma vigalmaskodott ott (L 13); ablakvilágulás (Fv 29), átgyorsalkodik (Fv 36); úgy képlik nekem, mintha emlékezném a dajkámra (Gy 17); elhanyagolva feküdtem (Gy 18), az utcáról bezajlott a vidám gyereklárma (Gy 23). Egyéni, de mindamellett keresetlen, természetes kifejezőmódja változatosságot visz előadásába: Ez a két szoba bizarr keveréke volt a jómódnak és a szegénységnek, a választottságnak és kényszerűségnek, a kényelemnek és a rövidpaplanságnak (Gy 53). [Apám] balkezét otthon mindig hosszúszerű pipa foglalta el (Gy 75). Egyszeresak, mint a színpadi kárpit új lebbenésével... látom (Gy 33). A jég nagy, kerek tükörré fagyott (Gy 55). Stílusának újszerűsége jelzõiben is mutatkozik. Ilyen jelzõs kifejezésekkel találkozunk írásaiban: A kántor vastag, bõ hangon szekundált a nótámhoz (L 14). A házat, a mûhelyt szén szaga illatozta körül, s néha a patkolások csúnya szaga (Gy 52). Gyönyörû íz (Fv 89). Gárdonyi tehát látással érzékelhetõ jelenségek megvilágítására szolgáló jelzõkkel hangot, ízt, szagot is tud érzékeltetni.

Mûvészi céljai kivitelében elõadóképességének sokoldalúsága, könnyed természetessége mindenkor elõsegíti. A lámpás fõszereplõjének, a falusi tanító-
nak a szabadságharc idején ösztönösen érzett kötelességtudásból haragra buzdító beszédet kell faluja egyszerű embereihez intézni; nagy célja kivitelére osztályosokat kell maga mellé toborozni. Gárdonyinak mesterkéletlen egyénisége ennek a feladatnak is könnyû szerrel eleget tud tenni. Megrázó szavait méltán idézhetjük a szabadságharc legkiválóbb szónoki beszédei mellett. Kossuth Lajosnak, Szemere Bertalannak komor kijelentéseit kelti fel emlékezetünkben Gárdonyinak ez a dermesztõ hatású szónoki kérdése: „Azt akarjuk-e, hogy rabláncra verjék kezeinket, és a házuk falára üszökkel írják: gyáva volt a magyar és megérdemelte, hogy eltöröltessék a föld színérõl?“ (L 34.)

Egészséges nyelvérzéke elgázit bennünket gyakran felvetõdõ nyelvi kétségekben s vitás nyelvhasználatokban. A *megér* (nem éri meg a holnapot) szó-
lásban rejlõ nyelvi finomságot világosan érzékeltetik ezek a szavai: „Egyik nap olyan eleven, hogy azt hiszem, száz esztendõt is megér. Másik nap meg úgy elhagyja az ereje, hogy azt hiszem, nem éri meg a másnapot.“ (Fv 31.)

Nyelvi tanulmányairól nemesak határozott szerkesztésmódjával, a nyelv kérdéseiben tájékozottságra valló biztonságával tud számot adni, hanem igazolja ezt még, hogy egy-egy alkalommal a Nyelvõrt is felkeresi a nyelv-mûvelés körébõl vett apróbb írásaival. Hozzászólásai ötletesek, eredeti felfogását tükröztetik. Megtörténik azonban, hogy nem érthetünk egyet felfogásával. A népies hangot pl. hivatalos fogalmazásba nem vihetjük belé addig a mértékig, ameddig Gárdonyi kívánatosnak, sõt szükségesnek tartaná (l. A bankó magyarságáról szóló cikkekéskjét Nyr 31:405). A bankjegyekre ezt a szöveget ajánlja: „Ezért a bankóért az Osztrák-magyar bank x korona érepénzt fizet bárkinék is a bécsi és a budapesti főintézetben.“

Írásainak egyenletes folyamatú, síma menetében csak ritkán bukkanunk zökkenõkre. Bizonyára elnézésbõl írta A lámpásban ezt a mondatot: „Egy, becsületes, magyarrá vedlett svábnak a háza elõtt estem össze a Krisztinavárosban (L 35). A *vedlik* igét ebben a vonatkozásban csak elítélõ, lenézõ értelemben használjuk. Itt tehát inkább efféle fogalmazás kellett volna: Egy becsü-

letes, hozzánk szegődött; egy becsületes, velünk érző, velünk tartó, velünk lelkesedő svábnak a háza előtt estem össze. Idegenszerűen használja Gárdonyi a tűnik igét: „Olyannak tűnt nekem, mintha csak álmodtam volna ez a képet“ (L 47). „A legkisebb bizalmaskodás annak tűnhetett volna, mintha a helyzettel élnék vissza“ (L 71). Erről a szerkezetről Balassa József A magyar nyelv könyvében ezt írja: „Egy idő óta terjed az írók nyelvében a *tűnik* igének használata *látszik* helyett. *Úgy tűnt, hogy...* Aki jót mond az emberekről, majdnem *naiwnak tűnik*. A *tűnik* ige eredeti jelentése mozgás, változás és rendszeren igekötővel használjuk: *eltűnik, feltűnik, kitűnik, letűnik*. De újabb használata *látszik* jelentéssel helytelen.“ (276. l.).

Gárdonyi zamatos magyarságú írásában azonban csak ritkán mutatkoznak ilyes jelenségek. Világos, gondos, szabatos stílusa méltó arra, hogy az iskolában már a legkisebb gyermekek előtt az ő írásával is szemléltessük a tisztán érthető, nemes egyszerűségű, könnyed folyású magyar beszédet. A Gyermekkori emlékek több kedves, bájos szakaszát már a 7–8 éves gyermekek olvasókönyvébe is bizvást besorolhatjuk. Ilyen apróságok: A szegénység iskolája, A kert, A szaglás, Az öcsém. A kis könyv értékes voltának ez is egyik bizonyítéka. Az ismertetett füzetek terjedését, esinos kiállításuk, olesó áruk is bizonynyal elősegíti.

Dénes Szilárd

AZSÁJEV ÚJ MAGYAR KIADÁSA

Azsájev Távól Moszkvától e. remekművének első magyar fordítása a Szikra kiadásában jelent meg, 1949-ben. Már akkor panaszok hangzottak el, hogy a szovjet építés e hősi eposzának fordítása nem mindenben méltó az eredetihez: sok benne a zökkenő, a száлка, a magyartalanság, esiszolatlan a stílusa. Kétségtelen, hogy a fordítás nyelve nem síma, magyarsága sok helyütt kifogásolható, — azonban meg kell mondanom, hogy mikor a könyvet olvastam, a mese epikus áradása és felséges hömpölygése úgy magával ragadott, hogy a fordítás hibáit észre sem vettem: a fordítást — bármily érzékeny a fülem — nem éreztem rossznak, legalább is nem éreztem rosszabbnak az átlag-fordításoknál. Akkor úgy láttam, hogy egyetlen szerkesztői átsimítás segíthet a fordítás hibáin.

Most az Új Magyar Könyvkiadó új fordításban adta ki a regényt; azaz: nem jelzi, hogy a fordítás új-e, csak annyit mond, hogy „teljesen átdolgozott, új kiadás“. Ez az új kiadás, a belső címlap szerint, Kassai Margit és Benedek Marcell munkája. Kár, hogy nem mondja meg: melyikük mit végzett a munkából.

Felmerül a kérdés: miért volt szükség a teljes átdolgozásra, hiszen az első, Koltai Sándor-féle fordítás általában olvasható volt s elegendő lett volna jelentékenyebb hibáit kijavítani? A két kiadás egy-egy részletének összehasonlítása feleletet ad erre a kérdésre. Természetesen szó sem lehet részletes és teljes összehasonlításról, hiszen ehhez ívek kellenének: néhány. találonra kicsípett részlet összehasonlítása is elegendőképpen tájékoztat (Az összehasonlításban Koltai fordítását K-val, az újat pedig B-vel jelölöm).

Tuatszámra találtam mondatokat, amelyek vagy az egyik vagy a másik fordításból hiányzanak. Vajjon mért nincsenek meg a B-kiadásban ilyen — öppenséggel nem henyé — mondatok: „és a helyzet gyors javulásának reményével kecsegtetett“; „voltak, akik álméllkodtak, mások meg kételveket éreztek“; „hosszas meggondolás után“; „lehet, hogy igazad van“; „nem foghatjuk fel könnyelműen az életet“; „utána Batmanov lépett oda hozzá és megölelte“. Viszont néha a K-ban nincsenek meg egyes mondatok: „mintha csak belém láttál volna“; „azonnal belevonta a munkába“; a B. 371. lapján van egy négy-soros vers, ez a K-ból hiányzik stb. A példák bőségesen szaporíthatók.

Lehetetlennek tartom, hogy a fordítók önkényesen hagytak volna ki mondatokat, sőt verseket. Semmiképpen sem hagyta volna ki pl. B. a K. fordításának 271. lapján olvasható hosszú Szipácsev-verset, — ha benne lett

volna az eredetiben. És bizonyosan itt van a jelentős eltérések magyarázata: a B-féle kiadás más orosz szöveg alapján készült. Ezt persze meg kellett volna mondani, mert ennek ismerete nélkül igazságtalanul ítéljük meg K. munkáját.

Hogy az új kiadás csakugyan Aszásjev új, átdolgozott szövege alapján készült, azt egyéb megfigyelések is igazolják: olyan esetek, amikor mind a két fordítás egészen más szöveget ad.

Vannak olyan részek, amelyek világosan mutatják, hogy K. félreértette az orosz szöveget, — különben B. nem javította volna ki (ha ugyan itt is nem változott meg már az új orosz kiadás szövege is!). Néhány példa: K: „ez a mai nap esodákat művelt“ — B: „szép nap ez a mai nap“; K: Mint a királtság — pontosan megmutatja: ez itt igazi drágakő“ — B: „Mint a sav: pontosan meghatározza, hogy mi az értékes fém“; K: „nem vagyok alkalmas ilyen munkára“ — B: „nem vagyok alkalmas munkáslevelező(-nek); K: „tekintetét az útra szegezve“ — B: „tekintetét elkapta az útról“; K: „míg maguk felépítik“ — B: „míg maguk megtalálják hozzánk az utat“; K: „minden egyébről“ — B: „arról, hogy ki mire lenne jó“.

Benedek Marcell ismeri a fordítás mesterségének minden csínját-bínját: sok évtizedes műfordítói gyakorlata megérzi ezen a fordításon is. Nem vitás, hogy az új „Aszásjev“ stílusa simább és egyenletesebb, színesebb és magyarosabb, mint a régié. Csak helyeselhetjük, ha B. a „hozzánk hasonló“ helyett ezt írja: „magunkfajta“; a „behozod az időt“ helyett ezt: „pótolod“; a „lekésik a repülőgépet“ helyett ezt: „lemeradhat a repülőgépről“ stb. De nem helyeselhetjük, hogy megtartotta a régi fordításnak ilyen hibáit: jobb lenne (volna); saját maga (maga); vízhatlan (vízálló); szinte fizikailag érezte (testileg); más lapra tartozik (nem tartozik ide); felindultság (felindulás); szemmel láthatóan (szemlátomást); komszomolista (komszomole), stb. Mindkét fordításnak közös hibája az öreg nanáj beszéltetése; az öreg az eredetiben nyilván törli az orosz nyelvet s ezért ezt az áthidalást: „mondta oroszul a nanáj“ (K 327, B 279), így kellett volna módosítani: „mondta a nanáj tört orosszággal“, nem pedig holmi zagyva svábos magyarsággal beszéltetni az öreget. Ez éppen olyan suta, mintha egy tájszólásban beszélő orosz kecskeméti vagy göcseji dialektusban szólalattánánk meg.

Akadnak olyan részek is a K-kiadásban, amelyeket kár volt megváltoztatni, mert a szövegük jobb, mint B javított szövege. Ha K. fordítása így nevezi Tanját: „a mi Vörös Sapkácskánk“, akkor nyilván az ismert népmese orosz változatának kifejezését használja; tehát nem volt helyes ezt „Piroskára“ magyarítani, mert így elveszünk a kifejezés orosz ízét; ha K. ezt írja: „mintha Mozartra hasonlítana“, az helyes, mert érthető: a tájékozatlan olvasó is könnyen megtalálja a Mozart nevet; de ha B. így javítja: „van benne valami mozarti“, az helytelen, mert nehezebben azonosítható. „Osztozkodnak a munkán“ (K) jobb, mint „felosztják a munkát“ (B); „nem tudom figyelmen kívül hagyni“ (K) jobb, mint „nem mehetek el mellette“ (B); „mi az oka annak, hogy csak most jelentkezem a pártba“ (K) tárgyilag jobb, mint: „csak most lépek be a pártba“ (B); „Ketten sílécen“ (K) viszont semmivel sem jobb, mint „Két síelő“ (B), mert ez a helyes: „Két síző“; „A várost kiürítették, a hivatal is éppen költözöben volt“ (K) feltétlenül helyesebb, mert magyarosabb, mint ez: „A hivatalt evakuálták a fővárosból“ (B).

Mindazonáltal meg kell állapítanunk, hogy az új Aszásjev jobb, mint a régi: hibái nem jelentékenyek, inkább szépség hibák, ami ebben a majdnem 700 lapos könyvben igazán nem tesz számot.

Mivel azonban az átdolgozás alapja mégis csak K. fordítása, olyannyira, hogy K. munkájának legalább háromnegyedrészre, — ha nem több, — átkerült az átdolgozásba, méltányos lett volna legalább a nevét megemlíteni az új kiadásban.

Szyl Miklós

Idegen szavak szótára. Szikra.

A nyáron került az olvasók kezébe a Szikra egy új kiadványa, az Idegen szavak szótára. Nem mehetnek el egy ilyen jelentős kiadvány mellett a nyelvészek sem szóltanul, hiszen munkájuk közben bizonyára gyakran fogják használni.

Mielőtt a szorosabban szakmai szempontú megjegyzéseinkhez fognánk, meg kell jegyeznünk, hogy erősen hiányolunk egy jó bevezetést. E nélkül a szótár nem teljes, nem szolgálja eléggé a közönséget. Nemcsak a szakembernek, hanem a szélesebb olvasóközönségnek is nagy szüksége volna pár olyan sorra, amely vázolná a szótár célját, azt, hogy mi tette szükségessé egy új szótár kiadását, milyen szempontok vezették a szerkesztőket. Meg vagyunk győződve továbbá arról is, hogy a nem szakemberek nagy örömmel fogadtak volna néhány hasznos, a szótár használatára vonatkozó tanácsot.

Nem ártott volna tehát röviden az olvasók tudomására hozni, hogy a szótár elsődrendű célja a marxista-leninista irodalomban használatos idegen szavak értelmezése. Valóban nagy szükség is volt már egy ilyen típusú kiadványra, mert, mint a Társadalmi Szemle ismertetője megállapítja, „a marxizmus-leninizmus ideológiájának elterjedésével számos idegen szó nyert polgárjogot nyelvünkben, ... amelyeknek precíz értelme még nem mindenki számára világos“ (1951 : 653).

Örömmel üdvözljük azt is, hogy a bőséges szóanyag tartalmazza az irodalomban, a zenében, a diplomáciában, a természettudományok körében, az építészetben közkeletű idegen szavakat is, mint *atoll*, *atmométer*, *bróm*, *grafa persona*, *a tempo*, *konzol*, stb.

A szótár tehát nagy területet ölel fel, éppen ezért nem is lehet teljes egyiken sem. A teljesség véleményünk szerint nem is lehetett célja, nem volt tehát könnyű a szavak megfelelő kiválogatása. Mégis e téren a szótár szerkesztői igen jó munkát végeztek. Több próbát tettünk, s ezek alapján mondhatjuk, hogy a rendelkezésükre álló forrásokból a leghasznosabb, a magyar viszonyok között legszükségesebb anyagot válogatták ki.

De rá kell mutatnunk egy negatívumra is, amely ugyancsak a bevezetés hiányából ered: a 4. lapon a szavak keresésére vonatkozó utasítások nem teljesek, hiányoznak a példák. Ezek elmaradása az idegen nyelvekben járatlanabb olvasók számára megnehezíti a szavak gyors megtalálását.

E kifogások után emeljük ki azonban a szótár legnagyobb érdemét: a világos, szabatos, marxista értelmezéseket. Kétségtelen, hogy még néhány hibát fognak olvasóink találni azokon kívül is, amelyeket az első kritikák hoztak, de az értelmezések zöme jó. Nagy haladást jelent az is, hogy a szótár gyökeresen szakít „a semlegesség rothadt álláspontjával“ — mint azt a Társadalmi Szemle bírálója helyesen megállapítja. Mi is úgy érezzük, hogy a kiadvány jelentős mértékben hozzá fog járulni az ideológiai fogalmak tisztázásához.

A szóanyagról mondottak után azt szeretnők kifejteni, mit értettünk azon, hogy a szótár használatára vonatkozólag is kellett volna útmutatásokat tartalmaznia a bevezetésnek.

Az idegen szavak használatának bizonyos határai vannak. Sztálin a kultúrforradalom végrehajtásáról írva (Összes művei 11:336—387) nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az új, tartalmában szocialista kultúrát nemzeti nyelven kell felépíteni. Elengedhetetlenül szükséges tehát, hogy kerüljünk azokat az idegen szavakat, amelyeket más népekkel való érintkezésünk során szükségszerűen megismertünk ugyan, de amelyeket a széles néprétegek nem értenek. Ezek — Lenin szavaival élve — megnehezítik a tömegekre való hatásunkat. (Lenin: Az irodalomról, Szikra, 171). Fel kellett volna tehát hívni egy bevezetésben az olvasók figyelmét arra, hogy lehetőség szerint az idegen szavak jó magyar megfelelőivel éljenek. A nyelv és gondolkodás egységéről vallott sztálini tanítás is ezt kívánja. Ebből ugyanis logikusan következik, hogy minden nép csak a maga nyelvén fejlesztheti tudományosságát, nemzeti kultúráját. Para-

doxul hangzik talán, de mégis úgy van, hogy az idegen szavak szótárai lehetnek a legjobb fegyverek a gyors megértést akadályozó, tehát káros idegen szók elleni harcban. Igen nagy jelentőségű lett volna tehát kultúrforradalmunk sikere érdekében, ha egy bevezetés a fentebbi gondolatot néhány jó példán megvilágítva kifejti. Gátat szabott volna egy ilyen útmutatás nemcsak az idegen szók esetleges nyakló nélkül való használatának, hanem azok felesleges üldözésének is. Egyrészt mindenkiben tudatos lett volna, hogy az, aki „konzekvensen kontrollálja és azután koordinálja a munkafolyamatokat“, nem fog olyan sikereket elérni a termelésben, mint az, aki „következtesen ellenőrzi és azután összehangolja“ őket. Másrészt világossá vált volna az is, hogy nem minden idegen szót kell kerülnünk, mert az olyanok, mint a nemzetközi munkásmozgalom szavai (*proletár, kommunista, opportunistá, narodnyik, stb.*) már-már meghonosultaknak tekinthetők. Nyelvünk gazdagodott velük, nem nélkülözhetjük őket.

Reméljük, hogy a következő kiadás (amelyre bizonyára hamarosan sor kerül) pótolni fogja a bevezetés hiányát.

Ezek után vizsgáljunk meg néhány egyéb szempontot is, először azt, milyen az idegen szavak közlésének módja.

A szótár szokás szerint közli az idegen szavak helyes kiejtését is ott, ahol az írásképp eltér az átadó nyelv kiejtésétől. A fonetikus átírások általában pontosak, szakemberek körülbtekintő véleményeként fogadhatjuk el őket. Szeretnénk azonban arra felhívni a szerkesztők figyelmét, hogy nem voltak clég következtetések ezen a téren. Különösen a c betűnél találunk sok olyan esetet, hogy pl. a *chlorózis* szóról nem tudjuk meg, hogy *klorózis*-nak ejtendő, a *capriccio* szó pedig *kapriccsó*-nak. E téren a következtelenség elsősorban azért hiba, mert ha az olvasó egyszer látja a kiejtés szerinti alakot, máskor meg nem, feltétlenül arra a következtetésre jut, hogy ahol a fonetikus átírás hiányzik, úgy kell ejteni, ahogy írva van. E logikailag egyébként teljesen helyes következtetés azonban mégsem fog jóra vezetni. Felül kell tehát majd vizsgálni e szerint a szempont szerint a szóanyagot, és igen gondosan ki kell küszöbölni az ilyen egyenetlenségeket.

Kényes kérdés volt mindig az idegen szavak helyesírása. E téren is dicsérnünk kell a szótárkészítők munkáját. Igen helyesen az ismertebb, meghonosodott szavakat többnyire magyaros alakjukban, a magyar ejtés szerint fonetikusán írva közlik. A *kalória, kentaur, mítosz, dezertőr, szinonim, kemikáliák, stb.* írásmódnak régi hagyománya van nemcsak a magyarban, hanem minden nép helyesírásában. Jogosnak tartjuk azt is, hogy a görögből átvett, és általában fonetikusán átírt közsók mintájára a görög tulajdonneveket is fonetikusán közli a szótár: *Hébé, Héfaisztosz, Olimpusz, stb.* Annál inkább megteheti ezt, mert a görög hangok értékét magyar betűkkel igen jól tudjuk jelölni. A jelenlegi szabály még *latinul fonetikus* átírást kíván (HSZ. IX. 125. pont.), helyesebb eljárás tehát az, amely a latinon való keresztülvetítés helyett közvetlenül a görögből írja át a görög szavakat. Véleményünk szerint az Akadémia helyesírási bizottságának minél előbb napirendre kell tűznie ezt a kérdést. Nem lehet viszont a fonetikus átírást kívánni a latinbetűs írású népek tulajdonneveivel kapcsolatban. A szótár — helyesen — ragaszkodik is az eredeti írásmódhoz. Ha a görög tulajdonnevek írásmódját illetőleg helyeseltük is a szótár eljárását, nem értünk vele egyet abban, hogy az x-es szavakban olyanokban is megtartotta az x-et, ahol az egyébként lassabban változó akadémiai helyesírás is *ksz*-et vagy *gz*-t ír, mint pl. *egzakt, egzaktált, egzisztencia,* stb. Bár igaz az, hogy az x-et általában mindenki el tudja olvasni, mégis csak idegen betű, s megfigyelhetjük, hogy, főleg a *gz*-s átírás javára, eltűnőben vannak az x-el írott alakok. Ez helyes is, s szerintünk a szótárnak támogatnia kellene ezt a fejlődést.

Még néhány megjegyzés: Nagy örömmel tapasztaltuk, hogy a szótár rendkívül pontos az írásjelek használatában mind a rövidítések után, mind a szó-

veg közben. Van azonban néhány következtetés is: *röntgen-sugarak*, *röntgen-terápia* szerepel egy helyt, máshol viszont *Kirbykamera* áll. Helyesen: *röntgensugarak*, *röntgenterápia*; hiszen a *röntgen* szó már köznévként tekintendő ezekben az esetekben, a másik esetben azonban csakis a *Kirby-kamera* írásmód a helyes, mert itt az előtag tulajdonnév jellegét meg kell őriznünk (HSZ. IX. 186. pont). — A *browning* szó is köznévként már, úgy mint a *röntgen*. Nem helyes tehát ezeket *tn.-el* tulajdonnévként megjelölni. Abból lettek, tehát a *tn.-ből* jelölés a helyes. A magyarázatban ezt azután ki lehet fejteni. Az *Alcazár* szó viszont köznévként van megjelölve és értelmezve, de nagy betűvel van írva, tehát az előző eset fordítottját láthatjuk. Kis betűvel kellett volna szedni az értelmezés szerint.

Olyan esetekben, amikor két idegen szó is forgalomban van ugyanarra a fogalomra, mindkét szót fel kell venni a szótárba. Ilyen esetek például a *fr. népek* elnevezései. A régi szakirodalom még *cseremiszek*-ről, *vogulok*-ról, *stb.* ír, az új *marj*, *manysi* néven cullitja őket. A biztos eligazítás kedvéért fel kell venni mindkét alakot, de természetesen elég az egyik helyen írni róluk.

Találunk néhány magyartalan kifejezést is az értelmezések között. A kemalizmust nem Kemál Atatürk *után*, hanem *róla* nevezték el így, s a liliputiak sem Swift regénye *után*, hanem *a szerint* olyan kiesinyek.

Be is fejeztük volna megjegyzéseink sorozatát. Reméljük, hogy a szótár szerkesztői fel tudják használni észrevételeinket az új kiadás jobba, tökéletesebbé tételéhez.

Fabián Pál

Kétnyelvű nevelői segédkönyvek. Tankönyvkiadó, 1950.

A Kétnyelvű Nevelői Segédkönyvekről mindenekelőtt általánosságban meg kell állapítanunk, hogy a sorozat eddig megjelent négy füzetét mind tartalmi, mind nyelvi szempontból jól választotta ki a névtelen szerkesztő, — nyilván a Tankönyvkiadó V. orosz nevelői munkaközössége. Az eddig megjelent füzetek a hatalmas Szovjetunió mérhetetlen gazdagságáról és felülmúlhatatlan belső erejéről (1. Michailov: Hazánk), az orosz nyelv és lélek minden szépségét magába ölelő és kifejező legnagyobb orosz költő (2. Puskin) működéséről tájékoztat, a harmadik a világtörténelem legnagyobb alakjának néhány jól megválasztott beszédét nyújtja (3. Sztálin), míg a negyedik azt mutatja meg a nevelőnek és tanulóknak, hogy mi a Komszomol munkája és ennek jelentősége az iskolában. Mindezek a művek hasznosan gazdagítják a nevelő és tanuló ismereteit abban az irányban, amelyben ma az ifjúság szellemi vezetőinek is fejlődniük kell.

A kétnyelvű sorozat célja azonban nemcsak ez, — hiszen ma már lapjaink, folyóirataink, a lefordított orosz irodalmi és tudományos művek nagy száma nagyobb súllyal és eredménnyel látja el a gondolkodásnak a materialista, szocialista szellemben való átképzését vagy kialakítását. A fő cél nyilván az orosz nyelv tanulásának és tanításának megkönnyítése oly moderen szövegeken keresztül, amelyek a mai élő orosz irodalmi nyelv egy-egy szektorát tükröztetik. Az első füzet (Hazánk) a népszerű értekezés, a második (Puskin) a mai legmagasabb színvonalú marxi-lenini esztétikai fejtegetés, a harmadik (Sztálin: Beszéd) a szónoki mű legklasszikusabb formájának, a negyedik a pedagógiai, ifjúsági mozgalmi kérdések megvilágításának nyelve. Valamennyi az orosz irodalmi nyelv fejlődésének legújabb állapotát mutatja be, szemben a forradalomelőtti polgári irodalom nyelvével, amelytől az előbbi természetesen nem grammatikai szerkezetekben, hanem csak a régi szavak új értelemben való használatában és új szavak használatában tér el. A szóhasználati különbség megértésére elég, ha a Komszomol, komszomolec, kolhoz, szovhoz, pionyer, *stb.*, s a közszóvá vált betűszavak (SzSzSzR) százaira hivatkozunk. Ezt a mai élő orosz irodalmi nyelvet tárja a nevelő szemé elé a című írott sorozat. A fordítók is a mai élő magyar irodalmi nyelvre fordítják le a szöveget, hol szabadabban, hol nagy, olykor aggodalmas pontossággal.

Helyeselhető, hogy Sztálin Beszédeiben a fordítók (Lovas György és Kövendi Dénes) az orosz nyelvben fölösleges, a magyar stílusban szükséges összekötő, kiegészítő szavakat szögletes zárójelbe teszik, hogy a kezdő tanuló ne keressék hiába az orosz szövegben is. Pl. „Már Marx [úgy] beszélt az önkritikáról, mint...” — „a bolsevizmusnak országunkban [való] megjelenésére...” — „falun [végzett] begyűjtési manővereknek a tanulságai”, — „Habozni itt [annyit] jelentene, [mint] megkönnyíteni ellenségeink dolgát”, — „a sahti-i ügyről [hozott] határozatában”, — „[Azokról] a bürokratikus elemekről van szó, amelyek...” Hymódon a szószerinti pontos fordítás elve is s az értelem magyarul maradék nélkül való visszaadásának elve is érvényesül. A pontos fordításra törekvés ily fontos és nagyjelentőségű szónoki mű fordításában — dicséretes.

A korrektúrát azonban a fordítók és a szerkesztők nem nézték át elég gondosan, s így több sajtóhiba maradt az orosz szövegben, amelyek közül a Sztálin-szövegből megemlítünk néhányat. в личном жизни (18), nőnemű főnév előtt a melléknév (hím = semleges) nemben; — ugyanezen a lapon az Окружной Комитет” mindjárt a következő sorban „Окружной Комитет, стб. — Helytelenítenünk kell azt, hogy a 19. lapon a ,выкрик“ szót „szólam“-nak fordítják, pedig ez a szó „greller Ruf“-ot (Lochovic—Rudas), magyarul 'fúlhasító kiáltás'-t, 'kurjantás'-t jelent s a szó jelentésének ez az enyhítése (a „szólam“) Sztálin kemény kritikájának, iróniájának erejét esökkenti. Ez a rész így hangzik: «Vegyük elő például „A munka hatalma“ [című] újságot, az inkueki körzeti pártbizottság és körzeti végrehajtó-bizottság orgánumát (128. sz.). Egész lapot találunk itt reklámozni „jelszavakkal“ tarkítva: „A féltelenség a nemi élet [terén] burzsoá [tulajdonság]. „Egyik pohár után jön a másik“, „A saját ház saját tehénkét [is] kíván“, „A hitvesi ágy banditái“. „Lövés, amely nem dördült el“, stb., stb. Feltehetjük a kérdést: mi köze lehet az ilyen, a „Birszóvká“-hoz méltó „kritikai“ szólamoknak a bolsevista önkritikához, melynek [az] a célja, hogy javítsa *szocialista építő munkánkat*.» Nyilvánvaló, hogy az idézett nagyhangú, keresett, rikoltozó újságcímekre kevés megrovás a „kritikai szólam“, itt erősebb, ostorozó szóra van szükség, amely ezeket az ízléstelen újságcímeket megbélyegzi.

A „шесмярши суд“-nak (20) „justizmord“-dal való fordítása is helytelen. Először is a „justizmord“ német szó, amelynek értelmével talán nem minden nevelő és tanuló van tisztában. Másodszor nem tükrözteti az orosz kifejezés fogalmi tartalmát. Semjaka — a régi orosz irodalom híressé vált s Oroszországban ma is általában ismert satirikus elbeszélése szerint — megvesztegethető bíró volt, aki ajándékért, sápért a tényállás furfangos magyarázata alapján helytelen, igazságtalan ítéletet hozott. A „justizmord“-dal összefüggő szavak értelmezése sem helyes. A fordításban ezt olvassuk: „Mióta kezdik önkritikának kiadni magukat nálunk az ilyen 'justizmordok'?“ Ennek helyes fordítása: „Mióta kezdik önkritikának tekinteni (nyilvánítani) nálunk az ilyen 'furfangos ítékezést'?“.

Jegolin: Puskin című tanulmányának Nyilas Vera által készített fordítása kevésbé aggályos. Nem használ zárójeleket az orosz szövegekben meg nem lévő, kiegészítő magyar szavak észrevételezésére, nyíltan és őszintén szabad és irodalmi fordítást ad, s ez dicséretet érdemelne, — ha nem volna szemben az ő magyar szövegével az orosz eredeti szöveg. Minthogy a „Kétnyelvű Nevelői Segédkönyvek“ célja az orosz nyelv pontos tanítása is, a fordításnál jobban kellett volna ragaszkodni az eredeti szavakhoz és kifejezésekhez. A 37. lapon pl. ezt olvassuk: „Műve erős dőfés a feudalizmusba.“ Ha ragaszkodott volna az orosz szavakhoz, ezt így fordíthatta volna: „Irodalmi munkássága kemény (erős) ütést mért a jobbágyrendszerre.“

„Puskin olyan költő volt, aki ... mélyenjáró gondolatokat kívánt. Ezt is fordíthatta volna szószerint: „...aki mélytartalmú gondolatokat követelt.“

„Könnyű megállapítani a rokonságot, az egyenes vonalat *Gorjuhino* falu története és *Egy város története között*.” Itt is jobb lett volna megtartani a „преимущественную связь” szószerinti jelentését, az „öröklési (utódlási) viszonyt” az „egyenes vonalat” helyett, mert Jegolin szerint [Scesedrin] „A zseniális szatirikus műve továbbfejlesztette a kritikai realizmus Puskin hagyatékában meglévő elemeit,” (olvassuk az előző mondatban). Az orosz szöveghez való szorosabb ragaszkodás nem csökkentette volna a fordítás stílusának irodalmi színvonalát, nyelvi oktatás szempontjából fokozta volna didaktikai értékét. Az írói nevek írásában következetlen: Gyerzsavin és Gyerzsávin, Bátyuskov és Batyuskóv, stb.

A harmadik mű T. I. Jersova: „A komszomol munkája az iskolában” című „beszámoló” Weger Imre fordítása. Erről is ugyanazt kell megállapítanunk, amit az előbbiről: szabad, irodalmi fordítás és nem „preparáció”. A gondolatokat, a mondatok értelmét helyesen adja vissza, de más szavakkal, sőt olykor a szavak más sorrendjében, mint az eredeti. Ezt olvassuk például fordításában: „Egyszerű emberek, az összes országok dolgozói, az egész haladó és élenjáró emberiség reménységgel és lelkesedéssel tekintenek a Szovjetunióra, a győzedelmes szocializmus országára” (9). Ezt pontosan így kellett volna fordítani: Egyszerű embereknek és az összes országok fáradhatatlan dolgozóinak (vagy: nehéz testimunkásainak) milliói, az egész élenjáró haladó emberiség, stb. Ebből a mondatból kimaradt a „milliói” szó, az utána következő szavak sorrendje pedig, minden stilisztikai ok nélkül, megváltozott: a „труженик” szót itt egyszerűen „dolgozó”-nak fordítja, holott annak jelentése ‘fáradhatatlanul dolgozó’ (Haasz), ‘rastlos, unermüdlich Arbeitende’ (Lochovic—Rudas). A „распространитель”-ot ‘terjesztő’-nek fordítja, holott annak alapjelentése ‘faiskola’, második jelentése ‘fészek’ (Haasz). A kérdéses mondat értelmének fordítása jó, de a szavak nem fedik úgy egymást, amint kezdők számára készült kétnyelvű műben várná a tanuló. A „мракобесие-t, ami obskurantizmus”-t (Lochovic—Rudas), reakcionizmus-t (Ljochin—Petrov) jelent, Weger téveszméknek fordítja, a долг-ot „feladat”-nak, s ez azért sem helyes, mert az előző mondatban szerepel a ‘feladat’ jelentésű „задача” szó, mellyel szemben a долг szó itt fokozás.

Mi sem könnyebb, mint irodalmi igényekkel készült s ennek megfelelően áttisztított fordításokban pontatlanságokat mutatni ki és ezek alapján a fordítót megvádolni. Ez nem lehet célja tárgyilagos bírálatnak. A fent idézett példákkal sem gáncoskodás, hibakeresés vagy lelkiismeretlenség kimutatása volt a cél, hanem a fordítások jellemzése, annak megállapítása és bizonyítása, hogy e két utóbbi fordítás, bár nyelvtanulás megkönnyítése céljából készült, nem szövedet-szerű fordítás, hanem stilizált, íróilag esiszolt, irodalmi fordítás.

Tr. Z.

Juhász Gyula és Tóth Árpád válogatott művei. Szépirodalmi könyvkiadó, 1951.

A kötet a két költő válogatott versein kívül prózát is tartalmaz: Juhász Gyula kisregényét, az Orbán lelkét, Anatole Franceról szóló cikkét, Szakállszárvító cím alatt összegyűjtött, a szegedi Délmagyarországban megjelent aforizmák egy részét. Idevehető Tóth Árpád Aucasin és Nicolete, versekkel megtűzdelt műfordítása is. A válogatásokat Bóka László (Juhász Gyula) és Kardos László (Tóth Árpád) avatott tanulmányai vezetik be. A kötet végén a versekre, a prózai szövegekre és a műfordításokra vonatkozó, rövid lélekzetű jegyzeteket találunk, amelyeket az idegen és ritka szavak, továbbá a nevek magyarázata követ. Sajnos, ez a rész rendkívül rövid s ennek is csak kisebb fele foglalkozik a ritka szavakkal, kevés nyelvészeti felkészültséggel. Összeállítója számára nagyon fontosak az idegen szavak: megmagyarázza a *herma*, *kaosz*, *kongreganista*, *muzsa*, *titán*, *vátesz* értelmét. Erre is szükség van. De talán még fontosabb a két költő nyelvének ritkábban előforduló magyaros szóhasználatait, magyaros fordulatait értelmezni. Mi a *sakállszárvító*? ez a szó más magyár

írónál, pl. Krúdynál is előfordul. A *darvadoz* igéről se ártana valamit mondani.

Kitűnő gondolat volt a válogatott művek közt újra kiadni Tóth Árpádnak éppen 30 éve megjelent Aucasin és Nicolete fordítását, amely azóta hozzáférhetetlenül pihent a már elfelejtett, egyébként igen jelentős sorozat, a Király György szerkesztette Monumenta Literaria egyik kötetében. A Nyugatban éppen Király György foglalkozott, sajnos igen röviden, Tóth Árpádnak ezzel a műfordításával és gyönyörűnek mondta 1921-ben. Úgy véljük, az emberöltővel későbbi olvasó sem juthat más megállapításra, mert a fordítás visszaadja nemcsak az eredeti szöveg pontos értelmét, hanem annak minden könnyed kecsességét, minden túlfinomult, édeskés báját. Azt hisszük, éppen az eredeti szöveg hangulati atmoszférájának keresése közben volt lehetséges, hogy Tóth Árpád túljent azon a határon, amelyet még a költő-műfordítónak sem szabad átlépni az eredeti szöveg hűsége érdekében. Tóth Árpád műfordításában számos helyen archaizál. Gyakran él olyan fordulatokkal, amelyek az eredeti ófrancia szövegben ugyan a mai francia olvasó számára archaikusan hatnak, azonban a kis remekmű megalkotása idején, a 13. század első felében, semmiképp sem voltak régiesnek tekinthetők. A szakemberek előtt köztudomású, hogy az Aucasin és Nicolete nyelve a kor nyelvi állapotának pontos és hű tükröképe.

Tóth Árpád a francia középkor egyik legbájosabb alkotását úgy fordította magyarra, hogy segítségül kérte a régi magyar nyelv néhány, főleg alak- és mondattani sajátosságát. Ez a törekvés azonban, mely kétségkívül a már említett atmoszféra keresésére megy vissza, filológiailag mégsem adekvát az eredeti szöveg stílusával, amely egyáltalán nem tudós és latinus jellegű és nélkülözi a tóthárpádi műfordítás által neki tulajdonított gerundiális, kondicionális és egyéb humanista fordulatokat, sőt könnyed, egyszerű nyelvezetével erősen népies jellegű; ez a körülmény egyébként antifeudális, a szerelem, a fiatalok jogát hangsúlyozó, a származás másodrendűségét hirdető tartalomtól is következhethet. Az archaizálás jelen esetben bizonyos értelemben túllőtt a célon, mert bár a műfordítás poétikai hitelét semmiben sem érintette, sőt emelte, filológiai hűség tekintetében, úgy véljük, megcsorbította az eredeti mű nyelvezetét.

Általános elvi tételt szeretnénk levonni az elmondottakból, megválaszolva egy eddig még tulajdonképp fel sem vetett stílári és nyelvészeti kérdést: hogy kell fordítanunk régi középkori vagy reneszánsz nyugati, főleg olasz, francia, spanyol irodalmi műveket. A kérdés nem közömbös gyakorlati szempontból sem, mert állami kiadóink a Szovjetunió példájára egyre inkább fordulnak a régebbi nyugati irodalmak klasszikus alkotásainak magyar nyelvű tolmácsolása felé. (A csehek egy-két évvel ezelőtt lefordították a 16. században élt, Boccaccio után legnépszerűbb olasz novellistának, Matteo Bandellonak mind a 214 elbeszélését). Nézetünk szerint a fordítások történjenek, egész ritka eseteket nem tekintve, mai, modern köznyelvre, a sok veszélyt rejtő archaizálások nélkül, amelyeknek mértéke, határai egyrészt sokszor igen nehezen határozhatók meg, másrészt mégtöbbször alig adhatók vissza megfelelő hűséggel a magyarban. Boccaccio gerundiális, participiális, infinitivusi és alárendelő stílusa megközelíthetetlen a bonyolult magyar próza bármily tökéletes mestere számára is. Miért törekedni arra, hogy nehézkes, ügyetlen magyar prózát teremtsünk, mely mindamelllett legtávolabbról sem kongeniális az eredetivel?

Számos példa igazolja, hogy álláspontunk a modern nyelvre történő fordításra vonatkozóan helyes, hiszen a legtöbb középkori mű magyar fordítása általában mentes az archaizálásoktól. Emlékezetből idézve: mai köznyelvre fordította le Bokor János a század elején a Decameront; ez ma is legjobb Decameron-fordításunk. Ráczy Miklós ugyancsak mai nyelvre fordította le a 14. sz-i olasz krónikások, Dino Compagni és a Villani testvérek krónikáit, Füsi Horváth József a 16. századbeli Benvenuto Cellini Önéletrajzát a legközvetlenebb magyar társalgónyelven adta vissza és ugyanez áll Faludi György 1948-

ban megjelent Rabelais-fordítására, amely nem tekintve a rabelais-i szóképek, hasonlatok és bizonyos trágár kifejezések ötletes és színes magyarítását, a legmaibb magyar nyelven adja vissza a modern francia számára bizony archaikusan ható Rabelais-t, Chaucer 14. századi Canterbury Tales c. művének mind prózai, mind verses részei magyar tolmácsolása szintén a mai magyar nyelvre történt.

Az ellenkező megoldásra is van példa, de lényegesen kevesebb. A már említett Monumenta Literaria sorozatban jelent meg Király György tolmácsolásában Faust német népkönyv Heltai 16. századi erővel teljes nyelvének formáiban. Nyilvánvalóan a német népkönyv vaskosságai ihlették a fordítót ilyen vonatkozásban adekvát stíluskorszak nyelvének felhasználására. A fordítás értékét konkrétan kell megvizsgálni: általánosságokból, jelen esetben a vaskosságok fennforgásából nem lehet bírálatot mondani.

Fejtegetéseinket gyakorlati szempontból is gyümölcsöző ötlet felvetésével zárjuk. Középkori írásművek fordítói nyelve számára akkor jelölhető ki követendő eljárás, ha empirisztikus módszerhez folyamodunk. Vizsgálódásunk tárgyává tesszük pl. a régi olasz irodalom néhány kiemelkedő nagyságát a 16. század végéig, Tassoig bezárólag. Ezután nyelvi analízist végzünk és megnézzük, hogy a kiválasztott írók orosz, lengyel, cseh, román, délszláv, bolgár és magyar fordításai milyen nyelvhasználatot követnek. Archaizálnak-e vagy a fordítások modern nyelvre történnek-e? A többségi eredmény döntő azután a jövőben elfoglalt álláspontunkra vonatkozóan. A fordítások időtartamát természetesen körül kell határolni, mert az említett módon kijövő eredményeket meghamisítaná a túlságosan széles időperiódus, hiszen például feltehető, hogy a múlt század végén a műfordítás terén is érvényesült a képzőművészetben elterjedt restauráció, régi korok stílusának felelevenítése és lépten-nyomon történő alkalmazása. Az ilyen munka azonban megkívánja az eredeti nyelven túl egész sereg keleteurópai nyelv alapos ismeretét, hiszen stílus és mondat-tani finomságok kiértékeléséről van szó és ezért nem egykönnyen valósítható meg. De talán ez a futólagos gondolat-sor is képes volt a probléma létezését és sokrétűségét valamilyen módon megvilágítani.

Herczeg Gyula.

Ki hallotta, ki olvasta?

EGY VOLT SZABÓLEGÉNY MEGFIGYELÉSEI

Országunk a szocializmus felé halad. Megszűnnek az apró kisárutermelő műhelyek városban és falun egyaránt. Átadják helyüket a korszerű szocialista gyáraknak. A különböző kisárutermelő műhelyek megszűnésével együttjár az is, hogy sok olyan szavunk, mely e mesterségek különböző ágait jelölte, vagy elhal, vagy bizonyos jelentésváltozáson megy keresztül, más, eddig ismeretlen szavak kerülnek be a szakmába.

Ebben a rövid beszámolómban erre a folyamatra szeretném felhívni a figyelmet. Véleményem szerint hasznos volna a kisárutermelők körében egy pillanatfelvételt csinálni és öt év múlva ezt megismételni. Szerintem jelentős változást lehetne tapasztalni.

Szakmában például a következők figyelhetők meg:

Húsz évvel ezelőtt, amikor inasnak mentem, Szigetváron a parasztság körében két szót használtak a szabó megjelölésére: *magyar szabó* jelentette a vásárra dolgozó, *cájrékli-t*, *vattásdomány-t* készítő szabót, a *német szabó* jelölte a rendelésre dolgozó, finomabb munkát végző szabókat. A *szűrszabóságot* már mint csak kihalt szakmát emlegették.

A magyar szabóval szemben versenytársul lépett fel a *konfekció-szabó*. Ez minőségileg jobb, de tömegmunkában készült árut termelt fejlettebb technikával. Ezzel együtt megjelent a szakmában a motoros gép, a villanyolló. A fejletlenebb technikával dolgozó *magyar szabók* régi munkamódszerük megtartása mellett kezdik neviüket az előkelőbb hangzású *konfekció-szabó* elnevezéssel feleserélni. A kapitalista versenyben azonban a konfekciósok nem hagyják magukat, s szakmai jobb minőségüket a *superkonfekció* szóval jelölik.

A felszabadulás után új szavak jelennek meg a szakmában: *ruhagyár*, *vasalógép*, *normás*, *technikus*, *műhelyvezető*, *minőségi ellenőr*, stb. A vásári árusítás is az állami vállalatok kezébe került. A falusi vevő a vásáron már nem magyar szabót keres, hanem a jobb minőségű árut adó konfekciósokat. Ennek oka a növekvő életszínvonal, a növekvő igény.

A *német szabóknál* a következő figyelhető meg. A *német szabó* elnevezést mindinkább kiszorította a *angol úri szabó*, vagy egyszerűen csak *úri szabó* megjelölés. Az utóbbi időben ezt a *rendelt szabó* (rendelésre dolgozó-szabó) kifejezés kezdi kiszorítani. A falusi emberek is mindinkább *rendelt*, nem pedig *mondvacsinált* ruhában járnak, ha ünneplőbe öltöznek.

A ruhagyárak fölállítással, az úri szabók nagy szövetkezetekbe való tömörítésével, úgy vélem, meg fog szűnni a szabószakma sokféle elnevezése. A vásárlók számára nem marad más név, mint *rendelt*, *konfekció-ruha*.

A termelés koncentrálásával a szakmán belül is eltűnnek a nevek és új nevek keletkeznek, részben profilozás, részben új nyersanyag forgalomba kerülése következtében. Így például a női *vékony-ruhát* készítő *francia szabókat*, és a női *vastag-ruhát* (pl. kosztüm) készítő szabókat röviden csak *női felső* jelöléssel látják el. Új anyag forgalomba kerülésével kialakultak a *ballonosok* s még újabb a *nejlonos* szakma.

A *varrólány* kifejezés is kezd kivészni a szakmából. Ma már ennek kissé lekiesnyülő hangulata van. A női egyenjogúság megvalósításával a *szabósegéd*, vagy csak egyszerűen *szabó* megjelölés biztosabb fellépést ad a *varrólánynak*.

A *mester — inas — segéd* viszony megszűnésével fokozatosan elhalnak vagy értelemváltozáson mennek keresztül ezek a szavak. A *mester* a régi „*majsztram*“ helyett mindinkább a *művezető*, *munkavezető* nevet veszi fel. Jól megfigyelhető ez a kisműhelyekből összevont ruhagyárakban. Itt a régi kismester nem egy esetben együtt dolgozik volt segédeivel. Ezekben a gyárakban a nagy szaktudású mesterekből művezetők lesznek, a többiek pedig beolvadnak a szakmunkások közé. A *mester* szó megmarad, de itt már a *művezetőt* jelenti.

A *segédlevél* megszűnt, helyébe a *szakmunkás-igazolvány* lépett. Mind gyakoribbá válik a műhelyekben a *szakmunkás* megnevezés. Ma már az *ipari tanulót* sem nevezik *inasnak*.

Társadalmunk fejlődése meggyorsult. Változik az élet, változik a gondolkodás, változnak a szavak. Ez csak egy kis visszapillantás akar lenni egy mesterségre. Minő változást tapasztalnánk akkor, ha tüzetesen végignéznénk a termelés többi ágát is.

Szabó József

Gorkij a nyelvről. Gorkij a Szikra kiadásában megjelent Irodalmi tanulmányai Hogyan tanultak írni c. fejezetében érdekes nyilatkozatot tesz a nyelvről:

Helyénvaló lesz itt megemlékezni arról, hogy a nép alkotja a nyelvet. A nyelv felosztása irodalmi és népnyelvre csak annyit jelent, hogy van egy „nyers“ és egy másik, szakszerűen kidolgozott formája. Puskin volt az első, aki nagyszerűen értette ezt s ő mutatta meg először, hogyan kell felhasználni a nép beszédanyagát, hogyan kell azt kidolgozni.

¹ A könyvet a Nyelvőr mult számában ismertette Rubinyi Mózes.

A művész — érzékszerve, füle, szeme, szíve a maga országának, osztályának; korának a hangja ő. Kötelessége mennél többet tudni, — és mennél jobban megismeri a multat, annál jobban megérti a jelenkort, annál erősebben, mélyebben megéri korunk egyetemes forradalmiságát, feladataink nagyvonalúságát. Feltétlenül ismernie kell a nép történetét és éppúgy ismernie kell a nép társadalmi és politikai gondolkodását. A tudósok — művelődéstörténészek, etnográfusok — kimutatják, hogy a gondolkodás mesékben, legendákban, közmondásokban és szólásokban nyilatkozik meg. Ezek a közmondások és szólások különös tanulságos teljességgel fejezik ki a nép tömegeinek gondolkodását s a kezdő íróknak végtelen hasznukra válik, ha megismerkednek ezzel az anyaggal. Némcsak azért jó ez, mert remekül tanulhatnak belőle szó-ökonómiát, tömör és formás beszédet — más értelme is van ennek: a Szovjetország lakosainak túlnyomó többségét teszi a parasztság, az az anyag, amelyből a történelem a munkásokat, kispolgárokat, kereskedőket, pópákat, hivatalnokokat, nemeseket, tudósokat és művészeket formálta. A parasztság gondolkodásának fejlődésére igen nagy hatással volt az állami egyház s a belőle kivált szekták. A nép rászokott, hogy kész, megcsontosodott formákban gondolkozzék — ilyen formák a közmondások és szólások is, melyek jórésze nem egyéb, mint tömör foglalkozású egyházi tanítás. „Az erősnek isten a bírója“, „Azt hinnéd, baj — meggondolod: Isten akarata“, „Istent féljed — egyébbel gondolni ráérsz“, „Lassan járj — tovább érsz“, „Nem jó idegen tollakkal ékeskedni“, „Minden zsák megtalálja a foltját“. Száz meg száz ilyen közmondás van, s mindegyikük szavaiból ki lehet hámozni a bibliai próféták vagy az „egyházatyák“ — Aranyjájú Szent János, Jefrem Szirin, Jeruzsálemi Kirill és a többiek — odarejített tanítását.

Mikor a „konzervátorok“, „az abszolutizmus örei és védelmezői“ által írott könyveket olvastam, nem találtam ezekben a könyvekben semmi újat — mégpedig épp azért nem, mert lapról lapra csak azoknak a közmondásoknak egyikét vagy másikat ismételtgették — más formában, bő lére eresztve — amelyeket már gyermekkorom óta ismertem. Egészen nyilvánvaló volt, hogy a konzervátorok — Leontyev, Pobedonoszev és a többiek — minden nagy bölcsességét az a „népi bölcsesség“ táplálja, amely viszont az egyházi gondolkodás sűrített megnyilvánulása.

Van azonban, természetesen, igen sok másjellegű közmondás is, például: „Prédikálnak szelídséget, ők meg bottal vernek téged“, „Az isten borjúsülttet ad az úrnak, falat kenyeret a parasztnak, meg egyet a képébe“, „Élünk — úr se jobban, ő vadászik — mi dologban, ő a kását fűjja — mi ugyanúgy, újra; majd kezébe teáscésze — a mienkbe kapa nyele“.

A közmondások és szólások általában mintaszerűen öntik formába a dolgozó nép egész élettapasztalatát, társadalmi és történeti felfogását. Az íróknak feltétlenül meg kell ismerkednie ezzel az anyaggal, amelyből megtanulhatja úgy tömöríteni a szavakat, mint ahogy az ujjainkat ökolbe szoritjuk, és szétfejteni a szilárdan egymáshoz préselt szavakat, úgy szétfejteni, hogy előtűnjenek mindazok a bennük rejtőző elemek, amelyek már halottak, amelyek ellenségesen állnak szembe a mi korunk célkitűzéseivel.

Sokat tanultam a közmondásokból, vagy más szóval: az aforizmákban való gondolkodástól. Eszembe jut egy eset: barátom, a tréfacsináló Jakov Szoldatov, a házmester, sepri az utcát. Új a seprűje, nem nyűtte még el. Rámzendett Jakov, vidáman rámkacsintott és azt mondta: „seprűm jó darab, de szemét csak marad: az ember hiába tisztít — a szomszéd odapiszkít“.

Világosan éreztem: igaza van a házmesternek. Még ha a szomszédok is felseprik a maguk útdarabját, akkor is odahordja a szél a szemetet a többi utcáról, ha a város minden utcáját tisztítanak is, akkor is ideszállna a por a mezőről, az utakról, a többi városból. Szükséges, természetesen, hogy dolgozzunk a magunk háza körül — de sokkal eredményesebb lesz a munka, ha kiterjed az egész utcára, az egész városra, az egész földre.

így lehet kifejtetni e közmondásokat — s lássunk egy példát, hogyan születik a közmondás. Nyizsnyij-Novgorodban kolerajárvány tört ki, s egy kispolgár azt kezdte híresztelni, hogy a doktorok emésztk el a betegeket. Baranov kormányzó lefogatta és szanítéc-munkára küldte a kolerabarakkba. Mikor aztán egy ideig ott dolgozott az illető, szinte megköszönte a kormányzónak a leckét. Baranov pedig azt mondta neki: „Ha bevered a kobakod az igazságba — nem hazudsz többet.“

Goromba ember volt Baranov, de nem ostoba, s el tudom róla képzelni, hogy ilyet mondott. Egyébként teljesen mindegy, ki mondta.

Íme, ilyen eleven gondolatokon tanultam gondolkozni és írni. A házmesterek, ügyvédek, lecsúszott alakok és mindenféle egyéb emberek efféle gondolatait a könyvekben is megtaláltam, más szavakba öltöztetve. Így az életnek és az irodalomnak a tényei kölesönösen kiegészítették egymást (202—204).

A kohászat mesterszavaihoz. A Szabad Nép f. é. május 31. számában érdekes tudósítás jelent meg a diósgyőri II. sz. magasolvasztónak átépítéséről „Harc minden tonna acélért“ címen. A cikkben a kohászatnak egyik mesterszava szerepel: „Alul megkezdtek az úgynevezett 'medve', az évek során összegyűlt és egybeégett vas és salak robbantását.“ A *medve* tehát 'az évek során összegyűlt és egybeégett vas és salak'. Nagyon fontos volna, ha bányászatunk, kohászatunk mesterszavait a szakemberek minél teljesebben összegyűjtenék. Tudományos és gyakorlati értéke lenne ennek a gyűjteménynek.

Fenekcserep. A Szabad Nép 1951. szeptember 23-i számában Több acélt vár a diósgyőri Martintól az ország c. cikkben olvassuk: Az acélöntés után az üst fenekére — ahová a folyékony acélt csapolták — odatapad a megszilárduló acél egy része. Ezt a martinászok „fenekcserep“-nek nevezik. Ha jó az öntés, akkor ezt könnyűszerrel ki lehet verni és az üstöt hamar elő lehet készíteni újabb csapoláshoz. De ha az acél hőmérsékleténél, az üst előmelegítésénél, az üst falazásánál nem tartjuk meg pontosan a műszaki előírásokat, akkor ez a *fenekcserep* sokkal nagyobb, sokkal nehezebben lehet kivenni, akkor az üst jóval később áll újabb csapolásra készen (7. l. 4. hasáb).

A bányászat mesterszavaihoz. A Szabad Nép 1951. július 5-i számában írja: A bányászatban a szorosabb értelemben vett termelőmunka az úgynevezett „jövésztés“. A *jövésztés* az a munkafolyamat, amellyel a bányász a hasznos ásványi anyagot — például a szenet — csákánnyal, fejtőkalapáccsal, réselőgéppel vagy robbantással megfelelő nagyságú darabokban leválasztja a bánya „falából“.

A *szelvény*: a munkahely alakja, amely a bányászatban mindig trapéz-alapját. (L. Nyr 75:60.)

A készülő új földalatti gyorsvasút építkezésének műszavaihoz. A Szabad Nép f. é. június 10-i számában érdekes tudósítás jelent meg a földalatti építéséről, melyből a következő részletet közöljük: „Külön kis világ ez itt az akna mélyén, a drótkosárákkal biztosított villanykörték fényében. A 'kitörés' egész hosszúságában, mélyen benyúlva a háztömbök alatt, pallók, szálfák, s az őket tartó légyezőszerűen szétterülő dúcfák óvják a 'tárot' — ezt a vízszintesen haladó, gyűrűalakú folyosót — a beomlástól. Oldalt, a pallók rései mögül kikandikál a szürkés, agyagos föld. Hátrébb, a *tárot* elején már vasbetongyűrű keríti körül a folyosót; de elől, ahol a sztahanovista Pósa-brigád dolgozik, még ezek a dúcfák őrködnek az ember életére.¹ A pneumatikus véső mélyen

¹ Nem mulaszthatjuk el figyelmeztetni a cikkíró, hogy magyarul nem mondjuk, hogy *örködünk valamire*, hanem *örködünk valamin*. Ellenben: *vigyázzunk valamire*. A cikkíró, s talán mások is ennek a két rokonértelmű igének a határozóját összecserélik — helytelenül.

beleszalad a föld kemény gyomrába; a brigádvezető vájár biztos kézzel hasogatja fel az útját rekessző földtömeget, mögötte a csákányosok szélesítik a nyílást. Egyrésziük a folyosó felső boltívét, a *'fejtárot'* szélesíti ki a szükségessre, a többi meg a *'talptárot'*, a folyosó alapját, aztán kerül sor a gyűrű teljes bezárására, az oldalfalak kimunkálására."

A *táro* szót a bányásznyelvől vette a földalatti gyorsvasút építő vezetősége, s ez nem más, mint a nyelvújítók helytelenül alkotott *tárna* szava, mely helyett most már mind gyakrabban lehet olvasni, s talán hallani is a helyes alkotású *táro* szót. Törekedjünk ennek elterjesztésére!

Érdekes két mesterszó a *fejtáro* és a *talptáro*, melyek közül az első a földalatti vasút folyosójának felső boltívét jelenti, a második pedig ennek alapját (I. Nyr 75:60). B. Ö.

„Igyekszünk, kérem!” Villamoson újabban így sürgetik a le- és felszállókat a villamoskalauzok. Hosszabb idő óta figyelem, rövid sz hallatszik-e vagy hosszú. A jelentő most jelen idejének parancsoló mód funkciójú használata-e ez (igyekszünk), vagy a felszólító mód egy új, rövidített alakja-e (igyekezünk-igyekszünk)?

A jelentő mód jelen idejű igealaknak parancsoló mód funkciójú használata szigorú parancsolás. Kisdiák koromból emlékszem, hogy a tanító a diákokat így intette le: „leülsz és odaragadsz?” Ha a tanító azt mondja a diáknak: „Holnap délután 4 órára bejössz az iskolába és itt tanulsz 8-ig” — ez szigorú parancsolás. Ha azt mondja: „Holnap délután jöjj be az iskolába és tanulj itt 8-ig” — ez egyszerű parancsolás, óhajtás, szinte kérés. „Ezt a feladatot holnapra leírod tízszer!” — szigorú parancsolás, — „Ezt a feladatot írd le holnapra tízszer!” — egyszerű parancsolás; — „Ezért fizet nekem kárpótlásul 20 forintot” (szigorú parancsolás), — „Ezért fizessen nekem kárpótlásul 20 forintot” (egyszerű parancsolás, óhajtás).

A „holnap bejössz az iskolába” apodiktikus megállapítása annak, hogy a parancsoló a jövőben feltétlenül teljesülnie kell, különben a mulasztásnak következményei lesznek. Nyelvtani funkciója futurum perfectum, befejezett jövő. A „holnap gyere be az iskolába” óhajtás, meghívás, felszólítás vagy kérés s ebben nem jut kifejezésre semmi fenyegetés. Ez futurum imperfectum.

A kalauz udvariasan biztatja az utasokat, nem a szigorú parancsolással, nem a jelen idejű többesszám első személyvel, hanem a felszólító (óhajtó vagy parancsoló) mód többesszám első személyével: „igyekszünk, kérem”, illetőleg ennek a gyors kiejtés következtében megrövidült új alakjával: „Igyekszünk, kérem!”

A parancsolás harmadik alakja, amelyet a villamoson a végállomáson hallunk, a főnévi igenév: „Végállomás! Leszállni!” Ez is kategorikus megállapítása annak, hogy a felszólítás okvetlen teljesítendő. G. Z.

A Nyelvőr hírei

A MARI AUTONÓM SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTARSASÁG HARMINC ÉVES

Nemrég volt a Mari Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság megalakulásának harmincadik évfordulója. A cári időkben, mint Oroszország többi nemzetiségét, sőt magát az orosz népet is, teljes elnyomás alatt tartották, annyira, hogy nagy tömegeknek el kellett hagyniok szülőföldjüket, keletre kellett menekülniök, úgyhogy egész néptöredékek vándoroltak az Ural vidékére, sőt Szibériába.

A Mari Köztársaság a Volga, Vetluga és Vjatka folyó közt terül el és fővárosa Joskar-Ola, azaz Vörös-város (régii neve Carevokoksajszk volt). A köztársaság lakosainak száma körülbelül félmillió. A cárizmus alatt a nép majdnem teljesen írástudatlan volt, ma 782 általános és középiskolája van. Régen felsőbb iskolába nem mehett egyetlen mari sem, ma már több, mint 5000 pedagógusa, 1000 mérnöke, 500 orvosa, 1200 mezőgazdasági szakembere van. A cári időkben a népnek még ábécéje sem volt, ma a fővárosban különböző főiskolák vannak, múzeum, könyvtárak, színházak, sőt a kazáni Tudományos Akadémiának fiókiintézete is van ott. Ma már tudósai, írói, művészei vannak a mari népnek, és sok hőst adott a mari nép a nagy Szovjetúniónak a Nagy Honvédó Háborúban.

Gazdasága is állandóan fejlődik. Saját ipara van, cellulóze-, papír-, fém-, fa-, len-, tejfeldolgozó-, élelmiszer-, elektromos- és építőipara. Az ipar nagyarányú fejlődését bizonyítja, hogy az 1928. évihez viszonyítva 1950-re 270-szeresére emelkedett. A gépesítés következtében hatalmas fejlődést mutat a Köztársaság mezőgazdasága is. Földjein hektáronként 26 mázsa rozs és 400 mázsa burgonya is megterem. A hároméves állattenyésztő terv teljesítésével állatállománya többszörösére emelkedett. Nagy jelentősége van a Köztársaságban a méhészetnek és a selyemhernyótenyésztésnek is. A legfontosabb azonban a mari ember megváltozása. A régen írástudatlan emberek öntudatosakká, felvilágosodottakká, műveltekké lettek.

AZ AKADÉMIA ÜNNEPI HETÉNEK NYELVTUDOMÁNYI ELŐADASAI

III. Nemcsupán a Szovjetunió küldte el képviselőit az alapításnak 125. évfordulóját ünneplő Magyar Akadémia üléseire. *Eljöttek hozzánk a többi demokratikus ország képviselői is.* Képviselőket küldött a hős koreai nép és Mao Ce Tung Kínája is. *Kuo Mo Zso*, a Kínai Tudományos Akadémia elnöke, a Kínai Népköztársaság helyettes miniszterelnöke vezette a kínai küldöttséget. Elküldte delegátusait a Német Demokratikus Köztársaság, a bolgár, a román és a cseh népi demokrácia is. A német küldöttség tagjaként eljött hozzánk *Wolfgang Steinitz*, a Humboldt-egyetem kiváló finn-ugor nyelvész professzora, és eljött — másodízben a felszabadulás óta — *Alexandru Graur*, a bukaresti egyetem klasszika-filológiai tanszékét vezető román nyelvész. Résztvett az Ünnepi Héten *Marcel Prenant*, a nagy haladó francia biológus. A haladó tudomány nemzetközisége jutott itt kifejezésre. Vendégeink részvétele koránt sem volt formális, nem szorítkozott a delegátusok pusztja megjelenésére az Ünnepi Hét ülésein. Igen tevékenyen résztvettek az üléseken, sőt az üléseken kívül folyó tudományos munkában is. Ez nagyban elősegítette az egyes nemzetek közötti tudományos tapasztalateserét, ami a tudományos fejlődésnek fontos előfeltétele. Igen hasznos útmutatásokat kaptunk — elsősorban a szovjet küldöttektől — tudományuk szervezeti kérdéseire és egyes tudományos problémákra vonatkozólag. Olyan fontos kérdések gyors megoldása vált így lehetségessé a műszaki és természettudományok terén például, amelyek egyébként hosszabb kísérletezést igényeltek volna.

A külföldi delegáció nyelvésztagjai számos megbeszélést folytattak a magyar nyelvtudomány képviselőivel. Kiszjeljov és Kuo Mo Zso akadémikus meglátogatta az Eötvös Loránd Tudományegyetem Belső-Ázsiai Intézetét. A. Graur akadémikus, W. Steinitz felkereste az Akadémia Nyelvtudományi Intézetét. Számos szűkkörű összejövetelen és baráti látogatások alkalmával beszámoltak a hazájukban folyó kutatásokról és hasznos tanácsokat adtak munkánkhoz. A. Graur professzor a román értelmező szótár szerkesztésének tapasztalatait bocsátotta a Nyelvtudományi Intézet rendelkezésére, W. Steinitz professzor beszámolt az Eötvös Loránd Tudományegyetemen Sztálin elvtárs cikkeinek hatásáról a Demokratikus Német Köztársaságban és közölte a

dialektikus módszer terén eddig elért eredményeket. A megbeszélések során konkrét megállapodások jöttek létre a demokratikus államok közötti kapcsolatok szorosabbra fűzése érdekében.

L. Infeld, a világhírű lengyel tudós felhívást intézett a magyar tudósokhoz, hogy „tegyenek meg mindent a magyar és lengyel tudományok egyre szorosabb együttműködéséért”. A magyar tudósok magukévá tették a felhívást és kiterjesztették minden baráti nép irányában. Az Akadémiai Hét lényeges változást hozott külföldi kapcsolataink terén. A múltban a népi demokráciák tudósai meglehetősen elszakadva dolgoztak egymástól; jelenleg kölcsönös tájékoztatással, munkaközösségek létrehozásával igyekeznek elmélyíteni és széles alapokra fektetni a tudományos munka térszerűségét. Még A. Graur professzor itt tartózkodása idején megállapodás jött létre pl. a magyarországi román nyelvjáráskutatást irányító vegyes bizottság felállítására vonatkozólag.

Mód nyílt a külföldi tudósokkal való tapasztalatszere folyamán arra is, hogy *saját fejlődésünket tisztábban lássuk*. M. Prenant összehasonlította a magyar népi demokráciában dolgozó tudósok helyzetét a francia tudósokéval. „A tudományos kutatás körülményei Franciaországban napról-napra rosszabbak lesznek. Legutóbb például 485 millió frankot vontak meg a tudományos kutatástól. Ezt az összeget háborús célokra, nevezetesen a szennyes vietnami háborúra fordítják. Számomra különös örömet jelent, hogy megismerhettem a magyar népi demokrácia eredményeit, a magyar tudományos élet előrehaladását. Franciaországba visszatérve elmondom tudóstársaimnak, amit láttam, hogy tanuljanak belőle. *Varencov* akadémikus első ízben 1945-ben járt Magyarországon. Ránutatott arra a hatalmas változásra, amely azóta hazánkban végbement. „1945-ben még alig találtunk egy fűtött szobát, amelyben a magyar tudósokkal összeülhettünk volna megbeszélni problémáinkat. A legtöbb embernek még az volt a fő problémája, hogyan szerezzen egy darab kenyeret vagy egy csésze teát. Most láthatjuk a magyar tudomány azóta megtett hatalmas haladását és első lépéseit a szocializmus felé vezető úton.“

A külföldi küldöttek jórésze Varsón át érkezett Budapestre, ahol a békekongresszuson vettek részt. A béke útján jöttek. *Béketüntetés volt maga az Akadémia Ünnepi Hete is*.

Mikor a tőkés államokban „a fegyverkezés elsorvasztja a tudományt”, ahogy ezt M. Prenant megállapította, a magyar népi demokrácia hatalmas arányú ülésorozattal ünnepli akadémiaja alapításának 125. évfordulóját. Az imperialisták minden fegyveresörtetése ellenére összeülnek a magyar tudomány legjobbjai és a Szovjetunió és a demokratikus államok küldöttjeinek szellemi támogatásával az időszerű tudományos kérdések megoldásán munkálkodnak. Egyike volt az Ünnepi Hét a demokráciákban folyó nagy tanácskozásonak — ahol a nyugati háborús tanácskozással szemben — a békét készítik elő. „A tudomány és a béke között szoros kapcsolat áll fenn — mondotta Andics Erzsébet Kossuth-díjas akadémikus a záróülésem. A tudósok tiltakoznak az ellen, hogy a tudomány eredményeit, az emberi kutatás gyümölcseit, amelyek hivatva volnának az emberi jólétet emelni, gyilkos célok szolgálatába állítsák. Vajjon lehet-e nagyobb ellentét, mint az, ami a tudomány és a pusztító, rabló, imperialista háború között van. A tudomány felemeli az embert, hatalmassá, a társadalmi és természeti törvények urává teszi, a gyilkos imperialista háború pedig lealacsonyítja, vadállattá aljasítja.“

Az Akadémia I. és II. osztálya tárgyválasztásában is kifejezésre juttatta, hogy a tudomány ügyét összeköti a béke ügyével. „Az I. és II. osztály közös tárgysora Sztálin nyelvtudományi cikkeinek megbeszéléséből alakult ki — mondotta Pais Dezső akadémikus —, Sztálinnak ezek a nyilatkozatai az idén júliusban keltek. Hogy az akkor is kiélezett nemzetközi helyzetben Sztálin figyelmet és munkát szentelt a nyelvtudomány dolgának, az mindennél megkapóbb bizonyossága annak, hogy a szocializmus erői, a szocialista és népi

demokratikus államok vezetői mennyire nem akarnak háborút, mennyire békét akarnak." Az Ünnepi Hetet lezáró közgyűlés határozati javaslatában csatlakozott a Béke Hívei Varsói II. Világkongresszusának határozataihoz. A közgyűlés elhatározta, hogy az Akadémia tagjai állásfoglalásukkal és ezen túlmenően tettekkel, a kutató intézetekben folyó mindennapi munkájukon keresztül résztvesznek a béke védelmében.

S mialatt az imperialista sajtó arról cikkezett, hogy 250 vagy 450 atombombával lehet-e megsemmisíteni a Szovjetunió városait, hogy „a koreai hadműveleteket ki kellene terjeszteni Magyarországra, Bulgáriára, Kelet-Németországra és a Balti államokra“, a magyar sajtó a közönség figyelmét még betekenre át az Ünnepi Hétre, az ott megtárgyalásra kerülő tudományos kérdésekre irányította. Minden magyar napilap, folyóirat számos alkalommal foglalkozott az ünneplő Akadémiával. A Magyar Dolgozók Pártjának központi lapja, a Szabad Nép, vezércikkében ünnepelte a 125 éves Akadémiát. Követte a Szabad Népet a főváros és vidék csaknem minden sajtóorgánuma. „Nem véletlen — írja a Délvidéki Hírlap —, hogy míg nyugaton a hidegháború fokozásának... szolgálatában áll a film, a sajtó és rádió egyaránt, addig nálunk a dolgozó nép figyelmét a tudományok felé terelik a hírközlések eszközei. Nálunk a tudomány a békét szolgálja. Az Akadémiai Nagy Hét a béke-mozgalomnak is jelentős állomása.“

Az ülések hatalmas nyilvánosság előtt folytak le. A hét osztály üléseit, noha párhuzamosan folytak, olyan tömegek látogatták, amelyek az Akadémia üléseinek történetében páratlanok. Az I. és II. osztály üléseinek első és második napján összesen mintegy 1500 ember vett részt. Ezáltal is elmélyült a kapcsolat a tudomány és a gyakorlat között és lehetővé vált, hogy az eddignél szélesebb tömegek ismerkedjenek meg a nyelvtudomány problémáival.

A Magyar Tudományos Akadémia Ünnepi Hete fontos állomás volt népi demokráciánk tudományos fejlődésében, kultúrforradalmában, fontos állomása volt a házi nyelvtudomány fejlődésének is. Ha a Nyelv- és Irodalomtudományi osztály ülésének eredményeit mérlegeljük, éppen a további fejlődés érdekében meg kell emlékeznünk az ülések néhány fogyatékoságáról is. Ez, formáját tekintve, vitaülés volt. Az előadást korreferátumok, a korreferátumot felszólalások követték. Lényegében azonban többé-kevésbé párhuzamosan haladó, egymást kiegészítő, hosszabb-rövidebb előadásokból állott. A résztvevők alig éltek a kritika és önkritika fegyverével. Elvben leszögezték a szabad vita fontosságát a tudományok fejlődése szempontjából, de ezt a szabad vitát nem alakították ki. Az ülések célja nem lehetett egyes tudományos részletkérdések tisztázása. Hasznos és a további munka szempontjából termékenyítő hatása lett volna azonban annak, ha az előadások és felszólalások Sztálin elvtárs cikkeinek tanulságait felhasználták volna a magyar nyelvtudomány sajátos problémáinak megvilágítására, kijelölve az 5 éves terv folyamán megoldandó legfontosabb kérdéseket.

„Az Ünnepi Hét befejezése nem azt jelenti, hogy az Akadémia és kutatói pihenőre tértek, sőt ellenkezőleg: a feltárult és megoldásra váró problémák... a gyakorlattal frissen szőtt kapcsolatok, a külföldi tudósokkal folytatott termékeny eszmecserek... fokozott munkára serkentenek“ — mondotta Erdély-Grúz Tibor, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, az Ünnepi Hét eredményeit összefoglaló záróbeszédében. Majdnem egy év telt el a Akadémia Ünnepi Hete óta. Már most is érezzük azonban hatását a munka ütemének meggyorsulásán, a marrizmus idején keletkezett feszültségek oldódásán. A magyar nyelvészek feladata, hogy az Akadémiai Hét adta lendületet továbbvigyék, fokozzák és a tudományos munka konkrét eredményeivel juttassák kifejezésre hálájukat Sztálin elvtárs iránt, akinek a magyar nyelvtudomány fellendülését köszönhetjük.

Sztálin elvtárs cikkeinek megjelenése óta, amint ezt az Akadémia Ünnepi Hete is mutatta, egyre szélesebb rétegek fordulnak érdeklődéssel a nyelvtudo-

mány felé. Nyelvészeink számára ez fokozott felelősséget jelent. A magyar nyelvtudományt olyan tudománnyá kell tenniük, mely nem választja el magát a néptől, mely szolgálni akarja a népet, olyan tudománnyá, mely a többi társadalmi tudománnyal szoros kapcsolatot keresve, a nyelvfejlődés belső törvényeinek kérdéseivel foglalkozik, s ezzel a társadalom és az emberi gondolkodás fejlődésének kérdéseit vizsgálja a nyelv szemszögéből nézve, olyan tudománnyá, mely tevékenyen résztvesz a szocializmus építésében.

A Nyelvőr postája

Vita a tájszavak használatáról

A Szolnokmegyei Néplap szerkesztője, Péteri István, a következő levéllel kereste fel a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Intézetét:

Lapunk szerkesztőségének tagjai között vita alakult ki a tájszavak használatával kapcsolatban. A vita kiindulópontja az alábbi eset.

Egyik szerkesztő elvtársunk egy aratásról szóló riportban a lábön álló és a már learatott gabona (búza) kifejezésére a *gaz* szót használta. Szószertint így: „A kombájnn bámulatos nyugalommal úszik a válligéző *gaz*ban s falja a töméntelen kalászt.”

A szerkesztőségi értekezleten felvetődött az, hogy a lábön álló, vagy már learatott és kévébe kötött gabonának (búzának) a *gaz* szóval való megjelölése helytelen és félreérthető, illetőleg félremagyarázható.

A riport írója erősen kardoskodott amellett, s kardoskodik ma is, hogy a *gaz* szó alkalmazása a gabona (búza) jelölésére helyes, mivel ez a Kúnságban, főleg pedig a négy termelőszövetkezeti városban (Túrkeve, Karcag, Mezőtúr, Kistűjszállás), általánosan használt szó, tájszó, s mint ilyen alkalmas arra, hogy a stílust élénkítse, szebbé, gazdagabbá tegye. Ehhez a véleményhez a szerkesztőség munkatársai közül többen csatlakoztak.

A munkatársak egy része azonban kitartott amellett az álláspont mellett, hogy az olyan tájszavak használata, amelyek (megyei lap vagyunk) csak a megye egy részében ismeretesek, helytelen. A rákövetkező napokban Agócs Pál jászakiséri tisztes tag levelezőnkől levelet kaptunk, melyben megírta, hogy az ellenség azt híreszteli, hogy a termelőcsoportok földjén nem terem más, csak *gaz* és burján. Ez döntő bizonyítéknak mutatkozott a *gaz* szó gabona (búza) helyett való alkalmazásával szemben. Mégsem válhatott azzá, mert kiderült, hogy a jászapáti járásban, nevezetesen Jászapátin ugyancsak él a parasztság ajkán a *gaz* szó, s gabonát (búzát) jelent.

A vita még mindig folyik, sőt hullámai terjednek. A Megyei Pártbizottság legutóbbi értekezletén is felvetődött ez a kérdés, a vita azonban itt is eldöntetlen maradt.

Kérjük, hogy ezt a konkrét esetet tekintve választ adni sziveskedjenek arra, hogy milyen tájszavakat, mikor és hogyan helyes alkalmazni?

A levél írójának a véleménye az, hogy a tájszavak használata helyes és valóban szebbé, gazdagabbá teszi a stílust. A tájszavakat azonban újságcikkekben csak akkor használjuk, ha félreértésre egyáltalán nem adnak alkalmat.

A Nyelvtudományi Intézet a következőkben válaszolt a felvetett kérdésre:

A cikk szerzőjének kétségtelenül igaza van abban, hogy a köz- és az irodalmi nyelv gazdagodása tájszavak felvétele útján is történik; továbbá hogy a szóbanforgó tájszó a Kúnságban ismeretes. De a kérdés lényegét mégsem fogja meg. Az ellenvélemény sem meggyőző, különösen akkor, amikor a használhatóság döntőjének a szó megyeszerte ismert vagy nem-ismert voltát tekinti.

Induljunk ki abból a kérdésből, mi a nyelv, mire való, mi a szerepe, funkciója? Erre vonatkozólag Sztálin elvtárs adott klasszikus meghatározást tavaly megjelent — immár az egész világon ismertté vált — munkájában: „A nyelv szerszám, eszköz, melynek segítségével az emberek egymással érintkeznek, kicserélik gondolataikat és kölcsönösen megértik egymást”. Továbbá: „Olyan nyelv

nélkül, amely érthető a társadalom számára és közös annak tagjai számára, a társadalom megszűnik termelni, felbomlik és megszűnik, mint társadalom létezni“.

Ennek a fogalmazásnak az igazságában aligha kételkedhetik bárki is. Megállja-e a helyét a vitás mondat a nyelv mibenlétének, funkciójának ilyen megfogalmazása mellett?

— Nem állja meg a helyét! Nem állja meg a helyét, mert nem érthető a társadalom, a magyarul beszélő társadalom minden tagja számára, sőt félreérthető, még a termelést is akadályozza, gátolja a szó szoros értelmében.

Igen ám — mondhatja a szerző — csakhogy én nem a társadalom minden tagjának szóltam, hanem csak a szolnokmegyeieknek, a kúnásiaknak, akik viszont megértenek, hiszen az ő sajátos szavukat használtam...

Ez sem így van egészen, mert:

1. A Szolnokmegyei Néplapot nemcsak Szolnok megyében, s nemcsak szolnokmegyeiek olvassák.

2. Szolnok megyében sem érti meg mindenki, ha az újságban *gaz*nak van írva a búza. Nem érti sok fiatal iskolásgyerek, nem érti az odaköltözöttek közül szinte senki.

3. Nem érti meg a parasztok közül sem mindenki.

4. Megérti viszont mindenki azt, ha *búzát* írunk, akár fiatal, akár öreg, akár öslakos, akár beköltözött.

5. Másrészt viszont félreérti a *búza* értelemben használt *gaz* szót nemcsak az idegen, hanem a szolnokmegyei paraszt is, amikor újságban olvassa. Miért? Azért, mert ismeri a magyar köznyelvet, azt nagy általánosságban *használja* is, de mindenképpen *megérti*. Azt is tudja, hogy az újságok (az újságírók), általában tanult emberek, azon a nyelven írnak, amelyet az iskolában is tanultunk, s amelyen általában a könyvek írva szoktak lenni. Ha ő (a parasztember) írna (aminthogy ír is) az újságba, ugyanezen a nyelven írna. S ezen a nyelven is beszél, ha arra van szükség. (A közös nyelv, a köznyelv ismeretének és használatának természetesen vannak fokozatai, de aki nem ismeri, de *még* nem ismeri, *ma* nem ismeri, holnap már mindinkább megismeri. A fejlődés útja erre felé vezet.) Ha tehát *gaz*-t olvas az újságban, *gaz*-nak (tehát *gyom*-nak) is érti, mert ismeri ezt a szót, tudja, hogy írásban csak gyomot szokott jelenteni. Azt nem tudja, hogy az újságíró voltaképpen *hamisít*, úgy ír, ahogy beszélni sohasem szokott.

Egész más lenne persze az eset, ha így jelent volna meg a vitatott mondat: „A kombájn bámulatos nyugalommal úszik a válligérő *gaz*-ban (ahogy itt a *búzát* erre felé hívják)“...

Vagy valamelyik parasztember szájába adva a szót: „Szinte röpill a kombájn a *gaz*-ban, mondja x. y.“ — de ebben az esetben is ajánlatos volna zárójelben megmagyarázni a *gaz* szó nem egészen közérthető jelentését.

Lehet, hogy a szerzőt ez még mindig nem győzi meg. Felteszi a kérdést: Mi lesz a nyelvhővitéssel, a nyelvszépítéssel, a stílus élénkké, változatossá tételével?

Nézzük meg ezt a kérdést is.

1. Először is hangsúlyoznunk kell, hogy a nyelvbővítés, nyelvszépítés nem öncélú valami, nem önmagáért van. Mennyiben tehetné stílusunkat szebbé, élénkebbé egy rosszul alkalmazott, értelemzavaró szó?

2. Gazdagodnék-e a nyelvünk, ha ezt a szót a gyakori használat folytán becsempésznők az irodalmi nyelvbe, illetőleg a köznyelvbe?

Nem gazdagodás, hanem szegényedés lenne a következménye, mert a sok évszázad óta általánosan ismert *búza* szavunk válnék ezzel fölöslegessé. Egy meglevő, ismert, jó szavunk helyett egy szó ismeretlen jelentésének általánossá tételét kísérelnők meg. Az „új“ szót persze a magyar nyelvközösség aligha tanulná meg, mert nem volna rá szüksége.

3. De nemesak nyelvszegényülés, hanem alapos zűrzavar is következne ebből a nyelvzöldítő akcióból. A *gaz* szónak ugyanis megvan a mindenki által (a szolnokmegyeiek által is) ismert *gyom* jelentése. Természetes tehát, hogyha kétféle jelentésben használjuk (ami elkerülhetetlen, mert nem találhatunk ki az eddigi *gaz* 'gyom' szavunk helyett egy másik szót, helyesebben nem tudjuk azt kitörölni a beszélők tudatából), állandóan ki leszünk téve a félreértésnek. Mit szólna a szolnokmegyei újságíró vagy olvasó, ha egy erdélyi lapban ezt olvasná: „Délben kihozták utánuk a *kártyát* s mindjárt jobban ment az aratás“. Bizonyosan meg volna a véleményük erről a jó munkáról. (Tudnivaló hogy a székelyek a fakannát hívják kártyának.) A félreértés a vitás esetben annál kellemetlenebb, mert a *gaz* (gyom) és *búza* fogalma nem áll távol egymástól, térbelileg is azonos helyen fordulnak vagy fordulhatnak elő, tehát a szavak környezete, az egész mondat nem világosít fel bennünket arról, hogy melyik fogalomról van szó.

Összefoglalva az egészet: A vitás mondat valóban helytelen, értelmetlen, illetőleg kétértelmű; a tájnyelvek ilyenforma használata az irodalmi nyelvben ellenkezik a nyelvfejlődés általános irányával. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a fentiekből azt a következtetést levonni, hogy tájnyelvi elemeket az irodalmi és a köznyelvben semmiképpen sem lehet felhasználni, szűklátókörű dogmatizmus volna. Az irodalmi nyelv és a köznyelv igenis gyarapodott, gazdagodott eddig is és gyarapodni fog ezután is a tájnyelvből. De azt, hogy ki, mikor, milyen célból és milyen jellegű tájnyelvi alakot, képződményt használ helyesen írói műben, azt esetenként kell még módszeresen és elvi alapokról elindulva megvizsgálni.

A levélre a Szolnokmegyei Néplap szerkesztősége többek között a következőket válaszolta: „Szerkesztőségünk értekezlet keretében tárgyalta meg a választ, s annak alapján határozatot hozott a tájszavak használatával kapcsolatban. A határozat többek között leszögezi: Valamennyi szerkesztő elvtárs köteles a jövőben szem előtt tartani, hogy „az újságok (az újságírók), általában a tanult emberek, azon a nyelven írnak, amelyet az iskolában is tanultunk, s amelyen általában a könyvek írva szoktak lenni.“ Amelyet azonban emellett azt is kimondja, hogy „a tájnyelvi elemek irodalmi és köznyelvben való felhasználásának elutasítása szűklátókörű dogmatizmus volna.“

Lőrincze Lajos

Levél Moszkvából.

Kedves Beke elvtárs!

Mindenekelőtt bocsánatot kérek, hogy kedves leveledre ezalkalommal ennyire megkéstem a válasszal. Ez azzal menthető, hogy eleget akartam tenni kéreśednek és szerettem volna cikket szerezni arról, hogy áll a kérdés a népnyelv szerepével az irodalmi nyelvben. Úgy gondoltam, hogy legjobb lesz ebben a kérdésben a Literaturnaja Gazeta főszerkesztőjéhez, Szimonovhoz fordulni, aki egyúttal a Szovjet Írók Szövetségének is helyettes főtítkára. Sajnos, a cikk mind a mai napig késik és nem tudom, sikerül-e megkapnom. Mindenesetre lépéseket teszek, hogy a felvetett kérdésre választ kapjak. Annál is inkább, mert engem is érdekel ez a kérdés, és szeretném, ha a magyar lapokban már nagyon lábrakapott magyartalanságokat jó népi kifejezésekkel helyettesítenék.

Nagy élvezettel lapozgattam a Magyar Nyelvőr legújabb számát. Valamennyi cikke nagyon időszerű és érdekes. Nekem nagyon tetszik, hogy a Nyr sok magyar szó eredetét és jelentését is fűrkészi olvasóinak és levelezőinek hozzájárulásával.

Az orosz nevek és szavak átírása ügyéhez nekem is lenne hozzáfűzni valóm, de ahhoz szeretnék még előbb néhány megfelelő példát gyűjteni. Egyelőre csak annyit, hogy miért írnak a magyar színházak és lapok következetesen Anyegint Onyegin helyett? Ez nem felel meg az Akadémia szabályainak, s azonkívül zavarba hozhatja az olvasót, ha véletlenül valamilyen irodalmi

vagy más szótárban az „A“ betű alatt keresné, s természetesen nem találná meg az Onyegin nevet. Az ilyen betűmegváltoztatás, különösen ha kezdőbetűről van szó, sok zavart okozhat.

S ha már a névátírásról van szó, talán nem lenne érdektelen néhány szót szólni arról, hogyan kell kiejteni és írni kínai és koreai barátaink nevét. Kezdjük talán Mao-Cze-Dunnal, akit a magyar lapok — ki tudja, milyen átírás és helyesírás alapján — Mao-Ce-Tungnak kereszteltek el. Éppilyen hiba az is, amikor Csan-Kaj-Si-t Csan-Kaj-Sek-nek, a gomindánt pedig Kuomintangnak írják és ejtik. Alkalomadtán majd összegyűjtöm mindezeket a helytelenségeket (mert azok!) és elküldöm Neked. Talán sikerül megtanítani a lapokat a helyes kiejtésre. (Én a moszkvai rádió kínai bemondójától kérdeztem meg a helyes kiejtést.) A városnevek körül is van némi baj, mert a már régen elfogadott „Peking“ helyes kiejtése „Pekin“, és nem „Szöul“, hanem „Szeul“. De hát a városneveket magyarul nem mindig írják és ejtik az illető nép kiejtésének megfelelően (l. Bécs, Párizs, Varsó, stb.), így abba még esetleg bele lehetne nyugodni. De a családneveknél, különösen olyan nagy ember nevével, mint Mao-Cze-Dun, az eltorzítás megengedhetetlen.

A Nyr-re innen nem fizethetek elő, de megkértem testvéremet, fizessen rá elő nekem Magyarországon, s talán sikerül elérni, hogy állandó olvasója legyek a lapnak.

Még egyszer nagyon szépen köszönöm kedves leveledet és bocsánatot kérek, amiért ennyire megkéstem a válasszal. A cikket forszírozni fogom, de a sikeres eredmény, sajnos, nem tőlem függ.

Meleg baráti üdvözléssel Moszkva, 1951. jún. 26.

Oldal Géza

Szabó Pál parasztíró levele.

Kedves Barátom! Nagyon örülök a Nyelvőr jelen számának, színes, gazdag, s ami lényeges, hasznos és értelmes. Semmi különöset nem akarok mondani, csak a pár szócskához teszem hozzá, hogy sokkal bonyolultabb a dolog, mint pillanatra látszik.

Gyermekkoromban még szapultak és nem mostak az asszonyok. Nyilván tudjátok, hogy mi ez. Elég az hozzá, hogy ma is fülemben cseng az édesanyám szava: „Feltettem a párlúgot, osztán...“

Ez az, a párlúg.

Talán: pár — párol — párolog — párologtat, de mit s miből párol?

Valójában így volt: Szapulószéken a szapulókád, a kádban az összes szennyes, legfelül ponyva, a ponyván fűzfahamu vagy repceszalmahamu, s erre kellett öntögetni a forró vizet üstszámra. Ami a ruhán keresztül csorgott, volt a párlúg.

Szóval nem olyan egyszerű dolog ez.

A repcehamu igen drága dolog volt, s hogy legyen, egy éjjel felgyújtották az uraság repcekalajját. S egy nap alatt tisztára felseperték a hamuját. Egy-egy szó tehát mi mindent takar! Történelmet, tragédiát, osztályharcot.

Üdvözléssel

Szabó Pál

A szerkesztő megjegyzése: A pár szónak a népnyelvben a következő jelentései vannak: 1. 'gőz', pl. *Hadd főjjon a párgyába* (a burgonya: leszűrik, ráteszik a fődőt és betakarják egy ruhával, Zala m. Szepezd); 2. 'parázs' (Baranya m. Sumony MTsz), 'tüzes hamu' (sütnek párban krumplit, pogácsát, kalbászt, stb. Pl. *Peperd belé a párba, maj mögsű!* Kiss Géza: *Ormányság* 314); 3. 'párlúg, szódás víz, amelyben mosáskor párolnak' (Kiskúnhalas MTsz); 4. 'kenyér-élesztő (kovász, komlós korpa)' (Bácsadorján MNy 9: 237. Balaton mell., Tiszasztimre, Mezőtúr, Csongrád m. Szentés, Tiszafüred, Palócság, Rozsnyó, Abaúj m. MTsz).

Összetételekben: *párlúg* (Kiskúnhalas MTsz), *pá(l)lúg* (Csűrű: Szamosháti Szótár) 'hamulúg' (már Molnár A. szótárában megvan); *párhamu* 'szapulás után maradt hamu' (Somogy m., Baranya m. MTsz); *párfödél* 'durva vászon-

ból való lepedő (pl. a szapulóban fölül levő lepedő, amelyre a haanut teszik; hátí ruha, amelyben a füvet hordják a mezőről)' (Vas m. Sorok mell., Zala m. Balaton mell., Sümeg vid. MTsz).

pártúz 'parázs' (Szatmár vid., Nagykálló, Tiszadob, Hajdúszovát, Hegyalja, Tokaj MTsz). Közli már Czuczor—Fogarasi Nagyszótára is: 'izzó tűz, eleven szén, parázs, különbözősül a füstölgő vagy lángoló tüztől'.

párkas 'vesszőből font széles kas, amelyben a kovászt tartják' (Abaúj m. 1839 MTsz); *párszáritó* 'széles kosár, amelyben az élesztőt szárítják és tartják' (Csongrád m. 1839).

A CzF szerint *pár* 1. 'valamely nyirkos testből erjedés által kifejlő melegség, pl. midőn a nedvesen öszverakott széna, szalma vagy nyirkos helyen tartott gabona általmeglegszik, vagy a kovással vegyített s melegen tartott liszt kelésnek indul; 2. külső melegség által kifejtett, elzárt és az illető testet átjáró gőz, pl. midőn lúgot csinálnak vagy gyümölcsöt főznek be'.

A *pár* főnév származéka a *párol* ige: szennyes ruhát csappal ellátott nagy sajtárba lerak, föléje *hamvast* (erős szálú lepedőt) borít, a *hamvast* hamuval szórja tele s forróvízzel öntözi. Az alul kicsurgó lúgot újra meg újra felforralják s öntözik vele tovább a ruhát (Kiss Géza: Ormányság 314). A MTsz ebben a jelentésben csak a Dunántúlról közli.

A *párol* származéka: *pálló* 1. 'izzasztó gőz, gőzfürdő' (Székelyföld); 2. 'szapuló sajtár' (Baranya m. Mecsekhát). 3. 'ruhaszáritó kötél' (Bihar m. Kisháza); *pállósajtár* (Dunántúl MTsz, Kiss Géza: Ormányság 313).

A *pár* szó különben azonos a *pára* szóval, s mindkét alakban szláv eredetű, vö. egyh. szl. *para* 'gőz'. A szláv nyelvekben is van a szónak hímnemű alakja, pl. lengyel *par*, orosznap'gőz, *pára*'.

Ásbóth Oszkár (Nyr 25: 115, 30: 224) a magyar *párol* igét a szláv *pariti* ua. közvetlen átvételének tartja. A kérdés végleges megoldása még további vizsgálatra vár.

Egy nyomdász olvasónk levele.

A Magyar Nyelvőr szerkesztőségének, Budapest.

A Magyar Nyelvőr 1951. január—februári I. számának postájában találtam egy levelet, mely arra indít, hogy magam is írjak. Ügylátszik, egyik levél szüli a másikat.

Már régen készültem erre a levélre, nem is tudom, miért maradt ilyen sokáig bennem; de bármi volt is az oka, most Bárdos Sándor gépmester kipiszkálta belőlem, s ezért itt köszönetet is mondok neki, mert én is úgy voltam, mint nyomdász kartársam, addig berzenkedett volna bennem az el nem mondott szó, míg szét nem vet, s ezért mégis csak kár lett volna.

Bárdos Sándor levelének minden sorát helyeslem, én magam is elrémültem a Magyar Nyelvőr hasábjain megindult vita során a sok jajveszékélő szakembert olvasva. Mi lesz velünk, szegény „laikusokkal”, ha a szakemberek így meg vannak ijedve a magyar nyelvten és helyesírás nehézségeitől. És a továbbiakban: mi lesz azzal, amit mi idáig megtanultunk, megszerettünk és naponta gyakorlunk is, anélkül, hogy most eszünkbe jutna azon sirni, hogy milyen nehezen tanultuk meg annak idején? Vagy talán nem is volt olyan nehéz az a tanulás. Hiszen sok egyebet is meg kellett tanulnunk, meg is tanultuk, és biztosan tudom, hogy a mi gyermekeink is meg fogják tanulni azt, amire bizton számíthat szép magyar nyelvünk.

Teljes szívvel csatlakozom Bárdos Sándor kéréséhez: hagyják meg nekünk magyar nyelvünket nehézségeivel, megtanulási gondoljaival együtt. Ahogy mi öregek megtanultuk az *ly* használatát, a hosszú *í, ú* és *ü* helyes írását, tanulják meg az utánunk következők is és én tudom, hogy aki a magyar nyelvet szereti, szívesen meg is fogja tanulni, aki nem, az nem jó magyar, azt nem nyerjük meg azzal sem, ha engedményeket adunk számára legnagyobb kincsünkéből: zengő magyar nyelvünkéből.

De igenis kérjük tudós társainkat, fejlesszék, javítsák nyelvünket, gyomlálják ki belőle, ami nem odavaló, ami fejlődésében gátolja. Építsék a magyar nyelv szép házát, de felfelé, a haladás felé. Ne lefelé alkalmazkodjunk, hanem kívánjuk meg azoktól, akik talán kevesebb iskolával magasabb beosztásba kerültek, hogy pótolják tudásukban esetleges hiányaikat, biztos, hogy ezt szívesen megteszik, hiszen csak egy céljuk lehet: a legtökéletesebben szolgálni demokráciánkat azon a helyen, ahová népünk őket állította. Ahogy pótolniok kell sokszor mesterségbeli tudásukat, vagy alkalmazkodniok kell más munkakör követelményeihez, mert új beosztásuk ezt úgy kívánja, úgy pótolniok kell — ha nem volna meg — azokat a hiányokat is, melyek napi életünk éltető eleme, magyar nyelvünk megkíván. Művelt nép szabad hazában, ez kormányzatunk helyes jelszava, ne feledjük ezt el soha, ehhez alkalmazkodjunk és védjük, ápoljuk szép magyar nyelvünket, műveltségünk alapját és támaszát.

Búcsúzólul még Benkő Loránd 1950. júl.—szept.-i cikkéhez szeretnék hozzászólni. Az *í, ú, ü* hangzó írásáról ír hosszan a szerző és bizonygatja erősen, hogy semmi szükség arra a megszorításra, amit eddig ezen hangzók rövid és hosszú írása jelentett. Állításának bizonyítására — sok egyéb mellett — végül a következőket mondja: „... Írógépeinken nem volt soha és ma sincs hosszú *í, ú, ü* betű, tehát ...” — sajnos, ezt az érvet meg kell cáfolja levelem, mert gépemen, amint látható, igenis szerepelnek ezek a betűk, sőt úgy tudom, akad még az országban jónéhány hasonló „magyarul tudó” gép, hiszen volt egy írógépárusító vállalat, mely olesó pénzért elvégezte ezt az átalakítást, ha valaki azt óhajtotta, hogy ne csak kézírásában, de gépelésében is magyar lehessen írása. Ha tehát Benkő Loránd ezen érve így sült el, vajjon hogyan állunk a többivel? Nem vagyok nyelvész és így nem tudok kritikát gyakorolni a cikk tartalmi része felett, de ha a cikkíró a többi kérdésben is elkövetett ilyen tájékozatlanságot, akkor bizodalmunk érveinek értékében elveszett.

Befejezésül még egyszer: küzdjünk minden erőnkkel nyelvrontó hibáink ellen. Ne tűrjünk meg „tudhassa, láthassa”-féle pongyolaságokat, a „nem-e adja oda” fülhasító rossz beszédet, javítsuk ki a csúnyán beszélőket szép szóval, maradandó oktatással, mert ezzel szolgáljuk igazán szép magyar nyelvünket és leszünk magunk is jobbítói, fejlesztői és megbecsülői. Igaz hívük:

Csillaghegy.

íj. Sulyok Kálmán

Egy postabiztviselő levele.

Kedves Magyar Nyelvőr! Számunkra, postai alkalmazottak számára, a táviratok díjazása miatt, különös fontossága van a szavak egybeírására vonatkozó helyesírási szabályok világosságának és egyértelműségének. Egy gyakorlati eset kapcsán kérném felvilágosításukat: *hazajössz* vagy *haza jössz*, melyik a helyes? Tehát ez a kifejezés: *haza jössz-e* vagy *hazajössz-e*, három vagy két szóznak számít?

A legújabb helyesírási szabályzat szerint *hazamegy*: egy szó. Véleményem szerint ennek hasonlóságára a *hazajön* is egy szó (bár ez a szabályzat szótári részéből hiányzik, s éppen ezért egyik szaktársam úgy tartja, hogy két szó: *haza jön*).

Kérem a Nyelvőr szíves válaszát, hogy vitánkat eldönthessük, s a jövőben egységesen tudjunk ilyen és ehhez hasonló esetekben eljárni.

Fáradozásukat előre is köszönöm. Páll Béláné postasegédtsi, Szöreg.

A szerkesztőség válasza: A magyar helyesírás szabályaiban nemcsak *hazamegy* olvasható, hanem *hazajár* is, tehát nyilvánvaló, hogy a *hazajön* írására nem lehet külön szabály. Feltétlenül egybe kell írni. Eszerint *hazajössz-e* a szabályzat szerint két szóba irandó az *-e* előtt kötőjellel. Más dolog azonban, hogy sürgönyben takarékoság szempontjából nem lehet-e az egészet egy szóba írni, így: *hazajössze*. Tudomásom szerint ugyanis az utcanévek egybeírását a postai gyakorlat megengedi, noha a szabályzat szerint ezt is kötőjellel írjuk; pl.

Bimbó-utca, de sürgönyben: *Bimbóutca*. Erre nézve a Közlekedési Minisztérium Postafőosztályához kellene fordulni döntés végett, mert ez tisztára gyakorlati kérdés.

Hányadik születésnap? A Sztálint ünneplő újságközlemények tavaly éppen úgy, mint tavalyelőtt ilyen címeket viseltek: Sztálin 71-ik születésnapja, Sztálin 70-ik születésnapját az egész ország megünnepli stb. Vizsgáljuk meg egy kicsit ezt a 70-ik vagy 71-ik születésnapot. Gondolkozzunk csak! Rájövünk valamire. Elsősorban arra, hogy egy embernek csak egy születésnapja van, mert minden ember csak egyszer születik. Nincs tehát senkinek sem második, sem 70-ik születésnapja. Ellenben lehet és van is a legtöbb embernél a születésnapnak évfordulója, s az már lehet harmadik vagy akár 71-ik is.

De nemcsak a születésnapokkal van itt baj, hanem az ahhoz kapcsolt számnévi jelzővel is. Ha beszélhetnénk 60-ik vagy 70-ik születésnapról, még akkor is baj volna Sztálin 71-ik születésnapjával, melyet tavaly decemberben ünnepeltek. Az t. i., hogyha az évfordulót születésnapnak vesszük, akkor az nem 71-ik, hanem 72-ik születésnapja volt a nagy szovjetvezérnek. Sztálin u. i. 1879-ben született, akkor volt az első születésnapja, 1880-ban volt a második, 1890-ben a tizenkettedik és 1950-ben a 72-ik. Beszéljünk és írjunk azért csak magyarul, és mondjuk azt, hogy most van a születésének 70-ik évfordulója, vagy most töltötte be a 70-ik évét. Ne írjunk és ne mondjunk 70-ik születésnapot, ami egyáltalában nincs is, de ha volna is, akkor sem 70-ik volt az 1949-ben, hanem 71-ik, 1950-ben pedig 72-ik.

H. Fekete Péter

Hogy az embernek van-e huszadik, ötvenedik vagy hetvenedik születésnapja, azt nem az okoskodás dönti el, hanem a nyelvhasználat, amely szerint pedig kétségtelenül *van*. Látszólag abban igaza van a levélírónak, hogy a születésnapok számának a megállapításával némi baj van: amikor a huszadik születésnapunkat ünnepeljük, voltaképpen már a huszonegyedik születésnapunk van, ha t. i. az elsőt is ideszámítjuk. De éppen itt a bökkenő, hogy az első napot nem szoktuk számítani. Onnan számoljuk születésnapjainkat, amikor már ünnepeljük, amikor születésünknek jubileuma van, amikor már visszaemlékszünk rá (vagy visszaemlékeznek rá mások), tehát legfeljebb a születés után egy év múlva. Akkor van az első születésnap. Így tudja ezt minden magyar ember, s ennek a számítása nem is szokott nehézséget okozni. De így tudják a körülöttünk levő népek is, akikkel egyidőben ünnepeltük Sztálin hetvenedik és hetvenegyedik születésnapját. Nyugodjunk bele tehát ebbe a „logikátlanság”-ba, amelyik nem is olyan logikátlan.

A szerk.

Kérdés: Lányi Sarolta a Szabad Nép folyó évi június 17-i számában a „sztálinyec” igaz emberek című tárcájában hivatkozik Polevoj ismert regényére, amelyet magyarul „Egy igaz ember” címen adtak ki. Polevoj regényének hőse, Mereszjev szovjet repülő, a háborúban súlyos sebet kapott. Nem akart a németek fogságába kerülni, s emberfeletti erőfeszítéssel, szinte felholtan vánszorgott lefagyott lábbal napokon keresztül, míg a szovjet sereghez eljutott. Mindkét lábát levágták, ő azonban mégsem akarta abbahagyni hivatását, s hallatlan akaraterővel annyira vitte, hogy újra repülőgépet vezethetett. Ennek a hős repülőnek párját fedezték fel mostanában egy Prokofij Nyektov nevű traktorbrigádvezető személyében, aki a háborúban szintén elvesztette mind a két lábát. S ez a mindkét lábát elvesztett traktoros a békés termelő munkában éppúgy megállja a helyét, mint Mereszjev a repülőgépen. Megtanulta az aratócéplőgép kezelését, s most már a „sztálinyec 6”-on dolgozik, a legkorszerűbb aratócéplőgépen, s egyben egy nagy mozgalom megindítója lett, hogy egy gép 1500 hektárt takarítson be, nagy anyagmegtakarítással. Mármost az a kérdésem: helyes-e az „igaz ember” cím. Balogh András

Felelet: Kétkedése jogos. Oldal Géza a Nyelvőr múlt évi 6. számában Moszkvából írt levelében megállapította, hogy az „igaz ember” nem helyes fordítása az orosz eredetinek, mert „igaz ember” annyit jelent, mint „becsü-

letes, nem hazug ember“, márpedig az orosz eredeti egy tetőtől talpig becsületes emberről beszél, a helyes fordítás szerint azt kellett volna írni: „Egy igazi ember“ (Nyr 75 : 465). Ha Lányi Sarolta olvasta volna a Nyelvőrben Oldal Géza levelét, akkor kétségkívül azt írta volna tárcája címéül: „A sztálinyec igazi embere“, vagy még jobban hangzanék ilyformán: „Egy igazi ember a sztálinyecen.“

Kérdés: Mostanában többször olvastam a *komprádor* szót, minden magyarázatot nélkül. Nem találtam magyarázatot az ismert Idegen szavak szótárában sem, így Sándor Kálmánéban, Horovitz Jenőében is hiába kerestem, azért a Nyelvőr szerkesztőségéhez fordulok, szíveskedjék felvilágosítást adni a szó értelméről.

Kerecsendi József

Felelet: A Társadalmi Szemle folyó évi júniusi számában Lendvai Pál A közel- és középkeleti helyzet c. érdekes tanulmányának egyik jegyzetében megtalálhatja a szó magyarázatát: „*Komprádorok* — közvetítők a külföldi tőke és a helyi piac között, akik a gyarmatok és a függő országokban mint belföldi kereskedők a nagy-burzoázia részét alkotják“ (478. l.). A Szikra kiadásában nemrég megjelent Idegen szavak szótára szerint a *komprádor* spanyol eredetű szó, bennszületett kereskedő, aki a multban Kínában, jelenleg a Fülöp-szigeteken és még néhány keleti (gyarmati és függő) államban a külföldi tőke és a helyi piac között közvetít. A komprádorok reakciós szerepet játszanak, hozzájárulnak a külföldi tőke behatolásához és a hazai ipar elfojtásához.

Kérdés: Veres Péter Próbátétel c. elbeszéléskötetében több érdekes népnyelvi szót és kifejezést használ, kérem ezek magyarázatát.

1. Kicsi is lett a ház, mert *lévés bokor szarufát* kapott (59).
2. A járommal gyötört, *üszök nem fognak borjút*, vagy ha igen, akkor macskafiút szülnék életrevaló testeslábas bocikák helyett (60). A kis üsző immáron kétesztendő, volt is bika alatt, nyilván *fogott is borjút* (60). Nem gondoltak előző esztendőben a folytatás idejével, örültek, hogy *borjút fog* és a Rózi éppen a legszorgosabb szántási-velési időben lett várandós (62).
3. Minden jószág *dűlősig evett* (68).
4. A fuvarosok minden lerakásnál új kéve *kaparékot* löknek a lovak elé (94). Neki kellett gondoskodni róla, hogy a keresztet jól *felkaparják* és a *kaparékot* meg a kibomlott kévétet is felrakják, mert a fuvaros csak a keresztet hajtja, neki csak a keresztért fizetnek, nem a *kaparékért* (96).
5. Sötét van, az eső ömlik. Kis Gábor... menne már a *kazal enyhébe* vagy a ponyva alá, mert a foga vacog, nincs a ruhájában egy csepp száraz se (113).
6. A szalmát elkapja a szél és a zsákokat már paskolja a szekéren is, a *máglában* is a hirtelen leszakadt, apró jéggel vegyes, pustolós zápor (111). A gép faránál lévő *zsákmágla* tövibe húzta meg magát (114). Miért hál a *zsákmáglák* mellett? (115).
7. Hazafelé indulás előtt nekiáll a villával, *felölt* egy jó öllel, hogy azok a szegény lovak hadd harapjanak egy kis jót (79). Nem mer nagy villával *felölni* (79).
8. Amikor a hosszú *rendláb* végére kiérnek, a dohányosok rágyújtanak és... hónuk alatt az élével felfelé vagy vállukon az élével lefelé csüngő kaszával, titokban azt szemmértékezik, hogy nem csal-e, nem tágít-e a másik (90). Szerencsére közel van a *rendláb* eleje (83).
9. Jó nagy gaz volt, ha belementem, idáig ért — és mutatta a tenyerével, hogy a búza az állával *színel* (77).
10. Titokban azt szemmértékezik, hogy nem csal-e, *nem tágít-e* a másik (80). Ezt a sokféle dolgot és felelősséget Barna Gábor úgy végezte és úgy viselte, mintha a magáéban volna, vagy talán még annál is jobban, mert abban *tágíthatott volna*; engedhetett volna magának valami kényelmet, könnyebbé- séget vagy akár könnyelműséget is, de itt nem engedhetett (132).

Felelet: 1. A *bokor* szónak itt 'pár' a jelentése. A Szamosháton pl. *egy bokor kapocs* (Csúry). Szaboles m. Tiszadobon: *Egy bokor szarufa*, Szatmár m. Patóházán: *Egy bokor galamb* (MTsz.).

2. Göcsejben a *ló fiat fog, a tehén fog* a. m. 'megvemhesedik' (MTsz.). Veres Péter adata szerint Hajdú megyében is megvan a szónak ez a jelentése. Fontos volna innen és más vidékről is népnyelvi adatok gyűjtése. A kifejezés bizonyítja, hogy a *fogan, fogamzik* ige alapszava. A régi nyelvben még az alapigének is megvolt ez a jelentése, pl. *És foga* és szüle neki fiat (Bécsi-kódex).

3. *Dulásig* Szamosháton a. m. 1. 'bőven, bőséggel', pl. Szalonna is vóut. kényér is vóud *dulásig*; 2. 'torkig', pl. Vóut ott emmivalóu, ehettünk vóun od *dulásig*. Jóul lakod *dulásig* (Csúry). A MTsz nem közli, pedig bizonyára másutt is használatos. Olvasóink figyelmét felhívjuk a szóra.

4. Szamosháton *kaparék* 'gereblyével összekapart esomó (pl. széna)', a MTsz szerint 'gyűjtés után a tarlón összegereblyélt hulladék' (Alföld, Békés m., Hajdú m. Földes, Heves m. 1840). *kapar* 'gereblyél (szénát)' (Szamoshat Csúry).

5. *Enyhe* vminek, ahol szél, eső, nap heve, hó nem éri az embert, állatot.

6. *Mágla* Szamosháton 'szabályosan felépített rakás (fa, téglá, zsák, stb.)'. A Székelyföldön *mágja* 'rakás, farakás'; Heves megyében, Hegyalján 'vályog v. téglakazal'; Zala és Fejér megyében 'szénaboglya'; Zala és Somogy megyében s a Hegyalján 'hat v. kilenc kévéből álló rakás'.

7. A *felölt* jelentése itt 'felnyalából, villára vesz'. Szótáraink nem közlik ezt a jelentést. Kérjük olvasóink érdeklődését.

8. A *rendláb* a. m. 'szénarend, lekaszált fűsor'. Szótárainkban nincs meg. Kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol milyen jelentésben használatos.

9. *Szinél* a Szamosháton azt jelenti: 'egy szinten, egy magasságban van vmivel, pl. a Keregdomb teteje a németi (torón) jukával *szinél*' (Csúry). A MTsz ebben a jelentésben Zemplén és Máramaros megyéből közli.

10. *Tágitt* rajta Székelyföldön a. m. 'szünetet, pihenést, enyhülést ad neki, könnyít rajta'.

Kérdés: Móra Ferenc a Katona takács c. elbeszélésében (Kis Ujság, 1951. június 17-i száma) az aszalt almát *bagolytüdő*-nek nevezi: S míg Borbók Ilona előkeresett egy tiszta vászonzacskót s azt megtöltötte bagolytüdővel, amin aszaltalma értendő, alája rejtve a két bankót, Katona takács megírta a szigorú levelet. Hol mondják az aszalt almaszeleteket *bagolytüdő*-nek és miért?

Csaba József

Felelet: Erdélyi Közmondásgyűjteményében *Összehúzta a bagariát* a. m. közben és Nagybányán az aszaltalma, körte neve. Kecskeméten *bagó-tüdő*-nek, Szegeden, Kolozs m. Szucsákon, a Székelyföldön *bagó-tüdő*-nek, illetve a Székelyföldön *bagój-tüdő*-nek ejtik. Csúry Bálint is följegyezte *bagój-tüdő* alakban 'aszalt alma v. körte forró vízben megpuhítva' jelentéssel. De miért?

Kérdés: Sarkadi Imre Gál János útja című regényében írja: Most oszt *húzza össze a bagariát*, ahogy tudja (74). Mit jelent ez a szólás? K. J.

Felelet: Erdélyi Közmondásgyűjteményében *Összehúzta a bagariát* a. m. szükebb költségre fogta magát' (443. sz.). A szólás régi, előfordul már Széchényi György 1712-ben kelt levelében: *Vonják meg mindketten az bagariát, s addig nyújtózzanak, míg az lepel ér* (293). A NySz Csúziból idézi: Kétség kívül *nagyon megvonta volna Salamon a bagariát*, mértékletesben s törvényesben élt volna. Van adatunk a népnyelvből is: Ugyancsak *meghúzta a bagariát*: megijedt s ijedtéven félrevonta magát, elhallgatott, megbecsülte magát (Nyr 10:568, Nagybánya). A *bagaria* a. m. 'bolgárbőr', a középkorban híres volt a volgai bolgárok bőripara, onnan kapta nevét. Hol ismeretes még ez a szólás és milyen jelentésben használják?

Kérdés: Móricz Zsigmond írja Esőleső társaság c. elbeszéléskötetében. Olyan számár, mint az, nem vót több. Ahogy a megindult szép *kalupba*, ott állt meg, ahun az ember azt mondta: no (51). Mit jelent a *kalup* szó? K. J.

Felelet: Csűry Szamosháti Szótára szerint a *kalupp* a. m. 'vágatás (lóé)', pl. *kalubba ment a ló*; vágatva. A MTsz kaszárnyai szónak mondja. A *galopp* népnyelvi alakja.

Kérdés: Móricz Zsigmond Esőleső társaság c. kötetének egyik elbeszélésében írja: Az avar fű mint a bárány bundája bűjt ki a jeges, havas *szirony* alól (134). Mi a *szirony* szó jelentése?

Felelet: Móricz Zsigmondnak A galamb papné c. regényében is előfordul ez a szó: A sarka alatt beszakadt a hó *szironya* (147). Csűry Szamosháti-Szótára szerint *szirony* 'a hónap olvadás után megfagyott felszíne' (Szatmár m. Nevetlenfalu); *szironyos* 'fagyott felszínű, kérges hó'. A MTsz ebben az alakban és jelentésében Heves vagy Gömör megyéből közli; a Székelyföldön *szilony* változata van. Megvan már Pápai Páriz szótárában: *Szironyos* hó: *Crustosae nives*, *Crusta obductae nives*, Gvadányi 'zuzmara' jelentésben használja: A fák itt katonák, tsak azok puskáznak, kiket *szirony*, mara s jegesapok ruháznak (Rontó Pál NySz). Ez a jelentés megvan a népnyelvben is, de eltérő hangalakban. Így *szirogy* 1841-i följegyzése szerint Baranya m. Mecsekhatón, Baranyaszentlőrincen; már a régi, 1838-ban megjelent Tsz is közölte Baranya megyéből. Tolna megyében, két följegyzés szerint is, hangátvetéses alakban: *szityor*. Van még harmadik jelentése is. Így Baranya m. Ormányságban *szirogy* 'jégdara', pl. Gyerökök, esik a *szirogy!* Kiss Géza közlése szerint köztölték már a Tudományos Gyűjtemény 1828-i évfolyamában. Nyíri a somogy megyei Zselicégben jegyezte föl: Ném hó esik, *szirogy* esik (Zselickisfalud). Jaj, még a *szirogy* is esik! (Ollan kis apró, mint a srét) Szenna. A MTsz 'hódara, daraesó' jelentéssel közli *szirogy* alakban Kiskúnhalasról, Kúnszentmiklósról, Somogy és Baranya megyéből, *szilogy* alakban, Eszék vidékéről, *sziroty* alakban ugyancsak Somogy megyéből és Eszék vidékéről. Érdeemes volna megállapítani, hol milyen alakban és jelentésben ismeri népünk ezt a ritka tájszót.

Kérdés: Móricz Zsigmond Esőleső társaság c. elbeszéléskötetében írja: *Kaptás a rudas...* Nem muszáj magának úgy kigyönyörködni magát abba a *kaptás* hiba (7). Milyen a *kaptás* ló? Pataki Endre

Felelet: Csűry Szamosháti Szótára szerint *kaptás*: 'esomós bokájú, vastag bokájú (ló)'. Alapszava *kapta*: 'a ló bokáján képződött esomósodás'. A MTsz szerint a *kaptás* 'esomós esuklójú, pókos lábú (ló)' jelentése nagy területen használatos, így a Balaton mellett, Komárom m. Nagyigmádon, Erdélyben. A *kapta* 'a ló körme fölött, a esüdesontján elül képződött kemény dagunat, kinövés (pók)' jelentésben szintén Erdélyben, azonkívül egy 1840-ből származó följegyzés szerint Heves megyében ismeretes. A Székelyföldön azt is mondják: *kapcás* ló v. ökör, amelynek a körömházán bizonyos baja van. Ennek természetesen *kapca* az alapszava.

Az ilyen lovat a régiek *kapta-* vagy *kapcatetes* lónak mondták. A legrégebbi aadt erre Calepinus szótára (1585): *suffraginosi equi* — *In pokos lo kaptatemes lo* (1027). Molnár Albert latin-magyar szótárában: *suffraginosus equus*: *In pokos ló, kapta tetemes ina serlött ló*. Pápai Páriznál: *Suffraginosus: In pokos, Kaptza tetemes, Inq ütött ló*. *Equus suffraginosus*. Szövegben: Széplős herélt ló, *kaptatemes* felülő felől való lába (Debreceni Levéltár Nyr 22:519). Képzőfőn alakjára is van adatunk: *Kapta tetem* vagy az lábán (1551-ből, Leveles Tár 1:87). Az szürke lovat eladattam harmincz talléron, minthogy *kapca tetem* kezdett nőni az körme felett (uo. 2:366). A *tetem* szó eredeti jelentése 'esont' volt.

A *kapta* szó van a *kaptafa* összetételben, de a *kapta* magában is ugyanezt jelenti a régi nyelvben. Már Molnár Albert szótározta ezzel a jelentéssel. Megvan azonban már Szikszai Fabricius szójegyzékében (1590): *Crepidarius* — *Kapta czinalo* (134). Legrégibb adatunk erre a jelentésre a Schläggl-szójegyzék: *formicedium* — *capta* (2255). Csűry szerint a Szamosháton ma is jelenti ezt a *kapta*. A *kapta* eredeti jelentése azonban 'pata' volt. A NySz több adatot idéz

erre a jelentésre is. Megvan a népnyelvben is a *kapta* 'pata' jelentése Zemplén m. Lácán (Nyr 70:102). Az átadó szláv nyelvekben is ez a szó jelentése: egyházi szláv, orosz, kisorosz, cseh, lengyel, szorb *kopyto*, bolgár, szerb-horvát, szlovén *kopito* 'pata'. Ennek származéka a szerb-horvát *kópica* (ebből *kopytca) 'Socken, Gamaschen; szlovén *kópica* 'Socke', morva *kopýtce* 'Fussbekleidung aus Kotzen über die Knöchel'.

Kérdés: Móricz Zsigmond Uri muri c. regényében sok népdalt idéz, s az egyikben a következő részleteket olvashatjuk: Virrel fordul fel a szeme, Hogy *ugroggyon* ki belőle (209). Ez az *ugroggyon* bizonyára összefügg az ugrik igével, de milyen alakja lehet?

Felelet: Szamosháton az ugrik igének ilyen származéka van: *ugórdik*, felszólító módja: *ugórggyon*, tehető alakja: *ugórhatik*. A MTsz az *ugórdik* igét Csongrád megyéből és Debrecenből közli. Kisküküllő megyében *ugardani* változata van, s Ugoesa m. Tiszakeresztúron: *általugórdhatod*. Az *ugórdik* alak az ugrik gyakorítója, s a régi nyelvben nem ritka. Megvan Molnár Albert magyar-latin szótárában: *Ugordani*: saltare, *Ugordás*: saltatio. A NySz összefüggő szövegekből is idézi: Vízben *ugordnak* (Göresönyi). Eb *ugordgyék*, a hol árok nincsen (Pósházi). *Ugordhatnék* örömében (Geleji Kátona). Mankóczy István viselt dolgai c. 16. sz.-i műben: *fel ugodék* (Nyr 37:41).

Kérdés: Móricz Zsigmond Uri muri c. regényében használja a *kotár* szót, s meg is magyarázza, mi az: Az a „*kotár*“, a szecskahordó szekér, amelynek négy magas oldala van deszkából s csapóajtaja az oldalán, hogy a pelyvát, töreket ki lehessen zuhintani belőle (225). Mit tudunk erről a szóról, mert még soha sem hallottam?

Felelet: Sajnos, mi se tudunk róla többet, mert sem népnyelvi, sem nyelvtörténeti szótárainkban nem szerepel. Talán olvasóink kinyomozzák, hol és milyen jelentésben használja a nép.

Kérdés: Móricz Zsigmond A boldog ember c. regényében használja a *peckás* szót: Ha elkezdődött az aratás, akkor már ott volt a gépnél, mint egy *peckás*; olyan volt egész nyáron, mint a fűtő (13). Ha jött az aratás, akkor ő mindig olyan volt, mint a moeskos inas, mindig ott *peckáskodott* a gép mellett (5). Mit jelent a *peckás* szó, s honnan származik?

Felelet: Szamosháton Csúry szerint a *peckás* 'kazánfűtő és gépészségéd cséplőgépnél'. A MTsz Beregrákos és vidékéről, továbbá Tokajból közli 'szolgagyerek, kályhafűtő' jelentéssel. Alapszava a *pecka* szó, de ezt szótáraink nem közlik. Megvan azonban összefüggő szövegekben, népmesékben. Így pl. Ortutay Nyíri és rétközi parasztmeséiben: Bement a *peckába*, oszt tüzet rakott (154). Földy Istvánné kéziratos mesegyűjteményében a zemplénmegyei Lácáról: Jaj, édes uram, tököd a *peckán*, magad a deszkán (mer tetszik tudni, a spórba vót, ő meg mán meghót) (Nyr 71:13). A *pecka* jelentése tehát 'kemence, takaréktűzhely', s egy szláv *pecka* 'kemence' átvétele (vö. szlovák *piecka*, orosz *pečka*). Alapszava cseh *pec*, lengyel *piec*, felsőszorb *pjece*, szerb *peč*, szlovén *peč*, orosz печь 'kemence'.

Kérdés: Móricz Zsigmond A boldog ember c. regényében azt írja: *Tenkremennek* mind a birtokosok (27). Bizonyára azt akarja mondani, hogy *tönkre* mennek. Valóban van olyan vidék, ahol így ejtik a szót? Szőnyi Ferenc

Felelet: Szamosháton Csúry szerint csakugyan így mondják: *tenkrette* 'elrontotta, elnyűtte' (pl. ruhát), *tenkre ment* 'elrongálódott, elnyűtt'. A MTsz is közli ezt a hangváltozatot Szatmár m. több helyéről, így Nagybányáról és Porcsalmáról, de másuttan is.

MAGYAR NYELVŐR

75. ÉVFOLYAM * 1951 NOVEMBER—DECEMBER * 6. SZÁM

A NYELVJAVÍTÓ BRASSAI

Írta: Elekfi László

1800-ban, tehát százötvenegy éve született a sokoldalú magyar tudós, Brassai Sámuel, Torockón. Működésének túlnyomó része Kolozsvárhoz fűződik. Eleinte mint házi nevelő, zongoramester és nyelvtanító keresi a kenyerét. Már fiatal korában híres sokoldalú tudásáról és nagy olvasottságáról, de újító, felvilágosult, „világias“ gondolkodása egy ideig komoly akadálya volt annak, hogy az unitárius kollégiumban katedrát kapjon. Csak 1837-ben tudják a hívei keresztülvinni, hogy megkezdhesse a nyilvános tanítást anélkül, hogy pappá szenteltette volna magát. 1848-ig tanít ebben a középiskolában. A forradalmi időkben a párizsi események elbeszéléseivel lelkesíti az ifjúságot, azután belép a nemzetőrségbe, majd kinevezik tanárnak a *Honvéd Hadi Főtanodához*. Követi a kormányt Debrecenbe, a szabadságharc után pedig egy évig bujdosik. Végre tíz évig Pesten marad. Botanikát tanít, résztvesz a zenei életben, lapot szerkeszt, nagy irodalmi munkásságot folytat. 1859-ben visszakerül Kolozsvárra múzeumőrnek és a következő évben már a kolozsvári főiskolán tanít. 1872-ben megnyílt a kolozsvári egyetem. 73-ban Brassai az elemi mennyiségtan tanszékére kapott tanári kinevezést. Itt még 10 évig működött és 83 éves korában vonult nyugalomba. Irodalmi munkásságát azonban halála évéig, 1897-ig folytatta teljes szellemi frissességben.

Az első sor, amit „nyomtatás alá“ írt, 30. évének betöltése után került ki a keze alól.

Nemcsak botanikával, matematikával, filozófiával, összehasonlító nyelvészetrel foglalkozott, nemcsak mondatelméletével keltett nagy visszhangot az akkori nyelvtudomány művelői körében, hanem arra is éberrel vigyázott, hogy mondanivalóját szabatosan és magyarosan fejezze ki. Küzdött is a szabatos és magyaros kifejezőmóddért. 1881-ben külön lapot indított a nyelvi hibák helyesbítésére: A magyar nyelv ellenőrét (I. és II. „fogás“-a jelent meg). Cikkeiben pellengérré állította a nyelvújítás újonnan felkapott mesterkéltségeit (A nyelvújítás és Ballagi, 1881). De ezenkívül is tesz megjegyzéseket szokásossá vált nyelvi hibákra csaknem minden tanulmányában, akár a nyelvtudomány, akár a matematika vagy a logika körében mozog. És ahogyan a nemzetgazdaság terén igazságot szolgáltat Széchenyinek főúri bírálóival szemben, mert tudja, hogy Magyarországot mi mentheti meg a feudális szennytől, úgy a közművelődés terén is teljes erejével küzd a harmincas évek elején még mindig fennálló latinnyelvű iskola ellen, mely nyelvi korlátot állít a tanulni vágyó ifjak elé. A kiművelt emberfők számát csak úgy szaporíthatjuk tetemesen, ha bevezetjük a középiskolában az anyanyelvi oktatást és az anyanyelvnek minél alaposabb művelését.

Ezért vállalta 1833-ban Erdélyben egy népújság megindítását. Az ő szerkesztésében megjelenő Vasárnapi Ujság aztán mindjárt okot adott Brassai egyik támadójának gáncsoskodására, mert a falusi olvasók kedvéért az idegen neveket hangzásuk szerint írta.

Különösen az 50-es évek óta írt munkáiban találunk olyan aprólékos és finom megfigyeléseket, amelyek ma is sokszor eligazítják az embert a helyes nyelvhasználat kérdéseiben. A 60-as években újra divatossá vált a Bugát-féle mesterkéltszógyártás. Ezek ellen először Brassai szólalt fel Arany

János folyóiratában. Maga Arany igazolta Brassai észrevételeinek helyességét *Visszatekintés* c. munkájában, ahol Brassait „a tudomány, elmésség s logika fegyveres Góliáthjá“-nak nevezi: „Brassai cikkének nem annyira ellene akarok írni, mint úgy *mellette*... elmondani egyet-mást“. (Arany János összes prózai munkái. Franklin-kiadás 313.)

A nyelvművelő cikkek rendszeres ismertetése helyett most inkább egy kis gyűjteményt szeretnénk bemutatni itt-ott elejtett megjegyzéseiből.

A korabeli írott magyar nyelv — a kolostori kódexnyelv többszázados hagyományaképpen — még mindig szó szerint fordította és majmolta a latin *szenvedő* igés szerkezetet. Ennek túlzott és magyartalan használata ellen Brassai kezdettől fogva élénken tiltakozott. Főleg az ilyen félreérthető alkalmazását pellengérezte ki, mint *elejtettem* abban az értelemben, hogy 'ich wurde fallen gelassen'. „Ha szónokunk így kezdi vala: „*Elestem* attól a szerencsétől“, sat. a félreértésre legkisebb alkalmat sem ad.“ A *-tat*, *-tet* nem a szenvedő, hanem a műveltető ige képzője. Van szerinte szenvedő ige is magyarban, de annak a végződése *-ódik*, *-ődik*, és nem olyan általános, mint a latinban vagy a németben. Első módszeres nyelvtanában így vezeti be a német szenvedő igét: „Az „*ód*“-dal toldott igeförzsököt *szenvedő* alaknak hívjuk“. Jegyzetben pedig hozzát teszi: „A *tat*, *tet*, *at*, *et* ragokkal alakított, úgynevezett magyar szenvedő alakot könyvünkben senki se keresse; mert ez csak nyelvészek szárnyeteg teremtménye.“ Azt is több helyen kifejti, hogy a cselekvő alany feltüntetése a szenvedő ige mellett semmiképpen sem magyaros, mert a szenvedőt éppen akkor használjuk, amikor nincsen vagy bizonytalan a cselekvő alany. „Ha az inget folyó vízbe áztatom, vagy csorgó alá, vagy gőzmosóba teszem, akkor *mosódik*; de nem mondhatom: hogy *mosák*.“ Ha már ott van a német mondatban a *von előjárós* cselekvő, akkor a magyar fordítása csak cselekvő igével helyes. „Ilyent: *a fű a marhától megevődik*, a magyar sohasem mond.“ De nem tartja helyesnek „a szenvedő ige alanyának *által* utóljáróval jelezését“ sem, mert „a passivum mellett az *által* az eszközt... is jelelheti s ezt a hibás alany-jelezés megfojtotta.“

Tiltakozott az akkori irodalomban kelletlenül gyakrabban és ötletszerűben használt *elbeszélő mult* ellen is (*írek*, *valék*). Itt az ő erdélyi nyelvhasználatát vette alapul, és többször fejtegette, hogy ez nem ugyanazt jelenti, mint a *-t* jeles mult. „Sokkal kisebb hiba magyarban *irtam*-at vagy *voltam*-at mondani *írek* vagy *valék* helyett; mint emezeket, mikor amazokat kellene.“ Erdélyben t. i. a *valék* alakot nem történeti elbeszélésre használják, hanem a nemrég történt, egyes, befejezett események jelölésére. Ezért ezt Brassai *rögtön mult*-nak is nevezi. „A csupasz ige hatályos jelentését... a hangzó *á* és *é* (*látám*, *evém*) már több erővel módosítja; a figyelmet a cselekvény végére vonja, és így a cselekvényen gyorsan át és végére suhantatja a képzelődést... — Nem lehet p. o. mondani: *állék*, *ülék*, *tudék*, *vélekedém*, *ismerék*.“ Használatának kiterjesztését a német Imperfect hatásának tulajdonítja: „Ezen mult alakban... a németnek *hiánya* van, mint a mely nyelvben a mult időhöz alkalmazott igét mind csak egyképp mondják, akár tartós, akár pillanatnyi és múltékony cselekvést vagy történést jelentsen, vagy pedig a dolog a mondás kora előtt akár egy pillanattal, akár 6000 évvel történt legyen.“

Idegen nyelvek *befejezett jövő idejét* az iskolában mi is fordítottuk így: „ha majd *elvégeztem* a dolgom“. Brassai szerint ez is germanizmus. „Igaz magyar így mondja: Majd, ha *elvégzem a dolgom*.“

A *főnévi igenévnek* még érzi az eredeti célhatározó-féle jelentését: „*Írni* sohasem csupán annyi mint *írás*; hanem *írást*, *írásnak*, *írásra*, *íráshoz*, *írás végett*, s tán még egyéb is.“ Ezért „*megyek*; *sietek írni* helyesen van; de bizony nagyon elnémetesedett a nyelvérzéke annak, aki *megszűnt írni*“.

A *főnévi igenév* a magyarban *személyragot* kaphat. De ha kitesszük a *-nak*, *-nek* ragos alanyt, akkor az ugyanerre az alanyra mutató személyrag fölösleges, sőt félreértésre adhat okot. „*Ezt s ezt magamnak kell leírni*; ebben

a „magamnak kell“ világosan kijelenteni, hogy ki írja le... Úgy de ha ezt: „magamnak kell leírnom“, amaz előbbi formával egyetérővé tesszük, egy más értelmet, t. i. „a magam számára kell leírnom“ kifejezhetetlenné teszünk...¹¹

Még ma is németes használatban élősködő *kinéz* igénk magyaros fordítására már száz évvel ezelőtt a következő változatokat ajánlja: „a) die Rose sieht rot aus = a rózsza piros. — Így kell fordítani, valahányszor valami dolog valóban olyan, amilyennek látszik. — b) Mikor... nem éppen olyan, amilyennek látszik: ... das Schwein sieht gut aus = a disznó jól mutat, akár: jót mutat. — c) Midőn valakinek az ábrázatáról vagy testéről van szó...: jó vagy rossz színben; bőrben vagy húsban van.“¹²

Igen gyakori volt akkor az a németes mondatszerkesztés, hogy a *vonatkozó mellékmondat előtt* elhagyták a főmondatból a *mutató névmást*. Ehelyett: *Ezek olyan gyerekek, akik sok gondot okoznak nekem* — ezt a suta mondatkötést használták: *Ezek gyermekek, akik sok gondot okoznak nekem*. Sőt az egyesszámban még a határozatlan névelőt is kitették: *Ez egy gyermek, aki nekem sok gondot okoz* (a helyett, hogy odatennék a rámutató szót: *Ez olyan gyermek stb.*). „Majom magyarok, kik nyelvökbe galáznak, ezt a németességet is oltogatják az írói nyelvbe. Beszélő igaz magyarnak kitörnék bele a nyelve“ — fakad ki végül Brassai.¹³

Németesnek tartja a *középfokú melléknevet* olyankor, amikor nem fejez ki összehasonlítást. *Nagyobb fegyver, nagyobb város, szeleesebb folyó* nem eredeti magyar kifejezések. Magyarosan: *jócska fegyver, nagyocska város, valamennyire széles folyó*. A német *mehrere Monate* magyarul nem több hónapig, hanem hónapokig, *nem egy hónapig, néhány hónapig, sok hónapig*, stb.¹⁴ „Több az igaz magyarnál mind'g csak hasonlítási szó... P. o. A. En két galambot láttam. — B. En többet. — De soha A. nem áll elé, hogy azt mondja: „én több galambot láttam“. Hanem: „láttam én galambot, — v. én elég galambot láttam...“¹⁵

A *-nál* rag helytelen alkalmazását „vastag germanismus“-nak nevezi Ballagival folytatott vitája közben.¹⁶

Ballaginak egy másik mondatát is idézi a nyelvújításról: „a nemzet felkarolta az újításokat s magáénak vallotta, mert azokban saját szellemére, észjárására ismert“ — és megjegyzi: „A magyarnak *eszejárása*, nem pedig észjárása (germanismus) van.“¹⁷

Brassait nem a mindenen való magyaroskodás vezeti (hiszen élt ő jócskán idegen szavakkal, és a nyelvújítás szavaitól sem riadt vissza, ha beleillettek nyelvünk rendszerébe), hanem a gyakorlati cél: a *világos és pontos kifejezés*. Ezért nagyon ügyel az *árnyalati különbségekre*. Hadd lássunk erre is egy jellemző példát. *Mit sem tesz* — „nálam s a beszélő egész magyarságnál nem azt teszi, hogy *semmit sem tesz*; hanem, hogy „alig valamit“ vagy „igen igen keveset“. Jó volna, ha íróink nyelvünket, akár gazdag, akár szegény legyen, *árnyalatokban* nem szegényítnék! A kár mindig kár; s a ki a kicsi kárt nem veszi számba, utoljára nagygyal köti bé.“¹⁸

Különbséget tesz *láthatni* és *látható* közt. *Láthatni* annyi, mint „lehet látni“, t. i. csupán csak most, a szóban forgó esetben. *Látható* viszont állandó sajátságot jelöl. (Látható az, ami nem láthatatlan.) „Vagy talán, mivel a német *sichtbar* mind a két árnyalatot jelöli, a magyar részesülő is jelölje mindenkét?“¹⁹ (Részesülő = melléknévi igenév.)

Hogy mennyire ügyel a nyelvtani elnevezésekben is a lényegyet kifejező különbségekre, arra jellemző az, amit az ú. n. gyakorító igékről mond. Az olyan igék ugyanis, mint *álldogál, ütöget, eszeget*, nem azt fejezik ki, hogy sokáig áll, gyakran üt, sokszor eszik, hanem inkább a cselekvés elaprózottságát, kicsinylését, sőt becézését jelentik. Ezeket tehát helyesen *kicsinyítő igéknek* kellene neveznünk. Ezek mellett persze vannak igazi gyakorító igék is, a kicsinylésnek, a fitymálásnak minden árnyalata nélkül.²⁰

A hamis *analógiákat*, furcsa *alakkeveredéseket* sem hagyja szó nélkül. „E végre vagy e czélből tette, lenne a helyes szólam, de „e végből“ tenni azt a képet adja, amit az, hogy: az ostort csapójánál fogni.“ — „Nyelvtanaink helyeslik a *bíróul, királyul választani* féle szólamokat, mely a „*feleségül venni*“ hamis analógiájára kapott fel.“²¹

Néha olyan megkülönböztetést ajánl, ami azóta a magyar nyelvben valóban ki is fejlődött. A mult század irodalmi nyelvében még nem vált el határozottan az *át* igekötő és az *által* névutó. *At, által, által* alak volt használatos mind a két szerepben. Brassai javasolja, hogy az *által* „maradjon névutónak, és az *átal*, vagy még egyszerűbb formája: *át* legyen... igekötő“.²²

Az írott műnyelvvél szemben sokszor hivatkozik a valóban *beszélt* nyelvre, a nép nyelvére. Ezen a téren még a Magyar Nyelvőr megindítójánál, Szarvas Gábornál is következetesebben ellenez minden idegenszerűséget, mely a nép nyelvébe nem hatol be. Idézzünk erre is egy jellemző példát.

„Képes“ = fähig, im Stande, (a mely értelemben ezekben a szólamokban: nem vagyok képes hinni, látni, sat. dívik) nincs sem Simonyi, sem Führer glossariumában hibásnak nyilvánítva, sőt Szarvas halálra védi ellenem a hibátlan voltát. ...A nép nyelvében... „Nem képes!“: „nem képzelem“ v. „nem képzelhetem.“²³

A népi nyelvérzék nevében tiltakozik az ellen, hogy ez a szó: *történet*, jelentsen *eseményt, események folytonos sorát* és az utóbbinak *elbeszélését*. Pellengérre teszi az ilyen könyvcímet: *Magyarok története*. „Történet tulajdonképp és eredetileg még nem is „esemény“-t tett, hanem azt a mit a német: „zufall“, a francia: „hasard, accident cas, occurrence“ szavakkal jelöl“.²⁴ (Vagyis *véletlen* esetet.) A „*historia*“ jelentésre ennek a többes számát használja. (Azóta van rá más szavunk: *történelem*.) Sután is hangzik Hóman és Szekfű munkájának címe: *Magyar történet*.)

Védi az élő nyelvben szerte használt *enyimek* birtokos névmás helyes-ségét. „Az *enyéim* csak *commentum grammaticorum*, kik erővel mindent az analógia, sokszor képzelt, hiányos vagy ferdén állított analógia ráadására akarnak feszíteni. Így ezt is a „*tiéid*“ példájára. Igende az élő, sőt a korábbi irodalmi nyelv is csak ezt ismeri: *enyimek*.“²⁵

Van logika, van szabályszerűség, analógia a nyelvben, de azt helyesen kell meglátni és a nyelvtanban megfogalmazni, nem pedig kiagyalt, helytelenül kikövetkeztetett szabályokhoz idomítani az élő nyelvet. „A *grammatica* a nyelven alapszik, nem megfordítva.“²⁶

Különösen bosszantja a *névelő elhagyása* a személyragos birtokszó előtt: *Nem lelem kalapomat*. Valóban egy kicsit mesterkél, tudálekos, papirosízú az ilyen szerkezet. Mivel azonban ma is elég gyakori, nem árt bővebben idézni Brassai idevágó észrevételét.

„*Csákója* félre áll.“ (...Ha egy általában rosszul öltözött huszárt akar leírni, miben inkább typicus mint tetteles egyik vonás a csákó állása, jó. Hasonló a „szemét száját eltátotta“ szólamhoz. De ha valódi és csak akkor történet külön tényről tudósítva a mondó, okvetetlenül: „a *csákója*“ kell). — „*Fid-nak* csak szükséges könyvekre adott pénzt.“ („*Fia*“ tökélyesen határozott egyén levén, *articulust* igényel. Más volna, ha csak ellentétet képezne, pl. ezzel: „*leányának* semmi piperéjétől nem sajnálta a...“ de *fiának* stb.“...)²⁷

„Egy család keblében... a rokonságneveket, mint *apám, anyám, öcsém, bátyám*... minden *articulus* nélkül emlegethetni... De már idegenekkel szembe éppen nem hagyjuk el az *articulust*. „*Az öcsém* katonának állott.“²⁸

A később iskolai nyelvtanná lett Szvorényi-féle nyelvten különbséget tesz a következő két mondat között: *Adj el nekem négy ökrödet!* és *Add el nekem négy ökrödet*, azaz „mind a négyet, melyekkel bírsz“. Brassai kiigazítja: „Ha mind a négyet értem, a melyet magáénak mondhat az eladó fél, azt nem az ige, hanem az *articulus* fejezi ki, így: „*add* el nekem a négy ökrödet.“²⁹ Azt hiszem, Brassainak igaza van.

Szintén figyelemreméltó az a megjegyzése, amikor szörnyűségesnek nevezi az efféle birtokosjelzős szerkezeteket: „Napoleon császár egy levelét olvasták fel.“ — „A lövészek azt az ajánlatát... nem fogadták el.“ Névelős birtok előtt a birtokos *-nak, -nek* ragja nem hagyható el: *Napoleon császárnak* egy levelét, *a lövészeknek* azt az ajánlatát.³⁰ Hasonló „szörnyűségektől“ még ma sem szabadult meg egészen a magyar hivatalos nyelv.

Nemrég tűnt el hivatalos nyelvünkől a mutató névmás *azon, ezen* alakja. Brassai ebben még érzi a régi, ugyanaz jelentést, ami még ma is megvan ebben: *azonos, azonnal* 'ugyanakkor'. A beszélt nyelvben szokásos az *a* helyett való használata mesteréses. Nem volt természetes Brassai korában sem az ilyen szerkezet: *azon házat* (e helyett: *azt a házat*), csupán az írott nyelv élt vele, meg azok, akik beszédjükben mindenáron egy felsőbb osztályt akartak képviselni. Brassai arra is rámutat, hogy ez a különbségtétel már sokkal régebb keletű. A mutató névmásnak „természetes az *a*, sat. alakját Mikes egyformán és kirekesztőleg használja mindenütt... Ezzel ellenkezőleg a CXCI. levélben, ahol egy angol ifjú és egy vad leány története van leírva, irodalmi stílusra akar emelkedni a jó Mikes, és a mutató névmás már „azon“ képében jelenik meg.“³¹

A magyar *ige jövő idejéről* észrevette azt, amit mi csak most kezdünk látni, amikor egyre többen ismerkedünk az orosz nyelvvel: hogy vannak a magyarban befejezett történésű (tehát a mozzanatos igékhez hasonlóan nem folyamatos cselekvést jelentő) igék, és ezeknek a jelen ideje mindig jövőt jelent. Ilyenek elsősorban a *meg* és *el* igekötős igék. Ezeknek a jövő idejét tehát teljesen fölösleges, sőt hibás a *fog* segédigével képezni. Brassai úgy fejezte ki ezt a törvényszerűséget, hogy a jövő időt képezhetjük *fog* segédigével, vagy pedig *meg, el* határozószóval.³² „A magyar igekötők... jövődőt is alkotnak... Példák: A mit parancsoltál, *megcselekszem*. — Majd *meglátod*... — A vér pedig jelül léssen és *megláton a vért*.“³³ — Viszont megrója az igekötő fölösleges kitételét a multidejű melléknévi igenévben, amely úgyszólván befejezettséget jelöl: „Ha e kérdésre: „Mikor jöttél? nem jó ez a felelet: „Tegnap megérkeztem,“ biz e sem jó, hogy: „A tegnap megérkezett posta.““³⁴

Mindig nagyon ügyelt a helyes magyar *szórendre* és a fogalmak helyes kapcsolására. Egy nyelvújítási ügyben tartott megbeszélésről olvasta, hogy első dolgok volt az „elvi kérdések tisztázása“. Rögtön rácsap: „Talán nem az „elvi kérdéseket“, hanem a kérdéses elveket akarta „tisztázni“ a consilium. Csekély haladás az, midőn még csak a kérdések tisztázásánál vagyunk.“³⁵ Erről eszünkbe juthat, hogy ma is sokan akarnak *célkitűzéseket megvalósítani*, ahelyett, hogy a *kitűzött célokat* valósítanák meg.

Ép kritikai érzéke, valamint szépérzéke megkülönbözteti az értelemzavaró, nyelvficamító szórendi hibát a pongyolaságtól, a megértést nem zavaró, csak megnehezítő kisebb vétségektől. Általában súlyos hibáinak tartja a kirekesztő szórend elvétését (vagyis az igekötő helytelen szórendjét, amikor más mondatrészen van a főhangsúly). Pl. „*Saturnus éjjél után leszáll és Mars reggel 2 óra körül felkél* megbocsáthatatlan vétségek a szórend ellen. *Felkél és leszáll* biz' az mindenik minden nap, hanem az a kérdés, hogy: *mikor kelnek fel és mikor szállnak le?* A felelet megadja a szavak kellő rendjét.“ (T. i. éjjél után *száll le*, reggel 2 óra körül *kel fel*).“³⁶

A pongyolaságot nem rója meg a kellelénél szigorúbban: „A *kulcsait* rég keresem és sehol *sem lelem a szekrényemnek*: nem ajánlatos — mert pongyola — de éppen oly szabályos mondat mint ez: *a szekrényem kulcsait rég keresem, stb.*“³⁷

A *hosszabb mondatok szerkesztésében* általában az arányosság elve vette, amihez már nem annyira logikai érzék, mint inkább esztétikai érzék kell. „A határozók ige előtti és utáni helyekre való felosztása módját mérvadó tekintetek számbavétele mellett az esztétikai elv is segít szabályozni, a me-

lyet én a mondat súlyegyenének nevezek és a melyet a mondat symmetriája (középpontnak természetesen az ígét téve) eszközöl.⁴³⁸

Nyelvtanaink sokáig azt hirdették, hogy a magyar szórendre nincs szabály. Valóban nincs olyan négy-öt tételbe összefoglalható szórendi szabályunk, mint a németnek vagy a franciának. Brassai nyelvtudományi munkásságának javarészét arra fordította, hogy a magyar szórend törvényszerűségeit vizsgálja. Ennek eredményeit részben már leszűrték Brassai utáni nyelvtaniróink (főleg Simonyi Zsigmond), részben azonban még ma is feltárára és alaposabb rendszerezésre vár az a sok apró részletmegfigyelés, amely Brassai munkáiban található. Brassaihoz kell fordulnunk, ha azt akarjuk, hogy mondataink felépítése ne csak ösztönösen, hanem tudatosan is helyes legyen.

Brassai munkáinak olvasása nem könnyű szórakozás. Hosszasan, bőbeszédűen fejti ki felfogását, a tárgyalás menetét minduntalan kitérő megjegyzésekkel, szellemes célzásokkal, irodalmi idézetekkel, olykor jellemző adomákkal szakítja félbe. De a figyelmes olvasó, ha át tudja magát rágni ezen a bőbeszédűségen, mely Brassaira, de magára a korra is jellemző, végül egy sokoldalúan művelt, világosan gondolkodó emberfőre fog bukkanni.

Brassai gondolkodására jellemző, hogy szeret teóriákat építeni, de mindig a *tapasztalt tényekből* indul ki. Kritikus szellem, de hajlandó saját megállapítását is visszavonni, ha belátja, hogy tévedett. 1863-ban elméleti-logikai alapon rosszalja azt, hogy a tagadott igekötős ígének az igekötőjét hangsúlyozzák („fel ne fődözze, meg ne szaggassa, el nem akarod bocsátani“), és azt mondja, hogy a *nem*-et kell hangsúlyozni.³⁹ Csaknem harminc évvel később, 92 éves korában, amikor már jobban elmélyítette mondatelméletét és több példát elemzett, a gyakorlati, a beszélt nyelv, vagyis a tények hatása alatt módosította régebbi állásfoglalását és az akkor kifogásolt hangsúlyozást („meg nem“, „el nem“) helyesnek ismerte el.⁴⁰

Általában annak köszönheti szellemi frissességét, hogy mindig a valóságba kapaszkodott. A nyelvészetben ez annyit jelent, hogy mindig az *élő nyelvet* figyelte. A nyelvet pedig nem tartotta valami metafizikai csodának, hanem már kezdettől fogva úgy tekintette, mint a *társadalom* életének egyik fontos jelenségét. „A nyelv, a beszéd fogalma, csak úgy kapja meg teljes jelentőségét, ha úgy nézzük, mint a társadalmi közlekedés eszközét.“⁴¹

¹ A magyar mondat. Akadémiai Értesítő III. (1863) 49. 1.

² Okszerű vezér a német nyelv tanulásában. I. rész. Kolozsvár, 1855. 184.

³ Az idézett helyen.

⁴ Idézett mű 186.

⁵ A neo- és palaeologia ügyében. Bp., 1875. 27.

⁶ Okszerű vezér I, 119.

⁷ A magyar mondat. Akadémiai Értesítő III, 81; 82—83.

⁸ Okszerű vezér I, 119.

⁹ Egyetemes Philologiai Közöny XXI (1897), 507.

¹⁰ Akadémiai Értesítő III, 396, 397.

¹¹ Akadémiai Értesítő III, 398.

¹² Okszerű vezér I, 155.

¹³ Okszerű vezér II. rész. Kolozsvár, 1856. 193.

¹⁴ Nyelvújítás és nyelvrontás. Magyar Nyelvészet 1859. IV, 100—101.

¹⁵ Okszerű vezér II, 28.

¹⁶ A nyelvújítás és Ballagi. Bp. — Kolozsvár, 1881. 15.

¹⁷ Ugyanott, 11.

¹⁸ Irodalmi pör a philosophia ügyében. Kolozsvár, 1861. 4.

¹⁹ A mondat dualismusa. Bp. 1885. 37.

²⁰ Akadémiai Értesítő III, 24.

²¹ A neo- és palaeologia ügyében. 24, 27.

²² Vissza- és körültekintés. Egyet. Philol. Közöny XXI, 499.

²³ A nyelvújítás és Ballagi. 15.

²⁴ Ugyanott 33—34.

²⁵ Irodalmi pör . . . 14.

- ²⁶ A nyelvújítás és Ballagi. 15.
²⁷ Akadémiai Értesítő III, 229.
²⁸ Akadémiai Értesítő III, 231—232.
²⁹ Akadémiai Értesítő III, 260—261.
³⁰ A bővített mondat. Pest, 1870. 34—35.
³¹ Ak. Ért. III, 59. V. ö. Egyet. Philol. Közöny XXI, 722—723.
³² Ak. Ért. III, 63.
³³ Egy Phil. Közl. XXI, 504.
³⁴ Lugossy és Hunfalvi. Pesti Napló 1857. júl. 28.
³⁵ A neo- és palaeologia ügyében. 22. jegyzet.
³⁶ A mondat dualismusa. Bp., 1885. 88.
³⁷ A bővített mondat. 32.
³⁸ A mondat dualismusa 54.
³⁹ Ak. Ért. III, 360.
⁴⁰ A magyar szórend kérdéséhez. Egy. Phil. K. XVI, 243.
⁴¹ Tapogatódzások a magyar nyelv körül. Pesti Napló 1853. jan. 27.

Nyelv és iskola

TANÍTSUK EREDMÉNYESEBBEN A HELYESIRAST. II

Irta: Szemere Gyula

A Módszertani Útmutatás azt kívánja, hogy a tanulók a középiskola második évének végén már ne éjtsenek komolyabb helyesírási hibát. Ezt a követelményt tartottam szem előtt, amikor négy csoportra osztottam szókinszünknek azt az anyagát, amely helyesírás tekintetében állandóan bajt okoz, s amelynek nyelvtani alapon való tanítása vagy nem lehetséges, vagy nem célszerű. Az egyes csoportok tanítását az *első két osztály négy félévében* kell tantervi anyagul elvégeznünk — természetesen a nyelvtani alapú tanítás anyagának minél alaposabb feldolgozása mellett.

A csoportok bemutatása előtt az *ly* betűs szavak új módszerű tanítására szeretném kartársaim figyelmét felhívni.

Valamikor ezt tanultuk: „Ha valamely szóban a *j*-t az értelem megváltozása nélkül *l*-lel lehet helyettesíteni, akkor *ly*-t írunk.“ Ez a szabály — itt nem részletezhető okokból — elavult, ma már nem sokra megyünk vele. De megvalósíthatatlan a nyelvtankönyv elgondolása is, amely szerint az *ly* használatát szavanként meg kell tanulnunk és be kell gyakorolnunk“ (27. l.). Erre — szerencsére — nincs is szükség, mert az *ly* használatát (egy bizonyos mennyiségű szó kivételével) szabályokhoz tudjuk kötni. Ezeket az eddig figyelembe nem vett szabályokat alább, az I. osztály I. félévének anyagában állítottam össze.

Az egyes tanulmányi időszakokban külön-külön tanítandó szavak csoportjaiba általában alapszavakat foglaltam. A fontosabb származékokat és összetételeket zárójeltek között gyűjtöttem össze. Ezek gyakoroltatásával biztosítjuk az alapszó helyesírási alakjának mélyebb bevésődését. (Különös gondunk legyen a dőlt betűs származékokra!)

Az egyes félévek anyaga a következő:

„*A*“ csoport. (I. osztály. I. félév.)

1. *Főnév, melléknév, számnév, ige*

ál (álnok, áltat; álcáz; álarc, álhaj, álhír, álkules, álnév, álokoskodás; álszakáll, álszemérem, álszent)

áll (állsont, állkapocs, állszi)

áll (álladék, állag, állás, állástalan, állhatatlan, állhatatos, állít, állítás, állítmány, állítólag, állomás, állomány, állvány; ellenáll, feláll, megáll, kiállít;

- önálló*; *állam*, állami, államosít; *állandó*, *állapít*, megállapítás, *állapot*, állapodik, megállapodás)
- állat* (állati; háziállat, vadállat, állatorvos)
- asszony* (asszonyi; kisasszony)
- benső* (bensőséges)
- egy* (*egyenlő*, egyenget, egyesül, *egyetlen*, *egyezik*, egyezkedik, *egyezmény*, *egyezség*; egyenáram, egyenjogú, egyenrangú, *egyensapka*, egyensúly; kiegyezés, megegyezés, *egyelőre*; *egyik*)
- egyetem* (egyetemben, egyetemes)
- elem* (elemez, *elemi*, elemzés)
- felső* (felsőbbség)
- fojt* (fojtás, fojtogat; elfojt, megfojt)
- foly-ik* (*folyadék*, *folyam*, folyamat, *folyamodik*, folyamodvány, *folyás*, folytat, *folyékony*, *folyó*, folyóirat, folyamány; folyondár, folyósít, *folyosó*, folytán, *folytat*, *folyton*, folyvást; kifolyik, *befolyás*, *cseppfolyós*, *tanfolyam*)
- forr* (forrad, *forradalom*, forradalmár, forradalmi, *forral*, *forrás*, *forraszt*, forráz, *forró*, forrongás; beforrad, ellenforradalom, odaforraszt, leforráz)
- hal* (halott, *halhatatlan*; meghal, elhalás)
- hall* (*hallás*, hallat, *hallatlan*, *hallatszik*, *hallgat*, hallgatag, hallgató(d)zik, *hallható*, *hallhatatlan*, hallomás; meghall, elhallatszik, kihallgatás)
- háló* (hálózat; pókháló, behálóz)
- hely* (*helyez*, helyezkedik, helyi, *helyzet*, *helység*, *helyiség*; elhelyez, helybenhagy, műhely, házhely, helyőrség)
- kel* (kelendő, *kelés*, kelet, keletkezik, *keleten*, *kelő*, *kelt*, keltez; kikel, felkel, megkel, átkelés)
- kell* (kellék, *kellemes*, kellemetlen, kelleti magát, kelleténél jobban, *kelletlen*, *kellő*; rá kell ijeszteni)
- kevés* (*kevéssbbé*, kevesbedik)
- kiált* (kiáltás, kiáltoz, kiáltvány; felkiált)
- különb* (*különbben*, *különbtség*; *megkülönböztet*)
- lesz* (lett, lenne)
- mell* (*mellé*, mellék, *mellékes*, melléklet, *mellény*, mellesleg, *mellett*, *mellől*, *mellőz*, mellső; mellhártyagyulladás, mellékmondat, mellérendelés)
- reggel* (reggeli)
- rossz* (rosszal(l), rosszalkodik, *rosszaság*; rossz-szagú, rossz-szemű, rossz-szívű; rosszullót)
- saját* (sajátos, sajátosság, sajátkezü, saját magam; elsajátít, kisajátítás)
- sujt* (sujtás, lesujtó)
- súly* (*súlyos*, súlyosbít, súlytalan, súlyzó)
- szál* (*szálas*, száлка; szálfá, cérnaszálnyi, gyufaszál, virágszál; egy szál rózsá)
- száll* (*szállás*, szálldogál, szállingózik, *szállít*, *szálló*; elszáll, szembeszáll)
- új* (*újít*, újjolag, újonnan, *újul*, *újság*, *újonc*; újesztendő, újgazda; újjáépítés; megújul, felújít)
- ujj* (kisujj, lábujj, hüvelykujj, ujjnyi)
- vál-ik* (váladék, *válás*, *választ*, választék, *válogat*, *válság*, válságos; válóper; elválaszt, kettéválaszt, *kiválik*, *kiváló*, válfaj)
- váll* (*vállal*, *vállalat*, vállalkozás, vállas; vállcsont, vállmagasság, vállperec, vállveregetés; elvállal, vállalatvezető)
- vált* (váltó, változik, változat, változtat, *váltság*; váltóáram, váltásdíj; felvált, kivált, kiváltság, megváltoztat)

2. Egyéb szófajták

- addig* (ugyanaddig); — *alatt* (alattomos, alattvaló; ezalatt, mialatt)
- által* (általában, *általános*, egyáltalán)
- annyi* (ugyanannyi); — *azonban*

benn v. *bent* (bennlakó, bennszülött, bennfentes, odabenn)
eddig (ugyaneddig); — *egyéb* (egyébként)
együtt (*együttes*, *együvé*)
ellen (*ellenben*, *ellenesség*, ellenzék, ellenez; ellenáll, ellenfél, ellenforradalom, ellentmond)
előtt (ezelőtt, mielőtt); — *ennyi* (ugyanennyi)
felett v. *fölött* (felettes)
fenn v. *fönn* v. *fent* v. *fönt* (fennakad, fennáll, fennhangon, fennhézázó, fennsík, fennszóval, fenntart)
helyett (helyettes, helyettesít; — *ily* (ilyen, ilyes, ilyesmi; ugyanilyen)
itt (itten, itteni; *ittthon*, ittlét; itt-tartózkodás)
kinn v. *künn* v. *kint* (kinnlakó, kinnlevőség, odakinn)
lenn v. *lent*; — *meddig* (ameddig, bármeddig, valameddig)
mennyi (mennyiség, *mennyiségtan*; bármennyi, *semennyi*, valamennyi)
mely (*amely*, bármely, némely, valamely; melyik, *semelyik*)
miatt; — *mily* (milyen, milyenség; amilyen, bármilyen, *semilyen*, valamilyen)
oly (olyan, amolyan, ugyanolyan; olyasmi; olybá)
ott (ottan, ottani; otthon, ottlét; ott-tartózkodás)
rögtön (rögtönöz; rögtönítelő bíróság); — *végett*

3. Idegen szavak

gramm (dekagramm, *kilogramm*, *milligramm*, monogramm, *programm*)
kommunista (*kommunizmus*)

4. Az *ly* betűs szavak helyesírása

Az *ly* régi problémája helyesírástanításunknak. Az a sok vétség, amelyet tanítványaink az *ly* és *j* összetévesztésével követnek el, a kérdésnek megfelelő módszeres eljárással való megoldását sürgeti.

Támaszkodhatunk-e valamilyen hagyományra ebben a munkában?

Általánosan ismert helyesírási szabály a következő: „Ha a köznyelvben *j*-vel ejtett szót *l*-lel is kimondhatjuk, és a szó értelme nem változik meg, akkor abban a szóban *ly*-t kell írni.“

Lehet, hogy ezt a tételt régebben — és főleg dunántúli tájakon — jó eredménnyel alkalmazták a tanításban, a magam tapasztalata azonban az, hogy újabban évről-évre kevésbé válik be még a Dunántúlon is. Ennek az az oka, hogy a köznyelvnek a rádió útján, de más módon is mindjobban érvényesülő hatására a dunántúli *l*-ezés gyengülőben van. Megfigyelhetjük, hogy már az idősebbek beszédében is egyre kevesebb lesz az *ly* betűvel írt, de *l*-lel ejtett szavak száma: egyeseket *l*-lel mondanak, másokat *j*-vel, sőt vannak olyanok is (pl. *selypít*), amelyeket egyáltalán nem mondanak, mert más szóval fejezik ki magukat (pl. *pösze*).

Mindezek következtében a tanulónak nincs alkalma arra, hogy minden *ly* betűs szót *l*-es változatban is megismerjen. Ezért bizonytalanná válik, és adott esetben — pusztán ennek a szabálynak az alkalmazásával — nem tud helyesen dönteni. (Arról a tanulóról, aki olyan nyelvjárási területen él, amelyen sohasem hall egyetlen *gólá*-t, *goló*-t vagy *veszélles*-t sem, már ne is beszéljünk!)

Világos tehát, hogy a régi *szabál* egyre kevesebbet ér.

Mi újat hoznak ebben a kérdésben legújabb tankönyveink?

1. Az általánosiskolai nyelvtankönyvhöz készült kiegészítő (Helyesírási Tankönyv) felsorol több gyakran előforduló *ly* betűs szót, továbbá figyelmezteti a tanulót az *-ály*, *-ély* képzőre.

2. A gimnázium nyelvtankönyve a következőket állapítja meg: „Az *ly* használata régies sajtóság helyesírásunkban, használatát szavanként meg kell tanulnunk és be kell gyakorolnunk.“ (27. l.) Ezenkívül: „Jegyezzük meg, hogy az *-ály*, *-ély* képzőt helyesírásunk mindig *ly* betűvel írja.“ (86. l.)

Az *-ály, -ély* képzős szavakra vonatkozó helyesírási utasítás pozitívum. Ha azonban meggondoljuk, hogy

a) nem minden *-ály, -ély* végű szavunkban van *-ály, -ély* főnévképző (pl. *fertály, harkály, hodály, király, nadály; borbély, erkély, kastély, seregély*,

b) az *-ály, -ély* végűek csak töredékét jelentik az *ly* betűs szavaknak, — akkor be kell látnunk, hogy új tankönyveink sem igazítják el teljesen a tanulót a helyesírásnak ezen a területén.

Az *ly* betűs szavak helyesírására, pontosabban: az *ly*-nek a *j*-től való megkülönböztetésére mégis megtaníthatjuk tanítványainkat, ha a problémát akusztikai úton közelítjük meg, vagyis *a köznyelvi ejtés alapjáról indulunk el*.

A gimnáziumi nyelvtankönyvnek az az elgondolása, hogy az *ly* használatát *szavanként* tanítsuk és gyakoroltassuk, aligha valósítható meg. Erre nincs is szükség. Csupán azt kell elérnünk, hogy a tanuló adott esetben *maga* tudja eldönteni, *j*-t vagy *ly*-t kell-e írnia.

Hogyan juthatunk el ehhez?

Nincs egészen igaza az általános iskolai Helyesírási tankönyv Palijának, amikor azt állítja, hogy „az *ly* és a *j* megkülönböztetését semilyen szabály sem határozza meg“ (81). *Vannak ilyen szabályfélék*. Csak hogy ezek nem olyanok, mint a matematikaiak, hanem olyanok, mint a nyelvtani szabályok általában: legtöbbjét „kivétel erősíti“.

Hogy valamely szóban *j*-t vagy *ly*-t kell-e írunk, azt a következők megfontolásával dönthetjük el:

a) Csak a *lyuk* és a belőle képzett szavak kezdődnek *ly*-jel. (*A lány*, amelyet többek között Petőfi verseiből és Móricz írásaiból ismer a tanuló — Móricznál ugyan nem ritka a *jány* sem —, nem köznyelvi szóalak, ezért figyelmen kívül maradhat.)

b) Az olyan *egytagú* szavakban, amelyeknek a végén *j*-t hallunk, általában *j*-t is írunk.

Kivételek: *gally, hely, mely, mély, ily, mily, oly, boly, foly*(ik), *moly, süly, suly*.

c) Ugyancsak *j*-t írunk rendszerint azokban a *legalább kéttagú* szavakban is, amelyeknek a végén „*aj*“ hangzik.

Kivételek: *bivaly, guzsaly, karvaly, padmaly, tavaly*.

d) Ragtalan, jeltelen, képzőtlen (egyszóval: „végződésitelen“) egyszerű szavakban csak *jt, rj, ján, jén* hangkapcsolat fordul elő (*lyt, rly, lyán, lyén* tehát nem).

e) Azokban a ragozatlan, *legalább kéttagú szavakban* ellenben, amelyeknek az utolsó szótagjában *ja, je, jeg, jog, jög* hangzik, általában *ly*-t írunk.

Kivételek: *bója, búja, csája, héja, kopja, rája* (hal); *szója*, tuja; sajog, *vijjog, zsvajog* (vö. zsvaj).

f) Ugyancsak *ly*-t kell írni legtöbbször azokban a *legalább kéttagú* szavakban is, amelyeknek a végén *áj, ej, éj, oj, öj, uj* hallatszik. Kivételek: *lakáj, maláj, muszáj, papagáj, szeráj* (valamennyi idegenből való, viszonylag fiatalabb korú átvétel); *dőrej, Göcsej, röhej, zőrej*; — *ganéj, karéj, paréj, taréj* (valamennyi disszimilációs jelenség: *-aj* végű változatukat is használjuk); — *burzsuj, lebuj*.

Megjegyzés:

Van még kb. 30 olyan *ly* betűs *élő* szavunk, amelyet szabályba foglalni vagy nem lehet (pl. *kályha*), vagy nem érdemes (a csoportba tartozó szavak csekély száma miatt). Ezeket a következő félékben valóban egyenként kell megtanulnia és begyakorolnia a tanulónak. Ha azonban a fenti szabályokat és kivételeket, valamint a szabályokba nem foglalt mintegy 30 szót megtanulta, legalább 600 (kb. 220 *ly* betűs és 380–400 *j* betűs) „nehéz“ szó helyesírását sajátította el. Tudja, hogy mely szavakat kell *ly* betűvel írnia, s így egyben azt is, hogy melyeket *j*-vel.

„B“ csoport (I. osztály, II. félév)

1. Főnév, melléknév, ige

- a) *agg* (*aggály*, aggaszt, aggódik, *aggodalom*; *aggastyán*, aggság; aggkor, agglégény; elaggott)
- ajánl* (ajánlat, ajánlás, ajánlkozók; ajándék; felajánl)
- áld* (áldás, áldomás, áldoz; megáld; önfeláldozás)
- bal* (baloldali, balkéz); — *bocsát* (elbocsát, kibocsát, megbocsát)
- bosszú* (*bosszankodik*, bosszant, *bosszúság*; bosszúálló, *megbosszul*)
- csat* (csatol, *csatos*, csatlakozik); — *csepp* (cseppen; *cseppfolyós*, *cseppkő*)
- csügg* (csügged, *csüggedt*; elcsüggeszt)
- díj* (*díjaz*, *díjas*, díjtalán, díjnok; díjszabás, ösztöndíj; Kossuth-díj)
- éj* (éji; éjfél; éjjel; *éjtszaka*)
- fed* v. *föd* (fedél; befed); — *fedd* (fedés, feddő, *feddhetetlen*; megfedd)
- fellebbez*; — *fenség* (fenséges)
- függ* (függelék, függelem, függeszkedik, függeszt, független, függő, *függőleges*, függöny, *fügvény*; *felfüggeszt*, befüggönyöz, *fülönfüggő*)
- halad* (haladás, *halaszt*; haladószelemű; elhalad)
- héz* (héjas, héjaz; dinnyehéz)
- ifjú* (ifjúság; megifjul); — *ijed* (ijedelem, *ijedség*, ijedős, ijedt, *ijedtség*, ijeszt; megijed, ráijeszt)
- játsz-ik* (játshi; játszótér)
- jellem* (jellemes, jellemez, jellemtelen; jellemrajz, jellemvonás);
- jobb* (jobboldali, jobbszárny); — *keszkenő*; — *kesztyű*
- kör* (*köröz*, körzet; körorvos, *körút*, tanuló kör)
- küszköd-ik* (küszködés)
- meny* (*menyegző*, menyecske; menyasszony)
- menny* (mennyei, *mennyezet*; *mennybolt*, mennydörgés, mennyország)
- mérföld*; — *metsz* (metsző, metszet; lemetsz)
- nyíl-ik* (nyílás, nyílt, nyíltság; kinyílik)
- or-* (oroz; orgazda, eloroz); — *ormány*
- orr* (orrol; orrcimpa, orrfúvás, orrhangú, orrlyuk, nagyorrú; megorrol)
- szakáll*; — *szalag* (szalagfűrész)
- szellem* (szellemes, szellemi, szellemtelen)
- szíj* (szíjas, szíjaz; szíjgyártó, vállszíj; odaszíjaz)
- szól* (*szólal*, szólam, *szólás*, *szólít*, *szóló*; szólásszabadság; felszólít, megszólal)
- táj* (tájék, tájékoztat; déltájban); — *talpalatnyi*
- teljes* (teljesít, teljesítmény, teljesül; teljhatalmú)
- tetsz-ik* (tetszés; tetszésnyilvánítás, tetszhalott)
- ujjong* (ujjongás; felujjong)
- utca* (Kossuth Lajos-utca, zsákutca)
- vall* (vallás, vallat, vallomás; vallásháború, vallásszabadság)
- var*; — *varr* (*varrás*, varrat, *varró*, *varroda*; varrógép, varrónő, varrótű; varrottas; megvarr)
- virrad* (virradat, *virraszt*; felvirrad)
- b) *céh* (céhbeli, céhmester)
- cseh* (csehül áll. Csehszlovákia); — *düh* (dühvel)
- éh-* (*éhség*; *éhbér*, éhgyomorra, éhhalál, éhinség; éhségstrájk)
- juh* (juhval; juhús, juhnyáj); — *méh* (méhvel; méhész, méhkas)
- c) *adósság*, *békesség*, *bölcsesség*, *felelősség*, *frissesség*, *rosszaság*, *vigasság*
- d) *aggat*, *faggat*, *lyuggat*, *nyuggat*, *szaggat*

2. Egyéb szófajták

- át* (átgrik, áthalad, átáll, áthallatszik)
- valjebb*; — *bizony-* (*bizonyára*, bizonynal)

először; — *feljebb* v. *fellebb* (feljebbvaló, fellebbez)
honnán (ahonnan, sehonnan, valahonnan)
hozzá (hozzányúl, hozzászólás)
innen (innenső; eminnen, ugyaninnen)
kijjebb; — *lejjebb*; — *merre* (amerre, bámerre, semerre, valamerre)
merről (amerről, bámerről, semerről, valamerről)
mihelyt; — *mindjárt*; — *mindnyájan*; — *nemcsak*
onnan (amonnan, ugyanonnan); — *össze* (összes, összhang, összefolyik)
semikor; — *semmi* (*semmisség*, *semmis*, *semmisség*; *semmiféle*; megsemmisít)
vissza (*visszás*, *visszásság*, *visszája*; *visszaér*, *visszeres*, *visszfény*, *visszhang*,
visszhangzik; *visszaad*, *visszafolyik*; *összevisszaság*)

3. Idegen szavak

anarchia, *fasiszta*, *imperialista*, *karrier*, *kongresszus*, *korrepetál*, *marxista*, *marxizmus-leninizmus*, *mechanikus*, *paralel*, *progresszív*, *szocializmus*, *szovjet*, *sztahanovista* (Sztahanov-mozgalom), *sztrájk* (sztrájkol), *technika*, *terror* (terrorbanda, terrorizál, terrortámadás).

4. Megtanulandó ly betűs szavak

dölyf, *esztergályos* (esztergályoz; vasesztergályos), *feszélyez*, *golyó* (golyóbis; kigolyóz), *golyva*, *gömbölyű* (gömbölyít, gömbölyded), *helyes* (helyesbít, helyesel, helyesség, helytelen; helyesírás), *hólyag*, *hüvelyk* (hüvelykujj), *kályha*, *kölyök*, (*kölykezik*), *mályva*, *nyoszolyólcány*, *petrezselyem*, *selyem* (selymes), *süllyed* (süllyedés, süllyeszt; elsüllyeszt), *vályú*.

„C” csoport. (II. osztály. I. félév.)

1. Főnév, melléknév, számnév, ige

bakancs, *bélel* (bélés), *billió*, *biztos* (biztosít, biztonság), *bólintgat*, *esalán*, *esapda*, *csengettyű*, *csipa* (csipás), *dugattyú*, *fárad* (*fáradtság*, *fáradt*, *fáradtság*), *fokhagyma*, *gorilla*, *guggol*, *gyapjú*, *hírhedt*, *íj* (íjas, íjasz), *istálló*; *izzad* (izzadt, *izzadság*, *izzadtság*), *jólet*, *jóllét*, *kacsingat*, *kocsonya*, *könny* (könnyes, könnyezik; könnyzaeszkő, könnyesepp, krokodilkönny), *könnyű* (könnyed; könnyelmű), *köpeny*, *közömbös*, *lábad* (lábadozó), *labda*, *lakzi*, *lakos* (lakosság; lakosságesere), *lélekzik* (lélekezés, léleket; fellélekezik), *meggy* (spanyolmeggy), *meztelen*, *milliárd*, *millió* (milliómos), *olt* (oltás, beolt; tűzoltó), *pellengér* (pellengérré állít; kipellengérez), *poggyász* (személypoggyász), *rekettye*, *sakk* (sakkmester, sakk-klub), *szalonna*, *szegfű* (szegfűszeg), *szenny* (szennyes, szennyez; szennyvíz; beszennyez), *szőlő* (szőlőfürt, szőlővessző), *szükség* (szükséges, szükséglet; szükségyszerű), *tekinget*, *telik*, *uzsonna*, *vagon*, *züllik* (züllés, züllött, züllöttség; elzüllik).

2. Egyéb szófajták

széjjel (széjjelszalad; szerteszéjjel), *vajjon* v. *vajon*.

3. Idegen szavak

allegória (allegorikus), *alliteráció*, *bacillus* (bacilusháború, bacillusgazda), *biliárd* (biliárdozik; biliárdasztal, biliárdgolyó), *darwinizmus*, *differentia*, *disszidál*, *expedició*, *expressz* (expresszlevél), *extra*, *intelligens* (intelligencia).

4. Megtanulandó ly betűs szavak

béklyó, *csobolyó*, *gombolyag*, *keselyű*, *polyva* v. *polyva*, *pulyka*, *selypít*, *sólyom* (solymár), *sulyok* (sulykol).

5. Rövid u, ü főnevek végén

Azokat a főneveket, amelyeknek a végén *u* vagy *ü* hangot hallunk, általában hosszú *ú*-val, *ü*-vel kell írunk. Van azonban néhány olyan főnév, amely rövid *u*-ra, *ü*-re végződik. Ezek:

alku, áru, bábu, batyu, daru, falu, gyalu, hamu, kapu; lapu; saru; satu; szapu; szaru, zsalu; bürrü, eskü, gyepü, ürü; továbbá az efféle becézett szóalakok: *anyu, apu, Samu, Pityu* stb.

(Teljesség kedvéért csupán megemlítjük a következő, részben még ma is idegen szavakat: *adu, emu, hindu, kakadu, kenguru, mandzsu, marabu, ragu, tabu; debü, menü, parvenü, revü*.)

„D” csoport. (II. osztály. II. félév)

1. Főnév, melléknév, ige

agancs, árbo (árbockosár, félárboera eresztett), *átalány, átall, atilla, bágyad* (bágyadás, bágyadt, bágyadtság, elbágyad), *bogáncs, cikázik, cupog csekk* (csekk számla, csekk-könyv), *élsdi, fül* (fülő), *fullad, genny* (gennye(d)-zik; elgennyed), *gyül* (gyülekony), *gyullad* (tüdőgyulladás; begyullaszt), *gyül-ik* (gyülés; gyülekszik, gyülemlik), *iktat* (iktató, iktatás; iktatókönyv), *hadd* (hadd higgye!), *hanyatl-ik* (hanyatlás; lehanyatlik), *heged* (hegeszt, hegesztő), *higgad* (higgadt, higgadtság; lehiggad), *icce, kakukk* (kakukkol), *kandalló, kapzsi, képzel* (képzelet, képzelődik; elképzel), *lobbot vet, máll-ik* (mállékony), *messzely, mezsgye, nefelejcs* (virág!), *odáz* (elodáz), *ódsi, porcelán, pufog, pünkös*d, *szabadkoz-ik* (szabadkozás), *tettet* (tettetés, tettetés, tetteti magát), *tösgyökeres, tus* (tusol; eltusol), *üget* (ügetőverseny), *ülep* (ülepedik; leülepszik), *ványadt*.

2. Egyéb szófajták

bezzeg, csinján (csinján bánik vele), *egyszersmind* (egyszersmindenkorra), *egyszóval* (de: egy szóval), *hagyján, hanyatt* (hanyatt esik; hanyatt-homlok; *hiján* (hija van; foghijas), *jöllehet, mennél* (mennél kevésbé), *minél* (minél kisebb).

3. Idegen szavak

agresszió (agresszív, agresszor), *akkord, azbeszt, balett* (balettecipő, balett-táncosnő; *balerina*), *barakk* (barakkalakás, baraktábor, barakk-körzet), *barikád, barokk* (barokkos, barokk stílus), *bizarr, bojkott* (bojkottál), *boksz* (bokszol; bokszmeccs, bokszmérkőzés), *briliáns* (briliánsgyűrű), *celluloid, centenáris* (centenárium), *effektív, egzaltált, egzisztencia, egzotikus, eksztázis, idill* (idillikus), *irredentizmus, kartell, mammut, millenáris* (millennium), *raffinált*.

4. Megtanulandó ly betűs szavak

bolyhos, gabalyodik (összegabalyodik, belegabalyodik), *golyhó, ölyv, sulyom, toklyó*.

A négy csoport összesen 419 (114 + 123 + 97 + 85) szót foglal magában. Ezek jó bevésésével és az *ly* használatára vonatkozó szabályok ismeretével a származékokkal együtt kb. 1500 „nehéz” szó helyesírását sajátítja el a tanuló. Nem kell bővebben fejtegetni, hogy ez mit jelent a helyesírás-tanítás eredményessége szempontjából.

Néhány szót még a módszerről!

A helyesírás-tanítás végső soron akkor éri el célját, ha a tanulóban olyan készséget fejleszt ki, hogy a tudatában megjelenő szó betűképét szinte automatikusan veti kifogástalan formában papírra. Készségét azonban csak alapos gyakorlat hozza létre. Tanításunknak ezért nélkülözhetetlen eszköze az állandó gyakoroltatás.

A helyesírási gyakorlatnak általában kétféle formája van.

Az egyik a tanár *diktátumának* a lejegyzése. Ennek elsődleges célja az ellenőrzés, az arról való meggyőződés, hogy a tanulók egy bizonyos egység ismeretét milyen mértékben sajátították el.

A jó diktátum nem zsúfolja a nehézségeket, nem erőszakolt, hanem inkább a fogalmazó gyakorlat benyomását kelti. Egyáltalán nem szolgálja a kívánt célt az efféle, kiagyalt mondatrémek: „Menj, menyem, a mennybe!” Egy századeleji helyesírási gyakorlókönyvben olvastam a következő mondatot: „A színészek karddal a kezükben énekelték a kardalt”. Jóval kevésbbé mesterkéltné, mint az előbbi, de mégsem kifogástalan.

Miért nem tarthatjuk megfelelőnek az ilyen mondatokat?

Azért, mert olyan szavak leírásához, amelyeket a tanulónak kizárólag *nyelvtani* ismeretek alapján kellene tökéletes biztonsággal helyesen írnia („menj”, „karddal”), felesleges „figyelmeztetőket” mellékelnek („meny”, „menny”, ill. „kardal”), amelyek éppen a nyelvtani tudatosságot homályosítják el. A tanuló ilyenkor általában nem azért írja két *d*-vel a „karddal” szót, mert tudja, hogy teljes hasonlással (pótlónyújtással) van dolga, hanem azért, mert a más jelentés miatt szükségesnek érzi megkülönböztetni (esetleg az elkövetett hiba utólagos javításával) az egy *d*-vel írt „kardal”-tól.

De azért bizonyos esetekben van jogosultságuk az ilyen „kardalos” mondatoknak is. Amikor a helyesírás fontosságáról akarjuk meggyőzni a felszínesebb tanulót, amikor pl. be akarjuk mutatni, hogy a mássalhangzó megkezdése az értelem megváltozásával járhat („halhatatlan” — „hallhatatlan”), olyankor jó szolgálatot tesznek.

A diktátum összeállításában természetesen az az ismeretanyag irányít bennünket, amelynek elsajátítását ellenőrizni kívánjuk. Kétségtelen, hogy a jó szöveg lelkiismeretes előkészület gyümölcse, a rögtönzés rendszerint értéktelen.

A gyakorlás másik formája a helyesírási házi feladat. Erre különösen a fentebbi csoportok anyagának begyakorlása céljából van szükség. Az első két osztály egy-egy félévének kezdetén leíratjuk az illető félévre kijelölt alapszavakat és fontosabb származékokat, és minden szót megsorszámoztatunk. A tanulók ezután óráról órára ilyen házi feladatot is kapnak: „Írjatok egy-egy olyan mondatot, amelyben a 9., 17., 23., 45. és 63. szavunk szerepel!” Vagy: „Írjatok öt olyan mondatot, amelyben *-úly* végű főnév van!” Az előbbi feladat egy-egy kritikus szót tekintve természetesen másolás, de éppen ez a jó benne, mert hiszen az illető szavak begyakorlása a cél.

A helyesírási gyakorlatok eredményességének három fontos feltétele van: 1. a következetes *ellenőrzés*, 2. a munka minél gyakrabban történő *osztályozása* és 3. a hibák *gondos javítása*, ill. *javíttatása*.

A helyesírási házi feladatok tanári ellenőrzése a dolog természete szerint csak kémpróbaszerű lehet. Az ellenőrzésbe azonban befele kell vonnunk a tanulókat is. Minden tanuló munkáját tanulópárja ellenőrzi óráról órára és felelősséggel. Nagyon kevés ismeretössé tehetjük ezt, ha a füzetek megvizsgálásakor nem a füzet tulajdonosát, hanem ennek taunlopárját vonjuk felelősségre a javítatlanul maradt hibákért.

A diktátum-gyakorlatokat minden alkalommal gyűjtjük be, javítsuk ki és osztályozzuk is meg!

A tanuló fejlődése szempontjából döntő, hogy elkövetett vétségeit esetről esetre gondosan kijavítsa. Jól bevált eszköze ennek a helyesírási gyakorlófüzet. A tanuló ebbe a füzetbe *helyesbített* alakban jegyzi be az elhibázott szóalakot. Minden bejegyzés után egy-két sort üresen hagy, majd óráról órára ír egy-egy sort az illető szóból, míg az üresen hagyott hely be nem telik.

Csak a rendszeres és ferveszerű munka útján juthatunk jó eredményekhez. Csak ezen az úton érhetünk el magyartanításunk egyik fontos céljához: a helyesírási szempontból is kifogástalan érettségi dolgozathoz.

FÜGGELÉK

I. Emlékeztető tábla az *ly* és *j* megkülönböztetéséhez.

Az „A“ csoportbeli szabályok bevésését elősegíthetjük, ha megfelelő nagyságban emlékeztető falitáblát készítünk a következő formában:

1. *lyuk*
2. — *j*
gally, hely, mely, mély, ily, mily, oly, boly, foly(ik), moly, súly, süly.
3. (—) — *aj*
bivaly, guzsaly, karvaly, padmaly, tavaly.
4. *jt, rj, ján, jén*
5. (—) — *lya, (lye, lyeg, lyog, lyög)*
bója, buja, csája — héja, kopja, rája — szója, tuja, sajog, vijjog, zsvajog.
6. (—) — *ály (ely, ély, oly, öly, uly)*
lakáj, maláj, muszáj, papagáj, szeráj, delej, dörej, Göcsej, röhej, zőrej, ganéj, karéj, paréj, taréj, burzsuj, keruj.

A sorszámok soraiiba jutó „szöveget“ nagyobb betűkkel írjuk fel, és pl. élénk piros színnel színezzük. Ezek a sorok mutatják a szabályt. A kisebb betűkkel és eltérő színben feljegyzett szavak a kivételek. A csoportok szimmetrikus elrendezése könnyíti a vizuális emlékezet munkáját.

II. Gyakorló anyag az *ly* betűs szavak helyestrásához.

1. *-lya végű szavak:* boglya, borbolya, cibolya, csáklya, csigolya, csimpolya, csoroszlya, csuklya, datolya, fáklya, furulya, gálya, gólya, gomolya, gulya, ibolya, kopolya, korcsolya, máglya, mulya, nadragulya, naspolya, nyavalya, Orsolya, pálya, pocsolya, pólya, pulya, rigolya, rokolya, saroglya, sikolya, skatulya, sólya, szablya, opolya, zsálya.
2. *-lye végű szavak:* dereglye, derelye, ereklye, gereblye, gödölye, hülye, zsemlye.
3. *-lyeg végű szavak:* bélyeg, émelyleg, tévelyleg.
4. *-lyog végű szavak:* ámolyog, bolyog, gomolyog, hályog, imbolyog, kóvályog, mosolyog, sompolyog, tályog, támolyog, vályog, viszolyog.
5. *-ály végű szavak:* aggály, akadály, apály, aszály, borzadály, dagály, fertály, harkály, hatály, hodály, irály, ispotály, kiály, kiistály, lakály(os szoba), lapály, Mihály, mordály, muskotály, nadály, osztály, ragály, siály, szabály, tartály, uszály, vizzály.
6. *-ely végű szavak:* cikkely, cseimely, enyhely, gerely, gerendely, Gergely, hüvely, kehely, kesely (lábú), kétely, korhely, messzely, métely, p ehely, pendely, persely, pikkely, székely, tengely, tégely, zsindely.
7. *-ély végű szavak:* beszély, borbély, csekély, engedély, erély, erkély, esély, estély, fekély, feszély(ez), fortély, fustély, görvély, karabély, kastély, kedély, Keresztély, kevély, kordély, kvártély, rejtély, rostély, segély, sekély, segegély, szegély, személy, szentély, szenvedély, szeszély, tekintély, teiebély, ünnepe ly, veszély, vetély(társ), vőfély.
8. *-oly végű szavak:* bagoly, baraboly, coboly, fogoly, gomoly, Ipoly, Károly, komoly, konkoly, mosoly, páholy, pisztoly, ráspoly, sávoly, sikoly, sipoly, sonkoly, szipoly(oz), tarsoly, téboly, topoly, zuboly, zugoly, zsámoly, zsávoly, zomboly.
9. *-öly végű szavak:* bögöly, göböly, köpöly(öz), pöröly, tönköly, törköly.
10. *-uly végű szavak:* fuszuly, gőbuly(ka), paszuly.

A KIS SZOVJETNÉPEK IRODALMI NYELVÉRŐL ÉS SZÓTÁRAIRÓL

Írta: Lakó György

A második világháború óta egyre-másra jelennek meg a Szovjetunióban az ott élő kis népek irodalmi nyelvének szótárai. Mivel mindezek a népek a legszorosabb politikai, gazdasági és művelődési kapcsolatban élnek az orosz néppel, e kapcsolat nyomai nagy mértékben tükröződnek e népek nyelvében is. Főleg a nyelvek szótári szókészlete az a terület, amelyen világosan megmutatkozik az orosz nyelv hatása. De a kis népek nyelvének jelene és jövője szempontjából nem az a természetes folyamat a legfontosabb, hogy nyelvük újabb és újabb orosz jövevényszavakat vesz át. A szovjet népek művelődése szempontjából sokkal nagyobb jelentősége van annak a tudatos, tudományos nyelvteremtő, illetőleg nyelvformáló tevékenységnek, amelyet a szovjet tudósok a lenini-sztálini nemzetiségi politika szellemében a kis népek irodalmi nyelvének megteremtése és nyelvi kultúrájának fejlesztése érdekében fejtettek és fejtenek ki.

Először arról a munkáról kell szólnunk, amelyet a szovjet tudósok a háború után megjelent szótárak kiadása előtt végeztek el. Alapvető nehézségek leküzdése, elemi hiányok pótlása volt az első feladatuk, hiszen jórészt olyan népek nyelvéről volt szó, amelyeknek a cárizmus politikája miatt nemcsak hogy kialakult irodalmi nyelvük és irodalmuk, de még írásuk sem volt. Mindenekelőtt tehát ábécéket kellett kidolgozni számukra. Eleinte sok nyelv számára latinbetűs ábécét állítottak össze, később azonban célszerűbbnek találták a cirillbetűs ábécé alkalmazását. Ez jelentékenyen megkönnyítette és meggyorsította a nemzeti írás meghonosodásának a folyamatát, persze elsősorban az oroszul már írni-olvasni tudók számára.

Az új irodalmi nyelvek kidolgozása, sőt már maga az új ábécék összeállítására rendkívül nehéz feladat volt. Figyelembe kellett venni a kérdéses nyelvek nyelvjárási tagoltságát, mérlegelni kellett az egyes nyelvjárások elterjedtségét. El kellett dönteni, hogy — a nyelvjárások használoinak számát, a nyelvjárások viszonylagos nyelvi tisztaságát szem előtt tartva — melyik az a nyelvjárás, amelyik jelentőségénél és földrajzi helyzeténél, a többi nyelvjáráshoz való viszonyánál fogva legalkalmasabb arra, hogy a létesítendő irodalmi nyelv alapjává váljék. Az ilyen irányú vizsgálatok több esetben arra az eredményre vezettek, hogy egy-egy nyelv nyelvjárásai olyan mértékben eltérnek egymástól, hogy beszélőik számára egy közös irodalmi nyelv nem alkotható: ha az egyik nyelvjárást tennék meg az irodalmi nyelv alapjául, azt nem értenék meg a másik nyelvjárás beszélői és fordítva. Ez volt a helyzet például a mari (cseremiszi) népnél. Az ú. n. hegyi és erdei cseremiszi nyelvjárások kiejtésben és szókinésben annyira eltérnek egymástól, hogy szinte külön nyelveknek lehet őket tekinteni, s ha egy hegyi és egy erdei cseremiszi néhány heti együttlét után meg is érti egymást, az írás-olvasás tanítása bizonyára nagy nehézségbe ütközött volna, ha egy hegyi cseremiszi gyerekeknek erdei cseremiszi ábécés könyvhől kellett volna tanulnia vagy fordítva (vö. Beke Ödön: Nyr 55:53). Annak az igazolására, hogy a két cseremiszi főnyelvjárás mennyire eltér egymástól, hivatkozhatunk például arra, hogy a hegyi cseremiszhez tartozó koznogyemjanszki nyelvjáráshoz a többszám jele $- \beta^2 l \ddot{a}$, míg az erdei cseremiszhez számító ursumiban viszont $- \dot{s} \ddot{a} m \ddot{a} \ddot{s}$. — számottevő különbség van továbbá a két nyelvjárás csoport szerint a praesens perfectum és a tagadó ige ragozásában. A szókinés jelentős különbözőségét már csupán az a körülmény is valószínűvé teszi, hogy az egyes cseremiszi nyelvjárások a különféle idegen hatásoknak más-más mértékben voltak és vannak kitéve. A csuvasokkal ma már csak a nyugati cseremiszek érintkeznek. A tatár hatás jóval erősebb a keleti (permi és ufai) nyelvjárásban, mint például a krasznojkasajszkiban. Az orosz nyelv erősebben hatott a nyugati nyelvjárásokra, mint a keletiekre, s minél keletebbre megyünk, annál kevésbé érezhető az orosz hatás. Jelentős súllyal esik latba az a szempont is, hogy a cseremiszek népesebb, nyugati csoportja a keleti csoporttól teljesen elkülönült. Ezért olyan természetes folyamatok, mint a nyelvjárások érintkezése, kölcsönhatása vagy keveredése, alig könnyíthetik meg egy közös irodalmi nyelv megértését és használatát. A cseremiszi nyelv egyik kiváló ismerője, Wichmann Yrjö is kiemeli (SUS. Aik. XXIV, 3), hogy például az ursumi cseremiszek nyelvjárása annyira eltér a nyugati, különösen pedig a hegyi cseremiszi nyelvjárásoktól, hogy e nyelvjárások beszélői alig értik meg egymást. Ily körülmények között csak a valóságos helyzet helyes mérlegelését láthatjuk a szovjet tudósoknak abban az eljárásában, hogy külön hegyi és külön erdei cseremiszi irodalmi nyelvet létesítettek.

Nem volt jobb a helyzet a mordvinoknál sem. Tekintettel arra, hogy az erza- és a moksa-mordvinok nyelve is annyira különbözik egymástól, hogy a kölcsönös megértés nagy nehézségekbe ütközik, végül itt sem volt más választás, mint külön ábécét összeállítani és külön irodalmi nyelvet teremteni mindkét nyelvjárás beszélői számára.

Ugyancsak két irodalmi nyelvet kellett alkotni a komi (vagy zürjén) nép számára. Külön irodalmi nyelvük van a Komi Köztársaság lakóinak s a tőlük többé-kevésbé elszigetelten élő permjakoknak, azaz permi nyelvjárást beszélő zürjéneknek — tekintettel arra, hogy a két népcsoport nyelve eléggé eltér egymástól.

De nem csupán a különféle nyelvek nyelvjárási tagoltsága volt az egyetlen nehézség, amellyel az irodalmi nyelvek megalkotóinak küszködniök kellett. Hasonló nagy nehézséget jelentett az a körülmény is, hogy a kérdéses nyelvek hangállománya lényegesen eltér az orosz nyelv hangállományától. Egyfelől tisztázni kellett tehát, hogy az irodalmi nyelv alapjául szolgáló nyelvjárásnak melyek a fonémjai,¹ másfelől meg kellett találni a módját annak, hogy — megtartva alapul a cirillbetűs alfabétumot — jelölni tudják az olyan hangokat is, amelyek az orosz hangállomány számára idegenek. Megoldásul ez esetben több eljárás mód adódott: egyes cirillbetűket bizonyos alaki módosításokkal (ékezettel, pontokkal ellátva) is használatba vettek (az eredetihez hasonló hangértékben), másokat, amelyeknek orosznyelvi hangértékükben nem lett volna lényeges funkciójuk a kérdéses idegen nyelv alfabétumában, az utóbbiban olyan új funkcióban alkalmazták, amelynek a jelölésére a kérdéses idegen nyelv szempontjából multhatatlanul szükség volt. Szükség esetén a cirillbetűs alfabétumnak latin betűvel való kiegészítése is sor került. Mellékjeles cirillbetűket találunk például a votják alfabétumában. Ugyanebben helyet foglal a cirill ábécében ismeretlen ö betű (a hátul képzett, azaz veláris *e* jelölésére). A cirillbetűk főfunkciójának megváltoztatására pedig jó példát szolgáltat a votják alfabétumon kívül az erzä-mordvin ábécé, ahol a cirill *e-3* betűpár nem a *j*-vel vagy a *j* nélkül való ejtés jelölésére, hanem — szóbeliséjében — a zárt *ë* —, illetőleg a nyílt *e*-féle hangok közti különbség feltüntetésére szolgál.

Az új alfabétumok összeállítására után a szovjetunióbeli kis népek nyelvén hamarosan számottevő irodalom keletkezett. Iskolakönyvek jelentek meg, lefordítottak politikai tárgyú könyveket, füzeteket, gazdasági és ipari szakkönyveket, kiadtak ismeretterjesztő (pl. közegészségügyi) füzeteket, műfordításokat, később újságokat, folyóiratokat, sőt eredeti szépirodalmi alkotásokat is. Természetes, hogy az új, tartalmában szocialista, de nyelvében nemzeti irodalom fejlődésével az új irodalmi nyelvvel szemben egyre több új igény merült fel s a témakörök gazdagodásával újabb és újabb hiányok váltak érezhetőkké. Rendet kellett teremteni a helyesírás terén, gazdagítani kellett a szókincset s meg kellett alkotni az irodalmi nyelv használatának nyelvtani szabályait. Az iskolai oktatás, a nyelvtanulás szükségessége, a fordítói tevékenység, a nyomdászok munkája s a gyakorlati élet érdekeinek egész sora tette mindezt szükségessé és időszerűvé. Így születtek azután új szótárak, amelyek elsősorban a szókincessel kapcsolatos igények kielégítését szolgálják, de elvi alapú helyesírásukkal a helyesírás szabályozásához, sőt — nyelvtani vázlateik útján — az irodalmi nyelvhasználat szabályainak a megalkotásához is hozzájárulnak.

A finnugor nyelvek köréből egy-két szótár (Sahov komi-orosz és Vasziljev mari-orosz szótára) már a második világháború előtt megjelent. A szótárirodalom egészen rendkívüli méretű fellendülését azonban a második világháború után, azóta észleljük, amióta a szótárak kiadását az idegen nyelvi és nemzeti szótárak moszkvai állami kiadóhivatala vette a kezébe. 1948 óta egy orosz-baskir, orosz-tunguz, egy ojrot-orosz, egy orosz-karakalpak, egy orosz-erzä, egy moksa-orosz, egy erzä-orosz, egy komi-orosz, egy mari-orosz, egy udmurt-orosz és két orosz-nyenyec szótár, illetőleg hírük jutott el hozzánk.

¹ Azaz: melyek azok a hangjai, amelyek nem cserélhetők fel egy másikkal, a nélkül, hogy ennek következtében értelemzavar ne keletkezzék.

Mivel mindezeket a szótárakat gyakorlati szempontok hívták életre, természetes, hogy e szótárak az illető népek irodalmi és köznyelvének a szókincsét nyújtják s nem törekednek arra, hogy — például tudományos szempontokat szem előtt tartva — a nyelvjárások szóanyagát is felöleljék. Nem egy ilyen új szótár az első (nagyobb szabású) kísérlet a kérdéses nyelv szókincsének összefoglalására, illetőleg: ha megelőzték is őket kisebb-nagyobb szótárak és szójegyzékek, ezek már rég elavultak, hozzáférhetetlenek voltak s vagy sohasem tudták, vagy pedig ma már egyáltalában nem tudnák kielégíteni a gyakorlati élet szükségleteit. „A nyelv közvetlen kapcsolatban van az ember termelő tevékenységével és nemcsak termelő tevékenységével, hanem az ember minden egyéb tevékenységével is, munkájának valamennyi területén, ... egyszerre és közvetlenül tükrözi a termelésben beállott változásokat... A nyelv, különösen szótári szókészlete, majdnem szakadatlan változás állapotában van“ — írja Sztálin elvtárs (Marxizmus és nyelvudomány 10—1). A szótáraknak elsősorú feladatuk tehát, hogy tükrözzék a nyelv szókészletében végbement változásokat. Ezért természetes, hogy az új szovjet-únióbeli szótárak szerzői is különös figyelmet fordítottak arra, hogy munkájuk hű képet adjon a Szovjetunió népeinek életmódjában, politikai, társadalmi és gazdasági életében végbement ama változásokról, amelyeket a Nagy Októberi Szocialista Forradalom idézett elő. Ismeretes, hogy e változások mily gyökeresek voltak az élet minden terén. Nyilvánvaló tehát, hogy a szótárírók feladata nem csak azért volt nehéz, mert (megfelelő) szótár-irodalmi előzmények nélkül fogtak a munkához, hanem azért is, mert a politikai, társadalmi, stb. változások igen nagymértékűek voltak.

Hogyan mennek végbe a szókincsbeli változások? — „Az ipar és a mezőgazdaság, a kereskedelem és a közlekedés, a technika és a tudomány állandó fejlődése megköveteli a nyelvtől szótárának kiegészítését olyan új szavakkal és kifejezésekkel, amelyek szükségesek azok munkájához“ (Sztálin, id. m.). A szükséges új szavakat a nyelv részint önmagából teremti meg: meglévő tövekből új képzett szók és meglévő szavakból új összetételek alkotása útján, részint pedig kölcsönzi — rendszerint annak a népnek a nyelvéből, amelyiknek hatására a gazdasági, politikai, társadalmi, stb. változások végbemennek.

A Szovjetunió kis népei szókincsük szükségessé vált bővítése céljából bőven éltek mindkét lehetőséggel. Szép számmal találunk nyelvújítási szavakat például az irodalom és a nyelvtan új szaknyelvében. Az erzá-mordvinban a *költő* neve (az oroszból kölcsönzött *поэт* mellett) *морыця*, ami nem egyéb, mint a *морамс* 'петь; énekelni, dalolni' igének egyik igeneve. A votjákban ugyanennek a fogalomnak *кылбурчи* a neve, ami az ugyancsak nyelvújítási *кылбур* 'стихотворение, költemény' szó-*éi* képzős származéka, vö. (Munk.) *kli* 'nyelv' + *bur* 'jó' (hasonló *bur* utótagú összetételek: *žec-bur*, 'jólét, jó mód; áldás; vagyon, jószág', *šud-bur* 'áldás', *sil'-bur* 'tisztelet', *van-bur* 'vagyon, jószág'). Előszó az erzáben *икельце вал*, vö. *икель, перёдчиц*; elülső első + *бал* 'слово; szó', a votjákban *азькыл*, azaz a 'elő' + *kil* 'szó'. Szótár az erzáben *валкс*, ami a *вал* 'слово; szó' gyűjtőnévképzős származéka. *Rag* a votjákban *кыллун* = *kil* 'szó' + *pun* 'vég', *szótló* ugyanott *кылвыжы* = *kil* 'szó' + *viži* 'gyökér'. Más tudományok szaknyelvébe tartozó nyelvújítási szavak közül álljanak itt példaként a következők: a erzá-mordvinban *földnyelv* 'мастор кырба' = (Paasonen) *mastor* 'föld' + *kirga* 'nyak' (tulajdonképp tehát 'földnyak'), — *összeadás* 'вейс нутама', vö. *вейс* 'вместе; együtt' és *нутама* 'положить; tenni, helyezni', — *kivonás* 'саема': a (Paasonen) *sajems* 'venni, elvenni' ige névszói származéka, — *szorzás* *лам. кстэма*: az előbbihez hasonló képzett főnév a *ламокстэмс* 'увеличить умножить; megnagyobbít, szaporít, megsokszoroz, megszoroz' igéből, amelynek alapszava (Paasonen) *lamo* 'sok', — *osztás* *явона*: a (Paasonen) *javoms* 'osztani, stb.' ige származéka. Persze a nyelvújítás nem korlátozódott tudományos műszavakra; a legkülönfélébb fogalomkörökre tartozó szavak között találunk nyelvújítási alkotásokat. Például: *hordár* az erzá nyelvben *кантниця*“

кантиля, vö. (Paasonen) *kandoms* 'hozni, vinni', votjákul: нуллъсь, vö. (Munkácsi) *nullî* 'hurcolni', — *tanu* votjákul аџуц, tulajdonkép 'látó', vö. (Munkácsi) *адъ* 'látni', stb. Nyelvújítás útján kapták nevüket a nyenyec nyelvben, is olyan fogalmak, mint például *utca* (szósz. 'az a hely, ahol járni szokás'), *gözhajó* (tulajdonkép 'tüzes hajó'), *dívány* (tkp. 'hosszú szék'), stb.

A szókinés bővítése terén a nyelvújításnál jóval nagyobb szerepet játszott a szókölcsönzés. Természetes, hogy a Szovjetúnióban lakó népek főleg az orosz nyelvből vették át az új szavakat. Persze ezek a szavak igen jelentékeny részben az orosz nyelvben is jövevényszavak: olyan latin alapú, nemzetközi szavak, amelyek a legtöbb európai nép nyelvében élnek, tehát ú. n. műveltségi vándorszavak. Ezek java része megvan az új szótárak tanúsága szerint valamennyi kis szovjet nép nyelvében, de ha egyikük-másikuk hiányzik is egy-egy nyelv szótárából, ebből nem szabad arra következtetnünk, hogy a kérdéses fogalom és szó az illető nép nyelvében ismeretlen lenne. A szó hiányának az esetek többségében csak az lehet a magyarázata, hogy az új szótárak nem egyforma terjedelműek, s közülök a kisebbekben nem kaphatott helyet ugyanannyi, például technikai műszó, mint amennyi a nagyobbakban van.

Egy kis ismertetésben mégcsak meg sem kísérelhetjük, hogy a cárizmus alatt még annyira elmaradt, műveletlen kis népek nyelvének jövevényszók átvétele útján való gazdagodásáról képet adjunk. Hiszen a nyelvek szókészletének jövevényszók útján való gazdagodása a legszorosabb kapcsolatban van új fogalmak keletkezésével, illetőleg ismertekké válásával, azaz: a politikai és a társadalmi élet megváltozásával, a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem fejlődésével. Amilyen méretűek voltak a változások s amilyen nagyszabású a fejlődés, majdnem ugyanolyan arányban gazdagodik a fejletlenebb népek szókészlete új jövevényszavakkal. Érthető tehát, hogy a kis szovjet népek nyelvében a legkülönbözőbb fogalmi körökben találkozunk orosz jövevényszavakkal. A politikai és társadalmi élet orosznyelvi szókinéséből átkerültek például ay ilyenek, mint *автомия* 'önkormányzat', *абсолютизма* 'önkényuralom', *а ан ард* 'élesapat', *государство* 'állam', — a kereskedelmi élet és közlekedés nyelvéből: *корреспондент* 'levelező', *автобус* 'autóbusz', *трамвай* 'villamos', *транспорт* 'szállítás', — a mezőgazdaság nyelvéből: *колхоз* 'kolhóz', *комбайн* 'kaszáló csepőgépj, aratógépj', *трактор* 'traktor', *сезалка* 'vetőgépj', — az ipar nyelvéből: *электричество* 'villamosság', *трансформатор* 'transzformátor', *корректуря* 'kefelevonat', — az irodalmi és a művelődési élet köréből: *литература* 'irodalom', *автобиография* 'önéletrajz', *театр* 'színház', *абонемент* 'előfizetés', — a hadászat köréből: *авиабазя* 'repülőbázis', *авиабомба* 'repülő-bomba', *автомат* 'géppisztoly', *самолёт* 'repülőgépj'. stb. A jövevényszavak átvétele természetesen a szókinés sokszoros gazdagodását jelenti, mert a nyelv valamennyiből különféle származékokat képez, illetőleg az összetételek egész sorát alkotja meg segítségükkel.

Az új szótáraknak a népnyelvhez való viszonya szótáranként némileg eltér, de szerzőik általában nem tekintették feladatuknak a népnyelv szókinésének összegyűjtését. Mindamellett a votják szótár az általánosan használt szavakon kívül tartalmazza a votják népélet jellegzetes szavait s az olyan nyelvjárási szavakat is, amelyek eléggé elterjedtek és hozzájárulhatnak az irodalmi nyelv gazdagításához. Az erzá-orosz szótárban is vannak néprajzi szavak, amelyeknek ismerete hasznos lehet a tudomány megfelelő területeinek művelői számára. Leggazdagabb a népnyelvi szókinése a moksza-orosz szótárnak. A szerzők felvették szótárukba minden olyan nyelvjárási szót, amelyik előfordul a folklórban és az egykorú moksza irodalomban, sőt vannak a szótárban olyan szavak is, amelyek csak a népnyelvben, illetőleg csak a folklórban fordulnak elő. Ennek az a magyarázata, hogy a fiatal moksza irodalmi nyelv, fejlődésének kezdeti szakaszát élvén, mohón szívja magába a különféle nyelvjáráásokban élő szókinészet, azaz szívesen fogadja be magába a tájszavakat.

Az új szótárak nemcsak a bennük foglalt szóanyag mennyiségénél fogva jelentősek, hanem kielégítik az értelmezéssel kapcsolatos korszerű igényeket is. A szavak jelentését általában több rokonértelmű orosz szó világítja meg; szükség esetén a jelentésárnyalat is jelezve van. A szavak használati körének megvilágítására szép számmal találunk kifejezéseket és szólásokat. Ha a szó többjelentésű, a szerzők megfelelő rövidítések alkalmazásával utalnak arra, hogy a kérdéses szónak melyik fogalomkörben van ilyen vagy amolyan orosz jelentése. Továbbá: nemcsak a szókincsét mutatják be, hanem a hozzájuk csatlakozó nyelvtani vázlattal a szóbanforgó nyelv nyelvtanáról is jól áttekinthető képet nyújtanak. Az idegen nyelvi és nemzeti szótárak állami kiadóhivatalának gondozásában megjelent szótárak földrajzi ismereteinket is gyarapítják, t. i. belső lapjukon ott látható a kérdéses nyelvet beszélő nép önkormányzatú köztársaságának térképe.

A szótárszerzők szótárak anyagát jórészt az illető nyelven korábban nyomtatásban megjelent irodalom feldolgozása útján állították össze, de figyelembe vették a régebbi szótárakat is, sőt némely esetben valamelyes népnyelvi gyűjtést is végeztek, illetőleg tudományos expedíciók gyűjtésének az eredményeit is felhasználták.

Az új szótárak részben vagy egészben olyan munkatársak, illetőleg szerkesztők munkájának az eredményei, akiknek az illető nyelv anyanyelvük. Ez a tény egyrészt biztosítéka a szótárak megbízhatóságának, másrészt jele annak az élénk tudományos életnek, amely a Szovjetunió területén élő kis népek körében folyik.

Íróink nyelve

MONDATSZERKEZETEK KRÚDY STILUSÁBAN

Írta: Herczeg Gyula

II. A mellérendelésre való törekvés kiindulópontul szolgál számunkra akkor, amikor Krúdy másik jellegzetes stílusképletét akarjuk meghatározni. A másik „formánál” is koordinálásról van szó, a háttér és a vezérlő motívumok azonban gyökerében mások, mint a style indirecte libre esetében, ahol a belső monológ, az író és a közlő személy közti ingadozás létesíti a mondatok köztöszótlan mellérendelését. A másik módszernél is mellérendeléses mondatok szerepelnek, azonban a mondatok elosztása bizonyos szabályok szerint történik, amelyek a szónoki beszédből erednek, ahol szükséges volt az előadásmódnak bizonyos zengzetességet, „dallamot” kölcsönözni. Azt találjuk ugyanis, hogy bizonyos mondatrészek azonos helyzetben ismétlődnek, sokszor többszörösen is.

Ez alkalommal Krúdy jól bevált, régóta alkalmazott stílusmegoldáshoz nyúlt, olyan stílusképlethez, amelyet Norden, Die antike Kunstprosa, 1909. e. művében sűrűn emleget. Norden ott szembeállítja a klasszikus és késői latin irodalom két ellentétes stílustörekvését, amelyek közül az első, a cicerói stílus, főleg melléknévi és főnévi igenévi szerkezetekkel, továbbá a főmondatba különböző pontokon szabálytalanul beágyazódó mellékmondatokkal, illetve a mellékmondatokból kinövő újabb mellékmondatokkal dolgozik. A késői latin, római és afrikai keresztény írók a concinnitást, a zengzetességet a *halmozás* által akarják elérni: a feltétlenül szükségesre csökkentik az ige- neves mellékmondatok hálózatát, nagymértékben leegyszerűsítik s mindezt azért, hogy az azonos szintaktikai helyzetben lévő mondatrészek, illetve azonos módon elhelyezkedő mellékmondatok kétszeres, háromszoros ismétlődése könnyűszerrel bekövetkezhesék.

A két stílusmegoldás, illetve a köztük levő időközi hare, majd hol az egyik, hol a másik felülkerekedése, nemcsak a latinoknál fordult elő, hanem integráns részévé vált a modern népek prózastílusának. Az olaszra nézve a 14. században a szerző mutatta be a két irányzat érvényesülését, vetélkedését, illetve Boccaccionál és a reneszánsz prózaíróknál a c'cerói formák győzelmét, megmagyarázva a stílusmegoldások technikai kérdéseit is.² Sperber³ rámutat, igaz, csak a felszínen mozogva, a német barokk és felvilágosodás kora némely mondatszerkesztő sajátosságára, aláhúzva a barokk mondat-szövevény kötőszavas és alárendeléses típusát. A magyar irodalomban ez a fontos prózatörténeti kérdés mindezekig még nem nyert megnyugtató elintézészt.⁴ — Mondottuk már, hogy Krúdy prózája kerüli az alárendelő szerkezeteket: háttérbe szorulnak a mellérendelt mondatok javára, amelyek kétféle irányító szempont hatóereje szerint rendeződhetnek. A megelevenítő függő beszéd körébe tartozó megoldásokat ismerjük: a *ritmikus próza*⁵ a maga részéről kimeríthetetlen lehetőségeket rejt magában. — Feladatunk a továbbiakban az lesz, hogy pontosan meghatározzuk, csoportosítsuk a Krúdy-nál fellelhető típusokat. Lássunk mindenekelőtt egy jellegzetes példát:

A tücsök csak énekelt.

Énekelt azoknak, akiknek egvéb örömiük nem volt már estéjükön, mint kovács-műhely csengő kalapácsainak hallgatása.

Elringatta azokat, akik már nem tudnak megnyugodni bús fejükkal semmilyen nő ölében se. A szemük láz, a szívük seb, az ajkuk jég, az álmuk a börtönök lakóinak álmával azonos. A boldogtalanokat mulattatta a tücsök.

Dalt mondott a hosszant hallgatónak, a csillagváróknak, a szótlán búsaknak, a panasztalan némáknak, a sötétlő kertbe meredő szeműeknek, az örület fantomjaival viaskodó dézsafejűeknek.

Ciripelt azoknak, akik évek óta várják, hogy a kapu előtt megjelenjen a levélhordó, valamely olyan üzenettel, amilyent csak egyszer lehet kapni az életben. Vagy megálljon egy kocsi, benne utazó, akit szívrepedve várnak a tunván emuladózó évek.

Danogtatott a tanyák, kerti házak, lugasok, toronvszobák magányos lakóinak, akiket sohase nyitja rá senki az ajtót, bár ők ezt napjában százszor elképzelik.

*Himnusz*t fűjt az ágyak sóhajtozó, nyögő betegeinek, a lábtörötteknek, a kuckóban guggoló b'náknak, a mankójukkal homokba író sántáknak, a végképen megsikotülteknek és a mészázó, figyelmező vakoknak.

Szép hangokat pengetett az életuntak, aki csak akkor áll töltött vadászfegyverrel az ablaknál, midőn a hold me'őlegesen néz le az udvarra, a kutyák veszettül ugatnak: hátha megjelenik az őszi éjszakában egy árnyék, amelybe bele lehet lőni a töltést, ahelyett, hogy önmagába lőne?

² Herczeg Gyula, Boccaccio helye az olasz prózastílus történetében, Egyetemes Philológiai Közlöny, 71 : 41.

³ H. Spe'ber, Die Sprache der Barockzeit; ua., Die Sprache der Aufklärung. Zeitschrift f. Deutschkunde, 1929. 670—684 és 777—794 l.

⁴ Zolnai Béla Körmondat és tiráda c. tanulmányában (Minerva 8 : 92), bár a fejlődéstörténet három állomásának, a klasszikus, barokk és romantikus mondat-szerkezetnek a fontossága kiemelésére kerül, az egyes korok mondat-szerkezeteinek sajátosságai nem kapnak pontos körvonalú, nyelvészeti taglalást (a barokk szövevényről és a romantikus tí'áláról írott részeket pedig megzavarja a mondat-szerkesztés pusztán nyelvtani tényébe belemagyarázott fi'oz'fiai szempont).

⁵ L. Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán stílusa. és nyelve 1910 (Ismétlés és ritmus c. fejezetét 17. l.) s különösen a 26. l.-t, ahol a szóháalmazásról van szó. „Itt fogalmak ismétlődnek, más és más árnyalatokkal. Ez szintén jellemzi Mikszáth stílusát, ha nem is olyan mértékben, mint az alaki ismétlés.“ Alaki ismétlésen érti a szerző a közvetlen, közvetett, fokozó, nyomatékosító ismételő módokat, amelyeknél minden esetben ugyanaz a szó szerepel: „homályban maradt minden, minden; dehoggy küldte, dehoggy; a szép Piroska is kacagott, de úgy kacagott; jaj úgy szegyenlem, de úgy szegyenlem — szólt elhalóan. A Rubinyi említette szóháalmazás a ritmikus próza körébe tartozik; s ha Mikszáth-nál Rubinyi kevés példát is talált, a „tanítvány“ Krúdy annál bő's'gesebben élt vele. Lássunk néhány Mikszáth-példát: Nézte . . . azt a gyönyörű két szemet, amely ragyog, elborul, melegt, éget, világit és harmatozik; gyorsan tudott átváltoztatni víg'ra, szomorúra, megríkatni, megkacagtatni és extázisba hozni; végrehajtotta, tűzzel-vassal, furfanggal, erőszakkal, minden poklon keresztül.

A tücsök tehát mindenkinek a szívében lakott, aki nem volt az élet kiválasztottja, boldog ember . . . Talán nincs is boldog ember a világon. És így a tücsököknek igen sok házikója volt Magyarországon (N. N. 10.).

Prózaritmus jön létre azonos helyzetben lévő mondatrészek: alany, állítmány, tárgy, de mindenekelőtt és legtöbbször a határozók ismétlődése által. Ezen az egyszerű nyelvtani tényen alapszanak a sokszor olyannyira bombasztikus hatású szerkezetek, amelyek időnként alkalmasak — tartalmuk köznapisága miatt (az ellentétes hatás következtében) — a komikum kihangsúlyozására is.

Még reménykedett, hogy porciója nem tellett be: valahol várakozik reá egy tarka szoknyácska, amelynek *meleglendülésére, megrázására* visszatér étvágya a véresre süített husokhoz, a *fanyar mustárokhoz, a hagymafejekhez és a ropogós retkekhez* (Szindbád megterése, 49).

Ismertem sok kis magyar fürdő *kopott evdeszközeit, csizmás pincéreit, savanyú borait, dohos szobácskáit, töredezett zsalugátereit, ólálkodó csizmahűzőit, elmélyedt, esős délutánjait, melanbólikus estéit* (amikor a fürdővendég ráér a hosszú levelek írására), *megváltó énekes madarait a hajnalodásban és a séták boldog élveit* (N. N., 56).

A prózaritmus legjelentősebb tényei azonban fő- és mellékmondatokhoz fűződnek: nemcsak mondatrészek, hanem maguk a mondatok egymáshoz való viszonyában is tapasztalunk állandóan visszatérő, jellegzetes ismétlődéseket. A lényeges itt éppen az, hogy meg kell pontosan állapítani, miként jönnek létre az ismétlődések, illetve mely elemek ismétlődése idézhet elő parallelizmust a mondatok között. Az ismétlődések két szempontból tekinthetők: fontosak bizonyos alaki és bizonyos tárgyi követelmények. Az előbbiek közül leglényegesebb az a feltétel, hogy „azok a mondatrészek, amelyek ismétlődése folytán a ritmus kialakul, azonos helyzetben legyenek; például, ha az első állítmány a mondat elején van, a második vagy a harmadik mondat állítmányának is ugyanott kell lennie”.⁶ Megvilágításképpen álljon itt az alábbi Krúdy-idézet:

Szerette a dalokat, amelyeket a cselédlánvok a vízmerítő-kút körül vagy a tollfosztásnál énekeltek. Szerette a befüggönyözetlen ablakokat, amelyek alatt sokáig leskelődött, ha asszonyféle vetkőzött az ablak mögött. Szerette ősszel a régi borházakat és a szedőasszonyokat. Am legjobban mégis a délutáni álmát szerette, amikor az ebédutáni hangulatban a legfurcsább dolgokat szokta álmodni (Szindbád ifjúsága, é.n. 119).

A tárgyi követelmények közül igen fontos két-két tag következetes egyezése. Elegendő lehet esetleg egy tag tökéletes azonossága mellett a másik tag alaki egyezése helyett a jelentésbeli rokonság.

1. Az első megoldás esetén az *alanyok* és *állítmányok* egyezése mellett más ismétlődés is előfordulhat, persze ritkán. Leginkább azonos módon beékelődő jelzői mellékmondatok szerepelhetnek, mint többlet-ismétlődések.

Csókkolt, izgatott husos nyelvvel, amelyről most eltűntek a mindennapi szavak, mint elröppen a verébcapat. Csókkolt a fogaival, amelyek máskor oly tündöklővillognak, mint a ragadozó. Csókkolt a torkával, amelyből elfutamodtak a hazugság, a mesterkélttség, a csaltság hangjai, csak egyetlen bűgös maradt ott, a gyönyör, a szerelem bűgása, nyögdecselése (Hét bagoly, 1922, 203).

2. Krúdy által is igen kedvelt az a világirodalomban szétlétben elterjedt megoldás, amikor az alanyok alakra és jelentésre azonosak, az állítmányok pedig végeredményben különböznek, úgy azonban, hogy jelentésileg összetartozzanak: rendszerint valamely érzelmileg determinált jelentésszála egymásután következő jelentésfokait képviselik. Az alakiság szempontjából nagyon fontos, hogy az állítmányok mondatbeli viszonyai azonosak legyenek, tehát azonos módban és időben álljanak, illetve, miként az alábbi példa mutatni fogja: ha az első állítmány tagadó alakú, valamennyinek tagadó alakúnak kell lennie.

⁶ Herczeg Gy., id. cikk, 44. l.

Bemutatunk egy tízes ütemű szerkezetet: az alanyok végig *ugyanazok*, az állítmányok folyton fokozódó tempóban *ugyanazon* jelentésskála egyes állomásait képviselik.

Nem mondhatják a dicsőséges korok harangjainak, hogy másképpen konduljanak a mennyből szentekről elnevezett templomok felett, mint talán II. Rákóczi Ferenc alatt kondultak; *nem mondhatják* az óráknak, hogy más időt mutassanak és nem az elrejtett szíveknek, hogy ne érezzenek; *nem fordíthatják ki* a gondolatot, az álmot, de még a szót sem, amelyre mátol fogva titkon tanítják a megszületendő gyermekeket; *nem tilthatják meg* az imádságot, amely évről-évre lázadóbb, hogy végül megostromolja az eget; *nem égethetik el* a Károli Gáspár bibliájából a Jób szenvedéseit; *nem semmisíthetik meg* Vörösmarty verseit; *nem törölhetik el* a memóriákból ezeresztendő törtériját, sem a kávinisták zsoldárait; *nem tehetnek semmit*, hogy Szűz Mária elvegye pártfogását a kálmány magyaroktól; *nem mondhatják*, hogy Petőfi meghalt és *nem kelhetnek versenyre* a magyar kultúrával, amely bizonyosan fokozott mértékben, minden erők megfeszítésével, minden gyümölcsöző energia felhasználásával lendül új fejlődésnek, hisz oly szegények lettünk, hogy a tihanyi kecskekörmöt is meg kell ezentúl becsülnünk (Pest a világháborúban, 108).

3. Krúdy legkedveltebb, leggyakrabban előforduló ritmikus alakzata kétségkívül az előző, amikor azonos alany mellett az állítmányok ugyan különböznek, az alaki különbségeken túl azonban szoros jelentéstani összetartozás van közöttük. — Sokkal ritkábban előfordul olyan megoldás is, amikor nemcsak az állítmányok különböznek, hanem az alanyok is, azonban mind az alanyok, mind az állítmányok érzelmileg és értelmileg összetartoznak és csak intenzitásbeli, fokozati árnyalatok különítik el őket egymástól.

Gondoljon arra, hogy minden második ember szívbajos Magyarországon. Nem lehet a másként olyan országban, ahol a bőjtöket kijátsszák, tavaszkor is bundában járnak, májusban is fűtenek a szobában, nyáron is dumyhával takaróznak, éjjel-nappal pipáznak, a húsféléknek legzstrosabb részeit eszik, elég nekik egy nőta, hogy megszerelmesedjenek a mezülábas szolgálóba, a városi kaszirosnéért komolyan szenvednek, a bort (mikor másként nem lehet) behúnytt szemmel isszák, mindia azon török a fejüket, hogy valami nagyot kacagjanak, a kezükkel szeretnek tisztátalan helyen kotorászni, a lábukkal belépnek a legnagyobb pocsolóba is, ha az szép lány ablaka alatt van, a szájukkal azért káromkodnak, mert az lelki örömet okoz neki, az újságot azért olvasnak, hogy a káröröm megvizsgálja őket más emberek gyarlóságán, a kutyákat egymásra usztítják, a kántornak a szakállát az íróasztalhoz pecsételik, a baglyot megvakítják, az idegen macskának üres dióhéjat kötnek a farkára, a vénasszonyt boszorkánynak mondják, falragasztott képekben csak akkor gyönyörködnek, ha a ház hátulsó kamrácskájában üldögélnék, a padlásra csak akkor másznak fel, ha kövér asszonyszemély megy fel előttük a létrán, a vásáron a lacipecsenyét a cigányszemű asszonytól veszik, holott tudják, hogy kész veszedelmek, azt hiszik, hogy mindennapi polgári kötelességüknek eleget tettek, ha a bajszukat vasárnap kipödrük, néha kilencet ütnek egy dobásra a kuglizóban, ha hashajtót kevernek a muzsikuscigányok borában, ha nagyvásárkor a megyei székvárosban megfogdossák a trafikosnék kezét-lábát, ha épkezláb kerülnek haza valamely téli névnapról, ha egyetlen gomb sem hiányzik mellényükről, ha furkósbotjukkal oldalba üthetnek egy falusi kutyát, ha nagyot szívtak ott, ahol senki sem látja őket, ha álmukban kibeszélték mindazokat a fájdalmakat, amelyek nyomják őket, ha a sötétség bedlítettával az ágyba menekedhetnek minélzaron veszedelmek elől, melyek a hűtűkat környékezik (Dudorászi 116).

4. Végül pedig meg kell említenünk még egy, Krúdy által szívesen alkalmazott stílári képletet. Mindezeig a főmondatok elhelyezése állott a szerkesztés középpontjában. Egy alkalommal ugyan láthattuk (az 1. pont alatti esetekben), hogy a mellékmondatok szívesen tapadnak bizonyos rendszerességgel a párhuzamosan elhelyezett főmondatokhoz. A most tárgyalandó kategóriában nincs szó ritmikus főmondatokról: ezeket helyettesítik a *mondatrész-ismétlések*: azonos helyzetben lévő szinonim szavakat, mint fent. Mostani csoportunknál a kiindulópontot éppen ezek az azonos helyzetben lévő szinonim mondatrészek teszik, ezekhez kapcsolódnak *amely, amellyel, amelynek*, stb. névmás által bevezetett jelzői mondatok, amelyek általában azonos hosszúságúak és értelmük rokonságban van egymással.

A teknősbéka külsejű vasgyári ügynök tehát *vastag téli keztyűben, amelyeket* mindig szabályosan egymás mellé illesztett, amikor levetette őket, mintha megmérni

akarná szenvedésüket, *duplán talpalt vízhatlan cügos cipőiben, melyeknek az orra kissé felfelé kunkorodott, mintha a sok lépcsőfok, amelyeket Tiroli úr az életben megjárt, mind hagyott volna valamely nyomot a cipőkön, gyapjúharisnyájában, gyapjúüvegében, amelyt minden esztendőben már nyár végén beszerzett a legszolidabb cégnél, asszonyoskendőbe burkolt nyakával és kopottas télikabátjával, amelyre mindig vigasztaló szavakat kellett kitalálni, amikor a tél elkövetkezett — a vasgyári ügynök ballagott Szvoboda és Szeg íródjára felé (Dudorászi 1948, 17).*

Mintha mindez, az egész élet csak arra való volna, hogy egykor egy karosszékből visszanézhesünk a régi országutakra, amelyeken lábnyomunkat behavazta a tél, *kis házikónkra, amelynek ablakán a pók szövö a felejtés szemfedőjét, a régi arcokra, amelyek úgy vándorolnak el egy öregség emlékezete előtt, mint a folyó hullámjai, az emberképű hegyek a felvidéken, órházak a vonat ablakából (Pest a világháborúban, 51).*

Kocsma? Csak a vidéki ember tudja, hogy mi vagy te igazában, *a petróleumlámpá-soddal, amely tán még a bende esedett ablakon át is visszahívogat a temetőből; kéményveddel, amely mindig úgy füstölög, mint szójárása egy tarka, ráncosszoknyájú, barátságos nőszemélynek, ajtóddal, amelynek nyílásával a friss éjszakai hideggel idegen, víg, okoskodó, vidámkodó, nyiladozó emberek nyomulnak be, mindegyiknek más és más verki a kabátja alatt, amelynek zenedarabjait lejátszadazza a kocsmaasztal mellett, — okoskodik, vidul, ugyanazokat a dalokat énekl, végül hazamegy a temetőbe! (N. N., 36 l.).*

5. Érdekes megjegyezni, hogy Márai, akiről általában azt hiszik, az impresszionista kritika megállapításai folytán, hogy Krúdy stílusát kongeniális beleérzéssel, a lehetőséghez képest hűen és megbízhatóan utánozta. Szindbád hazamegy c. művében, egy nagyon fontos körülményre nem ügyelt, mégpedig arra, hogy Krúdy ritmikus prózája kerüli az alárendelést, a cicerói stílust. Krúdy mondatszerkesztése kizárólag a párhuzamos hagyományokhoz kapcsolódik. A megíratlan magyar stílustörténet, amelynek nemlétéről Zolnai Béla is felpanaszoló említést tesz idézet cikkében, nem engedi megállapíttatni velünk, milyen magyar elődöktől tanult e téren, de elemzésünk nyomán nem lehet senki számára kétséges, hogy az egymásba fonódó mondatok szövevénye, az alárendelés, a mellékmondatból kiinduló újabb mellékmondat (ezekkel egyidőben a főmondat másik részén keletkező másik mellékmondatnak hasonló szekundér mellékmondata lehet): egyszóval a kötőszavakon alapuló, az ismétlődéseket nem szívesen tűrő bonyolult, valóban klasszikus, cicerói, boccaccioi körmondatrendszer nem talált szíves fogadtatásra Krúdynál: számtalan művében talán sohasem találnánk nyomát az efféle szerkesztőmódnak.

Márai, aki idézett regénye elején mértéktartóan kezeli a mondat-szövevényeket, később nem tud ellentállni a kísértésnek és — bár fenntartja a ritmikus képletek vázát — túlkomplikálja a részleteket és a párhuzamosan elhelyezkedő mondatokból egyszerre csak minden oldalon primér és szekundér mellékmondatok kezdenek kinőni. Számtalan bizonyítékot találhatunk a regény 100-tól 150. lapjáig terjedő részletében, főként pedig ott, ahol Szindbád írói működésének érzelmi, lelki okadatolását szolgáltatja. Legtöbbször azzal kapcsolatban fordulnak elő az alábbi példához hasonló mondat-szövevények.

Írt a Tabánról, ... *melynek fülharsogatóan hamis romantikáját a hajós szívből megvetette, de senki sem tudta nála jobban, mit éreznek az ömlengő szerelmesek, mikor végigmennek a szűk utcák s a mult és a Tabán ürügyén a férfi a kisasszony csipőjét szorongatja s akkorákat hazudik, hogy a ráctemplom harangja ijedtenes útni kezd, mintha vészjeleket küldene szét a világba (Márai, Szindbád hazamegy, 1940, 135 l.).*

Írt, mert le akarta kótázni a tücskök zenéjét, *melyek Szent György napján kezdik és a hévizi békák koncertjét, melyek az Anna-bál éjszakáján olyan konokul brácsásznak bele a rezgősárdás lampionos, izzadt, rikkantó és önkivületes fergetegébe, mint a kívülrekedt cigánypurdék, akik már tudnak cincogni az apák hangszerén, de nem szabad még beünnöki a bandába (Márai, Szindbád hazamegy, 140).*

A módszer, a váz és az alap gondolat Krúdyé. A bonyolultság, a ritmikus prózát klasszicizáló körmondatba átesúsztatni akaró törekvés azonban Márai stílusötleteit tükrözi.

Krúdy stílusának megértése felé az első lépés mondat-szerkezeteinek értelmezése, amely különleges szakmai szempontjai miatt a nyelvész hatás-

köréhez tartozik, az ő munkaterülete. Ezután végre egyszer sor kell, hogy kerüljön különös jelzőinek, hasonlatainak, metaforáinak magyarázatára, de ezek a kérdések inkább vágnak az irodalomtörténetíró feladatai közé. Így lépésről-lépésre haladva, a két rokon szak vállvetett munkájával fog csak sikerülni, hogy egy szép napon szakszerűen és nem felszínesen, ahogy az irodalomtörténeti impresszionizmus tette, megírassuk Krúdy stílusának elemzését, amellyel a magyar kritika napjainkig adósa a nagy írónak és stílusművésznek.

Nyelvjárásaink

ADATOK A HORTOBÁGYI NÖVÉNYNEVEK KÉRDÉSÉHEZ. III.

Irta: Tikos Béla

6. Vízkedvelő növények. Vízszéleken, nedves vagy üde, jótalajú réteken a *gombosfenyer*²⁸ vagy *pipaszurkálófű* (*Alopecurus pratensis*) él. A kiszáradó vízfenekeken, rendszeren már szikesebb talajokon, réteken él az *A. geniculatus*, *A. aequalis*. Heleochola alopecuroides; közös nevük *gombfű* v. *gombosmező*. Már tapasztaltam, hogy mezőn nem feltétlenül a talajt és a növényzetet együttesen értik, hanem tisztán a növényzetet, ebben az esetben pedig világosan egy növényfajra vonatkozik a *mező* elnevezés. Ez a név azonban összefoglaló név szerepét tölti itt be.

Tavak, mocsarak növényei: a *fekete kígyófű*, több sás faj összefoglaló neve 6 fekete, fekete-barna kalászú sás (*Carex*-faj) értendő rajta. A *bikatór* és a *kutyaherilősás* név meglehet, hogy külön fajokat jelöl meg, én inkább azt hiszem, hogy nagyon is tág gyűjtőnevek. Az előbbi egyes sásfajok törzszerű tavaszi hajtásaira vonatkozhat, a második, az alul háromszögbe rendezkedő, V keresztmetszetű levéllel bíró sásfajokra, amelyeknek levélszélei az ember kezét is megvérezhetik, tehát a köztük nyargaló kutyákon — mondjuk nyúlászás alkalmával²⁹ — valóban végrehajtják, vagy legalább is megkezdhetik azt a műtétet, amire a neve utal.

A sás nevet az irodalmi értelmezés (*Carex*-fajok) mellett használják még más genusbeli fajokra is (*Sparganium*, *Butomus*, sőt *Glyceria*, stb.). A *Glyceria aquatica* is sáslevelű, *komócsinnak* hívják. Jó nedves meleg években embermagasságra is megnőhet, ilyenkor istállókat, ólakat fednek vele és jobbnak tartják a nádnál. (Az irodalomban a *komócsin* a *Phleum* szinonimája, pedig még csak nem is hasonlít a *Glyceria aquaticához*.)

A *káka*, jelző nélkül, a *Scirpus* és a *Iuncus* genusok fajait jelenti. Benne foglaltatik a néha 1,5 méteres *Sc. lacustris* és az 50–60 cm magas *Iuncus conglomeratus*.

A szép, holdszínű sásnőszírom (*Iris pseudacorus*) neve *vizililiom*. A hortobágyiak egyrésze a *Heleocharis* fajokat *csetkákának* nevezi, míg a *Bolboschoenust* *csattogónak* hívja.³⁰ Mindkét növény a legkegyetlenebb, legförtelmesebb szikes, sáros vizeken él.

A *Typha latifoliát* és *T. angustifoliát*, a széles- és keskenylevelű gyékényt, nem különböztetik meg, mindkettő *gyikiny*. Barnahengeres termése a *buzogány*. A *gyikinyből* szövedéket készítenek, az is *gyikiny*.

A *Phragmites communis* irodalmi és hortobágyi neve egyaránt *nád*.

A siskanádat (*Calamagrostis epygeos*) kevesen ismerik, mert a Hortobágyon nem terem, de a Hortobágy nyugati szélén, a Tisza-parti dűnéken (száraz homokon) már igen. Kisméretű csinos seprűt készítenek belőle; ezt a finom kis eszközt a pásztor nem használhatja; mert neki a pásztoraknyhó

körül durvább seprűre van szüksége, de a faluban otthonélő családja szívesen fogadja.

A *nád* régebben hatalmas területet lepett el. 1880 körül, mikor a Tisza árville már nem öblíthette a Hortobágyot, kezdődött az alkonya. Ennek a Hortobágy fokozatos elszikesezése és kiszáradása a közvetlen oka, mert a száraz és szikes helyeken egyaránt nem élhet. Az enyhén szikes, nedves területeken elég jól díszlik és egyeduralkodóvá válhat. Hatalmas termető, néha 4 m-t is elérő növény.

Az ősi állapotban embernek, jószágoknak kitűnő téli-nyári *szélenyhet* adott, majd a pásztorok csaknem egyedüli építőanyaga lett. A régi pásztor elsősorban emberi lakás vagy emberi szükségleteknek tárolására szolgáló építmények létesítésére használta; az állatok védelmére szolgáló *szélfogók*, *szárnyékok* jóval későbbi származásúak. A *hodály*, t. i. a zárt, fedeles menedékhely pedig alig 100 éves a Hortobágyon.

A régi pásztor olyan óriási tömegekben őrizte a jószágot, hogy semmiesetre sem biztosíthatott nekik mesterséges *enyhelyet*. Fel kellett használni a természetes enyhelyeket, a sűrű és magas növényzetet. Nem tehetette azért sem, mert nomád vagy félnomád életet élt (vele együtt a jószág is).

Ilyen természetes enyhely az erdő, a *hegy hajlata* (homokdomb lejtője), a *halom enyhe* (a kúnhalom vagy kurgán szélétől védett oldala) és a *gaz*.

„A nyáját a gazba terelték“, vagy a „gazba verték“, esetleg „csapták“. Gazon nemcsak a dudvaneműek, hanem a cserjék, *kökény*, *galagonya* is értendők. Ott táplálék is kínálkozott az igénytelen juh számára. A nóta szerint:

Van sok olyan csalfa gazda,
még aszongya: csapd a gazba.

Van még tippán a bokorba;
Legelhet még az ebadta.

Ez a nóta így kezdődik: „Mihálynap után az idő“, de így is éneklék: „Novemberre jár az idő“, szóval október–november hónapról szól, amikor már hideg a szél és sok a *csapós* eső, azaz majdnem vízszintesen hulló, aprószemű, de erősen *vágó* eső.

A régi pásztor téli kunyhójának szerkezetét nem ismerjük pontosan. Valószínű, hogy volt egy kőralaprajzú, nagyjából sátoralakú hajlékuk, mely felül teljesen nyílt volt és csak oldalról védte egy (kőralakú) befelé dülő nádösvény a bennelévöket. A füst és az elhasznált levegő könnyen elillanhatott belőle. Erdei kondáskunyhókból és favágó-karámokból, valamint a bográcós csöszök³¹ kunyhójának emlékezetben még élő alakjából rekonstruálható. Bizonyára *karám* volt a neve. Ezt a nevet ma majdnem kizárólag a szárnyékokra vagy szélfogókra, esetleg zárt, önmagába visszafutó kerítésekre alkalmazzzák a Hortobágyon. De régebben más lehetett az értelme. Ez a kérdés hosszabb tárgyalást kíván.³²

A jobban ismert, de a Hortobágyról teljesen kiveszett kunyhótípus^{32/a} kúpalakú volt, fent a náál *bokrétára* volt kötve, a nálszálak alsóvégét kb. másfél ásonyira a földbe mélyítették. Széllellenes oldalán volt az ajtó, válogatott nádszálakból két *nádkorccal* megerősítették, az ajtófőlfákat *feszesre varrt nád* helyzetesítette, a sarkok fűzfavesszőből kerültek ki. Az ajtó olyan alacsony volt, hogy csak meghajolva lehetett a kunyhóba bújni. Felette (tehát az uralkodó szélétől védve) volt a *füst*, azaz egy lyuk, amelyen a füst kimehetett. Ezekben az építményekben valóban laktak a pásztorok, aludtak, főztek, ettek, amíg szokásban volt a téli legeltetés. Ez csak télen volt lehetséges. Nyáron a karám hamarosan a világ legmocskosabb, fergesebb helyévé vált volna. A hortobágyi higiénia szerint nyáron a *gyepen* hálnak, főzni a *vasalóban* vagy a gyepen lehet,³³ a *kunyhó* pedig tisztán raktárszerű helyiség.

A közelmúlt kunyhóján, mivel a nagy *ríttek* (tulajdonképpen nádasok) eltűntek, a jószágoknak télitápláléka és szélenyhe nincs, tehát a jószág nem telet kint, már nincs *füst*, az is *csucos*, *bokrétás*, de a méretei sokkal kisebbek. A kőralakot megtartották, már csak az áramvonalassága miatt is, anyaga kizárólag a nád maradt.

A *vasaló* egy körte alapvonalú, befelé hajló nádkerítés; ahol a körte szárát képzeljük, két derék ajtófőlfán deszkaajtó áll. A kiszáradó köterész középpontjában van a tűzhely. A *nádsövényt* belülről egy-két *kerera* kötik. Ami a deszkapalánknál a heveder, az a nádsövényről a korc. Karvastagságú nádkolbász, a hosszúsága szükség szerinti, tehát a nádszálak nem futnak végig a hosszabb korcban. Ezeket a nádfalakra, sövényekre vízszintes irányban felvarrták fűzfavesszőkkel (tehát a varrásnál használt cérnát itt fűzfavessző helyettesítette). Ma drótot használnak a felvarrára és a *nádvarrótű*vel végzik. Ez vékony falemez, első vége hegyes, a másik végén kerék bevágás van, ilyen van a hegyes végnek oldalán is. Ezekre a bevágásokra tekerik fel a varráskor használt drótot. Ez megkönnyíti a varrást, máskülönben minden öltésnél hosszú drótokat kellene átfűzni. Ha a drót fogyni kezd, pár arasznyit lecsavarnak a tűről.

Az eddig elsorolt építményeknek a szélről való megvédése céljából a nádfalának külső oldalát a talajtól úgy méternyi magasságig letapasztották *ganés sárral* (trágyás agyaggal).

Készítettek a nádból a mai értelemben vett karámokat, azaz szélfogókat, állati menedékeket, melynek vízszintes méretei aránytalanul nagyobbak voltak, mint a kunyhóé. Az őrzött jóság védelmére szolgáltak. Az alaprajzuk lehetett köralakú, két keresztfal által négyszögűre osztva — ez volt a *kerék karám*. Lehetett négyszögűre osztott keresztalakú — *kereszt karám*. Lehetett olyan alaprajzú, amelyek két Y-ból volt összetéve, még pedig úgy, mintha a két Y szárát összekötötték volna úgy, hogy a két Y szétálló felsőrésze két ellentétes irányban nyílt, ez volt a *négyágú karám*. Még sok más alak is előfordult.

Mindezekben a nagy építményekben nyoma sem volt a fának. Nem is lett volna célszerű, mert a szél összetörte volna. Ágasok nélkül a sövény sokkal rugalmasabb maradt, s ami kevés merevítésre volt szükség, az a sövény fordulataiból, elágazásaiból bőven kitelt.

A karámok sok ága, hajlása, szöglete arra is jó volt, hogy a jóság minden irányú szél ellen védelmet találjon. Ugyanez az elgondolás vezette a pásztort, amikor a *főző-karámot* építette, ez is négyszárú karám, de csak pár méteres szárrakkal. Hat szélelyhes szöglete volt, mindenik más-más irányba nézett, egyúttal hatféle szögből fújó szél ellen nyújtott védelmet. A pásztor kiválasztotta a legalkalmasabbat és ott rakott tüzet, ott főzött. Az eső ellen is védelmet nyújtott, mert a hortobágyi tartós esők rendsze int *csapós esők*. Igen hegyes szög alatt hullanak a talajra és így egy 2–3 m magas nádfal már az eső elöl is jó védelem. A *nádhodályok* még egészen régies építmények voltak, minden faalkatrész nélkül, tiszta nádból, birkák számára építették, de csak az újabb időkben. Hosszú, csapottfedelű építmények voltak, földet érő, sőt *földbeeresztett ereszekkel*, ma a terjedelmük nagyobb volt, már *kupászelement* is húztak belé s ezt *sasfákkal* támasztották alá (fenyő v. nyár-fából). A legújabb időkben a vályog és a fa felszorította a nádat a fedélre. A *vasaló* megmaradt, a kúpos kunyhó pedig tyúkkóllá fokozódott le. Sokszor a csúcsig betapasztották sárral, sőt meszelték is. „A nádat nem szívesen rágja át a *ftreg*“ (*patkány, menyét, görény*). Tehát jó, biztos tyúkkólak voltak.

7. Vízben élő növények. A Lemna minor és L. trisulca neve *bikalencse*, a zöld fonalas algáké a *bikanyál*. A Nymphaea alba és Nuphar luteum a *vízitők*. Mások csak a Nuphar-t hívják *vízitőknek*, a Nympheát *vízirózsának*. A Nuphar sárgaszirmú virágai miatt közelebb is áll a tökhöz, mint a pompás fehér virágú Nymphaea; tekintetbe veendő még, hogy a Nupharnak fejlett gömbölyű magháza van, ami szintén a tökhöz hozza közelebb.

A *sujom* (Trapa natans), míg sok termett a Hortobágyon, a Hortobágy folyó vizében, termése számottevő táplálék volt. Elég mély vízben kellett az erősen szűrő, 4 tövisű termést leszedni. A már alámerült termések a vízfenekén leselkednek. A négy tövis úgy van elhelyezve, mint a tetraeder négy csúcsa, ha az asztalra helyezem, három csúcs az asztalhoz simul, de egy mindig felfelé mered, akárhogy fordítom. A sulyomnál is úgy áll a dolog a meztelen bojtárlábak szomorúságára. *Sujmos híd, sujmos fenék* ismert tulajdonnevek (l. részletes katonai térkép 1 : 75 000, Tiszacsege, Nádudvar).

A sulyom úgy libeg a vízszínen, mint az úszó akna, négyszögletes levelei szorosan fedik a víz felszínét. Az akna horgonya a kiürült sulyomtermés tüskés héja, amelyből az egész növény kifejlődött.

Télen a jeget meglékelték és egy póznára kötött gubadarabbal gyűjtőtők, melybe a szűrős termés beleakadt. Főve ették, miután a kemény, rugalmas, szívós magházat két késvágással megnyitották.³¹

A bronzhinár (Ceratophyllum demersum) neve: *vízifutó*. Gyökere, virága nincs, illetve nagyon ritkán virágzik. 5–6 m-nyire elfutó, sűrű, vékonyzárú növény, pereszlenszerűen álló levelekkel. A pusztai lakó fél tőle. Mély vízben nem tud tőle úszni a ló sem s könnyen elmerül. A Najos minor és valószínűleg még néhány apróbb hinár neve: *rence*; *csikszár* pedig a Polygonum amphibium-é.

Különösen ezeknél a növényeknél tapasztalható a pásztorok közömbösége. Még a legfeltűnőbb fajokkal sem sokat törődnek. Ráismernek, enlékeznek a növényre, de a nevét sohasem hallották.

8. Erdei növények. Erdő főként a tiszai morotvák vidékén van, de régebben volt a Hortobágy vize,³⁵ a Kadarecs és Papiéri hordaléksáncain is.

Ebből az időből származhatik a régi nóta:

Hortobágyon kivirult az ibolya,

Közepiben szipen legel a gulya.

Ma is éneklük, de csak azért, mert a nóták túléltek a tárgyukat. Ma a közigazgatási értelemben vett Hortobágyon nincs ibolya. A Hortobágy szélén lévő Ohat erdőben annál több. Kaszálni lehetne az erősen illatozó ibolyát. Szintúgy ismerőse a hortobágyi pásztornak a legtöbb erdei fásnövény, kevésbé a dudva és fűneműek.

A *tögyfa*, *cserfa*, *fehírnnyár*, *feketenyár*, ennek csomoros változata a *csomoros nyár*, a *szilfa* (*Ulmus glabra*) növényneveket a bevett irodalmi nevekkel egyértelműen használják, csekély kiejtésbeli különbséggel. *Juhar* a mezei juhar (*Acer campestre*). A nép ajkán gyakori az *árvatögy* szó. Az árvaság nemcsak a szülők hiányát jelenti, inkább valami fogyatékoságot vagy a mostoha körülmények közt való fejlődést jelent. Erre példát a pusztai viszonyok közt is találunk. *Árvagója*, amelyiknek nincs párja. *Árvagané* a gyepen száradt, tehát istállóalommal nem kevert gané. Az *árvacsalán* (*Lamium*-fajok) nem csíp.³⁶

Az *árvatögy* nem tuskóról hajtott, hanem *makkról kött*. Szívós, rugalmas, sűrű szövötű. A gulyás az erdőből vágja (lopja) botnak, mégpedig a gyökérfejtáján, ahol a szár erősen megvastagodik. Ez a megvastagodás olyan alakot ad a botnak, mintha oszlopfőben végződne, ez a *tányírja*. *Héjjában*, *nyersen* tűz felett egyengetik, utána a héját lehúzzák, majd a *húdlás* alá teszik (trágyalébe), vagy a trágyadomb, *ganédomb* nedvesebb alsó rétegébe egy jó hétre. Itt szép veresbarna színt kap. Azután szalonnával többször végig kenik és kész a tetszetős és jól használható bot. Hosszúsága 1,30 m körül van. Később is, különösen eső után hájjal, szalonnával kenik, mert az eső és a használat *kisoványítja*, elszürkíti, könnyen repedezővé és merevvé teszi.

A pipaszárte-mő növényeket már tárgyaltam. Itt csak azt jegyzem meg, hogy lassanként kivesznek Debrecen környékéről, mert lételapjuk, az öreg házagos tölgyes is kivész, kiszorítja az akác. Így a nép ajkáról is eltűnik a nevik.

Régebben kizárólag pipát szított a hortobágyi pásztor. Az egyenes szár *hegyesen* áll a nyalka csikós szájában (azaz vízszintesen), akár kocog, akár nyargal, biz azt jól meg kell harapni.

Jelentéktelen cserje a *fagyal* (*Ligustrum vulgare*). *Seprű-* és *kosárkötésre* használják. A belőlük kötött seprű szerkezete ugyanaz, mint a nyírágseprűé, a kosarak rendszerint nagyobb méretű fáskosarak. Néha finomabb kosárkötőmunkát is csinálnak belőle és akkor dízító célzattal felhasználják a fagyalvessző zöldesszürke és a *veresgyűrű* sötétvörös színének ellentétét.

A varjútövis benge (*Rhamnus cathartica*) és a kutyabenge (*Frangula alnus*) nevű cserjéket *varjútövisnek* és *kutyafának* hívják. A koros *varjútövis* érett fája gyönyörű lángvörös, a kutyafáé narancssárga. Az utóbbinak a festőanyagát kifőzik, a szobapadlót bekenik a levélvel, utána méhvasszal *beeresztik* és fényesre kefélük. Pusztagazdák, pusztai biztosok lakásán sokszor lehetett ilyen melegsínű padlót látni. Már jó régóta nem láttam. A pásztor régebben semmiesetre sem használhatta, mert „fődes vót a háza”.³⁷

A kányabangita (*Viburnum opulus*) egyszerűen *kányafa*. Az Amigdalus nana alig 60 cm magas jelentéktelen cserje. Mivel termése őszibarackszerű, a virágja is olyanforma, mint az őszibaracké (csak valamivel melegebb a rózsaszínje), a neve *hangabarak*. A tavaszi csupasz erdőnek, pl. az Ohat erdőnek is, legszebb díszje. Régen porladó gulyásbojtár beszélt nekem, hogy Mátyás király a bolondját fel akarta akasztatni. Az megnyugodott az ítéletben, csak azt a kegyelmet kérte, hogy arra a fára akasszák, amelyiket ő választ ki. Megkapta. Egy hangabaraokot választott (kb. ceruzavastagságú).

Közönséges az akácokhoz, mint gyepszínt aljnövény a meddőrozsnok, vagyis *vadzab* vagy *cigányzab* (*Bromus sterilis*). Az akác jellegzetes symbotája, mert felváltva és kiegészítően használja ki a teret, a napfényt és a talajt az akáccal. Ősszel, mikor az akác lombja már ritkul, kizöldül az erdő

alja, kikél a temérdek elhullott vadzabmag. Tavasszal tovább növekszik és májusban már majdnem bevégzi életműködését. Május derekán virágzik az akác, majd júniusban kis világoszöld hajtások jelentkeznek, a *szentjánoshajtások*. Ez már halálharang a rendes sűrűségű akácok aljnövényzete számára, mert az eddig ritka lombzat annyira sűrűsödik, hogy csak az árnyéket legjobban tűrő fajok élnek meg alatta. A *cigányzab*nak már nem árt, a magja még utóérésen megy át és nyugodtan lehull.

A hortobágyi gyepet júniusban kaszálják. „Fütyül a kasza a veresnadrágban“, — ez való, mert a hajlékony és alacsony gyepet csak a legebesebb csapásokkal lehet lekaszálni, azért ad fütyülő hangot a kasza. Egyébként a szénája tápláló, s ezt jól tudja a hortobágyi pásztor is, sőt az augusztusi kopár legelőt is dicséri. „Ha itt a földet nyalja, jobban hizik a jószág, mint másutt a térdigérő mezőben, mert ez sikeresebb.“

A cigányzabot ezzel szemben már május elején kaszálják. Helyes is, mert különben előregszik. A tapasztalt feleskaszás azt tartja, hogy „ha az akác virágja közé hull a cigányzabnak, a fene eszi meg, nem a jószág“. Ez igaz is. A *Bromus tectorum* inkább az erdők szélén és a tisztásokon él, még értéktelenebb, a pásztor nem különbözteti meg, ez is *vadzab*. A fent felsorolt okok miatt a *vadzab* majdnem egyeduralkodó a záródott³⁵ akácokban.

Az akácok és fiatal tölgyesek többi aljnövényei szintén korán virágzóak és termők, maga az ibolya is és sok más (*Poa bulbosa*, *Corydalis cava*, *Arum maculatum*, *Anthriscus thiospermus*), amelyeket a pásztor külön névvel nem nevez meg.

A Hortobágy éghajlati poklában az erdőn kívül is sok olyan növény van, amely a koratavaszt használja ki összes életműködésének elvégzésére. Ilyen a már említett *kigyóhagyma*, de még inkább a gumósperje egyik monstrositása, a *Poa bulbosa* monstr. *crispa*. Elevenszülő, azaz nem magvakat hullat, hanem apró növényeket, amelyek beleragadnak az esőáztatta földbe, azután már jöhet a szárazság vagy beárnyékolás. Azért él meg a csupasz sziken is, de a tölgyes árnyékában is. A pásztor nem különbözteti meg a többi fűtől, pedig a koratavaszi birkalegeltetést jórészt ez a növény teszi lehetségessé. Májusban a szikfűszedők az ő kalászeit is letolják a talajról és így gátolják az elszaporodását.

Az erdő legérdekesebb növényei névtelenül virítanak.

Az újabban alföldfásításra használt fafajok ellenben megkapták a nevüket. A bálványfa (*Ailanthus glandulosa*) neve *ecetfa*. A nálunk díszfaként természetett ecetszőmörce (*Rhus typhina*) is *ecetfa*, ez esetben joggal, mert a sötétpiros termés feltűnően savanyú. Levelei azonban ugyanolyanok, mint a bálványfáé, azért már régóta *ecetfa* a bálványfa. A hortobágyi jó, televényes, nedves földeket kanadai nyárral erdősítik. *Populus virginia*-val (sinonima *P. Canadensis*), ez a *kalodai nyár*.

A Hortobágy vidékén kevés az erdő, a lakosság nem szokott hozzá, az újabkori pásztoember is alig fordul meg erdős vidéken, ellentétben a régivel, mert az a gulyával vagy juhnyájával együtt az erdőn vagy a mocsárban telelt. Így azután félnek az erdőtől, vagy legalábbis nyugtalanítónak érzik, különösen az éjjeli erdőtől. Nem csoda, ha a nagy legelőkénel sokkal dúsabb növényzetét nem ismerik.

A múlt század vége feléig a Tisza sokkal közelebbi viszonylatban állott a Hortobágygyal a gyakori kiöntések miatt. Pásztori szemtanuk állítása szerint a tutajosok a Hortobágy pusztá derekán terelték a fenyőszálfákat a múlt század 70-es éveiben Nádudvarra, Hajdúszoboszlóra, Szovátra.³⁹ Ugyanezért itt-ott fűzesek is voltak a ma már csupasz talajon. valamikor égeresek, nyárjasok zöldeltek. A mai pásztor csak akkor ismeri azt a parti növényzetet, ha a Tisza mellől származik. Ismerik a *fűzfát* (*Salix abba* és *S. fragilis*). Ismerik a *malagya-fűzet*, a *kötőfűzet* (*Salix viminalis*), *aranyfűzet* (*Salix aurea*). Mindezen fajok egyéves hajtásait kosárkötésre használják (nem pász-

torok, vagy ha igen, csak elvétve, régebben a pásztorépitményekben kötőanyagul szerepelt), de a két elsőt kevésbé használhatónak ismerik. A levágott fűzfavesszőt kint a Tiszapartján hántják egy óriási csipeszhez hasonló faszerszámmal, azután nagy kévékbe kötik. A lehántott kérget csodálatosképpen a szarvasmarha takarmányozására használják, pedig szalicilsavas tartama miatt gyomorbántalmat okozhat.

A Tiszaparttól ered a Hortobágyon is használt *pallóveris* szó. Azt a növényi anyagból álló sáncot értik rajta, amelyet az árvíz a legszélső állásánál apadáskor hátrahagy, vagy pedig az erdő vagy fűzfabozót széle az árvízről kifésül. A Tiszánál néha 1 m-nél is magasabb, a Hortobágyon csak pár cm. A pusztán, a gyülevész vizek partján a változatos emelkedések miatt szerfelett kanyargós és anyaga is változatos. A legrosszabb szikfenekek körül a *csotkáká*, vagyis *csaltogó* földalatti, sötétfekete gumóiból áll a *pallóveris*, mert a talaj könnyen elmosható, már a szelokoza hullámszél is kipartolhatja. Másutt sás, nád, *gyékénycsörmő* az anyaga, tele csigahéjakkal, *bikateknővel* (kagyló), vízimadártollal, bogarakkal. Szintén halott növény, amelyiknek a neve ugyancsak az árterekről származott, a *tiszafa*. (Nem *Taxus*!) Olyan fatörzs ez, amelyet a Tisza elhordott és sokáig hevertetett valamelyik örvényben. A fának a szövete tele ivódott colloidokkal, ásványi sókkal. Egyszer azután valamelyik heves árvíz elsodorja és valahol kipartolja. Az ilyen impregnált fa nehezen korhad, ezért *ágasoknak*, *dörzsölőfának*⁴⁰ használták addig, míg a Tisza a Hortobágyon járt. Láttam síremléknek, fejfának felhasználva⁴¹ is.

A *virágos kiskert* nem ismeretlen a pásztorember előtt, hiszen faluban az állandó lakása és a jómódú számadó vasárnaponként hazajár, vizet egy kis *árvaganét*, *tejet*; hoz *ílist* (*száraztiszát*, köleskását, szalonját), *megettisztalkodik* (nemcsak mosdik, hanem fehérneműt is vált). Ilyenkor gyönyörködhetik a virágos kiskertben. Már láttam ilyen kertben az *Inula britannicát*, *görhefűt* vagy *kigyóharapta fűvet*, ezt a tipikus pusztai vad növényt művelés alatt nevelni. Ugyanígy a *Tanacetum vulgare*, azaz *varadics* is megjelent mindkettő dísznövényi minőségben. Ott kell lenni az *istenfájának* (*Artemisia abrotanum*) a szaga kedvéért. Újabbán ott van a rendkívül szapora *Artemisia annua* (egy nyári üröm), egyelőre népi név nélkül. A *tárkányos bárányt* sok pásztor ismeri — hírből. A *tárkonyt* (*Dracunculus*) nem is látta. Ez is ürömfaj, nem virág. A leveleit fűszerként használják Erdélyben, Debrecenben egyedül egy fényképész özvegyének a kertjében láttam, pár esztendővel ezelőtt hozta Párizsból.

A hortobágyi pásztorok jellegzetes ostora a *karikás*. Rövid, kb. 50 cm-es nyele és hosszú, testes *suhogója* van. A *suhogó* bőrből van, a *csapó*, azaz a *suhogó* vége lószőr. A nyél felső része is gazdag bőrdíszítményű. (*Hasi és pillangó*).⁴² Egyéb különlegességei is vannak, pl. az, hogy 1.5 másodpercenként lehet vele *csergetni*. A bugaci *karikás* látszólag azonos vele, de azzal nem lehet sorozatosan *csergetni*, csak egyenként. A karikásról sokat lehetne beszélni, most csak a fája érdekel bennünket. Ez *szilvafa* (*Prunus domestica*). Ez nem vetemedik, nem lágyul meg a vízben, *jó fogás esik rajta*, nem veszti színét a napon. A csikósnak ma is állandóan a nyakán lóg, eső veri, szél fújja, nap süti. A nyél csupa *berakás*. A berakások anyaga sárgaréz, veresréz, china-ezüst, csont, celuloid, bikateknő, gyöngyház. A szívárvány összes színében pompázik. Található rajta név, évszám, kunyhó, gémeskút, templomtorony, golya, szalagok, koszorúk, stb. Rendszerint ízléses a díszítés, a szép faanyagot csak részben fedi el. A pásztorok maguk végezték az összes munkákat egy *bicska*, egy kis fűrészpengedarab és üvegeserép segítségével.

Híres karikáskészítő volt Czinege, a megyesi csárdásgazda, nyugalombavonult kanászszámadó, Nádasi Ferenc csikószámadó és mások.

Használják még a *körtíjfat* vagy körtéfat. Borotvatartót, tükörkeretet faragnak belőle a pásztorok. A *fejőszék* és a *rovásvessző* fenyőből vagy nyárfá-

ből készül. A *fejőszék* rendszerint rövid vékony falécekből, hulladékfából készül, olyan, mint egy felfordított, azaz nyílásával lefelé fordított rácsos-oldalú láda. A rovásveszű tulajdonképpen 4 db. pontosan egymásmellé illeszthető lécből áll, két-két léce közös *nyílen* áll. A juhász főkönyve. Régebben a többi pásztor is használta. A faragása sok türelmet és temérdek időt kíván. Hát az van.

²⁸ A növények a Hortobágyon c. cikkemből kihagytam az *Alopecurus pratensis gombosfenyer* nevét, csak a *pípaszurkáló fű* nevét közöltem.

²⁹ A sásos zombékos feneketek kerüli az ember, a nyúl ide búvik sokszor vesztére, mert itt lassabban fut a sok akadály miatt, mint a kutya.

³⁰ Említett cikkemből kimaradt a Bolboschoenus *csattogó* neve is.

³¹ Úgy 90 évvel ezelőtt a debreceni Nagyerdő északi részén még nem lakott állandóan erdő, hanem csak bográcsos csöszök mentek ki tarisznyával, élelemmel és ott tanváztak az erdő sűrűjében egy *karámban*. A karámnak nem volt fedele, csak befelé dűlő oldalai. Ott főztek és aludtak. A karám környékén régi kultúrnyomokként egy árokkal körített szántóföld halvány jelei (régén bevetette a szil repülő magjaival, már derék vastagságúak a fák), azután 12 eperfa nőtt bele a 100 éves tölgyesbe, meg egy képtelenül vén *kajszimbarackfa*. Már jóformán csupa kéreg és odú volt ezelőtt vagy 30 évvel. A karám helyét emberöltő múltával is jelzi még egy köralakú árok, melyen 2 m folytonossági hiány van. Ezt t. i. az építés technikája megköveteli.

³² Vö. N. Bartha Károly: A favágókarám (Etnographia 57: 67).

^{32/a} Szegedi pásztorok beszéltek nekem 1915-ben, hogy Szabadkán a juhászok téli kunyhója milyen. Győrffi Kunsági Krónika c. könyvében ugyanezt a kunyhótípust írja le, végül Farkas János volt gulyásbojtár bemondása szerint telet ilyen alakú kunyhóban a nyolcvanas évek vége körül. Valószínű, hogy a régi Hortobágy nádassal borított részein (a Hármaskörnyéken) is laktak régebben, télen is rideg pásztorok és ugyanezt a kunyhótípust használták.

³³ A kunyhó őse a *gunya* volt. Azaz a pásztor minden, pillanatnyilag nélkülözhető szükségleti cikke a kutyák számára hozzáférhetetlenül összerakva, amit egyszerűen ott hagytak a pusztán és visszajártak hozzá. Később már ládát használtak, egyszerűen leállítva a gyepré. Ehhez már székér kellett, az előbbit csak számarháton szállították. A nyári kunyhó lényegében ma is azonos ezekkel, de kizárja a nomád pásztorságot.

³⁴ A múlt század 90-es éveinek derekán még árulták a *sujmot* a debreceni piacon. Megfőzték és egy kis praktikus készülékkel vágták fel szívós kergét a közönség szemeláttára a kofasátorban. Fakupával mérték. Az iskolás gyermekek az üres szényiit héjat az orrukra csiptették. A fekete sokágú nyúlvány meglepő kifejezést adott az arcnak.

³⁵ Minden jel szerint először Hortobágyon a Hortobágy vizét értették. Még a közelmultban is nem azt mondták, hogy a Hortobágyra hajtják a jószágot, hanem a Hortobágyhoz. Ma már a pusztá viseli a Hortobágy nevet. Ma is éneklük a nótát:

Debrecennek van egy vize, Kinek Hortobágy a neve.

Talajvizsgálatok útján megállapítható, hogy a partjait erdő fedte. Néhány nagyon vén kocsányos tölgy ma is áll.

³⁶ Ha valaki vagy valami szomorú állapotban van, azt mondják rá: „de elárvult”. Az árvatölgy is ilyenforma állapotban van, azaz nem nő olyan kedvező körülmények közt, mint a tuskósarj; ez 1 év alatt többet nő, mint a másik öt év alatt.

³⁷ A szobát *háznak* hívják. *Födés ház* tehát földes szoba. A föld homokos agyaggal van kitapasztva, a legfelső mm-es réteg pedig tiszta homok, ahol ilyen van.

³⁸ *Záródott* (erdészeti mesterszó) az az erdő, melyben a faállomány még egészségesen fejlődhetik, növekedhetik, élhet, de már több fa nem férne bele, akkor már nagyon is sűrű volna.

³⁹ Az útvonal volt: Tisza—Völgyes—Arkus—Sárosér—Hortobágy — eddig vízmentén, a Kösély torkolatától végig a Kösén Nádudvarra — Szoboszló—Szovátság vízellenében.

⁴⁰ A *dörzsölőfa* egy beásott oszlop, beásott része könnyen rothad. Ezért kedvelik a víz impregnálta fát. A jószág a bőrét dörzsöli hozzá, vakaródzásokor. A régi dörzsölőfa síma, fényes. A poros állásokon van beásva.

⁴¹ A Dessewffy-család egyik idős tagját saját kívánsága szerint egy kúnhalom-utánzatba temették el. A halom tetejébe egy *tiszafa*-kereszt került.

⁴² A még napvilágra sem jött vagy újonnan ellett borjú bőrétől *hasi hasogatóval* hasított vékony, kb. 2 mm-es szalag a *hasi*. A *pillangó* recésre, sallangosra, karéjosra vágott bőrdarab. Tagolt vésőszerű eszközzel, a *pillangóvágóval* készítik.

Könyvekről

ÚJ MAGYARNYELVI ISKOLAKÖNYVEK

I. Minthogy a szocializmus felépítésének legszilárdabb alapja az iskola, amely a jövő nemzedék megfelelő kiképzésének munkáját végezi, az iskola egész munkájának eredménye pedig a jól képzett pedagógusok s a jó iskolakönyvek együttes hatásától függ, nem csoda, ha nagy érdeklődéssel vettük kezünkbe azt a két könyvet, amelyek közül az egyik a gimnáziumok I–IV. osztálya számára készült új magyar nyelvtant nyújt, a másik pedig helyesírási tankönyvet az általános iskolák magyar nyelvtanához.¹

Ahhoz, hogy valaki népi demokráciánk iskolái számára jó iskolakönyvet írjon, három dolog szükséges: 1. megfelelő szaktudás, 2. megfelelő ideológiai képzettség, 3. a tanítás gyakorlata teljességének ismerete. Ezek közül egynek hiánya már korcseredményt szül. A magyar tankönyvirodalom egész története, de különösen a felszabadulás óta látott súlyos vergődések, eléggé illusztrálják tételünket.

Az új gimnáziumi magyar nyelvtan a fejlődésben örvendetes fokozatot jelent. Végre egy magyar nyelvtani kísérlet, amelyet nemcsak hogy nem kell a limbe elutasítani, hanem a fent kifejtett három szempont szerint tüzetesen, lelkiismeretesen megvizsgálva azt, jelenthetjük, hogy olyan jó új tankönyvet kaptunk, amely hibáit fokozatosan az új kiadásokban kijavítva, hivatott alap lesz arra, hogy teljes és emberileg tökéletes, jó magyar iskolai nyelvtankönyv legyen belőle.

Hogy mindjárt a magyar nyelvtan ősi problémájával, a „mondattani alappal“ kezdjük, meg kell mondanunk, hogy ezt a szerzők igyekeztek a legmegfelelőbben megoldani. Kiindulnak a nyelv társadalmi szerepének, a nyelv kifejlődésének, a nyelvtanulás céljának és fontosságának, valamint a nyelvtani alapfogalmaknak problematikájából s ezek között a mondattani alapfogalmakkal kezdik, azután következik a szó, majd a hang. Ez expozíciónak részben megfelelő, a következő négy fejezetre oszlik a könyv: 1. Hangtan (12–37). 2. Szótan (38–132). 3. Mondattan (133–215) s 4. Nyelvtörténet. (Ez utóbbi fejezet egy kis magyar nyelvtudományi összefoglalás, amelyet a magyar nyelvtudomány történetének rövid összefoglalása fejez be.)

Nem maga ez a rendszer a könyvnek legerősebb oldala. Az ú. n. mondat-tani alap következetes keresztülvitelére való (örekvés folytonos előre- és visszautalásra kényszeríti a szerzőket s ez a könyv folyamatos fejtegetéseit minduntalan megzavarja. „Már láttuk“, s „még látni fogjuk“ jók bizonyos tudományos mentegetődzéseknek, de nem valók iskolakönyvbe. Az iskolakönyv rövidmértű munka. Nem szabad egy felesleges szónak sem lenni benne. Az ilyen ide-oda utalások zavarnak. (Különben is a szerzők nem is bírják az egész vonalon következetesen keresztülvinni az utalásokat, éppen fontos helyeken maradtak el.) Tehát nem az általános megszerkesztés a könyv legerősebb oldala, hanem az egyes fejezetek egységesen keresztülvitt beosztása kitünő, az az, úgy látszik, az „irányítástól“ megadott követelmény keresztülvitele, hogy t. i. minden kis fejezet négy részből áll; ezek: 1. A nyelvtani fejtegetés, 2. Nyelvhelyességi Tudnivalók, 3. Helyesírási Tudnivalók, 4. Feladatok. Az első rész tehát a nyelvtani tudás közlése. Egy kategória vagy kategória-részlet

¹ Magyar Nyelvtan a gimnáziumok I–IV. osztálya számára. Benkő Loránd, Kálmán Béla munkája. Az anyaggyűjtésben résztvett Deme László, Kerékvártó Imre. — Helyesírási tankönyv az általános iskola V–VIII. osztálya számára. Kiegészítő az általános iskolai magyar nyelvtanhoz. Tankönyvkiadó, Budapest. Benkő Loránd, Rácz Endre, Takács Etel munkája.

rövid, szabatos kifejtése után azok a nyelvhelyességi fejtegetések következnek, amelyek a kategória vagy kategória-részlet anyagával kapcsolatban felmerülhetnek. Ezután az idevágó helyesírási tudnivalók következnek, majd az anyag illusztrálására, illetve gyakorlására vonatkozó feladatok. Már a második és harmadik rész némi didaktikai fejtegetést jelent, teljesen didaktikai a negyedik.

Tudományunk ugyan meg tartozik a sztálini nyelvtudomány tételeinek tudományunk újjáalakítására való felhasználásával, mégis első szempontunk kell, hogy az a kérdés legyen, még egy iskolakönyvvel kapcsolatban is: a szerzők felhasználták-e a sztálini megnyilatkozást. Persze a rendszeres beépülés helyett ez a könyv csak ötletszerűen, mozaikszerűen mutathat sztálini hatásokat. Főleg Sztálinnak a szavakról, a szóképzésről, a szóképzésről való fejtegetéseinek látjuk szép hatását a könyv lapjain.

A kifogásoló megjegyzések előtt lássuk új-tankönyvünk jó tulajdonságait. Nyelvtani könyvben eddig még hiába kerestünk olyan jó és beható hangtani fejtegetéseket, amilyenek ebben a könyvben pl. a labializálás kifejtése s az azt ábrázoló képek (18). Helyesek a zöngés és zöngétlen mássalhangzók kiejtésének a leírása (25). Ezekhez legfeljebb egy népszerűbb megfigyelésmódot ajánl-nánk: ujjainkat tegyük a gégefőre (az ádámcsutkára) s akkor a zöngéseknél rezgést érzünk, a zöngétleneknek nem érzünk rezgést. A könyv nyelvtani definíciói jók. Legtöbbször nincs bennük nyelvtani keresettség, nagyképűség. Ami akad mégis elvétve, arról kifogásaink közt emlékezünk meg. A kérdőmondatok kifejtése, osztályozása szabatosabb az eddigi iskolai könyveknél. Könyvünk a kérdéseket két csoportra osztja: kiegészítő kérdések (*hány óra van?*) és eldöntendő kérdések (*részt vettél a felvonuláson?*). Pontosabb és logikusabb a határozók csoportosítása: az előzményhatározó, a tartamhatározó és a véghatározó csoportjára. Tudtunkkal az elnevezések is újszerűek. A jelzők kategóriái közt a tulajdonságjelző, a számjelző s a birtokosjelző mellé tankönyvünk bevezeti a *kijelölő-jelző* kategóriáját (így nevezi a főnévi mutatónévmást): ezt a könyvet, ugyanabban a házban.²

Ugyancsak jó új kategória a *módosító szó* (177): indulatszók, tagadósók, bizonyító szók. (Új helyes fogalom az *utaló szó* a főmondatban [186.]) Elvi szempontból igen helyes újítása könyvünknek az, hogy a Szabad Népet bevonja a magyar nyelvtan tanításába, hogy a tanulók például az újonnan képzett szavak összekeresése útján is bensőbb kapcsolatba kerüljenek Pártunk lapjával (50). A nyelvtani fejtegetések után kitűnő szolgálatot tesznek a kimerítő és jól szemléltető táblázatok. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy egyik-másik táblázatban elmaradtak a példamondatok. Feltétlenül jó tudományos szempontból a rag tárgyalásában (54) a jelkategoría, de felmerül a kérdés, hogy okvetlenül szükség van-e erre egy iskolai nyelvtenban. A jelentésváltozásnál kitűnő példák a *forradalmár* (47), a *termelőkeny* (49), az *árutermelés* (51) szó magyarázata. Helyesnek tartjuk, hogy egy hangtani fejtegetésbe a szerzők a *terv* egyes hangjait veszik példának.

Ha most a kifogásokra térve át, talán sok apróságra mutatunk rá a dicséreteinkhez viszonyítva, ennek nem óhajtunk elvi hangsúlyt adni, nem is adhatunk, mert egy-egy elvi helyeslés felér tíz apró folttal, amelyeket újabb kiadásokban könnyű kijavítani.

A nyelvhelyességi tudnivalókban didaktikai szempontból helyesebb előbb a helyes, a jó alakokat közölni s csak aztán a helytelen, a rossz alakokat. A könyv sokszor a megfordított sorrendet követi, pl. 23. lap. Igaz, hogy ez bizonyos stílus-és élményszerűségre való törekvés következménye, mert ugyane cikkünkben a második szócsoportnál a könyv előbb a helyes alakokat közli. Hangtani példának könyvünk két orosz szót is használ, a plán és a szport szót. Úgy véljük, amilyen helyes orosz példát idéznünk,

² Helvktmálás céljából mellőzzük itt tankönyvünk újításainak nyelvtudomány, irodalmunkhoz, forrásaihoz való viszonyulását. A tankönyv újítása oly fontos, hogy ha nem is a szerzők eredeti gondolatát tükrözi, didaktikai szempontból új és alapvető lehet.

annyival jobb lenne eredeti orosz szót s nem efféle nemzetközi szóalakokat használni. A hangtanban olvassuk: „Az *l* kiejtésekor a nyelv hegye zárt alkotó”, ehhez nem árt odatenni zárójelben (a nyelv hegye a szájpaddáshoz feszül, 25). A 26. lapon olvassuk: „A mássalhangzók... időtartam tekintetében is két *részre* oszlanak”, helyesebb azt mondanunk: „Két *csoportha* oszlanak”. Merész dolognak tartjuk, hogy a mássalhangzójelölések reális szemléltetésére a könyv bemutat néhány fonetikus leírt magyar szót. Például: „A Magyar Népköztársaság”. Amennyire helyes ez tudományos szempontból, annyira aggályos az iskola szempontjából. Igen furcsán hat s a gyenge ellenálló képességű tanuló meg is zavarhatja. Azt hisszük, elég volna egy utalás arra, hogy a tanár egyszer táblára írjon fel egy ilyen szót (29). Ugyanez a probléma felmerül a hosszú (kettős) mássalhangzók szemléltetésénél, amelyeket röviden ejtünk. Pl. „*Jobb munkát*” kifejezésnél a *jobb* szót egy *b*-vel mondjuk, de természetesen kettővel írjuk (30). Ugyanez a kérdés felmerül más kategóriánál és táblázatban is (31). A szerzőkben valami irtózás van az idegen műszavakkal szemben. Álláspontunk e tekintetben eltér a szerzőkétől. A kettős-magánhangzók mellé zárójelben odaírnók: diftongusok (30). Az „egyalakú” s a „több jelentésű” szavaknál odaírnám a megfelelő idegen terminusokat: homonima, szinonima. Egyszer engednek is a szerzők a negyvennyolcból, amikor használják a *fonetikus*-írás kifejezést. (Igaz, hogy e helyett elfogadott magyar jelölés nincs.) A szóalkotás módjainak fejtegetésénél utalás legyen a nyelvújításra (tehát 44 utaljon 242-re). A szóösszetételek szakaszában (52) nincs Helyesírási Tudnivalók, pedig itt *vannak* helyesírási problémák, pl. összeírás, különírás. Kissé nagyképp az a kijelentés, hogy Ady Endrének egy sorából „eddig ismereteink alapján már könnyen ki tudjuk keresni a szavakat”. A szavak megismerése, mint nyelvgegyészek tudatossá válása már az írás alapján az általánosiskola I. osztályában megtörténik a gyermek lelkében. Ahhoz ugyan nem kellett a gimnáziumi nyelvtan első 52 lapja. Különbön is a szerzők nem jól keresték ki abból a verrszóból a szavakat, mert a szegény az névelőt kihagyták, t. i. ez itt kényelmetlen szó, nem vág bele az ő szó-definíciójukba. A 60. lapon hiányzik az összetett képzők kategóriája. A gyűjtőnevek sorába a *nép* után tegyük oda a *párt*-ot (81). Az elvont főnevek fejtegetésénél „...mindnyájunk gondolatvilágában meglévő dolgoknak, fogalmaknak elvont főnév a nevük” (81), helyesen: „...dolgoknak neve: elvont főnevek,” mert a fogalomnak sohasem lehet elvont főnév a neve. A 93. lapon a *tűlzófok* szót kövér betűvel kell szedni. Új a *kölcsönös névmás* megjelölés, műszó az *egymás*-ra. Jó, de kell-e? A 138. lapon a tőmondat definíciója után tegyük oda: „Az alany és az állítmány a mondat főrészei.” T. i. a 139. lapon a bővített mondat definíciójában szerepelnek a mondat „főrészei”. A 146. lapon az általános alanyú mondat bőséges fejtegetéséhez néhány zamatos példát kell csatolni. A 156. lapon a határozókat illusztráló nyilak közül az előzményhatározó irányát meg kell változtatni. Ennek iránya nem előremutat, hanem hátra. A mondat definíciójában helytelen a következő: „A beszéd-, nek, vagy írásnak azokat az elkülönülő, de önmagukban is *kerek, értelmes* szakaszait, amelyek egy-egy teljes mondanivalót fejeznek ki, mondatoknak nevezzük.” Ebben a definícióban nem felel meg a *kerek* szó, amely bizvást elmaradhat, s az *értelmes* helyett jobb, ha azt mondjuk: *érthető*. Értelmes az a tanuló, aki ezt megérti. A jelzők fejezetében a nyelvhelyességi tudnivalók között (160) a *minden, egész, valamennyi* mellett ott van az *összes* is. Míg az előbbieket mellett a jelzett szó egyesszámban van, az *összes* mellett többesszám kell. Könyvünk csak annyit mond, hogy az „üzem valamennyi dolgozója” helyett nem lehet mondani: „az üzem összes dolgozó”. Ez helyes. De hozzá kell vennünk, ez nem jelenti azt, hogy az *összes* szó hasznavehetetlen. Igenis használatos ez is a magyar köznyelvben, még pedig többesszámmal, pl. „*Vörösmarty* összes művei.” Helytelen tehát az az újabban fel-felbukkanó moderosság, amely az *összes* mellett egyesszámot használ, pl. József Attila összegyűjtött költeményeinek ezt a címet adták: „József Attila összes verse”. Ugyancsak a jelzők tárgyalásában könyvünk azt állítja (161), hogy csak ez a forma helyes: „A fiúknak ez nem jut *eszükbe*”, tehát helytelen volna ez: „A fiúknak ez nem jut *eszébe*.” Az előbbi alak a nyelvtanilag korrekt, de az utóbbi annyira el van terjedve, hogy használatosabb az előbbinél. A könyv Nyelvhelyességi Tudnivalóiban hiányzik az ikés igék használatának nyelvhelyességi tárgyalása. A szerzők itt igen helyesen, bár kissé túlzóan veszik viszont figyelembe a nyelvhazsnálatot. A *lakik* ige második személyi alakját így közlik: *laksz*. A 66. lapon a második fejezet végén meg kell említeni az efféle alakokat: *megállék* nemcsak azért, mert még Petőfi használja, hanem azért is, mert meseirodalmunk, főleg a székely, nélküle érthetetlen. A 77. lapon a Nyelvhelyességi Tudnivalókban le kell tárgyalni a *látánk* és a *látók* féle alakok dolgát. A húzódozás az utóbbított, amelynek van valami irodalmi papír-íze, nem foszthatja meg nyelvünket ettől a gazdagító tárgy-as-alaktól. A Nyelvhelyességi Tudnivalókban (91) a *sótalan-sóltan, nőtelen-nőtlen* alakok ügyét is fel kell tární. A 98. lapon a *pataka*—*patakja* pár elmaradhat, mert a *pataka* alak nem használatos köznyelvünkben. Esetleg

zárójeles mondatban és utólag így megmaradhat a szerzők adata: („ritkábban ez is: pataka vagy patakja”). A Helyesírási Tudnivalókban a harmadik sor közepén a „stb.” után tegyük oda zárójelben: „(Nem helyes alakok: házból házból helyett, kertből kertből helyett.)” A 109. lapon olvassuk: „A visszaható névmások néha a személyes névmást is helyettesíthetik: „Csak magam vagyok idebenn”. Ez nem helyes, itt e példákban a *magam* fogalmi köre azt jelenti: *egyedül*. Tankönyvünk szerint (111) egyformán helyes e két alak: „A föld és az *abban* rejlő ásványok.” „A föld és a benne rejlő ásványok.” Nézetünk szerint az utóbbi az általános érvényűen helyes, az előbbi csak bizonyos hangsúlyozás esetén jó, egyébként papírízű. A 116. lapon a Helyesírási Tudnivalók példái közt hiányzik a *haza*-összetételek közlése. A 120. lapon az „utánam, mellőlünk . . . példák után tegyük oda zárójelben: „(Nem jók hát ezek: utánmam, alólla.) A 127. lapon e példa után „*Nem láttad Jánost?*” oda kell tenni: „Tehát rossz ez: Nem-e láttad Jánost?” A 131. lapon a „vérehulló, agyafúrt, vízmosta” alakok sorában az élen közli könyvünk ezt: *szeme-fájó*. Nem példának való. Kerülnünk kell nyelvtani fejtegetésben az ilyen szavakat: *elvonatkoztat*. Pl. a 218. lapon: „A nyelvtan elvonatkoztat az egyes esetektől és az általánost ragadja meg.” Helyesen ezt így mondjuk: „A nyelvtan fölötté van az egyes példáknak.” Ez utóbbi mondatban ott van az ominózus *eset* szó, amely végig csúfítja ezt a nyelvtan-könyvet. 8. lap: . . . „Sok esetben megtörténik, hogy . . . helyesen: „*sokszor*”. 63. lap: „A beszélő az egyik esetben csak egyszerűen közli a cselekvést” helyesen: „*Az egyik alakban*.” 65. lapon: „Ez azonban minden esetben helytelen” helyesen: „*mindig*.” 74. lap: „A legtöbb esetben” helyesen: „*A legtöbb-szór*” (l. 91. l. is). 78. lap: „Az egyik esetben a szó töve megegyezik;” helyesen: „*Az egyik példában*.” Ugyanez a 95. lapon is. 9. lap: „Bizonyos esetekben” helyesen: „*Néha*.” 108. lap: „Ebben az esetben” helyesen: „*Itt*.” 114. lap: „Sok esetben” helyen: „*Sokszor*.” 119. lap: „Ilyen esetben” helyesen: „*Ilyenkor*.” 120. lap: „Minden esetben” helyesen: „*Mindenkor*.” „Abban az esetben” helyesen: „*Akkor*.” 132. lap: „A szép írás és a háromszög esetében” helyesen: „*kifejezésekben*.” 134. lap: „Ebben az esetben” helyesen: „*Ezekben a példákban*.” Talán még egyet említsünk meg: a 219. lapon: „Hasonló a helyzet a többi nyelv esetében is.” Helyesen: „*életében is*.” Egyébként is beleesnek a szerzők nem egyszer a modoros nyelvtani stílus hibáiba. 15. lap: „A magyar köznyelvben a következő hangok fordulnak elő”, helyesen: „A magyar köznyelv hangjai a következők.”

Valami nyomdattechnikai oka lehet a 21. lapon e mondatnak: „A *demokratikus*, az *állam-szervezet* és a *kiváló* szavak nem mutatja a magánhangzó-harmóniát. 33. lap: . . . a palóc nyelvjárás nagymértékben elűt a köznyelvtől.” Jobb: „*nagyon*”. 33. lap: „Olyan hangokat jelölnek . . . amelynek a képzése”. 37. lap: „A magyarban csak a szó első szótagja lehet hangsúlyos, a további szótagok sohasem kapnak hangsúlyt”, a további helyett: *többi*. 54. lap: „Veres Péter: „A gabonát viaszérésben kell vágni” kifejezéséhez jegyzet kell. Az egész műre vonatkozik a következő megjegyzés: Gyakori e könyvben ez a megjelölés: „*Kettős tt*”. Ez helytelen, tautológiás jelzés. Így kell: „*kettős t (tt)*. Ha azt mondom: *kettős tt*, akkor négy *t-t* kívánok. Gyakori hibás kifejezés (germanizmus) ez: „Az ige jelentőmban *áll*.” „Az ige többeszámban *áll*,” stb. (64–69, 124. lap: „. . . a *vagy* kötőszó . . . párosan *fordul elő*. Helyesen: „*szerepel*.” 118. lap: „. . . a főnév és névutó együtt időpontot határoz meg”, helyesen: „*időt*.” A 112. lapon is. A 90. lapon a *főnevesült* szó erőltetett, helyesen mondjuk csak így: *főnévvé lett*. Véletlenül komikumba is fűl ez a hely a gyerekek előtt, mert ezt olvashatjuk a jelzett helyen: *főnevesült: sült*. A 103. lapon „Az emberi gondolkodás elvonó tevékenységének . . .” Az *elvonó* szó után csak tegyük oda: (absztraháló). Az 55. lapon Darázs Endre szép versrészenek utolsó sorában valami zavar van, éppen a Rákosi elvtársra hivatkozó sornál. A 80. lapon a Petőfi-idézetben hiba van (Ifjú lánya a vén télnek). A harmadik sorban *miért* helyett *mért* a helyes. Szabó Pál kitűnő író, de én a következő mondatot nem állítanám példának ifjúágunk elé: „Nézegeti a paszulyindát, ami most virágzik, a tőköt *saccolja*, ami már szépen fut” (179). Veres Péter példájában a 143. lapon a szószóló „nem hagyja magát *kibeszélni*”, mert a szegény ember nyomorúsága ott kezdődött, hogy még *csak ki sem tudta beszélni magát* az urak előtt. Takács Tibor versében „Nyaralnak most, hogy majd a munka *mégjobban menjen*” (65). A 43. lapon a József Attila-idézetben zavar van. Az idézetekre vonatkozólag az a megjegyzésünk, hogy aránytalanul keveset idéznek József Attilából, Mikszáthból, Déry Tiborból, talán túlságos bőven van kihasználva Ady. Hibája a példatárnak, hogy kevés benne a vidéki elem. A közmondások fejtegetésénél helyesen magyarázza a *szulmacsépítés* és ideológiai szempontból a *földhöz ragadt szegény ember* kifejezést. Az idézetek közlésében van egy kis pongyolaság. Összekeverednek költői sorok nyelvtani mondatokkal, és a tipográfia néha olyan, hogy azt hiheti az ember, hogy az a laps nyelvtani mondat is a költőé.

II. A helyesírási tankönyvvel rövidebben végezhetünk. Nem azért, mintha kevesebb szót érdemelne. Meg kell mondanunk, hogy ez a kis könyv jobb még

fenti nagyobb társánál is. Általánosiskolai céljának megfelelően kevesebb benne a tudomány, de módszere, didaktikája ügyes, élénk. A megadott nyelvtani rész (mert a szerzőknek sikerült egy grammatikai rendszer vázával kapcsolatban bemutatni a magyar helyesírás szabályait) szabatos, rövid és bőségesen feldolgozva párbeszédekkel, úttörő-jelenetekkel, gyermeki dialógusokkal és mértékletesen, ízléssel összeállított példákkal mulatságos és élénk vezérfonal arra, hogy tanítványaink megismerjék helyesírásunk minden nehézségét. A példákat Petőfi és József Attila költeményein kívül (az utóbbi itt jobban jár, mint a fenti nyelvtanban) egy-egy, már klasszikussá vált fordítás-szövegből meríti (Neruda, Tyihonov, Gorkij). Ügyes dolog az is, hogy életrajzi szövegek (József Jolán József Attila-könyvéből), továbbá tartalmi kivonatok (pl. az Ifjú gárdából) szolgáltatják a helyesírási példákat. Néhány helyreigazító megjegyzés: A mondat definíciójából (3) hagyjuk ki a *mondanivaló* szót. Az egyszerű mondatról szóló rész gyakorlatának témája egy kiállítás élményei. Ez azonban csak akkor jó, ha tanulók előzőleg voltak kiállításon. A 6. lapon olvassuk: „Elkészültetek ti is az összes tantárgyból.“ Helyesen: „Az összes tantárgyakból.“ Úgy látszik, nyomdatechnikai szokás, mert ebben a kis könyvben is szerepel ez a megjelölés: „két tt“. A 24. lapon olvassuk: „A legkisebb közülök alig hagyhatta el tizedik évét“. Helyesen: „alig mult tízéves“. A könyv példái, szövegei életközelséget éreztetnek. Egy anya írja fiának az alábbi sorok: „Meggérek, Fiam, intézd el a Közoktatásügyi Kiadó Vállalatnál, hogy küldjenek a Magyar Nyelvőr és a Csillag c. folyóiratra vonatkozó megrendelő lapot a mi iskolánk igazgatója részére. Számomra pedig vedd meg és küldd el Mikszáth Kálmán „Különös házasság“ és Makarenko „Az új ember kovácsa“ c. regényét.“ Nyelvtan, helyesírás tanításánál az élénk, életes, valóságos példák alkalmazása a legjobban segít a nehézségek elhárításában. Minthogy a helyesírás kézikönyvének a használata akkor teljes, ha a vitás alakokat könnyen megtaláljuk benne, felmerül az az ötlet, nem volna-e jó e kis könyv újabb kiadásaihoz szövmutatót készíteni. Rubinyi Mózes

KÉT ÚJ TUDOMÁNYOS FORDÍTÁS

Moravesik Gyula: Bíborbanszületett Konstantin „A birodalom kormányzása“. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította — Budapest, 1950. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. N. 8r. 347 l. — N. A. Maskin: Az ókori Róma története. Fordította Borzsák István és Harmatta János. Lektorálta Vekerdy József, Szilágyi János György, Gyóni Mátyás. Sajtó alá rendezte Gyóni Mátyás. Budapest, 1951. Tankönyvkiadó (Egyetemi tankönyv). N. 8r. 578 lap.

Két új tudományos kiadványunk, — Moravesik Gyula Kossuth-díjas akadémikus és Maskin Sztálin-díjas szovjet tudós könyve — bizvást nevezhető az új magyar könyvkiadás diadalának és büszkeségének. Az elsüllyedt Habsburg- és Horthy-korszakban ilyen művek kiadására rendszerint nem volt „fedezet“; az ilyen bűnös közömbösség és gonosz felelőtlenség miatt nem egy nemzetközi értékű tudományos munka kéziratban maradt, az egyetemi hallgatók pedig majdnem minden szakon egészen máig tankönyv nélkül botorkáltak tudományuk útvesztőiben. Hogy ezt éppen a tanárképzés synyette meg a legkeservebben, ugyan ki törődött azzal, a dáridók és díszmagyarok feudális és klerikális Eldorádójában?

Rá kell mutatnunk az óriási különbségre a régi és az új Magyarország között: íme, szocialista hazánkban van gondja és pénze egy görög író szövegkiadására és lefordítására, s van gondja és pénze, hogy latin-szakos egyetemi hallgatóinknak kezükbe adja az ókori Róma marxista-leninista történelmét. És mindezt az építés lüktető és lázas esztendeiben, mert bölcsen tudja, hogy a tudomány és az egyetemi oktatás fejlesztése és fellendítése is része és egyik pillére a tervszerű építésnek.

I. VII. Konstantinos bizánci császár könyve a birodalom kormányzásáról igen fontos magyar-történelmi forrásnő, mert értékes adatokat tartalmaz a magyarok eredetéről, legrégibb történetéről, Árpádról és családjáról. Régi tartozása volt a magyar történettudománynak e mű megbízható szövegkiadása és teljes fordítása. Moravesik Gyula kerekén 30 eszendőt fordított a Konstantinos-kódexek tanulmányozására és sikerült a sok helyen romlott és érthetetlen görög szöveget helyreállítania. Ez a görög szöveg, Jenkins londoni egyetemi tanár angol fordításával és angol jegyzetekkel, 1949-ben jelent meg Budapesten: a kiadvány hatalmas visszhangot vert külföldön is, a magyar tudománynak nagy nemzetközi sikere volt, még nyomdatechnikai szempontból is. A most megjelent magyar Konstantinos-kötet tartalmazza a görög szöveget és a szöveg-kritikai anyagot, a magyar fordítást s ezenfelül részletes és kitűnő bevezetésben ismereti a szerzőt, a művet, a kéziratokat és kiadásokat. A magyar történelmi kutatás végre megkapta a várva-várt hiteles görög szöveget és első teljes, filológiaiag korszerű, megbízható és mintaszerű fordítását.

A fordítás. Konstantinos maga írja, hogy művében közérthető, általánosan használt, egyszerű stílusban fogalmazza meg mondanivalóit: ennek a népi előadásmódnak meg is van a varázsa, azonban emiatt a szöveg nem egy helyen homályos, értelmezése vitatható, — mondja Moravesik a bevezetésben, majd ezzel folytatja: — Bármily jól ismeri valaki a klasszikus görög nyelvet és stílust, ezt a szöveget csak akkor érheti meg, ha ismeri a bizánci és az újjörög népnyelvet is. A stílusnak ez a sajátága csak *egyik* kerékkője a jó fordításnak; a másik Konstantinosnak az a módszere, hogy mindenféle eredeti és jellegű forrásból hordja össze műve anyagát, a források megfelelő részeit változtatás nélkül kiírja vagy kiírhatja s azonnóm nyersen, mozaikszerűen állítja össze. Stílusa tehát felemás; tövel-heggyel összehordott idézetek tarka és sokszor fülsértő egyvelege. Mivel pedig „történelmi szempontból a munka minden szava fontos s egyes szavak értelmezésétől néha fontos történelmi megállapítások függnék“, a fordítás nagy óvatosságot, gondosságot, filológiai és stilisztikai éberséget követel. Moravesik azt a módszert választotta, hogy igyekszik híven tolmácsolni a görög szöveget, minden árnyalatával együtt, de egyúttal magyarosságra is törekszik. Szórolszóra fordít, de úgy, hogy a magyar szöveg ne csak érthető és pontos, hanem könnyen olvasható és magyaros is legyen. Ez teljes mértékben sikerült neki: világos és érthető szövege és stílusa hű magyar mása Konstantinos tempós, népies, régies görögségének, úgy hogy a fordításnak valóban bizánci ízei vannak. Mindazonáltal imitt-amott enyhíteni lehetett volna a különben helyes fordítói alapelv merevségén. Egy példa: „téglát égetett s azokkal vitte végbe az erőd felépítését“ (185) — helyesen: azokból építette fel az erődöt.

S még egyet: bár a fordítás könnyen olvasható és érthető, bizonyos dolgokat mégis meg kellett volna magyarázni. Ilyenek:

Szünkillosz; klíma-vidék; polüdia; szaracének mecsetje a császári pretóriumban; jila karcha: általában az Árpád fiairól s a magyarokról szóló részekhez magyarázatok keltenének, sőt helyesnek tartanám, ha a magyarokra és a rokon népekre vonatkozó részek, párhuzamos görög-magyar szöveggel és magyarázatokkal, külön fűzetsorozatban is megjelenének. A magyar történelemre vonatkozó görög és latin nyelvű forrásmunkákból egész kis sorozat kitelnék. Az ilyen szemelvényes forráskiadvány-sorozat igen hasznos és rég nélkülözött segédkönyveket adna a történész-jelöltek és az érdeklődő történelemkedvelők kezébe; verzítikon (miféle hal?); nagymester; „Platúsnek is nevezett“; a 103. lapon: „ebben az évben“ — az olvasó nem tudja, melyik évben; éppen ezért fontos lett volna évszámokat adni a fejezetekhez, mert így „időtlenül“ zajának le az események: az olvasó tájékozatlan marad.

A tulajdonnevek írása. Ebben a nehéz kérdésben Moravesik módszereiben, tehát helyesen jár el: a magyar nyelvben meghonosodott és az irodalomban eddig is szereplő neveket magyaros alakban írja (*Almos, besenyők, Duna* stb.); ezért írja Konstantinost is *Konstantin*-nak, Nagy Konstantin mintájára: ebben ugyan nem tudok vele egyetérteni; a bizánci neveket ki-

ejtés szerinti átírásban használja (Eustathios — Eufstathiosz; Diogenes — Diojenisz); idegen tulajdonnevek görög alakjait a tudományos irodalomból ismert eredeti alakokkal helyettesítette és fonetikusán, magyar kiejtés szerint írta (Kresimir, Nyeki, Muáviya stb.); helyes: Miliniska helyett Szmolenszk, Teliutza helyett Ljubecs.

De nem tudom helyeselni, hogy „az egyöntetűség kedvéért a latin neveket, melyek a szövegben elgörögösített alakban fordulnak elő, szintén fonetikusán” írta át. Az egyöntetűsége azért nincs szükség, mert a latin tulajdonnevek nálunk (már csak az iskola és a sokszázados latin kultúra révén is) általánosan ismertek és századok óta latinos alakban használatosak, viszont a Konstantinos-könyv tulajdonnevei javarészt csak most kerülnek első ízben szélesebbkörű magyar olvasóközönség elé.

Stílus és magyarság. Moravcsik tervezzerűen, tudatosan és módszeres elvek alapján alakította fordításának stílusát s ennek köszönhető, hogy alig követ el hibát a magyar nyelv szelleme, a helyes magyarság, a magyaros fogalmazás ellen. Az efféle szépséghibák egyike, hogy túlságosan sűrűn használ határozói igeneveket; bár ennek a nyelvtani alakzatnak használata teljesen jogosult, bizonyos esetekben szépséghiba és elkerülhető (ki vannak fejtve; embereit hajóra téván, így kényszerítette stb.).

Külön szürom tűhegyre a fordítás németességeit. A bevezetésben Moravcsik a könyvlapot németesen „oldal“-nak (Seite), a két lapból álló levélt pedig „lap“-nak (Blatt) nevezi: „a kézirat negyedik lapjának elülső oldalán“. Ez a helytelen magyar szóhasználat a német nyelv hatása alatt harapódzott el. Ideje volna ebben a kérdésben rendet teremteni.

Örvendetes, hogy a német tudományos nyelvnek megcsontosodott és nyelvünkbe másfélszázada szüntelenül betolakodó fordulatai és kifejezései ilyen kevés nyomot hagytak Moravcsik tudományos stílusán.

Örömmel köszöntjük Moravcsik nagyjelentőségű könyvét, a tudományos kutatás, a kiváló műfordító-munka és a mesteri nyomdatechnika nemzeti viszonylatban is számottevő remekművét.

II. Maskin nagyszabású római történelmének magyar kiadását nemcsak az egyetemi hallgatók, hanem bizonyára a tudományos kutatók is lelkes örömmel fogadják. A könyv úgy hat az olvasóra, mint valami friss és heves szélroham: egyetlen hatalmas süvöltéssel megtisztítja az egy helyben gubbaszkodó polgári tudomány áporodott levegőjét. A könyvet tehát nemcsak gyakorlati szempontból volt helyes lefordítani, egyetemi tankönyvül, hanem tudományos szempontból is nagyjelentőségű a kiadás, mert hivatva van arra, hogy marxista-leninista irányt szabjon az ókor magyarországi kutatásának.

Én először ebből a szempontból olvastam végig a könyvet szomjas kíváncsisággal; lázasan figyeltem, hogyan nyúl a szerző a rabszolgatársadalmak történetéhez a történelmi materializmus műszereivel; s a könyv elolvasása után végre tisztán és egységes képben láttam a történelmi fejlődés gazdasági és társadalmi összefüggéseit. Egyúttal most mutatkozott meg előttem igazán, teljes meztelenségében, az osztálytörténetírás elfogultsága, szolgálalkúsága és ezer meg ezer rosszhiszemű ferdtítése és hazugsága. Joggal várhatjuk tehát, hogy a korán elhunyt Maskin (1900—1950) alapvető műve felpezsdíti és megtermékenyíti a magyar tudományos kutatást.

Az első olvasás iramában csak a tartalom és a módszer kötött le; legfeljebb néhány tárgyi hibát vettem észre és jegyeztem ki. Mikor azonban homályos és érthetetlen mondatok hökkentettek meg, azonnal gyanu ébredt bennem, hogy hátha a fordítás torzította el az eredeti szöveg értelmét. Gyanum, sajnos, beigazolódt: mikor a könyvet nyelv és stílus szempontjából is alaposan áttanulmányoztam, meglepetten állapítottam meg, hogy túlságosan sok a fordításban a nyelvi és stílushiba, a germanizmus, az idegen szó, a következtelenség, s főleg a sajtóhiba. Mindezek a szeplők és fol-

tok szinte elbújnak. s mindenesetre lappanganak az óriási méretű könyv tengernyi betűáradatában és Maskin szövegének izgalmas érdekessége csak még jobban eltereli róluk a figyelmét. Ebből magyarázható az az ellentmondás, hogy Maskin *történelmét* szinte egy szuszra olvassa végig az ember s alig akad fenn nyelvi és stílushibákon, viszont ha a *fordítást* veszi tüzetesen szemügyre, valósággal elképed a hibák özönén. Persze nem szabad felednünk, hogy itt is enyhítő körülmény a kötet hatalmas terjedelme; mert egy százlapos könyvben megbocsáthatatlan és jóvátehetetlen lelkiismeretlenség volna ezer hiba (minden lapon 10), viszont ebben a kerekben hatszázlapos műben ezer hiba „meg sem kottyán“, szinte eltűnik (kb. két lapra esik 3).

A fordítás hibái javarészt nem jelentéktelen és véletlen elírások vagy tollhibák, hanem szervi hibák s felfedésük két tanulsággal jár az egyik, hogy semmi körülmények között sem szabad hajszolt, sietve, kapkodva, gyorsított ütemben végeztetni és végezni az ily nagyjelentőségű munkát, és természetesen tág teret kell adni a bíráló és javító közreműködésnek, a hozzáértők „ultima manus“-ának (utolsó simításának); a másik tanulság pedig az, hogy tudományos és pedagógiai felelősségünk tudatában semmiképpen sem szabad hevenyészett munkát adni egyetemi hallgatók kezébe. És ezt legkevésbé a Tankönyvkiadónak szabad megtennie.

Természetesen túlzás volna azt állítani, hogy a fordítás rossz. A tudós fordítók hatalmas és szorgalmas munkát végeztek, szövegük általában olvasható és érthető, eléri a régi tankönyvek átlagszínvonalát. Eléri, de nem haladja túl, holott ezt méltán elvárhatjuk szocialista tankönyvtől. Fordításuk általában elfogadható, csak az a baj, hogy nem kifogástalan, sőt: hogy nem mintaszerű (és ezért a felelősség egyenlő arányban terheli a „lektorokat“ is). Mert kétségtelen, hogy a tankönyvek nemcsak tartalmukkal és módszerükkel, hanem nyelvükkel és stílusukkal is nevelnek (vagy rontanak) s ezért bizvást megkövetelhetjük, hogy szövegük ne csak jó, ne csak kifogástalan, hanem mintaszerű is legyen.

Révay József

AZ IFJÚSÁGI KÖNYVKIADÓ KIADVÁNYAI

A könyvkiadó vállalatok „szakosítása“ (profilozása) már az eddigi tapasztalatok szerint is igen hasznos eredményekkel járt könyvkiadásunkra. Az egyes kiadók feladatának és munkakörének pontos kijelölése ugyanis lehetővé teszi az azonos célú és irányú művek alaposabb és szakszerűbb kiválogatását, előkészítését, megfelelő megrostálását, az írók, fordítók, lektorok gondosabb munkáját. Folyóiratunkban már több ízben rámutattunk arra, mennyire fontosnak tartjuk ifjúságunknak magyarság, nyelvhelyesség tekintetében kifogástalan könyvekkel való ellátását. Hogy ezt a fontos feladatot miképpen teljesíti az Ifjúsági Könyvkiadó, annak bemutatására az alábbiakban ismertetünk néhány újabban megjelent könyvet, amelyek tárgyuk, céljuk, tartalmuk tekintetében különbözők ugyan, de abban megegyeznek, hogy érdekesen, vonzóan, és — ami a főérdemük — nemcsak érthetően, világosan, hanem nagyrészt helyes magyarsággal is vannak megírva. Mivel nem gáncsoskodás a célunk, az imitt-amott előforduló magyartalanságok, kisebb nyelvi hibák előtt ezúttal szemet hunyunk.

Örömmel üdvözljük az Ifjúsági Könyvkiadót, mert bemutatkozásakor izelítőül mindjárt néhány olyan pompás könyvet juttatott az ifjú olvasók kezébe, amelyek nemcsak a tartalom, hanem a megírás módja, az ízes magyar beszélt nyelv használata tekintetében is kifogástalanok, sőt dicséretet érdemlők. Első helyen említjük itt meg azt a vaskos kötetet, mely Sándor Andrást, az új, igazi népi írók egyikét ismerteti meg velünk.¹ A magyar írók első kon-

¹ Sándor András: Huszonnégyen kezdtek ...

gresszusának megnyitó ülésén Darvas József irodalmunk helyzetéről tartott beszámolójában Sándor Andrást a fiatal, tehetséges és fejlődőképes prózaírók közé sorozta és méltán. Írónk ebben a könyvében már kiforrott, nyelvünket alaposan ismerő és használni tudó stilsztának mutatkozik. Áthágná folyóiratunk kereteit, ha a regény irodalmi értékével is foglalkoznánk, mi csak a könyv nyelvét és stílusát vizsgáljuk.

A használt népnyelvi alakok megértéséhez tudni kell, hogy a regény olvasása közben a Dunántúl, a „zirci papok“ birtokának új urai között vagyunk, akik szolgák voltak, s most urak, övék a föld, maguknak hordják be a termést. De nemcsak e vidék szülöttei élnek itt, hanem a Hevesből, a Mátra-aljából idetelepült sommások is. Ezek az első termés után már mind „polgár“-ok lettek, a zsellérek, a cselédek, a sommások. Errefelé ugyanis polgárnak hívják a parasztot, a kétkézijét kispolgárnak, a gazdagját nagypolgárnak. Ezeknek új életével ismerkedünk meg s tanui leszünk annak, hogy a fiatalok közül huszonnégyen miként, milyen küzdelmes úton alakítják meg a zirci apátság birtokából nekik átengedett földön termelőszövetkezetüket. Sándor András az elbeszélő és leíró részekben is jól fel tudja használni a magyar nyelv kifejezésbeli gazdagságát, a népnyelv jelentésbeli árnyalatait és eredeti szólásait, de a regény szereplőinek párbeszédei az igazi, hamisítatlan népnyelvet szólaltatják meg, s így könyve fölötté alkalmas ifjúságunk nyelvérzékének fejlesztésére.

A könyv nyelvének ismertetését a Veres Péter-féle *kivagyiság* szóval kezdjük ez Sándor Andrásnál is előfordul: [a legények] valami nagyhangú fenyegetést írnak a hűtlen kedvesről, esetleg gúnyosan vagy kissé tréfásan, hogy a levél címzettje lássa *kivagyiságukat* (254). A regényben megismerkedünk egy nyolcholdas újgazdával, egy telepessel; ez *hétszalados*; július van, tehát már *elgépelt*. Van neki négy *munkabíró* gyermeke, de van két apróság is; két *kenyérpusztító*. Az öreg is, a gyerekek is dolgoznak, eljárnak *harmadosnak*, *kepésnek*. Node ez csak olyan munka, hogy *ahogy esik, úgy puffan* (8). — Látjuk, milyen nehéz *kenyér* a summás-élet (23), milyen kínlódásos az élete az *ember gyerekeinek*: „csak nyúzik, nyúzik az ember gyerekeit“ 53), „ha tenni kell, akkor mindig a szegény ember gyermekére ütnek“ (273), „mire nősüjőn meg az ember gyermeke“ (73), „minnek is csalogatják lépesmézzel a szegény ember gyermekét, ha aztán epét adnak neki?“ (273). — A könyvben többször találkozunk a *huzi-vonyi ember* kifejezéssel, ami a következő mondat szerint a. m. 'kapás-kaszás paraszt': Vonzó a gyár, jobb ott lenni, mint kapás-kaszás parasztnak, *huzi-vonyi embernek* (23); egész életében *huzi-vonyi ember* volt (223); a regényben ilyen ember az is, akit közönségesen „*Hanem Biri*“-nek hívtak a szavajárásáról: „huzi, vonyi, tásztí, ha nem biri, ott hagyj!“ — A 'titokban, suba alatt vesz, elad' (ma: *feketén*) jelentésre ilyen kifejezéseket találunk: Tíztonnaszámra terem neki a gabona, csal, *sutyiban* kinyomtatja és elfeketi (121); majd vehetek *dugiban* kenyérnek valót (21); nem kell rejtegetnie, *szűr alatt* átadnia másoknak, hogy észre ne vegyék (188). — A *mihelyt* alakja itt: *mihentés* (51, 53, 74, 86, stb.), s ilyen nyelvjárási alakok kerülnek elő: *ippeg most* (74), *hászen* (hát hiszen: hászen nem is azért mondtam), *amék* (amelyik 128), *báld* (bál: ma este báldot rendezünk, uo.), stb. Számos, a szöveg összefüggéséből könnyen érthető tájszó is akad a regényben, pl. ne gyötörjön engem; azt hiszi, hamarabb lesz meg a traktor, ha szüntelen *szurkapiszkál?* (279); szidták gyermekeiket a csavargásért, a sok *gyűszmenkedésért* (245); én nem sokat *gezemiceznék*, úgy közéjük csapnék, hogy többfelé repülénekk, ahányan vannak (264); kulák akarsz lenni, minket meg, akik nem járunk polgárlányokkal, *legucsmoloz*, amiért munkát igyekszünk fogni (10), úgy *legucsmolta* a „Magvető“-ben, hogy annál különbül se kell, mindent megírt róla (229); *felbolydult* a falu, mint a méhkas (244); *felbolydulás* (113); ide hallgass, te *böszme* — szólt rá nyersen Imre (10) stb. — De nem volna a Bakony vidékének nyelve hűben bemutatva, ha hiányoznának a könyvben az ilyen német jövevények: *sparherd*, *lavór*, *stelázsi*, *saccol*, *collstok*, *cigányvircsaft*; különösen gyakori szó a regényben a *furt*, a *feszt* és a *fáin*, *fáin*: pl. ugatja őket *furt* (27); s a könyvben nemcsak „robotolnak *feszt*“ (23), hanem isznak is *feszt* (23, 165, 240, 253, 312), a *fáin* fickók *fáin* dolgokat kiabálnak közbe, mikor valaki *fáinul* beszél, a nótának *fáin* verse van, mikor a rím „*fáinul* jön ki rá!“ (22, 117, 104, 185, 270, 290, 343).

A regény nyelvének és stílusának bemutatása nem volna teljes, ha nem szednénk ki belőle egy csomó szólást és közmondást, csakúgy találomra, válogatás nélkül: hallgatott, mint disznóganáj a fűben (21), kákán csomót, tojásban szórt keres (313), egyik

kutya, másik eb (286), minden zsák keresse meg a maga foltját (29), könnyű Katit táncba vinni (41), örömebb esik, ahol nedves (312), no, most bújik ki a szög a zsákból (42), tatár étel, török tánc, magyar adta, ördöglánc! (306), amilyen az adjon isten, olyan a fogadj isten (89), ne szólj szám, nem fáj fejem (105), nem jó a nagyok dolgába beleszólni (105), az bizony szent igaz: méz, bors, csuha sok mindent elfedez (198), ha a tó kiszárad, magától is kiugrik a béka (200), nád se zörög szél nélkül (214), nyomtató lónak nem szokták bekötni a száját (118), kaparj kurta, néked is jut (159), lesz még ez más-kép, jön még a kutyára dér (168), sok víz lefolyik még a Dunán, amíg ez így lesz (159), nem erőszak a disznótör (233), aki későn kezdi, későn végzi (216), söpörjön a maga háza előtt! (200), nem volt ugyan se füle, se farka (197), törököt fogtam, de nem ereszt (253), úgy vagytok ti itt ketten, hogy egyik a bakot feji, a másik a rostát tartja alája (216), tüni kell a vasat, míg meleg (259), forgott ember nemcsak hátra, hanem előre is néz (265), ha már lúd, legyen kövér (270), ludasnak érzi magát (222), én csak ammondó vagyok, nem jó a keserút az édessel összekeverni (269), nesze semmi, fogd meg jól (273), amíg csak kicsit töri a lábát a cipő vagy csizma, rá se ránt (vö. rá se hederít, 117); gyáva kutya! amikor intenek, szaladsz, mint a kutya a füttyre, és ha eléd vetik a *cokikását*, akkor elődalogsz, mint egy oldalba rúgott kutya (216), ha valaki a legkisebb félrelépést követi el, az mindjárt megkapja a *cokikását* . . ., repül, mint a parittyakő (276) stb.

Végül még csak azt emeljük ki, hogy az új élet, az új termelőrend új szavai is olyan természetesen olvadnak bele a világos és tiszta magyar nyelvbe, mintha csak régi elmei volnának szokáncsiunknak. A *párt*-előtagú összetételek (*-szervezet*, *-iskola*, *-ház*, *-bizalmi*, *-vezető*, stb.), a *termelőszövetkezet*, a *népnevelő*, a *termelési bizottság*, a *tömegszervező* stb. szavak a regényben éppen úgy otthonosak és helyénvalók, mint a többi magyar régi és népi szavak. Amikor „szabadsággal köszönnék“ (7, 14) az egymással találkozők, ez a kifejezés ugyanolyan hatású, mint mikor így szólnak: „Jó reggelt! No mi járja, Feri bácsi?“ (77), vagy „No mi járja, legény? Már régen láttalak!“ (219). Amikor *munkaegységről* esik szó, vagy *teljesítménybér* kerül szóba, ugyanúgy megérti az olvasó, mint mikor *napszámról* beszélünk. Egyszóval azt mondhatjuk a regényről: *ez már dőfi!* (117).

Így írtok ti, azaz így íratok ti, magyar népi írók, akik nemcsak élvezetes olvasmányt akartok adni ifjúságunk kezébe, hanem magyarul beszélni is meg akarjátok őket tanítani.

Nagy olvasóközönségre és megérdemelt sikerre számíthat Lestyán Sándor ifjúsági könyve,² mely vonzóan érdekes leírásokban egy új, ismeretlen világba vezet az ifjú olvasót. Szemléletes, színes természeti képekben, gyönyörködtető tanításban ismerteti a Velencei-tó nádasainak titokzatos világát, a gémfalut, a kócsagtelepet, az állandó, átvonuló és költöző madárseregek s a többi nádaslakók érdekes és változatos életét. Az író a Bükk-fennsíkrol a Velencei-tóhoz elkerült ifjú Péter³ szólamtatja meg, aki lelkes rajongással járja a tavat apjával és Gyuri bácsival, a vadőrrel és élményeit eleven szemléletességgel, a természet képeinek ragyogó festésével és kifogástalan magyar nyelven tárja elénk. A könyv akaratlanul is G. Szkrebickij—V. Csaplina érdekes könyvét juttatja eszünkbe,⁴ mely az Oroszország nyugati részén húzódó bjelovezi őserenyétegen vadonjának életét mutatja be. Ez a könyv is, mint a Lestyáné, „védett terület“ lakóiról és a kihalástól megmentett állatfajokról ad helyszíni megfigyeléseken alapuló érdekes ismertetést. Mint ahogyan ez az orosz könyv Magos László sikerült, jó magyar fordításában a bjelovezi köztársaság védett vadonjának életét eleveníti meg előttünk, úgy Lestyán Sándor könyve is a szintén „védett terület“-nek nyilvánított ősnádas lakóit mintegy szabadtéri állatkertben mutatja be az olvasónak.

A könyv nemcsak elbeszél, leír, ismerteti, hanem sok helyütt valósággal mesél, mégpedig úgy mesél, hogy magával ragadja az olvasót. A madarak szemünk láttára élnek a maguk megszokott, de számunkra új, ismeretlen életü-

² Lestyán Sándor: Zúg a nádas.

³ Ez a Péter barátunk meséjét a Bükk rengetegének életéről Lestyán Sándornak egy előbb megjelent könyvében is: Muzsikál a Bükk. Athenaeum. 1950. Ez a természeti leírásokban gazdag, pompás nyelvű könyv külön ismertetést érdemelne.

⁴ G. Szkrebickij — V. Csaplina: Ébred az erdő. A Vadon élete. Fordította Magos László. Új Magyar Könyvkiadó.

ket. Szemünkkel látjuk a sok-sok madarat és bármennyire furcsán hangzik is, olvasás közben meg a szavukat is halljuk.

Halljuk a vadlibák *gágogását*, a darumadarak *krúgását*, *krúgatását*, a fácánkakas *kakotolását*, a bölömbika *bömbölését*, a tőkés kacscák *háp-hápolását*, a szárcsák *pittyegését*, *sipákolását*, a vizi csibe *kotyolását*, a nádíverbék *buffogását*, a nagy kócsag és a gémekek *rikoltozását*, *rikácsolását*, a kiskócsag *kárálását*, az üstökösgém *repedtfazékhangú korrogását*, a gerle *burkolását*, a bíbic *fajongását*, a cankó *fütyülését*, a sirályok *kacagását*, a gémfalu *kárálását*, *vakkogását*, a fiókok *síptozását*, a verebek *csiripelését*, a varjak *károgoását*, a foglyok *cserregését*, a nádírigó *karicsolását*, a dankasirály *víjogását*, a nagy-pólingok *furulyázását*, a fecskék *csicseregését*, *fecsegését*, *csivitelését*, a nyáriludak *geggenését*, a tücsökmadar *burrogását*, *pirregését*, a cinkék *cippenését*, stb. Lestyán pompás hangutánzással azt is hallhatóvá teszi előttünk, hogy milyen ez a gágogás, krúgás, kakotolás, stb. Íme: a darvak így szólnak: *kru-kru*; a nyáriludak: *ge-ge, ge-ge*; a nádíverbék: *ü-ü-prümb-ü-prümm-üü-üüm*; a szárcsák: *kreekk-kreekk*; az üstökösgém: *kerr-kerr*; a bakesó: *koák-koák*; a nagy kócsag: *kráh-kráh*; a kiskócsag: *rhe-kehre*; a vörösgém: *krett-krekk*; a függő-cinege: *ciüü-ciéé*; a fogoly: *gurr-rikk... grük-grük*; a kis vadkacsák: *bib... bib... bib...*; a nádírigó: *ki-kare-ker-kik-leik, kör-ker, kare-ki*; a szárcsa: *kiv-kív-köv, kiv-küv-kiviv*; a nagy-póling: *pó-li, pó-li, tloüi, tleüi*; a búbos-vöcsök: *korr-korr-kuorr*; a bíbic: *kievitt... vievitt... kivitt... kivitt...*; a gerle: *kurr-khurr, krr-kurr, kurr-turr*; a nádiposzáta: *tíri-tíri-tíri, cerr-cerr-cerr... tírr-terr-terr-tíri-tíri-tíri*; a tücsökmadar: *bsurr... bsurr... bsurr...*, stb.

Nem sajnáltam a fáradságot, hogy a madarak hangjának elnevezésére és utánzására a könyvben előforduló sok adat közül egy csomót kiemeljek és bemutassak, mivel ezeket nyelvünk szempontjából fontosnak tartom. Az állatok — és különösen a madarak — hangja iránt népünk és népies költőink is mindenkor nagy érdeklődést tanúsítottak, utánozták őket, beszédjükbe, meséikbe, költeményeikbe beleszórták. Ilyen állathang-gyűjtemények folyóiratunk régebbi kötetekben is találhatóak (így: 27:127., 34:329), az állatok „hangadásáról“ Dugonicstól is maradt ránk egy összeállítás (közlöve: Nyr 33:62), a népies állatbeszélgetések sem ritkák, melyek ugyancsak hangutánzáson alapulnak (így: 36:236, 38:286). sőt még a Tompa költeményeiben előforduló állathangokat is összeállították (Vozári Gy. 9:110).

Lestyán könyvében azt olvassuk, hogy „A vadászok, halászok találó hangfestő szóval fejezik ki magukat, ha a tóvilág szárnyas lakóit emlegetik. A szárcsára azt mondják, hogy *pittyeg, kityyent, cipákol, csipákol*, ha pedig nagy tömegben vonul a magasban, akkor *csikorog, talicskázik*“ (63). A *talicskázik* szó magyarázatára a következőket olvassuk: A vadőr az eget kémlelte. Ragyogtak felettünk a csillagok, mikor megszólalt: — Tolja már a fekete sereg a talicskát! Nagyon csikorognak. — Csakugyan, mintha láthatatlan, nyikorgó talicskák gördülnének a magasban, pedig a levegőben nem lehet talicskázni. Nem is talicska csikorogott, száz és száz szárcsa-torok szólt egyszerre: *kiv-kív-köv, kiv-küv-kiviv...* Az egybeolvadó hang emlékeztet a talicska nyikorgására (uo.)

Lestyán könyve azonban nemcsak a madarakat rajzolja le, nemcsak egyszerű vagy színpompás tollazatú ruhájukat festi meg, nemcsak sokféle hangjukat szóltatja meg, hanem a természet egyéb szépségeit is pompás képekben ragyogtatja előttünk, nyelvünk kifejező erejének felhasználásával.

Egy ilyen leíró rész ide kívánczok: Aki még nem látta a napkeltét a tóvilágban, el sem tudja képzelni, milyen szépséges a narancssárga napkorong, mikor lassan felbukkan a nádrengeteg fölött. Mint hirtűvők suhannak előtte a fényes sugarak és felébrednek éjszakai álmukból a tó lakói. „Jó reggelt! Jó reggelt!“ — szólkennek be a napsugarak a zizegő, zúgó nád- és sássűrűbe, a rekettyebokrok közé, a gémfaluba, a sirályok és szárcsák telepeire, a vizi csibék és a nádíverbék fészkeibe, „Induljatok! Itt a reggelizés ideje!“ A tiszta kerek vizeken a napsugarak levilágítanak a mélybe, a hínárhoz, a vízipetrezselyemhez. Megcirógatják a vízboglárkát, békaliliomot, sárga tavirózsát, megcsillannak a felbukkanó, karsú halak testén és kiverik aranypénzekkel. Bekukkantanak a halászok varsáiba, vajjon került-e jó fogás az éjszaka? Még a lustálkodó rókát is kicsalják a házból: „Indulj, koma! Az éjtszakai vadászat nem sikerült, nézz valami zsákmány után, mert éhenhalsz!“ Egyszerre meglevénedik a néma tóvilág. A fehér kócsag rózsaszínből tündököl a magasban, az apróbb madarak hangos csipogással köszöntik a hajnalt, az előcsalt róka meg-megáll sompolygás közben és nyujtóz-

kodva sütkérezik a fényben. Az aranyos tollazatú fácánkakasok hangos szóval hívogatják a tyúkokat és nagyot rikkantanak jókedvükben, mikor felröppennek (58—59).

Nem mellőzhetjük a lápi rét tarka virágszőnyegének leírását sem, mert ez a festői kép népi növényneveket is tartalmaz: Sárgászöld ragyogásban, élénken virít a lápi rét. Köröskörül nád, tavaszi sás, rekettyefűz, cinegefűz. A zsegne fűszálak között mindenütt felütötte fejecskéjét a moesári gölyahír és a tömzsi száron üldögélő, égő gyertyácskákhoz hasonló martilapú, melynek kerek levelei majd csak nyárra terebélyesednek ki. Még bimbóban van a gyermekláncfű, a nappal virágzó pongyolapitypang, de már üdén virít a réti kakuktorma és a vöröses lisztes-kankalin. Acélkék foltokban szerénykedik a lápi nyúl farkfű; s korán kicsalta a nap a nyári tözike fehér virágait is. Kimagaslik a rétről a piros-lila színű, kockás kotuliliom, karcsú szára csúcsán még szunyókálnak a csengetyű-formán csüngő virágok, de alul már kipattantak a húsos virágleplek és szabadjárja engedik a fűtős, sárga szirmokat (154).

A könyvben szóba kerülnek a tó környékén letelepedett „öslakosok“ is. Ezek a *pákások*, *halások*, *csikások*, *darvások*, *nádvágók* és *kosárfonók*. A felsorolt foglalkozások a néprajzosokat és a nyelvészeket is érdeklik.

A *pákász* szónak a MTsz-ban foglalt értelmezésénél részletesebb magyarázatát találjuk a könyvben; a MTsz-ban a szó jelentése: 1. kutató, fürkészo, 2. rétségi kishalász, vadász, aki az egész évet a rétségen halászattal, vadászattal tölti; Lestyán Sándor a *pákásról* a következő magyarázatot adja: A *pákások* már eltűntek a tóvilágból... Nemzedékről nemzedékre szállt a tó környékén a *pákászat* mestersége. A jó *pákász* sok mindennel foglalkozott. Teknősbékát, rákot, csikot, bíbictojást, vadrécut, vadlibát szállított a piacra, picótát a patikába. Értett a gyékény, fűzavessző és sás fonásához. Darutollat, kócsagtollat is gyűjtögetett. A darutollat a legények vásárolták tőle, a kalapjuk mellé, a kócsagtoll meg a nagyurak bogláros süvegét díszítette. Halászgatott is a *pákász* magának, eladásra vagy cseberelésre. A vízvilág volt az otthona, ott épített nádkunyhót. Azt se hánta, ha úszó lápon kellett tanyát vernie, majdcsak partra kerül télen, mikor befagy a tó. — A *csikász*, *darvász* stb. foglalkozást maga az elnevezés megérteti.

Az egyik legritkább vízi-madár, a *gödény* szerepel ebben, a részeges emberre alkalmazott, közismert szólásban: *úgy iszik, mint a gödény*. A gödénynek csőre alatt zacskója van, mint a pelikánnak s ebből eteti a fiait, ezért igyekszik sok halat fogdosni. Lestyán a szólást így magyarázza: Sokat iszik a gödény? Nem iszik sokat. Falánkságát, telhetetlenségét magyarázzák félre, látva, hogy a halak kaposása közben a vizet szűcsölgeti (96).

A könyvben egy csomó népies vadász- és halászkifejezéssel is találkozunk s ezek közül egyegek értékes kiegészítéssel járulnak hozzá a MTsz-nak idevágó értelmezéséhez. Így a *kotu* szónak, melyet a tájszótar három címszó alatt értelmez, itt találjuk meg igazi, részletes magyarázatát: A *kotu* hajdanában zombék volt. A sás-zombék, nád-zombék oszlopalakban emelkedik ki a víz fenekéről. Az alja elhalt, a teteje élő, olykor két-három méter magas növényzet. Nagy szárazság idején a zombék az alját is feldugja a vízből, erre rá is lehet lépni, de inkább a halászgató madár lépjen rá, mint az ember! A régi *pákások* *bukdácsolásnak* hívták a zombékról-zombékre való ugrálást. De csak akkor bukdácsoltak, mikor a zombék tetején elhalt az élő növényzet. Az ilyen zombékból lesz a *kotu*. Nem kerül fel többé az alja, a víz alatt, az iszap között bomlik, erjed, rothad. Ettől van a *kotu-szag*, a nádas világának fojtogató szaga (5—6). Száraz években a Fertő teljesen kiapad, a tavat körülölelő rétségeken pedig legfeljebb csak tavasszal keletkeznek kisebb állóvizek, úgynevezett *tocsogók*... A pákozdi sarok megőrizte ősi, vadon jellegét. Ez a sarok az ős-nádas, az ingovány, az úszó lép, a zombék, a sásrengeteg, azaz *csuhés* hazája. Csupa hozzáférhetetlen, vagy csak nagy fáradsággal és sok veszély árán elérhető terület az ember számára (uo.). — Megismerkedünk az uhuval való vadászattal — vadásznyelven *uhuzás* — műveletével is, melyről részletes leírás van a könyvben (44). Látjuk, hogy a szárnyán megsebesített — vadásznyelven: *szárnyazott* — vadliba miként zuhan le a nádsűrűben (29, a MTsz-ban *lő-szárnyaz*: szárnyon lő madarat). Ugyancsak ismerteti a könyv a *varsás-halászatot* és a *háló-varsát* (108—109), valamint a horog *felhalozását* (110, l. MTsz). A halász kezében munkaközben előkerül a *szapoly* is, mely a MTsz értelmezése szerint: fából készült, hosszabb-rövidebb nyelű vagy füles merítő, melyet a víznek a csónakból való kihányására és ivására is használnak. — A madarak nemcsak a Tisza mellékén, hanem itt is *lohosodnak* (vedlenek 91).

A nád *aratását*, a nádverést is leírja könyvünk. Ennél a munkánál *klumpába* (ormótlan fapapucsba) bujtatják lábukat és vagy *tolókasztát*, vagy *matukát*, más néven *gyalázkát* használnak (141). Az előbbi élesre fent, alacsony talpon csúszó, két karral irányítható kasza, mely a sima jégen eredményesebb munkát biztosít; az utóbbi Lestyán szerint

'sarlóforma szerszám', a MTsz szerint pedig 'nyélre könyökirányba erősített kaszadarab, mellyel a nádat vágják'.

Ifjúságunk kezébe sok ilyen, a Lestyánéhoz hasonló, vonzó érdekességgel és helyes magyarsággal megírt ismeretterjesztő munkát kívánunk, mert az ilyen könyvek élvezetes olvasmány keretében sok új ismeretet közölnek s egyben a fiatalság magyar nyelvérzékét is egészségesen fejlesztik.

Az Ifjúsági Könyvkiadó Gergely Márta könyvének kiadásával is megfelelő, jó olvasmánnyal ajándékozta meg ifjúságunkat.⁵ Az úttörő mozgalomban, a Pajtás szerkesztőségében tevékenykedő tehetséges író ebben a könyvében a fiatal úttörők, fiúk és lányok mozgalmas, eleven életét tárja az olvasó elé, a nagy vagongyár belső életével összekapcsolva, valóságos, hű ábrázolásban. A könyv, tárgyának megfelelően egyrészt a tanulóifjúság, másrészt a gyári dolgozók nyelvét szólaltatja meg. A regényben tehát két, ú. n. csoportnyelvnek szavait, kifejezéseit, fordulatait használja föl az író, ezek azonban legnagyobb részét mind olyanok, amelyek az egységes köznyelvben, főként az újságok nyelvében már közismertté váltak. Mindkét csoportból bemutatunk egy kis böngészetet.

Az úttörők, a tanulók tudnak „rendesen *dumálni*, azaz beszélni“ (45), szeretnek *röplab ázni* (113) meg *focizni* (futballozni, 87), különösen „ha új *focik* (f. labdák) vannak“, de *totóznak* is (47); szükség esetén tudnak *libabrálni* is valakivel (120), ezt úgy is mondják: *kitolni* valakivel. Nem minden sikerül nekik, néha „nem megy a dolog“ (7), ilyenkor egyikük-másikuk fölsóhajt: „ezt alaposan *eltoltam*“ (50, elrontottam; pl. mikor *beszedett* számtanból 33, 36), de azért ilyenkor is bátorítják magukat, hogy „azért annyira *ne szívjuk mellre* a dologot“ (58). Ilyen fenyegetést is hallunk a szájukból: „*ma prézlire verlek*“ (61), s e szólás helyett: „van képe (pofája) azt mondani“ azt is mondják: *van szeme* azt mondani (82, vö. nem sül ki a szeme, nem sül le a bőr a pofájáról). Vannak a regényben *kotnyelesek*, akik mindent *kikotyognak* (28), vannak az iskolában *későnjárók*, *hétalvók*, de a többség a *koránkelő* fajtából való (31), vannak, akik szeretnek *lógni* (23) és vannak *vagányok* is, ezek kétfélek: *álvagányok* és *valódi vagányok*, „az álvagány csak szeretne vagány lenni és utánozza a valódi vagányokat; te csak megjátszod a vagányt, barátocskám!“ (112).

A gyári dolgozóknak, a gyári életnek, a munkának is sok-sok szavával és kifejezésével megismerkedik a regény olvasója. Olvasás közben látjuk a fiatal *átképzést* a gépnél, amint *kapcsolófejeket* esztergál (104). Látjuk a gép *indítását*, *állítását* (102). Megtudjuk, hogy a kapcsolófejek hatféle *munkafolyamattal* készülnek (106). Ilyenféle magyarázatokat olvasunk: „Ezen a régi, kis gépen nem lehet többet termelni. Ez lassú... Ha meg emelem a *fordulatszámot*, akkor eltörik a kés, megvan a baj. — Tanulja meg a kést újmódra köszörülni“ (105). A *szocialista versenyben* (108) mindenki igyekszik (főleg a *sztahanovisták*) *újítani*, új *munkamódszert* kitalálni (103); boldog az, aki elmondhatja magáról, hogy „másfél percet sikerült *levennem* a *normaidőből*“ (107). Az ilyen eredményt követi a *tapasztalatátadás* (150). A *termelési értekezleten*, melyet közvetlenül a *műszak* után tartanak, megállapítják többek között a *műhelyállagot* is (108). Minden nap mindenki *kiértékeli*, hogy mennyit *teljesített* a terv ráeső részéből (119). Reggel mindenki siet a gyárba: István már félhétkor *bélyegez* mindennap a kapunál (102). Persze akad olyan is, aki „*meg akarja írni* a felajánlásokat“ (84).

Rövid kis böngészetünk némi fogalmat ad arról, hogy Gergely Márta miként használja föl két csoportnyelv kifejezéseit érdekesen és kifogástalan magyarsággal megírt ifjúsági regényében.

Hasonló irányú böngészetünk gazdag eredménnyel jár Nagy Zsuzsa könyvében is.⁶

Ez a könyv a fiatal úttörő lányok mozgalmas iskolai életét eleven képekben jeleníti meg, a tanulóifjúság nyelvének hű megszólaltatásával, érdekes előadásban, gördülékeny, kifogástalan magyar nyelven. Ilyen kifejezések otthonosak a könyvben: hamarosan *kitették* a konyhából a *s úrét* (27), járatta a *kenyérlesőjét* (65), *kiköszörülte* a *csorbát* (66), minden *úgy megy*, mint a *karikacsapás* (71), a pedellus menten *fülöncstpné* (34), az osztály egyébként *ügyet sem vetett rá* (36), hamar *fejébe szállott* a *dicsőség* (110.), csoda

⁵ Gergely Márta: Gyárváros, előre!

⁶ Nagy Zsuzsa: Nem hőstett?

nagy fába vágta a fejszéjét (62), hazafelé csámbergott (97), a mama ellátja a bajomat (103), jaképnél hagyta (105, 117), nem sokat tekintőrizott, hanem képentörölte (111) stb.

Minden jót el lehet mondani Teknős Péter könyvéről, amit egy ilyen tárgyú ifjúsági könyvtől elvárhatunk? Érdekes, lekötő, az olvasót, világos, érthető, könnyű a fogalmazása, egyszerű a mondatszerkesztése és azoknak egymáshoz fűzése, magyar a nyelve.

Az író saját szavai szerint arra törekedett, hogy könyve „érdekes, izgalmas, szórakoztató legyen, s elolvasása után többet tudj, mint amikor a kezembe vetted, mert a könyv csak akkor ér valamit, ha szórakozás mellett tanulságot is meríthet belőle az olvasó“ (215). Véleményünk szerint ez a törekvése tökéletesen sikerült, mert gyönyörködtetve sok új tudást ad, sok új dologgal ismerteti meg az ifjú olvasót s világos, érthető módon tud beszélni a legbenyolultabb dolgokról is. A könyv olvasása közben akaratlanul is M. Iljin jut eszünkbe, akinek több, magyarul is megjelent munkája (Hegyek és emberek, Ember és az elemek, A Fekete-tengertől a Káspi-tóig, Hogyan lett az ember óriás, A lámpa, A könyv hódító útja, stb.) hasonlóképpen, találóan és kézzefoghatóan világít rá a legnehezebb elvont fogalmakra.

Teknős könyve sem egyszerű és könnyen felfogható anyaggal foglalkozik. Tárgyalásában tulajdonképpen az „ezerszínű kincs“-ből indul ki, Jókai „fekete gyémánt“-jából s elmondja mindjárt előljáróban, hogy e kincsből hogyan lesz vegyszer, orvosság, festék, plasztik és ezerféle más hasznos anyag. De a könyv aztán végigvezeti az olvasót a bányákon, gyárakon, ipartelepeken is, bemutatja az ózdi vasóriásokat, Martin-kemenecéket, ezek olvasztó munkáját; elénk tárja az acél „nevelését“, alakítását. Látjuk a gyárak hatalmas gépeinek működését és azt, hogy kincsünk villanyárammá alakítva hogyan végzi fontos munkáját. A könyvben voltaképp megnyílik szemünk előtt az egész termelőrendszer, a szocialista tervezgazdaság.

Teknős szintén azt a tanításra legalkalmasabb előadásmódot alkalmazza, amelyet Iljin: a kérdés és felelet formáját. Egyszerűen fölített kérdésekre egyszerű és könnyen érthető feleleteket ad. Pl. „Milyen a szén? — Milyen lenne? Természetesen fekete. Egyike a földön található legfeketébb anyagoknak. — Tudja ezt mindenki, aki már kikerült a pólýából. — De vajjon jól tudja-e? — Ha fáj a fejed, aszpirint veszel be. — Az aszpirin orvosság. Poralakban vagy tablettában, kerék, két oldalán kissé domború pasztilában kapható a gyógyszerárban“... S aztán ugyanígy magyarázza meg a moly ellen használt fegyvert: a naftalint, majd következik az indigó, a zöld és piros tinta, a festékek. S íme, itt a kérdés: „Dehát van-e valami köze a hófehér aszpirinnak, az ezüstösen csillogó naftalinnak, a kék indigónak, a zöld és piros tintának — a fekete szénhez? — Mindössze annyi, hogy mindegyik szénből készül“ (1.). — Magyarzatainak világosabbá tételére gyakran él az író hasonlatokkal; ezeket mindig a mindennapi életből, a valóság világából veszi s így mindig találóan rávilágít a fejtegetett tárgyra. Pl. érdekesen mutat rá arra, hogy ez a hasonlat: a szén fekete arany, mennyire sántít. Ugyanis mi hasznát veszi az ember az aranynak? (a villámhárító hegye, a fogkorona, melyet azonban viplával is pótolhatni, karikagyűrű, töltőtoll, kitüntetés, — de egyébként páncélszekrénybe zárt rudak) mennyivel találóbb ez a hasonlat: a szén az ásványok rénszarvasa; a rénszarvas t. i. Észak lakóinak leghasznosabb állata: minden porcikáját föl lehet használni valamire, a húsát, a bőrét, a csontjait egyaránt.

Még néhány ilyen hasonlat: Ózd az ország acélszive, ott dobog nem messze a cseh-szlovák határtól (47); az ipar mindennapi kenyere a szén (53, 162); az alumínium a házi-asszony barátja (143); a tufa tűzhányóból kitört, megmerevedett láva, olyan, mint a jól kidolgozott kelt részta, szinte habos, annyira likacsos (167); a népgazdaság tanrendje: az ötéves terv (208); mint ahogy a tej tetején ide-oda gyűrődik a bőr, ha a tűzhelyen ég alatta a gázvagy a tüzelőfa, úgy változott folytonosan a föld felszíne, az alatta tomboló eleven vulkán gőzeinek, gázainak szüntelen nyomása következtében (14); a fémek, de elsősorban az acél főiskolája, egyeteme: a forgácsolás (77), stb.

Hogy a könyv mondanivalóit világosan és érthetően adja elő, az már az egyes fejezetek címéből is kitetszik, pl. Az elrejtett virágoskert. A vas- és acélgyártás lelke. Mi marad a lábas fenékén. Szilvalekváros kenyér. A lignit szárnyakat kap. Válogatós kazánok. A lusta levél. Rozsdás bicska. Fuldokló kohó. A Martin akrobatája. Kuglizó óriások. Az acél iskolába jár. A forgács kidobja az esztergályost. A felnöttek homokoznak. Ki mászkál mezitláb télen. A guruló villanyfűző. Árulkodó számok. Olaj és garabonciásdeák. Versenyfutás a föld alatt. Nem mézeskalácsból. Mérföldes szívacs. Öngól. Lábonjáró enniváló stb.

⁷ Teknős Péter: Ezerszínű kincs.

Mondanunk se kell, hogy a gazdag tartalomban felölelt sokféle tudnivaló fejtegetése igen sok új fogalom nevével is megismerteti az olvasót. Több munkafolyamat leírását is megtaláljuk a könyvben a velük kapcsolatos szaknyelv műkifejezéseivel. Ezeket még külön is érdemes volna összeállítani.

Egy párat ideiktatunk közülük: *ereszkék*: a lejtős bányafolyosók árkai, melyekben állandóan folyik a víz; *főte*: a bányafolyosó és a fejtés gerendákkal alátámasztott deszkateje; *sujtólég*: a legveszedelmesebb gáz a bányában; *fejtés*: a szénlevegő, a szénrétegek az a része, amelyet fejtenek s a bányafolyosóra nyílik; *fejtőkalapács*: sűrített levegővel dolgozó szerszám a vájár csákánya helyett; *rázócsúszda*: gyöngö lejtésű, középen kissé meghajlított, hosszú fémlapú, melyet gép hintáztat előre-hátra, erre lapátolja a rakodóvájár a szenet s ennek végén van a legjobb szállítóeszköz, a végtelen gumi-szalag; *kaparószalag*: hosszú teknőalakú, fölül nyitott vályú, melyben láncsalalattal összekötött merőlegesen álló lapátok mozognak előre és tolják maguk előtt a szenet; *réselőgép*: hernyótalpon mozog előre a fejtés szénrétege mentén és mely réseket fűrészel bele, hogy a vájár fejtőkalapácsával könnyebben fejthessen; *bányakombájn*: olyan összetett bányagép, mely egyszerre több munkát végez, résel, a szénréteget leválasztja a szénfalról, a nagyobb tömböket összetördeli és a szenet szállítóberendezésével lapátolás nélkül a szállítószalagra viszi; *martinász*: acéolvasztár; *kokilla*: 2–3 méter magas csónkagúla, a hiányzó csúcsa helyén levő nyíláson csorgatják bele az olvadt acélt; a kokillában megkeményedett acél neve: *tuskó*, *öntecs*, *ingot*, *blokk*; *bugák*: izzó acélhasábok, melyeket a hengerműben a hengerek alakítanak betonvassá, vasúti sinné, rúdacéllá, laposacéllá vagy lemezzé stb.

Nem folytatom ezeknek a műszavaknak felsorolását, nagyon hosszúra nyúlna, csak mutatványt óhajtottam adni belőlük a megfelelő értelmezéssel, melyet az olvasó a könyvből minden nehézség nélkül kiolvashat.

Végezetül csak azt emelem még ki, hogy Teknős pompásan felhasználja magyarázó stílusában nyelvünk szólásait és közmondásait is.

Pl. egyetlen lapról idézem a következőket: nem sok ügyet vetettek rá; eb, aki bánja; utánam az özönvíz; a bányabárók torkára odaforrasztotta a parancsolgatást meg a dínom-dánomot; azt szokták mondani, ha Mohamed nem megy a hegyhez, a hegy megy Mohamedhez (19).

Sztrókey Kálmán könyve is az ifjúsági ismeretterjesztő művek csoportjába tartozik.⁸ A könyvbe belepillantva tüstént meggyőződünk arról, hogy a szerző nem annyira érdekes, izgalmas, szórakoztató olvasmány adására törekedett, mint inkább olyan gyakorlati kézikönyvvél akarta az úttörő szaköröket ellátni, mely a fizika elektrotechnikai ágának körében a tanulóifjúságot — könnyen elvégezhető kísérletek segítségével — a villamosság alaptörvényeire kívánja megtanítani. A könyv nyelve és stílusa, céljának megfelelően tehát inkább szakszerű, mint élvezetes, de érdeme Sztrókeynak, hogy az eléggé bonyolult kérdések tárgyalásánál is világosságra és könnyen érthetőre törekszik. A helyes magyarság tekintetében sem hozhatunk föl a könyvből súlyosabb botlásokat. A szerző, aki hasonló irányú régebbi könyveivel a népszerűsítő stílusban már meglehetősen nagy gyakorlatra tett szert, sok helyütt ügyesen fölhasználja a beszélt nyelvnek a megértést világosabbá tevő kifejezéseit és szólásait.

Pl. nem tudjuk minden fillér kiadás nélkül *megúszni a dolgot* (6), valamit folyto *kerültettünk*, *mint a macska a forró kását* (75), aki csak valamit is *konnyt hozzá* (7), meg *oszlík* a munka, a költség, *több szem többet lát*, több ötlet születik meg munka közben (6), stb.

A könyvben természetesen sok szakkifejezéssel találkozunk, ezeket Sztrókey legtöbbször érthetően megmagyarázza, pl. mikor az áramerősség mérésénél abból indul ki, hogy ha valamit meg akarunk mérni, teljesen mindegy, hogy az egészet mérjük-e, vagy csak a felét, harmadát, tizedét, elmagyarázza, hogy ampermérőnk ellenállásának csak tizedrészét kapcsoljuk be s így egy ampér erősséget mérünk s aztán az eredményt megszorozzuk tízzel, hogy a teljes áramerősséget megkapjuk, így ír: „Ezt az ügyeskedést *söntölésnek* nevezik az elektrotechnikában. A *söntölés* nem valami ismeretlen magyar szó,

⁸ Sztrókey Kálmán: Kísérletezőkönyv. Kétszáz rajzzal.

hanem angol eredetű, helyesen *shunt*-nek írják, amiből származik. A *shunt* angolul *melléksínpárt* jelent. A söntölés tehát olyan eljárás, melynél a megméréndő áram nagyobb részét elterelik egy melléksínparra, tudván, hogy a Kirchhoff-törvény szerint az előre meghatározott ellenálláson az áram hányadrésze fog áthaladni s eképpen számítjuk ki egyszerű szorzással a tényleges áramerősséget“ (71) „Fegyverzetnek nevezzük általában azt a vasdarabot, amit az elektromágnes magához vonz“ (105). „Elektrotechnikusok, rádiósok *trafónak* mondják röviden a transzformátort“ (140). „Az olyan ampérmérőt, mely az áram hőhatását mérve adja az áramerősséget, *hődrótos ampérmérőnek* nevezik. Bizony, ez a 'hődrót' szolgál fordításként a német *Hitzdraht*-nak és még németül is értelmetlen. Bajos lenne e szóból magából kitalálni, hogy mit jelent. A hődrótos ampérmérőben a drót közönséges fémdrót, tehát nem 'hőből való drót', mint ahogyan az elnevezésből következtetné a nyelvész. Tulajdonképpen olyan ampérmérőről van szó, melynél a mutatót a drótnak az áram hőhatására való megnyúlása mozgatja. Ennyiben van köze a hőnek a dróthoz“ (199) stb.

Az elektrotechnikai kísérleteket a könyv az ifjú olvasókkal végezteti el s véleményünk szerint abban van a főérdeme, hogy a kísérletek előkészítését, végzését s az eredmények megállapítását világos magyarázatokkal, könnyen érthetővé téve, magyarul adja elő. Sajnos, a könyvben így is több helyütt találunk idegenszerűségeket is, de ezeket nem pellengérezzük ki, hanem arra kérjük a szerzőt és a kiadót, hogy a következő kiadásban ezeket irtassák vagy irtassák ki. Ne legyen benne pl. ilyen mondat: Nem szabad ebbe egyszerűen beletörődni és tovább menni azzal, hogy hát *ez nem ment* (9). *Prohászka János*

Csokonai Vitéz Mihály Válogatott Művei I—II. Szépirodalmi Könyvkiadó. Magyar Klasszikusok.

A Harsányi—Gulyás-féle kiadás óta egyetlen olyan kiadvány jelent meg, mely Csokonai népszerűsítését lett volna hivatva szolgálni, a Magyar Parnasszus egykötetes Csokonai-kiadása. Ez a kiadvány nem felelt meg a cél-
nak, — régies helyesírása inkább riasztóan hatott a nem filologus olvasókra s a válogatás — jóllehet kiterjedt olyan Csokonai-emlékekre is, melyek 1922 óta kerültek elő — mellőzött olyan Csokonai-műveket, melyek a haladó, harcos költő emlékéhez hozzátartak volna közelebb az olvasó szívéhez.

Csokonai műveinek e legújabb válogatása azt a célt szolgálja, hogy Csokonai költői fejlődésének minden jelentős emlékét feltárja s bemutassa azt a Csokonait, akít a Horváth-fasizmus tudományossága rokokó-mezbe öltöztetett, hogy elfedezhesse jelentős szerepét a magyar felvilágosodás történetében. Hogy az igazi Csokonai bemutatása mennyire sikerült, a kiadvány irodalomtörténeti bírálata, a válogatás szempontjainak és Vargha Balázs bevezető tanulmányának értékelése nem a Magyar Nyelvőr feladata. Itt csak annak a reményünknek adunk hangot, hogy a kritika remélhetően felveti a magyar felvilágosodás európai kapcsolatainak kérdését is. A magát pozitivistának valló irodalomtudomány ezt a kérdést felszínesen kezelte. Egyfelől beleveszett a kicsinyes hatáskutatás jelentéktelen részletkérdéseibe, másfelől a legfontosabb forrás-kutató munkát elmulasztotta elvégezni.

Minket ehelyütt az érdekel, mennyire tükrözteti e kiadvány a magyar nyelv szerelmesét, a magyar nyelv inyes értőjét, avatott tudását és csinosítóját, a filológus Csokonait. Minap Földessy Gyula hívta fel a figyelmünket, éppen a Magyar Nyelvőr hasábjain, arra, hogy milyen mélyreható hatást tett Csokonai legnagyobb költőinkre. Bátran kimondhatjuk, hogy annak a nyelvi tudatosságnak, mely Vörösmartytól József Attiláig legnagyobb költőinket jellemzi, legnagyobb hatású őse éppen Csokonai. (Nem túlzás, ha hozzátesszük, hogy a magyar néprajz iránti érdeklődésben is ő adott példát legnagyobb íróinknak.) Jóllehet a kiadvány jól megválogatott anyaga erre módot adott volna, nagy kár, hogy a költő sajtó alá rendezője és bevezetője elmulasztotta az erre való utalást. Csak egy példát erről.

Mint a zöld Hortobágy kövér mezejében
A csintalan betyár, ha a szél mentében
Süveg-mocskot éget a szalmán vagy pipán,
— írja Csokonai a Dorottyában.

Maga meg odébb áll gyalog vagy paripán;
Hiába hangicsál a duda, furulya,
Összebóg a marha, megszalad a gulya ...

Csokonai maga meg is jegyzeteli ezt a népszokást: „A Hortobágy pusztáján, mely az úgynevezett Hortobágy folyóviznek, vagyis a Tisza-szakadéknak környékén esik a debreceni és újvárosi földön, s közönségesen az alföldi legelők körül, szokások holmi pajkosoknak, hogy pipájokba süveg vagy kalapmocskot tesznek; melynek füstjét messziről ha a gulya megérzi, szerte-széjjel szaladoz“. Jókai „A köszívű ember fiai“-ban leírja, hogy Boksa Gergő hogyan szerzi vissza a németektől az elhajtott gulyát: „Tehát megtölte a pipáját dohánnyal... Közben aztán unalomból a kusztorájával vakargatta a kalapja karimájáról az avatag zsíros piszkot, s amit levakart, azt szedegette a tenyerébe... Mikor aztán jó csomó szennyet levakart róla Boksa Gergő, akkor felnyitotta a pipája kupakját s ráeresztette a markából azt a kaparékot az égő dohánnyra... Mi összekötése van a kalapszírfüstnek a tulkok biotikai rendszerével, azt nem mondja meg sem Oken, sem Cuvier, hanem azt minden alföldi gulyás tudja, hogy erre az illatra minden ökr megszűnik ökr lenni, és lesz belőle sárkány... ettől megdühödik, világgá fut...“

Nem helyeselhetjük, hogy erre utalás sem történik a kiadványban. Tudjuk, hogy Jókai jól ismerte Csokonai műveit. Lehet-e egy-egy ilyen névida idézésnél hatásosabban rámutatni arra, hogyan élt tovább Csokonai műve utódai munkáiban, milyen eleven és messzeható volt hatása?

A válogatást dicséri az, hogy helyet talál benne olyan nyelvi-érdekű Csokonai-vers is, mint amilyen a „Ván, vén, vagy az üstökös elokvencia“ is, melyben Csokonai kigúnyolja a *-ván, -vén* halmozását. A nyelvi tréfát még szellemesebbé teszi, hogy a vers egy *-ván* végződésű keresztösvé rimelteti az első *-ván-t* (És pedig az én uram Kajos István | A szent lélek felbuzdítván) s hogy a vers egy szójátékkal végződik: „Ennye, be sok jeles vén, ván.“) (Nyilvánvaló, hogy ez a *vén* itt 'öreg, ósdi' jelentésű is.) Érthetetlen azonban, hogy miért nevezi ezt a verset a jegyzetelő a „tudákos vőfélystílus tréfás utánzásának“. Miért nem utal arra inkább, hogy a lakodalmas versezetek a házassággal kapcsolatos egyházi szertartás szövegének, az ebbe foglalt biblikus idézeteknek hatását tükrözik s hogy Csokonai ezt az egyházas, kálomista papi nyelvet gúnyolja ki? (Azt csak zárójelben kérdezzük meg: mi az a „vőfélystílus“? Beszélhetünk „násznapystílusról“, sőt „kikérő- és kiadó-násznapystílusról“ is?)

Közli, de nem emeli ki a kiadvány azt a nagyfokú nyelvi tudatosságról tanuskodó jegyzetanyagot sem, mely a Dorottya jegyzeteiből tükröződik. Ezeknek a jegyzeteknek a javarésze nyelvi jellegű. Egy-egy idegen szó magyarázatából nemcsak Csokonai szókinésének kivételes gazdagsága, árnyaltsága tűnik ki (*kurtizán*, *courtisan*, *udvari ember*, *hízelkedő*, *dámák körül hivalkodó*; *koket*, *tetszeni kívánó*, *színes*, *mézesmázos beszédű*, *szerelemhez értő dáma*), hanem az is, hogy Csokonai milyen gondos vetette egybe a magyar szókinés gazdagságát más nyelvek szóbőségével („Hárnádel, stb. — Nadel német szó, magyarul tüt téssen. Egyszer egy német technológikus könyvben a tünek 22 nemét olvastam meg; pedig sem a hájvarró, sem a bornyomó-zsákvarró, sem még inkább a boeskorfűző tū nem vala meg benne“).

A nyelvjutó Csokonai, a nyelvmívelő Csokonai sem kap megfelelő hangsúlyt ebben a kiadványban, holott a válogatás anyaga kínálja hozzá a példákat. Közli a „Horváth Adámhoz“ írott verset (A többek közt, kedves hazám, tiszteld azt a Horváthot, Kit az ég egyik nyelvünket szépítőnek bocsátott), közli Tempefőit, melyben a honleányi tűzben égő Rozália így oktatja az idegenmajmoló Sertepertit: „Péczeli a magyar nyelv csinosodásának atyja volt:...“ (Azt megint csak zárójelben jegyzem meg, hogy Csokonai névadása is figyelmet érdemelne. Például éppen a *Serteperti* név is tovább élt. Rákosi Viktor vitatható értékű életművének egyik viszonylag maradandó

értékű munkájában, az ifjúság számára írott „Bobby és Csibá”-ban a nyegle arisztokratát Serteperti Iktáv bárónak hívják.) K tűnik a kiadványból az a szoros baráti kapcsolat is, mely Csokonait Kazinczyhoz fűzte élete egy szakaszán, de Csokonai kapcsolata a nyelvújítással említés nélkül marad. „Aki az új szókat nem tűrheti, mondjon le az új ideákról is. Elég tágas a Caspium homokpusztája! Ott életében sem hall egy új szót is!” olvassuk a Dorottya jegyzeteiben. Csokonai kapcsolata a nyelvújításhoz különösen azért érdemelne egyszer már behatóbb vizsgálatot, mert az orthologusok és neologusok harcában ő kivételes helyet foglalt el. Nem ítélte el a nyelvújítást, ő maga is alkotott új szavakat (*majmol, enyhős, ámulat, zengzet*, stb.). új összetételeket (*hímpor, hangszer, világpolgár, észrevétel*), de ugyanakkor gazdagon élt a tájnyelvi szókincsel s azok közül nem egyet ő tett irodalmi-köznyelvi szóvá (*cölöp, szamóca, kagyló, harsány, pitymallik, lomb, hullám*, stb.) s a régi szavak felélesztése terén is jelentősek érdemei (*kaján*, stb.). Csokonai jól ismerte Adelungot, de éles kritikával fordult azok ellen, akik Adelung vak követőiként elfordultak régi nyelvünk gazdagságától. A régiség és a merész újság szintézise Csokonai nyelve; ebben a vonatkozásban csak Vörösmarty, Petőfi és Ady állítható mellé. Nem említi a kiadvány azt sem, hogy Csokonai „nyelv-elméletére” (talán nem túlságos nagy merészség ilyenről beszélni) milyen mély hatást gyakorolt az a felfogás, mely Herder műveiben kapta meg végső megfogalmazását. Hallgat Csokonai nyelvtudományi munkásságának arról a részéről is, mely őt a magyar szótárírodalom úttörői közé sorolja. Nem e kiadvány feladata lett volna annak kimutatása, hogy Márton József szótárának szóanyagában mi az, ami Csokonaitól származik, de hiányos az a Csokonai-arkép, mely hallgat arról, hogy Csokonai milyen tevékeny munkatársa volt ennek a szótárnak. Rubinyi, Simonyi, Simai, Gesztesi Barcsa úttörő kutatásai elégséges anyagot adtak volna a kiadvány gondozója számára ahhoz, hogy új értékelését a nyelvújító, nyelvművelő Csokonai korszerű méltatásával gazdagítsa.

A kiadvány közli Csokonainak „A magyar nyelv feléledése” című eszmefuttatását, a magyar nyelv iránti gyöngéd és büszke szeretet legszebb vallomását s az „Előbeszéd Kleist ‚Tavaszi-ához’-t. Ma, amikor a nagy Sztálin nyelvtudományi iránymutatása nyomán az irodalom érdeklődése ismét az anyanyelv megbecsülésére, bensőséges szeretetére buzdul, különleges jelentőséget ad Csokonai új kiadásának az, hogy ezeknek a műveknek közlésével történelmi távlatot nyit e buzgalomnak. Az irodalmi sematizmus elleni harc fegyverévé válhat szóban szegény, szokványos, szintelen, kincstári nyelvű irodalmunk megújulásában Csokonai tanácsa: „olvassa meg a Heltai, Tinódi, Valkai, Barcsai, Csanádi, Temesvári, Lisznyai, Zrinyi, Paskó, Horhi Juhász, Lippai és egyebek velős magyar írásait; sőt holmi Bányász Csákányt, Sopronyi Veres Tikmonyat, X ut Tököt és több eféle korpájú grapsákat se hagyjon megtekintetlen: tégye könyveivé Gyöngyösiéket, Faludít, Báróczyt, Bessenyeiékét, Kazinczyt, Arankát, Horváthot, Pécelit, stb.; forgolódjék a felföldi, duna- és tiszamelléki s erdélyi magyarokkal; levelezzon hazabéli tudósokkal; figyelmezzék a mesteremberekre; ereszkedjék le a paraszt, tudatlan, együgyű — de nála meglehet jobb magyar — községhez, aljnéphez...” (Nem lehetne ezt felírni minden írónk falára, vagy legalább eljuttatni körlevélben műfordítóinkhoz?)

A köteteket gazdag jegyzet és szótári anyag egészíti ki. Ez az anyag azonban, minden gazdagsága ellenére is, hiányos. Azt olvassuk a Dorottya negyedik könyvében: „Tens úr! egy culától én ezt fel nem veszem. A sátsifekciót az úrért megteszem”. Vajjon mi az oka annak, hogy a mégiscsak ismertebb *cula* szót értelmezi, a tájnyelvi formában közölt idegen szót, a *sátsifekciót* viszont hiába keressük a jegyzet-szótárban? Bóka László

Golubkova: Két világot éltem. Fordította Görög Imre és G. Beke Margit. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest 1951.

Görög Imre és G. Beke Margit fordítói munkáját, mellyel Golubkova Két világot éltem c. regényét ültették át nyelvünkre, határozottan igen sikerültnek kell mondanunk. A regény a peccsoraí táj egy eldugott falujában élő egyszerű halászasszonynak, Marjemjana Romanovna Golubkovának, az ismert népi költőnek őszinte, közvetlen hangon megírt önéletrajzát adja. A költő regényébe beleszővi azokat az egyszerű, természetes népi énekeket, verseket is, melyekben a regényt sajtó alá rendező Leontyev szerint „eleven képekben sorakozik életének minden eseménye”. Ezek a versek tették őt az egész Szovjetunióban annyira ismertté, hogy a folkloristák országos gyűlésére is meghívták versei előadására.

A regény minden lapja telve van értékes néprajzi vonatkozásokkal, olyan adatokkal, közlésekkel, melyek méltán fölkelthetik a folkloristák, etnográfusok figyelmét. Görög Imre és G. Beke Margit kiválóan sikerült fordításának főérdemét éppen abban látjuk, hogy ezeket a néprajzi vonatkozású közléseket, a népszokások, babonák, ráolvasások szövegét úgy adják vissza, mintha magyar kutató szakemberek számolnának be saját gyűjtésükről. Maga az egész fordítás pedig zamatos, tósgyökeres magyarságú; népi szavakkal, szólásokkal, kifejezésekkel telt. Az eredeti regény is bővelkedik szólásokban: erre mutat Golubovka alábbi nyilatkozata: „Én kicsi gyermekkorom óta mindig szerettem a jó szólást-mondást. Jóformán azokon tanultam beszélni. Akárhol halottam, elkaptam, mint hal a horgot. Aztán, mikor láttam, hogy fél is használhatom, hát odagombostúztam hosszú gombostűvel a blúzom hajtókájára. És később már magamfaragta szólásokkal dobálóztam. Nyelvemre jött az esethez illő, alkalmas mondás, maga kikerekedett a számban. Kevés szóval sokat mondtál, mindent rácsomóztál. De ezek már az enyéim voltak, magam szabtam varrtam a magam gondolatához, magam esze, nyelve járásához” (118). S Golubkova orosz szólásait a fordítók mindig a megfelelő magyar szólásokkal tudják helyettesíteni. Különösen sikerült a népi verses szövegeknek magyaros, eredetinek tetsző megszólaltatása:

Én szegény, én boldogtalan, | itt maradtam gyámolatlan | bizsgó-nyüzsgó ki, bolyommal, | számosnépi családdal (202). — Kecske a káposztáskertben | duduldul káposztáskertben | letaposta a hagymát, | a hagymát. | Jött a széplány a kisházból | elkapta a két szarkát, | két szarvát. | Viszem is már, eladom a rossz gidát | boltos bács, ad érte jó portékát | Veszek rajta fehérét meg pirosat, | tuli-tuli pirosat, | fehérítem pirosítom, | csinósítom magamat... (153), stb.

A régi magyar históriás énekek hangja csendül ki egy „réginóta” pompás fordításából. Néhány kikapott sort idézünk belőle: Nagyuram, Mikita, házasodni vágyom, | feleség-szezezni vagyon kívánságom. | Készítsd a jeles sert, édes méhsert, jó bort, | negyvenszer negyven pint részegítő óbort. | Megfizetek érte, nagyuram, jó pénzben, | ropogós ezeres veri markod negyven. | Harminc jó leventék lakzira érkeznek, | háromszor tíz bajnok, három derék dandár... | Harminc jó paripát ók megnyergelének, | harmincan, leventék, im útra kelének. | Ám senkise látta nyeregbe-szállásuk, | ember-szem nem látta úton-száguldasuk... | Csúsa a csúcsra hajlik, egész erdők zúgnak, | míg szilaj lovasok nyargalvást nyargalnak... (141).

De igen sikerült a regény prózai részeiben is az egyszerű, természetes, népies nyelv és stílus magyar megszólaltatása, mely sok helyütt ritmikus lejtésével szinte a vers hatását kelti. Pl. mindjárt a regény elején Golubkova bemutatkozásában ilyeneket olvasunk: voltam koldus, kéregettem, más házánál cselédkedtem, sok keserű könnyet nyeltem (5); Reggeltől estélig velünk bibelődik, estétől reggelig a kamra nem telik (7); Távozzatok oda, ahonnan jöttetek — puszta közepébe, erdő sötétjébe, ágak sűrűjébe, futó-fúvó szélbe! (17); nincs meghitt barátom, társam a világon (133); nem mogyorót ropogtattak, hálósomót bontogattak a fogukkal (8), stb.

A ráolvasások szövegének fordításában is teljesen a magyar ráolvasások eredeti hangját érezzük, pl. az álmatlanságban szenvedő gyerek rontása ellen az arcára borított ruhát cirokseprővel söprő asszony szájából ilyen mondókát hallunk: Seprő, seperd el az álmatlanságot isten szolgájáról, kicsi Andrusáról, fényes két szeméről, tejfehér arcáról. Seprő, seperj rá erős, jó álmot fényes két szemére, tejfehér arcára.

Legyen erős a szó, erősebb acélnál, vasnál, a rosszat megoldja. Kulcs a tengerben, laka a fűben, pecsét a Krisztus szájában (138).

A nagy olvasóközönségre számot tartó regényt a néprajzosok és a nyelvészek is egyaránt hasznosan olvashatják, mindegyikük megtalálja benne a maga kutató területén hasznosítható értékeket.

Prohászka János

Kossuth zászlaja alatt, írások a szabadságharcról. Szépirodalmi Könyvkiadó 1951.

Érdekes tervet valósított meg Lukácsy Sándor a szabadságharcról szóló könyvével. Az 1848/49. évi dicsőséges küzdelmeknek nem történetével, hanem szellemével igyekszik az olvasót megismertetni. Eredeti írásokat, szemelvényeket közül a kornak nemesak irányító, kiváló szereplőitől, íróitól, hanem ezenkívül ma már ismeretlen nevű szerzőktől s névteleneknek feljegyzéseiből is. Jellenző cikkeket válogatott ki a szabadságharc hírlapirodalmából, érdekes részleteket minden rangbeli katonáknak, az elszánt küzdelmek, csaták hatása alatt azon melegében papírra vetett feljegyzéseiből s későbbben összeállított emlékirataiból, visszaemlékezéseiből. Kiváló érzékel gyűjtött hatalmas anyagának csak kisebbik részét tudta kötetébe besorolni. A közléseket azonban, mint előszavából értesülünk, még folytatni szándékozik.

Az érdekes gyűjtemény vizsgálata folyóiratunk szempontjából is tanulsággal jár. Az antológia közreadója ugyanis szemelgetés közben a stílusbeli szempontokat is komoly figyelemre méltatta. „A nép győzhetetlen” cím alatt csoportosított írások között foglal helyet Szemere Bertalan akkori belügyminiszternek az északi vármegyék fő- és alispánjaihoz s kormánybiztosaihoz intézett utasítása. Erre a rendelkezésre Lukácsy a jegyzetekben e szavakkal tereli rá a figyelmet: „Meglépő a stílusa is: ne feledjük, hogy ez a lenyűgöző erejű írás tulajdonképpen egy minisztériumi hivatalos irat!” (413) S valóban megállapíthatjuk, hogy ennek a felhívásnak minden szava félreérthetetlen erős nyomatékkal hangsúlyozza a miniszter rendelkezését. „Mégvároam öntől, hogy már eleve kiadott részletes rendeleteinkhez tartandja magát, melynek veleje ez: mindent merni, mindent áldozni, hogy a haza megmentethessék”. (234). Mikor pedig a buzdító szavakat a győzelem kiaknázására való biztatás váltja fel, hangja lüktet, szárnyal az örömtől, a lelkesedéstől. „Föl tehát, ó ezerkarú, milliókárú nép, segítsd az üldöző sereget, az ellenség kipszításában. Te ismered az egész országban a vidéket, ismered az árkokat, a rejtekeket, az erdőket; eltűnsz és megjelenysz, és mint az árvíz fogod körül az ellenség nyomorult szigetét a haza közepében” (262).

A Kossuth Lajostól olvasható cikkek és közlések is elegendők arra, hogy a szabadságharc szellemi vezérének szónoki nagyságát, nyelvének művészi erejét, beszédeinek megrendítő hatását el tudjuk képzelni. Alkalmadtán Kossuth szintén bevvisi a hivatalos fogalmazásba is a lelkesítő erőtől szárnyaló, elragadó hangot. „A Honvédelmi Bizottmány elnöke magasztos örömmel bocsájttja köztudomásra seregeink bámulatos vitézségének egyes tényeit, melyeket a feldunai hadsereg vezérének segédétől, mint erre hivatalosan megbizottól, éppen most vett kezéhez” (133). Ezt az iratát is áthatja beszédeiből ismert határozottsága, mely szinte cáfolhatatlan erejű, axiómaszerű, élezzet mondatokban jut kifejezésre. Haditetteket ismertető jelentése, minthacsak egy láncolatos okfejtést kellene befejeznie, ezekkel a szavakkal záródik: „Az ellenség számos, de gyáva, mert rossz ügyért küzd, zsarnok parancs viszi őt a tűzbe, nem szent lelkesedés, mi nem vagyunk oly számosak, hanem bátrak; — mi a hazáért, a szabadságért küzdünk” (135). Kossuth forradalmi beszédej hangjának, tüzének, megrázó erejének elképzelésére közli a mű az olvasásra is elragadó szegedi toborzó beszédet. Művészi taglasát adja ennek Móriecz Zsigmond Rózsa Sándor c. regényében. „Az emberek — írja többek közt Móriecz Zsigmond — elfelejtettek éljenezni. Oly magas fokra hágott bennük az élvezet és elámulás, hogy érzelmességükben nyitott

szájjal itták a hangokat és szavakat, amelyek soha szebben nem muzsikáltak. Maga a szónok érezte, hogy most minden szívből jő, a magas és a mély hangok, a zengő magyar nyelv pompás és hihetetlenül kihazsználható dallamos-sága tökéletesen rendelkezésre áll. Se hangja, se fogalmazása soha nem volt tömörebb és megveszejtőbb“ (2:300).

Kossuth beszédeinek a hallgatóságra gyakorolt páratlan hatásáról Vajda János is beszámol „A magyar nemzet élő oszményülése volt ő“ címen (59).

Jellemző költeményekből láthatjuk a forradalomnak Petőfire, Jókaira való hatását. Petőfinek a végső győzelemben való rendíthetetlen hitét kedvezőtlen események sem tudják befolyásolni. Budapestnek¹ 1849 elején történt elestekor nem hatalmasodik el benne a kétségbeesés, ellenkezőképpen, akkor is megnyugtató, biztató szavakat intéz a néphez: „Azért, hogy a láng lelohad, még nem alszik ki a tűz; azért, hogy a napot felhő borítja, még nem hamvad ki a nap; egy szélroham, s el van fújva a felhő, fellobban a láng. A múlt évben egyhuzomban nagyot szaladtak a nemzetek, s most megállottak, de csak azért, hogy lélegzetet vegyenek, s még nagyobb szaladhassanak“ (198). A köszívű ember fiainak egyik fejezete szemlélteti, miként hatott Jókai stílusára a nagy események hosszú sorozata. De a szerény tehetségek írásaiból is megállapíthatjuk a forradalom alakító erejét. Mezei József emlékirataiban így indítja meg „A bécsi légióról“ szóló közlendőit: „Együtt voltam velők az egész erdélyi hadjárat alatt. Ismertem őket nagyon jól. Művelt, lelkesült fiatal emberek voltak, nyelvünket nem értették, de szívük együtt dobogott a mi szívünkkel; idegen hazának voltak gyermekei, de a szabadság szeretete elhozta őket hozzánk, hogy a mi hazánkért küzdjenek“ (130). Ezt az egyszerű, világos, kristálytisza hangot még közemberek írásaiban is megtaláljuk. Egy köztűzer festi az itt következő képet: „A tábori életnek legmeghatóbb és legregényesebb része a kora reggeli felébredés. Éjjel méla csend uralkodik, — a sötétséget a csillagok és a táborban a kialvófélben lévő tűzhelyek gyenge csillogása ékesítette; kora hajnalban a csendet legelőbb a huszárok trombitálása kezdi élnékiteni, — jobbra-balra, elől-hátul, távolabb-közelebb egymásután vagy egyszerre igen regényesen hangzik az és magasztos benyomást eszközöl“ (71).

A kötet írói igaz érzésüket, őszinte tapasztalataikat közlik, s így gondolataikat egyszerűen, folyamatosan, cikornyátlanul tudják kifejezni. Az egyszerű írásmód pedig a magyaros stílusnak is egyik elsőrendű követelése s így természetes, a cikkek nyelve is általában hibátlan, idegenszerűségek-től mentes. Csak kevés esetben akad meg tekintetünk ilyenfajta idegenszerűségeken: „Egy rész a dombnál maradt, míg a nagyobb rész arcot csinált velünk szemközt s megindultak felénk“ (113). „Nemde irigyliket nekem e néma szerepet?“ (16). Az előbbit Vadnay Károlynak, az utóbbit Egressy Gábornak írásában találjuk. A kötet nyelvi tanulságai közt említhetjük azt a sajtóságos véletlent is, hogy a közölt szemelvények egy pár olyan szó használatára is tartalmaznak adatot, amelynek vizsgálata épp most van folyamatban. Jókainak „A szolnoki csatá“ról közölt rajzában olvassuk: „...víg tenyérsapkodás mellett járta a jókedvű legénység a kuferces táncot“ (277. A kuferces táncról l. Nyr 75:253; 310). Eötvös Károly „A dicsőséges csaták napjaiból“ c. elbeszélésében írja: „Csak a söréttel s legföljebb a fickóval tudtak bálni“ (239, a fickóra vonatkozóan l. Nyr 74:420). A változatos tartalmú, érdekes könyvért elismerés illeti a szerkesztőt. Felhívjuk

¹ Érdekes, hogy Petőfi már *Budapestnek*¹ nevezi a fővárost, noha csak 1872-ben egyesítették Pestet, Budát és Óbudát. De már Széchenyi is írja a Világban (1831, 331. l.): „fővárosok nevé *Budapestre* kellene változtatni, mely kevés év, sőt hónap mulva olly megszokottan s könnyen hangzanék, mint Bukarest.“ A külföld régen össze is cserélte gyakran a két főváros nevéit.

mégis figyelmét egy értelemzavaró súlyos sajtóhibára: „Guyon küldetése: hogy minden áron be igyekszik jutni Komáromba, mire a magyar királytól vón parancsot“ 284); a magyar királytól helyett a magyar kormánytól olvasandó.

Dénes Szilárd

Hadrovics—Gáldi: Orosz-magyar szótár. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1951. 996 lap.

A szovjet-magyar kapcsolatok kiépítésének ünnepi jelentőségű és tudományosan fontos állomása az 1951. év nyarán megjelent Orosz-magyar szótár. Adataiban is impozáns: kb. 50.000 orosz szó magyar megfelelőjét adja és a címszavakhoz: még 14.000 kifejezés kapcsolódik (ez utóbbiakat Krajevskij professzor állította össze).

A szovjet néppel sűrűn szövődő gazdasági, tudományos, kulturális és irodalmi életünk a felszabadulás óta égető szükségét érezte egy nagy orosz-magyar szótárnak, hiszen a felszabaduláseelőtti kultúrpolitika nemhogy elősegítette, hanem tudatosan elszatnyította, elfojtotta az orosz-magyar (szovjet-magyar) kapcsolatok alakulását. Mivel az orosz nyelv az érintkezés eszköze lehetett volna ebben a császári és királyi, majd horthysta politikusok nemkivánta és üldözött közeledésben, minden eszközzel útját kellett állni az orosz nyelv tanulásának és elterjedésének. Ezért kötötték gúzsba a magyar szlavisztika fejlődését, ezért nem lehetett korszerű orosz-magyar szótárunk. Pedig volt egy önfeláldozó tudósunk, Mitrák Sándor, aki fontosnak tartotta egy orosz-magyar szótár kiadását és ezért 1868—1870-es években a Pavlevszkij- és Dalj-féle orosz szótár felhasználásával, a kárpátaljai ruténok nyelvjárásai szavainak bekapcsolásával egy hatalmas művet, egy 65—70.000 szavas orosz-magyar szótárt állított össze. Ma is megható, vagy talán ma még inkább, ennek a tudósnak a története, mert ma Népköztársaságunk bőven gondoskodik a tudomány munkásairól. Mitrákót a királyi Magyarország nem segítette, az akkori Tudományos Akadémia nem támogatta. Tizenkét évig hevert a szótár kézírata a „Szt. László Társaság“ fiókjában eltemetve; szerették volna, hogy soha fel se támadjon, 1881-ben azonban a szerző előásta a kéziratot és remélte, hogy előfizetés, eladás révén beszédheti a szótár kiadásainak költségeit. Csalódott. Az így befolyt összeg alig volt elég arra, hogy postaköltségeit és a kötést fedezze. Így a szótár 1881-ben, Ungvárott 850 lapon a „szerző költségén“ jelent meg kevés példányban. Több, mint 65 éven át ez volt egyetlen — ma már elavult, nem kapható — orosz-magyar szótárunk. Közben mód volt rá, hogy a nyugati nyelvek nagyszótárai (tehát a német, francia és angol szótárak) megjelenhessenek, azonban az orosz nyelv tanítása — egyetemi fokon is — halott ügy volt, így az orosz-magyar szótár ügye is.

A Szovjetunió segítségével történt itt nevezetes lépés előre — mint megannyi más téren is — 1947-ben a Moszkvában lévő Külföldi és nemzeti szótárak állami kiadója jelentette meg Haász E. Sz. összeállításában orosz-magyar küsszótárát, majd a Haász-Rudas-féle magyar-orosz szótárt. Ma sokan ajkbigyesztve merészelik mondani, hogy kicsi ez a szótár. Felmérhetetlen a jelenlősége ennek a műnek, az egész orosz tanulásnak, a tanárság tudásszínvonalára emelésének döntő lendületet adott és elevenebb életet vitt bele az orosz nyelv magyarországi elterjesztésébe. Mi, akik „vadasztunk“ a szótár egy-egy kezdetben — még a Szovjetunióban is — nehezen megszerezhető példányára, átértük, milyen gyors változást hozott fejlődésünkben ez a szótár, hiszen addig a Langenscheidt-féle orosz—német szótárt használtuk (akinek volt!). Ennek a Haász-szerkesztette szótárnak vannak hiányosságai a szavak értelmezésében, a jelentések fontossági sorrendjének megállapításában, de ezek eltörpülnek akkori kulturális és pedagógiai jelentősége mellett. E hiányosságok megszüntetésére, amelyek a háborús években kevésbé elmélyíthető tudományos lehetőségek következményei, a moszkvai kiadó Majtyinszkaja

teljes átdolgozásában megjelentette eszótár 2. kiadását, hozzáfűzve a két nyelv hang- és alak'ának vázlatos ismertetését.

A moszkvai kiadású szótárak terjedelmüket tekintve kis szótárak, 25 000 szót ölelnek fel és frazeológiai példatáruk nem számottevő. Nem is magyarok számára szánták, hanem a magyar nyelv iránt érdeklődő szovjet állampolgárok részére készültek. Az orosz anyanyelvűek számára meg felesleges, ami az idegenek számára élővé teszi az orosz szót, ami mondatban való alkalmazásának lehetőségét megadja: alaktan és hangsúly szempontjából való beosztása. Az idegen, a nem orosz anyanyelvű előtt rejtélyként áll éppen a leggyakrabban használatos orosz igék (*jár, akar, küld, tart, állít, kér, meghal, ad* stb.) orosz megfelelő hangsorbeli és hangsúlybeli változása, ha nem kapja meg erre a szükséges alakok felsorolását a hangsúly jelölésével. Éppígy kell utalni az idegenek számára készült orosz szótárnak a főnevek hangsúlyozására is. Ezért a moszkvai kiadású szótárak és a hazai kiadású „szükségyszótárak“ (ezek legjobbja: Honti Rezső: Az orosz és magyar nyelv zsebszótára, Budapest—Szikra, ennek gazdag kifejezéstára van) nem feleltek meg a honi követelményeknek. Ezenkívül elégtelenség volt ezekben a szótárakban, hogy a szakterminológiára a hely szűkre méretezett volta miatt nem vethettek súlyt.

A Gáldi—Hadrovics-szótár szerkesztői sem törekedtek arra, hogy az orosz nyelv teljes szókészletét adják, mert ez egy kötet keretében lehetetlen lett volna. A négykötetes Usakov-értelmező szótár kb. 75 000 szót foglal magában, a Dalj-szótár három kötete (1912-es kiadás) kb. 110 000 szót. Ezekből, valamint a korszerűbb anyagból kellett válogatniuk a szerkesztőknek, akik azt a feladatot tűzték ki maguk elé, hogy „kiválogassák és helyes értelmezéssel lássák el az alapvető szókészletét, amely mintegy magvát alkotja az orosz nyelv szótári készletének“. Ebben a szótárban tehát az orosz nyelv alapverő szó- és kifejezőkészletét kapjuk, a *szakmaiból* csak azt, ami az általános műveltséghez tartozik, hiszen a szakszótárak kötelessége a kifejezetten csak a szakmába vágó szavak felsorolása és értelmezése. Ezen a téren a magyar szakszótárszerkesztők megelőzték az általános szótárakat (vö. Hevesi Gyula: Orosz—magyar műszaki szótár, 1950. Névai—Tardy: Orosz—magyar jogi és államigazgatási szakszótár, 1951.) és a nagyközönség számára szánt általános szótár időben elmaradt mögöttük, ami nagy kárára volt az orosz nyelv hathatósabb tanulmányozásának.

Mit ad nekünk ez a szótár?

1. Adja az orosz nyelv alapvető szókincsét, annak magyar értelmezését.

2. Az általánosan használt szakmai szavakat, megjelölve, milyen tudományágban használatosak. Így az állattan, ásványtan, bányászat, csillagászat, diplomácia, egyházi élet, földrajz, fizika, irodalomtudomány, mennyiségtan, művészet, orvostudomány, nyomdászat, politikai terminológia, technika, zene-tudomány, stb. közösségivé vált szavait.

3. Rendszerezi alaktani szempontból a ragozható szavakat (névszókat, igéket) és táblázatok alakjában útbaigazítást nyújt, miként kell őket a mondatban alkalmaznunk. Pontos, hogy 20 táblázatban csoportosítja az igéket ragozás szempontjából.

4. Tekintettel arra, hogy az orosz szó hangsúlyának helye meg nem határozott, eshetik bármely szótagra (nem mint a magyarban az elsőre), a szótár megadja minden egyes szó hangsúlyát, és mivel vannak a hangsúly helyét változtató szavak, az igéknél 3 hangsúlytípust, a főneveknél 3 hangsúlytípust közöl. Az ettől eltérő eseteket külön tünteti fel a megfelelő szavaknál.

5. A befejezetlen szemléletű igéknél utalnak a szerzők a megfelelő befejezett szemléletű alakra.

6. A mellékneveknél közlik a szerzők az ú. n. rövid alakokat is, ami azért fontos, mert ezek hangsúlyozása szabályba aligha foglalható.

7. A szótár végén negyvenöt lapnyi nyelvtani táblázat-sorozatot kapunk.

Mindezt nélkülöztük előző szótárainkban, ezért felbecsülhetetlen előrelendítő értéke van a Gáldi—Hadrovics orosz—magyar szótárnak.

A szavak értelmezése terén is gigászi lépést tesz előre a szótár. A Haász-szótár a главный 'fő-' melléknévnek két értelmezését adja, ez a szótár egy értelmezést és 10 kifejezést, valamint a главное 'főleg' adverbiumot; a гладкий melléknév csak 'sima' jelentésben található az elsőben, az utóbbiban ötben: а крепостничество 'jobbágyság' főnévnek a Haász-féle szótár csak egy jelentését adja. Gáldi—Hadrovics két jelentését; továbbá pl. a познать 'megismerni' ige az előbbiben egyetlen jelentésben található, utóbbiban egy jelentésben és két fordulatban.

Ebből a néhány adatszerű példából látható, milyen haladást jelent szótárírásunkban ez az új orosz—magyar szótár. Azonban az is ismeretes, hogy ma a követelmények fokozódnak és nagyobb szótárra, legalább 70—75 000 szavásra van szükségünk. Mert a fordítók tudják, hogy a szónak nem minden lehető jelentését adja meg a szótár, hiszen a környező szövegben formálódik ki az adott szó pontos és alkalmyszerű értelmezése, tehát az alapjelentés adandó értelmezését a fordítónak kell gondosan megkeresnie, azonban használat közben tapasztaljuk, hogy a szovjet kultúrával való elmélyült érintkezésünk nagyobb szókinccsel rendelkező szótárt követel a magyar tudományos élet számára. Ezt a munkát eddig is eredményesen dolgozó szótárszerkesztőinknek kell elvégezniük.

Valamelyik német lovagi eposz megemlékezik arról a csodálatról, amelylyel a nép övezett egy középkori, franciául és németül egyaránt jól tudó költőt. Nekünk sok ilyen kétnyelvű költőre, íróra, tudósra, mű- és szakfordítóra van szükségünk — tudásuk megszerzésében nagy rész jut egy ilyen jó, gazdag, színes szótárnak is, mert az abc-rendbe sorolt szavak bennük és rajtuk át válnak anyanyelvi irodalomná és tudománnyá.

Erdődi József

Хрестоматия I. Russische Chrestomathie. 1. Teil. Text. Zusammen- gestellt und bearbeitet von Ruth Stange unter Redaktion von Prof. Dr. W. Steinitz. — Volk und Wissen Verlag, Berlin—Leipzig, 1950. 282 l.

Demokratikus szempontból helyesen összeválogatott anyagán keresztül ez az orosz irodalmi olvasókönyv a Szovjetunió földjét és történelmi múltját, a legnagyobb orosz történelmi szereplőket és tudósokat mutatja be, jeles írók feldolgozásában és jellemzésében, és elénk tárja az orosz széppróza, a népköltészet és műköltészet remekeit. Vers, próza és dal-melódia (kóta) változtatja egymást, szemléltetve vagy éreztetve az orosz életet, tájakat, az évszakok hangulatát, az orosz szív dobogását. Csupa gyöngyszem, csupa csillogó drágakő, a briliáns ragyogásától a fekete gyémántig — kedvcsapongás — a szilaj jókedvtől a zsarnoki elnyomás alatt nyögő nép elkécsredéséig és kétségbeeséséig — az orosz nép józan bölcsősége — a mesékben, a realista és szocialista-realista művekben. Az orosz ember jósága, ember-szeretete, lelkének tisztasága, a haza földjével összeforrottsága; szabadság-vágya a múltban — ezt mutatja be a Chrestomathia régi és új költők, írók, zeneszerzők költeményeiben, prózai alkotásaiban vagy zeneszerzeményeiben. A kép, amelyet a orosz irodalomról e kötet nyújt, a demokratikus érzésű és gondolkozású olvasónak nagy gyönyörűségére szolgál.

Ez az olvasókönyv is meggyőz bennünket arról, amit ma már bizonyítani nem kell, hogy az orosz irodalom Puskin fellépése óta a világirodalom élére jutott, hogy az emberi életet, a létet, a valóságot a legművészebb eszközökkel, legnesteribben s a leghűbben tükrözteti.

A Chrestomathia beosztása a következő:

I. A Szovjetunió. Földrajza és történelme. — II. Híres orosz emberek. — III. Mesék és dalok. — IV. Klasszikus irodalom. — V. Gorkij és a szovjetirodalom. — VI. A természet az orosz irodalomban.

A Szovjetunió földrajzát és történelmét Puskin, Koljeov, Nyekraszov, Majkov, Brjusov, Michajlov, stb. verseiben — és Bjelinszkij, Dobroljubov, Szaltikov-Sesedrin, A. Tolsztoj, stb. prózai szemelvényeiben mutatja be. — A híres orosz emberek, akikről az olvasókönyv jellemzést nyújt: Minin és Pozsarszkij, I. Péter, Lenin (Sztálin klasszikus jellemzésében), Miesurin. — A mesék népmesék (szkázka-k), a dalok nép- és műdalok, klasszikus és újabkori költők versei s zeneszerzők dallamai (kó'ái). — „A Gorkij és a szovjet irodalom“ című részben Gorkijon kívül Majakovszkij, A. N. Tolsztoj, Katajev, N. A. Osztrovszkij, Solochov, Bagrickij műveiből vett szemelvényeket találunk. — „A természet az orosz irodalomban“ című fejezetben a tavasz, nyár, ősz és a tél hangulatainak költői megéneklését kapjuk. Kezdőknek, akik most ismerkednek meg az orosz irodalommal, ez az anyag jó tájékoztató és alkalmas arra, hogy az orosz irodalom részletesebb megismeréséhez mélyebb érdeklődést ébresszen bennük.

Steinitz professzor előszavából megtudjuk, hogy Ruth Stange ezt a chrestomathiát 1947-ben állította össze. Annak az alapos irodalmi tájékozottságnak, mely e könyvet jellemzi, az a magyarázata, hogy Ruth Stange 1946-ban tért vissza a Szovjetunióból, hova a hitleri terror elől emigrált és ahol a szovjet iskolát kitűnő eredménnyel elvégezte. Otthon a Humboldt-egyetemen szlavisztikát hallgatott, könyvkiadó vállalatnál dolgozott s orosz nyelvoktatással foglalkozott 1948-ban bekövetkezett tragikus haláláig. E könyv sajtó alá rendezője, Steinitz professzor megállapítja hogy ez az irodalmi áttekintés azoknak a követelményeknek, melyeket az 1950. évi iskolakönyvekkel szemben fölállítottak, nem felel ugyan meg, azonban gazdag anyaga a szovjet életről, az orosz történelemről és irodalomról a művet ma is használhatóvá teszi s annál is inkább ki kellett adni, mert képesített szakemberekben e téren még mindig nagy a hiány.

Trócsányi Zoltán

Magyarázatok

INDIAN SZAVAK NYELVÜNKBEN

Írta: † Kallós Ede

Nagyon sok indián és arab szó honosodott meg nálunk, lépten nyomon használjuk is őket, anélkül azonban, hogy kiejtésükkor tudatosná válna bennünk e szavak származása. Mert ugyan kinek jutna eszébe az indiánok nyelvére gondolni akkor, amikor egy csésze kakaót szüresöl, vagy egy darab csokoládét eszik? Pedig a kakaó is, a csokoládé is indián eredetű.

A két szót Dél-Amerikának, közelebbiről Mexikónak a 16. század első évtizedeiben történt felfedezése indította európai útjára. Fernando Cortez, Mexikó meghódítója, abban a jelentésben, amelyet V. Károly római császárhoz intézett, egyebek között arról is beszámolt, hogy az általa meghódított indián birodalom királya naponként ötven csészével iszik egy barna színű, zamatos italból. Ez az ital egy mexikói fa uborkaszerű termésének a magvából készült. Abban a nagykiterjedésű, hatalmas birodalomban, melyet Cortez a spanyol birodalom tartományává tett, kétféle kifejezés járta a finom ital megjelölésére: *kakaotl* és *csokoatl*. Az elsőből lett a *kakaó* szó. Ezért beszél a növénytan kakaófáról, a tudományos szaknyelv hozzáteszi, hogy „isteni eledelt adó fa“, görögül *Theobroma cacao*. Ezért nevezi a kereskedelem kakaónak a kakaófa gyümölcsének megőrölt magvait. És a *csokoatl* szó átforná-

lásakép mondjuk *csokoládénak* azt az anyagot, amely a kakaóporból a benne lévő olaj kisajtolásával készül.

Kétszáz éven keresztül a *kakaó* és a *csokoládé* oly drága áron került forgalomba, hogy a két indán elnevezés akkoriban csak olyankor hangzott fel, ha a kiváltságosok, „a főurak“ válogatott inyes fogásairól esett szó. A mindennapi élet szótára felé akkor tette meg a két indián szó az első lépést, amikor a 18. század óta a kakaófa a délszaki világ minden tájáról megkezdte termését ontani. A magyar is akkor tanulta meg Montezuma király italának nevét. Eleinte csak zsörtölődve ejtették ki ezt az indián elnevezést. Apor Péter, aki 1736-ban megírta az erdélyi élet átformálódásának történetét, méltatlankodva állapítja meg, hogy veszendőbe mentek gyermekkorának szép életformái, amikor is „a férfiak reggeli ital gyanánt finom, édes, csipős ürmöst ittanak, mert nem vala olyan paszomántos gyomruk, mint a mostaniaknak, s akkoriban a reggeli kávénak, herbatheenek, *csokoládénak* híre sem vala“. Amióta persze a *csokoládéből csokoládé* lett, már senki sem ejti ki e szót oly haragosan, mint egykori jó Apor Péter.

Száz évvel ezelőtt életben volt még nálunk egy másik indián elnevezés: az orrba-szipantásra való dohányt *tubáknak* nevezték, így nevezték maguk az ősi indiánok is, akikől a dohányzás szenvedélye ered. A nyugati nyelvek megtartották az indiánok ajkáról elesett *tabák* szót, mi azonban arab-török szóval *dohányt* mondunk, mert hozzánk török közvetítéssel jutott el.

Peru és Bolivia indiánjai *koka* névvel jelölnék egy cserjét, melynek különös felhasználását már a 16. század eleje óta gyakran leírták a Dél-Amerikában járt spanyolok. A tudósítások arról számolnak be, hogy az indiánok a legnagyobb fáradságot is könnyen elviselik, sőt az éhséggel, szomjúsággal szemben is érzéketlenek, ha a *koka-cserje* leveleit rágesájlják. Csak a múlt század végén találta meg az európai tudományosság ennek magyarázatát. Kiderült ugyanis, hogy a koka-levelek a leghatásosabb érzéstelenítő anyagok egyikét tartalmazzák. Ma ezt a hatóanyagot már mesterségesen állítják elő, de indián nevét változatlanul megőrizte az idő: ma is *kokain*-nak nevezzük a kokalevel mérgeanyagát, sőt újabbkori szereit is, melyek nevükben valamennyien megőriznek egy-egy hangrezgést a *koka* szóból: *novokain*, *eukain*.

Orvosszer ismeretanyagunkban egyébként is bőven akadnak indián nyelvi emlékek. A fakéreg délamerikai indián neve; *kina* egyik legelterjedtebb lázcsillapító orvosszerünknek, a *kinin*nek adott nevet. A *kinin* szóban csak az *in* végződés európai alkotás, melyet egyéb vegyszéti és orvosszer elnevezésekből, mint *nikotin*, *aszpirin*, stb. jól ismerünk. A *kinin*-ben az indián szó nem mutatkozik a maga teljes tisztaságában, de egy másik orvosszerünk nevében változatlanul megőrződött: *kina-bor*. Tudomásul kell vennünk, hogy itt nem Kínának a boráról van szó, hanem a *kinin*nek tokaji borral készült kivonatáról.

A *kaucsuk* szó, a világgazdaság egyik legfontosabb nyersanyagának neve az Amazon-folyam vidékén felszedett indián *ka-hu-csu* elnevezésből ered s amikor *mahagoni* fáról beszélünk, a Honduras állambeli indiánok egy szavát alkalmazzuk, melynek Linné adta a mai formáját.

Most térjünk át maguknak az indiánoknak, az egyes indián néptörzseknek nevére.

A legelső indián népvénét magának Kolumbusznak első jelentése tette Európában ismeretessé. Kolumbusz hol *karib*, hol *karibal*, hol *kanibal* alakban jegyezte fel a Kis-Antillák indián bennszülötteinek nevét. A *karib* névforma mai napig a maga eredeti keretei között maradt: ma is *Karib*-szigeteknek nevezzük a Kis-Antillákat, és *Karib*-tengernek a körülöttük zúgó tengert: A *karibal* névalak hamar feledésbe merült, a *kanibal* (vagy *kannibal*) fennmaradt, de az Antilla-szigetektől messzire elvonatkozva. Az elvonatkozást Amerika fehérbőrű hódítóinak az indiánokról koholt rémhírei okozták. Amerika bennszülötteit ugyanis a spanyolok és portugálok embertelenül gonosz, vérengző lényeknek rajzolták, már csak azért is, hogy ezzel igazolják a maguk

eljárását, az indiánok ellen elkövetett galádságaikat, rablásaikat és kegyetlen embervadászatukat. A legszörnyűbb förtelmeket fogták rá az Antillák indiánjaira, akiket emberi mivoltukból kivevőközött, vérszomjas fenevadaknak rajzoltak. Nevetségesen ostoba névelemzés szolgáltatta nekik erre a jogcímet. Az indián nyelvű kanibál szót ugyanis, amely a mai nyelv alakulás tanúsága szerint „harcos“-t jelentett, a kutya latin nevéből, a *canis* szóból származtatják. Aki tehát kételkedni merészelt rémhistóriáikban, azt azzal hallgattatták el, hogy hiszen ezeknek az indiánoknak el a neve is bizonyítja vérszomjas, állati mivoltukat. Minthogy pedig a förtelmek förtelmével akarták őket jellemezni, azt mesélték róluk, hogy emberhússal táplálkoznak. Azóta nemcsak a mesebeli vademberek szerepelnek *kannibál* néven, hanem a tudományos fejtegetések sorában is helyet kapott a kannibalizmus elnevezés.

Az az indián néptörzs, mely az Egyesült Államok déli nyugati részén lakik, a szomszédos törzsektől *apacs* nevet kapott. Cooper amerikai regényíró tette e nevet ismeretessé, egyik regényének ők a hősei. De egyszersmind Cooper regénye volt annak is az alapja, hogy ez az indián törzsnév a mai tudatban már teljesen elvonatkozott az indiánoktól. Cooper féktelen indulatú, mindenre elszánt vad indiánjaira gondolt Victor Moris párizsi újságíró, amikor 1902-ben írt cikksorozatában *apache* névvel jellemezte a párizsi alvilág minden gaztettre kész bandáját. Azóta ez az elnevezés nemzetközivé lett. Mi züllött csavargót értünk rajta.

Vezércikk. Kossuth Lajos és a nyelvújítás c. cikkemben (Nyr. 75:184) arról is említést tettem, hogy a Pesti Hírlap irányába ügyében Kossuth Lajos és Széchenyi István között kifejlődött irodalmi harc során a 'vezércikk' szó jelentése is vita tárgya volt. Széchenyi erős gúnnyal megjegyezte, hogy a Kossuth alkotta *vezércikk* olvastára egyesekben igen könnyen az a gondolat fog felébredni, hogy ily módon elnevezett írások tulajdonképpen a *vezérnek* az írásai. Kossuth Lajos Széchenyihez intézett Feleletében nagy határozottsággal tiltakozik e fejtéves ellen, s hangsúlyozza, hogy ennek az elnevezésnek a megalkotása „minden igény nélküli ártatlan gondolat volt, mely semmit sem akart más mondani, minthogy a *vezércikk* oly cikk, mely a hírlap azon számának irányát s speciális célját kimutatja, mely vezére a hírlap azon számában a cikkeknél, de más semmi[nek] és senkinek“. Cikkem menetét nem akartam kitéréssel zavarni, s ezért a mostani alkalommal akarok rámutatni, hogy a *vezércikk* szó Kossuthnak, Széchenyinek és az akkori közönségnek *tudtán kívül*, tulajdonképpen nem is a Pesti Hírlapban kezdte meg életét. A 18. század magyar irodalmának volt egy nagy buzgalmú, sok irányban foglalatosskodó szerény munkása: Benyák Bernát piarista szerzetes tanár (1745—1829). Életét s működését terjedelmes életrajzban későbbi rendtársa, Takáts Sándor írta meg Benyák Bernát és a magyar oktatásügy címen. (Megjelent a piaristák budapesti főgimnáziumának 1890/91-i értesítőjében, valamint különlenyomatban is.) Ugyancsak Takáts S. „Egy elfeledett nyelvújító“ címen ismertette Benyáknak az idegen műszók magyarítására irányuló törekvéseit (Nyr. 30:421, 471). Takátsnak említett írásaiban olvassuk, hogy Benyák 1777 táján filozófiai előadásokat tartott s ezek során a felmerült műszókat magyar néven igyekezett megnevezni. Amint pedig meggyőződött róla, hogy ebbeli törekvéseit hallgatósága jónéven veszi, még nagyobb buzgósággal igyekezett ennek a céljának megvalósítása felé haladni. Ekkortájt „A deák nyelvűben gyakorlott nevezeteknek magyarítását előadó lajstrom“ címen, tudománysszakok szerinti csoportosítással, nyolc fejezetben 900 magyar műszót állított össze. A 7. fejezet „néhány Hivatalbéli nevezeteket“ tartalmaz, s itt találjuk a *prinzipium* magyar megfelelőjeként a *vezércikkely* szót. Benyáknak ez a füzet azonban sohasem jelent meg, s Takáts művének írásakor a kis munka kéziratban a kegyesrend központi levéltárában volt (l. id. m. 174), Benyáknak ezt a kis művét Sziinyei József: „Magyar írók élete és munkái“ c. bibliográfiája sem említi. De művei között felsorolja ezt az éntekvezést: „Valósítás, hogy

a Magyarország és Ausztria között való kereskedésnek szabad volta a magyaroknak nemcsak nem ártalmas, hanem igen hasznos". Két okból hivatkozunk erre. Egyrészt szemléltetni akarjuk Benyák munkásságának sokoldalúságát, másrészt a cím első szavával igazolni akarjuk, mennyire józan elvek szerint jár el B. a szavak alkotásában. (A *valósítás* szót a NyUSz is Benyáknak tulajdonítja.) Így tehát Benyáknak a *vezércikkely* szava mellett, hogy egész más fogalmat jelölt, már legalább 50—60 éve lappangott, anélkül, hogy valaki is tudott volna róla. Amikor aztán Kossuth Lajos 1841-ben úgy érezte, hogy az újságnak iránymutató első cikkét magyar néven kell elnevezni, — Benyáktól függetlenül — az ilyen hírlapi közleményt *vezércikk* névvel jelölte. Nem szokatlan jelenség az ilyesmi a tudományok történetében. Takáts Sándor megállapítja Benyák Bernátról, hogy „rendesen azért képez új összetételeket, hogy két ismert szó segítségével egy új fogalmat fejezhessen ki (i. m. 172). Ugyanez az elv irányította Kossuthot is a kérdéses szónak újra való alkotásakor, 1841-ben ugyanis a *vezércikk* szóösszetétel mindkét eleme már általánosan ismert volt: *Eh'tt cikkeliben* auagy punctban heliheztetett röuid tanuságh (ThewrK). Jellemző példák még: A szent írásnak helyeit auagy *cikkelit* hozstadó elő tréfába (Vásárhelyi 1617). Másra nem magyarázhatom az *kegyelmed levelének utolsó cikelyét* (RákF). 1841-ben mindenestre közismert volt már nemcsak a *cikkely*, hanem még a népnyelvben is elterjedt *cikk* sem hangzott idegenszerűen (*almacikk*, *fokhagymacikk*). A *vezércikk* szónak kezdő korából, 1850-ből közlünk egy érdekes adatot Pákh Albertnek Hunyadi János c. kis elbeszéléséből. Pákh Albert ezt a novelláját háromévi külföldi tartózkodás után írta. Tájékozódni akar a rég nem látott fővárosban, s jártában-keltében találkozik régi ismerősével, egy újságíróval. Társalgás közben egyszerűen csak így fordítja a beszéd sorát: „Mindent megengedek, édes *vezércikkíró* barátom; hanem egyre kérem, legyen ez egyszer az én *vezércikkem*, s igazítson engemet, ezen megtestesült 'külföldet' útba" (Bisztray Gyula: Új magyar próza 486). Pákh Albert szavai mutatják, hogy abban az időben mennyire elevenen él a *vezércikk* szóban a vezérlés, a vezetés fogalma. Ma már — véleményem szerint — ennek a szónak hallatára, jelentésbeli tartalmából, inkább az az elem vonul legelőbb tudatunk előterébe, hogy az újság legelején található, tehát legelső közleményéről van szó. A fentiek szerint noha a *vezércikk* elnevezés — a Benyák Bernát ajánlotta — teljesebb *vezércikkely* alakban — már vagy 170 éve megvolt, a szó életének kezdete igazából Kossuth Lajos Pesti Hírlapjához fűződik, s így ma 110 éves használatra tekinthet vissza.

Dénes Szilárd

Az ajtóban keresztültett szalmaszál (Nyr 75 : 71). Móricz Zsigmond Kerek Ferkó c. regényében egy beszélgetésben fordul elő az *ajtóban keresztültett szalmaszál* kifejezés annak jelölésére, hogy a szóbanforgó faluban nem kell féltetni semmit a tolvajoktól. Zár se kell, lakat se kell, úgy marad minden éjtszakára, mint nappal: nem zárnak le semmit. Egy szalmaszálat kell csak keresztültetni az ajtóban; ez az egész óvintézkedés. K. O. néphit, babonás szokásra gyanakodik a szólásból: olyan babona vagy néphit nincsen, amely a szalmaszál bűvös, tolvajfogó szerepét igazolná. Szerintem a szólás Móricz Zsigmond nyelvhasználatának jelképi, régies szemléleti gyökereiből táplálkozik.

Az elmúlt években össze több ízben is jártam a közszegdorozslói Pogány-völgyben. A szőlők vége tele van errefelé régi pincékkal, amelyek közül ma már igen keveset használnak. A használaton kívül levő pincék ajtaja a legritkább esetben van bezárva: legnagyobb részénél az ajtó tárva-nyitva áll, az mehet be, aki akar. Néhány helyen a pincék ajtaja kilinesre van csak betéve, bezárva nincsen. Csak az ajtó közepén levő ajtókarikába van bedugva 1—2 szál vékony vessző, s ez aztán keresztben el van fordítva. Ha valaki benyit a pincébe, a vessző eltörik. (Esetleg kilines nincsen már az ajtón és ezzel akadályozzák meg, hogy az ajtószárnyat a szél ide-oda himbálja.) Kérdezősködé-

semre felvilágosítottak, hogy a gazda nem a behatolás meggátolására teszi oda a vesszőt, hanem azért csupán, hogy megtudja, járt-e ott valaki. Olyan pincék-nél, amelyekben már ajtó sem volt, 1—2—3 szál vesszőt láttam keresztbetéve az ajtó nyílásán. Néhány helyen dróttal vagy szögesdróttal voltak a vesszők megkötözve; néhány helyen meg drót vagy szögesdrót volt egyszerűen vagy többszörösen kifeszítve az ajtó nyílásánál, s ez legfeljebb apró állatokat riasztott vissza a behatolástól. Bár ezek az akadályok az erőszakos behatolást megakadályozni nem lettek volna képesek, kifejezték a gazda azon véleményét, hogy nem tartja kívánatosnak pincéjében idegenek tartózkodását, bár ő maga értékek őrzésére nem használja.

Az ajtón keresztberakott vesszőszálak tehát jelképek: a gazda tiltó szándékának a kifejezői. Más helyzetekben, kerítésekben, sövényekben is igen gyakoriak efféle jelképek. Még városi parkokban, utaknál is, sorompóknál is gyakoriak ezek a jelképek a közlekedés tilalmának kifejezésére.

A mindennapi nyelvhasználat szerint a jó ember nem gördít akadályokat embertársai elé: egy szalmaszálát sem tesz keresztben a másik ember előtt, pedig a szalmaszálát a szellő is elmozdítja helyéből, nemcsak az erőszakosabb emberi beavatkozás. A jó ember semmivel sem gátolja a másik embert szándékai keresztülvitelében, egyszerűen azért, mert a rosszat, az ártani akarást fel sem tételezi embertársairól. A Móricz Zsigmond által említett faluban csupa jó ember lakik, azért nem zárkóznak be este sem. Nem félnek a tolvajoktól, mert nincsenek a faluban tolvajok. Móricz Zsigmond hasonlatának, vagy szólásának tehát nem babonás szokás, hanem általános és régi jelkép az alapja, amely Móricz Zsigmond tudatában egy másfajta szólással is keveredett.

Dömötör Sándor

Kecskefejő. Csefkó Gyula (Nyr. 74:282) a latin *Caprimulgus europaeus* elnevezésből fordított *kecskefejő* nevű madárról írva megemlíti, hogy e madarunkat *lappantyúnak* is hívják, továbbá *kecskeszopónak*, *tehenéfejőnek* is. Beke pedig több más neve mellett (*málonfekvő*, *fekümál*, *éjjeli főske*, *bagolyfőske*) a dunántúli Farkasfáról *perepotya* nevét is idézi. A latinból fordított elnevezés alapja az a balhiedelem, hogy a madár éjjel a kecskék tejét tőgyükből kiszopja, a többi elnevezés részint életmódján, részint a fecskéhez való hasonlóságán alapul, a *perepotya* nevet pedig Beke szerint valószínűleg a hangjáról kapta (Régi és ritka szavak Dunántúl 67). Ennek az érdekes madárnak érdekes leírását olvashatjuk Lestyán Sándor egyik ifjúsági könyvében: Cseud ülte meg az erdőt. A nap leáldozott. A nagyfejű, kurtalábú estéli madár, a *lappantyú* — másnéven *kecskefejő* — elhagyta nappali tanyáját a vén fa ágán és az alkonyatban is látó barna szemével a mézszégetők ökrei után kutatott. A balga emberek hite meg babonája is, azt tartja, hogy a lappantyú azért kap szárnyra a sötétben, hogy lappangva a tehének, kecskék közéjébe férközzék, lecsapjon rájuk és elszopogassa tejüket. Pedig dehogy! Hiszen az ökröknek nincs teje, a kecskefejő mégis megkeresi őket, mert tudja, hogy a marhatrágyában nagyon jól megteremnek a bogarak és ezek csábítják. A lappantyú rekedten harsogott „jóestét“ az erdei dolgozók felé és jó étvágyat kívánt vacsorájukhoz (Muzsikál a Bükk 88). — Ebben, a madár külsejét és életmódját is magában foglaló, érdekes leírásban a lappantyú „rekedten harsog“. Hogy ez a Lestyán szerinti „rekedt harsogás“ megfelel-e annak a hangnak, melyről Beke szerint a madár a *perepotya* nevét kapta, nem tudom eldönteni. Chernel szerint a madár repülés közben ilyenformán szól: tyurrrrrrrrr-tyóérrrrrrrr, tyerrrrrrrr-tyirrrrrrr (Magyarorsz. madarai 2:506).

Prohászka János

Szláv hajduk — magyar hajdu. Trócsányi Zoltán „Még egy magyar szó az orosz nyelvben“ címmel (Nyr 75:217) a Ljochin—Petrov-féle szótár alapján az orosz *hajduk* szóról ír és megemlíti, hogy az oroszok ezt a szót lengyel közvetítéssel a magyar *hajdú* szóból, illetve annak többesszámú alakjából vették át.

Trócsányi fejtegetéséhez hozzá kell tennünk, hogy a *hajduk* szó nemcsak az oroszban, hanem majdnem valamennyi szláv nyelvben megtalálható. Erich Berneker a következő szláv nyelvekből hoz fel példákat: a lengyelben *hajduk* annyi, mint hajdú, könnyűfegyverzetű magyar katona, szolga, magyaros öltözetű lakáj. A tátrai góral-nyelvjárásban a hajdútáncot is jelenti ez a szó, a *hajdukować* ige pedig magát a táncolást. Ismer Berneker szerint a cseh nyelv is a szót *hajduk*, *hejduk*, a szlovák pedig *hajduch* változatban, a lengyelhez hasonló jelentésben. Megvan a szlovákban a *hajduchovat'* ige is, 'hajdútáncot járni' értelemben. Említi Berneker a szó orosz alakját *gajduk* változatban 'hajdú, napszámos, szolga, hosszú fickó' (Heiduck; Tagelöhner, Knecht; langer Kerl) értelemben, s az ukrán *hajduk* változatát, amelynek jelentése 'szolga, poroszló, hajdútánc'. Végül felsorolja a balkáni-szláv változatokat: a bolgárban *hajduk*, *hajdut*, *hajdutin* annyi, mint 'rabló', a szerb-horvátban és szlovénben pedig ugyanebben az értelemben szerepel a *hajduk* szó, bár például a szerémségi szerbek 'bírószági hajdút' is értenek rajta.

A szó elterjedett voltának bizonyítéka, hogy a lengyel nyelvben (vö. Karłowicz—Kryński—Niedźwiedzi: *Slownik jazyka polskiego*. Warszawa. 1902. 2:5) az alapszónak tizenegy főnévi, igei és melléknévi származéka szerepel. Sok származékkal találkozunk a délszlávoknál is, hiszen itt a *hajduk* a török idők nemzeti hőse volt, népi partizán-harcos, aki, ha életét fenn kellett tartania, rabló volt ugyan, de aki elsősorban a török hódítókat zaklatta és büntette állandó rajtaütéseivel. Iveković és Broz horvát etimológiai szótára magát a *hajduk* alapszót és tíz származékszavát említi (1:368).

Berneker szótára az idézett helyen arra is utal, hogy az északi szláv nyelvek lengyel közvetítéssel a magyarból vették át a szót és a fogalmat. A magyar *hajdú* szó jelentése szerinte: 'für Sold angeworbene Fusstruppen zum Grenzdienst gegen die Türken; Infanterist; Gerichtsdienner, Trabant der ungarischen Magnaten' (zsoldos gyalogság a török ellen való küzdelemre a határon; gyalogos, törvényszéki szolga, a magyar mágnások darabontja). Hozzáteszi, hogy a magyar szó *hajduk* változatban, „rabló“ jelentéssel átkerült az oszmán-török nyelvbe, minthogy az ú. n. „szabad hajdúk“ rablóéletet éltek, s innen származott azután a balkáni-szláv változat „rabló“ értelme.

Mindehhez még meg kell jegyeznünk azt, hogy mi volt a szó eredeti fejlődése a magyarban és hogy jutott át a szlávokhoz. Itt könnyű a helyzetünk, mert folyóiratunk egy régebbi évfolyamában a „régii magyarság“ legjobb ismerője, Takáts Sándor foglalkozott a kérdéssel. A régi alföldi városok, Keskemét és Debrecen pásztori életéről a következőket írja: „Ha a két városnak 16. és 17. századi levéltári emlékeit lapozgatjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a nagy Alföldön, éppúgy, mint a Dunántúl, a magyar gazdák különféle pásztorai közt tömördek rácz, horvát és tót volt. Ezek természetesen már a szolgálatba lépésnél tudtak magyarul, s ha még nem tudtak, hamarosan megtanultak. A marhahajtók vagy hajdúk jó része szintén a rácz és a horvát népből került ki... A szláv elem jelentékeny számának tulajdoníthatjuk, hogy az eredeti *hajtó* szó a 15. sz. végén, vagyis a magyar marhakereskedelem legvirágzóbb korában, *hajdú*-vá fajult“ (Nyr 32:86). Takáts fejtegetései megadják a kulcsát annak, hogyan keletkezett a magyar *hajdú* szó és hogyan jutott át a szomszédos, majd a távolabbi szláv nyelvekbe. Az Alföld régi magyar-szláv pásztorvilágának emléke tehát ez a szó, emléke a „hajdúság“ hősi harcainak és nyelvi bizonyítéka annak, hogy magyarok és szlávok nem ellenségei, hanem barátai egymásnak. A magyar-szláv sorsközösség tudata a nyelvben is tükröződik.

Hajduk. Trócsányi Zoltán a Nyelvőrben (75:217) a Ljochia és Petróv szerkesztette orosz idegenszó-tár alapján rámutatott az orosz irodalmi nyelvben ismeretes *hajduk* 'magyar hajdú', 'délszláv szabadságharcos', burzsoá kilovagló lakáj' szóra, amely a szótár szerint a lengyel *hajduk* átvétele, ez viszont a magyar *hajdú* többesszámú alakja... Ehhez az érdekes adathoz két meg-

jegyzést szeretnék fűzni: a *hajduk* szó történetére és a szó alakjára vonatkozólag.

1. A 16. századra visszavezethető (OkISz.) *hajdu* szavunkat a 'szófejtő kutatás (Bárczi, SzófSz.) magyar eredetűnek tartja és — némi haugtani aggálylyal — a *hajtó* melléknévi igenévből származtatja. A *hajdú*, mint a *huszár*, hamarosan európai vándorszó lett, bizonyságául a magyar katonai élet hírnevének. A német nyelv már *Heiduck* (< magyar *hajduk*) formájában ismeri a *hajdú* szót, 'gyalogos katona', 'magyarruhás szolga' értelemben (Kluge—Götze etimológiai szótára, 1934). A lengyel szó valószínűleg a németből való, bécsi, udvari eredetű, nem közvetlenül a magyarból. Erre vall az is, hogy Nyugat felé mindenütt többszámú alakban került el a magyar szó. A franciák már a 17. század elején ismerik (*heiducques*, *haidoucques* stb.), de a francia Akadémia csak 1762-ben fogadja be szótárába, 'magyar gyalogos katona', 'magyaros ruhába öltözött francia lakáj' jelentéssel (vö. Lovas Borbála, Magyarország eredetű szavak a francia nyelvben, Szeged, 1932). Mérimée, Goncourt szövegeiben szerepel a szó... Az angol *heyduck* ejtése körülbelül megfelel a német alaknak; jelentése: 'magyar nemesített katonai osztály', 'lengyel libériás lakáj'. Eredetije az Oxford-szótár (1938) szerint a 'rabló' (?) jelentésű lengyel *hajduk* (?). A svéd nyelvbe német vagy angol közvetítéssel került a *hajduk*, 'magyar gyalogos', 'lengyel szolga' jelentéssel. A dánban: *hejdukke* 'hajdú', 'darabont' (Kaper szótára, 1900). Megvan a *hajdú* a finn nyelvben is, ugyan csak az európai többes, de egyszámú jelentésű alakban: *heitukka* 'magyarruhás szolga', 'magyar gyalogos katona', 'rendőr' (vö. Godenhjelm, Saksalais-suomalainen sanakirja, 1906). Olaszul: *aiducco* (Koltay—Szabó—Virányi, Magyar-olasz szótár, 1940). A cseh alak teljesen megegyezik a lengyelrel: *hajduk*, amiből melléknév is keletkezett: *hajducky* (vö. Sterzinger, Taschenwörterbuch, 1905). A szlovákban: *hajduch* 'hajdu'; *hajducky* 'hajdúi'; *hajduchovať* 'hajdútáncot jár' (vö. Pechány, Tót és magyar szótár, 1906). A hajdútáncot egyebként a németek is ismerik *Heiduckentanz* néven (latinul: *slavorum saltatio!*, 1691). Nem érdektelen, sőt gazdag élete van a *hajduk* szónak a Balkánon. Erre vonatkozólag Tiktin román-német szótára (1895) és a román Akadémia nagyszótára (I, 1: 342, 1934) bő adatokkal szolgál, a bolgár, szerb, lengyel és rutén alakokra is kiterjeszkedve. Román alakja az európai vándorszónak: *haiduc*; jelentései: 'magyar gyalogos katona', 'csendőr', 'rabló'. A román származású Panaít Istrati francia író műveiben gyakran olvasható... A szó annyira meggyökerezett a román nyelvben, hogy számos származéka keletkezett: *haiducel*, *haiduca*, *haiducame*, *haiducesc*, *haiducie*. Mindkét idézett szótár közvetlenül a magyarból származtatja az említett alapszavakat.

2. A fentiekből látható, hogy valamennyi európai nyelvbe a magyar többszámú alaknak megfelelő forma ment át, természetesen egyszámú jelentéssel. Ez megnehezíti a közvetlen származások megállapítását. Nem valószínű, hogy egyenként, egymástól függetlenül valamennyi nyelv kizárólagosan többszámú alakban vette volna át a *hajdu* szót. Valószínűbb, amire több szótár utal is, hogy bécsi központból sugárzott szét a *hajduk* ismerete. Az a tény egyébként, hogy valamely szó többszámú alakban kerül át egy más nyelvbe, egyszámú jelentéssel, nem ismeretlen a nyelvek történetében. Közismert, hogy a latin semleges *gaudium*-nak megfelelője a franciában a többszámú *gaudia*-ból keletkezett nőnemű és egyszámú *joie* 'öröm'. A *folium* többesét őrizi a *folia*-ból keletkezett *la feuille* 'levél'. Mi magyarok *lazzaróni*-nak mondják a nápolyi koldusgyereket, pedig ez többszámú alak; egyszáma *lazzarone* volna. A román *leu* a többes *lei* alakban terjedt el nyelvünkben, mert leggyakrabban ez az alak használatos már a románban is. A német tolvajnyelvi (*Lowe*) vagy cigány eredetű jassz *lové* a cigány nyelvben többszámú alak, egyszáma *lovo* (vö. Ihnátka Gy., Cigány nyelvtan, 1877; Bárczi Géza, MNy 27: 289; Habsburg József szótára 1893-ban már egyszámnak veszi a cigány *lové*-t!). Magyar *hajdu* szavunk európai elterjedésének okai és nyelvi összefüggései — úgy hisszük — még bővebb vizsgálatra szorulnak.

„Hajdani földművesek szavajárása.“ Kallós Ede, akinek nemrég történt elhúnytát őszintén fájjalja a magyarországi filológia, tanulságos cikket írt a Nyelvőr augusztusi számába (75:293), „Cincinnatiusok a nyelvtörténetben“ címmel. A látványokat nyitó kis tanulmány alcíme jobban kifejezi a fölveteti probléma lényegét: „Hajdani földművesek szavajárása a mai beszédben“. Kallós néhány latin szó mögött és eredeti jelentésében a falusi élet, gazdálkodás szemlélet nyomaira mutat rá. A *delirium* 'elmezavar' eredetileg a barázda (*lira*) vonalából való kikökenést jelentette. (Ez a szó nem tévesztendő össze a görög eredetű *lyra*-val, amely a „lantos“ költészet, a *lira*, *lirikus* nevét adta.) A mai magyar *rivális* latin őse az egy-csatorna melletti, vetélkedő gazdaszomszéd. A *szeminárium* eredeti értelme a magvetés... A *kalamitás* „agrár“ jelentését ('üszög') Ernout és Meillet szótára (1932) másodlagos fejleménynek tartja, Walde etimológiai szótára viszont (1910) a gazdasági kárban, bajban látja a *kalamitás* ősi jelentését.

A latin nyelv „paraszti“ eredetéről már Jules Marouzeau írt tanulmányt (Mélanges Vendryès. 1925, 251), rámutatva arra, hogy Róma ősi lakossága földgazdaságot folytatott, civilizációja földművelő eredetű; a római jog első formái kisgazda-társadalmra mutatnak; a latin nyelv története híven tükrözi a gazdasági és társadalmi történelmet. Az urbanitás, a Cicero és Quintilianus által propagált nyelvi eszmény csak az i. sz. e-i 2. században kezd érvényesülni. Ekkor alakul ki a római civilizáció centralisztikus jellege, amely szembe helyezkedik a „rusztikus“ kultúrával és nyelvvel. A puristák mindent elkövettek, hogy kiirtsák a római nyelvből a falusi hagyományokat... A régi személynevek persze megmaradtak: *Cicero* (vö. *cicer* 'bors'), *Vitellius* (vö. *vitellus* 'szopósborjú'), *Ovidius* (vö. *ovis* 'juh') örök dokumentumai a régi római páztoréletnek.¹

A városi puristáknak a nyelvkinesből sem sikerült kiirtani a népi gondolkodás emlékeit. Marouzeau adataiból említsünk néhányat. A *pecunia* eredetileg 'marhában való gazdagságot' jelentett, csak a pénzgazdaság bevezetésével kapta a 'pénz' jelentést; megfelelője a gót nyelvben is 'vayon'-t és 'pénz'-t jelentett (Walde). A *felix* 'boldog', 'szerencsés' eredeti értelme: 'termékeny'. A eszászári korszakban a népnyelv még így használta (Ernout és Meillet). Horatius még eredeti, konkrét értelmében is használja a *peccare* 'vétkezni' szót: 'félrelép, megbotlik a ló'. Ugyanilyen konkrét értelemre vezethető vissza a magyar *félrelép* 'bűnt követ el' és *megbotlik* igék erkölcsi jelentése: a bűn valamikor csak „ballépés“ volt... A *stimulál* ('ösztökél', 'ösztönöz') ige a 'hegyes karó', 'szurkáló bot' jelentésű földművesnyelvi *stimulus* szóval függ össze. Pontos megfelelője ennek a nyelvi formának az *ösztoke* szóban kifejezett 'szurkálásra használható eszköz', 'hegyes vassal ellátott görbe bot' kezelésére korlátozódott; *ösztonöz* igénk pedig egy 'hegyes bot' jelentésű szláv főnévre vezethető vissza. Említsük még meg, a latin *caducus* melléknevet, amelynek a 'mulandó', 'roskadozó', 'gyöngö' mellett alapjelentése az 'eső', 'hulló', 'lehullott' volt. A magyarban ugyanezt a szemléletet mutatja az *elhullani* 'meghalni' ige, amely a lehulló levél, gyümölcs állapotának átvitele állatra, emberre. „Mint *hulla* a *hulla!* veszett a pogány“, — hogy Arany Jánost idézzük.

A paraszti társadalom jellegének tükröződését látja Marouzeau abban is, hogy a klasszikus latin stílus tömör, szűkszavú. Ez volt a klasszikus francia nyelv eszménye is, amitől a romantikus és mai írók (Victor Hugo, Zola, Aragon) már nagyon eltértek... A magyar karakterről is a szűkszavúság paraszti jellege állapítható meg. Ady Endre önmagában a falusi népet jellemezte:

¹ Ismeretes az *Árpád* személynévnek az *árpa* szóból való származtatása (EtSz). A latin személynevekben rejlő agrár vonatkozásokról Kerényi Károly írt tanulmányt a Magyar Nyelv 1931-ik évf.-ba (27:98). Említi többek közt a *Lollius* (vö. *lolium* 'konkoly'), a *Fabius* (vö. *faba* 'bab'), a *Piso* (vö. *pisum* 'borsó'), a *Cornelius* (vö. *cornus* 'som') stb. neveket.

Én északi ember vagyok...
A'kinek pokol a beszéd...
Nehéz nyelvű és rest a szóra.

...Északon gyökösebb a szó,
Mélyebbről jön és nemesebben.

A magyar irodalom egyik legjellemzőbb hőse, Arany Toldi Miklósa jellemző példája a kevésbeszédűségnek. Bence hiába akarja beszédre bírni:

Tudta, hogy Toldinál á'os a felelet, Századik szavára alig szól egy felet.

Marouzeau és Kallós Ede tanulmányai talán inspirációt fognak adni nyelvünk népi jellegének további kutatására. Kétségtelen, hogy nyelvi kultúránkban — Zrinyitől Csokonain, Petőfin, Adyn át József Attiláig, talán csak Rimayt, Kazinczyt kivéve és a tudós-racionalista nyelvújítást leszámítva — nem az urbánus eszmény, hanem a népiesség állandó irodalmi vá-emelkedése uralkodik. A centralizált, Párizsból sugárzó francia nyelvkultúra irtja a provinciálistmusokat. Dialektális ejtés ma is komikus Párizsban, míg nálunk a „pesti“ ejtés éppen nem ideál... Nyelvünk „rurális“ jellegének ékes bizonyítéka az Akadémia 1838-ban megjelent Tájszótára, amelynek „vidéki“, „falusi“ szavai ma már javarészen közismertek és közhasználatúak. (Találomra kikapok néhány „tájszót“, a 296—7. lapról: *pimasz, pilled, pindurka, pipitér; pipogya.*) Nálunk a polgári élet késői kifejlődése, a nemesi életforma faluhoz-kötöttsége miatt a főváros sohasem lett nyelvi mintakép. És fővárosunk is alig száz éve van, ami nyelvünk jellegén ma is megérzik.

Zolnai Béla

Omnibusz. Az omnibusz szó magyar irodalmi életútjának Arany János jelölte állomását (Epilogus. 1877) Kallós Ede idézte (Nyr 74 :17). Megjegyzése szerint a francia fővárosban 1819-ben forgalomba került társas bérkocsik latin elnevezése nálunk a 60-as évek végétől kezdve vált közkeletűvé. A szó előfordulásának korábbi adatát 1855-ből közöltem (Nyr 74 :398). Pótlásul még korábbi lelőhelyekre mutathatok rá: A 40-es években Pet-Buda utcáin a *sze-kér, bérkocsi, fiacker, ekvipázs, hintó* mellett felbukkant az *omnibusz* is. Az *omnibusz* nem tartozott a gyors és kényelmes közlekedő eszközök, a tetszetős külsejű szállító alkalmatlanságok közé. Erre vall az a szatirikus hang, amellyel írónk a budapesti élet visszás jelenségei között számbaveszik a *társasági kocsi, társaskocsi* néven is emlegetett *omnibuszt*. Frankenburg Adolf *négykerekű viaszkvásonborítékú kalitká-nak, vízivárosi kordé-nak* nevezi a Szarvas-térről induló társaskocsit: „...az ilyen *omnibusz*torzban nem ritkán tizenketten is elfértünk — természetesen egyik a másik hátán vagy ölében — ...“ (Estikék. II. Pest. 1844:1952.) A Zugliget és Szarvas-tér között közlekedő *omnibusz* külső alakját, szerkezeti felépítését tekintve nem nyújthatott kellemes látványt. Ezt a feltevést hangulati hatásában érzékelteti Lakner Sándor hasonlata: „A budai *omnibus* az izraeliták halottas kocsijától annyiban különbözik, hogy ez feketére, amaz pedig zöldre van festve...“ (Honderü. 1845. I. 418). Más helyütt Lakner a *szarazföldi bárka* csigalassúságon tréfálkozik. Az író a társaskocsi-állomáshoz közelebb kávéházban lesi, amíg „az *omnibusok* egyike visszadöcögend...“ (Waldapfel József: Forradalom előtt [1948] 134). A pesti oldalon fuvarozó *omnibusz* emlékét már Arany János előtt harminc évvel Petőfi Sándor is megörökítette. Híres Goethe-itéletét tartalmazó úti levelében írja: „Az *omnibuson*, amely a vasúthoz visz, megnézem, vajon mi olvasmányom lesz? s határtalan egek! mit kelle látnom?... Göthe Faustja volt zsebemben.“ (Úti levelek. 1847. júl. 6.) A szó tehát már a 40-es években általánosan ismert volt. Így aztán nem maradhatott hatástalan az 50-es évek elején az asztaltáncoltatással kapcsolatban közölt külföldi tudósítás nevetséges tartalma: „Tizenhat személy beleült egy fogat nélküli *omnibusba* és érintkezés által láncolatot képeztek.“ A kocsi elindult. „Nem kell lö többé!“ (Budapesti Hírlap 1853 : 487.)

Zsoldos Jenő

Szárnyék, szárnyokú. A köz- és irodalmi nyelv nem ismeri a szárnyék-ot, de a halászsok meg a pásztorok nyelvében megvan. A pásztorok *szárnyék*-ja: nádból, vesszőből vagy kukoricaszárból való korccal kötözött, rendszeren)—(

alakú nádfalazat, mely a lábas jóságot a szél ellen oltalmazza. A halászok a vejszének a szárnyát mondják *szárnyék*-nak (MTsz). CzF ismeri még a süveg *szárnyék*-ját is, és ez: 'a süveg csákósan álló leffentyűje'. Ugyanő megemlíti a háztető *szárnyék*-ját; az öltöny *szárnyék*-ját, melyet kétfelé lehet hajtani. Van szerinte *szárnyékos* háztető és *szárnyékos* süveg is. A szárnyként kinyúló hosszú zongorát *szárnyék*-zongorának nevezi, így különbözteti meg a keresztzongorától. A régi nyelvben is van adat a *szárnyék*-ra: alaris — *Szárnyék*; fimbriatus-Rostos, tsipkés, *szárnyékos* (Calepinus).

Herman Ottó egy hamis adat alapján úgy elemezte a pásztoralkotmány *szárnyék*ot, hogy az „nem a *szárny*-tól ered, mint ahogy ez közfelfogásnak látszott, hanem olyan *nyék*-tól, melynek *szárnya* van” (MNY 1:25). Vagyis Herman Ottó szerint összetett szó a *szárnyék*: *szár*+*nyék*.

De Györffy István bebizonyította, hogy *nyék* sohasem volt a nagykún-sági pásztoroknál, ahonnan Herman Ottó szerezte adatait, és sikerült neki kinyomoznia, hogy Finta Miklós öregpásztor, a *nyék* közvetlen forrása félrevezette Kupa Árpádot, Herman Ottó tájékoztatóját: „Nincs abból nízze semmi, csak úgy gondoltam én azt” (Ethn. 34—35:102) — mondotta az említett öregpásztor Györffynek, mikor az sarokbaszorította kérdéseivel.

„...csak úgy gondoltam én azt...” — vagyis költötte, kitalálta.

Mikor azután Györffy a biharnagybajomi juhászoktól megtudta, hogy azok *szárnyadikok*-nak nevezik azokat az alkotmányokat, melyeket másutt *szárnyékok*-nak mondanak, bizonyosnak látta, hogy a *szárnyék* a *szárny* szó továbbképzett alakja, tehát nem összetett szó.

A *szárnyadik* bizonyosan analógiás képzés az *-ad*, *-ed* végű igékből alkotott főnevek hatására, pl.: *maradék*, *szakadék*, *hasadék*, *repedék*, *korhadék*, stb. (TMNY 488.), tehát nem valami *szárnyad igének a származéka.

Az általában ismert *szárnyék* -*ék* kicsinyítőképzővel alakult úgy, mint a *fazék* (EtSz). A *fazék*nak van *fazok* változata. A *szárnyék*-nak nem ismerjük *szárnyok* párját, de *szárnyokú* van Geleji Katonánál, a következő helyen: „...tíz és hat-hat *szárnyoku* szolgáló lelkek a Cherubinok és Seraphimok...” (Válts. titk. 3:98).

Gondolhatnánk arra is, hogy Geleji mondva csinált szavával van dolgunk, és ezekből a részekből van: *szárny*+*ok* birtokos személyrag + *-ú* melléknévképző. Geleji Katona nyelvéből azonban nem tudnám ezt az alaki szerkezetet más hasonlóval megszerezni, ezért azt kell mondanunk, hogy a *szárnyokú* -*ok* kicsinyítőképzővel meg *-ú* melléknévképzővel van alkotva. Az Alföldön így mondták volna ezt a szót: *szárnyékú*. Ez az adat is bizonyíték tehát arra, hogy a *szárnyék* nem összetétel, hanem képzett szó. Szótáraink nem ismerik ezt a régi nyelvbéli szavunkat. Nyíri Antal

Chiasmus. Ezen a régi, de már csaknem teljesen elfelejtett stilisztikai műszón (Ványi Ferenc Magyar Irodalmi Lexikona sem tartja már számon, de Pallas Nagy Lexikona és Révaié igen), Simonyi szerint két hasonló mondatrésznek keresztben, illetőleg a görög x (chi) betű formájában való elhelyezkedését értették. Kemenes Péter (ez a roppant munkásságú Simonyi egyik írói álneve volt) a Nyr 46:57 számos prózai meg versbeli példát hozott fel rá. Ezek azonban nem eléggé szemléletesek az elnevezés megértését, az egymásnak bizonyos tekintetben megfelelő mondatrészeknek x alakban való elhelyezkedését illetőleg. Sokkal inkább szemléltetik ezt a következők, mert bennök a chiasmusnak nevezett mondatképlet két sorban jelenik meg, így: x.

Ilyen van pl. Toldi 1. Énekének utolsó versszakában:

Elvonult a tábor, csillapul morajja, Ezt a szél elhordta, azt a por takarja.

Vagy 1. ugyancsak az 1. Ének 6. versszakának kezdő sorát: Szép magyar *leventék*, aranyos *vitézek*, vö. vele az utolsó sort: Szép magyar *vitézek*, aranyos *leventék*.

Szép keftős chiasmus van a Nagyidai Cigányokban (1. é. n. 30. vsz.):

Nézd el immár *Bunyit*, s a vitézlő *Kákát!* Téglasszín a *nadrág*, és a *mente* kéken
Ennek a mentéjét, annak a nadrágát. Rugta el a sujtást valamikor régen.

Újabb költőink műveiben ritkán találkozunk a chiasmussal, de eléggé ismert Babits Sugár c. szép verséből (Összes versei 52) ez a két sor:

O *kancsók kincse!* drága kincs! *Kincsek kancsója!* csökedény!

Egy régi példáját Balassából idézhetem:

Medeát, Ilonát (Szép Helénát) mi vitte volt erre,
 Hogy egyik *Párist*, másik *Jászont* szeresse, Kiki szeretőjét nagy messze kövesse?

(Eckhardt S.: Balassa Bálint Összes Művei 1: 51.)

A nép költészetéből meg a következőt:

Csillagok, csillagok, szépen ragvogjatok: *Mutassatok utat a szegény legénynek,*
A szegény legénynek utat mutassatok! Hadd lássa meg házát a szeretőjének.

Csalit. N. Sebestyén Irén NyK 52: 339 szerint nyelvünk ősi szókincséhez tartozik. Az irodalmi nyelvben csak a nyelvújítás óta kapott helyet. Azon szavak közül való, melyeket a nyelvújítók vittek be oda a nép nyelvéből, a NyUSz szerint Baróti Szabó Dávid (1772) tette volna. Szemere szerint kúnsági szó volna, Kassai szerint dunamelléki (EtSz). Mai 'bozót, bokros, tüskés, gazos hely' jelentésében eddigi tudásom szerint legelőször mint dunántúli, ott is mint a nyugati nyelvjárasterületről származó szó jelentkezik. Legrégibb előfordulását 1671-ből idézhetem Kőszeg városának egy statútumából: „Item determináltatott az is, hogy az egész határig Kéthely felé, az *csalitot* kiirtván, az ki kiirtja azon kiirtott föld és erdőt, örökösen azé legyen az ki kiirtja, pénz nélkül engedvén neki az város“ (Kolozsvári-Óvári: Corp. Stat. 5. k. 2. fele 279).

N. Sebestyén Irén meggyőző szófejtése nyomán semmi kétségünk nem lehet a *csalit* ősisége iránt. Sok-sok század óta élt már nyelvünkben, míg a kőszegi nótárius beleírta városa tanácsának határozatába. Bizonyos, hogy számos más, újnak vagy legalább is nyelvújításnak tetsző szavunkkal is így áll a dolog.

Kirántják alóla a gyékényt. Még szólásaink nagytudású és éleszemű kutatója, Kertész Manó is elfogadta Tolnai Vilmosnak azt a véleményét, hogy a címbeli szólás a régi vásári igazságszolgáltatás maradványa. A vásári árusok nagyrésze gyékényen árulta portékáját (vö. *egy gyékényen árulnak*), s akik közülök tisztességtelen kereskedőknek bizonyultak, azoknak a portékája alól a vásárbíró vagy más hatósági személy kirántotta a gyékényt, holmijuk porba, sárba került, ők maguk többé nem árulhattak, s így tönkre kellett menniök (Tolnai V. Nyr 31: 505, Kertész: Szokásmondások 175). Tolnai szerint szólásunk első sorban is annyit jelent, mint *tönkre megy*, de már igen régi a *meghal* jelentése is. Azonban Tolnai maga is érezte magyarázata inga-tag voltát, mert fejtegetései során ezt mondja: „Egyenes bizonyítékom nincs nézetem támogatására, de talán előkerül még valamely vidéki város jegyzőkönyveiből.“ Ezek a sorok már 1901-ben keltek, de a várt egyenes bizonyíték máig sem került elő. Míg ilyenek nem jutunk birtokába, addig hibásnak kell tartanunk Tolnai magyarázatát és inkább Beke Ödöné mellett kell állást foglalnunk. Beke szerint ugyanis nem a tisztességtelen kereskedő alól rántották ki a szólásbeli gyékényt, hanem a halott alól, akit, hogy kihüljön, gyékényre fektettek, mielőtt koporsóba helyezték volna. A halottnak a szoba földjére fektetése ma is szinte általános népi szokás.

Gyermekkori emlék: ha valamelyik rokonunk, jóismerősünk, baráti szomszédunk meghalt, mint aféle kíváncsi gyermekek, minél előbb igyekeztünk kifejezni sajnálót részvétünket. Annyira idejében jelentünk meg a gyászos háznál, hogy a halott még ott feküdt a szoba földjén. Hogy volt-e alatta pokróc vagy gyékény, arra már nem emlékszem. Inkább pokróc lehetett, mert a mi

vidékünkön nem foglalkoztak gyékényfonással, de rongypokróc minden háznál akadt. Mikor már kihűlt a szoba földjén kinyújtózott holttest, megjelent az asztalos, hogy a nádfödélű ház ereszből kihúzzon egy alkalmas nádszálát és mértéket vegyen vele a halottról a koporsó számára. Gyermekhalottnak elég volt a szemmérték is vagy a *mégarasztolás*.

A halottnak gyékényen kinyújtóztatására nagyon érdekes adatokat közöl Beke Nyr. 71:69—70 Széchényi György leveleiből (1713) és a népnyelvből is. Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy sem Tolnai, sem Kertész nem vette észre, hogy a *kirántották alóla a gyékényt* szólásmód a NySz-ban található példái csaknem mind és egészen világosan halottra vonatkoznak, semmiféle kereskedelmi vonatkozásuk nincs. De ennek a két idézetnek sincsen, mellyel a NySz adatait kiegészíthetjük: „...gyakrabbn véletlen és készületlen *elrántják alóluk a gyékényt* és egy szempillantásban pokolban vettetnek“ (Káldi Gy. Vasárnapokra v. pred. 1631, 24.) „Ím ma, s ím holnap; de azonban semmi nem kél belőle: és addig kászolódnak, hogy a *gyékényt elrántják alóluk* és földön maradnak“ (uo. 554.). Sőt a két kutatónak az is elkerülte a figyelmét, hogy CzF. szerint: *Kirántották alóla a gyékényt*: a. m. megholt (Km.).

Ami a szólás jelentésfejlődését illeti, éppen az ellenkezője igaz annak, amit Tolnai állít róla: első jelentése a. m. *meghalt*, csak másodlagos a *tönkrement*. Tolnainak fentebb idézett szólásfejtése, melyet a MNy-ben megismételt (7:328), iskolai könyvbe is belekerült. Azt hiszem, éppen ideje volna, hogy ez a légből kapott magyarázat kikerüljön onnan és Bekéé jusson a helyébe.

Kadarka. Ennek a szerb-horvát származású és eredetileg „szkutari-i szőlőfajtát” jelentő szónak (ma szőlőt is, bort is neveznek így) legelső adata a SzófSz szerint Kresznerits szótárában (1831) található. Valamivel előbb felbukkan, mint baranyai szó a Tud. Gyűjteményben: „A szőlőfajok között legtermékenyebbek és legnevezetesebbek az úgy nevezett fosóka, fehér és fekete Tökös, Tihonyi, Boglesia, Róka-farkú fekete *Kadarka*, fehér és veres Dinka“ (1923, 3:38). Ennél is korábbi adatát Kardos László Őrségi népi táplálkozása című munkájából ismerem, amely nemes-népi Zakál György Őrségnek leírása című kéziratából (1818) közli: „A Szőlőnek közönségesebb nemei ezek: A *Kadorka*, a melynek savanyú erős bora van“ (Kardos i. m. 163). Még korábbi adatát Veszelszki Antal Fa-és fűszeres könyvében (1798) találtam: „...levelei pedig barna-haragos zöldek, mint a fekete *kadárka* szőlőé“ (380). „A gyermekek is igen jól tudják, hogy a [Solanum nigrum] feketéllő őszi bogyoí nem a fekete *kadárka* tövéről valók; azért ők is félnek már tőle, mondván egyik a másiknak, meg ne edd Jánkó: mert bolond lesz belőled“ (414). *Csefkő Gyula*

„*Szarva közt a tölgyét ugyan eltaláltad*“. Arany használja e szólást 1852-ben Lévay Józsefhez írt verses levelében (ÖM 12:7.). Annyt tesz, mint melléfogni. A NySz a 17. és 18. százból hoz rá példákat. Szikszai András 1750-ben összeírt énekeskönyvének egy darabja, a deák és paraszt disputája (Lusus Scholasticorum et Rusticorum), szintén idézi a következő formában: „Abban vesztelte el az ő bolond esztét, | Aki szarva között keresi a tölgyét“ (Irodalomtörténet, 1951:166) [vö. Beke, Nyr 73:156].

Pörosztó. Arany János Tetemrehívásának (1877) e szava sokszor került szőnyegre. Maga Arany a balladához fűzött — s a későbbi kiadásokból elmaradt — jegyzetében két szóba írja, „pör-osztó“-nak, hogy eredetére jobban rávilágítson. Budapesti Szemle, 1878, 16:394). Gálos Rezső még a *költő* nyelvújításának tulajdonította (MNy 6:321.), Lehr Albert azonban (uo. 391) „pör-osztó“ alakban megtalálta Horváth Adám Hunniásában és a népnyelvben. Én Baksay Sándor Modok Péter c. költői elbeszélésében (1861) leltem rá: „Felförmed mellettök a katona-ember, | S megcsördül oldalán a *pörosztó* fegyver“ (Baksay összegyűjtött irodalmi dolgozatai, 2:205). [Utólag látom, hogy Voinovich Géza az új Arany-kiadásban (I. 1951. 549. l.) áttekinti a szó irodalmát. Arany az I. kéziratban *perosztót* írt.]

Könnýü, mint Habakuk (Nyr 71: 63–64; Mikszáth Kálmán és a keleti folklore. Bp., 1949. 37–39.). Az ismert latinnyelvű gastronomicai distichon Mikszáth tolmácsolta e fordulatáról kimutattam, hogy a Dániel-toldalek c. bibliai apokrifonra utal. Most magánál Mikszáthnál találtam rá bizonyítékot. „Egy éj az 'Arany bogárban'“ c. novellájában (Munkái 23: 213–214.) t. i. ismételtén idézi a distichont s a következőképpen magyarázza: „Argus volt a százszemű pásztor, hát hogy ne legyen a sajt túlságosan lyukaesos, cignus hattyút jelent, ne legyen a sajt hófehér, inkább sárgás, vagyis zsíros, mint ez. Magdaléna afféle pityergő asszony volt, ne legyen a sajt vizenyős, Mathuzálem öreg volt, hát öreg se legyen a sajt. *Habakukot az égbe vitték a hajánál fogva, sapristi, könnyűnek kellett lennie, következésképp a sajt könnyű se legyen.* Lázár ellenben beteg volt, Krisztus urunknak mondták, mikor vízben volt nála: 'Immár uram szagos is' — tehát nem szabad szagosnak se lenni a sajtnak.“

Kard a hálótársak között. György Lajos (A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Bp., 1934. 145–146) nem ismeri e motívum magyar említői között Arany Jánost. A Koszorú 1863. évfolyamában olvasható nála a következőképpen (A niflungok vagy giukungok. A Skaldából.): „Akkor este megtartá menyegzőjét Brunhilddal s mikor lefeküdtek, kihúzta kardját, *Gramot*, a hüvelyből, és közéjük tette“ (Arany János Összes prózai művei, Franklin, [1949.] 1209.). Ennek a mesemotívumnak legkorábbi nyomát a „Salamon ódái“ c. szír pseudepigráf iratban (i. u. 2. század) most találta meg W. Baumgartner (Das trennende Schwert Oden Salomos 28.4. Festschrift für Alfred Bertholet. Tübingen, 1950. 50–57.). Gazdag keleti anyagához néhány apróságot hadd pótoljunk. Pálti b. Lájis esetét (maga és Michál, Dávid felesége, közé az ügybe kardot tesz) elmondja a Midrás Hágádól is (Genesis. ed. Schechter. Cambridge, 1902. 585.; ed. Margulies. Jerusalem, 1947. 2: 663.) Előfordul a motívum még egy spanyol-zsidó (ladino) mesében (Grunwald. Edoth. Jerusalem, 1946/47. 2: 228. Nr. 9.).

Scheiber Sándor

Móricz Zsigmond egy ritka szava. A tiszaháti (Szatmár m.) Csécséséről származó Móricz Zsigmond a Hét krajcár c. elbeszéléskötetének egyik novellájában írja: „A *rédelyes tornác* gerendáján cserepes virágok“ (53). Mi lehet az a *rédelyes tornác*, melynek semmi nyoma sincs a régi magyar nyelvben? A Nyelvőr egy régi kötete szerencsére a következő adatot közli a szintén szatmármegyei Kómöröről: *rédéj*: olyan, mint a kűláb, csakhogy fából van, és az úgynevezett koszorúgerendát tartja, mely a ház falán körülmegy (12: 564). Tehát 'a koszorúgerendát tartó faoszlop'. Csűry Szamosháti Szótárában szülőfalujából, Egriből közli: *rédéjfa* 'a rácskerítés saszfát összekötő gerenda, melyekre a léceket is szegezik'. A szintén szatmármegyei Adorjánban a 'léckerítés oszlopait összekötő vízszintes gerenda, melyre a léceket szegezik': *riglifa* (Csűry). Nyilván ugyanez a szó a szintén szatmármegyei Váriban főljegyzett *régéj*, melynek jelentése 'tornác' (Csűry).

Kétségtelen tehát, hogy a *régéj*, *rédéj* azonos a 'tolózár' jelentésű, s a német *Riegel*-ből származó *rigli* szóval, ez az alak azonban újabb átvétel, a régebbi alak a *régej*, *régely* volt. Egy 1832–33-ból származó mesterszójegyzék szerint a győri takácsoknak műszava volt a *régöly* (Nyr 12: 383), melyet Freeszkai János Mesterségek szótárában *régő* alakban közöl, 'általfa, Querriegel' szóval értelmez, s a szövőszék egyik részének a neve volt. *Régő* Heves megyében is (Nyr 1: 281), valamint a Dunántúlról Békés megyébe települt orosháziak nyelvében. Itt megkülönböztetik a hátulsó felső és alsó, valamint az első felső és alsó *régő*-t (Nyr 4: 382). A torontálmegyei Ittebéről alsó és felső *régő*-t jegyeztek föl (Nyr 8: 478). Rábaközéből pedig így közölték: A szövőszékieknek van négy lábo, négy uodalfajo, van benné négy *riégüő*, kiét fűösüő, kiét uösüő *riégüő*, ezek tartják egygyütt a szíékét (Nyr 15: 521). Az említett mesterszójegyzékben ugyancsak Győrött molnármesterszó a *régőfa*. A *régőfák* 'a hajókon keresztül fekvő és az egész sort tartó fák, Riegeln' (Nyr 12: 287). Heves m. Csépan a *régej* asztalosmesterszó, s a gyalupad egyik részének a neve (Nyr

3:382). A Balaton mellett egy 1839-ből származó följegyzés szerint a *régő* 'a borsajlóban a présgerenda alá tett deszkadarab, hogy a garatot erősebben lehessen szorítani' (MTsz). Torockón Jankó szerint a *régöly* bányász mesterszó, jelentése: 'a kőlapok lesuhadását megakadályozó támaszték' (Nyr 23:392). Véleményem szerint idetartozik a Czuczor—Fogarasi Nagyszótárban közölt *redély* szó is, melynek értelmezése: A kertművelésben rácsokat, némely nemezebb gyümölcsfák, különösen őszibarackfák mellett, hogy ezek ágai ritkítva és kurtábbra metszve, gyümölcseiket szebbekké és nagyobbakká növelhessék, s a szél ellen is megerősítve, le ne hullassák (trillage). A szó alakjai és jelentései iránt érdemes volna érdeklődni, elsősorban a mesterségek körében, mert nagy területen való elterjedése arra vall, hogy régi német jövevényszavaink közé tartozik, annak ellenére, hogy nyelvelméleinkben és legrégibb nyomtatványainkban nem szerepel.

Ácsorog. Mai jelentése: 'tétlenül, báméskodva álldogál v. csavarog' a régi nyelvben ellenben azt jelentette: 'áhítózik valamire, kíván'. Pl. Az szegény Mikó Ferencz sokat *ácsorga*, de csak száraz korezmája lón (Kemény János). Máséra *ácsorog* (László Pál 1720). A szó nyilván az *ácsingózik* igével függ össze, melynek jelentése: 'erősen vágyakozik, sóvárog, áhítózik' (MTsz). A nyelvérzék az *áll* ige gyakorítójának érzi, némelyek ebből is származtatták, az EtSz azonban az *ásít*, *áhit* igével kapcsolja össze. K. Nagy József Nehéz esztendő c. regényében némileg más árnyalattal használja: Köves előjött a házból és néhány széket hozott ki. Akiknek jutott szék, leültek. Akiknek nem jutott, azok vagy kerítettek maguknak valami ülő alkalmatosságot, vagy *ácsorogtak* tovább, az ámbitusra könyökölve (206—7). Itt tehát az *ácsorog* jelentése egyszerűen 'állva marad, álldogál'.

Csákányfergeteg. Veres Péter Próbátétel c. elbeszéléskötetében írja: A zsákokat sem szabad ott hagyni, míg be nincs takarva, ha *csákányfergeteg hullik is az égből* (118). Ez a szólás nyilván azt jelenti, hogy nem fordulhat elő olyasmi, ami megengedné valami fontos munka elmulasztását. Lehet tehát bármekkora vihar, fergeteg, orkán, a zsákokat nem lehet ott hagyni. Ennek a szólásnak változatai a következők: *Mindegy, ha csákányfergeteg hull is* (Hódmezővásárhely Nyr 2:188). *Ha kőcsákány hull, még akkor is elmegyek* (hely nélkül, Nyr 45:136). *Mindegy, ha csákány hull is* Erdélyi 1330. sz.). *Hát ha csákánybalta hullana az égből vagy pediglen öregasszony*, akkor is kiosztjuk máma a fődét! (Szabó Pál: Őszi szántás 158). Csákányon kívül más tárgyak is szerepelhetnek a szólásban: *Ha öreg fejsze esik is, eljövők* (Erdélyi 2706. sz.). *Elmegyek, ha vasvilla esik is*: elmegyek kedvezőtlen idő esetén is (Szamoshat Csúry). A túlzásnak nincs határa, mint a következő változatok mutatják: *Ha vénasszony esik, akkor is elmegyek* (hely nélkül, Nyr 45:136). *Hát ha vénasszonyok potyognának az égből, az hiszed, nem emennék?*: akármilyen rosz időben is elmennék (Szamoshat Csúry). Még ezt a változatot is hallottam: *Elmegyek, ha cigánygyerekek potyognak is az égből*. Tehát nincs semmi, ami megakadályozhatna, hogy el ne menjek. A *kőcsákány*, *csákánybalta* véleményem szerint nem jelzős összetétel volt eredetileg, hanem egymástól független, mellérendelt mondatrészek. A szólás eredeti alakjában tehát így hangzott: *Ha kő, csákány v. ha csákány, balta hull is*. Azaz: *akár kő, akár csákány, akár csákány, akár balta hull is...*

Ín. Az *ín* szó ma azt jelenti 'Sehne', de nem ez volt az eredeti jelentése. A Schlägli Szójegyzékben pl. neruus — *ín*, tehát eredetileg az ideget nevezték innak. Az *ideg* mai jelentését a nyelvújítás idején kapta, a régi nyelvben még 'húr, kötőszíj, madzag' értelemben használták (pl. az új idege). Az *ín* a Murmelius-féle, 1533-ban megjelent szójegyzékben is ideget jelentett (Neruus — *lyn* 773. sz.), azonban Mueculus — *Keznek ina* (748), tehát itt a mai 'izom' jelentése van. A régi és a népnyelvben jelenthette még az *ín* a futónövények indáját, szarát is. A népnyelvben előfordul ezen kívül 'ér' jelentésben is, így a Szamoshaton

(Csűry) és a moldvai esángóknál (Rubinyi, Wichmann), ahol Wichmann szótára szerint a *viz-in* 'vizer', *só-in* 'sóér'. Hegedüs Lajos is följegyezte a szónak 'ér' jelentését a klézsei moldvai telepeseknél. Ezek nyelvében *élő in* 'ütőér'. Ezt az összetételt a MTsz a Székelyföldről közli: *élő-in* 'életér'. Elvágják a tyúknak az *élő-inát*. Az innak 'ér' jelentését azonban onnan még nem közölték. Az ütőér, verőér (artéria) *élő-ér* neve Győr m. Bönyön, a Mátyusföldén (MTsz) és Heves megyében (NyF 16:14) használatos, s e név régiségét bizonyítja, hogy már Molnár Albert szótározta: *Él-ér*, Arteria, Pulsus. Pápai-Páriz magyar-latin szótára szintén közli ezt a nevet, a latin-magyar részben azonban Arteria: *Élet ér*, *Felverő-ér*. Az *életér* már Apáczai Cserénél is megvan. Ez is megvan a népnyelvben, egy kopácsi (Baranya m.) mesében fordul elő: Hallgatja a szívverését és *életérét* (Nyr 70:101). Tehát nem volt szükség a nyelvújítók rossz *ütér* szavára, volt az artériára jó magyar szavunk mind a régi, mind a népnyelvben.

Sárbogárd és társai. Sándor András Híradás a pusztaról c. könyvében írja: „Fejér megye déli része hatalmas pusztaság... Az utak évszázados, sáros, rossz földutak. A pusztákat sártenger vette körül... Ez a pusztaság északon Sárbogárdnál kezdődik, dél felé és nyugat felé „nincs vége“; Tolnában és Somogyban folytatód k. Keleten a Dunáig tart... Két évvel ezelőtt még sártengeren kellett átvergődnie annak, aki kíváncsi volt Nagykarácsonyra. Ez a *Sárrét* vidéke: *Sárbogárd*, *Sárszentmiklós*, *Sárpentele* és a *sárról* elnevezett községek hosszú sora emlékeztet erre. Nagykarácsony és a tolnai határ között tavak sorozata csillog, Szarvas és Sárszentmiklós között is mocsaras a vidék“ (15–16. l.).

A térképen ott van még *Sárkeresztúr*, *Sáregres* Fejér megyében, *Sárszentlőrinc* Tolna megyében.

Eltűnt helységek nevében: *Sármégy* (1444: Sarmegh, Csánki: Magyarország. tört. földr. 3:338), *Sárszabadi* (1249: Sarzabady, uo. 344) Fejér megyében, *Sárszeg* (1325: Saarsegh, uo. 448) Tolna megyében. Viszont régen nem volt meg a *Sár* előtag a következőkben: *Sárbogárd* (1487: Bogard, uo. 321), *Sáregres* (1324: Egrus, uo. 423, régen Tolna megyéhez tartozott), *Sárkeresztúr* (1405: Kerezthwr. uo. 335), *Sárszentmiklós* (1420: Zentmyelos, 1438: Zenth Myklos, uo. 452), *Sárszentlőrinc* (1432: Zenthlewyncz, uo. 451), *Sárpentele* (1479: Penthele, uo. 342).

Nem azért van e községek nevében a *sár* jelző, mert sárosak az utak: a *sár* szó eredeti jelentését őrizték meg. A *sár* honfoglaláselőtti, ú. n. bolgártörök jövevényszavaink közé tartozik s eredeti jelentése 'mocsár' volt. Ennek a mocsárnak a vizeit a *Sárvíz* vezette le, amely a Székesfehérvártól keletre fekvő *Sárrétből* indul ki, s Tolna megyében, a *Sárközben* ömlik a Dunába. Ennek a neve régen csak *Sár* volt (adatokat l. Ortvag: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig, OklSz). Vörösmarty is említi A két szomszédvárban: Még egyszer fölemelte szavát *Sár* róna vidékén S hosszú nyögésekkel, minemük a haldokló Megszűnt a zivatar (I. én. 1–3. sor).

Sejt és selejt. Ki gondolná, hogy e két szó azonos egymással, legalábbis eredetileg azonos volt s egy idegen szónak, a 'rossz, hitvány, silány' jelentésű német *schlecht* szónak az átvétele. Meg kell azonban mindjárt mondanunk, hogy bár a szó átvétele már több száz évvel ezelőtt történt, mindkét szó mai jelentése csak újabb keletű, csak valamivel régebb száz évvel. Így a természettudományban, különösen pedig az orvostudományban használt *sejt* szó Bugát Pálnak alkotása, s 1828-ban jelenik meg először irodalmunkban német anatómiai (boncolástudományi) munka fordításában, majd Schedel-lel együtt szerkesztett Orvosi Szókönyvében. De mi köze van egy 'rossz, hitvány, silány' jelentésű szónak a növényi és állati *sejthez*? Mint mondtuk, a *sejéjt* a német *schlecht* szó átvétele, s régen *slejt*-nak hangzott. Pl. *Slejt és hitván* házban laknak vala (Heltai). Élnek vala... *slejt étkekkel* (ua.). Egy

ügyü (értsd: egyszerű) és *slejt* ruházatot (Pontianus császár históriája). Egy adatban még egész németesen írják: Az eleire három róf *slecht* atlaczot (Radvánszky: Magyar családélet és háztartás 2:113).

Mármost ennek a *slejt* szónak a régi nyelvben volt 'méhlép' jelentése is. Pl. Küldj *slejtet* (Nádasdi). A méhek a mézet a *slejt* hátrulso felének felső résziben rakják le (Nyr 15:269). Fogarasinak 1836-ban megjelent német szótárában a *slejt* még Honigscheibe, vagyis 'lép'. Egy adat szerint Hegyalján a népnyelvben is megvan a *slejt* 'lép' jelentése s ott *sejt*-nek is ejtik. Eredetileg tehát az egész lépet nevezték *sejt*-nek; Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárában még 'viasz, viasz' a jelentése, s csak később kapta a lép egy-egy cellájának a jelentését. A Czuczor—Fogarasi-féle szótár szerint „így nevezik néhutt a szekrény fiókjait is, honnan e mondat: *sok sejtje, rejtje van*“. Ezt a jelentést máshol nem találom, de bizonyítéka a Gyöngyösi följegyzett *sejtés* szó egy párbeszéd-töredékben: Vasárnap vittem haza a piacrú él libafértát; oszlöng elzartam a *sejtésbe*, hát nem kikutatta! (Nyr 16:523). A MTsz szintén Gyöngyös vidékéről közöl egy másik adatot is a *sejtés* szóra a következő értelmezéssel: 'ódivatú nagy konyhaszekrény (amelyben a köpülőből kiszedett *mészsejteket* is szokták tartani, s innen a neve'. Nézetem szerint a magyarázat mesterkölt. Mint fentebb említettük, a *sejt* jelentette a szekrény f'ókjait is, s *sejtés* tehát tulajdonkép a m. 'fiókos (szekrény)'¹ és teljesen mellékes, hogy benne tartottak-e mézsejteket vagy sem. Tehát a természet- és orvostudományban használt *sejt* szó példaképe a *lép sejtjei* voltak.

De még mindig nem tudjuk, mi köze van a lép jelentésű *sejt*, *slejt*-nek a német *schlecht* szóhoz. Köztudomású, hogy a lépesméz nem tiszta méz, tehát a *méz slejtje*, *sejtje* eredetileg a méz alját, silányát, hitványát, szóval *selejtjét* jelentette. Azonban akkor még nem volt főnév a *selejt*, hanem, mint eredetije, a német *schlecht* szó, melléknév. *Legföljebb* úgy használták, mint ebben a példában: A népnek *slejtje és gazza* (Miskolci 1654). Mai főnévi jelentése: 'valaminek alja, hitványa, kivetnivalója' csak 1835-ben jelenik meg az Akadémia magyar-német zsebszótárában: Wrack: alja vagy rossza vagy *selejtje* valaminek; Wrackgut: *selejtárú*, *selejtportéka*. *Kiselejtetni* itt még dőlt betűvel van szedve. Márton József szótára 1823-ban megjelent kiadásában a német ausmusteren ígét még így fordítja: *selejtessét kiválogatni*. A *selejtés*, régibb alakjában *slejtés*, már a régi nyelvben előfordul ugyanazon jelentésben, mint a *slejt*. Pl. Hallernál: *Selejtés* és gromba emberek. Szarvas Gábor szerint (Nyr 6:103) az -s képzőnek a *selejtés*-ben nincs értelemváltoztató szerepe, csak az idegen hangzású szó magyarossá tételére szolgált. A nyelvújítók aztán ebből vonták el a *selejt* főnevet. Lehet azonban, hogy az -s képzőnek mégis volt jelentésváltoztató szerepe. Ez a képző u. i. nemcsak főnevekből, hanem melléknevekből is képez újabb melléknevet a tulajdonság kisebb fokának jelölésére, pl. *feketés*, *zöldes*, *sötétes*, *bolondos*, *kesernyés*, *savanykás*. De akár milyen szerepe volt is ennek az -s képzőnek, annyi bizonyos, hogy a mai főnévi *selejt* szót a *selejtés* melléknévből vonták el a nyelvújítók.

Szakállszáritó. Mórincz Zsigmond a Barbárok című elbeszéléskötetében használja a szót: A ház gazdája ott ült a *szakállszáritón* és száritotta a rossz kedvét (30).

A *szakállszáritó* nem szerepel egyik szótárunkban sem, de szerencsére Jókai megmagyarázza egyik művében, még azt is megmondja, hol ismerik a szót: Ott ült a kis lócán, amelyet *szakállszáritónak* hínak a székelyek (MNy 21:145). Hogy a székelyek valóban ismerik a szakállszáritót, bizonyítja a székely származású Albert Erzsébet, kinek értesítése szerint Udvarhely m.

¹ Fontos volna annak a megállapítása, hogy a *sejt*, *slejt* szót használják-e a Hegyalján kívül másutt is még 'lép' jelentésben, valamint hogy a *sejtés* Gyöngyösi és vidéken kívül is jelent-e 'ódivatú nagy konyhaszekrény'-t. Ezeket a szokat, mint láttuk, csak egy-egy helyen jegyezték föl, az egyiket egy, a másikat két adatban.

Kondoroson a *szakállszáritó pad* a pítvarban van, s arra ülnek ki beszélgetni nyáron, esős időben. Csík megyében is van pad a pítvarban, de ma már csak az öregek nevezik ezt *szakállszáritó pad*-nak, a fiatalok *pletykapad*-nak vagy *fosolópád*-nak hívják Csíkmenaságon, Csíkszentdomokoson, Csíkszentkirályon.¹ A *szakállszáritó* elnevezés azonban, úgy látszik, az Alföldön is használatos. A szegedi származású Juhász Gyula *Szakállszáritó* címen állandó rovatot vezetett a Délmagyarország c. lapban, „melyben, mint a házuk előtti padkán üldögélő böles öreg parasztok, kurta aforizmákban, esattanós rövid mondásokban mondta el véleményét a világról” (Juhász Gyula és Tóth Árpád Válogatott Művei. Magyar Klasszikusok, 1951, 340. l. A kötet szemelvényeket is közöl ezekből az aforizmákból, melyek politikai tartalmáért a költőnek sok támadásban volt része. 157–163. l.).

Kérdésünkre Szilágyi Dávid túrkevei ügyvédől a következő értesítést kaptuk: „A *szakállszáritó* szót Túrkevényben is ismerik. Én is emlékszem rá, hogy használták. Ma már nem. A házak előtt vályogból ú. n. padkát csináltak, betapasztották, bemeszelték. Erre ültek ki az öregek beszélgetni, pletykázni és a közügyeket megvitatni. Ma már inkább deszkából készült ülőhelyek vannak a ház előtt, s lócának, kispadnak hívják. Mondják: „Kiültem a kispadra.” A *szakállszáritó* szóra emlékszik pl. Laskai Mihály 73 éves parasztfiőrő és Györffy Lajos dr. 50–60 év közt levő volt városi főjegyzőnk. Úgy emlékszem, Gárdonyi Géza is használta, azt hiszem, az Egri csillagokban.”

Tengerifiók. A hajdúmegyei származású Veres Péter írja Szűk esztendő c. művében: Apró szénát, *tengerifiókot* és korpát adtam neki egymásután és mindig frisset, keveset, hogy össze ne fújja, kíváncsi legyen és sokat egyen, meg jót igyon rá (85). Egy kevés ideig szalmát, töreket csüllöztem, *tengerifiókot*, elsült meddő tengerikórót hordtam (121), K. Nagy József Nehéz esztendő c. regényében is: A tengeriszarak *fiókjövéseit* szedte ki... Szedte hát nagymérgesen a *tengerifiókot* és dühösen csapkodta őket csomóba... Egész nap ezt az átkozott *tengerit fiókolom* (176). *Fiókoljak* ki tíz hold tengerit (177). Nincs meg egyetlen szótárunkban sem a *tengerifiók*, de Sopron m. Répcemelléken és a Székelyföldön *fiók* 'a kukorica- v. dohánylevél tövéről kinőtt fattyúhajtás'. Csíkszentkirályon *męgfiókolják a törőkbúzáat*, levágják a fattyúhajtását (Albert Erzsébet értesítése). A régi Tájjszótar is közli a Székelyföldről: *fiókol* 'fattyúhajtásokat nyeseget'. Veres Péternél is: Mindjárt itt lesz a harmadik lucernakaszálás is, a *tengerifiókolás* is (Próbatétel 92). Nógrád megyében *kukoricafia* 'a kukorica fattyúhajtása'. Ugyancsak a nógrád megyei Rimócon *fia* 'fattyúhajtás a kukoricában'.

Vitatkozik. Móricz Zsigmond A boldog ember c. regényében írja: A jány nem akart az ölembe ülni, hanem *vitalkozott* velém: és felállott a térdemről (223). A *vitalkozik* igének itt nyilván nem a köz- és irodalmi nyelvben használt jelentése van meg, hanem olyasmit jelenthet: ellenkezett, küszködött, veszekedett. Ez érthető is, mert a *vitalkozik* igét a mai jelentésében a NyÚSz szerint csak 1835-ben használta Széchenyi és 1836-ban Fogarasi. A régi nyelvben nem is fordul elő a *vitalkozik*, csak alapszava, a *vitat* ige, ez pedig a *vi*, *viv* származéka. Így érthető a Móricz Zsigmond használta jelentés, de fontos volna tudni, hogy a nép is használja-e ebben a jelentésben. A *vitat* műveltető ige, melyen a képző kétszer van kitéve s eredetileg kellett lenni *vit műveltető alaknak; ennek származéka a *vitalkodik* 'gáncsoskodik, zsörtölőd k' (Vas m. Kemenesalja (Tsz), *vitalkodás* 'vitalkozás, veszekedés' (Sopron m. Kisfalud, Nagymihályi (MTsz), *vitálózik* 'veszekszik' (Pápa vid. Tsz, MTsz), *vitájozik* 'osztózik, veszekedik, vitalkozik' (Szamosháti Csúry).

Meglopta a hideg. Kiss Géza kéziratosa Ormánsági szótárában közli ezt a szólást: *męglopta a hideg* 'sebes a szája' jelentésben, s azt a megjegyzést

¹ A MTsz. is közli a *fosol* ige 'plettykázik' jelentését. Albert Erzsébet értesítése szerint a szót ma is használják Csíkszentkirályon ebben a jelentésben.

fűzte hozzá, hogy a szólás nyilván a valamikor megszemélyesített Rosszra (Hideg) utal. Véleményem szerint a *hideg* e szólásban a. m. 'hideglelés', s a száj kisebesedése a hideglelés okozta láz következménye. A szólást sem a népnyelvben, sem a régiségben nem jegyezték eddig föl, de a sopronmegyei származású Széchényi György 18. sz. elejéről való leveleiben többször előfordul a *lopó hideg* v. *hideglelés*: Még teljességgel ki nem gyógyult, hanem olykor-olykor még az *lopó hideg* háborgatja (1716, 577. l.). Az kis Esztedlit tegnap az *gyujtokván lopó hideg* kilölte, valóban nagy forróságban volt (1713, 413. l.). Az ősznek kezdetül fogvást majd minden Isten adta nap bizonyos *lopó hideglölés* forma alterációk, kik immár 8 óraker reggel környékeznek meg és 6–7 óráig gyötrennek és minden erőmet fogyasztják (1720, 876. l.). A *lopó* v. *tolvaj hideg* előfordul Váli Mihály 1797-ben megjelent Házi orvos szótárcskájában is (8. l.). A Szamosháton *tolvajhideg* 'olyan hideglelés, mely éjjeli álmában lepi meg az embert. Pl. *Tolvajhideg* jött rá, attul ömlött fel az ajjaka (*felömlök* 'felpattogzik, apró kiütések, pattanások keletkeznek rajta') (Csűry). Magyarországon: Magyar Orvosi Emlékek 2 : 302 szerint a *lopó hideg* 'febris clandestina s. larvata'. Véleményem szerint a *lopó hideg* észrevétlen a testbe belopódzó hideglelés. Arany János Toldijában szépen megrajzolta, hogy megy ez végbe: Hasztalan leskődött ott az édes álom, Nem hírt általtörni a szomorúságon, És utoljára is csalással ejté meg, Köntösét elkérte a hideglelésnek; Ugy furá magát be tarkójába hátul, Futkosott sarkáig s vissza a sarkátul. Összezsbbasztotta, megrészegítette: Ennyibe került, míg elszenderíthette (VI. é.). Nagyon kérjük olvasóinkat, érdeklődjenek, hol használja-e a nép a *lopó hideg* és *meglopta a hideg* kifejezéseket, s milyen jelentésben.

Nő. Pais Dezső A *-né* képzők című cikkében (MNy 47:1) a magyar *nő* szó finnugor megfelelői közé sorol egy állítólagos cseremis *nö* szót. Ezt az adatot Szinyei Nyelvhasonlításának 7. kiadásából vette át, ahol azonban ez áll: „cser. *nö* (összetételben)” (32). Szinyei forrása Paasonen Beiträge zur finnischugrischen-samojedischen Lautgeschichte c. 1917-ben megjelent műve volt, ahol meg ezt olvassuk: „tscherO. (Gouv. Ufa) *-nö: tšüütšä-nö* 'die Frau des Onkels' (*tšüütšö* 'der jüngere Bruder meiner Mutter')” (28). A szó nemcsak az ufa nyelvjárásban van meg, hanem a többiben is, mint Nyr 57:95 kimutattam. Tehát a *tšüütšö* jelentése: 'anyám öccse, anyámnál fiatalabb nagybátyám', a *tšüütšänö* pedig ennek a felesége. Paasonen tehát elhomályosult összetételnek tartotta a *tšüütšänö* szót, melynek első tagja a *tšüütšö*, a *-nö* rész pedig a magyar *nő* megfelelője. Én azonban idézett cikkemben kimutattam, hogy ez a *nö* sohasem volt önálló szó, hanem kicsinyítőképző, amely itt férfit jelentő szóból nőnevet képez, mint pl. az ilyen magyar nevek: *István* — *Istvánka*, *Feri* — *Ferike*, *György* — *Györgyike*. Ezek a nevek ugyan nyelvünkben csak újabban keletkeztek idegen hatás alatt (vö. *Stefan* — *Stefánia*, *Franz* — *Franciska*, *Georg* — *Georgette*), a török nyelvekben azonban nem ritka ez a jelenség.

Szűj. Bárcei Magyar Szófejtő Szótára azt mondja a *szűj* szóról, hogy vitatott eredetű. Valóban kétséges az idézett rokonyelvi szókkal való egyeztetése, de más magyar szavakkal való kapcsolatba hozása sem megnyugtató. Budenz a *szivács*, *szüács*, *szüjács* 'gyaluforgács, vonókéssel csinált forgács', *szüat*, *szüjat*, *szüvat* 'szület, darab (kenyér, szalonna, föld; szántóföldnek, szőlőnek osztálykor elhasított keskeny fele)' tájszókkal hozza kapcsolatba, melyek szerinte egy **szil-* ige származékai, melyet ő a *szilánk*, *szilány*, *szilács*, *szilony* szókból következtetett ki (MUSZ 296). A *szivács*-nak valóban van *szilács* változata Borsod m. Sajószentpéteren és Gömör megyében, s nyilván ennek eltorzítása a Veszprém megyéből egy adatban közölt *szüács* is, de a *szilánk* (bár a Csallóközből közölték 'keskeny darab szántóföld' jelentését), *szilány* 'szilánk' (Göcsej Nyr 13:311), *szilány* 'forgács' (Gömör m. Tsz),

szilony 'fűzfavesszőből hasogatott abroncskötöző' (Székelyföld, alakvált. *szirony* Szilágy m. MTsz) idetartozása kétséges. Mindamellett Szinnyeie arra való hivatkozással, hogy a népnyelvből előkerült egy *szil* ige 'vág' (Göcsej) 'farag (pl. kapanyelet', Zala m. Galambok) jelentéssel, amelynek szintén van *szív* 'hasít (abroncsnak való ágat)' (Baranya m. Ormányság) és *szíjjok* (tököt) 'gyalul' (Göcsej MTsz) változata, Budenz magyarázatát bebizonyítotttnak látja (NyK 33:131).

Azonban joggal merül fel az a kérdés, hogy a *szil*, *szíj*, *szív* alak közül melyik az eredetibb. Ennek eldöntése végett olyan adatokat idézek, amelyeket sem Budenz, sem Szinnyeie nem ismert: Vas megye Hegyháton *szíj* 'finoman lefarag vmit' (MNy 9:284), Rábagyarmaton fát *szíok* 'a fa kergét lehántom', *szíjnya* vótam, *küsziom* eszt a kapanyelet; tököt, buborkát, kábosztát, répát *szíok*, *szísz*, *szí*, *szíunk*, *szítok*, *színak*, Csákánydoroszlón *szíjok*, *szísz*, *szíj*, *szíunk*, *szítok*, *színak* (Csaba József), Veleméren *szíjok*, *szíj* (Nyíri Antal), a Göcsejben *szíjok* 'vágok, reszelek', *lészini* 'simára faragni' (Gönczi), Zalabaksán *kiszíjjok* egy fejszenyelet, buborkát *szíjjok*, Csesztregen *lészíjom* a fa kergét (Bódei József), az Ormányságban fát kétnyelű *szíjókéssel* simára *szí* 'farag, gyalul', a *szíjószekbe* szoritott fát *szíjókéssel szíjják*, faragják finomra (Kiis Géza 328). Az Ormányságban azt is jelenti 'tésztát sodor' pl. *szíjom* ezt a kis tésztámat, *szíjja* (a tésztát) 'sodorja', *szíjódészka* 'gyúrótábla', *szíjója* 'sodrófa' (Kiss G. uo.), *tésztát szíjjok*, egy *szíjjás* tészta 'egy levél tészta' (Baranya m. Vajszló Nyr 37:374), *tésztát szív*, *elszív* 'tésztát nyujt, elnyujt' (régi Tsz).

Ha tekintetbe vesszük, hogy a köznyelvi *szí* (*szívek*) igének is van a népnyelvben *szil* (*szil*, *szilok*) változata, de más *v*-tövű igében is a *v* helyén analógia folytán keletkezett *l*-et látunk (pl. *föl*, *nöl*, *hül*), akkor nyilvánvaló, hogy a szóban levő *szil ige is eredetileg *v*-tövű szavaink közé tartozott.

Kétségtelen, hogy ennek a *szív* igének a származéka rejlik a *szívókés* (hely nélkül Tsz), *szívókés* (Vas és Baranya m. Kassai) 'kétnyelű vonókés (húsoló, faragó, simító szerszám)' és *szívószek* (hely nélkül Tsz) 'faragószek, vonószek' összetételben. Selve változatai: *szíjókés*, *szíjószek* (Zala m. Pölöskefő Pálffy László, Somogy m. Szellye Nyr 26:48, Nemespátró Népr. Ért. 26:92, Szenna Nyíri 133, 169, Baranya m. Ormányság Kiss G. 328), *szíjókés* (Vas m. Hegyhát MNy 9:284), *szíjókés* (Somogy m. Kéthely, Vas és Baranya m. Kassai), *szíjjókés* (Cegléd), *szíókés* (Baranya m.), *szíukés* (Vas m. Hodos MTsz, Rábagyarmat, Zala m. Csesztreg, Zalabaksa Bódei József, *szíukés* (Pápa MTsz) 'kétnyelű vonókés', *szíju* (Órség), *töksziu*, *répasziu*, *buborkaszíu*, *kábosztaszíu* (Vas m. Rábagyarmat Musits Jenő, Csákánydoroszló, Felsőmarác, Gasztony, Zsida, Farkasfa, Hegyhátsztrmárton, Kemestaródfa, Ivánc Csaba József, Óriszentpéter Nyíri Antal, Zala m. Szentgyörgyvölgy Bódei János) 'tökgyalu, stb.'. Csallóközben Dunaszerdahelyen *l*-es alakkal: *szilópad* 'faragópad, amelyen a vonókéssel dolgoznak' (MTsz). Már a régi nyelvben: egyenes *szyo* kés, görbe *szío* kés (Vas m. Szalónak, Nemetujvár 1649, MNy 10:369), *Zywo kees* (1558), *zywo kes* (1566), *Zyo kes* (1558), *zyo kes* (1572) OklSz.

A *szív* igének ezekben 'húz, von' jelentése van, mint a következő adatok bizonyítják: 1. a *szívókés* nevei még: *vonókés*, *kézvonó*, *kéthézvonó* (Arad m. Majlátfalva MTsz, Zenta Nyr 38:429), *kethkez wonyok* (1551 MNy 31:195); *Kethkezwonyo pyntherkes* (1535), *ketkeezwono* (1564), *Keth kez wono kes* (1566) OklSz; 2. *vonadék* 'kézvonóval v. más efféle eszközzel ejtett forgács' (Heves m. 1840 MTsz); 3. *vonogató*, *simító* (Csíkszentmárton Nyr 34:108), *vonogató* (Csík m.), *vonogáló* 'a pozdorjásán kitört kendert simábbra vonó eszköz'; *kivonagol* 'simábbra von (pozdorjásán kitört kendert a vonogálóban)' (Székelyföld) MTsz.

A *szív* ige 'húz, von' jelentéséből fejlődtek a következők: A kerfő mellé *szitta magát*, mikor óra jártam (Baranya m. Kopács). *Lészitta magát* 'lelapult' (uo.). Ebből fejlődött továbbá 'vékonyan fölkapál, gyeptől megtisztogat' (Ormányság) jelentése is, pl. *Szítja el kee avva a kapáva a földet innét* (uo. MTsz). *Földet színyi* (a földet) 'lapáttal a gyöptől tisztára gyalulni' (uo. Kiss Géza 328). *Földet színyi* (Őrség). *Szítja el k'ie a kapáva a földet: húzza le a legfölső réteget* (Zala m. Hetés MTsz).

Mármost ez a 'húz, von' jelentésű *szív* ige azonos a 'saugen' jelentésű *szív* igével, mint a következő adat bizonyítja: *Szipják, vonják egymás piros vérit* (Udvarhely m. Malomfalva MTsz).

Szinnyei a *szív* szó *szíju*, *szíjju*, *szíjú* változatának -u-jában képzőt látott, hivatkozva a Marosvásárhelyt feljegyzett *szíjú* hosszú ú-jára és a *háncs* szó szintén székelyföldi *háncsu*, *háncsú*, *hántyu* változatára. Arról azonban nem szól Szinnyei, miféle képző lehet ez az -u, ú.

Pais Dezső a következőket mondja erről a szócsopotról: „Ami a *sziló*: *szijó* ~ *szíjő*, *szio*, *szíu* ~ *szíu*, *szívó* ~ *szívó-kés*, 'vonókés', -*szék*, -*pad* meg a *szilat* (*szilet*): *szijat*, *sziat*, *szivat* viszonyt illeti, lehetséges, hogy *sziló* > *szilyó > *szijó* > *szio* > *szívó* fejlődéssel van dolgunk (vö. MÚSz 297 és Gombocz: MNy XVI, 8), de az is lehetséges — és szerintem ez a valószínű —, hogy a *sziló*, *szilat* a *szil* igeének, a *szio*, *szíu* ~ *szíu*, *szijó*, *szívó* pedig a 'húz, von' és 'szí' értelmű *szí* igeének a származékai" (NyK 50:339). A fenti adatokból kiderül, hogy mindezekben a szavakban nem az -l-es alak az eredeti, hanem a -v-s, tehát valamennyi egy *szív* 'húz, von' ige származéka. A fejlődés tehát éppen fordított irányban történt: *szívó*, *szivat*, *szivács* (< *szivás, vö. *forgács* < *forgás* < *faragás*) > *szio* (*szíu*), *sziat*, *szivács* > *sziló*, *szilat*, *szilács*.

Bárcki azt írja a Magyar Szófejtő Szótárban, hogy a *szív* „Pais Dezső szerint a fgr. er. *szí* népn. 'von, húz' ige igeneve". Mivel Bárcki külön kiemeli Pais Dezső nevét, azt kell következtetnem, hogy ez a nyilatkozat szóbeli közlésen alapul, mert a „Szilánk, szalu, szál" (NyK 50:337) cikk ezt a feltevést nem említi. Igaz, hogy a felsorolt adatok közt szerepel a *szíu*, *szíú* szó, de ez valószínűleg nem a *szív* szó változata, hanem a *szívókés*, stb. összetétel első tagjává. A feltevés azon alapulhat, hogy amint a *szívókés* *szivókés* változatában levő -u -ó-ból fejlődött igenévképző, a *szív* szó *szíju*, *szíjú* változatának -u-ja is eredetibb -ó-ból való. Kérdés azonban, így áll-e a dolog. Van-e erre bizonyíték?

Bárcki szerint a *szív* szó alakváltozata csak *szíu*. Erre az alakváltozatra az OklSz a következő adatokat közli: *Ziu* (1347, 1358), *Ziugartholaca* (1322), *Zygyartou* (1375), *Zygyarthouhaza* (1389), *Zyuhatozwo* (1393). A Besztercei Szójegyzékben *co^origia* — *ziuu* (661). Nem vagyok azonban biztos, hogy ebben az adatban a két *uu* hogy olvasandó. Lehet, hogy -u-nak, lehet, hogy -v-nek. A szójegyzékben még három összetételben is előfordul a *szív* szó, egyszer u-val, kétszer w-vel írva: s(u)bliga — *cacerziu* (a kiadó szerint a. m. kacérszív 712), *heg meuziw* (olvasása és jelentése bizonytalan, 986), *liga* — *zalachiw* 'szalagszív' (711). A Schlägli Szójegyzékben is w van: *corigia* (olv. corrigia) — *ziw* (1224), *liga* — *zalachiw* (1271), *subliga* — *zalachiw* (1275) 'szalagszív'. A Gyöngyösi Szótártörökben: *szyw* (1237), *Siw* (4494). Az 1240. sz. a. közölt *szyw*s *chypelles* nyilván *szíus* 'cipellésnek' olvasandó. De az OklSz is közöl -v-s alakokat: *Ziv* (1347), *Zyw* (1398, 1475, 1478), *Zygyartho* (1449, 1493, 1498, 1504, 1518), *Zygyartho* (1460, 1489), *Zygyarto* (1517), *kengyel ziw* (1519), *rab szyw* (1548), *wezer zyw* (1525). Egy 1557-ből való levélben: *zjw*, *yrha zyw*, *zjwoth* (Levelestár 1:229). A NySz a Jordanszky-kódexből közli: *zywyat*, de ez valószínűleg *szíuját*-nak olvasandó. Molnár Albertnél van *szív* és *szív* is: *Syij*: *Corium*

Lorum, Ligula (sajtóhibával *Sziz* helyett az 1621-es kiadásban az *Sz* betűben), *sziv*: Corium, Lorum, *szivgyártó*: Coriarius, *szivgyőplő*: Lorum, *szalagsziv*: Ligula, *szivos*: Loreus, Coriarius. A latin-magyar részben Corium: *Bőr*, *Sciv*, Corigia: *Sarukő* *Sziz*, Ligula: *Kő* *szivoczka*, *Szalagsziv*, Lorum: *Sziv*, *Szablya sziv*. A *v-s* alakok hitelességét bizonyítják a népnyelvi adatok: *sziv* (Szlavónia MTsz, Nyitra m. Csitár, Gerencsér NyF 20:30; vö. még: *sziva* Brassó m. Hétfalu, *széva* Brassó m. Tatrang MTsz. Az utóbbi adat *é-jére* vö. *láb-székakkal* Pázmány NySz, *széját* 1782 MNy 10:139). Hogy a *sziz* szó van-e a gyergyói *talpa szive* v. *talpa szija* ('a talp lábujj hátuli neve' NyF 20:49) szóban, azt még nyomozni kell.

Nem közli a Szófejtő Szótár a *szí* alakot sem, amelynek végén már se *j*, se *v*, se *u* nincsen, pedig erre számos adatot közölnek szótáraink mind a régi, mind a népnyelvből: *szí* (Szilágy m.), *szí-jártó* (Hont m. Ipolyság), *szí-jártó* (Kecskemét), *szígyártó* (Háromszék m. Uzon), *szí-pörge* 'pörgetett sziz(?)' (Vas m. Őrség) MTsz; *Zy* (1517), *szyat* (1548), *zyostol* (1587), *Zygartho* (1451), *Zygyartha* (1498, 1503, 1504), *Zyghartha* (1499), *Szigartonak* (1545), *szygartonak* (1548), *zyGyewplewth* (1526), *Hermeczy*, *Fek emle zy*, *Terhes zy*, *Zy geplew*, *Farham zy*, *Hath zy* (1552), *szy öuet* (1544), *szy eweth* (1588) OklSz, *szihátú* fakó ló (ErdTörtAd. 1:133 NySz) jelentés nélkül; a MTsz szerint a. m. 'feketecsíkos gerincű' (Heves m., Kiskúnhalas, Torontál m. Pádé, az OklSz három adatot is közöl a szóra).

A *sziu* alakváltozat azonban nemcsak a régi nyelvben van meg, hanem kelet i nyelvjárásainkban is, így a szebenmegyei Szakadát nyelvjárászigetben: *sziu*, *sziumot* 'sziz, szizamat', de „állítólag” *szijjam*, *szijjad*, *szijja* (MNy 6:308), a moldvai északi csángóknál: *sziu*, *sziu*, ragozva *sziu*t, *sziu*k, *sziu*ja (Wichmann).

Kétségtelen, hogy a *sziz* szó eredeti alakja *sziv* volt, s ebből fejlődött a *sziu* változat, a *j* tehát eredetileg nem tartozott a tőhöz, csak réstöltő volt. A hétfalusi csángóknál azonban Horger szerint nemcsak *sziju* alakja van szavunknak, hanem *szivu* is (MTsz). Wichmann csak a *szivu*, *sziuu* alakot jegyezte föl. Hogy magyarázzuk ebben a *v-t*, mikor az eredeti *v* hang *u-ra* változott, s itt mégis van *v*? Nézetem szerint ebben is *u-ra* változott az eredeti *v*, a benne levő *v* éppúgy réstöltő, mint a *j*. A *sziz* tehát nem a *sziv* ige származéka, s nem melléknévi igenévi alak. Egyelőre csak ennyit tudunk róla megállapítani. Ugyanez a *héz* főnév és a *hí(v)*, *nyí(v)*, *ri(v)*, *szí(v)* ige hangtörténete, amelyekről már egy régebbi cikkemben szóltam (Nyr 59:97).

Pais a *sziz*-on kívül a *szilánk*, *szalú* és *szál* szót is egy szócsaládba vonta, s ezek szerint mind egy *szal-* 'vág, hasít' jelentésű ige származékai, amely egyben főnév is volt, tehát ú. n. igenévszó. Pais még a 'tutaj' jelentésű *szál-t* is idevonja, s azonosítja a köznyelvi *szál* szóval, persze csak feltevéssel: „a 'gerenda' értelem fejleménye lehet a 'trabica, ratis, rates, Floss' . . . Mindamellett nem teljesen lehetetlen, hogy ez a *szál* 'tutaj' külön szó, amelynek eredetije a török *sal* 'Flösse, Holzflösse'” (NyK 50:343). A szónak török eredetére már Munkácsi előtt Gyarmathi rámutatott, s az egyeztetés Gombocz szerint hangtani és jelentéstani szempontból egyaránt kétségbevonhatatlan (BTL 119).

Pais idevonja továbbá a *szalag* szót is, melyet az említett *szal-* (*szál-*) igenévszó denominális *-k -g*, vagy inkább deverbális *-k -g* képzős alakjának tekint. Ezzel kapcsolatban a következőket írja: »MA. 1611.: „*Szálak*: Rates, Trabicae, MA. 1708: „*Szalak*: Rates, Trabicae” PPB. 1767. „*Szalak*: Schedia, orum, Unnütze Gedichte. It. Brücke über einen Fluss.” Nb. PPBl. 1767.: „Schedia: *Szál*, *Tutoly*. Ratis” . . . A *szalak*, illetőleg — ha nem téves elváltozás — *szálak* szó bizonyára mint *-k* képzős deverbális névszó függ össze a 'vág, hasít' értelmű *szal-* igével és a *szál* rokonértelmű kifejezéseként élt némely nyelvi körzetekben» (NyK 50:346). Ugyanezen

a lapon még ezt írja az 1. sz. jegyzetben: »PPB. nyilvánvaló hibával teszi oda a *szalak* címszó után: „*Szálak, tutajok: Rates, Trabicae, Flösse, Block-Schiffe*“.«

Ez a *szalak, szálak* semmiesetre sem azonosítható a *szalag* szóval, mert ez nem más, mint a „tutaj“ jelentésű *szál* többesszámú alakja. A szó nem Molnár Albert szótáraiban fordul elő először, hanem megvan már Szikszai Fabricius 1590-ben megjelent szójegyzékében: Rates — *Szalak* (179), Ratis — *Szaal* (180). Molnár Albert kétségtől innen vette át a szót, ezt bizonyítja, hogy a Trabica címszó alatt két alakban is közli a *szál* szót: *Szál, Szaal*. Hisz a *Szaal* az egyesszámú Ratis fordítása, míg a *Szalak* a többes Rates megfelelője. Megjegyzem még, hogy Pápai Páriz latin-magyar szótárának Bod-féle kiadásában (1767) a többes Rates alak már nem is szerepel, csak az egyes Ratis: *Hajó, Szál-hajó, Tutoly*. Tehát helyes a többesszámú *Szálak, tutajok* Rates, Trabicae, Flösse, Blockschiffe fordítása a magyar-latin részben.

Beke Ödön

A Nyelvőr postája

A Szovjetun'ó Tudományos Akadémiája Nyelvtudományi Intézete
Moszkva. Volhonka, 18/2.

Waldapfel József akadémikusnak, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya titkárának.

Nagy örömmel értesültem 1951. április 6-i leveléből, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya kapcsolatot kíván fenntartani Intézetünkkel, és hogy a finnugor nyelvtudományt és főleg a magyar nyelvet érintő tudományos kutató munkaterveit össze kívánja egyeztetni a mi munkaterveinkkel.

Közlöm, hogy a finnugor nyelvtudomány terén a Szovjetunióban a következő évek legfőbb munkái a következők:

1. V. I. Litkin, a filológiai tud. doktora: „Az ős-permi nyelv“ (A munka elkészült és nyomás alatt van).

2. V. I. Litkin, a filológiai tud. doktora: „A komi nyelv nyelvjárásai“ (Terjedelme 20 ív. Befejezésének határideje: 1955).

3. K. E. Majtyinszkaja, a fil. tud. doktora: „Magyar nyelvtan“ (Terjedelme: 25 ív. Befejezésének határideje: 1954).

Ez a három munka a SzTA Nyelvtudományi Intézete munkatervében szerepel.

4. A Tudományos Akadémia karéliei- finn fiókinstitutumban 1952-ben befejeződnek az orosz- finn szótár munkálatai.

5. Ugyanebben az intézetben 1951-ben elkészül a karéliei nyelvátlasz.

6. A SzTA komi fiókinstitutumban kidolgozzák a komi nyelv nyelvtanát.

7. Az Észtt SZKSZ Tudományos Akadémiáján folytatódnak az észtt nyelvátlasz munkálatai.

8. Ugyanez az Akadémia most készíti a nagy észtt szótárt.

Ami a magyar- orosz szótár kiadását illeti, egyelőre semmi biztosat nem közölhetünk, mivel a Tudományos Akadémia közvetlenül nem foglalkozik

¹ Megjegyzem még, hogy a Molnár Albert szótárában előforduló *Szalgerenda hajó* nézetem szerint sajtóhiba e helyett: *Szál, gerendahajó*, vö. *Szál, hajó*: Trabica, Ratis, a latin-magyar részben: Rátis: *Hajo, Szalhajo, Baronahajo*. (A barona is a. m. gerenda'). Trábica: *Gerendákból rot Hajo, Szál, Szaal*.

szótárkiadással, jöllehet munkatársaink általában résztvesznek a szótár-szerkesztő munkálatokban.

Levelüket, amelyet ugyanebben a kérdésben intézetünk főmunkatársához, K. E. Majtyinszkajához intéztek, annakidején átadtuk az Idegen- és Nemzetiségi Nyelvek Szótárkiadójának azzal, hogy azt a kiadó válaszolja meg. A jövőben szótárra vonatkozó minden kérdéssel sziveskedjenek az Allami Szótárkiadóhoz fordulni.

Remélem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia a jövőben is tájékoztatni fog bennünket a finugor nyelvtudományt érintő munkaterveiről.

Öszinte tisztelettel

V. V Vinogradov akadémikus

az SzSzkSz Tudományos Akadémiája Nyelvtudományi Intézetének igazgatója.

Sádsi Sándor a népnyelvnek az irodalomban való használatáról

Ha általánosan elfogadott elv következményeként, a népnyelv használatát kiküszöbölnék irodalmunkból, lehetetlenné válna számomra, hogy parasztokról írjak. De talán nem is ezzel a kijelentéssel kellene kezdenem, hanem: ösztönösen, minden előzetes megfontoltság, vagy mérlegelés nélkül használok regényeimben a tájszavakat. Embereket beszéltetek, embereket, akiknek szavát tegnap vagy messzi gyerekkoromban hallottam és természetes, hogy úgy emlékszem arra, mint szemük, vagy hajuk színére, mint jellegzetes ruházatra és gesztusaikra. Láttam őket különböző helyzetekben, lelkiállapotokban és annak pontosan megfelelően beszéltek mindenkor; egy-egy jellemző mondattal, szóval árulva el örömet vagy bánatot. A mondatot, abban a bizonyos megfogalmazásban, vagy azt az egyetlen szót, úgy, abban a formában számomra érthetőbben, soha senki nem ejtette ki előttem, mint az én szülőfalum parasztja.

Nem tudok kiagyalni regényalakot, akiről írok, azt nemcsak láttam két látó szememmel, azt nemcsak ismertem, de érzelmi kapcsolatot is létesítettem vele; gyűlöltem, vagy szerettem és eszerint osztottam reá a szerepet, amely persze a regényben már nem szerep lett, hanem élete folytatása, esetleg más sínekre állítása, úgy, ahogyan testi és lelki-alkata, hajlama, megsejtett ösztönei szerint, alkalmasnak minősült. Ezt az alakot nemcsak meghamisítanám, ha legsajátosabb szavait elvenném tőle, de olyan megkötöttséget is jelentene számomra az erőszakotél, hogy hamarosan zsákutcába jutnék, alakjaim vagy modorosak lennének, vagy annyira szürkék, hogy a legdrámaibb akciót is unalomba fullasztanák a szájukba erőszakolt mondattal, amely igyekezne pontosan megfelelni a Veres Péter-megkívánta „egy magyar nyelv“-nek. Talán az is baj, hogy jó a hallásom, nehezemre esne másként fújni az áriát, mint ahogyan a le nem kottázott, szájról-szájra átszendült dallamnak megfelel, már pedig én, a szónak igazi értelmében, zeneiséget érzek ki abból, ahogyan az én falum parasztjai beszélnek. Érett férfiruban kerültem el és éltem négy esztendeig, egy olyan baranyamegyei faluban, ahova Debrecen-környéki, Józsa községből földnélküli parasztokat telepítettek. Hamar közelkerültek hozzám, megszerettem őket, ők engem, résztvettem örömeikben-bánatukban, az „Éneklő élet“-ben az ő hősi küzdelmüket írtam le, de számomra idegenszerű nyelvjárásukat teljesen elmellőzni kényszerültem, a regényalakok az én „igazi“ falum tájszavait beszéltek, az én nyelvemet, mely más volt, mint a debrecenkörnyéki, szűkebb hazám, a baranyamegyei Hegyháti-járás tájnyelvével azonos. A regényben ezért kellett áthangolnom mindent arra a dallamra, amely bölcsőm ringásával egyidejűleg simogatta fületem. (Külön tanulmány kerekedhetne abból, hogyan kellett megkeresnem a jósai figurának megfelelő, azt az öreg vargái parasztot, akét úgy vetítettek papírosra, a maga igazi szavaival, hogy mégse a dublóz kerüljön az olvasó elé, hanem az igazi hős, a jósai telepes.)

Ha azt mondom, hogy nem tudnék írni parasztokról tájszavak nélkül, hozzá kell még tennem: kiváltképpen parasztok számára nem tudnék írni ilyen formában, mert ők aztán a legelső sornál kiéreznék a meghamisítást, a modorosságot, a keressettséget, a legkifejezőbb szó elkenését. Népnyelv nélkül képtelen volnék realista regényt írni, hiszen az nemcsak a jellemzés eszköze, de a hamisíthatlanhoz, a *valóság*hoz való ragaszkodás is. Természetes az, hogy mértéktartónak kell lennünk, a „jóból is megárt a sok” a tájszavak használatára is érvényes, mert azoknak zsúfolása nemcsak érthetatlenné, de kabarészerűvé is teheti azt a párbeszédet, amely egy-két jellegzetes népi szó használatával, életizűbb, szebb és jellemzőbb lehet.

Kedves Beke elvtárs!

Bocsáss meg, hogy szeptemberi levelezőlapodra csak most válaszolok. de amikor Rigából visszaérkeztem Moszkvába, annyi felgyülemlett dolgot kellett elintéznem, hogy nem futotta az időm. Azonkívül néhány szovjet szépirodalmi mű magyar fordításáról is szerettem volna írni, tehát ahhoz is anyagot kellett gyűjtenem. S most, ha nem is cikkben, legalább levélben akarok méltatni néhány kezembe került fordítást. Ime néhány gyöngyszem fordításokból:

Arszenyev: Az őserdők fia. Ford. Makai Imre. 37 l. Derszu a vállára hengerítette a vadat. (Vállára kapta vagy dobta.) 37 l. Másnap korán keltünk. gyorsan megittuk a teánkat (gyorsan megteáztunk). 97 l. Derszu felkelt, a füre mutatott és csak *egy* szót szőtt — Zseny-seny! (S csak annyit mondott.) 163. l. Mihelyt eljutottunk az első házig, betértünk és csak úgy ruhástól lefeküdtünk a csempeágyra. (Különös ágy lehetett, mert a csempe az zománcal bevont égetett agyaglap. amit falburkolásra használnak.) 203 l. A vidrák pontosan így szoktak menni (???). 259. l. Azon a helyen, ahol a gödörbe tették a holttestet, nemsokára kis halom emelkedett. (Szószertí orosz fordítás. Helyesen: Ahol eltemették vagy elhantolták a halottat, rövidesen kis halom keletkezett.) 259 l. Én leültem a földre az út mellett és sokáig gondolkoztam elhúnyt barátomról. (Teljesen oroszos.)

Alekszej Tolsztoj: A kenyér. Ford. Makai Imre. (Aradi kiadás.) 163 l. Parchomenko. meg az az *öt* ember, aki megmaradt a páncélvonalon — a légvédelmi tüzér, három másik tüzér, a golyószórós meg a mozdonyvezető — levette a golyószórókat, használhatatlanná rongált minden löveget. — Ha a fordító megszámlolta volna hőseit, észrevette volna, hogy itt hat emberről van szó. Másodszor pedig az orosz *pulemjon* nem golyószóró, mert olyan fegyvere már régen nincs egyetlen hadseregnek sem, hanem egyszerűen géppuska. 177 l. Ez a következtetés aztán csendesen foglalta el helyét az agyában (???).

Megjegyzem, hogy ezek nem egyes, véletlen hibák, hanem csak úgy találmra felütött lapokon akadtam rájuk.

Nagy élvezettel olvastam Georgij Leonidze Sztálin ifjúsága című elbeszélő költeményét Kardos László és Raics István fordításában. Az ember hallja a magyar nyelv zenéjét, anélkül, hogy az eredeti mű szépsége elveszne.

Gorkij: Klim Szamgin élete. II. kötet. Ford. Gellért György. 313. l. Eljött Mitrofán, sietség nélkül megívott öt-hat pohár teát, egykedvűen fogyasztotta el a kenyeret, kétszersültet, elfogyasztott mindent, ami meg-ehető volt és megnyugvást árasztott. Ugyanott: ... Csomóba gyúrt zsebken-dőjével megtörölte nedves ajkait és így filozofált... 213. l. Porra hull az istentelenek gazdagsága. (Az orosz „rasszipitsza v prah”, magyarul hamuvá lesz.) — A fordítás általában nem rossz, de a fordító helyenkint nem érti az orosz szöveget.

Baj, hogy a szépirodalmi művekbe ilyen magyartalanságok és pontatlanságok kerülnek, de még nagyobb baj, ha politikai könyvekbe kerülnek hibák. Sztálin: A leninizmus kérdéseire című könyv magyar fordításában (Sz'kra kiadás, 1950. 590. l.) a következő mondatra akadtam: „Ha nálunk válság volna, ha nálunk munkanélküliség volna, a munkásosztálynak ez a korbácsa, ha rossz, rút, szomorú volna nálunk az élet, akkor semminemű Sztahanov-mozgalom nem volna nálunk“. A fordító azt az orosz kifejezést, hogy „etot bies rabocsego klasszsa“, szóról-szóra lefordította. De valakinek a korbácsa mindig valaki mást sújt. Például a felügyelő korbácsa nem a felügyelőre sújt, hanem a munkásra. A lovas korbácsa nem a lovast üti. Következésképpen a munkásosztály korbácsa olyan korbács, amely a munkásosztály kezében van és lesújt valakire. A fordító szavai szerint tehát a munkanélküliség a munkásosztály korbácsa, amellyel a munkásosztály sújt le valakire. Ez Sztálin előírt szavainak meghamisítása, mert Sztálin elvtárs szavainak az az értelme, hogy a munkanélküliség a munkásosztály átka, ahogy azt a Hadrovics—Gáldi új orosz—magyar szótár nagyon helyesen magyarázza. Ide vezethet a szó szerinti fordítás!

A Szovjet Írók Szövetségében nemrég értekezletet tartottak a fordítások kérdésében. Leszögezték, hogy a fordítónak nemesak tőkéletesen kell tudnia azt a nyelvet, amelyről fordít, hogy a kifejezések minden árnyalatát helyesen adhassa vissza, hanem ismernie kell az illető nép szokásait és viszonyait is. Ugyanez mondható a magyar fordítókra is, akik — mint a fordításokból érezhető — sokszor csak szótár segítségével tudnak megbirkózni az orosz szöveggel. Mert anélkül olyan csodabogarak kerülnek a fordításokba, mint a multkor olvastam egy könyvben, ahol a fordító dandárparancsnoknak nevezte a brigádfőnököt, mert nem értette meg az orosz *brigádyir* szót.

S most, ha nem terhellek meg velem, néhány kérdésre szeretnék választ kapni.

Mi a helyes: egy állam fegyveresereje, vagy fegyvereserei, légierije, vagy légierői? Gondolkodóba ejtett ugyanis az, hogy az embernek csak ereje van, mégha külön-külön a lábának, a kezének és a nyakának is van ereje.

Gyakran találkozom ilyen kifejezéssel: az ország határai. Ha a kört vesszük, annak nincsenek kerületei, csupán kerülete, mert az önmagába visszatérő görbe, tehát csak egy van belőle. Ha az országhatárt vesszük, bármennyire tekervényes legyen is, mégis csak önmagába visszatérő görbe, tehát az országnak csak egy határa van. Szerintem ezért az ország határai nem helyes. Lehet beszélni magyar—román, vagy román—bolgár határról, de azok csak az ország határának egyes szakaszai. Melyik kifejezés a helyes?

A kérem szót más nyelveken mindig úgy fejezik ki, hogy hozzátesszik az *önt* szócskát: Ich bitte Sie. Je vous prie. I ask you. Ja prosu Vasz, amit a magyar tárgyasarozás feleslegessé tesz. S mégis, ha a magyar lapok fordításban közölnék valamilyen üdvözlőíviratot, rendszerint így kezdik: „kérem Önt, X. Y. úr, fogadja legjobb kíván gaimat, stb“. Nem helyesebb-e a következő fogalmazás: „fogadja, X. Y. úr, kérem, legjobb kívánásaimat, stb.“. Érdekes, hogy az eredeti magyar szövegekben az *önt* hiányzik.

Ez a levelem hosszabb lett, min akartam, de ha már így van, hadd maradjon így. De ha csak a legkisebb mértékben is hozzájárul ahhoz, hogy egyes fordítók gondosabban és lelkiismeretesebben végezzék munkájukat, akkor elérte célját.

Sokszor üdvözl meleg baráti kézszo. itással
Moszkva, 1951. november 4.

Kérjük a kérdésekhez olvasóink hozzászólását.

Oldal Géza

A szerk.

A kiadásért felelős: A Közoktatástügyi Kiadóvállalat igazgatója.

A Magyar Nyelvőr közönte
a Magyar Dolgozók Pártjának II. kongresszusát

Magyar Nyelvőr

A TARTALOMBÓL

Az MDP II. kongresszusának üdvözlése	1
<i>Rubinyi Mózes:</i> Révai Miklós.....	2
<i>Takács Etel:</i> A nyelvtanítás kérdése az általánosiskola- lában	7
<i>Angyal Endre:</i> Szkárosi Horvát András nyelve	15
<i>Dénes Szilárd:</i> A Nyelvőr népnyelvi közlései egy plágium- pörben	21
<i>Prohászka János:</i> A népnyelv az irodalomban	25
<i>Deme László:</i> A nyelvjárási alakok irodalmi használatá- nak határai	33

*

Nagy nyelvévek. Nyelv és iskola. A magyar nyelv
multja. A nyelvőr történetéből. Vita. Könyvekről.
Magyarazatok. Levélszekrény. A Nyelvőr postája.

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÓNAGY IVÁN, PROHÁSZKA JÁNOS,
RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES, TELEGDI ZSIGMOND

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN. SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSILOV-ÚT 19.
TELEFON 297—426.

FELELŐS KIADÓ: A KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓ VÁLLALAT IGAZGATÓJA
V, SZALAY-UTCA 10—14. TELEFON 128—580

TARTALOMJEGYZÉK

Az MDP. II. Kongresszusának üdvözlése	1
Nagy nyelvészek	
<i>Rubinyi Mózes</i> : Révai Miklós	2
Nyelv és iskola	
<i>Takács Etel</i> : A nyelvtanítás kérdése az általánosiskolában	7
A magyar nyelv múltja	
<i>Angyal Endre</i> : Szkárosi Horvát András nyelve	15
A Nyelvőr történetéből	
<i>Dénes Szilárd</i> : A Nyelvőr népnyelvi közlései egy plágiumpörben	21
Vita	
<i>Prohászka János</i> : A népnyelv az irodalomban	25
<i>Deme László</i> : A nyelvjárási alakok irodalmi használatának határai	33
Könyvekről	
<i>Rubinyi Mózes</i> : A Párttörténet magyar nyelven	43
Magyarozatok	
<i>Prohászka János</i> : Kalandozás a vendéglátóipar szavainak világában	46
<i>Csefkő Gyula</i> : Bögönek nézi az eget 51. — Gallycsapta ember 52. — Kicsípi magát 53. — Gyócsát visz	54
<i>Beke Ödön</i> : Arany János nyelvéhez. 1. Tors. 2. Tütükél. 3. Hetes vászon. 4. Egyik szavát a másikba ölt. 55. — Felhördül 56. — Ebgyömbér 57. — Férvó 58. — A fuldokló ember a szalmaszálhoz is kap 59. — A bányászat szókinchéhez. 1. Táró. 2. Melegcsákány. 3. Hajtás. 4. Homlok. 5. Telepítés 60. — Érdekes kifejezések Veres Péter műveiben 60. — Veres Péternek egy ritka szava 62. — Beolt	63
<i>Komáromi Jentő</i> : A magyar rokonságnevek 63. — Népnyelvkutatás a fővárosban 63. — Egy ismeretlen szólás	64
<i>Révay József</i> : Sarzsi a gyárban	64
<i>H. Fekete Péter</i> : Harmatverő 64. — Botra beszél	64
<i>H. Fekete Péter</i> ., <i>Tikos Béla</i> , <i>Ország László</i> , <i>Balázs János</i> : Furulyál a tengeri	65
<i>N. Bartha Károly</i> : Nyilvetés	65
<i>Zolnai Béla</i> : Átok és áldás 67. — Kiváló vagy kiváló?	67
Levélszekrény	69
A Nyelvőr postája	78

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

E. Lagercrantz: Entwicklungspsychologische Analyse Lappischer Folklore. FF Communications 138. Helsinki, 1950. Academia Scientiarum Fennica.

Zrinyi Miklós levelei. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Markó Árpád. Akadémiai Kiadó, Bp., 1950.

Zsirai Miklós: Osztják (chanti) hősénekek. Reguly A. és Pápay J. hagyatéka. Akadémiai Kiadó, 1951.

Petőfi Összes Művei. I. Akadémiai Kiadó, 1951.

Akadémiai Értesítő. Szerkeszti: Erdey-Grúz Tibor főtitkár. LVII. kötet — 482. füzet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1950.

Viritt já. Kotikielen Seuran Aikakauslehti. 1950. 4. sz.

Szabolcsi Bence: Adatok az új magyar népdalstílus történetéhez. (Különnyomat az Új Zenei Szemle 1950. évfolyamából. Bp., 1951.)

Franklin. Ady Endre: A fekete lobogó.

Hungária. Tolsztoz: Az ősi Chorezm.

Művelt Nép. Hídvégi Jenő: Semmelweis.

A Román Népköztársaság Írószövetségének Irodalmi és Művészeti Kiadója. Asztalos István: Tizenégyökrös gazdák. — Horváth István: Török a parlagon — Fogj bátran tollat! (Népköztársaságunk 44 magyar dolgozójának versei. — Szabédi László: Sokan szólunk.

Szépirodalmi Kiadó. Földes Mihály: Mélyszántás. — Horváth Mihály: Tatár Péter. — Illés Béla: Válogatott elbeszélések. — Jókai Mór: Sárga rózsa. — Kovács György: Foggal és körömmel. — Mikszáth Kálmán: Gavallérok. — Nagy Lajos: A tanítvány. — Rideg Sándor: Sámson. — Tardos Tibor: Gyári belépő. — Tömörkény István: Kétkézi munkások. — Veres Péter: Ukrajna földjén. — Csokonai Vitéz Mihály: Dorottya. — Tempelői. — Vörösmarty Mihály Válogatott művei. III. Prózai írások. — Csongor és Tünde. — Nagy László: A tüzér és a rozs. — Tamási Lajos: A harmadik szerszám. — Aragon: Kommunisták, 1939 szeptember — november. — Maupassant: Az örökség. — Thackeray: Hiúság vására. I., II. — Kowalski: Falusi élet. — Konwicki: Vasutépítők. — Kruczkowski: Ur és paraszt. — Majerová: Sziréna. Velkov: Borovo. — Martin Anderson Nexó: Emlékeim. — Lu-Hszin: Szülőföldemen.

Szikra. Bragin: Moszkvától Berlinig. — Fjedorov: Partizánok élen. — Ivanov: Parhomenko útja. — Ignatov: Egy partizán feljegyzései. — Gorelik: A Sztálin-díjas. — Panfjorov: Aratás. — Szafonov: Virágzó föld. — Pankratova: A Szovjetunió története. I—III. — Marx — Engels: Válogatott levelek. — Lenin Művei. I. — Sándor András: Híradás a pusztáról.

Új Magyar Kiadó. Avgyejev: Nyájak az úton. — Kozsedub: Hazámat szolgálom. — Lvova: Sarjadó erdő.

KÉRELEM DOLGOZÓTÁRSAINKHOZ

A Magyar Nyelvőr a jövőben csak közérdekű, népszerűen megírt cikkeket közöl. A nyomda csak géppel, az egyik lapra széles sorközökkel írt, margóval ellátott kéziratot fogad el. Kéziratot nem adunk vissza még abban az esetben sem, ha a cikket nem közöljük, azért ajánlatos a cikkekről másolatot készíteni. A szövegben csak a régi vagy tájshavakat húzzuk alá, mert csak ezeket szedik kurzív betűvel, a neveket nem szedjük se nagybetűvel, se kurzívval. A folyóiratok évszámait és az évszázadokat arab számmal írják, nem rómaival. Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot teszünk. A kézirat végére szíveskedjenek pontos címüket is kiírni s még a névtelenül megjelenendő cikkek végén is legyen zárójelben a szerző neve. A levonatokba nem szabad újabb szöveget írni, mert ez költségtöbbletet okoz, s a szám megjelenését is késlelteti. A levonatokat a szerkesztőségnek szíveskedjenek postafordultával visszaküldeni, hogy a számot minél előbb tördelthessük.

KIADÓHIVATAL: KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST V, SZALAY-U. 10—14
TELEFON: 128-580.

MAGYAR NEMZETI BANK EGYSZÁMLASZÁM: 936 540.

Előfizetés és árusítás: V, Falk Miksa-utca 28. Telefon: 123—145.

Magyar Nyelvőr

A TARTALOMBÓL

Kairov :

Az iskolai orosz nyelvoktatás állapota
és feladatai I. V. Sztálin a nyelvről való
tanításának világánál 81

Lőrincze Lajos :

A magyar pedagógusok helyesírásunk
nehézségeiről 91

Mikola Gyula :

Az orosz nevek és szavak átírása ügyéhez 113

Rubinyi Mózes :

Népiesség az irodalomban 116

Hunya István :

Felhasználjuk-e a népnyelvet az irodalom-
ban 117

Beke Ödön :

Egy régi magyar családnév 120

Csefő Gyula :

Dárius kincse 122

Prohászka János :

Kalandozás a vendéglátó ipar szavainak
világában 127

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÓNAGY IVÁN, PROHÁSZKA JÁNOS,
RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES, TELEGDI ZSIGMOND

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN. SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSILOV-ÚT 19.
TELEFON 297—426.

FELELŐS KIADÓ: A KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT IGAZGATÓJA
V., SZALAY-UTCA 10—14. TELEFON 128—580

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelv és iskola

- Kairov* : Az iskolai orosz nyelvtanítás állapota és feladatai I. V. Sztálin a nyelvről való tanításának világánál 81
Lőrincze Lajos : A magyar pedagógusok helyesírásunk nehézségeiről I. 91
Dénes Szilárd : Új gimnáziumi magyar irodalmi könyvek 97

Vita

- Telegdi Zsigmond* : Egy hibás cikkről 101
Erdődi József : Műfordítás és világnézet 107
Mikola Gyula : Az orosz nevek és szavak átírása ügyéhez 113
Rubinyi Mózes : Népiesség az irodalomban 116
Hunyai István : Felhasználjuk-e a népnyelvet az irodalomban 117
Kamjén István : A népnyelv az irodalomban 118
Mikola Gyula : Nehéz-e az orosz nyelv? 119
Kniezsa István : Virág és világ 119

Magyarázatok

- Beke Ödön* : Egy régi magyar családnév 120
Csejki Gyula : Dárius kincse 122
Prohászka János : Kalandozás a vendéglátó ipar szavainak világában II. 127
Trócsányi Zoltán : Magyar házaló és magyar bor Oroszországban 129
† *Kallós Ede* : Aluminium 130
B. Ö. Calepinus egy rejtélyes szava 131
Dömötör Sándor : Hangutánzók 131
Angyal Endre : Kőkert. 132. — Forgó 133
Csatkai Endre : A tokaji bor világhíre. Százéves-e a reszelővágó mesterség hazánkban. Köpni 133
Nyíri Antal : Rákháton jár a segítség, nyúlháton jár a kegyelem 134

Nyelvművelés

- Páiz Dezső* : A nyelvet a „nyelvvédők“ ellen is védeni kell 135
B. Ö. : Nyelvhelyesség a sajtóban. 136. — Nap mint nap 137

Könyvekről

- Mikola Gyula* : Orosz szépirodalmi művek fordításának nyelvéről 137
Prohászka János : Mit olvas a mai ifjúság 141

Ki hallotta, ki olvasta?

- Beke Ödön* : Egy új szó születésénél. Bányásztechnológusok 144. — Szólások a nappalban. Ujjperc 145. — Számosállat 146
H. Fekete Péter : Számosállat. Parázshús. Menyasszonytánc 146
Szerkesztő : Sársolás 147
Gál István, Figura Károly : Sásolják a gabonát 147
Figura Károly, Kócsi László : Furulyázó tengeri 147
G. Z. : Férfihús, női hús 147

A Nyelvőr hírei

- Az Akadémia ünnepi hetének nyelvtudományi előadásai I. 147
A Szovjet Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének új kiadványai 152
Új szovjet nyelvészeti munkák 152
Vinogradov szovjet akadémikus kitüntetése 152

Levélsekrény 153

A Nyelvőr postája 154

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

Izvesztija Akademii Nauk SzSzsZr. Otgyelenije Literaturi i Jazika. 1950. 3—6. 1951. 1.

Kalevalaseuran Vuosikirja 31. W. Söderström O. Y. 1951.

Sanastaja. Aikakaustehti sanatietoja ja tiedusteluja varten. 1951. IV. 9.

Sadeniemi: Die Metrik des Kalevala-Verses. FFC 139. Helsinki 1951. Academia Scientiarum Fennica.

Virittäjä, 1950. 1.

Stange—Steinitz: Russische Chrestomathie. I. Text. Volk und Wissen Verlag. Berlin—Leipzig. 1950.

The Slavonic and East European Review. 1950. December. University of London.

A Magyar Értelmező Szótár próbafüzete. Kiadja a M. Tud. Akadémia Nyelvtudományi Intézete.

Péter László: A folklorizáció kérdéséhez.

Neue Russische Bibliothek. Herausgeber Prof. Dr. W. Steinitz. 18. Gogol: Der Mantel. — 20. L. N. Tolstoi: Der Gefangene im Kaukasus. — 23. L. Tolstoi: Kleine Erzählungen.

Toivonen: Zum Problem des Protolappischen. Helsinki 1950. Commentationes Instituti Fenno-Ugrici „Suomen Suku“ XVI. Sonderabdruck aus den Sitzungsberichten der Finnischen Akademie der Wissenschaften. 1949.

Mosonyi Albert: Decrescendo... Válogatott versek (1889—1949). Budapest, 1950. Szerző kiadása.

Akadémiai Kiadó. Balassi Bálint Összes Művei. I. Összeállította Eckhardt Sándor, 1951. — Petőfi Összes Művei. II. 1846—1847. III. 1848—1849. Sajtó alá rendezte Varjas Béla. 1951. — Sárosi Gyula: Arany trombita. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Bisztray Gyula. 1951. — Beke Ödön: A cseremiszek (marik) népköltészete és szokásai. I. 1951.

Akadémiai Értesítő. 1951. március. LVIII. kötet. — 484. füzet.

Közközlésügyi Kiadó Vállalat. Ezópus fabulái, melyeket magyar nyelvre fordított Pesti Gábor. Az 1536. évi kiadás hasonmása. Bp. 1950. — Potapova: Az orosz nyelv kézikönyve. I. Negyedik javított és bővített kiadás. 70 000—100 000-ig. Bp. 1951. Kairov: Pedagógia. III. kiadás. 16 000—20 000-ig. Szocialista Nevelés Könyvtára 4. szám. Bp., 1951. — Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította Moravesik Gyula. Bp., 1950.

Tankönyvkiadó. Tyeplov: Pszichológia. Sajtó alá rendezte Kardos Lajos. 1950. — Maskin: Az ókori Róma története. Ford. Borzák István és Harmatta János. Sajtó alá rendezte: Gyóni Mátyas. 1951. — Történelmi atlasz az ókori Róma történetéhez. (Maskin: Az ókori Róma története c. egyetemi tankönyv melléklete). — Római magánjog. Egyetemi tankönyv. Tudományos szerkesztői: Novickij és Peretyerszkij. Fordította: Benkő Gyula. A fordítást szakzsérűségi szempontból átnézte: Marton Géza. 1950. — Lunc: Nemzetközi magánjog. Ford. Arató István 1951.

Művelt Nép Könyvkiadó. Fekete Sándor: Vasvári Pál. — Kovács Endre: Bem apó. (Magyar Történelmi Társulat.) — A X X. század nagy orosz realista festői. Ék Sándor bevezető tanulmányával. — Jerjomin: A filmművészet kérdései. — Kosztomarov: A szocialista Moszkva. — Markov: Szibéria hőse. — Savergyán: A szovjet zene fejlődésének útja. — Voroncov—Veljaminov: A világmindenség.

Természettudományos Kiskönyvtár. 64. Schüller Ferenc: A gyapot és története. — 65. Fedorov: Miért rozsdásodnak a fémek. — 66. Peterburgszkij: A talaj alapvető tulajdonságai. — 67. Komarov: A mesterséges hideg. — 68. Kolmakov: A kurszki mágneses rendellenesség. — 69. Gazda István: A százarú szén.

Ifjúsági Könyvkiadó. Geréb László: Kiált Patak vára. — Hámori Ottó: Én, Károlyi Gábor, fogadom... — Lestyán Sándor: Zúg a nádas. — Nagy Zsuzsa: Nem hőstett? — Szüdi György: A forradalom katonája. — Arszanov—Jarosev: Az ellenség hátában. — Fagejev: Az ifjú gárda. — Gajdar: Távoli vidékek. — Koszmogyemjanskaja: Zoja és Sura. — Korotjev—Levkin: Sztalingrádi komzomolisták. — Osztrovszkij: Az acél megedzik. — Svarc—Frez: A mi gyárunk. — Fiatalok könyvtára: Ákos Miklós: Varga Annus. — Gárdos Miklós: Görög hegyek között. — Hegedűs Géza: Kievi küldetés. — Jack London: A mexikói. — Arany kezek. (A Szovjetunió népeinek meséi a mesterségbeli tudásról.)

Úttörő Kiskönyvtár. Hős pionírok. — Harcos ifjúság. — Aranyossi Magda: Hajnal. — Székely Katalin: Cinegé. — A komzomolok és az ifjúság politikai oktatásáról. — Szmirnov: Munka a hazáért. — Sztróka Kálmán: Kísérletező könyv. — Nézzetek körül: Koczogh Ákos: Cinkevédő brigád. (Rajzolta: Wagner Edit.) — Lánc-lánc eszterlanc. — Arany János: Nyalka huszár. (Rajzolta: Reich Károly.) — Keszthelyi Zoltán:

Jávorkút. (Rajzolta: Szepes Magda.) — Kormos István: Az erdő. (Rajzolta: Máday Gréte.) — Pantyelejev: Két béka. (Ford.: Zsombor János. Rajzolta: Csikós Tóth András.)
Szépirodalmi Könyvkiadó. Szabadság. Magyar Írók Antológiája. — Fiatal Írók Antológiája. — Magyar Klasszikusok: Móricz Zsigmond válogatott elbeszélései. — Szépirodalmi Kiskönyvtár: 7. Fazekas Mihály: Ludas Matyi. — 11. Benjámín László: Válogatott költemények. — 12—13. Jókai Mór: Csataképek. — 14—15. József Attila Válogatott versei. — 18—19. Arany János: Bolond Istók. — Voltaire: Candide. A vadember. — Molière: Az úrhatnám polgár. Ford. Mészöly Dezső. Tartuffe. Ford. és az előszót írta: Vas István. — Radu: Fekete érc. — Mihale: Árvíz. — Vaida: Szikrák a sötétben. — Shakespeare: Szentivánéji álom. Ford. Arany János. Az előszót Lutter Tibor, a jegyzeteket Kéry László írta. — Július Caesar. Ford. Vörösmarty Mihály. A bevezető tanulmány és a jegyzetek Kéry László munkája. — Dickens: Dombey és fia. I. II. — Sinclair Lewis: A fő-utca. — Hamera: Az első csapolás. — Hermlin: Együtt a pokolban. — Marek: Falu a föld alatt. — Kínai elbeszélések. — Ambrus Zoltán: Kultúra fűzértáncal. — Enczi Endre: Földalatti aratás. — Hegedűs Géza: A zalcgba tett város. — Jókai Mór: A köszívű ember fiai. — Madarász Emil: Hatvan dollár. — Palotás Imre: Állványok alatt. — Gyárfás Miklós: Hatszáz új lakás. (Vígjáték). — Háy Gyula: Az élet hídja. — Sándor Kálmán: Szégyenfa. — Szeberényi Lehel: Napkelte. — Tolnai Lajos: Nemes vér. Móricz Zsigmond átdolgozása. Simó Jenő bevezetésével. — Veres Péter: Pályamunkások. — Kónya Lajos: Öröm és gyűlölet. — II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Ford. Vas István. A bevezető tanulmány Pach Zsigmond Pál munkája. — Bolgár költők: antológiája. — Román költők antológiája. —

Székra. Fekete Sándor. A márciusi fiatalok. Magyar Történelmi Társulat. — Gorkij Irodalmi tanulmányok. — Lenin: Az irodalomról. — Lenin: Az agrárkérdésről. I. II. — Sztálin művei 5.

Új Magyar Kiadó. Babajevszkij: Aranycsillag lovagja. — Bianki: Az odu. — Csakovszkij: Nálunk már reggel van. — Ez történt Leningrádban. — Grányin: Korszákov mérnök győzelme. — Kozsevnyikov: Az ejtőernyős. — Kratt: Rideg part. — Penyeszko: Egy szovjet tiszt naplója. — Szimonov: Gyalogosok. — Szobko: Távoli front. — A. Tolsztoj: Kenyér. — Vigodszkájka: A gyűlölet lángja. — Szépirodalmi Kiskönyvtár. 16—17. Szovjet költők versei. — Kovaljov: A szovjet hazafiságról. — Az író és az élet. (Szovjet írók a fiatalokhoz.)

KÉRELEM DOLGOZÓTÁRSAINKHOZ

A Magyar Nyelvőr a jövőben csak közérdekű, népszerűen megírt cikkeket közöl. A nyomda csak géppel, az egyik lapra széles sorközökkel írt, margóval ellátott kéziratot fogad el. Kéziratot nem adunk vissza még abban az esetben sem, ha a cikket nem közöljük, azért ajánlatos a cikkekről másolatot készíteni. A szövegben csak a régi vagy tájszavakat húzzuk alá, mert csak ezeket szedik kurzív betűvel, a neveket nem szedjük se nagybetűvel, se kurzívvá. A folyóiratok évszámait és az évszázadokat arab számmal írják, nem rómaival. Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot teszünk. A kézirat végére szíveskedjenek pontos címüket is kiírni s még a névtelenül megjelenendő cikkek végén is legyen zárójelben a szerző neve. A levonatokba nem szabad újabb szöveget írni, mert ez költségtöbbletet okoz, s a szám megjelenését is késlelteti. A levonatokat a szerkesztőségnek szíveskedjenek postafordultával visszaküldeni, hogy a számot minél előbb tördeltethessük.

FELHÍVÁS OLVASÓINKHOZ!

A nyári szabadságokra való tekintettel kérjük Olvasóinkat, hogy a folyóirat zavar-talan expedíálása érdekében előfizetésüket legalább a f. év szept. hó végéig terjedő időszakra rendezzék, mert a folyóirat egyes számainak csak az ön előfizetőinknek küldhetjük meg, akik az előfizetési összeget előzetesen beküldik a Közoktatásügyi Kiadó Vállalat 936540 számú M. N. B. egyszámlájára.

Közoktatásügyi Kiadóvállalat
Terjesztőosztálya

KIADÓHIVATAL: KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT

BUDAPEST V, SZALAY-U. 10—14

TELEFON: 128-580.

MAGYAR NEMZETI BANK EGYSZÁMLASZÁM: 936 540.

Magyar Nyelvőr

A TARTALOMBÓL

<i>Angyal Endre:</i> A 300 éves Szigeti Veszedelem	161
<i>Uray Géza:</i> A tibeti nyelv	169
<i>Hajdú Péter:</i> Harc Szovjet-Észak kulturális felemelkedéséért	179
<i>Dénes Szilárd:</i> Kossuth Lajos és a nyelvújítás.....	184
<i>Dénes Veronika:</i> Néhány megjegyzés az orosz ige tanításához	191
<i>Lőrincze Lajos:</i> A magyar pedagógusok helyesírásunk nehézségeiről. II.	194
<i>Soltész Katalin:</i> Elvtárs	200
<i>Csejfkó Gyula:</i> Mohammed koporsója	203
<i>Prohászka János:</i> Kalandozás a vendéglátóipar szavainak világában. III.	205

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÓNAGY IVÁN, PROHÁSZKA JÁNOS,
RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES, TELEGDI ZSIGMOND

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN. SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSILÓV-ÚT 19.
TELEFON 297—426.

FELELŐS KIADÓ: A KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT IGAZGATÓJA
V., SZALAY-UTCA 10—14. TELEFON 128—580

TARTALOMJEGYZÉK

Íróink nyelve

Angyal Andre: A 300 éves Szigeti Veszedelem 161

Népek és nyelvek

Uray Géza: A tibeti nyelv 169

Hajdú Péter: Harc Szovjet-Észak kulturális felemelkedéséért 179

Nyelvművelés

Dénes Szilárd: Kossuth Lajos és a nyelvújítás 184

Elekfi László, Beke Ödön: Vizerömjű 189

Nyelv és iskola

Dénes Veronika: Néhány megjegyzés az orosz ige tanításához 191

Lőrincz Lajos: A magyar pedagógusok helyesírásunk nehézségeiről. II. 194

Magyarázatok

Soltész Katalin: Elvtárs 200

Csejki Gyula: Mohammed koporsója 203

Prohászka János: Kalandozás a vendéglátóipar szavainak világában. III. 205

† *Kallós Ede:* Gáz 209

Beke Ödön: Remese, remes 211

Gunda Béla: Tözeg szavunk tárgytörténetéhez 212

H. Fekete Péter: Arany János nyelvéhez. 213. — Veres Péter népi kifejezései

214. — Fika. Posta 215

Dömötör Sándor: Mi is az a kulimász? 215

Trócsányi Zoltán: Még egy magyar szó az orosz nyelvben 217

Könyvekről

Szyl Miklós: Tudományos fordításaink magyarsága 217

Mikola Gyula: Hogyan kell és hogyan nem szabad fordítani? 225

Rubinyi Mózes: A szovjet nyelvtudomány kérdései 229

A Nyelvőr hírei

Az Akadémia ünnepi hetének nyelvtudományi előadásai. II. 233

Új szovjet nyelvtudományi művek 236

Levélszekrény

Rézsó. 236. — Porig ment. Bolondszél. Megőr 237. — Szuróka. Tarha. Haraszt.

Garnács 238

A Nyelvőr postája

Veres Péter megjegyzései a Nyelvőr 1950. 5—6. számához 239

Angyal Endre: Franciabarack 240

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

J. Balassa: Vengerszkij jazik. Perevod sz vengerszkovo O. V. Gromova, I. V. Szalimona i Ju. I. Sismonina. Redakcija, prediszlovie i primecsinija K. Je. Majtinszkij. 1951. Izdatyelsztvo Inosztrannoj Literaturi Moszkva.

H. Grundström: Lulelappisches Wörterbuch. Fasc. 8. Skrifter utgivna genom Landsmals- och Folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C: 1. 1951.

Giulio Herzeg: Sintassi delle frasi finali nelle novelle del Bandello. Estratto da „Convivium raccolta nuova.“ 1950. N. 5–6.

Magyar Tudományos Akadémia. Acta Orientalia. 1950. I. In memoriam Ignatii Goldziher. (Tartalma: J. Németh: Goldziher's Jugend. — W. Wessetzky: Die Wirkung des Altägyptischen in einem Koptischen Zauberspruch. — I. Trencsényi-Waldapfel: Obscesztyvennij fon dlja dvuh mifov ob Adame. — K. Czeglédy: Die Karte der Donaulandschaftgruppe nach al-Huwārizmī. — L. Gaál: La formule *Ahuna vairya* de l'Avesta. — L. Fekete: Zur Geschichte der Grusiner des 16. Jahrhunderts. — J. Németh: Die Zeremonie des Mevlud in Vidin. — L. Ligeti: Mots de civilisations de Haute Asie en transcription chinoise. — Rintchen: L'explication du nom Burqan qaldun. — E. Baktay: Recent acquisitions of the Museum of Eastern Asiatic Arts in Budapest. — B. Csongor: Sztolietie rozsgyeniya Ignatyija Goldziera v Vengrii.)

Akadémiai Kiadó. Nádor György: Feuerbach filozófiája. 1951. — Genthon István: Magyarország műemlékei. 1951. — Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon. III. 1950.

Közoktatásiügyi Kiadó Vállalat. Az eszmei és politikai nevelés szerepe a történelem-tanításban. 1950. — Ember Győző: Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez. 1951. — V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. 1950.

Tankönyvkiadó. Szovjet büntetőjog. Általános rész. Tudományos szerkesztője Menyaszin. 1951. — Sztugenyikin: Szovjet államigazgatási jog. — Vitver: A népi demokratikus és tőkés országok gazdasági földrajza. — Makszimov: Növényélettan. — Vendl Aladár: Geológia I. — Straub F. Brunó: Általános szervetlen és analitikai kémia. — Nyekraszov: Általános kémia. II. — Erdey László: Bevezetés a kémiai analízisbe II. — Erdey-Gruz Tibor — Proszk János: Fizikai-kémiai praktikum. V. kiadás. — Glinka Általános kémiai feladatok és megoldások. — Zbarszkij B. I. — Zbarszkij I. B. — Szolncev A. I.: Biokémiai gyakorlatok. — Papalekszi: Fizika I. — Novobátzky — Neugebauer: Elektrodinamika és optika. — Karsa Béla: Villamos mérések. — Vinogradov: A számelmélet alapjai. — Gjunter — Kuzmin: Felsőbb matematikai példatár I. II. — Zigány Ferenc: Ábrázoló geometria I. II. — Karpov: Műszaki hőtan. — Liska József: Villamos gépek I. Transzformátorok. — Geleji Sándor: Kohógéptan. — Pattantyús Á. Géza: Általános géptan. — Pattantyús Á. Géza: A gépek üzemtana. IV. kiadás. — Balaksin: Szerszám-gépek gyártási eljárásai. — Schwertner Antal: Vasbetonszerkezetek sztatikája. — Kiss Kerenc — Gellért Albert — Szentágothai János: Rendszeres bonctan I. II. — Balogh Károly: Fogászat.

Szépirodalmi Könyvkiadó. Juhász Gyula és Tóth Árpád válogatott művei. (Magyar Klasszikusok. Sajtó alá rendezte: Bóka László és László Imre.) — Heltai Jenő: Talált pénz.

Szépirodalmi Kiskönyvtár. 20. Lju Paj-Jü: A három harcos. 21–22. Gárdonyi Géza: Gyermekkor emlékeim. (Lukács Sándor bevezetésével). 23–24. Ady Endre: Válogatott költemények.

J. Lafitte: Életre-halálra. — Caragiale: Jegyzőkönyv. — J. Neruda: Történetek a régi Prágából. — Wanda Wasilewska: Sötét napok.

Új Magyar Könyvkiadó. Golubkova: Két világot éltem.

Szépirodalmi Kiskönyvtár. 29–30. Puskin válogatott versei.

Ára: 4.50 Ft
Évi előfizetés 18,— Ft

KEDVES OLVASÓNK!

A Magyar Nyelvőr c. folyóirat megjelenésének időpontja technikai okok következtében — nem egy esetben — változott. Ez a folyóirat küldésében zökkenőt okozott, mert vállalatunknak nem áll módjában minden alkalommal értesítést küldenie előfizetőinek a megjelenésről. A folyóirat zavartalan megküldése érdekében kérjük tehát, hogy az előfizetési díjat ($\frac{1}{2}$ évre 9 Ft) rendszeresen és előre a Magyar Nemzeti Banknál vezetett egyszámlánkra (Közoktatásügyi Kiadóvállalat 936 540. sz.) befizetni szíveskedjék.

Folyóiratunkat csak azon előfizetőinknek küldhetjük meg, akik az előfizetési díjat átutalták vállalatunk részére.

Megjegyezzük azt is, hogy az elmúlt évtől eltérően — a folyó évben csak egyfajta előfizetési ár van. A példányonkénti vásárlási ár pedig magasabb, mint az előfizetési ár.

Közoktatásügyi Kiadóvállalat
Terjesztési osztálya

KÉRELEM DOLGOZÓTÁRSAINKHOZ

A Magyar Nyelvőr a jövőben csak közérdekű, népszerűen megírt cikkeket közöl. A nyomda csak géppel, az egyik lapra széles sorközökkel írt, margóval ellátott kéziratot fogad el. Kéziratot nem adunk vissza még abban az esetben sem, ha a cikket nem közöljük, azért ajánlatos a cikkekről másolatot készíteni. A szövegben csak a régi vagy tájzavakat húzzuk alá, mert csak ezeket szedik kurzív betűvel, a neveket nem szedetjük se nagybetűvel, se kurzívval. A folyóiratok évszámait és az évszázadokat arab számmal írják, nem rómaival. Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot teszünk. A kézirat végére szíveskedjenek pontos címüket is kiírni s még a névtelenül megjelenendő cikkek végén is legyen zárójelben a szerző neve. A levonatokba nem szabad újabb szöveget írni, mert ez költségtöbbletet okoz, s a szám megjelenését is késlelteti. A levonatokat a szerkesztőségnek szíveskedjenek postafordultával visszaküldeni, hogy a számot minél előbb tördelteshessük.

KIADÓHIVATAL: KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT

BUDAPEST V, SZALAY-U. 10—14.

TELEFON: 128-580.

MAGYAR NEMZETI BANK EGYSZÁMLASZÁM: 936 540

Magyar Nyelvőr

A TARTALOMBÓL

Bóka László:
Vörösmarty és a magyar nyelv 241

Földessy Gyula:
Csokonai nyelvének és stílusának hatása legnagyobb költőinkre 244

Mészöly Gedeon:
Nyelvi magyarázatok költőink műveihöz.
1. Csokonai „róna“ szava 254

† *Simonyi Zsigmond:*
A néptanítók a magyar nyelvért 256

Fábián Pál:
Mondatelemzés az általános- és középiskolákban 258

Domokos Sámuel:
A tájszavak használata a román irodalmi nyelvben 264

Beke Ödön:
Idegen szók használata a magyar nyelvben 279

† *Kallós Ede:*
Cincinnátusok a nyelvtörténetben 293

Prohászka János:
Kalandozás a vendéglátóipar szavainak világában. IV. 294

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÁBIÁN PÁL, KÁROLY SÁNDOR,
LŐRINCZE LAJOS, PROHÁSZKA JÁNOS, RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN. SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSILOV-ÚT 19.
TELEFON 297—426.

FELELŐS KIADÓ: A KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT IGAZGATÓJA
V., SZALAY-UTCA 10—14. TELEFON 128—580

TARTALOMJEGYZÉK

Íróink nyelve

<i>Bóka László</i> : Vörösmarty és a magyar nyelv	241
<i>Földessy Gyula</i> : Csokonai nyelvének és stílusának hatása legnagyobb költőinkre	244
<i>Mészöly Gedeon</i> : Nyelvi magyarázatok költőink műveihöz. I. Csokonai „róna“ szava	254

Nyelv és iskola

† <i>Simonyi Zsigmond</i> : A néptanítók a magyar nyelvért	256
<i>Fábián Pál</i> : Mondatelemzés az általános- és a középiskolában	258

Vita

<i>Domokos Sámuel</i> : A tájszavak használata a román irodalmi nyelvben	264
--	-----

Nyelvjárásaink

<i>Tikos Béla</i> : Adatok a hortobágyi növénynevek kérdéséhez	268
<i>Benkő Loránd</i> : A bukovinai székelyek nyelvéről	275
<i>Prohászka János</i> : Újabb értesülések a moldvai csángókról	277

Nyelvművelés

<i>Beke Ödön</i> : Idegen szók használata a magyar nyelvben	279
<i>Prohászka János</i> : Hasonló hangzású szavak fölcserélése	284
† <i>Brüll Emánuel</i> : „Őrizzük meg nyelvünk épségét és szépségét“	288
<i>Kálmán Béla</i> : Tályoga vagy tályogja, hólyaga vagy hólyagja?	290

Magyarázatok

† <i>Kallós Ede</i> : Cincinnátusok a nyelvtörténetben	293
<i>Prohászka János</i> : Kalandozás a vendéglátóipar szavainak világában. IV.	294
<i>Csefő Gyula</i> : Padra viszik bőrit 297. — Kecskerikató bor 298.— Csósz-ökör 299. — Fehérmájú 300. — Kékbeli 301. — Kutyamáj 301. — Záklyás fene	302
<i>Csatkai Endre</i> : A tatárkorbács	303
<i>Gunda Béla</i> : Tollat az orrába!	305
<i>Prohászka János</i> : Tömkeleg	306
<i>Beke Ödön</i> : Arany János nyelvéhez. (1. Álomméz. 2. Irdatlan) 309. — Csokonai egy érdekes szava 311. — Porond és porong	312
† <i>Brüll Emánuel</i> — <i>Beke Ödön</i> : Lacikonyha	312
<i>Dénes Szilárd</i> : Kimicsodás	314
<i>Dömötör Sándor</i> : Szűzleves	315

Könyvekről

<i>Rubinyi Mózes</i> : Makszim Gorkij: Irodalmi tanulmányok	315
<i>Dénes Szilárd</i> : Móríc Zsigmond válogatott elbeszélései	318

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

Izvesztija Akademii Nauk SzSzsZr. Otyyelenije Literaturi i jazika. X. 2. 1951. Alexander Scheiber: Hungarian Parallels of the „Twelve Numbers“ Különnyomat a Journal of American Folklore 1950 október–decemberi számából.

Beatrice Blyth Whiting: Paiute sorcery. Viking Fund Publications in Anthropology. 15. New York. 1950.

Akadémiai Értesítő. 1951. június. LVIII. kötet — 486. füzet.

Akadémiai Kiadó. Hadrovics—Gáldi: Orosz-magyar szótár. 1951.

Bartha István: Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. 1847/48. Kossuth Lajos Összes Munkái. XI. Magyar Történelmi Társulat — Akadémiai Kiadó. 1951.

Közoktatásügyi Kiadóvállalat. Voblij: A tudományos munka megszervezése. Wittmann Tibor: Történelmünk haladó hagyományai. — Szkatkin: Az élettelen természet. — Feldt: A középiskolai kémiai kísérletek technikája és módszertana. Lavcsenko—Szmorgonszkovo: A kémia tanítása az iskolában.

Református Egyetemes Konvent Sajtóosztálya. Kiss Jenő: Görög-magyar újszövetségi szótár. (Daxer György kéziratának felhasználásával. 2. átdolgozott és bővített kiadás.) 1951.

Szikra. Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért.

Idegen szavak szótára.

Lenin Művei. 2. kötet. 1895—1897.

Sztálin művei. 6. kötet.

Ifjúsági Könyvkiadó. Barabás Tibor: A szabadság magvetője.

Birman Jenő: Negyven nap a felszabadult Kínában. — Gergely Mária: A mi tanítónk. — Graza György: Most szép lenni katonának . . . —

Karczag István: Pappödör. — Komjáthy István: Hunyadi. (Elbeszélő költemény.)

Madarász Emil: Tabojdok. — Móra Ferenc: Kincskereső kisködmön. — Petőfi Sándor: János vitéz. — Polgár István: Törtetlenül. — Rátz Tibor: Csillebérciek.

Vitányi János: Ujvári kaland.

Nagyerejű János. (Székely népmesék.) — Benedek Elek: Magyar népmesék. „Mi már nem leszünk kizsákmányolt proletárok“ 1848—1919. (Válogatott írások a magyar ifjúmunkásmozgalom harcok múltjából. I. kötet. Magyar Munkásmozgalmi Intézet. Összeállította: Svéd László.)

Keszthelyi Zoltán: Előre. — Urbán Ernő: Ezüstkard. Szazanov: A Komszomol politikai oktatásának magas eszmei színvonaláért.

Pionirnyár a városban. — Pionirtábor.

Hazáért és szabadságért. Rákóczi lobogója. (Elbeszélések a kuruc szabadságharerról.) — Eötvös Károly: Százhetvenöt huszár. — Krudy Gyula: A komáromi fiu. — Móra Ferenc: Dióbel királyfi. — Zalka Máté: Lovaskaland rádióval.

Szerebrjakov: A győzelemért.

Nézetek körül! Lestyán Sándor: Vadállatokból háziállatok.

Útőrő Kiskönyvtár. Ács Kató: Vadrózsa vagy galagonya. — Nagy Zsuzsa: Tücsök-rádió. — Vitányi János: Csókavári hajnal.

Fiatalok Könyvtára. Ákos Miklós: Dakotában történt. — Egyr Irén: Zöldfül és vaskalap. — Fülöp János: Szavo Mitrics fegyvert ragad. — Galambos Lajos: Hét márványplakett. — Pethő Erzszi Zúgnak a traktorok. — Sándor József: Virradat előtt. — Szántó György: A kék rózsa.

Alekszin: Harmincegy nap. — Csukovszkij: A folyóparti házikó. — Havkin: Mindig együtt. — Izjumszkij: Vörös vállpántok. — Katajev: Ványa, az ezred fia. — Mihalkov: Így. — Prilezsajeva: Hetedikes lányok. — Prisvin: Csudacsalit. — Vronszkij: Leigázott ifjúság. — Broniewszka: A kis varsói. — Wanda Wasilewska: Virágoskert. — Szegrenszi: Katya. — Fuscik: Sztálingrádi traktorok. — Béke képeskönyv.

Kifestőkönyv. A mi Budapestünk. — Háziállataink.

Zsitkov: Elbeszélések a technikáról. — Zsurba: Alekszandr Matroszov.

Hauff: A kis Mukk és más történetek.

Kipling: A Dzsungel könyve.

Ára: 4.50 Ft
Évi előfizetés: 18.— Ft

Szépirodalmi Könyvkiadó. Barát Endre: Izzik a vas. — Boldizsár Iván: Magyarországi napló. — Darvas József: A törökverő. — Fehér Klára: Az érem másik oldala.

Kamjén István: Emberpiac. — Holdi János: Így kezdődött. — Mesterházi Lajos: Csodák nélkül. — K. Nagy József: Nehéz esztendő. — Örkény István: Házastársak. — Sándor András: Híradás a pusztáról. 2. kiadás.

Kossuth zászlaja alatt. — Ortutay Gyula—Katona Imre: Magyar paraszttmesék. — Szeberényi Lehel: A hegyek elmozdulnak. — Vészi Endre: Új hid a Dunán. — Fiatal írók antológiája II.

Kölcsey Ferenc válogatott művei. I., II. Sajtó alá rendezte Szauder József. Révai József bevezetésével. Magyar Klasszikusok. — Petőfi Sándor Összes költeményei. — Asztalos Sándor: Mitra. — Csohány Gabriella: Köszönöm! — Keszthelyi Zoltán: A boldog vár. — Lányi Sarolta: Kései ajándék. — Kónya Lajos: Tavaszi utazás. — Komjáthy István: Zengő Hortobágy. — Sebők Éva: Felköszöntő. — Szabó Béla: Lázadóból forradalmár lettem. — Három fiatal költő.

Aragon: Kommunisták. 1939 november—1940 március. — A. Stil: A „Szajna” kifut a tengerre. — Tillard: A Paul-titok. — J. Valles: A lázadó.

Dreisler: A dollár uralma alatt. — Maltz: Több, mint az élet. — Mark Twain: A lóváltott város.

Gorrich: Spanyolországért. — Izcaray: Spanyol partizánok. — Aszenov: Gyilkosok között. — Daszkalov: Az út. — Kowalewski: Cukorhegyek.

Becher: A hazatérő. (Szerk. Gábor Andor és Kardos László.) — M. A. Nexö: A vörös Morten.

Chao Ming: Energia.

Szépirodalmi Kiskönyvtár. 25—26. H. Fast: Az ekhós szekér. — 27—28. Teleki Sándor: Emlékek Bemről. — 31. Anna Seghers: A vonal. — 33—34. Jack London: Elbeszélések.

Új Magyar Könyvkiadó. Beljajev: Égő hátár. — Gogoly: A kópönyeg. — Herzen: Ki a bűnös? — Krimov: A Derbent tankhajó. — Megyinszkij: Marja. — Nyikolajeva: Az aratás. — Szkljarenko: Út Kiev felé. — L. N. Tolsztoj: Anna Karénina. — Sztrokovszkij: Gyár épül az őserdőben. — Turgenyev: Füst.

Lermontov válogatott költeményei. Szerkesztette Gábor Andor és Kardos László.

KÉRELEM DOLGOZÓTÁRSAINKHOZ

A Magyar Nyelvőr a jövőben csak közérdekű, népszerűen megírt cikkeket közöl. A nyomda csak géppel, az egyik lapra széles sorközökkel írt, margóval ellátott kéziratot fogad el. Kéziratot nem adunk vissza még abban az esetben sem, ha a cikket nem közöljük, azért ajánlatos a cikkekről másolatot készíteni. A szövegben csak a régi vagy tájshavakat húzzuk alá, mert csak ezeket szedik kurzív betűvel, a neveket nem szedjük se nagybetűvel, se kurzívval. A folyóiratok évszámait és az évszázadokat arab számmal írják, nem rómaival. Az évfolyam és a lapszám közé kettőspontot teszünk. A kézirat végére szíveskedjenek pontos címüket is kiírni s még a névtelenül megjelenendő cikkek végén is legyen zárójelben a szerző neve. A levonatokba nem szabad újabb szöveget írni, mert ez költségtöbbletet okoz, s a szám megjelenését is késlelteti. A levonatokat a szerkesztőségnek szíveskedjenek postafordultával visszaküldeni, hogy a számot minél előbb tördelthessük.

KIADÓHIVATAL: KÖZOKTATÁSI KIADÓVÁLLALAT

BUDAPEST V, SZALAY-U. 10—14.

TELEFON: 128-580.

MAGYAR NEMZETI BANK EGYSZÁMLASZÁM: 936 540

Magyar Nyelvőr

A TARTALOMBÓL

<i>Goda Géza:</i>	
Jókai-szó- és szólástár	321
<i>Herczeg Gyula:</i>	
Mondatszerkezetek Krúdy stílusában	324
<i>Szemere Gyula:</i>	
Tanítsuk eredményesebben a helyesírást. I.	332
<i>Karinthy Ferenc:</i>	
Nyelvünk tisztasága	334
<i>Tikos Béla:</i>	
Adatok a hortobágyi növénynevek kérdéséhez. II.	341
<i>Kallós Ede:</i>	
Gép — gyár — ipar	347
<i>Prohászka János:</i>	
Kalandozás a vendéglátóipar szavainak világában. IV.	349

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÁBIÁN PÁL, KÁROLY SÁNDOR,
LŐRINCZE LAJOS, PROHÁSZKA JÁNOS, RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN. SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSILOV-ÚT 19.
TELEFON 297—426.

FELELŐS KIADÓ: A KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT IGAZGATÓJA
V., SZALAY-UTCA 10—14. TELEFON 128—580

TARTALOMJEGYZÉK

Íróink nyelve

Goda Géza: Jókai-szó- és szólástár 321

Herczeg Gyula: Mondatszerkezetek Krúdy stílusában 324

Nyelv és iskola

Szemere Gyula: Tanítsuk eredményesebben a helyesírást I. 332

Nyelvművelés

Karinthy Ferenc: Nyelvünk tisztasága 334

Rubinyi Mózes: Agrár-tudományi egyetem 339

Dénes Szilárd: Múlik 340

Nyelvjárásaink

Tikos Béla: Adatok a hortobágyi növénynevek kérdéséhez. II. 341

Magyarázatok

Kallós Ede: Gép — gyár — ipar 347

Prohászka János: Kalandozás a vendéglátóipar szavainak világában. IV. 349

Csefkó Gyula: Tyúk 354

Trócsányi Zoltán: Még néhány magyar szó az orosz nyelvben 357

Erdődi József: Orosz vengerec = házaló, kereskedő 358

Földessy Gyula: Mi is az a kulimász? 358

Scheiber Sándor: Omnibusz 358

Beke Ödön: Varangyos béka. Meghódlík. Fogja magát 359. — A jövő idő tölté-
netéhez 360

Csaba József: Férfihűség, női hűség. Cifrakarász. Fika. Csóka 361. — Sásolják
a gabonát 362

D. Sz.: Duttyán 362

H. Fekete Péter: Szent nyomban, szent helyen. Kajszinbarack. Poca 363. — Forgó.
Ujjperec. Kanfaros ház. Kúdúsútra megy. Birkamogyoró. Haraszt. Tőtik
a libát. Rátotta. Gatyát ránt a búza 363

Zolnai Béla: Szevasz 363

Dömötör Sándor: Nem esik a kenyered a porba 364

Könyvekről

Rubinyi Mózes: Lenin — magyar nyelven 365

Prohászka János: Archaizálás a történeti regényben 370

Dénes Szilárd: Gárdonyi Géza stílusának jellemzéséhez 372

Szyl Milkós: Azsájev új magyar kiadása 374

Fábián Pál: Idegen szavak szótára 378

Trócsányi Zoltán: Kétnyelvű nevelői segédkönyvek 378

Herczeg Gyula: Juhász Gyula és Tóth Árpád válogatott művei 380

(Folytatás a borító 3. lapján.)

Ki hallotta, ki olvasta?

<i>Szabó József</i> : Egy volt szabólegény megfigyelései	382
Gorkij a nyelvről	383
A kohászat mesterszavaihoz. A bányászat mesterszavaihoz. A készülő új földalatti gyorsvasút építkezésének műszavaihoz	385
G. Z.: Igyekszünk, kérem!	386

A Nyelvőr hírei

A Mari Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság harminc éves	386
Az Akadémia ünnepi hetének nyelvtudományi előadásai. III.	387

A Nyelvőr postája

<i>Lőrincze Lajos</i> : Vita a tájszavak használatáról	390
Levél Moszkvából. 392. Szabó Pál paraszttíró levele. 393. Egy nyomdász olvasónk levele. 394. Egy postatisztviselő levele	395
<i>H. Fekete Péter</i> : Hányadik születésnap?	396
Kérdések—feleletek: Egy igaz ember 396. Komprádor. Veres Péter tájszavai 397. Bagolytüdő. Összehúzza a bagariát. Kalup 398. Szirony. Kaptás 399. Ugordik. Kotár. Peckás. Tenkremegy	400

BEKÜLDÜTT KÖNYVEK

W. Steinitz: Der Kampf des werktätigen Volkes gegen Krieg und Unterdrückung in der Volksrichtung. (Wissenschaftler kämpfen den Frieden. Eine wiss. Sammelschrift. Berlin, 1951.)

Neue Russische Bibliothek. Herausgeber Prof. Dr. W. Steinitz. 24. S. Marsak: Ausgewählte Gedichte. — 25. A. S. Puschkin: Eugen Onegin. (Vok und Wissen Verlag. Berlin—Leipzig.)

Finnisch-ugrische Forschungen. XXX. 3. 1951. — Sanastaja. Aikakauslehti sanatiotoja ja -tiedusteluja varten. No. 61. 20. X. 1951.

Ó. Beke: Noch einmal über die tscheremissische Geldrechnung. — Finnisch ottaa — ungarisch fogja magát. Sonderabdruck aus den Finnisch-ugrischen Forschungen XXX.

Katona Imre: Népi idő- és termésjóslás Csongrádon. (Különlenyomat az Időjárás 1951. évi 55. kötetének március—áprilisi füzetéből.)

Irodalomtörténet, 1951. 2. szám: Tóth Dezső: Vörösmarty nyelve.

A Magyar Tudományos Akadémia I. és II. osztályának Közleményei. Ünnepi szám a Magyar Tudományos Akadémia fennállásának 125. évfordulója alkalmából. 1951. I. kötet 1. szám. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1951.

Akadémiai Értesítő. 1951 július—augusztus. LVIII. kötet — 487. füzet.

Akadémiai Könyvkiadó Vállalat. Arany Janos Osszes Művei. I. Kisebb költemények. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza. Bp. 1951. — Bárczi Géza: A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék. (Nyelvészeti tanulmányok. I.) 1951. — Fokos-Fuchs: Volksdichtung der Komi (Syrjänen). 1951. — Benkő Lóránd—Lőrincze Lajos: Magyar nyelvjárási bibliográfia 1817—1949. — Mályusz Elemér: Zsigmondkori oklevéltár I. (1387—1399.) — Szovjet régészeti tanulmányok. Ford. Harmatta János. Fülöp Ferenc előszavával. 1951.

Közoktatásügyi Kiadóvállalat. Erdődi József: Orosz nyelvtan. I. Hangtan és alaktan. 1951. — Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. (A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete.) 1951.

A szocialista nevelés könyvtára. 22. Golubkov: Az irodalomtanítás módszertana. — 29. Karcov: A történelemtanítás módszertana az alsó osztályokban. — 17. Korszunskij: Az atommag. — 27. Szkazkin: Történelmi olvasókönyv. (Korai középkor.) — 32. Tyetyurjov: Növénytan.

Tankönyvkiadó. Avgyijev: Az ókori Kelet története. 1951. — Szergejev: Az ókori Görögország története. 1951. — Állam- és jogtörténet. I. 1951. — Eckhardt Ferenc, Bonis György, Degré Alajos: Magyar állam- és jogtörténet I. Egyetemi jegy-

Ara: 4.50 Ft
Évi előfizetés: 18.— Ft

zet. Kézirat gyanánt. 1951. Kairov: Pedagógia. 1951. — Bárczi Géza: Fonetika. 1951. Orosz nyelvkönyv kezdők számára. — Orosz nyelvtani segédkönyv. — Orosz nyelvkönyv haladók számára pedagógiai vonatkozású szövegekkel. — Orosz nyelvkönyv haladók számára politikai-gazdaságtani vonatkozású szövegekkel. — Orosz nyelvkönyv haladók számára műszaki vonatkozású szövegekkel. — Orosz nyelvkönyv haladók számára biológiai vonatkozású szövegekkel.

Szakra. Lenin művei. 31. kötet. 1920 április—december. 1951. — Jefimov: Kína újkori és legújabbkori története. 1951.

Ifjúsági Könyvkiadó. Fehér Klára: Takács viadala. — Kósa Lajos: Vidám nyaralás. — Sarkadi Imre: Rozi. — Szántó György: Esze Tanács talpasai. — Vanyatko: Luba, a partizán. — Egy koreai kisfiúról. Gleb Komarszkij és Nyikolaj Komarovszkij elbeszélése. — Wedding: Hajótörés a Jegestengeren.

Hazáért és szabadságért. Iestyán Sándor: Telesi Blanka. — Jevgenyij Junga: A halhatatlan cirkáló.

Úttörő Kiskönyvtár. Pantnyejejev: Az első hőstett.

A Komszomol Bizottsága II. Plénümának határozatai. — A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja a Komszomol szervezője és vezetője.

A Magyar Dolgozók Pártja dolgozó népünk vezető ereje. (Tananyag a DISZ politikai iskolák részére.)

Nézzetek körül. 7. Koczogh Ákos: Halgyíktól az akváriumig.

Kispajtások mesekönyve. Kaffka Margit: Baba-múzeum. — Kuczka Péter: Mese a fekete varázslóról. — Móricz Zsigmond: A huszár.

Kónya Lajos: Néphadseregünk. Imre Lajos rajzai.

Szépirodalmi Könyvkiadó. A néppel tűzön-vizen át. — Balázs Anna: A kitüntetett. (Elbeszélések.) — Katona József: Bánk bán (Arany János tanulmányával és jegyzeteivel. — Móricz Zsigmond: Árverés a nádason (Elbeszélések.) — Nagy István: Egy év a harmincból. — Vajda János Válogatott Művei. (Sajtó alá rendezte Komlós Aladár.) — Devecseri Gábor: Önkéntes határőr. (Elbeszélő költemény.) — Vapcárov: Párviadal. (Versek.) — Jirasek: A kutyafejűek. — Bernásková: Szabad az út. — Lengyel költők antológiája. (Szerk. Kovács Endre és Vészi Endre.) — M. Brandys: Olaszországi találkozások. — L. Rudnicki: Régiék és újak. II. — A. Wydrzanski: Klementina asszony szalonja. — Zeromski: Hontalanok. — Jorge Amado: Vörös vetés. — Pablo Neruda: Ébredj, Favágó. (Elbeszélő költemény. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Somlyó György.) — Csou Li-Po: Orkán.

Szépirodalmi Kiskönyvtár. 32. Nagy Lajos: Tanyai történet. — 35. Veres Péter: Tél a Gyepsoron. — 38. Tolnai Lajos: Az ötförintos. — 39. Mikszáth Kálmán: Az a pogány Filcsik.

Az Öt éves Terv Kiskönyvtára. Barabás Tibor: Tatai bányászok. — Bogáti Péter: Bástyá a Tiszán. — Palotai Boris: Új emberek a Dunai Vasműnél. — Sándor András: Az új város. — Szüdi György: Bányász vagyok. (A Népművelési Minisztérium kiadása.)

Új Magyar Könyvkiadó. Antonov: Az első feladat. — Azsájev: Távol Moszkvától. (Teljesen átdolgozott, új kiadás. Ford. Kassai Margit és Benedek Marcell.) — Baturin: Megvalósult álmok. — Gladkov: Az eskü. — Kazakevics: Tavasz az Oderán. (Második, átdolgozott kiadás.) — Polevoj: Az arany. — Saginyan: Az öt éves terv útjain. — Szaltikov-Scsedrin: Egy város története. — Trifunov: Diákok. — Hidvégi István: Jegorov kolhozelnök Magyarországon. — Baranov: A növényvilág keletkezése. *Szabadságharcos Kiskönyvtár.* 8. Sztadnyuk: Nyomolvasók.

Szépirodalmi Kiskönyvtár. 36. Nagibin: Hazatérés. — 37. Jakobson: Napfelkelte.

Szovjet kis regények. 23. Pantylejev: Az első hét. — 24. Kerbabajev: A fehér-arany országa. — 25. Szergej Antonov: Ahol a csaszutka terem. — 26. Goncsar: Pacsirta. — 27. Groszman: A mindenes. — 28. Pavlenko: Itáliai utazás.

KIADÓHIVATAL: KÖZOKTATÁSIÜGYI KIADÓVÁLLALAT

BUDAPEST V, SZALAY-U. 10-14.

TELEFON: 128-580.

MAGYAR NEMZETI BANK EGYSZÁMLASZÁM: 936 540

Magyar Nyelvőr

A TARTALOMBÓL

Elekfi László:

A nyelvjavító Brassai 401

Szemere Gyula:

Tanítsuk eredményesebben a helyesírást II. 407

Lakó György:

A kis szovjet népek irodalmi nyelvéről és
szótáraitól 415

Herczeg Gyula:

Mondatszerkezetek Krúdy stílusában. II. 420

Tikos Béla:

Adatok a hortobágyi növénynevek kéréséhez. III. 425

Kallós Ede:

Indián szavak nyelvünkben 456

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG: BEKE ÖDÖN, FÁBIÁN PÁL, KÁROLY SÁNDOR,
LŐRINCZE LAJOS, PROHÁSZKA JÁNOS, RÁCZ ENDRE, RUBINYI MÓZES

FELELŐS SZERKESZTŐ: BEKE ÖDÖN. SZERKESZTŐSÉG: XIV. KER., VOROSILÓV-ÚT 19.
TELEFON: 297 — 426.

FELELŐS KIADÓ: A KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT IGAZGATÓJA
V., SZALAI-UTCA 10 — 14. TELEFON: 122 — 044

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Elekfi László</i> : A nyelvjavító Brassai	401
Nyelv és iskola	
<i>Szemere Gyula</i> : Tanítsuk eredményesebben a helyesírást. II.	407
<i>Lakó György</i> : A kis szovjet népek irodalmi nyelvéről és szótáraitól	415
Íróink nyelve	
<i>Herczeg Gyula</i> : Mondatszerkezetek Krúdy stílusában. II.	420
Nyelvjárásaink	
<i>Tikos Béla</i> : Adatok a hortobágyi növénynevek kérdéséhez. III.	425
Könyvekről	
<i>Rubinyi Mózes</i> : Új magyar nyelvi iskolakönyvek	432
<i>Révay József</i> : Két tudományos fordítás	436
<i>Prohászka János</i> : Az Ifjúsági Könyvkiadó kiadványai	439
<i>Bóka László</i> : Csokonai Vitéz Mihály Válogatott Művei	447
<i>Prohászka János</i> : Golubkova: Két világot éltem	450
<i>Dénes Szilárd</i> : Kossuth zászlaja alatt, írások a szabadságharcról	451
<i>Erdődi József</i> : Hadrovics — Gáldi: Orosz-magyar szótár	453
<i>Trócsányi Zoltán</i> : R. Stange — W. Steinitz: Russische Chrestomatie. I.	455
Magyarázatok	
† <i>Kallós Ede</i> : Indián szavak nyelvünkben	456
<i>Dénes Szilárd</i> : Vezércikk 458. — <i>Dömötör Sándor</i> : Az ajtóban keresztül fektetett szalmaszál 459. — <i>Prohászka János</i> : Kecskéfejő 460. — <i>Angyal Endre</i> : Szláv hajduk — magyar hajdú 460. — <i>Zolnai Béla</i> : Hajduk. 461. — „Hajdani földművesek szavajárása“ 463. — <i>Zsoldos Jenő</i> : Omnibusz 464. — <i>Nyíri Antal</i> : Szárnyék, szárnyok 464. — <i>Csefkó Gyula</i> : Chiasmus 465. — Csalit. — Kirántják alóla a gyékényt 466. — Kadarka 467. — <i>Scheiber Sándor</i> : „Szarva közt a tölgyét ugyan eltaláltad“. — Pörösztó 467. — Könnyű, mint Habakuk. — Kard a hálótársak között	468
<i>Beke Ödön</i> : Móricz Zsigmond egy ritka szava. 468. — Ácsorog. Csákányfergeteg. In. 469. — Sárbogárd és társai. Sejt és selejt. 470. — Szakállszáritó 471. — Tengerifiók. Vitatkozik. Meglopta a hideg 472. — Nő. Szij	473
A Nyelvőr postája	
<i>A Szovjetunió Tud. Akadémiája Nyelvtud. Intézete</i> a M. Tud. Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya titkárának 477. — <i>Sásdi Sándor</i> a népnyelvnek az irodalomban való használatáról 478. — <i>Oldal Géza</i> levele Moszkvából 479	

BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

Magyar Tudományos Akadémia. A Magyar Népzene Tára. Szerkesztette Bartók Béla és Kodály Zoltán. I. Gyermekjátékok. Sajtó alá rendezte Kerényi György dr. *Akadémiai Kiadó.* Arany János Összes Művei. II. Az elveszett alkotmány. Toldi Földi estéje. Sajtó alá rendezte Voinovich Géza.

Horváth János: Rendszeres magyar verstan. 1951.

Közoktatásügyi Kiadóvállalat. Belinszkij: Puskin. 1951. — Bodi László: Heinrich Heine. 1951. — Pataki Dénes: A magyar rézmetszés története. (A XVI. századtól 1850-ig. 1951. — Zercsanjinov — Rajhin — Strazsev: Az orosz irodalom története Puskin halálától Gorkij fellépéséig. 1951. — Heltai Gáspár: A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialogus. Az 1952. évi kiadás hasonmása. 1951. Sajtó alá rendezte Stoll Béla. — Balázs Éva: Jobbágylevelek. — Kálmány Lajos Népköltési hagyatéka. I. Történeti énekek és katonadalok. (Szerk. Ortutay Gyula.) — Csisztyakov: Az orosz nyelv iskolai oktatásának módszertana. — Francia leíró nyelvtan. — Gálos Rezső: Bessenyei György életrajza.

Tankönyvkiadó. A kommunista nevelés kérdéseiről. Cikkgyűjtemény. I. II. 1951. — Kassai Géza: Miért kell az egyetemi hallgatóknak elsajátítani a marxizmus-leninizmust.

Szilra. Lenin művei. 21. kötet. (1914 augusztus — 1915 december). 1951. 22. kötet. (1915 december — 1916 július.) 1951. — Sztálin művei. 7. kötet. 1925. 1951. — Blakkett: Az atomerő politikai és katonai következményei. — Figüres: Szabad Vietnam. 1951.

Művelt Nép Könyvkiadó. Radó György: Gorkij Magyarországon. — Garin: Utazás a távolkeleten. — Iljin: A természet meghódítása. — Magidovics—Szvet: Kolumbusz utazásai. — Jermilov: A szovjet irodalom a béke harcosa. — Merkuljeva: A bőség országa. — Szahalin és a Kuril-szigetek. — Szaltikov-Scsedrin: Külföldön. — Tyimofejev: A szovjetorosz irodalom története. — Darwin: Egy természettudós utazásai. — Csonka Rózsa: A klerikális reakció az ellenforradalom győzelméért. — Voltaire Válogatott írásai. — Vajda László: Nagy magyar utazók. — Várkonyi Ágnes: Vak Bottyán (Magyar Történelmi Társulat.)

Nagy magyar írók. Sőtér István: Eötvös József. (Magyar Irodalomtörténeti Társaság.)

Ifjúsági Könyvkiadó. Utazás az új Magyarországon. — Csinosomdrága. Magyar népmesék. — Bogáti Péter: Győzelmi jelentés. — Fáy András: Az orosz-lánkölyök és egyéb mesék. — Gárdonyi Géza: Egri csillagok. — Geréb László: Kiált Patak vára. — Hajnal Gábor: A búvós kút. — Hegedűs Géza: Az erdőntúli veszedelem. — Keszthelyi Zoltán: A mi erőnk. — Kormos István: Az égigérő fa. (Verses mesék.) — Kovai Lőrinc: Vaskapu. — Körössényi János: Vándorévek. — Szántó György: Esze Tamás talpasai. — Teknős Péter: Földalatti gyorsvasút. — Vasvári István: A dolgozó népet szolgálom. — Vadász Ferenc: A harcank nincs vége. — Vajda Endre: Tüskés, a kertész. — Helena Bobińska: A kabunauri nemzetség bosszúja. — Birjukov: Sirály. — Grinberg: Új pajtasok. — Kulakovszkij: Erős akarat. — Liksztanov: A kölyök. — Marsak: Békeország. — Mihajlov: A Lenin-múzeumban. — Usinszlij: A tudós mackó és más mesék. — Voronyin: Széles uton. — Beecher-Stowe: Tamás bátya kunyhója. — Voinich: Bögöly. — Tolsztoj: Mesék. — Nyulam-bulam lakomája. (Baskir népmesék.) — Creanga: Mesék. — Emi Siao: Mao Ce-tung gyermekkora és ifjúsága. — Csokonai Vitéz Mihály: Állatok. K. Lukács Kató rajzaival. — Polgár István: Trolibusz. — Tóth Eszter: Mókusvasút. Rónay Emmi rajzaival.

Szépirodalmi Könyvkiadó. Hét évszázad magyar versei. (Szerk. Klaniczay Tibor, Komlós Aladár, Lukácsy Sándor, Pándi Pál, Szász Imre). — Dalok Sztálinról. — Aczél Tamás: Jelentés helyett. — Benjámín László: Tűzzel késsel. — Gellért Oszkár: Költő a békéért. — Juhász Ferenc: Új versek. — Zrínyi Miklós Válogatott Művei. (Válogatta Klaniczay Tibor, sajtó alá rendezte Bán Imre. Magyar Klasszikusok. 1952.) — Somlyó György: A béke erdeje. — P. Ábrahám: Áld a sarat. — Bogáti Péter: Vörös érc. — Fehér Klára: Nyitott könyv. — Gárdonyi Géza: Egri csillagok. I., II. (Magyar Klasszikusok. Bóka László bevezetésével.) — Hegedűs Géza: Megkondulnak a harangok. — Illés Sándor: Vihar a Tiszán. — Jankovich Ferenc: Hulló csillagok. — Kafka Margit: Színek és évek. — Karezag István: Földul a világ. — Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója. — Oravec Paula: Kócos. — Palotai Boris: Kakasszó. — Román György: Ázsiai kikötő. — Sarkadi Imre: Kísértetjárás Szikésen (2. kiad.). — Sásdi Sándor: Magvetők. — Szép Ernő: Vétkeztem. (Válogatott elbeszélések.) — Tardos Tibor: Elmondta Huda Mihály. Egy téglagyári munkás élettörténete. — Thury Zoltán: Éjjel. (Válogatott elbeszélések.) — Heine Válogatott versei. (Szerk. Vas István. A Heine-tanulmányt és a magyarázó

jegyzeteket Bodi László írta.) — Galan: Rabszolgák hajnala. — Maria Rován: Atyafiak. — Dr. George Ulieru: Egy járási orvos naplójából. — Alexandru Vlahuta: Előszó. — Franz Fabian: Istenek tanácsa. — Aragon: Kommunizmus (1940 március—1940 május). — Colombi: Az ellenség kezében. — H. Fast: Névtelenek balladája. — A. Zápotocky: Viharos esztendő. 1905. — Bolgár elbeszélések. — Si Jen: Kinában történt.

Sándor András: Sztálinváros. (A Népművelési Minisztérium kiadása.)

Szépirodalmi Kiskönyvtár. 40. Asztalos István: Tizennégyökrös gazdák. — Mórész Zsigmond: Égi madár. — 42. Kuruc költészet. (Szerk. Esze Tamás.) — Petőfi Sándor: Utirajzok.

Az Ötéves Terv Kiskönyvtára. Enczi Endre: Az inotai fény. — Komjáthy István: Keresztül-kasul a Hortobágyon. — Sötér István: A szegedi Textilkombinát. — Szeberéi Lehel: Az új Salgótarján. (A Népművelési Minisztérium kiadása.)

A nyomda követelményei:

1. Szabványos A/4 nagyságú (21 × 29 cm) papírlapokra kell írni.
2. Csak a papíros egyik oldalára szabad írni, a hátlap üresen hagyandó.
3. Lehetőleg fehér papíros használandó.
4. A szöveget írógéppel kell írni fekete írógépszalaggal.
5. Csakis első, vagy jól olvasható másolati példány adható a nyomdának.
6. A gépelt sorok hossza az egész kéziratban azonos legyen (az írógép betűméretjén rögzítésével).
7. A sorok, a javítások és az olvashatóság érdekében legalább egyszer ritkítandó.
8. Minden lapra megközelítőleg ugyanannyi sor írható, tehát az egyes lapok margójából egyezzenek.
9. Minden új bekezdést beljebb kell kezdeni.
10. Egy lapon a betűhibák kijavításán felül legfeljebb 8 sorban eszközölhető utólag javítás, azonban nem a margón, hanem a hibás szavak áthúzásával és a helyszöveg olvasható föléírásával.
11. Nyomtatott kézirat A/4 alakú papíros közepére felragasztandó.
12. Klisék helye lehetőleg beragasztott levonattal, ennek hiányában félreérthetetlenül megjelölendő a kéziratban.
13. A kézirat lapjainak számozása: cikkenként 1-től végig, minden lapon felül középre írva. Beszűrés esetén azt a lapot, amelyhez pótlás történik, már a betű-jellel, az utolsó pótlapot a betűjelen kívül „vége” jelzéssel kell ellátni. (Pl. 74/a, 74/b, 74/c vége.)
14. A kézirat lapjaihoz esetleges pótlásokat, helyesbítéseket ragasztással és nem gombostűvel vagy gemkapoccsal kell csatolni.
15. A szabályzatnak meg nem felelő kéziratot a nyomda nem köteles elfogadni.

Előfizetési díj ..... 1 évre 18.— forint

Megjelenik 2 havonként. Példányonkénti eladási ára 4.50 forint.

KIADÓHIVATAL: KÖZOKTATÁSÜGYI KIADÓVÁLLALAT

BUDAPEST V, SZALAI-U. 10 — 14

TELEFON: 122 — 044.

MAGYAR NEMZETI BANK EGYSZÁMLASZÁM: 71.878.252 — 49